Boşuna mı Çiğnedik?

ANILAR

YAŞAM ve ANILAR

Sevim Belli

Boşuna mı Çiğnedik? • Sevim Belli

YAŞAM VE ANILAR

BOŞUNA MI ÇİĞNEDİK?

Türkiye solu geleneğinde anı yazarlığı genellikle en ihmal edilen alanlardan biridir. Sevim Belli'yi bu cesareti gösterdiğinden dolayı kutlamak gerekir.

Sevim Belli Tıbbiyedeki öğrencilik yılları sırasında gençlik hareketi içinde yer aldı. Bir anlamda bu kuşak Türkiye Devrimci Gençlik Hareketinin öncüsü oldu. Deneyimini yurtdışı gençlik örgütleri içinde sürdürdü ve komünist hareket içinde faaliyet gösterdi. Ünlü 51 Tevkifatını yaşadı. Hapislik yıllarından sonra marksist literatürün Türkçeye kazandırılmasında katkıda bulundu. Devrimci Cezayir'de doktorluk yaptı. 12 Mart döneminde yeniden siyasi tutsaklığı yaşadı. Türkiye Emekçiler Partisi içinde çalıştı ve 80'li yılları siyasi göçmen olarak geçirdi.

Sevim Belli'nin anılarının önemi, sadece siyasal bir söyleme bağlı kalmayarak, mütevazi bir dille yaşamının tüm evrelerini açıkyüreklilikle dile getirmesi... Bir siyasal eylemci olarak, bir aydın olarak, bir kadın ve anne olarak, bir doktor olarak...

Bu anılarda aynı zamanda yitik İstanbul'u ve Türkiye'nin unutulmuş anlarını yeniden yaşayacaksınız.

Belge Yayınları: 212
Birinci Baskı: Kasım 1994

Kapak Resimleri: 1930 Kardeşi Gül ile Kadıköy'ün bayram yerinde
1949 Üniversite yıllarında
1971 12 Mart döneminde tutuklandığında Ankara Kapalı Cezaevinde

BOŞUNA MI ÇİĞNEDİK? Anılar / Sevim Belli / Kapak: Zehra Şenoğuz / Kapak Baskı: Orhan Ofset / Baskı: Ceylan Ofset / BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK: Başmüsahip Sokak. Talas Han 16/302 Cağaloğlu İSTANBUL Telefax: 511 63 20

Sevim Belli

BOŞUNA MI ÇİĞNEDİK?

Anılar

31.12.94.

Sevgili akadaşlarımız Erol ve Meral'a,

Sevgi ve dostlukla mutlu yıllar.

YAŞAM VE ANILAR

Kitabın hazırlanışında
yardımlarını esirgemeyen genç
dostlarım Yasemin Başgül,
İhsan Doğan ve Mehmet Yücel'e
teşekkürlerimle.

ÖN S Ö Z

1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak kutlanışının yüzüncü yılı bu yıl. Ülkemi düşünüyorum, gelmiş geçmiş 1 Mayıs'ları. Yasaklanan 1 Mayıs'ları, "Kanlı 1 Mayıs"ları, yüzbinlerin yürüdüğü 1 Mayıs'ları. Ve tüm dünyayı düşünüyorum, yeri göğü inleten 1 Mayıs'ları. Enternasyonallerini 1 Mayıs'ların.

20, Yüzyılın sonunda hala sömürülenleri, ezilenleri düşünüyorum. Yeniden hortlayan düpedüz eski tip sömürgeciliği. Ve "Yeni Dünya Nizamı"nı. Nereden gelip nereye gidiyor dünya? Kafamda burgulanıp duran bir soru bu. "Peki ya sen?" diyorum kendi kendime, "sen nereden gelip nereye gidiyorsun?" "Kimin haberi var bundan?" "Oğulların bile bilmez özünde kimsin, neyi nasıl yaşadın."

Öyle hızlı, öyle dolu idi ki yaşamımız çocuklarımla bile doğru dürüst halleşmek fırsatını bulamadım hiçbir zaman. Tam da ergin insanlar gibi konuşup tartışabileceğimiz, yardımlaşabileceğimiz yaşa geldiler, son gelen vartada sürgünlük düştü payımıza bu kez, Nazım'ın "zor meslek" dediği sürgünlük. Köprüler onarılamadı gitti, büsbütün koptuk birbirimizden.

Bu yaban ellerde yitip gitmek de var bir günün biri. İçin için kemiriyor insanı "memleketi bir daha görememek ihtimali". Bir iz, çarpıtılmamış gerçek bir kalıt bırakmadan gitmeye gönül razı olamıyor nedense. Ben de bu 1990 yılının 1 Mayıs günü kendi kendime tartışıp durduğum zor bir işe girişmeye karar veriyorum: yaşamımı yeniden yaşayacağım, onu yazarak. Böylelikle, bir anlamda bu gurbetten de kurtulmuş olacağım. Ve zorlayıcı bir belge olarak bu düşüncemi not ediyorum şimdi.

Niyetim dikkatleri üzerime çekmek değil elbette. Bu, daha başlamadan beni ürkütüyor bile. Ama en başta çocuklarıma, yakınlarıma, dostlarıma sonra da merak edenlere, hatta belki de ezilen ve sömürülen yığınların kurtuluşu uğruna savaşımı sürdürecek ülkemiz gençlerine bir yaşam hikayesi borcum olsa gerek diye kendimi yü-

reklendiriyorum. "Her şeye karşın mutlu yaşadım" inancımı da paylaşmak istiyorum belki.

Üstelik benim hakkımda birçok kişi konuştu 40 yıldır ve hatta yazanlar da oldu. Ben hep sustum. Eş-dost çevresinde de. Belki benim de bir şeyler söylemem gerekir diyorum. Ama artık kemikleşmiş olan suskunluğumu kırabilecek miyim ve yazmayı sonuna kadar götürebilecek miyim bilmiyorum. Göreceğiz.

Bir kahramanlık hikayesi olmayacak bu elbette. Hatta politikanın ağır basacağını uman okuyucu hayal kırıklığına uğrayacaktır sanırım. Polemik yazmak niyetinde değilim. Burada teoriler geliştirmeyi de düşünmüyorum. Türkiye'nin marksist devrimci hareketini bir ucundan gücü yettiğince tutmuş dürüst bir insanın, bir insan olarak ve özellikle de Türkiye'li bir kadın olarak yaşamını, kişiliğini oluşturan ögeleri de dikkate alarak, yalın bir biçimde anlatmağa çalışacağım.

Yaşadığım dönemin devrimci tarihini aydınlatmak, Türkiye'nin devrimci hareketinin tarihini belgelemek gibi iddialı bir amacım yok. Yaşadığım 65 yıl içinde gerek Türkiye'de gerekse dünyada pek çok olaylar oldu ve değişiklikler gerçekleşti. Bunlar benim yaşamımı da etkilediler elbette. Kimileri çok derin izler bıraktı bende. Dolayısıyla okuyucuya ilginç gelebilir. Her insanın yaşamı, insan olmakla, kulak kabartılmaya değer diyorum. Yeter ki yüreğini koyarak bunu sunmayı bilsin. Ama ben yazarlık konusunda da başarı vaad edemiyorum. Üstelik de sürgünlük yaşamının, geliştirilememiş bir dille kendini ifade etme zorunluluğu yüzünden insanın düşünce ve duygularını dile getirme yeteneğini kısıtladığının, yani, insanı kısırlaştırıp gerilettiğinin bilincindeyim.

Evet, okuyucu ile birlikte, "Boşuna mı çiğnedik bu dünyayı?" sorusuna yanıt bulmaya çalışmak istiyorum işte. Umarım çabamız boşa gitmiyecektir.

Stokholm, 1 Mayıs 1990

Başlamadan önce

Onca yıl göze batmamaya, sıradan biri olmaya, bilerek isteyerek arka planlarda kalmaya ve ayrıca bilinen zorunlu nedenlerle gölgede yaşamaya özel bir özen gösterdikten sonra, bu tutum ve yönelim senin için bir yaşam biçimi haline geldikten sonra, bir görevin gereği olarak da olsa yüreğini ve beynini, deyim yerinde olursa, bir açımlama (tesrih) küvetinde sunmayı ve bunu dostun da düşmanın da, yani layık olanın da olmayanın da gözleri önünde yapmayı göze almak ne kadar güç geliyor şimdi başlarken. Gizleyecek, çekinilecek bir şeyin olmasa da içgüdüsel olarak direniyorsun, kalemin işlemez oluyor, tam rahatlayıp açılamıyorsun. Kaç keredir vazgeçiyorum. 1991'e geldik. Ve ben, "emekli" oldum artık. Doktorluktan emekli olunmaz ya!

Belki bir türlü "ben", "ben" diye insan içine çıkamadığımdan ilk bölümü bir gözlemci gibi anlatıyorum. Bu arada kendimi biraz alıştırmış olurum diyorum.

Üstelik, ülkeden kıtalar boyu uzakta, Kuzey'in bu kasvetli yaşamından bakarken geçmiş karanlık ve aydınlık yanlarıyla öyle büyük bir özlem oluyor, öylesine ufkumu kaplıyor ki bu özlemin duygusallığından sıyrılmak da hemen hemen olanaksız gibi görünüyor şimdi.

Yaşanan olayları yaşandıkları zamanlardaki düşünce ve duygularımla vermeye çalışacağım. Güncel ya da her zaman için geçerli yorumlar ise dile getirilişlerinden ayırd edilecektir umarım.

Benim anılarımda adının geçmesinden hoşlanmayacağını düşündüğüm kişileri izin alma olanağım da olmadığından hiç anmadım. Yaşayan yakın arkadaşlarım hakkında övgü sözü kullanmamaya da dikkat ettim.

Yaşamımda ve kişiliğimin oluşmasında önemli yeri olan İstanbul'un güzel beldesi Beylerbeyi kitabın hacmine göre biraz fazlaca yer tuttu galiba. Kısa tutmaya çalıştığım halde uzadı gitti. O zamanların belli bir yaşam biçimini yansıtan bu bölümün ilginç olabileceğini düşündüm. Artık hiçbiri hayatta olmayan, yetişmemde emeği geçmiş, ayrıca da sevdiğim çocukluğumun insanlarını, burada, birkaç satırla da olsa yeniden yaşatmayı bir değerbilirlik borcu saydım. Umarım hoşgörülür.

Şunu da söyleyeyim: belleğimi tazeleyecek, olayların anlatım ve yorumunda bana yardımcı olacak hiçbir belge, en ufak kaydedilmiş bir

anı kırıntısı yok elimde. Anı, olay kaydetmeyi, bir zamanlar sanat yapıtlarında bile bir yerlere gizlenmiş "orak-çekiç" arayan zehir hafiyelerin hışmına uğramamak için huy edinmedik. Aslında ben, kendi kendimle konuşmayı, düşüncelerimi kağıda dökmeyi severim. Ama her zaman omuz başından yazdıklarını gözetleyenlerin varlığını duyumsarsın. Eh, yüreğini tam ortaya koyamadıkça bir takım cinaslarla, değindirmelerle bir şeyler söylemeye çalışmanın ne tadı var, ne de yararı. Hele beş on yıl sonra kendin de yazdıklarından bir şey anlayamıyacak olduktan sonra.

Oysa epey mektup yazmışımdır. İçlerinde güzel olanları, anlamlı olanları, alanları hoşnut edenleri de olmuştur. Bir tanesinin bile bir yerlerde durup durduğunu sanmıyorum. Nitekim benim yazdıklarıma esin kaynağı ya da yanıt olan mektupları ben de saklayamadım. Yıllarca oradan oraya aktararak korumaya çalıştığım bir miktar hapisane mektupları vardı bir zamanlar. Ama en sonunda gene ipin ucunu kaçırdım. İşte şimdi elimde hiçbir malzeme olmaksızın 65 yaşımın çıplak belleğiyle yola çıkıyorum. Bazı anımsadıklarım beni şaşırtıyor, ama bazı unuttuklarım da. Gene de belge arama yoluna gitmedim, yardım aramadım. Belleğim yanılabilir. Günü, yılı, yeri şaşırabilir belki. Ama yüreğim yanılmayacaktır ve yanıltmayacaktır.

GİRİŞ

Anılar arasında geriye doğru gezintilerim, hep, aydınlık bir bahçede son bulur. Birkaç basamakla inilen, ulu ağaçlarla çevrili bu avlu, bir köşkün kapıönüdür. İstanbul'un Anadolu yakasında Küçüksu çayırının arka sırtlarına oturtulmuş oldukça büyük ahşap bir yapıdır köşk. Kıvırcık kara saçlarıyla bir küçük kız dolanır oralarda. Tavuklar, kediler var çevrede. Bir yerlerde bağlı bir bekçi köpeği. Mevsim ilerlemiş bahar olsa gerek. Dalların arasından süzülen gün ışığı aydınlık ve ılık bir mutluluk gibi yağar sanki. Yaprakların hareketlerinde oynaşan maviler ve yeşiller güneşin parıltılarıyla yaldızlanarak yaşam sevincinin ve doğa sevgisinin ilk ışıltılarını serper kızın üzerine. İlk kez o yüce doğa içinde bir birim, yaşayan bağımsız bir birim olarak onunla bütünleşmenin anıya dönüşecek algılanışıdır bu an. "Ben"in süreklilik içinde kendinin bilincine varmasıdır. Taa yükseklerdeki, büyük bir özlemle seyrettiği mavi-yeşil çatının koruyucu imgesi, bu erişilmez sonsuzla bütünleşmenin mutluluğu duygusu, bu uyanış, bütün ömrünce belleğinde kalacaktır küçük kızın.

Anne ile tavukları yemleme, tavukların oraya buraya bıraktıkları yumurtaları bulup toplama oyunu, neşenin ışıklandırdığı küçük küçük tablolar. Yumurtaları kırmadan düşürmeden teslim etme gereğiyle uyanan ilk görev ve sorumluluk duyguları. Merdiven altının ta dibinde bir yumurta bulmanın yol açtığı sevinç çığlıkları tüm ev halkını ayağa kaldıran!

Ev halkı? Hepsi kadınlar... Anne, annenin sık sık geceyatısına gelen eski mahalle ve gençkızlık arkadaşları, evişi yardımcıları. Ve iki kız kardeş daha. Biri abla, öteki bebek. Sabah erken gidip akşam geç gelen bir babanın imge vermeyen varlığı duygusu. Kalabalık, hareketli, ananın güleç yüzüyle şenlenen, sevginin egemen olduğu renkli bir yaşam. Mutludur küçük kız. Ve ben, bu satırların yazarı, bu küçük kızı hep sevmişimdir!

Birbirini izleyen Trablus, Balkan, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda büyük yoksulluklara, güçlüklere ve acılara katlanan Türk ulusu şimdi artık barışa kavuşmuştur. Yüzyıllar boyu sürüp giden yenilgilerin, aşağılanmaların ulusal-toplumsal utancını üzerinden atacak, bağımsız ve başıdik bir halk olma sürecine girecektir. Şimdi artık yenginin, başeğmemişliğin tadını tatmaya, yeni bir düzen kurmanın umudu ile yorgunluğunu, bitkinliğini gidermeye çalışacaktır. Daha birkaç yıl önce "Cumhuriyet" kurulmuş, padişahlık düzeni yıkılmıştır.

"Dahili ve harici bedhahlarından" temizlendiğine inanılan ülke çoğunluğuyla (hiç değilse küçük kızın çevresinden) geleceğe güvenle bakan insanların ülkesi görünümündedir. Dünyanın zenginleri kapitalist-emperyalist Batı'ya baş kaldırmış ilk Doğu ülkesidir. Gururlu ve sevinçlidir. Büyük toplumsal sarsıntılardan sonra gelen dinginlikteki ulusal sevinci ve toplumsal yenilenme umudunun coşkusunu anlamadan bizim küçük kızı kuşatan mutluluğu tam açıklayamayız.

Ama hiçbir mutluluk pürüzsüz değildir elbet. Anılar da öyle diyor. O aydınlık gökte çakan bir şimşek, hatta kavuran bir yıldırım gibi öfke ve isyan da var:

Küçük kızın sofadan seyrettiği ama anlam veremediği bir olay yaşanmaktadır evde. Kendisinden dört yaş büyük olan ablası Müfide'nin alnına çentikler atılıp kanatılmakta, sonra da galiba kahveye banılmış yarım limonlar beyaz bir tülbent ile çatkı gibi alnına bağlanmaktadır. Bu "tedavi" işlemi annenin gençkızlık arkadaşı Emine hanım tarafından yürütülür. Ufak tefek, eski İstanbul ağzı ile konuşan, sigara içen bir hanımdır o, gözlerinin mavisi koyu lacivert bir halka ile çevrili.

Annelerin de "kaka" olabileceklerini hayretle, acı ile öğrenir küçük kız. Günlerce ev halkı ile dargın kalır. Ama asıl büyük kini Emine hanımın mavi gözleri üzerinde yoğunlaşacaktır. O çeşit mavi gözler hainliğin bir göstergesi olacaktır onun için. Ve ömrünce o isyanı anımsayacaktır. Savunmasız, kendi iradesini ileri süremeyen ablasına uygulanan bu tedaviyi, sözümona onun iyiliği gerekçesi ile de olsa hoş göremeyecektir. Emine hanımı, hele annesi Ayşe hanımı bağışlamayacaktır.

Ayşe hanım, Kalkavanzade Mehmet Rıza Kaptan ile Zeliha hanımın kızıdır. Rıza Kaptan Rize'lidir ve kızı Ayşe doğmadan önce evini, ailesini İstanbul'a taşımıştır. Ayşe 1900'de İstanbul'da doğar.

Gençliğinde Rıza Kaptan'ın güzel kızı diye namı yayılan Ayşe uzunca boylu, şimdi artık dolgunca ama gene de biçimli ve alımlı bir kadındır. İri "tahrirli" mavi gözleri, pürüzsüz teni, "hilkatten boyalı" kırmızı dudakları, son moda kesilmiş kumral saçları ile gerçekten yakışıklıdır. Kendine güvenden olsa gerek hep olduğu gibidir. Hiç kasıntısı yada tersi ezilip büzülmesi yoktur. Özellikle özensiz görünmeye çalıştığı söylenemezse de mazbut ve zevkli giyim anlayışında gene de bir kalenderlik vardır. Rahattır Ayşe. Dobradır da.

Ayşe hanımın eşi İsmail Hakkı Terzioğlu ise 1890 yılında Sür-

mene'de doğmuştur. Ailesinin Sürmene'ye Gürcistan'dan göçtüğü söylenir. Babası Terzioğlu Uzun Mehmet, İsmail Hakkı'nın annesini boşamış ikinci kez evlenmiştir. Uzun Mehmet İstanbul'da Saray'da görevlidir. Ailesi ise Sürmene'de yaşar. Birinci eşinden Hakkı'dan daha büyük iki kızı, ikinci eşinden ise iki oğlu vardır. İsmail Hakkı üvey anasından epeyi çeker. Bu yüzden daha küçük yaşında babası onu da İstanbul'a yanına alır. Böylece İsmail Hakkı İstanbul'da okumak ve sonra Mekteb-i Hukuk'u bitirmek olanağını bulur.

Gelini Ayşe hanım, Uzun Mehmet'i aksi, nemrut bir adam diye anlatacaktır ilerde. Soylu ve saygın bir kadın dediği kaynanasını ise hep sevgi ile anacaktır.

İsmail Hakkı daha Hukuk okulunda okurken geçimini sağlamak için resmi emniyet görevlisi olarak çalışıyor. Öğrenimini tamamladıktan sonra da Polis teşkilatında kalıyor. Bir ara Sultanahmet Cezaevi'ne müdür de oluyor.

1917 yılında ortak tanıdıkların aracılığı ile Ayşe hanımla Hakkı bey dünya evine giriyorlar. Ayşe, Hakkı beyi ilk kez damat adayı olarak ağabeyleri ile birlikte eve misafir geldiğinde görüyor. Başka misafirler de vardır. Bütün erkekler selamlık tarafına geçerler. "Musikişinaslar" çağırılmıştır, "musiki icra" edilmektedir. Evdeki gençlerden biri Ayşe ablaya tarif etmiştir bu damat adayını. "Şu uzun boylu kahverengi elbise giyen adam" demiştir. Taksim geçen kanuncunun usta parmaklarından uçuşan ezgiler Ayşe'nin genç yüreğinde ürpertili yankılar bulur. Beğenmiştir Ayşe bu boylu poslu adamı. Beyaz tenli, ela gözlü, sevimlidir İsmail Hakkı. Herhalde iyi bir kısmet sayılmıştır ki ailenin zenginliğine zenginlik katmayışı, daha önce evlenmiş ayrılmış olması özür sayılmamıştır. Çocuğu yoktur Hakkı beyin. Bir oğlu olmuş ve ölmüştür. İsmail Hakkı büyük konağa içgüveysi gelir.

Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra İstanbul işgal edildiğinde ittihatçı bilinen İsmail Hakkı beyin de başı derttedir. Salon (Galata) merkez amiri iken tutuklanacağını haber alınca gemi ile Romanya'ya kaçar. Onun da kaderinde bir süre yurtdışında sürgün hayatı yaşamak vardır, kızınınki kadar uzun süreli olmasa da.

Hakkı bey ile Ayşe hanımın ilk çocukları Kadri büyük ailenin ilk erkek torunu ve gözbebeğidir, üç yaşında iken ölür: menenjitten (beyin zarı yangısından). Belki de tüberkülöz menenjittir. Savaş yıllarıdır ve verem salgını kol gezmektedir. İkinci çocuk Mehlika ancak iki yıl yaşar. Gene menenjit. Üçüncüsü Müfide ise salıncaktan düşer ve o da

menenjite yakalanır. Ama o yaşar. Ne var ki hastalık araz bırakır. Çocuk vücutça ve zekaca normal gelişemez.

İsmail Hakkı bey Cumhuriyet'ten hemen sonra Karaburun ve sonra da Çeşme ilçelerine kaymakam olur. Onlar oralarda iken Rıza Kaptan ailesi İstanbul'da Zeyrek semtinde Saatçi yokuşunda oturmaktadır. Ayşe hanım dördüncü çocuğunu doğurmak üzere ailesinin yanına gelir. 1925 yılı Nisan ayında doğan bu çocuk da kızdır. Babası haberi alınca tel çeker: "İsmi Sevim" der ve "Sağlıkları lazımdır" diye ekler. Anne ve bebeğe sağlık dilemektedir; oğlan olmaması önemli değil anlamına!.. Ayşe hanım bu telgrafı bir aşk mektubu almış gibi anlatacaktır hep. Her anlatışında, baba evinde iken kocasının anlayış ve özenine ne kâdar sevinmiş olduğu belli olacaktır. Sevim ise telin yazılışını da, uyandırdığı sevinci de çocuğun oğlan olmayışından doğan teselli ihtiyacının dolaylı bir itirafı olarak yorumlayacaktır ilerde.

Ailenin sağlıklı büyüyen ilk çocuğu olur Sevim. Sonraları babası hepsi sarışın ya da kumral olan o kalabalık aile içinde kıvırcık gür saçları ile kara bir yumak gibi dolanan bu küçük kızı "Karakız" diye nazlayacaktır.

Sevim'in doğumundan sonra aile yeniden İstanbul'a göçer ve Anadoluhisarı'nda bir kız daha katılır aileye: Gül. Hakkı beyin anasının adı Güllü'dür. Bu arada İsmail Hakkı bey memuriyetten ayrılmış, herhalde Ayşe hanımın ısrarı ile olacak, Kalkavanzade Mehmet Rıza ve Mahdumları şirketine müdür olmuştur. Bir miktar hissesi de vardır belki. Ancak birliktelik çok uzun sürmez. Ayşe hanımın yorumuna göre küçük ağabey enişte sini büyük patron Rıza Kaptan'a gammazlar durur... Enişte, belki de ticaret alemi için fazla doğrucu, yasacı ve de aşırı temkinlidir. Ne de olsa onca yıllık bürokrattır. Ötekiler ise çekirdekten yetişme denizcidirler. Ticaretin kurallarını yasalarla yada başka kurallarla ille de bağdaştırmak gibi bir tasaları yoktur. Birlikte yürüyemezler.

20'li yılların sonunda aile Anadoluhisarı'ndan Kadıköy'e taşınır. O arada yeni kabul edilen latin harflerini öğrenme seferberliği başlamış, "Millet Mektepleri" açılmıştır. Ayşe hanım ilk okuldan sonra okula gönderilmemiştir. Yüreğinin yarasıdır bu. Erken serpilmiştir ve semtin yılan dillileri dedikodularını Rıza Kaptan'ın kulağına kadar ulaştırmayı başarmışlardır: "Mahallenin haytaları okul kapılarında bekleşiyor"! diye konuşuluyordur. Ayşe okuldan alınır. Okumamışlığının, bir mesleği olmayışının acısını tazeleyen her vesile ile

sebep olanlara beddua edecektir. Ama Ayşe hiç değilse yeni harfleri öğrenmek ister. Kocasına haber bile vermeden okula başlar. Hem okuyup yazmayı yeniden öğrenmiş hem de Hakkı beye karşı bir zafer, daha önemlisi onun takdirini kazanmıştır. Bundan o kadar kıvanç duymaktadır ki, bu işte kendisine yardımcı olan okul öğretmeni Maide hanım ve tüm ailesi ile uzun yıllar süren, nice ayrılıklara dayanan candan bir dostluk kuracaktır.

Başınabuyruk, sırasında dik kafalı bir kadındır Ayşe hanım. Kimi yüksekten aldığında "Öyle ya ağa kızısın sen, kimseye müdanan yoktur!" diye ona takılır Hakkı bey. Ama bu takılmada belki serzeniş de vardır kim bilir! Gerçekten de hiç yokluk çekmemişlerin bir çeşit korkubilmezliği ve kendine güven vardır onda. İnatçıdır da. Aslında peşpeşe iki çocuğunu elinden almakla ve üçüncüsünü sakat bırakmakla kader ona oldukça zorlu bir sille indirmiştir. Ama o, bu yüzden, kıskançlıkla çocuklarının üstüne kanat geren ve onlara aşırı sevgi yüzünden göz açtırmayan analardan olmamıştır. Hatta bağışlamasız ve serttir. Çocukları mızmız olmayacaklardır. Hakkı bey ailesi Kadıköy'de Yeldeğirmeni'nden denize doğru inen sokaklardan birinde oturduklarında Sevim daha dört-beş yaşlarındadır. Annesi onu alır, birlikte Kadıköy iskelesine inerler, iskelede Sevim'in vapura bindirildiği gemi kaptanına haber verilir ve küçük kız yalnız başına Heybeliada'ya yollanır. O sıralar Rıza kaptanlar küçük kızları Hüsniye'nin hastalığı (verem) nedeniyle Heybeliada'da ev tutmuşlar ve oraya taşınmışlardır. Sevim ada iskelesinde, kendi başına vapurdan iner, uzun iskeleyi yürür, dışarıda, daha önce annesinin telefonla kararlaştırdığı biçimde karşılayıcısını bulur. Anası gibi Sevim de bu yolculuğu çok olağan buluyordur herhalde. Yanlız olmaktan ürküp ürkmediğini anımsamaz bile. (Günün İstanbul'unda böyle bir şey olası mı?)

İlk özeleştiri

O zamanlar her mahallede bir kaç boş arsa bulunurdu. Küçükler toz-toprakla oyalanırlar, daha büyükler saklambaç, kaydırak, anyamanya veya top oyunları oynarlardı. Ayşe hanımın çocukları pek salınmazdı sokağa. Bu nadir günlerden bir gün Sevim ev yakınlarında kendi akranı bir kızla arsa kenarında oynuyor. Nedense tartışma çıkıyor ve bizim küçük şımarık iki avucuyla tozları yerden arkadaşının yüzüne doğru fırlatıyor. Fırlatmasıyla birlikte de ne halt ettiğini anlıyor. Öyle bir paniğe kapılıyor iki gözü iki çeşme doğru annesine koşuyor. Annesi yakınlarda bir yerde komşu ziyaretindedir. Aslında an-

nesinden yardım ve yaptığı işin tehlikeli olmayacağına dair güvence, hatta gerekiyorsa önlem alınmasını isteyecektir. Ama yabancıların yanında yüreğini açamaz. O kadar bağırıp çağırmasını açıklamak için de arkadaşının kendisine toz attığını söyler. Ayşe hanım gürültüye pabuç bırakanlardan değildir.

- Sen ona ne yaptın ki o da sana toprak attı?

diye sorar. Ok yaydan çıkmıştır artık. Vallahi de billahi de ben bir şey yapmadıma döner iş. Annesi bakışlarıyla susturacaktır onu. Öteki kız herhalde Sevim kadar edepsiz ve çaçaron değildir ki olay kapanır. Ama Sevim için değil. O, rezil olmuştur. Annesi anlamıştır. Korkup yalan söylemiş olmayı hiçbir zaman kendisine yakıştıramıyacaktır. Hele öfkelenip arkadaşına zarar vermiş olmayı. Onun yaşındaki bir çocuktan beklenmeyecek kadar acı çeker. Büyüdükten sonra bile bu olaya "çocukluk!" diye gülüp geçemiyecektir. Hiç cezalandırılmamış oluşu, gerçeğin ortaya çıkmamış oluşu da utancını ve vicdan azabını adeta sonsuzlaştıracak ve bu ilk "özeleştiri" uygulamasından bütün zamanlar içinde davranışlarını belirleyecek dersler çıkaracaktır: yalan söylemeyecek, suçunu örtbas etmeyecek, hele başkalarına asla suç atmayacaktır. Bu ders hiç unutulmayacaktır.

Dayanışma

Kadıköy'de Kuşdili Çayırına yakın oturduklarında Müfide ile Sevim'i civardaki bir çocuk yuvasına gönderirler. Kırmızı satenden önlükler giyer çocuklar yuvada. Okulun müdiresi kara derili sevimli bir kadındır. Kırmızı önlükler, bütün öteki çocuklarla birlikte olmak güzeldir. Bir gün okula müfettiş gelir. Çocukları gözden geçirir. Müfideciğin öteki çocuklardan farklı olduğunu görür. Öteki çocuklara kötü örnek olur diye Müfide'nin okuldan çıkarılmasını ister müfettiş. Müfide kolunun yeniyle burnunu kurulamıştır. Aile olayı dramatize etmez. Müfide artık yuvaya gönderilmeyecektir. Sevim, bunu Müfide'nin horlanması biçiminde yorumlar. Yuvanın hiçbir anlamı kalmamıştır kendisi için. O da gitmeyecektir. Ve zamanla Sevim'in değer yargılarının, sevgi ve nefretlerinin oluşmasında insanların Müfide'ye (ve sonraları onun gibi özürlülere) gösterdikleri anlayış ya da anlayışsızlık, sevgi ya da sevgisizlik baş kriterlerden biri olmaya başlayacaktır.

Dayanışmama

Evden eve geçiliyor. Yardımcılar değişiyor. Otuzların başında Hatice adında genç bir kadın tutuluyor. O zamanlar yardımcılar evde yatıp kalkarlar, böylelikle barınak ve yiyecek sorunları da çözümlenmiş olurdu. Bir miktar da ücret alırlardı. Özellikle kimsesiz olanlar evin insanından sayılırlar ve her türlü hizmetten sorumlu tutulurlardı. Sigortanın adını bile kimse bilmezdi.

Hatice, yüzyılımızın başında, sanıyorum, Çankırı'nın bir köyünde, çok çocuklu bir ailenin kızı olarak dünyaya geliyor. Küçük yaşta onu aile evinden koparıp İstanbul'a getiriyorlar ve büyük bir ailenin yanına evlatlık olarak veriyorlar. Hatice o aileye girmekle mutlanıyor (!) ve adı "Bahtiyar"a çevriliyor.

O büyük konaktaki baş hanımefendinin oğlu bahriye zabitidir (deniz subayı). Deniz subaylığı Osmanlı aristokrasisinin mesleğidir o zaman. Evin altında daha başka hizmet erbabı da vardır. Hatice esaslı bir terbiye görür. Yolu yordamı, oturup kalkmasyı ve özellikle de hizmet etmeyi emektar kalfalardan öğrenir. 1908 yıllarını bu konakta yaşayacaktır. Sonraları "Kaç padişah gördüm!" diye anlatacaktır. Istanbul'un işgalinden sonra ve bu ailenin dağılması üzerine, Anadolu savaşı yıllarında ve Cumhuriyet'de, Ayşe hanımın yanına gelinceye kadar bir kaç kapı değiştirecektir. Ayşe hanım ona "Bahtiyar abla" diyecek ve o çocukların "Bahtiyar teyze"si olacaktır.

Artık otuzlarına varmış olan Bahtiyar şaşılası bir iş becerisi edinmiştir. Sanki Alaattin'in lambası gibi bir tılsım vardır Bahtiyar'ın ellerinde. Onun bulunduğu yerde herşey kendiliğinden silinip süpürülüyor, kendiliğinden pişirilip kotarılıyor gibidir. Hanım kadındır. Ağır başlıdır. Ne çare ki bunca yaşa gelmiş "münasip bir kısmeti" çıkmamıştır. Görgüsü olur olmaz kısmetlere eyvallah demesine engel olmuştur belki. Boyu ortaya yakındır Bahtiyar'ın, esmer tenlidir, sağlıklı bir Anadolu kadınıdır. Gür kara saçlarını, yay gibi biçimli kaşlarını ve kara gözlerini beğenenler vardır. Bir günün biri bir eczacı talip olur Bahtiyar'a. Birlikte altı aylık bir deneme süresi yaşamalarını ister evlenmeden önce. Ayşe hanım, İstanbul gibi bir yerde bu işi çok sakat bulur. "Kucağında bir çocukla ortalıkta kalırsın!" diye vazgeçirtir onu. Daha uygununu da araştırmaz. İlerde kızları, "Bahtiyar'ı niye evlendirmedin?" diye üstüne vardıkça, "Ben ortalığa çıkıp da kimseye koca bulamam" der çıkar işin içinden. Gerçekten de çöpçatanlık işlerine hiç aklı yatmamıştır Ayşe hanımın. Hem ona göre, erkek talip olur kadın da "lütfen" (!) kabul eder.

Bahtiyar teyzeden önceki yardımcı Şükran adında delişmen, az çok havai bir kızdır. Ara sıra gelir gider. Sevilir evde. Bahtiyar onu pek çekemez. Belki de temelli geri gelmek ister diye telaşlanıyordur. Şükran'ın hoppalığını, onunla bununla dolaşmasını çekiştirip duruyordur. Çocuklar için bu hikayeler yepyeni konulardır. İlk namus, ahlak, özellikle cinsel ahlak dersleri böylece Bahtiyar'ın bağışlamaz eğitimiyle başlamış olur! Ama Sevim Bahtiyar'ın Şükran'ı kötülemesini hep yadırgıyordur, bundan tedirgin oluyordur. Bir terslik vardır bu işte. Ona göre Şükran'ın biraz uçarı, ama sevimli başınabuyrukluğunda çekici bir yan bile vardır. Oysa Bahtiyar'ın gözlerinde çok kez öfke ve hınç okunur. Bahtiyar'a bir türlü tam bir yakınlık duymamasında bu hıncın, çekememezliğin rolü büyüktür. Bu alışık olmadığı bir şeydir Sevim'in. Daha da önemlisi Bahtiyar'ın Şükran'ı çekiştireceği yerde kayırması, savunması gerektiğini düşünmesidir. Nedenini bilmese de böyledir. Bulanık bir sezgi ile, evdeki konumlarına göre bu ikisinin "arkadaş" olduklarına inanmaktadır. Bu ilk "dayanışmama" olayı Sevim'e hep ters gelmiştir. Gezip tozmanın altında nasıl bir kötülük olabileceğini de bir türlü anlayamıyacaktır. Peki, biz de hep gezmiyor muyuz diye sorup duracaktır kendi kendine. Hak tanırlık duygusunun uyanışıdır bu.

Etki altında kalmamak

Kadıköy'deki erken çocukluk anılarında bir Çamlıca yolculuğunun özel bir yeri vardır. Bahtiyar'ın gelişinden sonra aile Altıyol'a yakın Süleymanpaşa sokağına taşınır. Dar cepheli, bitişik düzende yapılmış üç katlı bir yapıdır satın aldıkları ev. Bahtiyar teyze giriş katında yer alan cilalı taş döşeli mutfağın efendisidir. Ayşe hanım üç kızı ile haşırneşir. O zamanlar arabalarla ya da eşek sırtında su taşınırdı evlere. Tomruk'tan, Kayışdağı'ndan gelirdi su. Kapıya gelen sucu bir olay olurdu çocuklar için, her evde olduğu gibi. Hele kapıyı açmak! Hepsi kapıya üşüşürlerdi. Sucular kendileri içeri girip suyu su kübüne boşaltırdı. Evin sucusu da zamanla büyük kızın başkalığını farkeder ve günün birinde;

- Hanım buncağızı bir de Çamlıca'daki cinci hocaya okutsanız, diye salık verir. Ayşe hanım inanmaz hastalık sonucu gelişmemişliğin hoca okumasıyla düzeltilebileceğine. Konu komşu dürtelerler. "Ya nazarsa!" "Ya bir de tutarsa!" Hakkı beye danışılır ya da danışılmaz; arabalar tutulur, aracılar, düzenleyiciler, anne, Müfide bir de Sevim Çamlıca'nın yolunu tutarlar. İlk önce çocuğun yıldızına ya da falına

bakılacaktır. Bu işte de masum bir çocuk (sabi) aracı (medyum) olarak kullanılacaktır. Bu çocuğun gördükleri teşhisi ve tedaviyi belirleyecektir. Bu medyumluk işi Sevim'e düşmüştür.

Mevsim bahar olmalı. Nemli havanın yoğunlaştırdığı koyu yeşil, görülmemiş güzellikte(?) bir çayır. Meyva ağaçları olacak, ince bedenli yaygın dallı genç ağaçlar. Kilimler serilir. Cüppeli bir efendi çember sakalının çevrelediği, sevimli olmaya çalışan yumuşak ablak çehresiyle gelir bir ağacın dibine bağdaş kurar. Sevim de karşısına oturtulur. Herkes çöker. Merasim başlamıştır. Hoca efendi okur okur. Sevim gözünü kırpmadan dinler. Sonunda avucunu gösterir hoca Sevim'e ve sorar;

- Söyle bakalım küçük hanım, avucumda ne görüyorsun?

Küçük hanım şaşırır. Gördükleri bir avuçiçi, ve el çizgileri. Hoca yeniden okumaya başlar. Sorusunu yineler;

- Bak, nasıl, yeşil bir çayır görmüyor musun? Otlayan koyunlar yok mu?

Bir ara hocanın avucu yeşeriyor mu acaba diye umutlanır kızcağız. Hayır yok! Terler çocuk, bunalır. Hoca sabırsızlanır. Bakışları kararmaya başlar. Cevapsız kalan sorularını tekrarlar durur. Sonunda Müfide'cik hocanın baskısını ve Sevim'in açmazını sezer, "korkuyorum!" diye ağlayarak kaçar. Bu iki çocuk arasındaki sevgi iletişiminden derin, gizemli anlamlar çıkarılır. Müfide'nin iflah olmazlığına hükmolunur. Yorgun, yenik evlerine dönerler. Çeşitli yorumlar ileri sürülür yol boyunca. Sevim çok üzgündür ablasına yardım edemediği, iyi olmasını engellediği için.

- Ama bir şey yoktu anneee! diye anasından medet umacaktır. Akşam babası "Gel bakalım Karakız" diyerek onu kucağına alır.

- Doğruyu söylemek her zaman daha iyidir. Üstelik tesir altında kalmamak.

Tesir altında kalmamak ne demek?

- Hoca efendi sana sözünü geçirip de görmediğini gördüm dedirtemedi demek.

Ertesi gün mutfakta kaybettiği bir şeyi kendisinden soran Bahtiyar teyzesine;

- Bana gördüm dedirtemezsin!

diye kafa tutacaktır ama olayı kavrayabilmesi için yılların geçmesi gerekecektir.

Estetik ilgi

İsmail Hakkı Bey Kalkavan aile şirketinden ayrıldıktan sonra inhisar (tekel) müdürü olur. İş yeri Kabataş'tadır. O sıralar Hakkı beyin ablasının kızı da Sürmene'den dayısının evine misafir gelmiştir. Sevim gençkızlığa yeni geçmekte olan bu hala kızı Fatma'nın biraz ayrık duran kaşlarını, kara gözlerini ve hele bembeyaz düzgün dişlerini çok güzel bulmaktadır. Sürekli yanlarında kalan bu ablayı idealize edecektir. Artık güzelliklerin ayırdına varmaya ve onları derecelendirmeye(!) başlamıştır. Doğadan sonra insan güzelliği. Eşya (şeyler) ile pek ilgili değildir henüz.

Bitişiklerindeki evde Samsun eşrafından bir aile oturmaktadır. Evli olan kızları Hüsniye modern, parlak bir hanımdır. Hüsniye hanımı taranırken, boyanırken seyretmekten kendini alamaz Sevim. Ama onun için bu hanımın en çekici yanı, başkaları için belki de kusurlu sayılabilecek olan ön dişleridir. Üst çenesinin orta kesici dişleri üst üste biner biraz, ve bu, o genç kadının gülüşüne konuşmasına ayrı bir güzellik katar. Üstelik adı da Hüsniye'dir teyzesi gibi.

Böylece diş ve gülüş güzelliğinin, dolayısıyla ağız temizliğinin insan estetiğinin önemli bir ögesi olduğunu daha o zamandan kavrayacaktır. Ağzını temiz tutmayanlara da kızacaktır. Ve o yaşlarda edindiği estetik yargılar kalıcı olacaktır. Hep de böyle aykırı, sıradan olmayan güzelliklere takılacaktır.

O zamanlar Kalamış koyundan denize girilebilirdi. Kurbağalı Dere'nin suları pislenmemişti henüz. Süleymanpaşa sokağından aşağı, Yoğurtçu'ya doğru inilir, Yoğurtçu köprüsü yakınlarından sandal kiralanarak Kalamış açıklarında yüzülürdü. Sığdı oralar. Ayşe hanım tüm ailesi denizci olmasına karşın, denizi, ancak uzaktan ya da tekneden bakarken severdi. Herkesin içinde soyunup denize girecek kadar da "modern" değildi. Sevim, Kadıköy'deki bu mutlu deniz anılarını o Hüsniye ve kardeşi Ruhiye ablalara borçludur. Ama gerçek deniz, insanın tüm varlığı ile içine daldığı deniz Boğaz'ın denizi olacaktır onun için.

İlk ölüm

Ada'daki Hüsniye teyze'nin kara haberi çıkagelir bir gün. Teyze ölmüştür. Bir boşluktur, anlamsızlıktır Sevim'in anılarında ölüm. Heybeliada'da oturulmasına neden kalmamıştır. Dede Rıza kaptan Beylerbeyi'nde bir yalı satın alır ve oraya taşınırlar. Teyzesine benzetilen Sevim sık sık anneannesine gönderilir ve kendisi bilmeden onu avu-

tur. Ölümün sevgiyi öldürmediğini öğrenecektir.

İlk doğum

Gene böyle bir gün yalının salonunda kendi kendine oyalanırken Kadıköy'den telefon gelir: annesi bir kızkardeş daha getirmiştir dünyaya. Anneanne "Neyiniz var?" diye sorduğunda "Bize ne gelir!" diye yanıt vermiştir Hakkı bey. Ayşe hanımla Hakkı bey bekledikleri oğlanı bu kez de bulamaz, ilk oğlan Kadir'ciğin yerini dolduramazlar.

Eğlenceler

Kadıköy yaşamının en renkli anılarını bayram yerleri oluşturuyor, zamanın o cıvıl cıvıl bayram yerleri. Bahtiyar teyze, hala kızı Fatma, Müfide, Sevim, Gül ve ufacık Hüsniye Güner tam yarım düzinelik bir yürüyüş koludurlar Kadıköy sokaklarında. En heyecanlısı kayık salıncakları ve ille de telden kaymadır. Ne çare ki bayram yerleri yılda iki kere kurulur. Ama bizim taife başka gezmelerin tadını çıkarmasını da bilirler. Kuşdili çayırı ne güne duruyor! O yıllarda Kuşdili'nde, Kurbağalı Dere kıyısında gazinolar vardı. Çevrelerine dikenli tel çekili olurdu çayırdan yana. Bahtiyar teyze çocukları bir bir tel örgülerin altından sokardı saz bahçelerine. Çayırda evden getirilen kahvaltılıklar yenir sonra gazinoda müzik dinlenirdi. Ne keyifli olurdu ama! Bir keresinde Müfide'nin entarisi tele takılır altından geçerken, bir kapak kalkar kumaştan. Ve o günün bütün neşesine gölge düşer. Gazinoya nasıl girdikleri belli olacaktır. Eve geldiklerinde;

- Sen ne yapıyorsun Allahaşkına Bahtiyar! diye çıkışır anne. Kızdığı zaman Bahtiyar! derdi Ayşe hanım. Bu "Bahtiyar"lar sıkça duyulurdu. Hoş o gene bildiğini okurdu ya. Bahtiyar "yaramazlıkları" icad ederdi adeta. Ama Şükran'ın yaramazlıklarına benzemezdi onunkiler.

Yazlık tiyatroları da unutmayalım: Yoğurtçu Karakolunun yanında dar uzun bir bahçe vardı. Apak kireç boyanmıştı duvarları. O tekdüze beyazlığı hep anımsayacaktır Sevim.Yazları tiyatro oynatılırdı orada. Kumpanyaların programlarında kantolar halâ yer alırdı o zamanlar. Ve bu gösteri numaralarının evde tekrarlanışı eğlenceli olurdu. Yerli filmler de gösterilirdi. Naşit'in, İsmail Dümbüllü'nün filmleri kaçırılmazdı elbette. Henüz Yeşilçam patentliler yoktu.

Sevilen gezintilerden biri de iskeleye inmektir. Kadıköy vapur iskelesine babayı karşılamaya gidilir. Belki yükü vardır paylaşılacak,

belki anneden babaya bir sipariş. Bu biraz da baba ile bir eşleşme, arkadaşlaşma gibi olurdu. Ancak iskele gezintilerine Bahtiyar teyze katılmazdı. O saatlerde evde işi olurdu onun. O zaman ufaklık da ve olasılıkla Müfide de katılamazdı geziye. Fatma başı çekerdi. Eskinin sevilen adetlerindendi iskeleye inmek Anadolu yakası banliyölerinde, Adalarda ve Boğaz kıyılarında. Özellikle yaz akşamları, yerine göre vapurla ya da trenle geleceklere karşı çıkılırdı. Yolcusu olmasa bile kim geliyor kim gidiyor diye bakmaya giderdi insan. Ya da o zamanların deyimiyle aşina çehreler görmeye. Ve yahut da kimsenin farketmediği belirsiz tebessümlerle gizli heyecanları tazelemeye... Bizimkiler o yaşlarda değiller henüz. Ama gün batımının erguvan yansılarla katmerlendirdiği renk cümbüşünün heyecan verici güzelliğini duyumsayabiliyorlardı ve unutmayacaklardı.

İsmail Hakkı bey, daha çok yazları, iskeleye tam karşı duran bir kahveye uğrardı ara sıra. Yazları camları sökülür açık hava kahvesine dönüştürülürdü orası. Ulu ağaçların hemen her zaman esintili olan o güzelim gölgeliğini kim sevmez! Büyükler gibi kendi kendine masa başına geçip de bir dondurma ısmarlamaya özenmez olur mu insan? Ama kızlar, öyle, kahveye adım mı atabilirlerdi o yıllarda! Gene de Fatma çekinmezdi. Girer inhisarlar başmüfettişi dayısını arardı kahvede kurumla ve bu "baş" sözünün üstüne basa basa. İşin adı böyle miydi yoksa Fatma bunu kendisi mi uydurmuştu kim bilir. Abartması biraz şaşırtıcı olsa da serbestliği, girişkenliği hayranlık vericiydi, imrenirdi ona Karakız.

Ailenin İstanbul'dan ayrılışından sonra Paşabahçe'deki ablasının yanma geçen o afacan Fatma kısa süre sonra gelinlik olacak, Sarıyer'de az çok varlıklı yaşlıca bir Karadenizli ile evlendirilecek, çarşafa girecek, çoluk çocuğa karışarak yaşamın yükü altında ezilmiş ürkek bir kadın olacaktır. Sevim'in eskiden derin anlamlar yakıştırdığı halâ dimdik bakan gözleri bu ürkek görünüşünü gideremiyecektir. Kadınlarımızın kaderi!

Sinemalar, denizaşırı yolculuklar, Beylerbeyi ziyaretleri ise Ayşe hanımın alanına girer. Sürreyya Paşa sinemasının melek tasvirleriyle süslü yüksek kubbeli tavanları henüz hiç camiye ya da kiliseye girmemiş olan bu kızlar için büyük bir olaydır. O çocuksu hayranlıklar ömür boyu hatırlanacaktır. "Mavi Melek"ler, "İki Yüzlü Adam"lar (Frederich March'ınki) ve daha başkaları silinmez imgeler bırakacaktır belleklerde.

Vapura ilk kez ne zaman bindiğini anımsamaz bile insan İs-

tanbul'da. İstanbul'un can damarlarında dolanan alyuvarlardır vapurlar. İnsan onlarla yaşama başlar adeta. Keza atlı arabalar. Kadıköy'ün içinde, Göztepe'de, Erenköy'de faytonlar vardır. Ama Beylerbeyi'ne uzun tek atlı arkadan binilen yaylı arabalarla gidilir. Başlıbaşına bir serüvendir o araba yolculukları çocuklar için. Bir saatten fazla çeker bu yol o zaman. Altıyol'dan, Talimhane'den, Gazhane'den geçerek Haydarpaşa'da, köprünün ilerisinde tramvay yoluna çıkılır, oradan Doğancılar, Üsküdar meydanı, Kuzguncuk üzerinden Beylerbeyi'ne varılır. Her zaman ürpertilerle dolu olurdu Beylerbeyi sarayının bahçesi altındaki karanlık tünelden geçiş. Kimse konuşmazdı. Ya da Bağlarbaşı'ndan tepelerden aşarak araba sürmek vardı, hem hayvan hem de arabacı için zahmetliydi.

Araba seçmenin bir raconu vardı elbette. Kızlar bilirdi bunu. Çünkü Ayşe hanım öyle kolay kolay beğenmezdi. Araba temiz, tekerlekleri lastik kaplama olacak, parke taşları üzerinde gürültü çıkarmıyacaktı. Hayvan kuvvetli olacaktı. Arabacı da yeğleyin bildik olacaktı.

Sevim altı yaşlarına geldiğinde Kadıköy'deki İtalyan okuluna verilir. (Bu okul binası sonradan Sular İdaresi olmuştur.) Hazırlık sınıfına gitmektedir ve sevilen bir öğrencidir. Ne var ki o sırada kabul edilen bir yasa ile ilk okul eğitiminin "maarif" ilkokullarında yapılması mecburi kılınmıştır. Gerçi Sevim okula başlamıştır ama Hakkı Bey "müktesep (kazanılmış) hak"ka sığınmaz. Üstelik yasayı destekliyordur. Sevgili Karakız'ını İtalyan okulundan alır. Ve Karakız anneannesinin isteği üzerine Beylerbeyi 27. ilkokuluna kaydedilir.

BEYLERBEYİ

İstanbul'un Üsküdar ilçesinin bir bucağı olan Beylerbeyi biraz çaprazlama Boğaz'ın Karadeniz açıklığına karşı durur. Beylerbeyi Sarayı, Asya yakasının Vaniköy'üne kadar Yakın Boğaz sayılan bu bölümünü, Kuzguncuk ile Beylerbeyi arasından ikiye ayırmış gibidir. Kıyı Beylerbeyi'nden sonra Havuzbaşı'nda bir koy oluşturarak Çengelköy'e varır, orada güneye doğru kucak açar cömertçe. Koyun yuvarlağından içerilere uzanan vadi koca çınar ağaçlarının süslediği Havuzbaşı çayırından sonra tepelere vurarak Beylerbeyi ile Çengelköy sırtlarını birbirinden ayırır.

20'li 30'lu yıllarda kent içi taşımacılıkta otobüsler kullanılmıyordu henüz. Tramvay vardı. Boğaz'ın Rumeli yakasında Bebek'e kadar giderdi tramvay. Kadıköy'den Bostancı'ya, Üsküdar'dan Bağlarbaşı'na ve Küçük Çamlıca'ya kadar da çıkardı. Anadolu yakası Boğaz semtlerine ise vapurla ve kısmen de atlı araba ile ulaşılırdı. Taksiler, hele özel arabalar yok denecek kadar azdı o yıllarda.

Beylerbeyi'ne uğrayan vapurlar genellikle Galata köprüsünün Karaköy ayağındaki Üsküdar iskelesinden kalkardı eskiden. Vapur Beylerbeyi iskelesine yanaşırken ilk önce çımacı Bayram'la karşılaşırdınız. Beylerbeyi'nin herkesçe tanınan demirbaş tiplerinden biriydi o. Ufak tefek, güleç yüzlü, kalabalık ailesini çımacılıkla geçindiren Bayram yaz kış kara pantolonu, kara kazağı ve yün, elörgüsü kara balıkçı başlığı ile iskeleye uğrayacak her vapura karşı çıkardı. Vapur yanaşırken geminin halatını anında kaptığı gibi iskele babasına geçirip köprü işi gören tahta iskeleyi vapura sürerdi. İcabında çıkan yolculardan bilet toplamaya bile dururdu. İnenlerin sonu geldi mi hemen bekleme salonunun kapılarını ardına kadar açarak vapura binecek yolcuları buyur ederdi. Ona bakarken, Bayram olmasa bütün bu vapurlar Beylerbeyi'nde yolcu indirip bindiremezler gibi gelirdi insana. Dalgaların kıyıları dövdüğü fırtınalı günlerde, Boğaz vapurlarını beşik gibi sallayan lodosta, sisli havalarda işi zor olurdu Bayram'ın.

İskelenin yanıbaşındaki kahve, cumba gibi çıkıntısıyla denize doğru uzanarak iskeleyi rahatça gözlemeye olanak verirdi. Müşterisi daha çok delikanlılardı bu kahvenin. Her vapur yanaştığında cam ardından ineni bineni merakla izleyen birkaç kişi bulunurdu mutlaka.

Gelip gidenin "ilgilisine" haber verildiğini cama üşüşen başlardan anlardınız. Kim ne zaman, kim kiminle birlikte (ya da olasılıkla birlikte) geliyor gidiyor, ne giyiyor merak edenler öğrenirdi!

Bilet kontrolünden geçince dört köşe bir alana, iskele meydanına çıkardınız. Dikdörtgenin iskeleye karşı gelen kıyısı dükkanlardan oluşurdu. İlerde yeni yapılar yapıldıktan sonra Bakkal Ramiz'in ve Berber Ömer'in dükkanları da burada yer alacaktı.. Postane de tepe üstünden bu yeni yerine taşınacaktı.

Sola doğru kıvrıldınız mı hemen solunuzda mendirekle korunmuş kayıkhaneyi bulurdunuz. Sandalcıların tekneleri, balıkçı kayıkları, denize açılmamışlarsa eğer, burada bekleşirlerdi yaz kış. Birkaç yük motoru da düşerdi arasıra. Az ilerde ağaçlıklı bir bahçe-kahve denizin üstüne oturmuş gibiydi ve kayıkhaneye sınır olurdu. Kahvenin orada Beylerbeyi Camii ile karşıkarşıya gelirdiniz. Zarif yapılı, çifte minareli Boğaz'ın büyükçe camilerinden biridir Beylerbeyi Camii. Karşı kıyıdaki kardeşi Ortaköy Camii ile çaprazlama bakışırlar. Hemen karşınızda caminin kurnalarını görürsünüz sıra sıra. Biraz sağda, sırası gelen ve Küplüce'ye gömülecek olan her beylerbeyinin mutlaka kısa bir süre konakladığı musalla taşı kara bir anıt gibi durup durur.

Cami önünden sağa kıvrılıp, kasap dükkanını, oduncuları, kömürcüleri sağınızda bırakarak dört yol ağzında karayolu ile kesişirdiniz. Sağ köşede esnaf kahvesini, solda ise Rıza beyin bakkal dükkanını görürdünüz. Sola döndüğünüzde bir köşede Rıza beyin dükkanı karşı köşede ekmek fırını ile başlayan, denize paralel bu ana yol Yalılar Caddesi'dir artık. Günde üç kez taze ekmek çıkarır fırın. 9 Kuruştur o zaman kiloluk ekmeğin tanesi, yuvarlak, göbeği yarmalı. Kimileri okkanın kalkmış olmasına hayıflanır. 9 Kuruş çoktur bir kiloya. Ramazanlarda pide de çıkar iftar vakti, kiloluk pideler. Mis gibi ekmek kokuları az ilerideki simitçi fırınından gelen kokulara karışır. Ara yerdeki ayakkabı tamircisinin deri kokularını duymazsınız bile.

Buralarda alçaktır dükkanların tabanı yoldan. Yüksekçe bir eşikten aşarak girdiğiniz Yasef'in dükkanı da loştur, gösterişsizdir. Camları (camekan demeye bin şahit ister) hiç silinmemiş gibidirler. İçerisini ya da dışarısını hiç göremezsiniz. Beyaz madenden yuvarlak çerçeveli gözlükleri hep burnunun ucunda durur Yasef'in. Hemen her zaman bir iki günlük tıraşı vardır. Yağlı vücuduna dar gelen elbiseleri bakımsızdır. Kuzguncuk'ta oturur Yasef. O zamanlarda tuhafiyecilere daha sık işi düşerdi insanların. Giyim sanayii pek gelişmemişti. Kızları

koştururlardı çıtçıt almaya, masura almaya. Sonra bir gün Yasef görünmez olacak, onun yerini İshak alacaktır. Gene Kuzguncuk'tan. Kuzguncuk musevi semtidir. Beylerbeyi ise müslüman. Rumlar ise bu yakın Boğaz'ın Asya yakasında daha çok Çengelköy'ün Dereboyu'ndan içerilere doğru uzanan mahallelerinde toplaşmışlardır. Beylerbeyi'nde bir de oldukça kalabalık Arap kolonisi vardır, Suriyeli, Lübnanlı araplar. Çoğu kumaş ticareti ile, dükkâncılıkla uğraşırlar. Genellikle varlıklıdırlar da. Yukarı mahallelerde otururlar.

Yasef'in dükkanının karşısında yani Rıza beyin dükkanını geçince hafif bir buhar kokusu gelir burnunuza. Beylerbeyi hamamıdır oradaki karanlık yapı. Hamamın iç avlusundan bir arnavut kaldırımı ile camiye geçilir.

Yasef'in dükkanını geçtiniz mi Beylerbeyi'nin ünlü simitçi fırınına gelirsiniz artık. Yolun, belki de köyün en ilginç noktasıdır, ama içerisi hep karanlık duran alçak tavanlı bir yapıdır fırın. Ana baba kızları hepsi de birbirine benzeyen güleç bir aile işletir fırını. Sabahın er saatinde koca İstanbul'da bir eşi daha bulunmayan sakız rengi gevrek halkalar beşlik onluk paketler halinde renk renk kâğıtlara sarılmış ve camekanın önüne dizilmiş olur. Halkanın tanesi 20 paradır, yarım kuruş. Beşlik paket yüz para (iki buçuk kuruş). Susamlı burma simitler, taptaze, yüz para. Ve de susamlı veya yağlı kandil simitleri kandillerde.

O yıllarda cadde Havuzbaşı'na, oradan da Çengelköy'e kadar uzanıp giden ağaçlı bir yoldu. Yol boyunca insan boyunu çok aşan bahçe duvarları yükselirdi, özellikle deniz yönünde. O yüksek duvarların ardında yalıların gizlerle dolu oldukları sanılan büyük büyük bahçeleri sıralanırdı. Bahçeleri birbirlerinden ayıran duvarlar daha da yüksek gibi gelirdi insana. Şimdi nasıldırlar kimbilir.

Yalıların kimi tam deniz kenarına yapılmıştır. Hep yıkanıyor gibidirler. Deniz alt katlarını hırpalar durur öfkelendiğinde. Kimi yalının önünde rıhtımı, kiminin de oldukça geniş ön bahçesi vardır. Deniz tarafı öndür, sokak yanı arka. Ana cadde Boğaz'dır.

Akşamları havagazı fenerleri aydınlatırdı yolu. Daha elektrik bağlanmamıştı Beylerbeyi'nin Yalıboyu'na otuzların başında. Gün kararırken uzun sopası ucunda çıra gibi titreşen aleviyle fenerciyi görürdünüz gaz lambalarını bir bir ateşleyen.

Yolun bu kesiminden ta Havuzbaşı'na kadar kimseye raslamadan geçip gidebilirdiniz o yıllarda. Yolun çevresinde Zübeyde hanımın köşkünden ve yola bitişik yapılmış Nesibe hanımınkinden başka ev

göremezdiniz, Fatma kadının gecekonduvari kulübesini ve Zeki beylerin içerlek, ağaçlar arasına gizlenmiş büyük köşkünü saymazsak. Bir iki tane de bahçe duvarı üzerinden yolu gözler gibi duran gösterişsiz daha çok ek yapı tipinde ahşap ev vardı. Onlarda da hayat olup olmadığını anlayamazdınız bile.

Yalıboyu Beyler Paşalar yöresidir. İsmail paşalar, Haşim paşalar, Hüseyin Kazım beyler, Hami beyler vb. Yalılar içinde en ünlüsü Hami beyin yalısıdır. Tarihi bir yalıdır bu. Hasip paşa yalısı diye de bilinir. Uzun boylu, iri yapılı, duru beyaz bir kadındır Hami beyin eşi Muazzez hanım. Kara krep başörtüsünü türban gibi sıkmabaş bağlar. Gözleri sürmelidir hep. Ve de üst dudağının üzerinde sevimli bir beni vardır. Selamlarken, konuşurken, gülümserken soylu bir hanım gibi davranır, hep ölçülüdür. Temiz pak giyinir, belki de şık sayılabilir ama modayı yakından izlediği söylenemez. Hami bey ise kısaca boylu, hep gri elbise ve melon şapka giyen, papyon kravatı, ayağında tozlukları, bastonu, köstekli saati ve de zincirli kelebek gözlükleri ile güleç bir İstanbul efendisidir. Bürokrat görünüşlüdür. O koskoca evde artık yaşlarını başlarını almış bu iki insan yaşar yalnız yardımcıları ile birlikte. Çocukları yoktur.

Yalılarının odalara ve başka bölümlerine geçit veren kocaman, yuvarlak antresi çepeçevre yerden tavanlara kadar yükselen aynalarla çevriliydi. Bazı yıllar kadir gecesi bu antreye koca bir sofra kurulur ve "41" çeşit yiyecekle donatılarak komşular buyur edilirdi Zekeriya sofrasına. Ya yalnız hanımlar ya da sadece beyler çağrılırlardı. Gece vakti oldukça kasvetli hatta aynalardan ve loşluktan dolayı biraz esrarengiz bile olurdu. Ama çok da ilginç, hatta heyecan verici Sevim için.

Sonra altmışlı yıllarda bu yalı bir yangına kurban olacak ve güzelim yapı tamamıyla kül olup gidecektir. Yangının nedeni de anlaşılamayacaktır galiba?

Bu Hami bey yalısının Havuz Başı yönündeki komşusu, deniz yönünden ta uzaklardan iki kulesi ve beyazlığı ile göze çarpan "Kuleli Yalı" belli bir mimarlık stilini temsil etmese de yayvan, rahat ve sevimli bir yapıdır. 1960'larda Osmanlı soyundan Orta Doğu'lu Prenseslerden Fevziye ya da Faize'ye satılıncaya kadar Kalkavan'ın yalısı diye anılmış olan bu yalı, Rıza kaptanın yalısıdır.

Kırkların hemen başında bir de Cumhuriyet paşası katılacaktır yalı sahipleri arasına. Rıza Kaptanların Çengelköyü yönündeki komşuları Hacı Sami beylerdir. Kalabalık bir ailedir Sami beyler. Evleri yola yakın yapılmış, deniz kıyısı boş bırakılmıştır. Belki de ana yapı

yanmış yeri boş kalmıştır. Hacı Sami beylerin ekonomik durumları sarsılınca bu ön arsayı satarlar. Cemil Cahit Paşa, bu arsa üzerine, eski yalıların arasına modern bir villa yaptıracaktır. General Cemil Cahit Toydemir, Nazım Hikmet'i son kez mahkum eden mahkemenin başkanıdır. Askeri mahkeme başkanları yargıç olmuyorlar bilindiği gibi. Üç kişilik heyette askeri yargıç da bulunuyor. Paşanın yalısından sonra uzun yıllar Yalıboyunun coğrafyasında bir değişiklik olmayacaktır.

Rıza Kaptan yalısını, anlatıldığına göre, Osmanlı erkanından Faik Bey adında bir kişiden satın almıştır. Yalının ilk sahibi olasılıkla Faik beydir. Üç katlıdır yalı. Orta katı gündüzleri, üst katı geceleri kullanılır. Yani yatak odaları sıralanmıştır irili ufaklı bu katta. Alt katta ise mutfak, kilerler, banyo dairelerinden başka kullanılmayan ya da içine öteberi atılan bir sürü odayla 20-25 gözü bulur. "Göz" denebilirse eğer!

Ana giriş bahçeden merdivenle çıkılan orta kattadır. Eve gelince, özellikle kışın, ayakkabılar çıkarılmalıdır. Ayakkabılığın ve palto askısının durduğu mermer taşlığın iki yanında siyah deri kaplı, uzun ve arkalıklı kanepeler vardır, lostro salonlarındaki gibi! Pek de yakışıklı bulmaz bunları Sevim. Hele bu kanepelerin yaslandığı geniş ve yüksek duvarları kaplayan fresklerin önünde. İkişerden dört tablo oluşturan bu freskler pastel renklerle boyanmıştır. Kartpostal konularını andıran manzara resimleri ile zariftirler. Bu taşlıktan dört mermer basamakla sizi esas kata, odalara buyur eden bir koridora çıkarsınız. Bu küçük merdivenin iki başında da aynı kapı dışındaki merdiven başında olduğu gibi mermer sütunlar yükselir. Koridorun orta yerinde merdivenin karşısındaki kapıdan büyük bir salona girersiniz. Tam karşınızda denize doğru uzanan bir çıkma ile onun önünde sütunlar üzerinde duran bir balkon denizi ayağınıza getirir gibidir. Salonun bu kapısının yanındaki, taşlığa bakan duvarlar yerden tavana kadar yükselen, çerçeveleri yaldızlı yekpare aynalarla kaplıdır. Sevim'in kulacının ulaşamıyacağı kadar geniş aynalar. Eve giriş kapısının iki yanındaki pencerelere paralel duran bu aynalar ışığı yansıtarak taşlık duvarlarını süsleyen fresklerin alacakaranlıkta bile seçilmelerini sağlar. Sevim hep sevinir buna. Büyük salonun uzunlamasına iki bitimindeki benzer aynalar ise her çocuğu saatlerce oyalayabilecek oyunlar yaratır. Birinin önünde durduğunuzda aynaların birbiri içinde yansıyan ve adeta sonsuza kadar sıralanan içiçe imgelerini görebilirsiniz.

Geri kalanı, yüksek tavanlı geniş odalar, her yerde yolunuzu kesen, koridorlarda buzlu camlarla ışığa geçit veren kapılar, kapılar. Ve bütün bu koca mekân içinde akransız arkadaşsız yapayalnız ama yalnızlığını çok doğal karşılayan bir küçük kız!

27. İLKOKUL

Okul yolu - İlk arkadaşlar

1931 yılının serin bir sonbahar sabahı. Bulutlu kasvetli bir gün. Sevim'in okula başlaması şerefine tüm ailesi Beylerbeyi'ndedir. Bu ilk gün okula annesi götürecektir onu. Sevim için okul pek de yeni bir şey sayılmaz. Yalıda da olağanın dışında bir gün yaşandığı havası yoktur hiç de. Evin girişindeki büyük taşlıkta son kılık yoklaması yapıldıktan sonra yola koyulurlar. Sevim'in sırtında Ayşe hanımın diktiği siyah satenden önlük, boynunda da beyaz pikeden bir yaka vardır. Annesinin taramakla baş edemeyip sımsıkı örerek düzletmeye, yani kıvırcığını gidermeye çalıştığı saçları yeniden kısa kesilmiştir. O sımsıkı saç örmenin ense kökündeki acısını uzun yıllar unutmayacaktır Sevim. Örgüden kurtulduğuna seviniyordur.

Girişteki taşlıktan, yüksek, çift kanatlı zarif bir kapı ile kapı önündeki mermer taşlığa çıkılıyor. Bir seki gibidir bu taşlık, ortasından inen merdiven gene mermerden bir sahanlıkta mola vererek sağa ve sola ayrılıp iki yanda bahçeye varır. Parmaklıkla, trabzanla korunmamış olan merdiven her türlü yüksekten ve uzağa atlama talimlerine elverişlidir. Sevim'i yıllarca oyalayacaktır.

Kocaman bir dikdörtgen biçimindeki bahçe, içlerine birer koca ev oturtulabilecek büyüklükteki göbeklerle bölünmüştür. Çevreleri çim tarhları ile çevrili bu göbekler arasından bahçe yolları geçer. Ayrıca bütün bahçe boyunca devam eden geniş bir bölüm sebzelik olarak ayrılmıştır. Sebzeliğin yalıya yani denize yakın kesiminde ise sırtlarını komşu duvara dayamış kümesler durur. Bir bahçevanın varlığı bellidir de bahçe sanatından iz yoktur, daha çok yarar gözetilmiştir. Sebze bahçesinin içinde doyumsuz lezzetteki yarma erikler, dev manolya ağaçları yer aldığı gibi meyva ağaçlarının altı da ev sakinlerinin karadenizli olduklarına tanıklık etmek üzere silme kara lahana ekili olabilir. Yapraklarını dökmeyen ya da nadide denilen cinsten ağaçlar yetiştirilmesi yoluna gidilmemiştir. Kışın yeşilinden soyunur doğa. Yalının her iki yanında geniş alanlar bırakarak deniz tarafında da devam eden bahçe demir parmaklıklarla korunmuştur denizden yana. Geniş bir rıhtıma geçilir oradan. Ön bahçedeki üç yuvarlak göbeğin

ortalarındaki üç palmiye ağacı Boğaz'ın karayeline karşı dimdik, doğayı yalanlar gibidirler.

Sokağa çıkmak için genellikle kullanılan sağdaki yol komşu bahçe duvarı boyunca çok hafif bir meyille yükselerek dış kapıya varır. Yüksek duvar boyunca sıralanmış ulu kestane ağaçları geniş dallarıyla bu yolu gölgelendirmektedir. Onların gölgesindeki toprak şeridinde ise ortancaları ve şakayık gülleri boyverir anneannenin.

Okulun o ilk günü, ana kız, bahçeyi geçip koca bahçe kapısını aştıktan sonra güneye doğru, Beylerbeyi iskelesi yönünde yol alıyorlar. Solda Zübeyde hanım ve Dr. Fuat beyin köşklerinin bahçesi dalgalanmalarla tepelere doğru uzanmaktadır. Yer yer yıkılmış, kolaylıkla aşılabilen bahçe duvarında kapı yerine, hep açık duran bir kapı kasası vardır. Ta sırtlardaki evlerde oturanlar da buradan işlerler. Bu bahçenin hemen yanıbaşında yüksek bir duvarla pekiştirilmiş, taş merdivenlerle çıkılan bir tepenin üzerinde Nedim beylerin sokaktan görülmeyen köşkü yer alır.

Fırın hizasına geldiklerinde daha yolun yarısına varmadık diye düşünür Sevim. Yolda kimi kez annesinin önünde yürüyor, kimi kez de ardında kalıyordur. Annesinin üzerinde boyu oldukça kısa tutulmuş gri bir pardesü, biçimli bacaklarında ipek çoraplar vardır. Yol yürüyecekleri için topuksuz, zenne papuçlar giymiştir Ayşe hanım.

Sevim, bir ara, bu kara baş örtüsü de nereden çıktı diye düşünüyor. Annesi baş örtüsünü kulaklarının ardından geçirip çenesinin altında bağlamıştır. Anıya göre anasını yeteri kadar yakışıklı yani şık bulmuyor o gün. Beğeni eşiği yükselmiş besbelli; öyle ya insan içine çıkacaklar ne de olsa! Üstelik de çatık kaşlıdır Ayşe hanım. İkisi de bir şey demiyorlar. İş ciddileşmiş, kimbilir kaç yıl sürecek olan bir ayrılığın ilk adımları atılmaktadır şimdi.

İskeleden gelen öteki yolla da kesiştikten sonra bayır yukarı vurduklarında koca bir camekan-işlik gerisinde renk renk yorganları ve hallacın belli bir uyumla pamuk atmasını görünce annesini unutuyor küçük kız, kulaklarında bir süre yay ve tokmağın tekdüze tınısı. Yorgancı dükkanı ve işleyen yorgancı beş yıl boyunca ilgi odağı olmakta devam edecektir.

Bayır üstündeki o zaman büyük ahşap yapının ilk katını tutan postaneyi geçtikten sonra bayır aşağı iniyorlar. "A sahi burada da bakkallar vardı" diye seviniyor Sevim. Küçük yerlerde o zamanlar kağıt, kalem, silgi gibi kırtasiye malları da bakkallarda satılırdı. Zamanın gereksinmelerine göre bakkallar, kömürcüler, oduncular, arpacılar, sa-

mancılardan oluşan bir alışveriş merkezi daha. Biraz ilerde Bucak Müdürlüğü, Küçük Cami, sonra da arada sırada futbol maçlarının da yapıldığı Beylerbeyi çayırı.

Beylerbeyi sarayına bitişik üç yanı yüksek duvarlarla çevrili bir bahçenin içinde, sarayın yavrusu gibi duran iki katlı yapı Sevim'in beş yıl okuyacağı ilkokuldur. Okul duvarının dışındaki arsada atlı arabalar müşteri bekliyordur. Demir parmaklıklı bir kapıdan okul bahçesine girilir. Karşıda deniz! Bahçenin dördüncü kenarı deniz kıyısıdır.

Okul bahçesine girildikten sonra anne anılardan silinecektir. Ve yalnız, kendisi de elbise biçiminde kara bir önlük giyen ufak tefek bir öğretmen hanımın öğrencileri dersliğe alışı hatırlanacaktır.

Bir iki gün sonra anası babası kardeşleri Kadıköy'e dönerler. Okuldan döndüğünde yalı her zamankinden daha büyük, daha ıssız ve daha soğuk gelir ona. Bir süre kendisini nereye koyacağını bilemez. Yalnızlık yılları başlamıştır. Okul dışı arkadaşlığa izin yoktur. Ne gelen olur ne giden. Zamanla avuntuyu bahçede bulacak, o koca bahçe yaşamında büyük bir yer tutacaktır. Tüm girdisini çıktısını öğrenecek, doğa ile yalnızlığını biraz olsun giderecek bir dostluk kuracaktır. Ağaçlara tırmanmasından tedirgin olan anneannesi;

- Bu kız yanlış doğdu, oğlan olacaktı,

diye yakınacaktır.

O ilk günden sonraki günler hep birbirine benzer. Küçük kız, okul çantası elinde bu yolu her gün iki kez tepecektir. Her geçen gün ufak tefek yenilikler, bazı önemli olmayan değişiklikler getirir kuşkusuz. Yaşam deneyleri, gözlemler ve bilgilerden özümlenen birikimler yığını sezilmeden yükselir. Ama Sevim'in anılarında o yıldan o uzun yolda ya da okulda kendisini etkilemiş olan ne yağmurun, karın, soğuğun, ne korkunun, ne karşılaşılan bir güçlüğün ne de büyük bir sevincin özel izi vardır. Yalnız bir okul karnesi, eski bir fotoğraf gibi biraz silikleşmiş de olsa "ilk karne" düşüncesinin çağrıştırdığı bir imge olarak boşluktan doğru gelerek tüm görüş alanını kaplar zaman zaman. İkiye katlı kartonumsu bej bir kağıdın içine yapıştırılmış, kat yerlerinden dörde katlanmış olduğu belli olan dosya kağıdı büyüklüğünde bir beyaz kağıttır bu. Solda yukarıdan aşağı sıralanmış ders adları yanlarındaki karelerde ders notları. Hepsi pekiyi'dir Sevim'in karnesinde: Şaşırır. Sevinip sevinemiyeceğini bilemez. Acaba bu işte bir yanlışlık var mıdır?

O uzun yolda çoğu kez yalnızdır küçük öğrenci. Neden okul dönüşü olsun yanında akranları, örneğin Zübeyde hanımın kızları Res-

san, Perran yoktur bilinmez. Anılarda buna cevap yok. Yalnız, kimi kez öylesine kendi içine dönüktür ki simitçi fırınına bile bakmadan geçer, hatta hallacın tokmağının sesini algılamadan yürür gider önünden. Neden sonra birden telaşlanır kapıyı geçtim mi diye. Ama artık kapının tokmaklarını ta uzaktan tanır olmuştur.

Yalıda

O koskoca, ağır kapının nasıl olup da rezeleri üzerinde dönerek kendisine boyun eğdiğine hep şaşmıştır küçük kız. İçeri girdikten sonra o gün için bir daha dışarı çıkmak yoktur. Hemen hemen bir müslüman manastırı deyim doğru olursa. Bir el genişliğindeki kol demiri de kapının arkasında asılı durur her zaman. Gece geç vakit kapının demiri vurulduktan sonra gelen olursa çıngırağın teline kuvvetle asılması gerekir. Tel çekilince ta yalının bahçeye açılan kapısı önünde asılı duran bir çan şangur şungur öter. Gecenin karanlığı içinde yankılanan bu çan sesindeki yürek hoplatan ama ipi çekeni ele vermeyen titreşim yalıyı telaşa verir.

- Kim ola?

Geç kalan densizi ayıplayanlar, evin kadrosu tamamlanmadan kapıyı sürmeleyen işgüzara söylenenler eksik olmaz hiç bir zaman. Ama önemlisi kapıyı açmaya gidecek bir gönüllünün gerekmesidir. Evin kadrosunun tamam olup olmadığını kollamak da öyle kolay değildir aslında, boyuna değişir. Yalının sürekli temel kadrosunu değiştirmeden, yalnızlık duygusuna deva olamayan, o koca mekanda gelip geçen gölgeler gibi bir akraba trafiği akar durur.

Fırtınalı gecelerde rüzgarda çırpınan çanın derinden gelen kesik iniltileri uzunca bir dönem açık denizlerin zifiri karanlığında dalgalarla boğuşanları düşündürmüştür Sevim'e ürpertiyle. Oysa evin kapısının zil sesinde gene madeni olmakla birlikte çok kez neşeli bir çığırtkanlık vardır. Kapının üzerine vidalanmış, mandalı sağa sola çevrilerek ses çıkartan mekanik bir zildir bu. Ev hiçbir zaman boş kalmadığından anahtar taşımak adeti yoktur. Zilin çalınışından Hacıbabanın (Rıza Kaptanın) geldiğini herkes anlar, terbiyesini takınır!!

Eve her gelen giriş taşlığında soyunduktan sonra oturma odasına bir uğrar kural olarak. Ev sahibesi Zeliha hanım hemen her zaman oradadır. Oturma odası, aynı zamanda yemek odasıdır da. Küçük kızın boyunu aşan dört köşe bir çini soba ile ısıtılır. Doğa resimleri ile süslü fayans karelerden yapılmıştır yan duvarları. Manzaralar ve geyikler sobanın kuzey ülkelerinden gelme olduğunu düşündürür. Evdeki bütün

yakışıklı sobalar içinde en çok bunu sever Sevim. Soba çok sıcak olmadığı zaman onu kucaklamak ne hoştur. Oymalı demir kapısından yanan odunları seyretmek! İlerde odun, yakıt olarak yerini kömüre bırakacak, yalıda da antrasit yakılmaya başlanacaktır. Çok sonra da "Şakir Zümre"ler her ev gibi yalının da bir iki odasına yerleşecektir.

Odanın panjurları her zaman açıktır. Karadenizden kopup gelen yıldız-karayel yalının panjurlarında ıslık çaldığında da böyledir. Loş koridordan odaya girdiniz mi denizle kucaklaşmış gibi olursunuz. Kimi zaman kurşun rengi hırçın, köpüren bir deniz, lodosta yosun rengine çalan dalgalarıyla kuzeye doğru saldırgan, kimi zaman küçük çırpıntılarla oyuncu, bazan ürpertilerle tedirgin ama rüzgarın elinden kurtulup da rahatladığında masmavi, dingin ve davetkar. Geceleri ise yakamozlanan bir karanlıktır o. Karşı yakanın ve yorulmadan inen çıkan Boğaz vapurlarının ışıkları deniz üzerinde titreşen sarımtırak ışınlar gönderirler bu yakaya. Yalnız bir çocuğu yıllar boyunca arkadaşça oyalayan ışıltılar.

Aynalı camekanlarıyla zamanın modasına uygun iki büyük büfe odanın iki duvarını örter. Orta yerdeki, açıldığında çevresinde rahatça 12 kişiye yer veren dört köşe ceviz masa kadife örtüsüyle büyük odayı boş görünmekten kurtarır. Karşıya deniz tarafına gelen duvar önünde pencerelerin altına kadar uzanan iki sedir-kanape yer almaktadır. İki yanlarından arkalıkla çevrili, ayak uçları açık sedirler baş tarafları odanın iki köşesine gelecek biçimde yerleştirilmişlerdir. Alçak kasalarının alınları tahta işi kabartma ile süslenmiştir. Kuzey yönündeki sedir odanın baş köşesidir ve Rıza Kaptan'ın yeridir. Eve geldiğinde sırtını yastıklara da yayarak uzanır sedirine kaptan. Üstbaş değiştirmek, ev kılığı giyinmek adeti yoktur. Pijama ya da gecelikle insan içine çıktığı hiç görülmemiştir. Sahura yemeğine de robdöşambr ile iner. Çıplak başına bir kara takke geçirir sadece. İki sedir ve iki pencere arasında bir kanape yer alır. Üzerindeki duvarda ise günün her saatinde başka çağrışımlarla yankılanan rakkaslı bir duvar saati asılıdır. Her gece saati kurmak Rıza Kaptan'ın işidir. Bu kanapenin Rıza Kaptan'dan yana olan tarafında oturur Zeliha hanım her zaman, yeri hiç değişmez.

Zeliha Hanım

Herkesin özel bir isim çağırır gibi "Anne" dediği Zeliha hanım, Sevim Beylerbeyi'nde sürekli oturmaya başladıktan sonra onun da annesi olacaktır. Kocası bile onu, "Hani 'anne' nereyedur?" diye sorar.

Kısaca "Zilhanım" da denen Zeliha Hanım kocası gibi Rize'lidir. Daha 13 yaşında iken azçok beşik kertmesi olduğu Rıza'ya verilmiştir. Anası Manioğullarındandır ve kocası ile yakın akraba olurlar. Tam 13 çocuk doğurmuştur Rıza Kaptan'a Zilha. Ama en son Hüsniye'nin de ölümünden sonra 3 oğlu ve 1 kızı vardır artık. Çocuklarının çoğu küçük yaşlarda ölmüştür. Kimilerinin anısı öyle uzaklarda kalmıştır ki adlarını bile karıştırır olur yaşlandıkça.

İnce, uzun boylu, buğday tenli bir kadındır Zeliha hanım. Bir dirhem gereksiz yağ yoktur bedeninde. Hala seğirterek yürümesi gençlik günlerinin hamaratlığına tanıklık eder gibidir. İşleyen demir pas tutmaz denilmiştir ama Zeliha hanımın belkemiği pas tutmaya başlamıştır çoktan, belini tam doğrultamaz. Ayakta durduğu zaman da iki ayağının üstüne basmaz, bir ayağının topuğu hep yerden kesiktir. Her an harekete hazır durumdadır ve dengesini böyle sağlıyordur besbelli.

Bembeyaz saçları hep kınalıdır Zeliha hanımın. Kınası açıldı mı tedirgin olmaya başlar, "papaz gibi dolaşmak günahtır!" diyerek. Kınalı saçlarının üstüne bir içlik yemeni bağlar peşin. Sonra da üstüne büyük beyaz bir başörtüsü atar. Yalnız namaza durduğunda başörtüsünün iki ucunu yanakları üzerinde kıstırarak örtünür. Onun dışında örtünün uçları sırtına atılıdır Karadeniz usulü ve oldukça büyük bir gvatr şişkinliğini görürsünüz boynunda. Aynı şişlik anasında da vardır. İlerde kızı Ayşe'de de olacaktır.

Torunu Karakız disiplin duygusunu belki de Zeliha hanımdan almıştır. Zeliha hanım her zaman namazını vaktinde kılar. Beylerbeyi'ne taşındıktan sonra o koca yalının bütün pencerelerini ağ ipliğinden kendi eliyle dokuduğu perdelerle donatmıştır. Tül modası başlamamıştır henüz. Perde sadece süstür yalıda, içeriyi gören olmaz. İplikleri azalmaya başladı mı evin o andaki mevcudu içinde en uygun gördüğüne 24'lük bir paket ısmarlar. Ayrıntılı sipariş verir. Güzel kuş yada çiçek motiflerinin peşinde olmuştur hep. Perde işi tamamlanıp, daha da yaşlanınca kendini iyice Kur'an okumaya vermiştir. Durmadan hatim indirir. Araya girip de kendisinden bir şey soramaz ya da isteyemezsiniz. Biraz daha "dersi" kalmıştır bitirilecek. Misafir geldiğinde bile özür dileyip "dersini" tamamlar, sonra pembe ya da kırmızı kurdelası ile kaldığı yere işaret koyar, Kur'anını büfenin en yüksekteki özel bir gözüne özenle yerleştirir. Ancak ondan sonra başka bir işe bakar. Pencereden denizi seyrettiği zamanlarda bile hiç değilse tesbih çekiyordur.. İnandığı, ya da daha doğrusu kendine görev edindiği bir eylemi yerine getiriyor gibidir. Öteki dünyasını güven altına alı-

yordur, ama bu dünyadan, gündelik yaşamdan kopuk değildir. Hele hiç bir zaman abartmalı ekstaz numaralarına başvurmaz; çokbilmişlik, ermişlik taslamaz. Alçakgönüllü ve karınca misali işler durur. Gelişmiş kuvvetli elleri, taraklı ayakları, ince ayakbilekleri altındaki kuvvetli topukları işle, daha eskilerde toprakla yoğurulmuş kökenine tanıklık etmektedir.

İki ana sevgisi arasında çok yalpalamıştır Karakız. Zaman olacak Anne'yi mi yoksa öz anasını mı daha çok sevdiğini merak edecektir. Zeliha hanım da sevimlidir. Hele çoğu Karadenizlilerde olduğu gibi söylenenlere atik bir hazırcevaplıkla kafiye tutturması çok hoştur. Zeliha hanımı, takdir ettiği yönlerinden dolayı sever. Anasında ise sevgiyi sever. Anasındaki güzelliği sever, anasının kendisine olan sevgisini sever, üstelik anasına hep hasrettir kızcağız.

Rıza Kaptan

Evde, işte ve hatta Beylerbeyi'nde de Hacı Baba diye çağrılan Rıza Kaptan Rize'nin İyidere köyündendir. Hacı değildir. Hacca hiç gitmemiştir. Gitmeyi de aklından geçirmemiştir. Mehmet Rıza Kaptan da tüm Karadeniz halkı gibi denizle işe başlar. Balığa da çıkmıştır gençliğinde. Toprak işleri kadınlara düşer Karadeniz'de. Zaten büyük toprak da yoktur. İlkten küçük sonra büyük teknelerle taşımacılığı sürdürür Rıza. Karadeniz'in tüm kıyılarına işi düşmüştür. Gözükaradır, güçlü, sağlıklı ve de mavi gözleri, biçimli beyaz sakalı ile hala çok yakışıklıdır. Bazı navlunu yüksek malların, gümrük ödenmeyen malların fazla kazanç getirdiğini çevresinden bilir ya da kısa zamanda öğrenir, kontrabandlık * ta girer işin içine. Osmanlı imparatorluğunun dağılma dönemi, 19uncu yüzyılın son çeyreğidir. Kol kayıklarının ** caydırıcılığı o kadar etkin değildir. Rıza Kaptan anlatacaktır ilerde.

"Ha bole küpeşteye yaslanmişum. Mavzeri de doğrultmişum. Kol kayuğu gelur yanaşur:

- Hoov! Ne vardur tekneye?

- Finduk fasulye!..."

Karşılıklı bakışmalar, birbirini tartmalar, tartışmalar uzayacak olursa ekler Rıza Kaptan

- İnanmazsan gel de bak!

Ve kol kayığı inanır. Ara sıra inanmayanlar da çıkmıştır kuş-

* Kontraband = kaçakçı.

Kol kayığı = deniz devriyesi kayığı, karakol kayığı.

kusuz. Ama sonuçtan öyle anlaşılıyor ki Rıza Kaptan'ın inandırıcılığı üstün gelmiştir hep.

Rıza Kaptan bu işe olağan bir ekmek kavgası olarak bakmıştır her zaman. Ne kol kayıklarına bir diyeceği vardır, devlet devlettir, kolu da uzundur, vergisini alacaktır; ama ne de geçmişteki kontrabandcılığından bir suçluluk duymuştur.

İstanbul'a geldiğinde kısmen Hacı Dayısının (Manizade Hacı Hasan efendi) da elvermesi ile işlerini büsbütün geliştirir, zamanla ailesini de İstanbul'a getirir. O zamanların renkli semtlerinden Cibali'ye yerleşirler. Yüzyılın başlarından sonra bir daha memleketine gitmeyecektir Rıza. Çeşitli ortaklıklar kurulup bozulacak ve Cumhuriyet'in ilk on yıllarında 6-7 şilebi Türk ve uluslararası sularda sefer yapan sayılı armatörlerden biri olacaktır Rıza Kaptan, iki oğlu ile birlikte.

İlerlemiş yaşına karşın, hala yaz kış demeden her gün Galata, Kefeli Han'daki yazıhanesine iner Kaptan. Kışın bile önünü nadiren iliklediği paltosunun eteklerini savura savura, bastonunu sallayarak ve sanki yere pek basmıyormuş gibi yürür. Kıyafet devrimi gelince fötr şapkayı hiç yüksünmeden hemen başına geçirmiş, yakıştırmasını da bilmiştir. Şapka giyişinde bir özellik bile vardır; şapkayı biraz geriye doğru yatırır. Çünkü yusyuvarlak, biçimli, pırıl pırıl saçsız başının arkasında yarım mandalina büyüklüğünde bir yağ uru vardır. Yeni harflerle okuyup yazmayı öğrenmemiştir. Ama özel hesaplarını hep kendisi tutar. Ev içinde pek ünlü olan defterlerini yemek odasının masası üzerinë açar ve yazar çizer çoğu akşamlar. Daha sonraları, Sevim biraz büyüdüğünde dedesi mürekkep faiz hesaplarını ona yaptıracak,

- "Aferum, hem çabuk hem doğri yaptın oni" diyecektir.

Güleryüzlüdür kaptan. Ama şakada bile ağırbaşlılıktan uzaklaşmak, yüzgöz olmak yoktur onda. Yüzgöz olmama kuralının hoş anıları da yok değildir elbette. Hacı Baba tahin helvasını ve kuru fasulyeyi çok seven torununa "Seni fasulyecinin kızına vereceğum" ya da "helvacının kızına vereceğum!" diye takılır. Kız da ta koca kız oluncaya kadar bunun ne demek olduğunu ve neden oğluna değil de kızına dendiğini düşünmemiştir bile. Bu konularda hiç de cin fikirli değildir!

Boğaz'ın denizi bir başkaydı o yıllarda. Yaz geldi mi yaşam canlanır, renklenir yalıda. Beylerbeyi'nde yaşamak demek denizde olmak demektir bir bakıma. Ayşe hanım ve çocukları çoğu kez yalıda olurlar yazları. Sık sık öteki torunlar da şenlendirirler yalıyı. Daha bahardan

pıtrak gibi beyaza pembeye keser tüm meyve ağaçları bahçede. Yazın müjdesidir bu. Güneş daha bir dosttur, daha bir ılık ılık kanına girer insanın. Heyecanlı kıpırtılar sarar adamın yüreğini, yerinde duramaz olursun. Bütün kış boyu sanki biraz dargın, biraz uzak duran donuk ve hırçın deniz gitmiş, o yumuşak başlı, sevecen eski dost tüm parıltılarıyla geri gelmiştir. Ve öylesine kucak açar ki, ta Nisan ayından başlayarak "Bir atlayıversem!" diye kurar dursun.

Boğaz çocukları ne zaman yüzmeye başladıklarını herhalde anımsamazlar. Bir günün biri, hayal meyal hatırlanan bir geçmişte evdeki ağabeyler beline ip bağlayarak yalının önünde akıp duran derin sulara atıverirler insanı: Kediler, köpekler gibi yüzüverir insan yavrusu da. Ondan sonra da gündeye biner artık denizle kucaklaşmalar, o günlerin tertemiz Boğaz deniziyle.

Yazların bir başka eğlencesi cambazlar. Zamanımızdaki gibi büyük sirkler bilinmezdi o tarihlerde. Türkiye'ye gelmezlerdi. Ama ip cambazlığı yaygındı. Bir Cambaz Ali vardı ünlülerden. Kürt Ali de derlerdi. Galiba Kürt sözünü ilk kez o zaman duymuştu yalının çocukları. İp üstünde gözleri bağlı kurban kestiği söylenirdi. Beylerbeyi'ne cambaz geldiği küçük el ilanlarıyla duyurulurdu. Havuz Başı İlkokulu'nun yanındaki meşelikte mekan kurarlardı çoğunlukla. Bizim takım Bahtiyar teyzenin gözetiminde tam kadro cambaz gösterilerini izlerlerdi. Dayı çocukları da birlikte olurdu genellikle. En azından dört çocuk daha. Bahtiyar'a göre sokağa çıkmadan mutlaka bir şeyler yemeliydi insan. Yağlı ekmekler hazırlanır, bahçede, yalıdan Havuzbaşı'na giden uzun yolda yenirdi bunlar. Bahtiyar teyzenin elinin altında her zaman yıkanmış sabunlanmış elbezi bulunurdu. Eller ağızlar bu bezlere silinirdi cambaz yerine varmadan önce. Kağıt peçete adeti yoktu. Elbezleri Ragıp beylerin yalısını geçtikten sonra bir bahçe duvarındaki bellenmiş bir kovuğa yerleştirilir, önü de bir taşla kapatılırdı. En azından ikisi üçü eve dönüşte bu bezleri koydukları yerden geri almayı akıl ederdi.

Kırık dökük küçücük bir taş kovuğu uzun bir aradan sonra önünden geçildiğinde nasıl sevimli, cana yakın ve tanış görünür insana. Hele yanında o kovuğun çağrıştırdığı anıları paylaşmış olduğu biri varsa insanın. Göz göze gelirsiniz. Bir sıcak akım geçer ondan sana, senden ona. Fazla söz gerekmez. Sonra bir başka sefer gözlerin aradığını bulamaz. Duvar yıkılmıştır. Ağlatası bir hüzün kaplar içini, buruk! Bazan da aradığını kendi içinde bulamazsın. Aynı tadı alamazsın. Dünyan bambaşka olmuştur, yabancılaşmışsındır, olura ol-

maza heyecanlanmaz olmuşsundur.

O zamanlar cambazlar için güvenlik önlemi alma zorunluluğu konmamıştı. Cambaz, ayakları ortadan kesilmiş bir gaz tenekesinin içinde, gözleri bağlı, bir yandan upuzun sopasıyla dengesini korumaya çalışırken hoplaya hoplaya gaz tenekesini ip üzerinde kaydırarak ipin bir ucundan öteki uca ulaşırdı. Ölüm kalım kavgası verilirdi seyircilerin gözü önünde. Seyirlik oyunların bu kadar tehlikeli olmasını aklı almazdı küçük kızın. Neden insan bu işi meslek edinir ki diye hep şaşardı. Ekmek kavgasının her alanda ne kadar çetin olduğunun bilincinde değildi henüz. İnsan bedeninin o zamanki hünerleri bugün sinir, kas ve denge sisteminin eğitimiyle ulaştığı kusursuz beceri ve estetik yetkinlik yanında çok ilkel de olsa gene de heyecan ve hayranlık vericiydi. Hüzünlü, insanın yüreğine işleyen acıma ile beğeniden oluşan bir duyguydu bu.

Yazların ilginç yaşantılarından biri de dut silkmedir yalıda. Dut toplanacak diye çağrı yapılır evde. En azından 6-7 kişi koşturur. Yazları daha kalabalık olur yalı. Koskoca bir balık ağını silkilme sırasındaki dut ağacının altına gererler. Hacı baba bastonu ile dallara dokununca patır patır dökülür ak dutlar, kara dutlar, mor dutlar. Bazan çocuklardan birinin çıkıp ağacı sarsması gerekir.

Her akşam üstü rıhtımda balık tutmak daha çok çocukların ve gençlerin işidir. Bu işin gediklisi dayıoğlu Zekidir, yamağı da Sevim. Birlikte yaşananlar en sıcak dostluk izleri bırakır anılarda.

Hikmet Hocanım

Evet, yazların da sonu gelir. Okullar açılır, yolcular yola koyulur.

Sevim ikinci sınıfa başladığında ilk yılki öğretmeni başka bir okula gitmiş yerine Hikmet hanım adında yeni bir öğretmen gelmiştir. Bütün sınıf eski öğretmenlerini istemekte ve iki gözü iki çeşme ağlamaktadır. Sevim şaşırır. Hikmet hanımdan utanır. Sulu gözlü olduğu halde ağlamaz. Böyle çocukluklar(!) ona göre değildir. Neyse ki Hikmet hanım nice deneyden geçmiş olgun bir öğretmendir ve iş yoluna girer. Ama bu olayı hep utanarak anımsayacaktır o. İlkokulun geri kalan dört yılında Hikmet hanımın öğrencisi olacak ve onu çok sevecektir. Öğretmenlik çok saygın bir meslektir o zamanlar!

Orta yaşın biraz üstünde olan Hikmet hanım hiç evlenmemiştir. Düz, ağarmaya başlamış kesik saçları, dolgun görünüşü ve gözlükleri ile ağırbaşlı, gün görmüş bir kadındır. Yurtseverdir.

Hepsi bir yana Türk dilini, gramerini iyi öğretmiştir öğrencilerine. Okulu bitirdikten sonra da fırsat buldukça ziyaretine gidecektir Sevim Hikmet hanımın. Ve uzun yıllar sonra, Üniversiteyi bitirdikten sonra bile ne öğrendi ise hepsini ilkokulda Hikmet hanımdan öğrendiğini, ondan sonraki öğrenimin, her aşamasında, ilkokul öğreniminin giderek biraz daha genişletilmişi ve derinleştirilmişi olduğunu düşünecektir. İlkokul öğrenimine her zaman büyük önem verecektir.

İyi bir öğrenci olur. Bütün ilkokul öğrenimi boyunca karnesinde "pekiyi"den aşağı not olmayacaktır. İlkten bunu doğal bir şey sanacak, zamanla herkesin aynı derecede başarılı olmadığını öğrenecek, başkalarının hakkını mı yiyorum endişesi başarısının kıvancını gölgeleyecektir. Sonra sonra başarılı olmaya alışacak, ufak başarısızlıkları bile aşırı ölçüde dert edinir olacaktır. Ama başarısının sırrı, her zaman, öğretmenini ve özellikle de öğrenmeyi sevmesidir. Cevap veremiyeceği sorularla karşılaşmak, hocalarına karşı mahcub olmak, öğrettiklerini öğrenmemiş olmak öğrenim yaşamının temel sorunu haline gelmiştir; hele imtihan kapılarında bu telaşın ufak çapta karabasana dönüştüğü olmuştur. Ama ilerde hazetmediği hocaların dersini iyi bir öğrenci için ayıplanacak ölçüde boşlayacaktır. Bu antipati ders konusu ile doğrudan ilgili olmasa da masabaşında oturup ders talim etmekten de pek hoşlanmaz. Ona göre ders sınıfta öğrenilmelidir. Hele ki başka yapılacak ve okunacak o kadar çok şey varken dışarda.

Bu küçük torun önceleri dedesi ile nenesinin odasında öteki eşyadan boş kalan bir duvar dibine serilen yer yatağında yatar. Baştan geçici olduğu düşünülen bu uyarlama bir iki yıl sürmüştür. Onların iki kişilik ağaç karyolasının ayakucunda kale anahtarı gibi kocaman bir anahtarla açılan tahta bir sandık durur. Sarımtırak rengi ve biçimi yaban ellerden geldiğini düşündürür sandığın. Küçük kız anahtarın kilit içinde dönerken çıkardığı uyumlu sesi uyku arasında çok kez duymuştur geceleri. Ama ev içinde dolanan söylentiye göre Rıza Kaptan'ın bu sandığa sakladığı altınları(?) hiç görmemiştir. Hacı Babanın sık sık oraya bir şeyler koyup çıkardığına tanık olmuştur ama ne bir kere sormuş ne de sandığın içinde ne var diye göz ucuyla olsun görmeye çalışmıştır. Herkesin özeline bu fazlaca saygı ve aşırı dürüstlük onda nasıl yerleşmiştir, bunu kendisi de hiç bir zaman bilememiştir. Daha sonraları okulda bir gün Hikmet hanım Sevim'in ödevine bakıyordur, kendisi de kürsünün yanında ayakta duruyordur. Öğretmen aklına bir şey gelmiş olacak ki öğrencilerden birini yanına çağırır. Öğ-

retmenin arkadaşının kulâğına özel bir şey söyleyeceğini sezince, kendisi, kürsünün yanından uzaklaşır. Hikmet hanım o çocukla konuşmasını bitirince bütün sınıf içinde Sevim'in davranışını över. Ve başka bir çocuğa "oysa sen olsan özellikle kulak kabartacak ne diyeceğimi anlamaya çalışacaktın" diye eleştiri getirir. Sevim sevineceği yerde üzülür, kızar. Ortalıkta övülmekten duyduğu rahatsızlıktan daha beteri herkesin önünde bir çocuğu paylamayı, onu küçük düşürmeyi Hikmet Hanıma hiç yakıştırmamış olmasıdır. Hikmet hanımın buna hakkı olmadığını düşünür, hiç unutulmayan sayılı olumsuz puanlarından biri olur bu hocasının.

Hanımşah

Biraz daha serpilince anneannesinin odasından küçük nenenin odasına taşınır Sevim. Nenenin odası oturma odasının üzerindeki büyük odadır, tam da yukarı Boğaz'a karşı. Bazı özel günlerde karayelin insanın tüylerini ürperten çığlıkları uykularını bölecektir o odada yattığı yıllar boyunca.

Nene, ufaktefekliğinden dolayı "Küçük Nene" de denilen Asiye hanım, Hacı Baba'nın babasının ileri yaşlarda can yoldaşı olarak nikahladığı ikinci eşidir. İlk kocasından bir kızı vardır. Rıza Kaptan bu baba yadigarı küçücük sevimli kadına Hanımşah adını takmıştır. Zamanla Karadeniz ağzında "Hanumşa"ya dönüşen bu adın sahibinin şahlıkla şahanelikle hiç de ilgisi yoktur oysa. O, gönüllü olarak ağır işlerin sorumluluğunu yüklenmiştir evde. Odunların, kömürlerin, tavukların, bahçede kendi tekeline aldığı bazı işlerin kumandanı odur. Yalının mutfak taşlığı ve kilerler dışında hiç kullanılmayan koskoca yer katı Nene'den sorulur. Mutlaka oğatlayacak (düzeltip onaracak) bir şey vardır onun için. Sabah namazını kıldıktan sonra işe koyulur ancak namaz ve yemek saatlerinde ortalıkta görülür. Onca yılın alışkanlığı ile vaktini ayarlamayı az çok öğrenmiş de olsa ara sıra seslendiği duyulur, örneğin "ikindi oldu mu?" diye. Saata bakmasını bilmez. İşten ve yaşlılıktan çengelleşmiş elleri ile bahçevan İzzet olmadığı zamanlar ya da ona güvenmediğinde önüne çuvaldan bir önlük takıp da nerede ise kendinden büyük bir el arabası içindeki su dolu birkaç bahçe kovasını ya da tenekeyi nasıl taşıdığını görseniz, hayret edersiniz. Başında hep bir beyaz yemeni bağlıdır içlik olarak. Üstüne de kara bir başörtüsü atılmış, örtünün uçları da tepesine devrilmiştir. Yüz ve boyun kapamak adeti yoktur yalıda. Soğuk günlerde bir tepelik geçirir başına. Saçlarına kına çalma konusunda gelini Zeliha hanım kadar titiz

değildir. Gelin kınalanırken ona da ikram edilirse Eyvallah! der: geleneksel gelin-kaynana ilişkisi değildir onlarınki. Patron Zeliha hanımdır.

Mermer merdivenlerden bahçeye iner inmez hemen orada yüce bir armut ağacı vardır ki meyvası bir köyü doyurabilir: Sadece yere düşenleri toplayarak armut sirkesi yapar nene, elma ya da üzüm sirkesinden ayıramazsınız. Hiç kimse Nene gibi mısır ekmeği yapamaz. Karadeniz usulü kara lahana vurması yapmak da nenenin işidir. Kimseyi işine karıştırmaz o. Kendi de Feride'nin mutfağına gitmez. Bu iş için bahçe mutfağının büyük ocağı yakılır ve kazan ocağa vurulur. Bunu karıştırmak için de koca bir lahana kutalisi (büyük tahta kaşık) gereklidir.

Neneye sormadan bir tek yumurta bile alamazsınız kümesten.

- Na Feride !,

diye yumurtaları kendisi uzatır mutfak kapısından.

Nenenin en büyük üzüntüsü zaman zaman tavuklarına dadanan sansardır. Durmadan kümesi onarır durur. Ara sıra,

Ya gel uşağum, ha buni bole ede,

diye yardım istediği de olur. Ya da söküklerini dikmek için edindiği 5-6 dikiş iğnesine toptan iplik geçirttir.

- Ha bu iğnelerumi geçir kurban olduğum!

Kız erkek bütün gençler uşağıdır nenenin. Her lafa "Ha uşağum" diye başlar. Ama çok laf ettiğini sanmayın sakın, etmez. Bilmez de zaten. Hiç okuyup yazmamıştır. Namazını kılar, oruç ta tutar ama namazını nasıl kıldığını Allah bilir. Kendisine sorarsanız, 'kuluvallauelhem' der çıkar işin içinden.

Yalıda kavga gürültü hiç olmaz. Bağırışma asla. Ama çelişkiler, çekişmeler ve çekiştirmeler her yerde olduğu gibi orada da vardır. Küçük neneye karşı bir dışlama sezilir ve bunda da başı galiba Feride hala çeker.

- O ne muhsidir* o!

der, siz bilmezsiniz gibisine. Oysa dişsiz ağzı, (takma dişlere bir türlü alışamamıştır) çökük yanaklarıyla ne sevimli bir gülüşü vardır Nene'nin. Onu bahçede, dirsekten bükülü tuttuğu ve kanat gibi geriye doğru gerili kollarıyla, hafif öne eğik küçücük bedeniyle öteye beriye

* Muhsi sinsi, gammaz, hasut anlamlarını içeren bir Karadeniz terimi. Kökünü bilemiyorum.

seğirtirken gördüğünüzde tavuklarından biri kümesten kaçmış sanabilirsiniz. Ama esnekliği yoktur bu karadeniz kadınının gerçekten. Pek zeki sayılmaz. Arasıra tanık olduğu aykırılıkları da "Ha gelin!" diye başlayarak gelinine aktardığı da olur besbelli. Böyle iken Sevim belki aynı yatak odasını paylaşmadan dolayı neneyle onun gözdesi olmasa da dayanışma halindedir. İlerde bir gün, Sevim'in artık sevapgünah üzerine hüküm verebilecek duruma eriştiği bir dönemde anneannesi ile yemek odasında otururlarken nene heyecanla içeri girerek "Anne"ye sitem eder ve belli bir konuda "Anne"nin davranışından yakınır.

- E gelin, yarun Ahrette on parmağum yakanadur!

der. Gelini laf altında kalır mı? Hemen cevabı yapıştırır:

- İyi tutun, belki sen de benimle birlikte gelirsin!

Bir;

— Oooo, çeker Sevim, boylu boyunca günaha girdin şimdi.

İlk ve belki de son defa böyle bir eleştiri yöneltiyordur Anne'ye, hiç alışık olmadığı bu böbürlenmeye ve zavallı Nenenin hırpalanmasına içerlemiştir. Herhalde haklıdır ki Anne'den bir tepki gelmez, hiç değilse sana da mı söz düştü, diyebilirdi.

Sonraki yıllarda bir gün odun yararken irice bir parça sıçrayarak neneyi alnından yaralayacaktır. Alnına kan oturacak, eriyip kaybolması uzun zaman alacaktır. Kısa bir süre sonra gözlerine perde indiğinde alnına çarpan odunun buna neden olduğu düşünülecektir yalıda ve "işgüzarlığına" kızılacaktır. Nene ameliyat edilecek, son 10 yılını kara gözlüklerle geçirecek ama iyice takattan düşene kadar tam gün çalışmaktan vazgeçmeyecektir.

Değnekli Nene

Zeliha hanımın anası Değnekli Nenenin ise iş görecek hali kalmamıştır artık. Hemen hemen iki büklüm olmuş zayıf bedenini değneğine dayanarak taşıyabiliyordur. Ama gene de gayretlidir. İçlik beyaz yemenisinin üzerinde uçları sırtına atılmış beyaz büyük bir başörtüsü vardır her zaman. Değnekli Nene Küçük Nenenin tersine oturaklı, sözü dinlenir akıllı bir kadındır. Bizim küçük Karakız'ı da Karabaş diye çağırır. Söylenişindeki sevecenlik Karakız'ı da alıştırmıştır bu köpek adına. Değnekli Nene pek uzaklara gidemez, bahçeye bile nadiren çıkar. Hemen oturma odasının karşısındadır onun odası.

Sonra bir gün, bayrama raslayan bir bahar sabahı Değnekli Nene

yaşama gözlerini yumar. Erkenden yetişip gelen Ayşe hanım bayram dolayısıyla yalıda bulunan çocukları toparlar ve ölü evinden uzaklaştırır, sandalla Arnavutköy'üne İbrahim dayının evine giderler. Pırıl pırıl bir günde, pırıl pırıl bayramlıklarını giyinmiş bir sandal dolusu çocuk saygılı bir suskunluk içinde küreklerin şapırtılarını dinleyerek denizin, göğün masmavisi ile ve kendi körpe bedenlerinin capcanlılığı ile hiç bağdaşmayan ölümü düşünürler. Az sonra motor gelecek, Değnekli nene Eyüp Sultan'daki aile mezarlığına götürülecektir. Nene'den budaklı bir ağaçtan yontulmuş kozalak gibi başıyla zarif bir baston, bir de odası kalacaktır geriye. Nenenin ölümünden sonra, dikiş odası, ütü odası olarak, ya da daha sonraları büyüklerin yanında oturmak istemeyen gençlerin "dedikodu odası" olarak kullanılan bu küçük odanın adı hep Değnekli Nenenin odası olarak kalacaktır ve nenenin gözlerini yummasından bir süre sonra bir çocuk bu odada gözlerini dünyaya açacaktır; Küçük Ayşe bu odada Tuncay'ı doğuracaktır.

Küçük Ayşe

Cibali'den eski mahalle komşusu, çok çocuklu bir marangoz ailesinin kızıdır Ayşe. Zeliha hanımın hastalık dolayısıyla yürüyemez olan kızının arkadaşıdır. Evin kızı Sevim'in anası "Büyük Ayşe"den dolayı "Küçük Ayşe" denilmiştir ona. Hasta çocukla oynaması için eve alıştırılmış, hasta çocuk öldükten sonra da aileden sayılarak evde kalmıştır.

Zeliha hanımın Zekiye ablasının oğlu Ali ise Kalkavan şirketinin gemilerinde çalışır. Gemi seferden döndüğünde de teyzesinin evine çıkar. Böylece bu iki genç arasında duygusal bir bağ kurulur. Düğün dernek evlendirilirler: Küçük Ayşe'ye telduvak takılır, yalının büyük salonunda koltuğa girerler. Gelinin beline al kuşağı, evin genç bekar oğlu Nazım bey bağlar. Çil çil kırk paralar, yüz paralar saçılır üzerlerine. Evin öte başında ayrı bir daire gibi duran odalarına yerleşirler. Ufak tefek, güzelce bir kadındır Ayşe abla, uyanıktır. Kişilik sahibidir. Bilerek ya da bilmeyerek Sevim'in bir çok şey öğrenmesine aracı olmuştur: Estetik bile girer bunun içine. Ayşe ablayı çok seyretmiştir kaşlarını alırken kuş uçmaz kervan geçmez saatlarında yalının. Hep hayretle, ayıplamadan, heves de etmeden. Ama Ayşe abla, "bir elinde cımbız bir elinde ayna" kadınlardan değildir. Geriye doğru toplayıp topuz yaptığı saçlarının açıkta bıraktığı geniş yüksek alnındaki genç yaşında derinleşmiş çizgiler düşünceli bir ifade verir beyaz yüzüne: Yalıda tek genç kadın olmakla bir bakıma Sevim'in arkadaşıdır da!

Sultanahmet kapısı

Bir dış sefer dönüşü Ali ağabeyin çalıştığı "Nazım" vapurunda kaçak eşya bulunur bir günün biri. Az ücret alan mürettebatın oldum bittim ek gelir kapısıdır kaçak eşya ticareti. Büyük kaçakçılıklardan söz etmiyorum. Eşyanın cinsi zamanın modasına yani pazarın istemlerine göre değişir. Bazan da ticaret dışı günahsız eşdost siparişleri olur. Anlatıldığına göre bu kez birkaç ay hapis cezasına yol açabilecek küçük bir kaçakçılık söz konusudur. Ama nasıl olursa iş Ali ağabeyin üzerinde kalır, kendisini gözaltına alır Sultanahmet Cezaevi'ne götürürler. Olmadık işlere heves etmekte Büyük Ayşe Hanımın üzerine yoktur! Teyzeoğlu Ali'yi ziyarete karar verir. Küçük Ayşe ile birlikte gidecektir. Sevim iki Ayşe'yi kafa kafaya vermiş, bilinen tipte, sıradan, küçük bir tırnak makası üzerinde tartışırlarken hatırlar: "Bunu alırlar mı acaba?" Hiç alışılmadık bir soru olduğu için dikkatini çekmiştir. Nasıl olursa bu Sultanahmet ziyaretine Sevim de birlikte götürülür. Ziyaret için soyadlarının uyması zorunluluğu icad edilmemiştir henüz. Yıllar sonra Mihri Belli Sultanahmet'de yatarken kendisine öteberi götürdüğünde cezaevinin o koyu kahve rengi koca ahşap kapısını, yalnız arabalara geçit veren o koca kapının sağ kanadı içindeki yüksek eşikli "yavru" kapıyı daha önce görmüş olduğunu düşünecektir Sevim hep. Ama bir türlü ne zaman ve münasebetle olduğunu bulup çıkaramıyacaktır. Kapıyı o kadar iyi tanıyordur ki "illusion déjà vue" (daha önce gördüm yanılsaması) olmasın sakın diye düşündüğü bile olacaktır. Zamanla iş güncelliğini yitirecek, kurcalanmıyacaktır. Ancak daha sonra geçmiş gözden geçirilip taranırken hiç sözü edilmediği için unutulup gitmiş bu çok eski anının imgeleri ile daha sonraki anıların imgeleri tıpatıp çakışacak ve o ziyaret günü 60 yıllık unutulmuşluktan sonra ayrıntılarıyla su yüzüne çıkacaktır. Daha önce gördüm "yanılsaması" çözümlenecektir.

Acaba Ayşe hanım hapisane ziyaretini olağan mı saymıştır da küçücük kızını kayırmaya gerek görmemiştir, yoksa ilerde fazlaca yadırgamasın mı istemiştir kim bilir?!

Feride'nin mutfağı

Yemek alt kattaki mutfakta pişirilir, tepsilerle yukarı taşınır yalıda. Keza bulaşık aşağıda mutfakta yıkanır ve yemek kirlileri gene tepsilerle aşağı taşınır, yemeğin ardından temizlendikten sonra geri getirilip büfelere yerleştirilir. Evin genci sayılan Küçük Ayşe yapar bu işleri. Yalıda boş durmak yoktur. Torunlar mutlaka iş öğrenecekler, bu

gibi ayak işlerine yardım edeceklerdir. Hacıbaba kahveyi torunlarının elinden içmek ister. Onun için mutfak en önemli uğrak yeridir. Trafiği oturma odasınınkinden sıkışıktır. Her geçenden bir cümle kapsanız dünyanın kaç bucak olduğunu öğrenirsiniz. Evet, Küçük Ayşe ile Feride hala da her an karşılaştıkları halde belli bir mesafe vardır aralarında. Pek hoşlanmazlar birbirlerinden nedense. Feride hala mutfağın ve alış veriş işlerinin sorumlusudur ve yalnız bu işle ilgilenir. Bu işlerden ve tabii namazdan kalan zamanlarında da durmadan tentene dokur, oya yapar. Güzel de yapar. Yastık başları, yorgan kapakları, iç çamaşırı süsleri, yemeni oyaları. Bunlardan sağladığı geliri de köyüne Sapanca'ya gönderir. Haa bir de hatim dualarını Feride hala yapar yalıda. Hatim indirildikten sonra duası yapılarak tamam olmalı, ölülerin ruhuna gönderilmelidir. Feride halanın önemli görevlerinden biri de kurşun dökmektir, okuyup üflemektir. Baş ağrısına birebirdir nefesi! Göze gelenlerin derdini hemen anlar. Rahatlamış olarak kalkarsınız onun önünden!!! Gerek görürse kurşun da döker. Bu iş de mutfakta yapılır. Şikâyeti olanın başından aşağı bir örtü örtülür çadır gibi. Bu işe ayrılmış özel bir kepçe içinde bir miktar kurşun eritilir mangal ateşinde. Sonra içinde su bulunan derince bir kap, geniş bir tepsi içinde hastanın başı üzerinde tutulur ve erimiş kızgın kurşun bu suyun içine boca edilir, cuff diye yürek hoplatan cazırtısını duyarsınız kurşunun ve buharlaşan suyun.

Elemtere keyfefiş

Kem gözlere kızgın şiş!

Ve göz göz olur kurşun. Feride hala bu kurşun parçasına bakıp söyler insana üzerinde ne kadar nazar olduğunu. Sonra okur gene, sonra üfler yüzünüze doğru. Nefesinin şifasını esirgemez. Okudukça esner, çeneleri çatlayacakmış gibi esner. Zavallı kadını böyle yorup esneten, okuduğu kişiye yapışmış olan "nazar"ı söküp atmak için verdiği büyük ruhsal mücadeledir. Allahın inayeti ile "nazar"ı söküp defetmeyi başarırsa sen de kurtulursun.

Eski yazı ile yazılmış mektupları okumak ve karşılığını yazmak da Feride halanın işidir. Zeliha hanımın sekreteridir bir bakıma.

Feride hala Zeliha hanımı "Hanımteyze" diye çağırır, bir yerlerde hısım oluyorlardır. Zeliha hanımın Sapanca civarındaki, azınlıklardan boşalmış topraklara yerleşen Karadeniz halkından ablası Zekiye hanım ve ailesinin köyündendir. Kocası ölmüştür Feride'nin. Kısa boylu, şişman, bıngıl bıngıl bir kadındır. Kuşakla belinden büzülen bol entariler giyer. Göğüsleri kuşağın üzerinden aşağı sarkar. Bir iç

yeleği bir de havanın ısısına göre dış yeleği vardır. Sutyen adeti yoktur eskilerde. Onun da başında her zaman bağlı bulunan yemeni cılız saçlarını örter. Mutfakta beyaz, çarşıya giderken kara başörtüsü bağlanır. Alnının ortasında saç bitimine yakın fındıktan irice bir yağ uru vardır. Sabahları ya da öğleden sonraları, pazar torbası elinde kalçalarının çalkantısını gizleyemeyen yeldirmesi sırtında kısacık boyu ile salına salma alışverişe gittiğini görürsünüz. Mutfağın penceresi önündeki kanapesine çekilip de yuvarlak gözlüklerini burnunun üzerine oturtup tentenesini eline aldığında da gözlüklerinin üzerinden ortalığı kolaçan etmeyi sürdürür.

- Dur bakalım bu da ne halt edecek şimdi! dercesine bakar girene çıkana, hoşnutsuz.

Zeliha hanım, küçük kızkardeşinin kızını almıştır büyük oğlu İbrahim kaptana. Gelin bir kız, bir de oğlan (Zeki) çocuk doğurduktan sonra ölmüştür, veremden. İki ufacık çocuk öksüz kalırlar. Zeliha hanımın yüreğinin yarasıdır bu. Kıza anneannesi ile küçük nene sahip çıkarlar. Zeki'yi ise Feride hala büyütür. Feride'yi söyleyemiyecek kadar küçüktür oğlancık, onu Fide diye çağırır ve böylece adı Fide kalır Feride'nin. Gözdesi Zeki'dir. Gene de ara sıra yarı şaka yarı ciddi tersler onu:

- Bokların tırnaklarımın dibinde duruyor daha!

Bu sözler her zaman Sevim'i tiksindirmiştir; aşçıdır Feride hala.

Fide yukarı çıkıp Anne'ye ya da Hacıbaba'ya hesap ve "rapor" verdiğinde sol köşedeki sedirin ayakucuna oturur, başını sağ omuzuna doğru büker o yandaki elini de çenesine destek eder ve gözlerini kırpıştıra kırpıştıra anlatır. Konuşmaya zorlanıyor mudur, utanıp sıkılıyor mudur, yoksa dilinin altındakini çıkaramıyor mudur anlayamazsınız. Sanki hep olmadık bir şeyleri anlaştırmaya çalışıyordur da kendini tutuyordur. Ya da odanın öteki mevcudu önünde söylemek istemiyordur. Bazan da anlamlı bir biçimde susarak önüne bakar üzgün! Asıl muhsi kimdir diye merak edersiniz. Dişsiz ağzında arta kalan bir iki uzamış sivrilmiş ön dişi alt dudağının üzerine taşar gibidir. Nedense, kedileri hatırlatır Fide Sevim'e. Gerçekte de kedilerle ahbaptır Fide. Gün olur yeni yavrularla 16-17 kedinin karnı doyar Fide'nin mutfağının artıkları ile. Çok özel bir melodisi vardır Fide'nin kedileri yemeğe çağırışının. Sonra, tüm yavrular kısa zamanda sağa sola dağıtılır. Ama Yavuz'la Macar ölesiye yalıda kalmışlardır. İsim babaları Zeki'dir.

Hacıbaba,

- Ha bu Feride'nun avucunun ortası deluktur,

diye yakınır sık sık, para tutmaz anlamına. Çok masraf oluyordur, çok! Kasap Faik'in eti pahalattığından konuşurlar boyuna. Et seksen kuruş, doksan kuruş olmuştur!

Kasap Faik herkesin tanıdığı bir tiptir köyde. Boylu boslu, beyaz tenli, kara kıvırcık saçlı bir adamdır. Türkçeyi esnaf ağzı ile ama şivesiz konuşur. Yalıda çok önemli olan kurban bayramlarının vazgeçilmez unsurudur. Siz daha aletlerini düzenliyor sanırken, onun, kaşla göz arasında, hayvanın başını gövdesinden ayırıp kanını akıtması, arka ayaktan çentik atmasıyla derialtını üfleyerek şişirmesi ve postu yüzüp hayvanı askıya alması bir olur. Bir saniyesini yitirmez Faik. Kurban kesimi ertesi güne kalmamalıdır ve bayramın ilk günü daha kaç kapının ipi çekilecektir.

Kendi koyununa sıra gelince namaza durur Zeliha hanım, iki rekat namazını eda eder kurbanının. Çok heyecanlıdır, eli ayağı titrer adeta. Sırat köprüsünü bu hayvanla geçecektir, kolay mı! Hangisiyle kimbilir? Her yıl bir tane desen en azından elli koyunu vardır Zeliha hanımın kurban edilmiş. Sonra sonra anneannesinin bu kadar derinden etkilenmesine anlam vermeye çalışacaktır Sevim. Zeliha hanım bu olayı gerçekten bir "kurban etme" merasimi gibi yaşamaktadır sanki! Belki de göklerden koyunu indirerek erkek evlatlarını kayırdığı için Allahına büyük bir şükran duyuyordur. Öylesine mübarektir kurban koyunu onun için. Onu okşar sever bahçede beslenirken bayram öncesi. Hayvanın bu büyük fedakarlığı bilerek ve de isteyerek yaptığını sanırsınız. Belki de bu "dili dönmez masumdan" özür diliyordur. O da candır. Torunu ise bu kadar sevilen bir hayvanın kasabın eline teslim edilmesini bir türlü anlayamaz. Kurbanlık koyunlara uzak durmuştur hep. Onun için işin olumlu ve gerçekten güzel yanı kurban etinin dağıtılması ve hiç değilse o gün kesilen tüm hayvanların olabildiğince geniş bir çevreye ulaştırılmasıdır. Herkes kendisine gerekli eti kendisi alabilmeli yargısına varmamıştır henüz. Mutfakta et doğrama işine, mutfağa pek uğramayan Küçük Nene de dahil bütün kadınlar katılır. Beylerbeyi'nde bulunuyorsa Bahtiyar da. Gençler, kız erkek tüm torunlar getir götüre koştururlar. Bahtiyar ile Fide'nin ilişkileri görülmeye değer. "Siz buyrun! Hayır siz buyrun!" kibarlık yarışmasında durmadan birbirlerini onurlandırırlar. İkisi de cambazdır. Bahtiyar daha görgülü, daha incelmiştir ve daha gençtir. Hep çırak ayaklarına yatar. Ne de olsa bu evde misafirdir ve Fide kendisinden kıdemlidir.

Evet, etler daha küçük parçalara bölünecek uzak yakın komşulara, özellikle muhtaçlara ayrılacak ya da gönderilecektir. Mutfak

penceresine gelen boş gönderilmeyecektir. Beri yandan ev halkı da Kurban kavurmasını tadacaktır. Bu konuda görüşler farklıdır. Kimi tüm kurban etinin dağıtılması gerektiğini savunur kimi ise kurban etinin tadılmasının sevabından dem vurur. Ama gene de herkes et doğrama işine el verir. Bayramlaşmaya gelenler de sofraya buyur edilecektir. Fide fındıklı cevizli baklavalarını ve öteki yemek çeşitlerini elbette ki önceden hazırlamıştır. Ama kavurmanın da yetişmesi gerekir.

Fatma Hanıma mutlaka iyi bir parça ayrılmalıdır kurban etinden. Çevrede Fatma kadın da denen bu kadıncağız daha o zamandan paşalar beyler yatağı Yalıboyu'nda, Hacı Sami beylerin evi karşısındaki boş arsanın kıyısına oturtulmuş gecekondusunda yaşar. Kimsesi yoktur. Bir yerlerde bir oğlu olduğu söylenirse de onu hiç gören olmamıştır Beylerbeyi'nde. Muntazam hatlı esmer yüzünde kırışıklıklar erkenden derinleşmiştir. Sürmeli açık renk gözleri de ayrıca dramatik bir ifade verir yüzüne. Ama hala biçimli ve ince uzundur. Gençliğinde güzel kadınmış diye düşünecektir Sevim ilerde. Onun ilginç, kuvvetli ellerini uzun yıllar sonra bile anımsayacaktır. Eller Sevim için her zaman önemli olmuştur. Bazı ilkokul arkadaşlarının ellerini bile yıllarca sonra anımsayacaktır, hem de biçimleri, kullanılış özellikleri ile.

Birkaç yaramaz keçisi, birkaç tane de tavuğu vardır Fatma hanımın. Onların ürünü sütü ve yumurtaları satarak geçinir. Yalıya da süt verir. Sevim bir gün yol üstündeki kulubesine uğradığında onu bahçe kapısı önünde süt sağarken bulur. Az sonra da sağmakta olduğu keçi zeytin çekirdeği dışkı parçalarını Fatma hanımın süt kabına bırakır. Fatma hanım iki elini birden süt kabına daldırarak pislikleri avuçlayıp çıkarır ve yere çalar. Sevim'in tanıklığına da hiç aldırmaz. Çok olağan, tekrarlanan bir durum olduğu besbellidir. Gülümser Sevim içinden. Evdekileri gözünün önüne getirir. Bizimkiler bir görseler diye düşünür... Sonradan aklına geldikçe tepki duymamasına, iğrenmemesine ve kimseye anlatmamış olmasına yıllarca hep şaşacaktır. Tepki duymanın ötesine geçecek kadar komiktir belki de.

Bayramlaşmaya gelenler: tanıdık tanımadık bütün akraba ve hısımlar, hemşehriler, bazı eski komşular, gemilerin bir kısım personeli ki çoğu hısım akrabadır ya da hemşehridir. Aileleri, çoluk çocukları ile birlikte büyük bir kalabalık oluştururlar. Kimi bayramlarda peşpeşe birkaç sofra kurulacaktır. Çok nadiren, özel bir durum varsa erkeklere ayrı yemek çıkar. Birinci sofra Hacıbaba ile Annenin onurlandırdığı ayrıcalıklı sofradır. Anne tüm çocuk ve gençlere birer mendil verecek,

mendillerin içine de alacak olanın yakınlığıyla, ailesinin hatırıyla orantılı bir harçlık koyacaktır.

Bayram ziyaretlerinin anılarda acılar bırakan kişileri de olmuştur ne yazık ki: O yıllarda soğuk bir kış gecesi Kalkavan firmasının gemilerinden biri (Hisar vapuru) sis ve fırtına yüzünden Boğaz'ın Karadeniz girişine yakın bir yerde kayalara çarparak parçalanmıştır. Mürettebattan kimse kurtulamamıştır. Anılardan hiç silinmeyecek olan bu facia bütün tanışları yasa boğacaktır. Sevim gecelerce uykusuz kalacak, Karadeniz'den ipini koparan deli rüzgarların ulumasını dinleyecektir karanlıkta ve yalnız başına. Acı çekecektir, sığınacak bir liman arayacaktır. Üstelik Yalı'nın bayram ziyaretçilerinden üç kişilik sevimli bir ailenin babası telsizci olarak çalıştığı gemi ile birlikte azgın dalgaların karanlığına gömülmüştür. Cesedi bile bulunamamıştır. Sevim'in yaşıtı olan kızı yetim kalmıştır. Ne büyük vicdan azabıdır "iki" babalı bir kızın babasız bir kızla kendini kıyaslaması. Bayramların tadı kalır mı artık?

Bayramlaşma telaşı yatışıp da el ayak çekilince geç kalmış namazını "eda" etmeye koşturacaktır Zeliha hanım, kendi her zamanki namazgahında. Başka yerlerde acele kılınan namazda hep bir eksiklik vardır. Oturma odasının salona açılan kapısı ile o duvara yaslanan büfe arasındaki kuytuya her zaman sedir üzerinde dürülü duran seccadesini kıbleye doğru doğrulturak serecek rahat rahat namazını kılacaktır. Büfenin siperinde hiçbir şey namazını bozamaz artık. Bu oturma odasındaki özel seccadede namaz kılma ayrıcalığı sadece Annenin ve Hacıbaba'nındır. Nene de nadiren gelinin yanında namaza durabilir. Sonraları Sevim de bu ayrıcalıktan yararlanacaktır.

L a m e l i f - y e

Din bir saplantı değildir yalıda. Yüzyıllardır gelenekleşmiş, göreneğe sinmiş bir yaşam biçimidir. Yalıdaki din alçakgönüllüdür. Dürüst olmayı, başkalarının dinine saygılı olmayı, namuslu, her anlamda namuslu olmayı öğretir. Elbette ki öğretiyi ciddiye alırsan ve kendi kendin ile tutarlı isen. Bütün bu insanların ne kadarı bu "mertebeye" erişebilmiştir Allah bilir. Sevim de dindardır o ilkokul yıllarında ve biraz daha sonraları. Dini bir terbiye, bir eğitim yöntemi olarak algıladığı için dindardır. Daha dokuz yaşında iken tam 30 gün hiç bozmadan oruç tutacaktır. Okul zamanıdır. Sevim, kendi kendine aç durabilmenin sınavını verir. Her neye olursa olsun, dünya zevklerine fazlaca düşkünlük gösterenlerden nefret eder. Oruç tutuyorum ba-

hanesi ile bin türlü kapris, şımarıklık yapanları hep ayıplar. Anneannesi gibi hiç yüksünmeden sahura kalkabilmeli sonra da okula gidebilmelidir. Yapar. İftar vakti pencere önünde karşı yakadaki minare şerefelerinin aydınlatılmasını beklemek de insana kendi kendisi üzerinde kontrol deneyi sağlayan bir çeşit törensel bir yaşantıdır. Önce Ortaköy camiinin minareleri aydınlanır çoğu kez. Sevim'in nirengi noktası ise tam karşıdaki alçakgönüllü ufacık Kuruçeşme camiidir. Hemen yemeğe saldıranlara çok kızar Sevim! Aleladelik yoktur onun defterinde!! Kendisi her zaman yalıdan görülebilen tüm şerefelerde ışıkların yanmasını bekleyecek, yan pencereden Çengelköy camiini de kollayacaktır. Tek horozla sabah olmaz kuşkusuz!!! En sonunda "soylu" bir biçimde, törensel, sofrada anneannesinin yanında yerini alacaktır!

Yalnız din konusunda değil kendisi ile ilgili başka konularda da sonuna kadar gidici, hatta gitmeye zorlayıcıdır o. Gece geç vakit bahçe kapısını açmaya gitmesi gerekiyorsa gider, korksa da gider. Korkar da ama gene gider! Korkusunu yenmesi gerekir. Kişisel şikayet, yakınma belirtilmeyecektir. Yapamam denmeyecektir, yardım istenmeyecektir. Zamanla bir çeşit zahitlik gelişir onda. Ve bu yaşamının bütün alanlarını içerir. Anneannesi de bazı konularda böyledir biraz. Anası ise daha dünyevidir. Yaşamın küçük zevklerini yasaklamaz kendisine.

İlerki yıllarda bu konuyu çok düşünmüş, nedenini araştırmıştır. Kendisinde gelişen, hemen hemen tüm yaşamını (az ya da çok) etkileyen bu "zahitliğin" adeta tasavvufi, dervişvari tavır alışın kaynağını bulamamıştır. Ama gerçek şu ki daha o yaşlarda bir çocuk için olağan dışı sayılabilecek bir doymuşluk, bir kendi kendine yeterlik duygusu vardır onda. Belki de içine kapanıktır. Daha ilkokula bile başlamamışken birgün kendi kendine diş doktoruna gidecek, ağrıyan dişini çektirecektir. Bir lira olan çekim ücretini de ödeyecektir. Ev halkı olayı diş doktorunun eşinden duyarak öğrenecektir.Ancak sonradan, gösterilen tepkiden davranışının olağan sayılmadığını anlayacak ve ancak ondan sonra dişçinin ve eşinin gülüşmelerine anlam verecektir.

Daha ilk okula başlamadan önce kendisine ve kendisinden bir yaş küçük dayısı kızı Nebean'a birer elifba hediye edilmiş, sonra da eski tanıdık Hacı Cemal efendi davet edilerek bu iki küçük kız başörtüleri ile hocanın karşısına oturup onun okuduğu her harfi tekrarlıyarak Arap harfleri ile alfabeyi tamamlamışlardır. "Lamelif ye, git baklavayı ye!" diye bitirmiştir hoca. Baklava da yenmiştir gerçekten. Ama bu iş orada kalmıştır. Elifba cüz'ü de Sevim'in yurttan ayrılışına kadar sırma işli

kadife kılıfı içinde durup duracaktır çekmece diplerinde. Hiç kimse daha ileri gitmesini istemiyecektir ondan. Kendisi de Arap harflerinin artık geçerli olmadığını bir iyice öğrenecektir okulda. Ama anneannesi ile teravih namazına camiye giderler ara sıra. Sevimli bir camidir Beylerbeyi camii. Kadınlar için kafeslerle bölünmüş bir balkonu vardır yukarıda. Hep birlikte ilahi okunan kadir gecelerini sever O.

Zevkli iftar sofrasından sonra bu yatsı gezintileri en değerli anıları arasındadır Sevim'in. Camiye ikisi elele giderler. Küçük kızın hep özlediği bir yakınlaşma, bir arkadaşlık olur aralarında. Hemen hiç dışarı çıkmayan aneannesini, camide, olağanlaşmış, herkes gibi olmuş görür Sevim. Görev sayılan bir eylemi paylaşıyorlardır. Elden ele geçen akım tüm bedenini dolaşır insanın. Daha bir senli benli olurlar. Ama bu birliktelik duygusunun doruğuna çıktığı durumlar birlikte karanfil yetiştirdikleri, toplayıp demetledikleri zamanlar, ağaçlara birlikte aşı yaptıkları ve tutup tutmadığını birlikte kolladıkları zamanlardır. Nefis kokulu karanfillerdir onların yetiştirdikleri. Daha güzel kokanını hiç koklamamışsınızdır. Düz sade kırmızı pembe karanfillerdir bunlar. Tür geliştirme, çeşitlendirme işlemlerinden geçmemişlerdir. Usta ya da uzman değildir bizim üreticiler. Binlerce yıldan beri uygulanan doğal, geleneksel yöntemleri uygularlar, ama onların karanfilleri yüzlerle devşirilir, bildik bilmedik ahbaplara, komşulara demet demet yollanırlar: Küçük Ayşe'nin Tuncay'ının Üsküdardaki sağlık merkezine bile mutlaka koca bir buket gönderilir.

Evet, bir süre namaz da kılar Sevim. Beş vakitte düzenli yapılması gereken ve yalıda herkesin yaptığı bir şey olarak bir disiplin alıştırması gibi olur bu onun için. Namazı da, orucu da, cami ziyaretini de herhangi birine ya da şeye hizmet olarak uygulamaz, kendisi için yapar. Karşılığında beklediği hiçbirşey yoktur. Allahla hiçbir zaman pazarlığa girmemiştir, dua etmemiştir. Elbette ki anlamını bilmeden Arapça bir şeyler söylüyordur namazda. Ama öteki dünyaya ve hele bir koyunun sırtında Sırat köprüsü denen şeyin aşılabileceğine hiçbir zaman aklı yatmamıştır. Hele cennette yan gelip yatmak, boyuna yiyip içmek kadar sıkıcı bir şeyi asla özlememiştir. Din konusunda ilk karşı-uyanış Cennet'in anlamsızlığı, yavanlığı yüzünden olmuştur onda. Hem, bu dünyada uzak duracağım, peşinden gitmeye değmez bulacağım şeyleri öteki dünyada neden özleyeceğim ki diye düşünür. Anlamsızdır bu. "Cennetlik olmak" dini bir kavram olsa da, öteki dünyayı hedeflese de daha bu dünyada iken varılacak bir mertebedir, o zamanlardaki Sevim için. Ve bu mertebeye insan eylemi ile,

kendi kendini yetiştirerek, din yoluyla da başka yollarla da varabilir ona göre. Yaşamın özü sevgidir, bencil olmayan insancıl sevgi. Şimdilik, kendisini çevreleyen bunca insana paylaştırılıp bitiremediği, içini doldurup taşıran sevgiyi Allah kavramına yöneltmiştir. Bir süre sonra kendi üzerindeki deney yeterli olunca namaza da oruca da ancak kendi istediği, içinden geldiği zaman başvuracaktır. Bu da birkaç yıl sürecektir. Artık bu yolla yetkinleşme alıştırmalarına ihtiyacı kalmadığına karar verdiği zaman da kimseye danışmadan orucu da namazı da bırakacaktır. Ve bu yüzden daha az "cennetlik" saymayacaktır kendini. Bundan dolayı ne suçluluk duygusu ne de cezalandırılma korkusu duyacaktır. Tam tersine! İyilik bilinci giderek güçlenecektir. Gerçek iyiliği öğrenecektir. Karşılıksız, çıkarsız, pazarlıksız iyilik! Doğruya yönelme.

Cehennem kavramına gelince: kendisine yüce, sevecen, bağışlayıcı diye adlar takılan Allah'ın insan aklının kavramakta güçlük çektiği bu kadar melun, bu kadar korkunç, bu kadar intikamcı, böylesine canavar bir şeyi peydah etmiş olabileceğine hep şüphe ile bakmıştır. Sağduyusu hep isyan etmiştir buna. Ona göre, korku veren şey sevilemez. Sevilenden de korkulmaz. Allah'a korkunçluk ve kincilik sıfatları yakıştırmak cahil ve kötü niyetli din adamlarının, yobazların işidir diye düşünür hep. Gene de hala Allah'a yaklaştıkça, onu düşünerek, severek, temizlendiğine, yüceldiğine inanıyordur, ama onun Allah'ı ile başkalarınınki aynı Allah değildir besbelli. İçine sığdıramadığı göklere doğru yükselen bir sevginin simgeleşmiş ifadesidir Allah onun çocuk kafasında. Hiç karşılık beklemeden, eşitleşilmeden sevilebilen, insanca özelliklerden soyutlanmış, çocukları incitmeyen, kırmayan, uzaklara gitmeyen ama vücutça yakınlık, kucaklanma isteği de uyandırmayan her türlü yüceltmeyi kabule hazır ve haketmiş olduğu varsayılan bir şey.

Gül'ün marifetleri!

İlkokulun üçüncü sınıfı şenlikli bir yıl olur. Birincisi: Ayşe hanım ailesi Kadıköy'ündeki evlerini satarak Beylerbeyi'ne taşınırlar. İsmail Hakkı bey bir süre önce gene eski mesleğine dönmüş, polis okuluna hoca olmuştur. Hukuk dersi verir. Şimdi de Zonguldak valisi Halit bey, emniyet müdürü olarak eski arkadaşını istemiştir kendi iline. Hakkı bey önden gidecektir, ailesi okullar tatile girince. Böylece Gül de Beylerbeyi'nde okula başlayacaktır. O yıl Sevim'in Gül'le aynı okulda olduğu yıldır. Ondan önceki çocukluklarında Gül'ü en çok,

Kadıköy'de bir sıçan ölüsünü kuyruğundan yakalayarak mahallenin bütün çocuklarını önüne katıp kovaladığı zaman benimsemiş, övünç duymuştur onunla. Her ne kadar böyle bir şeyi kendi ağırbaşlı ablalığına yaraştırmasa da ona imrenmekten de kendini alamamıştır. O yıl, yıl sonunda karneleri aldıklarında Sevim'in iki gün okula gitmemiş olduğu görülür. Gül'ün ise hiç "namemevcud"u -okula gelmediği günler- yoktur. Ne büyük, ne övülesi başarı! Gül kocaman olur Sevim'in gözünde. Keza yaramazlık derslerinden(!) başarılı sonuç aldığında da. Örneğin araba atlarının karnının altından geçmek! Ya çocuğa bir şey olursa diye vicdan azabı duysa bile çömezinin kendisini izlemekteki cesaretinden öyle hoşlanır ki ona engel olamaz: "Gel gel korkma!"

Onuncu Yıl

Ve de o yıl Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlanacaktır.

Daha önce 6 Ekim vardır, İstanbul'un kurtuluşu günü. Sevim'in en sevinçli çocukluk anıları arasında yer alır bu 6 Ekimler. İşgal kuvvetleri komutanlarının Türk bayrağı önünde selam durmalarını boğazı düğümlenmeden, gözleri yaşarmadan tasarlayamaz. İstanbul'dan yoksun kalmayı düşünsenize bir.

O yıl, Ekim ayı içinde yoğun bir kutlama hazırlığı başlar okulda, büyük bir coşku ile sürdürülür. Bütün derslikler her yıl olduğundan daha büyük bir özenle süslenir, çam dalları, defne dalları, krepon kağıtları, konfetiler, kırmızılar, beyazlar! Ve tüm okul onuncu yıl marşını öğrenir: "Çıktık açık alınla on yılda her savaştan!":

Sevim'in kuşağı Cumhuriyet'le doğan ilk kuşaktır. Boyun eğmemişliğin coşku, gurur ve kıvancı ile doludur. Ülkenin üzerine çullanan dünyanın en büyük emperyalist ordularına teslim olmayı, yöneticilerinin ihanetine karşın reddedebilmiş, başarılı bir kurtuluş savaşı sonunda kendisine 23 nisanları, 30 ağustosları ve 29 ekimleri armağan etmiş bir kuşağın çocukları olarak geleceğe güvenle bakmaktadır. Şimdi artık tüm "iç ve dış düşmanlar" yenildikten, istibdat ve taassup, sultanlar düzeni ile birlikte "geri gelmemek üzere"(!) tarihin karanlıklarına gömüldükten sonra bu kuşağa düşen görev devraldığı meşaleyi yüksekte tutmak, ileriye götürmek, ve kendisinden sonra gelecek kuşaklara daha iyi bir dünyada teslim etmektir. Sevim bu işte sapına kadar inançlı ve kararlı olanlardandır. Bu karar gücünü "damarlarındaki asil kan"dan değil de en bilinçli bir yurt sevgisinden, giderek bilinçlenen ve bilinçlendikçe derinleşen bir insan sevgisinden alacaktır.

O onuncu yıl onuruna bir gezinti motoru tutar Rıza Kaptan. Yalının bütün halkı, genç-ihtiyar, kadın-erkek, İbrahim ve İsmail kaptanlardan ve Ayşe hanımdan olma torunlar, gelinler, gelebilen ve gelmek isteyen herkesin katıldığı bir gece turu atılır gelin gibi süslenen, havai fişeklerin yıldız yıldız denize döküldüğü Boğaz kıyılarında. Dolmabahçe sarayı önlerinde bir süre eyleşirler. "Gazi buraya midur?" diye sorar Rıza Kaptan çevresindekilere. Sadece Gazi diye anar onu hep. Bir de 15'inci yılda (1938) gezeceklerdir böyle. O gene aynı soruyu soracaktır.

Rıza Kaptan ülkesini işgal eden gavurlara karşı olmuş Kurtuluş Savaşını desteklemiştir. Oğulları ve damadı Müttefik depoları basılarak ele geçirilen malzeme ve silahların Anadolu'ya yani İstanbul'dan İnebolu'ya aktarılmasında çalışmışlardır. Büyük oğul İbrahim Kaptanın (Sevim'in büyük dayısı) gemisi batırılır, kendisi Yunanlılara esir düşer. Alnındaki torpil yarasını madalya gibi taşıyacaktır ilerde. Ayrıca bir de kırmızı şeritli (askeri) İstiklal madalyası vardır. İsmail Hakkı Beyin (Sevim'in babasının) madalyası ise beyaz (siyasi) şeritlidir.

Kalkavan ailesi Cumhuriyet'in o zaman yaratmaya özendiği burjuva sınıfının temsilcileridirler. Ama Rıza Kaptan'ın çağının burjuva sınıfı ile benzerliği su götürür. Daha çok merkantilist dönemin, sermaye birikimi çağının gözükara girişimcilerine benzer. Evde hiç siyaset konuşmaz. Kendi işine dokunulmadıkça, kazanç vergileri arttırılmadıkça ülkeyi kimin yönettiği umurunda değil gibidir. Ama oğlu İbrahim Bey'in CHP'nin ileri gelenleri ile, elçilerle ilişkileri ve dostlukları vardır. Dış ülkelerde de gerek kişi olarak gerekse firma olarak tanınırlar. İbrahim Bey İzmir İktisat Kongresi'ne katılmış, ortalığı şöyle bir kolaçan etmiştir, palazlanmakta olan burjuvazinin temsilcilerinden biri ve delege olarak.

İbrahim Kalkavan uzunca boylu, iri yapılı, sarışın, mavi gözlü, babası ve kardeşleri gibi saçsız pırıl pırıl başı ile alımlı bir adamdır. Kardeşi İsmail Kalkavan'a göre deyim yerinde olursa, daha idealist, daha doğrucudur. Kendine göre belli bir adalet ve dürüstlük anlayışı da vardır denebilir. Çevresinde çok dalkavuk beslediği, paralarını ona buna yedirdiği söylenmiştir her zaman. Söylentiye göre olmadık adamları "adam" etmiştir, ya da farkında olmadan kendisini basamak edip "adam" olmalarına vesile vermiştir. Çevresinde "ağabey", "ağabey" diye dolanmış olanlardan biri de, söylendiğine göre, amcasıoğlu Ziya Kalkavan'dır. Gene dendiğine göre sonradan yolları ayrılacaktır.

Ayşe Hanım ise, ona selam bile vermeyecektir.

"Mektepli" Kaptan olan İsmail Kalkavan ise ayrı bir tiptir. Uzunca boyludur, uyumlu çevik bir yapısı vardır. Gençliğinde güreş bile tutmuştur. Çiçek bozuğu olduğu halde ve biraz fırlak gözlerine rağmen, hep gülen temiz ve bakımlı ağzı ile sevimli bile görülebilir. Ağabeyine göre daha "gerçekçi", daha kurnaz, daha işini, çıkarını bilir işadamıdır. Ve daha da zengin olmuştur! Sırtında hiç yumurta küfesi taşımamıştır, aniden 180 derece çark ediverir de alabora olmaz ya da alabora olduğunu belli etmez. Her şeyi alaya alır, bir saat, iki saat konuşursunuz da duymak istemediği bir şeyi kendisine duyuramazsınız. Lafı hep çevirir başka yere getirir. Ailenin tek içki içenidir o zaman. Sarhoş olduğu görülmemiştir. Ne ki Beylerbeyi mutfağında bile fiskoslara neden olan bir sürü uçarılıkları, aykırı işleri olmuştur. Karısı dayı kızıdır. İsmail bey için özel olarak Rize'den, köyden gelin getirilmiştir. Ama kent yaşamına ve ailenin İstanbul'daki yaşamına çok güzel ayak uydurmuştur Havva yenge. Şımarmamış,"ne oldum delisi" olmamıştır. Ayşe hanımla, gelin görümce çok iyi arkadaş ve dost olmuşlardır. Dört tane sağlıklı, yakışıklı çocuk doğurmuştur. Hanım kadındır ama bütün zenginliğine karşın bir hayli eziyet çekmiştir. O da kendini işe vermiş, titiz, bir sürü yardımcısı varken her işe kendisi girişen, hiçkimsenin işini beğenmeyen, sinirli bir ev kadını olup çıkmıştır. Kaderden bir sille daha yemiş, bir trafik kazası yirmibeş yaşlarında sapasağlam bir oğlunu elinden alıvermiştir. Kara gözlerinin tüm ışıltısıyla gülen o sevimli kadının gölgesi kalmıştır geriye. Ama gene de kocasından uzun yaşamıştır. Kadınlığın, ülkemiz kadınlarının binbir görünümlü çilesine bir örnek de çok varlıklı bir adamın eşi olan bu kadının sanılana ve beklenene uymayan yaşam öyküsüdür.

İbrahim beyin ikinci eşi Hatize yenge Arnavuttur, yani aileden değildir. Kocasından bir hayli genç, alımlı, kibar tavırlı, sarışın bir kadındır. Yılda ancak birkaç kere karşılaştığı yeğenlerine karşı güleryüzlü ve ikramcıdır. Kendi çocuğu olmadığı halde İbrahim beyin çocuklarını benimsememiş, onlara kendini sevdirememiştir. Yalı ile ilişkileri de çok resmidir. Hafize hanım soyluluğa pek meraklıdır. Krallardan prenslerden söz ederken sesi başka bir hayranlıkla, törensel bir tını ile titreşir, adeta "huzur"da imişçesine saygıya bürünür. Her zaman kendisini kocasından sonra yalnız bir yaşama hazırlamıştır. Aralarındaki yaş farkına sığınarak bunu doğal bir şey gibi konuşmakta da sakınca görmez. Belki de yalnız kalmaktan korkuyordur zavallı kadın, her ne kadar kocasını yeteri kadar avrupai, asil tavırlı ve ro-

mantik bulmasa da. Ne çare ki kaderi kocasından yıllar önce, bir gece kendi kendine gözlerini hayata yummak olacaktır.

Sevim, kendisine ve kardeşlerine hep ilgi ve güleryüz gösteren bu alımlı yengeye karşı dayı çocukları ile dayanışması gerekip gerekmediğine, onu nasıl yargılaması gerektiğine bir türlü karar verememiş ve o çocuk yaşında bundan hep rahatsız olmuştur. Tavırsız olmayı kendine bir türlü yakıştıramamıştır.

Sonraları İbrahim bey M. Rıza Kalkavan ve Oğulları ortaklığından ayrılacak, kendi tahsiliye firmasını kuracaktır. Batık gemileri ve yüklerini kurtaracaktır. Bu işte de başarılı olacaktır. Sonra da işi oğlu Zeki yürütecektir.

Rıza Kaptan'ın küçük oğlu önce Galatasaray Lisesi'nde okumuş, sonra da Amerikan kolejine geçmiştir. Galatasaray bürokrasinin, kolej iş adamlarının, burjuvazinin, Karadenizlilerin ve o zaman yani II. savaştan önce Bulgar burjuvazisinin okuludur. Ailenin aristokratıdır küçük oğul Nazım bey, deyim yerinde olursa. Klasını da düşürmez. "İmtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz" safsatalarına da pabuç bırakmaz.

Ne var ki yüzyılımızın başında sürüp giden savaş yıllarının büyük musibeti verem bu varlıklı aileye de tırpan atmaktan geri kalmamıştır. Ayşe hanımın çocuklarının öldükleri yıllarda aynı çatı altında bir genç kadın ölmüştür, İbrahim beyin ilk eşi. Sonra kızkardeşi Hüsniye hanım ve belki bilmediğimiz daha başkaları. Liseli delikanlı Nazım bey de 30 lu yıllarda İsviçre'nin ünlü verem tedavi ve rehabilitasyon tesislerinin bulunduğu Davos kentine gönderilir. Sonraları yarım kalan öğrenimini tamamlamak üzere Londra'ya gidecek, İkinci Dünya Savaşının patlak vermesi üzerine de Amerika'ya geçerek savaş yıllarını orada geçirecektir.

Rıza Kaptan bu küçük oğlu ile öğünüyor mudur acaba? Ara sıra biraz şüphelenirsiniz bundan. Ama mektup gelip de konu güncelleşmedikçe, anlatılacak yeni bir şey yoksa hiç sözünü etmez.

Yoo, Necip Fazıl'ın annesi ile konuşurlar Nazım beyden. Bilindiği gibi Necip Fazıl Kısakürek uzun süre Beylerbeyi'nde oturmuştur. Tanınmıştır da daha o zamandan. Nazım beyin de ahbabıdır. Ama çocuklar kendisini daha çok yüz tiklerinden ötürü tanırlar köyde. Anası ile birlikte Yalılar caddesinde, Nedim beylerin köşkü hizasında bahçe duvarı üzerinden caddeye bakan bir evde oturuyorlardır, validesi hanımın yalıya gelip gittiği yıllarda. Ufak tefek bir hanımdır Necip Fazıl'ın annesi. Siyah bir manto giyer, başına siyah bir ba-

şörtüsü örter, küçük adımlarla çabuk çabuk yürür gider. Gözlüklüdür. Yalıya komşu ziyaretine gelir, daha çok akşamları gelir. Rıza kaptanın sohbetini daha ilginç buluyordur besbelli. İstanbul terbiyesi almış, görüşme adabını bilen bir hanım. Rıza kaptana gençlik anılarını, denizcilik hikâyelerini anlattırır. Sorular sorar ve büyük bir zevkle dinler görünür. Hacıbaba da keyiflenir, soru sorduldukça şevki artar. Sohbeti tatlıdır. Anne, bir hanımın bir efendi ile böyle eşit ayaklarda sohbet etmesini, sanıyorum, yadırgıyordur. Biraz da kendisine pek söz düşmediği halde, boşuna, "dersinden kalmasına" yani okuyamamasına hayıflanıyordur belki.

Tam yılını hatırlamıyorum, ama Necip Fazıl'ın evlenişi köy içinde dedikodulara neden olmuştur. Eşi genç, yakışıklı bir hanımdır. Kısa, biçimli kesilmiş koyu renk saçları, beyaz teni vardır. Hep kullandığı koyuca siklamen rengi dudak boyasının kendisine yakıştığını düşünür Sevim. Hanımların pantalon giymeleri, hele Beylerbeyi gibi bir yerde pek alışılmamış, yadırganan bir şeydir o zaman. Ama Necip Fazıl'ın eşi pantalon giyer, moderndir. Köyde Necip Fazıl'ın savunduğu görüşlerden dolayı "Aleme verir talkını, kendi yutar salkımı" diye söylenirler. Beylerbeyi ne de olsa müslüman yatağıdır. Sevim pantalon giyilmesine, bir hanımın kendi beğendiği, uygun gördüğü gibi dolaşmasına kesinlikle karşı değildir. Ama insanın yaşamı ile ideolojisi arasında tutarsızlık olmamalıdır. Bunda da elbette ki eşi değil Necip Fazıl'ın kendisi söz konusudur.

Asaf Halet Çelebi de Beylerbeylidir ilgili olanların bildiği gibi. İnsan köyünün tanınmışları ile bir başka türlü ilgilenir elbette. Ama Halet Çelebi'nin özel yaşamı üzerine konuşulmamıştır köyde. Gerçekten çelebi, zarif bir tiptir Asaf Halet. Gene de biraz gariptir galiba. Koltuğunun altında kitapları olur her zaman. Kitaplarını koltuk altında taşıyor oluşu duruşuna, yürüyüşüne özel bir hava verir. Her zaman gri kaşe pantalon, lacivert ceket giyer ve papyon kravat takar. Kibarlığı sevimli görünür Sevim'e ama şairliğini yadırgar. İlerde de demek şair sayılıyor diye biraz şaşacaktır. Necip Fazıl ile ise yıldızı hiç barışmıyacaktır.

Yalnız köy içre tanınan "ünlüler" de vardır Beylerbeyi'nde. Kral Zogo hayranı Arnavut Seyfullah da bunlardan biridir. Açık kavuniçi haki paltosu, yeşil Tirol şapkası, şemsiye-bastonu ile her eve girer çıkar o. Ellerinde şövalye yüzükler, yakasında, kravatında ve hatta şapkasında iğneler, rozetler, takılar. Gençliğinde aykırı, delidolu konuşmalarıyla kısa bir süre için milleti eğlendirir, herkesten hoşgörü

görürdü. Yaşlanınca iyice dağıldı, sevimsizleşti zavallı.

"Yalılar caddesi sakinlerinden" Hafız ile sanırım yalnızca çocuklar ilgilenirdi. Hacı Sami beyin kardeşidir Hafız. Anlatıya göre Hacı Sami beyden daha derin bir din adamı, yaman bir hafızmış bir zamanlar. Yaz kış paltosu omuzunda, çok kez tereği ensesine çevrilmiş kasketi başında yalpalayarak ve hep bir şeyler mırıldanarak hedefi ve amacı belli olmayan gezintilerdedir yalıboyunda. Bir eşiği üst üste üç kez (ileri, geri ve tekrar ileri) aşmayı asla unutmaz. Kimsenin elinden doğrudan bir şey almaz. İlle bir yere bırakacaksınız o kendisi alacak. Kendisi ile iki cümleden fazla kontak kuramazsınız. Ama insan aklının bu sapmalarında heyecan, ürkme, merak ve de ilgi ve hatta sevgi uyandıran gizemli bir çekicilik vardır çocuklar için. Sevim bu çekicilikten hep etkilenmiştir.

Bir de beyaz değneği, çopur yüzü ile adını unuttuğum körü vardır köyün. Çiçek körüdür herhalde. Küfürbaz, saldırgan. Kaderinin ağusunu dolaştığı yerlere saçıyor gibidir. Köy çocuklarının küfür vokabülerini epey zenginleştirmiştir eminim.

Ama köy çocuklarının asıl sevgilisi Tahsin Kaptan'dır bir dönem. 63 numaralı Şehir hatları vapuru "Sütlüce"nin kaptanıdır o. Şehir hatları teknelerini taa uzaklardan siluetlerinden tanımak bütün Boğaz çocuklarının özelliğidir. Gemilerin de kişiliği vardır insanlar gibi. "Sarayburnu" "Altınkum" (71,74) aynı model oldukları halde örneğin erbabı bilir gene de ta Boğazın orta yerinden hangisinin süzülüp aktığını. 63 hep Köprü-Vaniköy seferi yapan, hemen hemen yalnız bu hatta işleyen bir tekne. Tahsin Kaptanın evi Beylerbeyi'ndedir. Çok zayıf, kalın kalın sürmeli gözleri ile, değişik bir biçimde bağlanmış kara başörtüsü ile başkalarına benzemeyen bir kadındır eşi. Ara sıra yalıyı ziyaret eder, sessiz sessiz oturur, kahvesini içtikten kısa bir süre sonra da kalkıp gider. Sevim gelişine sevinir, ama gidişine de üzülmez.

Boğaz çocuklarının en büyük zevklerinden biridir "vapurun dalgasına açılmak", Gemi Çengelköyü ya da Beylerbeyi iskelesinden kalktığında denize atladınız mı o gelene kadar siz de onun yanına yaklaşmış olursunuz. Dalgalarında çalkalanırsınız. Tehlikelidir biraz. Çekici yanı da budur. Ama kaptan için can sıkıcı. Çünkü çocuklar yaklaştıkça vapuru kıyıdan açması gerekir. O zaman da bu kısa mesafede yanaşacağı iskeleyi tutturması çok zorlaşır. Kızar kaptanlar. 59 Kamer'in kaptanı dedesini kastederek "Kaptana söyleyeceğim!" diye bağırmıştı bir gün kaptan köşkünden. Burnunun dibindeymiş gibi gel-

mişti Sevim'e. Ama Tahsin Kaptan kızmaz. Tüm çocuklar yüzünü hayal meyal seçebildikleri bu kaptana sesli alkış tutarlar kıyı boyunca. (Deniz kıyısında oturmayan çocuklar denizden yoksun kalacak değiller ya! Yalılardan özellikle de o zaman pek çok olan boş arsa ve rıhtımlardan cup cup atlarlar Boğaz'ın sularına. Kalkavan'ın yalısında ise sadece komşu ailelerin, tanıdıkların kızlarına yüzme izni vardır.) Çocuklar bağırır "Ya ya ya Şa şa şa Tahsin Kaptan çok yaşa" Yanıtı hemen gelir. "Düüüt!" Bütün yaz boyu. O yıllarda gazetelerden biri röportaj bile yapmıştı özellikle iç donuyla denize atlayıveren "Veletler"in sevgilisi Tahsin Kaptan'la.

Evet gene Hacı Baba'ya dönersek, o "gavur ellerinde tahsil eyleyen" oğlundan parayı esirgememiştir herhalde. (Ama cömertliği kendi ölçüleri iledir yoksa Nazım beyinkilerle değil) Başkaca hiç kimseye çekişmeden beş kuruş vermez.

Akşam İstanbul'dan gelip de sırtını yastıklara dayayıp sedirine uzandıktan sonra, canı oynaşmak istiyorsa eğer, işaret parmağının iki bükümü arasına keyfine göre 5, 10, 25 kuruş sıkıştırır,

- Gel bakalum, bak ha buraya ne var, alabiliymisun oni?

diye Sevim'i ya da başka bir torununu çağırır. Parayı oynatabilene aşkolsun! Kıskaç gibi parmağını biraz olsun gevşetmenin olanağı yoktur. Dakikalarca boğuşurlar. Yumurtayı o yaşta, işaret ve orta parmağı arasında uzunlamasına kırabilen adamdır Kaptan. Oynaşmayı da gene kendisi keser. Bazan

- Ooo epey var sağa ha!

diye yüreklendirir yeniden başlar. Bazan da

- Al bakalım haketmedin ama epey uğraştın, der.

Bu belki de bir eğitim yöntemiydi. Bir şeyi elde etmek istiyorsan onun için mücadele etmelisin, onu haketmelisin demek istiyordu. Paranın kolay kazanıldığını sanmayasın diye uyarıyordu.

Kimse kimseye havadan beş kuruş vermez, Rıza Kaptan da vermez. Felsefesi bu idi onun. Sık sık "ne iş(niçin) vereceğum oni oğa?" diye çıkıştığı duyulur. Kanayaklılara, mucuklara ifrit olur. "Bir ayağını atıncaya kadar ötekini geriden köpek kapar" diye yerer böylelerini. Acar olmalıdır insan, ekmeğini de taştan çıkarmalıdır. Nazım bey ve torunlarından birçoğu Rıza Kaptan'ın okulundan geçmediler ya da derslerini öğrenmediler. Onlar istedikleri gibi para harcamanın kendi doğal hakları olduğuna, para harcamayı yalnız kendilerinin bildiğine, paranın yalnız kendilerine gerekli olduğuna ve buna yalnız

kendilerinin layık olduğuna inandılar. Ve de hep "yağacağını" sandılar. Para üstüne para katmayı, "kapital"in kurallarını öğrenmediler. Ve Kalkavan liderliğini(!), Rıza Kaptanın sekiz erkek kardeşi soyundan gelme 'yeniyetmelere' kaptırdılar. Tabii bunların en önde gelenlerinin ticareti de II.Dünya Savaşından sonra Türkiye'nin içine battığı ekonomik, toplumsal ve siyasal bağımlılık ilişkilerine denk düşen bir yönde gelişme gösterdi. Rıza Kaptan yaşamında yalnız Kabotaj Bayramını, yani kapitülasyonların kaldırılmasını bayram saydı. Çıkarının bağımsızlıkta, rekabet edebilmekte olduğunu bilen bir ulusal burjuvaydı.

Evet, Rıza Kaptan haketmedikçe kimseye beş kuruş vermez bilindiği kadarıyla. Yalnız Kaptan'ın 'haketme' ölçüleri de oldukça değişiktir kuşkusuz. Ve hele parayı alacak olanın kendi emeği hakkındaki haketme yargısından bir hayli farklıdır.

- Biz buraya para kasmeyiruz!

der sık sık.

Fide'nin mutfağı her zaman yukarıdaki oturma odasından daha işlektir dedik; daha çekicidir çünkü. Kadın-erkek, genç-yaşlı(daha çok genç), akrabalar, hısımlar vb. özellikle yemek saatı dışında gelmişlerse karınlarını orada doyururlar, bunu yeğlerler de. Daha teklifsizdir böylesi. Bu arada da dedikodularını, eleştirilerini, yaşam felsefelerini, özlemlerini ve hatta marifetlerini(!) birbirlerine aktarırlar. Bunlar yukarıdakilerin kulaklarına pek ulaşmaz. Onun için sık sık Rıza Kaptan'ın kulaklarını çınlattıkları da olur.

Onun elinin sıkılığı üstüne çok şeyler anlatılır. Birazı "zenginin parası fakirin çenesini yorar" cinsinden olsa da, zamanla, anlamı olanları ve emekle, gelir dağılımı ile ilgili olanları ayırt etmesini öğrenecektir Sevim. Ufak bir okuldur mutfak, sınıf farklarının kendini açığa vurduğu. Sevim ise uzaktan, dıştan bakan sessiz bir gözlemcidir.

Rıza Kaptan'ın da hakkını vermek istersek denebilir ki başkalarından farklı olarak kendi geriksinim anlayışında bencil değildir. Başkalarına çok gördüğünü kendisine de çok görür. Temiz paktır ama iki kattan fazla giyimi yoktur. İki çift pabucu tek şapkası vardır. Gösterişten nefret eder. Kendisine gereksiz, aykırı gelen bir istem ileri sürüldüğünde;

Ya bırakun boyle fodullukları be canum! diye direnir. Kendisi de tutumlu olan Zeliha hanımın bazan bir hayli tartışması gerekir sözünü geçirtmek için.

- Na ni! Na ni!(Al onu, al bakalım!)

diye isteneni ya da kendi uygun gördüğü kadarını verir sonunda. Tüketim toplumunun adamı değildir Rıza Kaptan. Çok kez:

- Ha ha, görürsem söylerum oni,

der çeker gider. Zeliha hanımın elbette ki elinin altında yedek parası vardır. O yıllarda Sevim'in ana-babasının evinde ise ortalık yerde para lafı edildiğine pek tanık yok. Oldukça eli açık hatta biraz hesapsız olan Ayşe hanım harcar parayı. Toptan erzak alır, çocuklara üst baş alır vb.

Ama Zeliha hanımla Kaptan'ın çekiştiklerini sanmayın sakın. Onların arasındaki dostluk ve muhabbet dillere destandır. Aradan geçen yıllar onların birbirlerine karşı sevgisini eskitmemiş, yıpratmamıştır. Rıza Kaptanın herhangi bir uçarılığını duyan olmamıştır. Eşler arasında ihanet, kadınınki kadar erkeğinki de, büyük ayıp ve suç sayılır yalıda. Monogami esastır. Birden fazla kadın almaya övgü hiç duyulmamıştır. Ama birleşme imam nikahı ile de pekiştirilse iyi olur! Birlikte oturduğu, oturmak zorunda olduğu bu yaşlı insanlara biraz da eski dönemin yadigarları diye bakar Sevim, onları sever. İnançlarına, yaşam tarzlarına her zaman saygılı olmuştur. Artık inanmaz olduğu zamanlarda bile namaz vaktini hatırlamalarına yardımcı olmuştur. Onlarla hiçbir zaman gereksiz tartışmalara girmemiştir. Kendisi gibi olmalarını beklememiştir, istememiştir de onlardan. Görüş ve davranış çelişkileri hatta kimi kez sessiz ve derinden giden anlayış savaşımı canını sıksa da büyüklerini fazlaca yargılamaz. Geleceğe, ileriye bakmak gerekir onca, onu bunu ayıplamak değil. Toplum ileriye doğru yol alıyordur şimdi artık! Onların inançlarına, gelenek ve göreneklerine saygılıdır. Hatta pek çoğunu sevimli de bulur. Ama gene de kendisini yerin dibine batıran(!) şimdi komik gelen anılar bırakmıştır:

Rıza Kaptan bir işi için Ankara'ya gider o yıllarda. İlk gidişidir. Döndüğünde kendisine izlenimlerini sorarlar. "İyi güzel de, der, şimdi Gazi geldi burayı payitaht(başkent) yaptı. Bunca masraf, inşaat, memleçetun parası hep buraya toplandı. Yarun obirgun bir başkasi gelur da başka bir yeri payitaht yapmak isterse yahut da gene İstanbul'a geri gelmek isterse ne olacak?" Evde de anlatır böyle böyle dedim diye. "Aman ne güzel demiş!", içi içini yer çok bilmiş ilkokul öğrencisinin. Dedesinin cahilliğine içerler ki o biçim, kendi kendisini rezil etmiştir dedesi. Anayasa'dan bile haberi yoktur. Anayasa değişir mi hiç!!! Atatürk'ü de padişah gibi, tek adam olarak görmesi büsbütün isyan et-

tiricidir! Kimbilir nasıl alay etmişlerdir onunla. Üstelik ilerde "Ulus" başka bir başkent seçse bile Ankara'nın geliştirilmesi fena mı? diye düşünür kız. Oysa kıraç Anadolu'nun göbeğine, özellikle denizden ve ticaretten ve de sanayiden uzak bir kale şehrine, o yoksullukta, bu kadar büyük yatırım yapılmasını Hacıbabasının pragmatik kafası almıyordur. Rantabl değildir bu ona göre.

Soyadı kanunu

1933-34 yılı soyadı yasasının uygulandığı yıldır. Herkes kendisine bir soyadı edinecektir. Soyluluk anlatan adlar Zade'ler kalkacaktır. Kalkavanzade'ler önce Kalkavanoğlu olacak sonra da Kalkavan'a dönüşecektir. İsmail Hakkı bey, olasılıkla kardeşleriyle danışarak "Tarı" soyadını alır. Terzioğlu'nu bırakırlar. Ama neden Tarı? O zaman çocuklar devre dışıdır, kurcalamamışlardır, sonra da alışılmış, nedeni araştırılmamıştır. Sevim bütün "soy" belirtilerine karşıdır daha o zamandan. Tarı'nın soyluluk anlaştırmayan bir ad olmasına sevinir bile. Daha sonraları da hiçbir arkadaşının nereden gelip nereye gittiği üzerinde durmamıştır. İmtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz ya! Ama Bahtiyar adı içine dert olmuştur. Soyadı yasası çıkınca Bahtiyar da aynı soyadını almak istemiştir. Sevim'e ve kardeşlerine göre buna hakkı da vardır. Ama, Hakkı bey kendi ailesinin soyadını kaydettirmek üzere Beylerbeyi nüfus memurluğuna gittiğinde Bahtiyar'ın kağıdı kendisine verilmemiş midir, yoksa onun nüfus kütüğü ayrı olduğu için ayrı işlem mi görmüştür? Bu konuda açıklık yok. Her ne ise, sonradan Bahtiyar'ın kendisinin gitmesi gerekmiş nüfus memuru da kendisine "Yeşilçimen" adını uygun görmüş. Nüfusdaki adı Hatice'dir Bahtiyar'ın. Eh, Hatice Yeşilçimen de her zaman geçerli, güzel bir ad doğrusu!!

Sevim bunu hep kalleşlik, kadirbilmezlik, en azından aldırışsızlık diye yorumlamıştır. Oysa artık Bahtiyar'ın kalıcı yani aileden olduğu besbellidir. Hele son defa geri gelişinden sonra. Bahtiyar yılan dillidir, muhsilik eder. Ayşe hanımın dalına basar. Ama Ayşe hanım da melaike değildir. Hiç değildir. Dalaşırlar. Bebekliğinden beri elkapılarında ezilmiş olan bu kadıncağız da dişini geçirebildiğini ezmek ister hep. Bu arada Müfidecik de payına düşeni alır zavallı. Ayşe hanım da Bahtiyar'a yüklenir, buna benzer şeyler. Ya da düpedüz hır çıkarır Bahtiyar. Çünkü Ayşe hanım bir kere olsun Bahtiyar'a muhtaç olduğunu hissettirmez. Kimseye müdanası yoktur ya! Hep zart zurt tepeden. "Canın nereye isterse oraya git!" Bahtiyar alır başını gider bir-

kaç gün eski dostlarında kalır. Son defa da böyle olur. Sevim onu bahçeye kadar geçirir, nereye gideceğini sorar. Kesinlikle bir daha geri gelmeyeceğini sanıyordur ve çok üzülüyordur, Bahtiyar ile hiçbir zaman fazla kaynaşmamış olsa da. Birkaç gün sonra da en küçük kızın cebinde kalan ufacık çorapları elinde ağlayarak geri döner Bahtiyar. Hiç evlenmemiş ve çocuğu olmamış olan bu kadıncağız küçük kızın hasretine dayanamamıştır. Bu işe de böylece son verilir artık. Ondan sonra, hele Ayşe hanım oldukça erken dul kaldıktan sonra hep didişirler, ama bir türlü de birbirlerinden ayrılamazlar. Bahtiyar bir kere olsun Ayşe hanımdan o istediği, beklediği sıcak sevgi ve dostluğu görememiştir. Kızları çok üstüne vardıklarında da "Ben kimseye, içimden gelmiyorsa, hatta gelse de canım cicim diyemem" der kestirip atar. Anne şöyle olur böyle olur dersiniz, anlatır anlatırsınız, tam tava geliyor sandığınız anda, kendi kendini birazcık iltifat ederken mi tasarlar nedir birden bire burun kıvırır gider.

Çalışanlarla tanışma

Yaz gelince Tarı ailesi Zonguldak'ın yolunu tutar. 1934. Çocuklar için İstanbul'dan ilk çıkıştır bu. Hakkı beyin daha önceden tuttuğu iki katlı bir eve yerleşirler. Her zaman kömür kokan o kara Zonguldak'a kanı kaynayıverir Sevim'in nedense. Ailesinin penceresinden bakar Zonguldak'a. Zonguldak kömürü ile övünür. Göze görünür bir saygı vardır Zonguldak'ta kömüre, velinimettir kömür. Ya kömür işçisine? Sevim'in anılarında bir sevgi var. Ama nedeni, kaynağı net değil. Hatta kapsamı, belki zamanı da. Sevim artık yazları Zonguldak'ta geçirecek, Kalkavan firmasının Zonguldak'a kömür seferi yapan gemileriyle gidip gelecektir bu bir gecelik yolu. Kimi zaman Hasan, kimi zaman Eşref dayıya, kimi Rahmi Kaptan'a emanet edilecektir. Böylece ileride, kimi bir gemi düdüğünün sesiyle, kimi bir karayel esintisiyle, kimi dalgaların çırpınışında, kimi bir meselin esprisinde kimi de bir türkünün yanık ezgilerinde hiç beklenmedik anda anılarla çıkagelen gemi insanları ile tanışacaktır. Yağcılar, kazancılar, lostromolar, kamarotlar, telsizciler, çarkçıbaşları, başefendiler ve gemi suvarileri her biri yeni dünyalar açacaktır onun önünde. Arşimet prensiplerini, buhar kazanlarını, çarkları, pistonları sınıf arkadaşlarından çok daha önce ve yerinde öğrenecektir. Örneğin, bir keresinde Burhaniye vapurunda, Kadir Kaptan'la yolculuk yapar. Bu küçük kızla akla gelebilecek her şeyden konuşan o tatlı dilli Kaptan doyumsuz Karadeniz şivesi ile anılara yerleşir kalır. Karadenizli olmayanların çoğu

Karadenizli konuşmasının sadece bir, bazı harfleri yanlış söyleyiş sorunu olduğunu sanırlar belki. Değildir. Ayrı bir vurgulama işidir. Bir ünlemler bolluğudur, bir cinaslarla, kinayelerle anlatımı renklendirme işidir, olayları sevimli ve alaylı yanından anlatıştır da aynı zamanda. Hatta biraz özel bir bakış açısıdır, bir kültürdür. Bilmem ki alışık olmayanlar zevkine varabilirler mi? Bir dönem gelir Sevim baca dumanından düdük sesine, yağcının yağlı ellerinden üstüpü bezine kadar, balık ağından kepçeye, yelkenden küreğe kadar denizle ilgili ne varsa her şeyi sevecektir. Başlar yeni yeni ufuklara doğru yelken açma özlemi. İlk kez (kısa bir süre) erkek olsaydım diye aklından geçirir olur, denizciliği meslek edinemiyeceği düşüncesi ile. Anneannesinin Deniz Harp Okulunda okuyan yeğenlerine, onların üniformalarına imrenir durur.

Taşra bürokrasisi

Zonguldak Sevim'in taşra bürokrasisi ile de tanıştığı yerdir. Valiler, mektupçular, defterdarlar, tapucular, doktorlar, baytarlar, maarif müdürleri vb., o zamanın dili ile CHP reisleri. Belli bir memurlar kolonisi oluştururlar bunlar aileleri ile birlikte. Akşam ziyaretleri biçiminde ailece görüşürler. Akran çocuklar da kız-erkek arkadaşlık ederler. Komşuculuğun zorunlu kıldığı yakınlıklar dışında yerli halkla kaynaşma yoktur pek. Yaşam tarzları da uymaz zaten. Bununla birlikte Ayşe hanım, daha çok, çalımlı, yapmacıklı yüksek bürokrat eşlerine bozulur. Mahallenin Zehranımını, Fatmanımmı yeğler. Saygı ve kompliman avcılığı mıdır kimbilir?

İlk iş kazası

İlkokul dönemiyle ilgili olarak unutamadığı olaylardan biri Beylerbeyi'nde meydana gelen bir iş kazasıdır. Sınıf arkadaşlarından birinin babasının bir mantar fabrikası vardır. Köyde fabrika denir ama küçük bir imalathanedir aslında. Oyuncak tabancalar için ortasındaki delik patlayıcı madde ile doldurulan mantarlar yapılır orada. Basit bir iştir. Sevim'in bile ara sıra yardım ettiği olmuştur. Otuzların başında burada meydana gelen bir patlama iki işçinin yaşamına son verir. Sevim çok etkilenmiştir bu olaydan. Yaşlandığında bile bu olayı haber veren gazetenin ilk sayfasını, ölen ve yaralananların fotoğraflarını gözünün önüne getirebilecektir.

O zamanlar böyle şeyler kurcalanmazdı pek. Gündeme bile gelmezdi. Ama bu konu üzerinde epey yazılıp çizilmişti. Ve Sevim ar-

kadaşının babasını ve hatta ilkokul öğrencisi arkadaşını bile suçlu bulmuştu kendi mahkemesinde. 60 yıl sonra bile unutulmayacaklardı.

Subay olmak isteyen çocuk

Birgün Hikmet hanım artık son sınıfa gelmiş öğrencilerine büyüyünce ne olmak istediklerini sorar. Herkes kendine göre bir şeyler söyler. Sarı, çiyan gibi bir oğlan da zabit (subay) olmak istediğini bildirir. Nedenini de "erlere dayak atmak için" diye açıklar. Bir an hoca ile göz göze gelir Sevim. Donmuştur sanki. Ondan sonrasını hiç hatırlamaz, duymaz olmuştur. Okulda olanları gelip anlatma, boşalma adeti yoktur: Kendi kendine düşünür durur. Çok etkilenmiştir: Bu nasıl bir duygudur! Bu ne sevgisizliktir! Oysa aynı o yıllarda dayağın toplumsal yaşamın her kesiminde yasaklandığı, eğitim yöntemi olarak mahkum edildiği öğünçle anlatılır her yerde. Uzun sopalı eski mahalle mektebi hocalarını alaya alan oyunlar oynanır okul müsamerelerinde. O çocuğun özleminin belli bir eğilimi ve uygulamayı yansıttığını bu sözlerle kelimelendiremezse de sezecek kadar dünyayı anlamaya başlamıştır artık bizim kız.

Ezilenler ve kadınlar

Büyük bir sıçrama yaratmıştır bu olay onda.

Kendi yeri ezilenlerin, dayak yiyenlerin yanında olacaktır. Kesin! Ne var ki ezilmeyi ancak bireysel planda algılıyordur henüz. Unutmadığı bu olay kafasında çok şeylerin biçimlenmesine yardımcı olmuştur. Bir kere, beklenmedik bir anda böyle lanetlenesi duygularla karşılaşmak ve bunların bir çocuk yüreğinde yer etmesine tanık olmak korkunç, katlanılması güç bir yaşantıdır. Ayrıca Sevim'i kadın cinsinin üstünlüğü (?) tartışmasına götürmüştür sanıyorum. Öyle ya, kadınlarda böyle bir duygu barınamaz ona göre. Barınsa da uygulamaya gücü yetmez! Bazan, salonun o koca aynaları karşısında kendini seyreder, yalnızlıktan kendi kendisiyle tartışırken kadın olduğuna sevinmekte o kadar ileri gider ki kendini erkek doğma şanssızlığından kurtulmuş gibi hisseder. Hoşnut yekinir. Kadınların üstünlüğü yargısına varması gecikmeyecektir. Bu bir tepkidir diye düşünülebilir. Toplumun eğilimlerini elbette ki biliyordur. Erkek-egemen bir toplumda yaşıyordur besbelli. Kadın-erkek ayırımı konusunda da azınlıkta olduğunun farkındadır. Kadınları abartması, bu konudaki tavizsizliği, hatta hırçınlığı kendisini iyice inandırmak içindir belki. İnandırır da. Havva'nın Adem'in kaburga kemiğinden yaratılmış ol-

duğu, kadının örneğin bir erkeğin yarısı değerinde olduğu vb. gibi kadınları aşağılayan safsataları, hayrettir olumlama biçiminde duymamıştır bile henüz. Belki hikaye biçiminde, eski hurafeler olarak kulağına çalınmıştır bunlar, örneğin önceleri insanların dünyayı yuvarlak değil de düz sanmaları gibi. Aslında sonraları yavaş yavaş öğrenecektir; din kültürünün müslüman kız çocuğuna tanıttığı erkek genellikle saldırgandır, vurucu kırıcıdır, kaba kuvvettir. İsteklerinin sınırı yoktur. İstediğini zorla kabul ettirendir ve alandır. Tehlikelidir. Bencildir. Adeletsizdir. Vicdansızdır. Aldatıcı, sonra bir kenara atıcıdır. Bununla birlikte erkeği canlı doğanın efendisi kılan Tanrı onu büyük bir zaafla malul (sakatlı) yaratmıştır. Kadına muhtaçtır ve düşkündür. Bu zaafını kendisine karşı kullandırtmamak için hilekardır, buyurgandır. Kadın, erkeğin kaba kuvvetine ve gizli hilelerine karşı, karşı-hile geliştirmek zorundadır. (Bazı dinler bunu şeytanlık diye adlandıracak, bu yüzden rahatlıkla kadını suçlayacak, onu cehennemlik ilan edecektir.) Erkeği kendi zaafına karşı korumak gene kadının hem de başlıca görevidir. Kadın, erkekte istek uyandırabilecek her türlü davranıştan beri duracaktır. Örtünmesinin tek nedeni budur. Evet, sımsıkı örtünecek en kardeşce duygularla bile olsa erkeğin gözünün içine bakmayacaktır, gülmeyecektir, elini eline değdirmeyecektir. Tüm özgürlüğünü feda edecektir. Bütün ömrünce günah işleme korkusu içinde yaşayacaktır, ezik, kişiliksiz. Yoksa erkek denen bu yaratık, Tanrı'nın kendisine verdiği yetkiye dayanarak türlü şeyler vahmetmeye hak kazanacak ve programlanmış gibi kendini tutamaz olacaktır. Bu davranış eğer suç yahut günah biçiminde kendini gösterirse erkek bu suçtan bağışlanacak, onun yerine kadın suçlanacaktır, hatta cezalandırılacaktır, hem Allah tarafından hem de kullarca. Şimdi bu tabloya göre insanla hayvan arası ikinci sınıf bir yaratık olan, eğer böylesi varsa, kadın mıdır erkek midir? Açıkça söylemek istemese de dinin hakir gördüğü kadın değil erkeklerdir gibi geliyor bana. Hangi aklıbaşında bir kız çocuğu böyle bir yaratığın üstünlüğünü kabul edebilir. Sonu sonuna bütün dinler ve genellikle erkek-egemen kültür biçimleri erkek cinsinin üstünlüğünü, yüzyıllar ve yüzyıllar boyu "insan" olmak iddiasını bir türlü terketmeyen kadın cinsine Allah emri olarak kayıtsız şartsız kabul ettirmeye yöneliktir. Çünku, başka türlü kadının bunu kabul etmesi mümkün değildir. Bu konuda bütün dinlerin ağız birliği etmeleri ilginç değil mi? Gerçek bir durum olsa, gerçeği yansıtsa bunu din yasalarıyla kanıtlamaya ne gerek var. Demek ki doğanın gerçeğini çarpıtmak söz konudur. Erkek fizik gücüne rağmen kadına olan gereksinimini (zaafını) bir türlü hazmedemez. Çoğu

kez bunu hakaret ve saldırganlık biçiminde algılar ve uygular. Adem ile Havva hikayesi Adem'in zaafının (Havva'nın onu kandırabilmiş olmasının) Havva'nın günahı sayılması ve Havva aracılığıyla bütün kadın cinsine günah yazılması ve bu yüzden tüm kadınların cezalandırılması (örneğin hristiyanlıkta doğum sancılarının yorumu) değil midir?

Kız çocuğu erginlik çağına geldiğinde bebekliğinden beri süregelen eğitimin baskısı altında seksüel uyanışını önlemeye çalışmak zorunda sayacaktır kendini. Kadın olmak, kadınca hissetmek ile günah ve ayıp çemberi arasındaki yani doğa buyruğu ile din buyruğu arasındaki çelişkiyi aşması güç olacaktır. Çaresiz günahı sevecektir. Ya da günah deneni toptan inkar edecektir. Cinsel isteği kendine yasaklayacaktır. Hazzı inkar edecektir. Sanıyorum müslüman ülkeler kadınlarında oldukça yaygın bir durumdur. Sonuç, bir sürü hastalıklı, problemli kadın ve özellikle erkek. Kadına dayatılan bu pasiflik; ürkeklik ve suçluluk bir anlamda tutuculuk tüm kişiliğine yansıyacaktır. Ve işte o yüzden gerçekten ikinci sınıf inisiyatifsiz bir yaratık olacaktır. Ondan sonra varsın hayrını görsün toplum.

Evet, beri yandan gene tastamam aynı toplum kadından iyi bir eş (iyi bir anne) olmasını isteyecektir. Bu kez günah-eylem dar bir sınır içinde günah olmaktan çıkacak, görev, giderek sevap sayılacaktır. Kadın, bütün iyilik ve sevaba erkeği dolayısıyla ulaşacaktır. "İyi" olmayı kendi iyiliği ile değil eşinin her türlü isteğini karşılamakla eş anlamlı algılayacaktır, kendisine dayatılan budur. O zaman bir kez daha her anlamda pasif, ikincil bir konumu benimseyecektir. Varlığının nedenini hem bedeni hem de emek gücü ile erkek cinsinin kendi yaşamındaki temsilcilerine: baba, koca, kardeş, kayınbaba, hatta oğul, vb, vb.ye hizmet etmek biçiminde yorumlayacaktır elbette. Kendisinden istenen, farklılıklar gösterse de aşağı yukarı budur.

Sevim bu ölçüde sıkı bir eğitimden geçmedi. Dini eğitiminde de, toplumsal ilişkiler eğitiminde de ahlak yönü, ağırbaşlılık, karekter vb. ağır basıyordu. Ona karşı baskıcı olunmadı. Çevresinde kızlar için uygun görülmeyen şeyler erkekler için de ayıp görülüyordu. Ya da o öyle yorumluyordu? Ama kız olmaktan dolayı itilmedi. Çok zaman erkek torunlardan daha gözde tutuldu. Onun yaşadığı ortamda kadın erkek ayrılığı bir iş bölümü gibi görünüyordu. Erkek ekmek parasını kazanacaktır. Kadın evi yönetecektir. Çocukları yetiştirecektir. Kadının eve kapatılmış oluşu, ki büyük bir haksızlıktır, bir gelişme süreci aşamasına denk düşer ona göre, eskiyi, aşılmış olanı(?) temsil eder.

Dedesi yaşca en büyüktür, en büyük saygıyı görür. Babası kendisinden daha yaşlı olan anneannesine saygı gösterir. Herhangi bir Ahmed'in, Mehmed'in salt erkek olmaktan dolayı Ayşe'den Fatma'dan ya da Sevim'den üstün tutulduğu gözlenemez onun günlük yaşamında. Üstelik kadın saygınlığının, özgürlüğünün okullarda ciddiye alındığı (?) dönemdir. Okulda aldığı eğitim günü ve geleceği temsil eder. Geçmiş geride kalmıştır! Kadınların cahillikleri yüzünden ve alçak gönüllülükleriyle (zayıf fiziğin verdiği zorunlu alçak gönüllülük) erkeklere paye verdikleri ve onları öne geçirdikleri kanısındadır küçük kız. "Ne aptallar!" diye düşünür. Kadın okuduğu (okuma fırsatı ve olanağı bulduğu), ev dışı yaşama (üretime demesini bilmiyor henüz) katıldığı zaman sorun çözülecektir. O dönemin kent yaşamında laik ilkeler geçerlidir daha çok, dinin kadın ayrımcılığı konusundaki ideolojisi pek etkin görünmüyordur. Yukarıda dediğimiz gibi onun dini sevgi dinidir, kadın konusundaki tavır ise batıldır, nedeni de cahilliktir, gelişmemişliktir. Hiçbir toplum nüfusunun yarısını atalete (etkinlik dışı olmaya), bilgisizliğe, katkısızlığa terkedemez, düzelecektir. Ne var ki kendi özel yaşamında bariz olmasa bile kadının horlanması, aşağılanması, saygı gördüğü yerde bile yüceltilmek maskesi altında korunmaya muhtaç zavallı gibi görülmesi en azından eşit olmayışı tarihsel ve toplumsal bir olgudur.

Yüzyılların geleneğinden süzülüp gelen ve binbir biçimde kendini gösteren ilişki ve davranış modellerinde erkeğin üstün tutuluşu olgusunun sezgisi hep vardır. Bunu görmekten hissetmekten, buna tanık olmaktan kaçınamazsınız. Ama Sevim kadının da erkeğin de her şeyden önce insan olduklarını çok erken yaşlarında kavradı. Buna yürekten inanarak büyüdü ve bütün ömrünce de öyle davrandı. Anası ve babası zamanlarına göre pek aykırı tutumda değildiler bu konuda. Sevim, kadınlığının (ya da toplumun -genellikle- kadın olarak kendisinden beklediği niteliklerin) kişiliğini damgalamasına, belirlemesine izin vermedi. Kadınca özelliklerini insanca özelliklerine ikincil kılmaya çalıştı. Ve özellikle kadın-insan olmakla dişi olmak arasına kesin, belki de fazlaca kesin sınırlar koydu. Dişiliği değil ama kadınlığı; erkek yakınlarından dolayı değil de bizatihi kendinde var olan, yani kadın-insan olmaktan dolayı var olan üstün nitelikleriyle kadınlığı ön planda tuttuğu için de erkeklere hiç özenmedi. Hatta yaşamının uzun bir döneminde babası ile dedesi dışında çevresindeki tüm erkeklere tepeden baktı biraz; özellikle biyolojik ve fizyolojik bir olayı abartarak erkekliğini ön plana çıkaranlara ve insana erkekçe yak-

laşanlara. Kendi kendine kadınla erkeğin pekala arkadaş olabileceklerini uygulayarak kanıtlamak gibi çok ciddi bir misyon yüklendi. Ve bu arkadaşlığın erkeği "terbiye etmenin" yolu olduğuna inandı. Bunda tüm karşıt önyargılara karşın oldukça başarılı da oldu. Dostlukta arkadaşlıkta her zaman daha büyük doyum buldu. Gençliği döneminde de toplumun bekarlar için erkek-kadın ilişkisinde tek model olarak dayattığı evliliği amaçlayan aşıktaşlık (flört) alışkanlıklarına ve erkeklerin kızlara sadece cinsel duygular beklentisi ile yaklaşma saplantılarına hep karşı durdu. Bütün bu davranışlarında kendini yalnızca kendi ilkelerine, kendi dürüstlük anlayışına karşı sorumlu tuttu. Haklı olduğuna inandığı yerde çevrenin yargısına aldırmadı bile. "Alem ne der?" tuzağına düşmedi.

Başkalarının diyeceklerine kendi özü bakımından aldırmamakla ailesinin bu konudaki, anlayışla karşıladığı hassasiyetine saygısızlık etmiş olmuyordu aslında. Kendi eline aldığı bağımsızlığını, uygulamada, onları inciltecek bir doğrultuda kullanmaya gereksinimi olmadı. Onları kendi görüşlerini kabul etmeye de zorlamadı. Serkeşlik de etmedi. Bu bir uzlaşma mıydı? Değildi herhalde. Çizgiler paralel düşüyordu sadece. Ve çelişmiyorlardı. Tabii şimdilik! Onun bir ereği vardı ve kendi kendisi ile tutarlıydı.

Ne çare ki kadınlığın yazgısına isyan ettirici örnekler Sevim'in kendi yakın çevresinde de eksik değildir elbette. Örneğin amcası evi. Amcası Ahmet Tarı ince uzun, esmer tenli, mavi gözlü, çevik ve kıvrak bir adamdır. Yakışıklıdır da. Kendisi de o kanıda olmalı ki yürüyüşünde, şapka giyişinde bile bir efelenme, bir horozlanma sezilir. Yöneticiliğe pek meraklıdır. Konuşmalarına bakarsanız bir kadın düşmanıdır. İnsanlara takılmayı pek seven Ahmet bey yengesi Ayşe hanımı kızdırmak için elinden geleni yapar, kadınları aşağılamağa çalışır, ama ona diş geçiremez. Ayşe hanım da kendi karısına saygı ve ilgi göstermediği için ağzına geleni söyler ona. Sorun çıkar her karşılaştıklarında. Kadın hakları konferansı gibi bir şey! Ama gene de Ayşe hanım onu "üstüne bıçak oyunu oynayan yoktur" diye anlatır. Ayşe hanımın düğününde o kadar zıplamış ki kristal avizenin iki kolunu birden şangur şungur indirmiş aşağı. Ayşe hanım buna pek de üzülmemiş anlaşılan.

Evet, Kadıköy ziyaretlerine hemen her zaman yalnız gelir Ahmet bey, Eşini "peşine takmaz" Eşi teyzesi kızıdır Ahmet beyin. Pek yakışıklı sayılmaz. Dört kızı ve eşi ile, (sonradan bir de oğlu olmuştur) Eyüpsultan'ın yukarılarında Rami sırtlarında oturur Ahmet amca. Ka-

dınlardan oluşan bu ev halkı için Allah'tan hemen sonra gelen Ahmet bey ortalığı kasıp kavurur, bir dediği iki edilmez. Karısı boynu büküklüğü(?) kendine kılık edinmiştir sanki. Başkalarına karşı hırçın ve dobradır oysa. Belki de bu uçarı adamı ancak kendine acındırarak elinde tutabileceğini (?) sanıyordur. Kızlar daha erginleşmeden başörtüsü örtünürler. Bu bir din, bir inanç ve hatta bir görenek zorunluluğu bile değildir, düpedüz bir baskı, bir yıldırma aracıdır. Kadınların neredeyse bir erkek kedinin gölgesini görür görmez can havliyle kaçışmaları, örtünecek bir şeyler aramalarındaki panik ne demektir bilir misiniz? Hiçbir sıkıyönetim böyle sürekli içe işleyen bir baskı sağlayamaz. Ve her baskı ve yıldırmanın altında sömürü yatar. Bir kadının "Aman, saçımı başımı kimse görmesin!" diyerek bütün ömrünce kaçış halinde olduğunu, çevresinde hep "namahrem" kolladığını düşünün. Başka bir şey düşünebilir mi artık! Sevim ve kardeşleri pek açıklayamasalar da daha o zamandan bu baskıyı algılamışlardır. Her şeyi yalnız kendine layık ve mübah gören bu adamcağız ilk iki kızını okula bile göndermez. Kuran okurlar, mevlut okurlar. En küçükleri ise hafız olmuş, böylece ailenin içinde "Hafız hanım" diye çağrılmayı kurumla benimsemiş, kendince bir saygınlık sağlamıştır. Üç kızı da erkenden evlendirilmiş ve evlilikleri çok mutsuz olmuştur. Ahmet beyin ne iş yaptığı pek belli değildir. Hep büyük planlar peşindedir. Bir keresinde Hacıbaba, onun için biraz alaylı, "kayıkçılar kahyası olacağımış" der de Sevim kızar, horlanıyor diye dayanışması amcası ile olsa da dedesine değil kendini dillere düşüren amcasına kızar. Ahmet bey sonraları Haliç'in yukarılarında bir toprak satın almış, çiftçilik yapmak istemiştir.

En büyük kız çocukken kaza geçirmiş kaynar su ile haşlanmıştır. Yirmili yıllarda estetik cerrahi gelişmemiştir henüz. Belki doğru dürüst tedavi bile edilememiştir kızcağız. Yüzünün alt kısmı, boynu yanık yarasıdır. Değişmez kaderini, onmaz yürek acısını nakışa döker gece gündüz dikiş makinası başında. Kendisi için hiçbir zaman gündeme gelmeyen çeyizlik mal yetiştirir toptancı piyasasına İstanbul'un. Kazancı kendinindir güya!!!

İkinci kız acardır, güçlü kuvvetlidir, cesurdur. Yazları o Allah'ın dağındaki tarlada ekinleri beklemek ona düşer, yalnız ya da küçük erkek kardeşi ile birlikte. Yakınlardaki bir askeri kışla beklenmedik gece misafirlerinin kovanı gibidir. Amca kızı tüfek elde nöbet tutar geceleri. Sıkıştığında ateş bile eder. Ahmet beyin umurunda mı? O, başörtüsü ile sağlama almıştır kızlarının namusunu(ele güne karşı).

Hakkı beyin en küçük kardeşi Hasan Tarı Hakkı ağabeyinin yardımı ile polis okulunda okumuş, polis memuru olmuştur. İş tutuncaya kadar ağabeyinin yanında oturmuştur. Ahmet ağabeyinin baldızı, ikisinin de teyzesi kızı Sürmene'den getirtilmiş, Hasan'la evlendirilmiştir. Yenge okula gitmemiştir hiç. Nikahlanacağı gün, Ahmet amcanın evinde, nikah defterini imzalayabilmesi için büyük harflerle adını yazmayı Sevim öğretmiştir ona. O zaman cana yakın bir kadındır. Uzun zaman Ankara'nın Altındağ mahallesinde yaşamışlardır. Hasan bey komiser olmuştur. Sonraları da belki başkomiser?

Sonra çok ilerde bir gün, 1955 yılında Ayşe Hanım'ın kızlarından biri öldüğünde, Sevim Harbiye'de Askeri Cezaevi'nde iken Hasan Tarı "amca" telefon eder. Başsağlığı telefonu olsa gerek?

- Hangisi, o içerdeki domuz mu ölen? diye sorar. Aynen.

- Senin mezarını doldurmayacak!

der Ayşe hanım, şaşkınlıkla, ilk aklına gelen budur. Çat! kapatır telefonu. Belki duymaz bile Hasan efendi. O kadar. Cenazeye bile gelmez. Artık bir Hasan Tarı mevcut değildir ailenin yaşamında.

Sevim, babasının, analarından o kadar eziyet çektiği bu yarı-kardeşlerine kol kanat germesini anlamasa bile hep takdir etmiştir. Ancak Karadenizlilerde oldukça abartmalı olan akrabacılık duygusu Hakkı beyde de fazlasıyla vardır. Sevim ise buna karşıdır. Hoş, çıkar söz konusu olduğunda birbirlerinin gözlerini oyan kardeşleri de gördüğü olmuştur elbet.

Beylerbeyi'nden Anadolu Hisarı'na doğru yürüyüş yaptıkları bir gün, babası, Kandilli sırtlarını göstererek "Bak büyük ağabeyin burada yatıyor" der Sevim'e. Şaşırır kız "Kadri mi?" diye sorar. Onun Eyüp Sultan'da olduğunu biliyordur. Babasının ilk karısından olan çocuğunu kastettiğini anlayınca da "O niye benim kardeşim oluyor ki?" diyecektir. Ana esastır. Babasının yüzündeki acıyı görür görmez de pişman olacaktır. İsmail Hakkı bey çocuklarına hiçbir şey vermemiş bile olsaydı onlara sarsılmaz, sıcak bir kardeş sevgisi aşılaması, tek başına bir zenginliktir. Durup durup, örneğin gece oturup sohbet ettiklerinde, hatta bir keresinde ay ışığını seyrettiklerinde içlerinden birine "kardeşini bir kucakla göreyim!" diye öneriverir. Baştan yersiz, komik bile bulsan gevşersin, için ısınır. Elbette ki bu sevgi yalnız Hakkı beyin işi değildir. Ne ki bu gibi sahneleri hatırlamak bile insanın içini şefkatle doldurur. Yıllarca birlikte yaşamış olmanın, tatlı acı pek çok şeyi paylaşmış olmanın, ayrıca kardeş olmanın (bu bizimki gibi ülkelerde az çok kaderleri birbirine bağlı olmak demektir de aynı zamanda) ge-

tirdiği yakınlık ve sevgi elbette ki çok önemlidir. Ama sadece benim soyumdur diye kimseye gereksiz ilgi gösterilmesinden, haketmediği iltifatlara layık görülmesinden ve bizden olanla olmayanın ayrı ayrı ölçütlerle yargılanıp değerlendirilmesinden hep rahatsız olmuştur Sevim.

Beylerbeyi'nin kadınlarına gelince. Sevim'in tanıdığı adı duyulmuş Beylerbeyli bir hanım yoktur o zaman. Ama Zübeyde hanımdan bir iki söz edelim: Annesinin hemen hemen akranı olan bu güzel kadın Sevim'in unutmadığı tiplerdendir. Eski zamanların kartpostallarındaki güzeller gibi mat tenli, ince ve düzgün hatlıdır. Hiç güzellik taslamayan zarif bir kadındır. Pardösüsünü giyişinde, başını "alel usül" örtüşünde bile ince bir zevkin izleri gözlerinizi okşar. Beylerbeyi'nin yerlisidir, dolayısıyla beyler soyundan. Zarif bir eda ile konuşan bu hanım "k" harflerini söyleyemez de onları "t" yapar konuşurken. Yolda kendisine rastladınız mı "nasılsınız batalım tüçüt hanımlar?" der size. Hoştur. Sevim'in Türkçenin sesleri üzerine düşünmesine vesile olmuştur. Denerseniz, insanın hiç şaşırmadan rahatlıkla "k"ların yerine "t" sesi koyabileceğini görürsünüz.

Başka bir ilginç tip de Zinnur hanımdır. İri yarı şişmanca bir kadındır. Hala inceliğini koruyan bacakları üzerinde çevik adımlarla ve dimdik yürüyüşü bağımsızlığına tanık gibidir. Avrupa toprağı çiğnemiştir Zinnur hanım. Daha otuzlu yıllarda üzerine pardösü almadan sokağa çıkar. Boynunda birkaç sıra zincir kolyesi bulunur hep. Kara krep "sıkmabaş" örtüsü bile modern havalıdır. (Beylerbeyi'nde hiçbir zaman abartmalı örtünme olmamıştır. Çarşaf da görülmemiştir o yıllarda. Anneannesi bile çarşaf giymemiştir, estetik değildir çarşaf. Gerçek islamla hiçbir ilişiği de yoktur. Kimseye de yakışmaz. Kırktan otuzdan genç olanlar ise baş da örtmemişlerdir köyde. Gayrimeşru seksi önleyecek olan önlem kadınları çirkinleştirmek değildir.) Şen şakrak bir kadındır Zinnur hanım. Duldur. O zaman için ve hele yalıda açık saçık sayılabilecek şakalar yaptığı da olur. Ama gene de yalının en devamlı ziyaretçilerindendir. Anneanne bile gider evine. Ta Beylerbeyi'nin tepesinde, merdivenlerle çıkılan bir köşkte oturur.

Sevim kitap okumaya annesi ile birlikte Esat Mahmut Karakurt'un "Akşam" gazetesinde tefrika edilen 'Dağları Bekleyen Kız' adındaki romanını izleyerek başlar. Üçüncü sınıfa gittiğinde, ailesinin de yalıda oldukları yıl, ana-kız akşamları işten dönenlerin getirecekleri gazeteyi bekler merakla. O zamanlar ilgi çeken çocuk dergileri yoktur henüz. Bir ara yayınlanan "Olgun Çocuk" dergisinin adını pek be-

ğenmiştir Sevim. Ama kısa ömürlü olur dergi. Örneğin "Doğan Kardeş" çok sonraları gelecektir. Zamanın çocuklarının ilk kitapları çoğunlukla Poli Anna'lar falandır. Sonradan kendi çocukluğunun kısıtlı olanaklarıyla çocuklarının olanaklarını karşılaştırmış da onlara imrenmiştir. Ne var ki onlar da Sevim'in kuşağının gençlikte okuduğu kadar okumadılar. Kitapsızlıktan da değil. Radyo, sinema, televizyon kuşağı oldu o kuşak. Sonra, birdenbire politik yazınların içine girdiler. Dünyayı, insan ilişkilerini tanımadan önce onu nasıl değiştireceklerini planlamaya başladılar. Roman ve benzeri yazın küçümsenir oldu. Bu da ayrı bir yanlıştı. Ayrıca ülkemizde kitapçılık ve kitaplıklar yürekler acısı olagelmiştir. En gayretli bir okuyucu da olsanız gidip de iki satır okuyacak bir kitaplık bulamazsınız. Her kitabı da satın alamazsınız kuşkusuz.

İşte 1936 yılında ilkokulu bitirdiğinde hala iyi bir öğrencidir Sevim, ilerde ilkokuldan sonra pek "yeni" bir şey öğrenmediğini sanacak kadar. Canlı ve neşeli bir kızdır, belki yaramazdır da, ama yaramazlığının sınırlarını iyi çizer, çünkü onuruna düşkündür. Düşüncelerini tartışmayı sevmez pek, buna gerek de görmez. Çevresine bir şey öğretecek değildir?! İyisi mi kendi bildiğini okur. Haksızlıklara, yan tutmalara bütün yüreğiyle karşıdır. Yurdunu çok sever, ama yurtseverliği bütün insanları içtenlikle sevmesine engel değildir. Kırılmaktan, içindeki sevgiyi yitirmekten korktuğu için arkadaşlarını, dostluklarını derinleştirmekten çekinir, mesafelidir. Başkalarını kırmaktan ödü patlar. Ama yalan söylemiyecek kadar cesurdur. Okuyacak, her şeyi (?) öğrenecektir; kararlıdır buna. Yakın çevresi ile kendisi arasında, haksız sayılabileceği sürtüşmelere meydan vermek istemediği için de oldukça (hatta belki fazlaca) mazbuttur. Beri yandan bir hayli saftır da Karakız. Kişiliğini artık az çok yerine oturtmuş sayalım ve bundan sonra sözü kendisine bırakalım.

GENÇ KIZLIĞA DOĞRU

ORTA OKUL

Artvin yollarında

1936 yazı güzel ve uzun bir yaz olmuştu, anımsıyorum. Tarı ailesinin gezginci memurluk yaşamı sürüyordu. Bu kez Çoruh iline emniyet müdürü atanmıştı babam İsmail Hakkı Tarı. Bizimkiler baharda Zonguldak'tan Artvin'e doğru yola çıktılar. Daha önce gelen bir mektupta annemin bebek beklediği yazılıydı. Annem, sonradan bana anlattığına göre 36 yaşında anne olmaktan utanıyormuş. Ama erkek çocuk umudu ağır basmış. Ne var ki dört bir yandan dağlarla çevrili, ulaşılması oldukça güç ve sağlık hizmetlerinin oldukça yetersiz olduğu bu kuzey-doğu Anadolu kasabasında doğum yapmak düşüncesi kendisini bir hayli tedirgin ediyormuş. Sonra hiç beklenmedik bir şey olmuş, Ayşe hanımın daha önceki doğumlarına yardım etmiş olan, yani bizlerin ebeannesi hanım, Artvin'e atanan oğlu ile birlikte çıkagelmiş oraya ve babam bunu bir rastlantı sonucu öğrenmiş. İstanbul'dan Artvin'e ebe yetiştiren şansa bakın! Telaşsız, normal bir doğum olmuş böylece. Annem bunu iyi ve temiz yürekli oluşunun bir ödülü olarak yorumlardı hep. Allah gönlüne göre vermişmiş!

Bir erkek kardeşim olduğu ve adını Çoruh Yüksel koydukları haberi geldiğinde ben hala İstanbul'da idim. O kadar uzun yola yollanmamda bazı pratik güçlükler vardı anlaşılan. Kalkavan firmasının beni babam evinin yakınlarına bırakacak Doğu Karadeniz'e sefer yapan gemileri yoktu. Ben ise daha önce aldırmaz görünürken bebeğin gelişinden sonra sabırsızlanmaya başlamıştım.

Herhalde çoktan hurdaya çıkmışlardır şimdi, Deniz Yolları'nın Aksu, Güneysu, Tarı gemileri. Karadeniz yolcu seferlerini bu vapurlar yapardı uzun yıllar. Biz, ben ve yanıma katılan akrabadan yaşlı bir hanım, Gülşan teyze, Aksu vapuru ile yaz ortasında yola koyulduk.

Gülşan teyze uzun boylu dimdik, dikkafalı bir kadındı. Duldu. Apak yüzünü çevreleyen ak saçları kınalanmış olurdu hep. Mavi gözlerine yaraşırdı kına rengi. Hazırcevaptı ve sözünü esirgemezdi Gül-

şan teyze. Hoşsohbet denemezdi ona. Hemen hemen yalının mevcudundan sayılırdı, sık gelir uzun kalırdı. Ev işinden çok sokak işine yatkındı. Gözüpek bir kadın olarak görürdüm onu ve saygı duyardım. Koridorlarda, gelip geçerken birbirimize laf atarak yarenleşirdik. Çünkü her zaman kendisi ile "ladesli" olurduk. Unutmazdı katiyen. O evine döndüğünde hala yenişememiş isek, aylar sonra geri geldiğinde "aklımda" uyarılarını sürdürürdük gene. Birbirimizi faka bastırmak için bulduğumuz oyunlar kahkahalarla biten cilveleşmeye dönüşürdü. Çok kez manilerle derdi diyeceğini; "aklımadur aklıma" ya kafiye uydururdu duruma göre. Gülşan teyzenin repertuarından, örneğin, ihanete uğramış bir Karadeniz kadınının yaktığı destansı maninin birçok satırı hala ezberimdedir. Bu anlatının onun kendi yaşamı ile bir benzerliği var mıydı, sonraları merak etmişimdir hep, ama hiç öğrenemedim.

Tuhaftır: daha limana bile girmeden, evvelce sevdiğim Zonguldak kentine yabancılaşmış olduğumu hissetmiştim birdenbire. Sevgilerin nasıl göreli olduklarının somut bir deneyi idi bu benim için. Bir hayli şaşırmıştım. Kandırılmışım gibi bir duygu vardı içimde, kent tenhalaşmış, kömür tozuna bulanmıştı sanki.

Samsun'da ilk ziyaretimizi yaptık. Hiç tanımadığım, daha önce adını bile duymadığım bir -akraba- hanım bütün yakınlarımı adları ile ayrı ayrı soruyor, birkaç ay önce aynı yollardan geçen anamla ne konuştuklarını, kardeşlerimi anlatıyordu. Bu kez de sevilenlerden sevgi ileten bu kadın seviliyordu. Ve sevgi unutulmuyordu. Hanımı, çevresini hiç hatırlamıyorum. Sade aydınlık bir sevgi var içimde o Samsun ziyaretinden.

Yolcu vapuru Rize'de bıraktı bizi. Bu ana memleketinde daha önceden haberli olan il mektupçusunun evinde geceledik. Mektupçu beyaz saçlı zarif bir adamdı. Tiyatroda bir eski İstanbul efendisini canlandırıyor gibiydi. Rize'de böyle bir tip, hem de mektupçu (il yazıişleri sorumlusu). Şaşmaz mısınız?

Motorla Pazar'a, oradan Arhavi'ye geçtik. Her geçtiğimiz yeri bir öncekinden daha güzel buluyor, hep seviniyordum. Yemyeşildi her yer. Arhavi'de de bir gece yattıktan sonra Hopa'ya vardık. Haftada bir vapur seferi Hopa'ya kadar uzanırdı. Biz neden böylesini seçmemiştik anımsamıyorum.

Borçka'da mola veren Hopa-Artvin karayolu (şose) dağlar, derin vadiler arasından yılankavi kıvrımlarla uzanıp gidiyordu. Dağın bir yamacından kıvrıla kıvrıla yükseliyor sonra başka bir yüzünden gene dik

dönemeçlerle bayır aşağı iniyorduk. O zamana kadarki günlük yaşamımda yolcu otobüsü yoktu. Gemiler, Boğaz vapurları, tramvaylar ve atlı arabalardı taşıt araçları bizim için. Ama gene de o yolun olağanın dışında olduğunu anlıyordum. Otobüs, çoğu yerde, dönemecin yarısına kadar geliyor, sonra direksiyonu doğrultarak geri çekiliyor, ancak ikinci hamlede virajı alabiliyordu. Yolun eğilimine göre ileri ve özellikle geri kayışlarda fren bir oyun etse, ya da yanlış bir manevrada hiç kurtuluş umudu yoktu. Ara sıra göz ucuyla Gülşan teyzeye bakıyordum. Bazan dudakları kıpırdıyor gibi geliyordu bana. Korkuyor mu acaba diye geçiriyordum aklımdan. Dua ediyor olmalıydı. Baktığımı anlayınca o ağırbaşlı kadın, kaşıyla gözüyle maskaralık yapıyordu bana. Korksa bile yalnız yanındaki emanet çocuk için korkuyordu eminim. Çocuk ise korkulacak bir durum olduğunu sezse bile Artvin'de bulacaklarının sevgisi ve özlemiyle öylesine dolu idi ki böyle bir münasebetsizliğe (ya da haksızlığa) hiç ihtimal vermiyordu!!!

Yorucu, uzun bir yolculuktan sonra Artvin'e vardık. Bizi kim nerede karşıladı, eşyamızı kim taşıdı anımsamıyorum hiç. Tüm ilgimi dikkatimi yeni bebeğe saklamışım anlaşılan, ya da o gelip ötekileri silmiş. Kasabanın bahçe içindeki, ta tepelerde yer alan evlerinden birine geldik. Oldukça büyük ahşap-kagir karışımı şirin bir ev, temiz pak. Göz alabildiğine vadinin yeşilliğini seyreden kapı önündeki terastaşlıktan daha adımımı içeri atmadan Çoruh Yüksel'i kucağıma verdi Bahtiyar teyze. "Yolcu basmasın" diye.

Yumak gibi, henüz süt kokan, alnının üstünde üç beş perçemiyle sarı bir oğlan. Hiçbir koku bebek kokusundan daha güzel olamaz. Bu kokuyla birlikte akıcı bir ılıklığın bütün damarlarımı dolaştığını hissediyorum. İnanılmaz bir şey küçücük insan yavrusunun bu kadar güçlü ve yoğun bir duygu salabilmesi insanın içine, hem de böyle çabucak. Ve giderek koyulaşması, ağdalanması. Yıllar sürecek sorumlu bir sevginin, özverili bir kol-kanat germenin, inatçı ve çokbilmiş bir eğiticilik iddiasının ilk adımı atılıyordu böylece.

Çoruh ırmağına geçit veren vadinin taa yukarılarında birkaç tepeye sırtını dayamış olan Artvin yeşillikler içinde güzel bir kasaba. Ya da bana öyle geldi. Belki de bir köyle karşılaşacağımı sanıyordum. Ama ben nereye gitti isem burası da böyle imiş işte diyerek sevmişimdir orayı, her yenilik karşısında sevinmişimdir. Ta derinlerde boz bulanık bir yılan gibi kıvrımlandığını görüyorsunuz Çoruh'un. Daha önce hiç bu büyüklükte bir ırmak görmemiştim. Filmler dışında

tabii. Böyle çamurlu olacağını da düşünmemiştim. Yadırgadım. Ama ne çeşit olursa olsun suyu seviyor insanoğlu.

Kentte en büyük düzlük olan il alanı bile yalının bahçesinden daha büyük değildi sanıyorum. Bakımlı sayılırdı kasaba. Kat kat yükselen setler üzerinde, bahçeler içindeki ahşap tuğla karışımı yapıları sade ve biçimliydi bence. Gelişmiş bir ticareti yoktu o zamanlar. Şimdi nasıldır bilmiyorum. Toplumsal yaşam, daha çok, memur ailelerinin kendi aralarındaki görüşmelerle sınırlı kalıyordu bizler için. Vali, Em. Md., Jandarma Komutanı, Ağırceza Reisi, Savcı vb. Herkes herkesin girdisini çıktısını bilirdi. Kent ileri gelenlerinden birkaç varlıklı aile de bu çevrelerde kabul görür ya da bu çevreleri kabul ederdi. Belli bir hiyerarşi vardı.

Çoruh ilinin valisi, sonradan Meclis Başkanı olan ve Yassıada'da ömürboyu hapse mahkum edilen DP kurucularından Refik Koraltan idi biz oradayken. Vali, sosyal temaslar, toplantılar konusunda bir hayli gayretli idi. Vali konağında sık sık davetler olurdu. Yakışıklı hanımlar başı çekerdi bu davetlerde. Vali bey sohbeti yürütürdü, hep ilgi merkezinde bulunur, hatta "jön prömiye"yi oynardı. Genç değildi artık. Dört çocuk babasıydı. Ama kalıp kıyafeti yerindeydi galiba, iriyarıydı. İçkiye meraklı olduğunu düşündüren renkli bir çehresi vardı. Babamın kendisinden pek hoşlanmadığını sezerdim; uzak dururdu. Vali konağındaki kabullerden sonra, vali bey böyle dedi, şöyle yaptı diye kıkırdaşırlardı hanımlar. Hem davete gidiyorlar hem de çekiştiriyorlar diye ayıplardım onları. Annemin hafifliklere hiç hoşgörüsü yoktu. Biraz çekinirlerdi ondan. Babam, bir patavatsızlık yapar da kendisini güç durumda bırakır diye tedirgin olurdu galiba, bazan öyle hissederdim. Ayşe hanım fazla sabredemezdi, ayıplarını yüzlerine vururdu insanların. Ya da somurturdu. Her zaman yanında gezdirdiği elişi ile meşgul olurdu. "A benim tarih-coğrafya (tahrirli mavi) gözlüm gene neye kızdın?" diye takılırdı ona Baytar müdürünün eşi Leyla hanım; yumuşardı biraz, gülümserdi. Nazını çekerlerdi onun. Bonkördü, yardımseverdi.

İstanbul'da Haziran-Temmuz güneşini yiyip yazlık rengimi almıştım, kapkara idim Artvin'e geldiğimde. Eh, Artvin'de pembe beyazlık makbuldur elbet. Artvinliler beni görünce şaşırmışlar. Bütün aile akça pakçadır. Dedikodular başlamış. "Müdür beyin eski hanımındanmış!" Müfideciği de yanıma katmışlar. Oysa anasının "zutrası"(*) diye bilinirdim ben aile için ve yakın çevrede. Bu yüzden

(*) Karadeniz dilinde gözde, en değerli tutulan, sevilen anlamınra bir söz.

babam dengeyi sağlaması gerektiğini düşünmüş olacak ki, Gül babasının kızı olmuştu o yıllarda. Güner eline doğduğu Bahtiyar teyzenin tavizsiz kayırmasında idi. En büyükle en küçük ise hepimizindi.

Birkaç kez beni yatak odasına çağırıp krem vermişti annem yüzüme süreyim diye. Oysa kendisi hemen hemen hiç makyaj yapmazdı. Bana, o yaşımda krem sürmemi öneriyordu! Anlam veremiyordum. Ama ne de olsa annemle akranlaşmak, arkadaşlaşmak hoştu. Neyse ki sonbahara girince yanık rengi giderek açıldı, millet de bana alıştı, kadıncağız da beni beyazlatma derdinden kurtuldu. Dedikodudan bayağı tedirgin olurmuş meğer. Hacıbaba da kızardı bu kadar kararmamıza.

Nedur bulari boyle başiboş bırakursunuz! diye söylenirdi.

Babam dedikodudan çok korkardı, ama böylesinden değil tabii. Ne de olsa herhangi bir memur ailesininkinin az buçuk üstünde bir yaşam düzeyimiz olduğu çevrede hemen seziliyordu. Üstelik annem hep savurgan davranırdı. Millet, elbette ki bu değirmenin suyunun nereden geldiğini merak ediyor olmalıydı. Hele Emniyet Müdürlüğü söz konusu olunca. Oysa annemin cep harçlığı vardı. Üstbaşımızı hep annem yapardı. Onun için her yeni gittiğimiz yerde bir punduna getirir kimin nesi olduğunu çıtlatırdı annem. Üstelik itibarı da artardı bu yüzden. Sanıyorum hoşlanırdı da bundan. Tüm aile için neredeyse bir bardak suyu bile ödemeden kabul etmek kesinlikle yasaktı. Babamın hiç şakası yoktu bu konuda. O zaman abartıyor gibi gelirdi insana, hele Bahtiyar teyze babamın bu titizliğini anlamada bir hayli güçlük çekerdi ama babam haklıydı.

Evet, istediğimden çok akran, küçük yerlere özgü arkadaşlıklar, kardeşler... En başta da bebek. Bahçeler, bahçede tavuklar, koyunlar. Sağılan inekler. Daha ne isteyebilir insan mutlu olmak için? Ne yazık ki günler çabuk çabuk uçar gider. Sonbahar yani okul zamanı yaklaşır.

İlkokuldan sonra Alman Lisesinde okumam kararlaştırılmıştı. Beylerbeyi'nde başka arkadaşlar da vardı o okulda okuyan. Ama ben ciddi ve inanmış bir Atatürk çocuğu olarak özel yabancı okullara karşıyımdır elbette. Utanıyorum özel okula gitmeye. Orayı reddedersem Kandilli Kız Lisesine gitmem gerekecek Beylerbeyi'nde oturduğuma göre. Bilmem hangi nedenle o okula tepkim var, kesinlikle istemiyorum. Bocalıyorum. Okul beğenmiyorum yani, okulu bulmuşum da!

Mutlu bir hastalık çıkageldi o sırada. Hastalığın verdiği "zaaf" ile İstanbul'a dönmek istemediğimi belli edebiliyorum, bunu kendime yediriyorum yani. Paralı yabancı okula gitmeyi de içime sindirememişim

henüz. O kadar uzun yolu, kısa bir süre içinde yeniden ve hem de merkezden uzaklaşır yönde tepmeyi göze alamıyorum. Gülşan teyze yalnız dönüyor İstanbul'a. Okul seçme derdi de kalkmış oluyor böylece.

Ta vadinin dibinde eskiden askeri bir yapı olan ortaokulda okumaya başlıyorum. Artvin'de lise yok o zaman. Her gün bir saata yakın taban tepiyoruz bahçe komşumuz mal müdürünün kızları ile. Başka bir komşumuz Ağır ceza reisi kalabalık ailesi ile ta Urfa'dan geliyor, yanaklarında şark çıbanları. Oğlu da, iki yaş büyük kızı da benimle aynı sınıfta okuyorlar.

Kışı sert oluyor Artvin'in. Kar diz boyu. Ama yokuşun başından okul çantasını altına aldın mı ta yolun dibinde buluyorsun kendini. Bayırdan bayıra, iniş yolunun bir hayli kısaltılabileceği düşünülebilse de arazi geçit vermez, sık ağaçlarla kapalıdır, yabandır. Doğru dürüst kayakçılığın bu bölgelerde gelişmemiş olmasında geniş düzlüklerin, elverişli meyillerin bulunmamasının da etkisi olsa gerek.

Artvin evlerinde ilginç bir özellik Ruslardan kalma bir çeşit kat kalorifer sistemi peç (peçka) dir. Artvin Rus işgali görmüştür. Güzel yapıların o zamandan kalma olduğu söylenir. Aynı kat üzerindeki odaların birbirleriyle birleştikleri köşeye silindir biçimi, içi tuğla döşeli dışı saç kaplı yerden tavana kadar yükselen bir fırın-soba yerleştirilmiştir. Her odanın köşesinden bir miktar almıştır bu soba, odanın içine doğru bombelenir yani. Ağzı odaların birindedir, oradan yakılır. Yakıt olarak odun kullanılır. İyi bakılırsa tüm katı sürekli sıcak tutar, yoksa buz keser ortalık.

Yaşam okulla ev arasında sürüp gidiyor. Öğrenci dedikodularını öğrenmeye başlıyorum. Yeni şeyler benim için: Nermin Ömer'le mektuplaşıyormuş. Zekiye Hasan'la konuşuyormuş vb. Bu konuşuyor sözüne de hep takılmışımdır... Müsamere hazırlıkları tüm vaktimizi alıyor. Bir Çin dansı öğreniyoruz. Çin nere Artvin nere?

Artvin'de benim için başka önemli yenilik halk oyunları. Güzel oyunları var Artvin'in. Doğru dürüst laz horonu bile görmemişiz daha. Yalıda kim oynayacak! Hevesli ve gayretli bir folklor oyuncusu oluyorum Artvin'de. Biraz beceriyorum da galiba. Annemin gözlerinden anlıyorum bunu. Ooo anlattım ya annem çok oyun meraklısıdır zaten. Ama kendisi hiç oynamaz. Bilmez de. Dans bile etmemiştir. Oynanmasını sever sadece. Ama biz laik Türkiye'nin Atatürk gençliği olmanın tüm gereklerini yerine getirmişizdir. Asıl dansçılığımız ise, sinema kültürümüzle birlikte daha sonraları gelişmiştir. Zamanın moda danslarını radyo ve gramafon eşliğinde birbirimizle dans ederek ge-

liştirmişizdir, yoksa "baloz"lara giderek değil. Sadece eğlenmek için. Dansı oyun olarak severdim. İyi tanımadığın bir çevrede tanımadığın insanlarla eğlenemezsiniz ki!

Sonunda bahar geliyor. Okulumuz kasaba içinde bir binaya taşınıyor. 7 Mart kurtuluş gününü kutluyoruz! İstanbul ilkokullarında öyle kent merkezine gidip konuşmalar yapılması alışılmamış bir şey. İlk defa Artvin'de görüyorum bunu. Özeniyorum zahir. 23 Nisan da yaklaşıyor. Gene merasim olacak kasaba meydanında. Birkaç gün kapı önünde duraklayıp vazgeçtikten sonra okul müdürünün kapısını tıklatıyorum bir gün ve yavaşça içeri süzülüyorum:

- Efendim ben konuşma yapmak istiyorum 23 Nisan'da.

Hoppala! Adam şaşırıyor. Kaşlarını kaldırıyor şöyle bir. Daha büyük öğrenciler dururken? Ama iyi öğrenciyim ben. Matematikçinin gözdesiyim. Üstelik de... eh ne de olsa Emniyet Müdürü'nün kızıyım. Bunu düşünmüş olsa gerek Safa bey.

- Peki bir şeyler hazırla da bakalım.

diyor. Hazırlıyorum. Ne de çok şeyim varmış söyleyecek. Önce babama göstermem gerek. En zoru da bu. Kalabalığın önünde kürsüye çıkmayı göze alıyorum da babamdan utanıyorum fena halde. Ya beğenmezse!

Çocuk ve gelecek her zaman en gözde konularım olmuştur. Çocuk bayramı kaçırılır mı hiç? Eğitim konusunda kendime özgü görüşlerim hatta tezlerim (!) bile var daha o zamandan, nereden öğrenmişsem! Konuşmaya da birazcık talimli sayılırım. Yalının mutfak katma inen merdivenin karşısında küçük bir oda vardı. Bir iki sedir, sandalya atılmıştı oraya. Ara sıra Feride halanın köyünden misafir geldiğinde bu odada kalırlardı. Özellikle muhtar Ömer. Feride halanın ölen kocasının kardeşiydi Ömer, evliydi köyde. Feride halaya da bir imam nikahı kıymıştır denilirdi. Yalıda bu işten kimse hoşlanmazdı ama şeriata uygundu, ne denebilirdi! Bu yüzden gradosu biraz düşüktü Feride'nin hiç değil benim indimde. İşte bu küçük odaya el koymuştum ben bir bakıma. Benim boyuma göre iki ayaklı bir yazı tahtası vardı yalıda, kimbilir kimden kalma. Hani Mustafa Kemal'in latin harflerini ilk tanıttığı (resimlerinde gördüğümüz) yazı tahtası gibi. Onu duvara dayamıştım. Boş zamanlarımda sandalye ve kanepelerden oluşan öğrencilerime ders verirdim o tahtanın başında. Matematikten inkilap tarihine, dinden eğitime, ahlaka kadar her konuda. İyi anlamayan öğrencilerime daha açık daha güzel biçimde yeniden açıklamaya çalışırdım kendi kendimi düzelterek. Olası soruları ya-

nıtlardım. Bir yandan da biri duyacak da benimle alay edecekler diye korkardım.

Geçenlerde Mihri Belli, şimdi İstanbul'da bulunan o 23 Nisan konuşmacısının fotoğrafını hatırlayıp da "onu da yazacak mısın?" diye sormuş olmasaydı belki de bunları hiç anımsamayacaktım. Ayrıntılara girmek istemiyorum. Artvin'den hep hoş, mutlu bir yaşamın anıları kalmıştır bende.

. Dede evine dönüş

O yaz sonunda İstanbul'a, yuva(?)ya dönüyorum. Babam hala Artvin'de. Alman Lisesi tasarısının geçerliği kalmıyor tabii artık. Normal yol izlenirse Kandilli Kız Lisesi'nde okumam gerek. Ama gene kendimce geçerli bir "prensibe" göre Kandilli Kız Lisesine gidilmiyecektir! Arnavutköy'de oturan büyük dayım velim olmayı kabul ediyor ve Rumeli yakası öğrencilerini toplayan İnönü Kız Lisesi'ne kaydoluyorum. Bu lise hala var mı bilmiyorum. Kabataş'tan Ayazpaşa'ya çıkan sırtlarda karşılıklı iki büyük beyaz yapı okulumuzdu. Orta II'ye gidiyordum orada. Okulun müdürü ve müdür muavini, yani yöneticiler her yerde olduğu gibi erkekti. Hocalarımızın hepsi kadın. Artık her sabah, bir yanımda Reyyan (Arif Deniztekin), bir yanımda Edibe (Fişek) Beylerbeyi'nden Kabataş'a gidip geliyorduk. Bu iki yakışıklı kız hem ilkokuldan hem de köyden arkadaşlarım. Özellikle Reyyan pembe beyaz teni, mavi gözleri, siyaha yakın saçları, bembeyaz düzgün dişleri ile Beylerbeyi'nin güzellerindendir daha o yaşlarda. Gel de Karacaoğlan'a hak verme! Oysa "biri henüz değmiş onbeş yaşına" sözü beni hep irkiltmiştir, belli bir rahatsızlık duymuşumdur bundan, 15 yaşındakileri çocuk görmüşümdür. Şimdi bile bu kızlara o zamanki gözümle bakmak ne kadar komik geliyor bana! O, Reyyan, Havuzbaşı'ndan geliyor. Babası Amiral Arif Deniztekin ölmüştür. Aile pek varlıklı değildir. Kocaman alnı incecik bedeni ile Edibe de değişik bir tiptir. O da Küplüce yönünden gelirdi. Üçümüz de hemen hemen aynı boylardayız. Vapurumuz kalabalık oluyor sabahları. Memurlar, liseliler, üniversiteliler doluşuyoruz. Her sabah bir sürü tanış çehre ile bir çeyrek saat birlikte vapur yolculuğu etmenin başka bir zevki vardı. Biz Üsküdar'da iner, aktarma yapardık Kabataş'a. O zaman da orta kat salonunun gerisinde pervane üstü bölmesi gene vardı. Ama eskiden olduğu gibi ve şimdi gene yapmak istedikleri gibi kadınlara ayrılmış değildi, lüks mevkiye de döndürülmemişti daha. Belli müdavimleri olan bu bölmede hemen hemen herkes, ken-

disi laf etmese de, konuşmalara katılmış gibi olurdu. Ara sıra kinayeli sözler de edilirdi ve hazırcevaplar ya da, efendim, çokbilmişler sivrilirdi. Boğaza işleyen Şirketi Hayriye vapurları birkaç yıl önce Deniz Yolları İdaresine geçmişti. İkinci Dünya Savaşından sonra bu bölmelere lüks mevki dediler. Önce Ada ve Kadıköy vapurlarında uygulanan bu yöntemle I ve II. mevkilere bir de lüks mevki eklenmiş oldu. Yönetimimiz "Demokrat" olmuştu ya lüks oturmak isteyenlere de seçim hakkı tanımak gerekiyordu kuşkusuz! Şimdilerde gerçek "lüks" yolcular denizi otomobille aşıyorlar. Vapurların hali o yüzden mi yürekler acısıdır acaba?

Biz kızların bu üçlü düzenimiz hiç bozulmadı. Neden mi? Çünkü Edibe ile Reyyan yaz tatillerini de içine alan uzun bir süre dargın kaldılar. Birbirlerine hiç söz söylemezler yalnız benimle konuşurlardı. Ama üçlüden de ayrılıp gitmezlerdi. Birbirleri hakkında hiç konuşmazlardı. Bu, hep birlikte olmamızdan yani birinin dediğini ötekinin de duymasından değildi sadece. Birinden biri okula gelmese gene durum değişmezdi. İlginç değil mi? Ben ikisini de severdim, hiçbirini zorlamadım sen konuş diye. Birbirlerine düşmanlıkları da yoktu herhalde, sadece inatlaşıyorlardı işte. Benimle konuştuklarını yeterli buluyorlardı belki. Bir bakıma benim için eğlenceli bile oluyordu. Üstelik de herkesin tavrına saygı göstermeyi öğreniyordum. Ve de onları bir arada tutabilecek bir ağırlığı sürdürebiliyordum.

Ortaokulun II. sınıfı fizik, III. sınıfı ise Kimya ile ayrı bir bilim dalı olarak karşılaşmak oluyor bizim okullarda bilindiği gibi. Matematik deseniz dersİerin şahı, evde talim etmeyi gerektirmiyor. Fizik hocası sınıfımızdaki ilk dersinin sonunda anlattıklarını kimin tekrarlayacağını sormuştu. Gencecik, çıtı-pıtı bir hanımdı. Çiçeği burnunda bir üniversite mezunu. Ağzının içine bakmıştım. Fiziğin ilk "10"unu cebe indirdim böylece. Nasıl başlarsanız öyle gidiyor. Toy öğretmenimiz pek de güç beğenenlerden değildi anlaşılan. Ertesi yıl Kimya hocası ilk yazılıdan sonra Sevim kimdir bu sınıfta diye sormuştu. Orada da şansım iyi gitmişti ve bu başarılar (aslında ilkokuldaki hocam Hikmet hanıma borçlu olduğum başarılar) benim bu derslere özel bir ilgi ve eğilim duymama yardımcı oldular belki. Ama hala her başarıdan sonra bir süre utanır arkadaşlarımın yüzüne bakamaz olurdum. Sanki başkalarının hakkını yiyordum. Kolayı var diyeceksiniz ama, başarılı olamadığımda da başka türlü utanıyor üzülüyordum. Hasılı zor bir durumdu!!!

Devlet memurlarının kaderini bilirsiniz. Yaz kış demez atanma

emri çıkagelir günün birinde. Taşınamayacak eşyanızı (varsa eğer) olduğunuz yerde satar ya da bırakırsınız. Yataklar, yorganlar, çamaşırlar denklenir. Kab-kacak artık Bahtiyar teyzenin keyfine kalmıştır. O da bir çöpüne bile kıyamaz. Gittiğiniz yerde, hiç değilse il bürokrasisi hiyerarşisindeki yerinize uygun bir misafir odası düzenlemek zorundasınızdır. Kadınlar arasındaki ilişkiler beylerin kariyerini bir hayli etkiler, en azından kasabadaki dedikodu konularını belirler.

Artvin'de iki yılı aşkın bir süre kaldıktan sonra 1938 sonbaharında Adana Emniyet Müdürlüğü'ne atandı babam. Kuzeydoğudan güneye. Toroslar da aşılacaktır. Ve İstanbul üzerinden geçilecektir. Dedesi ile ninesi de Ç. Yüksel'i ilk kez göreceklerdir. Dedem bir gezinti motoru tutar. Bunu belki de anneannem istemiştir. Yukarı Boğaz'da bizimkileri getiren yolcu gemisine karşı çıkılır. Galata'ya kadar eşlik edilir gemiye motorla. Babam kolunu beline doladığı Yüksel'i geminin trabzanına oturtmuştur. Oğlan mavi örgü takımlar içinde. Ben bu yanda motorda heyecan içinde: Ya oğlanı düşürürse diye!!! Bu şaşaalı karşılaşmadan aklımda kalan tek şey bu heyecan! Yoo, bir de anamın karşılama merasiminden duyduğu kıvanç!

On Kasım

Çoktandır toplu halde alış-verişe çıkmamışız. Annemle yapılan alış-verişlerin ayrı bir tadı vardır. Yöneleceğin çarşı satın almaya niyetlendiğin şeye göre değişir elbet. Ama Sultanhamam semti de hemen hemen Beyoğlu kadar revaçtaydı hala. Vapur yolculuğundan sonra köprü üstünden yürünür Eminönü meydanına gelinirdi. Meydan trafik keşmekeşinin kurbanı olmamıştı henüz. Yeni Cami meydana egemendi, tepeden bakardı. Meydan aşılır, savrulan yemleri oburlukla kapışan güvercinlerin yanından ve Yeni Cami kemerinin altından geçtikten sonra Sirkeci yönüne doğru kıvrılarak Yerli Malların oralara gelinirdi. Hala Horozlu mağaza da denirdi Yerli Mallara daha önceki adından dolayı. Horoz resmi bile dururdu. Yolun Yerli Mallara karşı tarafında Kunduracı Ferit'in yanındaki Recep Usta'nın muhallebici dükkanına uğramak bütün programın en çekici yanı olurdu. Hafif tarçınlanmış tavukgöğsünün tadını hiçbir şeye değişmezdim, belki tahin helvasına bile. Daha kazandibi tavukgöğsünü keşfetmemiştim besbelli.

O 38 yılının Kasım ayının 10. günü de bu zevki esirgemiyoruz kendimizden. Hoş bir gün. Yeni bir yaşama başlama hazırlıklarının meraklı hatta belki gizemli ama başıboş bir sevinci var içimizde.

Okulu da asmışız bir günlüğüne ve gayet meşru bir nedenle. Suçluluk duygusu yok. Hava pırıl pırıl. Ama öğleden sonra o güzelim günde bir tuhaflık sezilmeye başlanıyor çarşı pazarda. Sonradan geri dönüp baktığımda sanki koyu bir güneş gözlüğü ardından bakıyormuşum gibi gelmişti bana hep. Mahmutpaşa civarında iki dükkan sahibinin konuştuklarını duyuyor annem: "EE büyük adamdı, Allah rahmet eylesin!" Bu büyük adam M. K. Atatürk'tür, ölmüştür. Hastaydı epey zamandır. Gene de inanmak istemiyoruz. Yanlış anlamış olmaktan medet umuyoruz. Gül ve ben Atatürk çocuklarıyız. Bütün eğitimimiz Atatürk sevgisi ile, ona karşı borçluluk duygusu ile yoğrulmuştur. Okuldışı çevreden de hiçbir karşıt etki yoktur. Hacıbaba'nın "Gazi" deyişinde öyle pek fazla bir önemseyiş hissedilmez ama gene de belli bir saygı vardır. Devlet adamları hep sayılmıştır ya!. Ona karşı pek eleştiri de getirmez. Örneğin rejimin dine karşı tutumu yüzünden yakındığını da pek duymadım. Babam için ise Atatürk her şeyden önce devlet başkanıdır, büyük ve başarılı bir komutandır. Tartışmasız vatanseverdir. Ama Hakkı beyin ara sıra ufak tefek eleştirileri olur. Özel yaşamını, içkiciliğini onaylamaz örneğin. Tek adam olarak fazla sivrilmesini, çevresini gölgelemesini (?) eleştirdiği olmuştur, daha çok sonraları, karşılıklı konuşabileceğimiz yaşa geldiğimde.

Babam ileri yaşlarında dindarlaşmaya başlamıştı nedense. Her zaman Allaha inanırdı ve "Allahtan korkardı" da. Bizde "Allahtan korkmaz" olmak "vicdansız" olmak anlamındadır çoğu kez. Asıl bu anlamda Allah'tan korkardı babam. Çok temkinli ve de düşünceli bir adamdı. Daha gözükara olsun isterdim. Kendisiyle birlikte sekiz nüfus hane halkını ve bütün bu kalabalığın sorumluluğunu unutur muydum, kendisine haksızlık mı ederdim kimbilir! Sonraki tarihlerde İnönü'yü yeğ tuttuğu, daha doğru bulduğu anlamına gelecek bir konuşma yapmıştı da kavga etmiştik. "Nasıl böyle bir şey söyleyebilirsiniz!" diye çıkışmıştım. Tabii aynı dokudansınız diye aklımdan geçirmiştim. Oysa iddiasız bir adamdı babam. Benim bunu ilerde, siliklik olarak yorumladığım zamanlar olmuştur, herhalde haklı değildim, üstelik de bir emniyet müdürü için takdir edilesi bir meziyet. İddialı ve gayretkeş olmamak!

Evet, o 10 kasım günü akşamı bizleri ağlamış suratlı gören Hacıbaba nedenini sorar. Öğrenince de şaşırır, "onlara ne oluyor!" der. Eyvaaaah, at kaçar heybe düşer. "Duygusuz adam, cahil adam! Atatürk olmayaydı görürdün sen İngiliz-Fransız sultasını! Nankörlüğünden utan! Bize neymiş!" Tabii bunları arkasından söy-

lüyorduk. Bizde, o çağın gençliğinde, Atatürk kavramı anti-emperyalizm anlayışıyla, bağımsızlık duygusuyla, ulusal gururla bir gibi olmuştu. Ölümüyle yetim kalmıştık sanki. Okulla Dolmabahçe sarayına, naaşı önünde saygı geçidi yapmaya gittiğimizde bütün kızlar ağlıyorduk.

Şimdi isterseniz yeri gelmişken küçük kızı "yası" ile başbaşa bırakarak Atatürk'e bakış üzerinde duralım diyorum. Evet "Atatürk kültü"nden söz etmeye izin verecek kadar güçlü bir putlaştırma (idolatri) yaşandı ülkemizde Atatürk'ü konu edinen. Mustafa Kemal'in eylemi, çağımızın gerçeği olan uluslaşma sürecini kavramış ve ifade edebilmiştir. Tarih denk getirmiş Mustafa Kemal Osmanlı İmparatorluğu içindeki Türk unsurunun çiğnenmiş ulusal gururunun yeniden dirilişinin ve ulusal birliğinin simgesi olabilmiştir. Kuşkusuz gerek sağlığında gerek ölümünden sonra yapılan Mustafa Kemal övgülerinde çok kez tahriflere ve aşırılıklara gidildiği de bir gerçektir.

Tarihe baktığımızda ulusların yaşam sürecinde de yıldızın parladığı anların bulunduğuna ve halkların binbir güçlükten, tarihi koşullar denk geldiğinde, mucizeler yaratabildiklerine tanık olunur. Ve böyle büyük tarihi anlarda toplumlar ya da hareketler kendi liderlerini yaratırlar. O lider halkın bağrından yükselen özlemlerin ifadesidir artık ve o belli tarihi anda ve koşullarda liderliğe en çok layık olan odur sanıyorum. Zor günler, ateş günleri acımasızdır. Duraksamaları, küçük hesapları, yanlışları, hele liderlik çekişmelerini bağışlamaz. Eğer hareket güçlü ise, başarıya adaysa gerçeksiz ve gerekçesiz iddialar tarihsel gerçekliğe dayanamaz silinir gider; en güçlü olan hareketin başını çeker, götürür. Mustafa Kemal'in bu konuda fazla güçlükle karşılaştığını sanmıyorum. Çünkü dirayet ve kavrayış bakımından çevresindekilerin çoğunun karış karış üstündedir.

Fırtına geçip de daha dingin günlere geçildiğinde manipülasyonlara, ayak oyunlarına fırsat bulunur. Halkların tüm başarısını bir kişi ya da gruba mal etmek, tüm erdemleri ona ya da onlara yakıştırmak gibi metafizik bir tutuma girilir bilinçli ya da bilinçsiz. Halkların bir lideri olağanüstü yüceltmeleri, putlaştırmaları olayı, ne yazık ki, tarihte pek çok örneği görülen bir olgu. Neredeyse toplumsal bir hastalık. İnsanlar peşinden gidecekleri kişiyi kusursuz görmek istiyor olsalar gerek. Onun olağanüstülüğünü kendi özlemlerinin gerçekleşmesinin bir güvencesi sayıyorlar belki de. Ve tabii siyasi iktidarı ele geçiren sınıf ya da zümre bu eğilimi ya da zaafı kullanacaktır. Kahramanı (temsilcisini) halkın gözünde putlaştırarak rejime bir do-

kunulmazlık sağlamaya ve kalıcılığını güven altına almaya çalışacaktır. Kahramanı sınıflar ve çıkarlarüstü gösterecektir. Öyle de oluyor. Bu dönemde de Mustafa Kemal (daha sonra Atatürk) bu yüceltmeye en uygun kişilik olarak kendini gösteriyor. Ve bir süre, Atatürk'ün kişiliğinde simgeleşen güven ve öğünç, yönetici kadroların (subjektif) niyeti ve sınıfsal özlemleri ne olursa olsun, Cumhuriyet'in genç kuşaklarına ileriye bakan bir coşku ve bir vatanseverlik bilinci verebiliyor. Daha sonraki kuşaklar bambaşka bir dünyaya ve toplumsal yapıya doğdular. Bu havayı yadırgamaları hatta eleştirmeleri doğaldır. Gene de birkaç noktayı anımsatmak isterim.

Bu lider kültünün tarihsel çerçevesine oturmasının ve gerçeğe denk düşen sağlıklı ölçülerde kalabilmesinin tek çaresi demokrasi. Oysa, hepsi de kurulu sömürü düzenini savunan çeşitli siyasal partilerin varlığını "demokrasi" sayanlar ne derlerse desinler, ülkemizde, burjuva batı anlamında dahi olsa bu demokrasi denilen nesne hiç yaşanmadı. Sol kanadı ya da bacağı her zaman kopuktu. Kaldı ki en aklı başında kişiler bile yüceltilmenin "çekiciliğinden" kendilerini kurtaramıyorlar.

Böyle bir putlaştırmaya da, ancak, gelişmiş bir toplumda çok iyi bir temsil sistemiyle denetlenen, demokratik bir sosyalist iktidarın bu konuda da bilinçli lideri karşı durabilir, diyorum. Ve bildiğim kadarıyla Castro'yu örnek veriyorum. Ve Mandela'nın her zaman büyük, her zaman alçakgönüllü, sevecen kalacağına inanıyorum.

Mustafa Kemal'e daha tehlikeli muhalefet hep gerici ve tutuculardan geldi. Ülkenin emperyalist bağımlılık altına girmesi ile paralel olarak Atatürk imgesi de bilinçli bir karalamaya konu oldu, önce sağdan ve dinci çevrelerden. Kendi doğal (ve de sınıfsal) takipçilerinin büyük bölümü Atatürk'e sahip çıkma görevlerini bile yerine getirmez oldular. Bu durumda Kemalizm'in anti-emperyalist-radikal yönünün savunuculuğunu da sol üstlenmek zorunda kaldı. Ne var ki "Kemalizm" gene de en sağcısından ortanın soluna kadar herkesin dilinin pelesengi olarak kaldı. O kadar ki, Türkçede, Kemalizm ile, Atatürkçülükle neyin kastedildiğini ben kendi hesabıma, bilemiyorum artık. Kemalizm bir zaman Doğu'nun ve Üçüncü Dünya'nın bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerinde bile gündeme gelen, tartışılan, hatta yol gösteren bir akım sayılıyordu. Cezayir'in bağımsızlığından sonra (1964'de) bu ülkeye gittiğimde orada bile kemalizmin hiç değilse dikkate alınıp incelendiğini, kitaplara alındığını görmüştüm. İyi ve kötü yanlarıyla, eksiklikleriyle, Türkiye'nin sul-

tanlık düzeninden cumhuriyete geçişine damgasını vuran küçükburjuva radikalizmi, reformculuğu işte. Elbette ki örnek olarak kemalizmi savunacak değiliz. Ama onu tarihi çerçevesi içinde doğru yerine oturtmak zorundayız.

Bir kere Kemalist ideoloji bir halk hareketinin ideolojisi değildi. Daha biçimlenişinden başlayarak, Osmanlı asker-sivil bürokrasisinin çağa, yani çağa damgasını vuran kapitalist Batı'nın yaşam tarzına ayak uydurma çabasıdır. Osmanlı aydınının, Batı'nın bilimsel, kültürel ve ekonomik üstünlüğü saptamasının ürünüdür. Sosyalizm ise yeni bir olgudur onlar için. Sınıf yapıları gereği, sınıf ideolojisi olarak sosyalizmi benimsemeleri beklenemez. Kaldı ki sosyalizmin bilimi, sanayileşmede çok geri durumda bulunan, dolayısıyla işçi sınıfı çok zayıf olan Türkiye insanı için yepyeni bir bilinmeyendir. Bununla birlikte Kemalistlerin başını çektikleri Anadolu hareketi Sovyet devrimine tümden ilgisiz kalmamıştır; kalamazdı da. Onun desteğine gereksinimi vardı. Zaman zaman onun ilkelerinden de yararlanmayı düşündüğü olmuştur. 5 yıllık planlar uygulamıştır vb. Ama Kemalistlerin belirgin özellikleri yeni, yükselen bir "Türk" burjuva sınıfı yaratarak bu yoldan kalkınmaktır. Bu kalkınmanın yükü emekçilerin, işçi sınıfının, "efendimiz" köylülüğün sırtına yüklenmiştir.

Bana kalırsa, Atatürkçülük Mustafa Kemal'in Atatürk soyadını aldığı, artık devlet başkanı ve "Ebedi şef" olduğu dönemin ideolojisidir ve Kemalizmden farklıdır. Giderek emperyalizme karşı olma, bağımsız olma niteliği zayıflamıştır. Bir anlamda burjuvalaşmıştır

Zaten "imtiyazsız sınıfsız bir toplum" olmamız aldatmacası sınıf mücadelesinin inkarından başka bir şey değildir. Sınıf esası üzerine örgütler bizzat Anayasa ile yasaklanmıştır. Rejim, emekçilere göz açtırmamıştır; sermaye birikimini Anadolu halklarının sömürüsüne dayandırmıştır. Başka sömürü alanı ve pazarı yoktur.

Kemalizm yaratılmaya ve kalkındırılmaya çalışılan milli burjuvazinin egemenliğidir böylece. Ancak, daha o zamandan bu tekeller dünyasında bağımsız bir kapitalist kalkınmaya olanak bulunmadığından, devlet fideliğinde beslenen bu burjuvazi kısa zamanda emperyalist tekellerin yerli işbirlikçisi durumuna düşmüştür. Çünkü Türkiye kapitalist gelişme alanında en az bir yüzyıl öncesinden treni kaçırmış bulunuyordu.

Gene de her olayı ve kişiyi tarihsel çerçevesine doğru oturtmak ve o çerçeve içinde ve de duygusallıktan uzak, yani objektif olarak değerlendirmek gerekir. Bilindiği gibi insanları, neleri yapamadıkları ya

da bizim paşa gönlümüzün kendilerinden beklediklerinin ne kadarını gerçekleştiremedikleri ile değil de tersine, ne yaptıkları, kendilerinden öncekilere göre ne kadar ileri gittikleri, tarihi ne kadar ileri götürdükleri ile ve mutlaka tarihsel koşullar göz önünde tutularak değerlendirmek her zaman tek doğru tavırdır. Sovyet devletinin kurulmuş olması, sayısı ve mücadele deneyi az bir işçi sınıfının bulunduğu ve onun da daha çok İstanbul'da toplanmış olduğu ülkemizde de sosyalist iktidarın kurulmasını tarihsel zorunluluk haline getiremezdi. Ayrıca siyasal iktidarı ele geçirmek, ne yazık ki, istenen yönde gelişmelerin güvencesi olamıyor her zaman. Yozlaşan düzenlerin hikayeleriyle dolu dünya tarihi. Kemalist rejim de bu akıbetten kurtulamamıştır. Ama onlar zaten bir emekçi düzeni kurma iddiası ile ortaya çıkmadılar. Bunu yapmadılar diye yaptıklarını da inkar edemeyiz şimdi. Kaldı ki II. Dünya Savaşına kadarki dönemde, Sovyetlerden örnek alınarak, 5 yıllık planlar uygulanarak, Osmanlı İmparatorluğunun yıkıntıları üzerinde sağlanan toparlanma ve kalkınma hiç de küçümsenecek bir gelişme değildir. Küçük burjuvazinin yalpalamaları bilinen bir şey. Kimi zaman birazcık daha sola, kimi zaman da hepten sağa çark ettiler. Bir titrek adım sola, üç sağlam adım sağa! Şimdi gelinen yere bakarak şerefli bir kurtuluş savaşının anti-emperyalist niteliğini illa inkar etmede nasıl bir anlayış egemendir anlamıyorum. Anti-emperyalist olmak için marksist-leninist emperyalizm tanımını bilinçli olarak benimsemek gerekmez. Kaldı ki uygulayıcılarının niyet ve istekleri ne olursa olsun bir olay ne zaman, nerede ve hangi somut koşullarda meydana geldi ve ne gibi sonuçlar doğurdu ise ona göre değerlendirilir. Türkiye'nin emperyalist bölüşülmesine boyun eğmeyip de ona karşı savaşan ve bunu hem de ilk kurulan işçi devletinin müttefiki olarak yapan Anadolu halkının mücadelesini "Türk-Yunan muharebesi" diye küçümsemek Türkiye devrimci mücadelesine hiçbir şey kazandırmaz. Mustafa Kemal'i yerden yere çalmanın, Kurtuluş savaşını (o zamandan beri ve hatta daha önce de Türkiye halkının başına ülke çapında daha iyi bir şey gelmediği halde) küçümsemenin solculuğun önkoşulu haline getirildiği çevreler var. Adeta moda olmuş bu tutum. Ne kadar çok veryansın edersen o kadar devrimci görünüyorsun. Aman beni de küçük-burjuva etkiler altında sanmasınlar diye neredeyse tarihi gerçekleri de inkar ediyor, tekerlemelerle mangalda kül bırakmıyorsun. Modalarla tavır belirleme geri kalmışlığın, tartışmasızlığın, kalıpçılığın belirtisidir. Türkiye'de bilinçli olarak böyle bir ortam yaratıldığı besbelli. Ama bu özür değil elbet.

Emperyalizm senin için, toplumun ve halkın için değerli ne varsa, kutsal ne varsa onları yok etmeye, yerlere sermeye çalışıyor zaten. Elhak bunda başarılı olmayı da beceriyor. Peki sen niye inkâr edeceksin kendi ulusunun geçmişini? Orada birazcık şerefli bir şey varsa onu neden gün ışığına çıkarmıyacaksın? Sen neden öğünmeyeceksin ilk başarılı kurtuluş savaşını veren ülkenin insanı olmakla? Halklar tarihleriyle, tarih bilinçleriyle geleceğe bakabilirler, gelecekten emin olabilirler. Başarı deneylerinin kamusal bilincidir gelecek umudunu ayakta tutan. Halkı köklerinden koparmaya, emperyalizmi bir kere yenebilmiş olduğu tarihsel bilincinin anısını yok etmeye hangi teori izin veriyor? Önemli olan geçmiş tüm yaşam ve savaşımlarda olumlu olan, onurlu olan, zamanına göre ileriyi temsil eden ya da onun müjdesi olan öğeleri su yüzüne çıkarmak, vurgulamaktır. Yoksa Türk unsurunun milliyetçiliğini, şovenliğini kırmak için onun onurunu, öz sevgisini, kendine güvenini kırmak değil. Onu hizaya getirmenin yani kendisini, tüm öteki halklar için de geçerli bir ölçütle değerlendirmesini sağlamanın yolu bu değildir. Tam tersine! Halklar kırılan onurlarını onarmak için milliyetçiliğe sarılıyorlar. Tarihte, yakın tarihte pek çok örnekleri var bunun. Ulusal gururla milliyetçiliği, şovenliği de birbirine karıştırmıyalım. Gururlu halklar başkalarının gururuna da saygılı halklardır. Ancak gururun haklı gerekçeleri yitirildiği zaman, toplum onurunu yitiriyor gibi olduğu zaman kendi kendini kendi üstünlüğüne inandırmak zorunda kalıyor, milliyetçiliğe kayıyor, şoven giderek iyice saldırgan oluyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan halklardan, Avrupa ile daha yakından kültür ve düşünce alış-verişinde bulunabilen hristiyan azınlıklar erkenden ulusal bilince vardılar. Türk unsurunun ulusal bilince ulaşması daha sonradır. Kurtuluş savaşı ve sonrasında, yüzyıllardır kendisini horlanmış hisseden Türklerin milliyetçilikte aşırılığa gitmeleri anlaşılır bir şey değil midir? Cumhuriyetin ilk yıllarının geri gelen onur ve coşkusudur sonradan bu bakımdan göreli bir durulmuşluk dönemini sağlayan. Ama ileride yeni baştan emperyalizmin ocağına düşme, yahut kuyruğuna takılma ile, işbirlikçilik ve bağımlılık ile birlikte kırılan onurların yarattığı tepki ve onarma özlemi, elbette ki başka etmenlerin de katkısıyla anti-emperyalist yükselişlerin yanında oldukça büyük bir kesimde de milliyetçiliğe ve hatta islama kanalize olacaktı. Hükümetlerden söz etmiyorum, milliyetçi (milli değil) politikalara oy veren yığınlardan söz ediyorum.

Evet, başlangıçta yeni oluşmakta olan ulusal duyguların abartılı

olması doğaldı. Ama gerçek yurtseverliği ve ulusal onuru kavrayıp sindirebilenler bilimsel sosyalizm öğretisi ile de tanışınca kolaylıkla insanlık onuruna, hümanizme ve enternasyonalizme sıçrayabildiler. Önemli olan budur. Yığınların bu konuda geride kalması, ve hatta bu konuda kazanılmış bilincin bile kimilerinde yeterince derin ve sarsılmaz olamaması kültürsüzlükten, tartışmasızlıktan, marksist yönteme yasak konmasından ya da sırt çevirilmesinden ve demokrasinin güdüklüğündendir; dünyaya açılmamaktan ve öteki halkları tanıyamamaktandır. Kendi onuru olmayan başkasının onurunu hoş göremez. Onun için onur kırmak deva olamaz. Bir halkın kendi içinden de olsa horlanması başka hiçbir halka üstünlük sağlamaz. Eleştiri, özeleştiri, yanlış ve kötü politikaları bir halkın ulusal karekterine, ırk niteliklerine bağlamamalıdır. Bu, zaten bilimsel bir tutum olamaz. Hele marksist yorum kesinlikle olamaz.

Bir de şu var: ben kadın olarak Cumhuriyetin Türkiye kadınına verdiği hakları,ne kadar eksik olursa olsunlar, gene de çok önemsiyorum. "Verdiği" diyorum. Çünkü bu haklar sözü edilebilecek kitlesel bir mücadele sonucunda elde edilmiş değildir. O yüzden de, başka birçok yerde olduğu gibi Türkiye'de de "kadın hakları" yanlış yorumlanmış, kusurlu uygulanmıştır. Ve kadın hakları toplumun geniş kesiminde kağıt üzerinde kalmıştır. Çünkü demokrasinin olmadığı yerde hiçbir özgürlük hareketi filizlenip gelişemez. Beri yandan tüm toplumu ilgilendiren bir olay bir iki kuşağın ömrü içinde zaten yerine oturamaz, uzun bir süreçten geçmesi ve özellikle de engelleyici sosyo-ekonomik ve kültürel yapıların da değiştirilmesi gerekir. Hele karşı akımların etkisine karşı ciddi ve bilinçli ama demokratik bir mücadele yürütülmesi mutlaka gerekir. Ama ben gene de Türkiye'nin kadınları, "tesettür üniforması"yla belli bir politik tavrın militanlığını yapanlar da, en başta Mustafa Kemal'e teşekkür borçludurlur diyorum ve kendi hesabıma bu şükranı inkar etmek istemiyorum.

Beri yandan Mustafa Kemal'de ve Kemalistlerde, Cumhuriyet tarihinin her döneminde eleştirecek o kadar çok şey bulunabilir ki onların yaptıkları kötülükleri ve yanlışları araştırıp ortaya koymak yerine Anadolu halklarının kadın erkek, genç yaşlı canını dişine takarak elele verdiği çetin kurtuluş mücadelesini, hem de devrimcilik adına, küçümsemek veya tümden reddetmek doğru bir tavır olamaz. Onları yermek için olumlu yanlarını karalamanın da gereği yoktur. Kemalistlerin yalnızca Kürt halkına karşı uyguladıkarı politika, reva gördükleri aşağılama bile onları tarih önünde mahkum etmeye yeter de

artar. Bu konu, kendine demokrat diyen her Türk'ün üzerinde uzun uzun düşünmesini gerektirecek ciddiyettedir. Uygulanan asimilasyon politikası, susturma ve bastırma yöntemleri utanç vericidir.

Biz, ilkokulda, nasıl olduysa, ayrım gözetmeden tüm insanları sevmeyi öğrendik. Gerçi okuma (kıraat) kitaplarımızda "Kahbe Yunan dizi dizi askerle- Arkamızdan vurdu bizi hançerle" gibi manzumeler hala yer almaktaydı. Ama biz bu düşmanlığı da, tarih boyunca süregelen tüm öteki düşmanlıklar gibi geçmişe havale etmiştik o zaman içtenlikle. Ülkemizdeki azınlıkları da ülkemiz halkından sayardık, din, soy ayrımı gözetmezdik. Genel tavır böyleydi sanıyorum. Hiç değilse İstanbul'da. (Türk -Yunan düşmanlığının yeniden kışkırtılması daha sonraki, "demokrasiye" geçtiğimiz, sansasyona dayanan politikaların geçerli olduğu dönemlerde olmuştur.)

"Ne Mutlu Türküm Diyene" bizim ilkokul yıllarımızda sloganlaştı. Bizim anlayışımıza ve o zaman bize aşılandığına göre bu, kendini üstün gören ve üstünlüğünü kabul ettirmek isteyen Batı'ya karşı bir dikleşmenin, direnmenin ifadesiydi. Çocukluğumuzda böyle anlamıştık bunu. Sonra sonra işin rengi değişti. Güneş-dil teorileri vb. bende hep tepki uyandırmıştır. Böylece bir yandan başkalarının varlığı ve geçmişi inkar edilirken, yaygın deyimi ile Anadolu mozayiğinde Türk unsurunun yüceltilmesi yoluna gidildi.

"Vatandaş Türkçe Konuş" dövizlerini de bizler çocukluğumuzda hep kapitülasyonlar Türkiye'sinin ezik insanlarının ulusal kimliğini arayışı gibi değerlendirdik. Şimdi Kürtlerin yaptığı gibi. Bakın bu etkiler bende ve benim küçüğüm olan kızkardeşimde başkadır, onun birkaç yaş küçüğünde biraz daha başka. Bizdeki daha olumludur. Öyle görüyorum.

İlk yıllarda Kürtler bir azınlık değildi. Bu ülkenin ortak sahibi idiler. Kardeşlerimiz idiler. Emperyalizme karşı birlikte savaşmıştık. Meclis'i ve Cumhuriyet'i birlikte kurmuştuk. Sonra bu ortak mirasa Türkler kendi başlarına, Türklük adına el koydular. "Tek devlet -tek ulus" anlayışı egemen kılınmaya çalışıldı. Kürtleri "Kürt" olarak dışladılar. Biz bunları bilmezdik. Kentli halk olarak Kürtlerle bir sorunumuz olduğunu bilmezdik. Ben kendi hesabıma çevremde, evde ya da dışarıda Kürtlerin istemleri üzerine konuşulduğuna hiç tanık olmadım. Koskoca kız olduğum, dünyanın öbür ucundaki Çin, Afrika, Hindistan vb. gibi ülkeler halklarının kaderine gözyaşı döktüğüm zamanlarda bile burnumun ucunda olup bitenleri bilmezdim. "O mahiler ki derya içreler Derya'yı bilmezler!" Derya kapkaranlıktı ahtapotların

saldıkları mürekkeple. Mazeret mi bu? Hayır. Ben kendi adıma, Türkiye aydını ve solcuları adına. Türkiye basın-yayını adına ve bizzat Kürt aydınları adına bundan çok utandığımı belirtmek isterim. Bu konuda hüküm sürmekte olan sansür ve otosansürün ne kadar yoğun olduğunu uzun bir süredir çok iyi anlıyorum artık. Kamuoyunun, yetkililerin ve özellikle de basının bugünki tutumlarından geçmiştekini de kavrayabiliyorsunuz.

Doğal asimilasyon, çeşitli etnik gruplar arasında kaynaşma ve uyum ancak demokrasi koşullarında ve kuşaklar boyu süren bir süreç içerisinde gerçekleşir ve özlenen bir şeydir. Soylar, sonunda büyük bir insanlık birliğinde birleşeceklerdir elbette. Ama bunun gerçekleşebilmesi için ezen ve ezilen uluslar, birinci ve ikinci sınıf halklar olmamalıdır. Baskı ve işkence olmamalıdır. Zor olmamalıdır. Halklar, üzerinde yaşadıkları toprakların tüm haklarında eşit ortak sahibi olmalıdırlar.

Sosyalist düşünceyi benimseyip de, yüreği dünyanın en uzak köşelerindeki devrimci hareketlerle çarpar bir bilince geldiğimizde de, marksist tutuma uyarak, ulusal sorunda kendini koymayan konuları gündeme getirmedik. "Ağlamayan çocuğa meme verilmez" denilmiştir. Biz de öyle dedik. Ama eli kolu bağlı çocuğun bir de ağzına tıkaç vurulmuş olduğunu düşünmedik. Sesini nasıl duyuracaktı? Duyabildiklerimiz daha çok dini irtica kılıklı feodal ayaklanmalardı. Biz bunları biraz da "Kubilay"a karşı saldırı cinsinden ayaklanmalar olarak algıladık, gericilik diye kabul ettik. Bir yönüyle öyleydi kuşkusuz.

Ulusların kaderlerini tayin hakkı kesin olmakla birlikte, ayrılma, emperyalizme yem olacak küçük ve gerici bir devlet kurma sözkonusu olduğunda emperyalizmin ve ilgili bölge halklarının, emekçi sınıfların çıkarları göz önünde tutularak tavır alınacaktı. Ama biz feodallerin arkalarından sürükledikleri isyanlara katılan emekçi halk gruplarını hesaba katmadık. Ben kendi hesabıma bu konuda, ancak hapse girdikten sonra, geç uyandığımı söylemeliyim.

Ondan sonra da ezilen emekçi yığınların Türkü, Kürdü, Çerkezi vb. ile hep birlikte ortak mücadeleyle kurtuluşa varacaklarını savunduk. Örgütümüz içindeki öteki ulusal gruplardan arkadaşlarımızın görüşü de buydu ve sanıyorum doğruydu. Tam bağımsız ve gerçekten demokratik bir toplumda tüm sınıf ve zümreler ve de milliyetler gönüllü birlik halinde ve kendi sınıfsal ve ulusal kimlikleri ile, o sıfatla ülkenin kaderini belirleye-ceklerdi. Yoğun bir inkar politikası altında kendi dil ve kültürlerini geliştirmek şöyle dursun hatta kul-

lanamayan kitlelerin kendi kimliklerini nasıl yansıtacakları sorunu da ayrıca düşünülmeliydi. Ne var ki ezen ulusla ezilen ulusların çözüm bekleyen sorunları bazan aynı düzeyde ele alınamıyordu. Ama ancak ortak mücadeleyle sağlıklı ve mutlu bir çözüme varılabileceğine inanıyorum. Her zaman da inandım. Bugün, mücadelenin bu aşamasında bunun doğruluğu daha çok görülüyor bence. Bu saptama hala kısır tartışmalarla gün dolduran Türk soluna sorumluluklar yüklüyor. Bir an önce bu sorumluluğun bilincine varmak zorundayız diyorum.

Evet, ancak 1960 Anayasasının getirdiği göreli demokrasi ortamındadır ki demokrasi mücadelesinin vazgeçilmez bir ögesi olarak ulusal sorun gibi, ulusların kendi ulusal dil ve kültürlerini geliştirme hakları gibi konular politik yazınlarda gündeme getirilebilmeğe başladı. Asimilasyon politikasına, Kürt halkının ulusal varlığının inkarı politikasına adıyla sanıyla, dilini pek de fazla dolandırmadan ilk karşı çıkışın gene de bizim proleter devrimci hareketimizden geldiğini vurgulamak isterim.(Bkz: Aydınlık Sosyalist Dergi, Türk Solu dergileri)

Bu konuya zaman bakımından sırası geldiğinde herhalde yeniden değineceğiz. Ancak şimdilik şunu söyleyeyim: Daha ilerde 1975'lerde, yöneticileri arasında bulunduğum legal partinin programına, Kürt halkının kendi ana dilini kullanma ve kültürünü geliştirme gibi istemleri hedef olarak koyduğumuz ve bugün artık -taktik gereği de olsa- Demirel'lerin diline kadar ulaşan "Kürt realitesi"ni bir siyasi parti programında ve sadece 15 yıl önce dile getirdiğimiz için "bölücülük"le suçlanacak, Partimiz kapatılacak ve bizim için uzun, acılı bir sürgünlük yaşamına yol açacak bir kovuşturma sürecine konu olacaktık.

Bizi İsveç'lere fırlatan bu istem bugün pek mütevazi, pek ılımlı görünebilir. Ama kabul etmek gerekir ki Kürt sorununa programında bu kadarlık olsun değinen tek legal parti bizimki idi.

Bugün artık çocuk büyüyüp serpilmiş, kendini kundaktan kurtarmıştır. Ağzındaki tıkacı da kaldırıp atmıştır. Olanca sesiyle "ben ulus olarak varım!" diyor, "Türk ulusuyla birlikte olacaksak bu eşitlik ve özgürlük temeli üzerinde gönüllü birlik olacaktır!" diyor.

Türk olarak bu sese kulak vermek birinci yurtseverlik görevidir. Çünkü Kürt sorununa hakça çözüm getirilmeden Kürt insanımız gibi Türk insanımızın da hiçbir sorunu çözülmeyecektir. Ben buna yürekten inanıyorum.

Birçok "aklıevvel"in küçümsediği "Gerçekten demokratik Türkiye" ile amaçladığımız en başta bu gibi çağ dışı uygulamalara son vermiş bir Türkiye idi. Demokraside hala yerinde sayıyor olmanın so-

rumluluğunu kimlere paylaştıracağız şimdi?

Savaşın eşiğinde bir dünya

Atatürk'ün öldüğü gün, İsmet İnönü halka seslenmiş ve "Atatürk'ün fani varlığı aziz milletinin ihtiram kolları üzerinde ebedi istirahatgahına tevdi ediliyor" diye başlayan konuşmasını yapmıştı. Konuşma çok kısa bir zaman içerisinde çoğaltılarak bütün okullara dağıtıldı ve bir pano halinde dersliklere asıldı. İnönü Kız Lisesinde yurt bilgisi dersinde (okul müdürümüz Emin Bey okuturdu bu dersi) kürsünün yanına gidip bu metni yüksek sesle okumam gerekiyordu. Bütün sınıf ayakta saygı duruşunda dinlerdi. Hani nerede ise bir ayin niteliği almış olan bu merasim her yurt bilgisi dersinin başında tekrarlanırdı. Müdürümüz ağlamaklı olurdu. Ben ailemle birlikte Adana'ya gitmek üzere okuldan ayrılıncaya kadar sürdü bu böyle; 2 ay kadar.

İlk bir iki okuyuştan sonra insana bir hayli tuhaf gelen bir durumdu.

Ocak başında (1939) Adana'ya yolcu olduk. Üniversite yıllarına kadar Beylerbeyi'nden okula gitme dönemi kapanıyordu. Babam ve annem artık çocukluktan çıkan kızları yanlarında olsun istemişlerdi. Doğal olanı da buydu. Kişisel yaşamımda yeni ve önemli bir dönem başlıyordu. Daha renkli bir dönem. Sanıyorum yoğun yaşadığımız bir dönemdi bu. Bu dönem benim yaşamımda aydınlanma dönemi, yetişkinliğe geçiş dönemi, büyük dünyayı kavrama dönemi oldu denebilir.

Belki tuhaf ama, Atatürk'ün ölümü ile Atatürk kültünün güncelliğini yitirmesi; daha doğrusu tılsımın bozulması; benim bir süredir 'yalı'nın ve İstanbul'un dışına çıkıp bulunduğum yerden bile oldukça anlamlı olan yoksulluğun ve gelir dağılımı adaletsizliğinin nedenlerine varamasam da- sonuçlarını sezinlemeye başlamam; hemen ardından Adana'da Türkiye'yi ve rejimini daha iyi tanımaya başlamam; o kadar öğündüğümüz on yılda varılan sonuçların, anlam ve doğrultu olarak, köklü değişiklikler olarak pek de yeterli olmadıklarını hala çok geri olduğumuzu kavramaya başlamam; ve bu arada gündeme gelen dostluklar ve yazışmalar yoluyla daha derinlemesine düşünmeye, araştırmaya yönelmem ve de savaş; dünya yüzündeki güçler dengesini iyi kötü kavramam hepsi bu 38-39 yılına rastladı... Ve 39-40 yıllarında hızlı diyebileceğim bir bilinç sıçraması oldu bende. O kadar öğünçle bakmayı sevdiğim bir dünyanın yeniden

keşfi giderek giderek beni acıyla da olsa böyle olmamalı, böyle olmaz kararına götürdü.

Ve de bu arada Türkiye'nin siyasal yaşamında "Milli Şef" dönemi başlıyordu.

Ama asıl önemli gelişmeler dış dünyada olmaktaydı. Birinci Dünya savaşından yenik ve ezik çıkan Almanya yanlış yönlendirilmiş bir ulusçulukla kaynıyordu. Bütün dünyanın altını üstüne getirecek bir felakete doğru adım adım adeta akıntıya kapılmışçasına sürükleniyordu insanlık. Dünya yeniden paylaşılacaktı. Alman büyük sanayiinin desteklediği ve beslediği Hitler ve onun National Sosyalist Partisi daha 1933 de iktidara gelmişti. İtalya'da Mussoli'nin diktatörlüğü zaten benim yaşıtımdı, 1925. İspanya'da 1936 başında Halk Cephesinin seçim zaferinden kısa bir süre sonra, Temmuzda, İspanya iç savaşı başlamış, bir yıl sonra da Franco kendini "Caudillo" (şef) ilan etmişti. Tarihin en kanlı, en çok yankılar uyandıran iç savaşlarından biri olan bu kavga sürüyordu. Mussolini ve Hitler Franco'nun yardımına koşarken Fransa'da sosyal-demokrat Leon Blum adem-i müdahale (iç işlerine karışmama) kararı alıyordu. Dünyanın pek çok ülkesinden gönüllülerin İspanyol cumhuriyetçilerinin yardımına koştuğu bu savaş, biz Adana'ya vardıktan 2-3 ay sonra, ne yazık ki tüm dünya demokratlarını acılara boğarak demokrasi cephesinin yenilgisi ile sonuçlanıyor, Franco Madrid'i alıyordu (1939). Bilindiği gibi Franco 1975 de ölümüne kadar tam 36 yıl tüm dünya üzerinde İspanya diktatörü diye anıldı ama yerinde kaldı.

Hitler, yayılmacılığa önce Almanya dışındaki, halkı Alman kökenli olan bölgeleri Alman topraklarına katmakla başladı. 38 baharında Alman Wehrmachts'ı Avusturya'yı almıştı. Zamanın büyük gazetelerinin birinci sahife resim ve manşetlerinden, film öncesi gösterilen haber filmlerinden Viyanalı nazi ve faşistlerin Alman ordularını bayraklarla ve alkışlarla karşıladıklarını anımsarım. Güya iki alman ülkesi birleşiyordu. Fransa ve İngiltere, diplomaside ancak "A! A! köftehorun yaptığına bak!" anlamına gelecek protestolarla yetindiler. Almanya Çekoslovakya'nın Sudet bölgesinde yaşayan Almanların bağımsızlık isteğini desteklediğini açıkladı. İngiltere, dünya barışını kurtarmak için(!), Çeklerle anlaşması olan Fransızların müdahalesini önledi. Bu kez Sudet'in Almanya'ya katılmasını talep etti Hitler. Zamanın ünlü İngiliz Başbakanı Chamberlains, ünlü şemsiyesi koltuğunda Almanya ile Londra arasında mekik dokudu. Eylül 1938 de yani Atatürk'ün ölümünden az önce Fransa ve İngiltere ile İtalya ve

Almanya arasında Münih anlaşması imzalandı. Batılılar, hesaplarını hep Hitler'in doğuya yöneleceği ve Sovyetlerin hakkından geleceği varsayımına göre yapıyorlardı. Böyle bir gelişmeyi sağlamak için de ellerinden geleni esirgemiyorlardı. Münih konferans ve anlaşması ile kendilerini güven altına almakta, Hitler'in elini sıkmakta ve hatta doğuya doğru onun sırtını sıvazlamakta sakınca görmediler. Kısa bir süre sonra Hitler Almanyası Danzig (Polonya) koridoru sorununu ortaya attı vb, vb. 1939 yılı Almanya'nın ilhaklarıyla sürdü gitti. Ağustosta, Sovyetler, beklenen Alman saldırısını bir süre olsun geciktirmek ve uzaklaştırmak için Almanya ile saldırmazlık paktı yaptılar. Ve işte elli yıldır dünyanın en büyük kalleşliği diye üzerinde gürültü koparılan ve Stalin'in büyük günahları arasında sayılan Molotov-Ribentrop anlaşması bu! Münih'de Batılılar, Almanya'nın Sovyetlere yönelmesi kaydıyla ve bütün Orta Avrupa'yı Almanya'ya terk ederek onunla anlaştılar. Eğer uluslararası diplomatik kalleşlik söz konusu ise Münih anlaşması çok daha fazla bu sıfatı hakeder. Stalin'in hataları, sevapları, kişiliği, ahlakı üzerinde tartışacak değiliz burada. Ama ben Molotov-Ribentrop anlaşmasını suçlayacak bir şey görmüyorum, görmedim de hiçbir zaman. Batılıların oyunu biraz bozuldu tabii. Ama onlar açıkça "sen komünistsin bir faşistle anlaşma yapamazsın ama bizim zaten aramızda o kadar uzun boylu fark yok", demeye getiriyorlardı bana kalırsa. Beni esas şaşırtan "destalinizasyon"dan beri aklıbaşında bir "komünist" çıkıp da "Adam Faşizmin ülkesine saldırısını üç gün olsun geciktirebilecekse, hazırlıklarını biraz olsun ileri götürebilecekse niye anlaşma yapmasın, niye düşmanı oyalayabildiği kadar oyalamasın?" demek medeni cesaretini gösteremedi. Batı ülkelerinde, hatta içinden diyenler bile seslerini çıkaramadılar! Batının ideolojik terörü böylesine yıldırmıştır insanları.

ADANA

Adana'nın kurtuluşu 5 Kanun-u sani. Daha Ocak denmiyor, belki II.Kanun deniyor. Bayram günü akşam üstü varıyoruz Adana'ya. Kentin merkezinde bir otele iniyoruz. Yalnız tren yolu var o zamanlar Adana'ya. Karaman'dan sonra vuruyorsun Toroslara doğru. İki gündüz bir gece Haydarpaşa'dan. Tarı ailesi bir kompartımana sığmayacak bir kalabalık. Yol yorucu. Yeni bir kentle karşılaşmanın heyecanı da var. Otel odasının penceresinden ışıklandırılmış caddeye bakıyoruz. Karanlık gecede demir kafesten kepenkler ardında pırıl pırıl vitrinler bizi şaşırtıyor. Otelin tam karşısında Osman Toparlak'ın tuhafiye mağazası var. Bizim Yasef'inkine hiç benzemiyor. Zamanın zevkine göre düzenlenmiş bir vitrin ve çeşit zenginliği. Hepimiz cama abanmış sevinç ünlemleriyle onu bunu birbirimize gösteriyoruz. Adana'nın gelişmiş, zengin bir kent olduğuna karar veriyoruz. İlk sınavdan geçmiştir Adana!

Evet, pamuk tarlalarının, narenciye bahçelerinin zengin Adanası, Çukurova ırgatlarının yoksul Adanası, toprak işçisinin alınteri Adana, yazın sıcağında yanıp kavrulan Adana, sıcakkanlı insanların Adanası. Uygarlıkları çölleştiren sıtmanın Adanası, trahomun Adanası. Çelişkilerin daha bir göze battığı Adana.

Vilayet merkezine, Emniyet Müdürlüğüne yakın bir evde oturuyoruz. Tipik Adana evinin ortası avludur. Havuzu da vardır bazı. Olabildiğince havadar ve serin olmasını sağlayacak biçimde yapılmıştır. Adana tipi eski evlerde kiremit kullanılmamıştır. Damlar düzdür topraktır. Killi toprak döşenmiştir. Nasıl akmaz o Adana'nın bir başlayıp da dinmek bilmeyen yağmurunda hep şaşardım. Yuvarlak silindir biçimi taştan bir merdane, "loğ taşı" her zaman hazır durur damda. Sık sık loğ çekilir damlara toprağı bastırıp sıkıştırmak için. Hala damda yatılıyor mu merak ederim. O zamanlar yazları damda yatardı millet. Sıra sıra cibinlikler damlarda. Kalın cibinlikler gözlerden gizlerdi insanları. Cibinliksiz içerde de dışarda da yatamazdınız.

Dr. Refik Saydam ülkemize hayrı dokunan az sayıda başbakanlardan biridir hatırlarsanız. Sıtma mücadelesi, trahom mücadelesi işini de ciddi tutmuştur. Bir ara sıtma nerede ise Türkiye istatistiklerinden silinir gibi olmuştu. Tarı ailesi Adana'da sıtma olmadılar nitekim. Sonra, bütçesinin büyük, çok büyük bir bölümünü savunma masraflarına ayırmak Türkiye'nin değişmez politikası oldu. Türkiye halkı yıllarca sadece nüfusuna göre değil mutlak olarak da

dünyanın en büyük ordularından birini beslemek ve NATO ülkelerinin bekçiliğini yapmak zorunluluğu ile kendi başına merhem süremez hale getirildi. Kökü kurutuldu sanılan birçok musibet bu arada sıtma, aldırışsızlık, plansızlık, kadrosuzluk, tahsisatsızlık, hırsızlık, bakımsızlık ve de bilgisizlik yüzünden yeniden geri geldi.

Damdan dama yarenliklerin ayrı bir tadı, kültürü olsa gerek diye düşünür, özenirdim hep. Ama pek gündeme gelmedi bu bizde. Zaten üst katta çevresi dam dört yana penceresi olan bir cihannüma odada yatardık biz kızlar. Hem Tarı ailesi göçmen kuşlar gibidir. Baba kuş, resmi görevi gereği yuvayı beklese de ötekiler uçar gider serin beldelere, denizlere doğru göç vakti geldi mi, Bahtiyar teyze de kalır "Beyefendinin" hizmetini görmek için. Biraz da bu yüzden olsa gerek yerli halkla her yerde en iyi ilişkilerini kurabilen Bahtiyar teyze olmuştur, okuldaki arkadaşları saymazsak. Benim de sıra arkadaşlarım, okuldaki arkadaşlarım hep Adanalı halktan kızlardı. Edibe'ler, Güzide'ler, Fatma'lar, Nezahat'lar vb. Edibe'nin cesur çizgi ve renklerini hala anımsıyorum. Ama sanatı bulabildi mi ile de bilmiyorum. Resim yaparken yüz ifadesi, kişiliği bile değişirdi sanki.

Adana'nın insanı belalıdır denir, vukuatı boldur Adana'nın. Politikanın yerel ve polisiye yanı ile henüz ilgili değiliz biz. Adana'da nasıl bir politik yaşam vardı, özellikle savaş yıllarında ilginç olaylar Adana'da da yaşanıyor muydu bilemiyorum. Ama asayiş konularının babamı çok uğraştırdığını ve vahşice işlenmiş bir iki cinayeti anımsıyorum. Hangisi insancadır diyeceksiniz, ama beterin de beteri oluyor besbelli. Evimiz Emniyet Müdürlüğünün bahçesine bitişikti kısmen. Zaman zaman annemin "ben bu evde oturmam!" diye tutturduğu geliyor şimdi aklıma. Annemlerin yatak odası müdiriyetin bahçesine bakıyordu. Komşu duvar boyunca alçak nezaret odaları vardı sanıyorum müdüriyetin iç avlusuna açılan. Sonradan anlatıldığına göre annem bazı geceler bağırış sesleri duyar uyuyamazmış. Bir iki kez de babamı gidip ne olup bittiğine bakmaya zorlamıştı yanılmıyorsam. Babamın onu yatıştırmak için "Ayşe bu adamın kaç masum insanın kanına girdiğini biliyor musun?" dediğini duymuştum. "Cezaları neyse verin yatsınlar, diyordu annem, sizde hiç vicdan yok mu?" Sırasında babam annemden bile yufka yürekliydi. Sorun elbette ki vicdan sorunu değildi. Babam belki üzülüyordu ama polisin yöntemlerini fazla sorgulamıyordu herhalde. Kaçınılmaz sanıyordu belki. Bir ölçüde de göz yumuyordu. Her insanın salt insan olmakla insan gibi bir muameleye hakkı olduğu yolunda sarsılmaz bir inancı yoktu anlaşılan. Nasıl olsun

ki, diyeceğim, ülkemizde işkence sadece bir sorgulama değil, hükmünü polisin verdiği cezanın infazı yöntemi de olagelmiştir ve olmakta hem de artan bir şiddette ve de sistematik olarak devam etmektedir. Dayak ise ahvali adiyeden.

Biz damdaki odamızda, genç ve yorgun uykularımızda hiç duymadık bu gürültüleri. Damdan Adana ilinin cezaevi ve erkek mahpuslar görülürdü. Eski, köhne şimdi hatırladığıma göre pek de iyi korunmuş görünmeyen bir yapıydı bu? Hergün okula giderken de öteki yönde, Emniyet Müdürlüğüne çarprazlama karşı duran kadınlar hapisanesinin önünden geçerdim. Birbirleriyle çekişmelerini, küfürlerini duyardım mahpusların. Ara sıra kapının herhangi bir nedenle aralandığı olurdu, hapishane avlusunu görürdüm. Saygısızlık ediyormuşum gibi, görmemi istemezlermiş gibi bakmaya cesaret edemezdim. Bir türlü içime sindirememiştim kadınların da hapse "düşmüş" olmalarını. "Politik Suçlu"diye bir şey hiç duymamıştım henüz. Hapishane bambaşka bir dünya idi o zamanlar bizim için. Hafif bir acıma, büyük bir yabancılık hissederdim. Ali ağabeyin mahpusluğunu hepten unutmuştum. Herşeyin iyi yetiştirilmekle, eğitim ve öğrenimle düzeleceğini sanırdım. Ama daha o zamandan, her içeri girenin -hiç değilse dışarıda kalanların bir çoğundan- daha kötü olmadıklarının sezgisi vardı bizde. Şimdi düşünüyorum da ne servet, ne eğitim, ne kariyer ve elbette ne de din ve milliyet konusunda ayrımcılık, küçük görme aşılanmadı bize. Ailede okuması gereken ve olanağı olan okuyacaktı, öğrenecekti. Bu salt kuraldı. Bir de en geniş anlamıyla namus konusunun şakası yoktu hiç. Ve de testi kırılmadan önlem almak yeğ tutuluyordu bu konuda. Ama bu nasıl sağlanırdı bilemiyorum. Babam oğlunu belki dövmedi hiç. Bağırıp çağırmazdı da. Bu işleri, belli bir yaşa kadar annem hallederdi.

Adana Kız Lisesi büyük bir okuldu. Gündüzlü, yatılı, parasız yatılı (leyli meccani sözü kalkmamıştı henüz) öğrencisi vardı. Ta Hatay'dan gelme arkadaşlarımız vardı. Onuncu sınıftaki sıra arkadaşımı Hataylı diye çağırırdık. Ağırbaşlı görünümüne karşın çok komik bir kızdı Halide. Söylediği bir tek kelimeye bile gülünecek bir şey katabilirdi, hep güldürürdü beni. Beni güldürmekten de çok zevk alıyor gibi bir hali vardı. Lise bölümü Seyhan ırmağı kıyısında büyük, güzel bir bahçe içindeki binada idi. Seyhan'a set olan yüksek bahçe duvarının bahçe yönünde duvar boyunca uzanan seki gibi, yüksekçe bir basamak vardı, üzerine çıkıp duvar boyunca sıralanan büyük yapraklı koca ağaçların gölgeliğinde ırmağı seyretmeyi ne kadar severdim.

Seyhan barajı yoktu henüz bizim zamanımızda. Çukurova'nın can damarları olan Seyhan ve Ceyhan Toros'ların eriyen karlarıyla felaket getirirdi Adana'ya, taşar, yıkar, önüne çıkan herşeyi sürer götürürdü, can alırdı. Santim santim izlerdi Adanalı suyun yükselişini. Okuldan görünen Taşköprü'nün kemerlerinin hemen hemen bir karışlık açıklık kalasıya boz bulanık çamurlu sulara gömüldüğünü, suların çağıltısını, hatta ta uzaklardan gelen uğultusunu anımsarım. Korku salardı insanın yüreğine.

Karşı yakada bahçeler, portakal ve sebze bahçeleri uzanırdı yeşil yeşil. Daha o zaman kent içi otobüs taşımacılığı vardı Adana'da. Bir de faytonlar. Faytonları severdik hep. Annem ayda bir erzak almağa gittiğinde faytonla gelirdi eve. İstasyona, yolcu karşılamaya yolcu geçirmeye faytonla gidilirdi. Adana'da bizim için hoş bir yenilik bisiklet bolluğu oldu. Dümdüz kent teker çevirmeye çok elverişliydi. Bisiklete en çok heves eden Gül oldu içimizde. Başka hoş bir yenilik ise antepfıstığının bolluğu idi. Çarşıda, geniş kaldırımın üzerine yere oturmuş, fıstık torbaları önünde fıstık satan kasketli ince yapılı bir adamı hala hatırlarım. Sıcacık olurdu fıstıkları. Ara sıra babam da büyükçe bir torba getirir bulunmayacak bir yere gizlerdi. Nasıl olurduysa eve fıstık geldiği belli olurdu. Gene en çok üstüne düşen Gül olurdu içimizde. Mutlaka bulup çıkarırdı fıstıkları. Ve babam bu hafiyelik oyunundan çok hoşlanırdı. Turunçgiller bolluğunun ve uzun süren portakal mevsiminin ne büyük nimet olduğunu ancak anneannemin Adana'yı ziyaretinden sonra anlamıştık. Çocuklar gibi seviniyordu "yazgünü" portakal yerken. Mayıs ayıydı.

Okul hemen tüm yaşamımızı dolduruyordu. Ama biz kızkardeşler gezmekten de geri kalmazdık. Okul dönüşü ille bir bahane bulur Saat kulesi meydanından mağazaların önünden yürür giderdik, yürüyebildiğimiz kadar. Ara sıra biraz tedirgin olduğum olurdu, acaba yerli halk bizi yadırgıyor mu diye düşünürdüm. Babama laf gelsin istemezdim. Okulumuz karma olmadığı için erkek arkadaşımız hiç yoktu. Kızlar grup halinde taban teperdik sadece. Ara sıra babama yolda rastladığımız da olurdu. Bizi şapkasını çıkararak, bilmem hangi hanımefendiyi selamlıyormuş gibi selamlardı. O kadar hoşlanırdım ki bundan. Çok uygar bulurdum onu bu davranışından ötürü. Adana babamla birbirimize en fazla yakınlaştığımız zamandı. Kalkavanların servetine omuz silkebilmiş adam diye kahramanlaştırırdım onu gözümde. Annem ise yakınırdı babamdan, kendisi o kadar söylemiş "Bu kadar hizmetin var, git Gazi'ye görün!" demişmiş de, laf anlatamamış,

şimdi bir mebus (milletvekili) olurmuşmuş oysa. Bir yandan hep şaşar dururdum, Gazi'ye görünmekle ne olacak diye bir yandan da sevinirdim, ne iyi yapmış babam diye. Bir dost anlatmıştı, babamın, kendisine, "Ne kadar isterdim çocuklarımın kıçına yama üstüne yama vurulsun da kimseden beş kuruş kabul edilmesin. Ama bu kadına laf anlatamadım" dediğini. Annem bu işe hiç de babam gibi bakmıyordu. Babam için annemin babası anası yabancı idiler. Annem için değil. O, kendisinin de kardeşleri ile aynı hakka sahip olduğunu düşünüyordu. Hele kadın ve tek kız çocuk olarak ayrı işlem görmeye kesinlikle razı değildi haklı olarak. Annem için paradan daha önemliydi kız evlat olarak ikinci sınıf muamele görmemek. Kendi şahsına bir lüksü de yoktu zavallının, harcamayı severdi, dağıtırdı.

Lisedeyken okul dışında en iyi arkadaşım Sıtma Mücadele doktorunun kızı Süheyla İnanç idi. Dokuzuncu sınıfta iken bir gün koridorda yanımızdan geçen tarih hocası siz ikiniz de listeye geçtiniz demişti de şaşırıp birbirimize bakmıştık. O yıl bir "İftihar Listesi" icad edilmişti. Birkaç yıl da sürdü. Sonra kaldırıldı. Sınıfların en iyi bir -iki yerine göre üç öğrencisi iftihar listesine geçiyordu. Sonra tüm okulların "iftiharlı" öğrencilerinin resimlerini özel bir kitap halinde basıyorlardı. Haberimiz bile yoktu böyle bir şeyden, girer miyiz diye bir kere düşünmemiştik bile. Listeye girmek için çalışmak aptalca bir şeydi benim için.

Hocalarım

Tarih hocamız Meliha Aydın'ı hepimiz çok severdik. Tarsus'lu varlıklı bir ailenin kızıydı. Yeni hoca atanmıştı ama dersinde çok ciddiydi. Sanıyorum okulda yatıp kalkardı, bekardı henüz. Kendisini çok güzel bulurduk hepimiz. Arkada uzunlamasına bir topuzla sımsıkı toplanmış simsiyah saçları ve kara gözleri pırıl pırıldı. Şıktı. Bizlerle arkadaş gibiydi. Birlikte sinemaya gittiğimiz olurdu. Ama okulda, belki de mesafeyi korumak için fazla sert görünürdü. Zaman zaman katılığını ve kırıcılığını bu güzel kadına yakıştıramadığım olmuştur. Ders anlatışında bir özellik vardı. Kişiliği belirginleşirdi ve söylediklerine boyut katardı. Hamurabi yasalarını anlatışını hep anımsarım. Ama sanıyorum politik bir eğilimi yoktu. Coğrafya hocamız Sıdıka hanım daha eski bir öğretmendi. Buna karşın biraz ezberlemiş gibi anlatırdı. Kumral kıvırcık saçları vardı Sıdıka hanımın. Sadeydi. Makyaj yapmazdı. Pek adet değildi zaten. Ama kılığından giyimine özen gösterdiği belli olurdu, ya da zevki dikkatimi çekerdi. Sovyetler Birliği'ni

anlatırkan Sovyet sisteminden de söz etmişti birkaç kelimeyle. Bu iyi şeylerden neden haberimiz olmadı şimdiye kadar diye hayretle dinlediğimi çok iyi anımsıyorum. Tek bir övgü sözü ya da tonu kullanmamıştı oysa hocamız. Anlattıkları bana iyi gelmişti. Bir sınıf arkadaşım, Sıdıka hanımın kendisinin dersine ötekiler kadar çalışamadığımdan yakındığını söylemişti. 7-leri beğenmiyordu hocamız. Benden dersine ilgi beklemesine hatta öteki hocalarımı kıskanmasına (?) da ben şaşırmıştım.

Üzerimde en çok etki yapan fizik hocamız Mübahat hanım olmuştur. Eşi Milli Eğitim Müdürü Ekrem bey tarih okutmuştu bize. Mübahat hanım çoğu derslerini laboratuvarda verirdi. Çevresine toplaşırdık taburelerin üzerinde. Genel ortalamaya göre fazla kalabalık değildi sınıfımız. Mübahat hanım yanıbaşında oturayım isterdi. Dersi birlikte anlatıyoruz gibi olurdu. "Böyle yaparsak ne olur?" "Peki şimdi ne sonuç vermesi gerekir?" gibi sorularla geliştirirdi konuyu. Bir gün toplu halde laboratuvardan çıkarken Verda'nın (Jandarma Komutanının kızı) Afife'ye (Şube Reisinin kızı) -Askeri aristokrasimiz- "

- Hiç belli olmuyor. Orhon'u zeki sanırsın halbuki!

dediğini duymuştum. Orhon cingöz denilen tiplerdendi. Yüzeysel bir zekası vardı sanıyorum. Onun kadar zeki görünmediğime mi üzüleyim, ondan zeki tutulduğuma mı sevineyim bilememiştim. İlerde Tıp Fakültesine başladığımda Mübahat hanım olumsuz tutum alacaktı bu seçime. Hemen hemen azar işitecektim ondan fizik okumuyorum diye.

Sinemalar

Adana bizlerin Amerikan ve Batı sinema kültürü ile sürekli izleyici olarak tanıştığımız yerdir. Beylerbeyi'nde yalnız olduğum zamanlar, kışları, hiç sinemaya gidemezdim. Yazları, hep birlikte yazlık sinemaya giderdik. Oldukça da sık giderdik. Ama izin koparmak için uzun bir işlem gerekirdi. Önce annem ikna edilirdi. Annem anneanne ile konuşurdu, o da Hacıbabanın gönlünü ederdi. Bazan bakardık dede kendisi de çıkagelmiş arkamızdan, ama yanımıza oturmazdı. Adana'da ise canımız istedikçe haftada en az bir kere mutlaka giderdik sinemaya biz kızlar. Bazan okulla da giderdik fazladan. Koca Adana'da ikisi oldukça köhne üç sinema salonu vardı o yıllarda. En çok Asri Sinema'ya giderdik ya da Alsaray'a. Romeo Juliette'ler, Marie Antoniette'ler ve daha niceleri, müzikaller bizim zamanımızda Adana'ya ulaşan filmler arasındaydı. Holywood, Büyük Fransız devriminin giyotine gön-

derdiği imparotoriçe Marie-Antoniette'in kaderine acımayı öğretiyordu bize. Kendimi filmin akışına kaptırıp ağladığım olmuştur mutlaka. Utanılacak kadar sulu gözlüydüm çünkü. Beklenmedik bir özveri, tokgözlülük, çarpıcı bir doğa güzelliği, sağlıklı bir bebeğin yalansız gözleri, bakımsız bir bebeğin sümüklü ezikliği, tahta başında dersini bilemeyen sınıf arkadaşımın mahcubiyeti, büyüklükler, küçüklükler, nice olmadık şeyler, tek bir sözdeki esef ya da beklenmedik anlamlı bir övgü göz pınırlarımı yakar burnumu sızlatırdı. İnsanoğlunun çıkarcı kalleşlikleri, zaafları karşısında hedef kendim de olsam, kızmaktan çok acıma duyduğum, hatta ağladığım çok olmuştur. Bu filmi çok düşündüğümü, "Ekmekleri yoksa neden pasta yemiyorlar!" diyen bu hatunun kofluğunu, bütün o alayiş içinde bile yaşamının anlamsızlığını nesnellikle değerlendirmeyi başardığımı, bunları kendi kendimle tartıştığımı anımsıyorum, Norma Schaerer'in güzelim fiziğiyle özdeşleştirdiğim Marie Antoniette kompozisyonu filmde bir hayli olumlu sunulmuş olsa da, kadıncağızın kişisel kaderine insan olarak acısam da.

Gene o yıllarda sinema yıldızlarının kartlarını biriktirmek modası vardı. Sadık Aldatmaz'ın kırtasiye dükkanına epey yolum düşmüştür Adana'daki o ilk yıl içinde. Ama Holywood'un lanse ettiği taşbebeklere ya da parlak delikanlılara pek ilgi göstermemişimdir. Çevrem hep inadına yaptığımı sanırdı, yanılırdı.

İstanbul Şehir Tiyatrosunu, Neyyire Ertuğrulları, Talat Artemelleri de ilk kez Adana'da turneleri sırasına görmüşümdür.

İstanbul'la ilgili en güzel şey belli bir süre ayrılıktan sonra İstanbul'a dönüşlerdir. Yahya Kemal buna benzer bir sözü Ankara'yı yermek için söylemiş. Ben ise İstanbul'u övmek için söylüyorum, Adana'yı yermek için değil. Ama bunun böyle olduğunu defalarca deneyecek kadar ayrılıp döndüm İstanbul'a: Yurtiçinden, yurtdışından; okuldan, duruşmadan, hapisten; denizden, karadan ya da havadan. Bir göçmenlikten dönmek kaldı. Her seferinde duygular değişik olsa da İstanbul'la yeniden buluşmak hep heyecan vericidir. Her köşesinde yeni bir güzellik bulur insan. Ama şimdi diyorumki sade İstanbul'a dönmek değil orada kalmak da güzeldir.

O yaz, ben ortaokul sınavlarını bitirdiğimde Kalkavanların "Nazım" vapuru Mersin'e yük getirmişti. Mersin, Adana'nın ticaret ve ulaşım limanı. Akdeniz ile ilk kez karşılaşıyorum. İstanbul'da Karadeniz'i daha çok "bizim" sayar insan. Ama Akdeniz'in yanında deniz diye lafı bile olmaz gibi gelmişti bana o yolculukta. Geminin kü-

peştesine yaslanıp da beyaz köpüklerle dantellenen o yoğun ve derin lacivert enginlikleri seyretmek ne doyumsuz bir zevkti, adeta mutluluk. Gene şaşırmıştım. İçim dışım lacivert olmuştu sanki. Tuzlu sudan başka bir şeydi deniz Akdeniz'de... Nazım nasıl da cuk oturtmuş Akdeniz'in "akıllı maviliği"ni. Ben gene de "ağırbaşlı mavilik" derdim belki o zamanki duygularımla. Zaman zaman, ufuklara kadar uzanan bu atlas lacivertlik üzerinde yürünebilir, insana oyun etmez gibi geliyordu bana. Saatlerce yorulmadan denizi seyrediyorum.

Yaşamımda böyle, bilinçli olarak, beynimin fotoğraf makinesini çalıştırdığım ve makinanın saptadığı imgeyi beynimin bilgisayarına kaydettiğim durumlar olmuştur. Adana'dan son kez ayrılışımda, eşyası ile birlikte kişiliğinden boşalmış evin insanın içine gariplik saldığı son anlarda, pencereden seyrettiğim kış bahçesinin çıplak dalları üzerinde cilveleşen iki minik kuş. Türkiye'den ilk yurtdışına gidişimde Galata yolcu salonu önündeki rıhtımda babamın lacivert paltosu içindeki silueti. 1972'de polislerce gözaltına götürüldüğümde peşimden bakakalan cam ardındaki iki oğlancık. Ethem Efendi Caddesi ile Şemsettin Günaltay Caddesi kesiminde Günnur Ormanlar'la ayrılışımız ve sonra ikimizin birden dönüp ne olur ne olmaz diye kucaklaşmamız vb. Türkiye'den son ayrılışımda uğurlayıcımın üzgün ama bir bakıma rahatlamış gülümsemesi. Ve işte Akdeniz yoluyla o ilk dönüşümdeki İstanbul, Kızkulesi açıkları.

Sabahın erken saatlerinde varmıştık. Beylerbeyi-Çengelköyü sırtlarından yükselen güneş Marmara ile Boğaz sularının kucaklaştığı ürpertilerde deniz üzerine saçılmış binbir küçücük ayna kırıntısından yansıyormuş gibi ortalığı göz kamaştırıcı bir parıltıya boğmuştu. Liman uyanmamıştı henüz. Yüreğim çarparak seyrediyordum bu dingin güzelliği. (Gel de ağlama şimdi!) Çoğu kez İstanbul'u, o, yüzyıllara sığmayan tarihi geçmişi ile algılamışımdır buluşmalarımızda. Kızkulesi ve çevresini lodosta karayelde, çok daha dingin ya da kabaran dalgalarla azgın her türlü durumda görmüşümdür. Ama o günki tablonun en ince ayrıntıları, denizin insanı dirilten tuzlu iyotlu nemine kadar belleğimdedir. Günün o er saatinde martıların sessiz ve saygılı süzülüşlerinde bile erişilmez bir estetik güzellik vardı. Oysa nasıl da arsız ve yaygaracı olabilirler onlar. Şimdi bu gurbet ellerinde Kuzey'in kışında ve yazında bir martı sesi duymaya göreyim, alır beni kilometrelerce uzaklara götürür. Bir başka İstanbul bulurum martı çığlıklarında simgeleşen. O geçmiş günün imgesini bozarlar. İstanbul çeşitlemelerinin biri gider biri gelir, dia projeksiyonu gibi imgeler

birbirlerini izler martı seslerinin eşliğinde ve gittikçe hızlanarak, burgaçlanarak. İnsanlaşan çığlıklar, canhıraş çığlıklar duyarım. Oradan doğru mu haykırırlar, yoksa yüreğimin çığlıkları mıdır duyduklarım ayırdedemez olurum.

Savaş

O 1939 yazının sonunda (1 Eylül'de) Almanya Polonya'ya saldırdı. Ve ülkenin batı kesimini birkaç gün içinde işgal etti. Buna karşılık Sovyet orduları da doğu kesimini işgal ettiler. Bu kez, Polonya'ya girişin hiç değilse o sırada Sovyetlere yönelik olmadığı değerlendirmesini yapan İngiltere ve Fransa, Polonya'nın müttefikleri olarak Almanya'ya savaş ilan ettiler. O günlerde Türkiye'de hakkında en çok yazılıp çizilen şeylerden biri de Fransızların Maginot hattı diye efsaneleşen savunma sistemi idi, hep anımsarım. Ama pek fazla işe yaramıyacaktı. Bir yıla kalmadan Belçika, Danimarka, Norveç ve Hollanda'yı işgal eden Almanya Fransa'ya Maginot hattını kuzeyden çevirerek girecekti.

Böylece zaten başlamış olan ama Fransızların "drôle de guerre" (acayip savaş) dedikleri gibi, uzun zamandır çatışmasız sürüp giden savaş resmen ilan ediliyordu. "II Dünya Savaşı" adını almak üzere 3 kıta üzerine yayılacak, sıcak dönemi bittikten sonra da bambaşka bir planda amansız bir soğuk savaş halinde birçok onyıllar sürecek olan bir kavga, bir ateş dünyayı saracaktı. Bilindiği gibi Türkiye savaşa girmedi. Ama savaş Türkiye'nin yaşamına derinlemesine girdi. Karartma geceleri dar ve geniş anlamıyla, bir kasvet gibi çöktü ülkenin üzerine. Pencereler ya kap kağıdı denen mavi yağlı kağıtla kaplanıyor ya da ışık geçirmeyecek şekilde koyu maviye boyanıyordu. Kumaş, bez bulunmaz olmuştu. Bugün, bir türlü kadri bilinemeyen Yerli Mallar gereksinimi karşılamaya çalışıyordu. Başta ekmek, bazı ihtiyaç maddeleri vesikaya bağlandı. Kısa bir süre içinde her şeyin fiatı birkaç katına fırladı. Hatta fiatı akıl almaz bir biçimde fırlayan maddeler oldu, sonradan Demokrat Partinin seçim propagandalarına konu edilen. Halk çok sıkıntı çekti. Ne zaman çekmedi ki? Ekmek vesikası sanıyorum tüm kent ve kasabalarda uygulanmaktaydı. Savaş ekonomisinin zorunlu kıldığı bu uygulama öyle sorumsuzca yürütüldü ki giderek kişi başına düşen pay azalıyor, ekmek çamurlaşıyordu. Türkiye gibi bir ülkede açlıktan ölenler oluyordu, hem de yüzlerle. İlle de bebeler. Halk elbette ki "inşallah biz girmeyiz savaşa" diye dua ediyordu. Ama kaygılı bir bekleyiş vardı tüm ülkede.

Bazı kuralar 3-4 yıl askerlik yaptılar. Üstelik belirsizlik vardı, netametli bir durumdu: Almanya mı bize saldıracak yoksa biz de Almanya'nın yanında savaşa mı gireceğiz, kestirmek güçtü. Almanların zaferine alkış tutanlar ve umutlarını ona bağlayanlar bir hayli kabarıktı. Hele Almanya Sovyetler'e saldırdıktan sonra "doğal müttefikimiz" oluyordu! Artık Sovyetlerle dost değildik. Günün başbakanı Saracoğlu 'Alamancı' bilinirdi. Ve tabii faşistti. Dengeler pamuk ipliğine bağlı görünüyordu. Her an bir yan ağır çekebilirdi. Ne var ki bütün bu durum bizim yakın çevremizde ve taşranın büyük kentlerinde, örneğin Adana'da, yoğunlukla yaşamımızı karartmıyordu, hiç değilse bizim için öyleydi. Bir de şu var galiba: Tarihimiz, bize okutulduğu kadarıyla dünya tarihi ve hele son elli yıllık Osmanlı tarihi öylesine savaşlarla doluydu ki, bizler I. Dünya ve Kurtuluş savaşlarının toplumsal anısıyla öylesine doluyduk ki kendi öz yaşamımızda doğrudan sillesini yemediğimiz bizim dışımızda gelişen bir afeti olağan bir şeymiş gibi algılayabiliyorduk baştan. Aldırışsız mıydık? Kesinlikle değil. Ama ne de olsa gençtik, bir bakıma bencildik ve bilinçsizdik. Gençliğimiz karamsarlığa düşmekten, yas tutmaktan koruyordu bizi. Duygusal dayanışma planında kalıyorduk. Felaketi tüm derinliğine göremiyorduk belki de. Yaşam, daha çok, iyi yanları ile sürüyordu. Genç yaşamlarımızda bireysel mutluluğumuzun tadını çıkarabiliyorduk. Özellikle Beylerbeyi yazlarında ve denizde. Boğazın denizi de çöplüğe döndürülmemişti henüz. İyi ki o gençlik mutluluğunu yaşamışız, diyorum şimdi!

1940 yılında olacak Adana'da askeri hastahanede, başka kentlerde de olduğu gibi gönüllü hemşirelik kursları başlatıldı. Bazı öğretmenler ve ders durumları kurs izleyiciliğinden sarsılmayacak öğrenciler kurs görmek için seçildiler. Ben de böylece doktor olmadan önce hastabakıcı oldum. Alman saldırısına (?) karşı direnmeye hazırlıyorduk kendimizi. Sanıyorum bizim hastanedeki grubumuz içinde Alman zaferine umut bağlayan yoktu pek. Hocalarla birlikte aynı kursu görmek, onlarla arkadaşlaşmak hatta bazı şeyleri onlardan daha iyi kavramak ne de olsa hoştu ve daha demokratçaydı, alışılmamış bir şeydi.

1941'de Almanya Balkanlara indi. Tehlike iyice kapımıza dayanmış gibiydi. O yıl ben lise II'de idim. Baharda, nisan ayında okullar tatile girdi. Bazı derslerde müfredatı tamamlamadan ders yılını kapamış olduk. Bu, ertesi yıl, bir bakıma benim durumumu etkileyecekti.

Ve o yıl, 22 Haziran 1941 de o zamanki adıyla Mihver Devletleri, ağırlıklı olarak Almanlar Sovyetler Birliği'ne saldırdı. Açıktan ve tabii içten içe de alkış tutanlar vardı, belki de bir hayli kabarıktı sayıları. Ama savaşın yükünü çeken ve çekecek olan büyük insanlık acı içindeydi, korkuyordu. Bu nazizim-faşizm belası nasıl savuşturulacaktı? Almanlar ilkten, bilindiği gibi, büyük bir hızla ilerlediler Rusya içlerine doğru. O 41 yazı içinde, Ekim ayında ta Moskava önlerine kadar geldiler. Çok çetin bir sınav verdi Sovyet halkı. Çökmedi o zaman, hesaplar tutmadı. Ama sanıyorum büyük, sanılandan çok büyük yaralar aldı. Yalnızca insan unsurunu dersek, savaşta hep ön saflarda döğüşen, en bilinçli, en özverili insanlarını, geleceğin, yeni kuşakların temsilcilerini, sosyalizmin yaratmayı amaçladığı yeni insanın prototiplerini, en iyi yetişmiş kadrolarını yitirdi. Bin, yüzbin, milyon değil. Tam 21 milyon, dile kolay. Bu gerçek karşısında ve bu açıdan, kişisel planda ve hatta ulus ve cephe olarak yenilmiş olsa da Hitler'i ve ideolojisini amaçlarına ulaşma bakımından başarısız sayamıyorum ben şimdi. İnsanlığın, her soydan, ırktan ve ulustan en iyi unsurlarını, hümanizmayı yok etti. Dünyanın altını üstüne getirdi. Ve savaştan sonra gelen nesillere muzaffer, özellikle ABD'de yıkıntıya uğramamış ve büsbütün zenginleşmiş bir kapitalist sistem, kendisinin de içinde bulunduğu, uğruna savaştığı, bir güzel "temizlenmiş" bir Avrupa, ve kurtarıcı diye kucak açılan bir ABD emperyalizmi bıraktı. Hitler'in subjektif konumu o kadar önemli değildi. Savaştan sonraki dünya eski dünya değildir artık. Büyük toplumsal olayların erken sonuçları yanında uzun vadede etkisini gösterenleri de var.

Ve şimdi ne acıdır ki 1991 yılının şubat ayında ben bu satırları yazarken Körfez savaşının "Müttefik" kuvvetleri Bağdat üzerine binlerce ve binlerce ton bomba yağdırıyorlar. Her çeşitten en gelişmiş bombalar! Son büyük savaştan beri, 50 yıldır, savaşsız tek gün yaşanmadı yeryüzünde. Mutlaka dünyanın küçük ya da daha büyük bir veya birkaç bölgesinde savaş vardı, insanlar silahla döğüşüyorlardı.

Savaşlar çok kez hesaplanandan, amaçlanandan başka sonuçlar veriyor, iyi yönde de kötü yönde de. Bu savaşın bölgemiz ve halklarımız için kötü sonuçlar vermesinden endişe ediyorum. Dengeler değişebilir, manzaralar değişebilir diyorum. Savaşın kaç cana malolacağını ise düşünmek bile istemiyorum. Her bombanın maliyetinin binlerce yüzbinlerce aç ve hasta çocuğun yaşamını kurtarmaya yetebileceğini düşünmek öfkemi ve nefretimi dayanılmaz hale getiriyor.

Evet, konumuza dönersek, savaş yılları toplumların alt üst ol-

dukları yıllar oluyor. Yaşam daha yoğun bir biçimde yaşanıyor. Duraksamaları, küçük hesapları bağışlamayan bir tempo. Birçok pislik su yüzüne çıkıyor, yalan üzerine kurulu büyüklükler, sahte değerler yıkılıyor. İnançlar yeniden sorgulanıyor. Gerçeği yansıtmayan inanışlar sarsılıyor. Beri yandan hiç bilinmedik, sıradan insanların gizlideki erdem pınarlarından nice yücelikler, nice kahramanlıklar fışkırıyor. Tarihe geçecek inanılmaz bireysel ve toplumsal yiğitlik, özveri örnekleri insanoğlunun yüzünü ağartıyorlar yarışırcasına, onca pisliğe inat! Ve bunlar (masse media'nın yan tutmasına karşın) yayınla, sinemayla, özellikle de sanat yapıtları ile tüm insanlığın malı oluyorlar, insanlık tarihini zenginleştiriyorlar. Ve sen, bu değerlerin ne için yitip gittiklerini, olayların özünü, nedenlerini sorgulamaya başlıyorsun. Senin için, örneğin nazizme karşı olmak apaçık, dosdoğru bir tavır iken koskoca bir Alman ulusunun, onca değerler yaratmış bir ulusun neden bunun peşine takıldığını anlamak istiyorsun. Aklın almıyor. Bir zaman geliyor "nasıl olur?" diye kıvranıyorsun. Sonu gelmez bir arayışın içinde buluyorsun kendini. Önce duygusal bir biçimde, sonra bilinçli olarak nazizmin karşısında yer alıyorsun. Amansız bir düşmanı oluyorsun. Geri gelmesini önlemenin yollarını araştırırken, nazizme ve faşizme yol açan nedenleri buluyorsun. Ve sonra günün birinde, sezgilerinle çeşitli biçimlerini ve çeşitli yönlerini zaten duymuş olduğun "sömürü"yü ekonomik bir kategori olarak kavrıyorsun. Kafanın içinde her şey birdenbire cevabını bulmuş gibi oluyor. Bir kapak açılıyor sanki, aydınlanıyorsun. Daha işin başındasın. Ama o yolun seni gitmek istediğin yere götüreceğini sezinliyorsun.

Bilinçlenme yolunda

Evet, benim kişiliğimin oluşmasında II. Dünya savaşının, bu savaş ortamında edindiğim faşizme ve ırkçılığa karşı bilincin çok büyük yeri vardır. Önce inanmış, kararlı bir yurtseverdim. Sonra hümanist-antifaşist oldum. Sömürünün vazgeçilmez dayanağının ve aracının görünür-görünmez şiddet olduğunu, zor olduğunu anlamakta çok da gecikmedim.

Daha önce de değindiğim gibi gerek toplum içinde doğuştan tuzukuru ayrıcalıklar grubu içinde yer alıyor olmakla ve gerekse vasatın birazcık üzerinde kişisel niteliklerle yaratılmış olmakla başkalarının hakkını yediğim inancı, vicdan azabına benzer bir borçluluk duygusu, bir bakıma elimde olmadan aldığım fazlayı en iyi biçimde geri ödeme bilinci yaratmıştır bende. Peki nasıl? Bireysel yardımseverlikte her

zaman yardım edileni alçaltıcı bir öge görmüşümdür. Ne hakla? sen kim oluyorsun? diye düşünmüşümdür. Zaten çözüm de değildir. Çözüm bireysel değildir. Sistem sorunudur, düzen sorunudur.

Bir süre dünyayı kitaplarda aradım. Tam neyi aradığımın pek de farkında olmadan. Annem, bir İstanbul alışverişinden elinde iki kitapla döndüğünde 12 yaşımda idim. Biri "Çalıkuşu" idi. Öteki "Polianna" Bu ikinciyi daha önce okumuş olmam sevincimi azaltmadı. Ne kadar sevinmiştim! Beylerbeyindekiler ne okuduğumun hatta okuma gereğinin farkında bile değillerdi. Annemin böyle bir şeyi akıl etmesini çok takdir etmiştim. Bu bana "adam gibi" hediye edilen ilk romandı. Hala gözlerimin önündedir. Zamanın hemen hemen bütün gençleri sanıyorum Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu ile başlarlardı edebiyat okumaya. Sonra ötekiler gelirdi. Liseyi bitirene kadar Reşat Nuri, Halide Edip, Halit Ziya, Hüseyin Rahmi, Yakup Kadri ve arada Kerime Nadir, artık o zamana kadar ne yazılmışsa ve tabii yeni yazı ile basılmışsa, çoğunu okumuştum. Hepsinin edebi değeri yüksek olmasa da Cumhuriyetten önceki dönemi, zamanın insan ilişkilerini ve özellikle kadınların durumunu -öğrenebildiğimiz kadar- bu kitaplardan öğrendik. En çok bu yanı ilginçti benim için. Ama kitap bulmakta güçlük çekerdik hep. Latin alfabesi ile basılmış, hele çeviri kitaplar pek fazla değildi henüz. Her kitabı satın almanın olanağı yoktu. Okul kitaplıklarında pek fazla bir şey bulamazdınız. Kütüphaneciliğimizin durumunu anlatmaya ise hiç gerek yok. Zamanın halkevlerinden yararlanmak da mümkündü az çok. Arkadaşlar birbirimizden ödünç alırdık. Artık ne düşerse. Çok kez belli bir süre içinde okuyup bitirme zorunluluğu olurdu, şimdi de olduğu gibi. Bir keresinde, şimdi anımsıyorum, ufak bir kitap geçmişti elime, adını bile hatırlamıyorum. Ertesi gün de ortaokul bitirmelerinden fizik imtihanına girecektim. Sözlü sınav yapılırdı o zaman, tek tek girerdik sınav odasına. Yılın ders konularına bir göz atmam gerekiyordu elbette. Ama kitap önümde durdukça çalışmam da olanaksızdı. En iyisi okumaktı. Öyle yaptım. Bitirip yattım gecenin bir yarısında. Beş para da etmezdi kitap, hala utanırım. Ama kimse de "kızım yarın hangi kafayla sınava gireceksin, yatıp uyusana" demedi. Bu yanlarını çok beğenirdim annemin ve babamın. Hiç karışmazlardı. Zımni bir anlaşma vardı, görev (öğrenme ve sınıf geçme) en iyi biçimde yapılacaktı. Buna herkes saygı gösterirdi.

Babama ara sıra tarih, çokca da Osmanlıca sözcükler sorardım. Eh, yaşıtlarıma göre de iyi öğrenmiştim artık "lugat paralamasını"

"Aferin Karakız!" derdi babam, sevinirdim çok. Şemsettin Sami sözlüğünde ille de kollardık bilgimizi, sözcüğün gelmişini geçmişini bilmek isterdik. Bir de eski yazı ile Lûgat-ı Naci vardı. Bu sözcük merakı beni yaşımdan büyük, ukalaca konuşmaya özendirme gibi olumsuz bir etki de yapardı belki, ne bileyim.

Sonra Milli Eğitim bakanlığının çevirileri imdada yetişti. Benim ilk gözde yazarım Emile Zola idi uzun süre. Balzac burjuva toplumunun (sınıfının) girdisini çıktısını daha iyi vermiştir denir, daha büyük yazar sayılır. Ama ben gene de Emile Zola'yı tutarım. Bütün yapıtlarını okumuşumdur. Fransız emekçilerini (genellikle işçilerin durumunu), din adamlarını, okulları, askerleri, adliye mekanizmasını, Yahudi düşmanlığını... çok şeyler öğrenmişimdir onun kitaplarından ve tabii ötekilerden. Ne yazık ki kendi toplumumuzu bu kadar iyi tanıtan kitaplar yoktu bizde. Hala da böylesine araştırıcı ve yansıtıcı olanlar var denemez. Dostoyevski'ler, Gorki'ler, Tolstoy'lar, Amerikan yazarları vb. üniversitenin ilk yıllarına rastlar daha çok.

İlk birkaç yılın gelişigüzel okumasından sonra titizlikle seçerek, kendi aklımca okumaya değer şeyleri okumuşumdur. Hatta oldukça katı bir ilke uygulamışımdır bu konuda; okunacak kitaplar vardı okunmaya değmez kitaplar vardı. Bir sürü iyi kitap, yanlış bilgilenme yüzünden, benim bu oto-boykot ilkesinin kurbanı olmuştur kuşkusuz. Sonraları bu kurbanlar zaman zaman karşıma çıktıklarında o boykot tavrından dolayı bir hayli pişmanlık duyduğum olmuştur. Ama tıp öğrenimi yaparken her şeyi okumak da mümkün değildi. Allahtan mahpusluk imdada yetişti de arayı biraz kapattık!

"Şiir senin zayıf yanındır" der bana Mihri Belli. Bir bakıma haklıdır belki. Kendisi Fransızca, İngilizce şiirler bilir ezbere, okur da yeri geldikçe. Her durumda söylenecek birkaç satır bulur. Güzel de okur. Benim böyle bir (inşat-declamation) alışkanlığım yok. Hevesim de hiç olmadı. Şiir duygu işidir, bu bakımdan özeldir bana göre, içimde taşımayı yeğlerim.

Zaten okul sıralarında şiiri sevdirmediler bana diyeceğim. Divan şiirinin söz ustalığından, müzikalitesinden zaman zaman hoşlansam da sürekli okuyucusu olmadım hiç. Halk şiirimiz daha çok söylenen şiirdir, müzik ister, yazıya pek gelmez bence. Her ikisi de kalıpçıdır. Anlamı ve şiirselliği biçime feda etmemek için çok usta olmak gerek. Çok kişinin yaşamında şairliğe özendiği; şiir yazmayı denediği dönemler vardır. Benim hiç olmadı. Gençliğimde nesirdeki (düz yazıdaki) şiiriyeti yeğlediğimi söyledim hep. Vezinli şiiri az çok

abartmalı ve zorlama buldum nedense. Ezberciliğim de hiç yok. Okurken zevk almak yetmez mi?

Otuzlardan, kırklardan sonraki Nazım'la başlayan kalıpsız şiirde ta yüreğime kadar işleyen pek çok mısralar deyişler pasajlar var. Gene de bütün bir şiiri baştan sona sevemiyorum her zaman. Tutarlılık arıyorum belki, anlam arıyorum söylemesi ayıp ama! Örneğin "Yüreğim yürektir bakma gözüm yaşma" mısrai bana o kadar insancıl ve evrensel geliyor ki bazan yetiyor, belki yazarını bile aramıyorum. Örneğin Can Yücel'in "Hava döndü işçiden işçiden esiyor yel" demesi koca bir dönemi anlatan bir destan gibi geliyor bana ve de deyiş olarak çok sevimli, ne de olsa denizci ağzı! Bedri Rahmi'nin eşine "Daha nem olacaktın?" diye sorması, orada, o bütünlük içinde en güzel bir aşk ilanı gibi. Örneğin Ahmet Arif "Anadolu" adlı şiirinin sonunda "Rüsva etme beni" "Bir umudum sende" diye çarpıcı biryakarışa ulaşmasaydı, bana göre, biraz eksik kalırdı. Benim kuşağım, ve sonrakiler şiiri Nazım'la sevdik. Gene de hiç değilse ben şiire değil de ne dediğine kulak verdim daha çok.

Ama ülkemizin devrimci mücadelesi, hapisaneler, zindanlar, zulümler, kıyımlar nice büyük yeteneklerin gönül pınarlarındaki sevgilerin tomurcuklanıp filizlenmesine ve kabını patlatıp dışa vurmasına neden oldu. Türkiye'nin gerçeğini yakalamalarına ve onu yoğun bir şiirsellikle dile getirmelerine yol açtı. Güçlü bir yazın doğdu zulümden. Ben bu yeni şiiri Belli'den daha iyi biliyorum. Adları satırları aklımda tutamam ama duyuyorum ve seviyorum.

Bir Saide ablamız vardı

Kişiliğimin oluşmasında, bilincimin yön alışında bir dostumun büyük katkısı olmuştur. Benden 20 yaş kadar büyük olan bu hanım 1938 den 1983 de ölümüne kadar, hatta daha sonra da, -her zaman fizik varlığıyla olmasa da- yaşamım boyunca hep yanıbaşımda olmuştur. Sadece benim değil ailem insanlarının yaşamında da önemli bir yer tutmuştur.

Saide hanım (Saide Tahir Manioğlu) annemin akrabasıdır. Daha önce sözü edilen Hacı Dayı'nın Manizade Hacı Hasan efendinin torunudur. Babası Hacı Tahir Efendidir. Cibali'de yüzyılın başlarındaki yakın ilişkiler ailelerin (Manioğlu-Kalkavan) uzak semtlere dağılmaları, kuşakların değişmesi sonucu seyrelmiş, küçük aile birimlerine bölünmüş olan eski dostların genç kuşakları ancak özel vesilelerle birbirlerini arar olmuşlar. 38 yazında Saide hanım,

kızkardeşleri ve kuzinlerinden oluşan kalabalık bir genç hanımlar grubu, her nedense, ziyarete gelmişler Yalı'ya. Her iki taraf da buluşmadan hoşnut kalmış. Annem onları gece yatısına davet etmiş, o zamanlar adet olduğu üzere. Saide hanım yalıdaki sıcak havadan, belki Ayşe hanımın kendisine özel ilgi göstermesinden hoşlanmış olacak ki daveti kabul etmiş. O zamandan sonra biz yalıda olduğumuz zamanlar gelir bir süre kalırdı. Cibali'de o büyük konağın bir bölümünde oturuyorlardı hala. Saide hanım hiç evlenmemişti. Otuz yaşlarındaydı o zaman.

"İlk başta senden korkmuştum" diye anlatmıştı sonraları. "Merdivenin ortasından güm diye koridorun ortasına atlıyordun. Hiç kimseyi takmaz görünüyordun. Deli misin yabani misin anlamamıştım. İnsanları çiğner geçer bu diyordum. Denize bir atlıyordun bir daha suyun üstüne çıkmıyordun, insanları korkutuyordun" Belirteyim ki Saide hanım hep abartılı konuşurdu. Konuşmasına çarpıcılık verirdi böylece, beklenmedik sözlerle irkiltirdi adamı. Ama gene de kendisine biraz daha kulak verelim. "Sofraya oturduğumuzda gizli gizli sofra durumunu kolladığını, uzanabilmemi kolaylaştırmak için bazı şeyleri belli etmeden yakınıma sürdüğünü fark ettiğimde irkildim. Ve ilgilendim. Bir iki kere, koridorda - kimse görmüyor düşüncesi ile- o şişko Müfide'yi hoop diye, hoyrat ama sevecen havaya kaldırdığını ve onun ne kadar sevindiğini gördüm. Seni izlemeye başladım. Kafasının doğrusuna giden bu deli kızda karşılıksız bir yardımcılık tavrı görünce büsbütün şaşırdım. O yaşta eğriyi doğruyu, haklıyı haksızı bu kadar net ayırt etmene ve üstelik tavır almana akıl erdirememiştim" Oysa çevresi bozmadan önce gençlerin çoğu öyledir. Demek ki haklı yön tanımlamasında görüşlerimiz uyuşuyordu Saide hanımla.

Her ne ise, böylece, deyim yerinde olursa, bana el attı Saide hanım. O kendine anlamlı bir uğraş, saygılı bir dost buluyordu bende. Bense yeniliklere açtım. Çevremin dışına çıkmak istiyordum. Saide hanımla o zamana kadar kimseyle konuşamadığım biçimde konuşmak mümkündü. Saide hanım bizim hepimiz için (kardeşlerim ve annem) hoş bir yenilik, yeni bir ilişki biçiminin merkezi olmuştu. Biz hepimiz, çok kez annem de dahil onu 'Saide abla' diye çağırsak da bu hanımla ilişki benim için ahbaplık çerçevesinden çıkıyor, dostluğa ve hatta yaş farklarına karşın arkadaşlığa dönüşüyordu. O da anneme Ayşe abla diyordu, hoş değil mi?

Saide hanımın bana özel ilgi göstermesinin nedeni, sanıyorum, aslında benim Beylerbeyi'nde ev sahibi durumunda olmam, kar-

deşlerimin Müfide'yi saymazsak en büyüğü olmam, belki biraz da Saide hanımın değerlendirmesine göre gitgide daha parlak(?) bir geleceğe -belki aydın olarak- aday görünmemdi. Birkaç yıl ahbaplıktan sonra, duygusal olarak, beni manevi evlatlığa -tabii bana sormadan- kabul etmişti diyebilirim. İlerde benden "benim kızım" diye söz ettiği, benimle çalım sattığı, belli etmemeye çalışsa da zaman zaman annemin anneliğini kıskandığı olmuştur. Ooo, Saide ablanın ne kadar tekelci olduğunu söylemeden geçmeyelim. Bir kere birini tuttu mu tutardı. Kimseye söz ettirmemecesine, kol kanat gerercesine tutardı. Kurtuluş yoktu. Ama ben kurtulmaya hiç çalışmadım. Saide hanımın ilgisi, dostluğu, kafadarlığı, sarsılmaz güveni, önemli ve övgüye değer gördüğü özellikleri güçlü bir sağduyu ile ayırt edip yüceltmesi -çoğu övgüde ölçüyü kaçırsa da- göklerden inen bir atıfet gibi idi benim için. Böyle bir dostluğu yaşayabilmek, ömür boyu sürdürebilmek büyük bir şanstı, büyük bir deneydi; güven veren, olgunlaştıran, zenginleştiren bir deney.

Beri yandan, böyle bir dostluk, böyle bir güven bir yerde özgürlüğü kısıtlayıcıdır belki. Kendinizi hep borçlu ve bağlı ve hatta bağımlı hissedersiniz. Bu güveni örseleyebilecek bir şey yapmamak, ona layık olmak için çaba göstermeniz, yerine göre bazı özverilere (özveri değerlendirmesi elbette yoruma bağlı bir şey) katlanmanız gerekir. Tabii "adam"sanız! Bu anlamda bir özgürlük kısıtlaması, aynı zamanda, eğiticidir, olumludur da. Bireycilik, benmerkezcilik, bencillik sapmasına düşmenizi önler. İsteseniz bile başıboş, aldırışsız olamazsınız. Uzun yıllar bu özgürlük sorunu aklımın kenarından bile geçmemişti. Ama sonraları, ya da gündelik hayhuyun, yoğun yaşamın insanın kendini çözümlemeye çalışmasına olanak bırakmayan hızlı akışının dışında kaldığım dönemlerde, sözün kısası kapalı yerlerde iş kıtlığında iş ürettiğimde, kendimi, Saide abla ile dostluğun bana ne kazandırdığı benden ne götürdüğü denklemini çözmeye çalışırken yakaladığım olmuştur. Aslında sorun kendi kişiliğinde olumlu ve olumsuz etkilenmeleri ortaya çıkarmaktır. Ama, her iki taraf da sürekli değişim içinde olduğuna göre başlangıç noktasını yani başlangıcın envanterini aslına uygun bir biçimde saptamak, ayrıca çeşitli etkenler içinde hangisinin olumlu (kazanç) hangisinin olumsuz (kayıp) yönde etki yaptığını yanılmazlıkla değerlendirmek, bu kadar subjektif bir alanda elbette ki çok güç. Üstelik bezirganca bir tartılamanın gereği de yok. Hiç yok. Ne var ki Saide abla anlayışlı, hoşgörülü, ileriye bakan bir insan olduğu halde aramızdaki yaş farkı, belki de, benim vaktinden

önce delişmenliğimden durulmama, herhalde fazla ağırbaşlı olmama neden olmuştur, belki atılganlığımı törpülemiştir diyorum. Eğer böyle oldu ise bunu ben kendim ona ayak uydurmak güdüsüyle yaptım herhalde, Saide hanımın bu yönde bir telkini olmamıştır.

Saide hanım, şiirden, edebiyattan konuştuğumuz bir sırada bana "Nazım Hikmet"i tanıyıp tanımadığımı sormuştu. "Bize okutmuyorlar ki nereden bileceğim" diye yanıtlamışım. Lise I de idim. Sonradan bunu anımsatır gülerdi, biraz da alay ederdi. Emniyet Müdürünün kızına Nazım'dan söz etmeye kim cesaret edebilir?

Nazım hayranı idi Saide abla. Nazım'ı okumuş oyunlarını seyretmişti. Ben ilk önce Taranta Babu'yu okumuştum sanıyorum. "Tarihinde Roma'nın dişi kurt sütü dolu kovalar ve bir avuç kardeş kanı var " o zaman İtalyan faşizmine karşı, yayılmacılığına karşı o kadar anlamlı geliyordu, yahut o kadar içimi soğutuyordu ki. Öc alma gibi adeta, tutkulu. Sanki bir yerlerde duymuştum, tanıyordum söylediklerini. İtiraf ederim ki sözlerdeki ahenk, çarpıcılık o kadar da çok etkilemiyordu beni. Yani o kadar çok etkileyen değildi. Düşüncedeki, duygudaki yüceliği duyumsuyordum. Beni güçlendiriyor, zenginleştiriyordu.

Saide hanım tutkulu bir tiyatro seyircisi idi. Bizim yetişemediğimiz zamanın oyunlarını anlatırdı. Abartarak anlatırdı. "Kafatası"nı, "Unutulan Adam"ı örneğin. Gerçi onun tiyatroseverliğinde özel duygusal bir neden de vardı. Çünkü Neyyire Neyir (asıl adı Münire) Ertuğrul hanım Saide ablanın ta çocukluğundan mahalle arkadaşı ve yakın dostu idi. Aydın kafalı bir din adamı olan Hacı Tahir efendi (Saide hanımın babası) o zamanlar, yani daha 20 li yıllarda Neyyire hanıma arka çıkmış, Türkiye gibi bir ülkede, bir genç kız olarak sahne sanatçısı olmayı göze alabilen bu cesur müslüman kadını kendi kızı gibi arkalamış, bir ölçüde hiç değilse çevredeki kem dillerden korumuştu onu kuşkusuz. Bu iki kadının dostlukları Neyyire hanımın çok genç yaşta dünyadan ayrılışına kadar pürüzsüz sürmüştü. Muhsin Ertuğrul'a toz kondurmazdı Saide abla, arkadaşından bir yadigardı o biraz da.

Evet tekelciliği yanında ondan daha da koyu bir klüpçülüğü vardı Saide ablanın. Birini, bir şeyi, bir durumu öveceği zaman ille başka biri ile, bir şeyle ya da bir durumla karşılaştırması, onu kötüleyerek kendi tuttuğunu üste çıkarması gerekirdi sanki. Bu yüzden hep tepki yaratırdı. Özellikle bende. Tuttuğunu o kadar abartırdı ki karşı çıkmak zorunda kalırdı insan. Örneğin Neyyire hanım "dünyanın" en zeki, en

güzel kadını idi ona göre. Olabilir. Ama o asla "bence" demezdi. Hayır, herkes bu "gerçeği" onun gerçeğini kabul ve teslim etmek zorundaydı! Huy haline gelmiş dayanışmasını Neyyire hanımın tüm özelliklerini içine alacak biçimde yayıyordu ve taviz vermiyordu.

Sözde insanların fizik güzelliklerine o kadar önem vermez görünürdü, gene de tartışırdı şunun bunun güzelliğini. Bu akıllı kadının bu kadar önemsiz şeyleri bu kadar tutku ile tartışmasını yadırgardım, ona yakıştıramazdım. Aslında incelmiş, üstünkörü ve banal olmayan bir estetik anlayışı vardı. Değerlendirmelerinde -bana göre- çok kez haklı idi. Güzelliği nerede olsa bulup çıkarırdı. Hangi rengin yanına hangi başka renk ve tonun yakışacağını hemen kestiriverirdi. Sezgileri kuvvetliydi. İnsanların gerçek olmayan güzelliklerin ve değerlerin peşinde koşmalarını, "maddiyata" ve "cafcafa" önem vermelerini bir türlü hazmedemediği için mi insanların zevklerini "terbiye" etmeye kalkardı bilmiyorum. Kendisi yakışıklı sayılmazdı. Ama alımlıydı. Aydın görünüşlüydü ve buna çok önem verirdi. Kara kıvırcık oldukça cılız saçlarını kısacık kestirirdi.

Herkesin çabucak sırdaşı olmasını sağlayan dostça ve çocuksu bakan akıllı ela gözleri miydi, yoksa herkese umduğu yanıtı, beklediği avuncu verebilmesi, umut aşılayan ikirciksiz konuşması mıydı bilmiyorum. Düzgün ve inandırıcı konuşurdu.

Beylerbeyi'ne gelişlerinde, özellikle yazları bir iki ay kalırdı. Her şeyden konuşurduk. Her şeyi eleştirirdik. Böyle olmaz, olmamalı diyorduk da nasıl olacağını pek bilemiyorduk galiba. Yalnız Türkiye'de değil tüm dünyada bozukluk vardı. Saide hanım ilkokuldan sonra okula gitmemişti. Varlıklı ailelerin kızlarının okula gitmesi gereksiz bir fantezi, hatta hafiflik gibi görülüyordu onun zamanında. Belki "avamın" arasına karışmak gibi! Başka ve yeterli görülen eğitim yöntemleri vardı. Özel hocalar da tutulurdu. Örneğin babam da bir ara böyle saraylı genç bayanlara ders vermişti üniversite öğrenciliği zamanında.

Evet bu "okula gönderilmeme" çemberini kırmak için özel bir çaba ve kararlılık göstermek gerekiyordu. Belli bir amaç da gerekliydi elbette. Üstelik savaş (I. Dünya Savaşı) yılları da belli bir engel oluşturmuş olsa gerek. Kendi okuyup yazma gayreti ile aile içi görgü ve eğitimle oldukça sağlam bir sağduyu ve toplum bilgisi edinmişti Saide abla. Ev dışında, yani para kazanmak için hiç çalışmamıştı. Çalışmaya alışmamıştı da. Bu aksayan yanıydı onun. Sokak işine, gezmeye hiç üşenmezdi de ev içinde bir hayli tembeldi. Nice yıllar sonra, iş başa

düştüğünde de diyebiliriz, iyi yemek pişirdiğini öğrendiğimde şaşırmıştım, hiç belli etmezdi. "Hanım kadınlık" tuzağına hiç düşmedi. Bunu olumlu bir şey sayıyorum. Ama bütün ömrünce hazır para yedi. Babasının parasını yedi, miras yedi vb. Üstelik cömertti de. Hediyesiz kimsenin evine gitmezdi. Gene de hesaplıydı. Çevresinde kredili satışların mucidiydi. Ben hiç itibar etmedim, sinirime dokunuyordu. Evet, belli bir yaşam görgüsünün düzeyini pek düşürmeden ömrünü doldurdu Saide hanım. Ülkemiz kadınlarının kader çeşitlemelerinin nesli tükenmiş tipik örneklerinden biridir o. Kendi kişisel çerçevesini pek zorlamadan, ama bu çerçeve içinde son derece bağımsız, başkalarının ne dediklerine aldırmadan, üstelik kendini kabul ettirerek yaşadı.

Tanıştığımızda da ailesi ile birlikte oturuyordu. Duygusal yaşamından hiç söz etmezdi. Yalnız bir tek defa, gençliğinde güzel konuşan ve oldukça ünlü bir mimara ilgi duymuş olduğunu anlatmıştı. İlginin karşılıklı olduğunu anlamıştım. Sanıyorum o da Saide hanımın çocukluk-gençkızlık semti Beykoz'dandı. Neden bir araya gelemediklerini bilmiyorum. Sormadım elbette. Ama söz konusu kişi erken yaşta ölmüştü. Saide hanım, dediğine göre, uzun yıllar bu anıya bağlı kalmıştı. Sonra da ilgi duyduğu başka biri olmamış ve yabancı bir adamın derdini çekmeye razı olacak yaşı da çoktan geçmişti anlaşılan. Gönül işlerine, bağlılığa, ömür boyu bozulmayan ilişkilere, her türlü vefaya değer verirdi. Beri yandan kadın erkek ilişkilerinde kesin bağımsızlıktan yana idi, yani gönüllü birlikten ve eşitlikten yana. Akım anlamında kullanılmadığı takdirde feministti denebilir. Sevilmeyen, anlaşılmayan, üstelik sabah akşam beddua edilen bir adamla, boğaz tokluğuna birlikte olmakla yani onun deyişiyle "icazetli orospu" olmakla (böyle ilişkileri çok görmüştü) icazetsiz orospu olmak arasında pek fark görmezdi. Ama kendisi adamakıllı mazbut bir kadındı yanlış anlaşılmasın. Bir bakıma, kadın olarak, kendi koparıp aldığı kişisel özgürlükten fazlasının peşinde değildi. Toplumun içinde değildi zaten. İş hayatına girip de dışlanmıyordu. İdare ediyordu. Ekonomik sömürüyü, emekçilerin davasını, kadın-erkek çalışanların mücadelesini daha ön planda tutuyordu. Dünyaya bu açıdan bakıyordu. Geleceğe inanıyordu. Geleceğin mutlu dünyasında kadınların da toplumda hakettikleri yeri alacaklarına inanıyordu. Bu inanç gelişkin bir donanımla desteklenmese de çok güçlüydü Saide hanımda. O, Sovyetler Birliği'nin, ilk işçi devletinin dostu idi. Stalin'e neredeyse aşıktı, destalinizasyondan sonra da. Vefadan ayrılmadı. Ve bunu açıkca söy-

lemekten hiç çekinmezdi. Her şeyi abartma huyu Stalin'e belki de onda olmayan, ya da Saide hanımın bulunduğu yerden görebilmesine olanak bulunmayan özellikler yakıştırıyordu. "Ne güzel adam!"dı Stalin ayrıca. Savaş yılları boyunca nazizmin, faşizmin yenileceği umudunu hiç yitirmedi.

Yoksulları, ezilenleri yüceltirdi. Akrabaları içindeki "soy" meraklılarını öyle güzel anlatır, karikatürleştirirdi ki! Hoşsohbetti zaten. Elhak konuşmayı da severdi. Kariyerizm konusunda ise çuvallardı hep. İlkede, bilim alanında bile yüksek mevkilere ulaşmış olmanın - hiç de- insan olarak değerli olmak anlamına gelmediğini, üstelik nicelerinin kaç paralık olduklarını bilirdi de, gene de "titr"leri, kariyerleri fazla önemserdi. Bir sürü de ünlü bildiği vardı. Kimin kim olduğunu ne yaptığını bilirdi. Nasıl öğrenirdi bilmiyorum. Ben de onun bu yanı ile alay ederdim. Sonraları kırıcı olduğum bile olurdu. Bu akıllı kadının bu cinsten tutarsızlıklarını bağışlayamazdım. Çünkü her dediğine mim koyardım.

Bir başka tutarsızlık din konusundaydı. Yukarıda dediğim gibi salt kadınları baskı altında tutmaya yönelik ve daha başka iki yüzlü, çifte ölçütlü ahlak kurallarına önem vermezdi. Asıl olan sevgi ve dürüstlüktü, niyetti ona göre. Her şeyi akıllı bir sorgulamadan geçirirdi. Ama ne gariptir ki dindardı. Başını örtmek, cüppe giymek anlamında değil elbette. Ama Allah'a inanır, cehennemden, ölümden ödü patlardı. Birkaç kez "Ölüm olayından mı yoksa ölmekten, bu dünyayı terketmekten mi korkuyorsunuz?" diye sormuştum. "İkisi de birbirinden beter!" demişti. Aslında öteki dünyaya gidişte "soru-sual"den, "Münkir-Nekir"den korkuyordu. Bu endişeyi, "ya cehennem varsa, ya cezalandırılma varsa" düşüncesini bir türlü kafasından atamamıştı. Oysa Allah indinde cezayı hakedecek bir günahı yoktu bence.

Ondaki, bir hayli abartmalı, sağlıksız ölüm korkusunun nedeni de belki bu kaygı idi. Gecenin kör karanlığında tek başına dolanmaktan, insan içine çıkmaktan, doğru bulduğunu nerede ve kime karşı olursa olsun söylemekten çekinmeyen bu kadının nezleli birinin yanına yaklaşmaktan aklı çıkardı. Hastalıktan öylesine ürkerdi. Sağlığına da çok düşkündü. Bu anlamda bencildi. Bir başka derdi de uykusuzluktu. Saide hanıma uyuyabileceği sessiz bir köşe ve rahat bir yatak sağlayabilmek için tüm ev halkının seferber olduğu olurdu. Biri ötekinin, öteki berikinin yerine geçerdi bizim evde. Beylerbeyi'nde koca bir odası vardı. Hep orada kalırdı. Çok hassas kulakları vardı, pamuklarla tıkanırdı geceleri. Ama onun kulaklarına imrendiğimi hiç ha-

tırlamıyorum ben.

Uyuyamamasına çok kızardım. Doktor olduktan sonra bile. "İnsan yatağa uyumak için yatar" derdim, "uyumayı haketmiyorsunuz ki, uyumak için yorulmak gerek" derdim. Gençliğinde 16 gün uyumamacasına bir uykusuzluk geçirdiğini söylerdi.

Artık o dönemden sonra bir meslek edinmesi bir hayli güçtü. Aslında bomboş da değildi. Yüksünmeden herkesin işine koşturur, resmi yerlere girip çıkmaktan hiç çekinmezdi. İşlemlerin nasıl takip edileceğini çok iyi bilirdi. Kendisi de, o sıralar, ne bulursa okurdu. Mektuptan başka bir şey yazmış olduğunu sanmıyorum ama güzel mektup yazardı. Eski harflerle elyazısı o kadar güzeldi ki okuyamasam bile imrenirdim. Hattat bile olabilirdi diyorum.

O yıllarda zarfın üstüne bile Saide Tahir diye yazardık. Manioğlu yazmamıza izin vermezdi Saide abla. Bu, kendisine değil de soyuna hitap oluyordu. Üstelik de "Saide Tahir"de tanınmış bir imza havası vardı. Çok sonraları, Mihri Belli kendisini tanıdığında "Edebiyat-ı Cedide Saide Hanım" adını vermişti ona. Bu alay değildi elbette. Sadece bir gözlem. Belki de Edebiyat-ı Cedide'nin ürünüydü O gerçekten, hiç değilse o dönemin. Bu ad yaraşıyordu ona.

Sırası gelmişken bizim Bahtiyar teyzenin de çok sonraları onu arkasından "eski vükela" diye andığını söyleyeyim. Bunda, görünüşte bir saygı olsa da aslında bir hınç, bir sataşma vardı. Hepimiz sevip sayıyoruz diye onu kıskanırdı Bahtiyar. Duymaz, onaylamaz görünürdüm ama Bahtiyar'ın dilinde ve söyleyişinde güldürücü olmuyor değildi.

Yalıya gece yatısına geldiğinde Hacı Baba'nın yanına çıkmazdı Saide Abla. Yalıda herkese batardı bu. Oysa anlattığım gibi modern, özgür bir kadındı o. Şimdi bunda da bir edebiyat-ı cedide romantizmi seziyorum. Dedenin yanına gitmemesi, aslında, akşamlarını sıkıntıya sokmamak, rahatını bozmamak içindi. Buna bozulurdum. Aklımdan, madem ki ev sahibinin yanına gelmiyorsun eve de gelmemen gerkmez mi diye ölçüp biçerdim. Bunu ta başından böyle ayarlamış olmasına şaşardım. Ama gençtik. Saygımız elvermezdi, ayıp olur, kırılır diye bir şey söylemezdik. Üstelik bizler için de istediğimizde ortalıktan sıvışma bahanesi yaratıyordu. Ve, Saide hanım "başımızda" oldukça, her yere daha kolaylıkla izin koparabiliyorduk. Annem için de refakat sorumluluğu azalıyordu. (Karşılıklı bencillik mi?) En azından çok yönlü bir uzlaşma.

Saide hanım bilmediğim, belki bulmakta birkaç yıl gecikeceğim

bir dünyanın kapısını aralamıştır bana, erkenden. Koşarak içeri girip bu dünyanın ötesini berisini araştırmak bana düşecekti elbette. O, benim, her çalışanın emeğinin karşılığını almadığına dikkatimi çekmişti. Sömürünün sezgisini vermişti. Sonra ekonomik sömürünün bilimini ona ben öğretecektim.

Saide abla, benim komedyenliğimin(!) de, yüzücülüğümün de (annemle birlikte) baş takdirkarlarındandı. Akşamları Saide ablaya ayrılan o koca odada, annem de dahil tüm gençler (?) toplandığımızda, eğer içimden gelirse, meddahlık yaptığım olurdu onlara. Neler uydurduğumu hiç hatırlamıyorum şimdi. Saide hanımın gözlerinden yaşlar gelesiye gülüşü gözümün önüne geliyor. Sonra lise yıllarında falan bu gibi çocukluklara, hafifliklere(?) son verdik. Çeki taşı gibi fazla durmuş oturmuş bir hanım olduk artık. (Komedyenliği her zaman ciddi bir iş saymışımdır. Eşi dostu eğlendirme işi değildir. Ancak düşünen ve düşündüren programlı bir sanat olduğu zaman anlamlıdır. Disiplinli bir çaba ister.)

Yüzme ve deniz ise hala en önemli yeri tutuyordu yaşamımızda. Yalının rıhtımı başka bir canlılık yaşardı yaz aylarında, bir sürü çocukla cıvıl cıvıl. Dalan çıkan! Saide hanım bazan sadece seyirci olarak da olsa bu deniz anılarıyla da içiçe girmiştir. Öğleden önce, akşam üzeri ve hatta bir de gece üç kez denize girdiğimiz günler olurdu. Atlama tekniklerine hiç heves etmedim. Başımın üstüne hiç atlamadım. Son derece beceriksizdim bu konuda. Baş aşağı düşmeyi sevmiyordum! Ama denize daldım mı da çıkmak bilmiyordum. Hep diplerde dolanıyordum. Yalnız nefes almak için su üstüne çıkıyordum, o yaşlarda. Denizin dibinde bulduğum güzelliği başka hiçbir yerde bulamazdım. O yüzden de kumsal denizlerini deniz saymazdım o yıllarda. Deniz derinleştikçe güneşin yol yol harelenen ışınlarını yutan mavilikler yoğunlaşır. Yosunların bile mavileştiğini görürsünüz. Önünüzde açılan uçurumla birlikte soğuk sulara girdiğinizi hissederdiniz. Bedeniniz yosunlara sürtünürken taşlık yerlerde küçücük böceklerin kaçışmasını seyrederek yol almak derinlere doğru, ve artık nefesiniz yetmez olunca bir ayak vuruşu ile dimdik su yüzüne fırlamak, genzinize dolan suyu geri sümkürmek ve ağız dolusu, ciğer dolusu solumak. Yeniden yaşamak gibi. Doyumsuz. Sonra bir daha bir daha sonsuz bir hasreti gidermek istercesine.

Böyle delice tutkular ancak çocuklukta yaşanabiliyor. Zaten bir süre sonra deniz bana ihanet edecektir(?) Ben ameliyatlı, netameli kulaklarımı ıslatmamak için başımı suya sokmadan, köpekler gibi yüz-

mek zorunda kalacağım ve bunun suçunu da denizin üstüne atacağım. Ondan sonra da uzun yıllar süren ayrılıkların ardından eski sevgilerin kırık dökük anıları kalacaktır geriye. Belki de bu yüzden lafını etmeye doyamıyorum.

Beylerbeyi'nin yazlık sinema anılarında da Saide hanım da vardır hep. Ne filmler görmüşüzdür birlikte. Bir kısmı dünya klasiklerine girmiş. İstanbul'un küçük semtlerinin yazlık sinemalarının başka bir havası vardı o zamanlar. Hemen hemen herkesin birbirini tanıdığı semtte toplumsal yaşamın bir parçası gibi idi sinema ziyaretleri. Oldukça eski ve daha çok eğlenceli hafif şeyler görürdük. Bu arada örneğin, Marx'ın 18. Brummer'ini okumadan çok önce III. Napoleon'un sarayına girerdik (Leylaklar açarken-Janette Mc Donald, Nelson Eddy) ilk canlı tarih bilgilerimizi yalan yanlış ve de tabii Hollywood'un açısından buralardan alırdık.

Bir akşam, gene bizim Beylerbeyi'nin yazlık sinemasında "San Fransisko" adında zamanında ün yapmış bir film seyrediyorduk. Clark Gable ile Janette Mac Donald başrolleri paylaşıyorlardı. Ayrıca Spencer Tracy de vardı. Ama biz Spencer'i henüz tanımıyorduk. Rahip rolündeydi orada. San Fransisco'daki ünlü deprem sırasında gelişiyordu filmin konusu. Spencer galiba çok kalabalık bir sahnede görülüyordu ilk kez. Fazla uzun boylu da değildi malum. Birdenbire Saide hanımın ayağa kalktığını ve hatta sandalyesinin üzerine çıkmaya niyetlenir gibi bir tavır aldığını farkettim. Neyse ki çabuk ayıldı. Filmin havasına kendisini öylesine kaptırmış ki, nerede olduğunu unutmuş, kalabalık içindeki Spencer'i daha iyi görebilmek için görüş noktasını yükseltmek istiyordu?! Yıllarca sonra bile gülerdik buna. Ama Saide hanım o büyük kalabalık arasında Spencer'i seçişi ile çok öğünürdü. Asıl seçtiren rejisördü tabii. Ve Spencer onun için hep en iyi en yakışıklı aktör (adam) olarak kaldı. Ona hiç toz kondurmadı ve ihanet etmedi (!) Böyle tutkulu bir kadındı o.

Arap Hatçe

Bizim sinema sefalarının bir başka gedikli müşterisini de (refakatçi demek daha doğru olur) bu araya sıkıştıralım. O da bir "tip"tir. Bizimkilerin yalısının Çengelköy'üne doğru biraz ilerisinde "Arapların yalısı" diye anılan yalıda Lübnanlı bir aile yaşardı. Yalının sahibi kumaş ve manifatura taciri idi. İşleri pek iyi gitmediğinden olacak yalılarını satıp ülkelerine döndüler savaş yıllarında. Yanlarında çalışmakta olan yardımcı kız (Hatçe) ortada kalmıştı. Bizimkilerin ya-

lısında fazla kalabalık yoktu herhalde o zaman. Hatice ücretli yardımcı olarak yalıya sığındı ve zamanla da yalının demirbaşlarından oldu.

Arap Hatçe derlerdi ona. Esmerdi. Kara kıvırcık saçları pırıl pırıldı. Arapça bilirdi ama gerçekten Arap mıydı bilmiyorum. Siirtli olduğunu söylerdi. Kısa boylu, dolgun, toparlak bir kızdı Hatçe. İri göğüslerinden sıkıntı çekerdi. Ama bir lastik top gibi çevikti. Zıp zıp zıplardı çarliston oynarken. Beylerbeyi'nde hemen herkesi tanırdı, herkes de onu. Bütün yalılara, köşklere girip çıkabilirdi. Yol yordam bilirdi çünkü. Terbiyeli, "efendim"li konuşurdu. Nerede ve kime ne söyleyeceğini bilirdi.

Hatice'nin aşkı da ünlüydü çevrede. Hatice Arapların yalısında çalışırken, 30 lu yıllarda, çamaşıra gündelikçi getirirlermiş. Hatice orta işlerine temizliğe bakardı. Bu çamaşırcı kadıncağız gündelikçilikten kazandığı parayla evini geçindiriyor oğlunu Kuleli Askeri Lisesinde okutuyormuş. O zamanlar özellikle askeri okullara varlıklı olmayan halk çocukları gidebiliyordu. Yatılı okurlar, okulda yiyip içerlerdi. Bedava idi. İzinli olduklarında bizim oralara kadar uzandıklarını anımsıyorum. Bu çamaşırcı hanım bizim Hatice'yi çok seviyor, hanım kadın buluyor. Herhalde kendi aklından onu oğluna almayı kuruyor. Haticeyi de "gelinim" diye çağırıyor. Bir yıl, iki yıl derken bu kimsesiz Hatice kız delikanlıya aşık oluyor. Delikanlı da gençtir. Bu oyundan hoşlanıyor zahir. Umut veriyor kızcağıza.

Hatice bize geldiği zaman savaş yıllarıydı. Savaş dolayısıyla Kuleli Lisesini Konya'ya naklettiler. Hatice oğlana duyduğu ilgiye ve kendi vefasına aşık, bekledi. Sonra delikanlı kıtaya çıktı. Subay oldu. Kızımızı beğenmez oldu. Hatice gelip kendisini götürecek prensini bekledi hep. Sonra subay delikanlı Doğu hizmetine gitti, ve bir gün uzaklardan evlenmiş olarak döndü. O gene bekledi. Bir gün kendisine döneceğini umarak bekledi. Artık kişiliğinin bir parçası olan kendi tutkusu ile evlendi sonunda Hatice ve yaşlandı.

İyi yetiştirilmişti Hatçe. Her iş gelirdi elinden. Nazım bey Amerika'lardan yurda döndüğünde hemen hemen yalnızca onun işlerine bakar oldu Hatçe. Ütülediği sadakor gömleklerde bir tek kırışık bulamazdınız. Bahtiyar teyzeye fark atardı ütüde.

Özellikle kış akşamları, Feride hala ile mutfakta karşılıklı "Bafra Maden"leri tüttürürlerken tekmil verirdi ona Hatice. Feride hala yukarılara, özel bir nedeni yoksa, ancak yatmağa giderken çıkardı. İkisi aynı odada yatarlardı. Feride nedense sahip çıkmıştı Hatice'ye. Onun hem koruyucusu hem de akıl hocası idi. Hiç kavga ettiklerini gör-

medim. Komutandı Feride. Hatice ise anasız babasız büyümüştü. "Efendilerinin" gidişinden sonra tutunacak dalı kalmamıştı.

Çok güzel masal anlatırdı Hatice. Anlattıklarını yaşardı. Epey masal da bilirdi. Artık koca kız olduğum halde severek tekrar tekrar dinlerdim. Şimdi olsa belki gene dinlerim. Duygulu kızdı. Gönül işlerine de pek "aklı erer" geçinirdi. "Aşk"a çok önem verirdi. Galiba aşka önem vermeye önem verirdi daha çok. Kendisini pek olgun ve akıl öğretmeye yetkili bulurdu. Bizlerden bir hayli yaşlıydı tabii. Gene de yaş bakımından en yakınımdı yalıda. Hemen hemen arkadaşımdı. Ayşe abla çoktan gitmişti Hatice geldiğinde. Beni kayırırdı. Yazları akşamüstü yürüyüşlerine, sinema yolculuklarına çoğunlukla o da katılır, biz "kızlara gözkulak" olurdu! Vefalı kızdı. Sonra sonra vefasını Nazım beyin fedailiğine dönüştürdü. Yalı satılınca da, galiba Nazım bey "çırak çıkardı" onu. Beylerbeyi sırtlarına yerleşti Arap Hatçe. Masaldan çok başka şeyler de öğrenmişimdir ondan, sadece gözleyerek ve izleyerek.

Mektupla eğitim

Saide hanımla mektuplaşmamız bizim Adana'ya gidişimizle başladı. Çok mektup yazmış, mektup yazmayı hep sevmişimdir. Mektup almayı herkes sever de!.. Mektuplaşma ile ve mektup yazarken insan kendini daha iyi tanır. Düşüncelerini formüle etmeyi öğrenir. Boşlukları, tutarsızlıkları, eksiklikleri görür, ve tabii doldurmaya çalışır. Sözlü olarak dile getiremediklerini kağıda dökmesi daha kolaydır. Ya da benim için öyledir. Önce ailemin uzaklarda oluşu, sonra Saide abla ile dostluğumuz, daha sonra, gurbetler, hapislikler beni gayretli bir "mektupçu" etmiştir mektuplaşmak alışkanlığı olmayan ülkemizde. Eh, her yazılanı cevaplamak "terbiye"sini(?) edinmeseydim, mektupla konuşmayı sevmeseydim Mihri Belli'yi nasıl tanıyacaktım!

Bir süre sonra da zorunlu koşullar altında "hiç suya sabuna dokunmadan mektup yazma terbiyesi"ne talim edecektim.

Hiçbir mektubu isteyerek atmamışımdır. Kıyamazdım. Ama o kadar yer ve durum değiştirdik ki! Polis baskınlarını da unutmamak gerekir! Bir tek eski mektup yok şimdi elimde. "Bir mektuptan ötekine büyüyor gelişiyorsun" dediğini hatırlıyorum Saide ablanın. Falan durumda şöyle demiştiniz diye anımsatmış olsam duygulanır belleğimin isabetini överdi. Ya da yazdıklarımda işine gelmeyen bir hesap sorma, bir eleştiri sezerse "aa ben bu kadar sıkıntıya gelemem" diye yarı şaka yarı ciddi geçiştirir, olmazsa zekama övgü rüşvetiyle

gerçeği kabul ederdi. Güzel ve içten mektuplarına karşılık verebilmek için aynı düzeyi tutturmak, derinleşmek zorundayım. (15 yaşında bir kızdan söz ediyorum) Bilmeden diyalektik alıştırmaları yapıyordum belki de, ele alınmamış bir yön bırakmak istemiyordum. Her şeyin iç-yüzünü bilmek istiyordum. Bilgilerimi sınavdan geçirmek istiyordum, onaylatmak istiyordum.

Bir süre sonra Saide hanım benim ikinci vicdanım gibi bir şey oldu. Nasıl ki ben de onun. Ona söylemek istemiyeceğim, onun gözünden kaçırmak isteyebileceğim, beni utandıracak, onun bana olan güvenini sarsacak hiçbir şey yapmadım. Önemli olan onun bu duyguyu tanımama, çabalayıp içime yerleştirmeme yardımcı olmasıdır. Gerçek sevginin bu olduğuna inanıyorum; sevilmeye layık olmak istek ve çabası. Zamanla bu öz-kontrol mekanizması genişledi ve ben herkesin karşısına çıkıp da "Evet bunu böyle yaptım" diyemiyeceğim, itiraf etmekten utanacağım bir şeyi yapmamayı yeğledim. Hatta yapmayı kurmadım bile. Zorlanmadım da, çünkü böyle bir şeyi defterime yazmadım, yapar mıyım yapmaz mıyım diye tartışmadım.

Bu demek değildir ki hiç saklım gizlim yoktu. Tam tersine. Herkesin hiç açılmadık bir iç dünyası, derindeki dünyası vardır sanırım. Olması da gerekir bence. Ben bunu değerli bir yük gibi duyumsarım. Bence, bana değer katan bir şeydir. İnsan taşıdığı yükün ağırlığına, olgunluğuna sahiptir. Ama bu yük paylaşılamayacak cinsten olmamalıdır. Tam tersine insanın seve seve taşımak isteyeceği ama ondan boşalmak istemediği için başkalarıyla paylaşmak istemediği bir yükü olmalıdır. Yoksa çökertir insanı sanırım.

43-44 yılları olmalı; Zekeriya Sertel'in bir makalesini okumuştum. "Hiç kimseden olduğu gibi görünmesini isteyemeyiz, ama herkes göründüğü gibi olmaya mecburdur" diyordu. Yani hiç değilse "gösterdiği, görünmek istediği gibi ve o kadar" olmalıdır, olabilmelidir diyordu. 50 yıl geçmiş üzerinden. Sanıyorum bir İngiliz atasözü diye aktarıyordu Sertel. Ve anlaşılacağı gibi, içi başka dışı başka, eylemi daha bir başka insanları, haketmediği puanları avlamak için kendini iyi göstermeye çalışanları yeriyordu. Bu benim ilkem diye tanımıştım hemen. Saide hanım her zaman benden dürüstlük öğrendiğini söylemiştir. Ama dikkatli zekası ile benim dürüstlüğümün sistemleşmesine, bilinçlenmesine bekçilik eden odur bana kalırsa. Bu konuda asıl eğitici olan başkalarında görülen kusurlar ve onlara duyulan tepkidir; başkalarında eleştirdiğini kendisi yapmama dürüstlüğü ve kararlılığıdır.

İnsanoğlunda sıkça görülen bir ölçüde bağışlanası, insanca kusurlar zaaflar Saide ablada da vardı kuşkusuz. Böyle nice devler gördük sonraları. Ama o zaman gençlik katılığı, bağışlamazlığı (hamlığı diyelim) vardı bende. Belki de kusursuz(?) olmasını isterdim onun. Bununla birlikte onu kendime hiçbir zaman örnek almadım, ona benzemeyi hiçbir zaman istemedim. Yola çıkışlarımız bambaşkaydı. O benim kendi kendimi aşmama, sınırlarımı, ufkumu genişletmeme bilinçli olarak ve aktif olarak yardımcı oluyordu. (Kazancı ise, ilerde "ne yetiştirmişim be!" diyebilmek oldu) ve ben seçtiğim yolda onu hep yanıbaşımda görmek, her zaman her durumda güvenilir bir destek bulmak şansına sahiptim. Büyük bir insan sevgisini, bir davaya bağlılığı ve bunun getirdiği çileleri anlayışla ve sevecenlikle paylaşmaya hazır bir dosta sahiptim. İlerde bunun bilincine varacak ve bu bakımdan da borçluluk ve teşekkür duyacaktım.

Liseyi bitirdiğim yıl bir İstanbul-İnebolu seferi yapmıştım yolcu gemisi ile. Vapurda daha önceden tanıdığım bir doktor ahbap vardı. İşsizlikten uzayan sohbet dönüp dolaşıp Saide hanımla dostluğumuza gelince, durumu çabucak kavrayan bu zeki adam "Bugün ancak denkleşirsiniz" demişti. İlerde benim ağır basacağımı ima ediyordu. "Daha neler!" diye düşünmüştüm, Saide hanıma saygım büyüktü. Ama doktora karşı çıkmadım. Haklı olabilir miydi? Evet, kısa bir süre sonra ben Saide hanımın danışmanı, bilim ve sağlık konularında akıl hocası, sonra doktoru, koruyucusu oldum. Bu da olgunlaştıran bir sorumluluktu. Ama karagün dostu rolü hep ona düştü ve o bu rolü yüksünmeden benimsedi. Oysa bütün emelleri ters yöndeydi. Gün yüzü(?) gösteremedim ona. Bir ona bir de anacığıma. Onların açısından bakınca çok acırım ikisine de. Artık her yönden bana yaslanmak isteyen onlardı.

KASTAMONU

Kastamonu'ya göç

41-42 kışında babam Kastamonu iline atandı. Lise son sınıfta idim. Birinci üç aylık dönemin sonunda, kış kıyamette ailecek yola koyulduk. Adana'dan Kayseri üzerinden trenle gelip Ankara yakınlarındaki Irmak istasyonunda aktarma yaparak Çankırı yönüne gidecek olan trene binmemiz gerekiyordu. Gece yarısı, soğuk, kasvetli istasyonlarda, buz tutmuş peronlarda ne zaman geleceği bir türlü bilinmeyen trenleri beklemek ne hüzün vericidir. Irmak, aktarma istasyonu olduğu için genişce bir bekleme salonu vardı sanıyorum. İrili ufaklı dört çocuk. Gül kısa bir süre için İstanbul'da bulunuyor. Küçükler uykuda, büyükler gecenin ayazına uyanmışlığın titreşmesinde bir köşeye toplaşırlar. Bahtiyar teyze istasyon binası önünde peron üzerine kümelenmiş eşya yığınının üzerine oturur. Arkasından, yukarıdan doğru gelen ay ışığının ve de "karartma"nın gölgesinde kalan yüzü hiçbir sır vermiyordur. Başında kara başörtüsü, omuzlarında atkısı, kucağında kavuşturduğu elleriyle kıpırtısız duruyordur. Eşyanın mutlaka kollanması gerektiğine bir türlü karar veremiyorum. "Koca dengi kim götürecek, gel içeri!" diyorum. Aldırmıyor, ama gene de "kaderimiz bu!" gibisine bir ifade belirtmekten geri durmuyor. Kızıyorum. Ama ne fayda, kendisini yalnız bırakamıyorum, içim rahat etmiyor. Babama bile kulak asmıyor beni mi dinleyecek? "Ne kendi etti rahat ne halka verdi huzur!" cinsindendi bizim Bahtiyar teyzecik. (Bende de ondan birşeyler var mıdır diye düşünürüm kimi zaman ne de olsa emeği geçmiştir!) O gecenin, ayışığı altında adeta beyazlaşan ayazını ve kendi açmazımı 50 yıl sonra hala 5-10 yıl önceymiş gibi anımsıyorum. "Ateş düştüğü yeri yakar" denilmiştir ya dünya yanıp yıkılırken sırtımız pek, karnımız tok da olsa biz de kendi küçük perişanlığımızı yaşıyoruz Irmak istasyonunda. (Ama bilindiği gibi tatsızlıklar, zaman geçtikçe tadlanıyor belleğin damağında)

Ve şimdi ben pencere önündeki masamda aydınlık bir kuzey sabahında utanarak yazıyorum bu satırları, Yüzbinlerle Iraklı Kürt sınırlarda sürünürken, Afrika'da bebeler kuraklıktan ve tabii açlıktan ölürken. Bengaldeş'de insanlar ölülerini gömmeye bile fırsat bulumazken. Ve zengin dünya ve hatta yedeklerindeki koca insanlık, hala, insanlığın bu çilesinin nedenlerini sorgulamazken. Onlar yapmacık bir zaferin (?) coşkulu sarhoşluğu içindeler şimdi: Kapitalizmin

sosyalizme karşı zaferi! Sanki bütün bu musibetler kapitalist olmayan bir dünyada oluyor. Vitrinin parıltılarıyla gözleri kamaşanların ta gerilerdeki leş kokan arka avluyu görmeleri mümkün olmuyor.

Çankırı'da bir gece -o zamanki anlayışımıza göre de olsa - pek de konforlu olmayan bir otelde kaldıktan sonra, ertesi sabah kamyon otobüs kırması bir araçla Kastamonu'ya doğru yola koyuluyoruz. Daha kasabadan ayrılır ayrılmaz yolu izi yitiriyoruz. Dağ taş, bayır bembeyaz. Karın kalınlığını tahmin etmek bile güç. Şöför arabayı nasıl sürüyordu hala şaşarım. Her an kara saplanıp kalma tehlikesi ile karşı karşıyayız. Nitekim o kış Kastomonu' ya varabilen son araç oluyor bizimkisi ve yol tam 52 gün kapalı kalıyor ardımızdan. Bu çetin yolculuk aile içinde yıllarca konuşulmuştur. Ama daha çok komik yanlarıyla.

Gece yarısına doğru vali konağının insanı İngiliz battaniyesi gibi saran tatlı sıcaklığını, içtiğimiz sıcak çorbanın tadını, sıcak havluelbezlerinin nemli temasını unutmak olası mı? Adana'dan geliyoruz. Soğuğa hazırlıklı değiliz. Allah bilir kalın çoraplarımız bile yoktu?

Bir derenin iki yakasına kurulmuştu Kastamonu il merkezi. Sık sık iki yakayı birleştiren köprüler ancak birkaç yerde araçlara geçit verirdi. Kent içinde insanlar için taşıt aracına gerek yoktu herhalde o zaman. Bir tek valinin makam arabası vardı görünürlerde. O zamanlar, sanıyorum yalnız resmi görevle ilgili işler için değil valilerin ailesi ile birlikte tüm ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılırdı bu makam arabaları. Kastamonu valisi (sanıyorum Zonguldak'tan) CHP müfettişliğinden gelme Mithat Altıok idi. Babamın arkadaşıydı.

Dere kuzeye doğru akardı. Suyun doğu yakasında merkezden biraz uzakça, vali konağının az ilerisinde cumbalı bir evde otururduk. O bölümde birkaç ev bitişik düzende inşa edilmişti, arkalarda tepelere doğru yükselen bahçeler uzanırdı. Sokaktan iki, bahçeden üç katlı idi evler. O zamana kadar hiç görmediğim ölçüde alçak tavanları vardı giriş katının. Odunla ısınırdık. Kışları, tabii okulda olmadığımız zamanlar, hepimiz bir tek odaya toplaşırdık. Odun yarmayı çok severdim, hala da severim. Odun toptan alınmış, istif edilmiş olurdu. Ama kullanılabilmeleri için yongalamak gerekirdi. Babam giriştiği zaman utanırdım, ona düşmez gibi gelirdi, ben alırdım.

Evin önünden yol geçerdi. Kastomu'yu Çankırı'ya bağlayan tek yol. Yolun ötesinde dereye kadar uzanan geniş kavaklık o sıradaki evlerin özel bahçesi gibiydi. Trafik öylesine seyrekti ki yolu yol olarak algılamazdık. Karşımızda, derenin karşı geçesinin uzantısı olan bir te-

pecik üzerinde Kastamonu Hastahanesi heybetle tepemizden bakardı. Kente göre biraz fazlaymış gibi dururdu.

Yaşamımızın büyük bölümü bu çok hoşlandığım kavaklıkta geçerdi. Yağmurda bile ağaçların altında dolaşmak öyle hoşuma gidiyordu ki! Bir keresinde anamın sık sık pencereye gelip "bu kız deli midir?" diye düşündüğünü bildiğim, kaç kez kendi kendime "yeter artık" dediğim halde kendimi alamamıştım. Üzerimdeki koca palto yıkanmış çamaşır gibi sıkılacak hale gelmişti.

Kastamonu ana yollar üzerinde olmayan içine kapanık bir Anadolu kasabasıydı işte. Hele Adana'ya kıyasla epeyi yoksuldu. Okula gidip gelmek dışında Adana'daki gibi gezintiye, çarşıya pazara gidilmezdi pek.

Bitişiğimizdeki evde oturan evsahibemiz Hatice hanım bana bizim Küçük neneyi, Hanımşah'ı anımsatırdı hep. O da bütün gün bahçe işleri ile didinip dururdu. Ancak bambaşka bir vurgulama ile, Kastamonu ağzı ile konuşurdu o. Bizim nene kadar da sevimli değildi. Sık sık Hatice hanımın bahçeden seslendiğini duyardınız:

-Hörriye, Hörriye, işitmeyo musun kafiir!

Kafir dediği evli barklı bir öğretmen anası olan kızı Huriye hanımdı. Huriye hanım da duldu ve anasıyla oturuyordu. Hatice hanım kendi aklına düştüğü anda hizmetine koşmasını isterdi kızlarının. Gene de öte yandaki bitişik evde oturan ikinci kızı Hafiz hanımla daha çok dalaşırlardı. Anaerkil(!) bir düzenleri vardı. Pek alışık olmadığımız ilişkilerdi onlarınki. Dikkatle gözlerdim. Bizim mutfaktan bitişik eve, onlarınkine geçilirdi. Besbelli ki ev, kiralanmak üzere sonradan bölünmüştü. Huriye hanım çoğu bizim tarafta olurdu. Anneme de biraz şaşardım doğrusu; bazan bakardınız hiç olmadık durumda soy sop meraklısı gibi "o da kim oluyor?" diye kimseleri beğenmezdi. Sonra örneğin monden ve "sosyetik"(!) bir hanım olan bir doktor eşine yüz vermezdi de Huriye hanıma pek itibar ederdi. Okul dönüşü, çok kez üç kadını, annem, Bahtiyar teyze ve Huriye hanım oturmuş sohbet ederken bulurdum. Ama gene de bir hiyerarşinin varlığını sezerdiniz. Annem patrondu, Huriye hanım ortalarda bir yerde dururdu. Bu ikisi boyuna elişi üretirlerdi. Ayşe hanım beş çocuğuna üstbaş diker, daha çok da örerdi. Huriye hanım ise durmadan tentene dokurdu. Satardı belki? Bahtiyar hanımın ise ev işinden vakti kalmazdı bu gibi işlere. Bu acar kadının iğne, şiş tutuşundaki beceriksizliğe şaşardınız. Nice yıllar sonra, Ayşe hanım çamaşır, ütü ve hatta yemek işinin çoğunu üstüne aldığında, Bahtiyar teyze sadece temizlik işine bakarken, boş za-

manlarında, belki de sıkıntıdan, yitip giden gençliğinin ağusunu beş çocuk anası Ayşe hanımın kulaklarına boşaltmakla kendini avuturdu. Ayşe hanım işini bırakıp kendisi ile konuşsun isterdi. O da başını bile kaldırmazdı.

Gene de Kastamonu deyip geçmeyin. Bilindiği gibi şapkanın ilk kez halka tanıtıldığı kent olan Kastamonu'nun bir de kadın milletvekili vardı. Öğretmen Tezer Taşkıran hanım. Ben, kendi hesabıma da, Kastamonu adına da çok kıvanırdım bayan milletvekilimiz ile. Yazları Kastamonu'ya gelirlerdi. Ankara hukukunda okuyan bir kızı vardı, Belkıs. Siyah kıvırcık saçlarının çevrelediği oldukça esmer yüzünde bembeyaz ışıldayan dişlerini hala anımsarım. Bir de hiç ezilip büzülmeden, adam gibi gelip benden lisedeki hocalarımızdan biri hakkında görüşümü sormasını, benden ayrılırkenki tatmin olmuş ifadesini. Ne yaptığını bilen bir kız diye düşünmüştüm. Kestirmeciydi, daha benimle konuşurken kararını vermişti, evlendiler.

Kastamonu Lisesi kız erkek öğrencileri olan karma bir liseydi, muhtelit denirdi o zaman. Biz yılbaşı sıralarında oraya vardığımızda katıldığım sınıf, fen kolu, o yılın ders programında bir hayli ilerlemişti. Oysa biz, Adana'da okul açıldığında, önce savaş dolayısıyla yarım kalan bir önceki yılın programını tamamlamaya çalışmıştık. Yeni okulumdakiler ise geçen yılın konuları ile oyalanmamışlardı. Bir tek tarih dersinde daha kitabın başlarındaydılar. Müdür yardımcısı olan tarih hocamız da bir garip, hiç alışık olamadığım bir tipti. Daha önce hep oturaklı cart curt etmeyen hocalarım olmuştu. Şimdi düşündüğüm zaman aykırı gelmiyor o kadar ama, o zaman bu adamcağıza hiç saygı duyamıyordum, ve herhalde bunu belli de ediyorum. Ne de olsa şımartılmış bir öğrenci idim. Tarihten karnemde 10 notla geliyordum Adana'dan ve adam bana çok kızıyordu. Gelip gelip kapı deliğinden gözlediğini, ne yaptığıma baktığını farkederdim. Farkedince de ille bir münasebetsizlik yapardım. Önce, öteki konuları yetiştirmek için tarihi bir kenara koydum. Ondan sonra da öyle gitti. Vaktim mi yoktu? Olmaz olur mu! Arap harfleri ile yazılı eski kitapları okuyamıyorum diye eski yazıyı sökmeye çalışıyordum kendi kendime tam da o sıkışıklıkta.. Öğrendim de. Ders aralarında koridor köşelerinde okuyup duruyordum. Tarihe çalışmak içimden gelmiyordu o yıl. Hocamız da hiç ders anlatmazdı ki derste öğrenesin. Şuradan şuraya okuyun, haydi bakalım. Gene de tarih bilgim sınıf geçmeme yeter düzeydeydi. Ama o yıl tarihten bütünlemeye, eylüle kaldım. Daha neler! Bu benim için olmadık bir şeydi. İlk yenilgi, hatta ilk terslikti.

Resmen kaldığım halde inanamıyordum. Sanıyorum bütün bir yaz boyu da inandıramadım kendimi. Gereken tavrı almamış olacağım ki eylülde gene geçemedim. Yazın ders çalışmaya hiç alışmamıştım. Bilinç altım inatlaşıyordu. Tabii hocam da. Ortalama bilgi ile yakamı bırakmak istemiyordu, kendisine aldırmazlığımı parmağına dolamıştı. Bu işe benden çok üzülen, hatta çok kızan babam oldu. Şimdi düşünüyorum da, sorularımdan biri yani kalmama neden olan soru Birinci Dünya savaşının politik sonuçları idi galiba. Özellikle müttefiklerin Boğazları geçip Çarlık Rusyasının yardımına koşamamaları ve Gelibolu'da direnen Mehmetçiğin Sovyet Devrimine dolaylı bir biçimde yardım etmiş olması görüşünü savunmam gerekiyordu belki de. O zaman böyle bir tez var mıydı, böyle bir görüşü savunabilir miydim bilmiyorum. Kaderin tersliğine bakın!

Evet böylece bir yıl beklemek gerekti. O yıllarda "olgunluk sınavları" uygulaması vardı. Mezuniyeti almadan olgunluk sınavına giremezdiniz. O beklediğim bir yıl içinde de doğru dürüst tarih çalıştığımı hiç hatırlamıyorum. Oysa yakın Osmanlı tarihi en ilginç konuları içeriyordu. Bilirdim de, severdim çünki. Hazirandaki imtihanı hatırlamıyorum bile. Yeni bir şey öğrenmiş olduğumu sanmıyorum ama geçtim. Ne var ki şevkim epey kırılmıştı. Bir kerede geçmeyince yirmi kere de sınava girilebilir, farketmez gibi geliyordu. "Ya müspet ya menşur" derdi Bahtiyar, "menfi" sözünü kasıtlı olarak bozardı. Onun gibi işte. Bir savrukluk, averelik gelmişti üstüme. Ve birkaç yıl sürdü bu!

Okulda yalnız sınava girecek son sınıf öğrencilerinin bulunduğu günlerde ortak heyecanın verdiği bir yakınlaşma olur gençler arasında. Konudan konuya geçilir, hiçbiri incir çekirdeğini doldurmazdı o dönemde. Hiç doğrudan politik bir konuşmaya tanık olduğumu anımsamıyorum okulda. Parasız yatılı okuyan bir arkadaş vardı. İştahı ile ünlü iri yapılı bir oğlandı. Takılırlardı ona bir somunu bir öğünde yiyor diye. Söz nasıl geldi bilemiyorum şimdi, kız arkadaşlar benim ekmek yemediğimi söylediler. Belki İstanbulluyum diye beni işletiyorlardı. "Hergün bir but et yerse insan ekmek yemez elbet. Evlerine gönderilen eti gördüm geçen gün kasapta" diye tersledi onları. Mustafa'nın sözünü ettiği en azından haftalık et tayınımız olmalıydı. Her şey toptan alınırdı. Böylesi bereketli olurdu. Yerin dibine geçmiş çok utanmıştım. Haklı idi, hiç unutmadım bu 28 Mustafa'yı edebiyat kolundan.

Bir de Mehmet Yavaş'ımız vardı. Gerçekten yavaş bir de-

likanlıydı. Ama Fen sınıfının en iyi öğrencisiydi. Mehmet Akif'in Çanakkale şehitleri için yazdığı (İstiklâl marşını da içeren) o uzun şiiri tüm ezbere bilirdi: "Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!..." Sık sık okumasını isterlerdi. Saygıyla dinlerdi herkes.

Kastamonu'dan en çok hatırladığım şeylerden biri babamla Belediye Başkanı Mehmet Kavuklu'nun savaş üzerine tartışmalarıdır. Mehmet beyler Kastamonu'nun yerlisi idi tabii. Vali konağının bahçesine bitişik büyük bir evde otururlardı. Ailecek görüşülürdü. Akşam ziyaretlerine de gidilirdi. Almanlar ilerliyorlardı henüz. Babam müttefikleri savunurdu. Mehmet bey ise Almanları tutardı. Disiplinleri, askeri güçleri vb., vb. malum teraneler! Dinlemez görünürdüm. Gençlerin lafa karışması pek hoş görülmezdi o zamanlar. Belediye başkanı pek sözle ikna olacak gibi görünmediğinden başka babamın da benim katkıma gereksinimi yoktu herhalde. Bilir misiniz, ille kendi dediğini en doğru, en ikna edici sananlardan değilimdir. Herkesin benim kadar aklı vardır diye düşünürüm. Önemli olan doğru görüşlerin ortaya konmasıdır. Şanlar şerefler (en doğruyu, en güzeli söylemek şan ve şerefi) varsın başkasının olsun. Bu konuda hiç kıskanç değilimdir, olmamak gerekir. Doğru görüşe sahip olduğunu bilmek ve bunu geliştirmek, başka söyleyen yoksa o başkalarını aydınlatmak için hatırlatmak yetmez mi insana? Mehmet beyin Sovyetler'in karşı-saldırısı ve Nazileri Berlin'e kadar kovalamaları karşısındaki tepkisini izleyemedim ne yazık ki, Kastamonu'dan ayrılmıştım.

O 42 yazı, savaş bütün şiddetiyle devam ediyordu. İstanbul'a gitmemiştik. Ama sonra, ben okula gidemeyince Beylerbeyi özlemi ağır bastı anlaşılan. Çankırı-Ankara üzerinden trenle yaptığım bu yolculuğu hiç hatırlamıyorum ama o kışı çok iyi hatırlıyorum. Eğitimime büyük katkısı olmuştur. Varlık vergisi rezaletinin icad edildiği yıldı. Lâle sineması yakınında o zamanki adı 'Kamer' olan bir ayakkabı dükkanından bir çift papuç almıştım o günlerde. Papucun ayağıma fazlaca dokunmasına hiç katlanamam. Bu nedenle, galiba kalıba konmaları için mağazaya bırakmıştım papuçları. Bir ya da iki gün sonra almaya gittiğimde kapanmıştı dükkan. Ve daha birçok başka dükkanlar. Issızlaşmıştı İstiklal Caddesi. Sanki bir kasırga tüm canlılığını silip süpürmüştü Beyoğlu'nun. Üzüntü ve korku elle tutulacak gibiydi. Matem sinmişti tüm caddeye. Bizimkiler yani dedemler ise bu vartayı oldukça kolay, zararsız atlatmışlardı. Ama dedem bile üzgündü. Sonu nereye varacak diye korkuyordu belki. Belki biraz utanıyordu da. Meclisin oybirliği ile kabul ettiği varlık vergisi savaş vurguncusunu.

karaborsayı, yolsuz kazançları hedef alacak, bozulan ekonomiyi biraz ferahlatacaktı güya. Öyle olmadı elbette. Azınlıklara vurdu.

Savaş yıllarında Türk ordusunun mevcudu 100 binden 500 bine çıkarılmıştı. Araç gereç de ona göre kuşkusuz. Büyük bir mali yük. Tüm genç nüfus silah altında gibi hemen hemen. Bazı kur'alar üç yıl askerlik yapıyor. Tüketim artmış, üretim azalmış durumda. Yiyecek, özellikle buğday ve şeker fiatları kısa bir süre içinde bilmem kaç katına fırladı. Yarım somundan dörtte bir somuna indirildi adambaşı tayın. Biçimi, rengi, büyüklüğü sanki tutabilirmişim gibi gözümün önünde şimdi. Millet aç. Herkesçe - elbette haklı olarak- bu kadar aranan, yokluğu çekilen bir nesneden kendi isteğimle el çekme görevi gibi bir anlayış gelişti bende. Daha o zamandan az ekmek yemeye alıştırdım kendimi. Ama sınıf arkadaşım Mustafa bunu bilmiyordu. Belki de züppelik sayıyordu. Oysa biz de etkileniyorduk elbette bu kısıtlamalardan, fiat artışlarından. Anamın kara kara düşündüğünü anımsarım. Gene de biz, Mustafa'nın dediği gibi et, yani özlü besin alabiliyorduk iyi kötü. Yani aç değildik. Ama millet çok açlık çekti. Yalnız açlık mı? Başka konularda da büyük sıkıntı vardı. Örneğin yakacak. Açken ne kadar üşür insan!

Tarım ürünlerinin fiatlarının birdenbire artması büyük toprak sahiplerinin birdenbire büyük servetler edinmelerine yol açtı. Anlatılır ki kentlerde yaşayan yüksek tahsil görmüş toprak sahibi gençler bürokrasideki görevlerinden ayrılıp topraklarının başına döndüler. Beri yandan burjuva kapitalist yatırım anlayışından ya da deneylerinden yoksun yeni toprak zenginleri İstanbul'un eğlence yerlerinde tomarlarla banknotlar bırakan "Hacıağa"lar oldular. Devletçi (!) CHP ülke ekonomisine az gelirlilerden yana bir çeki düzen vermek şöyle dursun herşeyi tamamiyle başıboş bıraktı. Bu hacıağalık olgusuna tek tepki, bu tiplerin, sadece köylüce davranışlarını alaya alan karikatürlere konu edilmesi oldu. Ciddi bir ekonomik - sosyal eleştiri çalışması anımsamıyorum.

Bozulan ekonomi, dış ticaret dengesi vb. ithal mallarının hatta iç üretim mallarının piyasadan çekilmesine neden oldu. Ünlü nohut kahvelerini duymuşsunuzdur. İlaç, kinin bile ortalıktan kalktı. Hastanelerde röntgen filmi bulunmaz oldu örneğin. Bir yerlerden bulup getirirseniz filminiz çekilirdi. Çocukluğumuzda "karaborsa" diye bir şey bilmezdik. Onu da öğrendik. O gün bugündür karaborsa da bir olgu haline gelmiştir ülkemizde. Zenginlerimizin bir kısmı karaborsadan alışveriş etmeyi sıradan insanların erişemedikleri övü-

nülecek bir ayrıcalık saydılar. Bir kısım sıradan yoksullarımız ise karaborsada varlıklılar ile aşık atmayı bir marifet sandılar. Yalnız ceplerimizi değil insanımızı da, toplumsal ahlakımızı da yozlaştırdı karaborsa. Ve devletçi ve de demokratik iktidarlarımız seyirci kaldılar buna. Resmi zabıta memurlarının Mahmupaşa yokuşunda birkaç yoksul işportacıyı kovalaması karaborsaya karşı "ekonomik önlem" sayıldı.

Ertesi yıl Saide hanım bize evlere gidip dikiş diken (gündelikçi) bir Rum terzi ayarlamıştı. Hepimiz başına üşüşüp, yarım yamalak Türkçesiyle anlattıklarını dinliyorduk. İstanbullu bir Rumla evlenmek üzere kısa bir süre önce Yunanistan'dan gelmişti bu kadıncağız. Varlık vergisini ödeyemediği için kocasını Aşkale'ye çalışma kampına göndermişlerdi, yol yapımı için taş kırmaya. Yani "borcunu" emeğiyle ödeyecekti. Kurbanlardan bir tanesi idi bu aile, en kötüsü de değildi kuşkusuz. Saide hanım epey müşteri sağlamıştı bu genç kadına. Saide hanımın sosyal faaliyetler alanına girerdi bu gibi işler. Hiç çekinmeden insanları mecbur ederdi, kolay kolay da reddedemezlerdi. Okumak isteyen kaç öğrenciye üniversite eğitimi sağlamış, meslek edinmelerine yardımcı olmuştu. Nasıl yapardı bilmiyorum. Evet Saraçoğlu Hükümeti Alman modeli kamplar kurmuştu azınlıklar için.

O 42-43 kışı Doğu Cephesinde en çetin savaşların yılı idi. Ünlü Stalingrad kuşatması, daha doğrusu savunması (19 Kasım 1942 - 2 Şubat 1943) sürüyordu. Sovyet Kızılordusu Almanlara şamarı indirdiği zaman İstanbul'daydım. Her yan asker doluydu. Kastamonu'ya giderken bindiğim gemi asker doluydu, sevkiyat vardı. Daha önce sözünü ettiğim doktor tanıdık da bu sevkiyatta görevli bir yedek subaydı.

Kastamonu'ya dönüşte deniz yolunu seçmiştim. İnebolu Kastamonu'nun iskelesidir bilindiği gibi. Orada beni Emniyet Amiri karşıladı. Kastamonu'ya gitmekte olan bir kamyonla yolculuk etmemi sağladı. Üstümü başımı, kışlık kılık olmasına karşın, zayıf bulmuş olacak ki bana bir de kaput verdi, polis kaputu. Şoför, muavini ve ben yola koyulduk akşam vakti. Mart ayı idi sanıyorum. Yükseliyoruz. Dağ-taş kar. Lekesiz bir gökte tam bir dolunay güneşle yarışırcasına ortalığa ışıltı yağdırıyor. Pırıl pırıl bir dünya. Hoşnutluktan gevşemişim. Yakışık alacak olsa bir türkü bile söyleyeceğim. Küre'ye yaklaşıyoruz. Bir inişte su sesine benzer bir şeyler duyuluyor. Duruyor şoför. Gidip bakıyor, az ilerideki köprüyü su almış. Orada suyun çekilmesini bekleyeceğiz sanıyorum. Hiç telaşlanmıyorum. Evdekilerin

merak edecekleri aklıma bile gelmiyor. Şoför "dağa tırmanıp yukarıdan aşacağız" diyor. Coğrafyasını çok iyi kavramıyorum ama ses edecek halim mi var? Adam kimbilir nasıl hayıflanıyordur "nereden başıma bela ettim bunu" diye. O kadar utanıyorum ki! Vuruyoruz dağlara. Polis kaputu sırtımda. Az daha kabul etmeyecektim. Ayağımdaki papuçlar karda beş para etmez. Kar diz boyu, yumuşak. Batıyoruz içine. Ama bunları düşünemeyeceğiniz kadar güzel bir gece. Yolu bilmiyorum, insanların dünyasından ne kadar uzak olduğumuzu da bilmiyorum. O engin, insanı sersemleştiresiye güzel doğanın içindeki (sinematografik) yitikliğimi pek romantik buluyorum! Allahtan Küre çok uzakta değilmiş. Bir iki saat içinde, ayaklarım donmadan, Küre'de eşi ve kendisi öğretmen olan bizim ev sahibesi Hatice hanımın torununun evine varıyoruz gece yarısı.

Ertesi gün Kastamonu'ya vardığımızda aile meclisine anlatıyorum başımızdan geçenleri. Yeniden buluşmanın da sevinciyle o dağda bata çıka yürüyüşümüzü, engin doğa içindeki gülünçlüğümü kimbilir ne kadar komikleştirerek anlatıyorum ki annem biraz şaşkın, "kız sen deli misin, hiç korkmaz mısın?" diyor. Bu kez ben şaşırıyorum. Uzun yıllar sonra bile düşünmüşümdür; korkmalı mıydım? Sanmıyorum. Annemin "deli misin?" demesinde korkuyu aklıma getirmeyişime dokundurma vardı, yoksa cesarete değil. Cesaret, bilindiği gibi korkuyu akıl etmemek değil, bilinen tehlikenin korkusunu yenmektir. Bazı korkuları tanımıyordum daha. Ne de olsa doğal hakkımız gibi kabul ettiğimiz bir güvenlik içinde olma ayrıcalığımız vardı.

Tevhide

Kastamonu'nun yaşamımdaki önemli yeri arkadaşım Tevhide Goloğlu dolayısıyladır. Tevhide Kastamonu'nun yerlisi idi. Akıllı, ileriye dönük bir kızdı. Kasaba kızına benzemezdi. Edebiyat sınıfında okumuştu, daha önce bir ahbaplığımız olmamıştı. Tatile gireceğimiz günlerde, sınav kapısı önünde toplu bir konuşma sırasında, birdenbire "arkadaş, ben seninle görüşmeyi sürdürmek istiyorum" deyivermişti bana. Davranışını, isteğini ileri sürüşünü ilginç bulmuştum. İlgisine de sevinmiştim. Doğal olarak ilk önce kitap alışverişi ile başladık. Goethe'nin "Genç Werther'in Çektikleri"ni almıştım ondan. Ne kadar değer vermiştim bu kitabın -Kastamonu'da- onda bulunuyor olmasına. Böylece yeni bir dostluğun temelleri atılıyordu. Tevhide de o 42 yılında liseyi bitirdi.

...Hala duymuyordum

Önümüzdeki kavaklık ay ışığında bir başka türlü güzel olurdu, dingin bir sevinç verirdi bana. Böyle bir geceydi. Mahallenin tüm gençleri- kız erkek- dışardaydık. Epey vardık. Bir ara herkesin susup bir şey dinlediklerini, güzel bir şey dinlediklerini fark ettim. Müzik sesi idi, Çankırı yolunun toplu gezilerine çıkılan 5'inci kilometre diye adlandırdığımız yukarı bölümünden geliyor diyorlardı. Yaklaşıyorlar diyorlardı. Ben hala duymuyordum. İşte böylece kimse farkına varmadan işitme yetimi epey yitirmiş olduğum anlaşıldı. 17 yaşımdaydım daha. Üzülmedim, dert de etmedim. Henüz ne demek olduğunun daha doğrusu olacağının farkında değildim belki. Şaşırmıştım sadece. Bu da ne demek oluyor du yani? Gündelik yaşamımda kendisini hissettirmiyordu henüz. Hemen çare aramaya bile koşturmadık. Çaresi var mıydı yok muydu onu da bilmiyorduk. İstanbul'a gelip de doktor doktor dolaşmaya başlayınca iş çatallaştı biraz. Bir iki olmadık ameliyat önerisinden sonra sağırlığımın "otoskleroz" denilen, zamanın tıp biliminin iyileştiremediği organik, kalıtımla ilgili bir dert olduğu anlaşıldı. Ailede, bilindiği kadarıyla, benimki cinsinden ağır işitme hiç olmamıştı. Asıl sorun benim yıllarca önce doktor olmaya karar vermiş olmamdan doğuyordu. Yoksa ağır işitiyor olmanın, bana göre, hiçbir sakıncası yoktu. Gerçekten daha ortaokul sıralarından doktorluğa heves eder olmuştum. Adana Kız Lisesindeki arkadaşım Süheyla İnanç'la hep bunu konuşurduk. İkimiz de çocuk doktoru olacaktık. Ama benim için çocuk doktorluğundan asıl amaç geri kalmış özürlü çocuklara yardım edebilmek isteği idi. Ülkemizde o kadar ihmale uğrayan, horlanan, doğanın ve toplumun o kadar haksızca ve acımasızca vurduğu bu çocukları sevilir kılabilmek, koruyabilmek özlemi idi. (Bu çocukların durumu hala yüz karasıdır bizde, Türkiye'de) Böylece Müfide için de, dolayılı da olsa, "bir şey" yapmış olacaktım. Bu istek benim için o kadar "özel ve derin"di ki bunu Süheyla'ya bile söyleyemezdim. Bununla birlikte çelişki gibi görünse de doktorluğu bir amaç değil de bir araç olarak anlamışımdır her zaman. İnsan olmanın, yararlı olmanın bana uygun düşeceğini, üzerinde yürüyebileceğimi düşündüğüm bir yolu.

Çok duraksamalar geçirdim, vazgeçmem gerekecek mi diye. Aslında doktorluğun kulağa hiç de gereksinimi olmayan dalları vardı. Ben olmasam hasta çocuklar ne olacaktı peki??? Belki en önemlisi Müfide'ye ihanet (?) edip etmemekti.

Önemli konularda hep iyimserimdir. Gerçekçi olmamak mıdır,

kendine fazla güvenmek midir, güçlükleri göze alma cesareti midir bilmiyorum. Ama şimdi bile geri dönüp baktığımda, en güç dönemlerde bile doktorlukta direttiğime pişman olmadığımı anımsıyorum diyeceğim. Nasıl pişman olabilirim ki tıp yaşam bilgisinin ta kendisidir. Doğanın, canlı varlıkların evrim ve yaşam süreçlerinin diyalektiğini kavramak büyük bir mutluluktur. Tıbbın bana vermiş olduğu bilgi ve kavrayışı edinmiş olmaktan çok hoşnutum. Eziyet çekmedim mi? Önceden hiç hesaba katmadığım halde asıl güçlüğü derslerde çektim. Başka biri olsa sorunu başka türlü alırdı ve sanıyorum mutsuz olurdu. Ben ağır işitmeme -isterseniz sağırlık deyin buna- önem verenlerle içten içe alay etmişimdir hep, kusura bakmasınlar! Hele geri zekalılara kanıp da kendime acımak gibi bir tuzağa hiç düşmedim. Ya bir de anlayışım, ya da yüreğim sağır olsaydı, düşünsenize!!!

Sağırlığım beni engellemedi mi? Elbette engelledi. Hem de nasıl. Ama hala doktorluktan ekmek yiyiyorum, hem de gavur ellerinde. Daha ne isterim!

Bu derdin benim için daha güç yanı belki de hastalığın işitme bozukluğu yanında kulak çınlamalarına da neden olması idi. Ne şırıltılar, ne bitmez tükenmez çağıltılar kulaklarınızdaki, tiz, anlatılası değil. Doğadaki seslere benzemez ki adını koyasınız. Daha çok elektronik desem olur mu bilmem. Organik diyemezsiniz. Zaten herkesin ki bir başka türlüdür herhalde... Sessizliği dinleyemezsiniz. Kafanızın içindeki gürültü büsbütün belirginleşir o zaman. Bazan, örneğin sinirlendiğinizde, kızdığınızda, hastalandığınızda, gecenin karanlığında, uykunuz kaçtığında eğer bu sese kendinizi alıştırmamış, onu dinlemeyi, hiç değilse ondan rahatsız olmamayı öğrenmemiş iseniz epey canınızı sıkabilir.

İnsan konuşma sesini çevresindeki seslerin şiddetine göre ayarlar. Farkında olmadan yapar bunu. Sizinle konuşanın sesini az duyunca kendi sesinizi de alçak tutarsınız. Fakültedeki arkadaşlarım sağırlığımın hiç umurunda hatta farkında değillerdi de alçak sesle konuşmama kızarlardı. Biri, "sen konuştuğunu sanıyorsun ama sadece dudaklarını oynatıyorsun, ses çıkarmıyorsun ki" demişti. Yüksek sesle konuşmak ve gülmek çok ayıp sayılırdı bizde. Hele bağırmak! O eski Sevim'i nerde bulasın şimdi?

ÜNİVERSİTE

Doktor olma yolunda

O yıllarda, üst katta bahçe yönünde bir odam vardı Beylerbeyi'nde yalıda. Yurtdışına gitmeden önce Nazım dayım yatardı bu odada, karyolası, gardrobu, şezlongu ve masası olduğu gibi korunmuştu. O gidince odayı bana verdiler. Tam oda hizasında, kökü yalıdan belki 8-10 metre uzaklıkta bir ıhlamur ağacı vardı. Öyle ulu bir ağaçtı ki yaprakları neredeyse odama girecek gibiydi. Ne çok da yaprağı vardı. Vakti geldiğinde ne çok çiçek verirdi, şaşardım. Torba torba toplardık çiçeklerini. Gene de ta yukarıdakiler kalırdı, dalında kururdu. Odam ıhlamur kokardı. "Flamur" derdi bizimkiler. Bir yüzü bahar yeşili ve parlak, tersi çağlalaşmış buğulu yaprakları, Boğaz'ın hiç eksik olmayan esintisinde binbir kıpırtıyla harelenir açık pencere önünde çalışırken ayartırdı beni. Yaprakların oynaşmasında dinlenirdim. Fazlaca dinlenirdim belki!

O 43 yazı Üniversite giriş sınavına hazırlanıyordum. Annem bir ahbabından telefon etti bir gün, eve dönünceye kadar geciktirmek istememişti müjdesini. Beni yaz günü kitaplara yumulmuş düşünmek benden çok onu bunaltıyordu biliyorum. İftihar listelerinde yer almam dolayısıyla Tıp Fakültesine sınavsız girebileceğimi bildiriyordu. Henüz öteki fakültelerde giriş sınavı yapılmıyordu. O zaman tek olan İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesine her yıl 500 öğrenci alınırdı. Başvuru ne kadar olurdu hatırlamıyorum.

Annem haberi vermese gidip sınava girecektim. Hiçbir zaman bu anlamda uyanık, cinfikirli olmadım. O yıl başvuran başka bir tanıdığım da yoktu. Sevinmiştim elbette. Gene de bir süre ıhlamur ağacı ile dertleştiğimi anımsıyorum. Akşama yaklaşan saatlerdi. Güneş batıya dönmüş alçalmaya başlamıştı. Yaprakların üzerine düşen sarı ışıltılar sıcaklık, cana yakınlık duygusu veriyordu. Belki de sınav yükünün üzerimden kalkmasının verdiği rahatlamaydı duyduğum. Edebiyat yapıyorum sanmayın. Şimdi bile bu ağacı düşünmek bana heyecan veriyor. Ne kadar mutlu ne kadar içli anlarımız olmuştur birlikte. Felsefe yapmışızdır, dertleşmişizdir, dedikodu etmişizdir, öf-

kemizi boşaltmışızdır. Tek tek yapraklarını bile tanır gibi olurum bazan.

- Herkes sınava girerken bizim kaytarmamız ayıp olmayacak mı? diye sormuştum ona.

- O kadar formel olma, dünyada böylesine kılı kırk yaran adalet bulamazsın, kuramazsın da! Sadece hakkını kullanacaksın.

demişti bana. Gene de fakültede sınav sözü açıldığında sınavsız girdiğimi söylemeğe utanırdım, hakkım olmayan bir şeye sahip çıkmışım gibi.

Üniversite girişi ile ilgili tek sorun sınav değildi ki! Dedemin hiç aklı yatmıyordu bu işe. Tüm aile ilişkileri ve benim yarı yarıya Yalı'nın kızı olduğum düşünüldüğünde başımı alıp başka bir yere taşınmam olacak bir iş gibi görünmüyordu. Tatsızlık çıkacaktı. Neyse ki babamın mektubu imdada yetişti. Babam okuma isteğime engel olunmamasını rica ediyordu dedemden. "Günahı boynuna" demiştir dedem herhalde. "Dediğim dediktir" tutumu yoktu onda. Sadece kendi para işleri ile ilgili "Zinhar!" ları vardı. "Zinhar!" derdi, Katiyen olmaz! anlamına. Bir daha da başka bir şey demezdi.

PCN

Eski alışkanlıkla hala PCN (fransızca okunduğu gibi pe-se-en) deniyordu tüm fen bölümlerinin ve Tıp öğrencilerinin birlikte okudukları ilk yıla. Oysa (adı değiştirilmiş) Fizik Kimya Biyolojinin ilk harfleriyle FKB olmuştu artık. Sonradan bir yangında tümden yanan, çevresinden bağımsız kocaman yuvarlak bir anfi idi dersliğimiz. Zeynep Hanım konağı deniyordu. Toplam 1500 öğrenci olurdu sanıyorum bu ilk yılda. Aramızda Kimya mühendisliği makbul tutulurdu nedense.

Zamanla kalabalık içinde tanıdık yüzler seçiliyor. İstanbul'dan, Adana'dan, Kastamonu'dan eski anılar tazeleniyor. İlk yıl daha çok rastlantılara bağlı ardakaşlıklar kuruluyor. Kimi orada kalıyor, kimi yürüyor. O yıllarda okul dışına da taşacak sürekli arkadaşlık kurduğum kimse yoktu. Aramıyordum da. Merhaba diyene merhaba diyordum. Böylesi daha iyi geliyordu. İçli dışlı olmadan arkadaşlığı istediğin düzeyde ve yüzeyde tutmak senin elindeydi. Üstelik de bana bir şeyler katacak, ciddi konuşulacak dostlar bulmak pek kolay değildi. Herkes bir şeylerden yakınır bir şeyleri eleştirirdi ama ciddi ve sistemli bir biçimde politika konuşulduğunu anımsamıyorum. Tüm öğrenci birlikleri CHP'nin politikasını güderlerdi. Zaten denetim al-

tındaydılar. Evet, ne Tahran Konferansı (28 Kasım-2 Aralık 43), ne dağılan Komintern (Mayıs 43) ne de genellikle savaş umurundaydı milletin.

Daha ortaokul yıllarında erkenden boy atmış, Türkiye ölçülerine göre uzun boylu bir kız olmuştum. Bu yüzden de kolay seçiliyordum. Ezilip büzülmeyen, ağzı laf yapan biri olarak da dikkat çekiyordum. Onun için ancak kalburüstü fiyakalı kent çocukları yanıma yaklaşmaya cesaret edebiliyorlardı. Çevremde kızlı erkekli bir gösterişliler grubu oluşmuştu. Bir gün Beyazıt Aksaray yolunu, sonradan Menderes'in kurbanı olan yüzyıllar görmüş ulu ağaçların süslediği o güzelim yolu birlikte yürüdüğümüz öğrenci yurdundan bir arkadaş;

- Biz size Lordlar Kamarası diyoruz,

demişti bana. Çok bozulmuştum. Gerçi bu ilk yılın grubu dağılıp gitti sonra. Zaten çoğu başka fakültelerin öğrencileri idiler. Ama eleştiri (belki de eleştiri değildi??) kulağıma küpe olmuştur. Ben ki daha ilkokuldan -bilinçsiz de olsa- ezilenden, hakkı yenenden yana safımı seçmiştim, soylu görünmek olur muydu?

Hep yeni, değerli, bana bir şeyler katacak insanlar arayışı içindeydim. Biraz da bu yüzden ahbap çavuş ilişkilerinden, dar çevreler içine hapsolmaktan hoşlanmadım. Ve çevremle olan dostluklarımı, kadın-erkek, herkesle, her zaman eşit düzeyde tutmaya gayret ettim. Bu yüzden şöyle bir şey oldu bakın:

Kastamonu'dan gelme bir delikanlı vardı. Askeri Tıp'da okuyordu. Eski tanışlıktan dolayı birazcık daha teklifsiz sayılırdık. Merkez binada 6. dersanenin önünde iç avludan gelene geçene bakıyordum yukarıdan. Ders saatinin gelmesini beklerken hep böyle yapardık. Daha sonraki yıllardaydı. Elçiye zeval yok gibisine yanıma yaklaştı arkadaş. Askeri tıplılar merak ediyorlarmış bu kadar oğlanı bir arada nasıl idare ediyor muşum diye. Akşamları oturup kızların dedikodusunu yapıyorlardı besbelli. En iyi savunmanın saldırı olduğunu öğrenmişim demek: "Merak eden buyursun, yerimiz çok!" dedim. Kendi pişkinliğime kendim bile şaştım, biraz da utandım. Ama renk vermedim. Pişman da olmadım. Açık veremezdim. Tepeme bineceklerdi. Ya bir erkek arkadaşının flörtü olacak, himayesine (!) girecektin. Eh koruyucunu öyle pek sık değiştirmezsen hoş görülecek, "yenge" olarak hatır(?) görecektin, ya da kitaplardan başını kaldırmayacak, kimsenin suratına bakmayacaktın, hep kız arkadaşlarınla dolanacaktın. O zaman da pek saygı ve takdir görecek değildin ya!...

Allahlık veya "inek" sayılacaktın. Genellikle erkek milletinin tavrı bu olmuştur bizim gençliğimizde. Kadın milletinin de kendi göbeğini kendisinin kesebileceğini hiç kabul etmek istemez. Ona bu fırsatı vermek istemez. Bağımsız bir insan olmağa alışsın istemez. Şu "yenge" lafına bakın şimdi. Bütün esnafın, tanıdıkların yengesisinizdir. Gerçekten yengesi olmadığım kişiler, politik tanışlık, arkadaşlık ilişkisi içinde olduğum kişiler bile "yenge" demiyorlar mı dayanamıyorum. Kardeşim, bacı de, abla de, teyze de, anne, hatta nene de, bırak şu "yenge" lafını. Elbette ki saygı sözü olarak söylüyorlar. Ama dolaylı bir saygı. Senden önce "ait olduğun adama" saygı. Yani gene önce erkeğe saygı, sana da onun hatırı için. Bunda bir de genç kadınlara teminat var, sen ağabeyimize ya da ne bileyim başka yakınımız belleğimiz birine aitsin. Bizden sana saygı. Lafa bak!.. Bir kadın kendisi olarak, kendisi için saygı görmeğe layık değil mi yani?

Ama ben özgürlüklerimi hep alnımın teri ile, başkalarının ne diyeceklerine önem vermeyerek ya da tepkilerini karşılamağı göze alarak sağlamışımdır.

Örneğin yalnız sandala binmemiz, başımızı alıp gitmemiz hoş görülmezdi yalıda. Hacıbabanın eve geliş saatinden önce evde olmalıydık. Gizli saklılık hoşuma gitmiyordu. Bir gün kendisi balkonda iken kayığa binip asıldım küreklere. Ayağa kalkıp arkamdan baktığını da gördüm. Gittim gideceğim kadar. Döndüğümde hiçbir sorun yoktu. "Aferum! Aferum! Eyi kürek çekeyi!" demiş dedem. Sandal gezintileri üzerindeki "Bağı" kalkmıştı böylece. Her zaman bu kadar kolay olmaz elbette.

Ama gene de her zaman denemeye değer. Kem dillilerin dilini bağlayamazsın. Geriye kalıyor haklı ve doğru davranış içinde olmak. Şimdi düşünüyorum da: bu konuda insan, belki de ayrımına varmadan toplumla üstü kapalı (zımnî) bir uzlaşmaya giriyordur. Bazı konularda özgürlük almak için bazı başka konularda baş eğiyorsun, yani fazla mazbut, fazla disiplinli oluyorsun. Belki biraz çekingen oluyorsun.

Ama üniversite öğrenciliği konusunda dedeme karşı verdiğim mücadele o kadar başarılı olamadı. Dedem, benim sabahın köründe yola çıkıp gece yarıları, yani hava kararıktan sonra eve gelmemden hiç hoşnut değildi. Haftada bir gün akşam sekize on kala çıkardık dersten o ilk yıl. Vasıta ile Beylerbeyi vapuruna yetişmek olanaksızdı. Ta Beyazıt'daki merkez binadan Galata köprüsünü de aşıp Üsküdar iskelesine kadar koşarak sekiz vapuruna yetişirdik üç kız. Birini hiç anımsamıyorum. Ama benimle birlikte koşan gencecik kızın yanı ba-

şımdaki "bir kısrak başı gibi" uzanmış profili, al al olmuş yanaklarıyla belleğimde hala. Mercan yokuşundan aşağı doğru son hızla koşarken uçucakmışım gibi geldiği olurdu. O saatteki kurs pek mi gerekliydi? Yoo. Devam mecburiyeti bile yoktu. Sekiz vapuruna yetişemesem kıyamet mi kopardı? O da değil. Ama yetişebilmek çok güzeldi. Ondan sonraki vapur da dokuzdaydı herhalde.

Bir kızın doktor olmasını da zirzopluk sayıyordu belki dedem. (Sonradan övünecektir, hep öyle olur ya) Kim ve ne olduklarını merak bile etmediğim taliplerim(!) oluyordu. Kalkavan'ın torunu iyi kısmet sayılıyordu besbelli. Rıza Kaptan belki de bir Karadeniz uşağı ile başgöz etmek istiyordu beni. Anneannem ise ses etmiyordu. Ben onun gözdesi (zutrası) bilinirdim. Ne de olsa kadındı. "Bişe" (bir şey) olayım istiyordu belki. Rize'deki köyünden yeni geldiğinde, şehirli akrabalarının, kendisini hiç tanımadığı dikiş makinesinin başına götürüp de çalımla "işte makina burada, al dik!" demesini, yüreğine işleyen bunalımını 80 yaşında hala unutmamıştı. Kimseye bir şey sormadan başarmasının övüncünü de.

Akraba-i taallukat içinde de namusumun bekçiliğinin kendilerine düştüğünü sananlar, kafa ütüleyenler de eksik değildi. Evde, yani yalıda, hani nerede ise istiskale(!) uğrayacaktık. Yıl sonunda sınavlar zamanı, Rıza kaptan, her gece yatmaya giderken çalıştığım odanın kapısını açıyor "sen daha yatmadın mı?" diyordu. O zaman boşuna elektrik yaktığımı söylemek istiyor diye düşünüyordum ama asıl amacı öğrenci düzenimi baltalamaktı. İyice tadı kaçmıştı. Aramızdaki uzaklık gitgide büyüyordu. Ben aykırı gidiyordum. Kurda kuşa yem olurum diye korkuyordu belki. Şimdi yargılamıyorum onu. Kavraması güçtü gerçekten. Yaşlanmıştı da üstelik. 90 larındaydı. Hele 50 yıl sonra şimdiki duruma bakarsak onu ilerici bile sayabiliriz gerçekten. Ama o zaman çok canımı sıkıyordu. Artık yalıda kalamazdım.

O yıl yalıda, genç olması nedeniyle az buçuk laf anlayan tek kişi Arap Hatçe'ydi gene. Deli dolu konuşur, köyün dedikodularını anlatırdı bana, "efkarımı" dağıtırdı. Pek çok ortak anılarımız olmuştur onunla belli bir mekanı yıllar boyu paylaşmaktan dolayı. Ama bunlar içinde unutulmayanlar, belli bir tat bırakanlar ortak bir çabayı birlikte yürüttüklerimizdir. Örneğin o 43 yılında, karayelin insanı ıslak ıslak kamçıladığı bir kış günü yalının rıhtımından balık yakalayışımızı hep anımsarım. Deniz ve rüzgarın sersemlettiği hayvanlar sürü ile geliyorlardı. Kepçeyi daldırıyor, 40-50 santim boyunda dipdiri koca bir torik çekiyorduk yukarı. Lodos balığı değillerdi. Dayanabildiğimiz ve

balık geldiği sürece avladık. Tenekelere bastık sonra, tuzladık. Hatçe Hacıbabaya sattı balıkları gemilere kumanya olarak.

Yenişehir Kaymakamı

Babam Kastamonu'dan sonra Balıkesir Em.Md.'ne atanmıştı. Şubat tatilinde ailemi görmeğe gittim o yıl. Vapurla Bandırma'ya gidiliyor, oradan trene biniliyordu. Ankara'ya bile düzenli otobüs seferleri yoktu daha. Bütün bu petrol zenginliğimiz(?) İkinci Dünya Savaşından sonra gelişti.

Yuvaya dönüş güzeldi. Kız kardeşlerim lisede okuyorlardı. Gül bayağı yakışıklı bir kız olmuştu. Güner de yavaş yavaş çocukluktan çıkıyordu. Güzel çocuktu. Bir ara sıska bir kızdı o. Ta Adana'dayken babam bir gün onun zayıflığını kastederek "Sevim ne yapacağız bu kızla, gece rüyalarıma giriyor" demişti de çok şaşırmıştım. Babaların da böyle duyguları oluyordu demek! Üstelik de benimle dertleşiyordu. Bana kalırsa abartacak bir şeyi yoktu Güner'in. Ablalarının daha önceden tuttukları yer onu sıkıştırıyordu. Bir de oğlan üstüne. Oğlan Balıkesir'de ilkokula gidiyordu henüz. Müfidecik hep o hepimizin sevgilisi Müfidecikti. Derdini biraz daha iyi anlatıyordu. Sevim abla diye yanıma sokuluyordu. Ötekiler gibi o da abla diyordu bana. Kimi zaman nutuk atar gibi bir eda ile "Yaşaşi Djuhuriye" (Yaşasın Cumhuriyet) diye komiklik bile yapıyordu. Müfidenin nutuklarını ne kadar çok anımsamışımdır.

Yaza doğru babamın meslek hayatında bir kriz patlak verdi. Babam vekalet emrine (açığa) alındı. Tarı ailesi de gene -geçici de olsa- Beylerbeyi'ne göçtü. Yazdı ama misafirlikten biraz değişikti bu seferki. Hepimiz üzgündük. Babamın derdini paylaşmak istesek de bir şey yapamıyorduk. Konuyu açamıyorduk bile, bizimle konuşmak istemez diye düşünüyorduk.

Balıkesir Lisesinde Turancı birkaç ögretmen ve öğrencilerinden oluşan bir grup varmış. Belli bir faaliyet içinde imişler. Liderleri durumunda olan Necdet Sencer zamanın Turancı denen aşırı sağcı ve Hitler'ci ideologlarından elebaşı Nihal Adsız'ın kardeşi imiş.

Bilindiği gibi 1944 baharında savaşın gidişi değişti. İkinci cephe açıldı açılacak. Türkiye Cumhuriyeti de artık Müttefiklere meylediyor açıkça. Dış politikadaki değişiklik iç politikaya da yansıyor elbette. O zamana kadar iktidarın baştacı ettiği Turancılara artık "Dur" demek gerekiyor.

Ankara, Balıkesir emniyetinden bu Turancılar grubuna ait evrakı istiyor. Anlaşıldığına göre ivedi istiyor. Nasıl oluyorsa evrak postada gecikiyor. Ve babam evrakı, özel bir görevli ile elden acele göndermediği için suçlu bulunuyor. İnönü ani dönüşünü sansasyonel bir biçimde dünyaya açıklamayı planlamaktadır. Ve zamanında ün salan 19 Mayıs 1944 konuşmasını adli ve cezai işlemlerle de pekiştirmeyi hesaplamaktadır. Nihal Adsız, Necdet Sencer, Reha Oğuz Türkkan, Zeki Velidi ve daha başkaları tutuklanıyorlar. Bunlar arasında o zaman teğmen olan Alpaslan Türkeş de var. Anlaşılan önemli rolü yoktu ki o zaman ötekilerden önce tahliye ediliyor.

Evrakın gecikmesi İnönü'nün zamanlamasını ne ölçüde bozmuştur bilemiyorum. Belki hükümetin emrine rağmen bir kayırmadan, savsaklamadan kuşkulanılmıştır. Babam olayı yanlış değerlendirmiş olacak. Herhalde bir iki öğretmen ile öğrencinin, bu, pek illegal bile olmayan gruplarına Ankara'ya bildirilecek kadar bir önem vermemiş. Olayın üzerinden konuyu açmanın babamı artık o kadar üzmeyeceğini düşündürecek kadar bir süre geçtikten sonra;

Peki siz de neden öyle yaptınız, postayla yolladınız? Hatta neden daha önce bildirmediniz? diye sormuştum. Hışımla,

- O güne kadar hep onları koruyorduk (yani politika böyleydi)

diye cevap vermişti. Bu hırsta o korumacılıkta da zaten gönüllü olmayışının öfkesi vardı. Hükümetin ani tavır değiştirmesinin kurbanı olmuştu adamcağız. Nitekim Necdet Sencer erkenden tahliye edildi. Bir başka traji-komedi daha. Bu olaydan yedi yıl sonra da kızı gene bir hükümet politikasının, bu kez DP iktidarının, soğuk savaş körükleyicisi Batı'ya hoş görünmek için başlattığı komünist avının kurbanı olacaktı. Ama baba bunu göremeyecekti.

Babam hemen Ankara'ya gitti. Hakkını aradı. Çok ağır gelmişti ona bu iş. Bu şerefsizliği üstümden atmalıyım diyordu. Uzun süre açıkta kalmamak için Yenişehir (Bursa) kaymakamlığını kabul etmek zorunda kaldı. Kariyerde attan inip eşeğe binmek oluyordu bu onun için. Ama bir an evvel bitsin bu hikaye diye düşünüyordu sanıyorum. Bir de ekonomik nedenler vardı elbette. Çoluk çocuğu yalıda bekleşiyordu. Hoş buna onun kadar aldıran yoktu ya.

Sonradan ona yeteri kadar destek olamadık, sevecenlik gösteremedik diye çok vicdan azabı çektim. Anamı, en çok da kendimi suçladım. Annem her zamanki teranelerine başladı tabii: Al mükafatını! Dava aç! İstifa et! En radikal önerilerle geliyordu. Bir bakıma haklıydı tabii. Ama Kalkavan'ın kızı olan babam değildi ki!

Böylece o yazın sonlarına doğru Yenişehir yolu açıldı bize. Babam önceden gitmişti. Biz vapurla Mudanya'ya, oradan da o zaman hala işlemekte olan Mudanya-Bursa dekovil hattı ile Bursa'ya gittik. Bursa'dan da otobüsle Yenişehir'e geçtik. Bu dekovil hattında işleyen tren o kadar yavaş gidermiş ki, trenden inip yol boyunca uzanan yeşil çayırlardan koca bir buket papatya toplayıp gene trene yetişebilirmişsin! Böyle anlatırlardı o yıllarda.

Dümdüz, çarşısı pazarı pek belli olmayan bir kasabaydı Yenişehir. Kaymakam evinin, çevresi yüksek duvarlarla çevrili, gür karmakarışık bitkilerle dolu bir bahçesi vardı. Bizler birbirimizi oyalayacak kadar kalabalıktık. Çok seyrek dışarı çıkardık. Bursa kasabasında kızların, hele kaymakam kızlarının olur olmaz ortalıkta dolaşması olası mı? İlgi çekecek bir şey de yoktu doğrusunu isterseniz. Yerli halkla kaynaşabilmek için zaman gerekliydi. Yaz sonu geliyordu. Yakında fakülte açılacaktı. Gerçi kadınlar arası ortak dili bulmak o kadar da güç değildir. Ne var ki Anadolu geleneğinde yaş farkları, sosyal konumlar çok önemli oluyor. Benim akranlarımın çoğu çoluğa çocuğa karışmış oluyordu. Üstelik de şehirli, ve de doktorluk okuyor olmak vardı.

Yenişehir benim için sıtma demek oldu ne yazık ki. Ertesi yıldı. Tatilde tabii Yenişehir'de idim. Hastalandım. Tam bir hafta kırkın üstünde kaldı ateşim. Nöbetsiz bir ateş. Değil başımı, gözlerimi bile kıpırdatamıyordum, ağrıyordu. Menenjit lafını öğrenmişim ya fakültede, her halde menenjit oldum diyordum. Hükümet doktoru derdimi anlamıyordu. Kızıyordum. (O sıtmalık yerde kan muayenesi yapmayı akıl etmiyordu, kızmakta haklıydım.) Sonra yavaş yavaş kendime geldim. Ancak İstanbul'da kanıma bakıldıktan sonra anlaşıldı ki, sıtmanın her çeşidi "Tersiana"lar, "Quartana"lar hepsi girmiş kanıma. Birinin nöbeti biterken ötekininki başlıyordu demek ki. Beynim pişiyor diye endişe ediyordum kendi kendime. Eminim bir miktar pişmiştir de. Çünki hiçbir zaman eski halime dönmedim gibi gelir bana. Kafamın içi puslanmış gibidir sanki sıtma ateşinden sonra. Adana'da ucuz kurtulmuştum sıtmadan. Yenişehir'de fazlasıyla ödedim.

Aksaray'da pansiyon odası

İkinci ders yılı (44-45) tanıdık bir aile yanında bir oda tuttu annem bana. Pansiyoner olarak kalıyordum orada. Bahçekapı Yedikule tramvayının Langa'ya saptığı Namık Kemal Caddesinin hemen başında iki katlı bir evdi. Arkamızda tramvay deposu vardı. Üst katta

aydınlık bir oda vermişlerdi bana.

Evsahibem kocasından çok daha demokrat bir kadındı, okur yazar olmadığı halde. Ezilen zümrenin kendiliğinden tutumu! Severdim onu. İyi bir insandı. Dertleşirdik arada. Bütün kış yumurtaya bulanmış karnıbahar kızarması yedik desem abartma olmaz. O odadaki bağımsızlığıma, göreli de olsa özgürlüğüme değerdi.

Derslere yaya gidiyordum. Saide hanım Cibali'de idi. Tevhide Leleli kız öğrenci yurdunda kalıyordu. Çok yakındık. Dostluğumuzun en çok geliştiği yıldı. Her şeyimi paylaşırdım Tevhide ile. Satın aldığım bir tabletçik çikolataya bile el süremezdim, onu beklerdim. Karşı durmadan sevinerek alması ve iştahla yemesi hoşuma giderdi. Ana sevgisi gibi bir şeydi benimkisi. Hoş anayken hepsini verirsin, biz paylaşırdık.

"Tan" gazetesinin sürekli izleyicileri idik. Dünya olayları insanı eğitiyordu. O zamanın Türkiye'sinde marksist klasikleri bulmak çok güçtü. Yoktu kısacası. Biz çok sıkıntı çektik gençliğimizde. Bir kitap çıkar, ya da bir yerden gelir elden ele dolaşırdı. Bir süre moda olurdu. Moda olanlardan biri de, o yıllarda, Upton Sinclair'in "Altın Zincir"i idi. O zaman merakla okumuştuk. Şimdiki aklımla pek de beğenmiyorum. Çin'deki kültür devrimi bana o kitabı anımsatmıştı. Ama ne de olsa bir yöntem, bir bakış açısı veriyordu kitap. Satır aralarında onun demediklerini de kendin buluyordun. Hiç değilse konuyu tartışıyordun. Sonra, kapağında Marx'ın tüm sayfayı kaplayan resmi ile bir "Kapital" özeti vardı. Kıvılcımlı'nın kitapları vardı. "Şevket Süreyya ve hatalarına dair" klişesini, kitap adı olarak hiç unutmam nedense. "Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi" (Max Beer) başucu kitaplarından biriydi bir dönem. Haşet Kitabevi'ne uğrardık yolumuz düştükçe. Orada yabancı dillerde bir şeyler bulup çıkarmak mümkündü. Anlaşıldığı gibi sistemli bir eğitimi planlayacak yol gösterimiz yoktu. Doğru açıda yer alıp kendi gözünle bakmağı (ve tabii görmeği), kendi sorularını sormayı ilke edindin mi dünya olayları da zengin derslerle doluydu. Hele o, çok yoğun yaşanan günlerde.

Sovyetler ve Müttefikler değişik cephelerden ilerliyorlardı. Uzun zamandır sancılı bir sabırsızlıkla beklenen İkinci Cephe açılmıştı. Yani Amerikalılar ve İngilizler o yaz başında (6 Haziran 1944) Fransa'nın Normandiya sahillerinden karaya çıkmışlardı. İnönü'nün daha önce değindiğim 19 Mayıs 1944 konuşması sağa vuruyordu. "Bu vatanı onlara bırakır mıyız?" diyordu İnönü. Hemen sorasın: şimdiye kadar neredeydin?

Gene de Türkiye'de alışılmamış bir şeydi bu. Zamanın Hitlerci sağcı ve ırkçı grupları muhakkak ki biraz şaşırdılar "Ne oluyoruz?" diye. Düzenin şımarık çocukları idiler onlar her zaman. Özellikle Edebiyat Fakültesinde bunların bir sürü uzantıları vardı. Hatta "kafatasçılar" O zamanlar kafatası ölçüleri üzerine "bilimsel araştırmalar" pek modaydı. Tevhide kendi fakültesindekilerle mücadele halindeydi, o zamanın ölçüleriyle, tavır alma, çok çok atışma biçiminde. Kontrgerilla düzenlemeleri pek yoktu ve bilinen aşırı uçların çatışması senaryosu sahneye konamıyordu. Daha doğrusu gerek görülmüyordu henüz. Zaten bu yöntemler Amerikan gizli servisleri tarafından soğuk savaş dönemi boyunca geliştirilmiştir.

Tevhide'nin arkadaşlarından en çok sözünü ettiği iki genci anımsarım. Rauf Mutluay ve o zaman sözlüsü olan eşi Aysel. Ancak ayaküstü merhabalaştığım bu ilerici (ve de yakışıklı) çifte Tevhide'nin anlattıkları ile sempati duyardım. Bu arada Tevhide övgü ile sözünü ettiği Yusuf Atılgan ile nişanlanmıştı. Onların gündelik yaşamında benimkinden daha çok politika vardı. Biz ise Tıp'da sınıfça ve fakültece "hafızlıyorduk". Başka çaresi de yoktu belki.

Okulda öğrendiklerimi de çok seviyordum. Anatomiye dalmıştık baştan kara. Anatomi atlasları masamın üzerinde hep açık dururdu. İnsan bedeninin lif lif, hücre hücre bütün coğrafyasını öğreniyorduk. Kadavra üzerinde çalışmalara başlamıştık. 12-15 kişi aynı kadavra üzeinde üç grup halinde çalışırdık. Baş-boyun, üst-taraf, alt-taraf. Taraf burada uçlar (extrémités) anlamındadır. Bizim grup önce üst sonra alt tarafta çalıştı. Baş-boyuna geldiğimizde iki dönem kadavra çalışmasından geçmiştik. Gene de yüzünü hiç unutmadığım, düzgün hatlı, kumral ve çok genç bir kadın olan cesedin burun-yanak kıvrımından ilk bisturiyi (neşter- küçük ameliyat bıçağı) atmak, o kadının bütünlüğünü bozmak büyük bir saygısızlık gibi gelmişti bana. Onu bir kez daha öldürmek gibi. Uzun süre başlayamamıştım; elim gidip gidip gelmişti. Bu o insanın, ölü de olsa kişiliğine, dokunulmazlığına, hem de kendi bilgisi dışında, onayı dışında müdahale demekti. Ve yüz, kimliğin gerçek temsilcisi gibi algılanıyordu. Cesedin yoksul bir sahipsize ait olduğunu, sahipli bir kimseyi böyle kesip biçemiyeceğinizi bilmek de cesede haksızlık ve saygısızlık edildiği duygusunu vurguluyordu.

Şimdi bakıyorum tıp öğrencilerimiz başka şeylerden rahatsız oluyorlar ve buraya "ayıbı" sokmak istiyorlar. Kime karşı ve ne biçim ayıptır bu. Bilimde ayıp yoktur, olamaz. Çünki "edep" tıp biliminin ne

konusu ne de amacıdır. Eğer kişi çıplaklık ve giyim konusunu, kendi ruh ya da beden sağlığını sakatlayacak bir biçimde sağlıksız bir saplantı haline getirirse ancak o zaman hastanın hastalığı yönünden tıp bilimini ilgilendirir. Çıplaklık elbette ki rahatsız edici, itici bir şey. Ama insanoğluna sağlığı yönünden ve bedeninin dertlerine karşı yardımcı olmak iddiası ile yola çıkan kadın ya da erkek bu bedenin girdisini çıktısını en iyi biçimde öğrenmek zorundadır. Kadın da erkek de bazı organları birbirinden farklı değişim göstermiş, her biri aynı nitelikte tek hücreden başlayarak gelişen aynı varlığın iki türü değil de nedir? Kadına da erkeğe de her şeyden önce "insan" olarak bakmamak, her durumda kendi erkekliğini ya da kadınlığını yaşamak bilimselliği unutup amiyane bir tutuma girmek, gerçekten insan olamamış olmanın, hamlığın ifadesidir, eğer arkasında maksatlı etkiler yoksa. Maksatlı ise zaten kulak verilmeğe değmez. İnanır mısınız'ki salt bu yüzden insanın edep duygusunda eksilme olur? Kesinlikle hayır... Edep sosyal bir olaydır. Ve bu dünyayı ilgilendirir. Her toplumda başkadır. Öteki dünyada ise tesettür yok. Tesine övülmüyor da. Hurilerin gılmanların örtündüklerini duydunuz mu hiç?

Beri yandan, giyim törelerinden (adabından), oturup kalkmaya, yiyip içmeye kadar tüm terbiye ve ahlak kurallarının derininde, özünde yatan anlam ve amaç insanların birbirlerini rahatsız etmemeleri, birbirlerinin çevresini güzelleştirmeleri, o çevreyi daha hoş, daha yaşanılır kılmaları ilkesidir. Karşılıklı saygıdır. Örtünmeden amaç da önce doğanın, iklimin etkisine karşı korunmak, sonra da çevreyi hoşlaştırmak, güzelleştirmek için daha güzel görünmektir, estetiktir, insanın kendisi üzerinde bir çeşit sanat uygulamasıdır. Kendine bir kişilik oluşturmak, seçtiği kişiliği vurgulamaktır. Ve aynı ölçüde önemli bir amaç, insanların yaradılışlarındaki biçim, görünüş bakımından doğal haksızlığı giyimle azaltmak, hatta gidermektir, olabildiğince eşitleşmektir, yani demokratlaşmaktır. Giyim kuşam üzerinde bu kadar gürültü koparılması tamamıyla politik bir tavırdır. Nasıl ki eskiden de bazı yasakların getirilmesi politik bir tavır idi ise. Demek ki karşı-tavır oluyor şimdi.

Evet, eski yıllarda giyimin meslekleri, uğraşları belirtme işlevi daha geniş ölçüde gerçekleşiyordu. Şimdi askerler dışında ve bazı politik grupların benimsedikleri bazı özel işaretler dışında giyim artık böyle bir amaç taşımıyor. Ama servetin üstbaşta yansıtılması bütün zamanlarda olduğu gibi zamanımızda da geçerli. Buna kimsenin ses ettiği de yok. Asıl ayıbı burada arayan beri gelsin!

Ayrıca islamdaki tesettür doğrudan doğruya örtünme demektir. Şimdi adına "tesettür" dedikleri yeni bir örtünme modası çıkarmışlar. Bu giyim modasının ya da türbanın islamla, inançla hiçbir doğrudan ilişkisi yoktur. "Tesettür" denen moda Türkiye'de ya da Osmanlı İmparatorluğu'nda hiçbir dönemde ne din gereği ne de yaygın olarak görenek gereği kullanılmıştır.

Giyim kültürü her ülkenin kendi özelliklerine göre, iklime, çağa, yerleşim bölgesine, toplum yapısına, toplumsal sınıfa ve tabii dini inançlara göre biçimlenir. Analarımız ninelerimiz yıllarca örtündüler. Hepsi de inanmış, islami anlamda günahtan korkan insanlardı. Ama örtünmelerini bir flama gibi, bir propaganda aracı olarak kullanmadılar. Onu politik bir tavır haline getirmediler. Günümüzün "tesettür"ü bir üniformadır. Belli bir politik tavrın amblemidir. Tüm inananları ve islamı temsil edemez.

İleri gençlerle tanışma

Tevhide'nin nişanlısı Yusuf Atılgan kendisiyle tanışmamıza fırsat olmadan 1944 güzünde tutuklandı. Bu arada başka gençler, üniversiteliler de. Savaş yılları boyunca sıkıyönetim (örfi idare denirdi o zaman) vardı diyeceğim, "elbette" diyeceksiniz, "ne zaman yoktu ki!" Bir sürü insan sürgün edilmişti. Ama bu haberlerin hiçbirine rastlayamazdınız gazetelerde. Şimdiki moda olan deyimiyle "otosansür" ve tabii sıkıyönetim sansürü, ayrıca her zamanki "hikmetinden sual olunmaz" sansürü şimdikinden de sıkı ve etkindi.

Tevhide'nin arkadaşı, İleri Gençlik Birliği üyesi olarak tutuklanmıştı. Gençler Tophane'de askeri cezaevinde yatıyorlardı. Daha önce tutuklanan sağcılar da orada idiler. Tevhide her hafta ziyarete gidiyor, yeni haberler getiriyordu. Mihri Belli'nin adını, Mustafa Göksu, Müeyyet ve Can Boratav ve daha başkaları ile birlikte ilk kez o zaman duydum. İleri gençler de bizim üç kişilik kafadarlar grubumuza katılmışlardı sanki. Yahut onlar bizi içlerine almıştı. Yavaş yavaş özelliklerini, yakınlarını, ziyaretçilerini de öğrenecektik.

Örgütleri legal miydi illegal miydi, ya da neden illegaldi gibi sorunlar üzerinde tartıştığımızı hiç anımsamıyorum. Yanıtı apaçıktı. Türkiye'de CHP'nin dışında olan bir örgüt elbette ki izinle kurulamazdı. Beni irkiltiğini de hiç anımsamıyorum. Gene, mahkemelik olmak hapse girmek, her şey olayların ve durumun doğal sonucuydu sanki benim için. Herkes kendi düşüncesi doğrultusunda mücadele edecek örgütlenecekti elbette. İşin içinde hapse girmek de vardı. Bir güce

karşı geldiğin zaman o da sana karşı olacaktı. Mücadelenin kuralıydı ve olağandı. Ama hapse giren ben olursam nasıl olur diye düşündüm mü hiç bilmiyorum. Belki yakın bir tehlike olmadığı için. Kendimi tartıp tartmadığımı da hiç hatırlamıyorum.

Örgütlülüğün üstünlükleri bilinci, "bizimkiler" saptamasının dayanışma ve övünç duygusu yeni bir şeydi bizim için. Yahut benim için. Yaşamıma anlam katıyordu. Başka yerlerde bulamadığım doyumu bu coşkuda buluyordum. Boşlukta durmamaktı, yalnız olmamaktı. Güzeldi. Ve de fizik yakınlığı yani hep birlikte olmayı gerektirmiyordu, bağımsızlığını zedelemiyordu. Ben Tevhide kadar angaje değildim. O, Atılgan dolayısıyla işin içinde gibi idi. Her hafta görüşe giderdi. Genel görüş olurdu bu görüşler. Herkes birbirini tanırdı. Tevhide hep beni de götürmek isterdi. Bunu Saide ablaya da söylemiş. Onlar da iyi ahbap olmuşlardı. Sohbet edecek vakitleri daha çoktu onların.

Görüşe gitmek konusunda hava ve moral verecek, yani konuşkan ve "şen-şakrak" biri değilim. Ayrıca böyle bir görevim olduğunu da sanmıyordum. Görev ve zorunluluk olmayan bir şey yapılmayacaktı. Zaman kaybıydı. Hem kimi ziyaret edecektim. Bana hafiflik gibi geliyordu bu. Dayanışmayı böyle anlamıyordum. Kendi deney kazancımı da düşünmedim anlaşılan.

Bilmiyorum, pek de gerekmeyen bir dayanışma hevesi yüzünden göze batmamak, yani mimlenmemek gibi bir düşüncem de var mıydı acaba? Sanmıyorum. Ama vardıysa, koşullara göre ve ileriyi düşünerek, demek ki pek yanlış değilmiş diyeceğim.

Sıcak savaştan soğuk savaşa

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşının dışında kalışı hep övülmüştür. İnönü savaş kahramanlığından sonra bir de "barış kahramanı" olmuştur bu yüzden. Az sonra da "demokrasi kahramanı" olacaktır bilindiği gibi. TC'nin savaş sırasında güttüğü siyaset geleneksel Osmanlı siyasetinden pek farklı değildi.

Daha önce de değindiğim gibi Batılı iktidarlar, bizimki gibi, Hitler'in Sovyetler Birliği'nin hakkından gelmesini bekleyip durdular. T.C. Hükümeti de ancak savaşın son günleri yaklaşırken ve yenen yenilen iyice belli olduktan sonra Almanya ve Mihver Devletlerine savaş ilan etti. Elbette ki onların artık bir de Türkiye'ye karşı savaşacak halleri yoktu. Ama TC savaştan sonra kurulacak dengelerde parsayı toplayacak olanların yanında olmak istiyordu. TC hükümetinin, babamın

da bir bakıma kurbanı olduğu bu politika değişikliğine daha önce de değinmiştim. Batılılarla Sovyetler Birliği arasındaki, aslında oldukça kısa ömürlü olan bu görünüşteki balayına TC de ayak uydurmak zorunda kalmıştı.

Bizler, savaş boyunca anglo-amerikan kahramanlığını izlemiştik Hollywood filmlerinde. İlerde ABD Başkanı olacak olan Ronald Reagan da bu dönemde sinemanın ortaya çıkarttıklarındandı. Kendisini hep asker üniforması ile, başında asker kepi ile anımsarım. Tüm Hollywood ünlüleri yaşlarına ve saygınlıklarına uygun düşen rütbelerde mutlaka bir veya birkaç kez üniforma içinde boy göstermişler, kahraman olmuşlardır. Fiilen savaşa katılanlar da olmuştur tabii. Film kahramanları her zaman haklı, dürüst, namuslu, fedakar, vb. vb. idiler. Ara sıra Sovyetlerin de sırtını sıvazladıkları da oldu bir iki yıl, "Aslansın!" gibisine. Pas verdikleri bile olurdu. Böyle filmlerin dedikoduları daha gelmeden önce yayılırdı nasıl olurduysa. Herkes birbirine sorardı mutlaka, "Gördün mü?" diye. Elbette acele etmek gerekirdi. Yoksa gösterimden kaldırılıverirdi film. Amerikalılar bizden hoşgörülü idiler o yıllarda. Sovyetleri hoş tutmaları gerekiyordu.

Örneğin "Beşinci Senfoni" adında bir filmde zamanın en yakışıklı sayılan jönlerinden biri (Robert Taylor) orkestra şefi olarak konserler vermek üzere Moskova'ya gidiyor. Orada misafir müzisyenler grubuna mihmandarlık etmekle görevlendirilen yeni yetme, konservatuvar ögrencisi bir Sovyet genç kızı ile tanışıyor. Genç kız Çaykovski'nin 5'inci senfonisini büyük bir ustalıkla yöneten bu büyük müzikçiye hayrandır. (Rus milletinin müzik severliğine ve bilgisine övgü!) Birbirlerine ilgi duyuyorlar. Bir de partili, kızın Amerikalı ile ilgisine politik nedenlerle karşı çıkan "katı" bir komünist var. Filme göre "karaçalı" gibi bir şey. Gerilimi arttırıyor. Kız ülkesi ile aşkı arasında çok bocalıyor. Seyirci hep kızın da sevdiği adamın peşine takılarak "Harikalar Diyarı" Amerika'ya gitmesini bekliyor. Orkestra şefi kalsa ya! O kadar ilgi ve itibar görüyor ki bu müziksever Sovyet halkından. E o kadar da uzun boylu değil tabii. Ne de olsa erkek, üstüne üstlük Amerikan erkeği. Kısacası genç kızımız, sonunda, hürriyeti seç-miyor! Sovyet vatanında kalıyor. Film de bu seçime oldukça "sıcak" bakıyor! Böylece Sovyet vatandaşını ayartmama güvencesi de verilmiş oluyor. Bundan iyisi can sağlığı!

Kravçenko henüz "hürriyeti seçme" geleneğini başlatmamıştı. Bu adam üst düzeyde bir sosyalist ülke yöneticisiydi. Batıya sığınan ilk sosyalistti(!) sanıyorum. Bir de "Hürriyeti Seçtim" diye bir kitap

yazdı. Ondan sonra Batı'ya iltica edenlere bir yanda alay ederek, öte yanda da olumlayarak "hürriyeti seçti" deniyordu. Ama o zaman Batı henüz bu çeşitten propaganda yöntemlerini uygulamaya başlamamıştı. Bununla birlikte fazla gecikmeyecekti. Balayı sona erecekti.

Almanya ile savaş 1945 Mayısında bitti biliyorsunuz. Almanlar teslim oldular. İtalya daha önceden teslim olmuştu. Mussolini, İtalyanların "Bandiara rossa" şarkısında söylenen akıbetini bulmuştu. Bacaklarından asılacak diyordu şarkı. Japonlar ise hala savaşıyorlardı. Amerikalılar, savaş sona ermekteyken ve söylendiğine göre askeri bakımdan hiç de gereği yokken Nagazaki ve Hiroşima üzerinde atom bombalarını patlattılar. Bomba denemesi yaptılar yani. 6 Ağustos 1945 insanlık tarihine en kara harflerle yazılan günlerden biri oldu. Amerikanın elinde böyle korkunç bir güç bulunmasına bayram edenler dışında tüm dünya demokrat kamuoyunu acılara gömmüştü bu olay. Nazım'a "Bir avuç kül oluveren" Hiroşimalı küçük kızın şiirini yazdıran o korkunç günleri anımsıyorum. Bir avuç kül oluverenler gene de şanslıydılar geri kalanlara bakarak. Dünya asla bombaların patlatılmasından önceki dünya olmayacaktı artık. Ne kadar da "Nazilerin krematoriumlarını" çağrıştırıyordu bombalar!

Amerikalılar tüm dünyanın iyi bir derse gereksinimi olduğunu düşünmüş olabilirler. Hele ki sosyalizmin olası bir başarısına bel bağlayacak olanlar hizaya gelmeli, Amerika'nın üstünlüğünü iliklerine kadar duymalıydılar. Böylece nükleer silahlanma yarışı başlıyordu daha 1945 de. Nitekim 3-4 yıl sonra Sovyetler de hidrojen bombasını üreteceklerdi. 1957'de de "Sputnik" ile uzay çağını başlatacaklardı.

Her şeye karşın mutlu bir dönemdi savaşın hemen ardından gelen yıllar. Faşizmi yenmiş olmanın coşkulu sevinci vardı. "Demokrasi" kazanmıştı! Asıl zafer sosyalizmindi.

Aslında İkinci Dünya Savaşı kimilerinin beklediği, özlediği gibi sonuç vermedi. Sovyetler Birliği şanlı sayfalar yazmıştı kendi tarihine ve insanlık tarihine. SSCB o katlanılmaz güçlüklere karşın sistem olarak yıkılmak şöyle dursun tüm dünya kamuoyu önünde saygınlık kazanarak çıkmıştı savaştan. Görünen oydu. Savaş felaketini yaşamış olan Avrupa insanı şükran duyguları besliyordu kahraman Sovyet halkına. Anti-Stalinist propagandanın yarattığı imaja bakmayın, Stalin, Hitler nazizmini alt eden büyük bir kahraman, büyük bir devlet adamı olarak saygı görüyordu tüm dünya halklarından. Dolayısıyla sosyalizm de sempati kazanıyordu. Avrupa'nın Nazi işgaline uğrayan tüm ülkelerinde, komünistlerin mukavemet hareketlerinin başını çekmiş

oldukları, en inançlı kahramanlıkları komünistlerin sergilemiş oldukları taptaze anılardı henüz. O güzelim insanlara, pek çoğu adsız o yiğit kadın ve erkeklere, insanlık idealini yaşatmak uğruna, sosyalist vatanlarını kurtarmak uğruna her şeylerini ortaya koyan bu onurlu insanlara nasıl yanmayasın şimdi! O zaman kapitalist medya egemenliğini bu ölçüde kuramamış, insanları bugünki kadar alıklaştırmamıştı henüz.

Doğu Avrupa ülkelerinde birbiri ardından Halk Demokrasileri kuruluyordu. Batı, özellikle de Amerika gelişmeleri endişe ile izliyordu. Komünizmin ilerlemesine razı olamazlardı. Ama savaştan yeni çıkmış acılı insanların gözleri önünde dünya kamu vicdanının kolay kolay onaylamayacağı yeni bir savaş başlatmak hiç de kolay değildi kuşkusuz. Üstelik Almanların o akıl almaz tahrip güçleri, o gelişmiş teknikleri ile başa çıkamadıkları bir halkı dize getirmek de kolay görünmüyordu, her ne kadar bu halkın ülkesi yakıp yıkılmış, yerle bir edilmiş de olsa, ve bu halk en bilinçli, en yiğit evlatları başta gelmek üzere 21 milyon şehit vermiş de olsa.

Evet, sosyalist sistem dışarıdan saldırıyla yıkılacak gibi görünmüyordu. Başka yöntemler bulunmalıydı. Buldular ve kabul etmek gerekir ki başarıyla da geliştirdiler. Sovyet halkını bile alıklaştıracak büyük bir başarıyla. Bu alıklaştırmada Sovyet yönetimlerinin de katkısı olduğunu belirtmeden geçmeyelim. Nasıl bir karalama, sindirme, caydırma, savunmaya itme kampanyası yürütüldüğünü tasarlamak bile güç. Bugün de görüyoruz. Ama insanlar ne yazık ki neyin ne kadar yalan ve yanlış olduğunu üzerinden aylar yıllar geçtikten sonra, gene de ancak kısmen kavrayabiliyorlar, kavrayanlar da en cin fikirliler, bütün bu işlerin altında neler yattığını zaten biliyor olanlar. Kimileri de gözlerinin önünde olanı görmüyor, görmek istemiyor daha doğrusu.

Sovyet sisteminin bu propaganda ile, soğuk savaşın etkisiyle çöktüğünü söylemek istemiyorum elbette. Bu kapsamlı konuyu incelemenin yeri burası değil ve hele bu aşama değil. Çöküşe çok uzağız şimdi burada. Tam tersine, o zamanlar, savaşın hemen ardından Sovyetler Birliği yenilmez görünüyordu. Öyleydi de. Ama gene de diyalektik düşünürsek, daha o zamandan bugünü doğuracak ögeleri içinde taşıyordu dememiz gerekir. Ve bunları arayıp bulmamız gerekir.

Amerika'nın da büyük bir prestij kazandığını, kendisine demokrasi havarisi gibi, kurtarıcı gibi bakıldığını unutmayalım. Bilindiği gibi Amarika'nın ünlü Başkanı Roosevelt savaşın sonunu getiremeden ölmüştü. Nisan 1945. Yalta Konferansı Roosevelt'in katıldığı müt-

tefikler arası son toplantı oldu. Truman'ın başkan olmasını daha o zamandan büyük bir talihsizlik saymışımdır. Truman, Stalin ve Churchill Almanya'da, Doğu bölgesinde kalan Portdam Konferansında görüştüler. Konferans sırasında da Churchill'in muhafazakar partisi iktidardan düştü. İşçi Partisi (Labor Party) lideri Attlee başbakan oldu. Savaş boyunca toplantılarını, demeçlerini tüm dünyanın heyecanla, merakla izlediği, başarılarına büyük umutlar bağladığı müttefiklerin üçlü siyasi liderliğinin çehresi değişmişti. Truman Roosevelt'in yerini dolduracak çapta ve politik formasyonda bir adam değildi. Amerika'nın ve dünyanın gitgide sağa, anti-sovyet bir tutuma kaymasında kuşkusuz Truman'ın oldukça büyük payı vardır. Soğuk savaşın ağababasıdır. Ama o günleri yaşayanlar anımsarlar, kişisel planda saldırgan söylevleriyle anti–sovyetizmin baş sözcüsü Churchill olmuştur. Churchill'in ünlü Fulton konuşması savaşın kesilmesi üzerinden daha bir yıl geçmeden Mart 1946'dadır. Bir çeşit soğuk savaş ilanı gibi idi bu konuşma. Truman doktrini, Amerikan Komünist Partisinin yasaklanması, Amerika aleyhtarı faaliyetleri araştırma adı altında bir adı MacCarthysm olan komünist avcılığı, Marshall planı hep bu Amerikan kapitalizminin Sovyetlere, yani sosyalist dünyaya karşı yürüttüğü soğuk savaşın ısısını giderek yükselten tırmanışlar oluyordu. İnsanlığın on yıllarca, ha bugün ha yarın bu soğuk savaş sıcak savaşa dönüşecek diye korkulu dönemler yaşadığı biliniyor.

MacCarthy'cilik o sıralarda salgın bir hastalık gibi yayıldı. Amerika'da bu yüzden çok canlar yandı. Bilim ve sanat adamlarına kadar. En çok göze görünenler, ya da dedikoduya gelenler sinema yıldızları idi doğal olarak. Hollywood'un altı üstüne geldi. Biz de ta Türkiye'de bu araştırma komisyonun soruşturmaları ile heyecanlanırdık. Kim ne demiş, kim nasıl davranmış tartışmaları bize kadar ulaşır, sempatilerimizi, antipatilerimizi yönlendirirdi. John Garfield'i örneğin, "Kenar Mahalle" filminden, Juarez filmindeki ufak rolünden ve daha başkalarından bilirdim; beğenirdim de. Sol eğilimli bilinirdi. Bir gün intihar ettiğini duyduk. Amerika Aleyhtarı Faaliyetleri Araştırma Komisyonu yapacağını yapmış bu genç adamı intihara sürüklemişti. O tahkikat komisyonun önünde kahramanca davrananlar da vardı yelkenleri suya indirenler de. Ünlü Amerikan sanatçısı, gürül gürül savaş türküleriyle İspanya İç Savaşına katılan karaderili koca Paul Robeson'un kendisini sorgulayan o gerici senatörleri suçlu duruma düşürmesi örnek bir tutumdu. Buna karşılık Hollywood filmlerinin kahraman kavboyu Sterling Heiden'in muhbir durumuna düşmesi ise ibret

vericiydi.

Yüzyılımızın sanat dehası "Şarlo" (Charly Chaplin) da kaynatılan bu cadı kazanının gadrine uğramıştır. Bu yüzden Amerika'yı terketmek zorunda kaldı. Ama susmadı. Şarlo'nun Avrupa'da çevirdiği "New York'da Bir Kral" adındaki filmi o yıllar Amerikasının MacCarthy'cilik histerisini ustaca yansıtır.

Yani soğuk savaş sadece Sovyetlere ve sosyalist ülkelere yönelik bir tavır değildi. Sistem olarak sosyalizmi ve marksist ideolojiyi hedefliyordu. Amerika'nın egemenleri kendi halklarına da kök söktürdüler bu dönemde. Amerika'daki bu epidemi, pandemi halinde tüm dünyaya yayıldı. Savaş sonrasının kısa süren barış yıllarında demokrasi kahramanlığına soyunan bizim egemenlerimiz de soğuk savaşın kızışması üzerine tüm dikkat ve özlemlerini, akıl hocalarını Amerika'ya yönelttiler ve MacCarthy'cilikten çok etkilendiler. Hatta MacCarthy'ciliğin yerli kopyası aslına parmak ısırttıracaktır.

"Tan" gazetesi olayı

Aksaray'daki pansiyon denemesinden sonra ve öteki kardeşlerimin de İstanbul'a gelmeleri söz konusu olunca Cağaloğlu'nda ufak bir çatı katı tutuldu. Gülhane ve Topkapı sarayları tümseğinin müsaadesi ölçüsünde Boğazı ve Marmara'yı gören bir teras daireyi çepeçevre çeviriyordu. Sinemanın yeniden yaşamımızda önemli bir yer aldığı dönemdi. Annem kimi zaman bizim yanımızda, kimi zaman da Yenişehir'de babam, Müfide ve Bahtiyar teyze ile birlikte olurdu. Aile ikiye bölünmüştü. Annem Yenişehir'e gittiğinde ailenin büyüğü ben oluyordum. Bir süre sonra Ahmet amcamın eşinden yeni ayrılmış olan kızı Fatma da bizimle oturmağa başladı. Çok uyumlu bir yaşantımız vardı. Hep güzel günler gibi anımsarım o günleri. Bir hayli hesaplı yaşardık. Ama her pazar, arada iyi bir şey düşerse hafta içinde de sinemaya giderdik cümbür cemaat. Saide abla da hemen her zaman bizimle birlikte olurdu. Çok kez Tevhide ve İleri Gençlik Birliğinden Mustafa Göksu'nun o zamanki eşi Muzaffer de katılırdı bize. Tevhide artık vekil hocalığa başlamıştı. Muzaffer de öğretmendi. Aynı evde oturuyorlardı.

Anti-sovyetizm, anti-komünizm çığırtkanlığı bizde de kendini göstermeğe, meyvelerini vermeğe başlamıştı artık. Bir yandan da demokrasi lafından geçilmiyordu ama daha 1945 yılının aralık ayında üniversite gençliğimiz "galeyana" getirilmekte gecikmedi! 4 Aralık diye hatırlıyorum, öğle yemeğinden sonra fakülteye dönüyordum. Fır-

sat bulursam yemeğe eve giderdim. İyi bir yürüyüş olurdu. Çarşıkapı yakınlarında kalabalık bir grup gencin Sultanahmet yönünde yürüdüklerini gördüm. Çığrından çıkmış bir halleri yoktu henüz. Sınıf arkadaşlarım da vardı aralarında. Örneğin Vahit adında bir sınıf arkadaşım ve adını hiç öğrenmemiş olduğum başka bir yurtlu öğrenci. Cerrah oldu sonra. O saatlerde fizyoloji laboratuarında uygulamalı dersimiz vardı, Beyazıt'da merkez binada. Laboratuara geldiğimde ortalıkta kimse yoktu. Koca bir laboratuardı oysa, kalabalık olurduk. Az sonra iki arkadaş heyecanla geldiler, hocayı sordular. Gösteri varmış. Millet "Tan" gazetesini protesto etmeğe gitmişmiş! Bizimkiler de bu büyük "vatanseverlik gösterisi"nden geri kalmak istemiyorlardı. Deliler gibi atıldılar merdivenlere. Hayri Kaleli hocamızdan yoklama yapmayacağına dair söz alarak, fal taşı gibi açılmış gözlerimizin önünde sevinç çığlıkları ile koşturup gittiler. Merdivenden inerlerken ayakları birbirine dolanıyordu, gözlerimin önünde şimdi. Kapı önünde kalakaldık, Bahattin adında bir arkadaşla ben. Ders saatinin sonuna kadar bekledim protesto olarak! Kime ne! Laboratuarın kapısı açılmadı bile. Bize katılan bir tek kişi olmadı. Bahattin de zaten "Tek başınıza bir şey yapamazsınız" dedi, çekti gitti.

Ertesi gün bizimkilerin "yurtseverliklerinin" sonuçlarını gazetelerde okuduk. Tan matbaası öylesine tahrip edilmişti ki gazete çıkamadı. Ondan sonra da bir daha belini doğrultamadı doğru dürüst. Bir süre sonra da yayınını durdurdu. Vahit dediğim genç, öğrenci birliğinde görevliydi. Ertesi gün tam da Aziz Nesin'in yazdığı gibi "Türk gençliğinin muhtaç olduğu kazma küreği Cumhuriyet Halk Partisi'nin bodrumunda bulabildiklerini" gizlemeye bile gerek görmeden anlatıyordu. Hatta övünerek. Ama biraz da şaşkın. Baştan kendileri bile işin böyle bir nitelik alacağını hesaplamamışlardı. Elbette ki hesaplayanlar olmuştu. Sonradan bu gibi söylentiler "resmi" yalanlayıcılarımız tarafından çok ciddi bir biçimde yalanlandı. Türkiye'nin hiçbir yerinde icazet (caizdir onayı) alınmadan böyle kitlesel hareketlere kalkışmak düşünülemezdi bile. Ne oluyorduk? Demokrasimiz pek güzel başlıyordu doğrusu. Çok kızgındım. En çok da hocamıza kinlenmiştim. O zaman korkmuş olabileceği aklıma bile gelmemişti. Gene de bilinmez!

Gazetesiz kalmıştık. Çok tatsızdı bu. Birtakım dergiler çıkıyor, çoğu kapanıyordu. Şimdi, bunca yıl sonra hangi tarihlerde hangisinden ne biçimde etkilendiğimi anımsamak zor. Her zaman günlük gazeteyi önde tutmuşumdur. O gençlik yıllarında Tan gazetesini be-

nimsediğim kadar hiçbir gazeteyi benimseyemedim sonradan. Bir okul gibi gelirdi bana. Teknik, gazetecilik açısından bir şey diyemem ama Tan gibi, Tan'dan daha iyi bir günlük gazete çıkmadı Türkiye'de bana kalırsa.

Acaba kulüpçülük gibi bir duygu da var mıydı işin içinde diyorum şimdi. Kulüpçülük deyince aklıma şu olay geldi şimdi. Kastamonu'da bizim oturduğumuz mahallede iki delikanlı vardı, kardeştiler. Büyüğü, Rıfat, ben yaşta idi ama, ben herkes gibi onun da ablası idim. Büyüklük taslamak hoşuma gidiyordu zahir! Anaları küçükken ölmüştü bu çocukların. Babaları da çocuklar yabancı üvey ana eline düşmesinler diye baldızı ile, yani ölen kadının kızkardeşi ile evlenmişti. Bu kadının da bir kız çocuğu olmuştu. Ne yazık ki bu öz teyze üvey anadan beterdi anlatılanlara göre. Ben İstanbul Üniversitesinde okumağa başladığımda Rıfat da Ankara hukuka girmişti. Mektuplaşırdık. Sık sık yakınırdı analığından. Konuyu tüm insanlığın mutsuzluklarına getirmeğe ona moral vermeğe çalışırdım.

Sonra bir gün, Aksaray'da oturduğum zaman, kendisini Rıfat'ın arkadaşı diye tanıtan ve beni ismen tanıdığını söyleyen bir gençten bir mektup aldım. Rıfat'ın bir iki gün önce gene üvey annesi ile tartıştığını ve tabancasını çekip onu da sonra kendisini de vurduğunu bildiriyordu bana. İkisi de ölmüştü. Olayı yazan gazete küpürünü de mektuba eklemişti. Korkunç bir şeydi. Ama galiba üzülmekten çok kızmıştım. Yahut kızmaktan üzülememiştim. Bu kadarcık bir yükün altından kalkamadığı için söylenip duruyordum. Çek git be adam! Ne de olsa erkeksin! Her neyse...

Bir iki mektuplaştık bu yeni arkadaşla. Neyin nesidir, vakit ayırmağa değer mi bilmiyordum. Lafa nereden girmeli bilmiyordum. Bürokrat olmaya hazırlanan (hukuk okuyordu), dürüst bir gence benziyordu. Hangi gazeteyi okuduğunu sordum ona. Ankara'da oturan "Ulus" okuyacaktı elbette. Ama "Ulus" Halk Partisinin baş yayın organı o zaman. Epey düşünüp taşındığımı hatırlıyorum. "Ulus" okuyor diye bir insanı suçlamak biraz komik görünmüyor değildi. Ama artık bir süredir bilinçli ve kararlı bir muhaliftim ben ve "Ulus" da ne de olsa Halk Partisinin organı idi. Ulus da okunurdu ama yalnız Ulus okumak olmazdı 19 yaşında bir muhalife göre!. Sonunda "Aman onunla mı uğraşacağım, okusun "Ulus"unu işte!" dedim ve kestim. Oysa beni bilgilendirmesi düşünceli bir davranıştı. Buna benzer şeyler hep olmuştur bende. Hala kişilerin insanlık nitelikleri temel olmakla birlikte politik tercihler de ayırt edici önem taşıyordu artık. İyi niyetli

bir genci silkip atmak yanlıştı belki. Kimse doğuştan "hidayete ermiyordu" ya!

Belki de burada belirtmenin yeri var. Hiçbir zaman iyi bir propagandacı olamadım. Hiç kimseyi "ikna etmek" anlamında etkilemeye çalışmadım. Kendi görüşlerimi aşılamağa davaya kazanmağa programlamadım. Ama bildiklerimi öğretmeye her zaman gönüllü ve hevesli oldum. Gene de görüşlerimi söylemem ve savunmam tartışma bağlamında ve gerektiğinde idi. Çok gönüllü bir tartışmacı da olmadım hiç. Ama bizim zamanımızda da öyle uluorta tartışmak olmazdı ki! Zaten tartışabilmek için bir muhatabın olmalı ve belli bir ortak temelden yola çıkmalısınız. Herkesin aklı var, doğruyu kendi bulsun diye düşünürdüm. Tartışmak ancak emin olmadığın, doğrusunu kendi başına çıkaramadığın zaman gereklidir derdim. Kendi doğrularımdan tartışmağa gerek görmeyecek kadar da emindim(?). İnsanların bilinçlerinin belirlenişi teorilerinden pek haberim yoktu henüz. Benim bilincim de teoriye pek uymuyordu ya!

"Dış kaynaklı" ithal malı demokrasimiz

1946 yılı, bilindiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti devletinin rejim olarak çok partili düzene geçiş yılı oldu. Müttefiklerin zaferinden sonra bizim egemenlerimiz de çok partili düzeni kabul ederek Batı dünyasına ayak uydurmak zorunda kaldılar. Parlamenter demokrasi denen bu düzen, uzun bir dönem "göstermelik demokrasi", "Filipin tipi demokrasi" gibi adlarla anılmıştır. Ama o zaman 1946 da, sınıf esası üzerine örgüt kurmayı yasaklayan Anayasa'da değişiklik yapılınca birden yerden biter gibi sendikalar kuruluyordu. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Sosyalist Parti kuruluyordu. Türk Ceza Yasasının emekçilerin örgütlenmelerini yasaklayan 141. ve 142. maddelerine karşın. Ama en başta Demokrat Parti kuruluyordu. Ve "Batı" nın, "pek ayıp kaçıyor, madem ki dost olacağız, siz de demokrat olmalısınız" demesi üzerine emperyalizmin en büyük ihraç malı batı demokrasisini ithal ediyorduk. Egemenlerimizi çoğulcu sisteme yönelten başka önemli bir neden savaş yıllarında CHP yönetiminden çok çekmiş olan halkın derin huzursuzluğuydu. O huzursuzluğu gene CHP içinden çıkacak hepsi de mevcut düzenden yana "muhalefet" partilerine kanalize etmek, yani muhalefet adı altında düzen partilerinde nötralize etmek yolunu tuttular.

Demokrat Partinin kuruluş aşamasındaki yayınları, kurucuları arasına almak istedikleri adlar vb. ilkten CHP'nin solunda bir örgüt

oluşturulacağı sanısını uyandırıyordu. Soğuk savaştan önce sanırım niyetleri de oydu. Halk Partisinden bizar olan çevreler, halkın büyük bir kesimi cankurtaran simidine sarılır gibi sarıldı DP'ye. Oysa DP'yi CHP kendi içinden çıkarmıştı, doğurmuştu adeta. Okuma, tartışma, sorgulama alışkanlığı bulunmayan ülkemizde DP'nin programını sanmam ki pek uzun boylu inceleyen, tartıya vuran olsun. Herkes demokrasi peşindeydi. Ama gene herkesin "demokrasi"den anladığı başka bir şeydi. Zaman geldi demokrasi "para kazan da nasıl kazanırsan kazan" demek oldu. Millet meydan mitinglerinin o zamana kadar alışılmamış, daha doğrusu cesaret edilemeyen, açıkça eleştirici, "Millî Şef" tabusunu yıkan, bu nedenle de renkli ama ilkesiz konuşmalarının çekiciliğine kapılıyordu en çok.

Daha 46 yılında soğuk savaşın ilan edildiğini söylemiştim. Almanya'nın galip devletler arasında paylaşılması, Polonya ve Çekoslovakya'nın yönetim biçimleri konusundaki anlaşmazlıklar güncel konulardı o zaman. Her uyumsuzluk, 'Sovyetler Birliği mesele çıkarıyor' biçiminde yansıtılıyordu. DP de Batı dünyasında esen rüzgarlara yelken açmakta gecikmedi. Batılılardan yana dümenini doğrulttu. Tam liberal, işbirlikçi, tastamam Batı kapitalistlerine ve özellikle de ABD emperyalizmine angaje bir kapkaç kapitalizmini benimsedi. Sonradan ülkenin gerçek gelişmesine pek de katkısı olmayan, zamanın ithalata dayalı bu sanayiine moda deyimiyle "montaj sanayii" denilecekti. DP'nin ülkenin bugünki hale gelmesinde vebali büyüktür. Büyük bir demokratik potansiyeli heba ettiler.

Daha önce sözünü ettiğim o yarı-resmi fakülte dernekleri ile benim hiçbir ilişkim olmamıştı. 46 yılına kadar hiçbir dernek eyleminde bulunmamıştım. Bana bir şey demiyorlardı.

46 yılında sol eğilimli gençler "İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği"ni kurmuşlardı. Bir de dergi çıkarıyordu dernek: "Hür Gençlik"ti adı. Derneğin üyesi idim ben de. Süleymaniye camiinin arkasında, oldukça gösterişsiz küçük bir lokalimiz vardı. 19 Ağustos'da Tevfik Fikret'in Eyüpsultan'daki mezarı başında bir anma töreni düzenlenmişti. Hazırlanmış bir konuşmayı benim okumamı istedi dernekli arkadaşlar. Bana ters gelen bir şeydi bu. Benimle görüşmeye gelen arkadaşa sormuştum: Niye o değil de ben okuyacaktım? Niye edebiyatçı olan Tevhide değil de ben? Tevhide durmadan Fikret'in "Sis" ve "Han-ı Yağma"sını okurdu. "Yiyin efendiler yiyin" diye paylar dururdu dünyayı. Güzel okurdu. Benim okumamın daha iyi olacağını söylüyorlardı. İkna edici değildi ama kurcalamadım. Benim ba-

kımımdan bir sakıncası yoktu. Çok sıkılmıştım. Hazırlanmadan şiir okumak haddim değil gibi geliyordu bana. Konuşmadan sonra Fikret tutkunu yaşlı bir bey bir iki yeri yanlış vurguladığım için uyarmıştı beni. Bu büyük bir iltifattı aslında. Kendisine gerektiği şekilde teşekkür bile edemeden ayrıldık oradan. Hala batar bana. Tahmin edeceğiniz nedenlerle hemen gitmemiz gerekiyordu. Ne var bunda, neden anlatıyorsun diyeceksiniz. Doğru. Ben de pek iyi bilmiyorum. Bir rahatsızlık belki. Çevremde hep bir aşırı ilgi vardı sanki. Sanki beni fazla önemsiyor görünme gibi. Yadırgıyordum. Yerine oturtamadığım bir şey. O çevreye yabancı idim henüz. Tavırlarımız farklı idi herhalde. Kaynaşamıyordum. Bu hava sonradan dernekten ayrılışımı kolaylaştırmıştır.

İlk gözaltı

On yıllar boyu sosyalist sözcüğünün bile yasaklanmış olduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde 1946 yılı içinde iki sosyalist parti kuruldu. Şefik Hüsnü'nün önderliğindeki "Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi" (TSEKP) ve Esat Adil Müstecabi'nin "Sosyalist Partisi" (SP). CHP yasalarda bazı değişiklikler yaparak sınıf partilerinin kurulmasına olanak sağlamıştı. Ama 141. ve 142. maddeler yerli yerinde duruyordu. Bunların gölgesinde sol particilik yapılabilecekti. Ne denli sınırlı olursa olsun mevcut olanaklardan olabildiğince yararlanmak gerektiğinin bilincindeydi herkes.

Kurulan sol partilerden birine girmeyi düşünmüyordum. Politikayı uğraş edinmeğe, politikacı olmağa hiç heves etmemişimdir. Ama neden iki parti vardı? Esat Adil ve parti kadrosu, o sıralar "Gün" dergisini çıkarıyordu. Okuyucusu idik biz de. Tevhide o günlerde Mansur Tekin ve Esat Adil ile tanıştı. İkisi de bürokrasiden gelme idiler. Ayrıca Sabahattin Ali ile de gene o günlerde bir yerde karşılaşmıştı Tevhide. Her yeni olayda gelir ballandıra ballandıra anlatırdı. Güleç kızdı, cana yakındı. Oturduğum yerde -kitaplarımdan ayrılmadan- bana dünyayı tanıştırması da ayrıca hoşuma gidiyordu.

Şimdi hatırlamıyorum nereden aklıma sokulduğunu, gidip Esat Adil'den ayrı bir parti kurmasının nedenini sormak. Ama Tevhide ile kararlaştırmadığımızı biliyorum. Görüşmemiz benim için pek doyurucu olmadı. Ancak kabul etmeliyim ki bunda görüşmecinin çekingenliği ve yeterli teorik bilgiyle donatılmış olmayışı da önemli rol oynamıştı. Buna karşın, gene de konuşmamızdan çok etkilenmemiştim. Oysa Esat Adil'in yazılarını beğenirdim gibi ha-

tırlıyorum şimdi. Kısacası "Biz daha önce kurulduk, onlar bizimle temas etmeliydiler" gibi şeyler söyledi bana. Hiç tanımadığı, böyle selamsız sabahsız gelen bir üniversiteli hanımla enine boyuna tartışacak değildi ya. Üniversiteli hanım da sadece soruyordu, bir şey demiyordu. "Demokrasi"nin havasına girmemişti belki henüz. Havasına girilecek bir demokrasi de yoktu ya! Olanı da bizlere göre değildi. Belliydi bu.

Nitekim CHP hükümeti de bu kadar demokrasi bunlara çoktur diye düşünmüş olsa gerek. Hem çoktur, hem de tehlikelidir! İşçi sınıfının davasını savunanları bırak istedikleri gibi at oynatsınlar! Demokrasi dedikse o kadar da değil! At oynatmak ancak "Demir-kır-at"la olur.

16 Aralık 1946 günü saat 10-11 sularında Cerrahpaşa'daki Cerrahi anfisinden, yani dersten çıkıyorduk ki kısa boylu, genç-orta yaş arası, fötr şapkalı bir adamcağız yanıma yaklaştı. Bilinen sahneler:

- Sevim Tarı siz misiniz?

Ve malum terane;

- Biz de emir kuluyuz kardeşim.

Müdüriyete kadar gidecekmişiz. Hangi müdüriyet diye sorası geliyor insanın. Haydi, dedim kendi kendime, yüz-göz olmayalım. Sanki herkes bilmeye mecbur neyin müdüriyeti olduğunu. Sizler bilirsiniz demeye getiriyorlar. Kritik zamanlarda nasıl olmadık şeylere takıyor insan kafasını. Ve bunlar tüm olayın anısına egemen olabiliyor. Bu bir kaçış mıdır acaba?

Eve uğradık. O zaman adet öyleydi. Kitaplarımız arandı tarandı. Masamın üzerinde "Kadın ve sosyalizm" (Klara Zetkin'inki) duruyormuş. Çoktandır bende idi, ama benim değildi, okumak için almıştım. Okumuştum da. Başkasının kitabını kaptıracağım diye aklım gitti. Başka bir şey düşünmüyordum! Amcamkızı Fatma'nın o andaki uyanıklığını hiç unutmam. Sadece biraz ısrarlı ve anlamlı o kitaba baktım. Kaş yapayım derken göz çıkarmak da vardı. Bir anlık zaman içinde durumu kavrayıp, o küçücük odada üç polisin gözleri önünde o kitabı yoketmesi karşısında afallamıştım. Daha önce hiç böyle bir olayla karşılaşmamıştı elbette. Bizim taraklarda hiç mi hiç bezi yoktu amcakızının. Fazla bir eğitimi de yoktu. Sadece iyi bir insandı. Benim de iyi olduğumu biliyordu ve benimle dayanışma halindeydi. Ama halimize bakın, yani Türkiye'nin haline, bir kitabı polisin tasallutundan kurtarmak ne kadar sorun oluyor.

O ara evde yalnızdık. Annem Yenişehir'de idi. İlkokuldaki erkek

kardeşim, kızların en küçüğü Güner, bir de benden bir iki yaş büyük Fatma, maceralarını, gece yarılarına kadar Emniyet kapısında bekleşmelerini anlatır, kendi kendilerini alaya alarak gülerler, gülerlerdi ben tahliye olduktan sonra. Oğlan, oturma odasının sedirine uzanıp, belli bir makamla, "Sevim abla tri nay nay nom" gibisine, bitab düşünceye kadar türkü çağırmış. Ağlamamak için olsa gerek. Her zaman dışarıda kalanlara daha çok acımışımdır, kuşkusuz kendim çitin öte yanında yani içinde olduğumda. Onlar, dışarıda kalanlar çok kere hazırlıklı olmadıkları, hiç değilse başlangıçta kendilerinin saymadıkları bir kavganın içinde bulurlar kendilerini.

Emniyet Müdürlüğü Sirkeci'deki Sansaryan Han'daydı o zaman. Daha önce bilmezdim. Birinci Şube yani siyasi kısım en üst katta. Ortalık ana-baba günü gibi. Ne olduğunu anlamamıştım baştan. Meğer büyük bir tutuklama imiş. TSEKP'nin kurucu ve yöneticilerini, sendikacıları, bilinen ve bilinmeyen daha kim varsa hepsini toplayıp getirmişler. Bana kadar gelmiş sıra. Düşünün artık!

Birinci Şubenin kapısından girip, koridoru geçip sola dönüldüğünde, Han'ın ana kapısı yönünde en üst, galiba dördüncü kattan sokağa bakan büyük bir oda vardı. 6-7 masa, bu koca masalarda çalışan bir sürü memur. Hepsi sivil tabii. Beni de bu odaya aldılar. Başka yer kalmamış anlaşılan. Bu odadaki tutuklular da 6-7 kişi vardık. Esat Adil ve Aslan Kaynardağ da oradaydılar. Bizler masaların arasına yerleştirilmiş sandalyelerde oturuyorduk. Hep oturuyorduk. Avni Bey dedikleri, o zamanki değerlendirmemle yaşlıca bir komiser muavininin yanında yer düşmüştü bana. 51 de de karşılaşacaktık. Ben, öyle anlaşılıyor ki, pek "küçük-kova" idim. Adam bana diş geçireceğini umuyordu. O sefer orada kaldığım üç gün boyunca hep nasihat dinlemek zorunda kaldım. Dıştan kendimi görmem olanaksızdı kuşkusuz. Hiç tepki göstermiyordum. Ama söylediklerinin pek azını duyuyordum. Ama o hep anlatıyordu. Hiç işi yok mu bu adamın diye düşünürdüm. Komiser, işkenceyi, ne olacağımı, neler sorulabileceğini düşünmeme fırsat vermemişti bir bakıma. Zaten tam da "cami avlusundan toplanıp getirilmiş" gibiydim.

Akşam memurlar evlerine gidince biraz rahatlıyordum. Ama yatmak yani uzanmak olanağı yoktu. Bu deneyden çok şey kazanmışımdır. Tek kaybım ise bir iki gün önce beğenerek satın aldığım, gözaltına götürüldüğüm gün ilk kez ayağıma geçirmiş olduğum ayakkabıların şişen ayaklarım yüzünden bir daha giyilemeyecek hale gelmeleri idi. Bir çift pabuç daha. Buna kızmıştım doğrusu! Varlık Ver-

gisi uygulaması da bir çift pabucumu götürmüştü.

Bir gece yarısı saat 11-12 sularında ifadeye götürüldüm. Hem de o zamanın çok ünlü İstanbul Emniyet Müdürü Ahmet Demir'in huzuruna. Bir vakt-i zamanında, sanıyorum babam Galata, Salon merkez müdürü iken Demir babamın emrinde çalışmıştı. Parmaksız Hamdi de öyle, başka bir yerde ve zamanda babamın memuru imiş. Demir'in sorgular sırasında aşka gelip sanıkları bizzat tokatladığı dillerde dolanırdı bizim çevrelerde. Oysa şimdikilerin yanında esamesi mi okunur?

İçiçe iki bölümden oluşuyordu Emniyet Müdürünün makam odası. Her iki bölümün de koridora açılan ayrı kapısı vardı. Kapılar ve duvarlar mobilyaya uygun maroken deri ile kaplanmış, kapitone edilmişti, ses izolasyonu yapılmıştı. İçteki yazıhane bölümünün ortasına koskoca bir masa yerleştirilmişti. Eğreti olduğu ve tahkikat dolayısıyla oraya konduğu belliydi. Bir de sadece masayı aydınlatan bir ışık. Çevresine ne kadar da çok kişi toplanmış, bir sürü sonradan bile kim olduklarını öğrenemediğim "ilgililer" İsmen bildiklerim, resimlerinden tanıdığım Ahmet Demir ve İleri Gençler Birliği davasının savcılığını yapmış olan Hakim Yüzbaşı Kâzım Alöç. Sivil giyimliydi orada.

İnsana bir uyuşukluk, bir duygusuzluk geliyor. Tepkisiz desek daha iyi belki. Belki de uykusuzluktan ve yorgunluktan. Ama aykırı bir durum. Bir çeşit tepki. Olağan davranışlarınızla bu ortama uymanız olası değil. Durup konuşmayacağınız kimseler sizi bir yerlere oturtuyorlar, size bir şeyler soruyor, sizden bir şeylerin hesabını istiyorlar. Ne hakla? Kimin adına? Ve en önemlisi "ne" için? Kendinizi bir oyuncak gibi hissetmenin hırsını ve kinini duyuyorsunuz. Sizde suçlu olduğunuz düşüncesini uyandırmağa çalışıyorlar. Devlet (Polis) güçlüdür karşı gelemezsin diyorlar. Bu oyuna katılmanız mümkün değil.

Sonradan değerlendiriyorum: Beni zaten salacaklar. Orada olmamı gerektirecek bir şey olmadığını biliyorlar. Ama gözdağı vermeden de olmaz.

Evde kuşe kağıdına basılmış, Sovyetler Birliği'nde ekonomi, genel yaşam, başarılar vb. üzerine, renkli resimlerle basılmış çok güzel bir kitap vardı. Tevhide hediye etmişti onu bana. Birinci sahifesini de bir güzel imzalamış. Kitabı hemen o günlerde almıştım. Varlığı kafamda yer etmemişti. Yoksa onun da çaresine bakılabilirdi herhalde, o zamanlar bu konuda çok duyarlıydım. Bir tek kitaba kıyamazdım. Sonraları bavullar dolusu kitaplarımız götürülürken duygusuz, hatta görmüyormuş gibi bakardım öylece. Ama o zaman kendime çok kızmıştım. İmzaladığı için de Tevhide'ye. Bunca yıl sonra ithafı ve imzası

hala gözümün önünde. Ve hala da acıyorum.

Komiser Avni'nin nasihatları yetmemiş gibi bir de Müdür odasında nasihat dinledik. Bana Sabahattin Ali ile nasıl ve ne için buluştuğumu soruyorlardı. Olmamıştı böyle bir şey. Ya boş atıp dolu tutmak istiyorlardı ya da karıştırmıştı istihbaratı veren. Her neyse. Sabahattın Ali'yi getirdiler. Temiz pak, çevik hareketli, gecenin o saatinde dinç, kısa boylu, saçları erken ağarmış, gözlüklü bir adamdı. Sanıyorum gri-bej silik desenli bir ceket ve daha koyu gri kaşe bir pantalon giyiyordu. Kravatı bile vardı. Sabahattin Ali'ye beni tanıyıp tanımadığını sordular. Kısaca, "Maalesef!" diye duraksamadan hemen yanıtlayıverdi. Öyle çabuk gelen, öyle beklenmedik bir cevaptı ve öyle bir tonla söylenmişti ki bunu büyük bir iltifat olarak algılamıştım. Değer verdiğimiz büyük bir yazardı Sabahattin Ali. Çok rahat bir hali vardı. Bu boyuna içeri girip çıkmasından mıydı? Oradakileri takmadığından mıydı? Öyle görünmeye mi çalışıyordu? bunu çok düşünmüşümdür sonradan. Evet, bir dakika bile sürmemiş bir karşılaşma süresi içinde bir "insanı" değerlendirmek olanaksızdı. Buna kalkışmak ise hafiflik. Bir daha hiç karşılaşmadık.

Sabahattin Ali'nin yapıtlarını, bu olay zamanında çok önceden okumuş bulunuyordum. Çok yıllar geçti aradan. Şimdi eleştiri yapacak durumda değilim. Bir de son bir hikayeler derlemesi var: "Sırça Köşk" Bunu hala anımsarım. Kitaba adını veren hikayeyi beğenmiştim o zaman. Bu gözaltı olayından sonra yayınlanmıştı. "Ağlama gönül ağlama-Görülecek günler var daha" diyen şiiri bana çok dokunuyor şimdi, bir burukluk duygusu veriyor. Kişi olarak görecek günleri çok olmadı yazarın. Emniyetteki o yüzleşmemizden sanıyorum iki yıl kadar sonra, 1949 başında, Sabahattin Ali'nin Bulgar sınırında, oraya kadar kendisine yol gösteren son anda "milli" duyguları kabaran Ali Ertekin adında biri tarafından öldürüldüğü haberi gazete manşetlerine konu oldu. Haber yayınlandığında, yani basma verildiğinde Sabahattin Ali'nin ölümü üzerinden epey zaman geçmişti. Neden? Çok karışık bir işti. Ertekin'in ipe sapa gelmez ifadelerinin hiçbir inandırıcılığı yoktu. Tutarsız yorumlarla sürdü gitti konu. Tam açıklığa da kavuşmadı bildiğim kadarıyla. Bir süre sonra da unutuldu. Sol aydınlar sosyetesine hayatımın hiçbir döneminde girip çıkmadım. Oralarda neler konuşuldu bilmiyorum. Bir dost "kendi aklının kurbanı oldu" demişti. İnanırım. Akılsız mıydı? Hayır! Tam tersine, muhakkak ki çok zekiydi. Bazı üstün zekalıların bağışlanmaz bir akılsızlıkları vardır. Kendi zekalarına fazlaca güvenirler, zekalarından dolayı ken-

dileri için her şeyi mübah görürler. Her şeyi yapabileceklerini ve herkesi "oynatabileceklerini" sanırlar. "Zekalarını yaşama" tutkularının kurbanı olurlar bir bakıma. Belki de bireycilik ve paylaşmazlık yatar bunun altında. Bütün yüksek zekalılar böyle değildir elbette. Böyle bir tutuma girip girmemek insanın kişiliğini oluşturan öteki ögelere bağlıdır kuşkusuz.

Üzülmekle birlikte ona çok kızdığımı hatırlıyorum. Ama, her şeye karşın, gene belli çıkarların, bozuk dünya düzeninin kurbanı olmuş yetenekli bir aydın, değerli bir sanatçı idi o da.

Sonradan Saidê hanımın anlattıklarından (dedim ya dedikoduları pek bilirdi), kardeşinin römarklarından Sabahattin Ali'nin özel bir tip olduğu ve özel yaşamında pek tutarlı olmadığı sonucunu çıkarmıştım. Bununla birlikte gerek solcu kişiliği ve yapıtı yüzünden böyle bir komployа kurban edilmesi, gerekse birçoğunu severek okuduğum yapıtları nedeniyle iyilikle anılmağa layıktır diyorum, sevgi yanı ağır basıyor. Emniyetteki karşılaşmamızın nedeni üzerine hala bir yorumum yok.

Bir de Neriman Hikmet ile tek taraflı bir karşılaşmamız oldu bu Birinci Şube konukluğunda. Bana, Neriman Hikmet'in şahsında geleceğimi(!) göstererek beni ürkütmek(?), daha doğrusu yıldırıp caydırmak istediler. Bizim bulunduğumuz iç bölümün ışığı söndürüldü. Öndeki giriş bölümünün ışığı yakıldı ve Neriman hanım oraya getirildi. O bizi görmüyordu. Kendisi ile birkaç cümle konuştular, geri gönderdiler.

- Nasıl? Böyle mi olmak istiyorsun?

diye sordular. O zaman için aklımın almayacağı bir terbiyesizlikti bu.

- Ne vardı ki!

diye yanıtladığımı anımsıyorum. Çabalar boşa gitti. Gerçekten de biraz dağılmış olan kıvırcık saçlarından, fazlaca terbiyeli "efendim"li tavrından başka bir kusuru yoktu bence. Çok yıllar sonra Neriman hanımı tanıdığımda gene o aynı kadındı. Biraz yaşlanmıştı. Ve anladım ki o, bana biraz fazla gelen "efendimli" alçakgönüllü ve nazik tutumu her zamanki haliydi. Üstelik karşılaştırıldığım her kim olsa, o koşullar altında kendisiyle dayanışma tutumuna girecegim açık değil miydi?

Bu arada babama tel çekme tehditleri de unutulmadı tabii. Kaç yanlış kapıyı çalıyorlar bakın. Gene de o gece yarısı, saat iki falandı herhalde, araba ile eve bırakıldım. Henüz çuval gibi kapının önüne fır-

latmıyorlardı insanları. Ama araba ile eve bırakılmak o zaman için de bir lükstü. Büyük bir ayrıcalıktı. Evde neden olduğum sevinç çığlıklarını anlatmama gerek var mı? Tevhide de oradaydı. Tam sevincimizin tadını çıkarıp yatmıştık ki az önce beni eve getiren memur beni geri götürmeğe geldi. Biraz mide bulandırıcı olmakla birlikte korktuğumu sanmıyorum. Bir kere o kadar uykusuzdum ki! Hem bu gibi durumlarda sevimsiz şeyleri uzaklaştırabiliyorum kafamdan. Dediğim gibi duyguları donuyor insanın. Uyarıyla algı merkezi birbirinden yalıtılmış gibi adeta.

Evet, Tevhide'yi nerede bulabilceklerini soruyorlardı. Evinde yokmuş. Akıla bakın! 4 gündür gözaltındaydım, Tevhide'yi görmemiştim, nereden bilecektim nerde olduğunu?.. Aynı gece geri eve getirildim gene. Tevhide benim yatağımda yatıyordu, ben o gece daha önce eve geldiğimde de öyleydi. Kimsede yeni yatak yapacak hal yoktu. Bir güzel yeniden yattık uyuduk. İşgüzarlıktı Tevhide'yi aramaları. Beni aramaları da öyleydi ya! Kitabı Haşet Kitabevi'nden almıştı. Başka nereden bulacak?... Ertesi gün onu bekletmediler. Birkaç saat sonra saldılar. Başları çok kalabalıktı. Ama hiç gözdağı vermeden de olmazdı. Nelerle uğraşıyorlar bakın.

Partiler kapatılmıştı. Sorumluları tutuklanmıştı. Gazetelerde fazla ayrıntı bulmak mümkün değildi ama 16 aralıkta büyük bir gürültü koparılmıştı elbette. Ve ben aynı gün ortalıktan kaybolmuştum. Devamlı öğrenciydim oysa. Zaten yakınımdakiler memurlarca götürüldüğümü farketmişlerdi kuşkusuz. Tahliye olduğum gün sabah erkenden doğru pataloji anfisine gittim. Bizim sınıfın dersi oradaydı. Salona yukarıdan girdim, bu kadarcık olsun meydan okumayalım mı? Yukarıdan aşağı herkesi görüyordum. Pek çok yüzde şaşkınlık, bozulma. Fiskoslaşmalar, birbirini dürtmeler! Bir kısmında bozulanlara bıyık altından gülmeler, bir bölümünde ise hoşnutluk. Böyle anlarda kolaylıkla ele verir insanlar kendilerini. Herkes kendine göre konuşmuştu arkamdan, öyle anlaşılıyordu. Ama ne yazık ki dostça konuşanlar pek fazla değildi, sevilen bir öğrenci olmama karşın. Doktor deyince bir olağanüstülük yakıştırır sıradan insanlar o kişiye. Geleceğin doktorları idi işte hepsi sınıf arkadaşlarımın. Tıp ki, diyalektiğin, doğanın determinizminin, insana hizmet anlayışının her an talim edildiği bir bilgi alanı olması gerek. Genç de nicesi doktorluk başka dünya olayları başka diye düşünür, metafizikten kurtulamaz, evrenin bütünlüğünü kavrayamaz. Buna pek niyetli, daha doğrusu istekli de değildir. Birçoğu da zaten parlak geleceğin düşleri içindedir. Kız-

lar, kariyer ya da iyi kısmetler dışında başka şeyle ilgilenmez. İlk sınıftan beri yakından tanıdığım, dost olduğumuzu sandığım bir erkek arkadaş bile;

- Bir daha zor çıkar oradan!

diye konuşmuştu arkamdan. Oh olsun! der gibisine. gibisine. Kıskanç yarışçılığın ve korkunun dışavurumu. İşte böyle, bunlar da bir çeşit "insan manzaraları" Ne yazık ki o kadar iç açıcı değil.

Tek sevinen

Tavrında hiçbir değişiklik olmayan ama beni görünce üzerinden büyük bir yük kalkmış gibi olduğunu ve yüreğinde ağır başlı bir sevincin yeşerdiğini duyumsadığım Güzide idi yalnızca. Narin yapılı ince bir kızdı Güzide. Gözlerinin rengi bile kibardı. Grimsi mavi. İki uzun üst ön dişleri ile temiz ve sevimli bir gülümsemesi vardı. Herhalde o 46 yılının baharında olacak, birinci doktora sınavlarından sonra sınıfça bir gezi düzenlenmişti Büyükada'ya. Özellikle çağrılı olduğum için gitmiştim. İlk kez orada arkadaşlık kurmuştuk. Güzide'yi sadece sınıfımdaki bir öğrenci olarak bilirdim. Adını bile bilmezdim sanıyorum daha önce. Sonradan bana o kadar yakınlık gösterip arkadaş olmak istemesinin nedenini sorduğumda;

- O kadar yalnızdın ki!

diye yanıtlamıştı. Bak sen! Dışarıdan öyle görünüyor olmama şaşmıştım. Oysa ben kendimi hiç de yalnız saymıyordum. Ne var ki hiçbir grubun, çevrenin adamı değildim. Kimseyle yarım saatten fazla birlikte görünmezdim. Yakın özel (kız-erkek) bir arkadaşlığa da gereksinim duymuyordum gerçekten. Böyle bir arkadaşlığa layık kimse de görmüyordum fakültedeki çevremde. Bir Tevhide yoktu örneğin. Toplumda örgütsel ya da düşünsel arkadaşlık geleneği olmadığından hep kişisel ahbap çavuşluk ilişkileri geçerliydi bizim gençliğimizde, sanıyorum erkekler arasında da. Ben bunu çocukluktan çıkamamışlık saymışımdır hep. Uzak durmuşumdur. Bu tavrım, yalnızlık, içine kapanıklık, hatta kendini beğenmişlik olarak yorumlanıyordu çevremde. Ama olabilir ki zamanla öyle bir gelişme de göstermişti. Dostlarım okul çevresinin dışındaydı ve bana yetiyordu.

Evet, Güzide dikkatli, saygılı ve adeta sığınır gibi yakınlığıyla kendini kabul ettirmişti bana. İtici olmadım. Olmam için de bir neden yoktu. Çok iyi ve temiz bir insandı. Üstelik de çalışkan. Belki de benden de daha iyi bir öğrenciydi. Benim ilgi konularım genişti, çe-

şitliydi. Ağırbaşlılığı güven vericiydi Güzide'nin. Kaprisleri yoktu ve en önemlisi flörtü yoktu. Çünki zaten nişanlı idi ve Mersinli olan nişanlısı da o yıl hukuk fakültesini bitirmiş memleketine dönmüştü. Güzide de doktor olduğunda evleneceklerdi. "Ne acelen vardı be kızım" diye biraz içerlerdim ama belli etmezdim. Benim için böylesi daha iyiydi, rahattı. Gönül işleri sorunlarının hikayelerine katlanmak, sürtüşmelere hakem ya da sırdaş olmak tatsızdır. Benim arkadaşlığım da onun için güvenceli bir ilişkiydi. Dostluğumuz öyle bir gelişti ki artık okul içinde birbirimizden ayrılmaz olduk. Ben gene ablalık görevini üstlenmiş gibi idim.

Gözaltına alınışımdan sonra çıkan sınıf gazetesinde "uydu" anlamında "peyk" demişlerdi ona. O zaman "Sovyetler ve Peykleri" sözleri pek modaydı. Bu uyduluk aşağılatıcı anlamda kullanılıyordu tabii. Benden çok onu hırpaladılar. Üzülmüştüm ona hakaret ediyorlar diye. İlişkimizin böyle bir niteliği yoktu. Ama ilk defa şimdi düşünüyorum da sayın yazarlar belki de Sovyetleri anıştırmakla benimle de alay ediyorlardı akıllarınca. Ben hiç üstüme almamıştım oysa. Yani alaylık bir şeydir diye düşünmemiştim. Belki de kıvanmıştım ne bileyim. Başka bir yazarın övgü dolu bir şiiri vardı, nakaratını anımsıyorum:

Bir gün merkez-i hâke tutup onu atsalar
Dünyayı patlatır da mutlaka gene çıkar....

diyordu. Besbelli ki çıktığıma sevinenlerdendi.

Güzide'nin beni görebileceğini, kişiliğimin olumlu yanlarını ve bunların politik nedenlerini anlayacağını, bende iyi, olumlu olarak değerlendirdiği özelliklerin asıl politik bilincimden ileri geldiğini kavrayacağını, çevresi ile kıyaslayarak doğru yolu bulacağını sanıyordum. Gene propagandacı (!) olamadım. Akıllı kızdı. Etkileniyordu. Beni hayranlık ölçüsünde beğendiğini anlıyordum. Nerede durduğumu biliyordu elbette. Sözümü sakınmazdım ki. Her vesileyle "değişmez" doğrularımı, görüşlerimi çevredeki olayların eleştirisi biçiminde dile getiriyordum kuşkusuz. Ama fazla üzerine gitmiyordum. Bazan kafasındaki alışılmış kalıpların etkisiyle karşı çıkmak istediği oluyordu belki. Olabilir ki dostluğumu yitirmek ya da tartışmada yenilmek korkusuyla susuyordu. Ben de deşmiyordum. Sonradan insanın kişiliğine, aklına bu kadar saygılı olmanın gereği var mıydı diye Güzide'nin kendisi hesabına da, insanlık adına da pişmanlık duyduğum olmuştur. Onu aktif bir biçimde etkilemeğe çalışabilirdim örneğin. Belki angaje de edebilirdim. Ama nereye? Onun yadırgamayacağı bir gençlik örgütü yoktu henüz. Eylem olanakları da yoktu. Eyleme dönüşmeyen,

eylemden beslenmeyen bir inanç (teori) havada, soyut kalmaya yargılıydı. Beri yandan başımızı kaşıyacak vaktimiz de yoktu denebilir. Vakit darlığı elbette ki göreli bir gerekçedir. Ama bu zeki kızın yanlış koşullanmalarını ciddi kanıtlarla çürütmek, onda kötü işleyen düzeni "kökten" değiştirme ve emekten yana bir düzene çevirme özlemi yaratmak sistemli çaba ve vakit isteyen bir işti gene de. Hele o ortamda. Belki de kolayına kaçıyordum. Ama hiç değilse bu düzeni değiştirmek isteyenlere anlayış gösterme ve hatta yardım bilincine ulaşmıştı. Elbette ki insanların daha mutlu, dünyanın daha yaşanılır olmasını istiyordu. Yurtseverdi. Bazı da vardı: Varlıklı değildi. Duygusal olarak elbette ki ezilenlerden yanaydı. Ama ezilmenin ne demek olduğunu, nasıl olduğunu ve özellikle de "sömürü"yü kavramadı belki. Ya da "rahata acıkmıştı miniminnacık" dostumuz.

Evet, hanım kardeşimiz doktor olunca sadık nişanlı da çıkageldi, kızımızı alıp götürdü Mersin'e. Ama daha İstanbul'da iken kızın bu "ne idüğü belirsiz arkadaşı" girmişti nişanlıların arasına. Nişanlısı onu bilmem hangi "Türkocağı"na (Hamdullah Suphi'ninkiler olacak) götürmek isteyince tepki göstermişti Güzide, gitmek istememişti. Aklı almıyordu bunu avukat beyin. Mersin'e gitmelerinden sonra da sık sık Sevim'e mektup yazıyordu karısı. Dergi falan geliyordu Sevim'den. Hem de ne dergiler!! Efendi dizginleri ele almaya karar vermiş olacak ki oturup bir mektup yazmış bana. Evet, "Karımın yakasını bırakın!" anlamına aptalca bir şeyler vardı mektupta. Hoppala! Karısının yakasını daha sıkı tutmadığım için alıp götürebilmişti. Asıl bunu anlamıştı galiba. Benim kendimin de anlamam gereken şeyler vardı ya...

Seviyesiz bir mektuptu. Güzide'den habersiz yazıldığı da belliydi. Kocasının bana yazdığı mektupla birlikte birkaç satır yolladım ona. Mektubun kopyasını almayı akıl etmedim. Acımıştım. Mutsuz olduğu besbelliydi. Yürekler acısı bir mektup geldi yanıt olarak. Benim "büyüklüğüm(!)" ile öğünüyordu. Kocasının davranışını benimki ile kıyaslıyordu. İş ayrılmaya kadar varmıştı. "Türkiye'ye benim gibi idealist yurtsever insanlar gerekliydi" Bana başarı diliyordu. Benim gibi olmak gücünü gösteremediği için kendini eleştiriyordu. "AMA, çocuğunu daha doğmadan babasız bırakmaya kıyamamıştı." Çocuğunu babasız bırakmaya hakkı olmadığını düşünüyormuş. Ona bu babayı seçerken de bu kadar düşünmüş müydü? Bu romans da burada bitti.

Sonra, hapisten çıktıktan sonra, bir on yıl geçmişti aradan, bir açık oturumda Güzide'nin ablasına rastlamıştım. Bu arada evlenmiş olduğu eşi ile birlikteydi. Aklı başında aydın kişilerdi ikisi de. Üzgün,

Güzidelerin koyu Demokrat Partili olduklarından yakınmıştı ablası. "Güzide de mi?" diye hayretle sormuştum. Ya evet Güzide de, karı koca ikisi de. Bir kez daha üzüldüm. İşte kadınlarımız diyordum. Şimdi bu gibi döneklikler ne kadar olağanlaştı. Onunkine pek döneklik de denilemezdi. Ama erkek olsa başka bir yol tutardı eminim. Hiç değilse kendi yolunu.

Zaman zaman düşünmüşümdür, kimi gülmüş, kimi tasalanmışımdır. Bizim Parti davası sırasındaki o düşmanca, çığırtkanca yalan yanlış gazete haberleri kim bilir ne kadar malzeme sağlamıştır avukat beye Güzide'yi gagalamak için. "Bak arkadaşına!" demiştir, "az daha peşinden gidecektin, seni büyük bir felaketten kurtardım!"

Kaç kez kurtarılıp kurtarılıp bir türlü kurtulamayan Türkiyemizde kurtulan bir Türk kadını işte!

Başka bir mektup

Gene 46'ya dönersek, benim için önemli olan gözaltına alınışımın ve sonra o anababa günlerinde herkes bekleşirken üç gün içinde salınışımın nedeni idi.

Bir süre önce sınıfımdaki bir erkek arkadaşımdan bir mektup almıştım. Tuhaf, neredeyse bir tehdit mektubu gibi yarım sahifelik bir name idi bu. "Alın size bir mektup!" diyerek Saide ablaya göstermiştim. Zeki kadındı dedim ya. Gülmüştü ve hiç düşünmeden "Millî Emniyet" teşhisini koymuştu. Ben hala emin değilim, o kadar anlamsız geliyor ki! Mektubu gönderen delikanlı ile ancak bir kez konuşmuştum. Benimle konuşmak istediğini söylediği zaman da kendisini hiç tanımıyordum, okulda, sınıfta dikkatimi de çekmemişti.

Sonradan öğrendiğime göre derslere pek gelmeyen, kitabı bulunmayan derslerin notlarını bastırıp satan, herhalde varlıklı olmayan, Fakülte Derneği ile ilgilenen bir tipmiş. İlk konuşmamızda da emreder gibi, bir şeref bağışlar gibi bana olan ilgisinden söz etmişti. Tavrı alaycı bile olunamayacak kadar garip gelmişti bana, yerine oturtamamıştım onu. Mektubunda ise "ben adamı süründürürüm" falan gibi şeyler vardı. Ne önce ne de sonra böyle bir şeyle karşılaşmadım. "Elinden geleni ardına koyma" bile demedim. Kızacak kadar bile ilgilenmemiştim. Sonra da hepten unutmuştum. Ben gözaltına alınınca Saide abla bu mektubu hatırlamış ve aramış bulmuş. Herhalde ortalıkta, mektuplarımın arasında duruyordu. Okur okunmaz imha edilmesi gerekenler dışında yazılı hiçbir şeyi atmaya kıyamam zaten, ta ki fazlaca yer tutup göze bata.

Saide abla, bir tanıdığı aracılığıyla mektubun zamanın Sıkıyönetim Komutanına (Asım Tınaztepe olabilir) ulaştırılmasını sağlamış. Herhalde piston kuvvetli idi ki bir an evvel sorgulanmamı sağlayabilmişti diyorum. Saide hanımın yaptığı fazla gayretkeşlikti. Ve çok canımı sıkmıştı. Bu delikanlı gerçekten Milli Emniyet ile çalışıyor olabilirdi. Sonradan 12 Mart döneminde hiç adı sanı bilinmezken birdenbire hiç olmadık bir göreve getirilişi, sonra gene geldiği gibi iz bırakmadan ortadan silinişi bu kuşkuyu destekliyor. Ama gene de gözaltına alınmamın nedeni bu kişinin ihbarı değildi diye düşünüyorum. Ne var ki mektup vesile olmuş, Tınaztepe'nin ilgisi erken sorgulanmamı sağlamıştı. Zaten beni suçlayacakları bir şey olmadığı sorgulamadan da belli olmuştu. Hasılı pek de şerefli (?) bir gözaltı değil diye düşünenler olacaktır. Kimileri de ateş olmayan yerden duman çıkmaz diyeceklerdir belki. Ben, Esat Adil ile görüşmeye gittikten sonra izlenip kimliğimin saptandığını ve oltaya yeni bir balık takıldı sevinci ile beni de bir yoklamak istediklerini daha akla yakın buluyorum. Her iki durumda da esas neden benim solcu kişiliğimdi kuşkusuz. Eh, ülkemizde de solcuların hiç olmadık vesilelerle polise buyur edilmeleri çok olağandır, başka bir neden gerekmez. Uzun lafa ne hacet!

Böylece sabıkalı olduk (? hukuki anlamda olmasa da). Fişlendik. Polis sabıkası adliye sabıkasına benzemez. Asla silinmez o. Aflardan falan da etkilenmez. Meğer ki saf değiştiresin. Hatta o zaman bile dosyan saklanıyordur. Olur a ileri yaşamında bir yerde olmadık bir hevese kapılabilirsin. Üstelik şantaja pek müsaittir böylesi. Evet, bu gözaltı olayından sonra üyeliğimin gençlik derneğine zararı dokunur mu diye çok düşündüm. Legal hareketlere zarar vermemek kuralı vardır her zaman. Hele o zaman çok önemliydi bu. Legali illegale karıştırmamalı diye bir şey bellemiştik. Bir süre üyelikten ayrılmayı doğru bulmuştum. Yanlıştı. Ama dernekçilik de fazla açmıyordu beni, kendimi gereksiz hissediyordum. Ayrıca yeni ve başka ilişkilere doğru çekilme vardı.

Üyelikten çekilişimi babamın "müdahalesine" yoranlar olmuş. Gülünçtü bu. Düzeltmeye bile gerek duymamıştım. Babam bir kere olsun bu konuyu tartışmadı benimle. Gözaltına alınmamın lafını bile etmedi. Solcu olup olmadığımı bile sormadı. Bunları sormaya da hakkı vardı kuşkusuz. Muhakkak ki babam olarak merak ediyordu. Bilmek istemesi doğaldı. Doğrusunu isterseniz ben de babamın ne diyeceğini ölçüp biçtiğimi, araştırdığımı hiç anımsamıyorum. Doğru yolda olduğumdan o kadar emindim ki. Babamın ne diyeceği ola-

bilirdi? Bir şey yaptığım da yoktu.

Epey uzun bir zaman sonraydı, babam İstanbul'a gelmişti artık. İkimiz yalnızdık bir ara. Ondan bundan konuşuyorduk. Söz geldi sosyalizme dayandı. "Evet, en ileri toplum düzenidir. Ama bizim memlekete gelmez... bırakmazlar... Çok acı çekeceksin!" dedi bana. Ona üzülürüm demek istiyordu. Afalladım. Gerçekten de bu kadarını beklemiyordum. Bırakmazlar derken kendini dışlayarak konuşuyordu. Olmaz öyle şey dese bu kadar şaşırmayacaktım. Kelimesi kelimesine hatırlıyorum. Çünkü çok düşündüm. Ve "acı çekersin" (yani devam edersen acı çekersin) demiyordu. "Çok acı çekeceksin" (yani nasıl olsa devam edeceksin) diyordu. Daha fazlasını bekleyemezdim herhalde. Ve bu babamla son ciddi konuşmam oldu. En ufak hafifliği bağışlamayan babam kızının şerefli bir iş yaptığını anlamıştı, kendisi ister desteklesin ister desteklemesin. Şimdi bu sözler hem sevinç, hem acı, hem de utanç veriyor bana. Utanç veriyor, neden ona daha sevecen davranmadım diye..

TKP İLE TANIŞMA

Necil

Gözaltına alınışımdan birkaç gün sonra, soğuk, karlı bir kış günü, Dolmabahçe'ye tepeden bakan Taşlık çayhanesinin altındaki bayırın ağaçları arasında gezintiye çıkmış iki genci görür gibiyim şimdi. Biri uzun boylu, düzgün hatlı, gözlüklü, aksayan yürüyüşünü sağ ayağındaki ölçü üzerine yapılmış özel pabucu ile dengelemeye çalışan ve bastonundan destek alan bir genç. Necil Togay. Öteki de Sevim Tarı. Necil Işık Lisesi'nde okumuştu ve benim fakültedeki sınıf arkadaşım Nezihi'nin liseden arkadaşı idi. Benim fakülte numaram 6097, Nezihi'ninki ise 6098'di. Onun için uygulamalı derslerde küçük gruplar halinde çalışırken hep yanyana düşerdik ve iyi arkadaştık. Nezihi, ikimizin görüşlerini ve tavırlarını birbirine yakın bulduğu için benden ona, ondan da bana söz etmişti. Ben Necil'i, kendisiyle tanışmadan önce de oldukça iyi tanıyordum. Necil Hukuk Fakültesinde okuyordu. Ama çocukken geçirdiği bir kaza sonucu bacağı sakatlanmıştı. Hastalığının sık sık depreşmesi yüzünden pek devamlı bir öğrenci değildi.

Necil'in isteği üzerine buluştuk. Heyecanlı idi çok. Kış günü ağaçlıklarda dolaşmak, bu esrarengiz hava da ne oluyor diyordum kendi kendime. Evet, "Kontağımı kaybettim, beni bağla, bana kontak sağla" diyordu Necil kısaca. O büyük tutuklama ile aynı zamanda gözaltına alındığım için partili olduğuma karar vermişti. Benden yardım istiyordu. Kısa bir şaşkınlık süresi geçirdim. Doğrusunu isterseniz onun bana verdiği payeyi boşa çıkarmaya da utanıyordum. Sonunda ezile büzüle baklayı ağzımdam çıkardım. O, önüne, düzensiz zeminde basacağı yere bakıyordu. Ben ise tepkisini ölçmeye çalışıyordum. Biraz bozuldu belki. Düşünceli görünüyordu. Acaba o durumda ne yapacağını mı düşünüyordu, yoksa beni partili sanmış olmasına mı içerliyordu, başka bir olasılıkla partisiz (yanlış bir söz ama öyle denirdi o zaman) birine açılmış olmasındaki densizliğine mi kızıyordu, bilmiyorum. İlişkimiz bunu kurcalamama elvermiyordu. İkimiz de çok resmi idik. Necil her zaman, hep coşkulu bir insandı. Ama bu yüzden son söyleneceği ilk söyleyenlerden değildi... Bu buluşmayla kısa zamanda gelişecek ve bir süre için yoğun bir çalışma arkadaşlığı niteliği

alacak bir dostluğun temelleri atılıyordu o gün.

Gün

Necil'in bir kız arkadaşı vardı: Gün Benderli. Gene Işık Lisesi'nden. Gün ile Necil kendi aralarında sözlü idiler. Ama varlıklı bir ailenin oğlu olmasına karşın gerek solcu fikirleri dolayısıyla, gerekse sağlığı yüzünden iyi bir öğrenci olmayışı ve belki parlak bir gelecek vaad etmeyişi nedeniyle ve belki ayrıca vücutça özürlü oluşundan ötürü iyi bir kısmet sayılmıyordu anlaşılan. Gün'ün ailesi bu işe taraftar değildi. Rahat görüşemiyorlardı. Necil, bir iki görüşmemizden sonra Gün ile özel olarak ilgilenmemi (ve de onu yetiştirmemi ?) istedi benden.

Necil'in ayarladığı bir randevu ile Üniversite merkez binasının iç avlusunda buluşmuştuk Gün ile. Gencecik, dal gibi bir kızdı. Ben 21 yaşımdaydım. O da herhelde 18. Kendi akranlarını bile çocuksu bulan ben o kadar da irkilmemiştim Gün'den. Oturaklıydı. Türkiye ölçüleriyle uzun boylu, iyi kesimli mantosu içinde biçimli, kısacık saçlı bir kızdı. Biraz ürkekçe ama dimdik duruyordu, belki biraz heyecanlıydı. Güzide'nin gri-mavi dürüst gözlerinden, Tevhide'nin biraz çıkık akı çok, güleç kara gözlerinden bambaşka, derinden bakan, ufarak, sorgulayıcı gözlerdi onunkiler. Yukarı kalkık burnu ile, geniş ve çıkık elmacık kemikleri ve yüksek alnı ile pek de sıradan bir Türk tipi değildi.

Haydi gene ablalık düşmüştü bize. Nereye, hengi yolla ve nasıl varacağımızı değil de vardıktan sonra, yani daha sonra ne olacağını, dünya cennetini merak ediyordu Gün en başta. Yolun zahmetine değer mi değmez mi sonra karar verecekti belki. Bununla birlikte bu konuda da fazla sorunu yoktu galiba; yani çok şey istemiyordu. En çok (?) merak ettiği insanların şurada oturmaya, burada yaşamaya zorunlu tutulup tutulmayacağı idi. Moda karşı-propagandaların etkisi! "Şapka asma"nın bir başka türlüsü. Zamanın anti-sovyet dedikoduları böyle endişeler uyandırıyordu işte. Bir de Necil'in, eğitimi "yapacaksın!, edeceksin!"lerle yürüttüğünden kuşkulanmıştım. Bir çeşit bireysel özgürlük, demokrasi garantisi istiyordu Gün. İşçi sınıfından gelmiyordu. Kaybedeceği, feda edeceği şeyler vardı.

- Bak Gün, ilerde nasıl olur bilemem. Bu iş fedakarlık işidir. Bir yerde senin varlığına ihtiyaç varsa ve o işe en uygun olanın kendin olduğunu biliyorsan, hayır ben gitmem der misin? Bunu kendin istersin. Belki de can atarsın gideyim başarayım diye. Uygun olmayan yere

seni niye yollasınlar? Nice nice insanlar canını koydu bu yola, emekçi halkların kurtuluşu için, insanlık onuru için ve bugün de koymakta. Bu kadarcık özveriyi çok görme! demiştim. O zaman, içimden, sevecenlikle de olsa gülmüştüm buna. Ama şimdi yıllar ve yıllardır tanık olduğumuz koca koca Sovyet yöneticilerinin küçük bencillikleri yanında bu küçücük kızın saf endişesi ne kadar masum kalıyor. Gün, çocukça da olsa aklından geçeni söyleyecek kadar dürüsttü. Herkes öyle değildir. O zaman İstanbul'dan ayrılmak ona çok güç gelecek diye düşünmüştüm. Zaten bu nedenle olsa gerek, en çok bu konuşma aklımda kalmış. Zavallı Gün, en çok korktuğuna uğradı. Hiç de evvelce planlamadığı ve istemediği yerlerde, hasretini yılların asla küllendiremediği vatanından uzakta yaşamak zorunda kaldı. Bilmem bu ilk günleri anımsamış mıdır sonraları?

Gün'ün kolunun koltuğumun altında bir kuş gibi titrediğini algılıyordum ilk uzun konuşmamızda. İki insanın birbirine böylesine yakın ve böylesine çıkarsız yaklaşmasındaki, büyük -ama bellisiz- bir yolculuğa birlikte adım atıştaki sımsıcak yüce duyguların derinden gelen karşı durulmaz ürpertisiydi, bir yerde kendini sınırlamadan dürüstçe ve çıplak ortaya koyuşun insanın iç dünyasında yarattığı bir çeşit "ürperme" duygusu idi belki, belki nicel birikimlerin niteliğe dönüşümü idi. Anlıyordum ve tanıyordum da. Ama ben her zaman daha soğukkanlı idim. Beri yandan bu akıllı ve temiz kız karşısındaki sorumluluğum omuzlarımı çökertmiyor da değildi. Ürkmemek olası mı?

Bir iki yıl sonra Paris sokaklarında dolanıp konuştuğumuz bir gün "titriyorsun!" demeye cesaret etmiştim, sevecen olmaya çalışarak. "Hep böyle olurum bilmez misin?" diye yanıtlamıştı. Anımsıyordu. Aslında ben de "Hala mı titriyorsun?" demek istemiştim.

O ilk karşılaşmamızdan sonra bazı şeyler nitelik değiştiriyordu Gün'ün içinde. Bir kataklizm oluyordu. Bunu duyumsuyordum. İkimiz de başkalaşıyorduk. Sarmallarla ilerliyordu bilincimiz ve bu arada yaşamımız.

Sürekli ve sık görüşüyorduk. Ama Gün ile ikili buluşmalarımız pek fazla olmadı. Necil de katılıyordu. Üçümüz okuyor tartışıyorduk. Bir ara Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarihinin Fransızcasını ele geçirmiştik. Satılıyor muydu, anımsamıyorum. Onu çevirmeye başladık. Türkçesi vardı herhalde Türkiye'de olmasa bile. Bulunabilirdi de sanıyorum. Ama böylesi de iyi oluyordu o zamanki aklımıza göre...

Bir süre sonra Gün ile Necil evlendiler ve Paris'te okumaya gittiler. Necil'in babasının bu yükü kaldıracak olanakları vardı. Necillerin

evinde yapılan düğünün 4-5 davetlisinden üçü doktor adayı idik. Gün'ün ailesinden kimse yoktu. Necil, yabancı bir ülkede hukuk okumanın İstanbul'da olduğundan daha güç olacağını kavramıyor değildi herhalde. Ama Türkiye'deki öğrenim yaşamı çok kesintilere uğramıştı, tatsızlaşmıştı. Bir yenilik, bir atılım arayışını anlayışla karşılıyordum. Savaştan yeni çıkmış, komünistlerin başı çektiği şanlı bir direniş hareketinin Fransa'sı da Necil gibi coşkulu bir genç için ne kadar çekiciydi kim bilir! Necil istediğinin peşini kolay kolay bırakmayan tiplerdendi. İstediğini öyle bir coşkuyla anlatırdı ki başka bir yol olamaz sanırdınız. Politik çalışmalarımızda da hep kendi oyunu kabul ettirmek isterdi. Bir yıl sonra, şimdi anımsamadığım nedenlerle kısa bir süre için geri döndüler. Belki de İleri Jön Türkler'i kolaçan etmeye gönderilmişti.

Gün ve Necil aracılığıyla bazı Fransız dergilerine abone olmuştum. "Les lettres françaises' gibi, "La Pensée" gibi sol yayınlar vardı bunların arasında. Bunları yetiştirebildiğim kadar okumaya çalışır, fazla da bekletmeden daha yaşlı bir arkadaşa götürürdüm. O da başkalarına iletirdi belki. Hareketin mali olanakları kısıtlıydı elbette. O zaman Fransız basını oldukça bereketli idi. Bizler için pek çok okunacak şey vardı. Gelenlerin hepsini okuyamazdım. Her sefer içimde bir eziklik, bir suçluluk duygusu olurdu yeteri kadar okuyamadan elden çıkardığımda. Her zaman da "La Presse Medicale" adlı tıp dergisine de abone olmayı kurmuşumdur. Ama her sefer de bir başka masraf çıkmış ve öne geçmiştir. Utanırdım bundan. Çünki ben mesleğimi çok ciddiye almışımdır. Her ne kadar benim için amaç olmayıp araç idiyse de, belki de salt bu yüzden.

Demirkan'lar

Fakültenin son yıllarında idi. Tevhide karı-koca öğretmen olan bir aile ile tanışmıştı. Merih ve Abdülkadir Demirkan. Bağlarbaşı'nda açıklık, manzaralı bir semtte oturuyorlardı. Tevhide ile birlikte ziyaretlerine gitmiştik 3-4 kez. Hep de iyi anılar bırakan günlük güneşlik günlerde gitmişiz anlaşılan, en çok aydınlığı, güneşi anımsıyorum, bir de Deniz'i... Deniz adında kocaman kocaman bakan mavi gözlü bir kızları vardı. Kadir askeri öğretmendi o zaman. Bu nedenle Yusuf Atılgan ile arkadaştılar. Tevhide ile tanışmaları da bu nedenleydi herhalde. Kadir hoca tavrını evde de, ya da Tevhide'ye ve bana karşı da sürdüren koruyucu bir ağabey havasındaydı hep. Tevhide Yusuf'tan ayrılmıştı o sıra. Daha doğrusu Yusuf Atılgan, tahliye

edildikten sonra alıp başını memleketine gitmişti. Bir daha da uzun yıllar sesi sedası duyulmadı. Tevhide'yi epeyi sarsmıştı bu iş. Demirkan'lar onu hoş tutuyorlardı. Bana kalırsa Yusuf'u pek de iyi tanımıyordu Tevhide. Onun kişiliğinde devrimci düşüncelere sempati duymuş, ülkemizdeki devrimci hareketle tanışmış, ona bağlanmıştı. İçerde olması Yusuf'un en büyük "kozu" olmuştu. Tevhide iki yıl boyunca ziyeretine gidip gelmişti onun. Yadırgaması, içerlemesi doğaldı. Benim ise umurumda bile değildi Yusuf. Onu tepesine çıkaran sonra da üzülen Tevhide'ye kızar olmuştum. Yıllar sonra Yusuf'un Tophane Askeri Cezaevinin penceresinden karşı evlerden birindeki kızlarla "işmarlaşma yoluyla aşıktaşlık" sanatını bir hayli ileri götürdüğünü duyduğumda öfkemden ne yapacağımı bilememiştim. Pencerelerde sabahlıyor, ertesi gün de utanmadan, nişanlı sıfatıyla Tevhide'nin ziyaretini kabul edebiliyordu. Hafif adamdı demek ki. Kendisini ancak bir kez, kısa bir süre görmüştüm. Hiç de gözüm tutmamıştı. Önemli mi denebilir. Tevhide'ye çok zararı oldu bu işin. Bir daha da kendini toparlayamadı. Alabildiğine güvenip bağlandığı bu adamın cıvık çıkmasına katlanamadı. Herkesden, davadan da uzaklaştı.

Bir şamar da ben vurdum kızcağıza. O zamana kadar yere göğe koymadığım Tavhide'de bazı zaaflar bulmak da beni sarsmıştı. Adeta değişmişti Tevhide bana göre. O candan kız gitmiş, ürkek ve duygularının üstesinden gelemeyen donuk biri gemişti yerine. Belki o da benden çekiniyordu diyorum şimdi, ama şimdi, çok geç. Bana karşı açık yürekli olmadığını düşündüm işte, kimbilir daha neler. Gene çok geç olarak bunda da Saide hanımın abartmalarının katkısı oldu mutlaka diyorum. Derslerle çok sıkışık durumdaydım, kimseye zaman ayıramıyordum. Hasılı, "dürüstlük(!) uğruna" kendisi hakkındaki notumu düşürdüğümü yazdım ona. Bunu bilmesi gerekiyordu o zamanki aklımca. Çok ciddi olduğu için de yazılı bildirilmişti! Benim kendisinde gördüklerimi o kendisi de görüyor sanıyordum galiba. Anlamadı kızcağız, haklı olarak. Ama üzüldü elbette. Değerlendirmelerime değil de mektubu yazmış olmama hala üzülürüm, acıydı onun için. İtici olmamalıydım. Yardıma ihtiyacı vardı. Herhalde bunlar ve özellikle daha başka şeyler daha sonra mahkemedeki davranışında belirleyici oldu.

Kadir'in o zamanki koruyucu, özellikle anlayışlı ağabey tavrı sonraları da devam etmiştir bana karşı. Bu satırları okuyanların çoğu şaşıracaktır belki şimdi. Daha bir iki yıl önce senin de üyesi olduğun Parti'yi baştan aşağı karaya boyayan Vedat Türkali bu Abdülkadir

değil midir diyeceklerdir. Evet ama, sorun bakın kendisine Sevim Tarı'yı savunduğunu söyleyecektir V Türkali. Öyle ya Sevim Tarı, Mihri ile Zeki arasındaki çekişmenin kurbanı olmuştur. Zavallı kızcağız! Onun,ve (tabii "başkalarının") suçu yoktur. Bundan daha iyi niyetli bir değerlendirme olur mu? Burası bir ölçüde doğrudur. Beni hedef göstererek Mihri Belli'yi vurmak istemişlerdir.

Kadir, tahliye oluşumuzdan sonra, çok kez, benimle "kader birliği" etmeye, saflaşmaya istekli olmuştur. Gadre uğramışların, kıymeti bilinmeyenlerin saflaşması! İfade vermiş olmasını rasyonalize etme çabasında kendisini desteklemem için ağzımı aramıştır. 51-53 tevkifatından sonraki Kadir'in, evvel ve ahir, bütün problemi budur, ifade vermiş olmasıdır. Bana kalırsa bunu yenememiştir. Sonraki politik tavırlarını belirleyen de, bu konudaki hassasiyetine, yorum ve yargılarına (giderek iddialarına) nerede ve nasıl yankılar bulduğu olmuştur. Kendisince olumlu bulduğu eğilimlere yönelmiştir. Tekneyi yolundan ettiklerini görmezlikten gelerek muhalif rüzgarların şişirdiği yelkenlere üflemiştir hep.

Bir zamanlar "Kıvılcımlıcı" olması da gene Dr. Kıvılcımlı'yı da "Gadre uğramış ve muhalif" olarak değerlendirmesindendir. "Bir gün tek başına" adlı kitabında aslı astarı olmayan bir devrimci lider tipi yaratması da bu yüzdendir. Ve hatta daha sonra 180 derece dönüşle Kıvılcımlı'ya yaşamının son günlerinde kan kusturanların yanında yer alması da gene bu yüzdendir. Kendini haklı gösterme tutkusundan kurtulamamış, susmayı ve hiç değilse tavrıyla özeleştiri yapmayı bilememiştir.

İnsanın ifade vermiş olmasını sorun yapması, bunu kendine yedirememesi, kendini kendine bağışlatacak nedenler, gerekçeler bulmaya çalışması doğal ve haklı bir şeydir. Ama bu gerekçeler özeleştiri sınırlarını aşmamalı ve karşı-tepkiye dönüşmemeli derim. Tabii bana soran olursa!!!

Kadir'e sorarsanız durmadan doğru yolu göstermiş, ama dinletememiştir. Usanmadan kaptanlara rota vereceğine hiç değilse kendi gemisine yani kendi kendisine kaptan olup kendi rotasını doğru çizeydi ya. Karaya oturmuş gemilerde olmazdı şimdi herhalde. Ama bunun için kaptan niteliklerine sahip olmak gerekir.

Türkali'nin kitabını, "Tek Kişilik Ölüm"ü bu konuya da değinmem gerekecek düşüncesi ile yeni okuyabildim ancak. Hakkımdaki sözlerini, elime geçen bir iki eleştiri yazısından az çok biliyordum zaten. Yanılmamışım. Daha başkaları ve özellikle Hayati

Tözün ta İstanbullardan telefon edip cevap vermemi istemişlerdi.

- Yahu adam beni savunuyor işte, ne istiyorsunuz?

diye yanıtlamıştım onları. Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır elbet. Evet, kitabı okuduktan sonra da bizim cephede benim için yeni olan bir şey yok. Kitabın bütününe egemen olan sevgisizlik, tepeden bakış benimle ilgili bölümde de hissediliyor. Bilmiyorum insan nasıl herkese bu kadar düşmanlık duyar. Çok zor bir şey olsa gerek. Bu kadar sevecenlikten yoksun bir yürekle ya da kararmış, ağulanmış bir yürekle mangal gibi bir yürek isteyen işleri sürdürüyor görünmek niye? Hiç mi güzel, hiç mi sevilesi, "insanca" bir şey yoktu onca insanın, ne de olsa yaşamlarını bozuk para gibi harcamış olan bu insanların yaşam öykülerinde? Bunlara da bir iki sözcükle değinmeye değmez miydi? Bodrum sosyetesinin anlamsız ve kof seks serüvenleri daha mı insancıl bir ilgiye ve hoşgörüye layıktır? Bildiğim kadarıyla duygulu adamdır Kadir. Ama duygularının tümünü kendine döndürmüş, benmerkezci kılmış.

Eleştiri midir, yergi midir, ayırması güç. Eleştiri bize yeni ve sağlıklı bir politik perspektif verecekse, hatalardan yanılgılardan ders almamıza yardım ediyorsa yazmaya ve de okumaya değer. Başarısız görülse de namuslu bir mücadeleyi, geçmişi ve dolayısıyla geleceği inkar etmek için onca zahmete ne gerek var? Kitabı kapadığımız zaman bizde kalan nedir? Elbette ki herkesin yaşam deneylerini aktarmaya hakkı var, bir yerde böyle bir görevi de var belki. Nitekim ben de yaşadıklarımı anlatıyorum. Ama benim koca bir hareketi ve dönemi yorumlamak gibi bir iddiam yok. İnsan yargılarını, sempatilerini (varsa), antipatilerini anlatır. Yanlış ve haksız değerlendirildiklerine inandığı kişiler ve olaylar hakkındaki genel yargıları düzeltmeye çalışması, bir bakıma, politikaya bulaşmış biri için görevdir de. Ama insan, tarihi "aydınlatmaya" kalkışınca objektif olmalı. Hele bütün dediklerinin doğru olduğu iddiası ile yola çıkarsa... Belge sorarlar adama! Bu bakımdan Türkali'nin değindiği, benim de konusu olduğum bazı durumları bir de ben diyeyim diyorum. Belki bir kıstas olur.

TKP'nin sağırı

Kadir öteden beri benim sağırlığıma fazlaca önem vermiştir. Yufka yürekli olduğundan olsa gerek. Ne zaman Sevim Tarı ya da Sevim Belli söz konusu olsa pek kibarca "biraz ağır işitir de" demeyi ihmal etmez. Sağırlığım Türkali için başta gelen özelliğimdir. Olabilir. Hiçbir diyeceğim yok. Ama beri yandan böyle bedensel, bünye özel-

liklerinden ileri gelme özürleri önemsemez, insanca niteliklere değer verir görünmek gerektiğini de bilir. Bu kitabında da "kızcağız" ağır işitiyorsa ne yapsın, bu da politik kusur değil ya, diyor. Ne var ki nerede ise 51-53 tevkifatında Komünist Partisinin başına gelenler hep Sevim Tarı'nın sağırlığı yüzünden olacak. Önem vermiyormuş gibi, söz arasında geçiyormuş gibi davranmak hesabıyla tam da karşı uca kayması, boyuna lafını eder duruma düşmesi bu özürü vurgulama konusunda kendisini yenememekten olsa gerek.

Sağırlığıma gelince: Bu benim için de, yakın çevrem için de güç katlanılır bir durum olabilirdi. Bir doktor için handikap olduğu besbelli. Ama ben soruna böyle bakmadım hiçbir zaman, ne de yakınlarım baktı. Demirkan ailesi ile tanıştığımızda özellikle fakültenin son yıllarında işitme yetim bir hayli zayıflamıştı. Gene de en önlerde oturmak suretiyle dersleri izleyebiliyordum. Hiçbir sözlü ya da yazılı sınava iki kez girmedim. Fakülteyi bitirdikten sonra İstanbul'daki üç başarısız ameliyatın ardından Amerika'da geçirdiğim ameliyat işitmemi bir hayli iyileştirmişti. Yani Zeki Baştımar ile buluştuğum zaman Kadir'in beni ilk tanıdığı günlerdekinden çok daha iyi duyuyordum. Unutmuş olmalı. Zaten pek fazla karşılaşmadık ondan sonra.

Kaldı ki sağırlarda bir çeşit dudak hareketlerini sese ve söze çevirme yetisi gelişir. Herkesin bildiği bir şeydir bu. Ben o sıralarda artık "dudak türkçesini" ...örneğin sinemada, tiyatroda üç beş sıra önümde oturanların bile (ağızlarını görmek koşuluyla) ne dediklerini az çok anlayacak, hiç değilse neden söz ettiklerini çıkaracak kadar talim etmiş bulunuyordum. En küçük kardeşim imrendiği bu becerimi bir çeşit hokus-fokus gibi algılar, her fırsatta sınamak isterdi. Annem ise bana "siyasi sağır", "İsmet Paşa" gibi sıfatlar yakıştırır, işime geleni duyup işime gelmeyeni duymadığımı iddia ederdi. Oysa anına göre değişir, iyi ya da kötü duymak çeşitli etkenlere bağlıdır. Kısacası, Zeki Baştımar ile buluştuğumuz zaman da, başka zamanlarda da masa başında ve Türkçe konuştuğumda ve de dinlediğim yani konuşmayla ilgilendiğim sürece sese hiç mi hiç, Kadir'in gereksinim duyabileceği kadar bile gereksinim duymamışımdır. Kötü ses koşullarında, normal duyanlara sık sık tercümanlık yaptığım olur.

Şimdi şu duruma bakın: Türkiye Komünist Partisi'nin genel sekreteri ile Avrupa temsilcisi kuş uçmaz tenha bir kahvede buluşuyorlar, o sessizlik içinde avaz avaz el kol işaretleriyle;

- Üsküdar'a mı gidiyorsunuz?

- Haayır! Üsküdar'a gidiyorum.

gibisine bir sağırlar diyaloğu ile illegalcilik oynuyorlar. Ne kadar gülünç değil mi? İşte zavallı Komünist Partisi'nin hali! Körler sağırlar! Bu buluşmalarla ilgili yeteri kadar büyük hatalar yapılmıştır. Olayı bir de bu yolla gülünçleştirmeye ne gerek var? İlâhi Vedat Türkali! Etkilemeyi hedeflediği okuyucu kitlesinin fantazisine pek değer vermiyor anlaşılan. Ya da kendisi Yeşilçam fantazisi düzeyini aşamıyor.

İşin ciddi yönüne gelince bunda da büyük yanlışlıklar var.

Sevim Tarı'yı Zeki Baştımar ile, ilerde sırası geldiğinde anlatacağım gibi, Abdülkadir Demirkan buluşturmuştur. Buluşma yeri ve biçimi oldukça münasebetsizdir. Bunu şimdi söylemiyorum. O zaman da bir acemi gözü ile bile yanlış bulmuştum. Bunda Kadir'in suçu yoktur. Kadir'in duyduğu kızgınlık ve hıncı çok iyi anlıyorum. Ama Zeki Baştımar ile Sevim Tarı'nın konuştukları hiçbir polis raporuna geçmemiştir. Bir kere polis bu kadar tenha bir yerde adamın burnuna kadar yaklaşmaz, yaklaşamaz, elbette gözdağı vermek ya da alıp götürmek gibi özel bir maksadı yoksa. Bizim buluşmacılar nice "ahmak" olsalar da -gene de estağfirullah diyelim- polis ahmak değildir, o zamanki sıradan takip polisi bile bu kadar değildir. Her işin bir raconu vardır. Değil polis raporlarına geçmek Sevim Tarı ile Zeki Baştımar'ın konuşmalarının esas konusu hazırlık, ilk ve son tahkikatlar boyunca da, ondan sonra da başka hiç kimsenin bilgisine ulaşmamıştır. Zeki Baştımar artık ölmüştür. Sevim de Zeki ile konuştuklarını tutuklanır tutuklanmaz bilinçli olarak kafasından silmiştir. Konuşmaların içeriğine dair yazılı ya da banda kaydedilmiş (o zaman zaten band kullanılmıyordu) bir tek satır yoktur. Görüşmelerde konu edilen hususlardan ancak bazıları başkalarının ifadesiyle ortaya çıkmıştır. Görüşmelerin takibe uğraması, o zamana kadar yurda dönmüş olduğu bilinmeyen ve kendisi polis takibinde olmayan Sevim Tarı'nın, Zeki ile buluşması yüzünden Zeki'nin peşinde getirdiği polisçe kimliğinin saptanması ve takibe alınması, A. Demirkan ile ilişkilerinin ortaya çıkması yetmiyor mu? Bu yeterli bir suç değil miydi? Polis bütün konuşulanları biliyordu, dinlemişti iddiası niye? "Susmanın faydası ve gereği yoktu" demeye mi geliyor bu? Bu Sevim ile Zeki de buluşmalarının ne nedeni ne de amacı olan her şeyi de konuşmuşlar mı yani? İşte bir Yeşilçam senaryosu daha! Trajedi yetmiyor ille trajikomedi olacak. Ya da trajedi yaftası altında komedi. Ne denir?

Bir münazara

Komedi deyince yıllardır hiç düşünmediğim bir olayı anımsadım. Evet bir münazara komedisinden söz etmek istiyorum. Aslında bu da bir traji-komedi.

Bizim sınıf tıp okumaya başladığında Ankara'da Tıp Fakültesi yoktu. Tüm tabibleri İstanbul Üniversitesi yetiştirirdi. 46-47 yılında olacak Ankara'da Tıp Fakültesinin açılması ile Ankara çevresinden ve başka Anadolu kentlerinden gelen öğrenciler Ankara'ya nakledilmişti. Biz son sınıfa geldiğimizde Ankara Tıbbı çiçeği burnunda bir fakülte idi. İstanbul Tıp Fakültesini münazaraya davet etmişler Ankaralılar. O zamanlar fakülteler arasında incir çekirdeği doldurmaz konular üzerine münazara düzenlenirdi. Antik yöntem! Konunun saçmalığı hiç de önemli sayılmazdı. Önemli olan savunmayı üstlendiğin tezi allayıp pullayarak dinleyicilere yutturmandı. Ne söylediğine değil nasıl söylediğine bakılırdı. Bizim fakülte Ankara'nın önerisini kabul etmiş. Kadınların ev dışında yani işte çalışmalarından yani iş ve meslek sahibi olmalarından yana konuşmak üzere hanım öğrencilerden dört kişilik bir ekip oluşturmaya karar verilmiş. Bana önerdiler. Ben de daha önce dara gelip çağırdıklarında konuşmuştum bir iki kez. Kitle genellikle o kadar cahil ve bilinçsizdi ki benim ne de olsa tartışma konusunu belli bir perspektifle ele alışım ve ağzımın laf yapıyor olması bana belli bir ün sağlamıştı. Ben hiç de hevesli değildim. Bana gelen yabancı yayınları götürdüğüm arkadaşa danıştım. Çok partili düzene geçiyorduk. CHP'nin laik tutumuna karşı tutucu ve gerici akımların oradan buradan baş vermeye, etki alanına çıkmaya çalıştıkları dönemdi. Kadınları eve hapsetmeyi savunacaklardı. Gitmem ve doğru tezi o zamanda ve koşullarda savunmam kararlaştırıldı. (Abdülkadir sonradan eleştirmişti bunu. Ona göre göze batmamak gerekiyordu. Kendisine danışmam gerektiğini düşünmemiştim. Benim kendi başıma karar verdiğimi sanmıştı. Haklı idi belki. Gölgede durmak ilke olarak daha doğruydu herhalde.)

Bizim kızların konuşmaları, konuya, zamana ve koşullara göre fena sayılmazdı. Elbette ki yalnız benim konuşmamda biraz ekonomik ve toplumsal bir içerik vardı. Bir ekip arkadaşı, ufak tefek yapısı ile durup durup belime sarılıyordu sevincinden. Kazanacağımızdan emindik. Kazanabilirdik de.

Ankaralı beyler utanılası ve saldırgan bir savunma yaptılar. Seviyesiz. Erkek egemen toplumun bütün beylik argümanlarını, sağlıksız bir seks anlayışını da ihmal etmemek üzere sıraladılar. Konuşma dü-

zeyi, tekniği bakımından bizim kızlardan çok kötüydüler. Cıvıktılar kısacası. Ve inanır mısınız, kazandılar da. Jüriden sadece Halide Edip Adıvar'ı anımsıyorum. Bize oy veren tek jüri üyesi idi. O zamanın en azından 10 milyon kadın nüfusunun, zaten, boğaz tokluğuna ya da çok az bir ücretle ve çok yerde erkeklerden daha çok çalışmakta olduğu gerçeğini hiçe sayarak üç beş burjuva ve esnaf ailesi kadınını eve kapamayı hedef alan bir görüş egemen olabildi jürinin üniversiterlerinin oylarıyla. Kadın olarak aydın olmaya ise hiç izin yoktu. Bir iki gün sonra Halide Edip hanımın bir makalesi yayınlandı zamanın gazetelerinden birinde. Kadın haklarına bu açık saldırıya, sakat yönelişin tehlikesine işaret ediyordu. Kadın hakları, hem de geleneğinde ilericilik bulunan Tıp Fakültesi öğrencilerince (Ankaralı da olsalar) sorgulanıyordu açıkça. Böyle bir görüş savunulabilir mi düşüncesiyle gitmiş: Demek taraftar bulabilir ve hatta kazanabilir de gibi acı bir esefle dönmüştük. İşte bizim gözü kapalı gençliğimiz! Önceden alınmış bir karara göre münazara düzenlenmişti. Hala bu maskaralığa alet edilmiş olmayı kendime yediremiyorum.

Beni tamamıyla başka bir yönden ürküten bir izlenimimi de anmak istiyorum.

Münazara Ankara Halkevi'nde yapılmıştı. Hayli kalabalık bir dinleyici kitlesini toplamışlar salona. Bizim için apaçık bir hak, hatta zorunluluk olan tezimizin üstünlüğünden (herhalde kendimden de!) o kadar emindim ki, etkiyi denemek istedim. Bir ara daha sonra betimleyeceğim sahneye hazırlık olmak üzere "Şimdi şöyle koltuklarınıza bir yaslanın!" dedim. Bütün salonun bir insan dalgası halinde geriye doğru kaykıldığını hayretle gördüm. İnanın ürperdim. Bu küçücük iyi niyetli deney beni korkutmuştu. Bunu kim söylese aynı tepkiyi alacaktı. İşte medyanın gücü. Ajitasyonun ve de propagandanın önemi. Ve demagogların elindeki korkunç silah. "Tan olayı"nı düşünün, "6-7 Eylül 1955" olaylarını düşünün. Basın yayının sansasyonlarla halk kitlelerini yanıltıp, kışkırtıp sürüklemesinden hep korkarım. Bu silahın her geçen gün daha da korkulası boyutlara ulaşmasını izlemek acı veriyor insana. Yeni moda adıyla dezenformasyon yani haber çarpıtma, yanlış haber makinası haline gelen dünya TV'leri tüm olayları, tüm kavramları tersine çevirdi, içeriğini boşalttı. Ortalık "radikaller"den geçilmez oldu! Dünya gene "Demokrasi" histerisine tutuldu şu günlerde. Sovyetler Birliği'nde bir "operet darbesi" yapıldı da! Yeltsin'e dokunmayan yılan bin yaşasın! Darbenin arkasında da Yeltsin'in bulunduğundan kuşkulanıyorum. Ama demokrasiye ve va-

tana ihanet laflarından geçilmiyor. Beri yandan milyonlarca üyesi olan bir partiyi "kapattım" deyip kapatıvermenin demokrasiye hiç de aykırılığı yok sayılıyor. Evet ama darbeyi yapanlar komünist(?), hem de "tutucu"! Aynı olacak değiller ya! Aslında halktan kopmuş birtakım göbekli kodamanların yemliği haline getirilmiş yani sıradan burjuva partilerinden beter olmuş, yolundan dönmüş ve nitelik değiştirmiş bir komünist partisinin bu haliyle devamından yana değilim. Ama demokrasi çığırtkanlarına düşer mi böyle parti kapatmalara, heykel yıkmalara alkış tutmak! Bir bakıma iyi oldu. Yeter artık dünyayı aldattıkları. Şimdi akkoyun-karakoyun daha iyi belli olur. Komünist partisi hatırına türlü maskaralıkları sineye çekmekten de usandık artık.

Ve de göğüsleri madalya dolu darbeciler! İktidara nasıl el konulacağını bu işin kapı komşunuzdaki ustalarına sormayı da akıl edemediniz mi? İşte bir traji-komedi daha!

Sırça köşk

Yoğun bir yaşam temposu tutturdu mu insan iyi programlanmış bir uğraş çizelgesi ile gezip tozmaya bile her zamandan daha fazla zaman ayırabiliyor. Hiç boşluk bırakmayacaksın. Biraz sallanmaya başladın mı her alana yayılıyor bu gevşeklik. Vaktin iyice daralmış gibi oluyor. Hangi ucundan yakalayacağını bilemeyince en önemli işlerin bile üstesinden gelemez oluyorsun. Verimsiz oluyorsun. Fakültenin 5. yılı bizim zamanımızdaki öğretim programına göre, en sıkışık yıl, stajlardan önceki sınavlar yılı olarak en zor yıl sayılırdı. O yıl benim için politik ilgiye de gezip tozmaya da her zamandan fazla yer ayırabildiğim yıl olmuştu. Sınav sonuçları bakımından da en başarılı yılımdı.

Evet, o dopdolu yıla gösterişli bir delikanlı ile vapur gezilerine ve uzun yürüyüşlere çıkma işini de sığdırdık. Aklı başında görünüyordu delikanlı. Ama benim için en ilginç yanı delikanlının iktisat fakültesinde okuyor olması idi. İktisat (Ekonomi) deyince kulaklarımızı dikerdik o zamanlar. Ülke ve tabii dünya olaylarını daha iyi ve daha bilimsel bir yöntemle öğrenirler sanırdık. Neler öğrendiklerini hep merak ederdim. Ara sıra başıboş dolaşmak da güzeldi. Hem de bu arada "dünyanın ahvalini tartışıyorduk" işte.

Aaa, oğlan hızla "solcu" oluverdi çıktı. Sevinçli, adeta mutlu görünüyordu bundan. Şaşılacak şey. Bu konuda cahildi çünkü.

Pek ihtimal verilmez ama öyle ufacık şeyler insanı ele verir ki! Tabii gözlemci bakmasını ve görmesini bilirse. Hiçbir davranış, an-

lamsız veya nedensiz değildir. Anlamsız sandıklarımızın da anlamını ya da nedenini çıkaramamışızdır. Bazan yanınızdaki kişi, diyelim ki, kalkar yolun kenarındaki bir adama sadaka verir. Ne var bunda değil mi? İnsanca bir davranış. O kişinin bozuk para cüzdanını açışı, içinden uygun sikkeyi seçişi, incelikle ve anlayışlı hareketlerle, diskre, adamın eline tutuşturuşu belleğinize takılır kalır. Neden? Eksik olan, ters olan bir şey vardır. Zamana, ortama ya da o kişinin kişiliğine oturmayan bir şey. İçtenlik yoktur belki. Kuşku düşer içinize. Yaranmak mı istiyor? Sosyalizmi sadaka vermek yahut bireysel yardımlaşma mı sanıyor yoksa! Tetikte olma, gözleme dönemi başlamıştır bile.

Sabahattin Ali'nin son kitabı "Sırça Köşk" bir süre önce yayınlanmıştı. Yeni bir olaydı yani. Ben sevmiştim de kitabı dediğim gibi. Laf açıldı, en uygun ortak konu kitaplar kuşkusuz, okuyup okumadığını sordum bu arkadaşa. Okumuşmuş. Ne yazık ki iki cümlede okumamış olduğu anlaşıldı. Üstelemedim, yüzlemedim. Yoksa hemen orada çekip gitmem gerekecekti. Öyle düşünüp taşınılmamış (fevri) davranışlardan hoşlanmam pek. Kendine güvensizliktir, toyluktur bence. İnsan yanılabilir de. Sonra özür dilemek güç gelebilir. İnsanları küçük düşürmek de (hain değillerse eğer), bence, düşürülen kadar düşüreni de yaralar.

Amma büyüttün, sen hiç yalan söylemedin mi diyeceksiniz belki. Ohoo çok söyledim. Salt soru sorulmasını yersiz bulduğum için ve kızdığım için yalan söyledim. Bazan bir ikinci soruyu önlemek için yalan söyledim. Bazan kendime, bazan da bir başkasına ait tanığı olduğum kişisel bir konuda yalan söyledim. "Sana ne?" demek istemediğim zaman yalan söyledim. Doğrusunu anlayamıyacağından emin bulunduğum kimseleri üzmemek için yalan söyledim. Yalan söylemenin daha doğru olduğunu düşündüğümde ve becerebilirsem hep yalan söyledim. Ama, belli bazı konularda ve aramda sır olmaması gereken kimselere asla yalan söylemedim. Ve kendim için, lehimde etki yaratmak üzere, göze girmek için kimseye yalan söylemedim. Daha önce de dediğim gibi hiç kimseden her şeyini ortaya koymasını isteyemeyiz. Bu başka bir şeydir. Sırça Köşk'ü o sırada okumamış olsan ne olacak. Ama okumamış olduğun bir kitabı okumuş görünmek kötü bir yalandır, kendine haketmediğin olumlu bir puan sağlamak için söylediğin maksatlı bir yalandır. Okumamış olmandan çok daha kötü bir şey. Nasıl beş para etmez şeylerle -bu arada kitaplarla- bile bile vakit öldürüp de sonra "okumam ben böyle şeyleri" demek de maksatlı bir yalansa. Küçük şeyler üstüne büyük, seviyeli arkadaşlıklar, dostluklar

kurulamaz. Bu pürüzler karşılıklı ilişkilerde leke olarak kalır. Bu cinsten lekeleri çıkaracak bir leke ilacı da yoktur. Pas lekesi gibi, lekeler çoğalmadan, büyümeden bir tek nokta halinde de olsa lekeliyi elden çıkarmak daha iyidir. Şansınız varsa lekeyi erkenden görürsünüz. Yoksa lekeyi çıkaracağım diye uğraşır durursunuz, kendinizi kandırırsınız. Çünkü alışılmış bir şeyi elden çıkarmak ne de olsa daha zordur. Acı bile verebilir. Onun için ilk lekeyi temizlemeye ya da görmezden gelmeye çalışırsınız. Kendinizle çelişkiye düşersiniz. Kendinize saygınızı yitirirsiniz, Zahmetli ve yıpratıcıdır.

Benim için yakın bir dostluğun yolları kapanmıştı. Sıradan bir arkadaşlığı sürdürmenin yararı ve olanağı yoklaması da olumlu sonuç vermedi herhalde. Gençlik var, katılık var, kılı kırk yarmak var. Köşk sırçadandı nasıl olsa, daha büyük yara alması daha büyük şangırtı koparırdı. Gene de tümden ilişkiyi kesmek benim tarzım değildi. Ama bu kez öyle oldu.

Nedenini -ya da nedenlerini- açıklamaya gerek görmemiştim ilişkiyi keserken. Anlayacağını sanmıyordum. Nitekim inanmadı. Kolay kolay feda edilemeyecek bir kavalye olduğunu düşünüyordu belki. Geçici bir kapris, küçük bir kızgınlık sanıyordu selamı kesişimi. Böyle yorumlamakta da haklıydı. Görünürde bir neden yoktu gerçekten.

Üniversite merkez binasının alt katında Tıp kütüphanesi vardı bizim zamanımızda, şimdi de var mı bilmiyorum. Biz, Güzide ile, belli bir yer edinmiştik kendimize kitaplıkta. Sabahın yedisinde kitaplık açılır açılmaz dalardık içeri. İstediğimiz yere oturma olanağını bulurduk. Kitaplıkta çalışmayı severdim. Saygılı, törensel ve de zorlayıcı bir havası olurdu. Hem tek başına hem de bir sürü insanla birlikte olurdun. Hele sabahın erken saatlerinde, bir evvelki günün aklını çelebilecek takıntılarından kurtulmuş olarak çalışma daha verimli olurdu. Kitaplık bizim dersliklere de yakındı. Vakit öldürmezdik yollarda. Ayrılırken kitap bırakırdın masadaki yerine. Geri geldiğinde o yere başkası da oturmuş olsa kalkardı. O gün için yer senindi. Sonradan oturan bir başka boş yer arardı artık. Öyle bir uygulama gelişmişti. Kimse mızıkçılık etmezdi Yarım saat vaktimiz bile olsa girer okurduk. Şimdi en çok mikrobiyoloji çalışmalarımızı anımsıyorum. O günlere dönebilse insan!

Kitaplık herkese açıktı tabii. Bizim iktisatlı arkadaş da orada çalışır olmuştu bozuşmamızdan sonra. Yakın bir yerlerde oturan bir arkadaşı erkenden tam karşımızda yer ayırırdı ona. Böylece bizim delikanlı da ciddi ciddi okudu, çalıştı Tıp kütüphanesinde. Onun için

sıkıcı olsa gerek diye düşünüyor, nasıl dayandığına şaşıyordum. Epey bir zaman sonra, söz nasıl geldiyse, Güzide, iyi dayandığımı söylemişti. Hiç tepki göstermedin demek istiyordu. Bu konuyu ne önce ne de sonra hiç konuşmamıştık. Delikanlıyı tanıyıp tanımadığımı bile bilmezdi. Bir kere olsun, adet olduğu üzere "seninki geldi" bile dememişti. İlişkimiz böyle hafifliklere elvermezdi. Oysa birbirimize çok yakındık. Bütün gün birlikte idik. Ama büyük bir saygı vardı aramızda. Bütün arkadaşlarımızla da öyle. Samimiyetle laubaliliği, yani içli-dışlılıkla yüz-göz olmayı birbirine karıştırmadık.

Gene konuyu değiştirdik. Delikanlıdan söz ediyorduk. Sıradan, her gün yaşanan olaylardan olan bu olayı ne diye anlatıyorum şimdi? Az çok ayrıntılı bir yaşam öyküsünde duygusal yönelimlere de bir iki satırla değinmek gerekir belki diye düşündüğümden. Bu olay da benim için tipik. Hep böyle olmuştur, hatta bu kadar bile olmamıştır. Armudun sapı, üzümün çöpü tutumuyla bütün fakülte boyunca kimseyle "özel" bir arkadaşlık kurmadım. Çok kez kendimi haklı ve doğru görmüşümdür. Ama zaman zaman bende bir duygusuzluk mu var diye düşündüğüm de olmamış değildir. Şimdi burada bu anlatı vesilesiyle kendimi yeniden sorguluyorum galiba. Şimdiki gençlerin anlaması güç. Bizim zamanımızda bile çoğunluk benim gibi değildi. Bütün özgür görünüşüme karşın fazla mı mazbuttum? Yoksa ne istediğini, nereye gittiğini fazla iyi bilmek miydi bu? Ama galiba toplumun ve çevrenin -öteki hemcinslerim gibi- bana da yakıştırdığı anlamdaki "kadınlık" rolünü benimseyemiyordum bir türlü. Ben gerçek anlamda, eşitlik ve özgürlük temeli üzerinde gerçek arkadaşlığı yeğliyordum. İş boy posa döküldü mü konuşma yavanlaşıyor, sıkıcı oluyordu. Sadece kadın görülmek sinirime dokunuyordu. Erkekçe davranmaya hiç özenmedim. O zaman belki iş kolaylaşırdı. Kadın erkek çelişkisini kadınlığı redderek aşmayı asla denemedim. Kadın olmamla övünmüşümdür hep. Ama kadın olarak "insan" olmak istiyordum.. Pek çok erkekten üstün görüyordum kendimi her bakımdan. Ankara münazaracılarıyla aynı kafadaki çoğunluğa ters geliyordu bu tutum, kimi çelişki gibi, kimi sivrilik gibi görünüyordu. Düşünce bakımından da bana uyum sağlayabilecek kimse yoktu yakın çevremde.

Kadın-insan

Daha da önemlisi benim sürekli bir arayış içinde olmamdı. Yolumu aramıyordum artık. Bunu çoktan saptamıştım. Bu yolda nasıl yürüyeceğimi araştırıyordum. Benimle birlikte yürüyecekleri arıyordum.

Kadın-erkek kimlerin elinden tutacak, kimlere el verecektim? Kimlerle birlikte içinde yaşadığımız bu bozuk dünyaya bir şeyler katmaya çalışacaktık? Yaşamın anlamı bu idi benim için. Her şey bu konuyla ilişkisi dolayısıyla anlam ve önem kazanıyordu. Bunun dışında kalan her şey yüzeyseldi, ikincildi ve hatta yavandı. Tek başına doktor olmanın ya da herhangi bir bilgi dalında uzman olmanın bir işe yaramayacağını biliyordum artık çoktan beri. Müfideciklerin sorunu da sadece sağlık ve bakım sorunu değildi. Bunu da biliyordum. Bozuk olan bizatihi eşyanın durumu idi, düzendi. Çoğunluğun dünyaya bakışı ve düzen anlayışı idi. Kötülüklerin kaynağı derinlerdeydi. Ben onlara ulaşmak istiyordum. Bu yolun sorumlu bir takipçisi olmaya adaydım. Bu yolu benimle yürümeyecek, yürümeyi göze alamayacak olanlarla yalancı ve geçici yol arkadaşlıkları kurarak kendimi kandırmanın ne anlamı vardı? Kadın olmam beni böyle bir yükümlülük altına girmekten ne alıkoyuyordu ne de yükümlülük anlayışımı zayıflatıyordu. Kadın-insan olarak ben de bu ülkenin sorumlu bir bireyi sayıyordum kendimi. Ben de benim akıl ettiklerimi akıl edemeyen pek çok erkekten daha yetkili olarak söz sahibi idim. Şöyle diyordum kendi kendime:

Kadın erkek, büyük küçük karşılaştığın herkes karşısında her şeyden önce insan olmalısın. Öyle davranmalısın ki onlar da seni kadın ya da erkek doğmuş- bir insan görsünler. Sonra toplum içinde nerede ve kimin yanında durduğun, bu dünyaya nasıl baktığın gelir. Bu bakımdan bir sınıflandırmayla nitelendirilmelisin (sen de karşındakileri öyle nitelendirmelisin). Daha sonra kadın ya da erkek cinsinin bir bireyisin. Ancak ondan sonra kişisel özelliklerin, kadınlığın (ya da erkekliğin) söz konusu olabilir. Ve sen istiyorsan, izin verirsen, belli koşullarda öncelik alır. Eh, gerek dünyada gerekse kendi ülkende bu işe böyle bakan ya da bu konuda senin kadar ilke sahibi olan bir adam zor bulunur. Kadını da erkeği de kadın-erkek ilişkileri konusunda sağlıksız saplantı ve yönelimler içindedir. Öyle koşullanmıştır ki kendisi birey olarak sağlıklı ilişkilerin sezgisine varsa bile toplumun özendirdiklerinden, toplum baskısından ve hele yargısından kendini sıyıramaz. Yerleşmiş olan "ne alıyorum ne veriyorum" hesapçılığında sevimsizleşir. Ölçütler, karşılıklı sevgi ve saygı değildir, ruhsal, fizyolojik, fiziksel ve özellikle ileriye yönelik özlemlerdeki uyum değildir. Birtakım toplumsal değer yargılarına göre oluşmuş bir arz ve talep dengesi anlayışı kimi kez bilinçsiz de olsa davranışları, tercihleri belirler.

İşte yukarıdaki örnekteki delikanlı da ilgilendiği kişi için genel kültürün geçer akçe olduğunu biliyordu. Kadın, erkek iki yanda da kendini beğendirme değil "yutturma" çabası vardır genellikle. Eğer karşındakinin yargılarına değer veriyor, onları sen de üstün tutuyorsan o yargılara saygılı olmalısın ve değerlere sahip olmaya çalışmalısın. Ve değer verdiklerin tarafından beğenilecek gibi olmaya çalışman güzel bir şeydir. Özellikle gereklidir. Dostluk, sevgi sorumluluk işidir. Çaba ister, bu anlamda özveri ister. İdealize edilen plana ulaşmaya, ortak dostluğa layık olmaya çalışacağına -ki bu uzun vadeli bir iş olabilir- kısa yoldan başarı peşinde olmanın ifadesidir hakedilmeyen puanlar avlamaya kalkmak. Önemsiz de görünse belli bir yönelimin, belli bir bilinçlenmenin dışa vurumudur. Kendini devrimci sananlarda bile, yalnız özel konularda değil politik anlamda da başvurulan bir yöntem olabiliyor. Çok önemli bir kusurdur bence.

Toplum genelinde gençler, büyük bir çoğunlukla, ortaklaşa bir yaşam için yaşamlarını birleştirmeye değil, hala, kız ise kendisini beslemek ve öteki erkeklerin tasallutundan korumak karşılığında "iyi bir kısmet"e resmen (yasal) "kadınlık" etmeye; erkek ise, kendisinin her türlü hizmetini görecek, "soyunu" sürdürecek, eli yüzü düzgün, "iyi" "namuslu" ve yeğleyin "varlıklı" bir "aile kızı" bulup ekonomik bir birim olarak yeni bir ailenin reisi olmaya hazırlanır. Ailenin sorumluluğundan çok egemenliği bilinci baskındır erkekte. Zaten sorumluluk ortaklaşa olmadığı zaman ve genellikle ortak olmadığından üstünlük ve egemenlik biçiminde algılanır. Kadın konusunda özel bir bilinçle bilinçlenmemişseler aydın erkeklerin bile (ve çoğunlukla kadınların da) erkek egemen toplum kalıplarından dinsel ve geleneksel saplantılardan kurtulmuş oldukları kesinlikle söylenemez. Erkeklerin en aklıbaşında olanları, teorik olarak kendilerini bu konuda en bilinçli sananları bile gündelik yaşamda, hiç olmadık yerde, bağışlanmaz önemde olmasa da öyle falsolar yapıyorlar ki! Hatta açıkladığınız zaman bile kavrayamıyorlar yanlışlarını. Ne var bunda der gibi bakıyorlar adama. Binlerce yılın kemikleşmiş, nerede ise erkek cinsinin doğası haline gelmiş bi takım kalıpları kırmak kolay mı?

Dinsel saplantılar derken yalnızca örtünmeyi, dinin anladığı anlamda namus ve ahlakı demek istemiyorum elbette. Bizim dincilerimiz çok gürültü koparırlar ama kadını ve dişiliğini sürekli ilgi alanının baş nesnesi yapmada, onu arsızca bir teşhir konusu haline getiren günün "modern" hristiyan Batısı ile, onu sarıp sarmalasa da ve özellikle de bu tavrı ile kadına daha çok saygı göstermeyen, onun insanlığını unu-

tup hatta inaâra yeltenip yalnızca cinsiyeti ile ilgilenen islam anlayışı arasında özde büyük fark görmüyorum; cinsel tahrik unsurunu mümkün olduğunca göze batar kılmak, beri tarafta da örtü altına alarak bir yandan heyecan ve hazza yönelik daha çok merak uyandırıcı ve ilgi çekici kılarken bir yandan da ve esas olarak erkeğin kadını (veya kadınları) üzerindeki "mülkiyetini" güven altına almak. "Kadınlık hizmeti" konusunda kadının özgür seçimi ve bağımsızlığı söz konusu değilse, yani bir "hizmet anlayışı" geçerli ise kadın yönünden "hizmetin" genellikle erkeklere (yani herhangi bir erkeğe) sunulması ile nikahla bağlanılan menkuh efendiye sunulması arasında ne fark var? Batı'da da Doğu'da da her kadının erkek için ve her erkeğin kadın için potansiyel seks partneri olduğu anlayışı egemendir. Buna, en eski zamanlardan beri sağlık nedenleriyle, toplumsal ve ekonomik nedenlerle, çocukların yaşam ve eğitimini güven altına almak ve soyu sürdürmek bakımından, bir de daha çok erkekler (ve elbette kadınlar da) birbirlerini yemesinler diye olacak yaşanılan çağa göre değişen birtakım kısıtlamalar ve kurallar getirilmiştir. Ama kurallar her zaman amaca uygun olamamıştır. Bunları her zaman için geçerli, değişmez ve tartışılmaz kategoriler gibi görmemek gerekir. Asıl sorun da kuralları, anaerkil toplulukların yerini ataerkil topluluklara bırakmasından bu yana hep erkeklerin koymuş olmalarıdır.

Şimdi Batı'da, her kadının erkek için ve her erkeğin de kadın için potansiyel seks partneri olma durumunun ilkede ve potansiyel bir durum oluşu dikkate alınmıyor artık. Uygulamada da yakın bir düzeye varılır gibi oluyor. Ve insanlar buna isteklendiriliyor. Kokuşmuş kapitalist sistemin kitlelere sunduğu genel düzeyde bakıldığında görece en ucuz tatmin aracı seks oluyor.

Doğu'da (islamiyette) da her kadının (veya erkeğin) karşı cins için "potansiyel" seks partneri olması görüşü kuvvetle vurgulanmıştır. Ama bu potansiyellik eskiden Batı'da da olduğu gibi bir tehlike sayılmış ve "haram" kavramıyla sımsıkı kısıtlanmıştır. Erkeğin başka erkekleri dışlayan "sahiplik" hakkı kız evladı, anayı ve başka yakın kadın akrabaları da kapsayarak- kesinlikle güven altına alınmıştır. "Erkeklik" adeta sınırsız teşvik görmüştür. Kadına hiçbir özgürlük, hiçbir hak tanınmadığı gibi erkeklerin kadınlar üzerindeki (sömürü) hakkı, çok geniş tutulmuş bir "günah" kavramı ile erkeklerin birbirlerine karşı da güvence altına alınmıştır. İslamda kadının bir "mücevher" gibi sarıp sarmalanmasının, onun pek değerli(?) tutulduğuna kanıt gösterilmesi sahtekarlıktır. Bu bir yanıyla kadının alınıp satılan,

(süs sayıldığına göre de "değişim" değeri çok yüksek olması gerekse bile) bir "meta" olması nedeniyle utanç vericidir. O kadar değerli bir süs eşyasının bu kadar hor tutulduğu, kırılıp döküldüğü nerede görülmüştür? Kendinizi aldatmayın hanımlar! Ne başınızı örtmekle ne de kıçınızı açmakla değer kazanıyorsunuz. Değer insandadır, kadın-insanda ve erkek-insanda. Ve de insanın ileriye bakan, bu dünyayı iyileştirmeye, güzelleştirmeye yönelik eylemindedir.

İslam da, hristiyanlık da kadın yönünden tahrik unsuruna yani erkeğin cinsel zaafla malül oluşuna büyük önem vermiştir. Örtünme ve kadının derli topluluğu hristiyanlıkta da kuraldır. Özellikle kırsal kesimlerde, örneğin Akdeniz ülkelerinde bizdeki anlamda dini bir zorunluluk olmadığı halde kadınlar hala kapalı, çok yerde de başı örtülüdür. Kadının örtüyü terketmesi kentleşme, sanayinin gelişmesi, modenleşme, demokratikleşme ve okur yazarlık düzeyinin yükselmesi ile birlikte gidiyor. Üretici işin zorunlu kıldığı bir tavırdır. Kadının bağımsızlığının göstergesidir. İslam, kadının örtünmesini cinsel günaha karşı en büyük güvence saymış. Hristiyanlıkta ise örneğin katoliklik örtünmeye islamiyet ölçüsünde gerek görmemiş, Allah'a karşı ve de "günah çıkarma" yoluyla onun temsilcisi dini yol göstericiye karşı sorumlu olmayı yeterli saymıştır. Yoksa olaya bakış hemen hemen aynıdır. Hristiyanlık, benim anlayışıma göre, kökeninde ve özünde kadına islamdan daha saygılı değildir. Her ikisinde de "kadın" cehennemliktir, hatta şeytandır. Zaten, bildiğim kadarıyla, dinlerin kutsal kitaplarının muhatabı erkeklerdir. Kitap erkekleri görevli kılar ve sorumlu tutar.

Kadının emansipasyonunu da sadece örtünmeme ile sınırlı sanmak yanlıştır. Ve kadının "özgürleşme"sini bu özgürleşme ve modernleşme hristiyan Batı'da oldu ve oradan geldi diye hristiyanlığa bağlayıp müslümanlığa karşı saymak büsbütün yanlıştır. Modern Batı cinsel ilişkide ilke olarak tarafların ve özellikle kadının özgür rızasınından ve isteğinden başka bir kısıtlama tanımıyor artık. Erkek kadının özgür iradesine saygılı olmak üzere eğitiliyor. Bu gelişmede elbette ki uluslararası ilerici kadın hareketlerinin büyük katkısı var. Dönüşümlerde her zaman birtakım aşırılıklar yaşanır. Kadın ve erkek ilişkileri konusunda sağlam ve sağlıklı bir anlayış genel planda olsun, cinsel planda olsun yerleşmiş değildir henüz hiçbir yerde. Ben bu kadın-erkek ilişkilerinin aşırılıklarına, bir yönüyle, eşitleşme sürecinin "çocukluk hastalıkları" diyorum. Kadınlar gerçekten özgür olduklarında bu bozukluklar aşılacaktır diye düşünülebilir. Ancak her

şeyi meta haline getiren, her türlü insan ilişkilerini çarpıtıp bozan, bireyci ve bencil kişilikleri alabildiğine sivrilten kapitalist düzen içinde bu konuda da sağlıklı bir düzeye varılabileceğini sanmıyorum.

Beri taraftan Batı'da bile ırza geçme olayları hala azımsanamayacak kadar çok. Ve hâlâ bu en büyük insan hakları ihlâlinin ve ağır ceza konusu suçun kurbanı büyük bir çoğunlukla suçlu tutulmakta, suçlu görülmektedir. Mahkemelerde her zaman olmasa bile, gerçekte, yaşamda, toplumda, tüm yaşamına mal olacak şekilde ceza gören, tecavüze uğrayan kadındır, yani olayın kurbanıdır. Ve yeryüzünde kurbanına ceza kesilen tek "suç maddesi" budur. (Evet, bir de yeryüzünde suçlusuna ödül verme biçiminde tek bir uygulama var, o da ülkemizdeki ve benzer ülkelerdeki işkence suçlularını ödüllendirme ve yüreklendirme. Irza geçme olaylarıyla büyük bir paralellik görüyorum. İnsan kişiliğinin, haysiyet ve onurunun, ruhuyla ve bedeniyle insan bütünlüğünün ırzına geçme. Burada da ödüllendirilen suçlular daha çok erkek olmakla birlikte kurbanın cinsiyeti büyük bir fark göstermiyor, ikisi de olabiliyor, kurban edilmede oldukça büyük eşitlik var! Ama gene de kadınlar, her yerde, çok yönlü bir hakarete uğruyorlar.)

Beri yandan kadın-erkek eşitleşmesini mekanik bir tıpatıp aynılaşma biçiminde anlamak var. Bu tutumun aşırı boyutlara varacağını pek sanmıyorum. Seks de kapitalist bir tüketim aracı haline getirildi. Koca bir sanayi sektörü oldu neredeyse. Durulup sağlıklı bir raya oturması uzun zaman alacak, toplumun tüm alanlarındaki gelişmelere paralel olacaktır. Müslüman ülkelerde ise kadının özgürlüğü, 'seks aracı' oluşu vb. çok yönlü ve çok daha çapraşık etkenler karmaşasının etkisi altında bulunuyor. Çok daha büyük bir politik sömürünün konusu oluyor. Batı kadın sorununa çok daha önce el atmış ve bu doğrultuda çok daha uzun yol almış olmanın ürünlerinden kısmen yararlanabilmek durumunda şimdi.

Konunun başka bir yönünde de şu var: Ekonomi ve genellikle politik düzen bozuldukça kadınların ve ona bağlı olarak cinsel konuların sömürüsü de ve daha genel anlamda ahlakın yozlaşması da büyük bir artış gösteriyor.

İki Sovyet kızı

Birkaç yıl oluyor İsveç televizyonunda iki Sovyet genç kızı ile yapılan kısa bir röportajı seyretmiştim. Gorbaçov'un yıldızının yeni parladığı sıralardaydı. Yol kenarında çit duvarı üzerine oturmuş,

küçük kasaba sakini görünüşlü iki hanım kız "kadının görevi erkeğine destek olmaktır" diyorlar. Sosyalist ülke kızına bakın! Kendisiyle, toplumla ilgili bir görevi yok. Kadın da erkek de birbirlerini destekleseler olmuyor mu? Rastlantı bu ya.. o günlerde bir de Gorbaçov'un ağzından dinledim: "Biz kadınlara her türlü hakkı verdik" diyor. Biz, yani Sovyet efendileri. Haydi diyelim ki Sovyet toplumu demek istiyor. "Ama birtakım hizmetler, analık hizmetleri falan filan aksamış" Bak sen! Kadınlar kıvıramamış demeye geliyor bu anlaşılan; hem erkek hem de kadın işinin altından kalkamamışlar.

Bunu duyunca artık iyice karar vermiştim Sovyetlerin iyice hapı yutmuş olduklarına. Ve toplumun bu haliyle artık kolay kolay adam olamayacağına. Nerede o Sovyetlerin kuruluşundaki özgür, başı dik, kendine güvenen kahraman Sovyet kadını. Saygıdeğer, emek kahramanı, Sovyet kolhozcusu, işçisi kadınlar. Nerede onlar! Kadın hakları bir organizasyon, bir eğitim ve uygulama sorunudur. Bizde bile, kağıt üzerinde, kadın erkek eşit haklara sahiptir. Bir de uygulamaya bakın. Toplum kadınların da erkeklerin de tüm haklarını özgürce kullanabilecekleri ortamı yaratamazsa, kadın da erkek de yepyeni bir toplum, hizmetler ve görevler anlayışı ile eğitilmezse, en üstün bir hümanizma egemen kılınamazsa, tüm geçmiş toplumların kara lekelerinden arınmış bir sosyalist toplum insanı, geleceğin yepyeni insanı yaratılmazsa geri dönüşler her zaman için kaçınılmazdır. Ve tepe taklak olmak. Elbette ki bu Sovyetlerin çöküşünün sadece bir yönü. Ama zaten her konuda doğru tutum içinde olan bir tek konuda yanlış yapamaz. Her şey birbirine bağlıdır.

Bu insan ilişkilerini, kadınla erkeğin birbirlerine göre toplum içindeki yerlerini çok önemli görüyorum. Eskiden sosyalizmi benimseyenlerin çoğunda şöyle bir görüş vardı: Sösyalizmle her türlü sömürü ortadan kalkınca kadın sorunu da çözülmüş olacaktır, denilirdi. Üstünkörü kestirmeciliktir bu. Ben buna hep kuşku ile baktım. Elbette ki kapitalist sömürünün kalkması, toplumun tümden değişmesi kadın sorununun çozümünün de önkoşuludur. Elbette ki kapitalist toplum yapısına dokunmayan kariyerist-feminist kadın hakları savunucularına karşı, tüm toplum yapısı değişmeden kadın sorununda da nihai bir çözüm olamayacağını savunmak doğrudur. Ama kapitalist sömürü kalkınca kadın sömürüsü de ortadan kalkmıyor. Kadın hakları mücadelesi daha uzun bir süre sürdürülmek zorundadır. Kadın erkek eşittir demekle ve hatta eşit gibi görünseler de sorun bitmiş olmuyor. Kadının sömürüsü çok çapraşıktır. Tipik bir "sömürü" olmadığı zaman bile bir

kadın sorunu vardır. Kadın sorunu da sınıf sömürüsü gibi çok uzun bir zamanı, ilkel toplumdan bu yana tüm insanlık tarihini kapsar. İnsanlığın geleceğinde, yani çocukta kadınla erkeğin ortaklaşa katkısı ve sorumluluğu olduğuna göre bütün bir cins olarak başlarını alıp başka başka yönlere gidemezler. Birbirlerine karşı, örneğin bir sınıf mücadelesinde olduğu gibi kıyasıya savaşamazlar. Birbirlerinin kadın ya da erkek olma niteliklerini ortadan kaldıramazlar. Kaldırmamalıdırlar zaten. Birlikte savaşacaklardır. Kendi kendilerini ve birbirlerine karşı konum ve tutumlarını değiştireceklerdir. Bugünün kadını da erkeği de yarının kadın ve erkeğine dönüşecektir. Kadınıyla erkeğiyle yeni bir insan türü yaratılmadıkça birçok başka sorunlar gibi kadın sorunu da çözümsüz kalır.

Özel yaşam

Söz açılmışken konuya bir başka yönden de değineyim diyorum: Genellikle yaygın bir değerlendirme vardır sol çevrelerde. "Canım adamın özel hayatına ne karışıyorsun?" denilir. Hayır, ben öyle düşünmüyorum. Burada kastedildiği anlamdaki dokunulmazlığa da karşıyım. Kişilik bir bütündür. Yaşamının şu ya da bu döneminde veya kesiminde dürüst ve tutarlı olmayan, birtakım yanlış saplantılarını, alışkanlıklarını, eğilimlerini yenemeyen birinin politik, örgütsel, ideolojik ve hatta bilimsel alanda da gerçekten dürüst ve tutarlı bir davranış gösteremeyeceğine, herhangi bir planda mutlaka açık vereceğine inanırım. Özel yaşamdaki yanlışları, tutarsızlıkları politikadan ayrı tutup, kolayca bağışlama da erkeklerin icad ettikleri kendilerine yönelik bir yatırımın ifadesi bence. Kadınların özel yaşamına ise öteki kadınlar da dahil herkes karışır zaten. İnsanız, yalnız yaşamıyoruz. Hiç kimsenin tek başına bir özel yaşamı olamaz. Mutlaka "özel" bir çevresi ve bu çevre içindeki ilişkileri vardır. Bir sürü insanın yaşamı bir noktada onun "özel" yaşamı ile kesişiyordur. Her şey birbirine bağlıdır. Herkesin herhangi bir davranışı bir yerinden bir yakınını ilgilendirir ve etkiler. Bir insanın sigara içip içmemesi bile "özel" bir sorun değildir artık.

Bu, özel yaşamla kastedilen konuda asıl önemli olan dürüst olmamanın, yalan söylemenin insanın kişiliğinde yarattığı olumsuzluklardır. Düşünsenize en yakınınız saydığınız kişiye (kişilere) karşı dürüst, açık sözlü olamıyorsunuz, ona yalan söylüyorsunuz. Onu üzmemek için bile olsa. (Üzen olayın bilinmesi değil olayın kendisidir.) Kendinizi suçlu sayıyorsunuz ya da saymıyorsunuz. Suçlu sa-

yıyorsanız, suçlulukla ve yalanla birlikte yaşamayı, suçlu saymadığınız durumda bile sahtekarlıkla, üstelik aldırışsızlıkla, pişkinlikle yaşamayı öğreniyorsunuz. Ama gene de karşınızdakinin gözünün içine bakamıyorsunuz. Ya da baka baka birtakım hikayeler uyduruyorsunuz. Daha beter. Her iki durumda da yıpratıcı, küçültücü bir şey değil mi bu? Bir yaşamı paylaşırken birbirinize yabancılaşıyorsunuz. Ama bunu belli etmemeye çalışıyorsunuz. Hem onu küçük düşürüyorsunuz hem de kendiniz küçük düşüyorsunuz ve küçülüyorsunuz. Kişiliğiniz bundan yara almaz mı? Olanaksızdır bu.

ÖĞRENCİLİK SONA ERERKEN

Ameliyatlarla geçen bir yıl

1949 yılı Haziran döneminde fakülteyi bitirdim. Sınavları, bir an evvel Eylüle bırakmadan tamamlamaya ne kadar da yürek koymuştum. Şimdi mezuniyetten sonraki, uçup giden yıllarımı düşünüyorum da o stres, o koşuşturma ne kadar anlamsız geliyor bana. Gene de akıllanamamışımdır, hala her işte acelem vardır, bir yere yetişecekmişim gibi.

Haziran ayı içindeydi sanıyorum. Saide abla "müthiş" bir haberle geldi bir gün. Amerika'dan yeni dönen bir Kulak-Burun-Boğaz uzmanı (Safa Karatay) "otoskleroz"lu kulakları ameliyat ediyor ve iyi sonuç alıyormuş. Böyle şeyleri hiç atlamazdı Saide hanım. Ben sınavlarla uğraşıyordum. Apar topar randevu aldık doktordan ve ameliyata karar verdik. 4 Temmuzda en son deri sınavına girdim ve sanıyorum 5 Temmuzda Amerikan hastanesine yattım. Dr. Karatay özel ameliyatlarını orada yapıyordu ve yakında da yeniden yurt dışına gidecekti. Dr. Karatay'ın ameliyatlarını birlikte yaptığı Dr. Muzaffer Öktem'i de Çapa'daki Kulak kliniğinden tanırdım, kendisine özel sempatim, doktorluğuna ve insanlığına da güvenim vardı.

Ameliyat baygınlığı bir hayli uzun sürmüştü, üç gün falan. Bilincim geri geldiğinde yanımda küçük kızkardeşim vardı. Hastayı bekleme nöbeti ondaydı. Gözlerindeki endişe ve ürkekliği hep anımsarım. Ameliyattan üç gün sonra hala kusuyordum. Saf safranın ne kadar berrak ve temiz bir sıvı olduğunu, renginin çok güzel bir yeşil olduğunu bilir miydiniz? Ben doktor olarak böylesini bilmiyordum, ilk şaşkınlığımı unutmuyorum. Ama daha büyük bir şaşkınlık beni bekliyordu.

- Güner bana ne oldu, ağzımı toparlayamıyorum !

diyordum. Dilim bile dönmüyordu. Felç olmuştum. Yüz sinirim, Dr Karatay'ın açıklamasına göre, kanı durdurmak için kullanılan tamponların baskısı altında ezilmişti. İyi ki kesilmemişti. Göz kapağım tek taraflı olarak kapanmıyordu vb. Üzülüp üzülmediğimi hiç anımsamıyorum. Can sıkıcı bir terslikti kuşkusuz. Üzülmenin bir yararı yok diye düşünüyordum belki. Ne de olsa gençlik var. Gerçi ben sağlık işlerinde hep iyimserimdir. Ama fazla gerçekçi bir iyimserlik değildi

felç konusundaki. Hala kendisini unutturmamıştır.

Güzide, hastanede kaldığım sürece yüzüme masaj yapıyordu. Sonra başka tedaviler de gördüm elbette. Güzide'nin ağırbaşlı dikkatli "kibar" gözleri sır vermiyordu, daha çok benim yüzümde gözümde tepki arayan oydu. Nasıl bu kadar aldırışsız, duygusuz oluşuma şaşar gibi bir hali vardı.

Ameliyat ilkten çok başarılı göründü. Eski radyo temsillerini anımsıyanlar kaldı mı artık bilmem. Boş mekanda tak-tuk'larla abartılı sesler duyulur. Kuvvetli bir akustik vardır. Onun gibi, filtresiz, dengesiz bir yükseltici takılmıştı kulağıma sanki. Ne çare ki işitmenin ameliyattan önceki durumuna dönmesi için üç ay, yani o 49 yazı yeterli olmuştu. Üstelik de denizden yoksun kaldık. Hem bu denizle hemen hemen kesin bir vedalaşma oluyordu.

Ameliyatta bir çeşit fenestrasyon (pencere açma) tekniği uygulanıyordu. Dr. Lempert yöntemi. Şimdi çok başka yöntemler var. İç kulağın yan yarımdaire kanalı üzerinde açılan pencere istenen sonucu vermeyince arka kanal denendi. O da işe yaramadı. Bu kez üçüncü bir ameliyat daha geçirdim. Hep daha az duyan sağ kulağım üzerinde. Üçüncü ameliyat sadece lokal anestezi (yerel uyuşturma) ile yapılmış, 3-4 saat sürmüş ve çok acılı olmuştu. Anlatıldığına göre ameliyattan çıktığımda, yüzüm tanınmaz haldeymiş. Ama peşpeşe gelen bu ameliyatlar sırasında gösterdiğim dayanıklılık ve olgunluk, özellikle sonuncu ameliyat acıya katlanırlığımın Necil'in de coşkulu propagandası sayesinde bir hayli yüksek puan sağlamıştı bana. Ve de kendime güven.

Şimdi düşünüyorum ve kendi kendime soruyorum acaba boşuna çaba mıydı diye. Hayır. Bilime, uzmanlığa her zaman saygılı olmuşumdur. Gerekiyordu. Gerekenin olurunu olmazını tartışmıyorum. Nasıl olurunu tartışıyorum. Evet, gerekiyordu yapıldı. Tıpta hiçbir zaman garanti verilemez. Başarısızlık riski, beklenmedik başka olumsuzluklar, komplikasyonlar, hatta büyük şanssızlıklar her zaman söz konusudur. Yüz felci gibi örneğin. Ne o zaman ne de sonraları doktorlarımın başarısını sorgulamadım. Sorgulayanlar oldu kuşkusuz.

O üç ameliyattan o kadar akıllanmadım ki 1950 yılında yurtdışına gidecek olduğum zaman Dr. Karatay'ın bir kez de Amerika'da ameliyatı deneme önerisine aklım yattı.

- Paris'e kadar gitmişken New York'a da bir uzanın,

demişti. Komşu kapısı mı bu diye kızmıştım bile ilkten. Olabilirliğine de inanmamıştım. Ama oluyormuş işte. Bir dördüncü kez de

New York'da bu defa sol kulağımdan ameliyat edildim. Sonuç bir hayli iyi idi. Ameliyattan sonra bu kazanımı ne kadar zaman koruyabileceğimi sorduğumda Dr. Lempert'in bana güldüğünü hatırlıyorum. "Bütün ömrünce!" demişti. Ama ben hiç inanmamıştım. Elbette ki normale dönmemişti işitme duyum. Örneğin yüksek frekanslı seslerde, keman sesi gibi vb. güçlük çekiyordum. Ama konuşma sesini pek fazla zorlanmadan normal yaşamı sürdürecek kadar duyuyordum. Bu düzeyi korudum. 41 yıl oldu. Haklıymış adam.

Dr. Lempert'in ameliyatı işitme yönünden başarılı idi ama ameliyat yarası büzülmüş, kulak yolu daralmıştı. Birtakım sorunlar çıkarıyordu. Dış kulak yolunu genişletmek üzere bir kez de Paris'te ameliyat oldum. Ötekilere bakarak ameliyat bile sayılmazdı bu. Ama her ameliyatta içeri ulaşmak, daha geniş bir yerde çalışmak için kulak yolunun ekartörlerle genişletilmesi, kıkırdakların çatırtılarla kesilmesi öyle acı verirdi ki en derin baygınlıkta bile kafanız yırtılıyor gibi hissederdiniz.

Bilindiği gibi iç kulak ve yarım daire kanalları denge organıdır. İç kulaklarım delik deşik olunca denge duygum da bir hayli bozulmuştu. O yaştan sonra cambazlık öğrenecek değildim ama gündelik yaşamda da bazı güçlükler yaratıyordu. Önceleri eğilip kalkarken bile başım dönerdi. Ama kas ve sinir sistemi uyarıları gerektiği gibi değerlendirmeyi ve doğru yanıtlar üretmeyi öğreniyor. Uyum sağlıyor. Kulak çınlamalarına ise bir çare bulunamıyor ne yazık ki.

Bu ameliyatlar dolayısıyla oldukça kısa bir süre içinde pek çok uyuşturucu, yani bayıltıcı ve ağrı kesiçi ilaç almam gerekti. Ameliyatlardan sonra bir daha tamamıyla uyanabildiğimi sanmıyorum, bana öyle geliyor. Kafamın gençlikteki berraklığını biraz daha yitirdim. Sıtma ateşinden sonra bir kısmı yitmişti zaten. Ama gene de idare ediyoruz işte!!

Hacıbabanın ölümü

İlk ameliyatımdan sonra babam beni yoklamaya gelmişti hastaneye. İlk gelişiydi. Ameliyata yattığımda İstanbul'da değildi. Hala yorgun ve halsizdim. Kısa bir hoşbeşten sonra

- Eee Hacıbabayı da kaybettik.

deyiverdi. Çok bozulmuştum. Sesimin titrediğini anımsıyorum. Hazırlıksızdım. Babam telaşlanmıştı;

- Ne oluyorsun? Ne var bunda bu kadar üzülecek?

diyordu. Ne yazık ki bu olay da belleğime takılıp kalan anılardan biridir. Babamın, 24 yıllık ömrümün yarısından fazlasını burun buruna geçirdiğim, zaman zaman bana kendisinden de daha yakın olmuş olan bu adamın, anamın babasının ölümüne aldırışsız kalabileceğimi düşünmesi, bunu bana bir gazete haberi gibi nakletmesi düşüncesizlikti bence. Kendisi pek üzülmemişti besbelli. Herhalde annem kendisi de benim kadar üzülmemişti. Hemen hemen doğaldı bu özellikle babam için. Ama yoksa sevindi mi kuşkusunu bir türlü silemedim içimden, yıllarca sonra bile. Bu kırgınlık beni babama karşı çok hırçınlaştırdı. Bunca yıllar sonra bile halâ üzülmeme, kendi kendimi eleştirmeme neden olan bir davranışa girdim. Bir haylı mesafeli. Bilmiyorum bahane mi arıyordum acaba?

Belki şunu belirtmeliyim: Tüm ailede ölüm doğal bir olay olarak, yaşamın bir parçası, öteki yüzü gibi karşılanırdı. Allah'ın emriydi. Sırası gelen gidecekti. Mızmızlanmak Tanrı'ya itaatsizlikti. Hacı Baba uzun ve iyi yaşamıştı. Doksanını çoktan geçmişti. Sırası da gelmişti artık ve olağan bir ölümle ölmüştü. Gerçi birkaç gün hasta yatmış, son günlerinde güçten düşmüşmüş. Küçük kızkardeşim anlatmıştı. Dedem kendisi de ölümü için artık zamanıdır diye düşünüyordu. Kendisine yardım etmek isteyen, kaldırıp konduramayınca da bunalan bu küçük kızcağızı gene kendisi yüreklendiriyor ve kendi ölümüne hazırlıyordu. Babam da böyle bakıyordu ölüme kesinlikle. Ama işin içindeki "miras" olayı ve sonradan kardeşler arasındaki tatsızlıklar belki de bana retrospektif (sonradan geriye bakışlı) bir şüphecilik vermişti. Bunca yıl sonra ayırmak güç şimdi.

Nitekim her zenginin ölümünden sonra, daha önce birbirlerine çok düşkün olan, en azından öyle görünen mirasçıların arasına karakediler girer. Mal çekişmeleri düşmanlıklar yaratır. Kuraldır. Rıza kaptanın varisleri de bu kuralı bozmadılar. Dargınlıklar oldu. Okkanın altına giden de tahmin edileceği gibi Ayşe Tarı idi kuşkusuz. Ama en kötüsü sevgilerini yaşatamamaktı onun için.

Bilirsiniz efendiler birbirine ters bakınca uşaklar bıçak çekerler. "Vefakar"dırlar! Arap Hatçe ile Feride hala, anneanne ile yalıda yaşamakta olan küçük oğul Nazım beyin çıkarlarının savunuculuğuna ve koruyuculuğuna soyundular can-ı gönülden. Neredeyse anamı anasından edeceklerdi. Buna katlanamıyordu kadıncağız.

Benim için ve kardeşlerim için yaşamımızın çok mutlu, çok önemli bir dönemi olan Beylerbeyi faslı kapanıyor denilebilirdi. Son günlerinde dedemi hiç yoklayamamıştım. Bitirme sınavları ve hemen

ardından ameliyata yatmam beni engellemişti.

Sonraları, ta başından, daha aktif bir biçimde anneme yardımcı olmam gerekmez miydi diye düşündüğüm olmuştur. Oysa o zaman babama bile kızıyordum olayın dışında kalamıyor diye. Haksızlıktı. Anneme yardım ediyordu sadece. "Müstağni" (gönlü tok) kalmak oluyordu güya benimkisi. Ne için? Sonradan, duyduğuma göre, Nazım bey yalıyı kapı tokmaklarına varıncaya kadar yenilemişti. O zamanın parası ile 5 milyon lira harcadığı söylendi bu işe. Yönetmenliğini Jules Dassin'in yaptığı ve Melina Mercuri'nin başrolünü oynadığı "Topkapı" filminin birçok sahneleri bu yalıda çekilmişti. Ben bu filmi 1965'de Cezayir'de görmüştüm. Dışını değilse de içini tanıyamamıştım yalının. Rıza kaptanın mirası bile bu kadarına dayanamazdı. Nitekim de öyle oldu. Bir süre sonra o yıllarda revaçta olan Ortadoğu'lu prenseslerden birine satıldı yalı. Fevziye mi Faize mi hangisi ise!

Aslında benim kimseye yardım edecek halim de yoktu ya. Ameliyatlardan başımı alamamıştım. Değil bu konuları, artık "diplomalı hekim" olduğumu, öğrencilik yaşamımın -ne yazık ki- sona erdiğini, gerçek yaşamın başlayacağını enine boyuna ve de derinlemesine düşünmeye bile fırsat bulamadım. Gündelik olaylar da bir yandan. "Kırat"lı Demokrat Partinin dört nala koşturduğu dönemlerdi. Cambazhane atı gibi sağdan sağdan koşuyorlardı.

Bakırköy Psikiyatri Kliniği

Ameliyatlardan biraz toparlanınca ihtisasa, yani uzmanlık eğitimine başladım. O zamanlar, kadrosuzluktan ücretli asistanlık için yer bulamazdınız kolay kolay. Fahri asistanlık denen bir uygulama geniş bir biçimde başvurulan bir yöntemdi. Yıllarca kadro boşalmasını beklemektense ücretsiz başlamayı seçiyordu az çok geçinebilecek durumda olanlar. Daha çok da İstanbullular. Tabii varlıklılar lehinde bir dengesizlik bir haksızlık oluyordu bu. Ötekiler Anadolu'ya giderlerdi. Geçim için başka bir işte çalışarak ihtisas yapmak hemen hemen olanaksızdı. Tam gün çalışmak gerekirdi.

Daha çok laboratuar çalışmasına dayanan yani hastayla doğrudan teması gerektirmeyen bir uzmanlık dalı seçmek, elbette ki daha gerçekçi olurdu benim için, kulaklarım nedeniyle. Örneğin mikrobiyoloji ve fizyoloji gibi. Bu gibi durumlarda çok duygusal oluyorum nedense. Karardan dönmek ya da niyetten caymak çok zor geliyor. Hatta acı veriyor. Tutuculuk mudur bu acaba? Gerçi çocuk doktoru olmaya kalkmak da sorumsuzluk gibi görünüyordu. Çocukları o kadar yüce tu-

tarım. Daha sonra çocuk alanında da uzmanlaşmak üzere çocuk psikiyatrisinin çocuğunu bıraktık psikiyatrisine başladık.

Stajım yani son sınıf öğrenciliğim sırasında kürsü profesörü İhsan Şükrü Aksel beni davet etmişti asistanlığa. Yılların ünlü "deli doktoru" Mazhar Osman hocamız ayrılmıştı klinikten artık. Üniversitenin Psikiyatri kliniği Bakırköy'de idi o zaman. Biz de yeniden ev değiştirmiş, Gedikpaşa'ya taşınmıştık. Benim fakülte yıllarım boyunca hep oralarda Beyazıt'a yakın yerlerde oturduk. Yokuş aşağı Kumkapı'ya iner oradan trene binerdim. Bakırköy istasyonundan sonra da bir hayli taban teperdik hastaneye varmak için. Başka araç yoktu.

Annem rahat bırakmadı. İlle kızını Avrupalara yollayacaktı. Ben ise insan uzmanlık eğitimini ülkesinde yapmalı diye düşünürdüm hep. Sonradan deney ve yeni görgü edinmeye gidilebilir derdim. Bir şey bildiğimden değil ya... İş uzamasın diye herhalde. Gidip de gavur ellerinde mekan tutulmasına her zaman şiddetle karşı olmuşumdur. (Kadere bakın ki sonunda bizi de attı bu kuzey ülkelerine).

Eh, gençsiniz. Fransa dünyanın en çekici yeri o zaman bana göre. Fransa kültürün sanatın merkezi olmakta devam ediyor. Bilimde hala söz sahibidir. Fransız solu güçlüdür. Benim kuşağım ne de olsa fransız kültürüne daha yatkın bir öğrenim görmüştür. Türlü etkenler aklınızı çeliyor. Annem, eline fazladan üç beş kuruş geçmiş ya fırsatı kaçırmayayım istiyor. Gene de ameliyat için New York'a gitmek üzere ayaklanmış olmasaydım mutlaka Paris'ten cayardım diye düşünüyorum.

O zaman neler düşündüğümü tam tamına anımsamıyorum şimdi, ama ayaklarımın geri geri gittiğini dün olmuş gibi biliyorum.

Ancak bir de görev duygusu vardı artık beni zorlayan...

Türkiye Komünist Partisi (TKP)

Necil, benim yurtdışına gitmem olasılığından söz etmiş "Parti"ye. Davet edildim. Görev almam zamanı gelmiş demek ki. Necil ile birlikte bizden yaşlı bir arkadaşın evine gittik. Aydındı. Hiç karşılaşmamıştık ama adını duymuştum. Ağırbaşlı, sakin görünüşlü, uzun boylu, dolgunca bir adamdı. İlke sorunları üzerinde durmuştuk. Bende olumlu izlenim bırakmıştı. O yeni bir randevu saptayarak başka bir arkadaşın bana görevimi açıklayacağını söylemişti. Pratik sorunları o arkadaşla tartışacaktım. Parti'ye "layık olup olmadığıma" da o arkadaş karar verecek diye düşünüyordum. Çünki bu orta yaşlı arkadaşla yap-

tığımız görüşme süresi içinde bir insan hakkında karar verilmesi olanaksızdı bana göre. Herhangi bir yoklamadan da geçirilmemiştim. Gerçi Necil'in önermesi önemli görülmüştü herhalde, öyle anlaşılıyordu. Necil inanmış, dürüst ve zeki bir arkadaştı, ne de olsa! Ben sadece basit bir üye olarak bile bu kabul işlemini yeterli görmüyordum. Oysa bana görevimi açıklayacak olan arkadaşla (Melahat Türksal) karşılaşınca işin sadece basit bir üyelik olmadığı anlaşılacaktı.

Melahat Türksal ile daha önce bir iki kez ayak üstü karşılaşmıştım. Herhalde bu nedenle benimle temas konusunda kendisi görevlendirilmişti. Kendisi gençlik sorumlusuydu galiba. Melahat Türksal ile Nuran Ertan'ı daha önce Ankara Dil Tarih Fakültesi olayları ile ilgili olarak, ögretim görevlileri ve öğrenciler hakkında açılan davalar nedeniyle gazetelerde yayınlanan duruşma resimlerinden de tanıyordum. O resimleri unutmamışımdır hiç. Bende çok olumlu etki yapmışlardı. İmrenmiştim hatta. Saygı duymuştum. Şevki Akşit, Enver Gökçe de vardı mutlaka ama ben en çok efendi görünüşlü bu gencecik, yakışıklı iki hanımı aklımda tutmuştum.

O yıllarda Behice Boran, Muzaffer Şerif Başoğlu, Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Adnan Cemgil, Pertev Naili Boratav adları çok sık duyulur, okunurdu. Özel sorunlarına kadar her şeyleri anlatılırdı bizim çevrelerde. Yaprak kıpırdamayan ülkemizde övüncümüzdü bu ileri insanlar. Ama yurtdışına gitmek zorunda kalanların oralarda yerleşip kalmalarını içten içe pek de bağışlamazdım.

Evet, neden bilmiyorum, ama sanki kırk yıldır bekliyormuşum gibi, çok doğal bir şeymiş gibi partinin beni aramasını hiç yadırgamadığımı anımsıyorum. Ama beri yandan bu ne menem bir şeydir diye bir an evvel tanışmak özlemi duyduğumu da hatırlamıyorum. Buna vaktim olmadı belki. Belki de donukluk.

M.Türksal'ın bana parti neşriyatını, platform ve tüzüğü vermesiyle, partinin haber ve politik yorum bültenini almakla Parti ile resmen tanışmış oldum. Eleştirici bir gözle okumadım o zaman. Öğrenmek üzere okudum. Demek bu da böyleymiş gibisine, Fakülte öğrenciliği bitmişti ama yaşamdaki öğrencilik yeni başlıyordu.

Broşürlerden birinde Parti'nin, üyelerden Tornacı Emin (Emin Sekun) ile Tabelacı Ziya hakkındaki eleştirileri ve değerlendirmesi yer alıyordu. Bunlar parti disiplinine uymamakla, likidatörlükle suçlanıyorlardı. Çok sonraları araştırıp öğrendiğime göre "Hiç kimse eleştirinin üstünde değildir" demişler, karşı tarafın üstelemesine karşılık

olarak da "Evet Stalin de" diye diretmişlermiş. Bu da Stalin'in aleyhinde konuşmak oluyor. Beş-on yıl daha bekleselerdi mesele kalmayacaktı.

O zaman da hem eleştiriyi, hem de bence benim için gereksiz olan bu bilgilerin bana verilmesini anlamsız bulmuştum. Sonra da bunu, yurtdışına gitmekte olmamla, uzun süre temas ve uyarılma olanağının bulunamaması olasılığına karşı bir önlem olarak açıklamaya çalışmıştım.

Yıllar yılı bu konuları düşünmüş konuşmuş, SSCB Parti tarihini okumuş tartışmış biri elindeki mutevazı broşürlerin nasıl bir "bomba" olduğunu algılayamaz pek. Ne var bunlarda gizlenecek diye de düşünebilir, hatta azımsar bile belki, sonraki genç kuşakların yaptıkları gibi. O bomba burnunun dibinde patlayıncaya kadar.

Gerçi çok uzun vaktimiz yoktu ama gene de Melahat ile hiç değilse iki üç kez buluşup tartışacağımızı umuyordum. Oysa o, Parti emri olarak beni Paris'deki hareketleri toparlamak, özellikle de kendilerine İleri Jön Türkler diyen gruba çeki düzen vermek, bu grubu Parti disiplini altına almakla görevlendirdi. Daha neler!... Tepkimi bu kelimelerle dile getirmiş olduğumu sanmam. Ama endişemi belirttiğimi biliyorum. Kişiliğim ne olursa olsun, daha doğru dürüst bir dernekçilik deneyim bile yoktu. Teorik olgunluğum, örgüt eğitimim de öyle pek ahım şahım sayılmazdı. "Çeki düzen" vereceğim kimseler benden yaşlı ve dernekçilikte daha eski kişilerdi. Üstelik de danışacak, hatta tartışacak kimsem olmayacaktı, yapayalnızdım. Büyük bir sorumluluktu bu.

- O kadar da gözünde büyütme, bakarsın işte!

demişti Melahat. Hala esefle hatırlıyorum, bakacaktım işte!.. Adam harcamaktı bu, şimdi öyle görüyorum.

Bir de ayrıntısını anımsayamadığım bir olay çıktı o gün.Galiba telefon geldi. İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneğine polis saldırısı ve olasılıkla tutuklamalar söz konusu idi. Daha tanışmamıza bile fırsat olmadan gidip bakayım ve kendisine haber getireyim istemişti Melahat. Bu onun işiydi aslında. Sesindeki hafif de olsa emir tonunu sevmemiştim. Belki o zamana kadar kimseden emir almamış olmamdan. Ancak emirle talimatı birbirine karıştırmamak gerekir. Emir sigasını kullanmaktan kaçınmak her zaman her işte iyidir. Bir insan bir partiye hele gizli bir örgüte kendi isteğiyle girer. Örgüt çalışması gereği, "iş" kendisine üst kademece de olsa "önerilir" Partiye giren adam kendisine düşecek parti görevini yerine getirmeyi zaten başından kabul

etmiş demektir. Parti direktiflerini yerine getirilmesi gerekli emir değerinde sayması onun bilinciyle orantılıdır. Ama partili yalnızca partinin emrindedir, yoksa şu ya da bu partilinin değil.

Sol hareketlerde bu gibi davranış yanlışlıklarıyla çok karşılaşıldığını ve bunların "ideolojik(!)" ayrılıklarla sonuçlanacak birtakım kırgınlıklara, sürtüşmelere neden olduğunu bildiğim için bu konuya değinmek istedim. Yurduna, halkına, insanlığa karşı görevini yapıyor olmak kimseye üstünlük sağlamaz. Görevi akıl etmeyen, görev almasını bilmeyen ya da kaytaran kişiye bunu öğretmenin yolu da emir vermek değildir. Hele kendi işinizi ya da konumunuz gereği size düşen bir görevi, politik-örgütsel otoritenizden yararlanarak başkalarına devretmeyiniz. Önder her bakımdan önde gitmeli, örnek olmalıdır.

Daha başka beni irkilten şeyler olmadı değil. Burada şunu da anımsatmakta yarar var belki, Melahat arkadaşımız bizim davada erkence tahliye olanlar arasında hapisten çıktıktan sonra bizlerle hiçbir ilişkisi olmadı. Evlenip uzmanlık öğrenimi yapan eşi ile birlikte Amerika'ya gitti sanıyorum. Hakkında hiçbir şey duymadım.

Evet, irkilmelere karşın şu ya da bu kişilerle ya da kimilerinin yanlışları ile örgütü karıştırmadım hiç, ilerde de. Bu çok önemlidir. Ükemizde de marksist bir örgüt bulunacaktı ve vardı. Ülkesini ve halkını seven, işçi sınıfının davasına inanan o zaman tek örgüt olan ve tek kalması gereken bu örgütün safında çalışacaktı; ona en iyi işlerliği, en doğru etkinliği sağlamak için en bilinçli, en özverili çabayı gösterecekti. Bununla yükümlüydü. Tartışması yoktu. Onu bunu beğenmedim gibi mızmızlık, hele mızıkçılık kesinlikle söz konusu olamazdı. Doğru işleyişi geçerli kılmak liderler, yöneticiler kadar sıradan üyenin de göreviydi. Yıllar sonra kendi açmazlarını rasyonalize edip boyuna sızlananlara, karalama kumkumalığı edenlere içerliyorum kendi hesabıma.

O zaman da, daha o yaşlarda, gereksiz yani zamansız, daha doğru deyişle o belli an için çözümsüz görünen, olumlu bir sonuca varamayacak olan eleştirileri saklı tutmak daha doğru olur diye düşünüyordum.

İşte böyle ..yani biraz da teçhizatsız, acemi er olarak başladık işe. "Dümen neferi" derdi babam. Ama lostromo nöbetine duran dümen neferi idim ben. Bunları yakınma olarak, özür anlamında ileriye dönük yatırım olarak söylemiyorum. Sadece saptama ve açıklama. Belki de biraz övünme!

Mareşal'ın cenaze töreni

Bilirsiniz, yaşamını tümden değiştirebilecek olaylara günler ve aylarca hazırlanır da insan gene de inanmaz gibidir, gerçekleşeceğini ummaz gibidir, belki ummak da istemez. Bir engel çıkıverse diye bekler. Benim yurtdışına çıkışım da böyle olmuştu.

Paris üzerinden New York'a gitmem, orada ameliyat olduktan sonra uzmanlık için Paris'e dönmem kararlaştırılmıştı. Pasaportumu almaya gittiğim günü hep hatırlarım. Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesi kaldırılıyordu o gün. Mareşal, bilindiği gibi, dinci ve tutucu bir adamdı. Uzun yıllar TC devletinin Genelkurmay başkanlığını yapmış sonra da emekli olmuştu. '46'lardan sonra O da Demokrat Parti ile saf birliği edecek, (rivayete göre) İnönü'ye husumetinden dolayı onun karşısına geçecek, İnönü'yü yıpratmak için Çakmak'ı kullanmakta yarar gören DP taktikçilerince ahir ömründe bir de sivil hayatta kahramanlaştırılacaktı. Ne var ki Mareşal demokrasi havariliğini insan hakları bildirisine hem de Serteller ile birlikte sahip çıkacak kadar ileri götürmüştü. DP 1946'da kurulduğu zaman soğuk savaş henüz hızlanmamıştı. Kurucuları CHP'ye karşı "sol" muhalefet sloganlarıyla çıkmayı tasarlıyorlardı. Solda saygınlığı olan kişilerle temas kuruyorlardı. Bunlar arasında örneğin Cami Baykut, Sabiha ve Zekeriya Sertel vb. vardı. Görüşler dergisinin kapağında sıralanan küçük küçük fotoğraflardaki tanıdık yüzleri hala anımsarım. Ama soğuk savaşın rüzgarları Türkiye'yi de etkisi altına alınca DP Amerikan politikasının dümen suyunda yarışa girmeyi yeğledi. Gerek kurucularının gerekse üye çoğunluğunun sınıf yapısı ve tabii ideolojisi de bunu gerektiriyordu. Giderek daha da sağa kaydı. İsmet İnönü ile karşıtlaşması Fevzi Çakmak'ı militan sağın sembolü haline getirdi. Ülkemizde aşırı ve militan sağ resmi ve muteber çevrelerden her zaman destek görmekle birlikte İnönü kendi sağını sadece kullanmıştır, tam bu anlamdaki sağın adamı olmamıştır. Özellikle söyleminde olmamıştır.

Mareşal'ın cenaze töreni korkunç bir gösteriye dönüştü. Ben cenaze geçişinde Sansaryan Han'ın (Emniyet Müdürlüğü) yakınlarında bulunuyordum. Eminönü'nden Sirkeci'ye giden yol kenarmda koca 4? Vakıf Han'ın sütunlarının gölgesinde geçiti izledim. Ya da izlemek zorunda kaldım. Pompalana pompalana kükresiye kabarmış bir kalabalık tüm sokak genişliğini kaplayan10-15 kişilik sıralar halinde akıyordu. Kolkola bütünleşmiş genç göğüslerden yükselen tekbir sesleri neredeyse göğü çınlatıyordu. Ne boşuna harcanmış bir enerji! Sloganları anımsamıyorum şimdi. Ama arada demokrasi lafları da ediliyordu

mutlaka. Hamasi marşlar yürüyüş düzenini heybetlendiriyordu. Yürüyenlerin arasında bir tek kadın görmedim kuşkusuz. Bilinçli bir geri durma olduğunu umabilse insan! Kadınlar adına ne olumlu bir tavır olurdu. O yürüyüş kolu bir cenaze alayı olmaktan çıkmış dinci sağcıların bir öcalma andına dönüşmüştü adeta. Sıkı durun geliyoruz diyordu bu gençleri sokağa salan güç. Türkiye'nin Abdülhamit'in cenazesinden bu yana böylesine yığınsal bir hareket görmediğini yazdı gazeteler. CHP'nin çanları çalıyordu.

Kalabalıkların nasıl yıkıcı bir güce tırmandırılabildiklerini dehşetle gözlemledim o gün. Ne istediklerini tek tek kendilerine sorsanız ve özellikle bunları kimden isteyeceksiniz deseniz belki de bu yürüyenlerin hiçbiri doyurucu bir yanıt veremeyecekti. Onlar yanlış kanalize edilmiş hoşnutsuzluklarını haykırıyorlardı. DP bu hoşnutsuzlukları oya dönüştürdü. Ve bugünleri o zamandan görebilen kadersizlerden biriydim ben de. Böylesi birçok partili düzenden umutlanmadım hiç!

Öğrenci dövizi

Ailelerin dış ülkelerde tahsilde olan çocuklarına para yollayabilmeleri için özel bir öğrenci dövizi izni almaları gerekiyordu. Türk Parasını Koruma Yasası titizlikle uygulanırdı o yıllarda, özellikle sıradan insanlara. Ben, önce Amerika'ya tedavi dövizi ile gidecek olduğumdan yasa uyarınca yurda geri dönüp öğrenci dövizi alarak yeniden çıkış yapmam gerekiyordu. Bu işi, arada Türkiye'ye geri gelmemi gerektirmeyecek bir biçimde yoluna koyabilmek için Eğitim Bakanlığı ile görüşmem gerekti. İlgili bölüm şefi benim öğrenciliğim sırasında Kastamonu Lisesinin müdürü olan Şeref Bey imiş. Bana yardımcı oldu. Ben odasında beklerken bir de Adil Giray ile Hasan Akkuş'un "devlet aleyhine faaliyetlerinden ötürü" daha önce kendilerine tahsis edilmiş olan öğrenci dövizlerinin kesilmesi ve yurda geri çağırılmaları yolunda bir karar yazdırdı. Rastlantıya bakın! Bu iki genç, Türkiye'de iken İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneğinin üyesi idiler. Üstelik haklarında birtakım dedikodular dolaşıyordu. Ben Parti tarafından bunları da araştırıp karara bağlamakla görevlendirilmiştim. Bu nedenle dikkat kesilmiş can kulağı ile dinliyordum. Yorum yapmaya çalışırken dalmışım. Şeref Bey birdenbire

- Seni geri getirtmiyeceğiz.

deyince ne kadar afalladığımı anlatmak güç. Amerika'dan Fransa'ya döndüğüm zaman Türkiye'ye geri gelmeme gerek kalmadan öğ-

rencilik dövizimin bağlanacağını anlayana kadar geçen bir iki saniye içinde bir hayli heyecanlanmıştım. Sonra da Fransa'da olayı Adil ve Hasan'a anlatırken müdürün yanındaki şaskınlığıma çok gülmüştüm. Bu çocukların polis olduklarına hiç ihtimal vermemiştim ben. Dedikodular o doğrultudaydı. Hasan durmadan tartışan, hep itiraz eden bir tipti. Hepsi o kadar. Hasan benden kısa bir süre sonra yurda döndü yargılandı. Bizim TKP davasına dahil edilmedi.

20 yıla yakın bir süre sonra Ankara-İstanbul yolculuğunda, bir mola sırasında karşılaştım eski müdürümüz Şeref beyle. Selamlaşmadık. Ama beni tanımıştı. Hem de ne tanıma. İki çocuğu ile yaşlı başlı bir hanımdım artık o zaman. O bütün kinini gözlerine toplamış eski liseli öğrencisini bakışları ile cezalandırmak, ezmek, belki de korkutmak istiyordu! Şahsen de kandırıldığını, hatta belki hocam olarak ihanete uğradığını mı düşünüyordu kimbilir? Fırsat düşer de birkaç örnek anlatır mıyım bilmiyorum, halktan gelen, bilinçsiz bazı düşmanlık gösterilerinin, kendime değil de onlara acıyarak burnumu sızlattığı, insanlığın bunca aymazlığına kahrolduğum çok olmuştur. Ama Şeref beyin bakışlarından hiç etkilenmedim doğrusu! Yorucu bir yolculuk gününe biraz eğlence bile katmıştı sayın hocamızın hedefini bulmayan öfkesi.

Fransız vizesi

Pek inanılacak gibi değil ama, TC hükümetinden pasaport, hatta öğrenci dövizi ve tabii tedavi dövizi izni aldım da Fransız konsolosluğundan Paris'de oturma, okuma izni alamadım. Ancak bir tek haftalık bir geçiş vizesi verdiler bana. O da Amerika'ya gidecek olduğum için. Uçak yolculukları olağanlaşmamıştı o yıllarda. Amerika'ya gitmek için Fransa'dan geçmek zorundaydım. Herhangi bir red gerekçesi de göstermediler. Necil, sonradan, nedenin politik olduğunu ve ellerindeki kara listede adımın bulunduğunu öğrendiğini söylemişti. Allah Allah! Hala anlayamadığım bir şeydir. Gerçi bugün artık Fransız polisinin bizimkinden pek hırlı olmadığını herkes bilir. Ama gene de benim herhangi bir listede yer almamın akla yakın bir gerekçesi yoktu bence. Hele hele Amerikan vizesi aldıktan sonra. Bu gibi titizliklerde Amerika başta geliyordu o zaman. Amerika aleyhtarı faaliyetleri araştıran komisyonun tam hızla çalışmaya başladığı dönemlerdi.

Çin Devrimi

Ben kulak ameliyatları ile uğraşıp dururken dünyanın en büyük

ülkesi Çin'de önemli gelişmeler olmaktaydı. Ama Çin'in o sıcak günlerinin, dönüşüm günlerinin anıları o kadar net değil belleğimde. Oysa ben Çin halkına karşı bütün öteki halklardan daha farklı bir yakınlık duymuşumdur her zaman. Gerçi Çin hakkındaki bilgilerimiz, okul kitaplarından, gazete ve dergilerden geliyordu. Afyon savaşlarını, Boxer'leri iyice mimlemiştim. Çok çilekeş bir halktı Çin halkı. Bizim zamanımızda Pearl S.Buck'un romanları vardı. Hepsini okumuşumdur. Bir kitabın iyi ve değerli olması ile, özellikle bir ülke ve halkın yaşayışı hakkında sana öğrettikleri her zaman denk düşmeyebiliyor. O gençlik yıllarında daha çok dünyayı ve insanları öğrenmek için okuyordum, edebiyat değeri konusunda daha hoşgörülü olabiliyordum. Zamanımızın solcu gençliği gibi A. Malraux'nun "La Condition humaine" ini (İnsanlığın hali diye çevrilmişti) elbette ki ben de okumuştum. Çinlilerle dayanışır, Japonlara düşmanlık duyardım. "Uzun yürüyüş" sırasında ilkokul öğrencisi idim. Ama ben doğduğum yıl ölen Sun Yat Sen'i bilirdim. Ondan sonra yönetimi alan Çang Kai Şek'i de. Komünistler Uzun Yürüyüşten sonra Çang Kai Şek'i de Japonlara karşı savaşmak zorunda bırakmışlardı. 1945 de Japonlar yenilip ülkeden kovulunca komünistlerle Çang Kai Şek'in "milliyetçiler"i karşı karşıya kaldılar. Bu gelişmeler, bu ittifaklar ve çelişkiler benim için çok öğretici olmuştur.

Bilindiği gibi 1949 sonbaharında Çin Halk Cumhuriyeti kuruldu. Çang Kai Şek Taiwan (Formoza) adasına çekilmek zorunda kaldı. Batı'da uzun yıllar Çin'in gerçek temsilcilerinin Taiwan adasında olduğu iddia edildi. Bay ve Bayan Çang Kai Şek uzun yıllar dünya basınının manşetlerinde kaldılar. ABD, Çang Kai Şek'i ayakta tutabilmek için elinden geleni yapıyordu. Çin Halk Cumhuriyeti de Kıta Çini sayılıyordu. Yani iki Çin! ABD'nin Filipinli karı-koca Marcos'larla dostluk dönemi başlamadan önceki Uzak doğulu dostları Bay ve gene özellikle Bayan Çang Kai Şek, basın muhabirlerinin üzerlerine parlak övgü yazıları döktürmeyi talim ettikleri parlak yıldızlardı.

İşe bakın ki, ta 1971 yılında Çin Halk Cumhuriyeti BM'de yerini alıncaya kadar Taiwan delegesi temsil ediyordu koca Çin halkını! Üstelik de Çin "veto hakkı"na sahip büyük beşlerden biri idi, düşünebiliyor musunuz? Çin Halk Cumhuriyeti Taiwan ile birlikte iki ayrı ülke olarak temsil edilmeyi reddetmiş, BM'e delege göndermek için Taiwan'ın yetkisinin kaldırılmasını şart koşmuştu. Genç kuşaklar BM'in Irak Körfez savaşında gayretkeşlikle ABD'nin peşine takılmış olmasını kavrayamamış olabilirler. Ama yıllar yılı hep o soyun soyu idiler.

YADELLER

Yurtdışına yolculuk

Gulliver, Cüceler Ülkesinde uyandığında doğrulmak ister, doğrulamaz. Cüceler ganimetleri Gulliver'i sımsıkı bağlamışlardır dört bir yandan. Çaresizdir, debelenir. İnsanın yaşamında öyle anlar, öyle günler olur ki bağlı olmasa da değil debelenip yekinecek elini kolunu kıpırtadacak mecali bulamaz kendinde. Görünmez bağlarla bağlanmış gibidir. Yatağa yapışmış hatta içine gömülmüş gibidir. Çığ altında kalmış gibidir. Yüreğinde bile debelenme gücü yoktur sanki. "Ogünki" güne uyanmak istemez. Gece hiç bitmesin gün olmasın ister.

13 Mayıs 1950 sabahı o zamana kadar hiç tanımamış olduğum böyle bir duyguyla ama çaresiz uyanmıştım. Bir süredir yalandır inşallah gibi düşündüğüm yolculuk günü gelip çatmıştı. Artık geri dönüşü yoktu. Dışarıda erkenden pırıl pırıl ışıldayan mayıs sabahı güneşi bile beni dinçleştirmede etkisiz kalıyordu, olacak iş mi?

Bu kadar ağırlıkla üstüme çöken bilinmeyene açılan yolculuğun ve Amerika'da tek başına ameliyata gidişin tedirginliği miydi? Yüklendiğim örgüt sorumluluğunun ezici yükü müydü? Yurttan ayrılışın, sıcak aile ilişkilerinin ve sevginin nazladığı gençlik yıllarının resmen sona erişinin içime çöken acısı mıydı? Yoksa hasta olan babamın yaklaşan sonunun sezgisi mi? Herhalde hepsi ki bu kadar bindiriyordu.

Babam öteki uğurlamacılardan ayrı gelmiş, yolcu salonunun emniyet amiri ile duygularını ele vermez bir dinginlik içinde dışarıda rıhtımda volta atıyordu. Sıradan vatandaşa tanınmayan bir ayrıcalıktı bu. Neler düşündüğümü çıkaramıyorum şimdi. Ama gemi ayrıldıktan sonra babamın lacivert pardesüsünün çerçevelediği siluetini ve fötr şapkasını gözden yitirinceye değin bırakmadım; bugün bile, dünmüş gibi gözlerimin önüne getirebilecek kadar iyi hatırlıyorum. Belki de sonraları bu imgeyi tekrar tekrar ve her seferinde belli bir acı ile geri çağırdığım için. Ayrılışımızdan beş ay kadar sonra babam öldü.

"s/s Ankara" ile, hele Mayıs ayında Akdeniz yolculuğu ne de olsa insanı hemen kavrayacak, içine alacak ve karalar dünyasından koparıp alacak bir serüven. Nasıl oldu bilmiyorum, geminin ta burnunda güverteye uzanıp gemiyle dolayısıyla denizle bütünleşmenin olanağını

keşfettim. Oraya nasıl gidildiğini, nasıl olup da çevrede hiç kimsenin bulunmadığını ve yasak konmadığını anlamak güç şimdi. Her şey silinmiş. Sade deniz ve onu kesen demir var, bir de kafamın içindeki imgeler. Artık saatlerce demirle suyun mücadelesini, suyun, anatomisiyle ve fizyolojisiyle az çok tanıdığım insan beyninin emrindeki demire, gene kendi gücüyle de olsa köpüklenerek yol verişini seyrediyorum. Bir yandan da Akdeniz'in lacivert derinliklerinde yitip gitme düşüncesinin çekiciliğiyle ürpererek. Ve Akdeniz'in insanoğluna bin yıllar boyu mitoloji olmuş onca fantaziler esinlemesinde şaşılacak bir şey olmadığını düşünüyorum.

Evet, biz, Pire, Napoli deyip Marsilya'ya doğru yol alırken DP de iktidara doğru ilerliyordu ülkede. 14 Mart 1950 seçimlerinde CHP'yi alaşağı eder etmez ilk icraat "Ezan-ı Muhammedi"nin Arapça okunmasına fetva veriyordu. Ezanın Arapça okunması zamanın en "önemli" politik tartışma konusu haline getirilmişti. Özünde Atatürkçülüğün, kemalizmin ve de laikliğin inkarı anlamına geliyordu bu.

Paris'ten geçiş

Paris kentinin içinden tren geçmiyor. Örneğin güneyden gelen trenler güney, kuzey ve başka yönlerden gelenler ise o yönlerdeki garlarda kalıyorlar. Marsilya'dan gelen yolcular ünlü "Gare de Lyon"da iniyorlar. Lyon bilindiği gibi Marsilya-Paris yolu üzerinde büyük bir kent. Necil'in ve Gün'ün arkadaşı olan bir bayan arkadaş için saatlerce (?) önceden istasyonlara koşturulacağını sanıyordum doğallıkla. "İşte ben geldim!" sevinci ve coşkusu vardı içimde. Necil'den Fahri Petek'i çok dinlemiştim. Coşkuludur Necil, dedim ya, heyecanla anlatır. Gün ve Necil o sırada İstanbul'da bulunuyorlardı. Beni Fahri ya da Taci Karan karşılayacaktı. İkisini de tanımıyordum. Ama karşılayıcıya benzer kimseler de yoktu görünürde. Taksiye binecek fransız parası yok. Acemilik var. Belki de taksinin büyük bir masraf olacağını hesaplıyorum. Her neyse eşyamın büyüğünü emanete bırakarak otobüsle takuş tukuş Fahri'nin oteline varıyorum. Fransa'da, özellikle Paris'te aylık tutulan otel odalarında yaşar çoğu insanlar. Daire, ev bulmak bir sorundur.

Evet, başlangıç pek parlak değil. Ola ki Petek, Necil'in beni kendisine tanıtışından işkillendi. Ve bu (kendisine göre) yeni yetmenin ayağına giderek ona paye vermek istemedi, öyle düşünmüştüm. Bu işle Taci'yi görevlendirmişti zaten. Sonra da suçu birbirlerine attılar. Eh, bir arkadaşı, hem de bayan diye de ayrım yapmıyorum, Paris gar-

larında sipsivri bırakmak yanlıştı ne de olsa. Kısa bir süre sonra "kendi halinde", "ağzı var dili yok" (?) bir hanım kız bulunca karşılarında kasıntıya gerek olmadığına karar verilmiş olsa gerek. Orada konakladığım bir hafta içinde bana Paris'i ve Paris'deki "mevcud"u tanıttılar. Ağırlığı olan bir kimseyle karşılaşmadım. Ancak ilk bakışta hepsi iyi çocuklardı. Yurt hasreti ile dolu idiler. İyi niyetli idiler ve herkes kendine göre bir şeyler yapmak istiyordu. Bizim insanlarımızdılar. Pek dışa vuramasam da içimden herkese sevgi duyardım. Önce sevgi, eleştiri ve gerekiyorsa uzaklaşma sonra gelirdi. Hem o zaman iki saf vardı. Bizden olanlar ve olmayanlar. Daha kolaydı öylesi.

New York

Paris-Calais-Dover üzerinden ve sonra Queen Mary transatlantiği ile New York'a varmak herhalde bir 4-5 günlük zaman alıyordu. İngilizlerin Queen Mary ve Queen Elizabeth transatlantikleri ünlü yüzerkentlerdi o zamanlar. Fransızların belki daha da ünlü Normandi'sine rakiptiler. Avrupa ve Amerika karalarını birbirlerine bağlarlardı. Galiba 1938 yılında iki kıta arasını en kısa zamanda geçme yarışında Queen Mary birinci olmuştu.

İngilizceyi oldukça değişik konuşan, İrlandalı, kızıl saçlı bir kamara arkadaşı, cana yakın bir kız beni hiç yalnız bırakmadı yol boyunca. Benim gibi mazbut bir kızdan bir yolculuk macerası beklemiyor herhalde okuyucu. Ama gene de kısa süren, geçtikten sonra da büyük bir yaşama sevincine yol açan cinsten bir heyecanı yaşadığımı söyleyeyim. Kamarada bulunduğum bir sırada kamara lombozlarının dışından yakın bir gölgenin hızla geçtiğini ve aynı anda koca gemimizin korkunç bir sarsıntıyla sarsıldığını, soluğumu kesen o kısacık anı anımsıyorum. İşin vahametini kavramaya vakit kalmadan atlattığımız bir kaza idi bu. Koyu bir sis vardı Atlas Okyanusu'nun göbeğinde. Karşı yönlerden gelen gemiler birbirlerini ancak çok geç seçebilmişlerdi. Kıl payı çarpışmaktan kurtulmuşuz. Akıl alacak gibi değil ama, tarihe geçecek facialardan birinin kurbanı olmamıza ramak kalmışmış. Deniz kazalarından çok etkilenirim nedense. Denize bu kadar acımasız olmayı yakıştıramam belki. Ya da daha doğrusu, deniz kazalarında ölüme gidiş birdenbire olmadığı, ölüm adım adım yaklaştığı için.

Mübeccel, Nilüfer Mizanoğlu, Rozet Avigdor Ankara Üniversitesinden Muzaffer Şerif Başoğlu'nun ve Behice Boran'ın öğ-

rencileri, ilerici kızlardı. Yola çıkmadan önce adreslerini almıştım. Amerika'da ilk mihmandarlığımı ise Necil'in halasının oğlu Kamil Avcı yapmıştı. Herhalde zahmet vermemek için ve de Paris'de ağzım yandığı için olacak varış saatimi bildirmemiştim kendisine. Beni Avcı'nın evine götüren arabanın şoförü pek konuşkan bir tipti, boyuna anlatıyordu. Aklımda kalması olası mı? Hele yarım yamalak, hiç kullanılmamış İngilizcemle. Gene de Brooklyn köprüsünü çok iyi anımsıyorum. Belki de filmlerden tanıdığım için. Pek çok ülkenin sinema kuşağı daha o zamandan Amerika'nın büyük kentlerini, New York'unu, San Fransisko'sunu, Arizona'sını kendi ülkelerinin birçok kasabasından daha iyi bilirdi. Transatlantiklerin New York rıhtımına yanaşmasını, limandan ayrılışlarını, limanın dock'larını kaç kez seyretmişizdir. Gangsterlerle, sendika ağalarıyla içli dışlı olmuşuzdur. O yıllarda daha çok "kahraman Amerikan askeri"nin savaşa, daha doğrusu "barışa" katkıları işlenirdi. New York'u hiç değilse ilk bakışta yadırgamazdınız demek istiyorum, eğer Hollywood kültürünüz (?) benimki gibi genişse!

Ameliyata kadar Kamil Avcı'nın pansiyoner olarak kaldığı evde bana ayrılan odada kaldım. Amerika'dan ayrıldıktan sonra Kamil'den hiç haber almadım. Yurda döndüğünü de duymadım. Anlayışlı, cömert ve saygılı dostluğuna pek çok teşekkür borçluyum. İleriye açık iyi bir insandı.

Ameliyattan sonra Nilüfer'in Long Island'ın Great Neck'indeki evine konuk edildim. Nilüfer Birleşmiş Milletler Örgütü'nde çalışan Hindistanlı bir delikanlı Şapuntala Redy ile evli ve ilk çocuğuna gebe idi. Bir kızı oldu ben ayrıldıktan sonra. Adını Mina koydular. Gerisini hiç bilmiyorum. Sürekli oturmak üzere Türkiye'ye dönmedi. Ev sahibem bu çekici Türk kızını arkaya doğru toplanmış koyu saçları, ışıltılı kara kadife gözleri, zarif çizgileri ile pekala bir Hint güzeli sanabilirdiniz. Güzellik sadece fiziğinde değildi Nilüfer'in. Akıllı kızdı ve iyi bir insandı. Ben kendi hesabıma Nilüfer'i Redy ile karşılaştıran ve sonuç olarak ikisinin de yurtlarına geri dönmelerine engel olan rastlantıya, yani evlenip Amerika'da kalmalarına biraz üzülmüşümdür. Ne ayıp değil mi? Oysa Redy anlayabildiğim kadarıyla değerli, ağırbaşlı, saygı uyandıran bir gençti. Solcuydu o zaman. Sohbet etmeye yetecek kadar ortak dilimiz yoktu. Muhakkak ki akıllı bir çocuktu. Üstelik de yakışıklıydı. O zaman gözlemleyebildiğim kadar, bu sosyalist düşünceli iki gencin insana güven ve hoşnutluk duygusu veren, ölçülü, dostluğa ve karşılıklı saygıya dayanan örnek bir özel hayatları vardı.

Hiçbir taşkınlıkları, beni irkilten hiçbir davranışları olmamıştı. Olgundular. İlişkileri, düşüncede anlaşmanın, mutluluğun en büyük güvencesi olduğu kanısını veriyordu insana. Bütün devrimcilerin birliktelikleri böyle olur sanırdım. Böyle olmak gerek diye düşünürdüm.

Nilüfer, Mübeccel ve Rozet çok yakın arkadaştılar. O zamanlar geniş bir Türkiyeliler kolonisi yoktu sanıyorum New York'ta. Onların da fazla tanıdıkları yoktu. Ama Amerikan ilericilerinden geniş bir çevreleri vardı bizim kızların. Ve New york her çeşitten insanla karşılaşabileceğin çok renkli bir kentti.

Ben daha orada iken ilerde Kıray soyadını taşıyacak olan Mübeccel kesin dönüş yaptı Türkiye'ye. Mübeccel güçlü fiziğinin belirginleştirdiği enerjik kişiliği ile, sözünü esirgemezliği ve coşkulu yakınlığı ile bende olumlu bir izlenim bırakmıştı. Bu cana yakın kızlar New York'ta bana yalnızlık çektirmediler. Ama ben gene de çok kez tek başıma New York sokaklarını arşınlıyordum. Hiçbir şey satın almasam da mağazalara girip çıkıyordum. Central Park'ta araba turu yapıyor, Rockefeller Center'i kolaçan ediyor, müzeleri dolanıyor, Impire State Building denen gökdelenin çıkılabilecek en yüksek katından New York'u seyrediyordum. Huston denizinde vapurla gezintiye çıkıyor, o zaman yepyeni olan Birleşmiş Milletler'in Huston kıyısındaki fiyakalı binası önünden geçiyordum. New York konukluğunun en ilginç olayı Madison Square Garden'de Paul Robeson'u dinlemekti. Rozet'le birlikte gitmiştik. Hınca hınç dolu koskoca bir salonda, dev cüssesi, gürül gürül sesi, devrimci kişiliği ve güzelim müzik parçaları ile Robeson'u dinlemek, varlığını doğrudan hissetmek unutulmaz bir yaşantıydı, izi silinmez, zenginleştiren bir yaşantı. Aynı heyecanı binlerle paylaşmanın insanı yücelten coşkusunu düşünün. Dünya başka türlü idi bizim gençliğimizde! Biz sanki daha derinden duyuyorduk her şeyi. Sadece gençlik değildi bu. Gerçekten de faşizmin yenilmiş olmasının, geleceğe büyük bir umutla bakmanın sevinci daha bir derindi yüreklerde, diyorum. Dünya bu ölçüde tornadan geçirilmemiş, halklar bu kadar da alıklaştırılmamıştı henüz!

Bizim Amerika'ya karşı oluşumuz yönetimleri yüzünden, kapitalizme ve emperyalizme karşı olmaktan elbette. Yoksa halklara karşı olunamaz. O zamanki Amerikan halkı renkli bir halktı. Hele 72 milletin kaynaştığı New York'taki sıcak kanlı insanlar. Irk ayırımı New York'ta göze batıcı değildi. Amerikalıların dünyanın efendisi olma iddiaları başkalarınca da tescil edilmemişti (sicile geçirilmemişti) henüz. Roosewelt döneminin ne de olsa demokrat izleri

silinememiş, savaşın anıları unutulmamıştı, MacCarthy'ye, soğuk savaşa, kadı kazanlarına karşın. Kuşaklar değişmemişti henüz. Namuslu Amerikan halkı da MacCarthy'ciliği bir kabus gibi yaşıyordu sanıyorum. Biraz aradıktan sonra her çeşit çevreyi bulabiliyordunuz. Oldukça ilginç bir iki toplantıya gitmiş, piyasada gösterilmeyen bir iki enteresan film görmüş, oralarda ilerici insanlarla tanışmıştım. New York'u sevmiştim. Belki de başıboş dolaşmayı, kalabalıklar içinde kaybolmayı, tanınmadan bilinmeden! Hayır öyle değil! Her bulunduğun yerde kendi bilinçli kişiliğinle yaşamayı, dünyaya kendi dünya görüşünle bakmayı ve onun gereklerini bulunduğun koşullar içinde de olsa yerine getirmeye çalışmayı başarabilirsen her yer sana anlamlı bir yaşantının ögelerini sağlayabilir, seni görece de olsa mutlu kılabilir. Evet, New York'u sevmiştim ama Amerikan yönetimine en çok ateş püskürdüğüm dönemlerden biriydi.

Kore Savaşı

Kore savaşı o sıralarda patlak vermişti. (25 haziran 1950) O yıllarda televizyon Amerika'da da yaygın değildi henüz. Nilüferlerin oturdukları büyük konut sitesinin bodrum katında ortaklaşa kullanılan büyük salonda siyah beyaz bir televizyon alıcısı vardı. Kore daha önce Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünmüş bulunuyordu. 38 inci paralel (enlem) den sınır çekilmişti iki kesim arasına. Bu konudaki çekişmeler dolayısıyla Sovyetler Birliği BM Güvenlik Konseyi toplantılarını boykot etmişlerdi. Güneyde zaten Amerika'nın fiili işgali var. Kuzey ise Güney'i de kurtarmaya ve devrimci bölgeye kazanmaya çalışıyor. Bu batılılarca saldırı olarak nitelendiriliyor ve Sovyetlerin gıyabında BM'den Kore'ye müdahale kararı çıkartılıyor. Yani Amerika'nın BM'den falan ya da filan ülkeye BM kuvveti gönderilmesi yolunda karar çıkarttırması, daha önce de belirttiğim gibi yeni bir şey değil. Irak savaşma özgü de değil. Bu karar üzerine Sovyetlerin o zamanki BM temsilcisi Malik koşuyor New York'a. Gene kritik günler yaşanıyor.

Sovyetler ateş püskürüyorlardı. Kore krizinin başlamasından sonraki ilk toplantıyı seyirci olarak ben de izleyebilmiştim. Sovyet delegesi Malik'in sakin görünüşünün altında ne kadar kızgın olduğu belli oluyordu. Kore'nin içişlerine müdahale edildiğini ileri sürüyor, protesto ediyordu.

Özellikle Türkiye'de BM'i falan hesaba katan yoktu. Herkes Kore savaşına Amerika'nın savaşı gibi bakıyordu, haklı olarak. Üç yıl

sürdü bu savaş. Kadere bakın ki bizim Türkiyeli gençlerimizin de başını yedi. Zamanın Başbakanı Menderes gençlerimizi Asya'nın ta öteki ucuna Amerikan askerlerini yedeklemeye göndecekti. Bu da unutamadığım olaylardan biridir. Daha önce, TC olarak, böyle paralı asker niteliğiyle emperyalizmin emrine girmemiştik. 41 yıl sonra Irak krizi sırasında Özal'ın yapamadığını Menderes kimseye de sormadan yapabilmişti o zaman. Bu olay bana çok acı vermiştir. Paris'teki çalışmalarımızda da üzerinde çok durmuşuzdur. DP iktidarının ayağının tozu ile emperyalizmin paralı askerliğine soyunması akıl alacak gibi değildi bana göre. Utanç vericiydi. Binlerce genç insanımızın yaşamına mal olan Kore savaşı felaketi uzun yıllar kamu vicdanına takılı kaldı. "Kore nire?" diyor türküler yakıyordu millet. Yeni bir "Yemen"

Arada bir aklıma gelip de beni "acaba"lı düşüncelere sürükleyen bir ukte de vardır içimde bu Amerika gezisi ile ilgili olarak. Orada iken bir münasebetle Amerika'da kalıp bir mikrobiyoloji servisinde çalışarak uzmanlık eğitimi görmek olanağı geçmişti elime. Bulunmaz, kaçırılmayacak bir fırsattı. Fransa'daki görevimi düşünerek üzerinde durmadım bile. Yıllar sonra arkadaşlara anlatmıştım. "Parti'den izin alırdın, orada iş yok muydu, orada çalışırdın" demişlerdi de dakikalarca aptal aptal bakakalmıştım, olur muydu diye. Ancak o zaman içim bir cız etmişti. Olanakları büyük, iyi bir işti. Peki Türkiye'ye gelip hapislere girecek olduktan sonra ne farkeder? Hem o zaman bile günden güne başkalaşan Amerika'da barınamazdım belki, ya da onlar benim icabıma bakarlardı. Evet, asıl pek büyük sandığım özverimin özveri bile olmadığına acımıştım galiba.

Londra

Amerika'ya varır varmaz yeni bir vize için Fransız konsolosluğuna başvurmuştum. Cevabı bir türlü gelmez oldu. Konukluk uzadıkça tedirgin, huzursuz oluyordum. İşe bakın ki uzun süreli oturma vizesi için başvurum olduğundan artık geçiş vizesi de isteyemiyordum Fransa'dan. Aynı zamanda iki işlem yürütülemiyordu. Beri yandan beklemenin de o kadar tadı kaçmıştı ki Londra'ya gidip oradan transit vize ile Fransa'ya geçmeye karar verdim.

Dönüşte de gene aynı Queen Mary gemisinin aynı kamarasında ve aynı yatakta yolculuk ettiğimi söylesem inanılır mı? Bu kez Southamton'da bıraktı bizi vapur. Trenle Londra'ya gittim. Bu Southamtom-Londra yolculuğu çok ilginç olmuştu benim için. Yol boyunca uzanan yeşilin zenginliği ve nüans bolluğu yanında insan

emeğinin sevecen katkısını da sezebilmek heyecan ve hayranlık vericiydi. Daha önce, sanıyorum, böylesine pıtrak gibi arsızca gür ama gene de işlenmiş bir doğa görmemiştim. Sonradan çok başka yeşiller, belki daha güzellerini gördüm ama o yolculuğu sevimli bir anı olarak saklarım yeşilleri ile.

"Eski dünya"olduğu halde Londra, New York'tan daha yabancı gibiydi bana. Sonbahar yoldaydı. Yağmurlar sıklaşmıştı. Yağmurun günlük güneşlik mola saatleri de olmuyor değildi.

Televizyon günlük yaşama girmeden önce sinemalarda filmlerden önce "aktüalite" gösterilirdi. Yani kısa haberler, Kraliçe Elizabeth'in evlenme törenini, veliaht-prenses gelinin babası kral tarafından bilmem hangi saraydan hangi saraya götürülüşünü ve Prens Phillip'in koluna verilişini kimbilir kaç kez seyretmek zorunda kalmışımdır.

Londra'dan en çok anımsadığım şey Londralıların tarihlerinin en önemli, en mutlu olaylarından birini beklemekte imişlercesine telaşlı özverileridir. Millet tasını tarağını, şiltesini battaniyesini toplamış, yağmur-güneş, gece-gündüz demeden Buckingam sarayının parmaklıkları dışında nöbet tutuyordu: Sonradan adı Prenses Ann olacak olan bebeğin doğum haberini bir an önce duyabilmek, bu mutlu olayı sarayla birlikte yaşayabilmek (?) için. O zaman ben yaşta genç bir kadın olan Kraliçe Elizabeth II, ikinci çocuğunu bekliyordu. Böyle bir günde orada yani Londra'da bulunmak ne büyük bir şans değil mi?!

Londralılar beni çok şaşırtmıştı

Gene Paris

Bazan, mantıklı hesaplı kitaplı düşününce kendime şaşarım: örneğin Paris'te kalamayacağım, beni kapı dışarı edebilecekleri hiç aklıma gelmiyordu. Böyle bir olumsuzluğu kendi kendime bile tartışmıyordum. Bir vurdumduymazlık mıydı, aymazlık mıydı bilmem. Böyle durumlar çok olmuştur yaşamımda. Bahtiyar teyze kızıp da "sende ölü soğukluğu var" derdi bana zaman zaman. Oysa ben sıradan bir sınavın öncesinde bile -rezil olmak korkusuyla- ölçüsüz derecede heyecanlanır, ecel terleri dökerim ve hiç de iyi olmaz. Evet, kağıtlarım düzgün, dövizim yeterli olduğundan, üstelik kürsü profesörünün tavsiye mektubları ile ve İstanbul Üniversitesi asistanı sıfatıyla gönderildiğimden Paris'e gelince oturma izni almam, bu kez, o kadar da güç olmamıştı. Cepte az yer tutacak biçimde üçe katlanan koyu kırmızı karton kağıdına basılı "Carte de sejour" (ikamet belgesi) alınca

bayağı keyiflenmiştim, ta yolculuk öncesinden beri sürüp giden yılan hikayesinin sona ermesi demek oluyordu bu. O gün bedenimi daha kolay taşıdığımı sanıyordum. Belirsiz bir durumda olmak, eğer başka bir çıkar yolu olmadığını kabullenmiş ve kendini ona göre ayarlamış değilsen bir hayli baltalayıcı, insanın her davranışına geçicilik, eğretilik damgası vuran bir şey.

Bir çeşit kimlik belgesi olan bu kartlara yandan çekilmiş fotoğraf isterdi Fransız polisi. İnsanın en değişmeyen organı burnudur diye düşünülüyordu o zaman besbelli. Henüz estetik ameliyatlar furyası güncelleşmemişti. Sık sık bakardım o resme. O fotoğraftaki beni pek tanımıyordum. Daha önce böyle bir resmim olmamıştı. Ama daha çok, diretmiş ve sonunda kazanmış olmanın belgesiydi benim için. Bir ülkeye kabul edilmemek tatsız bir iş. Al ülkeni başına çal diyesi geliyor insanın, belki de elinde olmadan inatlaşmaya başlıyor. Bir de seçim hakkınız olmadığını, bunu diyemediğinizi, beş parasız olmayı ve gidecek bir yerinizin olmadığını düşünün, İnsanoğlunun büyük felaket kategorilerinden biridir bu sınırları aşamama işi. Yeryüzünde küçük (?) insanlara reva görülen hepsi birbirine bağlı korkunç aşağılanmalardan biri de budur. Arsız kapitalizmin bir başka olumsuzluğudur. Sonunda girebildiğiniz ülkeyi de benimseyebilseniz bari! Kuşkusuz benim için durum bambaşkaydı o zaman. İstediğimde Türkiye'ye dönebilirdim. Oysa Paris günleri yaşam hikayemde hoş bir epizod oluşturacaktı. Paris birçok yönden yepyeni bir dönemdi benim için.

Paris'i pek yadırgadım diyemem. İnsan kendisi olarak kaldıkça yaşamının özü, anlamı pek değişmez. Bir bakıma her yerde seyircidir, gördükleri, yaşadıkları birikimdir. Zaten dedim ya, nerede yaşarsam orayı severim. Hatta, çok kez, tuhaf, iyi ki buradayım gibi bir duygu olur içimde, ki bu, en koyu karamsarlığa düşecek gibi olurken kalkınmamı sağlar. Bu duygu geride bıraktığın yeri ya da daha öncekileri ve oralardaki yakınlarını için ezilerek, yüreğin yanarak özlemen durumunu ortadan kaldırmaz. Belki de orada ya da burada yaşıyor olmanın, kendi anlayışına göre bir şeyler yapıyor olmanın sevincidir, "bizim eller" kadar olmasa da tüm dünyayı ve tüm ülkelerin halklarını sevmenin, geleceğe inanmanın tükenmez iyimserliğidir. Bu iyimserlik olmadan katlanmak olası mı? Gene de bu son mültecilik yaşamını ayrı tutuyorum.

Bazan kısa, diyelim ki bir yıllık bir dönemi anılarla dolu uzun bir yaşam parçası gibi hatırlarsınız. Beri yandan örneğin mahpusluk yıl-

larının ayını gününü rakam olarak noktası noktasına bilseniz de o döneme ilişkin zaman ölçüsünde sıçramalar vardır. İnsan beyni, zamanı algılamasında, anılarla kayda geçirilip kalıcı kılınan -bedensel, ruhsal, bireysel, evrensel ve çevreden gelme- olayları kullanıyor birim olarak. Kayda geçirilmemiş olayları taşıyan zaman bölümü yitmiş gibidir. Saatın tik-taklarının, ya da çarkın tıkırtılarının durması gibi. Anımsamada yitmiş zamanı yani saatin yahut zaman sayıcının tiktaklamadığı zamanı atlayarak geçersin. Uzun yılları sonradan birkaç ay gibi duyumsatan bir yanılsama olur... Takvim zamanını hesapladığımda yaşamımın başka bölümlerine göre bir haylı kısa bir süreyi kapsayan Paris döneminin uzunluğuna şaşarım. O günlerden çok şey kalmıştır bende geriye. Bu, belki de, o günleri, hemen ardından gelen mahpusluk yıllarında, sıcağı sıcağına beynimin bilgisayar penceresinde tekrar tekrar seyretmeye, değerlendirmeye ve her yeni ayrıntıyı saklayıcıya kaydetmeye fırsat bulmamdandır. Ama o günlerin oldukça yoğun yaşanmış olduğu da bir gerçek. Bir de daha önce de değindiğim gibi seferber olmak var. Bir kez hızlı yaşamaya başladı mı insan yaşam da tüm yönleriyle koşturmaya başlıyor.

İleri Jön Türkler

Türkiye'den Doğan Aksoy hakkında daha çok olumsuz, Fahri Petek hakkında ise çoğunlukla olumlu bilgiler edinmiştim, ya da dinlediklerimden edindiğim izlenimler böyleydi diyelim. Benim doğrudan kişisel değerlendirmelerim ise her iki yönde de ön bilgilenmelerimle tam çakışmıyordu. Doğan Aksoy ile Kemal Baştuji İleri Jön Türkler'in ilk kurucuları idiler. Özellikle Doğan hareketin en aktif üyesiydi, her şeyi çekip çevirendi. Kemal her zaman onun yardımcısı gibi bir konumda görünüyordu. İleri Jön Türkler hareketi Türkiye'de oldukça geniş bir yankı uyandırmıştı. 49-50 yıllarında, Paris'te hatta Fransa'da belli bir siyasi otorite oluşturmuşlardı Türkiyeliler arasında. Baştan bir genişleme göstermişler, kendilerine ilerici, sosyalist diyenleri toparlama gibi bir başarı da göstermişlerdi. Ancak bu başarılar çok ileri gidememiş, bir süre sonra da dağılma belirtileri baş göstermişti. Çünki Paris'teki Türkiyeli yüksek tahsil gençliğine ya da işsiz gençlere dayanıyor ve herhangi bir anlamda Türkiye'den beslenmiyordu. Türkiye'de bir taban oluşturamamıştı. Bunu pek hedeflememişti de. Ben bu sıralarda Paris'le görevlendirilmiştim. Doğan da Baştuji de meraklı bir ilgiye konu olmuş kişilerdi Türkiye'de. Basın bile kendilerinden söz etmişti. Parti (TKP) ise onları, daha çok,

Necil'in değerlendirmesi ile tanıyordu sanıyorum. O da pek olumlu değildi.

Doğan ve Kemal Paris'te ötekilerden kıdemli idiler. Daha iyi fransızca biliyorlardı, özellikle Kemal. Fransız Komünist Partisi (FKP) üyesi idiler. O zamanın FKP'si Avrupa'nın en kuvvetli, en büyük komünist partisi idi. Doğan ve Kemal'e muhalif gibi duran ötekiler, Doğan'ın başına buyrukluğunu, ipe sapa gelmezliğini eleştiren Jön-Türkler ise, daha çok Fahri Petek'in çevresinde kümelenmiş bir grup oluşturuyorlardı. Şimdi bu grupta ilk aklıma gelenler ve sık temas halinde olduklarım, Fahri'den başka Taci Karan, Hasan Akkuş, Adil Giray, Cahit Gücbilmez, Nihat Tözge vb. Çevre giderek ve halka halka -diyelim- genişliyordu. Yurtdışında, ilk kez, marksist olma iddiasında bir örgüt oluşmuştu. Tekti. Yanlışları elbette olacaktı. Ama kurulabilmiş olması önemliydi. Her olaya karşı doğru tepki göstermek, olayları marksist yorumla açıklamak, gerek Paris'te gerekse Türkiye'de bildirilerle kamuoyunu bilgilendirmek gibi işler yapıyorlardı. Azımsayanlar çok olmuştur. Belki ben bile. O zaman daha çok iş, daha az laf isterdim. Kusursuzluk (?) isterdim vb. Şimdi bunca deneyden ve çok benzerlerini gördükten sonra onların amatörce çalışmalarına daha olumlu yaklaşıyorum. Sosyalizmin "S"sinin bile ağıza alınamadığı bir ülkenin insanları arasında tabuları yıkmak bile önemliydi.

O sıralarda, ben daha Türkiye'de iken, 1950 yılı olacak, İstanbul basınında bir yıldız gibi parlayıp sonra kısa süre içinde gene sönüp giden bir Aslan Humbaracı var. Ben kendisi ile hiç karşılaşmadım. Ama gazetelerdeki resimlerini anımsarım. Yakışıklı, gösterişli bir gençti. Bizimkiler gibi gariban(!) değildi. Sonradan öğrendiğime göre çok iyi İngilizce ve Fransızca biliyordu. Özellikle yurtdışında çalışan hareketlerin böyle elemanlara gereksinimi büyüktür. Çok iş çıkarırlar. Fransa'da yayınlanan günlük gazetelerden birine yazı da yazıyormuş Humbaracı. Dili ve kalemi kuvvetli imiş. İleri Jön Türkler hareketinin en gelişkin olduğu ve geniş bir kesimi toparlama gibi bir işlevi başardığı bir dönemde ortaya çıkmıştı. Ve denildiğine göre Doğan'ın ve Necil'in bulunduğu toplantılarda dahi konuşmalara ve tartışmaların gelişmesine her zaman Aslan Humbaracı ağırlığını koyabilmekteydi. Bir ara onun Entelijans Servis'in adamı olduğu lafları dolaşmıştı ortalıkta. Kim çıkardı, yaydı, ne dereceye kadar doğru idi ve kimler inandı kesin olarak bilmiyorum, öğrenemedim. Ama bildiğim şu ki ben 1951 mayısında Paris'e vardığımda ve Jön-Türklerin etkinlik alanı daralmakta iken Aslan Humbaracı sağ ve sol Türk kolonisinin yaşamından si-

linmişti. Zaten dendiğine göre "iş" ilişkilerinin dışında dostluklar kuran ve arayan biri değilmiş. Bir daha hiç adını duymadım. Ancak birkaç ay önce bir arkadaş, en son 1990 yılında Fransa'da yaşamakta olduğundan söz edildiğini anlatmıştı bana.

Doğan Aksoy'a biraz kaçık, hatta zır-deli diyenler bile olmuştur. Ama Doğan'ın işi devrimcilikti. Samimi idi de. Bu anlamda profesyoneldi. Eskiden de Doğan kotarırmış işlerin çoğunu. Ellerinde her zaman köşeleri yuvarlanıp yıpranmış koca bir tomar kâğıt bir de nedense arka ucu her zaman çiğnenmiş kırık bir kurşun kalemle dolanırdı. Tükenmez kalemler yeniydi o yıllarda. Boyuna bir şeyler yazardı sanıyorum.

Kavgacıydı Doğan. Kavgacılığı sabırsızlığından ileri geliyordu belki de. Başkaları için onun temposuna ayak uydurmak oldukça güçtü. Devrimcilik -Paris'in göbeğinde de olsa- kendileri için yaşam biçimi olan tipler vardır. Doğan'ı öyle düşünmüşümdür hep. Sözünü esirgediği olmazdı pek. Kendi dediğini kabul ettirmede aşırı ölçüde diretir kaşısındakileri oldukça sert ve kırıcı biçimde eleştirirdi. Hep suçlayıcı idi. Ama o, kendisi başına buyruktu. "Parmak kaldırma demokrasisi ile yürümez bu işler" der kestirip atardı. Bazan vıdı vıdı insanı usandıran tartışmalarda haklı da olurdu belki ama her zaman en doğru görüşü ileri sürerdi de denemez. Gene de onun bu "parmak kaldırma demokrasisi" sözünü severim, çok da anımsamışımdır. Zeki oğlandı Doğan. Kendine göre bir espri anlayışı vardı. İlginç bir tipti, yabana atılacak biri değildi. Başka koşullarda daha doğru bir gelişme gösterebileceğine inanmak isterdim. Ömrümüz vefa etmedi ne çare! Kendisini daha yakından tanıyınca ötekilerden birçoğunu adam yerine koymadığı yargısına varmıştım. Haklı bile olsa, iyi bir şeyler yapmak isteyen, yaşamını bu yola koyan biri için çok yanlış bir tavır.

Doğan CHP'nin tek parti dönemi valilerinden birinin oğluydu hatırladığıma göre. Türkiye'de iken General Muzaffer Tuğsavul'un kızı Solmaz Tuğsavul ile evlenmişti. Eşi Paris'te değildi. Herhalde gelememişti. General, kızını komünist damadının peşinden yollayacak değildi ya. Doğan'ın daha Türkiye'de başı derde girmişti. Bulgar "Dimitrov yoldaşa" ya da "Dimitrov Yoldaş" ile ilgili olarak Bulgar KP'ne telgraf çekmişti. Böyle sansasyonel işleri seviyordu. Muzipliklerden hoşlanıyordu. Sanıyorum uzun düşünülmüş taşınılmış planların adamı değildi. Disiplinli bir örgütlenmeye götürememişti çevresini. Bütün inanmışlığına ve davaya bağlılığına, caymazlığına karşın kendini disipline almak zor görünüyordu o günlerde...Kimbilir?

Gelecekten umutluydum ben gene de.

Yakınlarda duyduğuma göre, ellili yılarda, yani TKP tevkifatı, Türkiyeli komünistlerin bulundukları yerlerde barınmalarını güçleştirdiğinde, Doğan da öteki bazı arkadaşlar gibi Sosyalist ülkelerden birine sığınmak istemiş. Her nedense kabul edilmemiş. Dikkafalılık yüzünden "sicili bozuk" olduğu için belki. Fransa'ya geri dönmek zorunda kalmış. Bir hayli zor yıllar geçirmiş Fransa'da. Çok sıkıntı çekmiş. Sonra bir Fransızla evlenmiş. Ne iş tuttuğunu hiç bilmiyorum.

Birlikte olduğumuz zamanlarda, Gün anlatmıştı, Doğan ellerini sigara tablalarına batırıp küle bularmış. Çok sigara içerdi. Daha doğrusu, ekonomi düşüncesiyle olacak, parmaklarını yakmağa başlayıncaya kadar atmazdı izmariti. Neden ellerini küle buladığını soranlara da "proleter eline benzesin diye" dermiş, hem de gülermiş. Ben de anımsıyorum hep öyle alaycı, bıyık altından gülümserdi. Bence nokta kadar kalan sigarasını söndürmek için böyle yapıyordu, sonra da yanık acısını yumuşatmak için. Soranların da öyle yorumlayacaklarını düşündüğü için de alay ediyordu onlarla! Bir hayli derbederdi ama. Zaman zaman üstü başı lekeli olurdu. Ve tabii eski. Ama gene de pis izlenimi bırakmazdı. Temiz yüzlüydü. Yüksek alınlı, açık kumral, mavi gözlü bir çocuktu Doğan. İçimizde en toplu olan oydu, belki de en kötü beslenendi de ondan.

O zamanlar Paris'te bulunan Türkler arasında gerçekten işçi denebilecek kişiler olduğunu hiç sanmıyorum. Hepsi yüksek eğitim ya da uzmanlık eğitimi görmeye gelmiş gençlerdi. Gerçi anlattığım gibi yurtdışındaki faaliyetleri dolayısıyla az-çok başı derde girmiş olanlar vardı ama sonraki yıllarda olduğu gibi siyasi nedenlerle yurtdışına çıkmak zorunda kalmış olanlar pek yoktu. Onun için sosyalistlerin etkileyebilecekleri alan da pek geniş değildi. Sınırlı eylem olanakları elbette ki birtakım huzursuzluklar yaratıyordu. Savaşı hemen izleyen o yıllarda, şehir-kır gerillası ya da örneğin öncü savaş, silahlı propaganda gibi mücadele yöntemlerine ilişkin konular gündeme gelmiyordu henüz. O zamanki Türkiye için sosyalizmin bilimini halka tanıtmak, sosyalizm idealine merak, ilgi, özlem ve giderek bu uğurda savaşım istenci yaratmaktı en önemlisi. İşçi sınıfının büyük bir bölümü sınıf olduğunun bile farkında değildi henüz denebilir. Zaten biz milletçe "imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitle" değil miydik? Uluslararası planda ise dünya barışının korunması idi söz konusu olan. Bizatihi devrime yani devrimci duruma planlanış henüz uzakça bir ideal gibi görülüyordu Türkiye için. Teorik olarak bilinçlenme, dünya ve

ülke olaylarını marksist açıdan değerlendirme talimleri yapıyorduk, Muhatabımız Türkiye'nin emekçi yığınları idi.

Oradakiler, Türkiye emekçi sınıflarının kurtuluşunun, genellikle Türkiye'nin kalkınıp çağdaş bir düzeye varışının sosyalizm yoluyla olacağına inandıkları için bu davaya bağlanmışlardı. Ne var ki orada karşılaştığım insanlardan hiçbiri birbirinden hoşnut değildi. Çünki hiçbiri ilk önce kendinden hoşnut değildi. Benim yakın çevremdekilerin çoğu öğrencilik durumlarını da sürdüremez olmuştu artık. İki üç gün ipe sapa gelmez bir işte çalışıyor beş gün boş oturup devrimcilik yapıyorlardı. Yazları bağbozumunda çalışıyorlardı. Fırsat olmadı ben gidemedim. Çok zor koşullarda idiler. Çok mütevazi yerlerde oturuyorlar, oldukça yoksul yaşıyorlardı. Hiçbir sosyal yardım söz konusu değildi kuşkusuz. Suçlayamam şimdi onları. Paris koşullarında. çoğunluğuyla Fransız yaşamına uyum sağlayamamış, kahveleri dolduran, bir kısmı lumpenleşmiş öğrenci kalabalığı içinde gene de silinip gitmeyi reddetmiş, sosyalizm inancını sürdüren yurt ve halk sevgisini yüreklerinden silmemiş bir gruptular işte. Övünülecek olanlar, uzman olarak yetişmelerine olanak sağlanacak olanlar bunlardı. Oysa malum, tüm iktidarların yaptığı gibi, bizimki de elçilik kanalıyla bunları izliyor, kuyularını kazıyordu.

Sol içinde birbirlerine bu kadar yakın görüşlerin neden anlaşamadıklarını, çok kez birtakım gereksiz gibi görünen tartışmaların ve eleştirilerin ardında çok kere örgütsel anlamda kariyerizm yattığını akıl edemediğim olurdu. Taci Karan bu konularda cin fikirli idi doğrusu. Öküz altında buzağı arayan cinstendi hatta. Bazan beni yadırgatacak, tepkime neden olacak kadar ileri gittiği olurdu. Frenleyemezseniz nereye kadar gideceği belli olmazdı. Kendi kendini ajite eder, adeta kendi öfkesini severdi. Ama memleket hasretini onun duyduğu gibi duyan ya da yansıtan başka birini daha görmedim. Onunki kara sevda gibiydi. Sonraları Türkiye'de Taci'yi o kabına sığmaz hasreti ile anımsamış ve bu hasrete saygı duymuşumdur hep. Bu taşınması güç yükün altındaki Taci'ye de acımışımdır. Bir daha Türkiye'ye hiç dönmedi o. Dönemez miydi, mutlaka dönmeli mi idi, bir şey diyemeyeceğim. Uzun bir süre dışarıda kalmış olmak bir daha geri dönememeye doğru atılan adım olabiliyor Çok örneği var. Dönüldüğünde de nereye ait olduklarını bir süre kestiremiyor insanlar. Beş yılı geçirmemeli diyeceğim. Elbette ki bireysel farklar olacak.

Taci sanıyorum 1949 yılında bembeyaz giysileri ile şık bir delikanlı olarak gelmiş Paris'e, okumaya. Adanalıydı. Olabilir ki so-

yunda Araplık vardı. Aleviydi ve şeyh (şıh) oğluydu Taci. Ailesinin gözdesi idi, veliahttı. Ülkesinde olsa babasından sonra baş köşeye oturacak, eli öpülecekti. Bu rolü kendisi de alaya alırdı hep. Ama geniş bir politik etki alanı olabilirdi elbette. Necil çok önem verirdi buna. İstanbul Yüksek Tahsil Gençler Birliği çevresinden geliyordu.

Alçakgönüllü bir oğlandı bizim şeyhoğlu. Her işin peşine koştururdu. Bu işin neden kendisine "düşürüldüğünü" sorgulasa da koştururdu gene. Ağa tavırları yoktu. Komik durumları, konu kendisi de olsa, alaya almasını bilirdi. Paris'teki Türk ve Fransız öğrenci çevreleriyle geniş ilişkileri ve de Fransız kız arkadaşları vardı. Çok kişinin girdisini çıktısını bilirdi. Benim oldum bitti aklımda tutamadığım, daha doğrusu ilgilenemediğim şeylerdi bunlar.

Taci uzun yıllar Fransız Komünist Partisinde çalışmış ayrılışımızdan sonra. Orada da aradığını bulamamış. Eleştirici olduğundan, her şeyde bir bit yeniği sezme ve hatta görme yeteneğinden dolayı olacak, bir sürü haksızlıklara, suçlamalara uğramış. Birçoğu gerçek de olsa, pek bilmediğimiz şeyler olamasa da 60-70 lerin Avrupa Komünist Partilerini Taci'nin ağzından dinlemek insanın içini kararturdı herhalde o sıralarda. Ne yazık ki çok konuda haklıydı. Çok yıllar önce komünist partisinden de ayrılmış Taci, anarşist olmuş. İlginçtir, şimdi, Sovyetler Birliği KP, büyük ağabey olarak komünist partilerinin merkez organı olma sorumluluğundan istifa ettiğinden beri FKP daha sağlıklı politikalar geliştirmeye başladı. "Meğer ta ezelden bizden olmamış" modalarına uyarak adını olsun değiştirmedi hiç değilse. Demek ki bağımsızlığını korumak için revizyonlara gereksinimi kalmadı artık. "Küba'ya bir tanker" gibi olumlu bir kampanyayı da FKP başlattı örneğin.

15 yıl kadar önce Paris'e yolum düştüğünde kısa bir "Merhaba!" demiştim Taci'ye. Bir çiçekçi dükkanı işletiyordu Boulevard Saint Germain'de. Tek çocuklu bir Fransız hanımla evli idi. Kendi çocuğu yoktu. Ve hala anarşist olduğunu söylüyordu.

Geçmişi 30 yıl sonra geri getirememenin, yabancılaşmanın güncel gerçeklikte gözardı edilemeyecek kadar somutlaşması, ne kadar gerçekçi, hatta katı olursanız olun nostaljiye benzer bir eziklik koyuyor içinize. Hepimiz tatmışızdır. 30 yıl önce bıraktığın o çocuksu çocuğu bulmak olası mı? Gene de coşkusundan bir şeyler kalmıştı Taci'de. İnsana bulaşan saf bir coşkusu vardı eskiden. Mizacı ile de çocuktu. Ve de en gencimizdi.

Fahri Petek daha oturaklı bir tipti. Kalıcı, arkadaşça dostluklar

kurmaya daha yatkın görünürdü. Oysa Taci'ye ablalık, ağabeylik edecektiniz ve o bunu kesinlikle hissetmeyecekti. Fahri ise ağabeyimizdi. Eczacı idi o. Türkiye'de birkaç yıl eczacılık yapmıştı. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin de üyesi, belki de il düzeyinde kurucu üyesi olmuştu. Fransa'da doktora yapmak istiyordu. Geldiğinde iyi Fransızca bilmediği için dil öğrenmesi gerekiyordu. Henüz Fransa'ya getirtemediği bir eşi ve bir de kızı vardı Türkiye'de. Onların hasretini çekerdi, hem de çok.

Politik formasyonu ve deneyimi, üstlendiği ya da yaşı, karakteri ve sosyal konumu gereği üstlenmek zorunda kaldığı rolü kaldıracak yeterlikte değildi bence. Hiçbirimizinki değildi aslında. Şimdi buna dudak bükenler olacaktır. Ama yeterli eğitimi nereden alacaktı ki insan? Kitap bulamazdınız. Yayın hiç bulamazdınız. Tartışmalar dar çevrelerde fiskosdan ileriye gidemezdi çok kere. Ve de biz, öyle allame doğmuşlardan ve üç beş kitap okuyup da kendini uzman sananlardan değildik. Bu çok önemlidir. Biz, bu işi çok ciddiye alır, haddimizi bilirdik. Çünki azı yeterli görmeyecek kadar onurlu ve iddialı idik ve teoriye yüksek değer biçerdik. Bir ülkenin tüm yapısını değiştirmeye kalkmak büyük, iddialı bir iştir. Formasyonun bu büyük işe göre olmalıdır. Bu bir bilinç ve sorumluluk anlayışıdır. Onun için böyle azımsayarak konuşuyorum. Zaten "yeterlilik' göreli bir yargıdır.

Evet, geçmiş zaman, zorlandığımızda belki de "elyordamı" yöntemini kullanıyorduk biraz da. Yaş ortalaması 25 lerdi. İnsan sevgisi, yurt ve halk sevgisi, diyalektik kavrayışı, yüreği, dürüstlüğü, bir de özverisi ağır basan en doğru, hiç değilse o an için benimsenecek ve tutulacak en doğru yolu bulacaktı. Ve buluyordu da.

Ama Fahri okumuyordu. Problemleri vardı kuşkusuz. Belki de çevresini saran gürültü ve kalabalıktan vakit bulamıyordu, ya da ciddi şeyler okuyacak havaya giremiyordu. Zordu gerçekten. Politikaya mı, mesleki ilerlemeye mi dört elle sarılacağına karar veremiyordu belki. Bunları kendisi ile tartışmadık o zaman. Benim şimdiki yorumum. Kurulmuş, yoluna girmiş bir yaşam ve eylem sürecinin yanında ikinci, hatta üçüncü bir eylemi sürdürmek o kadar güç olmayabilir. Ama her alanda her şeyi birden aynı hızla başlatıp götürmek kolay değildir. Kim olsa dağıtabilir kendini.

Ah Necil, ben Necil'in bana tanıttığı adamı arıyordum. Aynını bulamayınca da Necil'e ve kendime kızacağım yerde Fahri'ye kızıyordum. Oysa Fahri de iyi niyetli bir insandı. Yurdunu ve halkını seviyordu. Ülkesinden, yöresinden söz ederken şairleşirdi o da. Ama ya-

vaştı. Ayağına eline çabukluğuna karşın yavaştı. Tembel hissi veriyordu. Ya da benim tezcanlılığıma ayak uyduramıyordu. Gönülsüz gibi, aldırmaz gibi, uyutuyor gibi bir etki yapıyordu bende o zaman. Kendisini yenilemiyordu. Dağarcığındakilerle idare etmeğe çalışıyordu. Aydınlarımızın genel karakteridir.

Köy halkı ile kent halkının zaman algılaması çok farklıdır, bilirsiniz, zaman ölçüleri de. Bir gün, Gün, Necil ve ben aynı odada herbirimiz başka bir işle uğraşıyorduk. Okuyorduk galiba. Bir ara;

- Saat kaç oldu ki?"

diye sormuştum.

- Üç buçuk.

yanıtını alınca da;

- Hiii!

diye yerimden fırlamıştım.

- Ee sen ne sanıyordun?

- Üçü çeyrek geçiyor falan.

Çok iyi anımsıyorum. Bir yere gidecek, bir şeye yetişecek değildim. Çok gülmüşlerdi bana. Onlar benden daha çok büyük kentli (Nişantaş-Şişli) sayıldıkları halde zaman konusundaki bu titizliğim takılma konusu olmuştu uzun süre. Ama ben zamanı hep böyle yaşamışımdır. Fahri de kent çocuğu idi, uygardı. Ama gene de hep "yaparız! Yaparız!" derdi. Telaşlandığım, hırçınlaştığım zaman da yukarıdan bakan bir ağabey havasıyla, anlayışlı ama bilmiş, gene de bağışlayıcı görünmeye çalışarak gülümserdi. "Alışırsın!" demeye getirirdi. Ya da "Seni de görürüz!" demek isterdi. Göremedi. Ben yurda dönünce göreceğimi gördüm diyecektim ama, mahpuslukta bile zamanı yaşayış biçimimi degiştirmedim.

Söylediğim gibi Fransa'da aylık kiralanan oteller vardır. Ev bulmak ve ev kirasını ödeyebilmek yabancılar için düşünülemeyecek bir lükstü o zaman. Şimdilerde daha da güç olmalı. Oldukça konforsuz bir yaşamdı. Böyle bir otelde kalıyordum. Hôtel Idéal! Fahri de aynı otelde benim odamın iki üç kat yukarısında oturuyordu. Zaten odayı Fahri tutmuştu bana. Ortak ziyaretçilerimizi daha büyük olan Fahri'nin odasında kabul ederdik. Paris'i Taci'nin de katılmasıyla üçlü dolanırdık baştan. Ben Amerika'ya gidişte Paris'ten geçtiğimde de bu iki gencin arasında bir kırgınlık olduğu göze çarpıyordu. Aralarındaki eski "yoldaşça" arkadaşlık ve yakın ağabey-kardeş ilişkisi bir süre sonra iyice koptu. Karşı tarafın kendisine karşı iyi niyetinden, dürüstlüğünden, iç-

tenliğinden kuşku bir kez insanın yüreğine düşmeyegörsün, üstesinden gelmek, sorunu birtakım duygusallıklara, sübjektif yorumlara, kırgınlıklara ve giderek suçlamalara varmadan çözüme bağlamak ne yazık ki kolay olmuyor.

Şimdi nice yıllar sonra Fahri'nin açmazını (tabii Taci'ninkini de) daha iyi anladığımı sanıyorum. Dili henüz iyi öğrenememişti Fahri. İyi bir iş bulamıyordu. Özlediği ailesini yanına alamıyordu. Mesleğini ilerletemiyordu. Doktora ulaşılmaz bir hayal gibi görünüyordu. Hazır para yiyordu. Ve en önemlisi bunca özveriye değecek (?) bir politik başarı da sağlanamamıştı. Bir de bu kız gelmiş ukalalık ediyordu başında. Belki o kızı da (beni) hizaya getirmek gerektiğini düşünüyordu, kimbilir? İnsanın, savunma mekanizmalarına baş vurmaksızın, içtenlikle kendisini suçlaması zordur. Fahri de başkalarını suçluyordu.

Sonraları, benim tutuklanışımdan bir süre sonra o politik grubun insanları her biri bir yana dağıldı. Politik varlık gösterme isteminin baskısı ortadan kalktı. Fahri Petek de toparlanma ve bilimsel çalışmalarını yürütme olanağını buldu. Bir rivayete göre "Fransız bilim dünyasına adını yazdırmış"mış. Buraya kadar bir diyeceğim yok. Herkes kendisine uygun olan ve kendini yararlı gördüğü alanda çalışsın. Bu hakkıdır. Ve uzun vadeli genel çıkar düşünüldüğünde insanları harcamamak daha doğru bir politikadır. Militan olarak bir işe yarayamayacağı koşullarda elbette ki bilim dünyasına adını yazdırsın. Herkesten militan ve öncü olmasını isteyemeyiz.

Taci'ye merhaba dediğimi söylediğim o 15 yıl önceki yolculuk sırasında Fahri Petek'i de aramıştım yan tutmama kaygısıyla. Paris'te Eczacılık Fakültesinde çalışıyordu. Prof. olmuştu. Az zaman geçmedi aradan! Ve de FKP üyesi idi. Ama genel politik eleştirilerinde FKP'nin de sağına geçmişti galiba. "Bir emperyalizmdir tutturmuşsunuz!!" diyordu. Çok şaşırdım. Eh Batı emperyalizminin önemli metropollerinden birinden bakarken işler başka türlü görünüyordu elbette. Türkiye'nin hala uğraşıp duran komünistleri bizler gibi kalın kafalı olacak değildi ya!!! Benimle birlikte olan oğlum Hayrettin'den çok utanmıştım!

Hôtel Idéal hala duruyordu bu ziyaretimde de. Kimbilir kaç kez sahip değiştirmiş yenilenmiş. Güzel bir yerdeydi. Porte d'Orléans alanı kıyısında, metro giriş-çıkışının yanıbaşında (8, Boulevard Jourdan Paris XIV. ch 33). Otelin cephesinin baktığı Jourdan Bulvarı Üniversite sitesinin (öğrenci yurtları sitesi) önünden geçerdi. Çevre yolu idi. Şimdi daha dıştan giden yeni çevre yolları var. Yandan mer-

keze doğru giden Avenue de General Leclaire'den ta Saint Michel bulvarına, Cartier Latin'e ve Üniversite çevrelerine yürüyerek bile kolayca ulaşırdınız. Bir hayli taban tepmişimdir Paris'te yaz kış.

Bazı akşamlar toplantıdan, ziyaretten ya da gezmeden geç döndüğümde otelin yanındaki binanın yer katında, köşeyi tutan bir kahveye uğrardım. Fransızların kahve kültürü gelişmiştir bilindiği gibi. O geç saatlerde bile kalabalık olur kahveler. Yalnız kahve değil içki de içilir. Yatmaya çıkmadan önce bir şişe limon gazozu içerdim. Paris'te musluklardan akan su oldukça ağırdır, ya da İstanbul'un o zamanki güzel suyuna alışmış damaklarımıza öyle gelirdi. Odamda su bulunmazdı. Şişe suyuna kim para verecek! Yahut da almayı iş edinecek. O geç saatlerde genellikle aynı tezgahtara rastlardım. Beni görünce gazozumu hazır ederdi. Belki biraz yadırgıyordu gazoz içmemi. Coca Cola Fransa'yı sarmamıştı henüz. Oracıkta, tezgah başında ayak üstü sindire sindire içmeyi sürdürürken çevremi kollardım. Gene de maksatsız nedensiz fazla kalamazdım. Benim tezgahtar mesafeli, ulaşılmaz birine davranır gibi davranırdı bana. "Sınıfsal üstünlük mü taslıyorsun" diye kendi kendimi sorgulardım. Oysa ben çene çalmak, sokaktaki sıradan insanlarla, hiç tanımadıklarımla kaynaşmak, havadan sudan, politikadan ve günlük yaşamdan konuşmak, içli dışlı olmadan adam gibi sohbet etmek isterdim. Bazan büyük bir özlem olurdu bu. Ama kimseyi gözüme kestiremezdim, hele Türkiye'den gelme bir genç kız olarak. Hatta bazan, acele bile ederdim bir an evvel o orta sınıf otelimin kasvetli loşluğunda, dönen merdivenlerin burgaçlanan boşluğuna sonradan asılmış demir parmaklıklı asansörün nazlı yükselişiyle koyulaşan yalnızlığıma dönmek için.

Sonraları Türkiye'de Taci'nin Fahri'ye hemen hemen tam cephe alışında Fahri yerine bana yaslanmayı yeğlemesinin de katkısı oldu mu diye düşünmüşümdür. Ama ben taraf tutmadım. Çünkü devrimci tercihler kişisel sempatilerden etkilenmemelidir. Ortaokula birlikte gittiğimiz Edibe ile Reyyan arasındaki çelişkide olduğu gibi ikisi ile de aynı ayarda bir arkadaşlığı sürdürüyordum. Görevim, en çok değerlendirdiğim bile olsa (böyle biri de yoktu üstelik) bir kişinin ya da üç beş kişinin yanında olmak değil, orada belli bir çalışmayı yürütebilecek kişileri, onların olumlu ortak yanlarını ortaya çıkararak, bir araya getirmek, disiplinli bir çalışma yürütmekti. Zamanın politik konjonktürü bir sürü politik fraksiyonların ortaya çıkmasına elverişli değildi. Enternasyonal planda belli bir otorite vardı. Komünist partilerin ayrılıkları, çelişkileri uzlaşmaz cinsten değildi. Birbirlerinin kardeşi

örgütler idiler. Paralel yollardan yürüyorlardı. Aynı yere varmak istiyorlardı. Soğuk savaşın başlamış olması sıradan insanları da tavır almaya zorluyordu bir bakıma. Ya, kapitalizmin sürmesinden, kapitalist-emperyalist sömürünün devamından yana olacaktın ya da sosyalizmden ve sosyalizmi uygulamaya çalışan ülkelerden yana. Ve halkların anti-emperyalist ya da sosyalist savaşımlarından yana. İkilem buydu. Biz de sorunu böyle koyar böyle tartışırdık. Çeşitlemeler pek yoktu. Devrimci yükseliş döneminde değildik. Strateji tartışmaları genel plandaydı.

Kapitalist Batı, kendisini her zaman demokrasinin, insan haklarının, ulusların kaderlerini tayin hakkının (bunu, emperyalizmin işbirlikçisi iktidarların, kendi uluslarının kaderlerini emperyalizmin çıkar ve istekleri doğrultusunda belirleyecekleri biçiminde anlayabilirsiniz) savunucusu gibi tanıtmaya çalışmıştır. Ve bana kalırsa o muazzam medyası sayesinde oldukça başarılıdır da. İyi yutturmuştur. Ama o 50 li yılların başlarında, savaşın hemen ardından en azından henüz ortalardaydı bu iş. Soğuk savaşın nedeni sosyalizmin saygınlığını tümden yıpratmak, onu etkisiz kılmaktı. Kapitalist kampın bu aldatmacasının önalmasına meydan vermemek gerekiyordu. Hedef yalanları açığa çıkarmaktı. Elbette ki inancın kuvvetli ve eylemin doğru olması için sağlıklı bir teori bilgisine ve derin bir bilince dayanması gerekir. Duygusal, yüzeysel tavır alışlar geçicidir. Nitekim öyle olmuştur.

Beri yandan kamp seçme anlamında kitlelerin katkısına biraz da acilen gereksinim vardı. Soğuk savaş hızla yayılıyor, kitleleri etkisi altına alıyordu. Ülkeler bazındaki mücadeleler bir anlamıyla iki kamp arasında dünya çapındaki mücadelenin yerel tamamlayıcıları gibi sürdürülüyordu. Hemen hemen tüm dünyada böyleydi o zaman. Bu, elbette ki büyük insanlığın geleceği perspektifi ile bakıldığında bütün zamanlar için geçerli oluyor. Ama belki de o yıllarda mücadelenin uluslararası yönüne daha büyük öncelik veriliyordu. Bu yönelim de birtakım büyük ve küçük yanlışlara yol açmıştır diyeceğim. Aşırılıklara da kaçılmıştır. Geleceğin ve sosyalizmin çıkarlarının, bazan, sosyalist ülkelerin günlük politikasının çıkarı ile sınırlandırıldığı durumlar olmuştur. Alternatifler, uzun vadeli perspektifler ve de çelişkili görünen özel durumları diyalektik yöntemle çözümleme gereği gözardı edilmiştir. Bu konulara değinmek, burada, erken oluyor belki. Ancak zamanın ulusal plandaki mücedelelerini değerlendirirken zamanın uluslararası yönelimlerini, zamanın kampanyalarını da göz

önünde bulundurmak gerek. Pek çok güncel ve çetin sorun varken, kendini koymayan sorunu güncelleştiremezsin. Güncelleştirilemiyor, olmuyor, havada kalıyor. Kampanyan yıpranıyor.

Fransız emperyalizmi ve Viet Nam

Fransa sosyalizmin vatanı sayılabilir bir bakıma. "Aydınlıklar"ın ülkesidir. Sanatın, düşüncenin merkezidir. Uzun süre bilimin de merkezi olmuştur. Bir yerde devrim ülkesidir de. Her şeyden önce "Komün"ün, o zaman anıları çok taze olan Nazi Almanlara karşı "Direniş"i yaratan bir halkın ülkesidir. Ama beri yandan emperyalist bir ülkedir. Fransa'da bunu her an duyumsamadan yaşamak, unutmak olası değildir. Bilindiği gibi Fransızlar 19. yüzyılın ikinci yarısında Çin Hindi denilen yarım adanın tümünü Vietnam da içinde olmak üzere sömürgeleştirmişlerdi.

Daha son büyük savaşın erken yıllarından beri Vietnam'da Viet-Minh Bağımsızlık Cephesi kurulmuş bulunuyordu. Savaş bittikten kısa bir süre sonra 1945 güzünde Vienam bağımsızlığını ilan etti ise de bu hareket Fransızlar tarafından bastırılmıştı. 1946 da Viet-Minh yeniden ayaklanmıştı ve ben Paris'e vardığım sırada Fransızlar ile Vietnam halkı arasında Birinci Vietnam savaşı denilen kavga sürüyordu. Fransa emperyalist bir ülke kuşkusuz. Ama gencecik, narin yapılı esmer bir Fransız kızı lokomotifin önüne, rayların üzerine yatarak Vietnam'a asker ve silah sevkiyatını durdurmayı göze alabiliyordu. Ve büyük bir kamuoyunun yürekten desteğiyle kahramanlaşabiliyor ve hatta bir yıldız olabiliyordu. Şimdi adını çıkaramadığım bu genç kız Fransa'ya gider gitmez beni çok etkilemişti. Ona şimdi daha da çok saygı duyuyorum. Bir de ülkemizi düşünün. Elbette ki sembolik bir davranıştı. Vietnam savaşı gene de sürdü ta 1954'deki Dien-Bien-Fu yenilgisine kadar.

1954'de biz Komünist Partisi sanıkları Harbiye Askeri Cezaevinde yatıyorduk. Hapisanede zaferlerin sevinci dışarıda olduğundan daha derin yaşanır, günlük hay-huyun içinde sönükleşmez ve yitip gitmez. Sen orada dünya ölçüsünde sürdürülen bir savaşımın bir parçasısındır, bu anlamda tutsaksındır. Tutsakların dışarıdaki zaferlerin coşkusuna gereksinimi daha büyüktür. Bizim erkekler koğuşundaki yaşlı arkadaşlardan Halil Yalçınkaya "Dien Bien Fu" yu "Dien Bien Puuu!"ya çevirmiş ve bahçede volta atarken bu son "puuu" hecesini yere tükürür gibi yaparak söylermiş. Onun da Vietnam halkı ile saf tutması böyle oluyordu. İçini soğutuyordu besbelli.

Fransa, 1954 de Vietnam Halk Cumhuriyetinin bağımsızlığını tanıdı. Ne var ki Kuzey ve Güney Vietnam'lar genel seçimlerle birleşmeye fırsat bulamadan (1955 de) emperyalistler olup bittiye getirip Güney'de Ngo Dihn Diem'e Viet Nam Cumhuriyetini kurduracaklardı. Ve Vietnam da Kore gibi iki düşman bölgeye bölünmüş olacaktı. Güney'de de Kuzey'deki Halk Cumhuriyeti paralelinde Güney Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesinin kurulması üzerine ABD Vietnam'a askeri müdahalede bulundu. 1962'den 1975'de Kurtuluş Cephesi birliklerinin Saygon'a girmeleri üzerine Amerikan kuvvetlerinin apar topar kaçmalarına kadar 13 yıl dünya vicdanının kanayan yaralarından biri olarak sürüp gitti bu İkinci Vietnam savaşı. Yoksul Vietnam halkına tarifsiz acılara, kayıplara maloldu kuşkusuz. Ama Amerikan halkına da. Dünya kamuoyundaki ve Amerikan halkının kendi gözündeki nazizme ve faşizme karşı döğüşmüş olan Amerikan ordusunun kurtarıcılığı (?) ve tabii yenilmezliği miti çok büyük bir yara aldı. Bush hükümetinin Körfez savaşı zaferi (?!) ile Vietnam yenilgisinin imajını da silmeye çalıştığı söyleniyor ve bunu sildiği de iddia ediliyor. Bunların hiçbiri Amerikan ordusunun Vietnam'da ne işi olduğu sorusuna yanıt veremez ve Amerikalıların, kendi insanlarının da kitlesel bir biçimde aklını başından alan Vietnam'daki vahşetlerini unutturamaz. Önemli olan burasıdır. Yoksa dünyanın en kuvvetli ordusu da kurtulmaya, bağımsız yaşamaya kararlı bir halkın kurtuluş savasına karşı ilanihaye dayanmaz, yenilmeye yargılıdır.

1950'ler Marcel Cachin'lerin, André Marty'lerin, Maurice Thorez'lerin, Joliot Curie'lerin, Louis Aragon'ların, Yves Montand, Simone Signoret'lerin, Gérard Philipe'lerin, Simone de Beauvoir ve Jean-Paul Sartre'ların, Pablo Picasso'ların ve daha birçoklarının, Fransız ve dünya kültür ve politika yaşamına damgalarını vurdukları parlak dönemler. Fransız aydın kamuoyu bizim Nazım Hikmet'imizi tanıyor, şiirlerini okuyor, serbest bırakılması için kampanya yürütüyor.

Paris'te olmak demek, bizim için, halkların kardeşliğinden yana, emekten yana, işçi sınıfının sosyalizm uğruna mücadelesinden yana olduğunu övünçle göğsün dolu dolu söyleyebilmek demek, bu yüzden aşağılanmamak, takibata uğramamak tersine saygı görmek, sevgiye hak kazanmak demek o zaman. Türk insanı kendisine hiçbir düşmanlığı olmayan dünyanın öbür ucunda yaşayan bir halkı öldürmek üzere şerefsiz bir ölüme gönderilmesin diye kimseden korkmadan direnebilmek demek. Her aradığın kitabı bulabilmek, her sanat ve düşünce olayı hakkında bilgi edinebilmek demek. Kendini özgürce ge-

liştirebilmek demek. Politik düşünce ve eyleminde kısıtlanmamak, yasaklanmamak demek. Birtakım cinaslarla konuşmaya, fiskosa paydos demek, en önemlisi belki. Daha pek çok şeyler. Göreli olarak olumlu ve bizler için ülkemizdekinden çok farklı olan yönleri söylüyorum şimdi. Biz öğrenci yabancılar Fransız kapitalizminin direk sömürüsüne uğramıyorduk. Yabancılar için, bir bakıma, eğer elçiliklerin yurttaşları hakkındaki ihbarcılıklarını saymazsak Fransızlar için olduğundan daha büyük bireysel özgürlükler demek oluyordu bu. Fransızlar, herhalde, kendi aile çevrelerinin, arkadaş çevresinin, genellikle toplumsal yargıların ve politik çevrelerin baskısını bir ölçüde duyuyor olsalar gerekti. Sanıyorum konuk yabancılar bu cins baskıdan fazla ekilenmeyebiliyor. Çünki yabancı az çok toplumdışıdır. Kendisini konuğu bulunduğu topluma karşı pek de sorumlu saymaz, hiç değilse baştan. Sıcak bir çatışma ortamında yaşanmadığından enternasyonalist dayanışma da tehlikeli yükümlülükler taşımaz, tersine yetiştirici, olgunlaştırıcı, mutluluk veren bir ögedir. Öğrenciler orada da üretimin yani genellikle toplumsal yaşamın içinde değillerdir. Ancak bu sorumsuzluk ve başıboşluk duygusunun zamanla yaşam biçimi halini alması ve insanın kendini dağıtması tehlikesi vardır. Çoğunlukla da öyle oluyordu o zamanlar. Gelenlerin pek azı gerçekten işe yarar bir uğraş edinebiliyorlardı. Bu tehlikeli duruma düşmemek için güçlü bir yurt sevgisi yanında amaç bilinci de gereklidir. Bir kere ne için oradasın ve ne yapmakla yükümlüsün. Ve de büyük bir insan sevgisi ve enternasyonalist kavrayış.

Ben ve benim gibi olanlar için kendi toplumunun baskısından sıyrılmak olumsuz bir etki yaratmıyor, tam tersine. Çünkü sen o baskıya daha ülkende iken, bazı şeyleri de göze alarak baş kaldırmış ve belli bir konuma gelmişsindir. Kendi içinde gerçek özgürlüğü tanımış ve yaşamışsındır. Bazı yalancı özgürlüklerin tadı seni baştan çıkaramaz. Ülkenin durumu büyük insanlığın durumu senin en önde gelen sorunundur. Haliyle böyledir. Bunu böyle hissetmek için kendini zorlamana hiç gerek yoktur, yanlış anlaşılmasın.

Sosyalizmin bilimine bulaşmış biri dünyayı kavrama bilgisine açılan kapının anahtarını ele geçirmiş demektir. İster İstanbul ya da New York'ta ister Londra ya da Paris'te bulunsun her şeye aynı geniş perspektifle bakacaktır. Dünyanın tüm alanlarından, tabii kendi iç dünyasından da gelen bilgi (enformasyon) uyarılarını kendi bilgi dağarcığının, bilincinin ve yüreğinin terazisinde tartarak bir tavır geliştirecektir. İnsan beyni belki birkaç planda birkaç kademeli

ayıklama-bölümleme mekanizmasına sahip, bir hayli karmaşık, ama düğmesine basmaya gerek olmadan da boyuna işleyen (çünki enerjisini gene kendi üreten) bir bilgisayar sistemi olsa gerek, elbette maddesi canlı organ olan bir bilgisayar sistemi. Öle ki dura. Göstereceğimiz tepkiler yani bilgisayarımızdan alacağımız yanıtlar bu karmaşık mekanizma kategorilerini nasıl, hangi kodla beslediğimize yani programladığımıza bağlıdır. Yoksa klasik olarak bilgi, kültür ve genel kültür dediğimiz birimlerin nicel (sayısal) zenginliğine değil. Ve sanıyorum aydın ile aydın olmayan arasındaki temel ayırım burada yatmaktadır. Kişinin bigisayar belleği dünyanın feriştahına da ulaşsa mekanizmalar arasındaki -herhalde karşılıklı etkileşen- eşgüdüm kanalları doğru işlemeyen ve özellikle tepki ve yanıtlama (yani tavır belirleme ve daha ileri bir basamak olarak tavır koyma) program kanalları geliştirilmemiş, ya da kullanılmamak yüzünden tıkanmış ve yahut da sıkı kontrol mekanizmasının etkisi altında iyice daralmış olanlar gerçek aydın davranışını gösteremiyor. Etkilere gelen yanıtlar gerektiği gibi, doyurucu olmuyor. Bazan bakıyorsunuz söz olarak doğru yanıtlar üreten bir mekanizma (beyin diyelim) devresindeki şu ya da bu aleti çalıştırma yani harekete geçirme, eylem koyma konusunda çuvallıyor. Bir de "virüs"lenme var biliyorsunuz. Devreye sonradan giren virüs sistem içerisinde egosantrik kaçaklar, sızmalar yapmaya başladı mı etki ile tepki arasındaki evvelce insancıl bir kodla programlanmış uyum tamamıyla tersine dönüyor ve tutarsızlıklar baş gösteriyor. Yani makina, aldığı uyarılara belli bir mantık ve o belli kişiliğe göre kodlanmış sistem çerçevesi içinde yanıtlar veremiyor. Yanılmaları, yanlış bilgilendirilmeleri, anlık kod değişikliklerini, sistem sakatlıklarını vb. tartışmıyorum, tavır almayı ve almamayı ve kendisi ile barışık, tutarlı tavır almayı anlamağa çalışıyorum.

O zamanın güncel konuları şöyleydi: Dünyayı, özellikle Avrupa ve Amerika'yı komünizmin "tasallutundan" korumayı, Sovyetlerin etki alanlarını daraltmayı amaçlayan Truman doktrini; Avrupa'nın yeniden inşası planı; Amerika Genel Kurmay Başkanlığından Amerikan Dışişleri Bakanlığına getirilen General Marschall'ın ekonomik yardım planı... Savaş sonrası yeni dünya düzeni kapitalist cephede böyle kuruluyordu işte. Amerika Başkanı Truman Yunanistan'ı özellikle de Türkiye'yi beklenmedik bir biçimde himayesine almıştı! Bu arada Sovyetlerin bence yanlış bir çıkışı var: Yanılmıyorsam Almanya'nın teslim oluşundan hemen sonra (Japonlar savaşa devam ediyordu. Atom bombası patlatılmamıştı henüz) Sovyetler Birliği Türkiye'ye

"Boğazlar üzerinde ortak savunma" önerisinde bulunmuşlardı, resmi bir yazı ile. Bir de o sırada iki Gürcü tarih profesörünün Kars ve Ardahan'ın tarihi geçmişlerini araştıran ve bu iki kent üzerinde hak iddia eden yazısı bir Sovyet gazetesinde yayınlanmıştı. (Bu, haklı olarak, iddianın Sovyet yetkililerinden de destek gördüğü biçiminde yorumlanmıştı.) Türkiye basını kıyameti kopardı. Ara yerde, Sovyetlerin önerisinin Saraçoğlu hükümetinin savaşın başlarında Alman denizaltılarına Boğazlardan geçip Karadeniz'e çıkma izni vermiş olması olayından kaynaklandığı üzerine, son olarak da İngilizlerin de Boğaz'da askeri birlikleri olduğuna dair birtakım yorumlar yayınlandı, tartışıldı. Böyle şeylerin sadece gürültüsü koparılır ve dedikodusu yapılır bizde. Soğukkanlı, ağırbaşlı bilgi verilmez kamuoyuna. Kimse de işin aslını astarını araştırmaz ne yazık ki. Hoş istese de araştıramaz ya!

Gene de gürültüler kısa kesildi sayılır. O kısa süren balayı döneminde ABD, Sovyetler ile iyi geçinmeyi öneriyordu Türkiye'ye. Henüz soğuk savaş başlamamıştı. Savaşın başından beri Müttefikleri desteklemiş olan Zekeriya Sertel'in Dışişleri Bakanlığına getirilmesinin bile düşünülmüş olduğu duyuldu bir ara. Zekariya beyi başka sürprizler bekliyordu oysa.

Diplomaside oluyor böyle şeyler. Ancak çok iyi anımsıyorum, Sovyet talepleri haberinin ilk duyulduğu gün Necil ile benim ortak arkadaşımız, daha önce de adı geçen Nezihi,

- Bakın, bu nedenle bir savaş olursa ben gönüllü giderim

demişti bana. Sanki sorumlusu benmişim gibi. Ben solcuyum ya, bana kusura bakma, yahut darılmaca yok bilesin demeye getiriyordu... Tipik! Böyle bir şeye gerek olacağını sanmıyordum. Çünki böyle bir savaşta hiç kimsenin çıkarı ve umarı yoktu, hele tam o sıra. Bence bile bile yapılmış olması gereken bir aptallıktı. Arkasında ne vardı bilmiyorum.

Sovyetlerin o zamanki ve sonraki tutumları ile çelişen bir istemdi bu. Onlar o sıralar her konuda ve her yerde o kadar ihtiyatlı idiler ki, kışkırtmalardan, hak iddialarından o kadar kaçınıyorlardı ki yeni bir savaşı önlemek için nerede ise her şeye razı olacakları sanılırdı. Her halleriyle biz devrimimizi yaptık, savaş faciasını da yaşadık, bizi rahat bırakın diyorlardı sanki. Suçlamak da zordu doğrusu. Çok acı çektiler, çok can kaybettiler. Amerika'nın kayıpları Sovyetlerinkilerin yanında önemsizdi. Ve ABD giderek kışkırtıcı, saldırgan ve üstelik de suçlayıcı bir tutuma giriyordu, yavuz hırsız misali. Nerede ise Sovyetlerin gece gündüz kapitalist dünyaya saldırmayı planladıklarına ve bugün

ya da yarın dünyanın herhangi bir yerinde saldırıya geçeceklerine inanabilirdi insan! Üstelik de dünyanın herhangi bir yerindeki ulusal istemler ya da sınıf mücadelesi planında bir kıpırdanma hemen komünizme, dolayısıyla Sovyet kışkırtmasına malediliyordu. ABD bu kampanyayı öyle hesaplı bir planla öyle korkunç yalan ve suçlamalarla yürüttü ki birkaç yıl sonra, hem de aklı başında sayılması gereken örneğin bir Avrupalıya;

- Sovyetlerin savaşta ne çıkarı var, savaşı neden istesinler?

diyemezdiniz. Deseniz bile dinletemez hele hiç inandıramazdınız. Şimdiki moda deyimiyle "desinformation" daha o zamandan o kadar etkili idi. Aslında bu kampanyayı yürüten başların da Sovyetlerden gelme bir savaş tehdidine inandıkları yoktu. Bu bizler için apaçık belliydi. Dünyanın bugünki hali bunu bir kez daha gözler önüne seriyor ama millet gözlerini yumuyor, görmek istemiyor. Ne yapacaksınız! Onların derdi savaş sonrasında ve daha sonra Çin gibi büyük bir ülkenin de katılması ile büyük bir saygınlık kazanan komünizmin etkinliğinin kırılması ve yayılmasının önlenmesiydi. Sonunda bunu da becerdiler, hem bizzat Sovyetler Birliğinde. Kaleyi içerden fethetmek buna denir işte. Ama kale kale olmaktan çıkmadıkça fethi kolay değildir diyeceğim gene de.

Evet, böylece bir antikomünizm histerisi sardı dünyayı. Ben Paris'te bulunduğum sıralarda bunun hazırlıkları yapılıyordu. Bu arada Batılıların ısrarla savunma paktı olduğunu ileri sürdükleri Kuzey Atlantik Savunma Paktı yani NATO 1948 yılında kurulmuştu. Türkiye ilk başta NATO'ya girmemişti ama girmeye can atıyordu. Amerika'yı ikna etme görevini üstlenmiş olan basınımız NATO konusunu işliyordu her gün. Şimdiki AT konusundaki tutum gibi işte. Ve bizler NATO üzerine ne kadar konuştuk, tartıştık ve yazdık çizdik, ulusça. NATO'nun emperyalist çıkarların savunucusu olduğunu, Sovyetlere saldırsın saldırmasın özünde halklara karşı olduğunu, dünya işçi sınıfının sınıf mücadelesine karşı olduğunu bu yüzden Sovyetlere de karşı olduğunu anlatmaya çalıştık. Türkiye'deki NATO histerisinin birinci kurbanı, bir bakıma, Kore şehit ve gazileri oldu. Kore'ye asker göndermekle kapitalist "hür" dünyaya bağlılığımızı kanıtlıyor, NATO müttefiki olmaya hak kazanıyorduk. O günlerde yakında gene bir anlamda dolaylı da olsa NATO kurbanlarından biri olacağım aklıma gelir miydi?

Türk Elçiliği İleri Jön Türklere karşı

İleri Jön Türkler hareketi ve solcu gençlik kümelenmesi Fransa'daki Türkiye Büyük Elçiliğini de harekete geçirmekte gecikmedi. Bir yanıyla da dönemin modasına uymak, Paris'te de Türkiyeli gençler arasında komünist avına çıkmak demek oluyordu bu. Komünistlere karşı, elçiliğin (açık ya da gizli) yönetim ve denetiminde bir dernek kurulmasına karar verilmiş. Ayrıntılarını ve hazırlanışını anımsamıyorum, haberdar da değildim zaten. Yeni idim Paris'te. Paris'deki Türkiye vatandaşları doğal üye sayılıyorlardı herhalde. Oldukça kalabalık bir toplantıya katıldık. Her iki taraf da kuvvet toplamıştı anlaşılan. Günlük güneşlik bir pazar günü idi. Hava koşulları anılarıma her zaman en belirgin dekoru oluşturur, taşıyıcılık ederler. Olayları hep hava ve çevre özellikleri ile birlikte yaşıyorum demek ki. Örneğin bu söz konusu toplantıya kiminle gittiğimi, kimin yanında oturduğumu anımsamıyorum da günün aydınlığı aklımda. Solcu olarak tanınmış ve bu yeni örgütlenmenin hedefi olan kişiler elbette ki benimle birlikte değillerdi. Ne var ki yanıma gelip de adaylığımı koymamı isteyenlerin sayısı beni şaşırtmıştı. Hiçbirini tanımıyordum. Kampanya yürümüştü demek. Kıvırcık saçları ve güleç yüzü ile dikkati çeken ressam Haşmet Akal'ı hatırlıyorum. Ortalıkta dolanıp kulis yapıyordu. Benim ise belli bir çekingenliğim vardı. Daha önce bu nitelikte bir örgütlenme içinde bulunmamıştım. Altı yıllık öğrenciliğimde de fakültelerin öğrenci dernekleriyle hiç ilgilenmemiştim. CHP'nin gençlik kolları gibiydiler bizim dernekler. Herneyse, önerildim ve Yönetim Kuruluna seçildim. Ortalıkta dolaşan adlardan biri de Metin Toker'di. Toker'i herhalde 49 yılı olacak Türkiye güzelinin Roma'ya yolculuğunu ve Roma'da yapılan Avrupa yarışmasını anlatan yazıları ile tanımıştım. "Cumhuriyet" kadrosuna yeni katılmıştı. "Yarışmacımızı" ballandıra ballandıra anlatması ile Saide ablanın, dolayısıyla da benim dikkatimi çekmişti. İyi pazarlamacıydı. O gün Paris'teki toplantıda Metin Toker de aynı örgüte başkan seçilmişti. O gazetecilik okuyordu Paris'te. İsim olarak bir de Naim Tirali'yi anımsıyorum. Yazardı daha o zaman, biliyordum. Hukuk eğitimi yapıyordu Paris'te. Efendi bir çocuktu.

Evet, başlangıçta peş peşe birkaç toplantı yapıldı ise de göze görünür bir ilerleme (!) kaydedilemedi. Antikomünizm henüz açıkça dile getirilmiyordu. Sonra bir günün biri, Yönetim Kurulu olarak Elçiliğe gittik saygılarımızı sunmaya. Biri önermişti herhalde. Elçi Türkiye hariciyesinin aslarından, CHP hükümetlerinin Dışişleri bakanlarından

Numan Menemencioğlu idi. Örneğin öteki aslardan Münir Ertegün Vaşington'da, yanılmıyorsam Selim Sarper de Moskova'da bulunuyordu. Elçi bizi kabul edip uyarma nezaketini gösterdi(!). Komünizm tehlikesi konusunda bizi bilgilendirdi. Ancak komünizmin neden ve kimin için tehlikeli olduğunu söylemedi. Ayrıca dikkatimizi çekmeyi eksik etmedi:

- Dikkat edin aranıza sızabilirler!

Bu sözleri söylerken de şişkin gözkapaklarının altından karşısında yer almış olduğum için olacak- gözlerimin içine bakıyordu. İtiraf ederim ki kuşkulanmış ve biraz heyecanlanmıştım. Sonraları Metin Toker 1960 larda anlatıyordu, benim 51 de tutuklanmam sansasyonel bir haber olarak manşetlere geçince, gazetelerden birini "Buyur işte malınızı" gibisine Metin Toker'in önüne sürmüşmüş elçi Menemencioğlu. Toker'in orada ne işi varmış bilmiyorum! Oysa ben dernek kurulduktan bir süre sonra solcu kimliğimin öteki kurul üyelerince öğrenildiğinden, beni atlatmaya çalıştıklarından, hatta bensiz toplantılar da yaptıklarından neredeyse emindim. Zaten tersini düşünmek saflık olurdu. Kendimi fazla gizlediğim de yoktu ki. Onların da pek bir şey yapacakları yoktu. Anlaşılmıştı bu. Çoğunlukta olduklarına kendilerini inandırmaya çalışıyorlardı. Üstelik de CHP-DP çelişkileri derneğin gündemini daha çok etkiliyor gibi görünüyordu.

Benim fakülte dönemimden, sınıfımdan, PCN'i birlikte okuduğumuz öteki fakültelerden ve de Şişlilerden, Nişantaşlardan gelme ve elbette ki antikomünist birkaç çalımlı ve varlıklı delikanlı da Paris'te tahsil eylemekte idiler o sıra. Dernek Yönetim Kurulu ile de pek ilgiliydiler nedense!!!

Dedem gibi babamı da yolcu edemedim

1950 yılının sonbaharında İstanbul'dan Necil'den bir mektup almıştım. Paris'e geleli çok olmamıştı daha.

- Babanın ölümünü bildirmek görevi bana düştü.

diyordu. Daha önce de evden gelen mektuplarda babamın derdine Fransa'da çare aramakla görevlendirilmiştim. Ne yapsam ne yana başvursam diye telaşlandıkça Fahri, sözümona beni yatıştırıyordu. Oysa büsbütün çileden çıkarıyordu. Beceriksiz ve yardıma koşmasını bilemez bir durumda kaldı mı insan vurdumduymazlık gibi de algılanabilen bir donukluğa, bir kapanıklığa giriyor. Çaresizliğini ağırbaşlılığa, soğukkanlılığa vuruyor. Aslında yapılacak bir şey yoktu.

Karnında sarkom vardı babamın. Bağırsakların üzerini örten, karın zarının devamı olan dokudan (mesanterium'dan) türeyen bir çeşit kanser. Bir hayli habis bir ur.

Mektup geldiği gün daha önceden kararlaştırılmış bir çalışmamız vardı Taci ile. Gözümün önüne geliyor şimdi: Koca bir yatağın hemen hemen doldurduğu oldukça küçük bir otel odası, benim odam. Fransa'da otel yatakları hep iki kişilikti. Yerden tavana varan ince uzun iki kanatlı bir balkon kapısından gelen öğleden sonra ışığının renk katamadığı soluk duvar kağıtları; kapısı aynalı bir gardrob; karyolanın ayak tarafında gün ışığına yakın duran tahtadan ufacık bir yazı masası, çıplak. Bir de lavabonun yanında örtü ile gizlenmiş, bavullardan yapılma derme çatma bir tezgah üzerinde tek kaplık bir ispirto ocağı. Ancak su kaynatmaya, çay ve kahve yapmaya izin vardı otel odasında. Ama yasağa kimse uymazdı sanıyorum. Sahi, şömine de vardı, kullanılmayan. Kalorifer öncesi zamandan kalma. Öyle tıkış tıkış sıralanmıştı ki her şey kıpırdayamazdınız. Belki de bu yüzden her an dışarıda taban tepmeye teşne olurdu insan. Gene de o odada 5-6-7 kişilik toplantılar yapardık. Bana da hep yatağın üstünde bağdaş kurarak oturmak düşerdi. Ulvi Uraz taklidimi yapardı da ondan hatırlıyorum. Yatak üzerinde oturmak hele de yatak yumuşaksa ne rahatsızdır, hapisaneciler iyi bilir.

Uzakta olmak, yakınlarınızın son anlarında hazır bulunamamak, bilmiyorum, bana çok acı vermiştir her zaman. Babamın ölümü "varan 2" idi daha. Sonradan daha nice sevilenler göçtü gitti bu dünyadan. Kader(?) her birinde bir başka yana savurmuştu beni. Hele buraya geldikten sonra, şimdi sıra kimdedir düşüncesi ile içim titrer olmuştur. Kafamda bu konuyu işleyen yazılar bile yazmışımdır, adını da "Ölümü yaşama hakkı" koydum. Bebelerin ve gencecik insanların yaşama haklarının ayaklar altında çiğnendiği bir dünyada amma lüks diyeceksiniz, biliyorum. Ama mahpusluğun ve sürgünde olmanın en katlanılmaz yanıdır. Ben o zaman babamın ölümünde bunu tatmamıştım daha. Gene de son görevlerini yerine getirememek, hele doktor bir evlat olarak dayanılası değildi. Yazarken bile üzüyor beni. Avuntuyu çalışmakta arıyorsunuz.

Biz de öyle yaptık. Taci, daha önce hazırladığımız metni okuyor, ben de makinada yazıyordum. Ama burnumu çekip durmam bir türlü bitmek bilmiyordu. Duygulu, hatta fazla duygusal bir çocuktu Taci. Dostluğu candandı. Sonunda yazıyı bitirdik ve çıktık. Paris'te tırmanacak dağı bayırı nerede bulacaksınız? Porte d'Orléans oraya gelen

metronun son durağı. Ne de olsa az çok kırlık yerlere doğru açılmak olanağı var. Sonradan kafamı kızdırdığı zamanlarda bile o günki dostluğundan, genellikle fedakarlığından, iyi niyetinden ve de gençliğinden ötürü onu bağışlamağa eğilimli olmuşumdur hep.

Politik konularda bana yardımcı olacak ve tartışacak kimsem olmaması çok canımı sıkıyordu. Çevrem pek fazla bir şey katmıyordu bana. Sainte Anne psikiyatri kliniğine ve Sorbonne'da psikoloji derslerine devam ediyordum güya. Dersleri, konferansları, klinikteki tartışmaları dinliyor, hastalarla temas kurmaya bir yandan da Fransızcamı geliştirmeye çalışıyordum. Kendimden hiç hoşnut değildim aslında. Zaman uçup gidiyordu ve ben yeteri kadar değerlendiremiyordum zamanı. Sizin çalışma temponuza ayak uyduramayan kişilerle birlikte iseniz ve bazı şeyleri birlikte yapmanız gerekiyorsa, birlikte bir şeyler üretmek zorunda iseniz ve sonuç olarak siz onların temposuna uymak zorunda kalıyorsanız çok mutsuz oluyorsunuz. Ve daha da kötüsü bunu kimse anlayamıyor, ne büyük sıkıntı olduğunu kavrayamıyor.

Parti grubumuz

1951 yılı başları idi Gün ile Necil yeniden Paris'e geldiler. Aynı otelde kapıkomşusu olan odalarda kalıyorduk. Bir aile gibiydik hemen hemen, önemlisi bir parti grubu oluşturuyorduk üçümüz. Ötekiler partili değillerdi. Ne yazık ki kısa ömürlü olan bir birlikteliği, anlamı ile, kişiliklerimize kattığı duygu ve düşünce zenginliği ile tüm yaşamımızı kapsayacak bir dostluğu yaşıyorduk Paris'in köhne otel odalarında ve de caddelerinde.

Necil'in coşkusu güzeldi. Aklına koyduğunu yaptırmaya çalışırdı hep. İnsanın yakasını bırakmazdı. Bu yüzden masum sayılabilecek küçük yalanlar attığı da olurdu, zekası yutacağımızı sanmasına elvermese de... Gün'ün zeki sağduyusuna, kadınca ağırbaşlılığına daha çok güvenirdim. Necil kıskançtı biraz, sosyal anlamda da, Gün ile ilişkilerinde de. Bir keresinde Gün'ü eleştiriyordu. Ne diyor bu adam diye şaşkın dinliyordum. Gün anladı. "Bilmez misin, kıskançtır bizim efendi" dedi. Çok şaşırmıştım. Bilmem, bilmek de istemem! Kıskançlık çekişmeleri, devrimciler arasındaki arkadaşlığa da karı–kocalık ilişkisine de sığmaz. Arkadaşının (ya da eşinin) duygularına ambargo koyamazsın. Herhangi başka bir insan üzerinde, kim olursa olsun mülkiyet hakkına sahip olamazsın. Bu işin bir yanı. Genellikle, eşler arasında örneğin kıskanma dediğimiz duruma yol açacak nedenler

varsa, iş çığrından çıkmış demektir ve kıskandığın kıskanmaya değmez artık senin için. Kendini küçük düşüreceğine ver pasaportunu gitsin!!! Zordur elbette. İnsanoğlu git demekle de gitmez her zaman. Çünki iki kişinin birlikteliğinin akla gelmedik bir sürü uzantısı vardır vb. Yok eğer sen saçmalıyorsan, yani mesnetsiz, hırçınlık yapıyorsan bu da arkadaşının (eşinin) hakaret saymakta haklı olacağı bir saçmalık olur. Ayrıca kimseyi yalan söylemek durumunda da bırakmamalı bence ve tabii söylememeli de. Bağlılık yeminlerine (?) baş vuranlar genellikle sadık değillerdir, hemen hemen kuraldır bu. Duygular unutulur yalan unutulmaz. Acı verir ve her iki tarafı da çaptan düşürür, küçültür. Küçülen birine dostluk ve saygınızı sürdüremezsiniz. İşin önemli yanı budur zaten.

Sakın yanlış anlaşılmaya, Necil de Gün de çok aklı başında, dürüst ve çok mazbut arkadaşlardı. Necil belki "tekelci" idi biraz. Herkes en çok kendisini sevsin isterdi. O kadar. Klikçi yan da hepimizden ağır basardı onda. Onlar geldiğinde bir değerlendirme toplantısı yapmıştık örneğin. Herkes partili değildi bu toplantıda. Bir arkadaş benim hiç hatırlamadığım bir şeyi bana bildirdiğinde direterek kendini savunuyordu. Güç durumdaydı anlıyordum. Bir kere öyle demişti artık geri dönemiyordu. Sonunda "bu kadar ısrar ettiğinize göre belki söylediniz, ne bileyim, ama ben hiç hatırlamıyorum" demek zorunda kalmıştım. Yoksa ısrarım onu yalancılıkla suçlamak olacaktı ve daha katı davranmak gerekecekti. Utanmıştım da suçlamaktan. Sonradan Necil, "bizim takım" olarak eleştirmişti beni lafımı geri aldığım için. Benim anlayışıma göre gerilemiş değildim ben. Acaba söylemiş miydi diye günlerce kafamı kurcalamıştım. O durumda yalan söylenebileceğine ihtimal vermiyordum. Kimseye haksızlık etmek istemem. Yanılıyor diyordum. Bu "saflığımı" korumaya çalışmışımdır. Yalana kıvırtmaya dayanan grup veya parti çıkarları hele kişisel çıkarlar yerinde dursun. Ben kitlelere karşı da gayretkeş, abartmacı dolayısıyla kandırmacı ya da tersine örtbas edici, bu bakımdan gene bir başka anlamda aldatıcı açıklamalardan yana olmadım hiçbir zaman. Özellikle sosyalizm davası göz boyamaya gereksinimi olmayacak ölçüde haklıdır ve kutsaldır. Yalanla kendini de davayı da küçültmemeli insan. Beri yandan başkalarını küçük düşürmekle de ancak düşmanlıklar kazanılır. Kendine güvenen adam mutlaka üste çıkma gayretinde olmaz. Önemli olan doğru yolda gitmektir, laf ebeliği yarışmasını kazanmak değil. Madalyonun ters yönünde de başkalarından gelme yalanlar, içtenliksizlikler, dayanaksız abartma ve övünmeler, çamur atmalar vb

var. Bu durumlarda hiçbir püf noktayı gözden kaçırmamak gerek. Ama bu yüzden dava arkadaşlarına ya da sosyalizm davasına yakınlık göstermiş olanlara karşı aşırı kuşkucu olmak en azından ayıptır. Kendi doğruculuğun er geç sana üstünlük sağlayacaktır kuşkusuz. Ben bu ahlakın savunucusu olmuşumdur hep. Mesnetsiz kuşkuları huy edinmek yanlıştır. Herkesin en azından senin kadar dürüst olmaya hakkı vardır. Ama ne yazık ki ülkemizde de -belki özellikle ülkemizde- suçlamacılık, eleştiri demiyorum ama yalan yanlış kara çalma, içtenliksiz davranışlar vb. saflarımıza düşmanın verdiği zarardan daha pahalıya mal olmuştur diyeceğim.

Sertel'ler

Gün ve Necil'in gelişlerinden kısa bir süre sonra Seteller (Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel, Yıldız Sertel) Paris'e geldiler. Sabiha hanım da bizimle temas kurmuş, zaman zaman çalışmalarımıza katılmıştı ama, bildiğim kadarıyla partili olan sadece Yıldız'dı. Sabiha hanımla solcu bir aydın, ünlü bir gazeteci ve de büyüğümüz olarak ilişkilerimiz olmuştu. Zekeriya Sertel ise bir iki ahbaplık ziyareti dışında bize hiç katılmadı. Ben, orada tanıdığım Sabiha hanımın yazılarından tanıdığım o enerjik ve yetenekli Sabiha Sertel olduğuna inanamıyordum. Dillerimizin pek kemiği yoktu anlaşılan, ki, Yıldız'ın, annesinin o günki haline bakmamamızı, annesinin çok çektiğini, bunalımlar geçirdiğini söylediğini çok iyi anımsıyorum. O zaman bu acıları genel politik eziyetler yanında belki biraz da kişisel dertler diye yorumladığımı da hatırlıyorum. Ne olaydı ki? Sormadık tabii. Gerekse söylenirdi elbette. Sabiha hanımı yorumlamak bizim işimiz değildi. İlişkilerimiz örgütsel değildi çünki, saygı, dostça iyi niyet, geçmişine değer verme düzeyinde bir dostluğu sürdürdük.

Nazım'ın ölümünden sonra Zekeriya Sertel'in onu anlatan yazılarını okumuştum. Bizde günlük bir gazetede tefrika edilmişti. Hayal kırıklığına uğratmıştı beni o seri. Nazım'ı Türk okuruna tanıtışı bir yana benim tanıdığım Z. Sertel'i bulamamıştım satırlarının arasında. Yukarıda da belirttiğim gibi Z. Sertel komünist değildi, bunu biliyorduk. Ben de bir komünist aramıyordum. Dünyanın en büyük şairlerinden birini, Türkiye'nin en yetenekli gazetecilerinden biri böyle mi anlatmalıydı kendi halkına. Bunu on yıllar süren bir sürgünle, halkından kopuklukla, coşkusunu yitirmiş olmakla açıklamak yeterli olur muydu bilmem. İnsanlarımızın ziyan edilişine bir örnek daha.

Sanıyorum Yıldız'da da bir gazetecilik yanı vardı. Nerede ne

zaman ne olmuş ne bitmiş bilirdi. Doğru bilirdi. Merak da ederdi ve zevk alırdı bundan. Olay olarak bilirdi de bana kalırsa yorumunda çuvallardı biraz. Tuhaftı. O zamanlar uzun süre yurtdışında kalmış olması ile, ayaklarının pek yere basmaması ile, burjuva ve de Amerikan "bilimsèlliğine" fazlaca bulaşmış olması ile yorumlardım bunu. Belki de "aydın açmazı" idi. Hepimiz aydındık bir bakıma, kimimiz üniversiteli, kimimiz mezun. Ama o bizlerden daha aykırı duruyordu. Bu burjuva "bilimselliğine" bulaşmış kimseleri çok gördüm sonradan da. Sizi okutacaklarını sanırken olmadık yerde pot kırdıklarını görüp şaşırıyorsunuz. Gerçekten üzücüdür.

Ulvi Uraz-Selçuk Uraz

Az sonra Ankara'dan bir arkadaş daha katıldı bize: Ulvi Uraz.

Ulvi aktördü. Ankara Devlet Tiyatroları sanatçısı idi. Eşi Selçuk ise piyanist. Selçuk Uraz'ın müzik bursu vardı. İyi bir derece ile Paris konservatuarında tekniğini ilerletmek için çalışmaya hak kazanmıştı. Çalışkandı ve iyi icracıydı. İşini seviyordu. Çocukları yoktu Urazların.

Ulvi komedyendi. Onu hepimiz sevimli bulurduk. Aktör olup da böyle illegal bir partiye girmeyi göze almak önemliydi. Duygulu, coşkulu bir adamdı. İçtenlikle emekçilerin davasından yanaydı. Ama bu mücadelede ne kadar özveriye katlanabilirdi bilmiyordum. Üzüntüyle endişe ediyordum bundan.. Bağlılığı duygusal bir bağlılıktı. Coşkulu ve yurtsever bir insandı. Elbette ki Paris'te sosyalist ve komünist olmak başka şeydir, Türkiye'de başka. Ama Ulvi Türkiye'den de partili olarak gelmişti.

Ulvi Uraz bana bir hayli baskı yapmıştır Selçuk'un da bir an evvel partiye kabul edilmesi için. Ben kendi hesabıma -kendi acemiliğim bir yana- Ulvi'yi bile yeteri olgunlukta bulmuyordum Parti üyeliği için. Ulvi'nin bu kadar ısrarlı olmasının nedenini sonradan da bayağı düşünmüşümdür. Ulvi gerçekten de davaya bağlı idi ve partili olmayı şeref biliyordu. Eşinin de karı-koca ilişkileri dışında ciddi ve disiplinli bir eğitimden geçerek yetişmesini istiyordu herhalde. Ve belki de ayrıca pratik bir neden de vardı sanıyorum, Paris'in demokratik ortamında toplantılara birlikte gelip gidebilmelerini istiyordu. Bu, parti çalışmasına biraz hobby gibi bakmak demek oluyordu herhalde. Ben orada bulunduğum süre içinde Selçuk Uraz'ın üyeliği gerçekleşmedi. Selçuk gene bizim oluşturduğumuz, Gün'e bağlı demokratik kitle örgütünün üyesi olmuş sonraları.

"Barış Yolu"

Yayınsız eylem olmuyor elbette. Bizim çok alçakgönüllü yayınımız "Barış Yolu" adını verdiğimiz, birkaç sayfalık stensil üzerine yazılıp çoğaltılan bir dergicikti. Günün sorunlarını açıklamaya çalışıyor, barışı savunuyor, Kore savaşına, NATO'ya, soğuk savaşın etkilerine karşı çıkıyor ve özellikle kapitalist emperyalist sömürü üzerinde duruyorduk. Söylemeye gerek yok ki bütün bu soruları işçi sınıfı perspektifi ile ele alıyor böyle yaptığımızı da vurguluyorduk. Ulaşabildiklerimizi bilinçlendirmeye uğraşıyorduk. Derginin basımında Türkiyeli bir Ermeni arkadaştan yardım görüyorduk. Ben kendisi ile hiç temas etmedim. Vartan'dı sanıyorum. Kendisiyle parti teması kurma direktifi almamıştım. Tuhaf. Sonradan öğrendiğime göre o zaman da partiliymiş o da. Dergiyi Paris'ten doğrudan doğruya, Türkiye'deki çeşitli yollardan edindiğimiz adreslere yolluyorduk. Elbette ki çok masraflı oluyordu böylesi. Toplu halde yollayacak olsak bir iki sayıdan sonra hepsine birden el konacaktı kuşkuşuz. Hiç de büyük laflar yoktu yazılarımızda. Teorik çözümlemelere girmiyorduk. İşçi ve yoksul köylü kitlelerine konuşuyorduk. Sorunlara dikkatlerini çekmeye, becerebildiğimiz kadar çıkış yollarını göstermeye, hiç değilse mücadele isteği uyandırmaya çalışıyorduk. Grup olarak çalışmalarımız, gerek bu derginin yayını, gerekse afiş, broşür vb ile Türkiye'ye yönelikti. Sonradan düşündüğümde, o zamanki çalışmalarımızın yoğunluğunu başka zamanlarla kıyasladığımda o kadar kısa bir zamana sığdırabildiklerimizden övünç bile duymuşumdur. Tüm çalışmalarımızı kendi parasal olanaklarımızla yürütüyorduk. Çok zordu. Ama bizim kendi içimizde yıpratıcı tartışmalarımız yoktu. Özellikle biz üç arkadaş ve öteki partililer iyi anlaşıyorduk. Hep daha iyisini, daha etkilisini yapma çabasındaydık. Belli bir konuyu ertesi günki seminer toplantısına yetiştirmek için sabahladığımı bilirim. Günün ağarmasıyla birlikte uyuyakalma tehlikesinin ağırlığı da üzerinizden kalkar. Bu hafiflemenin sevincini unutmam. Mutluluk gibi bir hoşnutluktur.

Aramızda kimsenin öne geçmek, ötekinin ayağını kaydırmak gibi bir sorunu yoktu. Böyle şeylerin olduğunu, ya da olabileceğini bile bilmezdim. Bizim için Türkiye Komünist Partisinden (o zamanki), dolayısıyla FKP'den ve komünist kampın politik merkezinden başka siyasal otorite yoktu. Manevi ve teorik bir otorite idi bu. Örgütsel olarak tamamıyla bağımsızdık. Parti yönetimi ile de hemen hemen hiç temasımız yoktu. Genel doğrulara göre yol almaya çalışıyorduk.

Sonraki yıllarda - itiraf ederim ki- içeriğinden boşaltılmış, yer yer histerik bir çığıtkanlık haline getirilmiş "Barış", "Barış" naralarının sinirime dokunduğu bile olmuştur. O zamanlar Sovyetler Birliğinin "saldırgan niyetleri"(?) iddiası ile sözüm ona savunma örgütleri kurulurken Batılıların apaçık kışkırtıcılıklarına yürekten karşı idim. Sosyalizmin kuruluşunun vazgeçilmez koşulu olarak uluslararası planda barışın yürekten savunucusu idim. Şimdi de öyleyim. Dergimizin adını da ben önermiştim. Barış uğruna mücadele de çalışmalarımızda büyük yer tutuyordu. Ama sonraki yıllarda bu kampanyanın ciddiyetini yitirdiği zamanlar olmuştur.

Barışseverler (Behice Boran ve arkadaşları) legal örgütlü eylemlerinden ötürü tutuklandıklarında yurtdışındaydım. Aynı şekilde "Nazım'a özgürlük" kampanyası çerçevesinde İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneğinin düzenlediği bir toplantının polis tarafından basılması sırasında da. Toplantı yerinin adından dolayı "Çiçek Palas Olayı" diye anılan bu polis saldırısında toplantıya katılan gençler hırpalanarak emniyet nezaretine götürülmüşlerdi. CHP zaten ortalıkta bir hayli temizlik yaparak iktidarı DP'ye teslim etmişti. Ne sendika vardı ne de emekçi sınıfların çıkarlarını savunacak bir parti. Ve DP gelirgelmez icraata kalındığı yerden devam etmişti. Hemen ardından Kore'ye asker sevki geldi. Bizim Barış Yolu dergisinin en çok yürek koyduğu güncel konulardan biri idi bu. Hesaplamıştık: Bir Amerikan askeri bir günde bir Türk askerinin on katına mal oluyordu, 300/30 gibi bir oran vardı. Apaçıktı. Türk askerlerinin Amerikan emperyalizminin Kore'de kurmak istediği kapitalist düzeni savunmakta hiçbir çıkarı yoktu. Tam tersine bu amaçlara karşı çıkmak yurtseverlik göreviydi. Tepkisiz kalınamazdı. İsmet İnönü, muhalefet lideri olarak, tepkisini askeri birlik sevkinde Meclis'in onayının alınmamış olması ile sınırlandırmıştı. Başka bir diyeceği yoktu. Gel de sus bakalım!

Marschal Planı çerçevesinde alınan yardım bizde traktör satın alımına harcanmıştı hesapsız kitapsız. Gençlerin birçoğu bilmezler herhalde, bir traktör mezarlığına dönmüştü Türkiye. (Zengin bir tarım ülkesi olma planları yapılıyordu da?!) Tarla kenarlarında işlevsiz, paslanmaya terk edilmiş binlerce traktör yatıyordu. "Ayranı yok içmeye!" Elin gavuruna el açmak yetmiyormuş gibi almanlar da böyle çarçur ediliyordu. Çok partili düzene geçişimizi (bir anlamda diyelim) demokratik devrimin gerçekleştiği biçiminde yorumlayanları utandırmamak için bir toprak reformcuğu olsun yapaydılar bari.

CHP'nin daha da sağında güçlere, örneğin büyük toprak sa-

hiplerine dayanan DP'den böyle bir iş beklemek olanaksızdı. Sol yön tamamıyla kapalı olunca ve politika sadece bu iki (ve daha bir iki ufak yandaşları) partinin kapalı av alanı olunca sağda yarışmayı elbette niteliklerine ve mesleklerine uygun gördüler. Ondan sonra laiklik ve halkçılık giderek "İnkilâp Tarihi" kitaplarında yazılı bir anı olarak kaldı. Ticanisinden nurcusuna, faşistinden ırkçısına çeşitli akımların demagogları yoksulluktan umarsız, karanlıkta bırakılıp neye tutunacağını bilemez hale gelmiş halkımızı avlamaya çıktılar. Dert mi ararsın yazılacak!

"Bir vur bin aah! dinle kâse-i fağfurdan"

Bizim Paris'de FKP ile ve öteki ülkelerin yurtdışı grupları ile ilişkilerimiz resmi değildi. Temsilciliğimiz belgelenemiyordu çünki. Tudeh'e (İran KP) çok önem verirdik. O yıllarda büyük saygınlığı vardı bizler arasında. Necil Paris'teki lider İskenderi'yi anlatırken kendisi de kocamanlaşırdı sanki. Çok imrenirdi Tudehlilere. Gerçekten de iyi yetişmiş, yetenekli ve güçlü elemanları vardı. Çetin bir mücadele veriyorlardı Şah'ın İran'ında. Musaddık Başbakandı o sıralar ben Paris'te iken. Petrolleri millileştirmekten dolayı başı derde girecekti.

Daha önce kişisel planda FKP ile temas kurmuş olan ve ilişkisini sürdüren Kemal Baştuji idi. Tabii TKP'nin üyesi olarak değil. Ve tabii bizi temsil etmiyordu. Beri yandan o zaman nereden geldiğini saptamaya fırsat bulamadığım bir güvensizlik de vardı kendisine karşı. Sadece dedikoduydu herhalde. Kemal Baştuji'nin kardeşi Kamuran Baştuji 1951-53 TKP davasında bizimle birlikte yargılanmıştır.

Cahit Güçbilmez hakkında da birtakım dedikodular dolanırdı. Cahit fakir bir semtte, büyük apartmanların çatı katlarındaki hizmetçi odası adı verilen küçük bir odada berber dükkanında çalışan "kızı" ile birlikte kalıyordu. Bir gün sırtında lacivert bir takım elbise ile sevinerek çıkageldi. Kumaşı ve dikişi iyi mal olduğunu belli ediyordu takımın. Ama Cahit'in ölçülerine pek uymamıştı. Prens Sabahattin'den kalma imiş elbise. Elçilik Prensten kalan bazı giyecekleri ihtiyacı olanlara dağıtıyormuş. Geçmiş zaman. Pek kuşku uyandıracak bir durum yoktu anlaşılan. Kimseden fazla bir tepki gelmedi. Aslında güç durumda olan vatandaşlarına yardım konsoloslukların ve elçiliklerin asli görevi olmak gerek. Ama bizimkiler "İçişlerinin" ve Milli Emniyetin bir uzantısı gibi çalışırlar. Halkın değil de iktidar kliğinin hizmetindedirler. Bulundukları ülkede olup bitenleri, temsil ettikleri devletin yararına ya da zararına olabilecek gelişmeleri ancak basından izleyebilirler de kendi vatandaşlarını fişlemede, jurnallemede pek gay-

retlidirler. Bu yüzden elçiliklerle sıkı fıkılık hoş görülmez. Paris'te kendi grubumuz dışında kalan çevre ile ilişkimiz örgütsel olmadığından siyasal anlamda da içli dışlı değildik. Solcu eğilimimizden başka jurnal edilebilecek bir şeyimiz yoktu. O da herkesin bildiği bir şeydi. Onun için merhaba dediğimiz herkesin şeceresini araştırmak gerekmiyordu. Gene de aklımda kalmış. Elbette ki uyanık olmak, dost bilinenlere karşı bile gereklidir.

Cahit o kılığı ile yüzyılın başından çıkıp gelmiş bir "tip" olmuştu. Gözlükleri ve sivri sakalıyla da Troçki'yi akla getiriyordu. Troçkiçilik te pek makbul bir şey sayılmıyordu o zamanlar. Kısa bir süre sonra giysiyi de elden çıkarmak zorunda kaldı herhalde. Bir daha sırtında görmedik. Bu kadar yoksul bir yaşamla ajanlığın bir arada yürüyeceğini pek sanmıyorum. 60 lı yılların sonlarında Cahit Güçbilmez'in büyüklerden bir Fransız gazetesinin Ortadoğu muhabiri olduğunu ve "Cumhuriyet"te de bir iki yazısının yayınlandığını anımsıyorum. Aydınlık Sosyalist Dergiden ayrılıp Proleter Devrimci Aydınlık (PDA) adını taktıkları Mavi Aydınlık'ı çıkaranlardan biri olan Erdoğan Güçbilmez Cahit Güçbilmez'in kardeşidir.

Kurye

Bir günün biri bir haber aldık Parti'den. Ve benim Türkiye'den gemiyle Marsilya'ya gelip dönecek bir arkadaşla, yani bir parti kuryesi ile görüşmek üzere oraya gitmem gerekti. Fransa'da bugün bile hala en yaygın toplu taşıma aracı trenler. Hemen hemen tüm gelişmiş ülkelerde olduğu gibi demiryolunun karayolundan daha büyük yeri vardır taşımacılıkta. Demiryolu ağı bir hayli gelişkindi daha o zamandan. Sonra arabalılara da oto-yollar yapıldı. Ama gene de hızlı trenler gözde. Fransızlar gelişmişliği, bizde olduğu gibi ithal malı petrole dayalı karayolları oranını yükseltmek sanma tuzağına düşmediler. Bizde İkinci Dünya savaşından bu yana bir metre ray döşenmedi. Bu ihanet değil de nedir?

Gerek yolda giderken gerekse Marsilya'da kendime dışarıdan biri gibi, kendimi bir filmde seyrediyormuşum gibi baktığımı hatırlıyorum. Gençlik! Aynı işleri Alman işgali altında aynı trenlerde yapmış olanları düşünmek heyecan vericiydi. Pek çok film seyretmiştim Fransız demiryolcuları ve tren yolcuları üzerine. Anıları çok taze olan bu mücadeleyi yürütenlerin cesaretlerine ve becerilerine her zaman hayranlık duymuşumdur. İkinci Dünya Savaşının ve genellikle tüm zamanların anlamlı kahramanlıklarına, insanlık kavgasının mücahitlerine olan

saygı, sevgi ve özellikle de teşekkür duygularım hiç küllenmemiştir Biraz et, sinir ve kemikten ibaret olan insan vücuduna onca da yanıklılığı veren inanç ve bilinç karşısında duyduğum derin saygı beni ağlatasıya etkilemiştir hep. Ve en kötü, en karanlık günlerde onların anıları ufkumu aydınlatmış, bana gelecek umudu vermiş, yaşama sevincimi yitirmeme engel olmuştur.

Politikamız konusunda yeni ve önemli bir öneri ya da talimat getirmedi bizim kurye. Düzenli bir temas kurmanın ilk denemesiydi bu daha çok. Gerçekten de başarıyla yürütülebilirdi bu yolla haberleşme ama.. Bir daha buluşmak kısmet olmadı.

Benim Marsilya'da bulunduğum gün demiryolları grevi patlak verdi. Trenler işlemiyordu. Marsilya'da kalacak yerim olmadığı gibi Paris'e dönmek zorundaydım da. Düzenli otobüs seferleri yoktu Paris-Marsilya arasında. Dedim ya Fransızlar treni yeğliyorlardı. Geçici olarak bir şeyler düzenlenmiş olmalı. Bizim o zamanki İstanbul-Ankara otobüslerini andıran bir araçta yer buldum ve grev kırıcılığını fazla ölçüp biçmeden atladım. Hala biraz vicdan azabı kalmıştır içimde... Yolcular daha çok Fransa'nın taşra insanlarıydı. Paris insanından bir hayli farklıydılar her halleriyle. Yadırgamıştım bunu.

Bizde İkinci Dünya Savaşından sonra palazlanan taşra eşrafı, daha önce de değindiğim gibi, İstanbul'un eğlence yerlerinde bol para bırakır olmuştu. Kalkınmamızın göstergesi olarak!! Bir "Hacı Ağa" edebiyatı türemişti basınımızda özellikle karikatür konusu olarak. Bindiğim otobüsteki koltuk komşum Fransız her ne kadar tarla kavruğu çehresi ile, kılığı ile pek varlıklı görünmüyorduysa da -ellerinde şövalye yüzükleri bile yoktu- davranışları ile ve özellikle de mantalitesi ile bizimkileri pek andırıyordu. Hele kafasındaki "kadın" kavramı ile. Bir hayli şaşırtıcı bulmuştum. Hacıağalık bize özgü değildi demek.

Kültür farklarını ve tarih, coğrafya, iklim, din, ulusal gelenek-görenek vb. gibi ögelerin ulusal yerel kültür üzerindeki etkilerini elbette ki yadsımıyorum. Ama bilindiği gibi Batı'da ulusal ve bölgesel özelliklere "kültür farklarına" çok büyük bir önem verilir oldu göçlerin çoğaldığı son yıllarda. Ya da bu önemi fazla başa kakar oldular. Bu vurgulamada her zaman ari hristiyan-batının, hatta yahudi-hristiyan kültürün üstünlüğü anlayışı vardır. Bu kültür dışındaki öteki zavallılar, temele dokunmasına izin verilmeyecek belki süsleyici, renklendirici ögelerdir batılılar için. Öteki kültürlerden olsa olsa yemek çeşnisi kültürü öğrenilebilir örneğin. Oysa derine inildikçe insanların ortak yanlarını bulursunuz, insanlığın ortak özelliği "insan

olma kütürü"nü bulursunuz.

Toplumsal davranışlar bütününü, genel anlamda belirleyen üretim tarzı aşamasında varılmış olan düzeydir. Tek tek insanların tavırlarını, davranış biçimlerini ise özellikle belirleyen sınıfsal, dolayısıyla ideolojik bakış yanında genel bilgilenme düzeyidir. Oturup kalkman, jestlerin gündelik hayatta ve üretimde vücudunu nasıl kullandığına bağlıdır. Ben böyle görüyorum. Örneğin burada, İsveç'de genel kültür düzeyi ile, dünya olaylarına bakışı ile eşleştiğim bir İsveçli ile daha çok benzeşiyor ve anlaşıyorum da kendi ülkemin bazı insanlarını yadırgıyorum; dil ve ulusal gelenek birliğine karşın anlamakta ve kaynaşmakta güçlük çekiyorum.

Evet, gene Paris'e dönersek, hergün yeni bir durum doğuyordu. Zorunlu olarak bir şeyin peşinden koşmak gerekiyordu. Sayıca çok değildik. Sık sık iş başa düşüyordu. Ve ara sıra hastaneye gitmeyi bile aksattığım oluyordu. Bunda biraz da psikiyatride, belki henüz içine girememekten dolayı aradığımı bulamamış olmanın ve ülkemin insanlarının içinden çıkılmaz sorunları ile uğraşmayı, karınca kararınca bu yolda katkıda bulunmayı, tek tek Fransız insanlarının sağlıklarını dert edinmekten daha anlamlı görmenin de etkisi vardı. Yabancı seyirci bir doktor olmak kadar tatsız bir şey yoktur. Yabancı ihtisas öğrencileri ücretli ve sorumlu olamıyorlardı. Doktor olarak ihtisas da yapabileceğim bir iş bulamıyordum. Bunun için çalışma müsaadesi gerekiyordu vb. Böyle olunca işe dört elle sarılamıyorsunuz. Tıp somut bir bilim dalı. Hasta ile başbaşa kalmalısınız. Yoksa ilginiz zayıflıyor. Çünki etkinizi deneyemiyorsunuz, etkinizin semeresini alamıyor, bu anlamda ödüllenmiyorsunuz. Kişisel deney biriktiremiyorsunuz. Mesleğinize yabancılaşıyorsunuz. Bir de işitme güçlüklerini katın. Her zaman her yerde karşı karşıya teke tek temas olanakları hazırlıyamazsınız ki, hele böyle konuk durumunda iken. Zorunlu tepkisizliğinizi, suskunluğunuzu gene siz kendiniz eksiklik gibi algılarsınız. Kavrayışsızlık, yahut yetersizlik gibi değerlendirildiğinden kuşkulanırsınız. Yabancı bir dilde konuşan psikiyatri hastalarının iç dünyasına girmek çok zordur. Sizi dışlar. Bu güçlük size yetersizlik duygusunun acısını tattırır. Daha vaktim var, daha vaktim var, kendimi hazırlamalıyım dersiniz. Günler geçer gider. Acil olan, yüreğe daha çok işleyen ön plana geçer, kafana da enerjine de egemen olur.

Saide hanıma Paris'ten yazdığım mektupların elimde olmasını isterdim şimdi. Türkiye'ye, kime olursa olsun, yazılmış mektuplarda et-

kinliklerimiz konusunda ayrıntılar hatta genel yönelimler bulmak olası değildir elbette. Ama ne de olsa bir genç kızın çevresine ve dünyaya bakışını yansıtan çok şeyler çıkabilirdi karşımıza.

Saide hanım o yıl baharda küçük kızkardeşimle birlikte Paris'e geldi. Kendi akrabalarından birinin o tarafa yük getiren gemisiyle yolculuk edebilme olanağını değerlendirmişti. Ancak hırçındı Saide abla, bana karşı, kızkardeşime karşı hırçın. Kendisi ile herşeyi paylaşmadığıma mı içerliyordu? Mücadeleye aktif olarak dalmamdan mı ürküyordu? Yoksa Rıza ile arkadaşlığımızdan mı tedirgindi? Bilmiyorum.

Rıza

Rıza İranlı bir gençti. Uzun zamandır ülkesinden uzakta yaşıyordu. Kendisini, New York'da eşi ile birlikte Nilüfer'lere geldiklerinde tanımıştım. Rıza gazeteci idi. O kış Paris'e geldiğinde beni aramıştı. Kısa bir süre de bizim otelde kalmıştı. Bir süre de hastanede yattı. Kalbinden rahatsızdı. Sonra da Fransız olan eşinin ailesinin Paris'in özen görmüş (mutena) semtlerinden Neuilly'deki muazzam dairelerinde onların konuğu oldu. Eşinin babası devlet bürokrasisinin en üst kademesine yükselmiş, muteberandan bir adamdı. Ama kızı ve damadı çocuklarına Lenin'in ilk adlarını koyacak kadar komünist. Her ne kadar insan hem Fransızcada hem de Acemcede kullanılırlığı olan adlar bulmanın güçlüğünü düşünse de (öyle bir dertleri de olmamıştı sanırım) bir irkiliyordu oğlanların adlarını duyunca. Bence gereksizdi. Alışamadım. Ben enternasyonalistliği böyle anlamıyorum. Ama Rıza gerçekten bir dünya vatandaşı idi. Ve değerli bir insandı.

Gün ve Necil ile o büyük eve Rıza'yı ziyarete gittiğimizde ev sahipleri de hoşgeldiniz diyorlardı bize, hatırımızı soruyorlardı. Özellikle ev sahibesi hanım. Kültürlü, görgülü ve sanıyorum bayağı akıllı bir kadındı. Rıza'nın eşi, işi gereği, çocukları ile birlikte Amerika'da kalmıştı, henüz dönmemişti. Rıza geniş kültürlü bir arkadaştı, marksistti. Bizimle olan ahbaplığı nedeniyle çevremizdeki Türkleri de azçok tanıyordu ve yeteri kadar bilgili ve olgunlaşmış bulmuyordu onları. Bunu söylediği zaman çok üzülmüş ve çok utanmıştım. Karşı da çıkamamıştım tabii. Rıza çapında bir adamımız yoktu.

Rıza gazeteciydi ve hepimizden yaşlıydı. Yani dünyada olup biten her şeyden haberdardı. İngilizceyi ve Fransızcayı çok iyi biliyordu. Kendisine ilgi göstermemin ilk nedeni bize hocalık edebilecek durumda olmasıydı. İyi niyetli ve dosttu. Adam yerine koy-

duğum bir arkadaştı.

Evet, öyle görünüyor ki Saide abla Rıza ile aramızdaki dostluğun sevgiye dönüşmesinden, belki de oralarda kalmama neden olur düşüncesiyle çok telaşlanıyordu. Oysa kesinlikle böyle bir "tehlike" söz konusu değildi. Bir kere böyle önemli bir konuyu düşünüp taşınacak vaktim yoktu. Ama dediğim gibi, ciddi ve uzun süreli bir beraberliği göze almadan, geçici heveslerle kimseye yakınlık göstermezdim. Kimsenin duygularıyla oynamaya da hakkım olmadığını düşünürdüm. Üstelik Rıza zaten evli idi. Kadınlar, hele komünist kadınlar arası dayanışma aşktan önce gelir bende. Tartışmaya bile gelmez bu konu. Bir de benim için bir yabancıydı Rıza. Bu iki engel yeterdi de artardı bile. Onun müslüman bir ülkeden oluşu ve ülkelerimiz arasındaki kültür yakınlığı bir şeyi değiştirmiyordu benim için. Türkiye halkı her şeyden önce gelir. Ülkem hakkında aynı duyguları ve özlemleri benimle aynı ölçüde paylaşmayan, doğal olarak paylaşamayacak olan, belki benim ülkemde yaşamak istemeyecek, kendi ülkesine karşı görevleri olan biriyle uzun süreli bir arkadaşlık kuramazdım. Ülkemi değiştirmeyi de aklımdan bile geçiremezdim. Bugün de aynı şekilde düşünüyorum. Yabancı ile evli dostlarım beni bağışlasınlar. Bu özel bir sorun, ben yalnızca kendim için konuşuyorum. Ne var ki herkes bir şaşırıyor peşin, milliyetçilik gibi algılıyor. Değildir. Gerçekçiliktir. O kadar çok sakıncalar ve olumsuzluk nedenleri sıralıyorum ki, görüşüme hak vermek zorunda kalıyorlar. Dünyamız ve insanlık henüz bu olumsuzlukları ortadan kaldıracak aşamaya gelmedi. Bir kere kadının erkeğin ülkesini benimsemesi, o ülkenin vatandaşı olması bekleniyor, erkek egemen toplumun normları ile bakılıyor bu işe. Şimdilerde ise daha gelişmiş, daha "kapitalist" olan ülkeye adapte olmak yeğleniyor. Ve de çocuklar daha doğuşlarından o ülkenin malı oluyorlar pek çok şeyleriyle. Her neyse bana, hiç olmayacak bir iş gibi gelmiştir bu her zaman.

Ama gene de Saide hanımın kuşkularını gidermek için hiçbir davranışta bulunmadım. Hiçbir şey yapmadım. Özellikle yapmadım. Yaşamıma hiç kimsenin yön veremeyeceğini öğrenmesi ve kabullenmesi gerekiyordu artık.

Zavallı Rızacık o zamandan sonra bir yıl bile yaşamamış. Kalbinden hastaydı dediğim gibi. Biz Berlin Gençlik Festivalinden ayrılırken onu orada hastanede bırakmıştık. Bir daha da görüşemedik. Yaşamayı ne kadar seviyor ve tabii ne kadar da hak ediyordu. Ölümünden ancak onbeş yıl sonra öğrendiğime göre ya o zaman Paris'e

dönüşte ya da kısa süre sonra başka bir yolculuktan dönüşte trende kriz geçirmiş. Genç ve sağlıklı görünen kompartıman arkadaşından, kendi sağlığını ileri sürerek alt ranzayı kendisine bırakmasını rica etmiş. Severek kabul eden delikanlı üst ranzaya çıkmaya çalışırken iki tahta bacak düşmüş yere. Bacaklarını savaşta kaybetmiş bir partizanmış yol arkadaşı. Hangi ülkeden olduğunu bilmiyorum. Rıza, - belki biraz aceleci ama masum- bencilliğini kendine yedirememiş. hasta kalbi yol açtığı bu tatsızlığa katlanamamış. Rıza'nın sonu böyle.

Rıza,

- Ne istediğini senin kadar iyi bilen başka birini görmedim,

demişti bir gün bana. Bir keresinde de

- Kusursuz insan olmaz. Herkesin kusuru vardır. Senin kusurların çok az, buyurmuştu. Korkudan "nedir o kusurlar?" diye sormamıştım. Dinlemeyi göze alamamıştım anlaşılan. Çünki yılan dilliydi ve kül yutmazdı. Gel de sor bakalım! İltifatına (tabii eleştirisine de) kulak verdiğim nadir insanlardan biriydi. 40 yıl sonra bile kulaklarında çınlayacak iltifata, kulaklarına küpe olacak eleştiriye kulak vermez de ne yaparsın!

BERLİN FESTİVALİ

Festival yolculuğu

Böylece festival konusuna gelmiş olduk. Evet, o 1951 yılı "Barış için III. Dünya Gençlik Festivali" yılıydı. Savaştan sonra sosyalist ülkeler gençlik festivalleri düzenliyorlardı. Her iki yılda bir, yaz aylarında, bir başka ülkede yapılıyordu festival. O yılki Berlin'de olacaktı.

Dünyanın dört bir yanından gelen gençler iki hafta boyunca festival kentini dolduruyorlar, kentin sokaklarında, salonlarında, alanlarında birbirleriyle kaynaşıyorlar, kardeşleşiyorlar, daha iyi bir dünya yaratma azminin heyecan ve coşkusunu yüreklerine doldurarak ülkelerine dönüyorlardı. Birbirlerini, birbirlerinin ülkelerini daha yakından, daha somut olarak tanıyor ve birbirlerini sevmeyi öğreniyorlardı. İnsan olmanın onurunu ve sevincini birlikte yaşıyorlardı. Birbirlerini tanımayı ve sevmeyi öğrenen gençlerin ve özellikle çalışan yığınların birbirlerine kolay kolay silah çekmeyecekleri açıktı. Barış ve enternasyonalizm tohumları, bu sevgi ortamında ve daha iyi bir dünya yaratma özlemi ve inancı ile beslenerek filizlenecek, gür ve sağlıklı bir biçimde dal budak salacaktı. Tüm dünya gençliğinden bir barış ordusu yaratmak, şimdiki dünyaya bakarsanız bir ütopya gibi görülebilir. Ama o zamanın gençliği böyle düşünmüyordu. Barışın vazgeçilmez koşulunun, kapitalist-emperyalist çıkar çelişkilerini ortadan kaldırmak olduğunu oraya gelen aşağı yukarı herkes biliyordu. Bir araya toplanmanın bir amacı da gençlerin bildiklerini ve kendi özel deneylerini birbirlerine aktarmalarını sağlamaktı kuşkusuz.

İki üç yıl sonra askeri mahkemede savunmamı yaparken "Berlin'de hayatımın en mutlu 15 gününü yaşadığımı" söylemiştim. Önceden hazırladığım bir söz değildi bu. Söylerken de içimden propaganda mı koktu, fazla mı ajitasyon oldu diye düşünmüştüm. Gösterişten, ısmarlama laflardan hiç hoşlanmam. Duyduklarını en güzel biçimde dile getirmek başka şeydir kuşkusuz. Duruşmadan sonra da "Abarttım mı?" diye uzun uzun düşündüğümü anımsıyorum. Duruşmalar dinleyicilere kapalı da olsa beni dinleyen dava arkadaşlarımın önünde az ya da çok abartılı bir dil kullanmamın, festivalin bende yaşayan heyecan ve coşkusunu onlara da geçirmek istemiş olmamın bir yanlışı yoktu elbette. Ben sadece gelişi

güzelsöylenmiş bir söz müydü, yoksa ölçüp biçtiğimde de öyle miydi onu merak etmiştim. Serde doğrucu davutluk var ya! Öyleydi gerçekten. Ve böylesine kitlesel, 15 günlük bir süreklilik gösteren (anılarda acıya dönüşmeyen) ve de sorumsuz, bedelsiz, tam gençliğe -ya da daha doğrusu geleceğin dünyasına- özgü bu çeşitten bir mutluluğu sonradan da bir daha yaşamadım desem yalan olmaz.

Türkiye'den gencecik bir kız (Erem) yolladılar bize festivale katılmak üzere. Bir erkek arkadaş da (Halim Spatar) Almanya'da okuyan bir başka arkadaşla (Yılmaz Gülen) birlikte gelecekti. Biz Paris'liler fazla geniş olmayan bir kadro ile katıldık. Kim nasıl gitti anımsamıyorum şimdi. Önemli de değil. Her gün binlerce genç Paris'ten doğuya doğru yola çıkıyordu. Amerika'lardan, bir kısım Afrika'lardan gelenler Paris'ten geçiyorlardı. Trenler tıklım tıklım doluyordu. Ben tek başıma yolculuk yapmıştım. Sanıyorum en son yola çıkandım. Yıldız ilk gidendi.

Tren yolculuğunu birlikte yaptığımız Güney Amerikalıların sıcaklığını, coşkusunu hiç unutmamışımdır. İyi ki onların arasına düşmüşüm. Paris'ten sonraki o ilk gece boyunca şarkı söyleyip dans ettiler, evet o daracık yerde dans ettiler. Kompartımanlara bölünmemiş bir vagondu, herkes birbirini görüyordu. Sabaha kadar sambalar mambolar birbirini izledi. Burada şunu hatırlatmak isterim. Sambalar, mambolar Latin Amerika insanının kendi danslarıdır. Bizde olduğu gibi bir grup kozmopolit gençlerin Batı özentisi eğlenti biçimleri değil. Dans, oyun, karaderililerde olduğu gibi Latin Amerikalılarda da yaşamın kendisi, bir çeşit yaşam biçimi oluyor, bir kendi kendini ifade etme, gerçekleştirme aracı. Güzel bir araç. Estetik bir araç. Bizim devrimci gençlerimizde oyunu, vücutla eğlenmeyi küçümseme, horlama eğinimi vardır nedense. Oturup saatlerce fosur fosur sigara içmeyi, bardak bardak çay devirmeyi hatta hatta kağıt oyununu daha devrimci bulanlar az değildir ne hikmetse! Sonra da yarım metre yüksek atlayamazlar, bir saatlik yürüyüşe dayanamazlar.

Yerden hemen hemen bir karış yükseklikteki bir çıtanın altından yere ve çıtaya sürtünmeden, arka üstü ve tempo eşliğinde geçeni ilk kez o zaman görmüştüm. Bu işin ustası bir oğlan vardı. Uruguaylıydı yanılmıyorsam. İnce uzun, soluk yüzlü Venezuellalı bir çocuğu hep anımsarım. Bilinçli bir yurt ve halk sevgisinin ışığı vardı yüzünde. Ülkesinin sorunlarını iyi biliyor, akıllı çözüm yolları öneriyordu. İmrenmiştim ona. İngilizceyi Fransızcayı karıştırarak konuşuyorduk.

İsviçre'den Avusturya'ya geçtikten sonra tatsızlıklar başladı...

Amerikalılar, Fransızlar, (İngilizler belki de yolumuzun üzerinde değildi, onları anımsayamıyorum) İnsbruck diyorlar, Salzburg diyorlar iki de bir trenleri durduruyorlar, pasaport kontrolu yapıyorlardı. Ellerinden geldiğince festivale katılımı engellemeye çalışıyorlardı. Bir sürü genç orada burada bir bahaneyle tutuluyor, trenler gidiyor gençler yollarda kalıyorlar. Benim içinde bulunduğum vagon her nasılsa Linz'e kadar gelebiliyor. Linz'de trenden inip kuzeye çıkmamız gerekiyor artık. Avusturya toprağındayız. Avusturya savaşın yenik ülkesi bilindiği gibi. Savaşı kazanmış ülkelerin askeri denetimi altında bulunuyor hala, işgal bölgeleri var. Linz'de kala kala göreli olarak ufak bir grup kalmışız. Yolu, nasıl gidileceğini bilenler var galiba. Tramvaya biniyoruz. Kentin içinden geçerek bir köprüye varıyoruz. Köprünün öteki başı Sovyet bölgesi. Karakol barakası var köprünün bitiminde.

Sovyet yetkilileri de durumu biliyorlar. Oradan buradan bir sürü "kaçak" kafile geliyor her gün. Onun için sıkı bir kontrol yok. Gene de yol boyunca arkadaşlık ettiğimiz Pablo bana, "sen şöyle kenarda dur, göze çarpma" diyor. Türkiye vatandaşıyız ya. Bizi sovyetlerle kanlı bıçaklı mı sanıyor ki diye gülümsüyorum. Biraz da içerliyorum doğrusu. (Amerikan uydusu muamelesi görmeye alışmamışız o zaman). Pablo Latin Amerikalı, çiçeği burnunda bir gazeteci. Bayağı zeki bir delikanlı, uyanık.

Yanılıp da pasaportlara damga basmıyor yetkililer. Geçiyoruz. Daha doğrusu giriyoruz Sovyet bölgesine. Ordan ötesi düz! Sınırdan Çekoslovakya'da kamp gibi bir yere götürüyorlar bizi. Orada başka yerlerden gelen bir sürü genç toplanmış. Sanıyorum bir okul binası idi. Ağustos ayı okullar tatilde. Durmadan yeni gelenler oluyor. Bir ara kalabalığın arasında Rıza'yı seçiyorum. Kırk yıllık gurbetten dönmüş gibi seviniyoruz ikimiz de. Ne de olsa kendimi biraz yalnız hissettiğimi bu sevinmeden anlıyorum. O kargaşada bizimkileri nasıl bulacağımı düşünüp duruyordum hep.

Gece oluyor, ay ortalığı aydınlatıyor. Herkes ortalıkta. Pablo bir masanın üzerine uzanmış, uyanık geçen 24 saatten sonra dinlenmeye çalışıyor. Sıska bir oğlan. Yanına gidiyorum. Mahallesini anlatıyor bana. Yahudi olduğunu söylüyor, içtenlikle ne övünerek ne de yerinerek. Ama neden anlatıyor bilmiyorum. Sağırlığıma karşın iyi dinleyiciyimdir her zaman. Belki bu yüzden. O zaman Sovyet bölgesine geçerken beni sakınma refleksinin yahudiliğinden mi ileri geldiğini çözümlemeye çalışıyorum kendi kendime.

O kadar uzun zaman ne yeyip içtiğimiz hiç aklımda değil. Uyuyup uyumadığımı da bilmiyorum. Ama ertesi sabah pırıl pırıl ışıyor gün bunu biliyorum. Aslında hava hep güzeldi, ne de olsa ağustos ayı. Ne var ki havanın tadına varacak keyf bırakmadı Amerikalılar. Bu yolculuk üzerine, durdurulan trenler, indirilen kafileler üzerine bir şarkı yapılmış. Bunu birkaç yıl önce duydum. Devrimci Alman gençlerinin repertuarında imiş bu şarkı da. Duygulu bir ezgisi varmış, destanımsı. Yıllarca konuşulmuş bizim Festival yolculuğu Avrupalarda. Ve de işte destanlar düzülmüş üstüne hala anımsanan.

Günlük güneşlik bir sabahın içinden bir sevinç kervanı gibi geliyor kara trenimiz, bizdeki gelin arabaları gibi süslenmiş. Salkım salkım neşe ve coşku sarkıyor pencerelerinden. Bu kez kuzeye doğru yol alıyoruz. Prag'ın kıyısından geçiyoruz. Uzaktan seyrediyoruz Prag'ı. Yüksek bir tepecik üzerine oturan kalesini derince bir vadi ayırıyor yolumuzdan. Koyu kırmızı tuğla renkleri egemen belleğimdeki Prag imgesinde.

Ayrı ayrı zamanlarda yola çıkan, ayrı yollardan gelen delegasyonumuz sonunda Doğu Berlin'de buluştu. Doğu Berlin, başkent olduğu düşünülemeyecek kadar tenhalaşmış bir kentti o zaman. Besbelli ki yerle bir edilmişti. Ama hiçbir tarafta yıkıntı harabe görmedik. Seyrek de olsa yepyeni yapılar yükseliyordu, özellikle merkezde. Kent temizdi. Tramvay işliyordu kent içinde. Batı Berlin'de öğrenci olan arkadaşımız;

Batı Berlin'de tas taş üstüne konmamıştır. Yıkıntılar da kaldırılmamıştır, savaştan çıktığı gibi duruyor kent,

demişti o zaman. Nereden nereye geldik!...Hiç unutmamışımdır arkadaşın sözlerini. Neredeyse "Atıyor muydu?" diyeceksin. Sonraları özellikle "Alman mucizesi"(!) zamanında kıskanç bir şaşkınlıkla hep bu durumu düşünmüşümdür. Neden? Gene hiç unutmadığım bir başka anım da şu: Toplantılar, gösteriler oluyordu. Bir gün sahne arkasında, galiba konuşma sıramızı bekliyoruz. Heyecan da var doğal olarak. Birinin elime tutuşturduğu sigarayı bizde yapıldığı gibi orta yere atamadım da, uzandım, duvarla taş döşemenin kesiştiği yerde söndürecektim. O ana kadar farkına bile varmamış olduğum, nereden çıktığı belli olmayan kocaman bir Alman görevlisinin anlamadığım sözlerle beni paylamasının anısı bile yüzümü kızartır. Takdir duygum belki utancımdan da büyüktü ve o ne kadar haklıydı. Sosyalist kamu malının, emekçi halkın alın terinin bu kadar dikkatli bir özenle korunması bende büyük bir saygı uyandırmıştı. Fransa böyle değildi.

Böyle bir bilinç gelişmemişti. Adam sadece "Alman" mıydı yoksa sosyalist bilinçle mi davranıyordu? Birincisini kıskanacaktım, ne de olsa uygarlıktı, bizde -hala- olmayan bir uygarlık. İkincisiyle övünç duyacaktım.

Bize, yani Türkiyeli festival konuklarına ayrılan yer kent merkezinden biraz uzaktaydı. Bir çiftlik binası gibi yayvan tek katlı bir yapı idi. Hans adında bir mihmandarımız vardı. Kısa kollu mavi bir gömlek giyerdi hep. Tertemizdi. Her zaman evrak çantası yanında olurdu. Pek ortak dilimiz yoktu ama çok iyi anlaşıyorduk. Ne kadar iyi niyetli olduğu her halinden belli oluyordu. Bizi hoşnut etmek için elinden geleni yapıyordu Hans.

Akşamları günün programını bitirip de "evimize" döndüğümüzde vakit gece yarısına yaklaşmış olurdu. Koca bir masayı donatılmış bulurduk. İftar ya da daha doğrusu sahur sofrası gibi. Çeşit çeşit Alman sucukları, salamlar, vb. Sanırım binlerce masa kuruluyordu böyle her akşam. Ve sadece o kadar da değil. Aklımda yanlış kalmadı ise biz festivale katılanlar sadece yol paramızı, özel masraflarımızı ödemiştik. Başkaca her şey festivali düzenleyenlerce ödeniyordu. Bir akşam bütün delegasyon başkanlarını akşam yemeğine davet etmişti Başkan Ulbriht. Delegasyon başkanı olarak ben de katıldım. Saray bahçesi ya da park olması gereken dev ağaçların süslediği çok güzel bir bahçede dörder kişilik masalar hazırlanmıştı. (Sans souci bahçesi mi idi acaba?) Bir Afrikalı delikanlı, bir Kolombiyalı, bir de ben aynı masada ağırlandık. Dördüncüyü unuttum. Masa komşularım hep erkekti, pek de konuşkan değillerdi ne yazık ki. Protokol ziyafetleri her yerde can sıkıcı oluyor galiba. Adet yerini bulsun diye yapılan toplantılardandı. Benim için ilginç değildi.

Bizlere bu kadar cömertçe ikram etmenin sosyalist ülkeler halklarına neye malolduğunu merak ediyordum. Bu konukseverlik karşısında utanıyordum. Beri yandan bu ikramcılıktan gurur duymuyor da değildim. Öyle ya, kendileri savaşın yaralarını henüz saramamış bile olsalar, kendi halklarına daha iyi bir gelecek yaratma andına bağlanmaya gelen dünya gençliğine cömertçe kucak açıyorlardı. Enternasyonalizmin, kardeşleşmenin en güzel örneğini veriyorlardı.

15 gün içinde hiç boş durmadık. Hepimiz birlikte ya da ayrı ayrı birçok toplantı ve tartışmalara katıldık. Akşamları genellikle sanatsal olaylara, gösterilere yer veriliyordu. Bir gösteriden güzel güzel İranlı kızların oyunlarını anımsıyorum. Çok etkilenmiştim. Şah'ınİran'ından geliyorlardı. Hem de bayağı kalabalıktılar. Ama

bence o gecenin yıldızı "I am a negro" (Ben bir karaderiliyim) diye çok güzel bir şiir okuyan çok yakışıklı bir kara delikanlı idi. Paul Robeson'dan sonra kara adamın "fizik" üstünlüklerinin de ikinci bir temsilcisi, ışık ve enerji yüklü bir yontu gibi sahnede yükseliyordu. Sesine böylesine bir anlam zenginliğini; isyanı ve övüncü, sevecenliği ve kini, ezilmişliği ve başkaldırıyı ve de geleceğe inancı katabilmesine hayran olmamak elde değildi, nefes almadan dinlemiştim.

Berlin dolup taşıyordu. Öyle kalabalık delegasyonlar vardı ki gösterişsiz ufacık grubumuzdan utanıyorduk neredeyse. Franko İspanya'sından gelenlerle ve Yunanlılarla yakın düşmedik. Yunanistan'da da faşizan bir rejim vardı Yunan Demokratik Ordusunun yenilgisinden sonra. Buna karşılık tüm Orta-Doğulular bölgesel bir toplantı yapmıştık. Bölgedeki Amerikan çıkarlarını, Amerika'nın bölge siyasetini ve daha o zamandan ülkelerimizin dört bir yanında konumlanmış olan "Üsleri" tartışmıştık. Türkiye NATO'ya girmemişti henüz. Ama sade Doğu Karadeniz bölgesinde bilmem kaç tane Amerikan radar üssü vardı, tabii Sovyetlere yönelik ve de CHP hükumetleri zamanından kalma. Ya! Orta-Doğu'nun siyasi coğrafyası da bugünkinden çok başkaydı.

ABD grubu belki de en kalabalık olandı. O zaman en ilginç bulduğum kafile başkanı onlarınkiydi. İri yarı, enerjik, kişilik sahibi genç bir hanımdı. Açık bir insandı. "Amerikalıyım" diyen bir hali vardı. Bunu hiç de olumsuz yorumlamamıştım o zaman. Büyük bir gençliğin temsilcisi olarak buna hakkı vardı. Amerikan rejiminin ve Amerikan emperyalizminin pis işleri yüzünden Amerikan halkının iyi niteliklerini de yadsıyacak değiliz ya!

İnsanoğlunun gökyüzüne fırlattığı sanatın böylesine zevkine varmamıştım o zamana kadar. Böylesine zengin ve çeşitli havai fişek şöleni görmemiştim. O patlamalardan doğan güzellik aydınlık umutlar gibi yıldız yıldız yağıyordu yeryüzüne göklerden. İnsan daha gelsin daha gelsin istiyordu. Şimdi bu işleri çok ilerlettiler bilindiği gibi. Böyle kalabalıklarla ortaklaşa yaşanan güzellikler heyecanlandırmıştır beni her zaman. Çocuklar gibi sevinirim, ve de hala. Yeter ki bu sevinci ve bu ortaklaşmayı hak edesin. Hafiflik sayanlar, devrimciliğe yakıştırmayanlar olur mu bilmem!

Festivalin kapanışından önce büyük bir alanda bir stadyumda genel bir şenlik düzenlenmişti. Dünyanın dört bir yanından gelen gençleri düşünün: renk renk, boy boy, kız erkek omuz omuza, elele marşlar söylüyorlar. Örneğin enternasyonali ve daha başkalarını. Fes-

tivalin gençlik marşı da güzeldi bence. Biz Fransızcasını söylüyorduk. Fransızcaya iyi gidiyordu. Sonraki yıllarda da kendi kendime, özensiz de olsa hep söylemişimdir. Bana güç vermiştir kötü günlerde. Bazı durumlarda anıların da bindirmesiyle aşırı duygulandığım, sesimin boğazımda düğümlendiği de olmuştur.

Marşın sözlerinin yazarı da oradaydı, festivalin konuğuydu. Nazım tanıştırmıştı onu bize. Ama festivalin baş konuğu Nazım Hikmet'ti, bizim Nazım. Medarı iftiharımızdı o.

Onbinlerce genç ses "Evet, halklara mutluluğu getireceğiz, korkuyu ve savaşı sonsuza değin, bir daha geri gelmemecesine yeryüzünden süreceğiz" diye, Sostokoviç'in coşkulu, dinamik müziği eşliğinde and içiyordu. Bu marşları, müziği ne kadar seviyorduysam dakikalarca süren tempolu kişi alkışlamalarını o kadar sevmiyordum. Marş, müzik biter bitmez biri bir yerden başlıyordu hemen: "Stalin, Stalin!...." diye. Stalin sosyalist dünyanın tartışmaşız lideri idi. Elbette ki tüm dünyanın II. Dünya savaşındaki katkılarından dolayı ona ve özellikle de Sovyetler Birliği halklarına teşekkür borcu vardı. Stalin'in ve sosyalist halkların yüceltilmesine hiç de karşı değildim. Ama böyle her dakika Stalin'i gündeme getirmek işi oyunlaştırıyordu bana kalırsa. Sevgi ve saygı duyguları ciddileşmeye, derinleşmeye ya da anlam ve gerekçe kazanmaya fırsat bulamıyorlardı diyeceğim. Beri yandan Stalin, kendisi, yoldaşlarıyla ilişkilerinde alçakgönüllü bir adamdı. "Tevazu (alçakgönüllülük) devrimcinin süsüdür" sözü Stalin'indir.

Üstelik bu tavır zamanın "Cephe" politikasına da aykırı düşüyordu. O gençlik içinde marksist ve sosyalist olmayan sadece iyi niyetli barış yanlısı kişiler de vardı. Festival zaten barış için gençlik festivali idi. Elbette ki barış davası sosyalizm davasından ayrılamaz, bu kesin. Barış mücadelesi daha geniş bir kitleyi kapsar, kapsamalıdır. Ben kişi putlaştırmaya hep tepki duymuşumdur. Bana kalırsa bu da sosyalizmi sosyalizm olmaktan çıkaran etkenlerden biridir. Çünki metafizik bir yönelimdir. Tarihi kişiler yapmaz yığınlar yapar. İnsan aynı zamanda hem meyafizikçi hem de materyalist olamaz. Büyük adamların önemi tarihin gidişini doğru kavramalrında, kitlelere bu doğrultuda önayak olmaylarındadır. Ayrıca bir insanın bu kadar olağanüstüleştirilmesi, bende olduğu gibi sanırım başkalarında da kusur arama içgüdüsü uyandırmaktadır. Tanrı ile alışverişi kesen insanların yeni bir tanrı yaratmaya da gereksinimleri olmamalı. Ama kabul etmek gerekir ki kelime olarak "Stalin" tempolu yığınsal slogana çok

uygun düşüyordu. Artık dakikalarca Stalin! Stalin! Bilindiği gibi Stalin o tarihten sonra iki yıl kadar bir süre daha yaşadı ancak. Şeref doruklarından indirilip yere çalınması için de bir beş yıl geçmesi gerekmedi.

Hiçbir zaman slogan ve alkış devrimcisi olmadım. Bu kusur mu, coşkusuzluk mu bilmiyorum. Orada o koca yığın tek vücut gibiydi. Herkes yanındakinin elleriyle kenetlenmiş olan ellerini havaya kaldırıyor, kollar tempoyla çember çember dalgalanıyordu havada. Emperyalist-kapitalizm, kitleleri coşturma yöntemi olarak bunu sosyalistlerden kopya etti. Hatta kaptı. Ama artık coşturmadan çok alıklaştırma için kullanılıyor. Orada, festivalde, görünüm olarak çok güzeldi, haksızlık etmeyeyim. Ama ben kendimi yadırgıyordum. Belki de bu iş için artık fazla yaşlı olduğumu düşünüyordum. Bir iki yinelemeden sonra genellikle kollarımı indirip susuyordum. Bu yüzden coşkum azalmıyordu kuşkusuz. Ama şimdi düşünüyorum da kaç kişi kaldı o slogan atanlardan geriye, merak ediyorum. Birçoğu ülkelerindeki amansız demokrasi mücadelesinde, sınıf kavgasında yok olup gittiler. O coşkuyu tüm bedenleriyle yaşamış olmalarına ne kadar seviniyorum. Daha büyük bir kısmı ise çeşitli baskı ve güçlüklerin ağırlığı altında başka yollara saptılar. Coşkunun sürükleyiciliğiyle gelenler gene sürüklenerek gittiler. Ben yüreğimdeki insan sevgisi ve insanoğlunun geleceğine olan inancımla gene buradayım. Sürüklenerek katılım, pasif katılım kalıcı olmuyor. Burjuvazi, kütür emperyalizminde çekici olmanın yöntemlerini çok geliştirdi. Yarattığı tepkisiz, aldırışsız, yüreksiz bireyci kitleleri sürüklemeyi iyi beceriyor. Ama bizim derdimiz o değil ki. Bize anın hedefini gösteren bilinçlendirici sloganlar gereklidir diyorum. Hem bugün artık biliyoruz ki bilinçli bir seçime dayanmayan sempatiler, idoller yıkıldığında büyük iç çöküntülere, karamsarlıklara ve umutsuzluklara neden oluyorlar. Stalin bile destalinize edilebildikten yani Stalin olmaktan çıkartılabildikten sonra tüm idoller için aynı tehlike vardır, hele haketmediklerinde. Geçici ve yalancı heyecanlarla göz kamaştırmak sağlıksız bir yöntemdir diyorum.

Nazım Hikmet

Nazım festivalin sadece baş konuğu değil en renkli kişisiydi de. Ayağı yere değmiyordu demek geliyor içimden, gerçektir. Her gittiği yerde eller omuzlar üzerinde taşınıyordu. Herkesin sevgilisi idi.

1965 yılı olmalı. Cezayir'de idim. Bizim oğlanlarla birlikte film-

den önceki "kısa haberler"i seyrediyorduk. Beyaz perdede gene omuzlar üzerinde yükselen Nazım'la karşılaşmıyayım mı birdenbire. Farkında olmadan yerimden fırlamışım. Heyecandan ne dediklerini bile duymadım. Bir gençlik festivali haberiydi ama hangisiydi bilemiyorum. Nazım ölmüştü o zaman. Türkiye'de böyle bir şey görebilir miydiniz? Yüreğim bir süre küt küt etti durdu. Yanımdakileri dürtüp "bu bizimNazım işte" demek isteğini nasıl bastırdım bilmem. Ülkesinde adı anılmayan Nazım Allahın Afrikasında dünya olayı olarak karşıma çıkıyordu.

Festivalden önce Nazım ile hiç karşılaşmamıştım. Ama Nazım ile karşılaşmaya gerek yoktu. Olanak da yoktu ya! Karşılaşmadan buluşurdu insan onunla. Büyük oğlum küçükken "Bir varmış, bir varmış" diye masal anlatırdı. "Bir Yokmuş" demeyi kabul ettiremedik ona. "Ama vaarmış!" diye karşı çıkardı. Hayrettin'in masalı gibidir Nazım da. "Bir varmış Bir varmış" yani "Hep varmış" Nerede olursa olsun. O kadar hep varmış ki onca inkar, onca yasak, onca karalama onu "Bir yokmuş" edemedi.

Büyük adamların da birer insanoğlu olduklarını unuturuz çoğunlukla. Gençliğimde ben de onların sonu sonuna birer "insanoğlu" ya da "kızı" olduklarını kabul etmek istemeyenlerdim. Perfeksiyonisttim galiba az buçuk, yani mükemmeliyetçi. Şimdilerde "adam" olmak, "insan" olmak, ve "insanoğlu ya da insankızı" olmak arasında biraz ayırım yapıyorum. "İnsanoğlu–insankızı"nı biyolojik, fizyolojik ve de psikolojik anlamda canlı varlıkların bir türünün adı olarak, insan soyunun bireyi gibi alıyorum. "İnsan"a toplumsal, siyasal, sanatsal anlamda soyut diyebileceğimiz beyin ve yürek işlevlerini de içeren bir anlam veriyorum. "Adam" sözüyle bu ikisine de bir incelme, yücelme, olgunlaşma, bir kendi kendini olağan zaaflardan, insanoğlunun sıradan kusurlarından arındırma anlamı katıyorum, bilinçli bir arındırma. Nazım "insan"dı, insanlık görevinin tüm bilincinde bir insan. İnsan olmak "insanoğlu" olmayı dışlamıyor tabii, "yalnızca insanoğlu" olmayı dışlıyor. Sanat ve politik yönelim alanında ise "adam" gibi bir insandı Nazım. Ve hep öyle kaldı diyorum. Adam gibi insan olmak da kusursuz olmakla eşanlamlı olmuyor tabii. Öylesi mevcut değil.

"Adam" sözünü kesinlikle "Adem" miti ile birleştirmiyorum. Kamu yorumu da kökeninde tek olan bu iki sözü ayırmakla ne iyi etmiş Türkçede. "Adam"ı, Havva'nın iğvasına kanarak şeytana uyan Adem'in günahından temizliyorum. Ya da o günahı, yani fiilin ken-

disini, iki tarafın gönüllü ve her türlü yalandan uzak birlikteliği anlamında günah olmaktan çıkarıyorum. Yani gene de Türkçemizdeki "Adam", Havva'nın baştan çıkardığı "Adem" değildir diyorum. "Adam"ın sözlük anlamındaki "er-kişi" karşılığını da dışlıyorum.

Nazım onca yıl hapiste, baskı altında yaşadıktan sonra, dünya gençliğinin baştacı olmasının sevincini yaşıyordu Berlin'de. Mutlu bir çocuk gibiydi. Ne güzel diyeceksiniz. Doğru. Çocuklaşmayı bilmeyen devrimci olamaz. Ama ben onu hep "Mavi gözlü dev" olarak düşünmüşüm herhalde. "Yaşamak ne güzel şey" haykırışına Robeson'un koca sesini katarak dünyaları çınlatmışım yüreğimde. Tam da bu yüzden olacak "Dev" de bizi biraz çocuk yerine koydu belki. Bilmiyorum. Bende biraz tepki yaratmıştı. Biraz dağınık gibiydi. Genç Harbiye öğrencisinin ziyareti üzerine telefonla polisten hesap soran adamın fevri, kimi zaman biraz patavatsız davranışlarının izi vardı belki hala. Yadırgamıştım işte. Ne yapsındı adamcağız? Davetten davete geziyordu. Ondan hemen önceki yaşamında ise zamanın ve tavırların bambaşka ölçütlerle değerlendirildiği hapisanecilik vardı. Şimdi ise az zamana çok şey sıgdırmak zorundaydı. Belki daha da çoğunu istiyordu. Ben onun "insan" kişiliğinin politik örgütçülük yanını tartışıyordum. O da sözlerinin bağlayıcı olacağını ve olması gerektiğini unutuyordu sanki. Nazım'in ne sosyal ne de teorik yanını tartışmak benim görevim değildi. Bir bakıma haddim de değildi, kendisi ile ancak bu festival süresince bir kaç kez karşılaşmıştım.

Nazım'la gerek festival konukları olarak, gerekse parti grubu olarak 2-3 kez bir araya gelmiştik. Tabii orada burada planlanmamış ayaküstü karşılaşmalar da oluyordu. Nâzım, Paris'de bir demokratik cephe örgütü oluşturmamızı, buna ağırlık vermemizi önermişti. Adını da kendisi koymuştu: "Tek Cephe" Zamanın barış politikasının gereği idi bu. Tüm ilerici demokrat güçleri barış cephesinde toplamak, emperyalist emellere karşı çıkmak, kapitalist kampın ideolojik-kültürel (soğuk) savaşını etkisiz kılmak.

Bir sabah Necil'in bana bir şey açıklamak istediğini, en uygun havayı (daha doğrusu havamı) kolladığını sezmiştim. Az sonra Nazım'la buluşacaktık. Kendisi bir ara Nazım'la özel konuşmuşmuş. Nazım içimizden birini Türkiye'ye göndermek istermiş... Gerisi anlaşılıyordu. Nazım, Necil'i gözüne kestirmiş, ona açılmıştı. "Tamam ben giderim" dedim, fazla uzattırmadım. Aslında benim durumum daha uygundu kuşkusuz. Üstelik onlar, Necil'ler evliydiler. Gidip de dönmemek vardı. Benim gitmem daha doğru idi. Bunu kendi kendimle bile tar-

tışmadım. Gene de beni rahatsız eden bir şey vardı. Nâzım'ı önce Necil'le konuşturan erkek dayanışmasına içerlemiştim belki.

Sonra Nazım'la ikimiz özel olarak buluştuk. Parti'nin gelecekteki temaslarıyla ve çalışmalarıyla ilgili birtakım teknik sorunlar söz konusuydu. Kim gelecek, kim gidecek, nereye, ne zaman vb. vb. Şimdi ayrıntılarını kalem kalem açıklamanın ne gereği var ne de olanağı. Ben bu yükü düşürmemek için, daha doğrusu bu yükün varlığından kimse kuşkulanmasın diye epeyi sıkıntı çekmişimdir. Sonra da, dediğim gibi, tümden kafamdan atmışımdır hepsini. Ama attım demekle olmuyor, görüyorsunuz gene de kalıyor bir şeyler, en azından duygusal anılar.

Son görüşmemizde Nazım bir ara;

- Ne yapıp yapsınlar Münevver'i yollasınlar!

demişti. Bunu söylerkenki mahçup hali gözümden kaçmamıştı. Böyle ciddi politik-örgütsel bir görüşmede kendi özel sorununu da dile getirmekten utanıyordu koca Nâzım. Sesindeki, ifadesindeki özlem duygulandırmıştı beni. O zaman büyük bir yakınlık duymuştum ona. Bunu belli bir acıyla anımsamışımdır hep. Nazım'la Münevver hanımın buluşamamalarının birinci sorumlusu Nazım değildir.

Nazım'ın sözlerini İstanbul'da Zeki Baştımar'a aktardığımda

- Onu biz de biliyoruz

diye biraz da ters bir şekilde yanıtlamıştı beni. İçerlemiştim. Zeki'nin tepkisi de çaresizliktendi belki. Ama hiç değilse benim yanımda Nâzım hakkında daha saygılı ve anlayışlı bir tutumda olmalıydı. Oysa yola çıkmamdan önce Necil beni uyarmıştı, Nazım hakkındaki eleştirilerimi kendime saklamam için.

- Oradakilerin hoşuna gitmez!

demişti. Böyle bir uyarıyı da yadırgamıştım. Hatta kızmıştım Necil'e. Mutlaka ters bir şey söylemişimdir, hatırlamıyorum. Uyarıya gerek yoktu. Ayrıca da sağlıklı bir ölçüt değildi oradakilerin hoşuna gidip gitmiyeceği. Önemli olan gerekli olup olmamasıydı. Bir işe yarayacak olup olmamasıydı. Ve asıl Nâzım'ın kendisine bir şey demedikten sonra arkasından saygısızlık edilemiyeceği idi. "Oradakiler"i de Nazım'dan daha çok tanımıyordum. Boşboğazlık komşuluk ilişkilerine bile yaraşmaz, değil ki illegal parti ilişkilerine. Üstelik de haksız olan bendim.

Nazım'ın bir İsviçre bankasında bir miktar parası varmış. Kazanmış olduğu bir ödül bu bankaya yatırılmışmış. Hangi nedenle ol-

duğunu hatırlamıyorum şimdi. İsviçre bankasına yatırıldığına göre Batı'dan gelme bir ödül olsa gerek diyorum. Nazım, bu paranın eşi Münevver hanıma iletilmesini istiyordu. Benim bu parayı alabilmem için Nazım'ın bana vekalet vermesi gerekiyordu. Böylece Doğu Berlin'de Nazım'la birlikte bir noter ziyaretimiz oldu. İri, topluca, çok sade ve ağırbaşlı, bir hanımdı noterimiz. Hanımları hep bir başka türlü aklımda tutmuşumdur. Doğal bir dayanışmadır bu. Doğu Alman noterlik bürosu da bizimkilere benziyordu. Her gittiğim yerde her şeyi bizdeki karşılığı ile kıyaslamak huyundan hala vazgeçememişimdir. Bir çeşit ulusal kıskançlık!! Nazım'in hali ise hoştu. Bu gibi işlere alışık olmadığı, bu işlerden sıkıldığı ne kadar belli oluyordu. 12 yıl boyunca ve tabii daha önceleri, resmi merci olarak mahkemeler, gardiyanlar ve cezaevi idareleri ile karşılaşmıştı yalnız. Aceleci bir çocuk gibiydi. Bir an evvel bitsin istiyordu.

Para Cenevre'deki bir banka şubesindeydi. Gün, Necil ve ben dönüş yolunda Cenevre'de konakladık. Ve fırsat bu fırsat diyerek, belki biraz da işlemler gereği, iki üç gün kaldık orada. Banka ile temas dışında Lemman gölü kıyılarında dolandık. Resim çektik. İsviçre hala başta gelen saat ülkesiydi o zaman. 200 İsviçre frangına "Omega" marka bir saat satın almıştım orada. Çok sade ve zarifti...bana göre tabii. O kadar beğenerek aldığım şeyler azdır. İyi ki almışım. 1951 yılı malum, o saat geri kalan ömrüm boyunca arkadaşlık etmiştir bana, her durumda. O Festival günlerini saat olarak hep bileğimde taşımışımdır sanki. Ne de olsa "yaşayan" bir şey, iyi günümde kötü günümde kırk yıl hep benimle birlikte olmuştur. Ta buralara kadar da getirmiştir beni. Bu İsveç denen tüketim ülkesinde bir saatin sadece temizletilmesi bile yenisini satın almaktan daha pahalı olmasaydı daha uzun süre birlikte olacaktık.

Ne yazık ki Nazım'ın parasını alamadık. Ne gibi bir eksiklik ya da olmazlık vardı anımsamıyorum şimdi. Üçümüz birden banka direktörü ile görüşmüştük. Odasının son derece lüks döşenmiş olduğu bile aklımda. Bankalara parayı koymak kolaydır da almaya gelince... bin dereden su getirtirler adama. Hele İsviçre'de. Çok üzücüydü. Herhalde Münevver hanımın ihtiyacı vardı bu paraya.

Solcu bir delikanlı, galiba komünistti, otel bulmakta yardımcı olmuştu bize Cenevre'de. Berlin'deki başka bir İsviçreli yollamıştı bizi ona. İsviçreli bir komünisti nedense yadırgamıştım. İsviçre'de komünist olunmazmış gibi. Avrupalının -bize karşı- cana yakını azdır. Bu oğlan cana yakındı. Çok konuşkan bir delikanlıydı. Ama bizim eli-

mizdeki anahtar da, yani solcu olmak ve de Festival'den dönüyor olmak bizim gibi aynı yolun yolcusu insanların gönül kapılarını açıveren cinstendi. Kendi arbası ile otele taşıyıp yerleştirdi bizi. Muhabbet konusu hep politika kuşkusuz. Bir ara olmayacak bir şeye tepkisini belirtmek için "Görürsem söylerim ona" dedi. Aynı dedem Rıza kaptan gibi kullanmıştı lafı. Ne kadar hoşuna gidiyor insanın. Elin İsviçre'sinde dedemin lafını söylemesi genç bir oğlanın. Bambaşka kültürler diyeceksiniz. Ama halklar aynı durumlar karşısında aynı tepkileri gösteriyorlar. Böyle şeylere her zaman dikkat etmişimdir. Bugün örneğin "Dökülen (saçılan) süte ağlanmaz" diyordu okuduğum İsveçce gazete. Bu eş ya da benzer deyişlerin mutlaka başka halklardan dolaylı ya da dolaysız alıntı olduklarını sanmıyorum. İnsanlar aynı durumu aşağı yukarı aynı biçimde dile getiriyor ve hatta belli bir vurgulamayla anlamı aynı şekilde belirginleştiriyorlar.

Berlin Festivali konukları kenti öylesine doldurmuştu ki yerli halkı ayırt etmek, görevli olmayanların, sıradan insanların ne havada olduklarını görmek oldukça zordu. Bir gün Rıza ile birlikte bir pastaneye girmiştik biraz dinlenmek için. Hastaneye yatırılmamıştı henüz. Galiba gedikli müşterileri ve eski müdavimleri olan bir yerdi. Hiç de kucak açmadılar bize.

- Rejim muhaliflerinin içine düştük,

diye takılmıştı Rıza. Ne akılsız şeyler diye düşünmüştüm, çok da hayret etmiştim. Akıl alacak şey değildi bana göre. Sadece akıl işiydi sanki! Başka bir tepki görmedik. Görevliler hep çok güler yüzlü ve candandı. Bir iki önemsiz gecikmeden başka bir düzensizlik olmamıştı o 15 gün içinde ve o kalabalıkta. Her şey sanki çok olağanmış gibi, kendiliğinden oluyormuş gibi gürültüsüz, patırtısız, dırdırsız yürütülmüştü. Her şey yolunda gitmişti. O zaman da çok takdir etmiştim. Ama şimdi, başka birtakım deneylerden geçtikten sonra, daha çok değer veriyorum festivalin başarısına.

DÖNÜŞÜ OLMAYAN YOLCULUK

Hazırlıklar

Paris'e dönüşte, ne olur ne olmaz diye -iz bırakmamak için- kendi otelime gitmemiş, Berlin'de hastanede bıraktığımız Rıza'nın Monparnasse'daki evine inmiştim. Üzerime aldığım görevi tehlikeye sokacak her türlü olasılığı öngörmeliydim. Gün, Necil ve ben Rıza'nın evinde Festivaldeki gelişmelerin bir değerlendirmesini yaptık. Nâzım'ın önerisi olan cephe örgütünün pratik ve mali sorunlarını görüştük. Bu örgütü oluşturmakla Gün'ü sorumlu kıldık. Bu örgüt sanıyorum Gün ve Necil Paris'ten ayrılıncaya kadar çalışmalarını yürüttü. Onlar ayrıldıktan sonra da devam eden olup olmadığını bilmiyorum.

Rıza'nın evinde İranlı çok genç bir arkadaş daha kalıyordu o sıra. Panjurlar hep kapalı tutulurdu, daire birinci kattaydı. Bir sabah İranlı arkadaş beni çağırarak kaldırımda öyle kazık gibi dikilip duran orta yaşlı bir adamı tanıyıp tanımadığımı sordu. Tanımıyordum. Türke de benzemiyordu pek, Fransıza da. Gerçi gurbet ellerinde Ortadoğu'nun insanlarını birbirlerinden ayırt etmek o kadar kolay değildir, hele uzaktan. Ama ne de olsa birtakım ipuçları bulabilir insan. Böyle apaçık takipçilik olmazdı bana kalırsa. Çok da bet bir adamdı. Herhalde SAVAK'ın (İran istihbarat örgütünün) adamıdır diye düşünmüştüm. Ama niye öyle kendini gösteriyor, hatta hedef yapıyordu? Gözdağı verecek bir kılığı da yoktu hani. Gene de! Bir de Savak'ın tuzağına düşmek çok aptalca bir şey olurdu. Haydi bize iş düştü. Ertesi gün de yolcuyum. Güya Paris'ten ayrılışımdan kimsenin haberi olmasın istiyorum. İşte, ne yaptıksa izimizi kaybettirmeğe çalıştık. Bunları, herhangi bir problem yaratmamış bu ayrıntıları neden anlatıyorum? Diyeceğim o ki biz böyle kılı kırk yararcasına, rüzgardan nem kaparak önlemlerimizi alıyoruz, sonra geliyoruz, "bakkala kadar gidivereyim" dercesine gözetim altındaki evine en yakın bir yerde randevu saptayan Zeki Başkumar'ın ocağına düşüyoruz Veli Efendi Çayırlarında....

Evet, böylece yaşamımın Paris faslı da kapanıyordu. Sanıyorum geri dönemeyeceğimi aklıma getirmiyordum pek. Elbette ki bu olasılık vardı, ama sadece olasılıktı! Bindiğim uçak Türkiye üzerine geldiğinde hava kararmıştı. Yolculuğun aşamalarını hiç hatırlamıyorum. Daha önce uçakla gece yolculuğu yapmamıştım. Hatta bu kadar uzun

yola hiç uçmamıştım. Tepkili uçaklar daha o zamandan yolcu taşımacılığında kullanılmaya başlamıştı. Daha önce savaş filmlerinde boy gösteriyorlardı yalnız. Uçağın küçük patlamalarla titreşen alevlerini seyrettim durdum uzun süre. Neler düşündüğümü anımsamıyorum bile. Ama hüzünlüydüm. Bir ağırlık vardı yüreğimde yağmur bulutları gibi boşalmak isteyen.

Ve Türkiye

Nazım beni Zeki Baştımar'a göndermişti. Eğer doğrudan onu bulmakta güçlük çekersem başka bir arkadaşla da konuşabileceğimi söylemişti. Adres vermişti bana. Belirtmeye gerek yok ki üzerimde yazılı hiçbir şey yoktu. Eylül ayının başlarıydı. Güzel bir sonbahardı. Bizimkiler Laleli'ye taşınmışlardı bu kez. Babamın yokluğunda ilk kez bir araya geliyorduk. Geri kalan tüm kadro evdeydi. Gece vakti sevinç (ve de tabii hayret) çığlıklarıyla karşılandık. Geleceğimi bildirmemiştim. Daha önce evlenmiş olan kızkardeşim de aile ocağına dönmüştü. Onu da evde bulduğuma ve söylemesi ayıp ama, eşinden ayrıldığına sevinmiştim. Pek isabetli olmamıştı o ilk evliliği bence... Tahmin edilebileceği gibi konuşmalarımızın ağırlık noktasını babamın hastalığı ve son günleri oluşturuyordu.

Çevremde kendimi "afişe" etmeden Zeki Baştımar'ı bulmamı sağlayacak kimse yoktu. Bir iki gün dolandıktan sonra Nâzım'ın bir başka önerisi olan bir arkadaşı buldum. Kendisi ile daha önce karşılaşmamıştık. Zeki Baştımar ile görüşmek istediğimi söyledim ve aracı olmasını rica ettim. Tabii Nâzım tarafından gönderildiğimi de belirttim. Kısa bir hoşbeşten sonra randevulaşıp ayrıldık. Söz konusu arkadaş bu ikinci randevuya yalnız gelmişti. Baştımar'dan bir randevu haberi de getirmemişti. Bunu yadırgamıştım. Dolmabahçe'nin oralarda, stadyumun çevresinde bir hayli dolandık. Söz konusu kişi benden epeyce yaşlı olmasına karşın görünüşümüzde yadırganacak bir şey yoktu. Ama o, Baştımar'a söyleyeceklerimi kendisine anlatmamı istemiş, kendisinin ileteceğini bildirmişti, ki bu da bence yadırganacak bir şeydi. Yanlıştı. Yanlışlığı konusunda o zaman o kadar da kesin bir kanım olamazdı kuşkusuz. Ama sonradan konumları daha iyi değerlendirebildiğimde o arkadaşın araya girmeye kesinlikle hakkı olmadığını anlamıştım. Zaten daha sonra Zeki Baştımar ile buluştuğumuzda

- Neden onunla konuştunuz?

deyince iş daha iyi anlaşıldı. Nazım'in talimatı idi bu. İşte bu gibi

"acemilikler" yapıyordu Nazım. Onun eksik ve gevşek talimat vermesi de yanlıştı ama esas o arkadaş hatalıydı, kendi inisiyatifi ile -ki öyle anlaşılıyor- benden bilgi almak hakkına sahip değildi. Bu gibi noktalara dikkat etmek çok önemlidir. Bu yanlıştan, sanıyorum, herhangi bir zarar doğmadı. Daha çok onun için üzerinde duruyorum. Genel bir eğilim vardır,

- Ne olmuş yani! Bir şey olmadı ya boş ver!

denir. Bu doğru değildir. Sonuca göre değil ilkeye göre değerlendirme yapmak gerekir. Bir de dedikodu merakı yaygındır bizde. Herkes ne olmuş ne bitmiş öğrenmek ister. Üstelik bildikleri ile de "ben her şeyden haberdarım", "benden bir şey gizlenmez" gibisine bir üstünlük havası yaratmak ister. Hem sorar hem de kendisine -gereksiz de olsa- bilgi verilmezse alınır. Çok yanlıştır. Hastalık gibidir adeta. "Dedi-kodu" sözünü bilerek kullandım. Eğer senin görevin gereği, çalışman ve eylemin için o bilgiye gereksinimin yoksa o bilgi senin için dedikodudan başka bir şey değildir, gereksiz yüktür. Yoruldu mu gidip olmadık yerde boşaltıyor yükünü birçokları. Sonradan da benzer eğilimleri belli bir üzüntüyle gözlemişimdir. Örgütlenme konusunda hep itici bir etken olmuştur.

Beri yandan, örgüt içi demokrasi gereği, tabanın katılımını sağlamak bakımından birtakım bilgileri kadrolara aktarmak gerekirken, bunları kendine saklayarak ağzı sıkılık kurallarını kendine "kilit adam" süsü vermek için kötüye kullanmak da aynı ölçüde yanlıştır kuşkusuz, Optimal düzeyi tutturmak önemlidir.

Zeki Baştımar

Sözünü ettiğim bu buluşmadan bir iki gün sonra bir sabah Tevhide geldi bana. Tevhide benim yurtdışında bulunduğum sırada evlenmiş bir de çocuğu olmuştu. Ankara'da oturuyorlardı. Ne münasebetle İstanbul'da bulunuyordu bilmiyorum. Evet, Abdülkadir'in benimle görüşmek istediğini söyledi Tevhide. Eve gelmişti. Beni ona götürecekti. Gitmedim. Kadir ile görüşmemin gerekmediğini söyledim. Tevhide haber vermeye gitti ve az sonra geri geldi. Ufacık bir kağıt uzattı bana. Bir de akıllı akıllı;

- Kağıtta ne yazdığını bilmiyorum, bana gösterme.

dedi. Sadece ikiye katlanmış ufacık bir kağıttı ve açıp bakmamıştı. İki davranış arasındaki fark apaçık. Birdenbire öyle aydınlık ve öyle sevimli görünmüştü ki bana. Böyle bir disiplinden sonra yo-

rumlayamadığım olaylardan biridir Tevhide'nin mahkeme sırasındaki davranışı. Mahkemeden sonra sokakta bile karşı karşıya gelmedik.

Evet, küçük pusuladaki yazı "iki kelimeden ibaretti": Zeki Baştımar.

Aksaray civarında bir yerde bekliyordu Abdülkadir bizi. Beni ZB'a götürecekti. Koşu Yolu'na nasıl gidildiğini de unutmuşum bakın. Yeşilyurt'ta mı Yeşilköy'de mi bir yerde indik trenden. Tenha kırlara doğru geziye çıktık! "Allah Allah" (?) diyordum içimden.

Kuş uçmaz kervan geçmez bir kır yolunda uzaktan fötr şapkası ile Z. Baştımar'ı gördüğümüzde beni bıraktı gitti Kadir. Böylece, polis raporu diline göre "randevulu olarak" buluştuk. Yani rastlantı olarak karşılaşmadık. Bunu kayda geçirmeyi hiç ihmal etmezdi polis. Uzunca boylu, kırmızı burunlu bir adamdı Z.Baştımar. Hemşehrim olduğu belli oluyordu hemen. Baştımarları daha önceden biliyordum. Babam da hemşehrisi olan İbrahim Baştımar'ı tanırdı. Ben ne yakınlık, ne de belli bir uzaklık duymuştum Baştımar'a kişi olarak. Eh, Parti sorumlularından biri idi ne de olsa, saygı duymak boynumun borcuydu, kendi kendimle tartışmadım bile... Ama galiba teşkilat sekreteri olduğunu da bilmezdim. En iyi niyetlerle, ağzından çıkacak her söze mim koymak üzere dinliyordum onu. Aslında ilk buluşmamızda daha çok anlatan bendim kuşkusuz.

Gereğinden fazla buluştuk ve konuştuk bence. Ama patron oydu. Ben sadece bu teması yapabilmek için Türkiye'de bulunuyordum. Üstelik buluşma yerlerimiz ve buluşma yöntemimiz özenle seçilmiş, kararlaştırılmış değildi. Belli oluyordu bu. Rahatsızdım. İlkeleri, düpedüz mantık kurallarını bile çiğnemenin rahatsızlığı idi benimkisi. Kendimi ortalıkta gibi hissediyordum. Vedat Türkali'nin (Abdülkadir) "Tek başına ölüm" adlı kitabında naklettiği doğrudur bir bakıma. "Kapalı yerlerde" buluşmak istermişim! Ve ZB bunu özel bir ilişki daveti olarak yorumlamış. Yorumlamış da "gereğini" yapmamış!! Bak sen! Daha usturuplu, daha göze batmayacak biçimde buluşmamızın "zorunlu" olduğu yadsınamayacak bir gerçektir. Bu uyarımı hangi kelimelerle dile getirmiş olduğumu anımsamıyorum bile. Önemi de yok. Kadir, benim endişemi belirten sözlerim üzerine ZB'ın yaptığı yorumu hapisten yeni çıktığımız sıralarda bana aktardığında çok, ama çok şaşırmıştım. İğrençti! Sözünü etmek bile biçimsiz. Ama Kadir kitabına bunu da almış. Bir teşkilat sekreterinin hele bizim buluşmalarımıza neden olan koşullarda ve ortamda bir parti arkadaşı hakkında böyle şeyleri düşünebilmesi bence, akıl alacak gibi değildi. Ben o kadar

bambaşka havalardaydım ki!

Kafasını bu pisliklerle dolduracağına arkadaşının güvenliğini sağlamağa biraz daha fazla kafa yorsaydı!

Kavrayışı yavaştı ZB'ın. Donuk ve kapanık bir adamdı bence. Gülmeyi bile bilmezdi sanıyorum. Kendisi "leb" demeden ben onun "leblebi" demek istediğini anlıyordum ve de unutmuyordum. Buna şaştığını kaç kez farketmiştim. Hele verdiği talimatları sektirmeden, tekrarlatmadan bir kerede öğrenmeme. Yok ya at bakalım, diyen olur mu bilmem. Yahu ben çok talimli bir tıp öğrencisi idim. Yani sebepnetice ilişkisini doğru kavramaya, sistematik düşünmeye ve kıse zamanda çok şey öğrenmeye talimliydim. Vasatın birazcık üstünde bir zeka ve kavrayışı olan, üstelik de tüm dikkatini konuşma konusu üzerinde toplamış bulunan biri için çok doğaldı onun şaştığı şeyler. Ama o benim açıkça tam söylenmiş "leblebi"mi (yani eleştirimi) bile "keçi boynuzu" sanmıştı, "nohut" olsa gene neyse!! Yeteneksiz olan kendisiydi. O zaman bu kadar olduğunu bilmiyorum tabii. Daha sonra öğrendiğimiz o bir sürü yalan dolana, ayak oyunlarına başvurması da yeteneksizliğindendi bence. Kendine güvenen adam bunlara tenezzül eder mi?

Takip raporları

Zeki Baştımar ile buluştuğumuzda polis beni tanımıyordu. Zeki'nin peşinde getirdiği takip memuru saçımın siyahlığını, kılığımı falan az buçuk anlatmış ve bana "Kesik saçlı bayan" adını uygun görmüş. Saçlarım çok kısa kesilmişti. Başlangıçta tüm raporlarında bu adla söz ediliyor benden. Emniyet Müdürlüğündeki konukluğumun ikinci yılında -ilerde anlatacağım gibi- hücreler bölümündeki küçük bir odaya geçirmişlerdi beni. O odada, herhalde artık kullanılmayan yazıhane tipi eski bir yazı masası vardı. Masada okuyup yazmak beni o kadar sevindirmişti ki yarı yarıya hücreden normal hapisaneye taşınmış gibi olmuştum. Masanın bütün çekmeceleri kilitli idi. İtiraf ederim ki baştan çekmecelerde ne olduğunu merak bile etmemiştim pek. Önemli şeyleri bana bırakacak değiller ya diye düşünmüştüm. Sonra bir gün, oturma açıklığının üstündeki sığ ön çekmeceyi anahtarsız da açabileceğimi farkettim. Ne büyük keyf veriyor bu insana. Gerçekten de önemli, yani kullanılabilecek bir şeyler yoktu orada. Ama iki tane takip raporu dosyası buldum. Birçoğu tahkikat dosyasına girmiş takip raporları idi. Orada "Kesik saçlı bayan"la yeniden karşılaşmak, onu tanımak sevimsiz bir duygu yaratıyordu. (Soruşturmalarda okunan ra-

porlardan "kesik saçlı bayan"ı biliyordum) Sanki okuduğum anda da gizli bir çift göz, kötü niyetli gözler, her hareketimi izliyormuş gibi. Tersliğe bakın, siz, en iyi niyetlerle, kaderinizi emekçi kitlelerin kaderine bağlayıp onların safında daha güzel yarınlara yürümek için tüm varlığınızı ortaya koyuyorsunuz, sonra yurdunuzun ve dünyanın egemenlerinin çıkarlarını savunmakla görevlendirilmiş birtakım insanlar sürek avındaymışcasına izinizi sürerek sizi köşeye kıstırmaya çalışıyor, haince üstünüze atılmaya hazır koşturuyorlar peşinizden ayağınız sürçene değin. Ne hakla?

Takip raporunun içine, ifadesine, her yanına çöreklenip oturmuş mantığı hissediyorsunuz: İz sürme. Tetiği gerideki avcının kendisi çekecek. Düşmanca iz sürme kuşkusuz, ama gene de raporu düzenleyenin yabancılaşması, kendi amacına da yabancılaşması elle tutulur gibi oluyor bazan. Beyinden yürekten yoksun geldi-gitti, girdi-çıktı hikayesi. Kimi zaman bezgin bir emir kulu mantığı, kimi zaman gayretkeşlik. Kendinizi, sevgili "ben"inizi ya da sevdiklerinizi, örgüt arkadaşlarınızı kağıt üzerinde bir eşya gibi oradan oraya götürülür gibi görüyorsunuz. Olay "takip" olmaktan çıkıyor, bilmediğiniz bir oyunun taşı gibi takip edence oraya buraya sürülme olarak algılanıyor. Belli bir nedensellik ilişkisi yok. "Yukarısı" çözecek hareketlerin ardındaki mantığı ve tetiği ne zaman çekeceğine orası karar verecek. Nefret kaplıyor içinizi. Yer yer polis romanına da dönüşmüyor değil. Bir de bakıyorsunuz kahramanınız (her kim ise) falan sokakta falan numaraya giriyor. Bir daha çıkmıyor. O gece orada kalıyor örneğin. Orada kim var, ne var? Raporcunun işi değil yorum getirmek. Bu başka bir sürücünün işi belki. Yahut ansızın sırra kadem basıyor izlenen. Ya da karşı yönlerden gelen iki tramvay arasında izini kaybettiriyor, yani birinden ötekine atlamış gibi oluyor. Olacak şey değildir oysa...Evet, hiç kimse örneğin gelecekteki eşi hakkında bu cinsten, böyle sıkı bir "tahkikat" yaptıramamıştır. Benim elime düşüyor hazırdan!

O çekmecedeki dosyalardan "Kesik saçlı bayan"ın ne zaman Sevim Tarı'ya dönüştüğü, az çok belli oluyordu da, Sevim Tarı'nın yurtdışında tahsilde olduğunun ne zaman saptandığı ve çıkış kapılarına ne zaman talimat verildiği, şimdi moda deyimiyle adına ne zaman "tahdit" konduğu anlaşılmıyordu. Ne de olsa "yukarının" tasarrufu. Z.Baştımar dışındaki politik hatta sosyal temaslarım, buluşmalarım rapor edilmemiş, besbelli ki saptanamamıştı. Soruşturmada da Z.B. dışında herhangi bir kimseye ilişkin bir soru ile de karşılaşmadım zaten.

Gerçekleşmeyen dönüşe hazırlık

Z.Baştımar, bize, kardeş FKP'ne sunulmak üzere bir "belge" vermeyi kabul etmiyordu önce. Böyle bir şeyi gereksiz görüyordu. Bunda haklı idi. Oysa Necil buna iyice kafayı takmıştı. Bazı konularda kardeş parti olarak resmi ilişki kurmak gerekli olabiliyordu. Bize bazı kolaylıklar sağlayabilirdi. Her neyse sonunda adıma yazılmış bir belge almıştım ondan. Bu belge, kendi inisiyatifimi kullandığım için, dediğim gibi, ele geçmedi.

ZB, bana, yanımda götürmek üzere epey yüklü bir kitap paketi sağlamıştı. Referans kitapları. İnkilap tarihine varana dek her şey vardı. Ayrıca koca bir kutu plak almıştım kendisinden, türküler, şarkılar vb. Türkçe radyo yayını hazırlığı olarak. Gemi ile döneceğim için yük olma sorunu yoktu pek. Plakları ZB'dan şahsen almıştım. Ama bu buluşma, nasılsa, saptanmamış olacak ki arayan soran olmadı plak kutusunu. Bir de parti neşriyatı var. ZB bunu götürmemi istiyordu. Bunları bir başka arkadaştan almıştım. Neşriyatı nasıl götüreceğimi Baştımar'a sordum. Postalayalım istiyordum. Yahut başka bir yol düşünelim. Çok bunaltmıştı beni.

Canım, elinize alırsınız gazetelerin arasında götürürsünüz. Sıkışırsanız atarsınız,

demişti Z.B. Eh, emir emirdir. Avrupa kuryesine, sözlü kuryeye bakın siz! Aklımın hiç yatmadığını bugün gibi biliyorum. Bu "Canım!" lafı hala kulağımdadır. Konuşma seslerini de notalayabilse insan. İnisiyatif kullanabilir miydim? Belki. Şimdiki aklım olsa başka türlü yapardım. Ama yoktu. Daha enerjik itiraz edebilirdim herhalde. Yanlıştı. Ama ben yanlışlığını falan düşünürken de sadece bu neşriyatın ele geçtiği takdirde tehlike yaratabileceğinden kuşkulanıyordum. Yoksa, bu evrak olmasa da çıkışta durdurulabileceğimi, yakayı çoktan ele vermiş olduğumuzu aklıma getirmiyordum doğrusu.

Sansaryan Han'a yolculuk

Bir de kardeşim var benimle. Babamın ölümünden sonra ailenin sosyal işleri, eğitim "bakanlığı" bana düşüyor. Ekonomi her zaman anamın uhdesindedir. Bizim delikanlı 15 yaşında o zaman. Galatasaray Lisesinin orta kısmını o yıl bitirmiş. Pek de ailenin kızları gibi mazbut ve disiplinli sayılmıyor. Tam kavak yellerinin estiği çağ. Fazla mı cesurdum, düşüncesiz miydim bilemiyorum. Paris gibi bir yerde oğlanı adam gibi adam etmeyi göze alabiliyorum. Delilik gibi geliyor şimdi. Hayatımın en büyük duygusal aptallığıdır, dü-

şüncesizliktir. Ama ben bu eğitimcilik görevine yıllarca önceden talip olmuşum zaten. Ayrıca alan razı, satan razı, kendisi dünden razı, hazırlıklar yapılıyor, birlikte gideceğiz. Ve olan ona oluyor bir bakıma. Merhametten maraz hasıl olur denir ya, bizimkisi de aşırı muhabbetten. O kötü günlerde bir de bu! Bu pişmanlık çok acı vermiştir bana.

26 Ekim 1951 günü gelip çatıyor sonunda. 40 yıl geçmiş aradan. Gene de bazı sahneler dün gibi taptaze. Gemi öğle üzeri 12'de kalkacak. Malum kucaklaşmalar, vedalaşmalardan sonra Galata gümrüğüne giriyoruz. Bir telaş, bir fiskos başlıyor ondan sonra memurlarda. Kıpırdayacak durum yok. Parti neşriyatı üzerimde. "Sıkışırsanız atarsınız!.." sözü kulaklarımda çınlıyor. Kolaydı da! Eşyamız hemen hemen tümden boşaltılarak aranıyor. Memurlar konuşuyorlar aralarında. Duymuyorum ama anlıyorum. "Yahu burada bir şey yok!" diyorlar. Bir tanesi, "baksana aldırmıyor bile" diye onaylıyor ötekini. Telefonlar ediliyor. Emniyet ve Milli Emniyet görevlileri -sonradan öğrendiğime göre- acele toplanıyorlar. Vapur bekliyor. Emniyetçiler salalım mı tutalım mı tartışmasındalar. Kimi "bir şey tutturamamak" olasılığından endişe ediyor. Kimi "böyle bir fırsatı bir daha ele geçiremeyeceklerini" düşünüyor. Çağırıp soracaklar Zeki Baştımar ile ne işim olduğunu. Zaten 1947'den bu yana TKP dosyası bir hayli olgunlaştırılmış. Bir tek zamanlaması kalmış. Bir de dış irtibat çıkarsa ortaya şimdi! Allah göndermiş gibi. Çok sansasyonel bir haber yaratma olanağı doğuyor. Büyük bir "Komünist tehlikesi" senaryosu ile NATO'lu müttefiklerin TC Hükümetine kucak açması ve yüklü bir yardım koparılması sağlanabilir. Sağlanacaktır da. Türkiye'de solcuların başları üzerine çok oyunlar oynanmıştır.

Sonunda telefon ediliyor Galata Yolcu Salonuna ve "Getirin!" deniyor.

Ben ve benimle birlikte gelmesini istediğim kızkardeşim Gül bir taksiye bindirilerek iki memur "refakatinde" Sirkeci'deki Sansaryan Han'a götürülüyor, en üst katta, I. Şubede şu az önce sözünü ettiğim yazı masasının bulunduğu odaya alınıyoruz. Tabii çok sonra öğreniyorum ki benimle birlikte yolculuk edecek olan erkek kardeşim ve öteki kızkardeşim de başka bir araba ile I. Şubeye getiriliyorlar. İşte o en üst katın yalnız görevlisince açılıp kapanabilen kapısı ile birlikte yaşamımın bir bölümü de kapanıyor. Öyle öğrencilik, gençlik yıllarının sona erişi gibi de değil. Ondan sonra kendi ülkemde "toplumdışı" bir insan olarak yaşamak zorunda kalacağım. 1946 ile gelen

demokrasinin, DP iktidarının çok partili (?) düzeninin bize verdiği buydu işte. "Komünizm suçlusu (?)" olarak hapislik, sürgün, amme haklarından memnuiyet (yasaklanma), sabıkalanma, işsizlik, yakınlarının bile sana merhaba demekten korkması, dışlanma, takip, evinin içinde bile bir özel yaşamının olamaması, yıllarca dinleme aletlerine konuşma, her vesileyle ifadeye çağırılma, gözaltına alınma, tutuklanma, her darbede yeni efendilere "hesap verme" zorunluluğu, vb. Ve en sonunda, en acısı yut dışı!

Taksi şoförü

Sansaryan Han'a götürülürken takiplerden haberim olmadığı için ve pek de ihtimal vermediğim için gene de fazla telaşlanmıyorum. Ama neşriyat hala üzerimde. Bir memur öne, şoförün yanına oturuyor, öteki de arkaya. Gül ortaya, yani memurla benim arama oturuyor. Önde oturan memur yandan bizi kolluyor. Midemin üzerinde, bluzun altında duran tomarı Galata ile Sirkeci arasındaki kısa yolda arka kanapenin oturma yeri ile arkalığı arasına sokmayı başarıyorum. Daha önce hiç göz açtırmadılar. Trafik sonraki yıllardaki gibi değil, hemen varılıyor "menzile" Görünmeyecek kadar derine itebildiğimden emin değilim gene de. Pardösüm var yanımda. Pardösümü kalktığım yere bırakıyorum. "Araba beklesin!" diyorum. Yanlış. Arabayı yollamak daha doğru idi. Ama hem arkamı kollamak istemiyorum hem de bozuntuya vermek istemiyorum. Hemen dönüp vapura yetişeceğiz ya! Yukarıda müdür yardımcılarından biri, yolda birbirimize bir şey alıp verdiğimizi söylüyor, kimin kimden ne aldığını soruyor. Arabadaki memur kuşkulanmış mı acaba? Kendi cevabımdan kuvvet alıyorum, rahatlıyorum biraz. Tepeden tırnağa aranıyoruz ikimiz de, ve ötekiler de tabii. Nasıl bir telaş bir koşuşturma bütün kadroda. Hepsi seferber maşallah! Şikarının üstüne atılmağa hazır. Kodamanlar ortalıkta görünmüyor henüz. Ama dedim ya zaten alakonulmak üzere getirilmişiz, aceleleri yok. Gemiye yola çıkma izni veriliyor. Bizi emniyete getiren araba serbest bırakılıyor. Pardösüm zaten hemen arkamdan getiriliyor anımsadığıma göre, ve daha ben aranmaya başlanmadan pardösümün cepleri araştırılıyor. Ama burada bir belirsizlik var. Ne kadar sonra olduğunu çıkaramıyorum, ya da bilmiyorum., o gün mü, ertesi gün mü, taksi şoförü güya arabasını temizlerken bizim neşriyatı buluyor ve getirip kendisi teslim ediyor emniyete. Birinci Şube müdürü kendisi anlatmıştı: Bizi emniyete getiren memura -hangisine bilmem- ikramiye verilmek istenmiş de Şube Md. kendisi karşı çıkmış. "Ne ikramiyesi!"

diyordu. Uyumuştu memur. Şoför'ün sonradan bulduğu evrakı getirip teslim etmesi bana epeyi acı geliyor. Ama diyorum ki üstümüzde bir şey bulamayınca bir de arabayı arayalım diye düşünmüş olabilirler. Yoksa memura ikramiye vermeyi ne diye tartışacaklardı ki? Şoförün getirip teslim ettiğini benden intikam alırcasına söylemişlerdi, "halkımızın bizi tutmadığı" anlamına geliyordu bu. Sanıyorum soförün kendisinden, evrakı kendisinin bulup getirdiğine dair ifade alınması, imzalı bir zabıt, memurun bulmuş olmasından daha sağlam bir kanıttı. Polis benim ya da başka tanıkların yanında değil de belki de kendi başına bir şeyler bulmuş, koşturmuştu amirlerine "bakın ne buldum!" diye. O durumda kanıt değeri tartışılabilirdi. Ama ben şoförün teslim zaptını da görmedim. Bundan bana zaten günlerce söz etmediler. Kabul etmeyeceğimi biliyorlardı. Inkarımı önlemek için de örneğin bizim evdekilerden ifade almaya çalışmışlardı hem de bu konuda beni sorgulamadan önce. "O kağıtları son anda ben yukarıdan indirip Sevim'e verdim, kendisi yukarıda unutmuştu" derlerse hemen o gün tahliye oluyormuşum. Bak bak!

Yalan ama eğer Sevim gerçekten tahliye olacaksa her şeyi kabul ederim. demiş Gül. Tabii işe yaramamış. Bu saçmalıkları mahkemeye çıkarmadılar. Gerek de kalmamıştı.

Gözaltı

İlkten kapana kıstırılmış bir yaban hayvanının öfkeyle volta atması, sağa sola toslaması gibi bir duygu dolanıyor içinizde, bedeniniz öylece kıpırtısız oturup dururken. Günlük yaşamın programından kurtaramıyorsunuz kendinizi. Gözaltına alınanlar bilir, herkesin mutlaka yapılacak, savsaklanamayacak (?) bir işi vardır o gün o saat için. Mutlaka gitmeliyim, yetişmeliyim dersiniz. Siz olmazsanız dünya duracakmış gibi gelir belki de. Fransa'yı, artık götüremiyeceğiniz "yükünüzü", Paris'teki görevlerinizi düşünürsünüz. Yolunuzu bekleyenleri düşünürsünüz tek tek. Gitmekten umudu kesemezsiniz bir türlü. Acıdır. Ve de tehlikelidir. Soğukkanlılığınızı zayıflatır. Bu, özgürlüğü arayış, kötü bir şeyden kaçış değildir özünde. Hele baştan. Kafesteki hayvanın iradesine vurulan boyunduruğa karşı onurlu isyanına da tam tamına benzemez. Yahut yalnızca o değildir. İlk anda en önemlisi görevden kalmanın, yapılacağı yapamamanın açmazıdır. Öfkeye dönüşen çaresizliktir. Vakit geçer, geminin rıhtımdan uzaklaşması gibi, önceki (dışarıdaki) yaşamınızın o yaşama göre programlanmış gündelik olayları ile aranızdaki açıklık giderek büyür. Bir

süre de "bari" sesimi duyursam, nasıl etsem de şu şöyle olacak, bu böyle olacak diyebilsem diye çırpınırsınız. Bu arada gemi burunu dönmüş açık denizlere doğru açılmıştır bile. Kala kala kapısı kilitli bir kamarada, mürettebattan ve öteki yolculardan habersiz, ne kadar süreceği belli olmayan bir yolculuğun tutsak yolcusu olarak tek başınıza kalırsınız. Bir hayalet gemi değildir bu. Gerçektir. Gene de "iyi saatte olsunlar" karışır bu gemiye.

Oldukça yoğun bir yaşamdan, genellikle özgür ve mutlu bir Paris yaşamından geliyorsunuz. Dahası, Festival yolculuğunun coşkusunu ve geleceğin aydınlık dünyasını kuracak gençliğin bir bireyi olmanın övüncünü içinizde taşıyorsunuz. Öyle dolup taşan bir coşku ve övünç ki bunun dışında her şeyi küçümsüyorsunuz. Ve size bu övüncü veren düşüncelerinizi gizlemeye gerek görmüyorsunuz, tam tersine, marksist olarak görüşlerinizi, eleştirilerinizi, özlemlerinizi açıklama yolunu seçiyorsunuz. Üstelik, hani neredeyse, birazcık aklı olanın (sanki akıl işiydi) sizi düşüncelerinizden dolayı alkışlamasını bile bekliyorsunuz. Bu biraz da dünyanın gerçekteki düzeninin ve sınıf savaşımının kağıt üzerinde görünenden ne kadar daha zorlu olduğu bilincini henüz iyice sindirememiş olmanızdan.

Elbette ki mesele bu kadar yalınkat değil. Polis bana sıradan bir tutuklu muamelesi yapmadı, daha ilk andan özel bir rejime tabi tutuldum denilebilir. O en dar hücrelere kapatılmadım. İşkence tehdidi ile karşılaşmadım. Bu davranışda elbette ki parti neşriyatını kabul ettirme gayreti başta geliyordu. Belki biraz da ailemin ilk andan itibaren gösterdiği ilgi ve bağlılık. Yani sahipsiz olmamam. Anacığım bir sürü saçmalıklar yapmadı değil. Sabık da olsa emniyet müdürü eşi olarak kızının polis nezareti altında tutuluşu "kanına dokunuyordu" kadının. Annemle görüşmeme her zaman izin vardı. Ben istemesem de. Görüş onun görüşü sayılıyordu. Bir keresinde bıraktılar kadıncağızı karşımda ağlasın. Uzun bir süre. Bu da bir işkence yöntemiydi bence. Gene de ona acıyordum. Çok acı çekiyordu. Ne yapacağını bilemiyordu. Öyle bir dolduruyorlardı ki,

- Ne yaptınsa söyle de çık!

diyebiliyordu bana. Ama aynı Ayşe hanım ilerde...artık olaya azçok alışmasından sonraki ziyaretlerinden birinde, pişmanlardan Tevfik Dilmen'in ifadesi söz konusu olduğunda,

- Madem çenesini tutamayacaktı, ne girdi böyle işlere?

demez mi?

- Aman anne sen değil miydin ne yaptınsa söyle de çık diye?

- Ben sana başkalarını suçla demedim ki!

Buyurun bakalım! Ne sanıyordu kimbilir. Bir hata yaptım, hatamı kabul edip "kusura bakmayın" dersem çıkacağım sanıyordu. Öyle ya kimseye zarar vermemiştim ki, kötülük etmemiştim. Sonra komiserlerden biri demiş ki kendisine;

- Hanım bu senin kızın değil mi, nereye gidiyor, ne yapıyor nasıl bilmezsin?

Beni kollama fikrine çok kızmış.

Bu kız yüksek okullara gidip okumuş. Devlet buna doktorluk yapma izni vermiş, diploma vermiş. Sonra da pasaport verip Avrupa'ya yollamış. Bana mı hesap verecek? Şunu yap bunu yapma demek benim haddim değildir.

Ve kafası kızdığı için de eklemiş

- Ne yapmışsa iyi yapmıştır.

Ağızlarının payını verdiği için de pek övünüyordu. Ama kızmadılar ona. Polis eşiydi. Kalkavanın kızıydı. Ve de bunları söyledikten sonra ertesi gün;

- Öldürme beni Sevim,

diyebiliyordu. Kızı evine gelsin, profesör olsun istiyordu. Olanaksızlığını anlayamadığı gibi oldurabilmenin bedelini de kavrayamıyordu. Annemin tutumu, zaman zaman beni çok üzmüş, utandırmıştır. Onu, beni "baba evine" döndürmek için kullanıyorlardı. Benim henüz kurda yem olmamış, yani partili komünist olmamış, ama "avrupai" herhalde sosyaldemokrat, dik başlı ve de "iyi niyetli" bir kızcağız olduğumu düşünüyor ve bu aykırı yolcuyu baba ocağına yani "muteber vatandaşlar" sınıfına geri kazanmak istiyorlardı.

Tahkikat

Davranışlarımı belirleyen nedenleri yıllarca düşünmüş, çözümlemeye çalışmışımdır. Çünki bilen bilmeyen, ilgisi olan olmayan herkes bir şeyler söyledi benim hakkımda 50'lerden beri. Bu yüzden özellikle ilk yıllarda acı çekmişimdir. Ama hiçbir zaman açıklama yapmağa, kendimi savunmağa kalkmadım. Bunu tenezzül saydım. Benim için önemli olan benim kendim hakkımda vereceğim hükümdü. Ben kendimden iyi not alırsam, benim için değer taşıyanlardan da alırım, biliyordum bunu. Şunu iddia edebilirm: Hiçkimse, kendini benim yapabildiğim gibi objektif, katı ve acımasız yargılayamaz. Çünki, daha önce de dediğim gibi ben kendi kendime -herhalde ha-

kettiğimden- fazla değer biçiyorum. Başkalarına karşı, kendime karşı olduğundan daha bağışlayıcıyımdır. Kusurunu, yanlışını örtbas etmeye çalışmayı küçülme sayarım. Bu konuya tekrar döneceğiz herhalde.

Baştımar ile buluşmalarımızın en azından dörtte üçünün polisçe saptanmış olması beni allak bullak etmişti. Çok kızıyordum. Çok büyük bir hataydı bu, kaçınılmaz da değildi, kesinlikle değildi. Hele Z.B.'ın buluşmalarımız sırasındaki rahat, kaygısız hatta uyurgezer halini düşündükçe büsbütün çileden çıkıyordum. Karşımda bağırıp çağıracak, kafa tutacak kimse yoktu. Bir insanı, çaresizlikten de olsa, arkasından eleştirmek gene insanın kendisini yıpratıyor.

Beni İstanbul'a getiren en son görevime çok önem veriyordum. (Şimdi biraz çocukça görünüyor bu.) Kesinlikle bilinmemeli idi. Bu düşünce sabit fikir haline gelmişti bende. Kardeş partiler işe karıştırılmamalı idi. Nâzım'a ihanet etmek gibi bir şeydi bu bir bakıma. Duygusal bir yanı da vardı...

Polise karşı daha önce hiç tanımadığım Zeki Baştımar ile kısa bir süre içinde herhangi bir makul gerekçe göstermeden defalarca buluşmamızın tevil edilir bir tarafı yoktu. Üstelik ilk buluşmamız yani beni Kadir'in tanıştırdığı da polisçe saptanmıştı. Polis elbette ki sizin hesaplamalarınızı, tahminlerinizi engelleyecek biçimde düzenliyor sorgulamayı. Örneğin bir gün, tutuklanışımdan bir hafta kadar sonra Şube müdürünün odasına götürüldüğümde Zeki ile Kadir'in ikisini karşımda buldum. Bana daha herhangi bir şey denmesine, benim yanıtlamama fırsat kalmadan;

Yalan söylüyor!

diye fırlamıştı Kadir koca cüssesiyle. Buluşmaları benim açıkladığımı sanıyordu belki de. Bana Zeki'nin her şeyi açıkladığını, onlara da benim kendilerini ele verdiğimi söylüyorlardı kuşkusuz. Kadir kavgacı ve saldırgandı. Onun tavrı doğru idi. Daha ne dediğimi ve diyeceğimi bilmeden beni yalancılıkla suçlamıştı ama bana güç vermişti o zaman. İrkilmekle birlikte kızmamıştım. Öyle davranmakta haklıydı. Bu herhalde onun müdüriyete getirilişinin ilk günlerinde oluyordu. Bu tavrını sonuna kadar sürdürebilseydi keşke. Kadir'in sorunu bu tavır değişikliğinde yatıyor bence. Anladığıma göre beni oraya salt onlara göstermek, gözaltında olduğumu kanıtlamak için getirdiler. Ve bana hiç laf ettirmediler. Sanıyorum onlar benim tutuklandığıma bile inanmıyorlar ve beni tanıdıklarını reddediyorlardı. Zaten o karambolde etkilenmeyeyim diye olacak beni hemen dışarı çıkardılar. Zeki ise mahçup ve suçlu görünüyordu. Gerçekten suçluydu çünki. Gidiyorsunuz

bir mahallebicide iki saat çene çalıyorsunuz. Sonra bir daha bir daha. Eee?

Evet, eesi... hiç ifade vermemek, adını bile söylememek, yani sorgulanmayı reddetmek! İlişkimizin açıklanacak, tevil edilecek bir yanı yoktu. Ama ifade vermeyi tümden reddetmek gibi bir seçeneği de tartışmadım kendi kendimle. Bunu düşünmemiştim. Bu gibi pratik konularda hiçbir eğitimden geçmemiştim. Uyarılmamıştım bile. Bu bir özür sayılabilir mi? Elbette sayılmaz. O kadar beğendiğim aklımla neden akıl etmedim değil mi? Bir kere çok fena kıştırılmıştım. Bu kadar kötü bir durumla karşılaşmaya hazırlıklı değildim. Beni işkilli olmağa, bazı tahminlerde bulunarak önlem almağa götürebilecek kendi eylem ve yanlışlarım yoktu. Bir teşkilat sekreterinin beni zor durumda bırakabileceğini hiç hesaplamamıştım. Mesele sadece parti neşriyatı olsa onun altından kalkabilirdim.

Bir de siyaseti sadece Paris gibi bir yerde yapmış olmak var. Sonra, hemen ilk baştan köprüleri atmak - benim durumumda- ilk elde işkenceyi kabul etmek demekti. İşkenceden korkmuyordum. Mademki başkaları dayanıyor, ben de dayanırım diyordum. Üstelik de acıya dayanıklıyımdır. Hakarete uğramak beni daha çok tedirgin ediyor, ürkütüyordu. Korkmasa da belli bir telaşa kapılıyor insan, sınav kapısındaki, ya bilemezsem gibi, ya bayılırsam ve elimde olmadan, istemeden bir şeyler söylersem kaygısı yüzünden. Ne olacağını bilmiyorsun. Kendini denememişsin hiç. Kendi kendini aşağılanmış tasarlamaya katlanamıyorsun. Kendini küçük düşürme, işkencede kabul etme düşüncesine ise hiç katlanamıyorsun. Onları, yani üstümde bulunabilecek evrakı açıklamak o kadar zor değildi. Önemli olan temaslardı.

Şimdi düşündüğüm zaman saçma geliyor gerçekten, dediğim gibi, ama o zaman görevli geldiğim kesinlikle bilinmesin istiyordum. Kendim için de değil. Partiye karşı sorumluluğumdan. Sanki tek görevim bu imiş gibi. Bu görevime leke sürmemek için! Ve Partinin ilişkileri bakımından. Kendime bir şeyler gizliyor havası vermekten kaçınıyorum. Dikkatleri hep bireysel olarak kendi üzerime, Avrupa solcusu, sözünü esirgemez, pervasız bir kişiliğe çekiyorum. Pek rol yapmama da gerek kalmıyor tabii. Örgüt bağını reddederek boyuna politika konuşuyorum. Eleştiriyorum. Solculuk propagandası yapıyorum (Emniyet ve askeriye görevlilerine!) Örgütsel faaliyetim zaten yok sayılırdı. İstanbul'un malı olmamışım. Paris'i, genel havasını anlatıyorum. İleri Jön Türklerin genellikle ne kadar etkili ve kalabalık

olduklarını anlatıyorum. Kısacası övünüyorum. İlerde bir gün Askeri Cezaevinde ifadeler konuşulurken Dr. Faika (o zaman soyadı Boratav'dı) dosyayı incelerken benim ifademi okuduğunu ve sevdiğini söylemiş, "yaptıklarıyla övünen bir insanın ifadesiydi" demişti. Sevinmiştim, doğruydu.

Evet, **böbürlenme tuzağına** her kendini beğenen acemi gibi ben de düşmüşüm, öyle görünüyor. Kendini başarılı sanan aydının tavrı olsa gerek bu. Ama bu "böbürlenme tavrı" işin bir yanıydı. Aslı, en özü **kuşatmaya karşı tepkiydi** benimki. Yukarıda dediğim gibi beni "kazanmak(?)" için o kadar üzerime düşüyorlar ve bana ayrıcalık tanıyorlardı ki tepki olarak ne kadar inanmış, ne kadar angaje olduğumu ispatlamak durumunda hissediyordum kendimi. Daha sonraları, hatta daha ilk aylardan hemen baştan işkenceye alınmamış olmama çok yakındığım olmuştur. İçtenlikle. Bu ilgi kuşatması sinirime dokunuyordu. Hatta onuruma dokunuyordu. İnançta geri dönüşü olmayacak kadar yol aldığımı kanıtlamak için elimden geleni yapıyordum. Kös dinliyor, beni yolumdan döndüremezsiniz demeye getiriyordum. Ama sadece ilerde kurulacak mahkeme heyetine "samimiyetim ve iyi niyetim" konusunda yalnız beni bağlayan (ve tabii suçlayan) pasajlar sunuyordum. Nitekim Mahkeme Heyeti de bunları değerlendirmekten geri kalmadı. Umurumda da değildi. Çoktandır şaşarak anımsıyorum ki işin hukuki yanını hiç mi hiç düşünmüyordum. İp kopmuştu bir kere... Gülünç olmamak, hiç de akla yatmayacak şeyler söylememek, ille mantıklı ve tutarlı olmak gibi bir endişem vardı. Mutlaka gerekirmiş gibi. Ama kendi hukuki durumumu hiç hesaba katmadım. Daha emniyete getirildiğimiz anda bir daha görüşemeyebiliriz düşüncesiyle kızkardeşime elimle işaret ederek "5" yıla hazırlıklı olmalarını anlaştırdığımı biliyorum. O da anımsıyordu. Pek de yanılmamışım. Ama neye dayanarak. Onu bilmiyorum. Yasadan bile haberim yoktu daha. Sonra iyi bir 141-142. maddeler ve "muhakeme usulleri" uzmanı olduk çıktık zindancılarımızın sayesinde.

Ankara Garnizon Komutanlığı
3 No'lu Askeri Tutukevi

İlk bir iki hafta erkek tutuklular Sultanahmet Cezaevine götürülmüşler. Bundan benim haberim olmadı. O aşamada benden başka kadın tutuklu yoktu. Polis'te gözaltında bulundurulma süresi 24 saat idi o zaman. Oysa ben hep Emniyette tutuldum. Ailem cezaevine naklim konusunda fazla ısrarlı olmadı. Şubede çok rahat olduğuma inan-

dırıyorlardı onları. Gerçi fizik olarak ve genellikle gözaltı koşulları düşünüldüğünde bu bakımdan yakınılacak bir şey yoktu. Ama önemli olan tecriti kırmaktır. Ailem hapisaneye naklimi değil tahliyemi(!) bekliyordu. Çünki bu duruma hazırlıklı değillerdi. Ben ise hak aramayı bir şey "dilemek" gibi algılıyordum, elinizden geleni ardınıza koymayın gibi şövalyelik taslıyordum ve hiçbir şey istemiyordum. Doğrusunu isterseniz polis ile savcılık mercii arasında büyük bir ayırım da yapmıyordum herhalde. Acemilik. Belki asıl yanlış buradaydı. Muhakkak ki orada da ve oraya getirilip götürülürken de tecridi kırıp öteki arkadaşlarla ilişki kurabilmeme olanak vermeyeceklerdi, ama ne de olsa...

Çok kısa bir süre sonra tahkikat askeri savcılığa geçirildi. Bunu, hareket içinde askerî şahısların da bulunmasına, ordu içinde faaliyet gösterilmiş olmasına dayandırdılar. Ve İstanbul Emniyet Müdürlüğünün Birinci Şubesinin siyasi sanık ve tutuklulara ayrılan bölümü, yani hücreler, bir kararname ile, Ankara Garnizon Komutanlığı 3 No'lu Askeri Tutukevi "ihdas" edildi. Görülmemiş bir uygulama "İhdas" da o anlama geliyor. Ama çiçeği burnunda "Demokrat" hükümetimiz böylesine "demokratik" bir icraatta herhangi bir sakınca görmemişti. Komünizm söz konusu olunca kimseden de ses çıkmadı herhalde. Böylece 1951-53 TKP davasının tüm sanıkları, "tahkikatın selameti" bakımından aylar ve yıllarca Sansaryan Han'ın 6'ıncı katında, her an işkenceye hazır durumda ve tecritte tutulabildiler. Hazırlık tahkikatı ve ilk tahkikat uzadı da uzadı.

Ben ilkten şubenin batı kanadında ayrı bir koridorla varılan, dipte kuytu bir odada kaldım. Komiser muavini Kemal'in odası idi orası. Kendisi pek bulunmazdı. Ara sıra gelir, bir iki satır bir şeyler yazar çizer, gene giderdi. Bizim işlerle ilgili görünmüyordu. Ne akıl verirdi ne eleştirirdi ne de ağız aramaya kalkardı. Olur böyle şeyler diyen bir hali vardı. Külhanbey tavırlı olsa da bir Aksaray efendisiydi. Ağızlıklı sigarası hep dişlerinin arasında olurdu... O koca odanın bir köşesine çuval bezinden yapılma portatif bir sahra karyolası kondu. Aslında bütün ayrıcalığım da bu odada alakonulmam oluyordu.

Yüksek tavanlı, zayıf ışıklı, kasvetli bir odaydı. Sansaryan Han'a komşu 6. Vakıf Hanın dümdüz kararmış yan duvarına bir hayli yakından bakan yüksek, parmaklıklı bir pencereden ışık alırdı gündüzleri, ancak gündüz olduğunu anlamanıza yetecek kadar bir ışık. Kalın han duvarının cumbalaştırdığı pencere sahanlığına iyice abanıp ta yukarılara bakmam, epeyce kıvranmam gerekirdi gök yüzünün ma-

visini görebilmek için. Derin. Masmavi, mendil kadar bir gökyüzü hatırlarım hep. Sadece böyle havalarda seyretmeye, tadına varmaya değer bulmuşum herhalde. Karanlık bir gök görmek için kıvranıp durmaya ne gerek! Odanın bir de koridora bakan penceresi vardı. Gelenlerin sadece bir iki adım önce de olsa görülmesini sağlıyordu. Oda çıkmaz bir koridorun dibinde olduğundan geçip giden olmazdı. Geceleri, öyle olduğum gibi gündüzki giysilerimle uyumak, sabahları da memurlar sökün etmeden kılığımı düzeltmek ve sabah temizliğimi yapmak zorundaydım. Kıpırdamadan uyumaya alışmışımdır. İlerde Harbiye Askeri Cezaevine öteki kız arkadaşların yanma geçtikten sonra bile, uzun süre, en ufak bir tıkırtıda doğrulup yatağımda oturuyordum. İşitme eşiğim belli seslere koşullanarak alçalmıştı. Gece gündüz, her isteyenin gelip sizi seyredebileceği bir sahnede ışık altında yaşamak çok tatsızdı. Gerçi görevli olmayan pek gelemezdi bizim mahalleye. Ama geceler tekin değildir. Hele emniyet şubelerinde.

Bir de bayan memurlar meraklarını yenemiyorlar, hatta benimle çene çalmaya can atıyorlardı. Bıraksam birbirlerini bile çekiştireceklerdi. Onların ilgisinin baş nedeni Paris'ten geliyor olmamdı kuşkusuz.

Şube'nin "tip'leri

Her şeye karşın bir emniyet müdürlüğünün siyasi şubesini içerden görmenin ilginç yanları da yok değildi. Memurların birçoğunu adları ile tanır olmuştum o zaman. Gece nöbetçileri bir iki satır laflamaya teşne, "bir isteğiniz var mı?" bahanesi ile ya kendilerinin ya da ailelerinden birinin sağlık sorunları için akıl danışmak isterlerdi. Bayan memurlardan bir ikisi kısa sürelerle benim kaldığım odada çalışmışlardı. Bir tanesi durmadan, o zaman şube müdürlüğüne yeni atanmış olan Ahmet Topaloğlu'ndan söz ederdi. Bekardı müdür. Hiç çekinmeden müdürün ilgisini çekmek için elinden geleni yaptığını söylerdi, hem de bana. Çağırıldığında da burnunu pudralamadan gitmezdi. Özellikle dinlemiyor görünmenin de bir faydası olmazdı. Boyuna anlatırdı.

Ahmet Topaloğlu genç bir adamdı o zaman. İstanbul'a siyasi şube müdürü atandığına göre polis olarak sicili "iyi" olmalıydı. Kendini aydın ve modern sayıyordu. Hiç değilse öyle görünmeye çalışıyordu. Emniyet teşkilatını modernize edecekti!! Iddiasına göre işkenceye karşıydı. Ancak, ara sıra "kendisi yokken" (geceleri şubede

yatacak değil ya) onu bunu "birazcık çırpıştırırdı" polisler. Bu "çırpıştırma" sözü aynen kendisinindir. Bunu "okşamak" anlamında kullanıyordu. Polis dilinde okşamanın ne anlama geldiği malum. Bütün tahkikat boyunca, arkadaşlarımız, kızlar da Nuranlar, Sevinçler, yani hemşerileri işkence görürken hep görev başındaydı Topaloğlu.

Anlaşılacağı gibi 1. Şube Müdürü aynı zamanda Cezaevi Müdürü sayılıyordu. Gerçi Ankara'dan özel olarak gönderilen askeri sorgu hakimleri yürütüyordu sorguyu. As.Yargıç Yarbay Halil Ölçer tahkikatın sorumlusu idi. Bir de yüzbaşı rütbesinde bir yardımcısı vardı. Adını unuttum. Belki de Muzaffer'dir. Ama özel işlerimizle, ziyaretlerle falan şube personeli ilgilenirdi.

Bir gün cezaevi müdürünün odasına çağırılmıştım. Nedenini hatırlamıyorum. Hiç ayakta beklemiyordum. İster yer gösterilsin, ister gösterilmesin geçip koltuklardan birine oturuyordum. Belki de bir bakıma mesafeyi kısaltmak oluyordu bu. Ayakta dikilmekle de, sanıyorum, onların üstünlük duygularını tatmin etmekten başka bir şey yapmıyordum... Ben orada iken telefon çaldı. İlk sözde ayağa fırladı Topaloğlu. Düğmelerini iliklediği. "Beyefendi! Beyefendi!" Anlamıştım. Menderes ile konuşuyordu. Konuşma bitip yerine otuduğunda

- Başbakanlık tekniği bir hayli ilerletmiş anlaşılan!

dedim. Anlamadı tabii, şaşırdı.

- Ne tekniği?

- Konuşurken sizi görmüyor muydu Sayın Başbakan?

- Ne diye ayağa kalkıp düğmelerinizi iliklediniz ki?

Çok komikti. Ama utandı gerçekten. Daha yeni sayılırdı mesleğinde. İşte bürokrasimizin hali ve de modernliği. Gene şimdikilerin yanında zemzemle yıkanmış sayılırdı Topaloğlu. O zaman da işkence vardı. Falaka vardı. Tabukluklar vardı özellikle. Aç bırakma, her şey vardı. Çeşitli "faka bastırma" yöntemleri vardı. Ama polisimiz Amerikan yöntemi kontrgerilla eğitiminden geçmemişti henüz. Dededen kalma Osmanlı yöntemlerini kullanıyordu. En revaçta olan falaka idi.

Sınıf çelişkileri de bu kadar keskinleşmemişti o yıllarda. Bildiğimiz kadarıyla güvenlik güçleri ülke insanlarına ancak en hunhar işgal orduları gibi davranacak kadar ileri götürmemişlerdi vahşeti. Hiç değilse bizim canipte. Örneğin kızları falakaya yatırmadan önce pantalon giydirmek inceliğini(!?) gösteriyorlar, paldır küldür "Orospu!"

diye girişmiyorlardı. Sevinç (Tanık-Özgüner) anlatmıştı Harbiye Cezaevinde: Falakadan sonra insanın ayaklarına kova kova su döküp ıslak taşlıkta yürütüyorlardı ayakları şişmesin diye. Kuş gibi kızların sırtlarına biniyorlardı bir de ağırlığı arttırmak için. Daha fazla yük altında tabanların ezilmesi, kabarmaması için.

- En ağırıma giden de yapıp ettikten sonra seni de bu iz yoketme işlemine zorla ortak etmeleri idi;

demişti Sevinç. Başımdan geçmedi ama, derinden anladığım bir duyguydu. Hiç unutmadım. İşte bu şubenin müdürü idi Topaloğlu. Adanalıydı. Sonra, 27 Mayıs'ın Yassıada mahkemelerinde de sorgulandı galiba. 27 Mayıs döneminden sonraki AP hükümetlerinde, Demirel'in Savunma Bakanı oldu bir süre. Politik kariyeri pek uzun sürmedi. Sonra sesi duyulmaz oldu. Birkaç yıl sonra da öldü.

Şube müdürünün odasından da geçilebilen bitişiğindeki büyük odada müdür yardımcıları bulunurdu. Yardımcılara hala muavin denilirdi o zaman. Baş yardımcı başkomiser "**Parmaksız Hamdi**" idi. Sağ elinin işaret parmağının sadece kökü, tek boğumu vardı, gerisi kopmuş ya da kesilmişti. Parmaksızlığı oradan geliyordu. İnce yapılı, kuru, kemik gibi bir adamdı. Oldukça kalın gözlük camlarının ardından hain hain bakardı. Gülümsediğinde bile. Topaloğlu gibi yeni yetmelere, mekteplilere de bıyık altından gülümsediğini sezmiştim. Hım hım bir sesi vardı. Personeline karşı babacan tavırlı geçinmeye çalışırdı güya, ama kin ve hınç sanki akardı üzerinden. O da tanıyordu babamı. Babam onun amiri imiş bir zamanlar, gençliğinde.

- Sen ha!..Sen ha!... İsmail Hakkı Beyin kızı ha!..

deyip duruyordu o hım hım sesiyle. Beni babama yakıştıramıyordu!.. Birinci Şubenin "kethûda"sı idi Parmaksız. Her şey ondan sorulurdu. Gene de işkenceleri fiilen yöneten **Başkomiser Rüştü**'ydü. Orta boylu, yapılı, kabarık kır saçlı bir adamdı o zaman. Kalın gür kaşları belki de inandırıcılık veriyordu tehditlerine. Asıl inandırıcılık sopasındaydı kuşkusuz. Yoksa dünyanın en ödlek adamıydı. Çok da bilmiş ve kurnaz sanırdı kendini. İçeri girmeden de Parmaksız'ın ve Rüştü"nün ününü(!) duyardı insan.

Kendimce Rüştü"nün yardımcısı diye sınıflandırdığım bir memur vardı: **Polis Nuri**. Onu da sanıyorum bütün gözaltı sakinleri tanırdı. Iri yarı, ustası gibi kır gür kaşlı, ama az saçlı, güçlü bir adamdı. Balyoz gibi yumrukları vardı. Genede çok ürkek ve sinsi gelirdi bana. Oysa iriyarıların sinsiliği yoktur pek. Saçsız başında hep kasket, boynunda da bir elörgüsü atkı olurdu. Gri takım elbisesinin ceketi tıkız bedenini

sımsıkı sarardı. Talimli (?) adaleleri belli olurdu. Anladığınız gibi falakacılardandı Nuri. Ama iş sopaya dayanmadığında zavallılaşırdı, alıklaşırdı. Ara sıra "iyi polis" rolüne de çıkıyormuş duyduğuma göre. Artık ne kadar inandırıcı oluyorduysa!.. Gündüzleri işi takipçilikti. Erkek kardeşimden haber getirirdi bana. Herhalde bizimkilerin takibiyle görevliydi. Bana şikayet ederdi kardeşimi. Orada burada dolanıyormuş, haylazlık yapıyormuş. Kardeşime çeki düzen vermemi öğütlerdi. Aile büyüğü gibi uyarırdı beni. "Yakışık almaz!" diyordu, yani "benim" kardeşim olarak. Beri yandan kardeşlerimin peşinde dolanmasını çok doğal buluyor, gizlemeğe gerek görmüyordu. Gülesin mi, ağlayasın mı? Biraz kalın kafalıydı Nuri. Ama o da ustası gibi "pek bir kurnaz" geçinirdi, çoğu kıt akıllılar gibi. Üsküdar'da otururdu. Üsküdarlılık da bir şey katardı onun kişiliğine gibi gelirdi bana, cuk otururdu.

Mihri Belli kendisi de anlatmıştır herhalde, işkenceden sonuç alamayınca yalvarmaya başlamış Nuri bir akşam. Bir yandan da saatini göstererek gene son vapuru kaçıracağından yakınıyormuş ağlamaklı.

Gene iskemle üzerinde sabahlayacağız, çoluk çocuk bekler. Söyle de kurtulalım! Nedir bu senden çektiğimiz!

- Söyleme yahu, ağlatacaksın adamı!

diyor Mihri. Aklıma geldikçe hala gülerim. Adamın derdine bakın! Mihri Belli de en dramatik durumlarda bile gülünecek bir şey bulup çıkarır mutlaka. Espri yeteneği onda kıskandığım, haydi imrendiğim diyelim, yanlardan biridir.

Kardeşim konusunda içime nasıl zehir akıttığını bilmiyordu tabii Nuri. En büyük üzüntülerimden biri idi bu o zaman. Oğlanı okulundan almış, yola koymuş, bir ayağı gemide iken o Paris yolculuğunun hayal olmasına neden olmuştuk. 15 yaşında bir delikanlının bocalaması doğaldı. Üstelik sorgular, takipler, anamın matemi, dünyası kararmıştı çocuğun, toparlanması zordu. Beni en çok endişeye düşüren de öfkesinin ve isyanının yanlış yönlere, bize karşı kanalize olması tehlikesiydi. Çok bunaldım bu yüzden. Kaş yapalım derken göz çıkartmak olmasındı. Genel ortam bizlere karşı düşmanlıklar yaratmaya çok elverişliydi... Saygılı bir sevgi hep sürmüştür aramızda. Ama araya giren uzun yıllar, ayrılıklar dünyalarımızı ayırdı. Yabancılaştık. Kendimi suçlamıyorum. Düzenin, Türkiye "demokrasisinin" kurbanları idik hepimiz. Ama ne de olsa bir şey yapamıyor olmanın ezikliğini üzerimden atamadım o yıllarda.

Zeki ile yüzleştirilme

Soruşturmaya dönersek: Günler geçiyordu. Bir ara beni unutur gibi oldular. Başkalarıyla uğraşıyorlardı. Ama gene de devamlı yeni bilgiler çıkıyordu. Bunların nereden, yani kimden geldiğini bilmiyordum. Akıl alacak gibi değildi. Örneğin tutuklanmamdan aylar sonra 2-3 memur refakatinde eve götürüldüm. Orada Zeki Baştımar'ın bana şahsen verdiği kitaplar ve plaklar arandı. Zeki ile benim aramda olan bir şeydi bu. Polis bunu nereden bilebilirdi. Zeki'nin böyle hiç gündeme gelemeyecek ayrıntıları bile polise anlatmış olmasına anlam veremiyordum, çok üzülüyordum. Sonradan öğrendiğime göre pek çok konuda ilk ifade veren İstanbul İl Sekreteri Tevfik Dilmen'di. Zeki de onun ifadelerini doğrulamıştı. Ben o sırada hala partili değildim, tahkikat dosyasında.

Kitaplar -devletimiz her zaman kitap düşmanı olduğundan tehlikeli olabilirler kaygısıyla- evdekilerce imha edilmişlerdi. Ama folklor parçaları, şarkılar sakıncalı görülmemişti ev halkınca, plaklar duruyordu. Onları alıp emniyete getirdiler "delil" olarak. Daha başka birtakım şaşırtıcı durumlar oluyordu. Parti neşriyatı olarak başka şeyler de ele geçmişti tahkikat boyunca. Tevfik Dilmen'den başka Izmir il komitesinden Şükrü Dinsel, Ankara ilinden Ömer Lütfü Tunçay da tam ve ayrıntılı ifade verdiler. Şükrü zaten daha başından beri polismiş. Ötekiler ise zoru görünce kolay yolu seçmişler, pişmanlık fıkrasına sığınmışlar. Ve birkaç kişi daha. Ama ben o üzerimde olup da yok etmeyi değilse bile gizlemeyi başardığım neşriyatı kabul etmemeliydim. Bir uzun süre direndim. Bir yerden sonra artık, bu kadar ifade varken ve gidip evden plak getirilirken saklamanın anlamı yok gibi geldi. Polis, evrakı Zeki Baştımar'dan aldığıma kesinlikle inanıyordu. Ben de Zeki Baştımar kabul etti diye düşünüyordum. Ama başkalarının ifadesi senin de ifade vermeni haklı çıkartmaz, belki biraz hafifletici neden olur, o da ifadenin tarzına bakar. Yanlıştı. Gerçek kaynağı söylememekle "mutlu" bir çözüm bulduğumu sanmıştım. Ya da kendimi buna inandırmıştım. Asıl amacım polisçe bilinmeyen bir arkadaşı, yani bana evrakı veren arkadaşı korumaktı. Ama neşriyatı bana verenin adını açıklamamakla yeteri kadar "ağzı sıkı" davranmış olmuyordum kuşkusuz. Ayrıca, özellikle illegal bir örgütte kimin daha önemli bir konumda, daha titizlikle korunması gerekecek durumda olduğunu bilemezsin, buna sen karar veremezsin. Bu çeşit pazarlıklar yanlıştır. Örneğin parti sekreterine yük yüklememek daha önde gelen bir görev olabilirdi. Aylarca düşündüm bu konuyu. Başka türlü işin

içinden çıkamadım. Bu konuda Zeki Baştımar ile yüzleştirildiğimiz başka vesilelerle yayınlandı sanıyorum. Yüzleştirmede Topaloğlu;

Sevim Hanım o parti neşriyatını Zeki Baştımar'dan aldım dememiş miydiniz?

der demez durumu anlamıştım. Zeki Baştımar bunu kabul etmemişti.

- Öyle demiştim...

diye yanıtladım. Pas vermekti bu aslında. Zeki Baştımar'dan işaret bekliyordum. İfademi geri almaya hazırdım. Belli idi bu. Topaloğlu bile anlamıştı bunu ve telaşlanmıştı. Çünki Zeki'ye bağlamak daha çok işine geliyordu.

- Gerekiyorsa ben bunları kabul ederim ama ben vermedim.

Zeki Baştımar böyle dedi. Bu bir pazarlık konuşmasıydı. Parti sekreterinin konuşması böyle mi olmalı? Ben zaten huzursuzum, kararsızlık içindeyim. Bu durumda, ortalıkta o kadar belge ve ifade varken tümden inkar edilebilir mi bilmiyorum, karar veremiyorum. Doğru bir işaret versene. Gerekiyorsa ne demek? "Sıkışırsanız atarsınız!" demek gibi bir şey. Gerekip gerekmediğini ben mi tayin edeceğim. Yoksa Topaloğlu mu? Biri bir şey diyecek o da ifadesini ona uyduracak! Sanki ortada kalan bir yük var da üzerimden almasını istiyorum ondan. Olacak iş mi? Böyle bir şey olmadığını söyle. Neşriyattan haberim yok de. Hatta iftira ediyor de. Hayır, öyle yapmıyor, çünkü yapamıyor. Bu karşılaşmamız aşamasında ZB'ın Parti yetkilisi olduğu, bu neşriyattan haberdar bulunduğu tahkikat açısından o kadar belli olmuş ki, bütün bu konuşma ve davranışlardan anlaşılıyor bu. Anlaşılmaması mümkün değil. Bu en son duruma göre ben sadece ZB ile temas etmiş, neşriyatı da merak edip okumak üzere ondan almış oluyorum. Çünki partili değilim. Onun da partili olup olmadığından haberim yok. Çünkü ilişkimiz örgüt ilişkisi değil. Odama dönünce kıvrandım durdum. Bir çözüm bulunamaz mıydı?

"O durumda mazurdunuz"

Bir ahbap edinmiştim içerde, kadın müstahdem arasında. "Zutra" diyordum ona. Zutra bizim Karadeniz dilinde gözde, favori anlamlarına gelir. Anneannemin zutrası idim ben. Denenmiş bir kadındı bu. Beni sever görünüyordu. Eve haber götürüyordu. Birinci Şubede bulunduğum iki yıl boyunca bana yardımcı olmuştur. Hiç fire vermemiştir. İyi bir postacı idi. Gene de bildiğim kadarıyla diyeceğim kuşkusuz. Hiç kimseye tam güvenemezsin. Evet, onunla ZB'a bir pu-

sula yolladım. Neşriyatı ondan aldığımı söylemek zorunda kaldığım için çok üzüldüğümü bildirdim. Karşılaşmadaki durumdan başka bir şey yoktu yazdıklarımda. Ele geçse de bir sakıncası olamazdı. Bej rengi bir kesekağıdı parçasına toplu iğne delikleriyle yazılmış cevapta

- O durumda mazurdunuz.

deniyordu. Aslında bu Z.B.'ın daha önceki tavırlarına uygundu. Ama gene de kuşkulandım. Ve sordum Zutra'ya;

- Bu onun yazısı değil.

- Bana güvenmedi

dedi Zutra hışımla. Kızmıştı. Güvenmemekte haklıydı elbette. Niye güvensin? Evet ama gene inisiyatifsiz bir yanıttı. O durumda gerçekten mazur muydum, mazur olmak sevindirici miydi bilmiyorum. Ama ben hiç sevinmemiştim. Boyuna kızıyordum. Gitgide daha çok kızıyordum. Ve bu sorun orada kaldı. Ben mahkemede bütün ifademi reddettiğimden bu konuda da bir şey söylemem gerekmedi. (Neşriyatı bana getiren arkadaş sıyırdı).

Ama aynı Z.B. duruşmaların başladığı gün, yani ilk karşılaşmamızda, yanına gidip, parti teşkilat sekreterimiz olarak kendisini selamladığımda

- Sizin ifadeniz çok kötü, ne yapacaksınız?

diye sorgulamıştı beni daha merhaba demeden. Allah Allah! Kötü ifadeden yakmana bakın. Kendisinin verdiği ifade kötünün kötüsüydü. Üstelik kendisi Parti sekreteriydi ve o zaman sanıyorum 50 yaşındaydı. Neden Şubede karşılaştığımızda da aynı tutumu göstermediğini sormadığıma ömrüm boyunca hayıflanmışımdır. Aradan geçen zaman içinde kendi suçunu yükleyecek bir günah keçisi aramıştı anlaşılan. Elbette ki tek suçlu kendisi değildi. Ama gene de öteki birçok kişinin yanlışlarının da sorumluluğunu taşıyordu Zeki.

Şu da var. Endişe ile "Ne yapacaksınız?" diye sormasından anlaşılıyor ki davanın hukuksal yönünü düşünüyordu daha çok. Benim övünerek anlattığım şeyler, açıkladığım gibi sadece kendimi suçladığım ifadeler gözünü korkutmuştu onun. "Paçanı nasıl kurtaracaksın?" demek istiyordu bana. Şimdiye değin, yıllarca bunu akıl edememiştim. Şimdi düşündükçe bu olasılık daha akla yakın geliyor ve gülüyorum kendi kendime. Ben de Parti'ye karşı sorumluluk açısından beni suçluyor sanmıştım. Öyle bir derdi yoktu oysa. İlerde görüleceği gibi başıma çoraplar örmeyi planlamaya başlamamıştı henüz diyorum, yanılıyor muyum bilmem?

Ve TKP üyeliği

Ama biz 52 yılının Mart (?) ayına dönelim gene. Yani tutuklandığım günden dört ay sonrasına. Tahkikat bakımından ben halâ partili değildim. Zeki Baştımar ile konuştuklarımızla ilgili hiçbir şey anlatmamıştım. Babamın ölümünden sonra ailemini ziyarete gelmiştim. Bir yıl sonra ancak gelebilmiş oluyordum.

Bir pazar günü ifadeye çağırıldım. Halil Ölcer ile Topaloğlu müdür odasında oturuyorlardı. Pazar günü Şubede ne işleri olduğunu, gene ne gibi bir tatsızlık çıktığını merak ediyordum... Yemek yeyip yemediğimi sorduktan ve ne yediğimi öğrendikten sonra kendi yediklerini söylediler. Tuhaftı. "Sakal-ı Şerif" yemişler. Uzun zaman ne demek istediklerini anlayamadım. Aklımın ucundan bile geçmiyordu. Çok saçmaydı. Neden sonra Marsilya'da buluştuğumuz Parti kuryesi ile birbirimizi tanımak için kullandığımız parolayı tekrarladıklarını farkettim. Yüreğim atmaya başladı. Ama o kadar uzun süre bir şey anlamamıştım ki onlar benim hiç tepki göstermediğim hükmüne varmışlar. (Bunu sonradan öğrendim.) Odama döndüm.

Parola da gerçekten çok garipti. İstanbul'ca saptanmıştı.

Evet, arkası sökün etti bekleneceği gibi. Yepyeni bir durumdu bu şimdi. Dilmen'den Melâhat Türksal'dan ve herhalde Marsilya'da buluştuğumuz o genç arkadaştan edinilen bilgiler koca bir yığın halinde önüme kondu bir süre sonra.

Artık yadsımanın anlamı yok diye düşündüm gene. Hele başkaları benim partili olduğumu söyledikten sonra! O zamana kadar benimsediğim açık sözlü, sözünü esirgemez tutuma göre "hayır ben partili değilim" demeye utanıyordum. Övündüğüm bir şeyi reddetmek bana ters geliyordu. Ayrıca red, sanki cezadan korkmakmış, sanki Parti'ye karşı suçmuş gibi duygusal bir havaya girdim. Partili yani komünist partili olmak gibi demokratik bir hak da savunulmalıdır diye düşünüyordum. Çünki Parti örgüt olarak mahkemeye çıkmaktan kurtulamazdı artık. Yaşasın TKP diyebilmeliydi insan!..

Beni partili olduğumu inkara zorlayan nedenler de, yani herhangi bir arkadaşı ele vermekten kaçınma gibi bir durum da yoktu. Zeki'den başkasıyla örgüt temasım yoktu.

Siyasi Şubede Kitaplık

Yaza doğru daha önce kalmakta olduğum odadan alınarak Şubenin kitaplığına taşındım. Bir hayli kitap vardı raflarda. Ve sa-

nıyorum çoğu aramalarda el konulan kitaplardı, belki de hepsi. Yoksa polis bu kadar iyi kitabı okusa ve de anlasa polislikte kalamaz!!

Şimdi burada itiraf etmekte sakınca görmüyorum: O kitaplıktan iki kitap yürütmüşümdür. Daha ödeşmemize çok var. Polis benim nice kitaplarımı iç etmiştir. Benim el koyduğum kitaplardan bir tanesi "Devlet ve İhtilal"di örneğin. Çok tehlikeli bir kitap!. Ama bu kitapların artık benim için tehlike oluşturmayacaklarına, yani aklımı daha fazla çelemiyeceklerine karar verilmiş olsa gerek! O kadar seviniyordum ki bu ufak hediyelere. Adını ettiğim kitap sonraları yani 60 larda "Devlet ve Devrim" adıyla Bilim ve Sosyalizm yayınları tarafından yeniden çevrilip yayınlanmıştır.

141-142'nin DP'li mimarları

TKP tahkikatı başladıktan bir süre sonra 142 ve 142'inci maddeler Meclis tartışmalarına konu olmuştu. Tahkikat başladığında, yani 26 Ekim 1951'de 141'inci maddenin tarif ettiği cinsten bir örgüte giren herhangi sıradan üye için yasanın koyduğu ceza, yani maddenin öngördüğü yaptırımın alt sınırı 6 ay hapis idi. Örneğin bir hücre sekreteri 2 yıl ceza alıyordu. Yöneticiler için öngörülen tavan ise 5 yıldı. Askerî personel dolayısıyla esas cezanın bir yarısı kadar hapislik yılı da üstüne biniyordu vb. Demokrat Parti Hükümeti bu cezaları yeterli görmemiş(!), yasayı değiştirme önerisi vermişti. Yasalaşma işlemleri tamamlanıp da yasa geçerlik kazanıncaya kadar Ankara ve İzmir tutuklamalarını başlatmadılar. "Makabline şamil" yani yasalaşmasından önce işlenmiş suçları da kapsayacak bir yasa çıkarılması skandal olurdu artık. O kadarını yapamadılar. Ama Ankara ve İzmir örgütleri merkez ve İstanbul tutuklamalarından sonra da eylemlerini sürdürmüş sayıldı. Onun için biz İstanbullular eski 141'e ve Ankara, İzmir sanıkları ise 5856 sayılı yasa ile muaddel (değişiklik görmüş) yeni 141'inci maddeye göre hüküm giydik. 6 aylık taban yeni yasa ile 5 yıla çıkarılmıştı. On katı. Bir de biz sanıklar arasında 7'inci fıkra ve 7'inci fıkracılar, "pişmanlık yasası" gibi deyimlere yol açan bir fıkra eklendi yasa maddesine. Bu yeni fıkraya göre son tahkikat (mahkeme safhası yani duruşmalar) başlayıncaya kadar bildiklerini "samimiyetle" açıklayanların, tahkikat makamlarınca haklarında iyi kanaat edinilmiş olanların, ilk tahkikat ifadeleri ile son tahkikat ifadeleri arasında mübayenet (tutmazlık, uymazlık) olmayanların hükmolunan cezalarından dörtte üç (3/4) oranında bir indirim yapılması öngörülüyordu. Elbette ki ilgilileri samimi olduğuna, nedamet (piş-

manlık) getirdiğine inandırmak, vicdani kanaat edinmelerini sağlamak için sadece bildiklerini anlatmak da yeterli olmuyordu. Çok kez birtakım "yürekten gelme pişmanlık belirtileri" örneğin komünizm davasına çamur atmalar da gerekli oluyordu. Hiç olmazsa komünizmden, komünistlerden yaka silkecektin. Mahkeme, hazırlık ve ilk tahkikat ifadeleri ile son tahkikat ifadeleri arasında uyuşmazlık bulunmamak gibi bir ölçüt kullandı tahliye kararlarını zapta geçirirken ve cezası dörtte üç affa uğrayacağına göre "ilerde mağduriyetine (haksızlığa uğramasına) sebebiyet vermemek için tahliyesine" karar verildiğini söylüyordu. Böylece yedinci fıkracıların hepsi duruşmaların başlamasından hemen sonra tahliye edildiler. Bazı komik durumlara da neden olmuştu bu uygulama. Örneğin hiç ifade vermemiş birinin ilk ve son ifadeleri arasında da uyuşmazlık bulunmuyordu kuşkusuz. Ama mahkeme bizim arkadaşlar için böyle bir gerekçeye itibar etmiyordu. Bununla birlikte gene bizim arkadaşlardan Abuzer Özdemir'i bu gerekçeyle tahliye etmek zorunda kaldılar. O da başından beri tüm iddiaları reddetmişti. Mahkeme sonunda ise ifadelerinde "mübayenet bulunmamasına" karşın ve hiç ifadesi olmadığı halde beş yıla hüküm giydi Abuzer. Geri kalan cezasını yatması gerekecekti. Ne var ki bu arada yurtdışına çıkmayı başarmıştı. Ancak orada, gittiği yerde de çile doldurmaktan kurtulamadı. Daha 60'larda öldü deniyordu. Baştımar ile Bilen'in kendisini "tasfiye" ettikleri söyleniyordu. Yaşamını nasıl tamamladığı belli değil.

Demokrat Partinin özellikle bu 141 ve 142. maddelerle ilgili Meclis tartışmalarında en çok adı geçen milletvekillerinden biri de Şevket Mocan'dı. Mocan'ın Kuzguncuk ile Beylerbeyi arasında büyük bir yalısı vardı. Daha çocukluğumuzdan Üsküdar-Beylerbeyi yolunu kaç kereler yaya aştığımızdan Mocan'ın yalısını hepimiz bilirdik. Yalının bahçesinde Eski Yunan taklidi birkaç heykel vardı. "Ooo!" derdik bunlara, pek yüksek değer biçerdik çocukken. Bizimkinde yoktu! Mocan'ın yalısı Baştımarlarınkine komşu idi. Ve Şevket Mocan'ın kızı, herhalde babasının rızası olmadan Dündar Baştımar ile evlenmişti. Dündar İleri Gençler Birliği davasında yargılanmıştı. İlerici bir gençti. Kızını "komünistlere kaptırmış" olmayı bir türlü hazmedemeyen Şevket Mocan 141-142. maddeleri değiştirip ağırlaştırmak isteyen yasa tasarısının en ateşli savunucusu oldu. Belki yasa önergesini veren de oydu, ya da verenlerden biriydi. 142-142 dendi mi Mocan gelirdi akla.

Kendisini "Çamur Şevket" diye de andıklarını duymuştum. Geç-

mişi de bir hayli karışıktı Mocan'ın. Trakya Yunan işgaline uğradığı zaman, Strancalarda ormanları olduğu söylenen Mocan Yunanlılarla işbirliği yapmış. Ülke kurtarılınca o da yurtdışına kaçmış. DP işte böyle vatanseverleri topluyordu çatısı altına.

Tutuklanmamdan birkaç ay sonra Ahmet Topaloğlu refakatinde İstanbul Emniyet Müdürü Kemal Aygün'ün odasına götürüldüm. Aşağı katlardan birindeydi müdür odası. 46 da Ahmet Demir tarafından sorgulandığım aynı odaydı. Pek de değiştirilmemişti. Mocan da oradaydı. Ve de babasının evindeymiş gibi rahat! Beni tanıdığını ve benim kızı Ayşe ile arkadaş olduğumu ve beni kendi yalılarında gördüğünü ileri sürüyordu. Maksadını anlayamıyordum. Ben hayır dedikçe o diretiyordu. Yoktu böyle bir şey. Yalılarına hiç gitmemiştim. Dündar'ı da Ayşe'yi de bilirdim ama bir arkadaşlığımız yoktu. Ayşe çok efendi, aklıbaşında, güzel bir kızdı. Bir ara bir demokrasi lafı etti Mocan.

- Evet çıkardığınız yasalardan belli,

dedim. Evet, 141-142 yasasının anti-demokratik olduğunu onlar da biliyorlarmış. Ama mecburmuşlar. Oturup onunla tartışmaya girecek değildim ya.

- Benim başka bir diyeceğim yok,

diyerek kalktım. Ayrılırken;

- Şerefyab oldum hanımefendi (!)

demez mi adam? Güler misin, ağlar mısın? Bu adam bizleri hapiste tutmak için bin dereden su getiriyor, demokrasi düşmanı komünistlere ölümü bile az görüyordu. Sonra da "şerefyab" oluyordu. Çok kızmıştım.

- Nedir bu maskaralık?

diye sordum dönerken Topaloğlu'na.

- Kızının başına çorap örmeğe çalışıyor!

O bile onaylamıyordu. Ama ceketinin düğmelerini iliklemeyi de unutmuyordu karşısında. Aslında benimle yüzleşmek istemesine, isteyebilmesine ve bu isteğinin de özel bir müsaade ile müdür odasında gerçekleştirilebilmesine kızmıştım daha çok. Bir sanığı ayağına getirtebiliyordu ihbarcılığına ortak etmek için. Yüz karasıydı bu. Yoksa Mocan'ın ne mal olduğunu biliyorduk...Evet, Ceza yasasının 141-142 maddelerinin şiddetlendiriliş "gerekçesinde" nice nice çıkarlardan başka bir de sözünü geçiremeyen bir babanın kızına ve damadına karşı öfkesi ve hıncı vardı.

İnsanlarımızın kaderleri nelere bağlı bakın. Hey gözünü sevdiğim demokrasi! Demokrasi tarihimiz de böyle maskaralıklarla doludur. Anti-komünizmimiz de demokrasiciliğimizden daha ciddi değil görüyorsunuz. Keza laikliğimiz. İkinci dünya savaşına kadar sistemli, çığırtkan bir anti-komünist propaganda yoktu bizde. Özel bir anti-Sovyet eğitim görmedik biz okullarda daha sonraki dönemlerde olduğu gibi. Hiç yokmuş gibi davranılırdı. Tek partinin yani CHP'nin dışında her şey yasaktı. Kuş uçmazdı. Bu bağlamda komünizm de yasaktı. Her şeyden önce işçi sınıfının ekonomik ve siyasal örgütlenmesi yasaktı. Daha da önce sınıf olmak yasaktı. Ama gene de anti-komünizm, anti-sovyetizm histerisinin doruklara tırmanması ABD'den yönlendirilen soğuk savaş stratejisi ile II. Dünya savaşından sonra olmuştur.

Alıcısını bulamayan mektup

52 yılının yazını bulmuştuk artık. İfadeye çağırıldım. Sorgu yargıcı Halil Ölçer hala hücreler bölümündeki, emniyete götürüldüğümde buyur edildiğim o basık tavanlı küçük odada ifade alıyordu. O odadan Galata köprüsünün büyük bir bölümü, eski haliyle Kadıköy-Haydarpaşa vapur iskelesi, Üsküdar iskelesi, Ada vapurları iskelesi, yanaşan kalkan vapurlar görünürdü. İnsanın yüreğini ağzına getiren cıvıl cıvıl deniz trafiği, köprü üzerindeki yayalar, araçlar öğle sonrasının karşı yapılarda ve yer yer denizde alevlenen güneşi altında doyumsuz bir güzellikteydi, ve öylesine capcanlı idi ki denizin kokusunu bile duyumsuyordun sanki. Halil Ölçer iki yüzü el yazısıyla doldurulmuş tek yapraklık bir kağıt sürdü önüme.

Sakın benim değil deme, çünki kaç muayeneden geçti. Mektuptaki yazının senin yazın olduğu saptandı. İşte raporlar!

Bir mektuptu. Beni çok uzaklara götüren bir mektup. Sanki bana dememiş gibi köprüyü ve Galata'yı seyretmeyi sürdürdüm uzun süre,

Biliyorum sen şimdi ne diyeceğini değil de mektubun elimize nasıl geçtiğini düşünüyorsun.

dedi H.Ölçer. Haklıydı. Hem uzakları seyrediyordum hem de hatırlamaya çalışıyor, sonra da olasılıkları hesaplıyordum.

Yoo, iskeleye yanaşan tekne hangisidir, onu bulmaya çalışıyorum. "Ülev" olsa gerek,

dedim.

Berlin Festivalinin ardından Varşova'da Dünya Gençlik Ör-

gütlerinin uluslararası kongresi yapılacaktı. Biz de davet almıştık Berlin'de. Biri Paris grubundan öteki de Türkiye'den olmak üzere iki arkadaş yollamaya karar verdik. İşlerin nasıl geliştiğini hatırlamıyorum. Paris'te bu toplantı için hazırlık yapmamıştık. Gençlik örgütü olmadığımızdan katılamayız diye düşünmüştük herhalde. Sonra böyle bir olanak çıkınca bunu değerlendirmek istedik. Yıldız Sertel, Halim Spatar arkadaşla birlikte Varşova'ya gitmek üzere ayrıldı bizden. Ayrılışımız bir hayli aceleye gelmişti. Ben, Gün ve Necil, daha önce anlattığım şekilde İsviçre üzerinden Paris'e dönerken Yıldız'a bir mektup yazmaya karar verdik. Avusturya topraklarından geçiyorduk o sırada. Trende yazıldı mektup. Vakit olup olmadığını, ellerine geçip geçmiyeceğini tartıştığımızı, sonunda yollamaya karar verdiğimizi anımsıyorum. Mektubu herhalde İsviçre'den postaladık. Ama mektubun ondan sonra nasıl bir yol izlediğini bilmiyorum, bilemezdim de. Ben o arada Türkiye'ye geldim. Kongre'ye ve Türkiye delegasyonuna yollamıştık. İnsan bazan bu kadar aptalca şeylerin bu kadar aptalca olduklarını ancak neden sonra, çok kere de iş işten geçtikten sonra anlamasa ne iyi olurdu. O kadar kılı kırk yarıyorsun, sonra bir yerde hiç olmayacak bir şey yapıyorsun. Ama nereden bilecektik ki bizim sosyalit ülkenin "şaşkın" posta dağıtıcısı Türkiye delegasyonunun mektubunu Türkiye elçiliğine götürecek. Bu benim çok sonraki yorumum tabii. Ama hemen hemen eminim. Ve ta başından H. Ölçer'in bu mektubu ele geçirmekle övünmeğe hiç de hakkı olmadığını kesinlikle biliyordum. Onlar adına bir şans idi bu sadece. Bizim gafletimizin yol açtığı bir şans. Ve de postacının şapşallığı. Gel de sosyalist ülke postasına güven!

Bugün hala utanıyorum bu işten. Üç tane aklı başında, titiz genç kafa kafaya verip Polonya'ya talimat mektubu yolluyoruz. Çok gerekli de değil. Dünyadan haberimiz yok. Ama belki de Batı'dan gelen posta kontrol ediliyordur ve gerçek yerini bulur diye düşünüyoruz. Elin Polonyalısı, içinde ne olduğunu anlamadan peşini bırakır mı? Çevirttirecek tabii. Kendi dışişlerinde türkçe bilen yokmuydu ki! Her neyse. Belki de Dışişlerinden gönderilmiştir mektup elçiliğe. Üzülüşümün nedeni bana göre bu mektubu yazmanın yanlış ve aptalca olması. Yoksa mektubun içinde açıklamakta güçlük çekilecek, beni zor durumda bırakacak bir şey yoktu. Ancak laf aramızda: Fazla emir sigaları kullanılmıştı, hem de ukalaca kullanılmıştı. Bu usluba çok acele ve trende yazılıyor olması neden olmuştur düşüncesinde avuntu bulmaya çalışıyorsam da mektubun havası beni hala utandırır. Ne var ki

mektup Berlin Festivaline katılım konusunda başka ifadeleri destekler nitelikteydi. Benim kişisel durumumu biraz değiştirebilirdi. Mektubu hiç hatırlamadığımı söyledim. Gerçekten de orada karşıma çıkmasa unutup gitmiştim bile. Hatırlamakta da bir hayli güçlük çekmiştim. Ancak sorumluluğu bana ait bir şapşallıktı. Şu da var ki festivali ballandıra ballandıra anlatmama olanak verdi. Buna sevinmiştim bile sonradan. Gittim işte der gibi. Bir bakıma öç alma gibi bir şeydi bu. Saklanacak bir şey yoktu benim için. Herkesin de takma adı vardı. Başkaca ifadelerimi reddettiğim halde festivali anlattım mahkemede.

Kemal-i samimiyetle

Ulvi Uraz ile Selçuk Uraz Paris'te belli bir süre için bulunuyorlardı. Selçuk'un bursu bitince geri döneceklerdi. Birinci Şubeden Paris'deki arakdaşlarımla haberleşebildiğimi belirtmiştim. Seyrek de olsa haberleşmeyi sürdürüyorduk. Gün'ün Paris'ten ayrılıp Doğu'ya doğru göçmek kararına vardıklarında bana yazdığı veda mektubunu hiç unutmam. İçime işlemiştir. Dedim ya çok güzel mektuplar almışımdır. Bu bakımdan kendimi şanslı ve zengin hissederim. Ama o mektup çok yoğun, duygu ve özlem dolu özel bir mektuptu. Uzun, belirsiz bir süre için ülkesine dönmeme kararı alma zorunda oluşun yürek yakan acısı satırların arasında apaçık okunuyor, benim de yüreğimi dağlıyordu. Kendi halimi unutup onlara çok acımıştım! Şunu da belirteyim; en kötü günlerimde bile Paris'ten geri gelmiş olduğuma pişman olmamışımdır, keşke gelmeseydim dememişimdir...

Evet, Gün bana bu arkadaşların, yani Urazların tahkikattaki durumlarını sormuştu, geri döneceklerini belirtmişti. Ben de benim kendileri hakkında hiçbir ifadem olmadığını, kendilerini tanımadığımı, ancak Ankaralıların ifadelerinden edinilen bir bilgi olup olmadığı konusunda bir şey diyemiyeceğimi yazmıştım. Sorgu hakiminin dediğine göre bu arkadaşlar yurda dönmüşler ve gelip kendileri teslim olmuşlar(?). Pişmanlık bildirmişler. İfadelerini okuma fırsatı bulamadım bilmiyorum. Ama 7. fıkradan yararlandılar. Hangi birini okuyacaksın, dosyaları vermezler ki adama. Erkek arkadaşların dediğine göre Ulvi Uraz cezaevinde de bir süre direnmişti. Ama sonra 7. fıkradan yani pişmanlık yasasından yararlanmanın "çekiciliğine" yenilmişti. Gene de başka bazılarının yaptığı gibi çirkeflik yapmadı, kimseye çamur atmadı sanıyorum. Tiyatrosunu bir an önce kurmak istiyordu işte! Kurdu da. Selçuk Uraz baştan tutuklanmadı. Karardan sonra, indirimden geri kalan 1/4 cezasının infazı sırasında bir süre aynı ko-

güşta birlikte kalacaktık onunla.

Tahmin edilebileceği gibi onlardan da bir miktar yük bindi sırtıma. Sorgu yargıcının dediğine göre gelip "kemal-i samimiyetle bütün bildiklerini anlatmışlar", ne diyeceksiniz? Böylece aşağı yukarı çevremdeki tüm kadro tamamlanmış oluyordu.

Hücreler semtine taşınma

52 Sonbaharında o basık tavanlı soruşturma odasına geçirildim. Odanın tam karşısında hemen hemen burnunun dibinde gibi yeni bir inşaat yükselivermişti. Pencerenin önünde dümdüz bir gri duvar odayı karartmıştı. İfade verirken seyrettiğim o görünüş yok olmuştu. Herhalde o yüzden boşaltılmıştı oda. Memurlar mahallesinden bizim tutuklular semtine taşınmak yarıyarıya tahliye olmak demekti benim için. Kendi kendimle başbaşa kalmıştım. Sanki kendi evim olmuştu! Şimdi yadırgıyorum gerçekten o zamanki sevincimi, arkadaşlarla bir araya gelmedik ki. Duvara rağmen pencerenin önüne dikilir ta uzaklara bakardım, o eskiden görmüş olduğum imgeleri kafamın içinde yeniden görmeye çalışırdım. Görürdüm de, hem de capcanlı. Daha önce kaldığım yerde pencere yoktu. Emniyete getirildiğim günden beri Galata köprüsü üzerinden iskelelere doğru yürümeyi o kadar büyük bir özlemle düşünmüştüm ki adeta musallat olmuş bir hayal gibiydi benim için. Bütün ayrıntılarına kadar belirlenmiş bir görüntüydü. Her zaman Eminönü'nden Karaköy'e doğru yürüyor olurdum. Hep sağdan, Boğaz'a bakan kaldırımda yürürdüm. Güneş akşam üzeri arkamdan Süleymaniye camiinin oralardan Galata kulesinin yüksekteki camlarını kızıl-sarı yaldızlara boyardı. İlle öğrencilikteki yağmurluğum olurdu sırtımda, içi koyu mavi dışı bej, neden o bilmem. Etekleri uçuşurdu pardösünün hızımla, püfür püfür giderdim. Rüzgar saçlarımı tarardı ve o günlerin İstanbul'unun temiz havası dişlerimin arasından süzülürdü ciğerlerime. Vapur dumanları olsa da aldırmazdım. Simitçileri hiçbir zaman unutmazdım. Çoğu canım çekmezdi. İmgenin romantizmini bozmak istemezdim besbelli. Ama gene de köprünün korkuluğuna yaslanmış camekana yandan bir göz atardım geçerken. 5 kuruşa. Her gün bir fasıl yürürdüm herhalde böyle. En çok canım ne istemiştir bilir misiniz? Çok şey değil. Sade bir kere ilk yılbaşında şöyle buz dolabından çıkma buğulanmış, kütür kütür ve serin üzümler olsa demiştim. Bazan da gene kış ortasında dondurma özlemiştim. Yemek rejiminin sağlıklı olmayışından ve hareketsizlikten elbette.. içim yanıyordu demek ki...Evet, aç değildim ekmek özleyecek.

Bu yeni odada pencerenin pervazlarından sıçanlar koşuştururdu kimi zaman. Farketmeden önce ara sıra artan yiyeceklerimi korumak için buzdolabı gibi kullanmıştım camın ardını. Belki de ondan dadandılar.

Benim odamın ve bitişiğimdekinin ışığı pencerenin hemen karşısındaki o yakın duvara yansıyordu akşam oldu mu, duvar aydınlanıyordu. Günler kısa geceler uzundu. Ve biz iki komşuya Karagöz gibi gölge oyunu olanakları sunuyordu karşı duvara düşen gölgelerimiz. Bu yolla ne politik, ne edebi söyleşiler gerçekleştirdik! Tanımadığım bir arkadaştı. Hoş bir oyundu ama sabır istiyordu. Komşum ise "bir an evvel dışarı çıkması gerektiğini" düşünüyordu, "mücadeleyi sürdürmek için"! Yok, kaçmayı değil yanlış anlamayın, bu amaca yönelik ifade vermeyi "gerçekçi" buluyordu. Oysa o sırada içerideki mücadelenin hakkından gelmekti marifet. Her neyse... Karagöz oyunu da çok vakit alıyordu zaten. Söyleyecek ortak şeyimiz de pek kalmadı, konuşmalarımız seyreldi. Kısa bir süre sonra da taşındı arkadaş bizim oralardan. Ben de daha ilginç uğraşlar buldum.

Savunma suçluyor

"Tahkikatın selameti" için polis seni hücreye tıkar, dış dünyadan tecrit eder. Bu durumda senin görevin tecriti kırmak ve gücün yettiğince içerideki ve dışarıdaki arkadaşlarına yardımcı olmaktır. Ben kendi hesabıma tecriti etkisiz kılmada belli bir başarı sağladım diyebilirim. Ta Paris'lerden kitaplar da aldığım oldu.

Az önce de Fransa'dan bir kitap göndermişlerdi arkadaşlar bana. Mercel Villard'ın "La defense accuse" (Savunma suçluyor) adındaki Fransızca kitabıydı bu. M. Villard da Emile Zola'nın ünlendirdiği deyimi kullanmıştı: "Suçluyorum!" Sanıyorum "Sosyalist savunmalar" adıyla Türkiye'de de yayınlanmıştı 1960 ların sonlarında. İyi kitaptı, güzel bir kitaptı. Ve duygulu pasajları vardı. Çok etkilenmiştim. Ta Babeuf'lerden, Blanqui'lerden Dimitrov'a kadar daha birçok devrimcinin sorgulamalardaki ve mahkeme aşamalarındaki tutumlarını, ifadelerini tanıtıyordu okuyucuya. Taktik veriyordu. Fransa'da iken o kitabı okuyabilmiş olsaydım keşke! Önce bu kitabı çevirdim yeni odamda. Durmadan yazdım. Artık benimle ilgili gelen giden yoktu, hakkımda yeni bilgiler gelmiyordu. Sonuç olarak Polis de kapımı çalmıyordu, rahattım(!)

Marcel Villard'ın kitabı, çevirisi bittikten sonra da beni çok düşündürmüştür. Her konuda kendimi kitabın ölçütleriyle tartmış, "ya

sen?" sorusuyla kendimi yargılamışımdır. Kitabı o zamandan sonra görmedim ve okumadım. Buralarda arayıp bulmayı da düşünmedim. Ama özünü unuttuğumu sanmıyorum. Zaten bu konuda tek kaynak da değildir.

Bilindiği gibi birinci ilke her yerde ve durumda sosyalist ve devrimci onurunu yüksek tutmak, çiğnetmemektir. Buna gölge düşürdüğümü hiç sanmıyorum. Kendi kendime karşı bile boynumu bükmedim. Zaten en büyük tehlike kendi kendine acımağa başlamaktır.

Sosyalizm bayrağını yüksekte tutacaksın. İnançsız bayrak yükseltilemez, demek ki inancın sağlam olacak.

Örgütün ve örgüt arkadaşların hakkında bilgi vermeyeceksin. Bu ilkeyi kendimce uyguladım ben. Genel politik-teorik konulardaki açıklamalarım dışında kimse hakkında kendiliğimden açıklama yapmadım. Benim ifademle kimse aranmadı ve tutuklanmadı. Ama başkalarının ifadeleriyle açığa çıkmış hususları, özellikle beni hedef alanları, artık saklamakta bir anlam kalmadı sanısına vardıktan sonra reddetmekte fazla diretmedim. "E ne olmuş yani!" donkişotluğuyla. Bunun bana eylemimin ve düşüncelerimin haklılığını açıklama ve savunma olanağı verdiğini ve ilerde de vereceğini düşünüyordum. Ama böyle bir stratejiye karar vermek tek başıma benim işim değildi belki. Bunu hesaplamadım. Gerçi Parti'nin mahkeme ve tahkikatlarla ilgili tavrı üzerine -genel bilgiler dışında- deneyimim ve eğitimim yoktu. Durumumu etkileyen, bana da sorgu yöneltilmesine neden olan ve sorumluluk yükleyen ifadeleri verenlerin hepsi -çok sonra gelen Uraz'lar ve Marsilya kuryesi dışındakiler- üst kademe yöneticileri yani il sekreteri ve parti sekreteri idiler. Ancak içerde iken böyle bir hesap yaptığımı hatırlamıyorum. Onlara hep kızdığıma göre onları örnek almış olamam. Ne ki başlangıçta, daha önce de belirttiğim endişe, yani örgüt üyesi olarak, örgüt ve özellikle dış büro hakkında bilgi vermeye zorlanma ve yanlış yapma endişesi hep vardı bende. Parti'de sınırlı sayıda da olsa çözülme olacağını, ilişkim olmayan daha başkalarının da hakkımda ifade vereceğini pek aklıma getirmiyordum. Ama ne yazık ki öyle oldu. Ve bir süre sonra benim başlangıçdaki sadece sempatizan aydın tavrımın pek anlamı kalmadı. Hiç değilse o zaman yani örgüt üyesi olduğum tahkikat bakımından kesinleşince "Bundan sonra ifade vermiyorum!" demek vardı. Başlangıçta olduğundan daha zordu kuşkusuz. Ama bir başka yönden de bu tutum doğruydu. Çünki sorgulayanın elinde tüm ifadeleri manipüle etme olanağı vardır. Sen iddiaların ne kadarının blöf ne kadarının elde edilmiş bilgi olduğunu

tam isabetle saptayamazsın. Hesaba gelmez. İfadeleri başkasınınki ile birbirine uydurmaya çalışmak saçmadır. Onun için kendi kendinle pazarlığa yani "şu kadar kabul şu kadar red" pazarlığına girmemek en iyisidir. Ayrıca birbirini tamamlayan ifadeler mahkemede "kanıt" niteliği kazanır. Ben, başından beri, işin bu yanını, yani daha doğrusu ilerde mahkemeye çıkacağımızı, bazı şeylerin yasalara uydurulmaya çalışılacağını, en az zararla kurtulmayı, hukuksal durumdan yararlanarak sıyrılmayı hiç düşünmedim. Polisle mahkemeyi ayırmadım birbirinden. İkisine de devlet olarak baktım. Polis bir şeyi biliyorsa biliyordur artık, daha fazla neyi engelleyeceksin diye düşündüm. Bu, Türkiye'de işlerin nasıl yürütüldüğünü bilmektendi kısmen. İstanbul'da kimse ile birlikte çalışmışlığım olmamasının yani ele verecek kimsem olmayışının verdigi bir gevşeklikti de belki. Ama asıl işçi sınıfı ideolojisi çevresinde örgütlenmeyi en doğal hak görmek ve kendini burjuva hukukuna ayarlamayı reddetmekti. Bir çeşit donkişotluk!. Villard'ın bu konudaki görüşleri, yasaların nasıl kullanılacağı konusundaki açıklamaları öğretici olmuştur benim için.

Villard'ın hukuki, teknik savunma yok, politik savunma var kuralını da uyguladığıma inanıyorum. Savunmanı kesinlikle avukata teslim etmiyeceksin yani avukatın eline bırakmayacaksın, son sözü sen söyleyeceksin diyordu Villard. Bu hiçbir şekilde söz konusu değildi zaten, hele o aşamada. Savunma strateji ve taktiğini sen belirleyeceksin (isterse devrimci bir avukat söz konusu olsun), avukat sana ancak teknik konularda yardımcı olacaktır. Bu konuda da bir terslik olmayacaktı elbette. Hoş iki yıla yakın tecritte tutulmuş adamlara avukat ne yapsındı artık.

Tecriti kırmak. Biz buna zincirleri kırmak diyorduk. Bu konuda bir yönüyle başarılı olduğum kesin de tahkikata konu olan dava arkadaşlarımla zamanında ilişki kuramadım. İlgili olduğum tek kişi Z.B.'dı. İlişki kurmak esas ona düştüğü gibi beni gerektiği biçimde de yönlendirmemişti.

Hakimlerin başları üzerinden kitlelere seslenmek. En çok önem verdiğim, hedeflediğim buydu. Ben de dava savunulmalıdır diye düşünüyordum. Mademki "demokrasi" iddiasındaydık ülke olarak, bir komünist partisinin kurulabilirliği de savunulmalıydı. Yasak yıpratılmalıydı. Ama böyle bir hazırlık veya strateji değişikliği yapılmamıştı Parti'de. Gerçekçi bir tutumdu aslında bu, her şeye karşın.. Sabahattin Ali'nin "Sırça köşk"de dediği gibi "birkaç kelle fırlatmak" (yani birkaç kişi öne fırlamak) gerekiyordu. Elalem bırakır mı seni po-

litikanı savunasın ve kitlelere duyurasın, denecek. Nitekim sanıkların kimliklerinin saptanmasından sonra "suçun mahiyetine binaen" gizli duruşma kararı alındı. Olsun! Zaptı var, dosyası var, esas hakkında mütalaası ve gerekçeli kararı var ve de tarih var. Baskılar hep aynı yolda aynı biçimde yürütülemez. Bence zorlanabilirdi. Ancak şu da var ki mahkemede politik savunma yapmaya hak kazanabilmek için hazırlık ve ilk tahkikat badirelerinden alnının akıyla çıkmak gerek. Bu kesin. Ayrıca demir disiplinli bir örgüt gerek. Tıkır tıkır işleyen bir görev bölümü gerek. Fire vermiş bir örgütle böyle bir stratejiyi etkin bir biçimde uygulamak kolay değildir elbette. Bizim davadaki savunma daha ziyade, Parti'yi mümkün olduğu kadar örgütsel zarar ve onur yarası almadan kurtarmaya bakan, suçlayıcı ve saldırgan olmayan, daha çok tutucu bir savunma idi. Bu, Parti'nin, sorumlu üye sayısı bakımından çokluk olmayışı ve geniş kitleleri harekete geçirecek güçte olmayışı nedeniyle zorunlu olarak tutulan bir yoldu olasılıkla. Dediğim gibi fire verildiğinde de böyle tutucu bir strateji benimsemek büsbütün zorunlu oluyordu herhalde. Yoksa poliste (tahkikatı lehte etkilemek endişesiyle) ayrıntılı senaryolar yazdıktan sonra mahkemede mangalda kül bırakmazcasına esip gürlemek ucuz kahramanlık olur. İnandırıcı da değil etkili de.

İfade verip vermemek bir bakıma bilincin ölçüsüdür, doğru. Ama zaten verecek ifadesi olmayanla örneğin çok zor durumda yakalananı aynı kıstasla değerlendirmemeli bence. Başka etkenleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Bakıyorsunuz, "Oooo bilmem kaç sayfa ifade vermiş!" deniyor şunun ya da bunun hakkında. İfadenin önemini belirleyen sayfa adedi değildir her zaman. Ne demiş, nasıl demiş, ne etki yapmak üzere demiş ve ne gibi etkiler altında söylemiş bunlar da önemlidir. Ve en başta diyenin örgütsel konumu önemlidir. Ayrıca zamanlama çok önemlidir. Her satırı bir "inci" olan bir tek sayfa içinde başkasının on sayfada verebildiğinden daha fazla bilgi verilebilir. Her zaman en az konuşan en gerektiği gibi konuşan, ya da tersi, daha uzun konuşan daha gereksiz ve daha zararlı konuşan değildir. Gerçi çok konuşan çok yanılır da denilmiştir. Ve de çok doğrudur. Bunu da unutmamak gerekir. Sorgu hakimi yazdırır ne söylersen yazdırır (yazıcıya dikte eder), satırların arasında senin gerçek kimliğini sözlerinin ardındakini bulacağını umar. O halde bu bakımdan da az konuşmak daha iyidir. Kısa ifade gene de en iyisidir. İnsan kendisi de bir süre sonra kendi ifadesini okuyacak olsa, belki de "bu saçmalıkların ne gereği vardı" diye düşünecektir. İfade verdiği ana yabancılaşmıştır kuş-

kusuz. Bizim duruşmalar sırasında dosya okuma olanaklarımız çok kısıtlıydı. Hangisini peşin okuyacaksın? İddiaya dayanak olan kendi ifademi de, başkalarınınkileri de ancak "İddianame"de okuma olanağı bulmuştum. Orada da ancak savcının iddianameye aldığı bölümleri. (Sanıkların, değiştirmelerine meydan vermemek üzere gözetim altında hazırlık ve ilk tahkikat dosyalarını ve suçlama ile ilgili öteki evrakı görüp incelemeye yasal hakları vardır ve bu hak kısıtlanamaz. Ama dinleyen kim?)

İfade verme tutumu bakımından kendimi hiç ifade vermeyen arkadaşlarla, hele yaşlı arkadaşlarla kıyaslamıyorum. Ama adım üzerinde gürültü koparılmasının asıl nedeni ifadem değildir, başka bir sürü nedenleri vardır. Benim örgütsel anlamda gevezelik yapmadığımı herkes biliyor. Bizzat gürültü koparanların -hiçbirinin- kendi ifadesi, ifade olarak bile benimkinden kesinlikle iyi değildir. Hele tavır olarak hiç mi hiç iyi değildir.

Şurasını iyice belirtmekte yarar var: Tahkikat ben Parti neşriyatını "yakalattığım" için başlamamıştır, tersine tahkikatı başlatmaya "karar verildiği" için ve ben Türkiye'deki Zeki Baştımar ile temasım yüzünden tutulduğum için neşriyat ele geçmiştir. Bu nokta önemlidir. 1947'den beri sürdürülen bir polis çalışmasının ürünüdür 1951-53 tevkifatı.

Bir de şu var: İfademin uzunluğu konusundaki tartışmalardan ve kendimle tartışmalarımdan gene kendim sezinlemişimdir ki kin ve öfke yanım eksikti. Yıllarca bunu ölçüp biçmişimdir, şimdi ilk defa söylüyorum. Gerçi sadece kine dayanan yönelimler insanları doğru eylem ve yöntemlere götürmez. Çok yanlıştır. Buna bugün de inanmıyorum. Benim sevgi yanım hep ağır basmıştır. Hakkıyla sevebilmek için hakkıyla nefret etmek gerekir, bunu da biliyorum. Ama sanıyorum tepkimi keskinleştirecek gerekli öfke ve kini yeteri kadar duymuyordum o zaman. Sınıf savaşımının zorunluluğunu kavramış objektif bir gözlemci gibi idim belki, bilmiyorum. Savaş verilecekti. Ben geleceğin muzaffer güçlerinin safındaydım. Er ya da geç kazanacaktık. Tutuklanmakla geçici bir yenilgi almış oluyordum. Yenilginin nedeni de doğrudan doğruya benim, ya da yalnızca benim suçum değildi. Yenilgiyi, geleceğe inancı yitirmeden şövalyece(!) başı dik kabul etmek gerekiyordu. Yatacaktım. Bu "kabul" anlayışının yorumunda yanlış var bir bakıma. "Hasım tarafla" çene yarıştırmak hele o eşitsiz koşullarda, en azından kimi akademisyenlerde görülen bireyci bir tutumdu denebilir. Ya da saf bir "demokrasicilik"ti. Siyasetçi

tutumu değildi. Sonu sonuna acemilikti, kendime yakıştıramadığım bir acemilik. İşte ben kendim sadece bu konuda kendimi suçladım. (Parti neşriyatını kabul etmek de - benim kabul edip etmemem genel sonucu değiştirmiyecek idiyse de - bugünki hukuk bilgime çok ters geliyor, büyük bir acemilik) Başkaları ne derse desindi. Bu suçlama bana çok pahalıya mal olmuştur. Bunu ilerde anlatırım. Şimdi henüz erken. Ama gene de belirteyim söz açılmışken. Hapisten daha bilgilenmiş, daha bilinçlenmiş ve daha bilenmiş olarak çıktığıma eminim. Onun için diyorum ki yaşamımın en güzel olması gereken çağını hapiste geçirdiğime, bu zengin deneyi edindiğime hiç hayıflanmadım. Mesleğimle ilgili olumsuzluklar elbette çok üzüntü vermiştir. Ama gene de hayıflanma ve pişmanlık değil. Şu da var ki mahpusluğun insanı tembelleştirdiğini, yahut yavaşlattığını pek bilmiyordum daha. Yoksa benim mahpusluğa, insanın siyasi sabıka sonucu davranışsızlığa zorlanmasına yorduğum düpedüz yaşlanma mıdır?! Bu uygulamanın ülkemiz için yüzkarası oluşu ayrı bir konudur, bu bakımdan üzücüdür elbette. Ülkemizde bu kaderi paylaşmayan yurtsever kaldı mı zaten! Ama o zaman bizler az çok yol açanlardık. Evet, çelişki gibi gelecek, ama zaman zaman, bir anlamda harcanmış olduğumu düşündüğüm olmuştur. Ama bu yargı genellikle değil de yapılan yanlışlardan dolayıdır. 1951 güzü yurda gelmiş olmama hiçbir zaman pişman olmadım. Daha planlı bir politik yönetim beni daha iyi, daha yararlı olabilecek biçimde görevlendirebilir ve eğitebilirdi belki... Ama öyle geniş kadrolar nerede o zaman diyeceksiniz. Doğrudur. Delik büyük yama küçüktü. Ve de çok bakımdan geri kalmış bir ülkede, özel bir alanda da olsa öyle mucize gibi olağanüstülükler yaratılamaz. Kayıplara göre başarı oranı düşük olacaktır hep.

Okuma düzeni

Villard'ın kitabını çevirdikten sonra kendime çok disiplinli bir düzen kurdum. Sabahları İngilizce okuyor ve çalışıyordum. Öğleden sonralar tıpla ilgili Fransızca kitaplara ayrılmıştı. Bir ara kalın bir felsefe kitabı vardı elimde Fransızca. Oldukça ağır bir şeydi. Ve de hiç tutmadığım bir akımın savunucusuydu. Epeyi uğraştırdı beni. Tersinden anlamlar çıkarabilirim diye düşünüyordum. Biliyor musunuz hapiste, sadece okuma zevki için yani okumak için okumanın ve ne bulursanız okumanın "mazereti" vardır. Normal zamanlarda yalnız okumaktan hoşlandığım şeyleri okumağa fazla vakit ayırıyorum gibi oldu mu vicdan azabı çekerim hep. Çalışmaktan kaytarmakla suçlarım

kendimi. Ama hapiste ne iyidir. Yat sırt üstü oku okuyabildiğin kadar, disiplinsiz! Mahpusluğun zevkli yanı!

Nazım Kalkavan ziyaretime gelmişti. Ya, gelmişti! Amerikalı bir yengemiz vardı o zaman. Aşağı yukarı ben yaşta hoş bir kadındı. Bir sürü Fransızca kitap yollamıştı bana. Kon-Tiki'lere varasıya kadar. Hoştu. Türkçe kitaplar ise akşamları okunacaktı. "Hapisaneye erken iner akşamlar" Dediğim gibi güze girmiş ikinci yıla dönmüştük. Saat altı sularında tayın dağıtılırdı. 1/4 somun alırdık, taptaze. Karavana da gelirdi. Askeri eşhasız ya! Ama ben genellikle karavana almazdım. Pek acıkmazdı insan. Midem de hep zayıf olagelmiştir. Bir de ortak olmak istemezdim. Meğer ötekiler de almazmış. Çünki yenecek gibi değilmiş. Kıvırcık salatanın üzerine yoğurt dökerek o somuna katık ederdim ve bunu ziyafet sayardım biraz da peynir ya da zeytin ekleyince.. Her akşam öğününde...En hoş (?) zamanlar da, el ayak çekildikten sonraki bu akşam saatleri idi. Elimin altında mutlaka varlık yayınlarından, Millî Eğitim Bakanlığı yayınlarından birkaç kitap bulunurdu. Ve o akşam saatinde başladığım Varlık kitabını bitirir öyle yatardım. O günki görevimi yapmış olarak, çoğunlukla hemen uyurdum. (Kapımı geceleri içerden de kilitlemek için izin koparabilmiştim.)

Resmi ziyaretçilerimiz

Ara sıra bu düzenin ani ziyaretlerle bozulduğu da olurdu. Kısa süreli yoklamalardı bunlar, ama ne de olsa tadını kaçırırdı insanın. Hep de akşam saatlerinde, mesaiden sonra gelirlerdi.

"Sayın" nöroloji (sinir hastalıkları) hocamız Ord.Prof.Dr. Fahrettin Kerim Gökay, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle İstanbul'a vali ve belediye başkanı olmuştu. O zamanlar Ankara ve İstanbul'da valilik ve belediye başkanlığı görevi aynı kişi tarafından yürütülürdü. Minimini valimiz diyordu ona basın ve halk. Kısa boyluydu çok. Bu "zeki" adamın aklı da boyu kadardı bana kalırsa. Bir Ord. Prof.'a söylenecek laf mı bu şimdi? Kişi haddini bilmek gerek ama bilmez. Sayın hocamız bizim Haşmet Akal'ın o sıralarda sergilenen tablolarında "orak-çekiç" biçimleri "teşhis" ettiğinden kuşkulanarak -başka bir şey teşhis edemediğinden olacak- bizzat "ihbar"da bulunmuş ve tabloların uzmanlarınca incelenmesini istemişti. Basınımız da yazdı bunu haber diye utanmadan. Gündelik haberler olmaya başladı bu gibi olaylar. Her taşın altında bir komünist arandığı dönemlerdi. Zamanla kariyer yapmanın da bir yöntemi oldu komünist ihbarcılığı ve avcılığı. De-

mokrasiyi her türlü anti-komünizm özgürlüğü olarak anladık ve uyguladık biz o zaman. Sadece biz mi ya! Sovyet yetkilileri bile bu kervana katıldı baksanıza!

Sayın valimiz, herhalde bir yıldan uzun bir süredir sanıkların polis nezareti altında tutulmalarının kamuoyundaki yankıları üzerine, pek de umamıyorum, daha doğrusu ailelerin şikayetleri üzerine, mülki amirimiz olaraktan, Ankara Garnizon Komutanlığı 3 No'lu Askeri Tutukevini teftişe gelmişti bir akşam üstü. Kapım açılıp da beni karşısında bulunca öğrencisini anımsadı, bilgisayarı "sempati" diye yazdı ekrana. Bunu gördüm gözlerinde. Ama benim orada ne için bulunduğumu ve de "komünist" olduğumu, özellikle de arkasındaki güruhu aklına getirdi ivedi. Bana doğru bir adım atmışken durdu kaldı. Ve hatır bile sormadan gitti. Usulen "Nasılsınız" denir ya! Sanki karşılığı pek merak ediliyormuş gibi. Derdiniz soruluyordur sözümona. Beklenen "Sağol!" yanıtıdır kuşkusuz. Hoş hatır sorulsa da kimse bir şey demez. Hem tenezzül etmez hem de yararına inanmaz.

Sayın doktor ve de sinir hastalıkları uzmanı valimiz barınaklarımızı pek elverişli bulmuş olmalı ki aynı minval üzre devam ettik. Ancak aynı küçük valimiz 53 yılında olacak, boyuyla orantılı bir iş daha yaptı. Günler öncesinden beri ülkemizi ziyaret edeceği müjdelenen ABD 6. Akdeniz filosu onuruna İstanbul'un herhalde Coniler için "gözegörünür"olabilecek yapılarının, özellikle de Abanoz ve benzeri sokaklarının bir güzel temizlenip herhalde il kasasından badanalanmalarını ferman eyledi. Coni'lere mahçup olmadık çok şükür!

Erdemleri arasında nankörlük de vardı hocamızın. Yassıada duruşmaları sırasında evvelce velinimeti saydığı Menderes aleyhinde çıkışları oldu. Bu, Menderes için ne düşünürsek düşünelim çirkin bir manzaraydı. Menderes de sanık gövdeleri arasından eğilip şöyle bir bakış bakmıştı kendisine acı bir şaşkınlıkla!

Acaip mahlukatın sergilendiği bizim mahalleyi ziyaret edenlerden biri de zamanın Savunma Bakanı Etem Menderes olmuştu. Günler ve aylarca yapayalnız oturup da hiç beklemediğiniz bir anda kapınızın birdenbire açılmasıyla kendinizi ansızın miting alanındaymışcasına renk renk irili ufaklı kafalar kalabalığı ile karşı karşıya buldunuz mu hiç? Pek hoştur! Nasıl olursa bir flaş patlamış gibi olur ve onca koca koca başların ifadeleri kafanıza resmedilir kalır. Uzanmış boyunlar "aman manzarayı kaçırmayayım!" telaşındadır. Hele bizim kapının ardındaki "numune" de o zamanlar için öyle pek

olağan bir parça sayılmıyor. Avrupalardan gelme, doktor ve de polis müdürü kızı, amatör torunu üstelik. Bir daha ele geçmeyebilir!

İşkence çığlıkları

Çalışma düzenimi çok övdüm ama... bu düzenin sık sık allak bullak edildiğini okuyucu da tahmin edecektir. Beni küçük odanın içinde saatlerce ileri geri volta atmaktan başka bir şey yapamaz duruma getiren bağırtıları nasıl unutmalı! Bazı geceler büsbütün katlanılmaz oluyordu. Şimdi diyorum ki acaba bu yüzden mi Türkçe romanları bu akşam saatlerine koymuştum? Benim duyabildiğim bu bağırmalar, aşağıdan 2'inci şubeden yani asayiş şubesinden geliyordu. Bağıranların canhıraş seslerinin tınısından ve seçtikleri yalvarı sözlerinden anlıyordum bunu; hep onu bunu yemekle ilgiliydiler, ulusça yemeye, yedirmeye neden bu kadar düşkünüz bilmem ki!. Evet anlıyordum ki bunlar bizimkilerden yani sıyasî tutuklular değillerdi. Fark eder mi denecek. Bilir misiniz işkence olayı kadar yakarışlardaki haysiyetsizlik de asabımı bozuyordu. İşkenceciye de kurbanına da kızıyordum. Ters bir durum. Sorun bağırmakta değil elbette. Bağırmak çok kez kaçınılmaz, belki gerekli de. Ama o pislik! Kendi insanlarını bu hale getiren lanet olası bir düzenden ne hayır beklenir?

Birinci Şube'nin işkencehanesi epeyce uzaktaydı bizden, müdür yardımcılarının odasının oralarda koridorun dibindeydi. Şubenin bürolar bölümünden bizim mahalleye yani Ankara Garnizon Komutanlığı 3 No'lu As tutukevine, çatısı cam karelerden yapılmış sahanlık gibi bir taşlıktan geçilirdi. Taşlıktan hücreler bölümüne girer girmez yanyana dolap kapağı gibi duran iki kapı ile karşılaşırdınız. "Tabutluklar" vardı bu kapıların ardında. Ünleri yaygındı tabutlukların daha önceden de. Şube'de her ziyarete çıkışta bu tabutlukların önünden geçerdiniz. Dışarıdan içlerinde ne olup bittiği belli olmazdı. Anlatıldığına göre bir insanın ayakta durmak koşuluyla ancak sığabileceği boyda uzunlamasına ayağa dikilmiş iki sandık, diyelim. Dikine duran tabutlar. Tabutluk rejimi su ve yiyecek yasağı ile birlikte uygulanıyordu. "Ölmeden mezara konuyordunuz!" Müdüriyetten gelişte tabutluklardan sağa doğru kıvrılınca basık tavanlı bir hole gelirdiniz. Bir masa ve sandalyeler ve bir de park bankından oluşuyordu bu holün mobilyası. Nöbetçi gardiyanlarımız bu holde eyleşirlerdi. Nöbetçi amiri bir komiser muavini olurdu. Ona bağlı iki sivil polis memuru tutuklularla teması sağlardı. Bir jandarma gedikli çavuşu ve iki jandarma eri de güvenlikten sorumlu idiler. İhtiyaçlarımızı da bun-

lar karşılarlardı. Değişmeli olarak nöbet tutarlardı.

Nöbetçilerin konaklama yerinden, yani holden, havuz dedikleri bir iç hole geçilirdi. 7 No'dan 18 No'ya kadar 12 hücrenin kapıları bu iç taşlığa, havuza açılırdı. Bir soba dururdu orta yerde. Kışın yakılırdı. Hücrelerin bir insan boyu kadar uzunluğu, insan boyundan biraz uzunca yüksekliği, 120 cm. kadar da genişliği vardı, ancak bir yatak sığacak kadar. Volta atamazdınız. Tabutluklara sırttan komşu olan 7 numara hücrelerin en darı en kötüsüydü. Tahkikatın seyrine göre değişirdi 7 No'ya konuk edilecekler. Karşıya gelen 12, 13, 14 numaraların dört köşe küçücük ve yüksekçe birer hava delikleri varmış eskilerde dışarı açılan. Bizim zamanımızda "Demokrat" hükümetimizin "modern" şube müdürü onları da ördürmüştü. Bizim mahalle dışında Hanın zemin katında ve bodrum katında da hücreler vardı. Arkadaşlarımız oralarda da kaldılar.

Nöbetçilerin oturdukları yerden sağa doğru devam edince önce 1 numaralı odaya varılırdı. Bu koridorun dibinde 2 No'lu küçük odahücre vardı. Oradan geçilen sofamsı bir taşlığa da 3-4-5-6 n° lu, ufak birer pencereleri olan hücre-odalar açılırdı. En dipte de bir tuvalet ve el yıkama yeri vardı. Banyo, duş gibi şeylerin lafı bile edilmiyordu. Orada kaldığım iki yıla yakın süre içinde iki defa yıkandım. Ama insan iyi kötü temizlenmenin bir yolunu buluyor herhangi bir biçimde. Saçlarımı tutam tutam kolonya ile siliyordum. "Kesik saçlı" da değildim artık, uzamışlardı.

Tuvalete gitmek isteyen tutuklu hücresinin kapısını tıklatırdı. Nöbetçi ile yüksek sesle konuşmak yasaktı. Tutuklular arkadaşlarının sesini duyup tanımasınlar diye. Bizim arkadaşlar bu yasağı bozdular. Sesin hacmi ve tonu önemliydi. Nöbetçi polis ile gür sesle konuşan öteki hücrelerdeki arkadaşlarına bir mesaj iletir. "Direnin!" mesajıdır bu. Tuvalete gidiş gelişte erlerden ya da memurlardan biri tutuklu ile birlikte olacaktı. Birinin hücre kapısı dışarıdan kilitlenir, sıradaki bir başkasınınki açılırdı. Hücrelerdekiler birbirlerini görmemeliydiler. Hücre kapılarından biri tıklanınca, eğer tuvalette daha önceden bir başkası varsa nöbetçi "Meşguuul!" diye bağırırdı. Erlerden biri (yanılmıyorsam adı İbrahim'di) "meşgul" sözcüğünü yeni duyduğundan ve "müşkül" ile eş anlamlı ve de onun İstanbulcası sandığından olacak, kapı tıklatılınca "Müşküüül!" diye bağırırdı. Aradan bunca yıl geçtikten sonra bile er İbrahım'in "Müşküül!" deyişini taklit ettiğim olur. Buralarda bu şakayı tek anlayan Mihri Belli'dir tabii.

Ve kapının altından sürülen pusula

Ben 1 No'lu odada kalıyordum. Daha önce anlattığım eski sorgu odası. Yukarı havuz çevresindeki hücreler bölümünden tuvalete çıkanlar benim kapımın önünden geçmek durumundaydılar. Günler anlattığım gibi, belli bir tekdüzelik içinde de olsa kimi zaman genel politik anlamda sorunlarla dolu, kimi zaman öfkeli, kimi zaman hüzünlü, bazan da göreli olarak yaşama sevinciyle hoşnut geçip gitmekteyken bir sabah çok kısa, net ve kuvvetli bir kapı tıklatılması ile irkildim. Bir uyarıydı bu. Kapının altından bir pusula atılmıştı içeri. Dikkat çekiliyordu. Ufacık bir kağıt parçasının daha katı açılmadan, okunmadan neden olabileceği heyecanı anlayabilir misiniz bilmem. Bu üç beş satırlık mektupçuk yaşamımın gidişini tümden değiştirecekti.

Pusulanın (16 2) imzalı yazarı beni "yiğidin kalesine sığınma"ya çağırıyordu. İtiraf ederim ki yiğidin kalesine sığınmanın ne demek olduğunu bilmiyordum. Ne de (16 - 2)'nin kim olduğunu. Herhalde bilmem gereken bir sistemle kodlanmıştır diyordum. Bilmediğim için de çok utanıyordum. Anahtarının ne olabileceğini bulmak için kafamı patlatıyordum. Neredeyse paniğe kapılmıştım. Anahtarı manahtarı yoktu oysa. Düpedüz alfabenin 16'ıncı ve 2'inci harflerinden oluşuyordu yani M-B. İmza sahibinin kim olduğunu ek bilgiler sunan ikinci pusuladan anladığımda böyle çocuk oyuncağı bir yöntemle -daha önce bilinen bir şeydi- pusula imzalamak koskoca Mihri Belli'ye yakışır mı diye düşünmüştüm, Çok bozulmuştum. Belki de kızgınlıktan, beni şaşırttı diye.

(16 2), bundan böyle pusulalarımızı yerleştireceğimiz özel bir yer düşünmüştü lavaboya yakın bir yerde. Onu tanıtıyordu bana bu ilk pusulada. Günlerin bizim için olaysız geçtiği durgun bir dönemdi. İlk önce dava ile ilgiliydi yazdıklarımız. "Yiğidin kalesi inkar" sözünü öğrenmiştim. Olabildiğince ufak kağıtlara sıksatır yazıyorduk. Zamanla o küçük kağıtlar yetmez oldu. Çünki artık her şeyden söz ediyorduk. Günde iki hatta üç kez pusula değiş-tokuş ettiğimiz olurdu. Sık yazıştığımız için ve daha önce kullandığımız sözlere değinmeler, göndemeler yaptığımız için özel bir dil gelişmişti aramızda, yabancıların dediklerimizi anlaması hemen hemen olanaksızdı. Benzetmelerle, anlaştırmalarla anlatım olanaklarımızı zorluyorduk. Hoş bir cambazlıktı bu. Belli bir süre sonra Mihri eleştirdi beni, yoldaşlar arasında "siz"li konuşulmayacağını söyledi. Hiç karşılaşmadığım koca bir patrona "sen" demeğe dilim varmıyordu. İnatçılık var, senlibenliliği reddediş var. Uzun süre çoğul ya da tekil ikinci şahısları kul-

lanmadan yazdım. Hiç açık da vermedim. Açıkça karşı çıkmadan kendi bildiğini okuma tutumu.

Arada çok güzel mektuplar çıktığı oluyordu, her iki taraftan da. O mektupları şimdi, neredeyse kırk yıl sonra, yeniden okuyabilmek ne kadar ilginç olurdu kim bilir! Ben bana gelen pusulalardan ufak bir tomarı dışarı çıkarabilmiştim. Ama dışarıda da yazılı bir şeyi korumak daha kolay değildir. Hele insan oradan oraya sürüklenip durursa boyuna.

Mihri Belli tam o sırada Stendhal"in "Parma Manastırı" adındaki romanını okuyordu. Ben daha önce okumuştum. Mihri, o romanın kahramanı Fabrice ile hapsedilmiş olduğu kalenin komutanının kızı arasındaki mektuplaşma yönteminin bizimkine tıpatıp benzemesine, bu rastlantıya şaşıp duruyordu okudukça. Demek kendisinden önce de Amerikayı keşfeden varmışmış!

Genellikle benim yazdıklarım daha uzun olurdu. Üslup meselesi. Bir de pürüz bırakmamak endişesi. Mihri Belli özel yazışmalarında hala uyguladığı, "muhtasar-müfit" ilkesiyle hala övünür durur. Muhtasar yani kısa ve özet yazdığı kesindir de her zaman "müfit", yani yeteri kadar işe yarar, diyelim, yazdığından emin değilim. Bazan o kadar özet yazar ki ne dediğini tam anlayamazsınız.

Bir süre sonra içerikleri ile de heyecan verici olmaya başladı mektuplar. M. Belli siyasal patronluğu elden bırakmamakla birlikte duygusal yanı ağır basan mektuplar yazıyordu artık. Zeka ve esprisini satırların arasına katma, sıradanlaşmadan, yavanlaşmadan gönül okşama sanatına vakıf görünüyordu. Eh biz de liderin gösterdiği yoldan yürümek zorundaydık elbette!! Gene de bir oyundu başlangıçta. Şu da var ki ondan sonraki aylar ötekilerle kıyaslanamayacak kadar kısaydı artık.

47 yıl

Gençliğimden beri 2000 yılını yaşamaya heves ederdim. Gerçi hep yuvarlak rakamlara meraklıyımdır ama 2000 yılının başka bir büyüsü vardı sanki. Ayrıca da 75 yaşımda oluyordum o zaman. Eh Türkiye'nin ve zamanın yaş ortalamasına göre de daha fazlası istenemezdi. Böylece, ben "kesinlikle" 75 yaşma kadar yaşamaya karar vermiştim(?). 2000 yılını görecektim. Kendisine bildirdiğim zaman Mihri de katıldı bu karara! Önümüzde 47 yıllık bir arkadaşlık var demekti. Çok uzun bir süre gibi görünüyordu o zaman. Ciddi olarak inanıyor muyduk buna bilmem. Şimdi 47 yıldan geri kalan yıllar 10 dan

aşağı sayılarla sayılmaya başlayalı beri kaytarmak için kurnazlıklar düşünüyorum kendi kendime. Hapisler, sürgünler, göçler yüzünden 47 yılın hepsini ortaklaşmadık. Bu yoruma göre bir miktar alacağımız kalıyor. Ülkemize dönme ve hala yaşama yeniden başlama planları yapıyoruz. Ve "en iyi günler henüz yaşanmadı" inancını en değerli bir umut olarak saklı tutuyoruz. Ben kendi hesabıma 2000 yılına kadar ülkemizin insanları özgürlüğe kavuşur, semayenin egemenliğinden kurtulur nasıl olsa diye düşünüyordum o zaman. Benim de emekçilerin ortak savaşımına güç vermek, katkıda bulunmak görevimin önemli bir bölümü yerine getirilmiş olur diyordum. Korkarım zaman yetmeyecek. (Oyun bozanlar tümen tümen) Yıllarımı uzatmak zorunda kalacağım belki de!!! Sevinesin mi, üzülesin mi?

Böyle bir yazışmanın, düşüncede, duyguda, gelecek inanç ve umudunda her şeyi paylaşmanın hapisteki, üstelik tecritte bulunan bir insan için ne kadar önemli olduğunu anlayacaktır okuyucu. Bir de zincirleri kırmanın, yasağı geçersiz kılmanın sevincini düşünün. Ayrıca eğlenceli yanları da yok değildi, dedikodu bile yapabiliyorduk. Gardiyanlarımız memurlar üzerine ne nükteler döktürüyorduk. Güldürü malzemesinden yana pek sıkıntı çektirmiyorlardı bize.

Bir Gazi Conkbayır'ımız vardı. Her şeyden anlardı zavallıcık. Akıl hocalığına pek meraklıydı. "Conkbayır" denince insanın aklına savaş ve kahramanlık sahneleri gelmek gerekir herhalde. Görünüşü sanki soyadının inkarıydı onun. Ama hafiyelikte pek gayretliydi doğrusu!. Hücre kapılarına kulağını dayar içerideki yalnız adamı dinlerdi ya da bilinmeyen bir şeyi?

Bir de hep uykulu halinden dolayı "Keş" adını taktığımız bir memur vardı. Fena adam sayılmazdı. Mihri Belli hücrede her gün bir iki kez hapşırmayı ve ardından da naraya benzer bir ses çıkartmayı adet edinmişti. Dar hücrede bomba gibi patlıyordu bu hapşırmalar. Tanıştığımızda 7 No'lu hücrede kalıyordu Mihri. Amaç öteki arkadaşları yüreklendirmek, uyarmaktı. Bir keresinde bu memur, gece nöbetinde sandalye üzerinde uyuklarken yerinde pek eğreti oturuyormuş herhalde ki Mihri'nin hapşırması üzerine yere yuvarlanmış. "Bu bir hapşırmayla polisi yere seren adamdır" derlerdi arkadaşlar Harbiye'de şaka yollu. Evet biz de kendisine "Eyvallah" dedikse biraz da bu gibi marifetlerinden ötürüdür!

Gazete yasağının nedeni

Mart ayı başlarında bir sabah (5 Mart 1953) gazete vermediler

bize. Bir süredir düzenli gazete alınabiliyordu. Ama o gün yasak konmuştu. Herhalde bizi sevindirecek önemli bir şey olmalıydı? Hapiste umudun yanında endişe de filizlenir her zaman ayrık otu gibi. Ertesi sabah yasak kalktığında yasağın nedeni anlaşıldı. Stalin ölmüştü. Ölümüyle ilgili haberlerle doluydu gazeteler. Haberin ilk gün bizden neden gizlendiğine hala bir anlam verememişimdir. Polis kafası! "Yoksa bunlar toptan intihar ederiz diye mi korktular!" diye yazmıştım Mihri'ye pusulada. Üzülmesine üzülmüştük elbette. Benim o zamana kadarki bütün yaşamım boyunca hep var olmuştu Stalin ve büyük bir liderdi. Ama matem tutulmayacaktı. Yaşam ve savaşım devam edecekti.

Patlayan "Bomba"

Bu dünyada uzun süre sevinmek yoktur bize. İçgüdülerimizle biliriz bunu. Bu duygularla olacak "ya bombası patlarsa bu işin" diye yazmıştı Mihri bir gün pusulasında. Yani haberleşmemiz anlaşılırsa, pusulalardan biri ele geçerse, engellenirsek demek istiyordu. Gerisi havadan sudan yarenlikti pusulanın. Çok da kısaydı. Nasıl olmuşsa tam da o pusula ele geçmiş, Düşünün bir de "bomba" lafı var. Ortalık karışmış. Müdüriyet birbirine girmiş. Aramalar taramalar. Komiser Rüştü dört beş memuruyla odama daldı. Ne oluyor demeye kalmadan ok gibi baş yastığıma saldırdı. Onlar gelesiye ben haberi almıştım Mihri'den.

Boşuna zahmet etmeyin ben az önce temizlik yaptım. Hem orada ne arıyorsunuz ki?

diye sordum. Koca adamın iğne batmış gibi bir karış havaya sıçraması görülmeye değerdi. Daha önceden haber almış olmama çok üzüldü yazık! Yastık içinde bomba ararlarmış meğer! Elleri boş döndüler zavallılar.

Ertesi gün Bir Nisan'dı. Katlanmış bir pusula resmi çizdim. Çevresine de pusulayı burnuyla yoklayarak ya da koklayarak dolanan bir kaç balık kondurdum. Ve bu sanat yapıtını artık bildikleri eski posta kutumuza koydum. Kutu mu ortaya çıkarılmıştı bakalım. Anlamazlar diye de altına "Bir Nisan" yazdım çaresiz. Gerçekten pusulayı bulan memur nasıl sevinmiş zokayı yuttular diye. Doğru koşturmuş nisan balıklarını amirlerine. Millî Emniyetçiler sevmemişler bu işi.

- Memurlarınız uyuyor mu? Neden haberleşmelerine meydan veriyorsunuz?

- Mihri Belli ile Sevim Tarı'dan daha zeki memuru nereden bulayım ben?

diye kendini savunmuş Topaloğlu. Kimliklerimiz de anlaşılmıştı.

Evet, insanları tek tek tecrit hücrelerine tık. İki yıl dünya ile ilişiklerini kes. Ondan sonra tecrit çemberini yarıyorlar diye yakın. Aslında haberleşme hakkı en temel haklardan biri. Bu hakkı gaspetmekle suç işleyen onlardı. İşkencenin, öteki suçların yanında daha az çarpıcı bir türü olsa da o da suçtu. Ve uzun vadede çok etkili bir işkenceydi. Biz haberleşme hakkımızı sonuna kadar kullandık. Bir posta kutusunun bombası patlayınca bir başkasını bulduk. Pusulalar gitti geldi karşılıklı, ta ben Harbiye Askeri Cezaevine gidene kadar.

Hademe Ayşe

Benim odam öteki taraflardan ısı alacak durumda değildi. Daha önceden kurulu bir soba da vardı zaten. Kömür verirlerdi bana. Ayşe adında bir kadın hademe getirirdi kömürü. Sık sık uğrardı. Yaranmak ister gibi davranırdı. Çok saygılı ve güler yüzlüydü. Bir gün kullanılmış bir kağıt parçasını buruşturup kömür kovasına atmıştım, sonra sobaya atılır düşüncesiyle. Ayşe hanım odama geldiğinde kağıt hala orada duruyordu. Ve bu ağzı var dili yok kadın bana sezdirmemeye çalışarak gizlice hademe önlüğünün cebine sokuverdi kağıdı, işgüzarlıkla. Amirlerine götürecekti kuşkusuz. Bir an bakışlarımız karşılaştı. Süt dökmüş kedi gibi ürkmüştü zavallı. Ses etmedim, yüzlemedim. Gazi Conkbayır olsa kömür kovasından kağıt toplama hafiyeliğine kahkahalarla gülecektim suratına karşı. Ama Ayşe hanımın "ihaneti" beni çok sarstı. Ağlamaklı oldum. Rüştü ya da Parmaksız tembihlemişti mutlaka, kendisi akıl edemezdi bunu. Ama ne de olsa! Hala gözümün önündedir.

Karakolda şaşan

Mihri benim için bulunmaz bir danışmandı. Tahkikat üzerine, ifadem üzerine tartışıyorduk. Huzursuzluğumu, endişelerimi ve tabii eleştrilerimi de kendisine aktarıyordum. İfadelerimi geri almamı önerdi. O aşamaya geldikten sonra "söylediklerim doğru değildi" demek ters geliyordu bana. Oysa buna gerek yoktu belki de. En doğrusu "sizinle konuşmuş olmayı reddediyorum" demekti herhalde. İlk ve hazırlık tahkikatlarında adını bile söylemeyi reddeden bir tek Sevinç'ti galiba. Yukarıda da belirttiğim gibi mahkemede de ilke olarak "red"

tavrı alınacağını bilmiyordum daha önce. Ne var ki bu, inandığım şeylerin inkarı, kendi kendimi yalanlamak hatta korkaklık gibi geliyordu bana. Kişiliğime çok aykırıydı. Ayrıca her şeyi reddetmek politik savunma olanağını ortadan kaldırıyor, en azından kısıtlıyordu. "Parti ile hiçbir ilgim yok" dedikten sonra insan Parti'yi savunamazdı. Ama Mihri'nin ileri sürdüğü karşı argümanlar da yabana atılamıyordu. Madem ki öyle gerekiyordu gerekeni yapmalıyım diye düşündüm. Zamanla kendimi buna alıştırdım. Şu doğruydu bu değildi gibi bir yol seçmedim. Sorgu yargıcına bir dilekçe gönderdim. Daha önce verdiğim ifadelerde birçok yanlış ve aslı olmayan beyanlar bulunduğunu ifadelerimi tümden geri aldığımı bildirdim. Bu durumun zapta geçirilebilmesi için sorgumun yeniden yapılmasını istedim.

Böylece ben daha tecritte iken ifadesini geri alan tek sanık oluyordum. Bazı sanıklar için "Karakolda doğru söyler mahkemede şaşar" deyimi kullanılır. Biz karakolda şaşanlardanız.

Bundan hiç hoşlanılmadı elbette. Kimbilir daha neler icad edecek diye düşünmüş olmalılar. Ya da artık "iflah olmaz" diye. Mihri Belli ile haberleşmiş olduğumuzu da biliyorlardı. Devam edip etmediğimizi bilmiyorlardı tabii. Beni apar topar Harbiye'ye gönderdiler. Harbiye Askeri Cezaevindeki öteki arkadaşların yanına.

Harbiye'ye yolculuk

Böylece tecrit dönemi bitiyor, yıllar sürecek bir "hapisanecilik" faslı başlıyordu. Acılı yıllar bunlar, ama tümüyle acılı değil. O günlerden acılı günler, kötü günler diye söz etmek bana hep ters gelmiştir. Asıl acı olan, kötü olan ülkenin durumudur, ezilen, sömürülen, horlanan insanlarının ve büyük insanlığın durumudur. Ülken karış karış emperyalizme peşkeş çekilirken ve her geçen gün daha bağımlı hale getirilirken, ülkenin tüm zenginliklerini üreten emekçi yığınları gittikçe artan bir sömürü altında ezilirken, senin ülkenin ve tüm yoksul ülkelerin halkları koyu bir cahilliğe yargılı kılınır, açlık ve hastalıklarla boğuşmağa terk edilirken, ülkenin gençleri "ucuz asker" olarak yabancı komutanların emrinde emperyalist emelleri gerçekleştirmek üzere ölüme gönderilirken, yeryüzünde insanların kendi dillerini konuşmaları ve kültürlerini geliştirmeleri yasaklanırken, ve birçok halk hala sömürgecilik boyunduruğu altında inletilirken ve ülkenin insanları en demagogca "demokrasi" naraları ile alıklaştırılırken SEN bütün bunlara seyirci kalamazsın, susup oturamazsın, eğer adam gibi bir insansan, bir yurtseversen. Ben o zaman da ve sonraki ya-

şamımda da bu gidişe gücüm ve olanaklarım yettiğince karşı çıkmağa çalıştım. Bu karşı çıkışın kefareti olarak gelen mahpusluk ancak onur verici bir yaşantıdır. Görevini yapmadığın sürece dışarıda da daha mutlu olamazsın.

Bu kitabın başında sorduğumuz "Boşuna mı çiğnedik bu dünyayı?" sorusuna birkaç planda yanıt vermek gerekiyor. Henüz o aşamaya gelmedik. Ancak şimdiden şunu söylemek isterim. İnsanın sonradan geri bakıp da şunu şöyle yapsaydım, bunu böyle yapsaydım dememesi olanaksızdır. Hem bu sağlıklı ve yararlı bir şeydir. Elbette ki birçok günlerimi daha akıllıca yaşamış olmak isterdim. Ama ömrümü bir kez daha yaşasaydım, benzer koşullarda, tutacağım yol, doğrultu aynı olurdu, eminim.

"Ürküttüğün kurbağaya değdi mi?" diye düşünenler de vardır kuşkusuz. Adettir zaten. Bu işin pazarlığı yoktur. Hangi tarihi anda hangi noktada bulunacağını kestiremezsin ve belirleyemezsin.

Emeklerin ve özverilerin boşuna olmamasının ölçütü de bunların hedefe varıp varmaması değildir. Herkes döğüşür ve atılır ileri bütün gücüyle, ama zafer bayrağını üç beş kişi diker hedefe. Anın görevini yerine getirmek de bir hedeftir, sonuç ne olursa olsun. Herkes bir ucundan tutacaktır; konumuna göre, fizik ve entelektüel donanımına göre.

Asıl soru, bu yurdun insanı olarak emekçilerin, ezilenlerin safında, onların davası yolunda yürüme bilincini ve de sorumluluğunu taşıyor musun sorusudur.

İKİNCİ KİTAP

GİRİŞ

Bu yaşam öyküsünün I. bölümünü 92 baharında tamamlayabildim, araya başka çalışmalar girdi, uzadı. 1992 yazında çok önemli bir gelişme oldu yaşamımda. Ben ve Mihri Belli, benim için yaklaşık 10, onun için ise 11 yıllık bir zorunlu gurbet yaşamından sonra ilk kez ülke toprağına ayak basabildik. Yaşamın tek düze gündelik akışından -artık böylesi büyük bir olay da kalmadı ya- büyük bir sapma gösteren bir olayı yaşadıktan sonra o eski, olaydan önceki kişi değilsinizdir artık. Hele ki böyle yurda dönüş gibi bir yaşantı iz bırakmadan geçip gidemez yaşamınızdan. Çok şey değişmiştir. Sanki dünyaya, geçmişe ve geleceğe başka bir gözle, başka bir duygu ve deney birikimiyle bakıyorsunuzdur. Bilgisayarınızda başka bir program paketine geçilmiştir sanki. Kendi "ben"inizi bile bir ölçüde yadırgarsınız. Uyarılara aldığınız cevaplar biraz değişik oluyordur. Ölçüler uymaz. Tuhaf! Ben de şimdi kitabın bu ikinci bölümünün birincisinin doğrudan doğruya devamı olamıyacağı duygusunu atamıyorum içimden. Belki de kendimi, o kadar derinlemesine ve yoğun yaşadığımız bugünki zamandan koparıp yeniden geçmiş zamana dönmekte güçlük çekiyorum henüz. Büyük bir kopukluk oldu çünkü. Biraz da birinci bölümdeki atmosferi bulmak için burada, Stokholm'deyim şimdi. Üstelik genel planda yaşanan olaylar, ülkemizde ve dünyada o kadar yoğunlaştı ki bireysel bir öyküde, kıyısından köşesinden de olsa, evrenseli yakalamak, yansıtmak daha da güç geliyor şimdi artık bana.

Harbiye

Harbiye İstanbul'da bir semt. Bizim için de öyleydi eskiden. Gençlik gezintilerimizin sevimli anılarını taşıyan bir kavşak. Taksim meydanını arkanızda bırakıp da Meşrutiyet Caddesinden ilerlerseniz 10 -15 dakikalık yürüyüşle Harbiye'ye varırsınız. Yol burada ikiye ayrılarak bir yanda Nişantaşı'na, Maçka'ya öte yanda da Osmanbey, Şişli ve daha ötelerde Leventlere doğru uzanır. Istanbul'un "mutena" ve "muteber" semtleridir buraları. Harbiye bu semtlerin kapıönü gibidir.

Harbiye kavşağından, soldan aşağı doğru da Kasımpaşa'lara yoksul mahallelere inersiniz.

Semte adını veren Osmanlı'dan kalma "Harbiye" (Harp Okulu) 1940'da Ankara'ya taşmana kadar, hemen o yol ayrımında sağda yer alan o büyük binada barınırdı. Savaş yıllarında burası bir süre Yedek Subay Okulu oldu.

Bizim Harbiye'miz bambaşka. Biz Harbiye'ye arka kapısından gireceğiz. Müştemilatı (eklentileri) ile birlikte geniş bir alanı kaplayan Harbiye askeri yapılar grubu bir çok askeri kurumu barındırıyordu 1950'lerde. Benim Istanbul Emniyet Müdürlüğü'nden (Sansaryan Han'dan) Harbiye Askeri Cezaevi'ne nakledildiğim 1953 yılı yazında Istanbul Merkez Komutanlığı, Askeri Mahkemeler ve daha başka askeri makamlar bu büyük yapıda yer alıyordu. Kadın tutukluların ve bitişiğindeki subay tutukluların bulundurulduğu kanat komutanlık dairesinin hemen altındaydı. Bu yüzden zaman zaman biz tutuklularca "Komutanlık önüne" yazılan dilekçelere gerek kalmadan komutanlara çıplak sesimizle "ulaşmak" seçeneğinin yeğlendiği olmuştur.

Aşağı yukarı yaşıtım olan Cumhuriyet'in 70 yıllık ömrünün, sanıyorum en azından yarısını sıkıyönetim dönemleri tutar. Sıkıyönetim kapsamına giren illerin başında da İstanbul gelirdi o yıllarda. O bakımdan Harbiye binası aynı zamanda Sıkıyönetim Komutanlığının da makamı idi hep. Gerçi ben Harbiye'ye taşındığımda sıkıyönetim yoktu, ancak gecikmiyecekti. 1955 yılında 6-7 Eylül Kıbrıs olayları üzerine Aknoz Paşa'nın "ayağınızı denk alın!" havalı ziyaretlerinde sıkıyönetimi kendi özelimizde de idrak edecektik. Yoksa şimdi geriye doğru baktığımda sıkıyönetim ne zaman vardı ne zaman yoktu kesin sınırlarla ayıramıyorum. Bizim içerideki yaşamımızda da pek büyük bir değişiklik yapmıyordu zaten.

Harbiye Askeri Cezaevi

Sıcak aydınlık bir yaz gününde Sirkeci'deki Sansaryan Han'dan Harbiye Askeri Cezaevi'nin kadınlar koğuşuna götürüldüm. Gün ortasıydı oraya vardığımda. Pılımı pırtımı ve de kitaplarımı taşımaya yetmiyordu ellerim. O sıcakta başka yer bulamayıp omuzuma attığım bir hırkayı düşürmemek için kasılıp çarpılmış bir durumda koğuşa girişim, şaşkınlıkla bana bakan sekiz çift göz belli bir sıkıntıyla anımsadığım anılardandır. Üniversite yıllarında benim için bir çok nedenle önemli bir uğrak yeri olan Harbiye o andan başlayarak genç yaşamımın mahrumiyet, soğuk, aşağılanma, işsizlik, eylemsizlik, isyan, ve yalnızlıklarla ama beri yandan sevgi, arkadaşlık, dostluk, övünç, eğitim ve hatta coşku ve heyecanlarla dolu üç yıldan uzun bir kesimine mekan oluşturacaktır. Artık Harbiye denince kırk yıl sonra bile Harbiye Cezaevi anlaşılacaktır. Ve o mekanı paylaşmış olduğunuz herkes hiç duraksamadan 52-56 yıllarını düşünecektir. Sonradan uzun yıllar boyunca her bir araya gelindiğinde mutlaka birkaç kez "Harbiye" sözü duyulacak, her seferinde de cezaevi kastedilecektir. Nasıl ki Sultanahmet sözü bizi de içine alan daha geniş bir kesimin dilinde ve hatta türkülerde bile cezaevi anlamına geliyor idiyse.

Kadınlar koğuşu geniş ana koridordan demir parmaklıklı bir kapı ile girilen daha dar bir taş koridor üzerinde sıralanmış beş odadan oluşma bir bölümdü. Koridorun en solunda dipteki oda ortak kullanılıyordu o zaman. Yemek yeniyordu, toplanılıyordu, tartışılıyordu orada. Onun yanındaki iki oda yatak odaları idi. Dördüncü oda kadın gardiyana ayrılmıştı. Beşinci bölümde ise musluklar, tuvaletler vardı. Çamaşır da orada yıkanırdı.

İdari işlemler tamamlanınca cezaevi müdürü Yüzbaşı Nihat (Özdemir?) beni koğuşa kendisi götürüyor. Gardiyan çağırmıyor. Allah allah, özel işlem mi bu? diye düşünüyorum. İçeri girdiğimizde kızların hemen hepsi ortadaki yatak odasında toplanmış bulunuyorlar. Yatakların üzerine ilişmişler ikişer üçer. Yüzbaşı Nihat önden gidiyor. Oda kapısından bir adım atıyor duruyor. Pek de hoşnut bakmayan gözlerin üstümüze çevrildiğini, öylece kıpırtısız, tepkisiz baktıklarını görünce adamakıllı bozuluyorum. Gülümsemem dudaklarımda donup kalıyor. Ne yapacağımı bilemiyorum. Bana oldukça uzun gelen bir süre öylece bakışıyoruz. YüzbaşıNihat da bir şey demiyor. Tuhaf!

Sonunda New-York'dan tanıdığım Mübeccel (soyadı Kıray olmuş artık) enerjik bir davranışla Sevim! diye atılıyor. Ku-

caklaşıyoruz. Ötekiler, belki de, Sevim olduğumu bilmiyorlardı bile. Gün'ün halası kızı Güler'den başkasını ben de tanımıyorum. Evet, buzlar çözülüyor. Kucaklaşma kargaşasında Yüzbaşı Nihat'ın kendi kendine çekip gitmesini fark bile etmiyorum.

Ankara Garnizon Komutanlığı III No'lu Tutukevi (İstanbul Emniyet Müdürlüğü tecrit hücreleri) Türkiye Komünist Partisi sanıklarının hepsini almıyordu elbette. Sorguları biten sanıklar Harbiye Askeri Cezaevinde biz siyasi sanıklar için hazırlanan erkek ve kadın koğuşlarına gönderiliyordu. Bazı sanıkların "görülen luzum üzerine" Harbiye cezaevinden yeniden Emniyete -tecrite- çekildiği, yeniden sorgudan ve ayrıca işkenceden geçirildiği oluyordu. Ancak bu uygulama daha sonraki dönemlerde başvurulduğu kadar olağan ve sıradan bir yöntem değildi henüz. Ve büyük tepkilere yol açıyordu. Örneğin Melahat Türksal'ın sorgusunun tamamlanmamış olduğu gerekçesi ile yeniden Birinci Şubeye götürülmesi üzerine Harbiye'deki kadın ve erkek koğuşları açlık grevine gitmişlerdi. Grevden ancak olup bittikten sonra haberim olmuştu Birinci Şubede... Ama sonradan koğuş arkadaşlarımdan grev hikayelerini, üzerinden birkaç ay geçtikten sonra, özellikle komik yanlarıyla o kadar çok dinlemiştim ki. Hele grev sırasındaki cezaevi müdürü Yüzbaşı Şefik'i hiç karşılaşmadan iyice tanımıştım.

Bu adamcağız er ve subay tutuklulara karşı benimsediği iyi niyetli babacan tavrını bizimkilere karşı değiştirmemiş anlaşılan. Pek problem yaratmıyormuş. Ama özellikle açlık grevinden sonra cezaevi rejimini değiştirmeye karar verilmiş olacak ki Yüzbaşı Nihat belli amaçlarla, sıradan bir cezaevi müdürlüğünü aşan görevlerle görevlendirilmiş ve yetkilerle donatılmış olarak bu siyasî- askerî cezaevine müdür atanmış. Her ne kadar denildiğine göre MIT'in adamı olsa da bu Komünist Partisi sanıklarının ne menem kişiler olduklarını pek de iyi bilmiyormuş anlaşılan. Pek politik davranamamış. Kısa süre içinde bir sürü tatsızlıklara, sürtüşmelere neden olmuş. Özellikle kadınlar koğuşunda hiç kimse ona muhatab olmuyor ve söz yöneltmiyormuş. Bu yüzden de bir cezaevi müdürü gibi koğuşa giremiyormuş. Forsunu geçirmek için yaptığı bütün girişimler yani yasaklamalar vb sonuçsuz kalmış. Şimdi beni koğuşa götürmek bahanesi ile kendisine "fiilen yasaklanan" bölgeye bir "arkadaş" ile birlikte girmek istemesi ve kasıla kasıla önümden yürümesi bu yüzdenmiş. Ve kızların da, tepkisiz, onun çekip gitmesini beklemeleri de gene bu yüzden. Koğuşta Mübeccel Kıray'dan başka Sevinç Tanık

(Özgüner), Nuran Bozer (Akşit), Sıdıka Umut (Su), Nuran Ertan (Akşar), Güler Ördemir, Muzaffer Eren, Melahat Türksal vardı. Bizim kızların her zaman sevgi ve saygı ile Zehra Abla diye andıkları Zehra Kosova ben Harbiye'ye gelmeden önce tahliye olmuştu. Böylece, o dönemde dokuz kişi oluyorduk kadınlar koğuşunda.

Dışarıdakiler (daha doğrusu hapse girmemiş olanlar) sanırlar ki hapse girersin, özgürlüğün elinden alınır, yakınlarını, eşini dostunu göremezsin, normal bir yaşamı sürdüremezsin, ama çile doldurmak da olsa, belli bir düzen (?) içinde günlerini tamamlar çıkarsın. Hiç değilse o zamanlar öyle sanılırdı herhalde. Şimdi artık sanmıyorum ki Türkiye'de mahpusluğun, hele siyasi mahpusluğun ne demek olduğunu bilmeyen kalmış olsun. Bilmek istemeyenleri, gözünü kapayanları, bilip de kendini kandırmaya çalışanları saymazsak! Devamlı mücadele gerektiren bir uğraştır mahpusluk. Hergün yeni bir kısıtlama, yeni bir yasak, yeni bir aşağılayıcı müdahale, yeni bir öcalma. Bırakmazlar ki rahat rahat kitabını okuyup yatasın!!! Örneğin ben vardığımda Yüzbaşı Nihat'ın yeni icadı, koğuşta, su kaynatmaktan başka yemek hazırlamakla ilgili her türlü işlemin yasaklanmış olması idi. Su kaynatınca patates de haşlayabiliyorduk. "Öğlende serbest, akşama patates!" diye kafiye tutturmuştuk. Aylarca ve aylarca bu menünün dışına pek çıkamadık. Paramız çok azdı. Öğlenleri serbest dediğimiz de dışarıdan yoğurt, yumurta, poğaça vb. gibi şeyler aldırabilmemizdi. Evet bazı daha besleyici ve kaliteli besinler de ışmarlanabilirdi kuşkusuz. Ama kime peşin? Adam başına sadece elli kuruşumuz vardı bu serbest öğün için. Ucuza mal etmek üzere yemek yapmamızın engellenmesinin nedeni de bizi zorda bırakmaktı kuşkusuz ve de hiçbir teknik gerekçesi yoktu.

Her gün belirli saatlerde ve belirli bir süre havalandırmaya çıkabilmek için de ne uğraşılar verilmişti. Ben aslında hazıra konmuş oluyordum Harbiye'ye geç gelmekle. Bizim koğuşun iç ya da dış avlusu olmadığından Harbiye binasının ortasındaki ağaçlıklı bir bahçede volta atardık. Güzel bir bahçeydi, ama yabancı gözlere açıktı dört bir yandan. Ayrıca tatil günleri de çıkamazdık. Bilmem hangi yetkilinin kafası kızdığında yahut herhangi başka sudan bir nedenle o günün havalandırması kaldırılabilirdi. Emir emirdi. Ondan sonra anlat derdini anlatabilirsen. Bunu kasıtlı yapan zaten dert anlamaz. Ama bizim sıradan insanımızdaki "hak" anlayışı da bir hoştur. En iyi niyetli jandarma eri bile bakar sana şaşkın şaşkın. "Bir gün de havaya çıkmasalar kıyamet mi kopar?" diye geçirir aklından. "Karılara bak nasıl

da bağırırlar. Başçavuşumu geçtik yüzbaşıma bile kafa tutarlar yavu !" der. "Neye güveniyo bunlar?" diye düşünüp taşınır, çıkamaz işin içinden. "Belkim de Rusa güveniyorlardır, komonist değil mi ne olacak?" sonucuna varır büyük bir olasılıkla... Komünistlik buna benzer bir biçimde algılanıyordu o zamanlar. Hapisten çıktıktan sonra kendi dayım İbrahim beyin bile benim için;

- Ha bu Sevim'in hiç aklı yoktur. Rus'un parasından adama hayır gelir mi?

dediğini duymuştum. Buyurun bakalım!...

Annem bile gülüyordu bu söze. Gülmekten başka ne gelir elinizden? Ama gene de amcamız Hasan Tarı gibi dışlamamıştır Ibrahim bey yeğenini. Rivayete göre dayımız Emniyet yetkilileri ile görüşmüş,

- Cezası ne ise vereceksiniz. Ben ona bir şey diyemem. (Şeriatın kestiği parmak acımaz gibisine) Ama kılına dokunan olursa ha burayı başınıza yıkarım!

demişmiş. Ne de olsa ailenin namus ve haysiyeti var tabii ve de her şeyden önde geliyor.

Siyasi kadınlar koğuşunda

İki yıl yalnız yaşadıktan sonra koğuşa gelmek hemen hemen tahliye olmak gibiydi benim için. Dediğim gibi yönetimden gelen tatsızlıklar zaten hiç eksik olmaz. Beri yandan mahpuslar arası sürtüşmeler de olur. Politik ya da gündelik tutumlarda başkalıklar koşulların verdiği gerginlikle abartılır belki. Ahbap çavuşluklar da işi kızıştırır. Aynı yolda yürüseler bile bir sürü insanın gece gündüz aynı çatı altında yaşaması ne de olsa güçtür. Kimi zaman, bizim koğuşta olduğu gibi belli belirsizdir bu elektriklenmeler, bir esinti gibi geçer gider. Kimi zaman da büyük sorunlar yaratır. Üstesinden gelmek bilinç işidir. İddia ederim ki bende bu bilinç hep vardı. Evet, her şeye karşın birçok şeyi paylaşmanın, ortaklaşmanın ve bir çizgide ortak hedefe doğru saflaşmanın sağlıklı etkisi direnci yükseltir. İleriye dönük inancında umudu yitirmediğin sürece mutlu bile olabilirsin.

Benim Harbiye'ye geldiğim o dönem ilk soruşturmanın hemen hemen tamamlanmış olduğu göreli bir rahatlık dönemiydi. Hoşnutluğun, iyimserliğin rehaveti vardı üzerimde. Öze dokunmayan şeylerin üzerinde durmuyordum bile. Biraz yadırgamıyor değildim. Sanıyorum sessiz ama çetin bir sınavdan geçirildim. Benden başka herkes birbirini tanıyordu ve uzun süredir de birlikte idiler. Bir bü-

tünlük, bir grup bilinci oluşmuştu aralarında. Belki ne de olsa el üstünde tutulmaya alışık olan ben bu sessiz direnci yadırgamıştım. Bir tek ben tek başıma ve yabancı idim. Ayrıca kökenim ve Avrupa çiğnemişliğim, yüzgöz olmayan mesafeli tavrım, belki Birinci Şubedeki iki yıllık tecrit dönemim konusundaki kuşkular herhalde bazı yanlış yorumlara neden oluyordu. Üstelik de vara-yoğa karışıyordum galiba. "İnsanoğlu ayağa kalkalı yüzbinlerce yıl oldu, hala çömelerek iş görmenin alemi var mı?" diyordum. "Bilim ve teknik insanoğlunun emrinde olmayacaksa, onun yaşamını kolaylaştırmak ve emeğin yükünü hafifletmek için kullanılmayacaksa ne işe yarar?" diyordum. "Devrimcilik popülizm değildir, kılıksız dolaşmak değildir. Sosyalistler her şeyin en iyisine layıktır, dahası, her şeyin en iyisinin yaratılmasına ve emekçi halkların hizmetine sunulmasına vb. önayak olmakla yükümlüdürler" diyordum. Her zaman böyle düşünmüşümdür. Lüks, tüketim tutkunluğu, açgözlülük ve zevksizlik başka şeydir, insanca yaşamak, onurundan fedakarlık etmemek, başkalarını sömürmemek koşuluyla, her koşulda, çevreni ve o çevrenin bir parçası olan kendini en anlamlı bir biçimde güzelleştirmek başka şey. Gerektiğinde her türlü yoksunluğa katlanmak başka şeydir, yoksullukta, ilkellikte eşitleşmeyi marifet saymak başka şey. Her neyse... Bana diş geçirmelerine olanak vermedim. Eleştirici tavırlara aldırmadım, başka herhangi bir kimsenin göstereceği tepkiyi göstermedim. Tatsızlık çıkarmadım. Ve kazançlı çıktım. Unutmak ayrı bir şeydir kuşkusuz. Unutmamak bir bakıma daha iyidir. Deney biriktirirsin. Başka zaman daha uyanık olursun. Hasılı belli bir topluluk psikolojisi oluşmuş bir gruba sonradan, hem de elverişsiz koşullar altında katılmak ve de hiç tepki yaratmadan uyum sağlamak zordur. Kısa bir süre de olsa, dernekçilerin, patronluk taslayacağımı sandıklarını ve beni yerime oturtmak istediklerini düşündüğüm de oldu. Her ne ise...

Ama o yazı bir yatılı okul anısı gibi neşeyle anımsarım. En güzel zamanlar özellikle akşamları, yemekten sonra hep birlikte türkü söylediğimiz yahut birlikte eğlendiğimiz saatlerdi. Çoğu Ruhi Su'nun derlediği ve okuduğu türkülerdi söylediklerimiz. Hala o zaman öğrendiğim türkü ve marşlarla idare ederim. Bir kere dilim sürçmüş türkü yerine şarkı demiştim de terslenmişti Sıdıka Umut, "Sevim Tarı, kaç kere söyledik!" demişti. Ben yeniydim oysa, böyle hassas bir konu olduğunu bilmiyordum. Ruhi Su çok kızarmış şarkı denmesine. Biri Türk'den gelir türkî, öteki de şark'dan, şarkî olup sonra şarkı'ya dönmüştür herhalde. Müzik türü olarak elbette farklılar, bunu bilmez de-

ğilim. Ama o zamanın anlayışında ve Sıdıka'nın eleştirisinde bir şarkıyı horlama türküyü yüceltme vardı. Biri sanattı öteki sanat değildi sanki. Aşırıydı. Bence yanlıştı.

Sıdıka Ruhi'nin yakın arkadaşı idi. Ama görüşemiyorlardı. Koğuşlar arası görüş yoktu. Erkek arkadaşlarla, aynı hapisane içinde görüş yaptırmazlardı. Ne kadar yazdık çizdik aynı davanın sanıkları arasında tecrit olmaz diye. Sonradan nişanlı olmayı geçerli neden saydılar da nişanlılara görüş izni çıktı.

Benim gelişimden kısa bir süre sonra Merkez Komitesi üyeleri, Birinci Şubedekiler, Harbiye'de bir eklenti binada -sanıyorum kendileri için hazırlanan- hücrelere getirildiler. Kırk odalar deniyordu bu hücrelere. Bir süre sonra, Ekim 1953'de, duruşmalar başlayınca tecridin de kalkması gerekiyordu.

Dürriye

Mihri Belli 40 odalara geldiğinde haber salmıştı bana. Bizim kadın gardiyan Dürriye, elime kat kat bükülmüş, karınca duası bir pusula tutuşturduğunda çok şaşırmıştım. Gerçi Melahat ile dışarıdaki nişanlısı arasında, Ruhi ile Sıdıka arasında haber getirip götürdüğünü az çok biliyordum. Ama kırk odalara kadar uzanabileceğini beklemezdim doğrusu. Özel bir tipti Dürriye, becerikli, açık göz. Ufak tefekti. Kavruk denecek kadar sıskaydı, biraz da dişsizlikten avurtları iyice çökmüştü. Permalı sarı saçları vardı. Belki de oksijen sarısı. Yuvarlak boncuk mavisi gözleri hep bir şeytanlık düşünüyormuş gibi bakardı. Bıyık altından da gülümserdi işini bilir bir tavırla. Canı isterse bir de göz kırpardı adama.

"Kızlarr!!" diye seslenirdi bize. Yeni olduğum için benimle biraz daha resmi idi. Hapisanede görevli çavuşlarla da "al takke ver külah"dı her zaman. Kendine özgü bir yürüyüşü vardı. seke seke giderdi. Kaç yaşındaydı bilemiyorum, şimdi bile çıkaramıyorum yaşını. Kaşla göz arasında sekiz köyü dolanırdı. Her yere, işte gördüğünüz gibi kırk odalara bile girer çıkardı. Karşı koyan nöbetçiye "aç haydi aç!" diye kafa tutuşunu görmüştüm. Öyle söylerdi ki özel bir emirle geldiğini sanırdı insan. Tuzu biberi idi kadınlar koğuşunun. Bütün bunları bizden yana olduğu için, sınıf bilinciyle yaptığını sanmıyorsunuz herhalde. Hayır! Ama bize karşı ve ötekilerden yana da değildi. Bununla birlikte, kendisini adam yerine koyan ve de mağdur durumda olan 9 genç kadını daha sempatik bulduğu kesindi. Gene de hiçbir şeyi ciddiye almıyordu, kendi çıkarına bakıyordu. Postacılıktan bir miktar para ka-

zanıyordu elbette. Ama Dürriye'nin ipiyle kuyuya inilmezdi. Belki de pusulaları idareye okutuyordur diye düşünürdüm. Başkaları da düşünürdü elbette. Önemli olan mektupların gidip gelmesiydi, hem de kestirme yoldan. Adi muhaberattı. Galiba Dürriye okuma bilmezdi.

Dava başlıyor

Mihri, Merkez Komitesi üyelerinin mahkemeden önce koğuşa getirilmiyeceklerini, tecridi kaldırmıyacaklarını düşünüyordu. İlk duruşma için bize moral ve taktik vermeye çalışıyordu. Öyle olmadı. Mahkemeden bir gün önce onlar da erkekler bölümüne getirildiler. İki koğuş vardı orada. Daha o zamandan tutuklular arasında tahkikattaki davranışlarına göre bir ayrışma olmuştu. Bu koğuşlarda kimler olduğuna, mahkemeye kimlerin tutuklu kimlerin tutuksuz katıldıklarına değinmiyorum, bunları belgelerden öğrenmek çok daha sağlıklı olur. Birçoğunun adlarını da unuttum.

Biz ve tabii erkek arkadaşlarımız o 53 yılı güzünden 54 yılı güzüne kadar, bir yıl, hafta sonları, resmi tatiller ve görüş günleri dışında her gün, okula gider gibi mahkemeye taşındık. Çoğunlukla haftada dört gün "mesaimiz" olurdu. Harbiye binasının üst katında, oldukça geniş özel bir salon hazırlanmıştı bizim için. Biz kızlar hemen hemen aynı çağlarda ve hepimiz öğrenci kılıklı idik. Her sabah dokuzda -nöbetçi refakatinde- rap rap rap Harbiye koridorlarından geçerek mahkeme salonuna gidiyor, öğle yemeği için koğuşa geliyor, sonra gene öğleden sonra duruşmasına katılıyorduk. Dürriye manga komutanımızdı!

Mahkeme salonunda, biz sanıklar, avukatlara ayrılan bölümden alçak bir tahta parmaklıkla ayrılmış geniş bir bölümde oturuyorduk. Sanıkların karşısında şanına uygun yüksek bir kürsünün gerisinde mahkeme heyeti ve onlardan uzakça oturan iddia makamı yani biz komünist sanıklarına karşı T.C. devletinin iddialarını savunacak olan askeri savcı yer alıyordu. Heyet bir başkan, bir üye ve bir de askeri adli hakim binbaşı İzzet Cebe'den oluşuyordu. İzzet Cebe, sonradan Milli Emniyet'de önemli görevler aldı.

Dörder kişilik tutuklu sıraları üç kol halinde arkaya doğru uzanıyordu. Orta dizinin öndeki iki sırasında biz tutuklu kadınlar oturuyorduk. Sağımızda Merkez Komitesi üyeleri. Soldaki sıralar dizisi tutuklu olmayan sanıklara ayrılmıştı. Tutuklu olan bizlerle tutuklu olmayanlar arasında inzibat erleri dizili olurdu.

İlk duruşmada sanık sıraları arkasındaki, gene parmaklıklarla ayrılmış bir bölümde sanık yakınlarına, her nasılsa içeri girebilmiş dinleyicilere yer verilmişti. Elbette ki her isteyen ellini kolunu sallayarak içeri giremiyordu. Asıl önemli "zevat" (kişiler) ise sanıklarla heyet arasındaki boş alanda, parmaklıkların dışında bizleri görebilecek biçimde yanlamasına oturuyordu. Kimbilir nerelerden kalkıp gelmişlerdi bizleri, Türkiye'nin komünistlerini, bu nadide parçaları görmek için, özel davetliler olarak. Mahkeme gizlilik kararı almadan önce gazeteciler de orada oturuyordu. Sonradan gelenlerin bir kısmı polisti. Birkaç tanesi de MİT görevlisi idi elbette. Uzmanlık konularını bir de yakından seyretmeye gelmişlerdi. Zaman zaman da Mihri Belli'nin deyimiyle "yumurta kafalı" Amerikalılar olurdu salonda. Sivil giyimleri yabanlıklarını gizleyemiyordu kuşkusuz. Demokrat Parti hükümeti, tabii başta CHP olmak üzere parlementer partilerin de onayıyla Amerikalı dostlarına azılı ve de tehlikeli komünistleri sergiliyordu. Maksat biraz daha fazla kredi koparmak, Türkiye'yi biraz daha borçlandırmaktı.

Zaten mahkemeye gelirken giderken, bizim kendi insanımızın adımını bile atamadığı bu "mahrem mahallerde" askeri üniformalı yabancıların babalarının evinde gibi ellerini kollarını sallayarak dolandıklarını ve bizlere, bu ülkenin insanlarına tepeden baktıklarını görüyorduk. Ve bizler bu akıl almaz, katlanılmaz hakareti de sineye çekmek zorunda bırakılıyorduk. Bu durum hepimize büyük acı vermiştir. O kadar büyük bir acı, öyle büyük bir öfke ki katlanılası değil. Ne yazık ki aradan geçen kırk yıl bu anıları küllendirecek koşulları yaratamadı. Tam tersine. O günlerde ülkemizin bugünki, yani kırk yıl sonraki halini, hala dört bir yandan kıskıvrak bağlı ve de bağımlı olacağımızı kesinlikle aklımızdan geçiremezdik.

Gizli duruşma

İlk bir iki duruşmada sanıkların hüviyet tespiti yapıldıktan sonra Mahkeme heyeti "suçun mahiyetine binaen" (suçun niteliği gereği) duruşmaların gizli sürdürülmesine karar verdi. Biz sanıkların halktan gizleyecek birşeyimiz yoktu. Ama rejim bizi yargılarken halkın karşısına çıkmaya cesaret edemiyordu. Basın her zaman olduğu gibi düzenin düzenli, tek sesli korosu gibiydi. "Kurulu düzen" söz konusu olduğunda asla falso ses duyulmazdı o zamanlarda da. İktidar-muhalefet çekişmeleri palazlanmanın yolunu tutmuş olan burjuvaziye hizmet gayretkeşliği yarışmasından ve bazı çıkar grupları arasındaki büyük

parçayı kapma çekişmesinden başka bir şey değildi.

Gizlilik kararı üzerine dinleyiciler, yakınlarımız, bu arada gazeteciler de salonu boşaltmak zorunda kaldılar. Ne var ki gayretleri konusunda gazetecilerin de hakkını yememek gerek. Duruşmanın açık (?) olduğu o ilk bir iki gün içinde bir haylı başarılı resimler çektiler. Söz konusu komünistler de olsa fotoğraf konusu kadınlar oldu mu ayak-bacak ihmal edilmeyecekti. Bu arada resim altı yorumu edebiyatına da bir haylı katkıları oldu doğrusu! Örneğin "Kızıl eller birleşti" gibi.

Duruşmaların o ilk günü hiçbirimiz mahkemeye çıkıyor havasında değildik. Yıllar sonra ve onca eziyet ve işkenceden sonra hep birlikte olmanın sevincini yaşıyorduk. O ona el uzatıyor, öteki berikine. Dar yerde, sıralar arasında eller kollar birbirine karışıyor. Fotoğrafçı üstüste kenetlenen eller üzerine zoom yapmış ve "Kızıl eller birleşti" koymuş adını.

Konu açılmışken gazetecilerin son karar duruşmasındaki tutumlarına da değinivereyim. Karar çıktı, bizler 5-10 yıla hüküm giydik ya, damgalandık artık. Gazetecilere yeniden izin çıktı, içeri buyur edildiler, resim çekecekler, yazacaklar. Biz hemen hemen tam kadro oradayız gene. Yargının ne olacağını aşağı yukarı herkes biliyor. Kimse boş umutların peşinde değil. Ama bu yüzden de matem tutmuyor elbette.

Karar ayakta dinleniyor bilindiği gibi. Dağılıyoruz. Artık bir daha böyle bir salonda hep birlikte olamıyacağız. Bizler, o birlikte oluşun neşeli hafifliğini yaşıyoruz hala. Gündelik yaşamın alver'leriyle konuşup görüşüyoruz son fırsatı değerlendirerek. Ben bu arada 6 yıl yemişim, ne gam! Cumhuriyet gazetesinin bir fotoğrafçısı vardı o yıllarda. Ünlü idi. Yıllarca çalıştı Cumhuriyet'te. Ta İnönü Kız Lisesindeki yakın arkadaşımın dayısı idi bu Selâhattin Giz. Dayısını severdi arkadaşım ve daha o yıllarda öğünürdü gazeteci dayısı ile. Arkadaşların sempatileri antipatileri bulaşıcıdır bilirsiniz. Unutmamıştım o zaman16 yıl aradan sonra da.

Evet yavaş yavaş salonu boşaltıyoruz. Çıkışta tüm gazete fotoğrafçıları bir araya toplanmışlar. Hepsi de sıraların üstüne çıkmışlar. Makineler flaşlar hazırlanmış, tetikte bekliyorlar. Takım kaptanı da S. Giz. Sesleniyor. "Sevim hanım! Sese doğru bakıyorum. O, memnun, upuzun dişleriyle gülen arsız bir ağız, "Sevim hanım burnunuz kara olmuş!" diyor. Eliyle de burnunu siler gibi yapıyor. Bana burnumu silmeyi telkin ediyor. Başımı çevirip yoluma devam ediyorum. Ya-

kınımda da bizim arkadaşlardan Yüzbaşı Abdülkadir var. Duymuş çağırıldığımı,

- Ne oluyor? diye soruyor.

- Ağlayan bir Sevim Tarı resmi çekmek istiyorlar.

diye yanıtlıyorum onu. Gülüşüyoruz. Gazeteciler bozuluyor. Tüm çabalar boşa gitti. Çaresiz başka bir resmin altında "Sevim Tarı gene poz verdi" yorumuyla iğneleniyoruz bu kez. Yok, hoşnut değiller. İlle "suçundan"(?) utanıp yüzünü kapatacaksın! Tersine, ben öğünç duyuyorum.

Selahattin Giz'i hiç unutmam. Beni sosyete skandallarının ucuz dilberlerinden biri mi sandı ne? Öyle bile olsa. Bir insanın ağlıyor olmasında sevinilecek ne var? O insanın, diyelim ki yanlış yol seçtiğini düşünüyorsun, görüşüne katılmıyorsun, ülkesi ve halkı uğruna seninki de dahil- birçok hakareti ve mahrumiyeti göze alışı biraz olsun saygıya değmez mi? Bu kadarını kavramamış olamazsın. Üstelik de beni faka bastırarak ağlayan ve de "pişman!" bir Sevim Tarı sunacak millete. İbret-i alem için! Ve bir çeşit de öc alma olacak bu. Kamuoyu oluşturacak adamların çapına bakın. Şimdikiler daha beter ya!

Evet, gene ilk duruşmaya dönelim biz. Zeki Baştımar ile, belleğime yerleşen ilk karşılaşmamızı daha önce anlatmıştım. Şimdi konuları yeniden tartıp biçtikçe bana "paçanı nasıl kurtaracaksın?" "hukuki savunma yapmalısın" demek istemiş olabileceği görüşüne daha çok ağırlık veriyorum. Öyle ya tüm ifadeler reddedilecekti. O zaman bireysel, kişisel, özellikle hukuki savunma yapma olanağı ortadan kalkmış oluyordu. Paça kurtarmak falan söz konusu olamazdı. Merkez Komitesinin de telkini doğrultusunda erkekler koğuşu hazırlık ve ilk tahkikat ifadelerinin reddi konusunda karar almıştı. Biz kadınlar onlarla birlikte oturup karar veremediğimiz için ancak toptan görüş bildiriyorduk doğallıkla. Zeki Baştımar ve yandaşları bu görüşe katılmıyorlardı. 7'inci fıkradan yararlanmak üzere Emniyetteki pişmanlık ifadelerini tekrarlayan birkaç kişi ise ayrı bir gruptu. Bunların arasında cezaevi yönetimi ile işbirliği yapanlar da vardı. Ancak, belge ya da kesin tanıklık gerektiren bu konulara girmiyorum. Bu kitabın amacı da bu değil. Bizim kadınlar koğuşu fire vermedi. O ilk günki karşılaşmamızdan sonra Zeki Baştımar ile bir daha hiç karşı karşıya gelmedik ve merhabalaşmadık.

Şevki Akşit

İlk gün duruşma arası bir dinlence sırasında, sağdan soldan eller uzanırken uzun parmaklı, biçimiyle artistik ama kaskatı bir elin öteki arkadaşların omuzları üzerinden bana doğru uzandığını, elin sahibinin biraz mahçup, ama dostça ve akıllı bir sesle "ben sizinle tanışmak istiyorum" dediğini hala dün gibi anımsarım. Şevki Akşit'ti bu arkadaş. Birden bire böyle yakınlık duyduğum kişiler çok azdır. O ilk tanışmamızdan sonra arkadaşlar arasında en yakın tuttuğum olacaktır her zaman. Bazı konularda tartıştığımız, davranışını ve görüşünü yanlış bulduğum, eleştirdiğim olacaktır. Her halde onun da beni. Ama birbirimize karşı güveni, dostluğu ve saygıyı yitirdiğimiz olmayacaktır. 12 Eylülden hemen sonra daha genç denilecek yaşta yitirdiğimiz Şevki Akşit, bizler için doldurulması çok güç bir boşluk bırakacaktır ardında. Ölümü beni çok üzecek ve sarsacaktır.

Yeni gelenler - Behice Boran

Duruşmaların başladığı sıralardaydı. Sanıyorum "tevsi-i tahkikat" (soruşturmayı genişletme) kararı alınmıştı. Bu nedenle bazı yeni tutuklamalar yapıldı. Bu yeni gelenler arasında Behice Boran, Yıldız Barkan, (o zamanki soyadları ile) kızkardeşi Suzan Terek, Dr. Faika Boratav, Solmaz Berktay, Yıldız Baştımar, Merih Demirkan koğuşumuza getirildiler. Bir hayli kalabalık olmuştuk. Herkes ranzalarda yatıyordu artık. Behice hanımla ilk kez o zaman karşılaşmıştık. Kendisine hocalığından, Dil-Tarih olaylarından ve Barışseverler hareketinden dolayı saygım vardı. Ama onu yadırgıyordum da. Yalnız ben değil, bizim Parti okulundan gelme arkadaşlar da onu değişik buluyorlardı sanıyorum. Bu sadece kuşak farkı mıydı? Biraz da örgüt farkıydı herhalde. Başka okullardandık. Zaman zaman açılarımızın çakışmadığı oluyordu. Önem anlayışımız, ağırlıklı konularımız değişebiliyordu. Gerçi o zaman tek otorite vardı. Parti çizgisi dışına çıkılmazdı genellikle. Ama çizginin yorumlanışında, yöntemlerde ve davranışlarda farklar olabiliyordu. Akşamları hep bir araya toplandığımızda, talep olduğunda Behice Hanım ders verirdi. Quantum teorisi üzerine konuştuğunu çok iyi hatırlıyorum örneğin. Yalnız bu ve benzeri konularda değil her şey üzerine konuşurduk. Onu üniversite hocalarımıza benzetmekten kendimi alamamışımdır. Ama gene de Behice Hanımı her zaman havuç ve lahana salatalarıyla anımsarım bu ilk hapislik döneminden. Beslenme konularına önem veriyordu. O kadar insanı doyuracak salata hazırlama işlerine hiç üşenmeden gö-

nüllü oluyordu ve severek yapıyordu. Dikkatimi çekmişti. Aslında özveriydi. Başkaları, özellikle mahkemeciler aldırmadıkları için biraz da mecbur kalıyordu belki. Ama o zaman bayağı yadırgıyordum, şimdi daha hoşgörülüyüm. Bizim Kemal Ergin arkadaşımız da herkesin her işine koştururdu. İl sorumlusuydu. Bir ana gibi kol kanat gererdi genç arkadaşlara. Ama başka bir tavırdı onunkisi.

Kış gelmiş hava soğumuştu. Sobamız hep tüterdi. Pencereleri açmak zorunda kalırdık. Zaten günde bir teneke kömür verilirdi bize. Yerler taştı, tavanlar yüksekti. Hep üşürdük. Üstelik bize ayrılan kömürü almakta da problem çıkarılırdı boyuna.

Mahkemenin başlaması ile Yüzbaşı Nihat değiştirildi. Yerine suvari Binbaşı Adnan Kuday atandı. Nihat gibi olumsuz anlamda gayretkeş değildi Binbaşı. Sorun çıkarmıyordu pek. Mahkemenin huzuru bozulsun istenmiyordu anlaşılan.

Herhalde nöbetçi olduğum bir gündü. Kömürümüz yoktu. Müdüre yani Binbaşıya başvurmak gerekti. Binbaşının yanında bir başka subay vardı.Kömür istediğimizi söyledim. Yakınıyordu Binbaşı kömür yokmuş, getirmiyorlarmış,vb. "Kendim mi getireyim?" gibi bir şey söyledi. Lafa bakın! İşte böyle gayrı-resmiyizdir hep!

Kim getirir onu bilemem. Bizi buraya toplamışsınız. Biz kendi isteğimizle gelmedik. Şimdi bizi ısıtmaya mecbursunuz.

dedim. Her ikisinin de gözlerinin faltaşı gibi açıldığını anımsıyorum. İnsan haysiyetine yaraşır bir infaz rejimi falan filan pek gündeme gelen şeyler değildi o zamanlar. Hak aramamızdan hoşlanılmazdı. İlle rica edecektik. O bir tenekecik kötü kömürü bile öyle zorluklarla, öyle sinir bozucu mücadeleyle alırdık ki fazlasını istemeyi aklımıza bile getiremezdik. Gene de düşmanlık, kişiliklerin yok edilmesini hedefleme sonraki dönemlerde olduğu gibi belirgin değildi.

Tahliyeler

Bizim koğuştan ilk tahliye olan Muzaffer Eren'di galiba. Günler kısalmıştı. O günki duruşma son bulup da tahliye işlemleri tamamlanıncaya kadar karanlık iyice bastırmış oluyordu. Muzaffer'in son bir allahaısmarladık demek için koğuş pencerelerinin altına geldiğini, bizim mahalleleri aydınlatan bina duvarına çakılı lambanın ışığı altındaki hem sevinçli hem üzgün yüzünü anımsıyorum şimdi. Bizi bıraktığı için özür diler gibiydi. Duyguların yoğunlaştığı anlardır tahliye zamanları, gidenler için de kalanlar için de, unutulmaz.

Mübeccel, Sevinç, Güler de en erken çıkanlardandılar ve beraat ettiler. Sırası gelen gidiyordu. Sonradan ek dava ile getirilenlerin hepsi daha o kış içinde hepsi tahliye edildiler. Bu arada Nuran Bozer de.

Nuran ve Sevinç 51-53 tahkikatının yüzakı idiler. İkisi de Tıp öğrencisi ve ikisi de Adanalı olan bu kızlar yakın arkadaştılar. Ne çare ki Adanalı olmaları hemşehrileri Topaloğlu'nun "müdüriyetinde" pek işe yaramamıştı. Birlikte anılırdı adları Nuran ve Sevinç'in. Polis bile onları ayırmamıştı. İkisi de işkenceden, falakadan bol bol paylarını aldılar. Ama polise bir şey vermediler. Yiğit kızlardı ikisi de.

Evet, kala kala ben, Nuran Ertan ve Sıdıka Umut kaldık içerde. Nuran ve Sıdıka Ankaralı idiler ve bizlerden sonra, ilk soruşturmanın ikinci yılında tutuklanmışlardı. Ve Ankaralı olduklarından değiştirilen ve ağırlaştırılan 141'inci maddeye göre suçlanmaları olasılığı vardı. Yeni ya da eski 141'inci maddenin uygulanması bir ilke sorunuydu mahkeme ya da adli amirler için. Bu konuda henüz kesin bir karara varılmamıştı. Onun için bekletiliyorlardı. Uzun süre üçümüz birlikte kaldık.Artık koca koğuş bizim üçümüzündü. Bir odada Sıdıka ile Nuran kalıyorlardı. Eskiden beri arkadaştılar onlar. Nuran'ın arkadaşlarına bir kol kanat germe huyu vardı. Daha önce yıllarca Melahat'ı korumuştu. Ondan sonra da Sıdıka'yı himayesine almıştı. Kimsenin koruyuculuğa gereksinimi yoktu ama gerekmese de o gene bağnazlıkla arka çıkardı arkadaşlarına. Fedakar kızdı. Bazı tekelci halleri bizim Saide ablayı andırıyordu.

Yeni gardiyan

Sonra bir gün yeni bir gardiyan getirdiler bize. Dürriye'ye ne olmuştu çıkartamıyorum şimdi. Hatice idi yeni gardiyanımızın adı. Esmer, kara kıvırcık saçlı, ağır, hantal bir kadındı Hatice gardiyan. Dünyadan haberi yoktu. Nerede Dürriye'nin uyanıklığı! Nereden bulmuşlardı bunu bilmem. Gardiyan hanım geldiğinde üçümüz de bir aradaydık. Merhaba, hoş beş falandan sonra, eh nerden gelip nereye gidersin sorularına geçildi. Bilmem hangi cezaevinde çalışmışmış bizim hanım. Çok disiplinliymiş kendisi. "Heyt!" dedi mi her biri bir köşeye sinermiş mahpusların.... Yeşilçam senaryosu yazıyordu kadın. Bir de güzel güzel anlatıyordu ki! Kılık kıyafetine ve -adli de olsa- cezaevi gerçekliğine hiç uymuyordu söyledikleri. Kendisi inanıyor muydu bilmem. Ama bizi inandıramadı zavallı. Sıdıka'nın "Abooov vay anam vay!" deyişi kulağımdadır. Ne çok gülmüştük. Hepsi de bir köşeye sinermiş deyip gülüyorduk. Ama sonraları, yalnız kaldığımda oldukça

canımı sıkmıştır bu kadın. Özellikle halktan bir insanla, söz gelimi burun buruna oturup da onu sevmemek, sevememek ne büyük sıkıntıdır.

Görüşler

Bizim hane cihetine gelince. Hapisaneye geçtikten ve hele duruşmalar başladıktan sonra Saide ablaya da görüş izni çıkmıştı. Ondan sonra kar, kış, trafik sorunu ya da hastalık demeden bir tek görüş gününü atlatmadan beni görmeye geldi Saide abla. Onunla görüş yapmak her zaman dinlendirici ve güçlendirici idi. Genellikle havadan sudan konuşurduk. Ama havaya bakarken bile nasıl baktığın ve ne gördüğün önemlidir. İyi görüşçülük de bilinç işidir. Yoo, görüşçülerimden yana çok şanslıydım. Bir kere hepsi ayrı ayrı gelirlerdi. Görüş süresi 10 dakika da olsa -zaman zaman yarım saata çıktığı da olurdu ya- gün boyuna dağılmış 5-6 görüşle hemen hemen günü doldururdum.

Annem her zaman güler yüzlü bir kadındı. Cezaevine geçtikten sonra da durumu kabullenmiş, üzüntüsünü belli etmez olmuştu. Elle gelen düğün bayram diyordu belki de.

Gül İstanbul dışında eşi ile birlikte dolanıyordu o yıllarda. İstanbul'a gelişleri bayram olurdu biz içeridekiler için. Küçük kızkardeşim prensip kararı almış gibi üç haftada bir uğrardı cezaevine. Biraz kırılıyordum. Tutuklanmamdan önceki dostluğumuz çok iyiydi. Hesap soracak değildim ya, ses etmedim. Tahliyemden sonra bir gün "Bizi hiç düşünmedin" demişti bana. Hiç olmayacak, yerine oturmayan bir suçlamaydı. Konuşmanın üzerine gelmişti de "Sana bu laf söylenir mi" diye ağlamaklı olmuştu Şevki. Gene de kurcalamadım.

Yıllar sonra öteki kızkardeşimden öğrendim ki Günercik bu olay yüzünden özel olarak da epey acı çekmişti. Ama bana belli etmemişti. Ayrıntıya girmiyorum. O zaman komünist kardeşi yahut akrabası olmak ne demek! Bütün çevreleri kendilerini terketmişti. Sarsmıştı bu olay kızcağızı. Çok gençti daha. Elinden tutacak kimsesi de yoktu. Ve o zamanlar, bu genel davranışın dışına çıkıp da ilgi ve yakınlık gösterenlerle kurulan dostluklar, yalnızca bunlar ömür boyu sürecekti.

Görüş günlerinin en düzenli konuklarından biri de Bahtiyar teyzemizdi. Ne sorumluluk duygusu, ne tükenmez enerji vardı bu kadında! Ben içerdeydim ve muhtaçtım ya, bütün özverisini bana yöneltmişti. Canını ver desem verecekti nerdeyse. Bir gün ufak bir kitap rafı var mıydı acaba evde diye sormuştum. Ertesi görüşe bir kitaplıkla ve her haftaki alışılagelmiş yiyecek yükleriyle birlikte çıkagelmişti.

Ne kimseden yardım istemişti ne de özel bir araç aramıştı. Ta Laleli'den Harbiye'ye otobüsle taşımıştı o yükü takuş tukuş. Yiyecekten başka şeye "lüzumsuz" masraf edilmesine aklı yatmazdı. Özverisini de kimseyle paylaşmak istemiyordu, kıskançtı bu konuda.

Hangi nedenleydi anımsamıyorum şimdi, cezaevi rejimi ile ilgili olsa gerekti. Birkaç dilekçe yazmıştık. Meclis Başkanlığı'na, Cumhurbaşkanlığı'na vb. Büyük bir deste vardı dilekçeler. Bunları cezaevi kanalıyla normal yoldan yollamamız olanaksızdı. Bütün işlemlerimiz İlle "komutanlık önüne" arzedilecekti. Gizli bölmeli bir çanta hazırladık. Dışarıya gönderilecek boş kaplar, kirli çamaşırlar vb. dolduruldu içine.

Bahtiyar'dan çantayı dışarı çıkarmasını istiyorum. "Eee?" dercesine bakıyor. Tepki göstermesini bekliyorum galiba. Yahut da tepkisini ölçmek istiyorum. Bir şey demiyor. Haklı. İş yapılacak, niye evet hayır diyecek ki? Çevreyi kollayarak anlatıyorum:

Bak bir tatsızlık olabilir. Senin hiçbir şeyden haberin yok tamam mı?

- Tamam mı?

Israrıma kızıyor. Belki de güvenime borçluluk duymak istemiyor. İlle yılan dilini uzatacak.

- Teslim ederim diye mi korkuyorsun?

Hoppala! Öyle bir "Çüşş!" çekiyorum ki şaşırıyor. Tabii tılsım da bozuluyor. "Öyle olsa önerir miydim?" demek bile gelmiyor içimden. Ağlamaya duracak, dargınlık çıkaracakmış gibi yapıyor bir, toparlanıyor sonra gene. Bahane çıkardı diyeceğimden korkuyor besbelli. Böyle durumlarda havayı düzeltmek ne kadar zordur. Görüş dakikaları akar gider. Allahtan, başka bir görüşçü imdada yetişiyor. Hoş-beş ediyorlar Bahtiyar teyzeyle.

- Aa nereden tanıyorsun onu ? diyorum.

- Hacı hacıyı nerden tanır? Kabe'den,

diyor Bahtiyar. Böylece Bahtiyar teyzemiz de yeni bir ad takıyor "Bizim Harbiye"ye. Bu Kâbe kapısında yağmurda, karda ya da yazın sıcağında yükleriyle nice beklediler bizim hacılarımız kim bilir!

Bahtiyar görüş yerinden ayrılır ayrılmaz tüm koğuş mevcudu salkım salkım pencerelere tırmanıyoruz. Parmaklıklı ve yüksekti pencerelerimiz. Bahtiyar teyzenin yükü ile birlikte cezaevinden çıktığını, biraz yalpalayan yürüyüşüyle dış kapıya doğru gittiğini yüzlerimiz

demir parmaklıklara yapışarak hayal meyal seçebiliyoruz. Yılların çökerttiği ufacık tefecik bir kadının yumruk kadar yüreğinde yer bulan dostluk içimizi ısıtıyor. Sıradan bir insanoğlunun bile derinliklerinde bunca yozlaştırma, çölleştirme çabalarına karşın sanıyorum hâlâ ne bitmez tükenmez cevherler vardır bulup çıkarmasını bilene.

Bayram görüşleri

Kurban ve şeker bayramlarının ilk günleri ortak görüş yapılırdı. Herkes birbiriyle bayramlaşırdı. Herkes herkesin ziyaretçisi ile görüşebilirdi. Birkaç uzun masa yerleştirilirdi erkekler koğuşunun önündeki dış koridora. Birlikte yenirdi. Dürriye gülüydü bu bayram görüşlerinin. Herkesin, erkek arkadaşların da soyunu sopunu bilirdi. Kim gelmiş, ne getirmiş sayar dökerdi bir bir. Herkesi, görüşçüleri de küçük adlarıyla anardı. Ortak bayram görüşüne Hatice gardiyanla ilk katıldığımızda, sadece ikimizdik o zaman, çok hoşlanmıştı bu şenlikten. Askerlerle itişip kakışıyordu. Koca kadın, gidip erkek arkadaşların ensesine şaplak indiriyordu samimiyet belirtisi olarak. Hikmetinden sual olunmaz! Ne manzaralar gördük!

Yalnızlık

Nuran ve Sıdıka "Esas hakkındaki mütalaa" (savcının duruşmalardan sonraki son iddianamesi) okunduktan sonra sanıkların savunmalarını hazırlamaları için duruşmalara uzunca bir süre ara verileceği sırada tahliye edildiler. Herkes savunmasını yazıyordu. Pek az avukat vardı davaya giren. Mihri'nin enişte si ve avukatı Av.Süleyman Köymen benim vekilliğimi de kabul etmişti. Avukatlar dosya üzerinde çalışırlardı. Savunmalarımızı biz kendimiz hazırladık. Arkadaşların savunmalarının birçoğunu ben makinada temize çekmişimdir.

Yalnızlık günlerinde erkekler koğuşundan günde bir kap yemek göndermeye başladılar bana. Gardiyan çavuşu ya da erlerden biri gelip tabağımı alır yemek doldurtur getirirdi. Bu tabağı atmadım. Oradan oraya taşınmalar sırasında kırılmıştı. Yapıştırdım. Hala durur. Reşat ağabeyin barbunya fasulyalarını anımsarın en çok. Reşat Fuat iyi aşçıydı.

Babamın ölümünden sonra biz evli olmayan kardeşlere yetim maaşı bağlanmıştı. Gerçi işlemler epey uzun sürmüştü, ama yüz lira kadar bir para alıyordum artık. Bu paranın 60 lirasını erkek ar-

kadaşlara gönderir, ben geri kalanı ile geçinirdim. Yeterdi de. Annemden harçlık olarak para almazdım hapiste iken. Getirdikleri öte beri hediye sayılırdı.

O günlerde güzel bir kitap geçmişti elime. G. Paloczy Horvath'ın "In The Darkest Hungary" yani "Macaristan'ın En Karanlık Günlerinde" adını taşıyan bu kitap Macaristan'ın 1500 yıllık köylü hareketleri tarihini anlatıyordu. Doğrudan ingilizce yazılmıştı. Yani Macarcadan çeviri değildi. Çok sevmiştim ben bu kitabı. Ingilizcemi biraz ilerletmek ve öteki, dil bilmeyen arkadaşlar da okuyabilsinler diye bu kitabı Türkçeye çevirmiştim. Mihri Belli ile, nişanlanmış olmak dolayısıyla -nişanlı sözünü de hiç sevmem, ama görüşebilmek için zorunluydu bu- koğuşlararası iç ziyaret yapabiliyorduk. Çevirdiklerimin Türkçesini ona veriyordum. Gözden geçiriyordu. Bu çeviri yıllar sonra 1966 yılında "Bilim ve Sosyalizm Yayınları" tarafından "Dün Köleydik Bugün Halkız" adıyla yayınlanmıştı. Çevirmenlik mesleğine böylece, daha o zamandan başlamış oldum. Özellikle yalnızlıkta zevkli ve de yararlı bir uğraştır çevirmenlik. Sevimli ve eğitici bir kitaptır "Dün Köleydik Bugün Halkız"

Erkekler koğuşunda resimle uğraşan birçok arkadaşımız vardı. Bazıları iddialı idiler de. Ayrıca hemen herkes resimle ilgiliydi. Büyük sanatçıların cilt cilt albümleri gelirdi içeriye. Özellikle ekspressiyonistleri ezbere bilirdi herkes. En çok tutulan da Van Gogh'du sanıyorum. Çevirmenlik bitince ben de biraz boya ve fırça istedim arkadaşlardan. Mihri, Cezanne'dan bir kopya yapmıştı yağlı boya. O, resimle uğraşmamış biri için bayağı iyi portrecidir. Erkekler bana en uyuz fırçaları ve kurumaya yüz tutmuş boyaları yolladılar "bu da hevesini alsın bakalım" diyerek. Mahçub ettim onları. Doktor Şefik Hüsnü benimkini beğenmiş. Enver (Gökçe) de "kadınlar bir şey yaptılar mı başka oluyor" demiş. Kopyaydı tabii. Daha önce de söylediğim gibi zanaatkarlıktı bu sadece, el becerisi ve ciddiyet. Sanat başka bir şey. Kendimi bu konuda denemeye ve tartmaya ne vaktim oldu ne de fırsat buldum.

İçeriye girecek kitapları Komutanlıkta görevli hakimler kontrol ederlerdi. İstanbul'da kitaplarımız arasında Harbiye'nin "Görülmüştür" damgasını ve hakimin parafını taşıyan kitaplar hala vardır. Hoş anılardır şimdi. Ama o zaman çok can sıkan bir işlemdi. Her istediğiniz kitabı da içeri sokamazdınız. Gene de okunabilecek ya da okunması gereken çok şey vardı. Örneğin Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlarından sekiz ciltlik Savaş ve Barış'ı (Bizim zamanımızda Harp ve Sulh'du

adı) ancak içerde okuyabilir insan kitaptaki olayların sürekliliğini yitirmeden.

İnce Memed ilk kez o sıralarda yayınlanmıştı galiba. Ya da ancak yeni elimize geçmişti. Beni öyle sarmıştı ki bir türlü elimden bırakmak istememiş, herkes yattıktan sonra da okumayı sürdürmüştüm. Arkadaşları rahatsız etmemek için de cumba gibi geniş pencere sahanlığına oturarak ay ışığında okumuştum. Kitabı bitirip öyle yatmıştım. Olağanüstü güzel bir geceydi. Ve ben okuyor olmaktan çok hoşnut hatta mutluydum. Hep hatırlarım.

Ve "karanlıkta kar yağardı" Benim yattığım odanın penceresinin hemen yanı başında, dışardan bahçeyi aydınlatan bir duvar lambası vardı. O lambanın ışığında kar tanelerinin lapa lapa, sessiz ve sakin yere düşüşünü çok seyretmişimdir. Bu dinginlik bir bakıma dinlendiricidir. Ama doğada durmak yoktur bilindiği gibi. Az sonra beynin yoğun bir çalışmanın içine girer. Gelmişten, geçmişten ve hatta gelecekten imgeler birbirini izler gözlerinin önünde. Ağdalı bir duygusallığa gömülürsün. "Tatlı" bir yürek ağrısıdır.

Elkonulan mektup

Yanılmıyorsam bir altı ay kadar süren bu yalnızlık dönemi, bir anlamda, yaşamımın en karanlık günlerini de kapsar. Duruşmalara ara verilince erkek arkadaşlarla temasım kesilmişti. Yalnız Mihri ile görüşebiliyordum. Ayrıntılı konuşmak olası değildi. Görüşler kısaydı. Ayrıca yanıbaşımızda her zaman bir nöbetçi er bulunurdu. O aşamada savunmaların hazırlanması dolayısıyla ifade dosyaları sanıklar tarafından okunabilir olunca takkeler düşmüş keller görünmüştü. Erkekler koğuşunda tatsızlıklar iyice artmıştı.

Zeki Baştımar'ın her satırı Parti arkadaşlarına mevcut yasalara göre suç yükleyen ayrıntılı ilk tahkikat ifadesi bir facia idi. Parti Merkez Komitesi hemen hemen tümüyle içerdeydi. Bu durum karşısında gereğini yapmadan edemezlerdi. Aralarında toplanmışlar Baştımar'ın Merkez Komitesi üyeliğine son verme kararı almışlar. Parti tüzüğü ancak bu kadarına olanak sağlıyormuş. Öteki Merkez Komitesi üyeleri Parti ile ilişkilerini ilk tahkikatta da mahkemede de reddettiklerinden ve ayrıca hapisanedeki ve duruşmalardaki durumu da göz önünde tutarak bu kararın resmen ilanını ertelemeği uygun görmüşler. Benim çok sonraları haberim oldu. Ancak MK'den arkadaşların bir daha Baştımar ile birlikte çalışamayacakları apaçık ortadaydı.

Zeki Baştımar, esas olarak Mihri Belli'yi hedef alıyordu. Mihri gerek parti çalışması, gerek soruşturmadaki tutumu bakımından üstün durumdaydı, haklı durumdaydı. Ve Zeki'ye karşı da bağışlamaz tutumdaydı. Partinin tüm aklıbaşında yürekli kadrosu, işçi kesimi elbette ki MK'nin ve Mihri Belli'nin yanında yer aldılar... Dedikodular başladı. Bilindiği gibi, daha önce, 7'inci fıkracılarla bir fire verilmişti zaten. Bu kez, Zeki'nin çevresinde, devrimci tutumda olanlara karşı tezvirat yuvası oluşmaya başladı. Kendi bit yeniği olanlar, içten bir özeleştiri tutumuna giremeyenler, bu bilinci gösteremeyenler kendilerini suçlayanlara kara çalmaya kalkıştılar. Buna elbette ki ideolojik kılıf geçirmeye de çalıştılar. Her zaman böyle olur.

MK'nin üyeler hakkında değerlendirme yapabilmesi için polis ifadelerinin, çözülmelerin zamanlamasını araştırmak önemli görülmüş olmalıydı. Dosyalarda neyin ne zaman ve kim tarafından açıklandığı araştırılmış. Bilindiği gibi Ömer Lütfü Tunçay (Ankara), Tevfik Dilmen (Istanbul), Şükrü Dinsel (İzmir), iki il sekreteri ve bir il üyesi tam ifade vermişlerdi. İzmir'deki polisti zaten. İfadelerin tam bir topografyasını, kronolojisini çıkarmak zordu.

Zeki, Mihri'nin kendisinde vuracak zayıf yan bulamıyor, benimle olan ilişkisini kullanıyordu. Zeki ve avenesi beni dillerine doladılar. İddiaları arasında polislik bile vardı galiba. Aman ne diyorlar diye araştırmadım bile. Ama hiç değilse böyle bir imaj yaratmaya çalıştıklarını biliyorum. Mihri Belli şimdi kabul etmiyor ama, biliyorum, seziyordum, bu dedikodulardan rahatsız oluyordu. Hasılı tatsız bir durumdu. Mantığımla kuşkucu olması doğrudur, haklıdır diyordum. Ama beri yandan egom isyan ediyordu. İnsan ya arkadaş olur ya olmaz diye düşünüyordum. Bununla birlikte, hiçbir zaman üste çıkmak, karşılığında başkalarını suçlamak yoluna gitmedim. Kendimi savunma yoluyla ispatlamak için de hiçbir çaba göstermedim.

Yalnız olduğum o günlerde kendimle ilgili emniyet soruşturmasını kendisine yazılı olarak anlatmamı istemişti Mihri. Yani ne zaman ne ifade verdim, ne soruldu vb... Aslında, bence böyle şeyleri yazmak sakıncalıydı. Her an ele geçebilirdi. Ama o ısrar ediyordu. Eh, görev belledik elbette. Olabildiğince ayrıntılara girmeden, okuyan bir yabancıya pek bilgi vermeyecek bir "rapor" yazdım, kendisine verdim. Bir sonraki görüşmemizde yazdıklarımın pek açık olmadığını söyledi. Anlaşılmıyormuş. Daha ayrıntılı anlatmalı, olayları, tarihleri vermeli imişim. Bunları kaç kereler konuşmuştuk. İtiraz ettim. Ama emir büyük yerdendi, ne olsa patrondu. Kaytarmış görünmek de doğru

değildi. Oturdum yeniden yazdım. Bu arada duruşmalar yeniden başlamıştı, savunmalar yapılıyordu. Duruşmaya giderken raporumu da birlikte götürdüm. Mahkeme salonunda aramızda tecrit yoktu. Her zaman herkes kitaptı, savunmaydı, belgeydi bir şeyler alıp verirdi. Duruşma sırasında raporumu Mihri'ye geçirdim. Zaten bir sıranın başında ben oturuyordum, yanımdaki sıranın başında da o. Duruşma sonunda herkes koğuşuna döndü, ben de yalnızlığıma. Mihri Beli, daha salondan çıkarken Merkez Komutanlığı hakimliğine götürülüyor, kendisine verdiğim "yazılı belge" kendisinden alınıyor.

Aslında mektupta mahkemenin işine yarayacak, daha önce bilinmeyen hiçbir şey yoktu. Ama mektubu Sevim Tarı'nın yazmış olması ve Mihri Belli'nin yakalatmış olması imajı önemliydi. Evet, böylece o ünlü, dillere destan mektup ele geçmiş oluyor, Zeki ve adamları çiğneyecek bir sakız buluyorlar ağızlarına.

Süvari binbaşısı Adnan'dan sonra gelen yarbay Şahap Dorsan, sanıyorum, özel görevliydi. Çok gayretliydi ve çok "yararlıklar" gösterdi. Yararlıklarından biri de bu bizim mektup işte! Nasıl oldu, nerede hata yaptım bilmiyorum. İş işten geçtikten sonra gardiyan Hatice'nin, inzibat çavuşunun anlık tutum ve bakışlarını değerlendiriyorum. İzleniyordum. Hapisane koridorlarında mahkemeye giderken, beni kolluyorlardı, olacak iş mi! Ş. Dorsan benim böyle bir mektup hazırladığımdan haberdardı demekki.

Çok acı çektim. Tutuklandığımda bile bu kadar üzülmemiştim belki de. Kendimi suçlu görüyordum. Böyle bir olasılığı aklıma getirsem o mektubu aşırmak işten bile değildi. Dünyayı karanlık görüyordum. O günden sonra günlerce ne görüş ne de kimse ile bir temas olanağı vardı. Dürriye'yi nasıl aramazsın! O belki de böyle bir şeye fırsat vermezdi, kimbilir?

Mihri,

Yahu kızdan ne istiyorsunuz, mektubu biz ısmarladık,

diyordu. Sanki kendilerinin bağışıklığı varmış gibi tezvirata karşı.

Mektubu yakalatmak enayilikti. Buna çok kızıyor, üzülüyordum elbette. Ama yazdıklarımın dost-düşman herkesçe bilinmesine de bir o kadar üzülüyordum. Nihayet özel bir mektuptu ve tek muhatabı en yakınım saydığım adamdı. Ama yazdıklarımda bence büyük falso yoktu. Yani tahkikat bakımından hiçbir yeni açıklama getirilmiyordu. Mektupta ifadelerde mevcut olamayan hiçbir şey yoktu. Ne var ki son tahkikat ifadelerinin inandırıcılığını **teknik bakımdan** zayıflatabilirdi bu mektup, ama eğer böyle bir inandırıcılığın varlığını kabul edersek!

Bu mektubun birtakım kişilerce abartmalı ve haksız bir suçlama ve dedikodu nedeni yapılması da ayrıca ayıptı ve dolayısıyla üzücüydü.

Beni bir o kadar daha sinirlendiren, hatta isyan ettiren bu mektubun MK'nce istenmiş olduğunu bilmeyişimdi. Ben "raporu" Mihri istiyor sanıyordum ve ona hitap ederek yazmıştım. Biraz da özel yakınlığımızın elverdiği bir dille ve ifadesine dikkat etmeden çalakalem yazmıştım. Muhatabımın MK olduğunu bilseydim elbette daha resmi ve ciddi bir dil kullanacaktım. Söyleyeceklerim elbette ki özünde aynı olacaktı ama resmi ilişkiler içinde bulunduğum kimselere karşı böyle içtenlikle yüreğimi açmış duruma düşmeyecektim. Hele beş para etmez adamların mahrem satırlarım üzerine ahkam kesmelerine olanak vermiş olmayacaktım. Bu beni çileden çıkartıyordu. Hala yara gibidir içimde. Ve hala acı verir. Bu konuda, Mihri Belli"yi, yakınım olması niteliğiyle hiç bağışlamamışımdır. Asla! Gene bunun gibi, örneğin tahliye olmuş arkadaşlardan hiçbirinin kapıdan bir pusula ile olsun hatır sormaya gelmemiş olmalarını da. Mihri Belli'nin yaptığına, örgüt üyesi niteliğiyle, fazla bir şey diyemiyorum. Ama o da subjektif olmayayım diye. Yoksa, o zaman olduğu gibi şimdiki anlayışıma göre de, kim olursa olsun, bir insandan bir konuda açıklama istendiği zaman, o insanın kime söz yönelteceğini bilmeye hakkı vardır. İnanıp inanmamak, yeterli görüp görmemek, hatta bana yapıldığı gibi daha ayrıntılı bir açıklama istemek her kademenin hakkı olabilir. Ama kişisel yakınlıkla örgütsel ilişkiler birbirine karıştırılmamalıdır. Arkadaşların kişiliklerine karşı saygısızlık edilmemelidir. Ağzından laf almak gibi yorumlanabilecek bir davranışta asla bulunulmamalıdır. Yıpratıcıdır bu gibi durumlar. Örgütün seni adam yerine koymazsa senden adam gibi davranışlar beklemeye hakkı olamaz. Kesinlikle.

Bu davranışın bizim ikimiz arasında son verici bir krize yol açmış olmaması, tam o sırada, yanlış yorumlanmam ve mızıkçılık çıkarmakla suçlanmam düşüncesiyle yutkunmam nedeniyledir. Bir de konunun sadece politik olmasından ve MK'nin de işe karışmış olmasındandır. Yoksa hoş görülmemiştir. Onca acının üstüne bir de bu, gereksiz bir yıpranma olmuştur.

Harbiye Askeri Cezaevindeki, bu olayların da etkisiyle koyulaşan yalnızlık günlerimi anımsadıkça artık klişeleşmiş bir imge görsel belleğimin bilgisayarında ekrana gelir hep. O zaman da yaptığım gibi gene fizik benliğimin dışına çıkıp uzaktan seyreder gibi görürüm Sevim Tarı'nın yalnızlığını. İki duvar dibinde birer arkalıksız ye-

mekhane sırası ile, çevresinde kimsenin yer almadığı ve odanın bir köşesine itilmiş koca bir yemekhane masasından başka eşyası olmayan yüksek tavanlı, demir parmaklıklı yüksek penceresi ile oldukça büyük, dikdörtgen taş bir oda. Odanın tam orta yerinde tavandan sarkan bir kordonun ucunda sallanan askeriye tipi çıplak, soluk bir elektrik lambası. Lambanın tam altında katlanır bez bir bahçe koltuğunda okuyup duran otuzuna yaklaşmış genç bir kadın. Kamera odanın tüm köşesini bucağını gözden geçirir. Üzerinde duraklayacak bir şey bulamaz. Kadının çevresinde birkaç kez dolanır dolanır, sonunda kapının üstünde sağ üst köşede karar kılar ve tepeden seyretmeyi sürdürür tutukluyu, kıpırtısız. Koca bir koğuş içindeki bu büyük mekan, sanıyorum, ufacık bir hücreden daha iyi yansıtırdı yalnızlığı. Gene de benim anımda ufacık da olsa ışıklı bir nokta vardır. Yıllarca sıra ve yatak üzerinde oturmanın verdiği sırt ağrılarını az-çok gideren yeni oyuncağım, teselli mükafatı koltuk. Hapisanelerde tek özlediğim şey bir koltuğa gömülme mutluluğu olmuştur hep. Ama tahliye olduktan sonra da, şöyle bilinçle ve tadını çıkararak bir koltuğa kurulduğumu hatırlamıyorum. Böyledir bu insanoğlu! Ya da kimileri!

Bir dayanışma gösterisi

Ruhi Su bir ara Zeki Baştımar ile birlikte olmayı yeğlemişti. İkisi de Ankara'lı idiler. Sıdıka'nın Ruhi'ye yakınlığından dolayı ara sıra bizim kadınlar koğuşunda da hava elektriklenir gibi oluyordu. Tutuklular hakkındaki hüküm kesinleşip de sivil cezaevine gönderildiklerinde, anlatıldığına göre, Zeki ve Ruhi birbirlerine katlanamaz olmuşlardı.

Behice hanım ise tutuksuz sanık olarak Zeki Baştımar'in savunmasını dinlemeye gelmişti. Ve Behice Boran'ın, "başarılı" savunmasından dolayı Zeki Baştımar'ı gösterişli bir biçimde kutladığını anımsıyorum. Bir hayli şaşırmıştım. Zeki Baştımar'ın ilk tahkikat ifadesi onun da malumu idi. Son savunmada sosyalizmi öven birkaç cümle acı gerçeği örtemezdi. Siyasi dava savunması parlak söz söyleme becerisinin sergilendiği bir yazarlık tezi değildir. Ayrıca ifadeler konusunda MK'nin kararı da biliniyordu. Zeki ile dayanışmak bir bakıma ötekilere meydan okumak gibi olmuyor muydu? (Evet, TİP'in Dış "TKP"ye katılışı eskilere gider!)

Behice hanım tahliye olduğu gün, kendisini koğuş kapısına kadar geçirdiğimde,

- Sizi tanıdığıma memnun oldum,

demişti bana ayrılırken. Mukabil bir iltifatta bulunamadığım için mahçup olmuştum. O yüzden olacak Mihri'ye anlatmıştım. O da,

- O kadar önem verme, Amerikan ağzıdır, adet yerini bulsun diye söylemiştir ,

demişti. Ben gene de etkilenmiştim. Evet ben kendisine karşı saygılı ve özellikle de ikramcı davranıyordum. Acaba asıl neden bu mu idi diye uzun süre ölçüp biçmiştim.

Behice hanım bazı önemsiz şeylere düşkünlük gösteriyordu. Zaafını belli ediyor diye kızıyordum ona. Yanımda biri az olan bir şeye düşkünlük gösterdi mi benim iştahım kaçar, elimi çekerim. Hep böyle olurum. O da öyle olsun istiyordum herhalde. Akıl işte.

Karar

Karar günü gelip çattığında 1954 yılı güzüydü. Ben 6 yıl ağır hapse, iki yıl da "emniyet-i umumiye nezareti" altında bulundurulmaya hüküm giydim. Nezaret (yani gözetim bir çeşit sürgünlük demek oluyor) yerim Manisa'nınTurgutlu ilçesi olacaktı. MK üyeleri 7 şer yıl, Zeki Baştımar, teşkilat sekreteri olmak ve ifadelere göre uzun süredir işin içinde bulunmak dolayısıyla 10 yıl yatacaklardı. Emniyet gözetimi asli cezanın yani hapisliğin üçte biri kadar oluyordu. Mihri Belli iki yıl dört ay Afyon'da oturacaktı.

Mahkeme savunmaları ve son iddianameyi (esas hakkındaki mütalea) inceledikten (?) sonra 141'inci maddenin uygulanışı konusundaki tutumunu da saptamıştı. Ankaralılar için ceza tabanı (yeni değiştirilmiş yasaya göre) 5 yıldan başlatılıyordu. Böylece Nuran Ertan ve Sıdıka Umut eksik kalan günlerini tamamlamak üzere yeniden tutuklanıyorlardı. Onlar için, tahliyeden sonra yeniden tutuklanma muhakkak ki çok tatsız bir durumdu. Ayrıca daha önce hiç tutuklanmamış olan Selçuk Uraz da 3/4'ü affedilen 5 yıllık cezasının geri kalan 15 ayını yatmak üzere bizim kadınlar koğuşuna getiriliyordu. Benim için yalnızlıktan daha parlak bir durum değildi bu aslında. Sıdıka ile Nuran odanın birine yerleştiler. Ruhi ile Zeki'nin araları açılmamıştı henüz. Behice hanım Nuran ve Sıdıka'nın hocalarıydı Dil-Tarih'ten. Dışarıda da havalar başka esiyordu anlaşılan. Selçuk tamamıyla görüş değiştirmişti ama terbiyeli bir insandı. "Alver"den başka ilişki de gerekmiyordu zaten. Bununla birlikte zaman ilerledikçe havadan sudan dedikodu bile ettiğimiz oluyordu. Sonra bir gün kendi kendime kızdım, bunu da kestim hem de kabalık ederek. Oysa suç varsa benimdi. Başından gevezeliğin gereği yoktu. Papaza

kızıp oruç bozmaktı galiba benimkisi.

O karanlık ve olaysız kışın en sözü edilebilecek tek yanı iç ziyaretler idi. Bir ara haftanın iki günü koğuşumuzun önündeki geniş dış koridora üç masa konurdu ve biz üç çift Sıdıka-Ruhi, Selçuk-Ulvi ve Mihri ile ben görüşme yapardık. Öteki iki çift, özellikle Ruhi, üstlerine başlarına çeki düzen verip gelirlerdi. Ruhi Su bazan tek bir çiçek olsun edinmeyi becerirdi. Bizim kavalye ise, inadına, ayağında tahta galoşlar, tak tuk taban öttürerek sanki kadın-erkek eşitliğine aykırı saydığı kavelyeliği protesto ediyormuş gibi görüşe çıkardı. Ceketi de omuzuna atılmış olurdu çoğunlukla. Saçlarını kökünden kazıtmaya da pek meraklıydı nedense. "Kılığa hiç aldırmıyor görünmek de bir çeşit züppeliktir" derdim ona. Ona da aldırmazdı. Ben de fazla aldırmıyordum ya! Mahpuslukta "geçen zamana dur denilmiştir" genellikle. Ama dinler mi bilmem?

Bizim, Mihri ile benim, birbirimizi iyice tanımadan uzun bir beraberliği göze alışımızı yadırgayanlar vardı. Behice hanım da bunlardandı. "Nasıl cesaret edebiliyorsunuz" diyordu, "Ya uyuşamazsanız?" Haklı idi belki. Ama ben aynı yolda yürüyen iki akıllı insan nasıl olsa uyuşur, dengeli bir ortak yaşamı sürdürürler diye düşünüyordum. Aslında ikimiz de bizler için en önemli olan konuda birbirimizi tanıyorduk artık. Birçok konuda ölçülerimiz ve tepkilerimiz birbirine çok uygun düşüyordu. Bir insanı bir başka insana çekici gösteren sevgidir. Öyle olmasa bile bu çekicilik izleniminin kalıcı olmasını sağlayan sevgidir. Sevgi de paylaşılan duygular ve heyecanlarla, ortak amaçlar ve yönelimlerle, ortak anılarla yani zamanla oluşan bir şeydir. Evet, yıllarca sonra nihayet anladığıma göre, "nasıl cesaret ediyorsun"la asıl Mihri"nin "bağlantısızlık"taki ününden (başka bir sıfat yakıştıramadım) dolayı beni uyarmak isterlermiş meğer!! Benim ise bu adam bir günün biri bana oyun oynar mı gibi bir tasam yoktu gerçekten. Kendime öylesine güvenirdim. Dostlukları arkadaşlıkları hiç böyle değerlendirmemişimdir. Önemli olan yanlış, çirkin veya bağışlanmaz bir şey yapıp yapmamaktır. Dürüstlükten uzaklaşmamaktır. (Politik sapmalar söz kunusu bile edilemez elbette). Bağışlanmaz yanlışlar yapanın kendisi kaybeder. Ve sen alır başını gidersin. Hiç kimse hiç kimseye mecbur ve mahkum değildir. Ve bu işin asla garantisi yoktur. Ancak karşı tarafta en ufak bir duygu eksikliği bendeki sevgiyi zaten yok eder. Öyle olunca korkacak ne var? Ama korkusuzluğumun asıl nedeni biraz daha başka. Ben evliliği bir erkekle yaşamını birleştirmek olarak değil de bir aile kurmak ve özel-

likle çocukları olmak gibi anlamışımdır hep. Evliliği kabul etmemin birinci nedeni (çocuklarımı üzmeyecek bir şekilde) anne olmaktır. Çocuklarıma baba olarak seçtiğim adam en namuslu, en şerefli, en devrimci ve de en akıllı ve kültürlülerden biri idi. Önemli olan da bu idi. Üstelik de kendisi bu babalığa içtenlikle aday oluyordu. İçtenlik insanı cana yakın kılar. Eee daha ne? Mihri Belli'nin bu nitelik ve özelliklerinin değişime uğrayabileceğinden hiç kuşkulanmadım. Ve bu konuda da yanılmadım.

Sıdıka nikahlanıyor

Sıdıka'nın bize karşı tavrı zamanla değişti elbette. Nuran zaten biraz ara yerde gibiydi. Ne de olsa Sıdıka ile eski ve yakın arkadaştılar. Ve de Asım Akşer arkadaşımızın nişanlısı idi. Bu arada Ruhi de bizim arkadaşların ortak kazanına (komüne) katılmıştı... Sıdıka'nın mert ve atak yanını takdir ederdim. Lafını pek esirgemezdi. Kırıcı olduğu da olurdu. Ama dürüst olduğu için bağışlanırdı sanıyorum. Nuran daha ölçülü ve temkinli davranırdı. Her konuda taraflar üstü kalmaya dikkat ederdi nedense. Bencileyin kendi yakın arkadaşları dışında kimseyle içli dışlı olmayı da sevmiyordu galiba. Nuran'la sonradan Asım Akşar ile İstanbul'a taşınmalarından sonra daha çok görüşmüş daha yakın olmuşuzdur. Hayrettin "Asım'ın Nuranısı" derdi ona iki üç yaşlarındayken. Sıdıka ise bana beklemediğim kadar yakınlık göstermiştir Harbiye'de. Üçümüzün birlikte olduğumuz o son yıldan çok hoş anılar kalmıştır bende. Birlikte olduğum özellikle bir arada yaşadığım insanlar belli bir neden olmaksızın ve kasıtlı olarak yapmıyorlarsa uzun süre gülmeden oturduklarında rahatım kaçar benim. İlle bir şey yapıp havayı dağıtmam, şenlendirmem gerekir sanki. (Bu konuda köreldim şimdi. Espri patlatmakta Mihri Belli ile yarışmak kolay mı?) Sıdıka Umut'un şakalarıma gülmeleri aklımda yer etmiştir nedense. Bir de nikah giysisini prova ettiğim zamanki kıpırtısız ciddiyetini. Üzerinde beyaz zarif desenleri olan lacivert bir kumaştı. Biçimli kızdı o zaman Sıdıka. Ruhi ile orada Harbiye'de nikahlandılar. Biz de kız evi olarak kızımızı süsledik elbette. Benim nikah şahitliklerim uğursuzdur(!?) Ama nikahlık dikdiklerimin (örneğin Sıdıka'nın ve Güzide'nin) nikahları sağlam oldu.

Kıbrıs olayları

1955 yılında Kıbrıs'la ilgili olarak İstanbul'un altını üstüne ge-

tiren olaylar patlak verdiğinde biz üçümüz Harbiye'de idik. Hatırlanacağı gibi Selanik'deki konsolosluğumuzun bahçesinde bir bomba patlamıştı, patlatılmıştı daha doğrusu. Bu bomba pek de hasara yol açmamıştı. Çünkü, yıllarca sonra gazetelerin yazdığına göre bu bombayı koyan parlak delikanlı (gazetelerdeki resimlerini anımsıyorum da adını unuttum) bir Türktü ve MİT ajanı idi. Biz içerdeydik, bilemiyorum, halk(?!) nasıl kışkırtıldı ise müthiş bir öfke ile galeyana geldi!! İstanbul'un iş semtlerindeki sahibi Rum olan bütün mağazalar (ne kadar da çabuk saptayıverdiler adamların etnik kökenlerini) yerle bir edildi ve yağmalandı. Annemle kızkardeşim görüşe gelemediler o gün. Taksi tutmak bile işe yaramamıştı. Bütün Beyoğlu caddeleri cam kırıklarıyla doluydu anlatıldığına göre. Bahtiyar gene de bir yolunu bulmuştu da şaşırmıştım. Saide hanım ise erkenden gelmişti. Çok sonraları Cezayir'de oralı bir doktor arkadaş, bu olayın zamanın dergilerinden birine kapak resmi yapıldığını ve resim altı yazısında da "Buradan Türkler geçti" denildiğini anlatmıştı bana. Çok utanmıştım.

Evet sıkıyönetim gecikmedi. Elbette! "Ayak takımı" ayağa kalkmıştı. Özel mülkiyete saldırı vardı. Harbiye binası dolup taşıyordu. Koridorlar adam almıyordu. Bizim bitişiğimizdeki asker tutukluların koğuşu hıncahınç doldurulmuştu. Kapımızın önündeki büyük koridorda volta atıyorlardı. Havalandırmaya çıkarken aralarından geçmek zorunda kalıyorduk. Gazeteci olmaları dolayısıyla Orhan Birgit'i ve Hikmet Bil'i anımsıyorum. Çok kalmadılar. Bize karşı pek dostane değildiler.

Bizim mahalleler otel sayılabilirdi bu yeni gelenler için. İşe bakın ki, kırk odalara götürülenler ve daha uzun süre tutuklu kalanlar solcular oldu. TKP davasına her nasılsa sokulamamış, sıyırmış, solcu bilinen kim varsa, o gün nerede bulunmuş olursa olsun hepsini topladılar. Menderes hükümeti büyük oyunlar sahnelemeyi kuruyordu. Suçu solcuların üzerine yıkmayı planlıyordu. Nerede açık verdi bilemiyorum. Plan yürümedi. Yararlanamadılar bu oyundan. Bir süre sonra da iplikleri pazara çıktı.

Bu olaydan sonra İstanbul Rumlarının çoğu doğup büyüdükleri toprakları bırakarak Yunanistan'a göç etmek zorunda kaldılar. İstanbul'un çehresi bir miktar daha renksizleşti. İstanbul kıraçlaştı.

Hücre cezası!

Kaç tane cezaevi müdürü eskittik! Binbaşış Şahap Dorsan'ın ye-

rine Muzaffer Yarbay atanmıştı. Raslantı bu ya yardımcısı yüzbaşının adı da Muzaffer'di. Bu adamın ilk defa, bir akşam, gardiyan çavuşu ile birlikte koğuşumuza gelişini sanıyorum, Nuran'la Sıdıka da anımsıyorlardır. Zevzek, kendini bir şey sanan ve de beş para etmez bir adamdı. Kendisini tanıttıktan sonra sözü özel yaşamına getirdi. Geçmiş zaman, sözlerini tam anımsamıyorum, ama hanımlar indinde başarılı ve itibarlı olduğunu anlaştırmaya çalışıyordu. Bak sen! Erkek milleti de, güya aklı başında olanlar bile, bunu bir marifet sanır. Neyin peşinde koşarsan onu bulursun. Sanki bir tornadan çıkmıştır tüm hanımlar. Hem bize ne senin hanımlarından! Komikti. Kendimizi zor tutarak gitmesini bekledik. Ben kendi hesabıma hiç bu kadar ahmakça bir durumla karşılaşmamıştım. Sersemin biri diye üzerinde bile durmadık önce. Aradan bir iki gün geçti. Gene bir akşam vakti nöbetçi subayı olarak koğuşumuzu teftişe geldi bu Yüzbaşı. Yanılmıyorsam çavuşu da yanına almadan. Bir üçüncü kez geldiğinde içkili olduğundan kuşkulanmıştık. İyice tadı kaçmıştı artık. "Komutanlık önüne" dilekçe vererek bu adamın koğuşumuza gelmesinin "yasaklanmasını" istedik. Böylece savaş açılmış oldu. Yüzbaşının kağuşumuzdan ayağı kesildi, ama aylarca huzurumuzu bozmak için elinden geleni yaptı.

Son olaya vesile veren ne idi hatırlamıyorum şimdi. Mutlaka keyfi bir kısıtlama getirmişti. Biz de gürültü çıkararak Yüzbaşının emrini protesto ettik. Sıkıyönetim komutanlığı bizim tam üstümüzde yer alıyordu, söylemiştim. Yukarıya ses gidiyordu ve rahatsız oluyorlardı!...Belki de "susturun şunları" diyorlardı. O kadar da kolay değil elbette. Fakat bağırıp çağırmak da kolay değil. Çatal kaşık vb. gibi madeni eşya ile demir parmaklıklara vurarak ses çıkarıyorsun. Kendi açından bakınca anlamsız gibi geliyor insana. Çocuklaştığını sanıyorsun. Utanıyorsun bile. Beri yandan yoruluyorsun. Tepki alıncaya kadar saatler geçiyor.

Bir süre sonra baktık ki bir manga erle kıta çavuşu ve başlarında bu Muzaffer denen adam çıkageldiler. Kapılar ardına kadar şangırtılarla açıldı. Hücrelere yani kırk odalara götürülüyoruz. Direniyoruz ki hem de nasıl. Bütün Harbiye binasını ayağa kaldırıyoruz. Arka avludan geçirilip epey uzaktaki bir binaya götürüleceğiz. İnsanlar toplanmış yol üzerine. Yüzlerindeki şaşkınlığı görünce bir kendi kendime yabancılaşma oluyor bende. Ortalığı velveleye vermek tabiatıma aykırı. Ötekilerin de aynı duyguları taşıdıklarını biliyorum. Ama başka karşı koyma aracımız da yok. Susmak olmaz. Adam ki-

şiscl oyuncağı edecek bizi. Artık yerlerde sürükleniyoruz. Üçümüz de. Hangimizin sesi daha çok çıkıyordu bilmiyorum. İnsan kendi sesini duyuyor daha çok. Beri yandan da gören duyan olursa "korkuyor"um sanacak diye tedirgin oluyor. Millet, yani seyirciler protesto direnişlerine alışkın değil o zaman.

Her neyse, bizim kısmetimizde de kırk odalarda gecelemek varmış. Mevsim yaz. Tiril tiril koğuş kıyafetleri var üzerimizde. Protestoya başladığımız zaman öğle üzeriydi. Bağırıp çağırmaktan üşümeye fırsat mı var? Hücreler dört duvar. Küçücük bir mukavva parçası bile yok üstüne oturacak. Ayrı ayrı hücrelere konuyoruz. Eh bunu da senin yanma korsak!

Gündüz bitiyor, volta bitmiyor. Sıdıka Nuran'ı merak ediyor. Sık sık öksürürdü. Nuran da onu. Ben hep daha dayanıklı geçinmişimdir. Belki de öyleyimdir. Ne de olsa denizin tuzlu suyu daha akıp gitmemiştir derimden. İlahi adam bu kadarcık şeyle pes edecek olsak ne işimiz vardı bizim oralarda! Şarkılar, türküler, eğleniyoruz bile. Ne de olsa değişiklik. Önemli olan baş eğmemek. Yaptığı iş hiçbir kitaba uymuyor adamın. Bize forsunu kabul ettirecek sözümona. Biz orada geceledikten sonra komutanlıkta arkadaşı olan bir askeri hakimden bize hücre cezası kestiriyor, nasıl oluyorsa. Her halde görevliye karşı gelmek suçlamasıyla.

Sabahleyin erkenden yataklarımız koğuştan hücrelere getiriliyor. Zavallı erler olduğu gibi, sökmeden taşıyorlar koca karyolaları. Bu da ayrı bir gözdağı. Kendi ölçüleriyle ölçüyor adam her şeyi. Salt hücreye girmemek için kendisine "paşam" diyeceğimizi sanıyor, yanılıyor ve kendi başını yiyor. Mesai başlar başlamaz biz koğuşa dönüyoruz. Zılgıtı yiyen o oluyor. Boşuna mesele çıkarttığı için ve o zamanlar devleti temsil edenlerde pek de bağışlanmayan bir nedenle devletin ciddiyetine yaraşmaz davrandığı için.

Bu münasebetsiz olayı anlatışımın nedeni insanın mahpuslukta ne hakaretamiz durumlarla karşılaşabileceğini örneklemek için.

Evet, dilekçeler tepki alır. Aslında tutuklular yönünden bir külfettir dilekçe yazmak. Çok kez yararına inanmadığın halde gene de yazmak zorunda kalırsın. Başka olanağın, seçeneğin yoktur. Kimse bayılmaz dilekçe yazmaya. Gerektiğinde elbette ki biz de dilekçe yazardık. Ama durmadan dilekçe yazdığımızı hiç hatırlamıyorum. İlginçtir, karşı tarafa, yani alanlara çok fazla geliyordu bu dilekçeler anlaşılan. Tepki görmeye alışmamışlar. Ne kadar rahatsız oldukları o zaman da belliydi. Sonra 12 Eylül döneminde bir kez günü birliğine

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına götürüldüğümde Harbiye mahpusluğu zamanından beni tanıyan Askeri hakim (onun da adı Muzaffer- tüm subaylarımız muzaffer)

- Anlamadığım bir şey vardı. Boyuna dilekçe yazardınız. Biz her istediğinizi yapıyorduk. (Allah için!) Ne diye o kadar çok dilekçe yazıyordunuz?

demez mi bana! Ne diyesin? Ses etmemiştim. Orada bulunuşumun nedeni eski dilekçelerimiz değildi elbette. Zaten o da cevap beklemiyordu. Yakınıyordu sadece. Yıllarca sonra olsa da!

Yitirilen yakınlar

Müfide'yi en son Emniyet Müdürlüğünde görmüştüm. Kiminle geldiğini hiç hatırlamıyorum. Yalnız onunla ilgilenmiştim. Müfidecik eskimiş yıpranmış gibiydi. Saçları seyrelmişti. Otuzlarındaydı o sıralar. Bu kızcağız fazla yaşamıyacak saptamasının tarifsiz acısı çökmüştü içime o gün. Sonraki günlerde sık sık onu düşündüm. Tutuklanmamdan birkaç gün önce birlikte gezmeye gitmiştik ikimiz. Gri pardösüsü içinde tertemiz ve hatta şıktı. Omuzundaki topaklanmış ufak bir kumaş havını alıp atmıştım. "Ne o bit mi?" diye takılmıştı bana. Beklemediğim düzeyde bir espriydi bu onun yönünden. Unutmadım. Ne kadar sağlıklı ve dinç görünüyordu. Ne kadar mutluydu. Bir yıl içinde bu kadar çöküntü şimdi. Ortamı da yadırgıyor ne olup bittiğini anlamıyordu. Ne zaman eve geleceğimi soruyordu. Üzgündü.

Harbiye'ye gelişimden sonra her gelene Müfide'yi de birlikte getirmelerini ısmarlamaya başlamıştım. Doğrudan evden gelmiyorum, yok çok yüküm vardı gibi kaytarmalarla atlatıyorlardı beni.

Bir gün kızkardeşim Güner'e adeta çıkışmıştım Müfide'yi getirmedikleri için. Boş bulunmuştu Güner. Gözlerindeki acıyı görünce hemen anladım. Ölmüştü Müfide. Hem de bir yıl olmuştu öleli. İşe bakın. Kelimenin gerçek anlamıyla deliye döndüm. "Siz kim oluyor da Müfide ile benim arama girebiliyorsunuz?" diye hop oturup hop kalkıyordum. "Onun acısını yaşamayı bana nasıl yasaklayabilirsiniz?" diyordum. Çıka çıka işin altından Mihri Belli çıktı. Bir sürü üzüntülerimiz vardı zaten. "Söylemeyin" demişmiş. Peki ya şimdi? Hem acı, hem Müfide'nin acısından kayırılmak gibi bir bencilliğin bana reva görülmüş olması, hem de bilmeden de olsa bir yıllık bir vurdumduymazlığın suçluluğu. Kandırılmış olmak çok ağırıma gidiyordu. Şimdi nasıl altından kalkacaktım? Kolay olmadı gerçekten. Mihri Belli ile aramızdaki tipik farklardan biri. Üzüntüyü uzak-

laştırmak. Ben üstüne gitmeyi, acı da olsa yaşamayı seçerim.

Müfide'nin öldüğünü öğrenişimden kısa bir süre sonraydı bir gazetedeki ölüm ilanından Zeliha Kalkavan'ın yani anneannemin de artık yaşamadığını öğrendim. Sıdıka görmüş haber vermişti. Bana yıllarca emek veren ve sevdiğim bu kadını da son bir kez kucaklayamamıştım. Hapisanede ve de sürgünde yakınlarının ölümünü yaşama hakkından da yoksunsundur.

Böylece anneanneme yolladığım "Paris çıkışlı" mektupların da sonu geldi. Kendisine söylenememişti hapiste olduğum. Ona Paris'ten (?) yazıyor, her mektupda da yakında görüşme vaadini yeniliyordum. "Ne yapar bu kız oralarda?" diyordu, aklı almıyordu. "Canına yetmişti bu kadar uzun hasretlik"

Yargıtay

Benim durumuma uyan yasa maddesine göre 5 yıla hüküm giymeliydim. Mahkeme gerekçe (esbab-ı mucibe) göstermeden hakkımdaki hükmü şiddetlendirmişti. 5 yıl olan alt tabandan 6'ya yükseltmişti. Askeri Yargıtay, benim bu konudaki bozma istemimi haklı buldu, kararı bozdu. Yargıtay'ın bozma kararı geldiğinde 5 yılı doldurmuştum zaten. Ama hala hükümlü değil tutuklu sayılıyordum. Birçok öteki arkadaş hakkındaki hüküm, bu arada Mihri Belli'ninki de Yargıtay'ca onaylanmış, kesinleşmişti. Bu durumda artık hükümlü olarak sivil cezaevine nakldilmeleri gerekiyordu. O sırada zaten Harbiye'de değillerdi artık. Balmumcu'daki Orhaniye'de Güvercinlik denilen, Osmanlılar zamanından kalma ve bizim arkadaşlar için askeri cezaevi haline getirilmiş bir yerde kalıyorlardı. Sıdıka Sultanahmet cezaevine nakledildi. Hakkındaki kara Yargıtayca bozulduğundan, Nuran tahliye oldu. Erkek arkadaşlarımız otobüsle uzun ve zahmetli bir yolculuk yaptılar Adana cezaevine götürülürlerken.

Dr. Şefik Hüsnü ve ben, Zeki Baştımar'ın yandaşlarından üç tutuklu ile birlikte Ankara'ya götürüldük. Askeri amirliğimiz Ankara Garnizon Komutanlığı idi bilindiği gibi. İstanbul Birinci Şubesinin sorgulamadaki hazakati yüzünden ve olay da orada başladığından "emaneten" İstanbul'da alıkonulmuştuk. III No'lu mahkemede İstanbul'da deplasmandaydı. Şimdi Askeri Yargıtay'ın bozma kararından sonraki ikinci defa, Ankara'da davaya bakacaktı.

Ankara yolculuğu

Tren yolculuğumuzu hep anımsamışımdır. Şefik Hüsnü ile ilk kez böyle uzun süre bir arada bulunuyorduk. Biz ikimiz pencere yanındaki koltuklarda karşılıklı oturuyorduk. Doktor'un yol boyunca kıpırtısız, vakur oturuşu beni utandırmıştı. Sanıyorum bir kez olsun başını çevirip de yanımızdakilere bakmadı. Hayati Sencer'i hatırlıyorum. Ötekiler kimdi unuttum. Herhalde asker muhafızlarımız da vardı. Belki koridorda duruyorlardı silahları ile... Ama siyasi şubeden sivil memurlar katılmıştı yanımıza. Bir tanesi Kara Kemal denilen komiser muavini idi yanılmıyorsam. Akşam üstü hareket eden gece postası ile gidiyorduk. Bir ara akşam yemeği saatlerinde, "dava arkadaşlarımız", en başta da Hayati Sencer memurlara dil dökmeye başladılar. İçki içmek istiyorlardı. Ağzım açık kalmıştı. O kişiler benim için yabancı idiler, hatta belki de düşman. Onların sorumluluğunu da taşıyorum gibi bir duygum yoktu kesinlikle. Biçimsiz bir fars seyreder gibi bakmıştım bir süre, belki de alaylı. Sonra birden bire Doktor'un gözlerindeki acıyı ve öfkeyi farkettim. Ve ne kadar utandım!... Hala da utanırım. Nasıl oldu da boş bulundum. Utanç verici bir durumdu ve ben de oturmuş seyrediyordum.

Ertesi gün günlük güneşlik güzel bir sonbahar günüydü, anımsıyorum. Sabah gazeteleri Polatlı'da yakaladı trenimizi. Sonradan Polatlı'dan her geçişimde, özellikle Ankara'ya doğru aynı saatlerde hep o günü anımsamışımdır. Evet, 1956 yılıydı ve gazeteler "Macar halkının" rejime karşı ayaklandığını yazıyorlardı. Ne oluyordu? Doktor bir şey demiyordu. Ne desindi ki? Bizim gazetelerin üç beş satırlık sansasyon haberlerini nasıl yorumlasındı. Üzüldüğümü, işin Sovyet müdahalesine yol açacak hale gelmesini çok sıkıcı bulduğumu anımsıyorum. Halk çok geniş bir kavram. Hangi halktı ayaklanan? Karşıdevrim diye yorumlanmıştı ki müdahale ediliyordu. Benim için önemli olan bir sosyalist ülkede işçi devletine karşı bir ayaklanmanın olabilirliğiydi. Darbe değildi, komplo değildi... ayaklanmayı hangi güçler yani sınıflar destekliyordu? Macaristan tarihi üzerine bir kitabı daha yeni çevirmiştim. Bu, ilgime kişisel yakınlık, duygusallık da katıyordu. Arkadaşlarım Gün ile Necil'in Macaristan'da olduklarını biliyordum artık. Ama Macaristan'daki güçler dağılımını pek iyi bilmiyordum. Köylülüğün güçlü olması doğaldı. Ne var ki hoşnutsuzlar daha çok kentlerin (en başta başkentin) küçükburjuva yığınlarıydı görünüşe göre. Savaşın bitmesinden bu yana on yıl geçmişti. Faşizmin artıkları bir yerlerde duruyorlardı elbette. O zaman dendiğine göre

Amiral Horty'nin kuvvetleri Budapeşte'yi ele geçirmek üzere sınırda bekliyorlardı. Stalin'in ölümünün hemen ardından gelen ilk çatlaktı bu. Yarınların habercisiydi belki. Bunu düşünmedik. Yoluna girerdi nasıl olsa. Halkların sosyalizmden başka bir düzende çıkarları olamazdı. Yıllarca sonra o dönemlerde oralarda bulunan bir arkadaş 1956 yılının olaylarına pek de karşı-devrim denilemiyeceğini söylemişti. Bundan hala kuşkuluyum. Şu da var ki bugün "recl sosyalizm" denilen şey, o yıllarda henüz tartışma konusu değildi.

Ankara Kapalı Cezaevi

Doktor'u ve ötekileri Askeri Cezaevine bıraktık. Askeri Cezaevi tek bir kadın tutuklu için ayrı koğuş açma külfetini üstüne almak istememiş, olacak ki, ben Ankara Merkez Ceza ve Tutukevi'ne "emanet" edildim. Cezaevi müdürü ile karşılaşmamız pek de parlak olmamıştı. Bir kere ayağımda pantalon vardı. Pantalonu her zaman daha gösterişsiz, daha "edepli", daha koruyucu bir kılık saymışımdır. Her halde kadınların, erkeklerin alanına girmesi gibi yorumlandığından bu kadar karşı çıkılıyor. Bir hayli de eşyam vardı, taşıyamayacağım kadar. Kağıtlarım, kitaplarım saçılıverdi müdür odasının orta yerine. Müdürün alışık olduğu tutuklulara hiç de benzemiyordum. Kitapları görünce bir başbelası diye düşünmüştü kuşkusuz. Meslekdaşımız cezaevi doktoru da müdürün yanındaydı. Kendisiyle tekrar karşılaşacaktık.

Ankara'nın kadınlar koğuşu bambaşka bir alemdi benim için. Benden başka siyasi de yoktu o zaman. Bizim içerideki kadıncağızlar siyasiyi pek anlamıyorlardı. "Ne demek yani?" diyorlardı. Rüşvetçilik falan gibi bir şey sanıyorlardı belki de. Okumuş takımı hep işini kotaran, başa çıkılmaz bir zümre idi onlar için. Beni nasılsa ele geçmiş enayinin biri sayıyorlardı olasılıkla.

Cezaevinin büyük ana avlusundan birkaç basamakla iniliyordu koğuşa. Bir ön salon vardı kocaman. İkişer katlı ranzalar dururdu burada sıra sıra. Buradan sofa gibi dört köşe bir bölmeye geçiliyordu. Öte yanda üç oda açılırdı bu sofaya. Ortadakinde iki kadın gardiyan kalırdı. İki başlardaki odalarda da yanılmıyorsam iki katlı dörder ranza bulunurdu. Beni en dipteki odanın penceresi yanında bir alt yatağa buyur ettiler. Karşı ranzanın üst yatağında genç bir hanım yatıyordu. Temiz yüzlü gencecik bir kızdı Hikmet. Neden yattığını hiçbir zaman tam anlayamadım. Zaten sanık ya da tutukluların ne ile suçlandıklarını yahut daha doğrusu, suçlanacak ne yaptıklarını kendi ağızlarından öğrenemezdiniz. Başkaları anlatırdı. Artık aralarındaki ilişkilerin ni-

teliğine göre, ya bire bin katarak ve müthiş ayıplayarak ya da kayırarak. Bayağı klikleşme vardı.

Ünlüler de vardı koğuşta. Örneğin o zaman "Keskin cinayeti" denilen bir olayın Pakize'si. Pakize cinayetin kadın kurbanını kandırıp ormana götürendi söylendiğine göre. Öldürülen kadının bileziklerine tamah etmişti. Aşığı ile bir olup (öyle diyorlardı) kocasını öteki dünyaya yollayan bir hayli bilmiş ve pişkin bir kadın Pakize ile kapışmışdı bir gün. Pakize gençti, topaldı zavallı. Deli-dolu bir şeydi. Karardığı zaman bir cinayete nasıl yataklık ettiğini az çok anlardınız. Kavga sırasında, karşılıklı bütün kirli çamaşırlar ortaya dökülüyordu, hem de ne ağzı açılmadık sözlerle. Benzer dünyalardan gelme bu insanların bu kadar düşmanlaşması, birbirleri üzerine bu kadar kin kusmaları içimi donduruyordu. Kızamıyordum bile.

Dış dünyadaki mutebaranın "metres"i ya da "metresleri" ta CHP döneminden beri dillere destan iken, içeride "Zina" suçlularının görece fazla oluşu beni şaşırtan şeylerden biriydi. Bir tanesi Asiye. Akça pakça, yuvarlak, bıngıl bıngıl bir kadındı o. Mavi mavi gülen gözleriyle sevimli bile sayılırdı. Çok da gençti. Erkekler koğuşunda yatan sevgilisi Yüksel'i dilinden düşürmezdi. Durmadan, yürüyüp dolandığı her yerde türkü çağırırdı. Her türküye de bir Yüksel katardı.

"Hapisane önü mermer döşeli"

"Yükselim geliyor eli kelepçeli"

Heceleri uzatıp kısaltarak ezginin uyumunu koruyordu.

Bir gün kavga çıkmıştı kadınlar koğuşunda. Gardiyan da işe karışınca cephe ona döndü. Baktım bizim Asiye elebaşılığı kimseye bırakmadı. Kadınlar koğuşunun yan tarafındaki yüksek duvarlarla çevrili küçük havalandırma avlusuna açılan kapkaranlık hücrelere attılar Asiye'yi ve daha iki kişiyi. Bu arada ilk iş olarak daha önce yanıma almama izin verilen, ta İstanbullardan getirdiğim madeni çatal kaşığıma el koyulmasına bayağı bozulmuştum, itibarımız sorgulanıyordu.

O günlerde cezaevi doktoru koğuşa gelmişti. Gardiyan odasında otururken içeri girdim. Aşağı hücrelerdekileri anlattım kendisine. Kötü durumdaydılar. Yardım etmesini istedim.

- Bunları mı dert ediyorsunuz? Değer mi Doktor hanım? Şunların haline bakın! dedi bana.

- Siz biz onların hakkını yediğimiz için o haldeler. O halde olmaları sizi rahatsız etmiyor mu? vb. vb.

- Bana ne... Adam olsunlar!

İşte buyurun. Tartışılacak gibi bile değildi. Onların sırtından ekmek yiyordu üstelik.

Yıllarca sonra Ankara Adliyesinin bodrum katında rastlamıştım Asiye'ye. Mahkemelere getirilen tutuklu sanıklar duruşma saatına kadar orada bekletilirdi. Eh, bizim de yolumuz düşerdi elbette oralara.

- Asiye beni tanıdın mı?

diye sordum. Nereden hatırlayacaktı. Ben kendime bile şaşıyordum onu hem de adıyla sanıyla aklımda tutabildiğim için. Kötülemiş, o canlı, delişmen Asiye sümsük bir kadın olmuştu. Mavi gözleri donmuştu. Cezaevini de yol etmişti besbelli. Yüksel orta yerde bırakıvermişti onu anlaşılan. Bir gariplik çöktü içime. Türkiye'de ne yapar bu durumda bir kadın!

Zinacılarımızdan, aklımda kalan, bir bakıma Asiye'den daha ilginç genç bir kasaba güzeli de var. Ufak tefek bir kadındı o. Kara kalem kaşları, düz uzun kirpiklerinin gölgelediği kara gözleriyle baygın baygın bakan, al yanaklı, dolgun dudaklı bir tazecik. Dolgundu, bolca entarisini ince beli üzerinden sıkıca bağlardı. Ve de beyaz bir başörtüsü dolardı başına ve boynuna. Büyük salondaki ranzalardan birinin üst yatağında yatardı. Bu yatağın baş tarafı sofanın ötesindeki gardiyanlar odasının kapısına karşı dururdu. Benim yatak komşum Hikmet dikkatimi çekmişti. "Şuna bak şuna!" demişti. Çok bozuluyordu. Bizim alyanaklı dilber yüzükoyun ranzasına uzanır, ellerini çenesine destek ederek bütün gün gardiyan odasını gözlerdi. Ayşe gardiyana göz süzüyor diyordu komşum. Dikkat edince bir tuhaflık seziliyordu gerçekten. Her haliyle işveliydi kız.

Gardiyanlar

Gardiyan Ayşe özel bir tipti. Ufak tefek ama dimdik, enerjik bir kadındı. Gündüzleri resmi üniforma gibi gri etek ceket giyerdi. Mevsim kıştı, bir de yeleği olurdu hep. Erkeklerin ceket altına giydikleri kumaş yeleklerden. Aynı erkek yelekleri gibi cepleri ve hatta, hatırladığıma göre, köstekli saatı da vardı. Akşam olup da kapılar kapandı mı, etekliğini çıkarır, rahat hareket etmesini sağlayan bol büzgülü bir şalvar geçirirdi ayağına. Ceketini de çıkarıp yelekle kalırdı. Dik balıkçı yakalı kara bir kazak giyerdi yeleğin altına. Orta sofaya sıralar yerleştirilirdi. Erkeksi tavırlarıyla gelip orta yere kurulurdu Ayşe gardiyan. Bir ayağını da şöyle yüksekçe kordu, afili. "Haydin kızlar!" emriyle alem başlardı. Def, darbuka, el çırpmalar ve şarkılarla "gözdelerini" oynatırdı Ayşe gardiyan, bizim alyanaklı kasaba güzeli de

başta olmak üzere. Ortalıkta dönen kıskançlık dedikodularını, çekişmeleri yatak komşum Hikmet anlatmıştı bana. Sorun çıkarmayayım diye olacak Ayşe gardiyan bana özel bir saygı gösterirdi.

Ayşe hep başı açık gezerdi. Öteki gardiyan kadın ise beyaz başörtüsü ile dolanırdı her zaman. Beş vakit namazındaydı o. Ama kalın sürmeli kara gözleri sinsi bakardı. Bana Ayşe gardiyandan sevimsiz gelirdi nedense. İki yüzlünün akıllısı olur mu bilmem (akıllı işi değildir), ama bu kadar akılsızı hiç çekilmez oluyor, mide bulandırıyor.

Ayşe'yi gammazlamışlardı anlaşılan. Koğuşta artık biraz eskimiştim benden yardım istediğinde.Yukarıda değindiğim konuda bir dilekçe yazmamı istemişti benden. Ayrıntılarını anımsamıyorum şimdi, hakkındaki dedikodulara karşı kendini savunuyordu. Onun dediklerini düzgün bir biçimde yazmıştım. Cezaevi Müdürü "bu dilekçeyi sen yazamazsın, kim yazdı" demişmiş. Ayşe de "bir hayır sahibi" diye yanıtlamışmış. Neyin uydurma neyin doğru olduğunu asla bilemezsin!

Aslında ben bu konularda "demokratlığa" (?) sığmayacak kadar tutucuyumdur. Elbette ki hiç kimsenin başkalarına zarar vermeye yönelmeyen kusurlarından, özürlerinden, sakatlıklarından dolayı dışlanmasına, eziyet görmesine ve acı çekmesine kesinlikle razı değilim. Ama doğaya aykırı her şeye karşıyım, kesinlikle. Politik ve ekonomik konularda, kendi tezi olan liberalizmi ve özellikle demokrasiyi sağlayamayan emperyalist kapitalizm sosyal konulardaki bu gibi yalancı özgürlükleri (?) bayrak ederek demokrasi diye yutturmaya çalışıyor ve bunun propagandasını yapıyor.

Alem yapılan sofada bir soba vardı. Ama ben hep üşürdüm. Yel üfürdü sel götürdü denilen cinstendi koğuş. Ya, yatak içinde battaniyelere sarınarak ısınmaya çalışır ya da soba yakınlarında eyleşirdim. Her iki durumda da okumak bir hayli zordu.

Düzenli gelen görüşçülerim yoktu Ankara'da. Mihri'nin ailesi Ankara'da idi gerçi, ama kızkardeşleri çalışıyordu, ancak fırsat buldukça gelebiliyorlardı. Görüş koşulları öyle kötüydü ki Mihri'nin yaşlı annesi görüşe geldiğinde hem utanıyor, hem de üzülüyordum eziyet çektiriyorum diye. Gene de gelmeye çalışırdı. Her sefer de "neden o kadar solgunsun, hasta mısın?" derdi. Berbat yerlerdi görüşme kabinleri. Karşındakini görmüyordun bile. Bir çeşit işkenceydi. Sonradan da hiç bu kadar kötüsünü görmedim, ne içerden ne dışardan.

Bir arkadaş

Bir gün ortalıkta dolandığım bir sırada bir hareketlenme oldu koğuşta. Yeni bir konuk gelmişti besbelli. "Sana arkadaş geldi!" diye müjdelediler. Yüreğim hop etti birden, hem olumlu hem olumsuz anlamda. Kim olaydı ki?

Çıka çıka bir kenar mahalle dilberi çıktı bizim "arkadaş" Çalıştığı yerde bir şeyler kaybolmuşmuş. Hırsızlıktan geliyordu zavallı. Üç beş cümleden fazla konuşacak bir şey bulamadık. Meğer arkadaşlığımız kentli giysilerimizden ileri geliyormuş. Yaramaz bir kızdı. Özentiler içinde ziyan olup gitmişti. Ve tüm o "kader kurbanlarına" karşı tepeden bakan ve düşmanca bir tutumdaydı. Mahpusluğu ve hele o "basit" insanları kendine yakıştıramıyordu. Gene de anısı kalıcı olmuştur bende bu "arkadaş"ın, kalıcı, acı ve hüzünlü. Öteki koğuş arkadaşlarımın, kısa bir süre için de olsa kentli kılıklı, okur-yazar görünüşlü bu kızcağızı benimle aynı kefeye koymaları içimde bir şeyleri kırıp dökmüştü. Halk - aydın kopukluğu.

Ama asıl kıyaslandığım bir başka sanık oldu galiba. Daha biz Harbiye'de iken, döviz kaçakçısı diye tanıtılan bir hanım gazetelerin birinci sayfalarına konu olmuştu günlerce. Her gün resimleri çıkıyordu. Neriman gibi bir şeydi adı galiba. Benden bir süre önce Ankara cezaevinde kalmıştı. Koğuşda bu hanımın eliaçıklığını, ikramcılığım ballandıra ballandıra anlatıyorlardı. Bayağı eziklik duyuyordum. Acaba bana işittirmek mi istiyorlar diye düşünüyordum. Laf mı atıyorlardı? Ne de olsa kentliydim. Aldırma kızım sen kolayından para kazanmanın yolunu bulamadın, ne yapacaksın diye kendi kendimi avutmaya çalışıyordum.

Fatma Kök

Döviz kaçakçısı hanımın en gönüllü övücülerinden biri de Fatma Kök'tü. Bu hanıma meydancılık yapmıştı Fatma. Şimdi de beni koruması altına almıştı. Her işime koşturuyor, yıkanma suyumu hazır ediyordu. Ben yaşlarda bir kadındı Fatma. Oldukça esmer, kara kaşlı, kara gözlüydü. Simsiyah dümdüz saçları vardı kalın telli, gür. Geniş omuzlarının gerdiği kırmızı bir hırka giyerdi hep. Güçlü kuvvetliydi.

6-7 yaşlarındaki üvey kızını öldürmekle suçlanmış, 18 yıla hüküm giymişti. Üvey kızını yastıkla boğmuş, diyorlardı koğuşta. Köylüsünün, kocasını kandırıp şikayetçi olmasını sağladıklarını söylerdi Fatma. 4-5 yaşlarında bir de öz kızı vardı Fatma'nın aynı adamdan. Koğuşta o ranzadan bu ranzaya dolanırdı yavrucak. Güzelceydi

de, anasına benzemezdi. Ölen çocuğun da babası olan kocası sık sık gelirdi görüşüne Fatma'nın. İçeri de girerdi. Oraların vekilharcı gibiydi. Koğuşta olmadığı zamanlar babası bakardı küçük kıza.

Öyle vefalı idi ki Fatma'nın küçük bir çocuğu öldürebileceğine inanamazdınız. Bir hayli acıklıydı Fatma'nın kararı dinleyişini anlatması.

18 yıl deyince böyle düşüp bayılmışım!

derdi yere düşer gibi yaparak. Sık sık tekrarlanan bu hikaye öyle ezberlenmiş jestlerle canlandırılırdı ki, istemediğim, hiç istemediğim halde içime kuşku düşerdi. Acaba bu tedirginliğimi belli mi ederdim ki beni inandırmak için tekrar tekrar bayılma sahnesini yeniden anlatırdı zavallı. İnsanoğlunun ne zaman ne yapacağını kestirmek güç. Kafası kızdığı zaman, gözü karardığı zaman yabanlaşırdı Fatma. Kara gözleri büsbütün kararır, dipsiz iki kuyu gibi yuvalarına gömülürlerdi. İçlerinde kara bir kinin yoğunlaştığını hissederdiniz. Oysa Pakize'nin kara gözlerinde her an saldırmaya hazırlanan yırtıcı parıltılar belirirdi. Kavgalı olduğu koğuş arkadaşı ise hep bayağı idi ve de kancık. En adi taştan boncuklar gibiydi sarı-mavi gözleri.

Tahliye olduktan sonra Fatma Kök'ü yoklamaya gitmiştim. Biraz öteberi götürdüm koğuştakilere. Fatma'yı görüşe çıkarmadılar. Neredeyse götürdüklerimi de almayacaklardı. Baş gardiyan "İlyas Baba" ayağıma kadar geldi görüş yerine.

- Senin işin bitti buralarda, daha ne gelirsin.

dedi bana. Gidip gelip kadınları baştan çıkarmama izin verecek değillerdi ya! O berbat görüş koşulları altında bunu nasıl yapacaktım kim bilir!

İlyas Baba'yı kamuoyuna tanıtmıştı Metin Toker. İlyas baba Metin Toker'in "Akis" dergisine kapak resmi olmuştu. Metin Toker, Demokrat Parti döneminde bir süre Ankara Kapalı Cezaevinde tutuklu kalmıştı. Bu hapisliğin hikayesini epey dinlemiştir Türkiye kamuoyu. Mahpusluk hikayesi anlatmak için bizim gibi kırk yıl bekleyecek değil ya elin oğlu.

Tahliye

Böylece bu ilk mahpusluk döneminin sonunu bulduk. Beş yıldan uzun bir süreyi kapsayan bir yaşam parçası. Birer anı olarak kalan özlemler, yitirilen kişisel ve mesleki umutlar ve geride bırakılan bir gençlik. Kendi kendime dışarıdan bakıp da acıdığım anlar olmadı di-

yemem belki. Ama pişman olmadım. Belki de dışarıda öğrenemeyeceğim kadar çok şeyler öğrendim, çok kazançlı çıktım. Zengin bir duygu hazinesi biriktirdim.

Bazan bir tek güne ne çok olay, izlenim ve de duygu çeşitlemeleri sığdırılır. Duruşma, duruşma sırasında sunulan tahliye istemi, istemleri değerlendirmek için ara kararına çekilen heyeti bekleyiş ve.. tahliye kararı....

Daha da yoğun yaşanan koğuşta işlemlerin tamamlanmasını bekleyiş oluyor. Askeriye ile sivil makamlar arasında oradan oraya dolanan evrakın gelmesi gecikiyor. Fatma Kök benden daha heyecanlı. Gelin olacak köylü kızı gibi, hem üzgün hem sevinçli. Ama kem dillilerin dilleri çözülüyor yavaş yavaş. Beklemekten usanıyor kimileri. Sabırsızlanmaya, umutsuzlanmaya başlıyorlar. Herkes biraz kendi tahliyesi gibi yaşar olayı. Giderek öfkeleri bana yöneliyor. Kuşkular başveriyor:

- Hah tahliye olmuşmuş! Zor çıkar!

Laf atmalar. Anlamlı gülüşmeler başlıyor. Acımasızdır insanoğlu. Azınlık da olsa her toplulukta olumsuz eğilimliler vardır, hoşnutsuzlar ve de kimsenin onmasını istemeyenler. Gene de hava kararmaya başlayınca kendilerini pek de ilgilendirmeyen bir olayı beklemekten yoruluyor bizimkiler. Herkes kendi alışılmış gündelik yaşamına dönüyor. Fatma Kök'ten başka. O çoktan güçlü kollarıyla dengimi kapı yanına taşımıştır bile.

Dışarı çıktığımda Mihri'nin annesi Müveddet hanımı kapının yanında garaj gibi bir yerde bir tabure üzerinde beni bekler buldum. Derin bir mahcubiyet ve borçluluk ezdi yüreğimi. Av. Süleyman Köymen tahliye haberini kendisine ulaştırmıştı. Yakınlarınızın çektiği eziyet acılarınızın en büyüğüdür. Kendi suçunuz olmadığını bildiğiniz halde size de çektirenler hesabına utanır yerin dibine geçersiniz.

Bir karanlık gecede 5 yılı aşkın bir zaman sonra dış dünya ile yeniden karşılaşıyordum. Ankara kentini, taksi ile geçtiğimiz yolları, 'salınmış' olma düşüncesinin yaratmış olabileceği duyguları hiç anımsamıyorum. Tek anımsadığım kayınvalidemin evine geldiğimde duyduğum o ılık mutluluk. Sevinçten, özgür olmaktan vb. ileri gelen manevi bir duygu değil, tamamıyla fiziksel, bedenle ilgili bir hoşnutluk duygusu. Bir ev içinin böyle "mazbut", "esintisiz" ve her yanda "eşit bir sıcaklıkta" oluşu beni ne kadar şaşırtmıştı. Ve bu ev içi ılıklığını unutmuş olmama ne kadar çok şaşırmıştım. Hala da biraz yadırgarım. Daire kaloriferli de değildi oysa. Ama nasıl güzel, İngiliz

battaniyesi gibi insanı saran bir sıcaklığı vardı evin. Ev nasıl temiz, bakımlı ve yepyeni gelmişti bana o ilk karşılaşmamda. Sıradan, pek yeni olmayan bir apartman dairesi idi işte.

Ondan sonrası yanıp sönen reklam lambalarının aydınlattığı resimler gibi bir parlayıp geçen kısa kısa sahneler. Günlük yaşam sizi içine alıveriyor hemen Gayya Kuyusu gibi.

Haydarpaşa'da annemle Saide hanım karşıladılar beni. Müfide'siz bir eve dönüyordum bu kez de. Onun yokluğuna alışmak zordu. Dünya değişmişti. Eski tanışlar kaybolmuş yeni tanışlar edinilmişti. Beylerbeyi'nde kimsem kalmamıştı. Ve de işsizdim. Ne ile geçinecektim. Annem 5-6 yıl içinde sermayesini epey tüketmişti.

"Nene"

Bahtiyar teyzemiz "Nene" olmuştu nasıl olduysa. Herkes, tüm apartman ve hatta mahalle ona Nene diyordu. Onun da hoşuna gidiyordu bu. Tuhaftır, yıllarca yüksünmeden hapisane kapılarına taşınan bu kadıncağız, benim gene eski "Sevim" olarak, görünür bir yara almadan, başı dik hapisten çıkmamdan, acınacak durumda olmamamdan, kısacası kendisine pek muhtaç görünmememden hoşlanmadı sanki. Zaman zaman beni ezmek ister, yahut en azından iğnelemek ister gibi bir tutuma girdiği oluyordu. Borçluluk duygum nedeniyle yağcılık bile yapıyordum ona. İçimden gelen, hoşuma giden bir yağcılıktı bu aslında. O zamanlar moda olan "Nenno" şarkısını "Nene"ye çevirerek ve ona uyarlayarak söylüyordum. Seviyordu bunu. Güldürmeye çalışıyordum. Onu güldürmeye çalışırken kendim de eğleniyordum elbette. İyi güzel giderken bir de bakıyordum bir şeyden nem kapıyordu birdenbire. Ve inanır mısınız, politik inancıma en ters gelecek, beni incitecek bir şey bulabiliyordu her zaman. Davamızın özünü kavramıştı.

Asım Akşar

Tahliye olmuştum ama dava sonuçlanmamıştı henüz. Duruşmalar sürüyordu. Bu yüzden duruşma günleri Ankara'ya gitmem gerekiyordu. Mihri'nin annesinde kalıyordum. Mihri'nin iki kızkardeşi de aynı apartmanda ayrı dairelerde oturuyorlardı. Görümceler, enişteler, ikişerden dört yeğenle hazırdan yeni akrabalar edinmek çok hoştu. Hem de sevgi ve dostlukla kucak açan akrabalar. Dostluklarımız hiç gölgelenmemiştir.

Asım Akşar'ı bu Ankara ziyaretlerinde daha yakından tanıdım. Bizim davadandı. Delil yetersizliğinden beraat etmişti. Nuran Ertan'la evlenmişlerdi artık. Ben Ankara'da olduğum zaman beni görmeye gelirlerdi. Kayınvalidemin de dostlarındandılar. Asım da örgüt ve dava arkadaşlığından başka kişisel dostum oldu zamanla. Çok iyi bir insandı Asım, mert, cesur ve inanmış. Sevimli, kibar görünüşlü, yakışıklılığı da herkesçe kabul edilenlerdendi üstelik. Türkiye için makbul sayılan bir tipti. Sarışın mavi gözlü. Ama tüyübozuk gelmezdi bana nedense. İnatçılığı ise tüm öteki özelliklerinden daha ünlüydü. Bu yüzden Arnavut Asım derlerdi ona. Aslı Arnavuttu.

Asım'ı belki de en çok ilk Sovyet uzay aracı "Sputnik"in uzaya fırlatıldığı günki haliyle anımsarım. Oysa daha pek çok ortak ve iz bırakan anılarımız vardır. O Ekim 1957 günü Ankara'daydım ben de. Bütün benliğiyle sevinçli ve güleçti Asım. Muzip ve yarışçı bir çocuk gibiydi. "Nasılmış!" diyordu her haliyle. Spunik'i bizzat kendisi fırlatmış sanabilirdiniz. Sevinmemek olası mı? Hem bilimin hem Sovyet toplumunun başarısıyla övünmemek.

Asım ve Nuran ile dostluğumuz Asım'ın 1982 yılında ölümüne ve benim yurttan ayrılışıma kadar sürdü. Onlar da İstanbul'a taşınmışlardı. Sık görüşürdük. Bir ara aynı işyerinde birlikte de çalıştık Asımla. Büyük oğlum dolu dolu "Aasım" derdi ona küçükken. Ne kadar sevinirdi Asım. İçinde bir şeylerin fıkırdadığını duyumsardınız. Çocukları yoktu, çocukları çok seviyordu. Duygulu adamdı Asım. Şiirden, edebiyattan anlardı. Tüm varlığıyla, her an, ezilen insanların yanında olanlardandı Asım da.

Ülkemiz komünistlerinin kaderi Akşarları ıskalayacak değil ya. Çok şıkıntı çektiler. Bu iki yetişmiş, akıllı, yetenekli, üniversite bitirmiş, üstelik de fedakarca yurtsever insan ekmek parası için hazırlıklı olmadıkları işlerde harcandılar. Öldüğünde daha 60 yaşında olmamıştı. 12 Eylül sırasıydı. Bu kadarını kaldırmadı yüreği besbelli. Ben orada burada dolanıyordum. O akşam beni beklemiş, "niye gelmedi bu kız?" diyormuş. Ne olmuştu da gidememiştim bilmiyorum. Ertesi sabah vardığımda upuzun yatıyordu sedirin üzerinde Asımcık. Çok üzüldüm. Nuran bayağı sitem etmişti bana haklı olarak. Bir süre sonra da ben Türkiye'den ayrıldım. Nuran'ı da görmedim bir daha.

Sultanahmet Cezaevinde Nikah Töreni!

Daha Harbiye'de iken Mihri Belli'ye karşı açılmış bir hakaret davası vardı. Davacısı cezaevi müdürüydü. Erkek arkadaşlar sivil ce-

zaevine yani Adana'ya gönderilince bu dava da İstanbul Adliyesine havale edilmişti. Mahkeme de Mihri'ye çağrı göndermişti Adana'ya. Böylece o da benim tahliyemden bir süre sonra Sultanahmet'e getirildi. Sıdıka Umut-Su da orada kadınlar koğuşundaydı hala. İkisi ile de görüşemiyordum. Kapıdan pusula ve öteberi gönderebiliyordum ancak. Sıdıka ile İstanbul Ankara cezaevleri arasında düzenli bir yazışmamız olmuştu. Yakın bir dostluk buluyordum Sıdıka'nın satırları arasında... İstanbul'da benden başka kimsesi yoktu. Mihri'nin de öyle. Sık sık yokluyordum ikisini de. Artık düzenli ve gayretli bir "öte beri" taşıyıcısı olmuştum. İçerinin halini bilen görüşçü başkadır. Ama ben soyadımın Tarı olması yani Belli olmaması yüzünden görüşçü olamıyordum. Bu soyadı engeli de aşılabilecek gibi görünmüyordu. "Sultanahmet kapısına" taşınıp durup da görüş yapamamak çok tatsızdı. Cezaevinde nikahlanmak ne kadar anlamsız görünürse görünsün işlemlere başladık. Mihri'yi sağlık muayenesine göndermedikleri için Hükümet tabibini cezaevine götürmem gerekmişti. Meslaktaşımın hayretini hiç unutmam. Deli midir bu kadın? sorusunu okuyordum gözlerinde. Öyle ya, bedence bir özürüm yoktu. Gençtim. Üstelik de doktordum. İki yıl daha yatacak elin azılı komünisti ile cezaevlerinde nikahlanacak ne vardı.

İşlemler dolayısıyla müdürle görüşmem gerekmişti. Ankara cezaevinden geldiğimi bildiği için oradaki o berbat görüş kabinlerini kendisinin yaptırdığını öğünerek anlatmıştı bana. Hem de ne öğünme. Ve işte biz 1957 yılının şubat ayında bu adamın kapısı önündeki holde Müdür ve gardiyanların gözetiminde nikahlandık. Saide abla, Nuran Bozer (Akşit) ve Sevinç Tanık (Özgüner) davetli(?) idiler. Benim şahitim Saide abla, Mihri'ninki de Nuran olacaktı belki. Ama o gecikince Sevinç yaptı şahitliği. Nikah şekeri (?) diye kestane şekeri götürmüştüm içeriye, milllete ikram! Bütün kestaneleri teker teker muayeneden geçirmişlerdi içeri vermeden önce. Sanki uyuşturucular içeriye bu yolla girer?!

Saat iki üç sularıydı. Oradan biz üçümüz sinemaya gittik. Saide hanım doğrudan eve gitti. Filmi görmüştü galiba. Hangi filmi seyrettik dersiniz? Paul Muni"nin oynadığı "Ben bir pranga kaçağıyım" adındaki bir hayli eski bir filmi. Paul Muni benim favorilerimin başında gelirdi. Tünele yakın Elhamra sinemasında gösteriliyordu. Eskiden de görememiştim. Kaçırmak olmazdı! Akşama da Ayşe hanımla Nene'nin ziyafetine katıldık hepimiz, şerefe! Yetmez mi?

Bir takip

Sevinç ve Vecdi Özgüner Aksaray'da oturuyorlardı o sıra. Bizim ev de Laleli'deydi. Yakındık. Sık görüşüyorduk. Herkes işsizdi. Geçim zordu. Gene en iyi durumda olan bendim herhalde. Hiç olmazsa kira düşünmüyordum ve anamın evinde yiyip içiyordum. Nikahlanınca babamdam aldığım yetim maaşı da kesilmişti. Boyuna iş kurma planları yapıyorduk. Çünkü hiçbirimiz için herhangi bir yerde iş bulma olasılığı yoktu. Hele devlet kapısında! Sap olacak bir balta bulamıyorduk.

Herkes takipteydi. Biz "sabıkalılar" o kadar çok sayılmazdık o zaman. Şimdiki gibi değildi. Bilimsel yeniliklerle yetkinleştirilmiş Amerikan yöntemleri de yoktu henüz. Herbirimizin peşine 1-2 memur takabiliyorlardı. Eh, o sıra, bizler hapisten yeni çıkmışız, ne yapacağımız belli mi olur? Sıkı takip gerekirdi elbette. Yeni temasları, yeni örgütlenmeleri atlamak olmazdı!

Bir akşam üstü Sevinçlerden çıktığımda benim takipçim genç delikanlı uzun lacivert paltosu sırtında beni bekliyordu. Canım da bir sıkılıyor! Yürümek istiyorum. Yılların oturmuşluğunu her fırsatta boşaltmak istiyorum. Boşver dedim gelirse gelsin. Vurdum Atatürk Bulvarından, Aksaray, Saraçhane, Surlar, Unkapanı, Unkapanı Köprüsü, Azapkapı. Ben hızla yürüyünce telaşlandı genç memur. Mutlaka bir "işler becereceğimi" sanıyor.

Şişhane'ye çıktığımızda, o, kalıp kıyafeti yerinde delikanlı bir hayli terlemişti. Göz ucuyla farkediyordum bunu. Bana yetişmek için zorlanıyordu. Onun için sadece takipti yürümek, zevk değildi. Bankalar Caddesinden Karaköy'e indim. Ne kötü huyum var: Oğlan yoruldu, haydi bin bir şeye artık diyorum kendi kendime. Ama binmiyorum. Hayır. İş inada bindi artık. Galata köprüsünü de geçtik. Eminönü, Sirkeci. Oradan yukarı. Divan Yolunu, Anakara Caddesini de geride bırakıp Belediye'den Çemberlitaş'a kıvrıldık. Geriye ne kaldı zaten. Çarşıkapı, Beyazıt. Ondan sonra ver elini Laleli. Laleli Caddesinde gezintimiz son buldu. Saat da kaç oldu kimbilir. Böyle güvenli, muhafızlı gezinti olanağını nereden bulacak herkes! Böyle başıboş, sağdan mı soldan mı gitsem diye duraksamadan, kimseye ayak uydurmak zorunda kalmadan yürümek ne kadar hoştur.

O günden sonra bir süre ortalıkta görünmedi bizim delikanlı. Kısa bir süre sonra da hepten kayboldu. Kızıyordum ona. Her takipçiye kızmazdım oysa. Kendisini çok başarılı sanan, böbürlenen bir hali vardı onun. Takibi hiç farketmediğimi sanıyordu. Daha iyi ya, varsın öyle sansın. Bendeki de akıl işte. Evet ama fazla gayretliydi. Belki de ilk

işiydi zavallının. Kimbilir nasıl tembihlemişlerdi "sakın gözden kaçırmayasın" diye.

İhsan Şükrü hocamız

Hapisten çıktıktan sonra psikiyatrideki kürsü profesörüm, hani beni Avrupalara tavsiye eden İhsan Şükrü Aksel ile görüşmeye gittim. Aksel ben içerde iken Tıp Fakültesi dekanlığı yapmıştı. Belki hala dekandı! Genç, üniversite öğrencisi arkadaşlarımızın öğrencilik durumlarına son verilmesi için çaba gösterenlerin başında geliyordu Aksel. Ama ben zaten asistanı idim. Yanında uzmanlık eğitimine başladığım zaman idari işlemlerimle bile kendisi ilgilenmişti. Başka da çarem yoktu zaten. Bir denemeliydim.

Kapıyı açıp da karşısında beni görünce "O, nereden çıktın?" diye bir sevinç belirtisi gösterdi ilkten. Ama daha gülümsemesi tamamlanmadan "nereden çıktığımı" anımsadı, ciddileşti, tıpkı Fahrettin Kerim hocamız gibi. Hoca-asistan değildik artık. "Vallaha biliyorsun ötekilerin de ögrenciliklerine son verdik" falan filan. Başı çeken de bendim demedi tabii. Benim başarılı olmamı çok istermiş. Ama elinden bir şey gelmezmiş. Başka yerde, yani üniversite dışında şansımı denersem elinden gelen yardımı yaparmış vb. Yeter ki Üniversite'ye gelme diyordu. İlk karşılaşmamızdan oradan ayrılışıma kadar geçen süre içinde yüzünde meydana gelen başkalaşım ne kadar ilginçti, unutmak olası mı? Bir de 10 yıl sonra İhsan Doğramacı ile bir karşılaşmam olmuştu. Hep birbirini çağrıştırmıştır bu iki profesörümüzle yaptığım görüşmeler. Üstelik ikisi de İhsan. (İhsan bağış, bağışlanan demektir. İkisi de Tanrı'nın ihsanıdır ülkemize).

Evet, hocamız dört duvar arasında bile korkmuştu benden! Ve sonuç olarak psikiyatri kapısı kapanmıştı bize artık, ebediyen!!!

Uzmanlık sınavı

Kısa bir süre sonra uzmanlık eğitimine kabul sınavı için Sağlık Bakanlığına başvurdum. Başvuruda elimde olmayarak gecikmiştim. Bakanlığın uzmanlık işleri ile ilgili görevli, isteklisi çok olmayan dallardan birini seçersem o ilkbahar dönemi sınavına girebileceğimi söylemişti. Yoksa güz dönemine kalacaktım. Böylece "fizikoterapi" dalını seçtim. İlginç geliyordu bana fizik tedavi. Bugün artık çok önemli bir dal oldu. O zamanlar pek tanınmıyordu daha. İsteklisi azdı.

Sınavda en iyi notları aldım, dilden ve uzmanlık dalından. İş-

lemleri yapıldı vb. vb. ve Şişli Çocuk Hastanesinin Fizik tedavi kliniğine uzmanlık asistanı olarak atanmama karar verildi. "Siz gidin biz yazılı emri Şişli'ye yollarız" dendi. Döndüm eve geldim, beklemeye başladım. Ne gelen var, ne haber! Ankara'ya yol göründü gene. Sınav yetkilisine gidiyorum, "Zat İşleri ile bir görüşseniz doktor hanım" diyor. Zat İşlerine gidiyorum bilmem kime havale ediyor. Türkiye'de artık herkesin bildiği serüvenler bu sallamalar. Ben işi anladım tabii ama kendileri söylesinler istiyorum. Sonunda başvurumun başından beri temasta olduğum uzmanlık işleri görevlisi çekmecesinden bir kağıt çıkarıp gösterdi bana. İçişleri Bakanlığından geliyordu yazı ve benim hukuki durumumu anlattıktan sonra ilgili yasayı anımsatıyordu. "6 ay ve daha uzun süreli ağır hapis cezasına mahkum olanlar (doktorlar) Tabibler Odasının talebi ve Bakanlar Kurulunun kararı ile "icra-i tababetten men olunurlar" Doktorluk bile yaptırmıyor nerede kaldı uzmanlık! Görevli kişi "doğru mu bu yazılanlar?" diye sordu bana. Iyi niyetli bir adamdı belki. Gerçi mahkumiyetim kesinleşmemişti ama eli kulağındaydı. Hasılı sıyıramadık. Bir iki kapı daha dolanıp itirazlarıma "ellerinden geleni yapacakları" yolunda vaadler alarak döndüm. O gün bugündür başvuruma yanıt beklerim. Bir iki satırlık bir yazı gönderip de "sana iş yok" demediler. Şimdilerde hiç olmazsa "hakkınızdaki güvenlik soruşturması aleyhte sonuçlandığından" gerekçesiyle geç de olsa kapının önüne koyuyorlar adamı. 12 Eylül döneminde doktor olan oğlum da anasının akıbetine uğramaktan kurtulamadı, hem de salt anasının ve de babasının yüzünden. Mahkumiyeti yoktu, hakkında dava bile açılmamıştı.

Zat İşleri Müdürü "Benim gibi yetenekli" (notlarımdam dolayı öyle düşünüyor) bir elemana iş verememesine üzülmüş görünmüştü. Hiç ilse "sen de ne diye komünist oldun a Sevim Tarı! " demedi bana. Önüne gelenin insana akıl vermesi ya da "aykırı düşünceli oluşunu" pek anlarmış gibi eleştirmesi adettendi o zamanlar. Sonradan müşteşarın bu üzüntüsünü o akşamki dostlar meclisinde de belirttiğini duymuştum. Ama ne fayda! Bununla birlikte görüşmemizin hiç de etkisi olmadı değil. Ben kendisiyle konuşurken itiraz etmiş, bu yasanın daha önce hiç uygulanmadığını söylemiştim. Koskoca Meclis toplanıp yasayı değiştirdi. "Beş yıl ve daha fazla ağır hapis" ibaresi ile, sanıyorum daha önceki emsalleri yasanın kapsamı dışında bırakmak üzere, benim durumuma uydurup demokratikleştirdiler(!). Bu kadar bir katkımız oldu işte!!!

Aslında 141-142'de beş yıldan aşağı hapis cezası kalmamıştı yeni

yasaya göre. Doktorluk yasasını da ona uydurdular. Bu bir bakıma, yalnız bu yasalarla suçlanan "doktorların icra-i tababetten men" edilecekleri demek oluyordu. Bana kalırsa öteki ağır ceza konuları ve etik konular dışarıda bırakılıyordu.

Beri yandan 5 yıl ağır hapse hüküm giyince bir o kadar da yani 5 yıl süre ile amme haklarından men ediliyordun, yasaklanıyordun. Yani lokantayı bırak çay ocağı bile işletemiyordun, ne hikmetse! Seçemiyordun, seçilemiyordun. Kuşkusuz devlet ya da belediye görevlisi olamıyordun. Yani devlet, emeğinin karşılığı da olsa sana para ödemeyi reddediyordu. E nerede uzmanlık eğitimi yapacaksın? "Özerk" Üniversitede de ağzımızın payını almıştık anlattığım gibi.

Benim için uzmanlık çok önemliydi. Hem kulaklarımın özrü bakımından hem de meslek çalışmasındaki 5 yıl aradan sonra yenilenme, alışma bakımından. Her şeyden anlayan doktor olarak, tüm yardımcı teşhiş ve tedavi araçlarından yoksun olarak eksik bir işitme yetisi ile halka hizmet sunmanın sorumluluğunu çok önemsedim belki. Kulağa fazla gereği olmayan bir dalda uzman olmamın zorunlu olduğunu düşündüm hep, Paris'teki psikiyatri denemesinden sonra. Ayrıca, uzman olmayan hekim İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerde tutunamaz ve de barınamaz. Ancak bir mahalle doktoru olabilir. Halkımız şartlanmıştır. Nezle bile olsa uzman hekime görünmek ister. Hastaneler, klinikler özel muayenehanelerin bilet gişeleri gibidir. Falan hastanenin ünlü bilmem ne uzmanı olmadıkça kimse yüzünüze bakmaz. Eh alıp başınızı Anadolu'yu dolanamazsınız, nerde gerek görseniz orda kalamazsınız. Sizden önce refakatçileriniz, takipçileriniz ve de 'namınız' gider o ellere. İki gün içinde ününüz yayılır çevreye. Millet, ya doldurulmuştur, düşman beller gelmez, ya da korkar gelmez. Geleni de olur elbet. Ama karın doyurmaz. Meslektaşlarınız ise baltalamak için ellerinden geleni ardlarına koymazlar. Asıl önemlisi, benim özel muayenehaneciliğe bir türlü alışamayışımdır. Al reçeteni ver parayı uygulamasını hep yadırgadım. Doktorluk hizmetini doğrudan doğruya belli bir para ile ölçmemek gerekir. Doktor hastasını belli bir ücret tutarı para gibi görmeye zorlanmamalıdır ve de alışmamalıdır. Sağlık hizmetleri sosyal hizmettir. Bunu toplum yani kamu kesimi sağlayacaktır. Doktor da gerekli ücreti, yani emeğinin karşılığını toplumdan alacaktır. Ama ihtiyaç sahibi hastasından değil. Ben de hiç alamadım zaten. Çok kez, hiç nedeni olmadan birdenbire o kadar bunalıyordum ki iş paraya geldi mi, "Hayır istemez!" deyiveriyordum muayenehanemde çalıştığım zamanlarda. Beni kullandıklarını, sö-

mürdüklerini sezdiklerime karşı bile başka türlü olamıyordum. Ve bu yüzden hep başka yan işlerle ekmek parası kazanmağa zorlandım. Evet, çok sonraki zamanlara atladık bakın.

O zaman yani 57 yılında öteki kapıları açamayınca özel bir klinikte iş buldum. Orada yatıp kalkıyordum. Haftada iki gece 'evci çıkar'dım. Özel hastasını bizim klinikte ameliyat eden doktorların ameliyatlarına asistan olarak girerdim. Mide ameliyatları, tiroidler, fıtıklar, safra keseleri falan. Hastaların ameliyat sonrası bakımlarını da ben yapardım. Güzel bir işti o günler için, ama uzayıp kısalması, geleceği olmayan bir iş. Zaten bir süre sonra da ayrılmak zorundaydım.

Bu arada Mihri, Sultanahmet'ten Adana'ya geri gönderilmişti. Bir süre sonra da "iyi hal yasası" denilen şartlı salıverilme (meşruten tahliye) uygulaması gereğince içeride kalan arkadaşları da serbest bıraktılar. Yatacağı kadar yatmıştı zaten herkes. Daha ne besleyeceğiz bunları diye düşünmüş olsalar gerek. Gene de Mihri'nin çıkışını epeyce geciktirdiler. İyi hal göstermemişti anlaşılan. İyi halini(!) kabul ettirmek kayınvalideme ve onun refakatında bana düştü. Hala askeriye karışıyordu TKP hükümlülerine. En şonunda 57 yazında bırakıldığında zaten 2-3 ayı kalmıştı.

Afyon

"Emniyeti umumiye nezareti", sürgün diyorduk o zaman buna biz, hemen hapis cezasının ardından uygulanıyordu. Mihri Ankara'da iki üç gün kaldıktan sonra İstanbul'a geldi. Birkaç gün de İstanbul'da kalıp Afyon'a gittik. Şehir merkezinde İpek Oteline yerleştik. Odamızın penceresi meydana bakıyordu.

Günler geçiyordu. Kimseyi tanımıyorduk. Otel sahiplerinden başka kimseyle merhabamız yoktu. Olacak gibi de görünmüyordu. O yüzden dağ tepe boyuna yürüyorduk. Hemen hemen her gün gibi Afyon Kalesi'ne çıkıyorduk. Sonraları ben kaytarmaya başladım. Ama Mihri vazgeçmedi. Ben daha uyanmadan kaleye çıkıp dönmüş olurdu. Kaleye çıkmak, hatta tüm heybetiyle kaleyi aşağıdan seyretmek başlıbaşına bir olaydı, heyecan verici bir yaşantı. Ve de bol bol okuyorduk. Şimdi diyorum ki neden yeterince tartışmıyorduk, çünki bir sürü tartışılacak şey vardı. Herhalde daha çok, günlük yaşamda da, birbirimizi tanımaya çalışıyorduk. O an için en önemli konu da işsizlikti kuşkusuz.

Afyon batıya bakan bir Anadolu kasabası. Eskişehir'i de andırıyordu bana kalırsa. Nuran Akşit sürgün yeri olan Eskişehir'de idi

bir ara. Onu görmeye gitmiştim. Bizden kötüydü durumu, yalnızdı o. Afyon'un Büyük Taarruz'un başladığı yer olma özelliğini hiç unutmuyorsunuz orada. Kent merkezindeki alana egemen olan ünlü yontu boyuna uyarıyor insanı. Tabanıyla alandan biraz daha yüksekçe oturtulmuş yontu, kalenin eteklerindeki izdüşümüyle kaleyle bütünleşiyor, heybetleniyor adeta. Afyon'daki ilk günlerimizden birinde bu alanın kenarındaki ağaçlık gazino en uygun dinlence yeri gibi görünmüştü bize. Geçip bir masaya kurulduk. Tenhaydı. Başka da açık havada oturulacak bir yer yoktu zaten. Evet, bir güzel de istediklerimizi ısmarladık. Ama çevrenin ilgisi yabancılara duyulan olağan meraktan değişikti biraz. Meğer il merkezinde çalışan memurlara özgü bir çeşit sivil mahfilmiş orası. Şehir klubü yani. Ve üye olamayanlar oturamıyormuş orada. Sayın bürokratlarımız cahil halkımızın seviyesine inmek, "efendimiz" köylü ile senlibenli olmak istemezler. Her yerde öyledir. Gerçi daha önce de böyle bir yerde oturmamıştım ama çitin berisinde de olmamıştım. Kerliferli ve büyük kentli görünüşümüzle kim olduğumuzu sormaya cesaret edememişlerdi herhalde ilkten. Sonraları kendimizi dışarıdan seyrederek gülerdik hep halimize.

- Getir oğlum bize iki kahve!

Toplumsal yaşam, kültür etkinlikleri, o yaz günlerinde bizim gözlemleyebildiğimiz kadar, yazlık sinemanın yerli filmlerini ya da çok eski yabancı yapımları seyretmekle sınırlıydı. İstanbul'da yazlık sinemanın kalitesi ve programına aldığı filmler semte göre değişirdi. Anadolu'da da kentin genel eğilimlerine göre ve gelişmişliğine göre film seçiliyordu herhalde. Afyon bu uyanmışlık sıralamasında nerelerde duruyordu bilmiyorum. Biz bir iki kere sinemaya gittik. Hiç de ilginç değildi. Seyrettiğimiz bir Zeki Müren filmini ikimiz de unutmamışızdır. Zeki Müren yeni parlamıştı o yıllarda. Filmde de çok gençti. Acıdan ve kederden yumruklarını ısırıp duruyordu. Acılı halkımız "benden de beteri var" desin de avunsun düşüncesiyle yazılıyordu senaryolar. Ama bizim Afyon anılarımız acılı değil. Tam tersine. Büyük dış dünyaya karşı iki kişi olmanın, iki kafadar olmanın, dünyayı dayanışarak, paylaşarak yeniden ve birlikte keşfetmenin ve en önemlisi yenilmemiş olmanın utkusu başkaydı elbette. Hele hele, bir kadın olarak yeni bir canlıyı içinde taşımanın heyecan ve biraz da şaşkınlık verici sevinci.

Sonbahar yaklaşıyordu. Bir takım iş planları kuruyorduk. Ama hiçbirisi gerçekçi görünmüyordu. Otelimizin sahipleri, iki ortaktılar galiba, bize dersane açmayı önerdiler. Yabancı dil öğretecektik. Sav-

cılık böyle bir girişime göz yumar mıydı? Sanmıyorum. O arada Ankara'daki ikinci mahkeme benim sürgün yerimi Turgutlu'dan İstanbul'a çevirdi. Pek yakında hüküm kesinleşecek ve ben günlük karakol ziyaretlerine başlayacaktım İstanbul'da. Turgutlu'yu hep merak ederdim. Oralardan çok geçmişimdir, ama o kasabayı hiç görmedim. Bu durumda Mihri'nin de nakil istemesi en doğru yol gibi görünüyordu. Politik olarak da İstanbul'un uzağında kalamazdık. İlgili mahkeme, Afyon'da iş bulma olanağı olmaması gerekçesiyle Mihri'nin nakil istemini kabul etti ve kendi ayağıyla gittiği Afyon'dan Laleli karakoluna teslim edilmek üzere, görevli eşliğinde, yani mevcutlu olarak İstanbul'a gönderildi Mihri, ben de birlikte tabii.

Tercüme Bürosu

Anamın ve kardeşlerimin yaşadıkları eve misafir olduk biz de. Tercüme bürosu fikrinin nasıl başlayıp nasıl geliştiğini hiç anımsamıyorum. Galata'da Mumhane caddesinde Mimar Han'ın en üst katında büyükçe bir oda kiralandı. Tercüme işlerine başlandı. Elbette ki karlı bir iş değildi ve müşteriler kuyrukta beklemiyordu. O zaman komünist sabıkalıları için iş kurmak da bir hayli zordu. Benim aklım ise hep uzmanlık eğitimindeydi. Türlü senaryolar kuruyordum kafamda. Olmayacak hayaller desem daha doğru olur belki de. Beri yandan karnımdaki Zeynep de büyüyordu. Ben kız çocuk ısmarlamıştım?! Onun için adı Zeynep konmuştu çoktan...Evet zor günlerdi. Bütün ömrümüzce hep zar zor geçindik zaten. Yakınların, dostların desteği (kibar ve incelikli yardımı) olmasa büsbütün zor olurdu yaşam.

Buna karşın, bir süre sonra Mihri kendi evimize çıkmamızı istedi. Bence zamansız ve erkendi. Benim çalışma olanaklarımı büsbütün baltalayacaktı. Ama Mihri de annemin evinde misafir olmayı yadırgıyordu. Ben bile alışamamıştım, eskisi gibi değildi artık, evin genç kızı(?) olmaktan çıkmak gerekiyordu. Arnavutköy'ün Akıntı Burnu'nda bize göre güzel bir yer kat.bulduk, bahçe içinde. Zamanın kira ölçülerine göre ucuzdu da. Bir tek çift kişilik somyamız ve şiltemiz vardı. Mihri'nin annesi iki koltuk gönderdi. Kızkardeşim masa sandalye vb vb. Babamın varisi olarak aldığım evlilik ikramiyesi de imdada yetişince, eh, bana göre güzel bir ev oldu. Şimdi çoğu kişilerin "ev açma" anlayışı çok değişik, her şeylerl tamam olsun istiyorlar, ağzım açık kalıyor doğrusu. Bilindiği gibi, insan tutuklandığında, çok kez diş fırçasını bile alamadan gider. Birkaç aylık mahpusluktan sonra bile tahliye olurken koca bir dengi vardır.

Doktor'un ölümü

8 Nisan 1959'da Dr. Şefik Hüsnü Değmer ölmüştü. Ben hastanedeydim. Bir gün önce ilk oğlum Hayrettin İstanbul'da Zeynep Kamil Hastanesinde dünyaya gelmişti. Doktor Manisa'da sürgünde bulunuyordu öldüğünde. Ölüm haberini aldığımızda hastaneden eve dönmüştük artık. Bebekle birlikte yatak içinde geçirdiğimiz kötü bir gün oldu o gün. Doktor'un cenazesine katılamamak şöyle dursun haberini bile vaktinde alamamak beni çok üzmüştü. Evimizde telefon yoktu. Doğum dolayısıyla da Mihri'yi bulamamışlardı. Ortada koşturacak fazla adam yoktu belki. Çünkü herkes bir tarafta sürgünde bulunuyordu. Ve işte sürgünden maksat da budur.

Doktor'a son saygı görevimizi yerine getirememizin acısını unutamamış, kafamda onu bunu da suçlamışımdır belki.

O zamanki değerlendirmeme göre de şimdikine göre de Doktor'un ölümü Türkiye devrimci hareketi için büyük bir kayıptı. Doktor, ülkemize marksist düşünceyi getiren ve tanıtan adamdır. Sosyalist hedefli örgütün öncülüğünü de Dr. Şefik Hüsnü yapmıştır. 1919'da Türkiye Sosyalist İşçi Çiftçi Fırkasını kurmuştur. 1920'de TKP'nin kuruluşuna öncülük etmiş, kuruluşunda hazır bulunmuştur. Ölümüne kadar da bu partinin yani mülteciliğe bulaşmamış TKP'nin önderliğini, bir komünist partisinin adına yaraşır bir ciddiyet ve onurla yürütmüştür. Hiçbir güçlük karşısında eğilmemiş, geri çekilmemiştir. Tüm yaşamı, düşüncesini yüksek sesle halkına duyurma olanaklarından yoksun, hapislerde, sürgünlerde ve yeraltında geçmiştir. 1946 ve1951 tevkifatlarında da artık atmışın üzerinde yaşlı bir adam olan Doktor en ağır işkencelere gençleri utandıracak bir dirençle karşı koymasını bilmiştir. Hem de başka bir mahpusluk dönemini (1946), yeni bir "demokrasi"(?) çağı başlatmak iddiasındaki Demokrat Parti iktidarının 1950 Affı ile ancak birkaç ay önce geride bırakmış olarak.

Ben, Doktor'un cenazesine katılamamış olmanın üzüntüsünü gelecek kuşakların onu, Türkiye devrimci hareketi tarihinde layık olduğu saygın yere oturtacakları inancıyla avutuyordum. Ama ne yazıktır ki, Dr.Şefik Hüsnü de, sonraki yıllarda, kökeni ve nedeni ayrıca incelemeye konu olması gerekèn, devrimci hareketin geçmişine hem de solculuk adına kara çalma modasının hedefi olmaktan kurtulamadı. Belki de bunu olağan saymak gerekir. Namuslu, onurlu her şeye dil uzatılıp kara çalınınca bu şereflilerin şerefinden yoksun kalmamalıydı Doktor da.

Bu kara çalmaları marksist eleştiri diye nitelendirmenin olanağı

yok. Tam tersine, bu gibi iddialar sadece, karaçalanın Şefik Hüsnü'nün kişiliği, onun mücadelesini sürdürdüğü ortam hakkında doğru bilgilere sahip olmadığını kanıtlıyor. Sol lafazanlığa büründürülerek sunulan bir "eleştiri" örneği üzerinde kısaca duralım: Kuruluş Savaşında bu savaşın önderliğini (yani kemalistleri) destekledi diye Şefik Hüsnü eleştiriliyor. "Ülke işgal altında, düşman ordusu Ankara önlerine kadar ilerlemiş. Ya ne yapacaktı?" diye soruluyor. Bunun karşılığı:

"Proletaryayı örgütleyip devrim yolundan iktidara yürüyecekti!"

O yıllarda proletarya dediğin onbeş bilemedin yirmi bin kişi. Onlar da İstanbul'da, İzmir'de işgal altında. Başta Lenin'in Sovyetler Birliği, bütün dünya proletaryası Kurtuluş savaşını fiilen destekliyor. Sen Batı, Doğu ve Güney cephelerinde verilen savaşta yerini almazsan hangi proleter seni ciddiye alır?

Ülke, bugün de gene, daha inceltilmiş de olsa emperyalizmin göz açtırmaz sultası altındadır. Ülke toprakları üzerinde kardeş bir halk özgürlük savaşı yürütmektedir. On milyonluk Türkiye işçi sınıfı bugün hem objektif hem de sübjektif koşulları bakımından devrimci tutuma daha yakın, daha üst bir gelişmişlik düzeyindedir. Sınıf sömürüsü daha büyük boyutlara varmıştır, dolayısıyla daha belirgindir. Yolsuzluk, kanunsuzluk ayyuka çıkmıştır. Ekonomi büyük bir batağa saplanmıştır. Yönetenler yönetemez durumdadırlar, vb. vb. Eee sen ne duruyorsun, o yapamamış, sen yap! Hadisene!

Bir şey yapacağı yok, niyeti de yok zaten. Gene de "o yapamadı ben yaparım"a getiriyor. Önüne gelene kara çalmak, böylelikle kendi grubuna üstünlük sağladığına inanmak sallığı bir yana, bölücülüktür bu, kitleleri aldatmaktır. Devrimci hareketi tarihi geçmişinden koparmaktır. Köksüz bırakmaktır. Eksiğiyle fazlasıyla namuslu bir geleneğin sürdürücüsü olmak bilincinden yoksun bırakmaktır. Sağlıksız, kısır bir tohum saçmaktır toprağa. Bu yüzden de hareketi kısırlaştırmak çok daha kolay yutulur bir lokma haline getirmektir. Nitekim sonucu, meyvaları ortada. Türkiye solunun halini görüyoruz.

Eleştirilmeyecek mi? Elbette ki eleştirilecek. Ama başkalarına da geçirmek istediğimiz olumsuz duygularımıza teorik kılıf giydirmek için değil. Anın görevlerinin altından kalkamayıp da kendini ertelenemez bir biçimde koyan proleter devrimci hareketin güçlü birliğini yaratma sorununa -hangi nedenlerle olursa olsun- yan çizmenin bahanesi olarak da değil. Lenin de sağındakileri ve de solundakileri acımasızca eleştirdi diyerek ona öykünenler var deniyor. Sadece otur-

duğun yerde boyundan büyük atıp tutmalarla Lenin olunmaz. Lenin hareket içindeyken eleştirmiştir. Önündeki engelleri eleştirmiştir. Yanlış yolda olanları yıkmak için değil doğruya kazanmak için eleştirmiştir. En ufak doğruları, kahramanlıkları övmesini de bilmiştir. Yoksa devrimci mirası inkar etmek, kitleleri devrimci gelenekten, devrimci mirasın güç ve inanç verici onurundan koparmak için değil. O, 18. yüzyıl burjuva devrimcilerinin bile ilerici ve yenilikçi atılımlarına, özverilerine ve cesaretlerine coşkulu övgüler düzmüştür.

Hayrettin

Özel yaşam kapsamına giren konuları ilke olarak fazla kurcalamadım. Birçoğunu unuttum da tabii. Ama Hayrettin'in geldiği günü iyi anımsıyorum. O gün Mihri'nin annesi gelecekti Ankara'dan. Bebek de bugün yarın bekleniyordu. Hastaneye gidersem ev temiz kalsın düşüncesiyle büyük bir temizliğe giriştim. Nisan ayı idi üstelik, bahar temizliği de gerekliydi elbette. Oysa daha sabahtan hafif tertip sancılarım vardı. Ama, bir gayret, bütün gün uğraşıp durdum. Süpürdüm sildim. Mihri kızkardeşime telefon edip beni yoklamasını söylemiş. Öğleden sonra o geldiğinde artık hastaneye gitmem gerektiğini düşünmeye(!) başlamıştım. Hemen hemen zor yetiştik Zeynep Kamil hastanesine Arnavutköy'den! Hastanede fazla beklemem gerekmedi. Akşam üstü geldi Hayrettin, 50 cm'lik, 4500 gramlık bir bebekti, kocaman.

Hayrettin'in doğumu ile eve bağlanmıştım. Daha Laleli'de olduğumuz sırada her gün polis karakolunda boy gösterip deftere imza atma biçimindeki uygulama benim için de başlamıştı. Kazara unutuversen inzibat eri kapıya dayanıyordu. Neden polis değil de asker yollanırdı anlamazdım. Hayrettin hastaneden eve geldikten sonra ilk kez, ancak birkaç günlük iken, karakola gitmek üzere sokağa çıktı. Kar, yağmur, fırtına bu gezintiyi her gün yapmak zorundaydık. Ama anne olmak benim için o kadar büyük bir mutluluktu ki, hiçbir güçlüğe aldırmıyordum.

Hayrettin'i bir çocuk arabası içinde bahçede uyuturdum hep. Havalar soğuduktan sonra da. Bir pazar günü gene bahçede uyuyordu Hayrettin. Üstümüzdeki katın balkonu bize sundurma oluyor, çocuğu yağmurdan koruyordu.

- Hayrettin'e bir göz atar mısın?

demiştim Mihri'ye. Benim mutfakta işim vardı. Gitti ve geri geldi.

- Hayrettin arabasında yok. Ama orada babaç bir kedi yalanıp duruyor, demez mi!

Bir ananın dili varır mı böyle bir şey demeye? Belki de kediyi gördüğünde duyduğu endişeyi böyle dile getiriyordu? Mihri Belli'nin şakalarına alışmak epey zaman alacağa benziyordu.

Kişiliğimin oluştuğu yıllarda, yaşamımın bende en derin izler bırakan döneminde kendimi hep Sevim Tarı bilmiştim. Evlendikten sonra "Belli" olmak çok ters geliyordu bana. Bir hayli tartışmasını yaptık bu konunun Mihri ile. O bunu kişisel bir sorun yapıyordu. "Belli" adını taşımaktan şeref duymuyorsaymışım! Lafa bakın şimdi. Değiştirdim mi demek ki daha önceki adımla şeref duymuyorum, yahut daha az şeref duyuyorum. Saçma! Herkes kendi adıyla şeref duysa daha iyi değil mi? Daha bu tartışmayı bitirmeden Hayrettin'in adı çıktı bu kez. Hayrettin dedesinin adı idi. Mihri'nin adı da öyle. Ben, kendi hesabıma, babadan oğula, oğuldan toruna soy sürdürmeleri, torunu dedenin kişiliğine bağlamayı hep yadırgamışımdır. Mihri'nin babasını hiç tanımadım. Tamsam sevecektim muhakkak. Elbette ki saygıdeğer bir adamdı. Ama benim küçücük bebeğimle koskoca dedesini bir araya getiremiyordum. İsim bu kadar önemli mi denecek. Önemli değil gerçekten. Zaten bizim Hayrettin zamanla "Hayrettin" oldu benim için. Dedesi ise bir Hayrettin bey olarak kaldı. Gene de uzun süre kendi küçücük bebeğime "Hayr-ul-din" demeye dilim varmadı. Bir sürü isimler taktım ona. Oğlanın adını Mehmet Hayrettin koyduk gerçi ama herkes Hayrettin derken inatlaşır gibi Mehmet demek de olmuyordu. 1961'de ikinci oğlum dünyaya geldiğinde, kayınvalidem ona babamın adını koymamı önermişti. Daha neler. Bir tane yetmiyormuş gibi. Bizim ailede hiç öyle bir gelenek yok. "Emre" dedik ona. İyi de ettik. Evet, asıl diyeceğim kendi adım. Baktım biri H. Belli, öteki E. Belli oluyor. Eşyanın bugünki durumuna göre bunu değiştirmenin olanağı hemen hemen yok gibi. Bir de babaları var. Üçe karşı bir ben, yalnız kalmak hoş olmuyor. Çaresiz... Belli'ye alıştırdım kendimi. Ama ilke olarak bu iş nasıl olmalı hala bilemiyorum. İnsanın adı şu ya da bu olmuş hiç önemli değil. Ama neden hep kadınlar adını değiştirecek? Kadın-erkek evlenince yeni bir ortak ad alsalar, o zaman da her yeni çekirdek aile yeni bir ad alacak ve epey karışıklık olacak. Yakınlar hepten birbirlerini kaybedecekler. O da anlamsız.

Sanıyorum gene 1959 sonbaharı sıralarındaydı, Zeki Baştımar'ın sürgüne gitmeden yurt dışına çıktığını duyduk. Pek sevinmemiştim

buna, anımsıyorum..Ama sonraki gelişmelere neden olabileceği de hiç aklıma gelmemişti doğrusu. Gittiği yerlerde itibar görebileceğine ihtimal bile vermemiştim. Günlerce kafamı işgal etmişti gene de. Önsezi deyin isterseniz. Mihri ise aldırmıyordu.

Eve bağlanmıştım dedim. Bu durumdan kurtulmanın çaresini gene annemlerle birlikte oturmakta bulduk. Anadolu yakasında Göztepe'de daha büyükçe bir daire tutarak iki evi oraya taşıdık. Geri gene annemlerle birlikte idik, ama bu kez evsahibi bizdik?! Üstelik ekonomik koşullarımız da iyileşmiş oluyordu. Ve ben de çalışma olanağına kavuşmuş oluyordum. Ne çare ki doktor olarak değil. Bizim davanın sanıklarından olup, erken tahliye olanlardan ve o arada geçen yıllar içinde reklamcılık girişimlerini bir hayli geliştirmiş olan Muzaffer Eren ve Oğuz Eren firmasına müdür olarak. Baştan iyi gitti. Muzaffer'le işten çok başka şeylerden söz ettiğimiz dedikodu ve dertleşme sohbetlerimiz olurdu, epey de vakit alırdı. Ama ben yaptığım işi bir türlü doğru dürüst benimseyemiyordum. Yani işe kendimden bir şeyler katamıyordum. Benim için anlamsız gibi geliyordu bana işim. Doktor olmak istiyordum, vb. Sonra araya başka şeyler de girdi.

27 Mayıs

27-28 Nisan olayları başladığında Erenlerde çalışıyordum. Demokrat Parti iktidarı Vatan Cephesi ve Tahkikat Komisyonu uygulaması ile ipin ucunu iyice kaçırmıştı. Tahkikat Komisyonu bir çeşit MacCarthy komisyonu gibi bir kuruldu. Bu kurul istediğini yani Demokrat Partinin muhalifi olan herkesi sorgulayabilecekti. DP'ye karşı olan bütün muhalefet susturulacaktı. Kurulun yaptırım yetkisi de vardı. On yıllık DP iktidarı bize demokrasiyi tattırmamıştı zaten. Şimdi artık hiçbir çatlak ses (?) istemiyordu. Tepkiler gecikmedi. Ankara ve İstanbul kaynıyordu. Özellikle gençlik, öğrenciler ayağa kalkmıştı. 28 Nisan günü heyecanlı bir haber tüm İstanbul'u dolandı: "Köprüyü açmışlar!" Emektar Galata Köprüsü ve sanıyorum Unkapanı Köprüsü Beyazıttan (Üniversite semtlerinden) inen insan selini durdurmak, Haliç'in karşı yakasına herhalde zengin mahallelere geçmesini engellemek için açılmıştı. Daha büyük kalabalık ve işçi semtleri olayların başladığı taraftaydı. Köprünün böyle kalabalıkların yolunu kesmek için açılışı sanıyorum ilk defa başvurulan bir uygulamaydı. Belki de kendi kışkırttıkları 6-7 Eylül Kıbrıs olaylarının tekrarından korkuyorlardı. Kalabalık Emniyet Müdürlüğüne yöneldi. Turan Emeksiz sanıyorum orada öldürüldü. Ve sanıyorum Cum-

hürriyet döneminde bu gösteri esnasında öldürülen ilk eylemciydi İstanbul'da.

Ve DP iktidarı ikinci kez sıkıyönetim ilan ediyordu. Namık Gedik (zamanın İçişleri Bakanı) İstanbul'a koştu. Üniversite öğrencilerinin elebaşlarını (?) ünlü Birinci Şubede bizzat sorguya çekti ve kendi tokatladıkları da oldu. O zaman, gençleri, muhalefette olan Halk Partisinin desteklediği ve yönlendirdiği çok söylendi. CHP'nin etkisi ve CHP gençliğinin katkısı büyüktü kuşkusuz. Ama 27 Mayıs'a öngelen gösteriler, birçok muhalif grubun katıldığı ve destek verdiği, gerek genel yönelimi ile gerekse istemleri ve eylem biçimi ile CHP'nin daha solunda bir hareket niteliği taşıyordu. Bununla birlikte, ne yazık ki, marksist-sosyalist solun ağırlığı belirgin, yönlendirici oldu denilemez. Sonradan şunun ya da bunun adına eylemlere sahip çıkanlar olmadı değil. Ama bunların gerçekçi iddialar olduklarını sanmıyorum. 27 Mayısçılar iktidara elkoyduklarında sol ayaklanmayı önlemek ve saptırmak için harekete geçtiklerini ileri sürenler de oldu. Bu da pek gerçekçi bir yorum gibi görünmüyordu bana kalırsa. Ama 27 mayısçılar araya girmeseydi ve halk Demokrat Parti ile ve sıkıyönetimi ile bir süre daha boğuşmak durumunda kalsaydı işler ne yönde gelişirdi bilemiyorum. Şimdi, yani sonradan, 12 Mart ve 12 Eylül bu konuda bir çıkarsama yapmak olanağı verebilir. Bir kere sol hazırlıklı değildi. Kitleler bu konuda deneyimli değildi. Hemen hemen tüm DP iktidarı dönemini hapiste geçiren tek sol muhalefet TKP henüz toparlanmaya bile vakit bulamamıştı. Mayıs ayı başında "sabıkalı komünistler" bu arada Mihri Belli Emniyet Müdürlüğüne çağırılarak sıkıyönetim sınırları dışına gönderilecekleri yolundaki emri tebellüğ ettiler. Yani emir kendilerine bildirildi. Ve "anlayışlı" davranarak gidecekleri ili seçmelerine izin verildi. Mihri, İzmir'e gidecekti.

27 Mayıs günü sabahı, Göztepe Tütüncü Mehmet Efendi Caddesindeki evimizde, her günki gibi işe gitmeye hazırlanıyorduk. Darbe yapıldığını ve sokağa çıkma yasağı konduğunu apartman komşularımız haber verdiler. Darbe, yani ordudan gelecek bir darbe beklemiyorduk. Cumhuriyet tarihinde geleneği kurulmamıştı henüz. DP Orduya hakim gibi görünüyordu. DP'nin bütün generalleri, bütün sıkıyönetim komutanları ile bu kadar kolay teslim olacağını tahmin edemezdik. Her şeye karşın halk desteğinden yoksun değildi DP. Orduya karşı ve karşın bir hareket ise sanıyorum o anki güçler dengesi ile düşünülebilecek, planlanabilecek bir şey değildi. Tedirgin bir bekleyiş vardı.

Evet, Demokrat Parti iktidarının uzaklaştırılması, o zaman bize göre, her şeye karşın olumlu bir olaydı. Özel bir neden de sıkıyönetim sınırları dışına gönderme (sürgün) işlemlerinin de durdurulmuş olmasıydı.

Darbe günü kısa bir süre sonra, kısa aralarla sürdürülen radyo anonsları başladı. Anlaşılacağı gibi Türkiye'de televizyon yayını yoktu henüz. Sonradan Alpaslan Türkeş'in sesi olduğunu öğrendiğimiz bir kısık, hımhım ses 27 mayısçıların ağzından "NATO'ya da CENTO'ya da bağlı" olduklarını yineleyip duruyordu. İlerde bu açıklamanın zorunlu olduğu savunulacaktı. Dünya ölçüsünde soğuk savaşın hükmünü sürdürdüğü yıllardı ve Türkiye Amerikan vesayetine iyice angaje olmuştu. Bir NATO daha doğrusu Amerikan müdahalesinden korkuluyordu! Gene de hiç hoş değildi. Darbecilerin eğilimleri konusunda bir kıstasdı bu elbette. Ne bekliyordun ki denecek. Beklemek beklememek ayrı bir konu. İstemek ayrı.

Asker-sivil aydın kesim, Üniversite gençliği, büyük kentlerin işçi kesimleri DP yönetiminden, anti-demokratik uygulamalardan, tahkikat komisyonlarından öyle bezgindi ki bu iktidara son veren 27 Mayıs hareketi geniş bir onay gördü. Hiç değilse büyük kentlerden öyle görünüyordu. Ancak şunu belirtmeliyim: ben basının (o zaman TV yok, radyo da devlet radyosu, medya demiyorum) bu kadar "giden ağam gelen paşam" geleneğine bağlı olduğunu kavramış değildim herhalde. DP'yi tutan gazeteler, gayretkeşlikle onun yağcılığını yapan gazeteciler elbette ki vardı, zaten daha önce hep var olmuştu. Hepsi birden hep bir ağızdan 27 Mayıs'a övgüler düzünce halkın eğilimlerini yansıttıklarını sanıyordum belki de. Bayram sevinci var gibiydi havada. Halk, yani DP iktidarına ve tahkikat komisyonlarına karşı çıkmış olan kesimler, DP iktidarını, kendi başlarına, sadece kitle gösterileri ile ve de kolayca alaşağı ettiklerini sanıyorlardı belki. Coşkunun bir nedeni de buydu kuşkusuz. İşin içinde bir silahlı müdahale olduğu, halk çoğunluğunun oylarıyla iktidar olmuş bir hükümetin zorla iktidardan alınmasının söz konusu olduğu, hiç değilse o dönemde, yani sıcağı sıcağına tartışılmıyordu. Yahut tartışılamıyordu. Kendi kendime hep "Bayarları, Menderesleri destekleyenler nerelere kayboldular!" diyordum. Bunu daha çok 27 Mayıs hareketinin özelliğine, Tahkikat komisyonlu DP iktidarının her ne kadar seçim hükümeti olsa da bir ölçüde "meşruiyetini" kendi gözünde de yitirmiş olmasına bağlıyordum. Sonra 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinin de belli bir kesimden can-ı gönülden onay gördüğünü ve büyük çoğunluğun,

darbeleri, sineye çekmek biçiminde de olsa, tepkisiz karşıladığını izleyecektik. Ve sayın hukukçularımızın darbelere ve komutanlarına meşruiyet kazandıran ne fetvalar verdiklerini ibretle görecektik. Devlet kültünün ve askeriyeye karşı emirerliği ruhunun toplumda bu kadar derinlere demir atmış olduğunu kavramak kolay olmuyor. Mendereslerin asılmasına bile ses çıkaran, yani kamuoyunu etkileyecek ölçüde ses çıkaran olmaması şaşılacak bir şeydi benim için. Silahı elinde tutan yahut kısacası güçlü olan haklı oluyor. Değişmez kural bu. Olayların yorumu, yani tarih yazma da güçlü olana göre, onun açısından yapılıyor elbette.

DP'liler Marmara'da İstanbul açıklarında Yassıada denilen küçücük bir adadaki askeri tesislere getirildiler. Orada tutuklu kaldılar ve mahkemeleri de orada görüldü. Mahkemenin savcısı ve hakimleri zamanın basınının yıldızları oldular.

Yassıada duruşmalarında bilinçli bir strateji, ideolojik bir bakış açısı aramak boşunaydı. Bürokrasi ahlakı ve toplumsal ahlak ile ilgili konulardı mahkemeyi en çok işgal eden. Ne emperyalizmin, ne ekonomik bir görüşün, ne ulusal gelir dağılımının tartışıldığı hemen hemen olmadı. Kore'ye ölüme gönderilen ülke gençlerinin hesabı da sorulmadı. Şimdiki gibi. Seviyesiz ve bilgisiz bir sorgulama kısa sürede utanç verici "bebek", "köpek" davalarıyla yozlaştı. DP iktidarının Anayasayı çiğnediği olgusu ara yerde kaynayıp gitti. İdamların gerekçesi de kamu vicdanında onay görmedi. Ne de olsa halkın büyük bir çoğunluğunun oylarıyla iktidara gelmiş bir hükümetin üç temsilcisinin idamı gibi çok önemli bir olayda basının gösterdiği ciddiyetsizlik tüyler ürperticidir bana göre.

27 Mayısçılar türdeş bir grup değildiler. Sonradan, yavaş yavaş, kimin görüş olarak nerede durduğu az-çok kamuoyuna aktarılınca bir araya gelebilmiş olmalarına şaşmışımdır. Ama toplumsal hareketler, daha önce de dediğim gibi, planlayıcılarının da, uygulayıcılarının da öngörmedikleri, amaçlamadıkları sonuçlara götürebilirler toplumu. 27 Mayısçıların, sonradan birkaçını şahsen de tanıdığım bir kesiminin iyi niyetinden, yurtseverliğinden o zaman olduğu gibi bugün de şüphe etmiyorum. 27 Mayıs eylemi, emir-komuta zinciri gözetilerek yapılmış, en tepedeki 3-4 kişilik kuvvet komutanları grubunun ülke yönetimine el koyma niteliğinde bir darbe hareketi değildi. En çok albaylar düzeyinde bir müdahaleydi. Çoğunluğuyla yeni kemalistler diyebileceğimiz bir gurubun Türkiye'de kemalist hareketle kurulmuş olan güçler dengesinin bozulmasına karşı, bu dengeyi yeniden kurma

amacını güdüyordu. Biz bunu "anti-kemalist karşı devrime dur deme hareketi" diye ifade ettik o zaman. Politik iktidarın daha gerici sınıflara doğru el değiştirme sürecini bir ölçüde duraksatmış ve geriletmiş bir hareket oldu 27 Mayısçıların hareketi. İstemleri, oldukça geniş bir ölçüde kitlelerin özellikle küçük burjuva aydın kesimlerin istemleriyle paralellikler içeriyordu. Temsili niteliği olan belli bir ideolojik plandan söz etmek pek yerinde olmaz sanıyorum. Ancak 27 mayıs hareketi, onu gerçekleştirenlerin niyetlerini aşarak Türk toplumuna bir demokrasiye ve sola açılış getirmiştir. 27 Mayısçılar bir Kurucu Meclis toplayıp oldukça ilerici bir Anayasa'nın hazırlanıp yasalaşmasına da olanak sağlamışlardır.

Dış dünyada ise, 60 yılında, Sovyetler Birliği'nin başı Krutçef "Barış içinde bir arada yaşama" ilkesini benimsediklerini dünyaya bildirmişti. 1955'de SBKP'nin Yirminci Kongresinde başlatılan destalinizasyon kampanyasının doğal sonucu idi bu. Bu kampanyaya hız verildi ve Batı'nın SSCB'de suçladığı ne kadar "kötülük(?)" varsa sosyalist görüşe göre kötülük olsun olmasın- hepsi Stalin'e yüklenmeye başlandı. Kaç kereler içimden Krutçef'e: "Peki sen neredeydin be adam!" demişimdir. O, bu soruyu, beni duymadan da, hiç kimsenin Stalin'e karşı gelmeye cesaret edemediği iddiası ile açıklıyordu.

Bilim dünyasında ve genel olarak sistemler arası yarışmada SSCB başı çeker görünüyordu. Uzay yarışması dünya kamuoyunun özellikle dikkatini çekiyordu. Uzaya gönderilen ilk insan Gagarin televizyonun gündemde olmadığı ülkemizde bile her eve girmişti. Hayrettin'in dilinden düşmüyordu... Soğuk savaşın rüzgarları melteme dönüşüyordu. Bir ara 1962 yılında ünlü Küba Krizi dolayısıyla hava kararıp şimşekler çakıyorduysa da 3. Dünya Savaşının eşiğinden geri dönülebiliyordu. Gene Bağlantısızlar Paktı o sıralarda kurulmuş ve iki sistem arasında bir denge unsuru olarak ağırlığını koymaya başlamıştı. Kurtuluş mücadeleleri Afrika'nın tarihini yeniden yazıyordu. Tüm emperyalist çabalara karşın sömürgelerin siyasi bağımsızlık elde etmeleri (dekolonizasyonlar) bir biri arkasından dünyanın siyasi haritasını değiştiriyordu. Latin Amerika kaynıyordu. Küba sosyalizm yoluna girmişti. Cezayir'in bağımsızlık savaşı zafere ulaşıyordu.

60-70 yıllarında toplumumuzda düşünce alanındaki hızlı gelişme, bir çok konunun tartışmaya açılması, yavaş yavaş eşyanın adının konmaya ve adıyla anılmaya başlaması, 27 Mayıs hareketinin toplumu sarsmış, silkelemiş olmasının yanında dünya konjonktürlerinin et-

kisiyle gerçekleşmiştir. 27 Mayıs toplumu politikleştirmiştir, böyle bir amacı olsun olmasın. 12 Mart ve 12 Eylül'de ise toplumu apolitik kılmak ve ahmaklaştırmak için bilinçli ve planlı bir çaba yürütülmüştür. Bu bakımdan da genel karakterleri askeri de olsa 27 Mayıs ile öteki iki 12'yi aynı sepete koymamak gerekir.

Türkiye nüfusunu oluşturan halkların ulusal kimliklerini demokratik bir anlayışla değerlendirmeleri 27 Mayıs'çılardan beklenemezdi. Eminim ki, çoğunlukla -yalnız Türkeş değil- buna karşı bir tutum içinde oldular. İşçi sınıfına ve genellikle sınıf kavramına karşı bilimsel bir tutumları olamazdı. 141. ve 142. maddeler gibi bir ayıbdan Türk Ceza Hukukunu temizlemeyi akıllarından bile geçirmediler. Bununla birlikte öngörülmeyen bir sonuç olarak Kürt ulusunun varlığından söz edilmeye de, "ulusal sorun"un ele alınmasına da gene 60'lı yılların ikinci yarısında başlanabilmiştir.

Egemen sınıflar 1961 Anayasası denilen 27 Mayıs Anayasasını asla hazmedemediler. Demirel'in sonraki dönemlerde 61 Anayasasından sürekli yakınması bu anayasayla iş görülemiyeceğini söylemesi ve bu yasayı yıpratmaya çalışması anımsanmaktadır kuşkusuz. Elbette ki 27 mayısçılar bu anayasayı kendi başlarına yapmadılar, ileri kamuoyundan ve aydınlardan yardım gördüler. Ama o yardıma da açık oldular. Ve sonra, bilindiği gibi, 12 Mart ve 12 Eylül bu yasanın üzerinden, egemen sınıfları ve güçleri rahatsız eden gerekli düzeltmeleri yapmak üzere silindir gibi geçtiler.

Kurucu Meclis kurulduğu, Anayasa çalışmaları başladığı zaman Mihri Belli de bir Anayasa tasarısı sunmuştu komisyona. Hazırlarken,

- Dikkate alacaklarını mı sanıyorsun? diyordum.

- Okurlar inşallah, ne kadar etkileyebilirsek!... görevimizdir, diyordu.

Ama gene de 27 Mayıs'ın da gadrine uğramaktan geri kalmadık ne yazık ki. Mihri Belli o 60 yılının eylül ayında gözaltına alındı ve tutuklandı. Başka üç beş kişi ile birlikte çıkarmaya niyetlendikleri "Yeni Yol" adındaki bir dergi daha matbaada iken toplanmış tüm ilgililer önce Sansaryan Han'ın hücrelerine, ardından Harbiye'nin "Kırk Odalar"ına sonra da o sıralarda pek ünlü olan Balmumcu cezaevine götürülmüşlerdi. Ortada fol yok yumurta yokken bu tutukluluk süresi tam yüz gün sürdü. Böylece bizim oğlan da daha bir buçuk yaşında cezaevi ziyaretlerine başlamış oldu.

Benim işim çok zorlaşmıştı. Daha önce işe Mihri ile birlikte gider, birlikte dönerdik. Öğle yemeklerinde de çok kez Mihri'nin bü-

rosunda, onun misafiri olarak keyif çatardım. Şimdi kendimi yapayalnız hissediyordum. Üstelik tercüme bürosunu iyi-kötü yürütmek işi de bana kalmıştı. Sabahları büroda çalışıyor, öğle tatilinde kapıdan Mihri'yi yokluyor, öteberi bırakıyor, öğleden sonra da kendi işimde çalışıyordum. Sabahları Mihri'nin tercüme bürosunda çalışma yüzünden kendi iş saatlerimde meydana gelen açığı doldurmak için de gece dokuza ona kadar çalışıyordum. İşin niteliği buna elveriyordu. Patronlarla birlikte eve dönerdik. Yakındı evlerimiz. O günlerde Asım Akşar ile aynı işyerinde olmamız benim için bir şanstı gerçekten. Mihri'nin tutukluluğu yüz gün sürmüştü o kez. "Yeni Yol" dergisi için yazdığı yayınlamaya fırsat bulunamadan toplanan Toprak Reformu konusundaki yazısından dolayı yargılanıyordu.

Savcıların her zaman başvurdukları gedikli "bilirkişiler"i vardır. Bilirkişilikleri savcıların "yakıştırması"dır çoğu. Zamanın ünlülerinden biri de Prof. Sahir Erman'dı, hatırlanacaktır. 141-142. maddelerin "ihlal" edildiğine dair raporlarının hemen hepsinin altında imzası vardı. Bu kez sanıkların istemi üzerine tayin edilen bilirkişiler biraz değişikti. Üç tane bilirkişi. Hem de duruşmaya kadar gelip görüş bildirdiler. Her devrin kendine göre 'özellikleri' (?) var. Sabri Esat Siyavuşgil ve bir başkası daha. Olumlu görüş bildirdiler. Siyavuşgil özellikle fransızcadan yaptığı başarılı çevirilerle, iyi Türkçesi ile tanınırdı. Birçok tiyatro oyununu dilimize kazandırmış bir aydındı. Anımsadığıma göre "Cyrano de Bergerac" çevirisi çok beğenilirdi. Efendi adamdı Siyavuşgil.

Evet tam da 31 Aralık günü Mihri'yi saldılar. O akşam için bizim evde yapılması planlanmış düğün şenliğimiz vardı zaten. N.Akşit'in kızkardeşi evleniyordu. Yaşam durmuyor, durmamalı da. Mihri'nin tahliyesi de çok denk geldi. Çifte şenlik oldu böylece.

27 Mayıs'ın sola karşı uygulamaları bu "Yeni Yol" dergisinin yasaklanması ile sınırlı değil kuşkusuz. Daha birçok akıl almaz takibat ve tutuklamalar var. Bir de üniversiteleri ilgilendiren, her nasılsa adı "solcu"ya çıkmış öğretim görevlilerinin bir Milli Birlik Komitesi (MBK) kararıyla görevden uzaklaştırıldıkları 147'ler olayı var. Nedense asker milleti üniversitelerle oynamayı pek sever. Şarlo'nun "Diktatör" adlı filminde yerküresi ile bir top gibi oynayışını anımsarım hep. Onlar da oynaya oynaya üniversite bırakmadılar. Ama gene de o zaman, yanılmıyorsam, 147'ler hakkındaki karar düzeltilmişti ve bunlar işlerine dönebilmişlerdi. Bununla birlikte bu insanların tasfiyesinde nasıl bir ölçüt kullanıldığı belli olmadı. Bu gibi çelişkili du-

rumlar, olasılıkla, 27 mayısçıların siyasal görüş bakımından türdeş bir grup oluşturmamalarından ileri geliyordu. Nitekim sonunda kendi aralarında da bir temizlik harekatı gerçekleştirdiler. 14'ler denen bir grubun MBK'indeki üyelikleri kaldırıldı ve bunlar etki alanından uzaklaştırıldılar.

Almanya'ya akın

60'lı yılların başı, ülkemiz halkı için bir başka çok önemli gelişmenin de başladığı yıllar oldu. Alman Mucizesi'nin dillerden düşmediği yıllardı. Gelişen Batı Alman sanayii işgücü ithaline gereksinim duyuyordu. Elbette ucuz işgücü olacaktı bu. Ve Alman işçisinin çalışmaya razı olmadığı alanlarda kullanılacaktı. Bizde de Almanya'ya akın başladı "altına hücum" gibi. Almanya'nın taşı toprağı altın kesilmişti sanki. İlk başlarda başvuruda bulunan ve karşılığında Almanya'da herhangi bir firmadan çağrı alan herkes gidiyordu Almanya'ya. Gerekli evrakın çevirilerinin yapılması dolayısıyla Mihri'nin tercüme bürosuna da iş düşüyordu. Sayfasını Noterlik tasdiki de içinde olmak üzere 15-20 liraya, sadece çevirileri 10 liraya yapıyorduk. Sonradan bu işin büyük çapta ticaretini yapan açıkgözler türedi, fakir fukaranın sırtından büyük vurgunlar vurdular. Nice insanlar, bu vurguncuların kendilerini Almanya'ya "göndermek" için istedikleri yüksek ücretleri ödeyebilmek uğruna köylerindeki tarlalarını, çoluk çocuklarının barınağı evlerini sattılar. Ne trajediler yaşandı! İktidarlar, resmi makamlar böyle bir olay yokmuş gibi davrandılar.

An geldi Alman makamları işçi sevki işini bizzat ele aldılar. Heyetler gönderildi Türkiye'ye. At seçer gibi, Alman sanayiinin sömürüsüne dayanacak, ikide bir hastalanıp Alman sosyal yardım ve sağlık kurumlarının, sigortaların başına yük olmayacak sağlam işçileri seçtiler. Bu arada dişlerini de bir güzel kontroldan geçirdiler. Diş tedavisi tüm Avrupa ülkelerinde en pahalı bakım oluyor.

Ben ta en başından bu işe karşı oldum. Türkiye'nin işgücü, yani insan ihraç etmesi ağırıma gidiyordu. Söyleniyordum hep, yapmayalım bu işi diye. Mihri de bu konuda duyarlıydı ama tam benim gibi düşünmüyordu. "Bırak gitsinler, köylülükten çıksınlar, sanayi işçisi olmayı, demokratik haklarını öğrensinler, adam olsunlar!" diyordu. İşin bu yanına daha çok önem veriyordu. Bu da yabana atılacak bir gerekçe değildi elbette. Ama gidenlerin geri gelip demokratik bir kamuoyu oluşturmada pek büyük katkıları olmadı ne yazık ki. Ne ki Alman burjuvazisi gibi Türkiye burjuvazisine yarar sağladılar işte. 30

yılı aşkın bir süredir Türkiye hükümetlerinin döviz açıklarında, ödemeler dengelerinde can kurtaran simidi gibi sarılınan bir kalem oldular. Ama kendileri büyük çoğunlukla kapitalist tüketim ekonomisinin cilalı oyuncaklarının çekiciliğinden başka ciddi ve anlamlı bir şey göremediler gittikleri ülkede.Ya da "gavurlarca" aşağılanmanın tepkisi olarak büsbütün kendi içlerine kapanarak Turkiye'de olduklarından da daha beter gerici akımların peşine takıldılar. Kültür geliştiremediler. Ne içe ve ne dışa kültür taşıyabildiler. Gerici akımların etkisine konu olmalarının ardında tabii ki T.C. hükümetlerinin, bu muazzam kitlenin Batı'nın burjuva demokrasileri ile bile temasa gelmesini ve kendilerinden hesap sorma olasılığını içlerine sindiremeyip onları elçilikleriyle, ataşelikleriyle, daha başka kurumlarıyla ve özellikle koca bir din adamları ordusuyla kıskaç altına almaları yatar. Alamanyacılara ve öteki Avrupa ülkelerinde çalışan bu vatandaşlarımıza doğru dürüst ilkel hizmetler bile götürülmemiştir. Hiçbir sorunları ile ciddi bir biçimde ilgilenilmemiş ve hatta yabancılar yanında onlara sahip çıkılmamıştır. Ve onlar gereksindikleri sosyal dayanışmayı ve hizmeti çağdışı düşüncelerin taşıyıcısı kurumlarda aramak zorunda bırakılmışlardır.

Emre

Emre'nin doğumuna yakın işten ayrılmak zorunda kaldım. Biz Belli'ler gene Göztepe civarında başka bir eve taşınmıştık. Mihri Belli, hep, o anda bulunmadığı bir yerde daha mutlu olacağını sanmıştır. Evet, kapının önüne de bir doktor tabelası koyduk. İki oğlanla boğuşurken bir hasta geliverecek diye ödümün patladığı anlar da olurdu. Pek korkacak bir durum yoktu ya, hastalar kuyrukta beklemiyorlardı. Uzman olmayan mahalle doktoruna kim bakar İstanbul gibi yerde. Bir ayağın ünlü hastanelerden birinde olacak ki bir şeye benzesin.

Çok zor geçiniyorduk. Tek portakalı çocuklara paylaştırdığımız günler olurdu. Şimdi düşünüyorum da: Çok sonraları hasta protokol defterini şöyle bir karıştırmıştım ne kazanmışım diye. Meslekdaşlar görmesin!... Adam gibi ücret koyamıyordum. Ücret adam gibi olmayınca hasta da adam yerine koymuyor doktoru, tuhaf değil mi? İlle ümüğüne bineceksin. "Parayı yarın getirsem!" deyip de bir daha hiç görünmeyenleri bilirim. Ne yapsın adam? Bugün yarın der, eli yetmez, zamanla alışır, sonra da unutur gider. "İyi kadındır, aldırmaz!" der üstelik. Eh, doktorlar da hep zengin olurlar canım, onun parasına muhtaç değil ya! Kendimi biraz kullanılmış hissetsem de kız-

mıyordum. İyi-kötü yaşıyorduk işte. "Daha çok kötü" diye düzeltiyor Mihri Belli. Ailelerimizin öteki kollarının, analarımızın bizden varlıklı olması zaman zaman önemli destek sağlıyordu üst-baş konusunda vb. Ama hep daha çok ikram edilendik. Hep manen olsun borçlu durumdaydık. Yıpratıcı bir şey. Çok yıpratıcı. Beri yandan altta kalmamak (!?) ayrıca belli bir yaşam düzeyini de korumak, "kan kusup kızılcık hoşafı yedim" demek zorundaydık. "Yoksul akraba"yı oynamak olamazdı. Bu, işi daha da zorlaştırıyordu. Gene de kendime hiç acımadım. Çocuklar bana öyle mutluluk veriyordu ki özel yaşamımla ilgili hiçbir şeyi yakınacak önemde saymıyordum.

Emre'den söz açılınca Emre'nin de ilk karakol ziyaretinden söz etmemek olmaz. Aslında karakol ziyareti de denemez onunkine. Daha yüksek katlara çıktık onunla. 1963 yılıydı. Emre ancak bir buçuk yaşındaydı. Talat Aydemir olayı bilinir. Olay 22 Mayıs tarihindeydi herhalde. O günlerde, sanıyorum bir pazar günü, günlük güneşlik bir sabah erkenden Birinci Şubenin memurları evimizi aramaya geldiler. İzmir'den gelen Halil Berktay da bizde misafirdi o gece, çocuktu daha. Arayıp tarama uzayınca ben oğlanları alıp yatak odamıza çekildim. Hiç de üstüme almıyordum doğrusu memurların ziyaretini, ama olasılıkla Mihri'yi götüreceklerini düşünüyordum. Bir süre sonra Mihri kapıdan başını uzatıp

Haydi hazırlan" deyince,

- Ben de mi?

diye sormuştum hayretle. Sonra da çok utanmıştım bu sorumdan. Ama hayret etmekte haksız da değildim gerçekten. Ortada fol yoktu yumurta yoktu. Gene de maaile gidiyorduk işte. Emre'yi de yanıma aldım. Hayrettin'i yakında oturan anneannesine yolladık. Oraya her zaman sevinerek giderdi. Nene ile pek dosttular, tabii annemle de. Bizimle sıkılır, üzülür diye düşünmüştüm. Yoksa onu da alacaktım. Emre henüz anlamıyordu neler olup bittiğini. Kapıda memurun biri sordu:

- Bu nereye gidiyor?

- Bizimle geliyor,

- Onu alamayız,

Onu alamazsanız beni de alamazsınız. Ne yapacağım, bacak kadar çocuğu yalnız mı bırakacağım?

Lafa bakın. Daha çok, istemeyeceklerini bildiğim için alıyorum Emre'yi. Hem niye bırakacağım ki? Çocuğu ne diye üzeceğim? Aile

hayatımızı da istedikleri gibi mi yönlendirecekler? Kısacası hep birlikte gidiyoruz. Gene Sansaryan Han'ın altıncı katına. Biraz değişiklikler yapılmış. Yenilenmiş arka bölümlerde bir yerde bekliyoruz biz ikimiz Emre ile. Mihri gene o eski hücresine 7 numaraya kapatılıyor. Reşat ağabey de orada. Kalabalık var, anlaşılıyor bu. Sonradan daha başkalarının da bu arada Rasih İleri'nin de o gün orada olduğunu ve bizim Emre'yi duyduğunu öğreniyoruz.

Talat Aydemir ve arkadaşları ile ilgili olarak sorgulanıyoruz. Talat Aydemir için "iyi şeyler" düşünüyorlar. besbelli. Bizi de onlara bağlamak istiyorlar. Bir taşla iki kuş vuracaklar. 6-7 Eylül 1955 olayları gibi bir senaryo hazırlanıyor. Ne denir? Şube müdürü bile

- Biz biliyoruz ilginiz olmadığını, ama yukarıya dinletemedik!

gibi bir şey söylüyor bana. Utanıyor biraz.

Ta 51-53'den anımsadığım genç memurlardan biri gıcık olsun diye soruyor:

- Diyabeti mi var oğlanın?

Çocuğu sık sık tuvalete götürmemden rahatsız olmuş beyefendi, öyle anlaşılıyor. Hem suçlu hem de güçlüler. Ayrıca söylemesi ayıp ama, Emre gibi herkesin sevdiği çok sevimli bir çocuğu hor görmesini, sevisizliğini müthiş yadırgıyorum.

Evet, sonunda salınıyoruz. Hem de o akşam. Sonradan dolaşan rivayete göre İsmet Paşa müdahale etmiş. "Askeri darbe girişimine komünistleri katmanın yanlış olduğunu; komünistler, orduyu ele geçirmişler, askeri darbe yaptırıyorlar imajının yaratılmamasını, yoksa rejimin yıkılacağını" ileri sürmüş ve tabii sözünü geçirmiş. Orduya komünizm bulaştırılmamış oluyor böylece! Ve böylece Emre de bu ilk ziyaretten anası ve babası ile birlikte evine dönebiliyor.

O gün biz bu olup bitenlerden habersizdik tabii. Ben hiç de telaşlanmıyordum. Oysa durum tüyler ürperticiymiş. Daha neler görecektik kimbilir!

Küçük Çekmece

Daha yoğun nüfuslu, daha gösterişsiz bir semtte hem çevremize hem de kendimize daha yararlı olma umuduyla 1964 baharında Küçük Çekmece'ye taşındık bu kez. Muayenehane ile ev birlikte idi gene. Her an hasta kabulüne ya da hasta ziyaretine hazır durumda olmak zorunluluğu yüzünden bir de yardımcı bulundurmamız gerekiyordu her zaman. Arada ev dışında kısa süreli geçiçi işler almama da olanak ve-

riyordu bu. Evden uzaklaşmak, yani yaşama katılmak iyi ve gerekli idi. Ama gene de bu uzaklaşma fazla uzasın istemezdim. İki küçücük varlığın, iki insanoğlunun günden güne büyüyüp serpilmesini izlemek, ve bu süreçte, onların adam gibi insan olmaları için senin uyanık ve sevecen katkına, yönlendirmene, sağlıklı ve doğru bir insan sevgisi aşılamana gerek olmasını gururla yaşamak az sey mi?

Biz Küçük Çekmece'ye taşınmadan önce Bozer-Akşit ailesi ile komşuyduk hep, onlar da aynı semtte otururlardı. Dava arkadaşlığının dışında en yakın dostlarımız idiler. Akran olan çocuklarımız da o yaşlarda birlikte büyüdüler denebilir. Nuran şöyle demişti bir gün: "Yahu analık hakkı falan filan ne kadar büyük gürültü koparılır. Oysa ben çocukların insana verdikleri bu büyük mutlulukla bunu kat kat ödediklerini düşünüyorum" Doğruydu. Bana da öyle geliyordu. Ama yıllarla anaların hakkı da birikiyor. Nuran'ın sözlerini hep anımsamışımdır.

Demokratikleşme

27 Mayıs hareketi Türkiye toplumunu silkeledi, bir hareketlilik, bir yeni düşüncelere açılış getirdi, dedik. İşçi sınıfı da bu silkinmeden nasibini alacaktı elbette.

Bilindiği gibi 1946 yılında çok partili düzene geçilirken, işçi sınıfının siyasal örgütleri yanında ekonomik, mesleki örgütlenmeleri de pıtrak gibi boy vermişti. Ama kısa bir süre sonra 1946 yılı aralığında partiler gibi sendikal kuruluşlar da yasaklandı. İsmet Paşa'nın CHP'si hepsine darbeyi indirdi. Bir süre sonra da Amerika'dan sendika uzmanları getirildi. Amerika her işte, her konuda model oluşturuyordu artık bize ve birçok başka ülkeye. Bu uzmanların ve "hayırsever" görevlilerin yardımıyla Türk-İş kuruldu. Türkiye kamuoyu da sendika ve sendikacılık ne imiş öğrendi. Sanıyorum ilk Genel Başkan Seyfi Demirsoy'du. Seyfi Demirsoy ve Genel Sekreter Halil Tunç 20-25 yıl Türk-İş sendikacılığının asları olarak kalacaklar, darbe dönemlerinde bile yerlerini koruyacaklardı.

Evet, grev yasaklı sendikacılık, toplu sözleşmesiz sendikacılık tüm DP iktidarı döneminde de sürecekti. Ve buna çok partili düzene, demokrasiye geçiş denecekti.

DP iktidarına son veren 27 Mayıs hareketini izleyen demokratikleşme rüzgarına, gerçekten işçi sınıfının gür sesi de karışıyordu. Grev hakkı, toplu sözleşme hakkı istiyordu işçiler, her şeyden önce insanca yaşamak istiyordu, ekmek istiyordu. 1961 yılında

gerçekleştirilen Saraçhane mitingine yurdun dört bir yanından katılım olduğu, 200 000-300 000 işçi ve emekçinin yürüdüğü anlatılır. İşçi sınıfı, işçi sınıfsız demokrasi olamayacağını haykırıyordu yüreklerimizde coşkulu yankılar uyandırarak.

Bizler, 141. madde sabıkalıları, her türlü örgütsel siyasal etkinlikten yasaklanmış durumdaydık bilindiği gibi. Ama toplumda bir şeyler değişiyordu. Gene o yıllarda olacak bir açık oturuma katılmıştık. Daha önce pek alışılmamış olan bu gibi toplantılar, Kadıköy'deki Lozan klubünde yapılıyordu o sıralarda. O zamanın moda konularından "Toprak Reformu mu-Tarım Reformu mu?" üzerine tartışılıyordu. Aslında burjuvazinin yarattığı bir ikilemdi bu. Toprak reformunu tarım reformuna indirgemek söz konusuydu. İlhan Selçuk, Çetin Altan, Sait Barlas gibi zamanın ünlüleri ve daha başkaları konuşmacılar arasındaydılar. Yıllarca "fis-kos"a mecbur edilmiş halkımız için böyle şeylerin uluorta konuşulması alışılmadık, sevinç verici bir şeydi. Gerçi salon küçüktü, ama hıncahınç doluydu. Milli Emniyet örgütünün başı Şevki Mutlugil bile oradaydı. Bizzat gelmişti havayı koklamaya. Kamuoyuna yön veren kişilerdi konuşanlar o zaman, boş bırakılır mıydı! Toplantı dağılırken bir ara burun buruna geldik kendisiyle. Onunla da "Kabe"den tanışıyorduk her ne kadar bizim Nene'nin tanışları gibi olmasa da... Sesinde hınca dönüşmüş bir sitemle "Sevim hanım ektiğiniz tohumları biçiyorsunuz şimdi!" demişti bana. Yanımda Mihri de vardı. Ama onu ıskaladı nedense.

Evet, o yıllarda başka bir anlamda da olsa biz de Şevki Mutlugil gibi düşünürdük. İlerici her hareket bizimdi, bizdendi, bizim safımızdaydı. Yollarımız bir yerde birleşiyordu. İnsanlığın her kazanımı bizi çoğaltıyordu. Mutlugil'in sözleri beni onurlandırmıştı aslında. Hakedip etmediğimi bilemem.

İşçiPartisi kuruluyor

1961 yılı başlarında bazı sendika liderlerinin bir parti kurmaya niyetlendikleri duyulmuştu. Tanımadığımız, bizimle dolaylı da olsa ilişiği olmayan kişilerdi kurucu olarak adları geçenler. Merak ediyordum. İşçi davası yoluna başkoymuş insanların deneyiminden, eğitiminden yararlanmak istenmez mi diyordum. Belli bir girişimi paralel bir çizgide olan çevreye duyurmamak, katkısını istememek o çevreyi dışlamak demektir. Bu dışlamanın da mantıklı ve haklı nedenleri olmak gerekir. Burjuva iktidarlarının yasak koyan yasaları meşru, geçerli engeller sayılamaz bu gibi durumlarda...

Bir eski arkadaşımız, Orhan Müstecaplıoğlu, TİP kurucuları ile temasta idi. Eskilerden olmasına karşın nedense ondan çekinmiyorlardı. Ona akıl danıştıkları oluyordu. Evet, TİP kurucuları, işçi hukukundan anlayan, güvenilir bir avukat önermesini istiyorlar O.Müstecaplıoğlu'ndan. O da istemi bize iletti. Kendilerine önerilen bu genç ve zeki arkadaş (Olcayto İlter) bir hafta sonraki görüşmemizde İşçi Partisi'nin Genel Sekreterliğine seçilmiş bulunuyordu. İşçi Partisi program gerekçesini M.Belli ile bizim Göztepe Tanzimat Sokaktaki evimizde birlikte hazırladılar. "Sendikacılar bir sürü sendika tüzüğü hazırlamışlardır, bırak TİP tüzüğünü kendileri yazsınlar." demişti M. Belli. Sanıyorum öyle oldu. Mehmet Ali Aybar ve Behice Boran henüz İşçi Partisi'ne katılmamışlardı. Yalnız sendikacılarla işler yürümüyordu TİP'de. Sosyalist aydınları işe karıştırmadan yürümeyeceği de belli oluyordu. Kurucular bunu anladılar ve bir lider arama işine giriştiler. Genel başkanlık konusunda, bizim arkadaşlar, öteki adı geçenler arasında M.A.Aybar'dan yana ağırlık koymuşuzdur. Reşat Fuat Baraner'in görüşü de o yöndeydi. Bundan sonra da tüm arkadaşlar gelişmeleri iyilikçi bir tutumla izledik ve destekledik. Şahsen bende yeni doğan bir kardeşe duyulan kayırmacılık duygusu egemendi. Doktorluk ve iki çocuk analığı derken benim katkım pek aktif olamıyordu. Hoş, bir süre sonra, aktifinden geçtik pasifini bile istemez olacaktı yeni TİP yönetimi. Her neyse bu konuyu ilerde yeniden ele alacağız herhalde.

Pekin - Moskova çatışması

Stalin'in ölümünden sonra SSCB'ni bir süre Malenkov yönetmişti. Sonra Bulganin ve Kruşçev ikilisi ile bir ortak yönetimi denediler. Bu ikilide Parti Sekreteri olan Kruşçev 1958'den sonra tek başına SSCB'nin lideri oldu. 1964 yılına kadar süren Kruşçev iktidarı döneminde tüm dünyayı ilgilendiren çok önemli olaylar yaşandı. Kruşçev alışılmış devlet adamlığına uymayan tavırları ile, kolhozcu kökenine uyan fizik yapısı, açıksözlülüğü ile, hatta bazan ağzına geleni söylemesi ile ve tabii politikası ile, ayrıca beklenmedik çıkışları ile dünya basınının baş sayfalarında kaldı yıllarca.

1956 yılında SSCB Komünist Partisinin 20. Kongresi yapılmıştı, hala sözü edilen o ünlü kongre. Kruşçev Parti Sekreteri idi o zaman. Stalin öleli henüz üç yıl olmuştu. Ve, Parti MK'nin Kongre'ye raporunu okuyan Parti Sekreteri Kruşçev, Stalin'in yanılgılarını, yanlışlarını ve "suçlarını" hiç de dostça olmayan bir dille Parti de-

legelerine açıklıyordu. Stalin'e dil uzatıldığı, uzatılabildiği bütün dünyada bomba gibi patlayan bir haberdi. Biz hapiste idik hala. Bu 20.Kongre raporu bizim partimizin eline geçtiğinde, arkadaşlarımız, Harbiye'den nakledildikleri Balmumcu Orhaniye cezaevinde yatıyorlardı. Rapor o zaman Türkçeye çevrildi ve tartışıldı. Önemli olan iki konu parti içi demokrasi ve sosyalist legalite o aşamada olumlu karşılandı ve kabul edildi. Parti içi demokrasinin o aşamada yanlış uygulanmasından doğabilecek olumsuzluklar, yani Parti'ye zaten doluşmuş olan Parti düşmanlarının siyasi etkinlik sağlamalarına yol açılması olasılıkları ve bunlara karşı ne gibi önlemler alındığı, yahut alınması gerektiği sanıyorum uzun boylu tartışılmadı. Yani böyle bir şeye olanak verilemiyeceği bir veri sayılıyordu. Ya da daha doğrusu bu demokrasinin böyle bir olumsuzluğa olanak verecek bir biçimde uygulanacağına ihtimal verilmedi. Kitlelerin aktif katılımı parti içi demokrasi hep özlenen şeylerdi. Ben kendi hesabıma Stalin'in katılığından hoşlanmıyordum. Çevresindekilerin kendisini putlaştırmalarına izin vermesine kızıyordum. Ama bu nedenle destalinizasyon yandaşı da olmadım hiçbir zaman. Zaten kötü giden bir şeyler varsa bunu yalnızca şu ya da bu kişiye yüklemek metafizik bir tutumdu. Bozukluklar kısmen geçiş hastalıkları, kısmen ilk örnek olmadan ileri gelen uygulama yanlışları, toplumun kendi iç özelliklerinden kaynaklanan olumsuzluklar olmalıydılar bana göre. Parti içi ve partiler arası demokrasi sorunların daha sağlıklı bir biçimde tartışılmasını ve daha etkin bir biçimde çözümlenmesini sağlayacaktır diye umuyordum. Bana kalırsa ne demokrasi ne de sosyalist legalite doğru dürüst uygulanmıştır. Kuşkusuz bunu şimdi söylüyorum. O zamanki Sovyet partisi hala Lenin'in partisiydi bizim için. Faşizmi temizleyen Sovyet toplumu esin kaynağımızdı. Gene de Sovyet sistemini tek ideal, örnek model olarak düşünmüyordum. Barış içinde bir arada yaşama konusunda bir takım kuşkularım vardı, ilkesini değilse bile bu tavrın dünya kamuoyuna açıklanışından sonraki Sovyet politikasını ve Kruşçev'i pek tutmuyordum. "Bu da nereden çıktı" der gibi bir duygum vardı hep ona karşı. Hatta kaba sabalığından dolayı mı beğenmiyorum yoksa diye vicdan azabı duyduğum bile oluyordu! Özeleştiri gayreti!

Evet, SBKP'nin Kongre'ye sunduğu Rapor'da açıklananlar, ilkten, kişi putlaştırma tavrının eleştirisi biçimindeydi. Sonradan öğrendik ki Stalin, despotlukla, diktatörlükle, kimsenin eleştiri ve önerisini dinlememekle, kolektif Parti yönetimine olanak tanımamakla,

savaş sırasında bile komutanları dinlememekle, yanlış kararlar vermekle (sanki savaş kaybedilmişti) ve zaferlerin tüm şan ve şerefini kendine maletmekle, kardeş partilere gerekli saygıyı göstermemekle vb. suçlanıyordu. Oysa, bildiğimiz kadarıyla, Stalin o zamana kadar, Sovyet halklarınca, tüm sosyalist ve kapitalist ülkeler komünist partilerince çok sevilen, güvenilen bir büyük devrimci, tüm demokrat ve ileri insanların saygı duyduğu büyük bir devlet adamı, dünyayı faşizmden kurtaran kahraman orduların başkomutanı olarak bilinirdi. Karizması olan bir liderdi. Kruşçev'in 20. Kongre Raporu tüm dünya için büyük bir şok oldu gerçekten. Hiç beklenmedik bir şeydi. İnanamıyordu insan. Ve düş kırıklığına uğruyordu.

Bir süre sonra New York Times 20. Kongrenin gizli oturumunda Kruşçef'in okuduğu iddia edilen bir ikinci raporu yayınladı. Bir devlet ve parti başkanına yaraşmayacak, çaresizlik içinde, akılalmaz, mahalle dedikodularını andırır konuşmalar yer alıyordu Kruşçev'e ait olduğu söylenen bu raporda. İnanılacak gibi değildi. Hala kesin olarak bilmiyorum aslı var mıydı bu gizli raporun. Ama "destalinazasyon" diye bilinen bir olay olduğu muhakkak. Evet, böylece "destalinizasyon" yani Stalin'i "Stalin" olmaktan çıkarma diyebileceğimiz akım başladı.

Daha önce de hep değindiğim gibi kişi putlaştırma olayı daha Stalin'in sağlığında bana ters geliyordu. Ama Stalin'in yanıbaşında yaşayıp da sabah akşam onu göklere çıkaranların (kesinlikle öyleydi) şimdi onu, öldükten sonra, böyle itibardan düşürmeye çalışmaları daha da ters, hatta küçüklük gibi geliyordu bana. Her devrimde kurunun yanında yaşlar da yanmıştır. "Her devrim kendi çocuklarını yer" de denilmiştir. Adı üstünde "Devrim" bir alt-üst oluştur. Birçok yanlışlıklar yapılabilir, yapılır da. Sovyet sosyalizminin kuruluşu sırasında da pek çok hatalar işlenmiş, birçok suçsuz insan cezalandırılmış, ya da birçok insan normal zamanlarda hak edeceğinden çok daha ağır bir şekilde cezalandırılmış olabilir. Aslında kendi insanlarınca ölüme gönderilmek, hatta sadece suçlanmak bile acıların en büyüğü olsa gerek. Mutlaka önlenmesi gerek. Bu konularda çok duyarlı olmak kural olmalı. S.B.'nde geçen bu olayların doğrusunu birinci elden hiçbir zaman öğrenemedik. Bildiklerimiz, ya da duyduklarımız genellikle Batı kaynaklarından gelmeydi. Bunları hep yarım kulakla dinlemek, belli bir kuşku ile karşılamak yerinde bir tavırdı, biz de öyle yaptık... Gene de ben her şeyin suçunu -işçi sınıfı ideolojisi ve demokrasisi açısından da suç varsa eğer- Stalin'e yüklemenin doğru olamayacağını

düşünüyorum. Koskoca Sovyetler Birliği Partisinin bir tek adamın (kim olursa olsun) sultası altında, katılmadığı hükümlere meşruiyet sağlayacağına, gereğine inanmadan cinayetlere alet olacağına inanmak istemiyorum. Anlaşılan o ki, Stalin'e yaranmak için bir sürü dolap çevrilmiş, ne yazık! Bence önemli olan bu çirkinlikti. Kruşçev ise şunu demek istiyordu: Stalin bizi mecbur etti. Stalin'in proletaryanın diktatörlüğü altında (isterse onun baştemsilcisi olsun) buna nasıl gücü yettiğine akıl erdiremiyordum. Burada yapısal bir suç görüyorum... Bir süre sonra esas hainin, bir emperyalist ajanı olan ve herkes hakkında düzmece raporlar hazırlayan Beria olduğunun "ortaya çıkarıldığı" iddia edildi. Ve Beria birçok cinayetin suçlusu olarak idam edildi.

Benim için bir o kadar daha şaşırtıcı olan Stalin'i olağanüstü yücelten Sovyet toplumunun bu destalinizasyon olayına, bizim dışarıdan görebildiğimiz kadarıyla büyük bir tepki göstererememiş oluşu. Korku mu? Öyleyse iddia edilen terör devam ediyordu ve Stalin'in şahsına ait değildi. Yahut da Sovyet toplumunun bazı olaylardan dolayı belli bir rahatsızlığı olduğu Kruşçev'in böyle bir açıklamayla bu hoşnutsuzluğu bir ölçüde yatıştırmaya çalıştığı düşünülebilir. Ama hoşnut ya da hoşnutsuz olanlar kimlerdi? Böyle bir ayrışma var mıydı hala bilmiyoruz. Ayrıca Sovyet Komünist Partisinin pek çok önde gelen isimleri ölüme gönderilecek kadar davadan sapmış mıydılar? O zaman devrimin nasıl gerçekleştirildiğini anlamak güç. Hala bilmiyoruz. Üzerinde düşünülecek bir konu daha 56'daki 20. Kongreden sonra Kruşçev'in 58 yılında tek yönetici olarak Sovyetler Birliğinin önderi seçilebilmesi. Yani destalinizasyon ona itibar kaybettirmedi. Demek ki SSCB Komünist Partisi yöneticileri "terk-i miras" etmek yani Stalin'in olumlu olumsuz tüm mirasını reddetmek istiyorlardı.

Ben destalinizasyonun soğuk savaşın zorunlu kıldığına inanılan Batı emperyalistlerine verilmiş bir ödün olduğunu düşünüyorum. Maksat sosyalist demokrasiyi geçerli kılmak olsaydı bunun başka ve daha doğru yolları bulunabilirdi, vardı.

1960'larda, Kruşçev ve SSCB Komünist Partisi, bu kez, "coexistence pacifique" yani "barış içinde bir arada yaşama" ilkesini ortaya attı. Daha doğrusu, daha önce Lenin, Stalin, Mao tarafından da ifade edilmiş olan sosyalist devletlerin kapitalist devletlerle barış içinde bir arada yaşamalarının mümkün olduğu tezini bir propaganda aracı gibi güncelleştirdiler. Lenin, bir ülkede sosyalizmin kurulabilirliğini ileri sürerken elbette ki bu iki sistemin bir arada -belli

bir süre için de olsa- yaşayabileceklerini varsayıyordu. Tarihi geçiş dönemleri de başka türlü açıklanamaz zaten. O 60'lı yıllarda coexistence pacifique Kruşçev'in adına büyük bir ün kazandırdı. Bu, Batılılara, sizin politik sisteminize bir diyeceğimiz yok, pekala barış içinde bir arada yaşayabiliriz anlamında ikinci bir rüşvet demek oluyordu. Bununla teminat veriliyordu, Batılıların korkulu rüyasını sona erdirmek için. "Devrim ihraç edilmiyecekti artık!" Bu, kendi ülkelerinde devrimci alt-üst oluşların korkulu beklentisiyle yaşayanların, sanıyorum özellikle sosyal-demokratların yüreğine su serpti. Sosyal demokratların ve de kendini sosyalist sanıp da kendi ülkelerinin burjuvalarının ve azgın emperyalizmin, kendi iktidarını, "eh artık ayıp oluyor, biraz da onlar yönetsin" diyerek kuzu kuzu sosyalistlere teslim edeceğini sananların, buna inanmak isteyenlerin yüreğine... Onlar inanadursunlar emperyalizm, en azından inanır görünmek istemedi. Manevradır, propagandadır, bizi uyutma çabasıdır diyerek Sovyetler Birliğine karşı suçlamalarını inanılmaz bir şekilde daha da arttırarak sürdürdü. Onlar yani emperyalistler saldırdıkca berikiler savunmaya geçtiler. Ama akla gelebilecek her konuda. Coexistence pacifique (barışçıl birarada yaşama) dillerinin pelesengi oldu. Sosyalist ülkeler bunu öylesine dillerine doladılar, öylesine pacifist (pasifist-barışçı) oldular ki giderek giderek passif (pasif-edilgin)liğe mahkum oldular.

Bazan insan bir tek cümleden on yılları kapsayacak öyle geniş bir anlam çıkarır ki, şaşılası bir şeydir gerçekten. Bir gün bizim davada yargılanmış, hüküm de giymiş, ama işleri oldukça yolunda giden bir arkadaş, hoşnut, rahatlamış olarak "şimdi artık barış içinde bir arada yaşama var" demişti ki bana. Hem de bunu ABD vesayeti altında bir ülkenin vatandaşı olarak söylüyordu. Birden aydınlandım. Gerçekten olayı, işin nereye kadar gidebileceğini çok iyi kavradım. Kimse kimseyi devrime, devrimciliğe zorlamasın demek istiyordu.

"Barış içinde bir arada yaşama" leninist ilkesine karşı mıydım? Hayır. Hele o soğuk savaş yıllarında. Bütün yaşamım boyunca beni en çok etkileyen olay 2. Dünya savaşı faciası ve tüm insanlığın bir nükler savaşa kurban edilmesi tehlikesi olmuştur. Sovyetler Birliği, emperyalizmin, böyle bir savaşı, hiç değilse kendi topraklarından uzakta başlatmakta uzun boylu tereddüt etmeyeceğini düşünüyordu haklı olarak. Buna ben de inanıyorum. Sovyetler Birliği'nin erken bir tarihte atom ve hidrojen bombalarını geliştirerek böyle bir tehlikeyi önlediğini de kabul ediyorum. Ve atom bombasının gizli formüllerini (eğer iddialar doğru ise, kendileri bu iddiaları kabul etmediler) Sov-

yetlere veren ve böylelikle sıcağı sıcağına bir üçüncü dünya savaşının patlak vermesini önleyen amerikalı karı-koca fizik bilginleri Rosenberg'lerin kahramanlığını, bu uğurda ölümü göze alışlarını çok takdir ediyorum. (Amerika ve Rusya müttefiktiler o zaman!?) Onlar idam edildiler, ama Amerika'nın, Sovyetler atom bombası yapmayı başarmadan önce bir an evvel saldırıya geçme ve komünizmin ülkesini yok etme planları da yarım kaldı o aşamada. Sonra başka "barış içinde planlar" geliştirdiler. Bunlar hikaye değil, en ağırbaşlı Amerikan dergi ve gazetelerinde yazılıp çizilen, hesapları hatta çığırtkanlığı yapılan şeylerdi. Buna karşılık Sovyetler bütün olanaklarıyla dünya barışını korumaya çalışıyorlardı. İnsanlığı bir nükleer silahlar savaşında yok olmaktan kurtarma sorumluluğunun sosyalizm gibi tüm insanlığın geleceğinin temsilcisi ve kurucusu bir düzenin ilk öncüsü olarak kendisine düştüğüne inanıyordu. Ve bu soğuk savaş döneminin tüm dış politikasını bu amaca yönelik bir biçimde planlıyordu. Ayrıca bunu büyük bir fedakarlık da sayıyordu. Bir bakıma öyleydi de. Ancak başlangıçta başka bir anlamda, sonra başka bir anlamda. Çünki giderek sadece bu 'barışçıllık-edilginlik' çemberinin içine hapsolacaktı Sovyetler Birliği. İnisiyatifi emperyalizme kaptıracaktı. Dünya çapındaki barış hareketi aygıtıyla dünyanın ilerici, demokrat aydınlarına seslenirken kullandığı dil yavaş yavaş onun kendi dili olmaya, onların değer yargılarını benimsemeye başlayacaktı. Dış dünyada kendine muhatap seçtiği kitlelere kendini beğendirmeyi iş edinecekti. Giderek kendi sloganlarından en fazla etkilenen gene kendisi olacaktı. Emperyalizmi barışçılaştırayım derken -belki de resmi dilinde çelişkiye düşmemek için (?)- ezilen kitlelere anti-emperyalist savaşımı öneremiyordu. Savaş sözü, emperyalist savaşlar yanında sınıf savaşını da, bağımsızlık savaşlarını da kapsar oldu. Böylece SSCB sınıf savaşımının, ezilen ülkelerin bağımsızlık savaşlarının daha az sözünü eder oluyordu. Ve itibar kaybediyordu, kan kaybeder gibi. Aslında çelişkiye düşmemeye, tutarlı olmaya da, bana kalırsa, gerektiğinden fazla önem verdiler. Daha doğrusu muhataplarını yanlış seçtiler. Kime karşı tutarlı olacaksın? En çok kime karşı sorumlu olacaksın? Dünya kamuoyu türdeş bir bütün değil ki. Eh, en çok kim gürültü koparıyorsa onun gönlünü hoş etmeye, ona dil dökmeye baktılar. En çok gürültü koparanların kim oldukları da belli.

Bunlar Sovyetler Birliği ile ilgili sorunların sadece bir yanı ve sadece emperyalist dünyaya açılan bir yanı.

*

Barış içinde bir arada yaşama uygulaması gelişirken sosyalist dünyada büyük bir bunalım patlak verdi. Sosyalist dünyanın iki büyük merkezi, Moskova ve Pekin, önce sadece dedikodusunu duyduğumuz kardeş partiler arası eleştirilerle, sonra dünya kamuoyuna açıklanan mektuplarla birbirlerine karşı devrimcilikten, doğru marksist politikadan uzaklaşma iddialarıyla ağır suçlamalarda bulundular.

Pekin ve Moskova'nın Türkçede de kitap halinde yayınlanan son mektup ve açıklamasını okursanız belli bir klasik ve doğru ilkeden yola çıkıp da nasıl yanlış bir sonuca, nasıl yanıltıcı bir vargıya varılabileceğinin ibret verici örnekleri ile karşılaşırsınız. Daha sonra bu "yöntem"e ülkemizde de çokça başvurulduğundan bu yöntemin daha başında esas sorumlularının kimler olduğunu bilmekte yarar vardır bence.

50'lerin sonu 60'ların başında önce yoldaşça ve yumuşak dilli eleştirilerle başlayan Çin-Sovyet uyuşmazlığı giderek düşmanlığa dönüştü 60'lı yılların ikinci yarısında. Böylece dünya sosyalist hareketinde de kamplaşma başlamış oluyordu.

Çin Komünist Partisi Merkez Komitesinin gönderilişinden kısa bir süre sonra çeşitli dillere çevirilip dünya kamuoyuna açıklanan 14 Haziran 1963 tarihli mektubuna kadar bu konuda fazla bir şey bilmiyorduk. Daha önce 1957 ve 1960 tarihlerinde komünist partileri toplantıları yapılmış, toplantı sonu belgeleri tüm partilerce ortaklaşa imzalanmıştı. 1956 tarihli kişi putlaştırmaya karşı (destalinizasyonu da kapsayan) akıma hiç değilse dünya kamuoyunun bildiği büyük bir tepki olmamıştı. Daha doğrusu, kişi putlaştırmaya en azından 50 li yılların sonlarında Çin KP de karşıydı. Sonraki gelişmelerden de anlaşılıyor ki bu ortaklaşa imzalanan 57 ve 60 belgelerini anlayış ve yorumlayışta daha başından ayrılıklar vardı. Peki bu ayrılıkların nedenleri neydi? Sanıyorum karşılıklı suçlamaların satır aralarında bu soruya tam, doyurucu, ilerideki gelişmeler de göz önüne alındığında yerine oturan anlamlı bir yanıt bulmak pek kolay değil.

Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin mektubu açıklandıktan sonra Akşitlerin evinde bir toplantı yapmış konuyu tartışmıştık. Gelmeye olanak bulan arkadaşlar hep oradaydı. Epçok, huzursuz, orta yerde volta atıp duran Erdoğan Berktay'ı anımsıyorum. Zor bir durumdu. Bunca yıllık Sovyetler Birliği'nin itibarını kökünden sarsan bu eleştirileri, hele o zamanlar, desteklemek bir haylı güçtü. Ama ben bu ilk toplu eleştiride, bir çok konuda Çin yöneticilerini haklı gibi görüyordum, karşı tarafı henüz dinlemeden. Özellikle sos-

yalist ülkeler arasındaki ilişkilerin, tam eşitliğe, toprak bütünlüğüne, egemenlik ve bağımsızlığa saygı, birbirlerinin içişlerine karışmama ilkelerine dayanması ve aynı zamanda proleter enternasyonalizmine uygun bir biçimde karşılıklı dayanışma ve karşılıklı yardım ilkelerine dayanması gerektiği konusunda... Çinliler de benim gibi, örneğin, kişi putlaştırmaya karşı olmakla birlikte tarihe mal olmuş önderlerin, Kruşçevçilerin yaptıkları gibi toptan karaya bulanmasına karşı idiler. Barış içinde birarada yaşanabileceği ilkesi gibi doğru bir ilke, belirttiğim gibi, barış histerine dönüşüp ters tepen bir silah oldu mu zararı ile yararını tartışmak gerekiyordu kuşkusuz.

Bugün Sovyetlerin ve Sosyalist denilen ülkelerin uğradıkları yıkıma bakarak Çin yöneticilerinin haklı oldukları ve bozuk gidişi gördükleri düşünülebilir. Başlangıçta gerçekten de öyleydi. Yahut o zaman bile ancak kısmen haklı idiler denebilir. Ama ne yazık ki, sonradan onlar da beni, tabii benim kendi anlayışıma göre, hayal kırıklığına uğrattılar. Eleştirilerinin çoğunun ilkesinde haklı bile olsalar gene de onlara tam not veremiyorum. Çünki eleştirileri yapıcı değil yıkıcıydı. Başkasını yıpratarak, yıkarak üste çıkmak, dünyanın ilerici, sosyalist kamuoyunun alkışlarını toplamak amacına yönelik büyük ülke şovenizminden kaynaklanan bir tutumdu. Ve onlar bu hastalıklı tavrı saflarımızda gelenekleştirdiler. Sosyalist dünyaya entrikacılığı soktular bence. Bizde de hala geçerli olan fraksiyonculuk tavrı.

Önce şunu alalım bakın: Çin yöneticileri her fırsatta emperyalistlerin ve gericilerin sosyalist kampı zayıflatmak, sosyalist ülkelerin bütünlüğünü bozmak için her yola başvurduklarını yineleyip durdular. Ama bu bütünlüğü koruma sorumluluğuna kesinlikle sahip çıkmadılar. Bu sorumluluk yalnızca Sovyetlere aitmiş gibi davrandılar. Ailelerde büyük kardeşin sonra gelen küçüğü (hele aynı cinsten iseler) kıskanması beklenir ve öyle olduğuna inanılır. Tersine büyüğü kıskanan ve onu her fırsatta gözden düşürmeye, suçlu çıkarmaya çalışan, çoğunlukla küçük kardeştir. Çin-Sovyet ilişkilerinde de Çinliler boyuna çelme takan küçük kardeş rolünü oynadılar. Durmadan hır çıkarmaya, suçlamak, sataşmak için bahane aramaya çalışan taraf oldular. Ötekiler de bahane yaratmakta pek tutuk davranmadılar doğrusu!

Bir ara, barış içinde bir arada yaşama belgisinin eleştirisinde öyle ileri gittiler, öyle çığırtkanca ve provokatif davrandılar ki savaş kışkırtıcılığı yaptıklarını düşünmemek olanaksızdı hemen hemen. Ama sonra, Sovyetler Birliği'ni emperyalizmin oyununa gelmekle suçlayan

ve benim burda kullandıklarımdan çok ağır sözler kullanan Çin yöneticileri Sovyetlerle arayı açınca emperyalist ülkelerle Sovyetler Birliği'nin hiçbir zaman olmadığı kadar "dost" ve sıkıfıkı oldular. Kissinger'lerin, Nixon'ların biri gidip biri geliyordu Çin'e. Dünya basınında yayınlanan, Mao ile ve zamanın Çin'inin Mao'dan sonra ikinci adamı Çu En Lai ile başbaşa fotoğraflarını unutmam. Neredeyse Amerikalılarla Sovyetler Birliği'ne karşı ittifak halinde görünüyor, hatta davranıyorlardı.. Bir Sovyet-Amerikan çatışmasına el oğuşturuyor, sanki "ABD şunların hakkından bir gelse!" diyorlardı. Eh bu tutumun teorik açıklaması da imdada yetişecekti elbette, birkaç yıllık bir gecikmeyle de olsa. Önce "üç dünya teorisini" ortaya attılar. Çin için "en büyük" ve en yakın tehlike Sovyetler Birliği oldu. Sonra iki "emperyalist" ülke arasındaki çelişkilerden sosyalist vatan çıkarına yararlanmayı keşfettiler Çin teorisyenleri. Bunun mantıklı sonucu da "Sovyet Sosyal Emperyalizmi" saptaması(?) oldu kuşkusuz. Dünyanın da buna inanmasını istediler. Eh inananlar oldu elbette. Hala "doğru dedik, iyi dedik" diyenler bile var. Ülkemizle ilgili çelişkilerin çözümlemesini de çarpıtan bu saptama pek çok genç insanın kafasını karıştırmıştır. Hiç bağışlamadım.

Sovyet yöneticilerinin bir yanda bir kıvılcım patlar da III. Dünya savaşının, daha doğrusu, bir nükleer savaşın ateşini tutuşturur diye sürekli bir kaygı içinde oldukları, sürekli ortalığı yatıştırmaya çalıştıkları, özellikle ezilen ülkelerin kurtuluş hareketlerini kışkırtır görünmekten özenle sakındıkları doğrudur. Son savaşta 20 milyon ölü vermiş, çok büyük acılara katlanmak zorunda kalmış bir halkın yöneticilerini savaşın nasıl büyük bir facia olduğunu bilerek savaş tehlikesini küçümsemedikleri, kışkırtıcı palavralarla meydan okuma tavrına girmedikleri için kınamak haksızlık olur zaten. Ama Sovyetler'in ilerici, anti-emperyalist kurtuluş hareketlerine, bağımsızlığına yeni kavuşmuş zorluklar içindeki ülkelere yardım etmedikleri doğru değildir. Küba'dan Vietnam'a, Mozambik'ten Angola'ya kadar bütün anti-emperyalist hareketler ve ülkeler -sözünü ettiğimiz Sovyetler'in kışkırtıcı olmamaya özel bir özen gösterdikleri bu dönemlerde bile- Sovyet halkının yardımlarıyla yaşamıştır. Sovyet halkının büyük özverisine saygı duymamak olanaksızdır. Çin yöneticileri buralara, daha çok Sovyet etkisini kırmak, politika planında Sovyet etkisiyle yarışmak üzere yardım göndermiştir.

Şimdi Sovyetler Birliği'nin bir süper güç olarak ortadan kalkışından sonra dünyada olanlara bakarsak, Körfez krizinden baş-

layarak dünyanın yeniden sömürgeleştirilmeye çalışıldığını görürüz. Emperyalizmin karşısındaki karşı-ağırlık, bence geçici olarak, yok olmuştur şimdi. Bunun etkileri hemen görüldü. Yeni Dünya Nizamı denen ABD sultası Sovyetler'in bir sosyalist ülke olarak varlığı ile birlikte kolay kolay yürütülemezdi diyorum ve Sovyet yöneticileri, perestroykaları ile, belki de, kendi halklarından çok ezilen dünyanın geri bıraktırılan halklarına ihanet ettiler diye ekliyorum. Onların, kurtulmak ve bir gün insanın insanı sömürmediği bir dünyada insan gibi yaşamak umutlarını da en azından bir süre için yıktılar. Az bir günah mı bu? Peki bu umudu ezilen ülkelerin kendi kurtuluş hareketlerinin başarısından başka diriltmeye talip olan bir dünya gücü yar mı şimdi? Sovyetler, dünya tarihinde, sömürgeciliğin ve emperyalizmin boyunduruğundan kurtulmak, yeni bir yaşam kurmak için savaşan bütün halklara ekonomi, bilim ve teknoloji geliştirmede kendileri gibi karşılık beklemeksizin yardım yapan başka bir ülkenin bulunmadığını ileri sürdüler hep; genellikle doğrudur. Ve o zaman bildiğimiz kadarıyla Sovyet halkı bunu seve seve yapmıştır. Bugün hala büyük çoğunluğun bu devrimci enternasyonalizm örneği özveriden gurur duymakta olduğuna inanmakla yanılmış olmam diye düşünüyorum.

*

Evet, Sosyalist Küba ABD'nin emriyle emperyalist ablukaya alınınca Çin de Küba'ya yardımı kesmişti. Ve de bunu Küba Sovyetler Birliği ile dost olduğu için yapmıştı. Ekim-Kasım 1962'de Küba krizi ya da Karaib Denizi Krizi denilen olayla dünya bir nükleer savaşın eşiğine geldiğinde Çinli yöneticiler, gene, bu fırsatı da Sovyetler'i itibardan düşürmek için kullanmakta duraksamadılar. Bilindiği gibi Küba, daha o zamandan ABD'den gelecek bir saldırı tehlikesiyle sürekli olarak karşı karşıya bulunuyordu. Amerikalılar, 1961'de Domuzlar Körfezi denilen kıyıdan Kuba'ya çıkartma harekatını tezgahlamışlardı. Çıkartma fiyasko ile sonuçlanmıştı. Sonradan öğrendiğimize göre bu saldırı Küba ile Sovyetler Birliği'ni adaya füze rampaları yerleştirmek konusunda anlaşmaya götürmüş. ABD keşif uçakları da bu rampaları saptamışlar. 1962'de Kuba'ya yardım malzemesi götüren bir Sovyet gemisinin daha Karaib denizine varmadan Amerikalılarca yolu kesildi. Küba krizi böylece patlak vermiş oldu. Amerikalılar, nükleer füze tehdidi ile Sovyet gemisinin geri dönmesini ve Küba'daki Sovyet yapısı füze rampalarının sökülmesini sağladılar. Oysa buna karşılık Amerikalıların Türkiye'de füze üsleri vardı. Bu, çıkacak bir nükleer savaşta Türkiye'nin vurulacak ilk hedeflerden biri

olması demekti. Küba'ya rampaların yerleştirilmesiyle bir denge kurulmuş oluyordu aslında. Şimdi Sovyetlerin geri çerkilmeleri üzücüydü elbette. Ama Çin yöneticileri Sovyetlerin geri çekilmesine karşı benim de duyduğum kızgınlığı dünya halkları yanında Sovyetler'in saygınlığını kırmak için kullandılar yalnız. Yardıma koşmadılar. Olumlu bir öneri, bir çözüm getirmediler. Destek verip arka çıkmadılar. Arka çıkma görevinde Sovyetlerin yerini almaya talip olmadılar örneğin. Denecek ki -haklı olarak- "görsün işte Sovyetler barış içinde birarada yaşamayı. Sen alttan aldığın sürece geçerli olan bir barış!" Evet Amerikan emperyalizmi Küba'yı yaşatmak istemiyordu. Ama Çin kendisi de buna bir çare getirmiyordu, dayanışmıyordu. Tam tersine Küba'yı afaroz ediyordu. Bugün bile daha önce hiç kimseye uygulanmayan sımsıkı bir abluka altında büyük güçlüklerle ayakta durmaya ve sosyalist onurunu korumaya çalışan Küba'ya Çin'den el uzatıldığını duymadık. Bugün dünya komünistlerinin medarı iftiharı Küba'nın komünistliği hala kabul görmüyor mu yoksa? Ve Çinli yöneticiler daha sonra, sosyalist bir devlet başkanı Allende'yi görevi başında öldürerek emekçi halklara karşı iktidarı ele geçiren darbeci general Pinochet ile, Latin Amerika'nın yüreği kan ağlayan tüm halklarının gözleri önünde dostluk ilişkileri kurdular...

Özetle, Sovyet yöneticileri de Çin'inkiler de büyük devlet şovenizminin kurbanı olarak sosyalist kampın liderliğini birbirlerine kaptırmamak için tüm dünyanın o zamana kadar, her şeye karşın, birlik, bütünlük gösteren, aynı heyecanları hep birlikte yaşayan, umutla aynı mutlu yarınlara yönelen devrimci ve sosyalist insanlarını kamplara böldüler. Sosyalist kampın bütünlüğünü parçaladılar ve her iki yönetici kliği de davaya ihanet ettiler. Sovyetler daha uzun deneyi olan, daha gelişmiş bir sosyalist ülke olarak, Çin, Mao gibi bir başkanı olmak dolayısıyla bu tuzağa düşmemeliydiler, bağışlamıyorum.

Ancak her iki kampın, varlığına hala yürekten inandığım gerçekten devrimci insanlarını, işçi ve emekçilerini bu talihsiz iktidar çekişmesinden ayrı tutmak istiyorum.

Bizler uzun süre bu bölünmeyi kabul etmek istemedik, eleştirdik, birliği savunduk. Bölünme bir olgu haline geldikten sonra da herhangi bir tarafa angaje olmayı yanlış bulduk. Bizim geleneğimizden gelen insanların, o tarihlerde de hala sosyalist kampın lideri sayılan Sovyetler Birliği'ne cephe almaları ve yılların dostu sınır komşumuz büyük bir devlete kışkırtıcı bir dille saldırmaları olanak dışıydı. Daha

sonraları da her iki tarafın da demagoji yaptığına ve her iki tarafın da bu büyük olumsuzluktan sorumlu olduğuna inanıyorduk. Onun için hiçbir kampın arabasına binmedik ve hiçbirinin düdüğünü öttürmedik. Hiçbir merkezi de marksist eleştirinin üzerinde tutmadık. Marksizm-leninizmin ilkelerini kendi aklımızı ve diyalektik yöntemi kullanarak, şablonculuktan uzak, günün koşullarına uygulamaya çalıştık. Ne Çin yöneticilerinin dogmacılığına ve metafizikçiliğine ne de Sovyet liderlerinin gerçekçilik sandıkları pragmatizme düşmek istemedik. Ve bu çekişmelerin en güncel olduğu o 60'lı yıllarda bu "büyükler"in politikalarına karşı ikisini de saygılı bir uzaklıkta tutan tutumumuza Ho Şi Minh tavrı dedik. Ben şahsen, bu vesileyle Ho Şi Minh'e bir kez daha saygı göstermekten her zaman onur duymuşumdur.

Çinliler daha eski bir uygarlığın zengin kültür mirasına sahip bir halk olarak, Sovyetler'inkinden çok daha çetin bir devrimci savaş sonunda iktidara gelmiş bir devrimci halk olarak, özellikle Stalin'in ölümünden sonra sosyalist dünyanın en büyük bilge lideri Mao'nun ülkesi olarak sosyalist kampın sözcüsü ve yönlendiricisi olmayı en çok kendilerine yakıştırıyorlardı. Sovyetler ise ilk sosyalist ülke olarak, faşizme karşı çok büyük fedakarlıklarla mücadele etmiş, sosyalizm doğrultusunda belli bir yol almış bir toplum olarak ve o zamana kadar sosyalist kampın önderi olarak bu konumlarını sürdürmek istiyorlardı.

Çin'in uzun yıllar Avrupa ve Japon emperyalistlerinin çizmeleri altında eziyet çekmiş bir Doğu ülkesi olması, onun yöneticilerinin, olaylara, dünyanın paylaşımlarına söz sahibi olarak katılmış bir Avrupa imparatorluğunu hemen hemen birkaç gün içinde devirip onun kalıntıları üzerinde yeryüzünde ilk kez sosyalist bir iktidar kuran bir komünist partisinin sosyalizmi artık kurduklarını sanan o günki yöneticilerinden biraz farklı bakmalarına neden oluyordu. Iki ülke arasında yapı farkları, nüfus bileşimi farkları vardı.

Örneğin Çin kendini Asyalı ve sarı ırktan, Sovyetleri (?- herhalde Rusları) Avrupalı ve beyaz olarak görüyordu. Onun için de, örneğin, Sovyetler'in Asya-Afrika ülkeleri toplantılarına, Bağlantısız Ülkeler toplantılarına katılmalarına karşı çıkıyordu. Bu komünist enternasyonalizmi ile bağdaşan bir tavır olmasa gerek. Ezilmiş ülke milliyetçiliği gibi yorumlanabilir.

*

Gene, modern dünyamızın yaşamında yer alan belli başlı çelişkilerin yorumunda ve sıralanışında da bu iki "büyükler" arasında biraz fark vardı. Aslında kökünde sınıf mücadelesi yatan kapitalizm-

emperyalizm ile sosyalizm arasındaki çelişkiyi, uygulamada, gündelik politikada bloklar arasında bir çelişkiye hatta Amerikan emperyalizmi ile Sovyet sosyalizmi ve hatta ABD ile Sovyetler birliği yani iki süper güç arasındaki çelişkiye indirgeyen Sovyetler dünya olaylarına hep bu gözlükle bakar, sınıf ve sınıf mücadelesi perspektifini unutur olmuşlardı. Çin de Sovyetler'i eleştirirken yani Sovyetleri emperyalizm ile sosyalizm arasındaki çelişkiyi öne çıkararak mazlum ulusların sorunlarını ikincilleştirmekle suçlarken çok haklı olmakla birlikte ezilen halkların mücadelesini fazlaca öne çıkarmakla bazı yanlış yönelimler yaratarak tüm insanlığın ortak kampını bölmüş oluyordu. Gerçekte, geleceğin dünya devriminin bir parçası olan, kazanılmış sınıf savaşımlarının cephesi olan sosyalist kamp, kurtuluş mücadelesi veren anti-emperyalist kamp ve kapitalist ülkelerin işçi ve emekçilerinin sınıf savaşımı cephesi bir tek kamp oluşturur, yeryüzünün geleceğini hazırlayan, ayrı ayrı yönleri, aşamaları olsa da hep birlikte ayrılmaz bir bütün olmaları gerekir. Gerekiyordu. Ve bu bütünlük parçalanmıştır. Böyle olmasında emperyalistler kadar sosyalistlerin de ve kapitalist ülkelerin sınıf savaşımı ile yükümlü kitlelerinin ve onların temsilcisi partilerin de, ne yazık ki, günahı büyüktür. Somut koşullardan ve değişik gelişme aşamalarında bulunulmasından kaynaklanan bu gibi farklılıklar tartışma ve karşılıklı saygı ile giderilmeliydi. Farklı uygulamalar, "her devrim kendi yolunu izler" belgisi çerçevesi içinde görülmeli ve sorun yaratmamalı idi. Ancak ne var ki Sovyetler, daha önceden, belki de bu büyük ağabeyin deneylerinden yararlanmak isteyen "kardeş partilerin" işlerine karışmayı, ve örneğin kendisini Sovyet modeline uymak zorunda görmeyen Yugoslavya'yı, sonra da Sovyetler'e kafa tutan Arnavutluk'u afaroz etme gibi tavırlara alışmışlardı. Ve bu daha Stalin zamanında böyleydi. Aslında herkes, tüm devrimciler, tüm komünistler bu ilk sosyalist ülkeden gelen sinyallere son derece duyarlı idiler. Bunlara tam gönülle kulak kabartır, bu ülkenin denemedeki önceliğine saygı gösterir ve deneylerinden ders çıkartmak ister ayrıca da, aynı kampın insanı olmanın derin bilinci ile onunla dayanışmayı bir görev bilirlerdi. Hatta bunun birinci görev sayıldığı durumlar da olurdu. Ne var ki Sovyet yöneticileri zamanla bu durumu doğal ve vazgeçilmez hakları gibi görmeye, prestijlerinden yararlanarak öteki kardeş partilere her konuda zorunlu denebilecek bir dayatma ile ders ve talimat vermeye başladılar. Giderek iç işlerine de karıştılar. Üstelik işi askeri müdahaleye vardırdıkları da oldu. Çinlilerin Sovyetler'e karşı eleştirilerinde en haklı oldukları noktalardan biri budur bence. Ve Sovyetler biz çok öz-

verilerde bulunduk, biz her kesin yükünü taşıyor herkesin yardımına koşuyoruz, öyleyse bizim dediğimiz olur tutumuna girdiler. Örneğin her dedikleri olmayıp da Çin yöneticileri ile araları açılır açılmaz Çin halkına yardımcı diye gönderdikleri bütün teknisyenleri ve uzmanları geri çektiler. Beni en çok şaşırtan hatta utandıran olaylardan biri de budur. Şu da var ki bütün taraflar ötekinde suçladığı şeyi, belki, öteki o planı daha önceden kapmış(?) olduğu için biraz değişik bir planda, ona ya da bir başkasına karşı ama aynı şekilde yapmaktan geri durmuyordu. İlerde Çin yöneticileri de Sovyetlerinki kadar büyük yanlışlar (enternasyonalist ahlâka göre ayıplar) sergileyeceklerdi. Bu kadar basit!

Karşılıklı eleştirilerde daha öze dokunur, daha ciddi olanları da vardı kuşkusuz. Bunlardan biri proletarya diktatörlüğü sorunudur.

Proletarya diktatörlüğü bir iktidar bir devlet sorunudur. Yani devlet bir sınıfın egemenliğinin aygıtı olduğuna göre, sosyalizmde de devlet işçi sınıfının devleti olacağına göre kapitalizmdeki burjuva diktatörlüğüne karşılık sosyalizmde işçi sınıfı (proletarya) diktatörlüğü olacaktır. Burada kelimenin politik ekonomi bakımından anlamı ile kabaca bir yönetim rejimi anlamını birbirine karıştırmamak gerekir. Proletarya diktatörlüğü kesinlikle işçi sınıfı için ve işçi sınıfının bağlaşıkları için bir diktatörlük olamaz. Nasıl burjuvazinin diktatoryası emekçi sınıflara karşı ise proletaryanın diktatoryası da sadece karşıtı olan büyük mülk sahibi, kapital sahibi sınıfa karşıdır. Burjuvazinin üretim araçları mülkiyetini yeniden ele geçirme çabalarını önleyici anlamda, sermaye sömürüsüne yol açabilecek gelişmeleri engelleme anlamındadır.

Sosyalist düzende artı-değer yaratılmakta devam edecektir. Yani çalışanlar gene yarattıkları değerin eşdeğerinin altında bir ücret alacaklardır. Yaratılan artı değer, sağlık, eğitim, ulaşım, konut vb. gibi toplumun genel hizmetlerine harcanacaktır. Ve proletarya diktatörlüğü bu artıdeğerin toplumun gereksinimlerine göre düzenlenmesine ve artı-değer kazanımlarından tüm toplum üyelerinin eşit şekilde yararlanmasına, artı değerin herkesin emeğine göre eşit dağılımına da gözcülük edecektir. O halde demokrat olmak zorundadır. Kesinlikle kayırılma olmamalıdır. Burjuvazinin kesin diktatörlüğü olan burjuva parlamentarizmi kaba anlamda bir politik demokrasiyi kaldırdığına göre, halkın çok daha geniş kesiminin iktidarı olan proletarya diktatörlüğü çok daha üstün bir demokrasi olması gereken sosyalist de-

mokrasiyi neden kaldırmasın?

İşçi sınıfı iktidarının yeni olduğu dönemde, proletaryanın devrimci diktatörlüğü denen geçiş dönemini kaba anlamında da bir diktatörlük olarak anlamak ve koşullar gerektirdiğinde öyle uygulamak zorunlu olabilir. Sınıflı toplum olduğu sürece o sisteme sosyalizm diyebilmek için işçi sınıfının egemenliği şarttır. Burjuvazi kendi sınıfının egemenliğinin koşullarını yaratabiliyor ve belli bir denge demokrasisine karşın egemenliğini kimseyle paylaşmadan elinde tutabiliyor. Üretim araçlarından yoksun bırakılmış, mülksüzleştirilmiş bir burjuvaziye karşı işçi sınıfının iktidarını koruyamamış olması anlaşılır şey değildir. Bunun tek anlamı, bence, işçi sınıfının zaten iktarda olmamış olduğudur.

Ben o zaman yani Pekin-Moskova çelişkisi patlak verdiğinde Çinlilerin eleştirilerine hak vermekle birlikte daha Stalin zamanından Komünist Partisi'nin bütün çalışanların çıkarlarının temsilcisi olması düşüncesinin sınıf savaşımını dışlayan bir anlam kazanmış olacağına pek ihtimal vermiyordum. Çünki o zamanki bilgilerimize göre Sovyet'lerdeki eğitim sisteminde en çok beğendiğim şeylerden biri politik ideolojik eğitimin her kademede ciddiyetle yürütülmesiydi. Onların da bir bildikleri vardır diye düşünüyordum, düşünüyorduk.

Parti bir sınıf örgütüdür, sınıfın çıkarlarını savunur. Sınıf düşüncesinin doğmadan yokedildiği ülkemizde bile birbirinin aynı olan partiler hiç değilse başka başka çıkar gruplarının çıkarlarının takipçisidirler. Onun için proletarya ve öteki sınıflar olduğu sürece, dile getirilemeyen özlemler halinde de olsa üretim araçlarının kamusal mülkiyetine karşı görüşler var oldukça proletarya partisi olacaktır ve üyeleri kimler olursa olsun yalnız işçi ve emekçi sınıfların çıkarlarının, proletaryanın partisi olmalıdır. Çinliler elbette ki Sovyetlerde neler olup bittiğini daha iyi görebilecek durumda idiler. Sınıf mücadelesinin bitmemiş olduğunu söylemekte de haklı idiler. Sınıf savaşımı, şimdi daha iyi anlaşıldığı gibi, gerçekten de son bulmamıştı. Tersine komünist partisine, yani proletaryanın kendi partisinin içine taşınmıştı. Ama ben örneğin Çinlilerin söyledikleri gibi, proletarya partisinin sadece var oluşunu ve yalnız proletaryanın partisi olmasını deklase grupların, suçluların, eski düzeni geri getirmek isteyen eski düzen artığı unsurların temizlenmesinin bir garantisi sayamıyorum. Çünki bu unsurlar, uyanık olunmadığı takdirde, sosyalist ülkeler deneyinde de görüldüğü gibi, çeşitli maskeler altında partiyi dolduruyor ve partiyi gerçek sahiplerinden devralıyorlar. Sovyetlerde olan budur. Ve Sov-

yetlerde Parti içinde bu ve benzeri yolsuzluk ve yanlışlara iyi niyetle ve devrimci amaçlarla parmak basan namuslu insanlar da bozguncu ve hainlerin yanında çoğunluğuyla tasfiye edildiler herhalde. Çin'de de benzer durumlar meydana geldi. Çinliler bunu daha katı bir diktatörlük, daha yasakçı ve baskıcı bir rejimle önlemeyi öneriyorlardı daha o zamandan. Buna katılmıyorum. Herkesin ayıbının ortaya çıkabileceği bir açıklık şarttır. Büyük ustalar eleştiri-özeleştiriyi boşuna kurallaştırmadılar ve sadece iktidar mücadelesi veren bir hareket için önermediler. Anlaşılan o ki, gerçek ve en demokratik demokrasi diye öğrendiğimiz proleter demokrasisine işlerlik kazandırılamamış, partinin bir takım ayrıcalıkların sağlanabildiği bir yemlik biçiminde yozlaşmasına olanak verilmiş Sovyetlerde. İlk idealist devrimciler kuşağından sonra proletarya diktatörlüğü yöneticiler yönünden eleştirisizlik ve tabii özeleştirisizlik, körü körüne emri yerine getirme biçiminde anlaşılmış ve öyle uygulanmış

Stalin'e haksızlık etmek istemiyorum. Eski çarlık döneminden, sonra dışa karşı savaş döneminden ve de birçok cephede yürütülen iç savaş döneminden ve bir de faşizmin neden olduğu o büyük facia döneminden üstüste birikmiş pek çok güçlüklerle ve de pisliklerle uğraşmak zorunda kaldı o. Ama gene de bu eleştirisizliği, işçi sınıfının kendi davasına bağlılığına güvensizliği onun hanesine yazıyorum. Stalin'in elinde çok büyük olanaklar vardı. Sınıfa güvensizlik, kendisini kolay kolay ele vermeyen çok önemli ve tehlikeli bir hastalık.

Oysa bildiğim ve anımsadığım kadarıyla Çinli yöneticiler sosyalist demokrasiden söz etmiyordu, Stalin döneminde kişi putlaştırmadan başka bir yanlışlık görmüyorlardı. Demokrasiyi de daha çok komünist partiler arası eşitlik anlamına alıyorlardı diye düşünüyorum. Tam da o sıralarda talihsiz bir uygulamaya giriştiler Çinliler. Sanıyorum parti yönetici kadrolarının etkinliğinin azalması tehlikesi karşısında "Kültür Devrimi"ne başvurdular. Toplum birkaç yıl acımasız bir temizlik hareketiyle çalkandı. Zorunlu ve zorlamaya dayanan bir "özeleştiri" furyası, dışarıdan görüldüğü kadarıyla çılgın bir toplumsal histeriye dönüştü. Ben kendi hesabıma hep olumlu ögeler aradım durdum. Cezayir'deki, daha çok Sovyet ekolünden Fransız komünisti arkadaşlarım Kültür devrimine dudak büktükçe, örneğin "Başkan Mao'nun yüce yolgöstericiliği ile büyük ölçülere yükseltilen kavun/karpuz üretimini" alaya aldıkça kızıyordum. Tuzukuru Avrupalı "şımarıklığına" içerliyorum. İleride uzak sonuçlarını öğreniriz elbette diye umuyordum. Pek bir şey öğrenemedim. Ne ki hiçbir şey

tümden yanlış ya da kötü olamaz kuşkusuz. Bildiğimiz ölçüde aşırılığa kaçılmasaydı, o kadar bağışlamasız olunmasaydı sosyalist düzen için daha yararlı sonuçlar alınabilecekti pekala. Düşünce olarak pek yanlış gelmiyordu bana. Ama bu gibi konularda, özellikle kültüre ilişkin düzenlemelerde tepeden inmecilik sağlıklı olmuyor, örnekleri çok. O zamandan bu yana Çin'de de birçok şeyin değiştiğini görüyoruz. Onlar da hala daha iyi yolları arıyorlar. Geri bıraktırılmış milyar nüfuslu bir toplumu yeniden yaratmak, gelişmiş sosyalist bir ekonomi kurmak kolay değil.

Bir de şu var, bugün sosyalizm iflas etti, komünizm yıkıldı diye histerik çığlıklar atanlar, bir buçuk milyar nüfuslu koskoca bir sosyalist ülkenin varlığını ve bu dev ülkenin 40 yıl içinde her anlamda geri kalmışlıktan, sefaletten ve bağımlılıktan kurtularak büyük bir ekonomik büyüme ve gelişme gösterdiğini neden kaale almıyorlar acaba?

Ve üst kademe yöneticilerin ihanetinden sonra halkların ancak kendilerini toparlamaya başladıklarını, gerek eski Sovyet ülkelerinde gerekse öteki sosyalist ülkelerde sosyalist düzene geri dönüş özlemlerinin sürekli ağırlık kazandığını neden görmezden geliyorlar?

Bütün bu gelişmeler işçilerin, büyük emekçi kitlelerinin sosyalizmden başka bir seçenekleri olmadığını gösteriyor.

CEZAYİR

Doktor olmak

Biz hapisten salındığımızda, ellilerin sonu altmışların başı, Türkiye, insanların politik ilgi ve tepkileri bakımından daha sonraki dönemlerde olduğu gibi değildi. Resmi ideoloji ve soğuk savaşın tırmanmasına ayak uyduran propaganda bir yana, yıllarca kemalizmle eğitilmiş, endoktrine edilmiş ve demokrasiyi hiç yaşamamış toplumun kendiliğinden gelme tutumunda da bir anlayışsızlık, hatta, bazı kesimlerde bize karşı düşmanlık yaygındı. Millet bize selam vermeye bile korkardı. Ya da cahilliğinden, sınıf çıkarları solda olanlar arasında bile bize düşman olmayı "ulusal" görev sayanlar azınlıkta değildi. Öğrenciliğimizde ilgime çanak tutan birkaç sınıf arkadaşımın bırakın selam vermeyi, hain bakışları ile beni neredeyse tehdide yeltendiği bile olmuştu. Bu düşmanlık gösterileri komik ya da traji-komik de olsa bizi "kimseye asla ilk olarak merhaba dememe" tutumunu huy edinmeye götürdü. Günlük yaşamda özellikle iş edinip bizi arayıp bulanların merhabalarına "Merhaba" diyorduk sadece. Elbette ki yeni çevreler arayışı içindeydi herkes. Ancak etrafımızdaki tecrit çemberini kırmak da kolay değildi o yıllarda. Gene de oldukça geniş bir sempatizan çevremiz ve etki alanımız vardı.

Ne yazık ki bu arada bir çok arkadaşımızı da yitirmiştik. Başta Dr. Şefik Hüsnü Değmer. Örneğin Kemal Ergin arkadaşımız tahliyeyi bile yaşayamadı. Edirne cezaevinde top oynarken öldü. Ferit Teksoy'u da onlardan bir iki yıl sonra kaybettik.

Ben de henüz kendimi toparlayamamıştım. Durmadan politik kişiliğimi sorguluyordum. Öğrenciliğim zamanında tam not alamadığımda olduğu gibi bir doyumsuzluk, bir rahatsızlık vardı bende. Kendimi daha önceleri görmeye alışmış olduğum yerde göremiyordum. Hakkımdaki dedikodulara gerçekten de önem vermiyordum ama bir yerlerden üzerime bir şeyler sıçramış gibi geliyordu bana ya da eksilmiş gibi hissesiyordum kendimi. Bu beni çekingenliğe dolayısıyla zoraki bir pasifliğe itiyordu. Ayrıca yeniden toparlanma ve örgütlenme çalışmalarının benim dışımda ama gerektiği gibi geliştiğini sanıyordum. Biraz fazla iyimsermişim galiba.

Beri yandan pratiksizlik yüzünden doktor olma yani kendimi doktor olarak algılama yeteneğimi de nerede ise yitirmiştim. Doktor olarak normalde herkesin geçtiği gibi, kısa da olsa bir çıraklık döneminden geçmemin zorunlu olduğunu sanıyor ama buna olanak bulamıyordum. Bizi kimse istemiyordu. Ciddi bir meslek çalışması yapamamak, hiç değilse ilk başlarda ev kadınlığına mahkum olmak beni çok hırpalamıştı. Diyebilirim ki karakterimi bile biraz değiştirmişti. Maddi olanaklarımız yeterli olsa belki de uzmanlık eğitimi yapmanın bir kolayını bulurdum gene. Olmadı. Zaman zaman Dr. Müeyyet Boratav'ın muayenehanesinde onu yedeklemem ve sanıyorum başarılı da olmam bana yeteri güven vermiyordu. Tabii mesleki gelecek de vaad etmiyordu bu. Ama ben bu konudaki umudumu hala saklı tutuyordum. Her yiğidin gönlünde bir aslan yatar denilmiştir ya, öyle işte. Zor bir durumdu. Beni üzüyordu: Silkinmem, bir hamle yapmam gerekiyordu.

Politikayı, devrimci politika da olsa, kendime meslek yahut da temel uğraş olarak seçmemiş, kendimi bu şekilde yetiştirmemiştim. Politik kişiliğim yani politik eyleme katılışım benim görev anlayışımın ve inanılan görüşün pratikte de savunulması gereğine olan inancımın sonucudur. Yoksa entelektüel, bilimsel çalışmaya her zaman daha yatkın ve bu konuda da gerçekten yetenekli olduğumu düşünmüşümdür. Politikayı ise herkes benim kadar anlar ve yürütür diye kabul etmişimdir. Politik kariyere -elbette devrimci anlamda- hiç özenmedim. Ama doktor olarak bilimsel bir kariyere değilse bile kariyerin sağladığı bilgi ve deney edinebilme, deney yapabilme ve söz sahibi olma gibi olanaklarına sahip olmak isterdim. Politikada önemli olan doğrunun ve gerekli olanın yapılması idi, hiç değilse yanlışların önlenmesi idi. Bu alanda uyanık bir gözcülük yaptığımı iddia edebilirim. Ve bu denetçiliğin yararlı olduğunu da söyleyebilirim. Bu konuda iş başa düşünceye kadar da öne geçmeyi düşünmedim. İş başa düştüğünde de iddialı olmadım. Nerede iş varsa, nerede faydalı olabileceksem oraya yöneldim. Yanıbaşımda da politik çalışmalara daha iyi hazırlanmış ve bu işi ötedenberi mevcut içinde en iyi yürütebildiğine inandığım birinin varlığı benim iddialı olmama zemin hazırlamıyor, gereksinim de yaratmıyordu.

Evet, anlaşılacağı gibi Mihri Belli'nin yanında yaşamak da kolay bir şey değildir. Koşullar, gelmiş geçmiş her şey sizi ikinci olmaya, gölge adam olmaya, yardımcı olmaya zorlar. Kendinize özgü bağımsız olduğunuz özel bir alanınız yoksa eğer, daha çok böyledir bu. İddialı olmamak başka şeydir, ama ikinciliğe, özellikle yardımcılığa, görev

anlayışının zorladığı gölge adam olma durumuna sürüklenmek başka bir şeydir. Bilinç ister, bir anlamda özveri ister. En azından yorucudur.

Bazan, beraberliğimizin o ilk yıllarında Mihri Belli'ye bile kendimi ispatlamam gerekiyor gibi bir duyguya kapıldığım olurdu. İkimiz de örneğin bugün olduğu gibi ve bugünki kadar birbirimizi tanımıyorduk. Neyi ne kadar yapabileceğimizi bilmiyorduk. Beri yandan, aile hayatından utanır gibi bir hali vardı Mihri'nin. Her zaman, her durumda "chevalier errant de la Revolution" (yani Devrimin gezgin şövalyesi) olmayı kurmuştu. Kendini hep öyle görmüştü, öyle olma özlemini taşımıştı. Anlıyordum. Hak vermiyor da değildim. Gerçi artık ellisine yaklaşmıştı ama "her yiğidin gönlünde bir aslan yatar" dedik ya. Karışılmaz!... Belki de başını alıp bir yerlere gitmek ister diye düşünüyordum. Belki bende de havalanma özlemi vardı bilincinde olmadığım. 13 yıldır türlü güçlüklerle boğuşup durmuştuk. Zaman zaman -esas içeriği politik amaçlı olsa da- birlikte yolculuk hayalleri kurduğumuz da olurdu. Vietnam'dan sonra sempati ve ilgilerimiz Cezayir üzerinde toplanıyordu. Cezayir Osmanlı İmparatorluğundan Fransızlara geçmiş, 200 yıla yakın onların müstemlekesi olmuştu. Fransızlara karşı kahramanca döğüşen Cezayir halkının bağımsızlık mücadelesini ilgi ile izlemiştik ikimiz de. "Gidilecek yer varsa o da Cezayir'dir" diyordum sırası geldikçe. 1954'den 1962'ye kadar savaştı Cezayirliler Fransız emperyalizmine karşı. 1,5 milyon ölü verdiler. 1962'de bağımsız devletlerini kurdular. Bir bakıma daha da ilginçti şimdi "islam sosyalizmi"ni kuracağını ilan eden bir Arap ülkesi. Merak ediyordum.

Al sana Cezayir

Küçük Çekmece'de idik. Bir akşamüstü masa başında oturmuş okuyordum. Mihri bir tomar kağıt attı önüme:

-Cezayir, Cezayir diye sayıklıyorsun, al sana Cezayir!

Bir davetiye idi bu. Çiçeği burnunda Cezayir hükümeti doktor arıyordu. Fransızların çoğu gitmişti. Bu davetiyenin bize nasıl ulaştığı asıl olayın yanında o kadar ayrıntıda kaldı ki anımsamıyorum bile şimdi. Önemli de değil.

Küçük Çekmece'ye taşınmamız üzerinden çok zaman geçmemişti henüz. Yeni bir muayenehane açmış, az çok yeni bir düzen kurmuştuk orada, Cezayir hevesi delilikti belki. Ama bir hayli çekiciydi. Evet karar vermem çok uzun zaman almadı. Cezayir Sağlık Bakanlığına mektup yazıp Cezayir'de çalışmak istediğimi bildirdim. Hemen yanıt

verip "Buyur!" dediler. İş ciddiye binmişti. Geriye kalıyordu pasaport ve yol parasını denkleştirmek.

Mihri kendisine pasaport verileceğini ummuyordu. Benim işimi engellememek için kendisi başvuruda bulunmadı. Ben gittikten ve orada ona da bir iş ayarladıktan sonra pasaport alması kolaylaşır diye düşünüyordu. Sanıyorum bu hesapta yanıldı, yahut yanıldık. Benim pasaport almam bile aylarca zaman almıştı.

Başvuruma yanıt gelmeyince Ankara'ya gittim, bizzat takip etmeye. Bu arada İçişleri Bakanı Orhan Öztrak ile görüştüm. Giderken de kendimi iyice hazırlamıştım:

- Ne diye ta Cezayirlere gideceksiniz, Türkiye'de doktora ihtiyaç yok mu? Burada çalışın,

dese neresi olursa olsun, Çemişkezek bile olsa kabul edecektim, kararlıydım. Bizim gençliğimizde Çemişkezek ünlüydü, en koyu mahrumiyet bölgesi sayılırdı. Üretimin yahut hizmet sektörünün içine girip ülke koşullarını daha iyi tanımaya can atıyordum.

Bakan iyi niyetliydi aslında.

- Madem ki burada iş bulamıyor, çalışamıyorsunuz (ama neden iş bulamıyorum?) elbette istediğiniz ülkede çalışabilmelisiniz. Bu sizin hakkınız. Şimdi ülkemizde demokrasi var

dedi bana. O varlığı iddia edilen demokrasinin "Demokrasi" olmadığı ancak yıllar sonra itiraf edilir. Hep böyle olmuştur bizde. Şimdi bile demokrasiden geçilmiyor ülkemizde. Bakın bu İsveç diyarında hiç de öyle sabah akşam demokrasinin lafı edilmez, çünki iyi kötü bir demokrasi vardır bizde olmayan. Bizim o zamanki demokrasimiz de benim kendi ülkemde doktor olarak iş bulmamı, doktor bekleyen onca Türkiye insanından birazcığına yardımcı olabilmemi kapsamıyordu zahir. Gerçi Bakana başvurumu pasaport verilmesi için, yurt dışına gidebilmek için yapmıştım. Konunun yalnızca o yanı tartışılmıştı ve Bakan isteğimi yerine getirmişti. Kendi adıma teşekkür borçluydum. Ne var ki olumlu sonuç alıp Bakanın yanından ayrıldığımda derin bir sızı kaplamıştı yüreğimi. Uzun bir süre sevinememiştim bile. Ülkem halkıyla temas yasaklanmıştı bana.... ve de kendi ülkemde maaş ya da ücret olarak devlet parası geçmiyecekti kursağımdan. O devlet parası ki nice hırsızın, uğursuzun gırtlağını tıkabasa doldurmuştur. Bir de 27 Mayıs affından geçmiştik oysa!. Çelişkiler ülkesi yurdumuz! Hiçbir şeyin hikmetinden sual olunmaz!

Türkiye'de, değişen oranlarda olmakla birlikte başka ülkelerde de

ailenin geçiminden en başta erkek sorumlu sayılır. Tuhaf gelecek ama ben bu kurala bir türlü kendimi ayarlayamadım, alıştıramadım. Beni bile gülümsetir halim bazan. "Ev benim, çoluk(?) çocuk benim, neden onun parasını yiyeceğiz ki?" diye düşünmüşümdür hep. Bu belki de Mihri Belli'nin ekmek parası için vakit harcamaması gerektiğini kabul ettiğimdendi. Sıradan bir aile olmayışımızdandı. Mihri Belli'nin politik patronluğundandı. Ona profesyonel devrimcilik olanağı sağlamak bana düşüyordu sanki. Hayır tamamıyla bu değil. Aslında elbette ki senin paran, benim param söz konusu olmamıştır aramızda. Zaten ekonomiyi hep ben yönetmişimdir, çok kez tüm paraya da el koymuşumdur. Mihri'nin cebinde 2,5 lira ile dolandığı günler çok olmuştur. Şaşardım hep. Ben para konusunda hiçbir zaman onun kadar "cesur" olamadım. Yanımda, görece yedek sayılabilecek bir miktar param olmazsa ekmek almaya bile gidemem. Paramı son kuruşuna kadar harcadığım asla vaki değildir. O duruma gelmeden önlem alınmalıdır bence. Yoksa aç gezmeyi yeğ tutarım. Mutlaka gerekli olmayan hiçbir şey satın almam, hele kendim için. Kendime göre ilkelerim, neye göre ayarladığım belli olmayan normlarım vardır. Hem de oldukça katı. Ve "kendi evimde" onları geçerli sayarım. Her şeye de karışırım. Bir Türkiye devrimcisi bu benim koyduğum normların üzerine çıkmamalıdır, geliri ya da o anda elinde bulunan miktar ne olursa olsun. Kişisel ve aileyi ilgilendiren nedenlerle belli bir ölçünün üstünde harcama yapılamaz, ortalama bir standard aşılamaz. "Para benim değil mi, kim ne karışır?" düşüncesi, hele hareket içindeki bir devrimci için, bilinçsiz ve sağlıksız, bencil bir düşüncedir.

O ilk yıllarda bir ara benim aile bütçesine katkım daha az oluyordu aslında. Hep Mihri bizi besliyormuş, "biz" olmasak o yaşamını daha yararlı bir biçimde düzenlermiş gibi bir duygum vardı. Başı boş ve dinç olsun diyordum. Yaratıcı olsun istiyordum. "Ya sen kendin?" denilecek. Evet, belki de benim kadınlığım burada, yani zoraki de olsa ikinciliği kabul etmekle, özverinin daha büyüğünü yüklenmekle kendini gösteriyordu. Belki de tecrübesiz olduğum bu konuda kendi değerimi tartamıyor, gelişme olanaklarımı değerlendiremiyordum. Üstelik kendi katı yargıma göre tam not alamayacak bir deneyden geçmiştim.

Geçen yıldı sanıyorum, genç bir arkadaş, "kendinizi pasifleştirmişsiniz" diye suçlamıştı beni. Ağır bir suçlama. Bu konuyu çok düşündüm, uzun uzun düşündüm. Bu suçlamanın aynı zamanda büyük bir övgü de demek olduğuna karar verdim. Bir anlamda, ben-

den, daha büyük işlerin üstesinden gelmiş olmayı bekliyordu genç arkadaş. Ama en azından bu şimdi konuştuğumuz dönem için haklı değildi. Bütün bu satırlar galiba o genç arkadaşın haklı olmadığına kendi kendimi inandırmak için yazılıyor.

Evet, konumuza dönersek: Cezayir hükümetinin çağrısı Mihri Belli'yi ailenin mali sorumluluğundan azad etmek için büyük bir şans tanıyordu bize. Bu şansı kullanacaktık.

Pasaport işlemleri tamamlanıncaya kadar Cezayir hükümetinin çağrısı eskimişti bile. Ama yeniden yazıp da davetin hala geçerli olup olmadığını sormadan düştük yollara. Burada kendi ülkemde doktorluğumu -araya giren işsiz yıllar yüzünden- yetersiz bulurken kalkıp da elin fransız ekolünden geçmiş yaban ülkesine, hem de iki küçük çocukla birlikte gitmeyi göze almak cesaret işiydi. Kimi arkadaşların bunu "kahramanlık" olarak nitelendirdiklerini duymuştum dönüşümden sonra. Daha önce değindiğim gibi bu cesaret de düşüncesizlikten mi ileri geliyordu diye kendi kendimi çok yargılamışımdır sonradan. Oğlanların biri beş, öteki üç yaşlarında idiler o zaman. Cezayir vizemiz bile yoktu. Çünki Cezayir'in siyasi temsilciliği yoktu Türkiye'de. Cezayir'e doğrudan uçuş da yoktu. Roma-Nice üzerinden Marsilya'ya uçacak, orada vizemizi alıp yola devam edecektik. Eh, bizim oğlanlar da pek melaike tabiatlı değillerdi.

Gene yaşamımızın seyrini değiştiren bu yolculuğa başladığımız günü umutmam. Tuhaf değil mi, Paris'e ilk gidişimdeki kadar büyük bir açmaz içinde değildim bu kez. Çocuklar ise ne olup bittiğini anlamıyorlardı. Şaşkındılar. Nereye, niçin gidiyorduk? Onları doğup büyüdükleri kendi dünyalarından koparmaya ne hakkım var, sorgusunun vicdan azabı çöreklenmişti içime. Sonraki günlerde de giderek büyüyecekti. O zamana kadar bizden hevesli görünen, neredeyse "bizi sepetlediğine seviniyor mu yoksa?!" dedirtecek kadar neşeli olan Mihri iş ciddileşince bir hayli hırçınlaşmıştı. Aslında o kendisi de arkamızdan gelecek diye umuyordu. Dünyaya açılmak istiyordu bir... Neler dönüyordu dışarılarda? Gidip yerinde görmeliydi insan. Gidip dışarılarda kalmayı, mülteci olmayı düşünmediği için de legal bir çıkışı yeğ tutuyordu. Ayrıca Cezayir'de geçim işi için pasaport gerekliydi kuşkusuz. Ama olmadı. Ben Cezayir hükümetinin kendisine iş anlaşması çağrısı göndermesini sağladığım, pasaport işlemi de imza aşamasına kadar geldiği halde olmadı. Öztrak'ın da yer aldığı hükümet o gece düştü. Yerine Suat Hayri Ürgüplü'nün koalisyon hükümeti kuruldu. Demirel de başbakan yardımcılığına getirildi. 65 yılı oluyor. Ve

Demirel Türkiye'nin politik yaşamına adımını atar atmaz Mihri'nin dosyasına "yurt dışına çıkmasında sakınca görülmektedir" notunu düştü, duyduğumuza göre.

Refakatteki iki küçük yüzünden ve tartıya girecek yükümüzü "elbagajı" yoluyla biraz hafifletebilmek için epey öte beriyi kendimiz yüklenmiştik. (Yurtdaşlarımızın geleneksel(?) yolculuk tarzı.) Bir iki kalın ve tabii ağır çeken temel tıp kitabını Hayrettincik sırt çantasında taşıyordu.

Roma havaalanında aktarma yaptığımız sırada Hayrettin kayboldu. Ne elimdeki eşyayı ne de Emre'yi bırakabiliyordum. Roma hava terminali ana baba günü gibiydi. Benim bile bıraktığım yeri yeniden bulmam güçtü. Oğlanın kalabalığa karışıp alandan dışarı çıkmış olmasından korkuyordum. Ara ki bulasın. Bu kadar büyük korku geçirdiğimi anımsamıyorum... Kendisini bulduğum zaman nerede olduğunu ve Emre ile beni hepten unutmuş, dönen merdivenle üst kata çıkıyor, adi merdivenle aşağı iniyor sonra gene yukarı çıkıyordu. Tekniğin o sıradaki bu son harikası ile tanışmıştı Hayrettin.

Marsilya'da Cezayir Konsolosluğunda ikinci bir tehlike bekliyordu bizi. İşimizi gören yetkili iş çağrısının üzerinden çok zaman geçmiş olduğu için işin hala boş olup olmadığını merak ediyor, vize vermekte ikircikli davranıyordu. Büyük bir sorundu. Paramız bile geri dönmeye yetmeyebilirdi. Neyse, bu engeli de aştık. 64 yılı kasım ayının son günlerinde, ılık bir havada Başkent Cezayir'e (Alger) ayak bastık.

Türkçede ülkeye de Cezayir (Algerie) diyoruz, başkente de. Cezayir, Kuzeybatı Afrika'da bir Akdeniz ülkesi, Fas ile Tunus arasında büyük bir ülke, geniş toprakları var. Toprağının güneye doğru büyük bir bölümünü çöl, Büyük Sahra oluşturuyor. Araplar, Cezayir dediğimiz bu ülkeye islamiyetten hemen sonra 647 yılında gelmişler. Araplardan önce buralarda Fenikeliler, Romalılar-Kartacalılar, Vandallar ve Bizanslılar da uygarlıklar kurmuşlar. Berberler de buraların en eski halklarından. Çeşitli müslüman orduları akın akın geçmişler buralardan. İspanyollar Cezayir'in bir bölümünü işgal etmişler. Sonra da 1518'de Barbaros Osmanlı Sultanının himayesinde Cezayir kentine yerleşmiş. Ve 1830'da da Fransızlar Cezayir kentine çıkmışlar.

Cezayir kentinin hava alanında kırmızı, çok güzel bir toprakla karşılaşmak ilk büyük sürpriz oldu benim için. Sağlıklı palmiyeler yemyeşildi. Hayret edilecek, o zamana kadar tanımadığım bir duygu: eğilip toprağı öpesi geliyordu insanın. Cezayir, başkent, gö-

rebildiğimiz bölümüyle çok güzel bir kent. İzmir'i andıran yanları var. Ne o zaman ne de daha sonraları yolum düşmedi koloni günlerinin ünlü Arap mahallelerine, Kesbah'a. Charles Boyer'in (bizim çocukluk ve gençlik yıllarımızın Fransız asıllı ünlü bir sinema oyuncusudur) Cezayir batakhanelerinin Pepe le Moco'sunu oynamıştı. Cezayir'i Fransız filmlerinden bilirdik, bilmek mümkünse.

Sağlık Bakanlığında sözleşmemizi imzaladık. Uygar ve aydın görünüşlü bir gençti benim görüştüğüm görevli. Bende olumlu bir izlenim bırakmıştı. Ama ne de olsa müslüman ve Araptı. "İki ufak çocukla ne arar bu kadın buralarda" diye de düşünmüştü sanıyorum. Öyle gelmişti bana. Çocukların ayak altında dolanmalarına alışık değildi kuşkusuz. Gelsin de İsveç'i görsün. Tıp kongrelerinde, konferans salonlarında en azından 2-3 çocuk arabası bulunur. Ağlar da çocuklar zaman zaman. Bebek bu ağlayacak elbet. Hiç kimse rahatsızlık belirtisi göstermez. Oturup çocuğuna baksın doktor hanım diye kimse aklından geçirmeye bile cesaret edemez. Ya da geçirdiğini belli etmeye. Üstelik tepki göstermek ayıptır, bebeği ağlatmak değil.

Konstantin

Kuzeydoğu Cezayir'de Tunus sınırına yakınca, Akdeniz'den 80-90 km. içerlerde Constantine-ville'e yani Konstantin kentine atadılar beni. Oraya gidip Sağlık Müfettişliğine başvuracaktım. Konstantin yabansı doğasıyla çok ilginç bir kentti, sarp volkanik kayalar, derin vadi ve yarlarla birbirinden ayrılmış ufak düzlükler üzerine kuruluydu. Kentin bir bölümünden, bir mahallesinden ötekine köprüyle geçilirdi. Çevresiyle 300 bin nüfuslu bir kentti Konstantin. Bizim Anadolu kasabalarından çok daha uygar görünüşlüydü. Cezayir'in, Başkent ve Oran'dan sonra üçüncü büyük kentiydi. Konstantin-Cezayir uzaklığı Ankara-İstanbul gibi oluyor. Trenle gidiliyordu o zaman. Konstantin'e yaklaşırken sarp dağlar aşıyordunuz.

Sağlık Müfettişliği -adı Fransızlar zamanından kalma "Inspection de la Sante"- gelişimizden haberdardı. Müfettişliğin arabalarını kullanan kalantor bir şoför karşıladı bizi. Mevlud idi adi. Mevlud düzgün Fransızcası, günün modasına uygun kılığı ile bir Avrupalı gibi görünüyordu. Arapçadaki 'vav' harfinin özelliğinden olacak Mulud gibi söylüyorlardı bizim Mevlud dediğimiz ismi. Orta-Doğu arapçası ile Magrib (Kuzey-batı Afrika ülkeleri. Batı anlamına gelen Garb'dan geliyor: Magreb) arapçası arasında da bir çok söyleyiş ve vokabüler farkları var. Türkçenin ayrı ayrı kolları gibi.

Konstantin kentinin en sarp en yüksek tepelerinden biri üzerine kurulu olan kent hastanesine götürdüler bizi. Hastane müdürü, tıp mensubu değil, idareci. Efendi ve akıllı bir adam, Cezayirli. Besbelli ki yeni düzenin adamı. Bayağı da yakışıklı ve aydın görünüşlü. Hastane servislerinden uzakta boş bir hastane odasına yerleştirildik o ilk gece için. Öyle bir gariplik çöktü ki içime. Hastane odaları hiç iç açıcı değildir geceleri. Hasta olmasanız bile. Hele o yağ kandili gibi lambalar! Ama herhalde pişman olup olmadığımı tartışmadım kendi kendimle. Bu gibi durumlar böyle bir lüksü kaldırmaz. Halin duman olur yoksa.

Ertesi sabah erkenden karşılaştığım kayaların omuzuna binmiş koskoca bir güneşin 'sarı sıcak' aydınlattığı, yer yer yeşillere bulanmış boz kayalıklarla ufuk boyunca uzanıp giden panoramik güzellik karşısında donup kalmıştım. Hani "Gyüüpp" diye bir ses duyarsınız filmlerde, görseli işitselle vurgular müzik yazarı ve rejisör. Hop eder yüreğiniz. O sessiz dinginlikte o ölçüde etkiliydi görüntü. Böyle güzel bir başlangıçla girdik Konstantin yaşamına.

Önce çocuk kliniğinde çalışacaktım. Denenecektim herhalde. Ama daha önce çocukları bir yuvaya yerleştirmem ve kentin tam göbeğinde bize ayrılan ufacık, oldukça gösterişsiz bir daireye yerleşmem gerekiyordu. Yuvalar Cezayirlilerin eline geçmişti ama hala hristiyan sörlerin, merlerin yani rahibelerin yönettiği yuvalar vardı. Belediyenin yuvaları gereksinimi karşılayamıyordu henüz. Bizim zavallı oğlancıklar ne arapça, ne de fransızca anlıyorlardı. Küçük Emre'nin yabancı ellere bırakılması başlangıçta ilk birkaç gün çok firaklı oldu.

Çocuk kliniğinin şefi çocuk uzmanı bir doktor hanımdı. Bulgardı. Sosyalist ülkelerin hemen hepsinden doktorlar vardı o sıra Cezayir'de. Ruslar büyükçe bir grup oluşturuyorlardı. Hepsi de iyi ve yetenekli doktorlardı. Klinik şefimiz Madame Nedkova ile aynı yaşta idik. Çok iyi anlaşıyorduk. Sonraları çok iyi arkadaş da olduk. Bu meslekdaşımın Cezayir'e kolayca alışmamda çok büyük katkısı olmuştur. Ahbaplarımın çoğunu da Nedkova dolayısıyla tanıdığım yani beni Konstantin'in doktorlar sosyetesine o tanıştırdığı için daha çok Bulgar, Yugoslav, Rus tanışlarım oldu. Dr. Nedkova Konstantin'e, benim gibi Sağlık personeli yardımı çerçevesinde eşi Dr. Nedkov ile birlikte gelmişti. O zaman, sanıyorum bir yıl önce, Konstantin-Cezayir yolunda bir trafik kazasında eşini yitirmiş kendisi de ağır yaralanmıştı. Acılı bir kadındı. Bulgaristan'da uzun bir tedavi görmüş, ama iyileştikten sonra da Konstantin'den ayrılmamış görevine devam etmişti. Biz ora-

dayken annesi ve iki çocuğu ile birlikte oturuyordu. Medeni hallerimizdeki benzerlik de sık görüşme kolaylıkları yaratıyordu. Beni yakın dostlarına tanıtırken, bir iki kez, "yüzyıllarca neler çektik bunlardan (Türklerden)" diyerek sevecenlikle omuzumu yumruklamıştı. Bireyler, halklar sorumlu değildir demek istiyordu elbette. Dr. Nedkova Bulgar Komünist Partisi üyesi miydi, bilmiyorum. Sosyalistti ve yurtseverdi. Her delegasyonun bir şefi oluyordu. Şef aynı zamanda politik yöneticiydi. Haciyef idi Bulgarlarınki. İyi bir cerrah olduğu söylenirdi. Kendisine bir paket "Yenice" sigarası hediye etmiştim, Türkiye'den gelme. Ne kadar makbule geçmişti. Bizim sigaralara meraklı idiler. Bulgarların ve öteki sosyalist ülkeler yurttaşlarının hepsi Dr Nedkova gibi bilinçli değillerdi. Nedkova, politik kimliğimdem dolayı da bana özel bir ilgi, hatta saygı gösteriyordu. Oysa, benim patronumdu klinikte. Ilk kez mesleki bir eziklik duymuyordum.

Sağlık Müfettişi ile şahsen görüşmeye gittiğimde bir cumartesi günüydü. Öğle vakti olmuş büro çalışanları da ortadan çekilmişti. O sırada Müfettişin eşi de aşağı inmişti. Müfettişliğin en üstteki teras katı müfettiş lojmanı olarak ayrılmıştı. Yemeğe davet ettiler bizi, hem de ısrarla.

Müfettiş, (bütün Konstantin ve çevresinin sağlık ve sosyal yardım işlerinden sorumlu idi, fransızların kullandıkları gibi "inspekteur" diyorlardı kendisine, müdür de denebilir), Dr. Masseboeuf Cezayirli bir Fransızdı, yani aslında cezayirlilerin "piyenuar-pied noir" dediklerindendi. Kuzey Afrika'nın Fransız asıllı sakinlerine piyenuarlar yani 'karaayaklar' deniyor. Özellikle, Kurtuluş Savaşı boyunca aşağılayıcı bir sıfat olarak kullanılmış bu söz. Fransızlar da Cezayirlilere "Sıçankafalar" adını takmışlar. Dr. Masseboeuf bir piyenuar yani karaayak değildi. Bir Cezayir yurtseveri idi. Mukavemeti desteklemişti. Heybetli, koca kafalı, koca alınlı, boksör gövdeli bir adamdı. Eşi de kendisine göre çok genç, ayrıca çok düzgün ve zarif yüz çizgileri olan bir yerli kadındı. İki küçük kızlarına Assia ve Amel (Asya ve Emel) adlarını vermişlerdi. Bn. Masseboeuf en genç mukavemetçilerden biriydi. Bir yandan da okuyordu o zaman. Hemşire oldu sonra. Kuzey Cezayir'den, Kabili denen bölgedendi. Bu bölge sakinlerinin ta Kartacalılardan geldikleri, beyaz tenli sarışın ve mavi gözlü olanlarının çok olduğu söyleniyordu. Bayan Masseboeuf esmerdi bir hayli.

Anlam verememiştim, başlangıçta hırpalayıcı, ters, neredeyse kavga çıkartmak istayen bir hali vardı Dr. Masseboeuf'ün bana karşı. Adeta pehlivan peşrevi gibi birbirimizi tartarak kolluyorduk. Yemeğin

hazırlanmasını beklerken yan odalardan birine geçtik ikimiz. Duvarda, Gérard Philipe'in özel olarak hazırlanmış çok güzel bir portresi ilişti gözüme. Hayra alametti. Gérard Philipe (1922-1959) yılları arasında yaşamış ünlü ve yetenekli bir Fransız aktörü ve de Fransız Komünist Partisi üyesi idi. Ne yazık ki genç yaşta ölmüştü.

Ortak bir konu olarak bir süre önce İstanbul'dan geçmiş olduğundan söz açtı Dr Masseboeuf. İstanbul'u hatırlıyordu. Deniz kenarından taksi ile yukarı çıktığını, güneşin karşı yakadaki evlerin camlarında yansımasını çok ilginç bulduğunu söylüyordu. Anlatışından Dolmabahçe'den Gümüşsuyu yoluyla Taksim'e çıktığını, karşıda Üsküdar'ın kızıl sarı aynalaşan camlarını gördüğünü anlamıştım. Karşı camlarda alevlenen güneşi şiirleştiren bir şairimiz olduğunu söyledim kendisine. Adını sordu. Yahya Kemal dedim. O gene kışkırtıcı ve tepeden

-Bir tek Türk şairi tanıyorum: Nazım Hikmet!

demez mi.

-Elbette Nazım Hikmet daha büyük, dünyaca ünlü bir şairdir. Ama bildiğim kadarıyla Üsküdar'ın camlarında tutuşan güneşi yazmamış, başka şeyler yazmış vb.

Gerisi çorap söküğü gibi gitti. Komünistti M.Masseboeuf. Frasız Komünist Partisi (FKP)'nin Cezayir seksiyonunun MK üyesiydi. Beş yıl hapiste yatmış olmama çok önem vermişti. Sonraları benim o ilk gün "5 yıl" deyişimdeki aldırışsızlığı taklit ederek tanıtırdı beni dostlarına. Böylece Dr. Masseboeuf'ün şahsında forslu bir kayırıcı, dost bir ağabey, akıllı ve kültürlü bir politik arkadaş, sadece tanımış olmakla bile övünülecek bir yönetici, bir şef bulmuştum.

Sonradan kendisi anlatmıştı: Türkiye'den iki çocuğuyla bir kadın doktor geldiğini duyunca ya Amerikan ajanıdır ya da açtır, diye düşünmüş kendi kendine. Bana karşı kırıcı saldırganlığı da birinci olasılığa karşı duygusal tepki oluyor bu durumda. Evet, her zaman yinelerim, kendimi hep şanslı bulmuşumdur, kim ne derse desin. Ama Cezayir'de böyle bir patron sıradan bir şans da değildi doğrusu. Bu çok çalışkan, enerjik, kül yutmaz adamın dostluğu beni şımartmıştır diyebilirim. Masseboeuf'ün dilinin kemiği yoktu hiç. Ben de oldukça alıngan ve kırılganımdır. Ama dostluğumuz hiç gölgelenmedi. O zamanlar 60'larına yakındı sanıyorum. Cezayir'den ayrılışımdan sonra da haberleşir, özellikle önemli dünya olayları sırasında birkaç satır yazışırdık. Cezayir'in ağır sanayiin gelişmesinden duyduğu sevinci ve öğüncü usta kalemiyle iki cümlede ne kadar güzel belirtirdi. Bu son

kez yurt dışına çıkışımda da gene Cezayirde çalışmayı umuyordum. En son mektubu burada aldım doktordan. Cezayir'in artık yabancı doktor almadığını, ama oraya gidebilirsem şahsen başvurumla daha kolay sonuç alınabileceğini söylüyordu. Bir süre sonra da öldü Dr. Masseboeuf. Ölümünü bir başka Masseboeuf takdirkârı, ortak dostumuz Dr. Nüchter'den öğrendim. Akrabamdan, çok yakınım birini yitirmiş gibi bir eksiklik duyarım onu anımsadıkça. Sık sık da anımsarım. Taa oralardaki varlığıyla bile bir destekti. Böyle insanları tanımış, üstelik dostluklarını kazanmış olmak bir zenginliktir.

Kış aylarıydı. Gerçi dediğim gibi Konstantin dağlık bir bölgedeydi. Ama ne de olsa Cezayir'di, güneş yüzünü gösterdi mi ısınıverirdi hava. Gerçekten, insan orada kendini uzaklık olarak güneşe daha yakın gibi duyumsardı sanki. Bununla birlikte bilmem kaç yıl üzerine ilk kez üç gün süren bir kar fırtınası dönemi de yaşamıştık. Sabahları işe giderken çocukları yuvaya, rahibe hemşirelerin yanma bırakır, akşam üstü dönüşte alırdım.

İlginç bir anımı anlatayım izin verilirse: Birkaç tane fayton vardı kentte. Epey müşterileri de olurdu. Ama oldukça hırpalanmışlardı. İlk günlerde hem acemilikten hem de çocukları hoşnut etmek için binip gezerdik biz de bu faytonlara. Hayrettin'in daha çok küçüklüğünden, Göztepe'lerden arabacılığa düşkünlüğü vardı. Kentte birkaç tramvay hattı da çalışırdı, ama ben hastaneye giderken bile, rüzgarın insanı aparıp götüreceği sanılan, altındaki vadinin dibini seçemediğiniz o nazenin asma köprünün üzerinden yürümeyi yeğ tutardım. Hastanede gece nöbetim olduğunda da çocuklarla birlikte, maaile nöbet tutardık. Bir gün akşam üstü yuvanın baş görevlisi Mer Elizabet Emre'nin başında bit görüldüğünü söyledi bana. Birdenbire çok kızdım nedense. Bu gibi tatsızlıklarla uğraşacak vaktim de yoktu pek. Can sıkıcı bir durumdu.

-Nasıl olur bu sizin de probleminiz, önlem almalısınız,

dedim. "Bazan Allah tarafından da peyda edilirmiş bit insanın başında?" Al bakalım, gel de kızma! Kadına öyle bir bakış baktım ki galiba ürktü biraz. Gene de

-Ama inanmalısın! Ben demiyorum benim Allahıma, ama kendi Allahına inanmalısın,

diye ders vermekten kendini alamadı. Çocukların başına bit koyan Allah'la hiçbir alış verişim yok, diyecektim. Cevap bile vermemek daha etkili olur diye düşündüm. Bazı şeyler tartışmaya bile gelmez. Evet, her belayı kabulleneceksin Allah göndermiştir diyerek.

İşte dinin işlevi ve görevi. Her yerde aynı. Üstelik bir Allah'a inan da hangisi olursa olsun, tabii hristiyan Allah'ı olursa çok daha iyi onlar için!!! Açıkgöz, bilmiş bir kadındı Mer Elizabet.

Birkaç ay sonra Sağlık Müfettişliği binası içindeki başka bir ufak daireye taşındık. Orada oturmayı en çok hak eden bendim. Onun için Dr. Masseboeuf'den gelen bir kayırma mıydı, diye fazla sorgulamadım işi. Aynı katta bir de çocuk yuvasının bulunması bulunmaz bir nimetti bizim için. Hem de Cezayirli bir hanım yönetiyordu bu yuvayı. Kent belediyesine bağlıydı. Çocukları hemen oraya geçirdik tabii. Emre bazan bana bile haber vermeden geçiverirdi gündüzlük mekânına. Üstümüzdeki teras katında da, dediğim gibi Masseboeuf'ler oturuyordu. Ben de en aşağıda, giriş katındaki çocuk dispanserinde çalışıyordum. Sabahları sürekli orada idi işim. Öğleden sonraları haftada iki gün yetim ve öksüz çocukların bakımı ile ilgileniyordum. Çok ilginç bir işti benim için. Neden böyle bir işi Türkiye'de yapmıyayım, diye hayıflanıyordum. Kimsesiz çocuklar, bu işe istekli olan ailelerin ya da bakıcı, daha çok dul kadınların yanına yerleştiriliyordu. Kural olarak bir ayırım yoktu ama bu servisdeki çocuklarımızın çoğu ana ve babalarını savaşta yitirmişlerdi, şehit çocuğu idiler yani. Sosyal asistanlar (yardımcılar demek oluyor bilindiği gib) bu çocukların ve bakıcılarının bütün sorunları ile ilgileniyorlardı. Çocukların düzenli sağlık kontrollerini de ben yapıyordum. Sosyal asistanların şefi her zaman hazır bulunurdu muayene sırasında. Çocuk, ailesi, bakıcısı, problemleri hakkında bilgi verirdi bana. Ne kadar aklı başında bir kadındı. Benden gençti. Saygı duyardım kendisine, işini iyi biliyor, iyi yürütüyordu. Fransızcayı da çok iyi konuşuyordu.

Öteki, sabahları çalıştığım dispanserdeki sekreterimin adı Melika idi, böyle diyorlardı Cezayirliler. Fransızca kaligrafisi bile çok güzeldi. Fransızca hala geçerliydi Cezayir'de. Yazışmalar hep Fransızca yapılıyordu. Bu kızcağızın kendi anadilini yazmayı bilmediğini öğrendiğim zaman çok şaşmıştım. Kızmıştım da! Bak sen! Tencere dibin kara... Seninki benden kara! Evinde arapça konuşuyordu bu kız. Kendisine Arap diyordu. Fransız da ona Arap ya da Cezayirli demişti, yahut da "sıçankafa" (téte souris)... Bununla birlikte Cezayirlinin anadilini ve ulusal kimliğini yasaklamamıştı. Ama okuyup yazmayı fransızca öğrenmişti Melika. Aynı bizdeki gibi, arapça anadil okulu yoktu orada da. Fransızlar Cezayir'i müstemleke kabul etmiyor, Fransa'nın deniz aşırı ili yahut eyaleti sayıyorlardı. Fransız partilerinin Cezayir seksiyonları vardı. Komünist Partisi'nin de. Fransız seçimlerine Ce-

zayir halkı da, Fransa vatandaşı olarak, Fransızlarla eşit haklarla katılıyorlardı. Tabii bağımsızlıktan önceydi bütün bunlar. Fransız Komünist Partisi'nin tezi de, Cezayir emekçi halkının Fransız emekçi halkı ile birlikte kurtulacağı yolunda idi. Keşke! İlke olarak da, enternasyonalist özlem olarak da doğru olabilir. Ama, Fransız emperyalizminin emperyalist sömürüsünden bir miktar pay alan görece tuzu kuru Fransız emekçisi kendini, bu arada Cezayirliyi kurtaramıyorsa cezayirli onu mu bekleyecek. Halklar ayağa kalkınca tezler teoriler geride kalıyor. Cezayir komünistleri içinde de aynı görüşü savunanlar az değildi. Sanıyorum bu yüzden, Cezayir halkı yanında bir hayli itibar kaybettikleri gibi Kurtuluş Hareketi'nin liderliğini de küçük-burjuvalara kaptırdılar. İnanır mısınız, rivayet olunur ki, bu konuda bir hayli yazı okumuşumdur, kurtuluş mücadelesi sırasında çeşitli Cezayirli gruplar arasındaki çatışmalarda Fransızlara karşı çarpışmalarda olduğundan daha büyük kayıplar verilmiştir. Daha sonraki çekişmelerde, daha o zamandan kurtuluş mücadelesi sırasında oluşmuş grupların hesaplaşmaları söz konusudur elbette. Ama bu ne ölçüdedir bilemiyorum.

Haftanın öteki iki günü, öğleden sonraları, Elektrik-Gaz İdaresi'nin sağlık merkezinde, personel ve ailesinin sağlık ve bakımları ile ilgileniyordum. Bir gün de hastanede poliklinik yapardım. Hastanede yetişkin hastalara bakardım. Şimdi aklım hiç almıyor ama bu poliklinik gününde 50-60 hastayı gözden geçirmek zorunda kaldığım oluyordu. Gözden geçirmek diyorum, çünki buna muayene demek olası değil. Ne var ki, önemliyi, acil olanı, tehlikeli ve de bulaşıcı olanı ayırmaya çalışıyorsun işte. Halkın bilgi ve bilinç düzeyi yükseldikçe doktora başvurmalar daha önemli alanlara kayar, küçük bir grup vesveseleri saymazsak. Hastanın kendi hastalığı konusundaki endişe ve yargısı çok yanıltıcıdır. Önemliyi boşlar, önemsizi abartır. Uyanık olmak gerekir.

El-Gaz idaresine beni Dr. Masseboeuf göndermişti. Elbette o gönderecekti, ama bu iş benim sözleşmeli çalışma alanıma girmiyordu pek. Bu işe atanmamda özel bir neden vardı. El-Gaz idaresinin müdürü M. Mazri Dr. Masseboeuf'ün parti arkadaşıydı, o da Merkez Komitesi'nden. Onunla tanışalım istiyordu. Aslında iş yerimde Müdür Mazri ile hiç karşılaşmamız gerekmiyordu. Ama onunla Dr. Masseboeuf'le olduğundan daha başka bir arkadaşlık gelişti aramızda. Daha bir dert ortağı gibiydik. Yaşlarımız birbirine daha yakındı. Ve Araptı. Müslüman bir ülkenin insanı idi. Birbirimizi daha iyi an-

lıyorduk. Eh, patronum, şefim de değildi. Çok sevimli bir adamdı M. Mazri. Şaşardınız: Kısacık boyu, tavşanımsı ön dişleri, seyrek saçları, birbirine biraz yakın duran ufak kara gözleri ile hiç de yakışıklı denilemezdi ona. Ama dalyan gibi, Apollolardan çok daha cana yakındı. Çünki yüreğindeki ve kafasındaki aydınlığı karşısındakine geçirebiliyordu. Acardı. Işıltılı kara gözlerinde zekanın, insan sevgisinin sıcaklığı vardı. Burada zekayı, bilim adamının objektif, konusuna yönelmiş benmerkezci zekası anlamında anlamıyorum. Hayır. Cinfikirliliği de değil. Ama yaşamın, yaşam bilgisinin verdiği, sömürünün dışındaki, sömürüden pay almayan tüm insanları kucaklayan ve insanlar arası iletişimde sevgi ve iyilik dolu, gösterişsizce özümlenmiş derin bir kültürle de taçlanan kavrayışı, böyle bir kavrayışı içeren zekayı kastediyorum. Ve gene diyorum, güzellik sevgidir ve yaşamın bölgesel, uzmanlık alanındaki görünümü ile sınırlı kalmayıp bütün girdisi çıktısı ile kavranılmasındaki zekadır.

Dört-beş tane çocuğu vardı Mazri'nin. Ailesine de ben bakardım. Özel doktor çağırabilirdi. Özel doktorlar da vardı Cezayir'de. Ama bana güveniyordu ve evine çağırabiliyordu. Bir süre de haftada bir gün birkaç saat okul doktoru olarak çalışmıştım. Sağlık taramaları yapıyorduk. Dispanser hizmetleri, iş-yeri ve okul sağlığı merkezlerindeki hizzmetler bedava idi. Hastanede ise görece ufak bir ücret ödeniyordu. Bizim o zamanki paramızla aşağı yukarı sekiz lira kadar oluyordu. Etin kilosu da ortalama sekiz lira kadardı o yıllarda. Günden güne fiat artışı yoktu, Türkiye'de bile yoktu o yıllarda. Cezayir ise oldukça istikrarlı bir ekonomiye sahipti. Ve bilindiği gibi Cezayir'in zengin petrol kaynakları vardı. Önemli bir narenciye ihracatçısı idi Cezayir.

Sinemalar, kahvehaneler, gazinolar devletleştirilmişti biz gittiğimizde. Bu biraz da bu gibi yerlerin müstecirlerinin fransız olmalarından mı ileri gelmişti acaba, diye düşünmüştüm sonraları. Bırakıp gitmişlerdi sahipleri, istimlaka gerek kalmamıştı(?). O zaman için göreli olarak erken bir aşamaydı. Nitekim, belleğim beni yanıltmıyorsa, bu kamulaştırılmış yerleri geri verdiler ya da sattılar sonra. Geri gitmeyen ne kaldı ki ? Mihri'nin bir mektubunu anımsıyorum, dış ticareti ne zaman devletleştirecekler diye soruyordu. M.Mazri'ye nakletmiştim böyle böyle diyor diye.

-Oo, Bay Belli çok hızlı gidiyor,diye yanıtlamıştı beni, daha oralara çok var o kadar hızlı gidemiyoruz!

Constantine (Konstantin)'de ilginç bir başka tip de Alman mes-

lekdaşımız Dr. Nüchter. Dahiliyeci idi. Nasıl oldu da Cezayir'e düştü, ayrıntısını çok iyi bilmiyorum şimdi. Çekmiş kapısını gelmiş öyle, işleyen muayenehanesini bırakmış. Hastanede çalışırken öğle yemeklerini, para-kupon karşılığı, hastanenin yemekhanesinde yiyorduk. Bir günün biri 2 metre 10 boyu ile, sarı saçları ve mavi gözleri ile dikkati çeken bir Avrupalı peyda oldu. Almanmış, Batı Almanya'dan. Birkaç defa Masseboeuf'lerde karşılaştık.

Yaz geldiğinde, adet olduğu üzere tüm çocuklar, hepsi, yuvadakiler de, yaz kamplarına gönderildi. Benimkiler de tabii. Bu Fransızlardan kalma bir uygulamaydı. Ama düzenli olarak sürdürülüyordu. Devrim hazır bir eğitimci aydınlar ve teknisyenler kadrosunu devralmıştı. Bu kamp işini, bu uygarlığı kıskanmıştım. Benim ülkemde bırakın çocuklara yaz kampı düzenlemeyi, Cezayir'in çocuk doktoru olarak kucak açtığı bir doktoru işsizliğe ve açlığa mahkum etmek için her şey yapılıyordu. Evet, olanak buldukça hafta sonları, kiminle denk gelirse onunla, Djidjelli (Ciceli) denilen kıyı kasabasına benim oğlanları görmeye gidiyordum. Ben de denize girebiliyordum. Cezayir'in sıcağında, deniz yeri doldurulmaz bir nimetti. Dağ ya da deniz kampı arasında seçim yapma olanağı vardı. Biz İstanbullular denizi seçtik. Kuzey Cezayir'de, yani Akdeniz kıyısında, Konstantin'e 200 km uzaklıkta şirin bir yerdi Cicelli. Denizi, kumu çok güzeldi. Tam kumsal kıyısında güzel de bir oteli vardı. Düzenli otobüs ya da tren seferleri yoktu o zaman Konstantin'den. Araba ile gitmek zorundaydınız. Kendi arabanız yoksa taksi tutacaktınız. Bir keresinde Dr. Nüchter bir araba yolculuğu ikram etti bana. Arabası vardı onun, hem de "DS Citröen", ("Fantoma" Jean Marais'nin arabasından, diyordu bizim oğlanlar). Onunla gelmişti Almanya'dan. Böylece, zamanla, Dr. Nüchter de gezme arkadaşımız oldu. Kumsaldaki ilk konuşmamızı anımsıyorum. Söz fazla da dolanmadan politikaya dökülünce Dr. Nüchter'le de tanış (!) çıktık. Hem de eğinim olarak Dr Masseboeuf gibi % 100 Sovyet görüşüne angaje değildi. Anlaşıyorduk, özellikle eleştirilerimizde. Ve işte bu koca Alman da "Şu Cezayir'i biz de bir görelim" demiş, çıkıp gelmişti. Hem de nasıl bilinçli ve disiplinli çalışıyordu. Kısa bir süre sonra Konstantin'deki ilk konukluğu bitti, daha küçük bir kasabada çalışmaya başladı Dr. Nüchter. Konstantin'e geldikçe bize de uğrardı. Genellemek yanlış olur elbette, ama olumlu yanlarıyla Almandı diyeceğim. Ciddi, sorumlu, üstelik de akıllı. Ve akıllı olduğu için de komünist! O koskoca, upuzun kollu ve bacaklı adamın pek anlaşılmaz gibi görünen çocuksuluğu; komünistçe temizliğinden, alçak gö-

nüllüğünden ve tabii insan sevgisinden ileri geliyordu. Ama sonu sonuna Almandı işte. Ve ben, söylemeye utanıyorum ama, tüm tarihi unutup bir Alman komünistini - Batı-Alman olarak komünist olmasına çok önem verdiğim halde- yadırgıyordum. Hitler Almanyasını hala unutamamıştım. Dr Nüchter sıradan bir adam değildi. Sanmıyorum ki Almanya'da bile Nüchter gibi Almanların sayısı pek fazla olsun.

Evet sen kalk Türkiye gibi bir ülkeden, sömürgelikten yeni çıkmış müslüman bir Arap ülkesine git ve bu kadar aklı başında, hatta olağan dışı insanların içine düş. Düşmekle de kalma onların dostluk ve güvenini kazan. Şansın bu kadarı da her zaman nasib olmaz adama, ne kadar şanslı olursa olsun.

Cezayirlilere gelince, onlarla temas kurmak, ne yazık ki, bu kadar kolay değildi. Oysa dil sorunu da yok sayılırdı. Arapça bilmek gerekmiyordu pek. Örneğin bize yardıma gelen Aïcha (Ayişa) da kocası da Fransızca konuşurlardı. Kentli olan herkesle iyi ya da kötü anlaşabiliyordunuz. Arapçadan başka dil bilmeyen hastalarımla da gerekli olursa biraz Tarzancayı biraz da Fransızcayı karıştırarak ilişki kurabiliyordum. Beylik soruları da Arapça sormayı öğrenmiştim. Kaldı ki, çalışma sistemine göre sekreterler, hemşireler ve öteki yardımcılar her zaman yanımızda hazır bulunurlar ve gerektiğinde tercümanlık da yaparlardı. İçimizde arapçayı en iyi öğrenen Emre oldu. Çünki Türkçeyi de doğru dürüst öğrenmemişti daha. Bu yüzden, bir de esmerliğinden dolayı Aïcha ve kocası onu çok seviyorlardı. Üstelik sevimli bir çocuktu Emre.

Bütün yabancı doktorlar kolonisi içinde yerli halk arasında az çok ahbapları olan gene de bir tek bendim. Cezayir'in Arap halkını, hastalarımı kendime yakın buluyordum. Sanki bir Anadolu kasabasında doktorluk yapıyormuşum gibi. Bazı bakımlardan bizim insanlarımızdan daha uygar görünüşlü idiler. Hastalarıma ve Cezayir'e duyduğum o abartılı sevgi biraz da yurt hasreti miydi acaba, diye düşünülebilir. Yok, bizim için imrenilecek yoldaydı Cezayir o zaman. Savaşçılarına da ayrıca saygım vardı. Fransızlar kıyasıya bastırmaya çalışmışlardı Cezayir direnişini. Biz oraya gittiğimizde, ilk başkan olan Ben Bella iktidardaydı. Tüm dünyada saygınlığı vardı Cezayir'in. İktidar, tek parti olan Ulusal Kurtuluş Cephesinin (FLN) elindeydi, yani asker sivil aydın zümrenin, daha çok küçük burjuvazinin. Yerli büyük burjuvazi, sanayi burjuvazisi oluşmamış, güçlenmemişti henüz. Belli alanlarda, özellikle petrol işlemede hala Fransızlarla ortaklıkları vardı. Örneğin genellikle bütün benzin istasyonları "Esso"

firmasının benzinini satardı.

Okur yazar yerli kadınlar azınlıktaydı. "Emansipe" kadınlar vardı daha o zamandan. Özellikle Başkentte ve Oran'da. Ama çoğu kadınlar çarşaf örtünüyorlardı. Beyaz, çok kez işlemeli bir peçe takınırlardı. Tülden değil kumaştan. Bizim, bildiğim kadarıyla son dönem Osmanlı kadınlarının peçelerinden oldukça farklıydı onlarınki. Doktorların maskeleri gibi, sadece burun ucunu ve ağzı örtüyordu bu peçeler. Gerdanları açıkta kalırdı. Kimse de aldırmazdı buna. Çarşafın altında rengarenk allı güllü entariler giyerlerdi emprime kumaştan. Geniş ve uzun etekli ama hiç kolsuz, boyun ve gerdanları adamakıllı açıkta bırakan geniş dekolteleri olurdu. Evde böyle dolaşıyorlardı. Ama üst üste birkaç etek giyerlerdi, kalın kumaşla değil, kat kat giysi ile ısınırdı kadınlar. Takılara da oldukça meraklı idiler. Varlıklı kadınların kara çarşafın altında en şık mağazalardan alınma en modern, en pahalı lüks giysiler giydiklerini berber dedikodularından ve de müşterilerinden öğrenmişimdir. Saç yaptırıyorlardı. Erkek berbere gelen Cezayirliler vardı. Kadınların da erkeklerin de kılıkları elbette ki ülkenin doğasına göre çeşitlendirilmişti. Kentte yaşayan erkekler çoğunlukla takım elbise giyiyorlardı. Bizdeki şalvar ve potur cinsinden giysiler yoktu orada. Güneye, çöle ya da küçük kasabalara ve tarımsal bölgelere yaklaştıkça beyaz entarilere, erkeklerde türbanlara, boz renk çuhamsı kaba bir kumaştan yapılma aba gibi üstlük giysilere sık rastlanır oluyordu. Kefiye kullanmıyorlardı. Sanıyorum bir tek fesli adam gördüm Konstantin'de. O da, dedelerinden birinin Türk olduğunu söylüyor bununla övünüyordu. Kimse kimsenin giydiğine karışmıyordu.

Başkent, Cezayir kenti, alış veriş çevrelerinde, varlıklı mahallelerinde, sefaretlerin bulunduğu semtlerde bir Avrupa kentinden farksızdı Büyük mağazalar, her şey satan seri mağazalar, daha çok Fransız sermayesine dayanan ortaklıklardı. Bazıları devletleştirilmişti. Her şey bulunuyordu ama fazlaca göze batan tüketim histerisi yoktu elbette. Gene de giyim kuşam metalarında Fransa'nın uzantısı gibiydi Cezayir hala. O zamanlar bizim çarşı pazarımızda bulunmayan, Avrupalardan ısmarlanan bazı gözde malları Cezayir'de bulmak mümkündü.

Varlıklı Cezayirliler çoğunluğuyla esnaf ve orta sınıf tüccardılar sanıyorum. Fransızlardan sonra ve bağımsızlığın ardından yeni tabakalaşma ve yeni sınıflaşma yerine oturmamıştı henüz biz oradayken. Çöl ve çöle yakın bölgelerde tarım da geçerli değil tahmin edilebileceği gibi. Küçük satıcılar, dükkancılar çoğunlukta. El sa-

natları, turistik eşya, halıcılık oldukça revaçta. Bütün Magrib'e, bu arada Cezayir'e özgü dokumacılık sanatı yapıtları, renk renk, bir ölçüde modernize edilmiş ünlü yatak ve sedir örtüleri. Çok güzel. Fransızlar da çok kullanıyorlar bunları. Filmlerde falan görüp tanıyorum. Halı da, bizde olduğu gibi bir servet saklama (gömü-tezorisation) aracı oluyor, örneğin altın gibi. Rulo rulo halılar varlıklıların evlerinde duvara dayalı.

Cezayir zengin bir ülke. Petrolü var. Kuzey kesim çok bereketli bir toprak. Bir toprak reformu ve ayrıca kollektifleştirme yapılmış. Orada duyduklarımıza göre organizasyonu iyi yürütemediler. Ben bunları hep hoşgörü ile karşılamışımdır. Yenidirler, yönetim deneyleri yok, düzelir yoluna girer diye düşünmüşümdür. Dediğim gibi bağımsızlığına yeni kavuşan Cezayir Cumhuriyeti, gözde bir ülkeydi o yıllarda. Biz daha Cezayir'e gitmeden önce Guevera, Castro ve başkaları ziyaret etmişti bile, bu genç ülkeyi. Sovyetlerle, Sosyalist ülkelerle ve de bağımsız ülkelerle iyi ilişkileri vardı. Biz oradayken, 1965 yılı başında Tito da geldi Cezayir'e. Ben Bella ile birlikte Konstantin'i görmeye geldiler. Ben Bella Bağımsız Cezayir'in ilk Başkanı idi. Ayaklanma liderlerindendi o da. Ama 1956 dan bağımsızlığa kadar Fransa'da hapiste kalmıştı. O zaman gördüğüm kadarıyla halk gerek Ben Bella'ya gerekse Tito'ya büyük sevgi gösterisinde bulundu Konstantin'de. Beklemediğim kadar kalabalıktı yollar ve alanlar. Konstantin kentinin tam ortasındaki, yani merkezdeki alana "Şehitler Alanı" deniyordu. Hıncahınç doluydu bu alan o gün. O zaman böyle kalabalıklara pek alışık değildik biz. Şimdi kalabalıkların, her zaman, ciddi ve sorumluluğu üstlenilen bir destek anlamına gelmediğini daha iyi hiliyorum.

Cezayir'de de darbe

Evet Cezayir'de de bir darbe atlatmak varmış kaderimizde. 1965 yılı yazında bir gece ansızın geldiler Bumedyen'in adamları. Kızkardeşim ve yeğenim de misafirimizdiler o günlerde. Gece yarısı gürültülerle uyandık. FNL (Ulusal Kurtuluş Cephesi)-tek politik partimerkezi bizim sağlık müfettişliği binasının yanındaydı. Sadece yola açılan ufak bir avlu vardı aramızda, arabalar park edilirdi oraya. Yeğenim karşıki binada askerler var, diye haber verdi. Şaşırmıştım. Bir huzursuzluk sezilmiyordu. İlgili bir grup dışında kimse böyle bir şey beklemiyordu. Ben Bella ev hapsine alındı. Genel Kurmay Başkanı Hayri Bumedyen başkan oldu. Sanıyorum kan dökülmedi, duymadık.

Kısmen takımlar arası iktidar kavgasıydı. İki grup da küçük burjuva idiler. Ben Bella'yı tutanların da fazla sesi çıkmadı, ya da çıkamadı. Ben Bella için uzlaşmacı dendi, zayıf davranıyor, radikal davranamıyor dendi. Ben Bella direniş hareketinde siyasi bakımdan önemli rol oynamıştı. Onun iktidarı döneminde, kendisi gibi fransız kültürüne daha yakın, daha aydın olanlar ön plandaydılar. Ben Bella Komünist Partisi dışındaki Fransız solunun bazı ileri gelenlerine bağımsız Cezayir'in politikasında kilit noktalarda yer vermişti. Örneğin Fransız solundan işe yaramaz bir sürü adam, sonradan hizmetlerini emperyalizme arzetmede duraksamayan bir takım kişiler önemli işlerin başına geçirildiler ve yoksul Cezayir halkının sırtından beslendiler. Bumedyen ise bağımsızlık hareketinde askeri bakımdam önemli rol oynayan bir liderdi. Darbede, anladığım kadarıyla, post kavgası önemli bir etken olmakla birlikte Bumedyen araplaştırmanın (ta'rip - arabisation) temsilcisiydi. Arapça Fransızcanın yerini almaya başladı. Bumedyen Fransız etkisini frenler göründü. Bu ve benzeri yönler olumlu öğeler olmakla birlikte sonu sonuna ordunun iktidara gelmesi anlamına geliyordu darbe. Ben bundan hiç hoşlanmadım. Yol boylarına dizilmiş sıra sıra askerlerin arasından geçerken yüreği bir hoş oluyordu insanın. Hele yabancı bir ülkede. Ordunun egemenliğinin ne demek olduğu üç askeri darbe geçiren ülkemizde iyi bilinir. Bumedyen de benzerlerinden farklı bir yol izlemedi. İstediği kadar araplaştırma "şampiyonu" olsunlar Batı ile, emperyalistlerle az çok uyumlu bir politika yürütüldü Cezayir'de de. Bir süre dış politikalarındaki üçüncü dünyacılardan yana olan başat çizgiyi değiştirmez göründüler. Darbe, Dışişleri Bakanı Buteflika'yı yerinden almadı. Bu arada bazı Fransız şirketlerini millileştirdiler. Türkiye'ye döndükten sonra Masseboeuf'den aldığım mektuplarda yükselen fabrika bacalarına ve tonlarla dökülen Cezayir demirine coşkulu övgüler vardı. Cezayir daha sonraki dönemde, uluslararası arenada, bir süre etliye sütlüye karışmaz bir izlenim taşıdı. Ama askeri iktidar çok kötü bir sürecin başlangıcı ve nedeni oldu bence. Bugün bunu daha iyi anlıyoruz. Komünist hareketin artık rol oynamadığı -oynayamadığı ve bizde de olduğu gibi her türlü yolla oynamaktan alıkonulduğu- bir ülkede halkın anti-Batı, anti-emperyalist özlemlerini radikal islamcı hareketler üsleniyor. Ve Cezayir'de olduğu gibi iktidara aday bir güce ulaşabiliyorlar. Batılı ülkelerin, özellikle de Fransızların "FIS"e (İslami Cephe'ye) karşı telaşlı tavrından Cezayir radikallerinin anti-emperyalizmde samimi oldukları düşünülebilir. Yoksa birçok başka yerde o kadar da büyük başağrısı sayılmıyorlar ve Cezayir'de olduğu

kadar büyük bir kıyıma tabi tutulmuyorlar.

Evet, darbe günlerine dönersek, bizim komünist partililer de haklı bir telaş içindeydiler. Çünki, bilindiği gibi her zaman "Alavere dalavere, Kürt Memet nöbete!" tekerlemesindeki gibi olur, okkanın altına komünistler gider. Onların endişelerini boşa çıkarmadılar darbeciler. Birkaç gün sonra bizim dispanserler kompleksinin laboratuvar şefi olan Cezayirli bir doktor ve daha beş on kişi göz altına alındılar. Elektrik-Gaz'ın müdürü arkadaşım Mazri de girdi içeri. İşkence de gördüler. İşkence edildikleri yer çok sevimsiz bir yerdi, görmüştüm. Daha önceleri birgün yabancı olarak parmak izlerimin alınması için Polis Müdürlüğüne çağırılmıştım. Zindanda, en alt katta yapıyorlardı bu işi nedense. Eh, tanıdık yerler, ne var ne yok diye bakınmıştım etrafıma. İçim bir tuhaf olmuştu. Yabancı bir ülkede daha bir "soğuk" oluyor böylesi yerler. "İnsan buraya bir düşse, arayanı soranı da yok, bir daha çıkamaz" diye düşünmüştüm. Temiz pak ama topla bile yıkılmıyacak gibi muhkem bir yerdi. Sömürge ülke zindanı!

M.Mazri işine geri döndü. Anlaşılacağı gibi bizimkiler iktidara namzet değildiler ve o sırada böyle bir iddiaları da yoktu. Mazri kendisi anlatmıştı bana. "Maşallah, Fransızlardan öğrendiklerinizi, kendi yurttaşlarınıza çok güzel uyguluyorsunuz!" demiş onlara. Ne fayda?

Mazri alındığında ailesini yoklamaya gitmiştim. Havagazı idaresinin kendisi de hastam olan şoförlerinden biri müdüriyet kapısı önünde duruyordu. Beni görünce adamcağızın gözlerinin nasıl fal taşı gibi açıldığını bugün gibi anımsıyorum. Benim adıma ödü patlamıştı Mazri'nin evini ziyaret etmemden. Korku egemendi.

Bir süre sonra ben de "mülakata" çağırıldım. Eminim beni "sorgulayan" görevli Fransızlar zamanında da aynı işi yapıyordu. Üzerinden akıyordu bu. Görüşme sıradan bir mülâkat görünümündeydi. Ama nedense beni biraz yakından tanımak istemişlerdi. Cezayir'e niye gelmişim, eğilimlerim nelermiş, kadınların emansipasyonu hakkında ne düşünüyormuşum, falan filan...

Bir süre sonra Dr. Masseboeuf'ün yeni hükümetin aleyhinde konuştuğu, hatta Konstantin komutanının şahsı hakkında aşağılayıcı sözler sarfettiği dedikodusu çıkarılmıştı. Diyeceği soruluyordu. İddia uydurmaydı bence. Gerçi Masseboeuf'ün dilinin kemiği yoktu ama, Don Kişot da değildi. Ne var ki ciddi, çok çalışkan ve dürüst olması düşman edinmesine neden oluyordu. Ne de olsa Fransız kökenliydi ve üstelik de komünistti. Yeni yönetime karşı tutumunu açıklamak zorunda bırakılıyordu böylece. Yani bu ekiple uyumlu bir şekilde çalışacak

mıydı çalışmıaacak mıydı. İşi önemliydi. Üst kadro yöneticisiydi. Zor bir durumdu onun için. Yazısını okutmuştu bana. "Politik olarak ne dediğimi" sormuştu. Atıp tutmuyordu elbette. Çok seviyeli bir yazıydı. Akıllı ve kültürlü bir adamdı doktor. Ülkenin durumunu tahlil ediyordu. Onlardan yapamayacaklarını da istemiyordu. Ancak son cümlesi yorumlara açıktı. "Eğer"li bir cevap gerektiriyordu. Ona işaret ettim. Daha açık koyabilir miydi bilmiyorum. O kadarıyla bile müfettişlikten ayrılmak zorunda kaldı Dr. Masseboeuf. Sonra Sigorta Başhekimi oldu. Tabii lojmanlarından da taşındılar. Benim için bizim mahallelerin hiç tadı kalmamıştı Masseboeuf'lerden sonra. Hele yerine gelen oldukça yaşlı Cezayirli doktor bende hep göstermelik bir adam izlenimi bırakıyordu. Masseboeuf'ün karizması yoktu onda.

Cezayir Yolları

Aynı yapı içindeki okul-ev-dispanser arasında geçen günlük yaşamımızı hafta sonlarında biraz hareketlendirmek zorundaydık. Toplu taşımacılık hemen hemen yoktu kentte. Biraz olsun kent dışına uzanma olanağı bulamıyorduk. Çok çok sinemaya giderdik, ya da parklara. Ya da taban teperdik. Çevreyi tanıma olanağımız yoktu. Yabancıydık. Bir araba edinmemiz gerekli gibi görünüyordu. Birtakım satın alma kolaylıkları da söz konusuydu. Aldığımız ücretin üçte birini ülkemize gönderme olanağımız vardı biz yabancılar için. Biz de öyle yapardık. Gene de bir yılın sonunda bir araba almaya cesaret edebilecek durumdaydık. Bu konuyu kendi kendimle çok tartıştım. Acaba Konstantin'in koşullarında ve bizim durumumuzda araba lüks müydü? En önemlisi de Cezayir halkını yadırgatmamak, kamu vicdanını incitmemekti. Para onlarındı, halkın cebinden çıkıyordu. Önce Dr. Masseboeuf'e danıştık. "Bir araba alsak yanlış olur mu?" dedik. Şef sıfatıyla ve arkadaş sıfatıyla onayını aldık. Sonra Hayrettin'le kafa kafaya verip (6 yaşındaydı) hem kesemize hem de zevkimize uygun gösterişsiz bir araba seçtik.

Bizim gençliğimizde özel arabalar yaygın değildi. Sonraları da hiç araba kullanmaya heves etmemiştim. Nasıl yapılıyor diye bakmazdım bile. Kızkardeşimin kendi arabası vardı. Ben araba sürmeyi Cezayir'de öğrendim. Fransız trafik sistemini kullanıyorlardı.

Trafik hocam gencecik bir Cezayirliydi. Hem Türk (müslim), hem de doktor olmam nedeniyle çok yakınlık gösteriyordu bana. Bu delikanlı dolayısıyla hem bir hayli geniş olan ailesini tanımış hem de küçük-burjuva çevrelerin ev hayatına girmiş olduk. Tam bir doğulu

tavrıyla yaşantımızı kolaylaştırmayı kendilerine görev bildiler. En küçük kardeş benim oğlanlara ağabeylik yapmaya can atıyordu. Birlikte gezmelere gidiyorduk. Aradığım çevre değildi, küçük-burjuva özlemlerini veri saydıktan sonra kendi ölçülerinde iyi insanlardı. Emansipe, avrupaî ama Fransızlardan çok başka ve de bir müslüman kadın tipi olarak, ayrıca yaşam tarzımızla, ne olduğunu pek anlamadıkları yaşama bakışımla ilginç geliyordum onlara. İsveç'de böyle bir şeyi hayal etmek bile güçtür. Trafik hocam yeni evliydi ve küçücük de bir kızı vardı. O oğlanın kızına düşkünlüğü, ona gösterdiği abartılı şefkat ve ilgi beni şaşırtıyordu. Bizde pek de alışık olunmayan bir tutumdu. Bildiğim kadarıyla çocuğa, kaldırabileceğinden fazla(?) sevgi göstermek, hele yabancıların yanında ayıp sayılmıştır hep. Kendisi de kızı kadar çocuktu galiba. Bakarken batmıyordu belki ama aslında bencilikti tabii.

Araba bize Cezayir'i coğrafyası ile, genel havası ile daha iyi tanımak fırsatı verdi. Birkaç günlük tatilden yararlanarak Kuzey Cezayir boyunca, ta kuzeybatıdaki Oran'a kadar konaklaya konaklaya gittik. Başkentten sonra, batı kesiminde yol alırken bir ara nefis kokular almaya başladık. Önce ne olduğunu anlayamamıştım. Portakal bahçelerinin kokuları kilometrelerce önceden duyuluyordu. Güya Adana'da yaşamıştık, biz, benim gençliğimde. Ama ben böyle bir şey görmedim oralarda. Ne güzel, ne düzenli bahçelerdi kilometrelerce uzanan! Bir Bulgar meslekdaşın eşi ile Emre'nin akranı olan kızını da yanımıza arkadaş almıştık. Cesur insanlarmış. Sürücülükte acemi sayılırdım daha. Bununla birlikte yollar çok iyiydi. Hep birlikte çevrenin seyrine doyamıyorduk.

Oran Akdeniz kıyısında çok güzel bir kent. Cezayir ayaklanması oradan başlıyor. Türkiye'de olsa adı Gazi Oran olurdu herhalde, ya da Kahraman Oran, en kanlı çatışmaların geçtiği yerlerden biriydi orası. Önemli bir ticaret ve sanayi merkezi.

Bir başka tatilde, önceki Ramazan, ikincisi de Kurban bayramı tatilleri olacak, güneye doğru indik bu kez. Ve bu kez iki sürücü idik arabada. Bulgar ve Fitizyolog (verem uzmanı) olan Dr. Miltchev de katılmıştı bize. Bir de şen-şakrak bir hanım yolcumuz vardı, Fransız'dı o. Çok ilginç bir yolculuk oldu. Belki de yolumuzun daha netameli yahut olağan dışı oluşu gezimize ayrı bir heyecan katıyordu.

Dr. Miltchev iki yönlü yollarda bile yolun ortasından hatta solundan sürerdi arabayı. Trafikteki "sağa yaklaşınız" uyarısını tersine çevirerek "Sola yaklaşınız, sola yaklaşınız" diye takılırdım ona "ha

biraz daha sola yaklaş göreyim seni" gibisine. Sözü politikaya vurarak "Hala akıllanmadınız mı?" diye yanıtlardı beni. İyi bir doktor, iyi bir dosttu. Eşi tam da o günlerde Bulgaristan'a gitmişti, gezimize katılamadı. "Arkadaşlarım" derdi bizim oğlanlara Dr Miltchev. Yıllarca sonra telefonla konuştuğumuzda "arkadaşlarını" sormuştu, onca yıl sonra hala unutmamıştı. Şaşırmıştım. Nereye gitti o güzel insanlar? Ötekiler, bu pazar ekonomisinin mucizelerini keşfediverenler nereden çıktılar? Kağıt üstünde, teori ve yorumda anlasam da duyguda katlanamıyorum, isyan ediyorum.

Sahra

Konstantin'den güneye doğru inildiğinde yol üzerinde Biskra var, çölün kapısı. Oldukça donuk bir kasaba. Güney-batıya doğru devam edince El-Oued'e varıyorsunuz. Çöldesiniz artık. Ve göğe doğru alev alev yükselen petrol kuyuları El Oued'de başlıyor. Daha ilerdeki kent Tougourt (Tugurt). Bazan karıştırırım, hangisinin altındaydı yeraltı kenti çıkaramam. Bayağı koca bir kasaba yerin altında toprağın içine oyulmuş. Yukarısı çöl. Sahra. Sıcak. Kapalı çarşılar gibi kemer kemer örneğin. Kasaba içi yollar bizim İstanbul'daki Kapalı Çarşı'nınkiler kadar geniş ve aydınlık değil elbette. Yerin üstünde de yapılar, bahçeli, sarayvari köşkler var bir iki tane. İlk kent yeraltında kurulmuş. Toprak üstü, resmi binalarıyla sonradan yapılmış. Anlatıldığına göre Fransızlar Tugurt'a Citroen firmasının 'Deux chevaux' (Çift beygir) denilen küçük arazi arabası ile gelmişler ilk kez, kum üzerinden sürerek. Öylesine bir kum işte. Yollar ondan sonra yapılmış. Daha önce sadece deve kullanılıyor tabii. Rüzgar zaman zaman yolun üzerine yığıyor kumu. Küremek gerekiyor ilerleyebilmek için, yoksa gitmiyor araba.

Tugurt'dan batıya doğru devam ediyoruz. Yolumuz Ghardaia'ya. Tam 200 km. yol sürüyoruz bir tek kula ya da bitkiye rastlamadan. Tugurt - Ghardaia arasında otomobil yolu çevresinde vaha yok gibi. Sabahın erinde yola çıkmışız,batıya doğru. Güneş ensemizde. Yolumuz biraz yükseliyor, kilometre hesabıyla kente yaklaşırken tek tük diken gibi ot kümeleri görmeye başlıyoruz orda burda. Bir tepeciğin ardına doğru kıvrılınca onun da ardındaki bir tepe üzerinde çöl güneşine karşı pırıl pırıl bir masal ülkesi ile karşılaşıyoruz sanki. Renk cümbüşü. Açıklı koyulu maviler, morlar, sarılar, yeşiller ve beyazlarla badanalanmış toprak evler, üst üste. Nefes kesici bir görüntü. Kentin içinde ise her yer kum, gıcır gıcır. Araba ne hale geliyor düşünün artık. Çölün ortasına nasıl bu kadar insan toplanır akıl alacak gibi

değil. Ghardaia'nın nüfusu 40-50 bin. Tugurt biraz daha kalabalık. Haritaya bakarsanız Cezayir Sahrasının daha en kuzey bölümlerinde olduğumuzu görürsünüz. Doldurulmuş çöl kertenkeleleri her yanda çarşı pazarda. Ghardaia turistik bir kent olmuş artık. Kentin merkezinde tüm dükkanlar turistik eşya dolu. Çöl gülleri denilen taşlaşmış, kızarmış tuz kristalleri, gerçekten gül gibi güzel bir biçim almışlar.

Ghardaia'dan, biraz daha güneyden araba sürmek üzere bu kez gene doğuya doğru Ouargla'ya geliyoruz. Ouargla'da göğe alev püskürten borulardan başka bir şey yok sanki. Yerler bile neredeyse petrol kaplı. Gece her yan petrol kokuyor. Küçük bir kasaba. Bakımsız. 15 bin civarında nüfusu var. Allahlık bir otelde kalıyoruz. Yiyecek bulmak bile biraz güç gibi. Daha akşam üstünden, yani güneş çekilir çekilmez ayaz başlıyor. Gece buz gibi. Ama çöl insanı sıcak, cana yakın. Ertesi sabah kuzeye doğru vuruyoruz. Bu kez Shatt El Djerid (Şattül Cerid) tuz yataklarından geçerek gene Biskra üzerinden Konstantin'e dönüyoruz.

Ghardaia'dan Ouargla'ya gidişte gördüğümüz kumullar, o incecik kumun pembe-bej güzelliği unutulacak gibi değil. Evet, yeni bir araba içinde, ne de olsa güvenlik altında ve de ekmek elden su gölden gelip geçerken güzel, çok güzel. Güzelliği, korkunçluğunu duyumsamaya engel değil gene de. Balta girmemiş, yeşil-karanlık orman mı daha korkunç çöl mü bilemiyorum. Ama galiba çöl daha engin güzel biteviye olsa da, deniz gibi, kum denizi yani. Ya da bizler için daha alışılmamış, dünyanın evren içinde bir noktacık olan dünyamızın sonsuzluğu duygusunu, ya da sonsuzluğu yanılsamasını daha iyi benimsememize yardım eden bir doğa. Koca bedeninle, üstelik başkalarıyla birlikte içinde oturduğun arabanın o engin doğa içindeki yitikliğini, oyuncaklaşmasını somut olarak algılıyorsun. Korkunçluğu bu yitiklik duygusundan ileri geliyor belki. Yıldızlarla dolu berrak çöl gecelerinin insanlara nasıl derin düşünceler, nasıl şiirsel duygular esinlediği üzerine güzel şeyler okumuşumdur eskilerde. Bugün için artık kavramaktan uzak bulunduğumuz bir alem.

Yolculuğumuzun eğlenceli, komik diyebileceğimiz yanları da olmadı değil. Deveyle dolaşmak örneğin. Biz ailece, yani üçümüz, üstüne sepet biçimi ufak bir çadır kurulmuş bir deveye bindik. Çok da sevindik hepimiz, hoştu.

Belediye Başkanının öfkesi

Cezayir izlenimlerimi bir hayli zayıflatan ya da lekeleyen bir

olayı da anlatayım. Sabahları çalıştığım çocuk dispanserinin bakım ve yönetim sorumlusu bir Fransız hemşire idi. Cezayirli değildi. Bir kurumda uzman olarak çalışan eşi dolayısıyla o da Cezayir'de bulunuyordu. Genç bir çiftiler. Fransızlara karşı savaşılmış olmasına karşın en kalabalık yabancı yardımcılar grubu Fransızlardı. Bu Fransız hemşire ile birbirimizin dilinden iyi anlıyor, iyi geçiniyorduk. İyi niyetli bir kadındı ve işini biliyordu... Ben de dispanser müşterilerince çok tutulan bir doktordum. Benim hastanede poliklinik yaptığım günler bir Fransız çocuk uzmanı çalışırdı dispanserde. Ben uzman değildim, malum. Ama benim hastalarım her zaman daha çok olurdu. "Dr. Belli yok mu?" diye sorarlardı. Çok sıkışık durumda nefes almadan çalışırdık. Hastaların ilaçlarını da biz verirdik. Ve de bedavaydı. Ben ilaçları yazdırırdım, Mme. Rayr (Fransız hemşire) hasta sahiplerine dağıtır, gerekli kullanılış bilgisini verirdi. Hepimiz aynı yerde 4-5 kişilik ekip olarak çalışırdık... Bir de genç bir delikanlı vardı. Sırası gelen hastayı içeri alırdı vb. Severdim çocuğu. Sevmediklerim de pek azdı ya.

Gene kalabalık bir gün bu genç çocuk bilmem kimin eşinin geldiğini, sabırsızlandığını söyledi. İçeri alıp alamıyacağını sordu. Bir dakika beklemesini söyledim, meşguldüm. Biraz sonra oğlan gene sordu, çekingen. Usule aykırı idi çünkü, sırasını beklemesi gerekiyordu her kim ise. Kim olduğunun da farkında değildim. Belki de sağırlığımın bir azizliği. Kim olduğunu bilsem de bir şey değişmeyecekti. Kim olduğunu sormadım da zaten, sırasını bekleyecekti. Sonradan değerlendiriyorum oğlanın tedirginliğini, hem benden çekiniyordu hem de dışarıda sabırsızlanandan korkuyordu. Biraz sonra muayene odasının kapısı gökgürültüsünü andıran bir patlama ile açıldı. Sevimsiz sıska bir adam içeri daldı. Ardından koşturan bizim dispanserlerin idari yöneticisi de acele peşine düşmüş, ama ancak içeri daldığı anda yetişebilmişti ona. Meğer Konstantin belediyesinin başkam imiş bu zat. İli yöneten Belediye Komitesinin başkanı. Bekletilen kadının da kocası. Bir yerde hepimizin şefi oluyor. Hasta çocuğun anası bekletildiğine sinirlenmiş. Kocasına telefon etmiş. O da bize haddimizi bildirmeye gelmiş. Çok kızgındı. Ama esas çocuğunu dispansere yolladığına, kendisine kızıyordu galiba. Haksız olduğunu biliyordu elbette. Bilmiyorduysa da anlattık. "Çocuğunu dispansere göndermeye ihtiyacı yokmuş, ama benim övgümü duymuş da onun için yollamışmış, vb !!" Kafaya bakın. Adam karısının ve çocuğunun dispanser kapılarında (sıradan yurttaşlar gibi) beklemiş ya da bekletilmiş

olmasından utanıyordu. Sömürgecilerin yerini almıştı il başkanı. Büyük tepki almış olması Konstantin adına sevindirici de olsa önemli olan bir muayene odasına kapıyı vurmadan tekmeyle dalma hak ve yetkisini kendinde görmesiydi. Bağımsızlık hareketinde bile, hiç değilse bu çağda, iktidarı kimin aldığı ve iktidarını nasıl ve kimler aracılığıyla sürdürdüğü çok önemli oluyor. Halkın iktidarı aldığını düşündüğümüz takdirde bile yalnızca iktidarı almak yeteri bir güvence sağlamıyor. Yaban otlar gibi kuşatıyor kilit noktaları bir sürü işe yaramaz, asalak, içten içe halka düşman unsurlar.

İçeri girer girmez bizim genç delikanlıya yöneldi Başkan,

- Kovuldun! Kovuldun !

diye bağırdı. İki dudağının arasındaydı demek oğlanın geleceği.

Ayağa fırladım hemen. Biraz da refleks olarak. Hayvan gibi içeri girmesine de çok kızmıştım. Direk gibi karşısına dikileceğimi beklemiyordu Başkan, geriledi. Çok az insana, böyle kişisel sürtüşmede, saldırmak gelmiştir içimden. Hiç kavgacı değilimdir ama bu adamı dövebilirdim iş uzasaydı. Gözüme kestirmiştim.

Ben buraya Cezayir halkına yardım etmeye geldim, başka kimsenin emrinde değilim,

dedim ona. Zaten ben meseleyi kavrayıncaya kadar Dr. Masseboeuf ve iki yardımcısı aşağıya koşturmuşlardı. İmdada yetiştiler. Yoksa tatsızlık çıkacaktı. Alıp götürdüler Sayın Başkanı. Tabii çocuk muayene edilmedi. Sayın anasını da göremedik.

Böylece "dile düştük?" işte tüm Konstantin'de. Hepimize hakaretti bu. Fransız hemşire kendi konsolosluğuna başvurdu. Kendisiyle birlikte gitmemi istedi benden tanık olarak. Bana da Türkiye Elçiliğine durumu bildirmemi öneriyordu. İlahi! Elçilik bana sahip mi çıkacaktı! Hele böyle bir sorunda.

YENİ BİR DÖNEM

Çocukların anadil sorunu

Hayrettin Cezayir'de ilkokula başladı. Emre'nin okul zamanı da yaklaşıyordu. Zaman zaman karşıma dikilip babasının neden gelmediğinin hesabını soruyordu benden Hayrettin. Polislerin salmıyor oluşunu yeterli, inandırıcı bir gerekçe saymıyordu çocuk, mantıklıydı ne yapsın! Gelmesini istemediğimi sanıyordu belki. Besbelli ki üzülüyorlardı. Beri yandan evde her ne kadar Türkçe konuşsak da Türkçeleri geriliyordu. Elbette ki Cezayirli olamazlardı. Fransız hiç olamazlardı. Türk olmaları gerekiyordu. Türkiye'nin kaderine ilgi duyabilmeleri için Türk olmalıydılar. Ana dillerini iyi öğrenmeliydiler. Kendilerini doğru ve güzel bir biçimde Türkçe ifade etmesini öğrenmeliydiler. Bu da ancak Türkiye'de yaşamakla olurdu. İtiraf ederim ki ilk defa o zaman anadil eğitiminin önemini, daha doğrusu herkesin mutlaka anadilim diye benimseyebileceği bir anadilinin olmasının önemini bu kadar derinden kavramışımdır. Bizim sekreter Melika'nın arapça yazamayışının çağrıştırması ile duyduğum utanca bu kez dili yasaklanan halkın bu yasağa duyacağı acı öfkeye karşı anlayış ve saygı eklendi. Mesleğim yönünden ve ekonomik bakımdan bir iki yıl daha kalabilirdik biz Cezayir'de. Kalmalıydık. Cezayir'e alışmıştık artık. İşe yarıyorduk. Onurlu bir yaşantımız vardı. Halkı bazı bakımlardan bizimkine benzeyen bir ülkede yeniden kuruluşun güçlüklerini, sorunlarını ve bu Cezayir deneyinden marksist açıdan çıkartılabilecek dersleri daha iyi incelemek akıllıca bir davranış olurdu. Bu yüzden de Mihri Belli'nin gelip de oraları da bir görmesini istemiştim gerçekten. Olmadı. Şimdi de kendi gelemeyince bizi geri çağırıyordu. Türkiye o eski Türkiye değildi ona göre. "Başka havalar esiyor şimdi" diyordu. Kısacası bir kez daha oyuna getirdi (?) bizi Mihri Belli. Dönmeye karar verdik. Yoksa çok uyumlu ve hatta mutlu bir birlikteliğimiz vardı Cezayir'de bizim üçümüzün. Yaşamımız içiçeydi.

Hayrettin bir gün yapılmayacak bir şey yapıyordu herhalde, tartışıyorduk.

- Hayrettin sen beni çok üzüyorsun. Beni sevmiyorsun galiba!

demiştim. Bacak kadar oğlanın uzunca bir an esefle yüzüme bakıp da;

- O kadar anlıyorsun!

demesini hiç unutmam. Su çiçeğine yakalandığında gündüzleri evde yalnız kalıyordu. Eve geldiğimde kendisini yatağında yatar buluyordum. Ne bir mızmızlık, ne bir yakınma! Hiç ağlamazdı. Bu kadar olgunluk karşısında utanma gibi bir şey duyardım nedense. Büyük bir saygı duyunca insan kendisi küçülüyormuş gibi oluyor galiba.

Emre daha küçüktü ve daha yaramazdı. İstediği olmayınca ağlardı, tuttururdu. Ama onun da daha küçücükken kızamık çıkardığında acı çekişindeki ağırbaşlı efendiliği hep anımsarım. Bazan çocuklar açmaza sokar insanı, nasıl davranacağınızı bilemezsiniz. Bir gece yarısı ağlayarak uyandı Emre. Beş yaşındaydı o zaman. Yuvaya giderken üstleri başları kirlenmesin diye bütün çocuklar naylondan yapılma ceket gibi üstlük önlükler giyerlerdi. Emre'nin önlüğünün cebinde bir kağıt varmış. Onu istedi. Aldım getirdim. Alfabe harflerinin (fransızca) yarısı sıralanmış. O harfler deftere yazılacakmış. Ev ödevi. Ama Emre unutmuş bunu. Gece yarısı nasıl aklına gelmiş bilinmez. Ne kadar mutsuz, ne kadar acı ağlıyordu. Peki ne yaparsınız şimdi? Ver ben yazayım diyemezsiniz. Kesinlikle olmaz. Uykulu halimle boş ver yarın yazarsın dememek için kendimi zor tutuyorum. Neyse, Emre'yi ödevinin pek de korkulacak zor bir ödev olmadığına inandırdık. Ödevimizi temizce yazdık, bitirdik ve hoşnut, mutlu yeniden uyuyuverdik. Mutluluğu kurup çatan böyle küçük küçük anlardır, paylaşılan, sevilen anlar. Cezayir'i çok sevdik biz. Ama hiçbir şey dört başı mamur olamıyor işte.

Şimdi de bakın Cezayir'de neler oluyor. İnanılacak gibi değil. Cezayir'de son zamanlarda olup bitenler kendi yurdumdaymışçasına beni çok üzüyor.

Türkiye'ye dönüş

Çocukları önceden, okulların açılma zamanına yakın günlerde gönderdim. Ben, sözleşmemin öngördüğü süreyi tamamlamak zorundaydım. Oğlanlar, kendi başlarına Başkent Cezayir - Roma - Atina üzerinden iki aktarmalı uçak yolculuğu yaptılar. Çocuklarımı kendilerine emanet ettiğim için "Al Italia" şirketi temsilcisinin bana tekrar tekrar teşekkür etmesine anlam veremiyordum. Buna da ne oluyor, diye düşünüyordum. Başkalarının yorumuna göre haklıymış adam. Benimkisi gene düşüncesizlikten ileri gelme bir cesaretti belki de oğlanların sırtından.

Emre İstanbul'a eve (teyzesinin evine- Mihri Ankara'da annesi ile

oturuyordu) gelince babasının kucağına çıkmış, hem yüzünü okşuyor hem de "Babamızı bulduk!" sözleriyle sevincini belirtiyormuş. Bir daha bulamayacaklarını düşünüyorlardı belki de.12 Marttan sonraki yeniden buluşmalarında ise "Biz seni öldü sanıyorduk!" diyeceklerdi. Hayret! Birbirimize çok yakınız sanıyordum. Çocukların iç dünyalarının, hiç değilse bu konuda, bana kapalı oluşu müthiş kibirime dokunmuştu. Aralarında konuşuyorlarmış demek?

Cezayir'den Fas'a

Arabamızı Türkiye'ye götürmenin en kolay en ucuz yolu araba ile gitmekti. Ben de öyle yaptım. Kızkardeşim Gül ve eniştem ile Başkent Cezayir'de buluştuk. Batıya doğru benim araba ile yola çıktık. Fas'da Rabat, Kazablanka ve daha güneyde çok renkli bir çöl kenti olan Marakeş'i gördükten sonra geri kuzeye dönüp Cebel-i Tarık yoluyla İspanya'ya geçtik.

Fas ile Cezayir arasında her zaman sorunlar vardı. Bilindiği gibi Fas krallık ve Batı ile sıkı fıkı. Bağımsızlık savaşı sırasında da bir takım anlaşmazlıkları olmuş. FLN'in gazetesi pek dostça bir dil kullanmıyordu Fas hakkında. Bununla birlikte birçok bakımdan birbirlerine benziyorlar.Yalnız örtünen kadınları, dış görünüşleri ile oldukça farklı. Çarşaf değil de feraceye benzeyen gri kumaştan yapılma çok daha şık bir üstlük giysi ile dolaşıyorlar.

Hem profesyonel araba yarışçılığı hem de boksörlük yapmış olan bir kılavuz (rehber) bulduk Rabat'da: Vahab. Onun sayesinde birkaç saat içinde Marakeş'i görüp geri gelebildik. Yoksa Fas gezisi çok eksik olacaktı. Bir çöl kentinin bu kadar renkli olabileceğini düşünemez insan. Rehberimiz Vahab dönemeçlerde direksiyonu öyle bir ustalıkla kullanıyordu ki ayrımına varmadan 100 - 120 km lik bir hızla viraja giriyor ve çıkıyordunuz. Böyle, yaptığı işi, ne iş olursa olsun, iyi yapan bir sürü insan portresi kazılmıştır belleğime. Allah'ın çölünde basit bir rehber olan ve direksiyon tekeriyle koca bir arabayı oyuncak gibi avuçlarının içinde tutan iri gövdeli Vahab bunlardan biridir.

Avrupa'yı geçiş

Bundan sonrası artık tamamıyla turistik bir gezi, daha doğrusu yolumuzun devamı oluyor. Onun için ayrıntılara hiç girmiyorum. Fas'dan sonra İspanya Fransa Batı Almanya Avusturya Yu-

goslavya - Bulgaristan üzerinden Edirne'ye varıyoruz.

İspanya İç Savaşı bizim kuşakların yüreğine ve bilincine derinlemesine işleyen bir olaydır kuşkusuz. Ama İspanya denince Orta Çağı ve "engizisyonu" düşünmeden edemem gene de. Bir de Güney Amerika'yı. Amerika ve Afrika'nın yerli halklarının ve İspanyol emekçilerinin kanı ve canı pahasına elde edilmiş ya da gaspedilmiş zenginlikleri. Bunları düşünmezseniz eğer ağzı açık hayran hayran geçer gidersiniz gördüklerinizin önünden: Saraylar, müzeler, bahçeler, duvarlar dolusu tablolar, goblenler, salonlar ve salonlar dolusu antika saatlar dünyanın her bir yöresinden. Nedenini açıklayamayacağım ama İspanya'nın katolik bir ülke olduğunu, daha doğrusu İtalya'dan ve Fransa'dan daha koyu ve daha başka bir biçimde katolik olduğunu duyumsuyorsunuz orada. Belki de benim koyu katoliklik dediğim islama bulanmış, başka bir ihtişam (debdebe) kazanmış bir katoliklik variyantıdır.

Hemingway'in boğa güreşlerini ballandıra ballandıra anlatmasını hep yadırgamışımdır. Metador'un boğaya karşı savaşı hiç de eşit bir savaş değil. Kimseye zararı olmayan, şimdi artık salt öldürülmek üzere yetiştirilen bir hayvanı kanırta kanırta öldürmekte bu kadar çoşkuya ve alkışa neden olabilecek bir kahramanlık görmedim hiçbir zaman. Ama İspanya'ya gidince bunu da seyretmeye biraz da mecbur gibisiniz. Biz de bir boğa güreşi seyretmekten geri kalamadık. Hiç de hoş değil.

Bizim orada konakladığımız sırada Uluslararası bir toplantı vardı Madrid'de. Her taraf hıncahınç doluydu kentte. Gece yarısı sokak sokak, yatacak yer arayıp durduk. Gece bekçileri bizdeki gibi düdükle falan değil de, el çırparak iletişim kuruyorlar aralarında. Öyle de kuvvetli ses çıkarıyorlar ki, şaşarsınız. Yapıların ve sokakların akustik durumu neden oluyor buna belki. Koca koca han gibi, konut olarak kullanılan, otel ya da pansiyon da olabilen yapıların kapıları kilitleniyor geceleri. Her sokaktan bir bekçi sorumlu. Dış kapıların anahtarları bekçide duruyor. Kale anahtarı gibi, demirden, kocaman. Her biri birer kilo(?) çekecek bir tomar anahtar bellerinde.

İspanya'dan gene arada konaklayarak Paris'e doğru çıkıyoruz. 1951'den sonra Paris'le yeniden karşılaşıyorum. Eski otelimi arıyorum. Hôtel Idéal sahip değiştirmiş, yenilenmiş. Tarifsiz hüzünler doluyor içime. Çok uzaklarda kalan bir gençlik. 40'ı devirmişiz artık. Avrupa'nın özellikle Almanya'nın otoyollarında araba sürmenin ürpertisini, büyük kentlere giriş ve çıkışların kaosunu ilk kez tadıyorum.

Otoyol yeni bir olgu. Arabalara yani petrole göre düzenlenen yeni bir dünya manzarası oluşmuş ve tabii dünya ekonomisi. Menderes ve onun Demokrat Parti'si bu politikanın bizdeki büyük hayranlarından ve öncülerindendi. Ben Avusturya'da gecelediğimiz dağ evini, tahta döşemeleri, sardunyalı basık pencereleri ile daha çekici buluyorum.

Bulgaristan'da Dr. Miltchev ailesini buluyoruz. Sofya'yı gezdiriyorlar bize. Dr. Nedkova'yı Cezayir'de bırakmıştık. Sofya eli yüzü düzgün, temiz bir kent. Çalışan bir kent havası vardı o zaman, sokaklarda başı boş insanlara rastlanmıyordu pek. Gün ortası alış veriş yapan büyük bir kalabalık yoktu. Ama biz çok az kaldık orada. Miltchev'lerin eşliğinde pek yabancı gibi de dolaşmadık kenti. Gene de, Miltchev'lerle karşılaşmaktan başka derin iz bırakan, beni çok sevindirecek bir şey olmadı. Kırık ayrıldım biraz! İlk kez bir sosyalist ülkeye ayak basıyordum.

Ve en sonunda bir gece yarısı Edirne'ye varış.

Bu kez Ankara'ya

Mihri ile mektuplaşmamıza göre nerede oturacağımıza birlikte karar verecektik. Oysa Mihri Belli ev tutmuş Ankara'da. Yukarı Ayrancı'da. Bence kolayına kaçmış. Bozuluyorum. Seçim hakkım elimden alınmış gibi oluyor. Hayrettin ilkokula Cezayir'de fransızca ile başladığı için Fransız elçiliğinin Paris Caddesindeki ilkokuluna kaydedilmiş. Çocukların iki okula birden gitmeleri yanlış olurmuş. Babalarının eğitimci ahbapları öyle salık vermişler. Peki, biz ne diye kalkıp geldik buralara? Ben gelince Türkçe ilkokula da başladılar. Bizim okullarda çift tedrisat olduğundan öğleden önce Fransızca öğleden sonra da Türkçe ders görmek üzere iki okulu da kazasız tamamladılar. Evde ne ders çalışırlar ne de ev ödevi yaparlardı. Vakitleri de olmazdı ki. Acırdım biraz... Emre yaramazlığı ile acısını çıkarırdı bu sıkıntılı yükün... Sonra daFransızca eğitim yapan bir okula yönelmeleri gerekli oldu. Böylece bizim Cezayir seferi oğlanların eğitim durumlarını tümden etkilemiş oldu.

Evet, biz gene bilmem kaçıncı kez yeniden ev düzüyoruz. - Daha da düzeceğimizden gayrı Ben gene "boşta gezer" takımına katılıyorum. Hazır para yiyoruz. Mihri biz Cezayir'de iken çevirmenliğe başlamış Ankara'da. Biz gelince annesinin Kızılay'daki evinde sürdürdüğü çalışma düzenini bozmuyor. Orayı büro olarak kullanıyor gündüzleri. Tebessüm Sarp sekreterlik yapıyor ona.

Bizim yokluğumuzda bir takım yeni ahbaplar edinilmiş. Tanış ve

kafadar çevremiz genişlemiş, kısmen de değişmiş. Ben hep gözlediğim, yani sahnenin ortasında olmadığım ve iyi dinleyici olduğum için sezişlerim hep daha erken ve daha kuvvetlidir. Kimi gerçek dost kimi değil. Kimi geçer akçeye yatırım yapıyor, kimi dost görünmenin ardında bir fayda var mıdır, hesabı yapıyor. Kiminden hoşlanıyorum kiminden hiç hoşlanmıyorum. Sonradan o zamanlardaki değerlendirmelerimin, çoğunlukla, yerinde olduğu anlaşılacaktı. Ne yazık ki, bazı yanıldıklarım da olacaktı. 60 sonlarında Türkiye'nin tarihini yazacak gençler o kalabalık sahnenin önüne gelmemişlerdi henüz. Daha 67 başındayız.

Doğan Avcıoğlu

27 Mayıs'ın gün ışığına çıkardığı aydınlarımızdan biri de Doğan Avcıoğlu idi. Daha biz Cezayir'e gitmeden Avcıoğlu "Yön" dergisini çıkarmaya başlamıştı. Avcıoğlu'nun yazıları bizim çevrelerde ilgiyle hatta "bakalım gerisi nasıl gelecek" merakıyla ve hayırhahlıkla izleniyordu. Şimdilerde bunu anlamak güç. O zamanlar en ufak bir kıpırdanma, en ufak bir ileri adım sevinç kaynağı idi bizler için. Sevecenlikle üzerine titrerdik, gelişmesine el vermeye çalışırdık. Demokrasiye hizmet eden, sosyalizmin yolunu açan, hatta sadece temizleyen her şey bizdendi. Bazan tüfeğimizi ateşlemek üzere bir mazgal deliği bulmaya bakardık bu yeni gelişme içinde. Devrimci olmanın vazgeçilmez koşuluydu bu tutum.

Doğan Avcıoğlu, bilindiği gibi 1961 Anayasasının çalışmalarına da katılmıştı, Kurucu Mecliste bulunmuştu. Yön dergisi de yeni düşüncelere, demokrasiye açılma ve tabuların yıkılması döneminde başı çekerek önemli bir işlev yerine getirmiş ve devrini tamamlamış bir akım olarak tarihe geçmiştir kuşkusuz. Özellikle "Sosyalizm" ve "Nazım Hikmet" tabularının yıkılmasında D. Avcıoğlu'nun büyük katkısı olmuştur bence.

Bir ara, 1962 yılında olsa gerek, Çalışanlar Partisi hazırlıkları ile ilgili olarak D.Avcıoğlu'nun da adı geçti idi. Ancak bu girişim, o sırada emeklemekte olan İşçi Partisini baltalamak, engellemek maksadıyla bazı uygun görülen sendikacılara kurdurulmak istenen bir örgütü amaçlıyordu. Önayak olanlar arasında basında adı görülenlerden zamanın Türk-İş başkanı Seyfi Demirsoy ile Ziya Hepbir'i anımsıyorum.TİP ile birleşmek gibi bir çabaları da sonuç vermemişti. Ve bu parti kurulamadı. Şimdi hatırladığıma göre yeni kuruluşun niteliği konusunda uyanan ya da uyarılan Doğan Avcıoğlu bu girişimden des-

teğini çekmişti.

Biz Cezayir'de iken, M. Belli. Doğan Avcıoğlu ile tanışmıştı Ankara'da. Ve Avcıoğlu'nun isteği üzerine "E.Tüfekçi" imzasıyla yazılar yazıyordu "Yön" dergisine. Adı takma da olsa kendi politik kimliği ile yazıyordu bu yazıları. Mihri, Avcıoğlu'nun marksist olmadığını başından beri biliyordu. Cezayir'den döndüğüm zaman da

İyi çocuk, yararlı oluyor, ama bizim insanımız değil, tepeden inme güçlere fazla bel bağlıyor. Yurtseverliği onu bize yaklaştırıyor. O kadarına da razıyız.

diye tanıtmıştı onu bana gıyabında. Ben yeni döndüğümde kendisini bir kez gördüm. Bir kez de o yaz Dragos'da görüştük. Bir süre sonra da "Yön" dergisi "Devrim" gazetesine dönüştü. "Devrim" üstü örtülü biçimde "sol" cuntadan yana, dolayısıyla bize karşıydı. "Yön"ün sütunlarını M. Belli gibi bir eski tüfeğe açması medenî cesaret işiydi o dönemde. Bunu takdir ediyorduk.

Bazı sanatçılar, özellikle film rejisörleri vurgulamak istedikleri nesneyi, kişiyi, olayı, hatta duygu veya anlatımı çok abartılı olarak tüm görüş alanını kaplayacak biçimde sunuyorlar perdede. Başkalarının anlatımı belki daha ayrıntıcı, daha tartıcı ve daha dengeleyicidir. Mihri Belli, yazılarında antiemperyalist-ulusal ögeyi bayrak gibi geriyordu önümüze; ulusal, antiempereyalist öğenin öne çıkarılmasını Yunanistan dağlarında kendi deneyimi ile öğrenmişti. O, tüm dalı budağı ile yansıtılan, öne çıkartılan ağacın herkesçe bilinen ve bir veri olarak kabul edilen ormanın bir parçası olduğunu ve ormanda başka ağaçların da bulunduğunu her zaman vurgulamaya gerek görmüyordu. Karşıdan bakıp da ön plana çıkarılmış olan ağacın ardında, söz konusu oluşumun doğasına uygun olarak, bir orman olduğunu göremeyenler ve daha çokça da görmek istemeyenler Belli'nin de ormanı görmediğini ya da inkar ettiğini, yahut da gözlerden gizlemek istediğini iddia ediyorlardı. Bu bir tavır ve yöntem meselesidir. Mihri Belli bunu hep yapar. Bütün gücüyle vurgulamak istediğine yüklenir. Başkaları da yapıyorlar. Asker-sivil aydın zümre konusunda da yapmıştır. Belki ben yahut bir başkası daha başka bir biçimde koyardı sorunu. Ama ifade ve vurgulama ayrılığı aşılamıyacak bir sorun değildi. Yeteri olgunluk ve diyalektik kavrayışa sahip olanlar ve de önyargılarla öküz altında buzağı aramayanlar onun ne demek istediğini ve Türkiyeli bir komünist olarak ne demek isteyeceğini anlamakta güçlük çekmediler, çekmemeliydiler zaten. Tekrar değinmek üzere bu konuyu bırakıyorum şimdilik.

Evet, Avcıoğlu benim de dergisine Cezayir ile ilgili yazılar göndermemi istemişti. Cezayir'de çok çalışıyordum. Zorunlu olarak yitirdiğim meslek yıllarının boşluğunu doldurmak, Cezayir'de de geçerli olan fransız tedavi sistemini ve kodeksini iyice öğrenmek için evde de çalışmam gerekiyordu. Ayrıca yoksul Cezayir halkının bana ödediği ücreti haketmek istiyordum. İş dışında da arayanım soranım olurdu. Yön'ün benden istediği bir çeşit Cezayir muhabirliği gibi bir şeydi. Kabul edince doğru dürüst yazılar yazmam ve sürekli yazmam, özel olarak araştırmalar yapmam gerekecekti. Göze alamadım. Sonradan hayıflanmış, biraz da utanmışımdır.

Bırakılan yerden yeniden başlamak olanaksızdır. Ne çevreniz aynıdır, ne de siz kendiniz aynı kalmışsınızdır. Döndükten bir süre sonra Cezayir'deki saygın, özellikle yararlı doktor hanımı, insan gibi çalışma düzenimi özler oldum. İşsizlik uzadıkça yaşam sevimsizleşiyordu. Orada yeniden edindiğim beceri ve deney birikimleri kum taneleri gibi parmaklarımın arasından akıp gidiyordu sanki. Cezayir'e dönmek isteyip istemeyeceklerini sorduğum zaman babasını bulduğuna o kadar sevinen Emre, babasının da gelip gelmeyeceğini sormaya bile gerek görmeden dönme isteği belirtirdi. Kısacık yaşamının anıya dönüşen yaşantıları Cezayirliydi, Cezayiri seviyordu. Hayrettin ise tam tersine dönmenin lafını bile duymamış gibi görünürdü. Orada hep Türkiye'yi özlemişti. Gene de pasaportumuzu uzatmaya verdik Emniyet'e. Bekle ki geri alasın. Sonunda bir yıldan uzun bir süre geçtikten sonra, pasaportumu geri alabildim, önce bir yıl için uzatılmış sonra da hepten, tüm pasaport iptal edilmiş olarak. Yeniden uzatılma yolu engellenmiş oluyordu böylece. Gerçekten de Mihri'nin dediği gibi, Türkiye'de pek başka havalar esiyordu doğrusu!!

Nice yıllar sonra pasaport istemimizin reddi konusundaki Danıştay davasını kazandık. Ne çare ki 12 mart dönemine varmış bulunuyorduk artık!

Cezayir özleminde Ankara'nın, genellikle Türkiye'nin üzücü ortamının da etkisi olmuştu kuşkusuz. İşlerin nasıl o hale geldiğini yakından izleyememiştim. Dışardan, uzaktan bakarken büsbütün tatsız oluyordu. Hele bizim canipde Türkiye İşçi Partisi (TİP) yönetimi ile ilişkiler iyice gerginleşmişti. "Yön" dergisinin başlattığı tartışmalarla su yüzüne çıkan çelişkiler kutuplaşmaya varmıştı. Bana kalırsa, 1965 seçimlerinde "ulusal bakiye" hesaplarıyla 15 milletvekili ile Meclis'e giren TİP bu pek de beklenmedik, bir anlamda kolay başarıyı doğru yorumlayamadı. Parti yönetimi başarıdaki payını, dolayısıyla politik

gücünü fazlaca abarttı. Ve bunu hazmedemedi. Her şeyin en iyisini bildiği ve yaptığı kuruntusuna kapıldı. Tüm oturmamış örgütlerin, yılların üst üste yığılmış ufak nicel birikimlerinin son bir iki damlayla nitel değişikliğe uğrayışında (örneğimizde parlamento dışında bir sol muhalefet olmaktan parlamento partisi olmaya dönüşmede) son birkaç damlanın rolünü fazlaca abartma hastalığı vardır. Hele başarısızlık deneylerinden geçecek vakit olmamışsa. Tüm geçmişi o son bir kaç damla içine sığdırarak daha eski geçmişlerin birikimlerinin inkârı yoluna saparlar. Elbette ki yeni bir planda yeni bir toparlanma (örgütlenme) toplumsal harekete yeni bir ivme getirebilir, ama bu daha çok gizlideki potansiyelin su yüzüne çıkışına kanal bulunması gibi bir şeydir. Evet, başlangıçta günün özlemlerine cevap veren doğru politikalar ve her ileri adımı kendinden kendi geleceğinden yana yani sosyalist kampın başarısı sayarak benimseyen TKP çevresinin aktif desteği tüm sol potansiyelin TİP'e kanalize olmasını sağlamıştı. Oysa TİP yöneticileri, şimdiye kadar bu parlamenter alana girilememiş ve orada mesafe alınamamış oluşunun antidemokratik engellemelere bağlı yasal nedenlerini unutarak eskileri "illegalite hastalığına" tutulmuş olmakla suçlama eğilimi gösterdiler. Pekâla parlamenter yoldan oluyordu işte ve daha da olacaktı. Yeter ki gölge etmesinler, kösteklemesinler. Olacak olan neydi? Bu bir yana. Ama onların kastettikleri anlamda da bir şey olacağı yoktu. Kısa zamanda büyük bir başarı sağlandığına inanan ve başarıyı yanlış etkenlere bağlayan TİP yönetimi, bence, toplumsal ilişkiler, güçler dengesi ve özellikle de demokrasi tahlillerinde yanıldı.

Evet, TİP yönetimine göre, Türkiye'de çok partili düzene geçilmiş olmasıyla demokratik devrim gerçekleşmişti. Merak edenler zamanın yayınlarında bu konuda geniş malzeme bulabilirler. Onlara göre işçi sınıfının "temsilcisi'nin yasama organında, Meclis'de yerini almış olması da doğrudan doğruya demokrasi anlamına geliyordu. Sınıf gerçeğini kabul etmeyen bir hukuk sisteminin yönlerdirdiği bir Meclis'te 141-142. maddelerin gölgesinde demokrasicilik! Üstelik bugün daha da iyi anlaşıldığı gibi, bu maddelerin ya da başka bir iki yasa maddesinin göstermelik olarak kaldırılmış olması da özde büyük değişiklik yapmıyor. Tüm toplumsal düzen, ekonomik ilişkilerin genel karakteri, bu ilişkilerin üst yapıdaki ifadesi olan yasalar sisteminin genel mantığı ve özellikle yasaların uygulanışındaki güçler dengesidir demokrasiyi belirleyen. Demokratik kamuoyunun kontral mekanizmalarının işlerliğidir.

Batı'da burjuva parlamentarizmi ile demokrasi kasıtlı olarak birbirine karıştırılır, eş anlamlı kavramlar gibi kullanılırlar. Halkın beynine de işlenmiştir bu. Örneğin, Batı'nın burjuva demokrasilerinde parlamentarizmin tek başına demokrasi demek olmadığını kimseye kavratamazsınız. Oy veriyorlar ya yönetime katıldıklarını, hem de kendi özgür iradeleri doğrultusunda katıldıklarını sanırlar. Oysa tamamıyla apolitikleştirilmişler, pasifleştirilmişlerdir. Çok yerde kuklalaşmışlardır. Medyanın her dediğini "Allah sözü" gibi baştacı edenler çoğunluktadır. Yoksa, örneğin koskoca Amerikan halkının petrol zengini bir savaş suçlusu Bush'un peşine takılmasını nasıl açıklarsınız? Her yöntemin mübah görüldüğü bir göz boyama sürecinde her nasılsa ringe kadar gelebilmiş iki boksörden birini yeğlemeyi demokrasi sayıyor Amerikan milleti. Adayların ringe çıkışlarına kadar nelerin döndüğünü de bilmez değiller oysa... Ama oyunun kuralları budur diye kabullenmişlerdir bir kez. "De facto" durum budur. Kimse değiştirmeyi iş edinmez. İş edinse de bunu göze alamaz. Başka göze alacaklaları da kolay kolay bulamaz. Sistemin düşünce ve yargı ağlarıyla kuşatılmışlardır. Burjuvazinin emrindeki medya her türlü olanaklarıyla üzerlerine çullanır.

TİP yönetimi de demokrasi tanımında Batı okulunun paralelinde bir yanılma içindeydi bence. Parlamento yorumunda zaaf vardı. Ve bu, sanıyorum, burjuvazinin topluma dayattığı kalıpları, önem ve itibar ölçülerini aşamamaktı. Diyebilirim ki bu yüzden kolaylıkla parlamentarist tutuma angaje oldular. Pısırık, aman gaf yapmayalım, burjuvaları kendimize güldürmeyelim endişesinde oldular. (Başka bir bağlamda, başka bir biçimde de olsa, bir zamanın Sovyet yöneticilerinin de kendilerini Batı'nın emperyalizm patronlarına yani işçi ve emekçi düşmanlığı şampiyonlarına beğendirmek için nasıl çaba harcadıkları düşünülürse!) Bu anlayış onların parlamentarizme angaje olmalarını kolaylaştırmıştır. Ne yazık ki parlamentarizmin olanaklarını da yeterince kullanamadılar. Kitleleri aktif olarak politikaya katamadılar, katmadılar. Kitlelerin seçimden seçime sandığa gitmesini yeterli politik katılım saydılar. Siz beni seçin, gerisini ben hallederim tutumunu sergilediler. Politikayı kendileri yöneteceklerdi, dışarıdan müdahale istemiyorlardı. Sportmence bir parlamenter mücadeleyle burjuvalarımızı yola getireceklerdi. Aman onları kızdırmayalım, azdırmayalım demeye getiriyorlardı. Onun için yükselen gençlik hareketlerinin önünde gidecekleri, onları doğru hedeflere yöneltecekleri yerde "yapmayın etmeyin" tutumuna girdiler. Yığınlardan korktular.

"Sokağa dökülünürse faşizm gelir" fobisine uğradılar. "Biz bu kadar yaptık ettik, berbat edecekler şimdi" endişesindeydiler. Keramet kendilerinde sanıyorlardı. Beri yandan teorik eğitime de önem vermediler. Üstelik sosyalizmin biliminin klasik yapıtlarına karşı da kuşkucu, hatta küçümseyici olmaya başladılar. Giderek tartışmadan, özellikle de eleştiriden çekinir oldular. Bir kez bu yola girilince hırçınlık başlıyor. Ardından hizipleşmeler, karşılıklı suçlamalar geliyor. Şunun adamı bunun adamı suçlamaları. Giderek genel hastalık, hatta gelenek halini alıyor bu tutum. Herkesten kuşkulanma, partinin ele geçirilmek istenmesinden korkma. Bunun devası partiden uzaklaştırmalarda, kara çalmalarda aranıyor. Hatta iş, belki ayırdına varmadan- bazı kimseleri "tepeden inmeci", "ihtilalci", "darbeci" olarak sergilemeye kadar vardırılıyor, vb. Ne yazık ki bunların hepsi yaşandı 1965-1971 döneminde.

Ben Cezayir'den döndüğümde TİP'in İzmir kongresi yapılmış, parti içindeki hizipleşmeler iyice su yüzüne çıkmış ve TİP yönetimi yasal durumu elverişli olup da parti içinde yer alabilen arkadaşlarımızı ihraç istemiyle disiplin kuruluna vermişti. O sıralarda (1966 sonu) Vahap Erdoğdu'nun imzası ile "Yön"de yayınlanan "TİP nereye gidyor?" başlıklı yazıyı okuduğum zaman şaşmıştım. Ağır bir suçlamaydı. İşler bu duruma gelmişti demek! 1966 Malatya Kongresi, ne yazık ki, TİP'in de düzen partilerine özgü sandığımız parmak hesabı, delege tavlama, parti-içi demokrasiyi baltalama, muhalefetin sesini boğma gibi yöntemlere başvurmada onlardan pek geri kalmadığını gösterdi. İpler biraz daha koptu. Partiden toplu ihraçlar yaygınlaştı. TİP soğuk savaşın, dünya çapında yaşanan anti-komünizmin etkisinden kendisini kurtaramadı. MacCarthy'ciliğin kurbanı olmak endişesiyle, bizzat kendisi gayretkeş bir anti-komünizm uygulamasına başvurdu. Kendisine ilerici, sosyalist ve de işçi sınıfının temsilcisi diyen bir örgütün yapabileceği en büyük yanlış "suçlu ben değilim onlardır" tavrıyla suçlayıcı olmaktır.

TİP yönetiminin suçlama nedenleri arasında, örneğin, partiyi işçi sınıfı davasından saptırmak, mücadele azmini kırmak anlamında bozgunculuk, oportünistlik, döneklik, ihanet ve benzeri suçlar asla yer almadı. Bu gibi suçlar hiç mi işlenmedi, yoksa suç mu sayılmıyordu? En büyük tedirginlik nedeni, tüm ihraçların ardında yatan kaygı partinin kapatılmasına yol açılması, burjuva hukuk düzeni karşısında partinin itibardan düşürülmesi (örneğin yeni bir saygınlık anlayışı yaratma, ve bu anlayışın yasalarda ifadesini bulmasına çalışma değil?), partinin

meşruiyetine zarar verilmesi gibi şeylerdi. TİP yöneticileri ünlü 141.-142. maddelerin kaldırılması için başlangıçta belli bir mücadele verdilerse de, önünde sonunda bu maddelerin uygulanması sonucu siyasal haklardan yasaklanmış olma durumunu bir "olupbitti" saydılar. Savcılık merciinden titiz davrandılar bu konuda. 141 sabıkalılarının TİP'in başına iş açmasından korkuyor, "Siz bizden uzak durun, gölge etmeyin" diyorlardı. Ve bundan da hoşnuttular.

Bununla birlikte bir işçi partisinin kurulmuş olması, bu partinin millet vekillerini Meclis'e gönderebilmiş olması çok şeyi değiştirmiş, her şeye karşın sosyalist bir potansiyel ve bir ilerleme yaratabilmiştir Türkiye'de. Bizim asıl derdimiz, çabamız bu potansiyelin heba edilmemesi ve en iyi, en doğru biçimde yönlendirilmesi ve kullanılması amacına yönelikti. Ama galiba İşçi Partisi ile fazla zaman yitirdik. İşçi Partisini, yani işçilerin partisini işçi sınıfının bilimsel ideolojisinin doğru çizgisine çekmekte bu kadar direnmemizde duygusal nedenler de vardı belki diye düşünülebilir. Ben çok kez bırakalım o kendi yolunda yürüsün biz kendi işimize bakalım diye düşünmüşümdür. Zaten hiçbir zaman aynı çizgide olmadık. Ama onu kendi havasına bırakmak da bir bakıma yanlış olacak diye düşünülüyordu. Bir takım olumsuzluklar, güçlükler yaratacaktı. Yerini doldurmak konusunda da kısa vadede bazı olanaksızlıklar söz konusuydu. Gene de! Bu çaba bize ve Türkiye devrimci hareketine pahalıya malolmuştur diyeceğim.

"Türk Solu"

1967 yılında bizim 1951-53 tevkifatından geçen Türkiye Komünist Partisi üyesi ve sempatizanı arkadaşlarımız yeni bir siyasî organ yayınlamaya karar verdik: "Türk Solu" Bu haftalık dergi 1967 güzünde yayına başladı. İşçi Partisinin doyuramadığı ve kucaklayamadığı devrimci işçi ve gençlik kesiminin, geniş bir ilerici aydınlar grubunun organı haline geldi. Dergi 1971'de 12 Mart askerî darbesi tarafından kapatılıncaya kadar yayınını sürdürdü.

Ankara'da Küçükesat'taki evimizde bizim eski arkadaşlardan, İstanbul'lu ve Ankara'lı yeni arkadaşlardan oluşan bir grup derginin çıkarılmasını ve yayın politikasını, katılamayan arkadaşların da görüşlerini almış olarak kararlaştırdı. Toplantıya katılanların hepsini kesinlikle anımsayamam şimdi. Aklımda kalanlardan bazıları Şerif Tekben, Şevki Akşit, Vecdi Özgüner, Erdoğan Berktay, Şaban Ormanlar, Mihri Belli, Vahap Erdoğdu, Ahmet Say, vb. ve ben. Derginin sahibi Şerif Tekben ağabeyimiz oluyor, yazı işleri müdürlüğünü de

genç arkadaşlarımız Vahap Erdoğdu ile Ahmet Say üstleniyorlardı. Dergi İlhan Selçuk'dan, Suphi Karaman'a, Hikmet Kıvılcımlı'dan militan gençlere kadar emperyalizme karşı ve demokrasi için mücadele eden herkesin görüşlerine yer verecek, herkesin katkısına açık olacaktı. Elbette ki söyleyecek şeyi olup da zaten başka yerlerde yayınlama olanağına sahip olanlar salt dergiyi, politikasını desteklemek, kadrosunda görünmek için ara sıra yazdılar. Ama çoğunluk bizim insanlarımızdı. Böylece zamanın devrimci hareketlerinden bildiğimiz gençlerin hepsi, örneğin Deniz Gezmiş, Mahir Çayan, Cihan Alptekin, bu arada Doğu Perinçek ve daha niceleri "Türk Solu" dergisinin kadrosunda gerek yazıları, gerek çizgileri, gerekse de emekleri ile yer aldılar. Dergi kollektif emeğin ürünüydü.

Derginin yayınlanmasına Ankara'da başlanmıştı. Sonra ekonomik nedenlerle ve daha geniş kadroların İstanbul'da olması nedeniyle oraya taşındı. Bizim eski arkadaşlarımızın içinde bulunduğu bir yazı kurulu dergiye girecek yazıları denetliyordu. Başyazarımız Suphi Karaman'dı. Derginin çizgisini ilk sayfada yayınlanan yazı belirliyordu. Yazarı genellikle M. Belli idi. Özellikle politik dergileri ayakta tutanlar isimsiz yazarlar ve emek işlerini üstlenenlerdir. Ben de her zaman bunların arasında oldum. Sadece birkaç kez başyazım ve orta sayfa yazım yayınlanmıştır, onlarda da takma ad kullanılmıştır. Ama her sayıya birkaç paragraflık olsun katkım olmuş ve özellikle de denetçilik emeğim geçmiştir. Biz ilk kez kendi sesimizle insan içine çıkıyorduk. Sesimizi o dönem için yükseltebildiğimiz kadar yükseltebiliyorduk. Yayın alanında legalitenin sınırlarını zorlamayı ve kazanımları örgütsel alana aktarmayı hedefledik. Demokrasi ve bağımsızlık mücadelesinde tekelci olmadık. Önemli olan demokrasi ve bağımsızlık mücadelesini demokrasiyi hiç tanımamış ve de Amerikan vesayeti altında bulunan ülkemizde olabildiğince geniş yığınlara mal etmekti. Sosyalizme geçildiğinde mızıkçılık edeceklere karşı da, bugün emperyalizme karşı çıktıkları ve demokrası için savaşım verdikleri sürece itici olmadık. Ama asıl hedefimizin sosyalizm olduğunu da belirtmekten, vurgulamaktan hiçbir zaman geri durmadı. "Sosyalizm yolunda tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye" idi temel sloganımız. Bu slogan çok tuttu, çünki doğruydu. TİP saflarında umduğunu bulamayanlar özellikle gençlik "Türk Solu" dergisinin çevresinde toparlandı ve anti-emperyalist mücadele, tarihimizde hiç görülmedik bir yoğunluk ve devrimci atılım kazandı. "Bağımsız Türkiye" sloganı ülke sathına yayıldı. TİP buna "Sosyalist Türkiye"

belgisi ile karşı çıktı. Türkiye'de gencecik legal ve kitlesel sosyalist hareket ortalık yerde klikleşiyordu. Fenerbahçeyi ve Galatasarayı tutanlar gibi "Bağımsız Türkiye"ciler ve "Sosyalist Türkiye"ciler slogan yarıştırmaya başladılar. Çok tatsız ve üzücü idi. Sanki bu ikisi birbirini dışlarmış gibi! Bağımsız olmadan sosyalizm kurulamazdı. Sosyalist olmadan bağımsızlık tutarlı şekilde korunamazdı. İşçi ve emekçi sınıflar ile burjuvazi arasındaki çelişki, çağımızın, yani kapitalist modern toplumun temel çelişkisi, sınıf mücadelesinden doğan uzun vadeli çelişkisi idi. Ama emperyalizmin vesayeti altına düşmüş, geri bıraktırılmış olan ülkemizde anti-emperyalist mücadele aktüel baş çelişki halinde öne çıkmıştı. Evvel emirde çözümlenmeliydi. Ve bu çelişkiyi çözme mücadelesi çağımızın en devrimci gücü işçi sınıfının öncülüğünde bütün ulusal demokratik güçlerin katkısıyla gerçekleştirilecekti.

Milli Demokratik Devrim (MDD)

Herhangi bir nedenle kapitalist üretim ilişkilerine geçmekte gecikmiş olan ülkeler emperyalizmin sömürü alanına giriyordu kaçınılmaz olarak. Burada sömürüyü elbette ki daha önceki sömürgeci (koloniyal) dönemin yabancı orduların işgali ile açıkça göze görünen ve kaba yağmacı sömürüsü ile karıştırmamak gerekir. Bu içinde bulunduğumuz tekelci çağın sömürüsü gizli ve daha incelmiş (ama daha az acımasız olmayan) bir sömürü oluyor. Daha da önemlisi, gözlerden gizlenebiliyor. Ve bu sömürü ilişkisi geri kalmış, yani kapitalist ilişkiler sistemini kuramamış ülkelerde kapitalist gelişmeyi de olumsuz yönde etkiliyor. O tarihlerde, genellikle, çarpık kapitalizm deniyordu buna. Bu ülkelerde, emperyalist sömürünün temsilcisi güçler, yerli sömürücü sınıflarla, yani komprador ve işbirlikçi burjuvazi ve de kapitalizm öncesi sınıflarla, yani feodal düzenin toplumsal örgütlenmesinden kalma artıklarla ittifak kuruyor ve sömürüsünü bunlar yoluyla sürdürüyor. Böyle bir ülkede kendi sömürücü sınıflarına karşı yürüteceğin bir mücadele karşısında daima emperyalizmi buluyor. Bu, emperyalist sömürü ve onun yerli işbirlikçileri sömürücü sınıflara karşı yürütülen mücadele aşamasına sosyalist literatürde dünyaca kabul edilen terminolojisi ile Milli Demokratik Devrim (MDD) deniyor. Ve çağımızın tek ve tutarlı devrimci gücü olan işçi sınıfı bir asgarî program olarak bu devrimi de başarıya götürmekle yükümlü. Ama asgarî ve azamî programların ayrımını anlamamakta ya da kasıtlı olarak saptırmakta direnenler çok daha devrimci saydıkları bir slo-

ganla "Sosyalist Türkiye" diye bağırıp durdular.

Ekim Devriminden bu yana dünya çapındaki en büyük mücadele (hala yenişememiş olan) iki sistem arasındaki yani kapitalist-emperyalist sistem ile sosyalist sistem arasındaki mücadelede ifadesini bulmuştur. Bu mücadelenin temelinde, özünde, sınıf mücadelesinin yattığını gözden kaçırmamak çok önemlidir. Kurtuluş mücadeleleri bile, kendileri azami program olarak hedeflesin veya hedeflemesin, mücadele hangi sınıfın öncülüğünde olursa olsun, emperyalist kapitalizmin çöküşüne ve sosyalizmin yükselişine katkı olarak değerlendirilmesi gereken gelişmeler oluyordu ve olmaktadır tabii. Kurtuluş mücadeleleri de her zaman dünya emperyalizmine ve onun en büyük temsilcisine karşı çıkmak, onu, hiç değilse dünyanın dengelerini değiştirebilecekleri bir bölgesinde yani kendi bölgelerinde dünyanın her anlamda sömürüsünden elde ettiği güçten yoksun kılmak zorundaydılar. Zaten buna zorunlu da sayılıyorlardı. Bu hareketlerin proletarya öncülüğünde olması Türkiye örneğinde olduğu gibi kovulan emperyalizmin geri gelmesini önlemenin tek garantisiydi. Bugün için sosyalist sistemin temsilcisi olarak görülen SSCB ve bağlaşıkları gibi sosyalist ülkelerin, bu sıfatlarıyla, tarih sahnesinden şimdilik silinmiş olmaları modern toplumun sınıf mücadelesini ve mücadele etmekte olan tarafların mevzilenmesini değiştirmiyor. Bu, sınıf mücadelesi temeline dayanan sistemler arası mücadeleyi de ortadan kaldırmıyor. Gene, emperyalizmin etki alanını daraltan ve gücünü azaltan her kurtuluş mücadelesinin başarısının sosyalizm mücadelesine bir katkı olduğu değerlendirmesi de o gün gibi bugün de doğrudur.

Beri yandan ülkemiz insanı hiçbir zaman burjuva anlamıyla bile demokrasiyi tatmamıştı, hala da tatmış değil. Ülkemiz halkının üçte biri gibi büyük bir kesimi -çoğunlukla ekonomi dışı da olsa- hala feodal illişkilerin bağımlılığı altındaydı. Özgür vatandaş olamamıştı. Uluslaşma sürecine girememiş, ulusal kimlik kazanamamıştı. Ulusal varlığı devlet tarafından inkar ediliyor zorla asimilasyona uğratılıyordu. Demokrasi bu anlamda yani Kürt ulusunun ulusal kimliğini kazanması anlamında da çok önemliydi. Biz o zaman Kürt ve Türk halklarının ortak mücadelesi ile genellikle Türkiye'nin ülke olarak bağımsızlığına ve demokrasiye, tam demokrasiye varılacağını ve bu demokrasi koşullarında, aynı coğrafyayı paylaşan ülkemiz insanlarının eşitlik ve özgürlük temeli üzerinde ortak yarınları ve sosyalizmi birlikte kuracaklarını düşünüyor ve bunu özlüyorduk. Sa-

nıyorum haklıydık da. Demokrasi mücadelesinin tekrar tekrar darbelerle baltalanıp bu ölçüde geriletilebileceğini düşünemedik belki. Ama o zamanlar demokrasi yolunda bu kadar geriletilebileceğimizi düşünmek de zordu gerçekten. 12 Eylül darbesinden sonra Türk tarafı gerilerken sabrı tükenen Kürt halkının kurtuluş hareketi öne geçti. Sanıyorum bu ayrışmada daha önceki silahlı devrimci çıkışlarda Türk perspektifinin ağır basmasının da bir ölçüde rolü vardır. Kürt sorunu yeteri ölçüde vurgulanmamıştır. Böylece ortak çıkış inancı ve coşkusu yitirilmiştir denilebilir.

Evet, MDD çizgisini benimseyen proleter devrimcilerinin bağımsızlık ve demokrasi sorununu abartılı bir biçimde öne çıkarmaları TİP'in yanlış demokrasi değerlendirmelerinden ileri geliyordu. Türkiye'de demokratik devrim gerçekleşmiştir, deniyordu. O günlerin üzerinden yirmi beş yıllık bir zaman geçti, ülkemizde demokratik devrim tüm unsurlarıyla hala gündemde bulunuyor. Bir yandan özenilen Batı demokrasilerinin gözünü boyama sahtekarlığıyla bir takım göstermelik demokratikleşme adımları atılırken beri yandan bu adımlara köstek vurmanın hatta demokratikleşmeyi tümden engellemenin en olmadık yöntemlerine başvuruluyor. Yıllardır Türkiye halkının bilinçli bir biçimde apolitikleştirilmeye uğraşıldığı bilinen bir gerçek. Beyin yıkama, tüm ulusal toplumsal değerleri bilinçli bir biçimde yıkma, emperyalizmin şırıngaladığı sahte değerleri ve sahte özgürlükleri tartışmasız benimseme, toplumsal ilerlemenin bilinen tüm olumlu kavramlarını tersine çevirme yolundaki sinsi çalışmalar meyvalarını vermeye çoktan başladı. Her planda gerici akımlar alabildiğine destek görüyor. Şoven milliyetçilik, ırkçılık, din yobazlığı ve her anlamda sömürü Türkiye halkını kıskaç gibi pençelerine almış durumda. Demokratik gelişmenin, demokrasinin vazgeçilmez unsuru laiklik, vicdan özgürlüğü ve de resmî ideolojiye karşı olabilme anlamında düşünce özgürlüğü "hasretiyle -daha nice- prangalar eskitilecek" kim bilir?

Gene, yayınlarımızda asker-sivil aydın zümrenin demokratik devrimdeki rolü üzerinde tekrar tekrar, herhalde gereğinden fazla durulması da, bazı çevrelerin, bu arada TİP yönetiminin de Türkiye toplumunu yorumlayışındaki sınıf tahlilinden yoksun bilimsel olmayan tezleri idi. TİP'de bir "bey takımı" edebiyatıdır gidiyordu. Ama bildiğimiz feodal beyler değildi bunlar. Gerçi Osmanlıdan beri devlet yönetimini elinde bulunduran asker-sivil üst devlet bürokrasisi kastediliyordu, ama o da belirsizdi. Örneğin işbirlikçi büyük sermayenin ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarının temsilcisi DP, daha sonra

AP, bu beyler takımından, onların çıkarlarının koruyucusu memur takımının büyüğünden de, küçüğünden de ayrılmaksızın demokrasiye daha yakın, dolayısıyla daha ilerici sayılıyordu. TİP yönetimi bütün bir on yıl süresince iktidardaki sınıf düşmanını es geçip en zehirli oklarını, Osmanlı geleneği ceberrut devletin temsilcisi CHP'ne saplamaya çalışmıştır. Bunu yaparken bir sınıf tahlili getirmemiş, popülist bir sosyal adalet edebiyatı ile sempati toplamaya çalışmıştır. 27 Mayıs hareketi de bu bağlamda değerlendirilmiş, hareketin hedeflerinin ve sonuç olarak getirdiklerinin hangi sınıfların çıkarına olduğu tartışılmamıştır. Biz, 27 Mayısı sermayenin ve büyük toprak burjuvazisinin egemenliği her alanda eline geçirme hareketine, yani o zaman formüle edilen biçimiyle anti-kemalist karşı-devrimci gidişe bir "Dur!" deyiş olarak nitelendirmiştik. Temelde doğruydu. Restorasyon demek gerçekten de daha doğru olurdu belki.

Asker-sivil aydın zümrenin üst katmanlarının elbette ki gerekli görüldüğünde egemen sınıfların çıkarları doğrultusunda ya da emrinde darbe yapmaları daha olağandır. Bu takdirde emir komuta zincirini kırmaya gerek yoktur. Nitekim 12 Mart ve 12 Eylül hareketleri askeri hiyerarşinin en tepesinden, yani düzenin kendi içinden demokratik anayasal kurumların ortadan kaldırılmasıdır. Oysa bir konspirasyon olan 27 Mayıs albaylar düzeyinde bir hareketti. Bu düzeyde de kaldılar, kurum olarak egemen sınıflarla bütünleşmediler. Beri yandan bu harekete katılmış olanlar ideolojik bir bütünlük içinde değillerdi. Öteden beri süregelen örgütsel bir bütünlükleri de yoktu bilindiği kadarıyla. Aralarında sola yatkınından ırkçı sağcısına kadar çeşitli eğilimlerden insanlar vardı. O dönemin gerçek içyüzü henüz açıklığa kavuşmadı bildiğim kadarıyla. Orada burada okuduklarımla bir bütünlük oluşturmak güç. Evet, sonradan geliştirilen Tabii Senatörlük kurumu, belli bir seçim hükümetini devirmeye kalkışmış, ne de olsa suyun başındakilere baş kaldırmış insanların yaşamlarını garantiye alma önlemiydi, bir çeşit dokunulmazlık sağlama önlemi. Sonraki parlamenter düzende tabii senatörlük kurumunun etkileri olumsuz olmamıştır.

Elbette ki Amerikan emperyalizminin Türkiye gibi bir kalesini daha o zamandan başıboş bırakacağını düşünmek safdillik olur. Amerika'nın, "Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yaklaşması, orada yeni müttefikler araması" olasılığıyla kendisini uyaran Menderes'i tasfiye ettiği yolundaki yorumlar akla yakın olabilir. Amerika işin içine ne düzeyde, ne zaman ve ne yolla karıştı bugüne kadar karanlıkta kalmıştır.

Ancak şu da var ki, Menderes'lerin asıl büyük ihaneti yani ülkenin Amerikan emperyalizmine peşkeş çekilmesi olgusu, örneğin bir Kore savaşı olayı, öne çıkartılan bir takım küçük sorunlar arasında kamuoyunun dikkatinden kaçırılmış, Yassıada duruşmalarında bunların üzerinde gereğince durulmamıştır. Daha ilk gününden NATO ve CENTO'ya bağlılığını ilan eden bir iktidardan bundan fazlası da beklenemezdi.

Sonra, "Türk Solu" dergisinin çıkardığımız ve MDD çizgisini savunduğumuz dönemde, 27 Mayısçıların bir bölümü, en başta Suphi Karaman bize yakınlık göstermişlerdir. Elbette ki aynı okulun insanları değildik. Ama namuslu yurtseverler olarak onlarla MDD'in hedefleri konusunda, bağımsızlık ve demokraside ve hatta bir ölçüde sosyalizmde bile anlaşıyorduk. Ne var ki askerlerin çoğu cihet-i askeriyenin ülke bütünlüğünü kavrama ve yorumlama biçimine şartlanmışlardır. Evet, içlerinde adı solcuya çıkmış olanlar, sonradan solcu hareketlere karışanlar da oldu, bilindiği gibi, bu "bey takımının" Tabii çok daha öncesinden beri faşist inançları benimseyenler de.

Evet, 19'uncu yüzyıldan beri, okur-yazar düzeyi çok düşük ve henüz işçi ve emekçi sınıfların demokrasi bilincine ulaşamamış olduğu ülkemizin ilericilik geleneğinde bir çok gelişme asker-sivil aydın zümrenin damgasını taşımıştır. Bu gelişmelerin halkın koşullarında elle tutulur bir iyileşme sağlayıp sağlamadıkları tartışma konusudur. Ancak her ileri adım, daha sonraki ileriye doğru gelişmelere yol açmakla gene de olumlu değerlendirilmek gerekir.

60'lı yıllarda asker-sivil bürokrasinin alt katmanlarının yaşam koşulları emekçilerinkine çok yakındı. Hatta kalifiye işçiden daha zor koşullarda olanlar az değildi, bugün de olduğu gibi. Ve bu kesim içinde, örneğin, öğretmenlerin TÖS ve TÖB-DER'i, teknik elemanların örgütleri, TMMOB, hatta Barolar ve Tabib Odaları (Bu son iki kuruluş dünyanın her yanında gerici örgütlerdir) ve dahası ötekilerden daha sonraki bir tarihte kurulan bir POL-DER bile ilerici örgütler olmuşlardır o yıllarda. Bunların bir kısmının hesabı görüldü şu ya da bu biçimde. Ama özellikle asker kesimin anti-emperyalist, demokratik saflaşmadan dışlanması için daha 12 Marttan önce, örneğin OYAK gibi kurumlar ile oldukça pahalı önlemler alınmaya başlandı. Egemen sınıflar, bilimsel tahlilleri çoğu solculardan daha iyi değerlendirmesini bildiler. Ve yoksul halk çocuklarının askerî okullara kabulü iyice sınırlandırıldı. Orta dereceli askerî okullar kaldırıldı. Kamuoyunun çok iyi bildiği büyük olanaklar sağlandı Ordu mensuplarına. Önlerinde bir-

çok kapılar açıldı. Amerika komşu kapısı edildi subaylarımıza. Öyle ki bugün artık Ordudan ilerici hiçbir tutum beklenemez. Atatürkçü geleneğin ve laikliğin bekçiliğini yaptığını her fırsatta ileri süren Ordu kodamanlarının bu konuda bile içten davranmadığı apaçıktır. Gene de kategorileri tümden akla karaya boyamanın, hiç değilse bilimsel olarak pek yerinde olmayacağını düşünmek ve de örneğin, silme, zamanın Adalet Partisi'ne oy veren işçi mahallelerini akla getirmek gerekir. İnsanlar pek değişik etkiler altında kendi sınıfları için aykırı düşen bir tutuma girebiliyorlar. Öyle olmasaydı tarih girdisiz çıktısız tekdüze olaylar zinciri olurdu ve de tarihi yorumlamak çok kolay olurdu.

Asker, Ordu deyince bu konuyla ilgili eski bir yanlış anlamayı anımsadım. Geçenlerde karşılaştığım o zamanın gençlerinden biri "Biz o zaman "Ordu-Gençlik elele" sloganı atıyorduk, yorumları böyle anlıyorduk dedi bana. Çok şaşırdım. Böyle bir slogan atılmadı, atılamazdı da. 15-16 Haziran olaylarında "İşçi-Asker elele" denmişti ve etkili de olmuştu. Türkçede sadece 'asker' dendiğinde daha çok rütbesi olmayan, sıradan neferler, yani, erler anlaşılır. Er sözü slogan atmaya elverişli değil anlaşılan. Ama bu, asker ile orduyu birbirine karıştırmak için bir mazeret değil. Beri yandan eski militanın (ya da militanların) bu gibi slogan yanlışlarından haberli olmamak ve düzeltilmesini sağlamamış olmak da bizim aymazlığımızdı. Oysa o dönem en hareketli en uyanık olduğumuz dönemdi.

60'lı yıllar

Evet, 60'lı yıllar yaşamımızın en renkli, en coşkulu, en mutlu yılları oldu. Yoğun bir uğraş, bir eylemlilik içindeydik. Türkiye capcanlı, hareketli bir toplum olmuştu. Ve yeryüzünün her yanında ezilen halkların emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı yeni bir zaferiyle çalkanıyordu insanlık durmadan durulmadan. Şaha kalkmış büyük insanlığın onurlu yıllarıydı. Şanlı Vietnam direnişi koskoca Amerikan emperyalizmini ve şahinlerini dize getirerek ilerliyordu. Küba yepyeni bir devrimci iktidarla sosyalist dünyada yerini alıyor, görüş alanımızda yeni bir yıldız doğuyordu göğümüzü aydınlatan. Cezayir'i daha önce anlattık. Tüm Latin Amerika'daki ve Asya-Afrika'daki halk hareketlerinin sıcak rüzgarları bize kadar ulaşıyor yüreklerimizi ısıtıyordu. Ho Amca'lar, Castro'lar Guevera'lar, Lumumba'lar tüm dünya devrimcileri gibi Türkiye devrimci gençliğinin de esin kaynakları idiler.

Ben annelik, doktorluk dışında dergi için çalışıyor, bunun yanında çeviri de yapıyordum. Vaktimin çoğunu alan bu uğraştı. Profesyonel bir biçimde "Sol Yayınları" ile çalışmaya başlamıştım. O birkaç yıl gibi kısa bir süre içinde bilimsel sosyalizmin bir çok temel yapıtının türkçeye kazandırılmasında katkım oldu. Şimdi biraz da şaşıyorum bu hıza, koşulları anımsayarak.

Başka bir görevim de ev sahipliği yapmaktı. Hemen hemen her akşam evimiz dolup taşardı zamanın devrimci gençleriyle. Kimi, ertesi gün "Dün akşam Mihri Belli'lerdeydim!" demek için gelse de, çoğu orada, o atmosferde yaşanan coşku ve mutluluğu paylaşmak için, sorularına ve sorunlarına yanıt bulmak, özellikle de tartışmak, öğrenmek ve yönlendirilmek için gelirdi. Fikir kulüplerinin, Fakülte derneklerinin bütün önde gelenleri bizim "çayhane"mizden geçmiştir. Sevim Belli'nin çayhanesi dediklerini duymuştum. Evet, kalabalık olurdu çayhanemiz. Çayhane sözü hoşuma gitmese de aldırmıyordum. İçlerinden üç beş tane adam çıksın da! diyordum. Daha önceki fiskoslarla sürdürülen bir yaşantıdan sonra Türkiye'nin en iyi, en yetenekli ve de en yiğit gençlerini misafir etmek, o genç kafalarla dünyanın, Türkiye'nin halini tartışmak! Onlarla birlikte yenilenmek, öğretirken öğrenmek, çoğalmak ve zenginleşmek ne demek düşünsenize! Benim her yerde, her zaman ara vermeden devam eden bir görevim de düşünce ve gelişmeleri denetlemek, çelişkilere, mantıksızlıklara, aykırılıklara parmak basmak ve deyim yerinde olursa eleştiri üretmekti.

Mihri gençlerin coşkusuna kaptırmıştı kendini, coşkusuna ve davaya bağlılığına. Bir anti-emperyalist, sosyalist gençlik yetişiyordu. Genel bir şahlanış vardı ülkede. İşçi hareketleri, köylü hareketleri yayılıyordu. Kitaplar piyasaya çıkar çıkmaz tükeniyordu. İkinci, üçüncü....baskıları yapılıyordu. Okunuyordu ve tartışılıyordu. Toplantılar, açık oturumlar, o zamana kadar gündelik yaşamımızda asla yer almamış olan forumlar birbirini izliyordu. Bu toplantılar o kadar ilgi görüyorlardı ki kalabalıkların salonlara sığmadığı oluyordu. Seminerlere çağırılıyorduk. Gene o dönemde fakültelerden birinde bir konuşma yapmaya çağırılmıştım. Sonradan Seyhan Erdoğdu "Sevim abla işimizi elimizden alacaksınız!" demişti ve bir genç dinleyicinin dediğini aktarmıştı: "Meseleyi ilk defa şimdi kavradım" Seyhan'ın söyleyişindeki zarafet sevindirmiş, gencin değerlendirmesi onurlandırmıştı beni, unutmadım.

Dopdolu bir yaşamdı. Durmadan çalışmak gerekiyordu. Çok

zaman el-ayak çekildikten, herkes yattıktan sonra 2'ye 3'e kadar çeviriye devam ettiğim olurdu. Masam, üzerinde hep serili duran kağıtlarımla, yazı makinamla her an çalışmaya hazır beklerdi beni. Kapkaranlığın içinde kutsal bir aydınlık gibi duran çalışma masamı hep görür gibi olurum, özlerim. Ertesi sabah çocukları okula götürmek için erken kalkmak gerekirdi. Ama dayanırdım. Pek de genç değildik artık. Ama şevk vardı, inanç vardı ve de sorumluluk bilinci vardı. Belki en önemlisi ortam vardı. Yani istem vardı. Gittikçe artan büyük bir kesim sosyalizmin bilimini okumak ögrenmek istiyordu. Kısacası umut vardı, yeniyi kurma umudu.

Bütün ömrümce çalışmaktan değil de, yeterince çalışamamaktan yakınmışımdır. Çalışmaya, işe yarar elle tutulur bir şeyler yapmaya doyamamışımdır. Ya da daha doğrusu, gönlümün istediği kadarına ulaşamamışımdır. Çünki her zaman bir sürü ıvır zıvırla uğraşmak zorunda kalır insan, hep engellenir, hele kadınlar. Bunların bir bölümü yaşamın tuzu biberidir belki. Ama dağılırsınız. Düşünceniz yaptığınız işin düzeyine iner bir süre. Tencerenin dibi tutmasın diye ikide bir mutfağa koştururken yüce düşüncelere ulaşamazsınız. Yeniden yeniden toparlanmanız gerekir adam gibi bir işe koyulmak için. Kolay değildir. Hiç değilse verimi azaltır. Herhalde kaliteyi de düşürür. Kadınların ikinci sınıf olmaya itilmişliklerinin bir nedeni de budur.

Ancak burada "çalışma hakkı"na karşılık "tembellik yani çalışmama hakkı" tartışmalarına değinmekte yarar var belki. Ekmek parası için, geçim için çalışmak yani zorunlu "iş" ile her anlamda bedensel ve zihinsel enerjiyle işliyor olma anlamında "çalışmayı", "eylemliliği" "üretkenliği" birbirine karıştırmamak gerekir. Marx'ın damadı Lafargue'ın "Le Droit a la Paresse" (Tembellik Hakkı) adlı ünlü broşüründe ileri sürdüğü gibi günde üç saatlık toplumsal üretime katkı niteliğindeki zorunlu-ücretli emeğin (işin) bireyin geçimini sağlayabileceği öteden beri savunulegelmiştir. Hesaplar öyle gösteriyor. Ama elbette ki, emekçi emeğinin ürününün paraca gerçek değeri olan ücreti alabilirse. Ve birey-emekçi geri kalan zamanını yaratıcı, sanatsal eyleme ve dünyanın doğal ve kültürel zenginliklerini yaşamaya ve geliştirmeye ayıracaktır. Bilgi, izlenim, deney biriktirecek ve bunu herhangi bir biçimde yeni kuşaklara aktaracaktır.

Çeviriler

Ben Cezayir'de iken M. Belli "Bilim ve Sosyalizm Yayınları"nı kurmakta olan Süleyman Ege'ye;

-Kitap kitap diyorsun, al sana kitap, bas bunu işte!

diyerek benim, Paloczy Horvath'ın Macar toprak emekçilerinin yaşamı üzerine yazdığı (In The Darkest Hungary) adlı kitabından Harbiye Cezaevinde yaptığım çeviriyi vermiş. Adını da "Dün Köleydik Bugün Halkız" koymuşlar, anlatmıştım. Kitap Macar tarihi boyunca toprak emekçilerinin serüvenini anlattığına göre uygun bir addı bu. Ben döndüğümde kitap çıkmış, hakkında dava bile açılmıştı. Sorumluluğu yayıncı Süleyman Ege yüklenmişti. O zamanlar pek de "sırıdan" olmayan bir yürek ve inanç işiydi bu.

İyi, güzel bir şey görmüşsem, bulmuşsam, arasıra satın almışsam herkese göstermek isterim. İyi bir kitap okumuşsam herkes okusun isterim. Benin tattığımı onlar da tatsın isterim. O yüzden çevirmeye her zaman heves etmişimdir. Dil bilmeyenler de yoksun kalmasınlar istemişimdir. Ayrıca zevkli bir iştir, problem çözer gibi.

Şunu da söyleyeyim ki çeviriler bana çok şey kazandırmıştır. Böyle bir olanak bulduğum ve Türkiye okuruna anladığı dilde birkaç klasik kitap sunabildiğim için kendimi şanslı sayarım. Düşünsenize Marx'la, Engels'le, Lenin'le günlerce, aylarca haşır neşir oluyorsunuz. Gene de Reşat ağabeyin bu konudaki sözlerini anımsamadan edemiyorum. Evet, onun da dediği gibi, çevirmenlik iyi güzel de, hep başkalarının düşüncelerini dillendirir, onların sözlerini yazarsın. Kendi düşünceni oluşturma ve bunu dile getirme yeteneğin geriler. Bu anıları yazarken hep bu saptamayı anımsıyorum şimdi. Kendimi tanıyamıyorum adeta. Kendimi bulup ortaya çıkaramıyorum. Kendi deyişlerim, derinliğine ifade etme yeteneğim yitmiş gibi geliyor bana. Bunda gurbetçiliğin ve uzun süre kendini İsveçce düşünmeye alıştırmanın da payı vardır kuşkusuz. Gurbetçiliğin en olumsuz yanlarından biri de bu. Bulunduğun ülkenin dilini iyi öğrenmek için o dilde düşünmeye çalışıyorsun. Ama gene de basit ve çocuksu ya da yalnız somut durumları ifade eden bir dil kullanmaktan kurtulamıyorsun. Yeni dilini zayıflatmamak için bir süre anadilinden özellikle uzak duruyorsun. Gündelik alelade deyimler içinde hapsolan anadilin uzun zaman içinde sen farkında olmadan tutuklaşıyor. Kanalları paslanıyor. Akıcılığını yitiriyor.

Profesyonel çevirmenliğe Erdoğan Berktay'ın siparişi ile başladım. Erdoğan TKP davasında birlikte yargılandığımız bir arkadaştı. Hüküm giydikten sonra141 sabıkalısı olarak mesleği olan avukatlığı yürütemediği (icra-i sanattan men edildiği) için kitapçılık yapmıştı bir süre. Sonra kendisi de çevirmenlik yaptı Ankara'da. O sıralarda da

"Anadolu Yayınları"nı kurmuştu. Bu yayınevine "1848 Devrimi"ni ve Georges Cognot'nun "İlk Çağ Materyalizmi"ni çevirdim. İlginç kitaplardı. İlk Çağ Materyalizmi üzerine bir seminer yapıldı Ankara Fikir Kulübünde ve kitap içeriği ile de, çevirisi ile de iyi eleştiriler aldı. Çevirmenlik yolu açılmış oldu bize. Böylece muayenehanede hasta beklediğim zamanları da değerlendirmiş oluyordum... Ve ekmek parasına da katkısı oluyordu bu işin.

Daha önce söylediğim gibi Mihri ben Cezayir'de iken çeviri işine başlamıştı. "Sol Yayınları" ile çalışıyordu artık. Bu vesile ile bir süre sonra ben de bu yayınların sahibi ve yöneticisi Muzaffer Erdost ile tanıştım. Ve ben de sürekli çevirmenliğe başladım. İlk çevirim herhalde "Felsefenin temel ilkeleri" idi. Ondan sonra yıllarca, çevirebildiğim sürece çeviri yaptım, hep "Sol Yayınlar"a. Hatta, 12 Mart'ın Dışkapı, Kazıkiçi bostanlarında haradan bozma kadınlar koğuşunda bile. Çevirinin Ankara'daki yayınevine yollanması birkaç ay sürmüştü, anımsıyorum.

"Sol Yayınları" yayın işine girişti̇ğinde hemen hiç kimse marksist klasiklerin Türkiye'de yayınlanabileceğine inanmıyormuş. Kitapsızlığın acısını çekenler, çevirilmeleri gereğine inananlar bile. Ama Erdost ve kendisiyle çalışan çeviri ve yayınevi kadrosu yılmadılar. Tabii asıl sorumluluk ve yükün büyüğü Muzaffer Erdost'un omuzlarındaydı. O dönemde bu işe girişmek yürek ve uzun soluk istiyordu. Muzaffer Erdost'un yaşamı mahkemelerle yayın bürosu arasında geçiyordu. Kıyasıya bir mücadele hep sürdü, sevgili Ilhan'ın (İlhan Erdost'un) da başını yemek üzere.

Ama sanmayın ki, saldırılar ve suçlamalar hep iktidarlar yönünden geliyordu. Hayır! Bazı çevreler, belki de öncülerin ağzından doğru düşüncelerin yayılıp özümsenmesinden rahatı kaçanlar da genellikle sol kitapları ve özellikle de "Sol Yayınları" hedef almakta gecikmediler. Fraksiyon yarışmacılığı gündeme geldiğinde ise çeviri metinleri sol içi çekişmeye malzeme oluşturmaktan kurtulamadılar. Bazı terimleri kendi politik görüşümüze daha uygun düşer bir biçimde çevirdiğimizi yani değiştirdiğimizi iddia eden bile oldu. Bunu duyduğum zaman ağzım açık kalmıştı. Ve böyle bir sahtekarlığı aklına getirene de, iddia olarak ortaya atana da lanet okumuştum. Acımıştım doğrusunu isterseniz. Muzaffer'in kılı kırk yaran titizliğine ve kavrayışına büyük bir saygısızlıktı bu. Kendimi hiç katmıyorum artık. Kaldı ki büyük ustalar bile gerektiğinde, ülkelerinde de eksik olmayan sansürün gözüne daha yumuşak(?) gelebilecek sözleri seçmişlerdi.

Bunu kendilerinden öğreniyoruz. Üstelik biz böyle bir şey de yapmadık.

Çeviriler dolayısıyla Erdostlar ile aramızda iyi, seviyeli bir dostluk ve arkadaşlık kuruldu. Arkadaşlığımız elbette ki iş veren - iş alan ilişkisinin çok üzerinde bir ilişki olacaktı. Erdostlar derken tüm aileyi, en başta Muzaffer, Rana ve İlhan'ı kastediyorum. Birçok şeyi, acıyı ve sevinci birlikte yaşadık ve paylaştık bu yıllar içinde. Özel yaşamlarımızda da. Dostluğumuz zamanın yıpratamadığı dostluklardan oldu. Keza ilk yayıncım, arkadaşımız Süleyman Ege ile olan dostluğumuz da öyle. Süleyman Ege yönetime muhalefetinden dolayı TİP'den ilk ihraç edilen devrimciler grubundaydı.

Bu vesileyle, çevrilerle ilgili olarak biraz da öztürkçecilikten söz edeyim diyorum. Katı öztürkçecilik çeviri işine büyük güçlükler getiriyor. Bazan yabancı dildeki metinde kullanılan bir tek kelimeyi karşılamak için bir kaç kelime kullanmak ya da hatta bütün cümle yapısını değiştirmek zorunda kalıyorsunuz. Örneğin "kelime"yi alalım. Buna karşılık olarak "söz" ya da "sözcük" kullanılıyor. Bana kalırsa hiçbiri özellikle dilbilgisi (gramer) yönünden "kelime"yi karşılamıyor. "Kelime" dilbilgisinde bir kategorinin de adıdır. Meramım dilbilgisi üzerine tartışmak değil. Ama örneğin "kelime" sözünü dilden çıkarıp atmaktan yana değilim.

Zaman içinde toplum ve düşüncenin, bilim ve tekniğin gelişmesi ile dilin de değişmesi ve yenilenmesi doğal bir süreçtir. Her dilde böyle oluyor. Başka dillerde de sadeleştirme 'aslına dönme' hareketleri var. Ben de çevirilerimde türkçesi olan bir sözün türkçesini kullanmışımdır hep. Ama bazan öyle olur ki, bir tek cümle içinde aynı kelimeyi başka başka anlamlarda kullanmanız gibi bir durum meydana gelebilir. Kullanamazsınız, olmaz. Dili zayıflatan, kısırlaştıran bir şeydir bu. İlke olarak kesinlikle, temiz, yalın, herkesin anlayacağı Türkçeden yanayım. Ne var ki öztürkçecilik fazla zorlanmıştır bizde. Ve sanıyorum ideolojik olarak da yanlış uygulanmıştır. Dil, aynı dili konuşan toplum üyelerinin düşünce ve duygu alış verişinden, soğan ekmek alış verişine kadar her türlü ilişkilerini yöneten ve karşılığında bu ilişkilerin türünden, derinliğinden, gelişme düzeyinden etkilenen araç. Dolayısıyla toplumun masalından türküsüne, biliminden tekniğine, sevgisinden nefretine, bitki örtüsünden iklimine, politikasından ekonomisine kadar her şey dile yansıyor, dilde söz olarak karşılığını buluyor. Dolayısıyla dilin de söz hazinesi ve anlatım tarzı olarak toplumun özelliklerini, kültür zenginliğini, gelişme düzeyini yansıtıyor

olması gerek. Bir dili kullanan insanların tanımadıkları bir aracın ya da diyelim ki, bir bitkinin o dilde bir adı olmaması nasıl kendiliğinden anlaşılır bir şeyse tanınmayan bir düşüncenin ya da duygunun, henüz ögrenilmemiş bir bilginin ya da ilişkinin de bir adı olmayacağı doğaldır. Kavramın kendisi yoksa adı da yoktur elbette çünki onu başkasına anlatmak ya da aktarmak durumunda olamazsınız. Doğmamış bebeğe ad konmaz. Yeni kavramlar doğdukça o kavramı anlatan sözler de doğar, ya da o kavramı daha önce adlandırmış olan başka bir dildeki adı (ödünç) alınır. Nesneler de öyle. Domates örneğin Eski Dünyamıza görece yakın zamanlarda gelen bir 'meyve'. Sanıyorum bütün dünyada bazı söyleyiş farklarıyla Aztek dilindeki adıyla "tomato" olarak adlandırılıyor. Keza patates. İsveçliler bu gibi sözcüklere "ödünç kelime" diyorlar. İsveçcede pekçok İngilizce, Fransızca, özellikle de Almanca kökenli, hatta Rusça ve Finceden gelme sözler olmasını pek de dert eden yok bildiğim kadarıyla. Bu sözleri kendilerine uydurmuşlar. Kimi zaman söylenişini kimi zaman da yazılışını esas almışlar. İlginç. Bu, yabancı sözcüğün yazı dili ile mi yoksa, söz dili ile mi getirildiğini gösteriyor kuşkusuz. Gene isveçceden örnek verirsek: bir de isveçcesi olduğu halde başka dilden alınan ödünç sözcüğün de onun yanı sıra kullanılması var. Bazan bu sözün köken dildeki değişik anlamlarından sadece bir tanesi geçerli oluyor, bizde de yapıldığı gibi. Bazan da o sözcük zamanla kullanım içinde biraz değişik bir anlam kazanıyor. Bu çok önemli. Bakıyorsunuz belli bir anlatımda bu yabancı ödünç sözcük isveççesinden daha uygun düşüyor. Anlatımı nüanslandırabiliyor. İyi anlatım mevcut olanaklar içinde en iyisini, en uygununu seçmek değil mi? O halde niye katı bir kısıtlamaya gitmeli?

Burada bazı Arapça konuşan dostlarla görüşürken dikkat ettim, bizim Osmanlıcadaki pek çok Arapça kökenli kelime Arapçadaki anlamından oldukça farklı bir anlamda kullanılıyor. Söylenişleri de adamakıllı farklı.

Kısacası, o ya da bu dilden tek başına yabancı söz almak o kadar önemli bir olumsuzluk değil. Örneğin İngilizcedeki bütün 'tion'la biten kelimeler ulus lafına kadar (nation), herhalde Fransızca aracılığıyla Latinceden gelmedir. Bunları kaldırırsanız dil güdük kalır. Tek başına kelimeleri yanyana sıralamak bir şey anlatmaz. Önemli olan dilin yapısıdır. Gramerdir. İşte bu bakımdam dili türkçeleştirmek, Türkçenin yapısına uymayan isim ve sıfat tamlamalarını (izafet terkiplerini falan) kaldırmak doğru ve gerekli idi. Eskiden "hey'et-i umumiye" deniyordu. Sonra "umumi heyet" oldu sonra da yavaş yavaş "genel

kurul"a döndü. Ama bunun yanında pek günahı olmayan sözcükler salt arapçadan ya da farsçadan gelmedirler diye kaldırıp atıldı. Oysa Batı'dan gelme sözlere fazla dokunulmadı. Bu bir yanıyla resmî ideolojinin geri saydığı Doğu halklarına sırt çevirmek oluyordu ve "batılılaşma akımı" ile ilgiliydi. Üstelik dilin evrimindeki diyalektiğin de reddi oluyordu. Bin yıl islâm kültürü ile haşır neşir olacaksın ama arapçadan, farsçadan söz almayacaksın. Elalem dillerindeki kelime sayısının çokluğu ile öğünüyor.

Ancak şu da var, dil düşüncenin kalıbı ve taşıyıcısı olduğuna göre yeni ve laik düşünceleri eski ve din dili olan ve bu yolda durmadan etki üretmeyi sürdüren bir kalıba dökemezdiniz. Bu bakımdan öztürkçeciliğin bir anlamda baskıcı tepeden inmeci yöntemlerle özendirilmesini hatta zorlanmasını pek de eleştirmiyorum ben. Yeni ve laik eğitime uymuştur öztürkçecilik. Öztürkçeleşmenin bu kadar tutunması ve Türkçe konuşulan Türkiye dışındaki öteki ülkelere de yayılması bu yüzdendir, sadece tepeden inmeciliğe dayanmaz bence. Gene dinci akımların öztürkçeye bu kadar karşı oluşları da bu yüzdendir. Türk Dil Kurumunun 12 Eylül döneminde kaldırılması da bu yüzdendir. Ne var ki Osmanlıca sözcüklerin taşıdığı ve bugünki anlayışımıza uymayan bazı kavramlar da kendilerini dile getiren o sözcüklerle birlikte kullanımdan kalkmıştır. Ve Türk Dil Kurumunun kaldırılmasına karşın öztürkçenin gelişmesinin durmamış oluşu da gene bu yüzdendir.

Önce de belirttiğim gibi doğu dillerinin etkilerine karşı gösterilen duyarlılık ve tepki batıdan gelen sözcüklere ve kavramlara ya da modalara gösterilmedi. Büyük kentlerimizin sokaklarındaki yabancı dildeki ve de özentilik üzerlerinden akan ticarethane, dükkan, eğlence yeri adları curcunası, zevk yoksulluğu bu son Türkiye ziyaretinde beni çok şaşırttı ve üzdü. Ülkemiz açıkça ve gözle görülür bir biçimde de sömürge ülke olmuş çıkmış. İşte kültür emperyalizminin, ekonomik, kültürel ve bunlarla birlikte siyasal sömürünün utanç verici sonuçları. Ta yirmi yıl önce sömürünün vahametini saptayarak ona karşı çıkan, bağımsızlık ve demokrasi uğruna savaşım verenlerin susturulması hatta yok edilmesi bu gelişmeyi durduramayacaktı elbette. Amaç da gelişmeyi durdurmak değil sömürgeleşmenin ve yozlaşmanın gözlerden gizlenmesiydi zaten.

Evet, öztürkçeleştirmedeki önemli bir zorluk da, Türkçenin kelime üretme kurallarının yabancı sözcüklere uymamasından ve hatta özünde de biraz kısıtlı olmasından ileri geliyor. Alalım az önce ya-

zarken duraksadığım "nefret" kelimesini. Olumsuz ve güçlü bir duyguyu ifade ediyor Türkçede nefret. Sözlüğe bakarsanız "iğrenme", "tiksinme" karşılıklarını buluyorsunuz. Bence yetersiz. İğrenme ve tiksinme pislik, çirkinlik, müstehcen olma durumlarına karşı bir duygudur. İğrenen yönünden küçümseme ve tabii olumsuzlama, itme vardır. Ama iğrendiği şeyden nefret etmeye pek gerek görmez insan. Türkçeleşmiş "nefret"de ise mücadele ve yok etme isteği vardır. Kötülük ve o kötüye karşı düşmanlık içerir. Yeryüzünde hala bu kadar nefret varken, nefret günlük yaşamımıza girmişken nefret sözünü kaldırmak ya da iğrenme ve tiksinmeye indirgemek, kökenindeki anlamı ne olursa olsun, gerçekçi görünmüyor bana. Ne var ki iğrenme Türkçe olduğu için iğrenç ve iğrençlik diyebiliyorsunuz. Ama "nefret" "menfur" oluyor. "Nefret edilesi" denmiş. İyi de olmuş bence, ama orada kalıyor, daha ileri gitmiyor, sıfattan yeniden isim yapamıyorsunuz. Bu basit bir örnek. Başka durumlarda daha büyük zorluklar doğuyor. Örneğin çevirdiğiniz ya da yazdığınız bir metinin ta başından tüm sözcükleri öz türkçe kullanmak zorunlu oluyor.

Galiba Türkçedeki zorluklardan biri de "prefix"lerin olmaması. Yani öntakılar. Örneğin "mevcut", "namevcut" gibi, bunları "olan" ve "olmayan"la ya da "--sız"larla idare ediyoruz.

Eski dilde ""fikir - efkâr - tefekkür - mütefekkir - mefkûre"" gibi paketler kullanılmış. Bu yukarıdaki paket Arapçanın kendi kurallarına göre üretilmiş; sonra "efkâr-i umumiye", "fikr-i-sabit" gibi tamlamalar yapılmış, tabii okur-yazarların dilinde. Öztürkçeye geçilince bütün paket zorunlu olarak kalkıyor. Eski tamlamaları oldukları gibi çevirme yoluyla yeni deyimler üretmeye kalkıyor insan. Örneğin, önce uzun süre sabit fikir deniyor ve sonra sonra "saplantı" yaratılıyor. Ve tutuyor. Asıl gelişme böyle oluyor, zaman içinde ve kullanım yoluyla. Diyalektiğe uygun olanı da budur.

Güçlüklere, olumsuzluklara karşın, aşırılığa kaçmamak ve dilin doğal diyalektik gelişme sürecini yadsır duruma düşmemek koşuluyla öztürkçecilik tutmuş bir akımdır artık. Osmanlıca ve ağdalı dil kullanma şampiyonlarının bile ağzında "önlem", "gündem", "savunma", "savaş" "demeç", "bildiri", "bulaşıcı", "yoğun bakım" "tarım", "uzay" vb. gibi kelimeler duymak hiç de yadırgatıcı olmuyor bugün.

Gene de Türkçe, hatta temiz Türkçe konuşmanın tüm yabancı kökenli kelimeleri ayıklamak demek olmadığını, hatta bunun olanaksız olduğunu ve istenir bir şey de olmadığını kabul ediyorum. Az önce "meram" derken gene duraksadım. "Meram" bende maksat, amaç,

istek, arzu sözlerinden, ola ki yaşım gereği, biraz daha değişik bir anlamı çağırıştırıyor. Daha alçak gönüllü, daha iddiasız bir istektir meram, çoğu "anlatmak istediğim" ya da birkaç kez anlatıp da anlatmayı beceremediğim demektir. Neden bunu ifade etme olanağımı kısıtlıyayım? Ve neden tek sözcük ile söyleyebileceğimi iki sözcükle söyleyeyim? Örneğin "hissetmek" sözünden çok kez vazgeçemiyorum. Bunun da tam bir karşılığı yok bence. Kimi "duyuyor", kimi "duyumsuyor", kimi de "duyarlıyor" Bu üç kelime başka başka anlamlar içerse gerek. Ama hepsi "hissediyor" karşılığı olarak kullanılıyorlar. Ayrıca "duymak" fiilinin kapsamı o kadar genişliyor ki böylece, bir zaaf yaratıyor. Çare bulmak gerek. Söyleyen de dinleyen de aynı şeyi anlamalıdır bir sözden.

Öztürkçeciliğin başlangıç gerekçesi halkın yabancı sözleri ve kendi anadiline yabancı tamlamaları anlamadığı ve halkın anlayacağı bir dil kullanmanın halkın okuma ve öğrenmesini kolaylaştıracağı ve halkla aydınlar arasındaki kopukluğu ortadan kaldıracağı düşüncesiydi. Halk anlamaz gerekçesiyle dili yoksullaştıracağımıza halkın okuyup dilini geliştirmesini ve yeni sözcükler üretimine katkısını sağlamak daha güzel değil mi? Esas hazine halktır. Şimdi de tam tersine, uzun süredir bıraktık küçücük bebeler hiç anlamadan, hiçbir şey öğrenmeden arapça Kuran-ı Şerif ezberlesinler. Ezbercilikle kafaları iyi gelişir inşallah! Türkiye'de hastaneden, bakımevinden çok cami, okuldan çok kuran kursu olduğunu bilir misiniz? İhtiyaca cevap vermeyen, salt siyasal amaçlarla ve göstermelik olarak yükseltilen bu yapılar ne büyük israfa neden olmaktadır! Oysa islamda israf, şatafat debdebe yoktur.

Halkın anlaması için dili yoksullaştırmak değil, zengin bir dili halkın anlamasını, öğrenmesini sağlamak gerekir. Bir bilimi bir bilgi dalının ayrıntılarını öğrenmek belli bir çaba gerektirir. "Zihinsel" bir çaba ister. Bilimsel bilgi, yeni kavramların, ilişkilerin, oranların, durumların adlarını, anlamlarını öğrenmek demektir aslında. Bunu göze alan belli bir terminolojiyi de öğrenmek zorunda oluyor ve vuruyor kafayı öğreniyor. Dil de bir bilgidir, onun da girdisini çıktısını yani kavramlarını, gereçlerinin niteliklerini ve özelliklerini ögrenmek ve ona yenilikler yeni kavramlar, yeni deyişler katmak o dili kullananların görevidir. Eh bu da kitap yasaklamakla ve yakmakla olmaz kuşkusuz.

Ayrıca, dediğim gibi, dilin dile getirmek durumunda olduğu düşünceleri, duyguları, durumları derinlemesine kavramak, en soyut kavramları en iyi biçimde dile getirmek elbette ki bir çaba ister. Kafayı

sistemli olarak işletmek ister. Dilin kendiliğinden öğrenildiği, gelişigüzel kullanılabiliceği ne yazık ki oldukça yaygın bir yanılgıdır ülkemizde. Bundan kurtulmak gerek. Örneğin Fransızlar eski metinleri didik didik ettirirler okullarda öğrencilere. Bizde ise insanın anadilini öğrenmesi için özel bir özen göstermesi gerekmez diye düşünülür. Yanlıştır. İmla ve anlam yanlışı yapmayan lise bitirenlerimiz bile azdır ne yazık ki. Yüksek okul bitirenlerimiz bile bu bakımdan kusursuz değildirler. Dil herkesin temel malzemesidir, sadece konusu dil olanların değil.

Evet, dilimizin yoksullaştırılmasından yana değilim. Yeni ama üretilmiş olan kelimelere hiç karşı değilim. Kullandığım dil, özünde yapısıyla ve de hatta sözcükleri ile türkçe olmak koşuluyla "meram" da demek istiyorum, "demek istediğim" de demek istiyorum. Metin içindeki yerine göre, anlama vermek istediğim nüansa ve ses uyumuna göre, cümle bölümlerinin dengesine göre bana hangisi daha elverişli geliyorsa onu kullanmalıyım diyorum.

TKP'lilerin "TKP"den ihracı!

Devrimcilerin Parti'den ihraç edilmesi yalnız TİP'e özgü bir şey değildi. 67 yılı mıydı, 68 miydi tam kestiremiyorum, Yakup Demir'in yani, Zeki Baştımar'ın bizim TKP tevkifatından namuslu ve devrimci inancını koruyan kimler kalmışsa hemen hepsini kendi "TKP"sinden ihraç ettiğini duyduk. Reşat Fuat, Mihri Belli, Şevki ve Nuran Akşit, Sevinç ve Vecdi Özgüner, Erdoğan, İlhan ve Solmaz Berktay, Şaban Ormanlar, Hayati Tözün ve daha başka arkadaşların parti ile (yani mülteci "TKP" ile) ilişkilerinin kesildiği 'Bizim Radyo' ve mülteci "TKP"nin öteki kaynaklarından Türkiye kamuoyuna duyuruldu. Dr. Şefik Hüsnü ölmüştü. Listede adı yoktu. Ama ölüsüne bile kara çalmadan edemediler. En başta tabii M. Belli stalinist, maocu, likidatör ve de Sovyet düşmanı olmakla suçlanıyordu. Bu arada Reşat Fuat Baraner de komünist partilerin küfür vokabülerinde yer alan bütün bu sıfatlardan payına düşenlere katlanmanın dışında kalamadı. Partimizin yaşayan en saygı değer insanına bile dil uzatmaktan geri durmadılar. Ama daha büyük saygısızlığı ölümünden sonra yapacak, ardından timsah gözyaşları dökmekte yarışacaklardı.

Zeki Baştımar'ın hapisten çıktıktan sonra yurt dışına gittiğini söylemiştim. Baştımar (yani Yakup Demir) orada Sovyetler Birliği Komünist Partisi ile temasa geçti ve bir Dış Büro kurarak Türkiye'deki Komünist Partisi ile birlikte çalışma talimatını aldı. 63 yılında olacak

M.Belli'ye haber yolladı. TKP Dış Bürosunu kurma yolunda talimat aldığını bildirdi, birlikte çalışmayı önerdi. Emir yukardan geldiğine göre herhalde emre uymazlık edemeyeceğimizi sanıyordu. Birlikte çalışmanın yöntemlerinin kararlaştırılmasını istedi. Daha önce de söylediğim gibi, Baştımar soruşturma sırasındaki tutumu nedeniyle Merkez Komitesinin ve Parti-arkadaşlarının güvenini yitirmişti. Merkez Komitesinden de ihraç edilmişti. Parti, kendisini Dış Büro kurmakla görevlendirmiş değildi. Giderken de kimseye danışmamıştı, Şimdi orada aldığı talimat gereğince temas arıyordu. M.Belli haberciye Parti istérse Dış Büro için kendi adamını gönderir, Dış Büroyu kendisi kurar cevabını verdi. Bu yanıt, Yakup Demir yoluyla ona bu yetkiyi veren Sovyetler Birliğine de meydan okumak oluyordu bir bakıma. Ve öyle de yorumlandı anlaşılan. Zeki Baştımar'ın davadaki tavrının Sovyetler KP'si tarafından dikkate alınmaması çok ilginçti gerçekten. İnsana acı geliyordu. Daha da acı olan daha önce dediğim gibi, onlara, her dediklerine gözü kapalı katılacak ve o dönemde toplanan Komünist Parileri toplantılarında Çin'e karşı oy verecek bir yardakçının gerekli olması idi. Evet, onlar Z. Baştımar'ın şahsında böyle bir yardakçıyı buldular. İsmail Bilen'i elbette ki, Zeki'den iyi tanıyorlardı. Zeki daha ağırbaşlı bir adam görünümündeydi. Türkiye'de çalışmıştı. Üstelik de Türkiye'den yeni geliyordu. Ölçülere daha uygundu. Ve de gerçek devrimci tutumda olmaması belki daha da iyi idi. Kafa tutma olasılığı olmayacaktı. Bu nokta da çok önemlidir, hafife alınmasın. Zâten devrimci kişilik gibi fantezilerle uğraşmaz olmuştu Sovyet Partisi daha o zamandan. Öyle anlaşılıyor. Maksat Türkiye'de devrimci bir harekete yardımcı ortamı yaratmak değil, Sovyet politikasına paralel bir kamuoyu oluşturmak, bu yolla giderek bir müttefik yaratmaktı.

60'lı yıllarda mülteci TKP'nin pek etkinliği yoktu. Ama Yakup Demir daha o birkaç yıllık çalışması boyunca kendi çevresindeki gûya örgütünün üyeleri olan- oradaki Türkiyeli insanlar arasında fesat tohumlarını yaymayı başarmıştı. Ben Cezayir'de iken 1965-66 yılında, eski arkadaşım Gün ile temas kurma olanağını bulmuştum. Gün, mektubumun çok iyi bir rastlantı sonucu başkasının eline geçmeden kendisine ulaşmış olmasına çok seviniyordu. Düşünün artık! Anlattıkları beni şaşırtmış, ürkütmüştü. Bizlerin Türkiye'deki durumundan neredeyse beterdi onların oradaki durumları da, her ne kadar başka bir planda olsa da. Öyle bir hava estirmişti Yakup Demir. Gün ve o zaman ayrılmış bulunduğu eşi arkadaşım Necil Togay muhaliftiler Yakup

Demir'e. Gün Merkez Komitesi üyesiydi. Gene de birazcık ayağı sürçse bütün geçmişi, geleceği mahvolacaktı, bunu biliyordu. Yurt dışına çıktığımın orada da duyulduğunu yazmıştı bana Gün. Ve "Zeki'nin bütün rahatı, uykuları kaçtı" diyordu. Bizler daha Yakup Demir'in partisinden ihraç edilmemiştik. Benim işleri karıştıracağımdan korkarmış, evet, her türlü sıfatı -kuşkusuz kendisinin de inanmadığı sıfatları- yakıştırdığı benim! Böyle bir şeyi aklımdan bile geçirmedim. Gün'ü de eski ve sevdiğim bir arkadaşım olarak aramıştım. Zaten bir kere "ona inanmayın bana inanın" gibi bir yaranma girişimi benim yapabileceğim bir şey değildi. Mavi boncuğu kapmaya mı çalışacaktım? Çok biçimsiz!. Hem ne için? Türkiye (ve dünya) önemli olaylara gebe idi 60 larda ve bizim şu ya da bu merkeze şirin görünmek gibi bir tasamız yoktu. Benim de şahsen Sovyetlere yaranmak gibi bir meselem yoktu. Hem başvurum, uyarılarım kişisel sorunların güdüsüyle yapılmış gibi yorumlanabilirdi belki. Aslında Sovyet partisinin durumu bilmesi, politikasını kendisi belirlemesi gerekirdi. Kendi akılları, istihbaratları yokmuydu ki. Olacak iş değildi ya, beni davet edip görüşümü almak isteseler gider miydim diye düşündüğüm de olmuştur. Hayır sanmıyorum. Bir kere böyle bir görev almamıştım. Böyle bir görev için temsil yetkim de yoktu. Şahsen de hiç istekli değildim.

Ya, bir de fizik olarak tasfiye edilmek olabilirdi işin ucunda. Yani pisi pisine gitmek!!! Arkadaşımız Abuzer Özdemir'in anısı çok taze idi o zaman. Başına neler geldiği hala açıklığa kavuşmuş değil.

66 yılında Gün'den son bir mektup aldım. Sansaryan Han'da gene kendisinden aldığım veda mektubunu anımsatmıştı bana, öyle içe dokunan, öyle heyecanlı, bilinmeyen geleceğe karşı öyle kaygılı ve yeniden gelen ayrılıktan dolayı üzgün.

- Burnuma kötü kokular geliyor. Bir şeyler dönüyor. Hemen harekete geçip önlem almalıyım

diyordu. Bir yerlere gidecekti. Bir daha da yazamadı. Zaten bir süre sonra da ben Türkiye'ye döndüm. Herhalde bir temizlik yapılmıştı oralarda.

Bizim bu Yakup Demir partisinden ihraç edilmemize gelince:

İlk önce usul yönünden bir çift söz etmek isterim. (Mahkemelerde de adettir ya.) İhraç listesinde adı geçen arkadaşlardan bir kısmı mahkemede beraat etmişti. Çoğu TKP üyesi olmadıkları yolunda ifade vermişlerdi. Belki de öyle olanları da vardı. Şimdi Yakup Demir nam Zeki Baştımar bu kişilerin TKP üyesi olduklarını burjuva iktidarına ihbar ediyordu. Hem de marksist solun, tarihinde ilk defa

yer altında kıvranmaktan sıyrılıp gün ışığına çıkmağa çalıştığı ve ilk defa Türkiye proleter devrimci kitleleri harekete geçirebildiği, ilk defa şanlı bir şahlanışı kitlelere maletmeği başarma yolunda olduğu bir dönemde. Çok ilginç!

Reşat Fuat Baraner'i çok yaraladı bu iş. Nasıl olur diyordu, Sovyetler nasıl bu adamın ne mal olduğunu anlamamış olabilirler? Anlamamış falan değillerdi kuşkusuz. Ama Sovyetlerin "kardeş partiler" topluluğu içinde, Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşı ağırlık oluşturmaya ve tam bir teslimiyetle kendileriyle birlikte parmak kaldırmaya hazır bir "örgüt"ün oyuna gereksinimleri vardı. Vardı ki, bu işe yaramaz adamları besliyorlardı, Sovyet halkının alın teriyle. Hem de onlara hiç de haketmedikleri payeler vererek.

Beri yandan Sovyetler "Barış içinde bir arada yaşama" ilkesi uyarınca kapitalist kampla iyi geçinmek istiyorlardı. Başka ülkelerin devrimci hareketleri yüzünden başlarının derde girmesini istemiyorlardı. Bütün direniş hareketleri üzerinde neredeyse yatıştırıcı bir işlev yerine getirmeye çalışıyorlardı. Mihri Belli, baştan, Sovyetlere karşı bu çeşitten suçlamalara karşı çıkıyor, özellikle savaşın maddi-manevi en ağır yükünü taşımış Sovyet halkına karşı şükran duygularıyla, her halkın kendi problemini kendisinin çözmesi gerektiğini, bütün yükün bir tek kuşağa yüklenemeyeceğini söylüyordu. Sovyetlerden yardım beklemeye kimsenin hakkı yok demek istiyordu. Halkların, kuşakların da yorulduğu, özverilerin sonsuza değin süremeyeceği doğrudur. Ama Sovyetlerin tavrı, kendi halkını başka halkların devrimci hareketlerinin yaratabileceği emrivakilerle yeni bir dünya savaşı gibi bir faciaya sürüklenmekten korumanın da ötesine geçmi,ş bir yanlışın, hatta bir sapmanın ifadesiydi. "Ben devrimimi yaptım, benim tuzum kuru, sen otur oturduğun yerde, keyfimi kaçırma" demekten başka bir anlamı yoktu bunun. Nerede kaldı o zaman sosyalist enternasyonalizm? Kaderini işçi sınıfının kaderine bağlayan tuzu kuru sınıflardan gelme insanların ne zoru var öyleyse? Çin yöneticilerinin Sovyetlere yönelttiği en önemli suçlamalardan biri buydu. Ancak emperyalizmin yoğun savaş kışkırtıcılığına karşı çok uyanık ve temkinli olmanın, özellikle Sovyetler Birliği gibi büyük sorumlulukları olan bir ülke için büyük önemini anlıyordum. Sovyetler dünyayı bir üçüncü savaştan gerçekten de korudular. Ama bu arada , barışın rehaveti içinde kendi ülkelerindeki sınıf savaşımını da, işçi sınıfının temsilcileri olduklarını da, büyük itibarlarının yüklediği bir sorumlulukla dünya işçi ve emekçilerine yol göstermek zorunda olduklarını da unuttular. Ne Çin'in o dönemde em-

peryalizmi "kağıttan kaplan" sayan tahlilleri, bu arada örneğin, ABD'nin Küba'ya uyguladığı ambargoya fiilen katılması doğruydu, ne de Sovyetlerin her ne pahasına olursa olsun emperyalizmin suyuna gitme, devrimci hareketleri frenleme politikaları. Bu iki sosyalist ülke, iki "süper güç" aralarında rekabete tutuşmasaydılar bugün dünyanın manzarası çok başka olabilirdi, diyorum. Ikisini de sorumlu tutuyorum.

Biz Sovyetlerin 'TKP' dayatmasına karşı da anti-Sovyet bir tutumu benimsemedik. Ho Şi Minh tavrı dediğimiz tavrı sürdürdük. Sovyetler Birliğinin temel sorunumuz olan eperyalizme, özellikle Amerikan emperyalizmine karşı politik, ve tabii askeri bir karşı ağırlık oluşturması bir yana, ayrıca sosyalizmin ilk temsilcisi bu ülkeye, büyük çoğunluğuyla şanlı bir devrimci mücadele geleneğinin sürdürücüsü kuşakların ülkesine saygımız devam ediyordu. Hiçbir kurumu ve kişiyi marksist eleştirinin üstünde tutmamakla birlikte eleştiriyi düşmanca bir tutuma dönüştürmedik. Ne ya da kim olursa olsun hakkında olumlu bir görüş ileri süremediğiniz ve gereğine inansanız bile bir övgü sözü söyleyemediğiniz bir şey için yapacağınız eleştiri eleştiri olmaktan çıkar ve sövgüye, en azından çekiştirmeye dönüşür. Türkiye'de Sovyetleri övmek her zaman pahalıya malolurdu, yermek ise çok kolaydı, istediğini söyleyebilirdin, üstelik "bazı çevrelerin" güvenini de kazanabilirdin. Biz, ucuza elde edilen bu geçer akçeye itibar göstermek oyununa gelmedik. 'TKP' dayatması konusunda bile bizim tepkimiz kendimizi eleştirmek oldu. "Küba gibi güçlü bir devrimci hareket yaratsaydık elbette ki, böyle bir dayatma olmazdı" dedik.

Gene de, Sovyetler Birliği yöneticilerinin ve parti üst kademelerinin bugünki çöküşünün ön belirtileri daha o zamandan göze batar nitelikteydi bizler için ve büyük bir üzüntü kaynağıydı diyeceğim. Ne var ki, bu ön belirtilerin bu kadar bir zaman içinde korkunç bir biçimde gelişeceğini ya da arkalarında çok daha derin yaraları gizlediklerini ve reel bir sistem olarak, girişilmiş ve denenmiş bir sosyalizm örneği olarak böyle bir çöküşe varacağını Gorbaçov'un niyetleri belli olana değin hesaplayamadık. O derin yaraları sezmiş olduklarını ileri sürenler de ya teşhiste ya da yaraların tedavisi için önerdikleri yöntemlerde yanıldılar bence. Aynı yaraların ya da çok benzerlerinin kendi toplumlarında da meydana gelmesini önleyememiş olmalarının başka açıklaması yoktur.

Dediğim gibi "TKP" dayatması karşısında bile Sovyetlere karşı saygılı tavrımızı değiştirmedik. Bugün artık kartlar ortaya sü-

rülmüşken "Acaba o zaman yanlış mı yaptık?" diye sorulabilir. Bayrak açmalı mıydık? O zaman bizler yani hareketimiz Sovyetler Birliği ile mülteci "TKP"ni aynı kefeye koymuyorduk kuşkusuz. Ama M. Belli ve özellikle ben, asıl, "TKP"nin güç aldığı Sovyetler Birliğini sorumlu tutuyordum "TKP"nin tavrından. "TKP"yi hiçbir zaman ciddiye almadım. Bu konuda da haklı çıktığımı sanıyorum. Ama bizim o zaman "TKP" olayı üzerine Sovyetlere karşı tavır almamız her şeyden önce kabaca "kıskançlık" olarak nitelendirilecekti. Çin'in Küba'ya darılması gibi. Bu kadar yüce bir davaya gönül koyanların böyle yorumlara neden olabilecek duygusal tepkilerin üzerinde olmaları gerek. Ama gene de Sovyet toplumunu ve Sovyet politikalarını daha derinlemesine ve daha eleştirici gözle incelemek doğru olurdu. Anımsanacağı gibi, bilir bilmez Sovyetleri eleştirmek modaydı o yıllarda sosyalist kampta da. Kampus maoculuğu dediğimiz dalga da yaygındı. Tabii bu, eleştirinin boyutlarını çok aşıyor ve sevimsiz bir görünüm alıyordu. Bu gibi tavırlara karşı tepki de vardı bizde kuşkusuz. Koroya katılmaya geleneğimiz elvermiyordu.

Ben kendi hesabıma bu mülteci TKP'sinden ihraç edildiğimi umursamadım bile. Komikti bana kalırsa. Baştımar'ın emir üzerine yurt dışında kurduğu klike zaten hiç bir zaman üye olmamıştım, hiç birimiz olmadık, olamazdık da. Sovyetlerdeki uygulamalar konusunda da saklı tuttuğum eleştirilerim vardı. Şimdi bir takım gençlerin Demir-Bilen ve onun sürdürücüsü olan Haydar Kutlu "TKP"ni ısrarla Türkiye Komünist Partisi'nin kesintisiz devamı görmek ve göstermek istemeleri tamamıyla kasıtlı bir tahriftir. Türkiye devrimci hareketine hiçbir yararı olmayan boşuna bir çaba.

Şunu da belirteyim ki, Türkiye İşçi Partisinin toplu ihraçları ve mülteci "TKP" nin sözümona TKP'den ihraç etme iddiası ile (?) Türkiye devrimci hareketinin en namuslu isimlerinden oluşan bir listeyi kamuoyunun karşısına çıkarması birbirine çok yakın tarihlere rastlar, benzerlikler taşır. Bir paralellik kurulabilir. Mülteci "TKP"si TİP'in eski TKP davası sanık ve hükümlülerine ve onların çevrelerine karşı yürüttüğü kampanyaya arka çıkmış ve ona güç vermek istemiştir. Sosyalist kamuoyunda büyük saygınlığı olan Sovyetler Birliğinin prestijine sırtını dayayarak bizi gözden düşürmek, etkinliğimizi baltalamak istemiştir. Gene, bana kalırsa, TİP yönetiminin de partinin doğru yolda, işçi sınıfının gerçek özlemleri doğrultusunda gelişip güçlenmesine yardım etmekten başka bir "günahı" olmayan arkadaşlarımıza karşı bu kadar hoşgörüsüz olması, daha önce be-

lirttiğimiz endişeler yanında Moskova paralelindeki mülteci "TKP"si ile "ortak dava" (cause commune) yürütmesindendir, onunla dayanışmasındandır. Nitekim bir süre sonra TİP içinde Sovyetlere ve onların desteğindeki TKP'ye karşı daha mesafeli, ama belki marksizmden biraz daha uzaklaşan bir grupla, Sovyet TKP'si ile dayanışmayı sürdüren grup arasında partinin bölünmesiyle sonuçlanan bir sürtüşme meydana geldi. Hep tersi savunulsa da bu gibi konularda kişisel dostluklar, arkadaşlıklar etkili olabiliyor ne yazık ki. Bizim 1951-53 TKP davasının son oturumlarından birinde Zeki Baştımar'ın oldukça uzun savunmasını okumasından sonra verilen arada o zaman tutuksuz sanık olan Behice Boran'ın Baştımarı özellikle açığa vurucu (demostratif) bir biçimde kutlamasını anımsarım. Hiç beklemediğim için Behice hanımın tavrının bana provokasyon gibi geldiğini düşünsek bile Zeki'nin ilk tahkikattaki teslimiyet tutumunu görmezlikten gelerek ucuz kahramanlığa prim verdiği ve onun savunmasını pek beğendiği açıktır. Bu da çok anlamlıdır. Çünki siyasi bir davada doğru bir davranışı gösteremeyip de genel sosyalizm edebiyatı ile parlak sözler etmek değil devrimci tavır önemlidir. Kiminle dayanışma yapacağını bilmek de gene bir devrimci tavır sorunudur. Evet, şaşkınlıkla kendisine bakan gözlerimle karşılaşmıştı Behice hanımın bakışları. Ya, "cause commune" daha o zamandan! Oysa ancak bir batı üniversitesi mensubunu doyuracak teorik laf kalabalığı ile sanığın sorgulamadaki davranışının biçimsizliğini allayıp pullamaya çalışan bir savunmaydı Zeki Baştımar'ın savunması. Oysa insanın eylemi ile söylemi doğru orantılı olmalıdır.

Gerçi M. A. Aybar da Baştımar'ın kişisel dostu idi denebilir. Vaktiyle gönlü Baştımar'dan yanaydı kuşkusuz. Ama TİP yönetiminde, diktatörlük suçlamalarıyla, yatay dikey örgütlenme tartışmalarıyla, güler yüzlü sosyalizm tanımlamalarıyla Sovyet sistemine tavır almış ve mülteci "TKP"sine de ters düşmüş oluyordu. Ayrıca Aybar Baştımar'dan daha çok Nâzım'ın yakını idi ve Zeki-Bilen kliğinin Nâzım'a neler çektirdiklerini elbette sonunda o da öğrendi. Üstelik Aybar Sovyetlerin Çekoslavakya'ya müdahalesine karşı da kesin tavır almıştı. Bu, elbette ki, Sovyetlere gözü kapalı alkış tutan "TKP" ile TİP'nin arasını bozacaktı.

Ne tuhaftır ki, "ceberrut devlet ceberrut yönetim" gibi suçlamaları sık sık kullanan Aybar öteki TİP yöneticileri ve üyeleri tarafından "kişisel yönetim" uygulamakla, "tek adam" ve patron gibi davranmakla suçlanırdı o 1968 güzü.

Evet, mülteci "TKP"sinin Türkiye devrimci hareketine büyük zararı oldu bence, bizi çok baltaladı. Benim "parti"den ihraç edilmeye aldırıp aldırmamam somut durumun açmazını ortadan kaldırmıyordu kuşkusuz. Gerçi sosyalist dünyada kamplaşma başlamıştı. Giderek her kes bir başka ucundan çekiyordu, kendi dışındakilere kara çalıyordu. Ama gene de yurt dışında sosyalist olduğunu iddia eden ve hem de bunu sırtını Sovyetlere dayayarak yapan bir örgütün devrimci geçmişimizin önderlerine dil uzatması, onları itibardan düşürmeğe çalışması anlaşılır şey değildi. Henüz o sıralarda olmasa da sonradan bu, tırnak içinde "TKP" dediğimiz yurtdışı topluluk ve ülkedeki uzantıları Türkiye sosyalist kamuoyunu çok yanıltmıştır, pratik ve teorik anlamda.

68'liler ile birlikte

51 tevkifatı sanıklarının tutukluluk süreleri, sonra her birinin bir yana dağılıp sürgünlük sürelerini tamamlamaları 10 yılı bulmuş 60 lı yıllara gelinmişti. Çoğu merkez komitesi üyeleri zaten 50 yılında hapisten yeni çıkmış 51 yılında yeniden tutuklanmıştı. İnsanlar işsiz, yoksul ve yorgundu. Toplumsal dayanışma doğal olarak kendisi de pek varlıklı olmayan dar bir taraftar grubu içinde sınırlı kalıyordu. Sonraki dönemlerde olduğu gibi değildi. Çokları, 60 yılının nisan ayında yeniden sıkıyönetim sınırları dışına gönderilme bildirimi almışlardı Emniyetten. Yaşam koşulları daha da çetinleşecek, demekti.

Bu arada yaşlı üyelerden, hatta görece genç olanlardan ölenler olmuştu. Kendi bireysel dünyasına çekilenler olmuştu. Ama belli bir çekirdek her zaman sürekli ve düzenli teması sürdürdü. Ülke ve dünya olaylarını tartıştı, yorum getirdi, yorumunu fırsat bulduğu yerde yayınladı, tavır aldı, toplumdaki gelişmeleri yakından izledi. Etkileme, genişleme ve örgütleme fırsatlarını gücü yettiğince değerlendirmeye çalıştı. Bugünün insanının bize uygulanan tecridi kavraması hemen hemen olanaksızdır. Hele işçi sınıfına ulaşmamız kesinlikle önlenmiştir. Sonraki "TKP"nin rahatça at oynatmış olmasına bakmayın siz. Biraz ciddi bir hareket anında işçi sınıfından soyutlanır. Bugün de öyledir. Bu kemalizmin geleneğidir. Ve kemalizm bu geleneğini iktidarla birlikte devretmiştir ardından gelenlere. TC iktidarlarının "onsuz olmaz"ı olmuştur bu tavır.

Bir kere hepimiz yalnız Emniyetçe değil kamuoyunca da tanınan "komünizm sabıkalıları" olmuştuk. Tecridi kırma olanaklarımız çok sınırlıydı. En doğru mücadele biçimi zincirleri kırmak legaliteyi elde

etmek gibi, görünüyordu. Ayrıca demokrasi mücadelesi de bunu gerektiriyordu. Kendi kimliğimizi kabul ettirmeliydik. Benim tahkikattaki kendi kişisel tavrım da buydu zaten. Partimizin daha önceki başarısı yeterli sayılamazdı. Daha geniş kitlelere hitab etmenin yolunu bulmalıydık.

61 Anayasasının getirdiği demokrasiye ve sola açılış da bence oldukça iyi değerlendirilmiş, hemen hemen hiç yoktan denebilcek gibi, pek çok olumsuz etkenlere karşın büyük bir kitle hareketi yaratılabilmiştir.

1965 yılı başlarında Türkiyeli TKP'lilerden bir grup bir araya gelerek örgüt sorununu görüşüyorlar. Ben o sıra Cezayir'de bulunduğum için ayrıntılarını bilmiyorum. Toplantıya önayak olanlar örgütün artık kendi adıyla eyleme geçmesi, bunun için görev bölümü yapılması ve yeniden örgütlenme çalışmalarına girişilmesi önerisini getiriyorlar. Katılanların çoğu Parti'nin politik eylemini düzenli ve etkin bir biçimde sürdürmesinin görev olduğu düşüncesinde birleşiyorlar da, göreve talib olma konusunda pek fazla istekli çıkmıyor ortaya. Çoğu iyi niyetli. Görevimizi yerine getiremiyoruz diye üzgünler. Ama kendi hesaplarına yeniden aktif eyleme geçişi göze alamıyorlar. Bir bölümü de TİP'in durumunu sarsmamayı savunuyor. TİP'den umut kesilmemiştir henüz. Dolaylı da olsa TİP içinde çalışılmasını yeğliyorlar. Teknik nedenlerle Reşat Fuat bu toplantıda bulunamamıştır. Mihri Belli sonra Reşat Fuat ile konuyu görüşuyor. "Görüyorsun, zorla olmaz!" diyor Reşat ağabey. "Biz ikimiz, şimdilik, Merkez Komitesi gibi devam ederiz"

Örgütlülük ve eylem bilinci en derin olanlardan biri de, Şevki Akşit idi. İstanbul devrimci gençliği ile bağların kurulmasında başrolü o oynamıştır.

Ben Cezayir'den döndükten bir süre sonra M. Belli ile bir konuşmamız olmuştu. Sözün nasıl açıldığını anımsamıyorum şimdi. Şöyle bir konuşma geçmişti aramızda:

-Bu konuyu neden komite arkadaşlarınla tartışmıyorsun?

-Hangi arkadaşlar?

-Nasıl olur, örgüt çalışmalarınız, toplantılarınız yok mu?

-E sen bunu bilmez misin?

-Ne bileyim, bize ihtiyaç duyulmuyor, ya da güvenilmiyor, görev verilmiyor diye, düşünüyordum.

Şaşırma sırası ona geçti. Böyle bir yorum yapacağımı hiç dü-

şünmemişti demek. Herkesin illegalde görev alması gerekmez elbette. Bunu ülkenin, örgütün ve kişinin koşulları belirler. Ama gene de, örgüt üyeliği sürer. Belli bir süre direktif alıp almaması bir şey değiştirmez. Almasa da görevini bilir, herkesin bildiği genel ilkeler, genel görevler vardır. Evet, bu konuşmamız üzerine yukarıda anlattığım toplantıdan söz etmişti Mihri bana. Burjuva kurumları illegal komünist partiyi kapatamaz. Partinin çalışması çeşitli yöntemlerle engellense de partililerin parti üyelikleri, istifa etmedikleri ve ihraç edilmedikleri sürece devam eder. En küçük birimler halinde de olsa her türlü büyüme fırsatlarını değerlendirerek ve yeni fırsatlar yaratmaya uğraşarak çalışmalarını sürdürürler. Belki daha esnek, amorf hücreler oluşturur bu çalışma grupları. Ama bu durumları, belli bir yararlı çalışmayı yürütmelerine tümden engel değildir. Özellikle çalışma alanları legal ise.

O sıralardaki mücadelemize "legalite uğruna mücadele" demiştik. Demokrasi mücadelesi demek daha uygundu belki. Burjuva yasalarının sınırlarını göğüsleye göğüsleye kendimize yol açmak ve ilerlemek. Biz türklerin okumuş yazmış olanlarımız bile anadilimizi doğru dürüst bilmeyiz. Bu yüzden "legalite uğruna mücadele" sözü kimilerince pek de iyi anlaşılmadı, sanıyorum. Sonradan 12 Mart dönemindeki tutukluluğum sırasında, bunu illegaliteye karşı legal çalışmayı öne geçirme, onu savunma gibi anlayıp pek 'revizyonist' bulanlar olduğunu görüp hayret etmiştim. Ve nedenini de şöyle değerlendirmiştim: 12 Mart öncesinde, sonrasında da olduğu gibi, bir slogan devrimciliği türemişti. Bazı pek "meşgul" militanlar bir yazının tümünü okumaya pek vakit bulamıyorlar, hele yazarı tutmadıkları bir çizginin adamıysa sadece başlığı ile, sloganı ile ahkam kesmeyi ve hatta hatta tahrifat yapmayı büyük bir beceri sayıyorlardı. Türkçeleri de yeterli olmadığından lafı anlamakta güçlük çekiyorlardı galiba. İllegalite her koşulda pek devrimci bir tutum sayılıyor, legalite pasiflik, korkaklık gibi bir şey sanılıyordu. Oysa tüm kitleleri hedefleyen bir hareket ilanihaye illegal kalamaz. Mücadele alanını olabildiğince genişletmek için legaliteye çıkmak, koşulsuz, sınırsız bir legaliteyi kullanmak görevindedir. Legalitenin sınırlarını zorlamak durumundadır. Bu uğurda çok mücadele verilmiştir Türkiye'de. Hala da veriliyor. Bu slogan da, yani legalite uğruna mücadele bu hedefi gösteriyordu. Sosyalizmi, bağımsızlık ve demokrasi mücadelesini su yüzüne çıkarmak, kitlelere yaymak, demek oluyordu.

Bizim o birkaç yıl içinde aldığımız yol, kitlelerin bilinçlenmesi

ve eylemlilik bakımından, daha önce on yıllarda aşılan mesafelerden büyüktü. Tam istimle çalışıyorduk. Marksist sol ilk kez kendi kimliği ile kamuoyu karşısına çıkıyordu. "Türk Solu" dergisinin yazı kurulu (tüm yazarları değil, elbette) legal hareketin merkez organı gibi işlev görüyordu. "Türk Solu" dergi ile gazete arası güncel yanı daha ağır basan haftalık bir yayındı. Gün geldi Türkiye'nin politika gündemini biz belirler olduk. Tabuyu yıkmaya çalışıyorduk. Bu bir demokrasi mücadelesiydi.

Sonraki dönemlerde TKP çevresinden eski tüfekler, özellikle M. Belli örgüt kurmamakla suçlandık hep. TKP hükümlüleri daha hapisane dışı yaşama adım atar atmaz denecek gibi, kısa bir zaman içinde Demokrat Parti'nin Vatan Cephesi, Tahkikat Komisyonu uygulamasıyla karşı karşıya geldiler. Bunları deviren 27 Mayıs hareketi de bizlere karşı daha hayırhah bir tutumda olmadı. 60 ların birinci yarısında bütün olanaklarımızla TİP hareketini destekledik, ona umut bağladık. Bağımsız bir güç olarak sesimizi duyurabilmeye başlamamız 66-67 yıllarını buldu. Ve bu dönemde Türkiye, tarihinin en hareketli, sosyalizm doğrultusundaki anti-emperyalist, demokratik mücadelenin en güçlü olduğu şanlı bir dönemi yaşadı. 12 Mart darbesi bu yükselişi sona erdirmek içindi. Böyle bir şahlanışa önayak olan bir hareketi suçlarken biraz gerçekçi olmak gerek diye, düşünüyorum. Hele yıllardır oldukları yerde sayanların (geri gidenleri karıştırmıyorum artık), bir türlü kısır tartışmalar çemberini kırıp da yığınlarla bağ kuramayanların eleştiri yöneltmeden önce dillerini birkaç kez dolandırmaları gerekmez mi?

1967 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrenci Derneğinin davetlisi olarak o fakültede bir konuşma yapmıştı Mihri Belli. "Devrim nedir, ne değildir" idi konuşmanın konusu. Konuşmada devrimin bir üretim tarzından daha ileri bir üretim tarzına geçiş olduğu belirtiliyor; Türkiye'nin önündeki ilk devrimci adımın Millî Demokratik Devrim (MDD) olduğu yani tam bağımsız ve gerçekten demokratik bir ülke yaratmak olduğu, sosyalist kurtuluş aşamasına ancak bu yoldan varılacağı, görüşü savunuluyordu. "Türk Solu" dergisi bu konuşmanın bir özetini konuşmadan sonraki sayısında yayınladı. Konuşmacı ve derginin yazı işleri müdürü Vahap Erdoğdu tutuklanıp Ankara Kapalı Cezaevine kondular. Her şey hala çok ölçülü bir dille anlatılmaya çalışılıyordu o zamanlar. Yazıda elbette ki suç unsuru (?) yoktu. Bilinen 'bilirkişiler' suç icad etseler de yazı savunulabilirdi. Teknik bir savunma sanıkların tahliyesini sağlayabilirdi. Ama Mihri Belli hukukî

bir savunmanın görece kolaylığından yararlanmak istemedi. Konuşmada savunulan görüşlerin beraat etmesini istiyordu. Konuşmanın bizim elimizde bulunan ses banlarını mahkemeye vererek dava dosyasına konmalarını sağladı. Mahkemeye verilmeden önce avukatlarla birlikte ses bantlarını dinlemiştim. Avukatlar işi uzatmamayı öneriyorlardı. Ama bence de, konuşmada suç olmadığını değil, bu konuları tartışmanın ve orada konuşulan düşüncelerin suç olamayacağını savunmak, yasaların sınırlarını zorlamak daha doğru idi. Karşılığı 7,5 yıl olsa da. Aslında yargılanan dergi ve konuşma değil M. Belli'nin kendisi idi. Ve önce Vahap Erdoğdu tahliye edildi.

Politik davalarda esas davayı savunmak, olabilirse davayı beraat ettirmektir, yoksa sanığı değil. M. Belli bir bakıma MDD'nin açıklaması olan konuşmasını savunuyordu. Böylece bir ileri mevzi elde etmek istiyordu. Legalite uğruna mücadelenin bir gereğiydi bu. Her durumda ve koşulda politik savunma yapılmalıdır. Hukukî ve teknik savunma avukatların işidir ve ikincildir. Mahkeme heyetinin muhalefetine karşın iki üyenin oyu ile 7,5 yıla hüküm giydi Mihri. Karar temyiz edildi. Bu arada tahliye edilmişti. Birkaç ay sonra "Türkiye'de karşı devrim" konusundaki konuşmasıyla hakkında yeni bir dava açıldı. Yeniden tutuklandı. Sonra birinci davanın Temyiz Mahkemesinde mürafaası yapıldı ve bu kez beraat sonucu alındı. "Türkiye'de karşı-devrim" davası ise, daha baştan ağır ceza mahkemesi kararıyla zamanın Sahir Erman cinsinden 'bilirkişileri' ağır bir dille suçlanarak sanık lehinde sonuçlandırılıyordu. Kuşkusuz M. Belli'nin anılarında da yer alan bu olayları anlatmamın nedeni, domokrasi mücadelesine ve legalite sınırlarının nasıl genişletildiğine örnek vermek istememdir. Bir de, bu gibi dönemlerin, benim için çok daha yoğun çalışmayı gerektirmiş olmasıdır. Bütün yükün üstüne bir de hapishane ve savunma "hizmetleri" biner. Üstelik İstanbul Ankara'yı sıkıştırır başyazı ister vb.vb.

Türkiye'de artık politik tutuklu ve hükümlü yakını olmanın ne demek olduğunu, bilen biliyor. Gene de o zamanın koşulları şimdiki koşulların yanında hiçbir şey değildi diyeceğim. Daha 12 Martlara, 12 Eylüllere bile gelmemiştik.

Yeni arkadaşlıklar

Cezayir'den dönüşümüzden sonra bir gün "Kız" demişti bana Şevki Akşit, "senin yokluğunda bu adam bir halt karıştırmadıysa eğer, bunu bu çocuklara borçlusun, kendisini bir saniye boş bırakmadılar!"

Böyle takılmaları vardı Şevki'nin. Özele dokunan konuşmayı hafifletmek, şakaya vurmak istediğinde böyle "Kız, sen" diye girerdi lafa. Ona yaraşırdı. Ama bu yukarıdaki sözleri bir eleştiri miydi, sadece bir gözlem miydi, yoksa bir güvence mi vermek istiyordu, anlamamıştım. Üstünde de durmadım. Vahap Erdoğdu ile Ahmet Say'ı kastediyordu. Onların Mihri'ye yakınlıklarını tanıtıyordu bana. Bu ikisi iyi arkadaştılar o zaman. Tip olarak hiç birbirlerine benzemezlerdi oysa. Onları bir arada tutan politik yolları idi, bir de M. Belli'ye duydukları yakınlık. Ahmet Say o sıralarda evlendi. Eczacı eşi ile birlikte bir eczane açtılar. Çalışıyordu ve daha düzenli bir yaşam sürdürmek durumundaydı. Görüşmeler seyrelmişti. Ama Vahab'ı her gün görürdük, mutlaka. Evimizin insanı sayardım onu da. Bizim oğlanlara göre Vahap'ın üstüne yoktu. Sonra evlendi. Kendi evi oldu. Seyhan Erdoğdu'yu da Vahap dolayısıyla tanıdık, Münir Aktolga'yı da öyle. Aslında tanışların herbirinin ne yolla tanındığını akılda tutmanın olanağı yoktu. Her gün yeni bir genç kapımızı çalıyordu. Doğu Perinçek de bunlardan biriydi. O da politik özlemlerine önce TİP saflarında yanıt aramıştı. Sonra bize katılmıştı. Küçük Esat'taki evimizi çok kez Doğu ile birlikte anımsarım. Zeki çocuktu. Bize en yakın, en saygılı gençlerden biriydi o zamanlar. Çok da çalışkandı. Mihri Belli'ye, politik bir ağabey olarak çok bağlanmış görünüyordu, sanıyorum onun sağ kolu gibi hissediyordu kendini. Ciddi ve sorumluydu. Ayrıca hırslı ve tutkulu.

Ve gençleri öldürmeye başladılar

Denizler, Cihanlar, Mustafalar, Ömer Aynalar, vb. vb. İstanbul'da öğrenci idiler, bilindiği gibi. İstanbul gençliği kitlesel hareketler yaratıyordu. Polisi bile önlerine katıp kovalayabiliyorlardı. Çünkü halktan destek görüyorlardı. Amerikan donanmasının Dolmabahçe'den karaya çıkmak isteyen denizcilerini püskürtüp denize dökebiliyorlardı. Amerikan donanmasının Türk karasularına girmesini fiilen yasaklayabiliyorlardı. Deniz Gezmiş'in karizmatik kişiliğinde halkın özlemleri sembolleşiyordu sanki.

Şöyle bir şey anlatılmıştı 12 Marttan önceki günlerde. Yüksek rütbeli komutanlardan biri emrindeki subaylardan birkaçı ile birlikte sinemaya gidiyor. Filmden önce gösterilen "Kısa haberler"de bir ara Deniz perdede belirince bir alkıştır kopuyor salonda. General şaşırıyor. "Neyi alkışlıyor bunlar?" diye yanındakilere soruyor. "Deniz'i Paşam!" diyorlar. O gün Deniz'in icabına bakmaya karar verenler ara-

sına bir kodaman daha katılıyor herhalde.

Bu icabına bakma kararı etkili ve de yetkili mercilerce çoktan verilmişti zaten. İstanbul'daki demokratik kitle hareketlerinin., antiemperyalist şahlanışın olağan polis önlemleriyle önü alınamayınca provokasyonlar ve cinayetler, "faili meçhul cinayetler" başladı. İlk önce Taylan Özgür öldürüldü, sokak ortasında göz göre göre. Gepgenç, dipdiri, resimlerinde bembeyaz dişleriyle gülümseyen bu ilk kurbanın acısı canhıraş bir çığlığa dönüştü dört bir yanda yankılanan. Arkasından Demircioğlu, Mehetoğlu ve başkaları ve başkaları, sürdü gitti. Bir taşla birkaç kuş vuruluyordu. Hem sivrilen gençler fizik olarak yok ediliyor hem de geride kalanlara bir yandan göz dağı verilirken bir yandan da gençler can savunmasına itilerek silâhlanmaya zorlanıyorlardı. Devrimcilere karşı ve vurucu güç olarak MHP'nin ülkücüleri sokağa salınıyordu. Dökülen kan elbette ki kavgayı kızıştıracak, ateşi büyütecekti alev alev. Hesaplar da o yöndeydi zaten. Bir kör döğüşüdür başladı. Kör döğüşü diyorum çünkü, planlı, tecrübeli, büyük olanaklara sahip ve de acımasız üstün bir gücün karşısında korumasız ateş hattında kaldı devrimciler. Ya disiplinli bir biçimde bir süre sipere çekilecekler ve güç toplayacaklardı ya da üstün bir taktikle savaşım biçimlerini çeşitlendirerek, savaşım alanlarını genişleterek geometrik bir büyüme elde edeceklerdi. Her iki durumda da bir örgüt disiplini ve ittifaklar gerekliydi.

Gelişmeleri ve nereye varacaklarını vaktinde ve doğru bir biçimde yorumlayıp ona göre tavır ve önlem alındığını, aldığımızı söyleyemem. O potansiyeli daha akıllıca yönlendirmek, kollayıp kayırmak gerekti. Bunu yapamadığımız açık. Şu da var ki olaylar çok yönlüydü, çok kitlesel ve hızlı gelişti. Kuvvetler çok bölündü. Ve denetimden çıktı. Kısmen sözünü geçirir toparlayıcı bir örgüt olmadığı için, kısmen de bir çok Avrupa ülkesinde fırtına gibi esip geçen 68 kuşağı hareketleri ile paralellik gösteren gençlik hareketlerinin karakteri gereği. Emekçi kesimlerin kitlesel katılımı sağlanamamıştı. Bütün o coşkuya, devrimci duruma karşın işçi sınıfı ile sözü edilebilecek sağlam, kalıcı örgüt ilişkileri kurulamamıştı. Örgüt düşüncesi hep vardı. Ama sanıyorum bunun en doğru biçimi ve gerçekleştirme yolları bulunamadı. Hangi örgüt ve nasıl sorularına vaktinde yanıt verilemedi. Her toparlanmanın ardından mutlaka bir kösteklenme geldi. Ve 12 Mart bizden önce davrandı. Faili meçhul cinayetlerle inisiyatif karşı tarafa geçmişti.

Hep düşünmüş ve söylemişimdir, ülkemizde ve daha bir çok

yerde kapitalistler, iktidarlar marksizm öğretisinden daha iyi yararlandılar. Onu işçi sınıfından ve onun militanlarından daha iyi kullandılar. Bizde de, özellikle 12 Marttan bu yana bu işte uzmanlaştılar. Bu demek değildir ki marksist oldular. Kesinlikle hayır. Kullanmayı bizden iyi öğrendiler ve kendi çıkarlarına yararlanmayı, devrimci safların mücadelesini baltalamayı, onları tuzağa düşürmeyi ustalıkla planladılar. Elhak, bu iş için marksizme göre forme olmuş kafalar bulmakta da güçlük çekmediler. Kendileri de bir sürü marksolog yetiştirdiler kuşkusuz. İnsan karşı olduğu şeyi iyi bilir ya da ona karşı mücadele edecekse iyi bilmek zorundadır. Nasıl biz, kapitalizme bilinçle karşı olanlar, kapitalizmin yasalarını girdisi çıktısı ile iyi bilmeye çalışıyor idiysek onların bilinçli olanları ve bunu iş edinenleri de marksizmi öğrenmeye ve onu etkisiz kılmanın yollarını üretmeye çalıştılar. Ve bu uluslar arası planda yapıldı. 1917'de işçi sınıfı ve onun düzeni sosyalizm kapitalizmi yenmişti. 80'lerde onlar marksizmin pek de başarılı olmayan bir uygulamasını salt bu yüzden yenik düşürdüler. Şimdi sıra bizde. Spiral gelişme dünya ölçüsünde yürüyecek. Kapitalizm geçmişi, sosyalizm geleceği temsil eder. Başka, ama daha üst bir planda yeniden karşılaşılacaktır. Ve daha yüksek, daha üst düzeyde bir gelişme sağlanmış olacaktır.

Gene o yıllara dönersek: Bir kere marksizmi yorumlamakta ortak bir tavır sağlanamamıştı. Ben o zaman şöyle düşünüyordum, sanıyorum yanlış da değildi. Türkiye uzun yıllar süren, özellikle işçi-emekçi sınıflar ideolojisini hedefleyen çok sıkı bir yasak çemberinden çıkıp birdenbire her türlü kitabın çevirilip okunabildiği bir bolluğa kavuşmuştu. Daha yaşamı bile tanımayan, sıradan bir burjuva edebiyat kültürü bile edinememiş bir sürü genç (elbette salt kendilerinin yarattığı bir olumsuzluk olmayan bu durumdan) birden bire en kapsamlı, en derin kitapları yorumlamaya çalıştılar. Okuduklarından o kadar etkilendiler ki dünyaları aydınlandı. Bu aydınlık gözlerini kamaştırdı belki, her şeyi ögrendiklerini sandılar. Bundan öte ne vardı ki! Daha da beklemeye sabırları yoktu. Bu özlemle hedefin yakın ve varılması kitapta okunduğu gibi, kolay olduğunu düşündüler. Kitaplardaki görüşlere, nasıl bir ortamda ve neyi kastederek söylendiklerine bakmadan her durum ve koşulda geçerli mutlak kategoriler gibi baktılar. Skolastikten hala kurtulamamış ülkemizde diyalektiği kavramak, hele özümsemek ve özellikle de çok çapraşık ilişkiler ve olaylar karmaşasına uygulamak elbette ki çok zordu. Belki daha da önemlisi marksizmin temel klasiklerini öğrenmeden, hatta okumadan devrim

taktik ve stratejileri üzerine, kuşkusuz daha heyecan verici olan yöntemlerin tartışılmasıydı.

Bir şey daha var: Ülkemizin burjuva demokrasisinden bile yoksun oluşu, yaşanan baskı, beri yandan demokrasinin öncülüğünü de sadece "Sol"un yapıyor olması birçok gencin liberal demokratik özlemlerine "Sol"da yanıt aramasına yol açtı sanıyorum. Gençtiler, Sol'un söylemindeki yüce insanlık ideallerinin çekiciliğine de kapıldılar. Sol'un bu idealleri ile, emeğin egemenliği ile kendi kişisel yönelim ve çıkarları çatışma haline gelmemişti henüz. Ve Türkiye'de sınıfının bilincinde olanlar, hangi sınıftan olurlarsa olsunlar, azınlıktaydılar. Çünkü, sınıf da, sınıf gerçeği de, yasaktı. "İmtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleydik" Eh, sonra yaşamın içine girince ayıktılar!!!

Kuşkusuz en önemlisi, beni o zaman da gerçekten tedirgin eden hareketin işçi ağırlıklı olmamasıydı. Öğrenci gençlikle sınırlı gibi kalmak sağlıklı bir gelişme değildi elbette. Mihri gençlerin coşkusuna kaptırmıştı kendisini dedim. Bu coşkuya kapılmamak da kolay değildi. Elbette ki gerçek örgüt her zaman baş hedefti. Ne var ki yukarıda anlatmaya çalıştığım somut duruma elverişli biçimi bulmak gerekiyordu. Örgüt kurmuş olmak için, biz de bir örgüt kuralım diye örgüt kurulmaz. (Şimdi bakıyorum ne olursa olsun kuraydınız der gibi bir hava seziyorum). Örneğin M. Belli klasik, illegal komünist parti modelini, gençlerin o günlerdeki tutum ve yönelimleri bakımından uygun bir model olarak görmüyordu. Bunu tartışmıştık. Haklı idi. Hem somut koşullar bakımından hem de illegalitenin kurallarına uyma bilinci bakımından illegalite ağırlıklı ve de geniş kitleleri kapsayan bir örgütlenmeye gitmek yanlış olacaktı. Bu ayrıca, böyle bir örgütte aydın kesimin ağırlıkta olması anlamına gelecekti ki bu da yanlış olacaktı.

Beri yandan İşçi Partisi "engelini" aşmak da sürekli güçlük yaratıyordu. 1967 yılı Malatya Kongresi'inden ve partideki bölünmeden sonra TİP'den artık iyice umut kesilince yeni bir legal parti kurma yoluna gidilebilirdi, her ne kadar gençliğin büyük bir kesimini belli kurallara uymak zorundaki legal bir partinin disiplini altında tutmak hemen hemen olanaksız idiyse de. Ancak bizim kendi arkadaşlarımız arasında ve yakın çevrelerde bile hala TİP'e karşı iyicil (hayırhah) tutumlarını koruyanlar az değildi, duygusal nedenlerle de olsa. Yeni bir partiye heves yoktu. E kiminle kuracaksınız? Sen ben bizim oğlan biçimi bir örgütlenmeye hiç heves etmedim ben kendi hesabıma. Güçlük buradaydı zaten.

Şu da var ki, bizler, yani 141. madde sabıkalıları legal parti kuramıyorduk. Zaten TİP'in yanlış tutumları da düzenin bu dayatmasını, yani, evvelce hüküm giymiş işçi sınıfı davası savunucularının siyasetten men edilmesini bir emri-vaki olarak kabul etmesinden, bu yasaklamaya karşı savaşacak yerde, yasağın kurbanlarını mahkum etmesinden ileri geliyordu. Şimdi yeni legal partiyi de "vekaleten" başkaları kuracak, biz de, dışardan destekleyecektik. Böyle olunca girişimler elbette ki verimsiz oluyor. Kimseye "Haydi! Haydi!" ile parti kurduramazsınız. Bir süre sonra gene istenmeyen "eski tüfekler" olmanız da kaçınılmazdır. Sizin yasal durumunuza uyan bir örgütlenmeye de, eğer başkaca koşullar elverişli görülmüyorsa, gidemezsiniz. Sonunda, bir takım gelişmelerle, yani bir legal parti kurulma yoluna gidildiğinde, artık geç kalınmıştı.

M. Belli, sonradan bir özeleştiri getirdi, bu konuda. Diyordu ki: 69 Mayısında Anayasa Mahkemesi'nin MDD'ye ilişkin beraat kararından hemen sonra burjuva yasalarını dikkate almaksızın kendi partimizi kurmalıydık. Biz, ülkenin dört bir yanında sansasyonel bir biçimde çıkış yapacaktık. Partiyi kapatacaklardı. Onlar kapatana kadar biz de bir miktar yol alır, derhal yenisini kurardık ve saflarda belli bir seleksiyonla yer altına geçerdik. Günah bizden gitmiş olurdu. 12 Mart geldiğinde de hazırlıksız yakalanmazdık. Olabilirdi. Olmayabilirdi de. Şimdi şöyle olurdu böyle olurdu demek bence bir anlam taşımaz. Matematik problemi gibi sağlaması yok bu işin, bilemeyiz. Pek çok etkenin hepsini birden değerlendirmek ve yargılamak güç. Ancak böyle bir demokrasiyi zorlama girişimi, örgüt konusunda mutlaka sonuç alabilecek olmasa da denenebilirdi. Denenmeliydi de.

Aydınlık

1968 yılında "Devrim nedir ne değildir" konulu konuşmanın dergide yayınlanması üzerine konuşmacı ve yazı işleri müdürü tutuklanmışlardı. Tutuklamanın V. Erdoğdu uzerinde olumsuz etkileri olduğunu sanıyorum, şöyle ki, "Davul benim boynuma asılı tokmak başkasının elinde" diye düşünmüş olabilir. Önce Vahap tahliye olmuştu dediğim gibi. Doğu perinçek ile yeni bir dergi hazırlığı içindeydiler. Daha çok teorik organ olarak düşünülen bu dergi aylık olacaktı. Bir ara,

- Bu işler Mihri Belli'siz de olur!

dendiği kulağıma çalınmıştı. Bunun ne demek olduğunu Doğu'dan sorduğumda, kendisinin söz konusu olmadığını vurguladı.

Vahap için de

Yok canım. Vahap güvenilir bir arkadaştır. Göreceksiniz bakın! diye güvence (?) vermişti bana. Gerçekten de o sıra bir problem çıkmadı

Bununla birlikte o ilk kez birlikte tutuklanışlarından sonra Mihri ile Vahap arasındaki sıcak ağabey-kardeş ilişkisine hafif de olsa bir gölge düşmüştü, seziliyordu bu. Sanıyorum Vahap Mihri'nin konuşma kayıtlarını mahkemeye teslim edişini, hiç değilse ilk başta yanlış yorumlamıştı. Mihri de Vahab'ın bunu anlamamış oluşuna sert tepki göstermişti. Bu tepkiye karşı Vahab'ın kırgınlık göstermesini de mahpusluğu kaldıramamanın mızıkçılığı gibi yorumlamış ve hırçmlaşmıştı. Ona göre hiçbir durumda tebessümünü kaybetmiyecektin. O dönemde onlarla birlikte içeride olan Metin Demirtaş'tan işin aslını öğrenmeye çok çalıştım. "Önemli değil, geçer, geçer" den başka bir sonuç alamadım. Geçerdi kuşkusuz. Ancak tortusu kalırdı. Nitekim öyle oldu.

Teorik derginin hazırlık çalışmaları ilerliyordu. Konuyu birlikte tartıştık."Türk Solu"undan bir yıl sonra aşağı yukarı gene aynı kadro, bizim evde toplandı. Bazı arkadaşların derginin mali yükünü kaldırıp kaldıraramamak yönünden, bazılarının da, yazı yetiştirmenin güçlüğü bakımından tereddütleri vardı. Mihri de, galiba, kaliteyi düşürürsek diye, kaygılanıyordu. Ben genç arkadaşlara güvenmemiz gerektiğini ileri sürdüm ve desteklediğimi belirttim. Mihri de katıldı.

Bir süre sonra da hazırlıklar tamamlanınca 9 kişilik bir kurucu kuruluyla "Aydınlık" - Sosyalist Dergi" yayın yaşamına başladı. Derginin sahibi, yanılmıyorsam, Münir Aktolga oluyordu. Vahap yazı işleri müdürü idi. Bu işi zaman zaman başkalarıyla paylaştı. Aydınlık dergisinin kırmızı ve mavi olarak ikiye ayrılmasından sonraki dönemde de bir sayı yani bir ay Vahap Erdoğdu, bir sayı da Mahir Çayan olmak üzere dergi sorumluluğunu ortaklaşa yürüttüler.

Ancak bu işler de, M. Belli'siz olmadı işte. Derginin gün ışığına çıkabilmesi ve ayakta kalabilmesi için bizlerin de, özellikle Mihri'nin katkısı gerekli oldu. Derginin adını da M. Belli önerdi, "Aydınlık" koyun dedi. "Aydınlık", ilk kez Şefik Hüsnü tarafından kurulmuştu. Komintern üyesi olan İşçi Çiftçi Partisi'nin organı idi. Bizim İstanbul'daki partili arkadaşların eleştirisine yol açmıştı, Mihri'nin bu cömertliği. Öyle ya bol keseden bağışlamıştı bu adı Mihri. "Aydınlık" ta 1919' lardan Türkiye marksist hareketinin sözcüsü olmuştu. Tarihi yeri ve önemi vardı. Bu yeni girişimle geleneğin nasıl sürdürüleceği henüz

belli değildi. Ben de bozulmuştum. Acele bir karardı. Mihri Belli kestirmecidir hep. Ne var ki o ilk dönemde derginin gündemini ve politikasını belirleyen yazıların çoğunu gene M. Belli yazmıştır.

Yeni gelişmeler

Hareket yaygınlaşıp genişleyince çeşitli eğilimler de kendini göstermeye başladı. Belli bir süre hep Mao'nun kitapları okunur oldu. Marx'ın Lenin'in ne dediğini bilmeden doğrudan Mao'yu okuyanlar onun her sözünü yepyeni bir hikmet saydılar. Küba devrimi Türkiye solunu (belki sosyal demokratlarını bile) her zaman etkiledi. Bir süre sonra Tupamaros'lar, Mariguella'lar ceplerde taşınmaya başladı. Gene 1968 yılından başlayarak "aşağıya" gitme, yani Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) saflarına, ya da kamplarına katılmak, onlarla savaşmak ve oralarda talim görüp deney edinmek yaygınlaştı. Bir ara grup grup durmadan güneye taşındı gençler. Bir - iki ay kalıp dönüyorlardı. FKÖ kendilerini iyi karşılıyor, misafir ediyordu. Böylece devrimci eylemcilik bir meslek olmaya başladı. Profesyonellik giderek yaygınlaşıyordu. Hatta bir süre sonra moda bir yaşam biçimi oldu.

Kötü bir anımı anlatmadan geçmiyeceğim. Bizim gençler, malum, hemen hepsi halk çocukları, kısıtlı olanaklar içinde okumaya çalışıyorlar. 'Bafra' sigarası, hatta 'Birinci' falan içiyorlar. En ucuz sigaralar bunlar, o zaman. Profesyonellik başlayınca, baktım, kimileri sarı sarı "Yeni Harman" paketlerini çıkarmaya başladılar ceplerinden. En iyi sigara sayılıyordu "Yeni Harman" Henüz filtreli sigaralar yoktu. Bana kalırsa bilincin ölçüsüdür bu gibi davranışlar. Hareketin parasını kendi kişisel yaşam düzeyini yükseltmek için kullanamazsın. Mihri'nin de dikkatini çekmiştim: "Baksana, bunlar ilk iş Harman sigarasına geçtiler." Bunu çok doğal buldukları da belliydi. Bence yanlıştı. Bizde de mi "Bal tutan parmağını yalayacaktı yoksa?" Şimdi bile üzülerek aktarıyorum bu eleştiriyi. Biz üzüle duralım benzer davranışlar, yazık ki, ilerde de gözüme batmaktan geri kalmadı, her ne kadar genel tavır olmasa da.

Bu arada Çin devrim modeli, Sovyet devrim modeli tartışmaları, kırlardan şehirlerin kuşatılması teorileri, kurtarılmış bölgeler stratejileri yeni saflaşmaların tohumlarını ekiyordu.

Beri yanda toplumun başka kesimlerinde de değişik gelişmeler oluyordu. Örneğin, Doğan Avcıoğlu "Yön" dergisinin yayınına son vererek "Devrim" i çıkarmaya başladı. Ve sonradan, yani 12 Mart döneminde açıkça görüldüğü gibi, Doğan Avcıoğlu "sol" cuntacı çev-

relerle örgütsel ilişkiye geçti. Daha önce değindiğimiz gibi Mihri Belli'nin Doğan Avcıoğlu ile 'Yön" kadrosundaki yayınsal işbirliğini bir proleter devrimcisi ile bir küçük-burjuva radikalinin Milli Demokratik Devrim aşamasındaki ittifakı gibi yorumlayabiliriz. Küçük burjuva radikali için MDD bir azamî programdır. Ama marksist proleter devrimcisi için MDD sosyalizme giden mücadele süreci içinde bir aşma, sosyalizme bir geçiş anlamında asgari programdır. Bazı gelişmeler, kendilerinde, iktidara yönelme umudunu besleyince küçük burjuva radikallerinin proleter devrimci harekete karşı tutumları başkalaştı. Örneğin "Devrim" gazetesi çevreleri Mihri Belli'nin çevresinden adam ayartma girişimlerinde bulundular. Gerek tek tek gerekse politik etkileme yoluyla ideolojik "ayrılık" yaratarak. Pek çok kişinin bu anlamda "yoklandığını" biliyoruz. Amaç, özellikle üniversite gençliğini -sivil aydınlar kesimini- proleter devrimcilerin etki alanından koparıp almaktı. Tamamıyla başarısız oldukları da söylenemez.

Bir başka gelişme de baskılar, politik nitelikte cinayetler yüzünden gençlerin illegaliteye, can savunmasına, sonuç olarak silahlı mücadeleye bizzat güvenlik güçleri tarafından itilmiş olmalarıydı. Örneğin Deniz Gezmiş arkadaşlarının akıbetinden kendisinin de kurtulamayacağına inanıyordu. Kaç kez "Nasıl olsa beni öldürecekler" dediğini, biliyorum ve hatırlıyorum. Gençlerin çoğu bu havadaydı. Acele silahlı örgütlenmeye - diyorum ki planlı olarak - itildiler. Bu iş kısa zamanda büyük paralar bulmayı gerektirecekti. Bu yüzden banka soygunlarına girişilecekti.

Anamur yolları

Güzel bir tatil anısını da araya sıkıştıralım: 69 yazıydı sanıyorum. Cezayir'den getirdiğimiz araba hala duruyordu. Dostların birinden dört kişilik basit, dört köşe bir çadır aldık, ödünç. Düştük yollara. Bizim iki oğlanla ben ve Mihri. Ankara'dan dosdoğru güneye indik. Yol boyunca mola verdiğimiz yerlerden en çok Mut'u anımsıyorum. Ulu ağaçlarıyla ne güzeldi kahve içtiğimiz meydan.

İlk gece Silifke'nin Taşucu mevkiinde konaklamak zorunda kaldık. Sivrisineğin ne demek olduğunu çok iyi bilirdim de bu kadar can yakabileceklerini asla düşünemezdim. Tam da günbatımında kumsala varmıştık. Yüzlerle, binlerle bulut gibi geliyordu sinekler. Korkunçtular. Hazırlıksızdık böyle bir saldırıya karşı. Büyük bir sürpriz oldu bizim için. Neyse ki bir iki saat sonra hızlarını yitirdiler. Kimbilir

nerelerde dinlenmeye çekildiler.

Anamur'a yakın bir koyda Karayollarının güzel bir dinlenme parkı var. Tepe üstünde, çamlık, çok güzel bir yer. Esas konaklama yerimiz orası oldu. Çadırımızı denizin kenarına kumsal üzerine kurduk. Gece orada yatıyorduk. Gündüzlerimizi de çamlıkta geçiriyorduk. Orada yiyor içiyor, dinleniyor ve okuyorduk. Hemen hemen özel bahçemiz gibiydi, park. Sabahları erkenden çamlığa çıkıp güneş altında parıldayan denizi seyretmek ne kadar güzeldi. Ve ay ışığında. Ben boyuna hoşnutluk belirttikçe Mihri şaşıyordu. Ne de olsa bizim olanaklarımızla ve teçhizatımızla biraz zahmetli bir yaşantıydı. Asıl tadını çıkaran da çocuklardı elbette.

Ancak, güvenlik bakımından hiçbir önlemimiz yoktu, denilebilir. Sonradan çok düşünmüşümdür. Hem de dehşetle düşünmüşümdür. Büyük bir sorumsuzluktu herhalde bizim öyle sipsivri oraya gitmemiz. Kendime çok kızmışımdır. Ama oradayken korktuğumu hiç hatırlamıyorum. Mesele korkup korkmamak değil tabii. Kusur etmemek. Her neyse..

Çevre köylerden birinin muhtarı ziyaretimize gelmişti bir iki kez. Ahbap olduk. Tatilimizin ikinci haftasında, ne olur ne olmaz diye bir tabanca getirdi bize. Ama gezmeye gittiğimizde çadırımız orada öyle kurulu kalırdı, eşyamızla birlikte. Bir kol saatinden başka fire vermedik!

Anamur'da tanıdıklarımız vardı. Biri hava subaylığından ayrılmak zorunda bırakılan Türker. Anamur'da gazete çıkarıyordu o sıralarda. Daha önce de Alanya'nın yayla köylerinde sinirler üzerinde zehirli etkisi olan bir otu yiyen ve bu yüzden felce uğrayan köylülerle ilgili yazıları yayınlanmıştı "Yön" dergisinde. İlginçti. Ordan hatırlarım kendisini.

Anamurlulardan biri de Oğuzhan Müftüoğlu. Kendisini daha önce tanımazdım. Sessiz, efendi görünüşlü bir gençti o zaman. Bir iki kere evine gittim, Ulaş Bardakçı'yı yoklamak üzere. Hastaydı Ulaş ve Oğuzhan'in evinde yatıyordu. Sıtmaya benzer nöbetleri oluyordu. Rastlantı bu ya, Ulaş ve daha bir kaç arkadaşı da oralarda kamp kurmuşlardı o ara. Belki de üşütmüştü. Unuttum. Genç adam, çabuk toparlandı. O yoluna biz de kendi yolumuza gittik sonra. Mesafeli bir hasta doktor ilişkisinde hastanın kişiliği hakkında hüküm vermek güç. Ama çizgileri çok iz bırakmıştır bende. Bilmem neden? Belki de bir iki yıl sonra öldürülmesi üzerine tekrar tekrar düşündüğümden.

Biz orada iki hafta kaldık. Bu kez Alanya, Antalya üzerinden,

Antalya'da Metin Demirtaşları da ziyaret ettikten sonra geri döndük. Türkiye'de insanların, yani solcu, ilerici ve demokratların sokak ortalarında hatta evlerine girilerek öldürülmesi yönteminin uygulamaya konulmasından önceki son "güzel" günlerdi.

İki "Aydınlık"

Bütün bu değişik etkenler "Aydınlık" kadrosunda da bir takım farklı yönelimlerin doğmasına yol açacaktı kuşkusuz. Nitekim "Aydınlık - Sosyalist Dergi'nin ikinci yayın yılında dergi kadrosu içinde, henüz su yüzüne vurmayan sürtüşmeler sezilmeye başlamıştı. Bu kez Doğu Perinçek ile Vahap Erdoğdu karşı karşıya geliyorlardı. Her ikisinin de kendi ayrı takımı, kendi çevreleri vardı arkalarında.

Sürtüşmeler bir süre sonra çözümlenmesi gereken önemli bir çelişkiye, daha doğrusu çok yönlü çelişkiler kompleksine dönüştü. Ankara'daki Fakülte Derneklerinden militan gençlik denilen kesimin yoğunluk gösterdiği dernekler, Orta-Doğu, vb. o zaman daha "doğru devrimci" sayılan Vahap Erdoğdu çevresini destekliyordu. İstanbul'da belirgin bir ayrışma yoktu henüz. Militan gençlik Deniz Gezmiş'in takımıydı. "Türk Solu"nda da yazı, baskı, dağıtım işlerini yüklenen daha çok Perinçek grubuydu. Ötekiler "yazar-çizer takımı" diyorlardı bunlara. Bir çeşit küçümsemeydi bu.

Elbette ki, kişisel yetenek ve eğilimler görevin seçilmesinde ya da önerilmesinde önemli rol oynar. Ama kendisini devrimci sayan bilinçli ve sorumlu bir kişi her türlü eyleme hazır olmalıydı, anın gereklerine göre. Bizim Sevinç Tanık Özgüner'in bu eylemci denen grubun derginin dizgi-baskı-dağıtım gibi "kaba(?) emek" işlerine yardım etmediklerinden, sadece gazetenin başyazısını okuyup eyleme çıktıklarından yakındığını anımsarım. Sorumsuzluk sayıyordu bunu Sevinç. Bir bakıma haklıydı. İlerde tavır almasında da etkili olacaktı bu yargısı. Bence, bu bazda ayırımlara gitmek yanlıştı.

Küçük işe tenezzül etmeyen büyük işe hak kazanamaz. Ayrıca katkının, işin değerini , o andaki önemi ve ivediliği belirler, mutlak değeri yoktur.

Peki, gazetenin başyazılarında eylem kılavuzu mu vardı? Hayır. Ama anın en önemli konuları ele alınıyor, tavır belirleniyordu.

Örneğin şöyle bir şey anımsıyorum: "Vietnam Katili" diye anılan Vietnam'daki Amerikan elçisi Kommer'in Vietnam'dan sonra Türkiye'ye elçi atanması burjuva basınında bile belli bir tepki yaratmıştı.

Mihri Belli de, bu olayı yorumlayan bir yazı yazdı, "Türk Solu"na. Tam da, o sırada, yani bir iki gün içinde Amerikan elçisi Kommer'in arabası yakıldı, Orta-Doğu Teknik Üniversitesi'nde. Böyle bir eylemden daha önceden kimsenin haberi yoktu tabii. Bu çeşit bir eylem de kesinlikle hedeflenmemişti. Yazının da böyle bir amacı yoktu.

Bazı gençler talimat vermiyorsun, eylem hedefi göstermiyorsun, diye yakınırlardı.

-Politika bellidir, genel çizgiler bellidir, her gün yazılıp çiziliyor. En doğru eylemi sen kendin bulacaksın!

diyordu, Belli. Şaka yollu bunun sorumluluktan kaçmak olup olmadığını, sormuştum kendisine.

-Hayır, biz stratejiyi, taktiği genel çizgileriyle geniş bir biçimde koyuyoruz. Mahalli eylemi, kendi koşullarını ve olanaklarını tabandaki militan adam benden daha iyi bilir. Ben kitlelerin içinde değilim. Şunu yap, bunu yapma diye ısmarlayamam. Üstelik herkese de yetişilemez.

Bir kere bu örgüt işidir. Bence gençler bir bakıma haklı idiler. Gerçi Belli doğrudan eylem önerisi getiremezdi elbette. Sen buraya sen şuraya diyemezdi. Yaş ortalamaları bakımından piramidin tepesindeydi o. Bu iş ara kademelere düşerdi, ki bu da örgüt işiydi. Ancak birazcık da "ben kitlelerin içinde değilim, oturduğum yerden nasıl bilebilirim" saptamasına dikkat etmek gerekir. "Peki neden kitlelerin içinde değilsin?" sorusunun yanıtı açıktır. Bizim önümüz her zaman büyük bir şaşmazlıkla tıkanmış, kitlelerle, işçi sınıfı ile temasa geçmemiz titizlikle önlenmiştir. Kitlelerin içinde olmak işte, mahallede, kahvede, her yerde günlük yaşamı paylaşmakla olanaklıdır.

Hapisler, ünler, takipler, tahkikatlar ve her araçla yürütülen çok yoğun bir anti-komünist propaganda yıllar süren kopukluklar yaratmıştır. Türkiye'de bir kere fişlendikten, komünist sabıkalısı olduktan sonra yığınlar içinde " suda balık gibi olmak" hiç değilse o zamanlar hayal bile edilemezdi. Mihri Belli'nin ve örneğin Şevki Akşit'in kendilerine gelen gençlerin coşkusuna kendilerini böylesine kaptırmaları belki de bu özlem yüzündendir. Dokunaklı bir tepkidir.

Az önce bu iş ara kademelere düşerdi dedim. Ara kademelerden bu işe talip olanlar ve talepleri kabul görecek nitelikte olanlar, benim bildiğim kadarıyla, ne yazık ki pek olmadı. Gençlerin belli bir deneyden ve gelenekten geçmemiş olan eylemlilik anlayışları da "şimdi düşünür, şimdi yaparım" biçiminde oluştu. Biraz da Napoleon'un söylediği gibi: "J'agis, je réfléchis après" yani "Önce harekete geçer,

sonra düşünürüm" Belki de çok hızla gelişen olayların zorlaması da bir etkendi bunda. Örgütlenme gruplaşma biçiminde olup da her şey ortaklaşa yürütülüyor gibi olursa kimseden onay alma zorunda olmama anlayışı da, gruba egemen oluyor anlaşılan. Yalnızca başlar sıkıştığında, yardım gerektiğinde danışma gereği duyuluyor. Hep böyle oldu.

"Aydınlık" çevresinde tartışmalar kıyasıya suçlamalara dönüşünce konuya bir çözüm getirmek gerekti. Bizim evde zamanın ileri gelen gençlerinin katıldıkları bir toplantı yapıldı. Sorun, amaç, derginin kazasız belasız yayınını sürdürmesini sağlamaktı kuşkusuz. İstanbul ve Ankara'nın, yönetimi Doğuların elinde olmayan tüm Dev-Genç kadrosu bir yanda, Doğular bir yanda oluyorlardı. Tartışmada sanki eylemcilerle dergiciler karşı karşıya geliyor gibi bir ayırımın doğması önlenemedi. Bence böyle bir ayrımı kabul etmek çok yanlıştı. Gene de sonuç olarak taraflar birlikte çalışma düzenini sürdürmekten yana istek belirttiler ve birlikte çalışmanın koşullarını saptayan bir protokol hazırlandı.

Ta başından beri ufak tefek değişik yorumlara, değişik eğilim ve sempatilere karşın büyük bir ideolojik ayrılık görmüyordum ben. Sorunlar daha çok kişisel takışmalar gibi görünüyordu. Belli bir disiplin altında birlikte çalışılmasından yanaydım. Bölünmenin kötü olacağı kanısındaydım. Ve bunda haklıydım da. Hazır, bir protokol da hazırlanabilmişti işte.

Doğu ve arkadaşları protokolü alıp gittiler. Kendi aralarında ve öteki arkadaşları ile tartışacaklardı. Akşam üzeri de imzaladıklarını söyledikleri protokolü geri getirdiler. Gün Zileli idi getiren. Ancak, protokol değiştirilmiş ve bu konuda hiçbir açıklama yapılmamıştı. Hatta lafı bile edilmemişti. İmzalanıp geri getirilen protokol değil ultimatomdu sanki!. "Böyle olursa olur, olmazsa olmaz!" diyen bir tavır adeta. Bu durumdan sonra protokol maddelerinde yapılan değişiklikler, ekler tartışılmaz artık. Yanlış bir davranıştı. Daha sonra da bu davranışın düzeltilmesi ve ortak noktanın bulunması yoluna gitmediler. Evimiz, yani bizler taraf değil, arabulucu idik. Ama biz de taraf olmaya zorlanıyorduk. Benim için büyük bir sürpriz oldu bu. Çünkü bu tavır üzerine kesinlikle bizden ayrılmak istedikleri kanısına vardım. Ve bunu, o zaman, Mihri Belli'nin eylemcilere, özellikle Denizlere toz kondurmaz, onları kayırır bir tutumda görünmesinin (onlar Amerikan filosu erlerini karaya çıkartmayan gençlerdi, Belli için) Doğu'yu kırdığı biçiminde yani dargınlık olarak yorumlamıştım. M.

Belli'den böyle bir tavır beklemiyordu Doğu. Duygusal şeylerdi bunlar, aşılabilirdi. Ama yeni bir "Mihri Belli'siz yürütme"(!) akımı gelişiyordu. Uzun süre yeni bir anlaşma zemini bulunması umudunu korudum. Sonraki gelişmeler böyle bir şeyin ta başından olanaksız olduğunu anlatacaktı bana.

Doğu Perinçek ve arkadaşları Aydınlık dergisine el koydular. Anlaşmayı da reddettiler. Dergiyi kendileri sürdürmek istiyorlardı.

Bir akşam her zaman evimizde görmeye alışık olduğumuz Dev-Gençli gençlerden bir grup bize geldiler. Atilla Sarp'ı anımsıyorum. Öğrenci Dernekleri Federasyonunun başkanıydı o zaman. Doğu grubunun dergiye el koyduğundan yakınıyorlardı. Dergi Vahap'ındı. Her şeyiyle de Vahap ilgilenirdi, benim bildiğim kadarıyla. Sahibi de onun adına Münir Aktolga idi. Dev-Gençler fırtına gibi geldiler, "Aydınlık" dergisine sahip çıkılması konusunda onay alıp gene geldikleri gibi gittiler. Onlar çıkar çıkmaz da bir tatsızlık olacağını, bu "sahip çıkmanın" geniş bir şekilde yorumlanacağını sezinlemiştim. Mihri, koca adam, ikazım üzerine arkalarından koştu. Uygunsuz bir iş yapmalarını engellemeye çalışacaktı. Aniden yok olmuşlardı sanki. Sonra öğrendik ki, "Aydınlık" dergisini zorla ötekilerden, yani daha önce el koyanlardan geri almışlardı. Ve Münir Aktolga derginin sahibi olması dolayısıyla yasal yollara da başvurmuştu. Üzücü bir olay oldu bence. İşi bu dereceye vardırmamak gerekirdi. Daha temkinli, soğukkanlı davranarak daha uygun bir çözüm yolu bulunabilirdi, diye düşünüyordum.

Bunun üzerine ipler iyice koptu. Perinçekçiler dergiye önce kendileri el koydukları halde büyük bir gürültü kopardılar. Ve Perinçek'ler o zaman 'Kırmızı Aydınlık' denen "Aydınlık" Sosyalist Dergi'ye karşılık 'Mavi Aydınlık'ı çıkardılar. Adını da olduça alçak gönüllülük göstererek "Proleter Devrimci Aydınlık" (PDA) koydular. Sonra da rengi beyaz oldu ve 'Beyaz Aydınlık' diye anıldı bu dergi. Geçenlerde bir yerde elime geçti de ilk çıkış bildirilerindeki imzalara baktım. Bunların ve bildiride imzası bulunmayan daha başkalarının bir çoğu kısa bir süre sonra, bir kısmı da ileri tarihlerde PDA grubundan ayrıldılar, büyük bir kısmı da davadan vazgeçtiler. Bildiride imzası bulunan 7 kişiden sadece ikisi PDA hareketinin devamı olduğunu ileri süren örgüt içinde bulunuyor şimdi.

Bu bölünmenin Türkiye devrimci hareketine hiçbir yararı olmamış olmasını bir yana bırakın bana kalırsa büyük zararları oldu. Böyle olacağını sezmiştim. Bu yüzden de bölünmeyi önlemek is-

temiştim. Bu gençlerin hepsinin harcanmasını, hareketin dışına itilmesini istememiştim. Onun için PDA'cılar benim PDA'dan yana olduğuma inandılar. Bizim İstanbul'daki arkadaşlarımızı da buna inandırdılar. Ve de üstelik beni Mihri Belli'nin sözünden çıkamamakla (?) suçladılar, ama yüzüme karşı değil.

Ayrılmaya varan olaydan sonra (Perinçek'in hastane ziyareti dışında) görüşmedik hiç, 20 yıl sonra, Doğu Perinçek'in genel başkanı olduğu, sonradan kapatılan Sosyalist Partisi'nin Frankfurt Kongresine davet edildik ta buralardan. Avrupa temsilcileri Özerturgut bana ayrıca özel telefon açarak beni de davet etti. Partiye katılmaya çağırılıyorduk. Kongreye misafir olarak katıldık. Davet konuşmasında "Geçen defa Mihri Belli'nin kuyruğuna takıldın" anlamına gelen bir şeyler söyledi bana Özerturgut. Biraz üstünkörü, gürültücü görünüşüne karşın aslında duygulu, iyi niyetli bir çocuktur Ömer Özerturgut. Şimdi koca adam tabii artık. "Atı alan Üsküdarı geçer, son pişmanlık fayda vermez!?" demeye getiriyordu. Bak sen! Partisinin büyük bir atılım ve açılım göstereceğini umuyordu. Pek gerçekçi olmasa da olumlu bir tutum, her partilinin kendi partisinin başarısına inanması gerek. İşe bakın ki ben oraya M. Belli'nin hatırı için gitmiştim, uzatılan elleri eğer mümkünse havada bırakmamak ilkesine uyarak gitmiştim. Ve Özerturgut'un "iltifatı" şu ya da bu yönde tavır gösterme bakımından olumsuz etki yarattı bende. Mihri, bir bakıma daha kolay bağışlayıcıdır. Belki de, kendine fazla güvenden gelir bu. Ve politik konularda kişisel nedenler her zaman arka planlarda olmak gerekir. İşçi ve emekçi sınıfların ve de demokrasinin çıkarları önde gelir. Mihri Belli'nin ilkesi de budur. En ufak bir iyileşme, düzelme, aydınlık umudu gördüğünde kişisel sorunlar eski defterlerin kapanması yoluna gitmesini engellemez.

Asıl bölünme

Bizim İstanbul'daki arkadaşlar da PDA'nın hakkımdaki enformasyonunu benimsemişler. Onlar da "Aydınlık" merkezinin basılması olayını ve dergi sahipliği gerekçesiyle yasal yollara baş vurulmasını bağışlamıyorlardı. Haklı olabilirlerdi. Ama bu bir yöntem sorunu idi nihayet. "Aydınlık"a daha önce el koyan-tekel koyan öteki gruptu aslında. Ama bunu açıkgözlükle yapmışlardı. Her neyse...

Sevinç ve Vecdi Özgüner'in başını çektiği bir kısım arkadaşlar Perinçeklere haksızlık yapıldığını düşünüyorlardı. Dergicilikte onların çalışmalarının somut sonuçlarını görüyorlardı. Perinçekler grubu, de-

diklerine göre, yol yordam biliyorlardı. Ağızları laf yapıyor, elleri kalem tutuyordu. İş çıkarıyorlardı. Ötekiler, yani İstanbul'un eylemci grubu gibi 'başınabuyruk' değillerdi, vb. Evet, İstanbul'da bizim TKP çevresi arkadaşlarımızın katıldığı bir toplantı yaptık. Hiç unutmadığım, çok tatsız bir olay oldu o akşam benim için.

Bir kere, daha kapıdan içeri girer girmez karşılaştığım ilgi tüylerimi diken diken etti. Bunu, ayıp ama, yağcılık ve rüşvet olarak algıladım. Sevinç gibi, ağırbaşlı bir arkadaşımızın "kılığımın yakışığı" na ilgi gösterip övgüde bulunması 24 yıl sonra bile unutmadığım soğuk, kırıcı bir etki yaratmıştı bende. "İşçi Partisi içinde oy avcılığını iyi öğrenmişsin" diyesim gelmişti. Ama övgüler istenilen etkiyi yaratmamıştı işte. Tersine. Gruplar arası anlaşma "Protokol"ün özensiz ve saygısız bir biçimde değiştirilerek, ister kabul edin ister etmeyin dercesine geri bırakılması ve şimdi, bunca yıl sonra bulup gün ışığına getiremediğim başka nedenler Perinçek grubunun kesinlikle bizden ayrılmak, hatta bizi bir bakıma saf dışı etmek kararında olduklarına inandırmıştı beni. Ne var ki dergileri (Türk Solu ve Aydınlık) ve hiç değilse bir bölüm eskilerin desteğini yitirmek istemiyorlardı. Ve onları Mihri Belli'ye karşı kullanmak istiyorlardı. Bizim içimizde Mihri Belli'ye karşı darbe (!) yapmak istiyorlardı. Ya da diyelim ki, Mihri Belli'yi "hizaya getirmek" istiyorlardı. Eh, benim böyle bir tavır alışı ya da M. Belli'ye karşı bir darbeyi desteklememin hiçbir haklı gerekçesi yoktu.

Ayrıca, bizlere karşı darbelerde iyi saatte olsunların şu ya da bu biçimde oynayan parmağını akla getirmek devrimci uyanıklık gereğidir, her zaman.

O akşam Şevki ile Nuran (Akşitler) toplantıya çok geç geldiler. Sonradan bu yüzden kendilerine çıkıştığımızda

- Mallarınızı görün işte!

demişti Şevki ve

- Bizim etkimiz olmasın, kendi gözünüzle görün istedik,

diye de eklemişti.

Şevki, tartışmayı devrimci eylem - kalem efendiliği çekişmesi biçiminde yorumluyordu. Ve bu yorum yıllarca PDA'cı olmayan militanların yorumuna egemen oldu. Mihri Belli ise gruplar arasında sınıf çatışması olduğu yorumunu yapmış, bunu PDA'cıların kendilerine de söylemişti. Bir bakıma haklıydı da, grup çoğunluklarının sosyal kökenleri bakımından. Bizim İstanbul'lu arkadaşlarımıza bu

PDA grubu, sanıyorum, daha ılımlı görünüyordu, öteki takım ise daha radikal. Onların temposuna ayak uydurmaları zordu biraz.

Sevinç, bu olaydan çok önceleri;

Bu davada (yani proleter devrimci mücadelede demek istiyor) kaytarmak isteyenlerin hepsi Mihri Belli'ye 'mana' bulmakla işe başlar,

demişti. Böyle bilinirdi bu hep. Ama bu kez bunu anımsayan, gündeme getiren olmadı. Anımsatmaya da değmezdi. Kısacası, bence, bir trajedi yaşandı. Ve bizler, o akşamdan sonra merhabayı kestik bizimkilerle... Böylece, bizim ta 1951 tevkifatı öncesinden gelme birliğimiz, bütünlüğümüz de dağılmış oluyordu. Bunu hiç bağışlamadım.

Arkamızdan "Türk Solu" dergisini kaç kez çıkardıklarını söyleyemiyeceğim. Belki bir iki sayı. Sanıyorum o sırada gazetenin yazı işleri müdürü Bora Gözen'di. PDA'cılardandı bu çocuk. (Sonra,1971 de olacak FKÖ kampında bir İsrail baskını sırasında öldürüldü). "Türk Solu"nun sahibi Şerif Tekben arkadaşımız derginin artık çıkış amacına uygun olma niteliğini kaybettiğini düşünerek yayınına son verdi. Biz, "Türkiye Solu" adıyla yeni bir dergi çıkarmaya karar verdik. Bu vesileyle derginin adındaki yanlışlık da düzeltilmiş oluyordu. Sahibi gene Şerif Tekben oluyordu. Ancak derginin parası Mustafa Kıyıcı'nın adına bankaya konmuştu. Tam o sırada Mustafa Kıyıcı tutuklandı. Bu paranın bankadan çekilmesi bir türlü sağlanamadı ne hikmetse. Yetkili merciler, bilindiği gibi....bu konularda güçlük çıkarmayı görevleri sayarlar. Yeni bir miktar paranın denkleştirilmesi de oldukça uzun zaman aldı. Bu yüzden "Türkiye Solu"nun yayına girmesi bir hayli gecikti. Ve 12 Mart geldiğinde "Türkiye Solu"nun yayım geçmişi çok kısaydı. "Sağa da sola da karşı" (!) olan 12 Mart rejimi tüm sol basın ve yayın gibi "Türkiye Solu"nun yaşamına da son verdi.

PDA

Proleter Devrimci Aydınlık (PDA) 1970 başında çıkmaya başlamıştı sanıyorum. PDA'cılar, "Aydınlık" Sosyalist dergiden ayrılır ayrılmaz "Devrim" gazetesinin yönetim merkezinde hemen bürolar, salonlar ayrıldı kendilerine. Doğan Avcıoğlu ile daha önceden kurulan ahbaplıklar, bizden ayrılmalarını kolaylaştırmış mıdır acaba, diye düşünmüşümdür hep.

PDA çevresinin kendilerine özgü politik-ideolojik görüşlerinin bizden ayrılmalarından sonra geliştirildiği inancındayım. Ayrılık gerçekleşinceye kadar genellikle savunduğumuz çizgiye ve M. Belli'ye

tavır alınmamıştır. Baştan, bizlerin ve dolayısıyla İstanbul'daki ayrılıkçı eskiler grubunun da kendileriyle birlikte eylemciler denilen karşı gruba tavır almasını sağlamaya çaba göstermişlerdir. Yahut dıştan öyle görülmüştür. Ama daha dergilerinin ilk sayısından başlayarak baş hedef olarak M. Belli'yi seçmişlerdir. Yazıları üzerinde hiç de dürüstçe olmayan kasıtlı bir çarpıtma kampanyası ile Belli karalanmaya çalışılmıştır. O zamana kadar kendileri de dahil herkesin gözünden kaçan(?) yanlışlar(?) pıtrak gibi sayfaları doldurmağa başlamıştı sanki. Çok ilginç. Beri yandan eylemciler denilen gruplarca pasiflikle suçlanmaları ve tecrit edilmeleri, belli bir kendini ispatlama çabasına düşmelerine ve lafta sert ve saldırgan bir üslup benimsemelerine yol açtı.

Beni şaşırtan bir tavır da Perinçek grubunun Muzaffer Erdost'a cephe alışları olmuştur. Bu tavrı bir türlü yerine oturtamamışımdır. Korkut Boratav o sıralarda yurt dışında doktora çalışmasından dönmüştü. Hemen döndügü günlerdeydi, sanıyorum Erdost'un daha önceki bir yazısı üzerine bir eleştiri yazısı yazmıştı Boratav. O zamanki "Emek" dergisinde yayınlandı bu. Böylece aralarında bir tartışma başladı. Tartışma konusu Türkiye tarımında üretim ilişkileri, özellikle egemen üretim ilişkileriydi. Muzaffer Erdost "Aydınlık" yazarıydı, cevapları da orada yayınlanıyordu. Dergi redaksiyonu Erdost'un görüşlerini daha doğru buluyordu. Ama burası önemli değil. Korkut Boratav'ın Erdost'unkine cevap olan ikinci yazısı da "Aydınlık"da yayınlanacaktı. Dergi redaksiyonunca dil bakımından biraz törpülenmesine gerek duyulacak ölçüde sert ve aşağılayıcı sözler içeren bir yazıydı. Bir süre sonra Doğu grubu bizden ayrıldı. PDA dergisi Boratav'ın bu yazısını olduğu gibi ilk sayısında yayınladı. Bu yazı ile kırmızı "Aydınlık"ın ağır toplarından Erdost'a karşı kişiliğini de hedef alan kıyasıya bir kampanya başlatılmış oldu. Ve o kan davası "Sol Yayınları"nı da içine alarak sürdü gitti. Benim çevirilerim de, içinde olmak üzere "Sol Yayınları" boykot etti PDA'cılar. Bunun adı da, herhalde, "devrimci tavır" oluyordu!

Bizim TKP grubumuzun bölünmesi olayıyla bizlerin sahip olduğumuz belli bir manevi ve ideolojik otorite sarsılmış oluyordu kuşkusuz. Asıl önemli olan, en önemlisi budur. Bir otorite hele kendi içinde bir sarsıntı belirtisi gösterirse, ona dil uzatmak moda olur artık. Ve birçokları için kendi kaytarmasının bir bahanesi ve de arkasına gizlenilen bir paravan oluşturur. Yakup Demir'in tavrına aldırmadım demiştim, doğrudur. Ama partili arkadaşlarımızın bize tavır almaları beni hem şaşırtmış hem de çok üzmüştür. Nereye varacaklarını he-

saplayamamış olmaları ya da buna aldırmamaları bende hayal kırıklığı yaratmıştır. Şevki de çok kızgındı, barut fıçısı gibiydi. Ama "giden gider, kalan sağlar bizimdir" diyordu. Ben bunu diyemiyordum. Yıllarca adları birlikte anılan 51'lerin cesur iki militanı Nuran ve Sevinç, birbirleri için yoktular artık. Sanıyorum Şaban Ormanlar da benim gibi üzülenlerdendi. Buruk, acı. M. Belli' ise tebessümünü hiç kaybetmez. Bununla da öğünür hep, herhalde haklı olarak. Ama toparlanmamız zaman alacaktı.

PDA'cılar yavaş yavaş Ho Şi Minh tavrından uzaklaşarak Mao'cu, daha ilerde de sakınımsız, gözü kapalı Pekin'ci oldular. Ve ülkemiz için Amerikan emperyalizminin ne demek olduğunu bilinçle öğrenmiş olarak bunu gözardı edebildiler. Türkiye'de Sovyet Sosyal Emperyalizmini baş düşman sayan kervanın başını çektiler. Bu "moda" daha sonraları PDA'cıların tam karşısında olan gruplardan da itibar gördü. Evet, bilimsel bir gerekçeye dayanmayan kinci bir Sovyet düşmanlığı aldı yürüdü. O biçimdeki eski Moskof düşmanlığına taş çıkartıyordu. Bunu "malum çevrelere göz kırpmak" biçiminde yorumlayanlar oldu. Ben buna inanmak istemedim. Çin KP yöneticileri gibi, tepkileriyle politika oluşturuyorlar, diyordum. Bu siyasette, solculukta bile çok başvurulan bir tavırdır ne yazık ki. Ben Doğu'yu gerçekten severdim. Belki her gün karşılaşmaktan dolayı politika dışına taşmış bir sevgi idi bu. Tortusu kalıyor. Yollarımızın ayrılmamasını çok isterdim. Zeki ve çalışkandı. Bir süre kabahati çevresindekilere yüklemeye çalıştım. PDA'nın yaman teorisyenleri vardı o zamanlar. Sonra 12 Mart hapisanelerinde PDA'cılarla birlikte yattık. Bunu daha sonra sırası geldiğinde anlatalım.

Bizim İstanbullu arkadaşlar da, ne halt ettiklerini kısa zamanda anladılar. (Bir kısmı belki de dargınlık çıkarmak için bahane arıyordu zaten, ama çemberi kıramıyordu.) PDA'cılarla birlikte yürüyemediler. Ama ne fayda! Vecdi Özgüner'in üzgün ve mahçup olduğunu duymuştum. Başkaları aldırdı mı bilmem. İlk şok geçtikten sonra bir yabancılaşma ve uzaklaşma oluyor insanda. İlgilenmedim bile.

Sevinç Tanık-Özgüner ile, bu olaydan aşağı yukarı on yıl sonra, M. Belli, Cengiz Ayhan tarafından vurulduğu gün, o daha ameliyatta iken hastaneye geldiği zaman, yani 1979 yılında karşılaştım ilk kez. Az sonra kendisi de eşi Vecdi ile birlikte faşistlerin saldırısına uğradılar, gece yarısı, evlerinin kapısı kırılarak. Faşistlerin o zamanki işgal bölgelerinden Mecidiyeköy'de oturuyorlardı. Taksi ile hastaneye götürülürken su isteyerek ve karanlıklara gömüldüğünü söyleyerek

can verdi. Vecdi kurtarılabildi. Bu cinayetlerin de failleri meçhul kaldı tabii.

Sevinç diş doktoru idi. Nuran ve Sevinç 1951'de tutuklandıklarında Tıp Fakültesi öğrencisi idiler. Sevinç, ancak 60'dan sonra sanıyorum, ikinci sınıftan başlayarak daha çabuk bitirmek üzere diş doktoru oldu. Nuran ise, daha da sonra, üç çocuk anası iken gene bilmem kaçıncı sömestrden başlamak üzere yeniden doktor oldu ve uzmanlık eğitimini de tamamladı. Kolay olmadı elbette. Ama başardılar. Çok takdir etmişimdir. Eşlerinin bilinçli yardımını ve desteğini de anmak gerekir.

Sevinç, öldürüldüğü zaman diş doktoru olarak İstanbul Tabibler Odası yönetiminde görevli bulunuyordu. Tabibler odasında düzenlenen törende doktor ve dava arkadaşı, TKP'li olarak bana da konuşmak düştü. Hazırlıklı değildim. Benim için çok zor bir durumdu. Bu konuşmayı kabul etmekle kendi kendimle çelişkiye düşüp düşmiyeceğime bir türlü karar verememiştim. 1951 tevkifatının en çok işkence görenlerinden gencecik, sıskacık kızını düşündüm. Onu andım. En yiğitlerdendi Sevinç, dikkafalıydı. Gene de şu anlattığım gelişmeler yaşanmamış olsaydı konuşmam çok daha başka olacaktı kuşkusuz. Bazı şeyleri kavramak, hele kabul etmek ne kadar zor!

Bu arada PDA'cıların destek aradıkları bir başka başvuru otoritesi **Doktor Hikmet Kıvılcımlı** oldu. Bunca yılın H. Kıvılcımlı'sının dostluğunu sağlamak, hele onu M. Belli'nin aleyhine çevirmek önemliydi elbette.

Kıvılcımlı, o bilgili ve feleğin çemberinden geçmiş adam, ne yazık ki, övgülere ve de dedikodulara kulak kabarmaktan hoşlandı biraz. O da kendini mağdur olmuş sayanlardandı ne de olsa! Ama o ittifak da uzun boylu yürümedi. İtiraf etmek durumundayım ki, Kıvılcımlı'nm o dönemde yazdıklarını, hatta bütünüyle "Demokratik Devrim zortlaması"nı bile okuyamadım. Kısacası yetişemiyordum, fırsat olmadı. Herhalde merak da etmedim. Sonra da güncelliği kayboldu. Belki, biraz da saygımı yitirmek istemedim. Kendisine hep saygı duymuşumdur. Yiğitliğini hep takdir etmişimdir. İnanmış ve çalışkan adamdı. Aramızda karşılıklı bir sempati hep var olmuştur. Ama Kıvılcımlı'nın politik etkinliğini de abartmadım hiç. Örgüt adamı olduğunu sanmıyorum. Kendisi istemese bile hep "alternatif oluşturma işlevini" yüklemiştir ona tarih. Uslubu, terminolojisi benim için hep yabancı ve yorucuydu. "Türk Solu" çevresinde de yazılarına karşı bir tepki vardı denebilir. O kadar çok şeyi birden söylemek (yılların ka-

bına sığmaz birikimi olacak), mutlaka gerekmeyen çıkmalar yapmak, fazlaca orijinal sözcükler kullanmak okuyanların dikkatini dağıtıyordu herhalde. Ayrıca son zamanlarda hastaydı ve hırçındı. Birçok kişiden ve yerden hayal kırıklığına uğratılmıştı. Yazıdaki kavgacılığı ve kırıcılığı radikallik sayanlardan değilim ben. Devrimcinin kızgınlığı ve isyanı ağırbaşlı olmalı bence, hele ağzı bozuk hiç olmamalı.

15-16 Haziran 1970

İkinci Dünya savaşından sonra, özellikle 50-60 lı yıllarda Türkiye bağımlı ilişkilerle, dünya emperyalizminin özellikle de ABD emperyalizminin etki alanına iyice girdi. Bağımlı da olsa, o zaman dendiği gibi çarpık da olsa kapitalizm hızla gelişti ülkede. Emperyalist tekellere bağlı, o zaman montaj sanayii denen kesim, hammadesini ithal ederek aramal üreten kesim gittikçe güçlendi. Kapitalist pazar en uzak kırsal bölgelere kadar uzandı. Kapitalist-emperyalist sömürü alabildiğine genişledi ve yaygınlaştı. Hızla artan ve gittikçe yoksullaşan nüfus köylerde barınamaz oldu. Kırsal bölgelerden kentlere doğru ve hatta daha önce de, değindiğim gibi yurt dışına doğru büyük bir göç gerçekleşti. Bu gelenler kentlerin varoşlarında büyük bir gecekondulaşma olayının hem etmenleri hem de kurbanları oldular. İşçi sınıfı sayıca büyük bir artış gösterdi. Öteki sınıfların sayıca artışından daha büyük bir artıştı işçi sınıfınınki. Sayısal dengeler işçi sınıfı lehinde bozuluyordu. İktidar daha önce belirttiğimiz gibi Amerikan sarı sendikacılığı modeline uygun olarak kurduğu Türk-İş ile bu gelişmeye karşı önlem getiriyordu. İşçi sınıfının, çoğunluğuyla belli bir işçi sınıfı ve sınıf mücadelesi geleneğinden yoksun (köyden yeni gelme-geçici proleter) oluşu bu gelişmeyi kolaylaştırmıştı. Grev ve toplu sözleşme hakkı olmayan bir sendikal örgütlenme yıllarca sürdü. Çetin savaşımlar gerekti bu hakları elde etmek için. Elde edilenleri de askerî darbeler aldı götürdü.

Kapitalizmin gelişmesi, bağımlı da olsa, işçi sınıfının çoğalıp bilinçlenmesinin etkenlerinden biriydi kuşkusuz. Bu arada TİP'in, genel anlamda sol hareketin ve proleter devrimcilerin çalışmaları gerek işçi sınıfı gerekse köylülük üzerinde etkilerini gösterdi. Bu bağlamda 1968 yılında Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kuruldu. Köylülerin toprak işgalleri yaygınlaştı. DİSK kısa zamanda önemli bir varlık gösterdi.

Bu gidişden endişeye kapılan iktidarın işçi sınıfının devrimci örgütlenmesini baltalamak için meclisten geçirmek istediği ve DİSK'in

tasfiyesini hedef alan yasal önlemlerin gündeme gelmesi üzerine 15-16 Haziran 1970 günlerinde hepimizin bildiği Büyük İşçi Direnişi patlak verdi. İstanbul, İstanbul olalı böyle bir olayı yaşamamıştı. Ne de Türkiye. Bu günlerin anlatısını içinde yaşamış olanlardan dinlemiş ya da okumuşsunuzdur. Ben de dinleyenlerdenim. Direniş daha çok kendiliğinden yükselen bir hareket olmakla birlikte işçi sınıfının "kendisi için sınıf" olma yolunda çok önemli bir kilometre taşıdır. İşçi sınıfının gücünü dostun da düşmanın da iyice kavramasını sağlayan güçlü, yığınsal, vakur bir olaydır. Ve de işçi sınıfının ayağa kalkmasının bilinçsiz, gelişi güzel kırıp dökmek demek olmadığını, işçi sınıfının daha o dönemde, siyasal olgunluğunu, amaç bilincini herkese göstermiştir. O günlerde yaşanan o müthiş heyecan tüm Türkiye'ye egemen olmuştur.

Devrimci gençlik 15-16 Haziran günlerinde işçi sınıfı ile omuz omuza ve etkinlikle mücadele vermiş, dayanışmayı, kamusal bilinci büyük bir hayranlıkla hatta bir anlamda şaşkınlıkla yaşamış, somut pratikte büyük bir deney edinmiştir. Bu deneyden gereğince yararlanılıp yararlanılamadığı tartışma götürür elbette.

Toparlanma çabaları

Daha önce de değindiğim gibi örgütlenme sorunu her zaman, her an gündemdeydi. Devrimci hareketin yaygınlaştığı, belki şiddet de kazandığı ancak bir dağınıklık eğilimi gösterdiği, o dönemde (70 yılı) kitlesel bir yeraltı örgütü zamana ve zemine uygun görünmüyordu. Polisi önüne katıp kovalayanlardan, düğüne dansa gider gibi eyleme çıkanlardan illegal örgütlenmenin gerektirdiği disiplini, sorumluluğu, ağzısıkılığı, bir anlamda göze görünür olmaktan, hatta olumlu anlamda da olsa böbürlenmekten kaçınmayı bekleyemezdiniz. Hava öyle idi. 12 Mart sonrası dönemin legal olmayan kitlesel örgütleri de aslında illegal olamamış, böyle bir eğitim ve gelenekten geçmedikleri için de kovuşturmalarda büyük fire vermişlerdir. Evet, o zaman illegalitede kitleselleşmek yanlış olur, diye düşünülüyordu. Bizim illegalite anlayışımızla gençlerinki arasında da fark vardı bence. Demokratik örgütlerin, öğrenci derneklerinin illegal örgüte kitlesel katılımı söz konusu olamazdı elbette. Temsil niteliği olan önder kadroların uyumunu ve ortak yönetimini bozacak seçimler ve görevlendirmeler de kötü sonuç verebilirdi. Şimdi örgütsüzlügü eleştirenler o durumda "neden Ahmet değil de Mehmet?" diye yakınacaklardı.

Ayrıca, 51-53 tevkifatının getirdiği deneyler TKP'nin alışılagelmiş, geleneksel örgütlenme modelinin de en uygun biçim olmadığı kanısını destekliyordu. Yeni formüller geliştirmek ve bunları ilgililere benimsetmek zaman ve emek isteyen bir işti. Ve de olaylar büyük bir hızla gelişiyordu. "Aydınlık"ın ikiye ayrılmasıyla TKP çevresinde bir sarsıntı geçirilmiş olması da örgüt sorununun çözümünde olumsuz bir etkendi.

Legal örgütlenmeye gelince. Daha önce de belirttiğim gibi büyük bir kesim hala, TİP'in "adam edilmesi" formülüne bel bağlar durumdaydı. Ben bu görüşe hiç sıcak bakmadım. Beri yandan bizim kendimizin parti üyesi olma olanağımız bulunmadığına, siyasal eylem bize yasak olduğuna göre yeni bir kuruluşun adı 'proleter devrimci' de olsa nasıl bir gelişme göstereceği bilinemezdi. Mihri Belli, 12 Marttan sonraki dönemde,"daha 69 yazında, yani MDD programının Yargıtay'dan beraat kararı alması üzerine bizim kendi kimliğimizle partiyi kurmamız gerektiği" tezini geliştirdi özeleştiri olarak. Elbette ki, ilk günden kapatılacaktı. Bugün, böyle bir girişim o dönemde nasıl bir sonuç verirdi tartışmasıyla bir sonuca varılabileceğini sanmıyorum. Daha o dönemde sonradan yaşanan olaylar da böyle bir girişimin başarısı olasılığını fazla güçlendirmiyor. Ancak, şu da var ki, böyle bir örgütlenmeye gidebilmenin son tarihi de gerçekten 69 yılıydı denilebilir. O tarihte örgütlenmeyi belki de, Türkiye'nin her tarafında birden yığınsal bir biçimde başlatmak ve yürütmek olanağı vardı. Herkes hala bir çatı altına toplanabilirdi. Kopmalar da olmazdı belki. Bu anlamda, bu fırsatı kaçırdık gerçekten.

1970 yılı yazında "Aydınlık"-Sosyalist Dergi çevresinde yeni bir partileşmeye gitme fikri tartışılıp olgunlaştırıldı. Parti kurulması ile ilgili çeşitli kişi ve çevrelerin, çeşitli görüşlerin kendilerini ifade etmelerine ve öneriler getirmelerine olanak sağlamak üzere 29-30 Ekim 1970 günlerinde bir Proleter Devrimci Kurultay'ın toplanmasına önayak olunmasına karar verildi. Bu nedenle "Sosyalist Aydınlık", Aydınlık Komitesi imzasıyla bir bildiri yayınladı. Bu bildiride Türkiye'nin ve proleter devrimci hareketin durumu kısaca özetlendikten sonra bu hareketi köstekleyen dağınıklık durumunun çalışmalarımız üzerindeki olumsuz etkilerinden söz ediliyor, proleter devrimci harekete düşen görevler vurgulanıyor, en başta örgütlenme olmak üzere teorik eğitim, kadrolar yetiştirme, ajitasyon ve propaganda sorunlarının çözüme bağlanması için bir merkezi irtibat kurulunun acilen oluşturulmasına gerek olduğu belirtilerek bütün bu konuları tartışmak

için, ilgililer bu konuda düzenlenecek bir Danışma Kuruluna katılmaya çağırılıyordu.

Danışma Kurulu Eylül ayı içinde toplandı. Kurul yukarıda belirttiğimiz bütün görevleri yürütme işini üstleniyordu. Uygun görülecek zaman aralarıyla toplanacak, proleter devrimci hareketin tüm sorunlarının çözümü ve işleyişi ile ilgilenecekti. Danışma Kurulu Proleter devrimci hareketin program taslağını hazırlamak ve bu konuda en geniş şekilde tabandan gelecek önerileri değerlendirmek görevlerini üstleniyordu. Danışma Kurulu, kendisi toplantı halinde bulunmadığı zamanlarda kendisi adına hareketin tümünün haberleşme ve ilişkilerini yürütecek çeşitli görüşler arasındaki iletişimi sağlayacak bir İrtibat Komitesi oluşturdu. Bu komitenin üyeliklerine Mihri Belli, Atilla Sarp, Vahap Erdoğdu, Mahir Çayan, Muzaffer Erdost, İhsan Memoğlu seçildiler. Bu İrtibat Komitesi hareketin ideolojik organı olan "Aydınlık" dergisinin yazı kurulu görevini de, yürütecekti. Danışma Kurulu bunu "Aydınlık"ta yayınlanan bir bildiri ile devrimci kamuoyuna bildirdi.

Bu arada, bir başka girişimden söz etmenin yeri var. Proleter-Devrimci Kurultayın toplanacağı günlerde Türkiye İşçi Partisinin de kongresi vardı. Ben, kendi hesabıma, üye ihraçlarına gidilmeden, Malatya Kongresi yapılmadan önce belki TİP'den hala bir şeyler beklenebilirdi diyorum. Ama o zaman artık ipler kopmuştu. Üstelik adı İşçi partisi olmakla bir parti işçi sınıfının marksist anlamda temsilcisi olmuyor. Kendi savunduğu görüşlerin partisi oluyor. Proleter devrimcilerin partisi başka bir partidir. Bırakın TİP kendi anladığı biçimde mücadelesini sürdürsün. Aynı ata oynamıyorsunuz ki! Daha doğrusu aynı ata oynuyorsunuz da sizin "final"iniz ve "kulvarlarınız" başka. Bunun böyle olduğu anlaşıldıktan sonra TİP'i adam emek için harcanan çaba yeni ve onun solunda bir parti oluşturma yolunda kullanılsa, bence, daha iyi olurdu. Ne ki, herkes benim gibi düşünmüyordu. Üstelik safları bölmek, yani oynadığınız atı şaşırtma kaygısı her zaman ağır basan bir husustu.

Evet, İşçi Partisi'nin Kürt delegelerinden oluşan bir grup Kongrede bizim arkadaşlarımızla ortak tavır koymayı önermişti. Bu konu M. Belli'nin anılarında anlatılmıştır. TİP yönetimine karşı tavır konusunda gerek bu çevrelerden gerek işçi kesiminden gerekse bazı proleter devrimcilerinden oldukça ağırlıklı istekler gelmekteydi. Ama bu görüşmeler inandırıcı bir sonuca varmadı ve böyle bir oylama anlaşmasına gidilmedi.

Mahir Çayan

Mahir Çayan, yanılmıyorsam, ilk kez "Türk Solu"nda yayınlanan "Oportünizmin keskin kokusu" yazısıyla kamuoyu karşısına çıkmıştı. Mahir temiz yüzlü, ağır başlı bir gençti. Akıllı ve aydın görünüşlüydü. Baştan bir süre pek aktif görünmedi, Mahir. Yani onu akranı olan öteki gençlerden epey sonra tanıdık. Bir yıl kadar köşesine çekildiği ve okuyarak kendisini yetiştirdiği, söylentileri dolaştı yeniden "Aydınlık" çevresinde göründügünde. İ. Giritlioğlu ile birlikte bize geldikleri bir günü hatırlıyorum. Sendikacı olan Giritlioğlu birkaç gün sonra Izmir'de Aliağa rafinerisi önünde polis tarafından öldürüldü. Ama Mahir ile, örneğin Vahap ile, bir iki yıl önce Doğu ile olduğu gibi bir yakınlığım olmadı.

Bir süre sonra Mahir sık sık Münir Aktolga ve Yusuf Küpeli ile görülmeye başladı. Ya da ben bunun farkına vardım. Münir'i 67 yılından beri bilirdim. Seyhan Erdoğdu ile MDD çizgisinin savunucuları konumunda idiler ODTÜ'de. Vahap'ın yandaşları idiler. MDD'ci olmaları değişik biçimde ve derecelerde olmak üzere anti-M.Belli tavırlar göstermelerine engel olmadı. Münir Aktolga'nın kişisel gerekçesi de vardı belki. Bazı vesilelerle uzun süre birlikte olduğumuz dönemlerde M. Belli oldukça haşin davranmıştı kendisine. Benim de içimden 'lahavle çektiğim' durumlar olmuştur. Ama nihayet genç bir çocuktu Münir. Mihri adam darıltmakta birebirdir... Bununla birlikte Aktolga'nın çapı, bence, hareket içinde tutar göründüğü yerle hiçbir zaman, hiçbir bakımdan orantılı olmamıştır. Devrimci değil, daha çok kulisçi tipidir. Yusuf Küpeli'yi ise, pek tanımazdım. Ama bende hiçbir zaman güven uyandırmamıştı. Kişisel davranış olarak kavgacılığı, sivriliği ve kırıcılığı marifet sayan tiplerdendi o zaman. Mahir hiç de öyle değildi. Bende hep makul izlenimi bırakmıstır. Son söyleyeceğini ilk söyleyenlerden değildi o. Ama o zaman, bence, bu ikisi Mahir'in de bendeki imajını bozuyorlardı ve belki ayıp olacak ama bu ikisi Mahir'i bazı tavır almalarında yanıltabildiler, diyeceğim. Sonra da yarı yolda bıraktılar. Oysa devrimclikte zor günlerde yoldaşının yanında olmak var.

Proleter Devrimci Kurultay

29-30 Ekim Kurultayı Ankara'da, Kavaklıdere'deki Hanif Sinemasının büyük salonunda toplandı. Salon dopdoluydu. Birçok kişi de ayakta kaldı. Dr. Hikmet Kıvılcımlı tarafımızdan kongre baş-

kanlığına aday gösterildiği, kendisi de, geleceğini bildirdiği halde gelemedi, rahatsızdı o ara. Ama, Çayan Ankara'da bulunuyordu. Derginin sorumlularından biriydi. Danışma Kurulunda yer almıştı. İrtibat Komitesine seçilmişti. Ve daha önceden katılma konusunda herhangi bir mazeret bildirmemişti. Mahir Çayan'ın bu toplantıya katılmayışını yanlış buluyorum. Özürlü olduğunu kabul edemiyorum. Özür bildirmemiş olmasını da ,açık bir tavır olarak değerlendiremiyor ve kendisine yakıştıramıyorum.

Kurultayda birçok kişi söz aldı. Konuşmacılardan Ş. Akşit, İ. Memoğlu ve şimdi adını anımsamadığım başka bir işçi arkadaş, S. Erdoğdu, M. Erdost, M. Belli, A. Sarp, R. N. İleri, M. Aktolga, Y. Küpeli gibi, adlar var aklımda. Bunca yıl sonra neler konuşulduğunu aktarabilecek bir durumda değilim. M. Belli'ninki dışında bu konuşmalar herhangi bir yerde de yayınlanmadı galiba. Ama aşağı yukarı o zaman gündeme gelen tüm sorunlar olumlu ya da olumsuz biçimde tartışıldı. Fazlasıyla tartışıldı demek yanlış olmaz. Gençlerimizde sevginin, iyi niyetin egemen olduğu ileriye dönük inançlı coşkuyu bulamamak beni fazlasıyla üzmüştü. Eve gittiğimde hasta gibi olduğumu anımsıyorum. İşçi arkadaşların ağırbaşlı, sorumlu ve ne için yani işçi sınıfının devrimci partisini yaratmak için orada bulunduklarının bilincinde olan konuşmalarının arasında Dev-Genç'li gençlerimizin saldırgan, fraksiyoncu, yapıcılıktan uzak, insanın ağzına kendi yakıştırdıkları lafı koyup ona karşı eleştiri getiren konuşmaları benim için umut kırıcı olmuştu. Hepsi, kişi olarak kendini ispatlamaya çalışıyor, kolay popülarite peşinde koşuyordu.

İdeolojik düzeyin eğretiliğine, düşüklüğüne tanıklık eden bir başka kötü sürpriz o zaman "kampus maoculuğu" denilen akıma özgü görüşleri tam da karşı safta sayılan bazı Dev-Genç teorisyeni geçinenlerinin ağzından duymaktı. Geçer akçe alkıştı sanki. En çok alkışlanan en üste çıkmış oluyordu belki. Ama alkışların ses dozunu belirleyen, aslında, Kurultaya katılmayıp da obstrüksiyon yapmaya gelen ve Kurultayı salon kapısı önünde ayakta izleyen küçük bir PDA grubunun kendi yönelimleri doğrultusundaki abartmalı tepkileriydi.

Kurultayda modern revizyonizm eleştirisinin pek revaçta olduğunu söylemeden geçmiyelim. M. Aktolga öteden beri bu konuya pek meraklıydı zaten. İşi gücü bırakıp Sovyetler Birliğinin revizyonizminin eleştirisi ile içimizi soğutalım istiyorlardı. Bugünkü gelişmelere bakarak "haklıymışlar" demek isteyenler olacaktır belki. Ama anti– sovyetizm, moskof düşmanlığı biçiminde bir histeriye dö-

nüşmüştü adeta. Evet, Amerikan emperyalizmini ikinci plana ittiği gibi dünyanın ta öteki ucundaki, kendisi de "düşman komşumuz" Sovyetlere düşman ve bu yüzden düşmanımızın düşmanı olarak dostumuz olan ve de devletimizin müttefiki ABD yönetiminin "dostça" ilgilerine mazhar olan Çin politikasından yana olmak, belli bir güvence oluşturuyordu. Ve de esas gündemimizi saptırıyordu. Bu toplantıda bile.

Milliyetçilik konusunu dile getiren Dev-Genç federasyonu başkanı Atilla Sarp oldu. Bilinen beylik sözlerle Türkiye'de ulusal sorunu ilk defa adıyla sanıyla ve bilimsel olarak koyan bizlere, Yunan iç savaşında devrimci dayanışmaya yaşamını koymuş M.Belli'ye enternasyonalizm dersi verdi, eksik olmasın. Enternasyonalizm konusunda şimdi ne düşünüyordur kim bilir? M. Belli'nin dilinde olsun, Ho Si Minh'in, Giap'ın dilinde olsun, milliyetçilik sözünün yurtseverlik anlamında millici, vatansever, patriyot anlamlarına geldiğini, öz olarak anti-emperyalizm anlamı taşıdığını ve de yurtseverlik ve bağımsızlık bayrağını Amerikan işbirlikçisi akımların elinden alıp gerçek sahipleri devrimcilere vermeyi hedeflediğini göremeyecek, anlayamayacak kadar sağduyu ve bilgiden yoksun muydular, bilmiyorum. Bu da gene "Aydınlık"ta patlak veren bölünmeden sonra M. Belli'de, ses etmeyip M. Belli'nin korosuna katılmadığımıza göre bizim hepimizde keşfedilen günahlardan biriydi. Oysa bana sorarsanız salonda ve de dışarıda enternasyonal anlayış ve ruhu sindirmiş olmada, biz eski kuşak komünistlerinin eline su dökebilecek kimse kesinlikle yoktu. Bizim okulumuz başka bir okuldur. Peki bu anti-emeryalist anlamdaki yurseverliğin -millicilik en uygun kelime olmayabilir- yani anti-emeryalizmin böylesine saldırıya uğraması ve karalanması anlamlı gelmiyor mu size?

Şimdi, diyorum ki, belki de gençlik kesiminde, işçi sınıfına güvensizlik henüz tümüyle aşılmış değildi. Devrim sorumluluğunun (olumlu ve hatta olumsuz anlamda sorumluluğun) işçi sınıfı tarafından devralınıp üstlenilmesinin ısrarla vurgulanması, merkezleşmenin ve merkezi otorite zorunluluğunun da, gene, altı çizilerek öne çıkarılması henüz bu olgunluğa varamamış olanlara batıyordu, anladığım kadarıyla, dilleri ne kadar keskin laf ederse etsin. Ayrıca kimileri de yalnız kendi çöplüğünde ötse de tek horoz olmak istiyorlardı, bugün de geniş ölçüde olduğu gibi. Mangalda kül bırakmamak gözüpekliğin, en radikal istemlerin takipçisi olmanın ölçütüdür sanılıyordu. Dikkat edin, aynı yolda yürüyüp de, çevrelerine durmadan kusur bulanlar, sağa sola çatanlar, başkalarını suçlarken dolaylı olarak kendilerinin o

kusurlardan hatta tümüyle yanılgı ve yanlışlardan temizlendiklerini sanıp büyüklenenler ve hele çevrelerine boyuna düşmanlığın ağusunu saçanlar, yüreklerinde -sıcağını geçtik- ılık bir sevginin tomurcuklanmasına bile izin vermeyenler, bunu zayıflık ve bağımlılık sayanlar, zor anlar geldiğinde ilk önce paniğe kapılanlar oluyorlar, ya da kadri bilinmemişliklerine inanarak bir kenara çekilenler bunlar oluyor. Buruk, küskün, yalnız kalıyorlar. Çünkü insanları yüceliklere büyük işlere yönelten sevgidir, sevgisiz özveri de olmaz.

Legalite uğruna mücadeleden daha önce de söz etmiştim. Legalite uğruna mücadele demokrasi mücadelesi demektir. Bizde demokrasi mücadelesi hep küçümsendiğinden olacak bugün hala hem de çok çetin bir demokrasi mücadelesi vermek zorunda bulunuyoruz. Demokrasi mücadelesi en ilk, en geniş anlamıyla kitlelere ulaşabilmek demek, işçi sınıfı ideolojisini seslendirenlerin yıllar boyu boğulan seslerini çalışan yığınlara duyurabilmek demek. Bu olanaktan yoksunluğun çalışmalardaki olumsuzluklarını çok iyi bilen bizlerin marksist düşüncenin legal olması anlamında legalite mücadelesine önem vermemizde anlaşılmayacak bir şey göremiyorum. Dili varıp da "eski komünistlere legalite sağlamak için mi mücedele ediyoruz" diyenler olduğunu da duymuşumdur. Bu kadar hödüklüğe ne denir bilmem? Bir komünist kendilerine siyasal eylem yasaklanan eski kuşakların, ve genellikle sosyalistlerin siyasi haklarına aldırışsız kalabilir mi? Böyle bir aldırışsızlığın tüm ezilenleri kapsayacak bir kader birliği ve dayanışma tavrına dönüşebileceği umulabilir mi?

Örgüt uğruna mücadele, proleter devrimci örgütün kitlelerle birlikte ve eylem içinde yaratılması ve Türkiye'nin tarihsel gelişmesine damgasını vurması mücadelesi de legalite uğruna mücadele değil de neydi?

Proleter Devrimci Kurultay, iki gün süren tartışmalar sonunda "Türkiye işçilerinin ve yoksul köylülerinin siyasi örgütünü yaratma" görevi ile karşı karşıya bulunulduğu saptamasından yola çıkarak, "saflarımızda teorik düzeyin yükseltilmesine; ilke birliğinin gerçekleştirilmesine; bu saflarda irtibatlı, disiplinli çalışma ortamının yaratılmasının önemini vurgulayarak Proleter Devrimci hareketin siyasî platform tasarısının en kısa zamanda hazırlanarak, ilke birliğinin demokratik merkeziyetçilik ilkesine uygun olarak son şeklini alacak olan bu platform çerçevesinde gerçekleştirilmesine" karar verdi. Bu kararın yaşama geçirilmesi ile, tüm hazırlık çalışmalarının ve irtibat işlerinin yürütülmesi ile "Aydınlık" yazı kurulunu görevli kıldı.

Kurultay program taslağını M. Belli'nin kaleme alması yönünde istek belirtmişti. Taslak görece kısa bir zamanda hazırlandı. Aşağı yukarı ilerde kurulacak olan Emekçi Partisi programına yakın bir taslaktı. Ancak programın basılıp dağıtılması mali nedenlerle gecikiyordu. Ama asıl geciken partinin kurulması çalışmaları ve temaslardı. Yeni bir yaprak dökümü, atmosferdeki sonbaharla birlikte PDK dolayısıyla az çok değindiğimiz gibi saflarımızı sarsmaya başladı.

"THKP-C"

M. Çayan Kurultay'a katılmadı demiştim, görevli olduğu halde. Ama o sırada yakın ilişkiler içinde olduğu Aktolga ve Küpeli oradaydılar ve dinleyiciler kitlesini Kurultay girişiminin yanlışlığına inandırmak için ellerinden geleni yaptılar. Bu arada bazı kişiler de eleştiri ve özellikle de suçlamalardan paylarını fazlasıyla aldılar. Olabilir. İnsan hazırlayıcıların görüşlerine katılmayabilir. Oysa bunlar, özellikle Mahir, daha önceki gelişmelerin her aşamasında bulunmuştu. Ama Mahir tereddüt ediyordu. Uzun süre de tereddüt etti. Köprüleri atamıyordu, başka hazırlıklar içindeyken dost da kalamıyordu. Bu durumda bizlerle yüzyüze gelmek istemiyordu. Kurultay'da görünmemesi de ondandı. Bir de Kurultay sonuçlarını almadan ortaya çıkmak istemiyordu. Kurultay'da başarısızlığa uğramak riskini göze alamıyordu. Tavrının doğruluğundan emin değildi. Buna aldırmamazlık da edemiyordu, devrimci dürüstlükten ayrılmak istemiyordu vb. Birçok başkaları için fraksiyonlaşmak, geride biraktıklarına atıp tutmak, içini boşaltmak, ahbap çavuşluk ilişkilerini sürdürmek demekti. Onların bir şey yapacakları yoktu. Ama Mahir ciddi idi.

Mahir'in esas tereddüdü hangi konudaydı, bunu söylemek güç elbette şimdi. Belki de çevresindekilere tam güvenemiyordu. Kurultay'dan birkaç gün önce bir akşam Küpeli ile birlikte bize gelmişlerdi. Biz de çıkmak üzere olduğumuzdan kapıda karşılaşmıştık. Israrımıza karşın oturmadılar. Ertesi sabah Mihri ile Mahir, Kuğulu Parkta buluştular. Mahir elbette ki, ayrı bir örgütlenmeye gitmeyi bir süredir (hiç değilse yazdan beri) düşünüyordu. Bir açıklama yapmak zorundaydı bana kalırsa. M. Belli her zaman en radikal görüşlerin savunucusu olmuştur, her türlü görüşü dinleyip tartışmaya açık olmuştur, yeter ki zamana, zemine ve sosyalizmin bilimine uygun olsun ve de iyi niyetle gelinsin. O gün sadece "genel sorunlar" üzerinde ko-

nuştular. Ve, Mahir Çayan, Aclan Sayılgan ile görüştüğünü, kendisinden "eskiler" hakkında bilgi aldığını söyledi, Belli'ye. Bunu söylemeyebilirdi. Ama söylemiş olması bu işin, en hafif deyimiyle, tuhaflığını ortadan kaldırmaz. M. Belli, "peki neler öğrendin?" diye sormadı bile kendisine. Belki sorulsun istiyordu Mahir, anlatmak istiyordu. Ama M. Belli'de, haklı olarak, durumu çok yadırgamıştı. "Başka görüşecek adam bulamadın mı?" demekle yetinmişti. İşin duygusal yanı da var elbette. Kırılmıştır. M. Belli Mahir Çayan'a değer vermişti her zaman. Ama bu olay kötü bir puandır. Bir de şu var, M. Belli, Mahir'in çevresindekileri ciddiye almadığını her zaman belli etmiştir. Olabilir ki, bu da, Mahir için M. Belli'ye yüreğini açması konusunda cesaret kırıcı bir etken olmuştur. Ayrıca Mahir'in başka çevrelerle de teması vardı, sanıyorum. Bu arada onları da, neden açıklamadı, diye sorulabilir. Olasılıkla A. Sayılgan'ın bu görüşmeyi nasıl olsa açıklayacağını düşünüyordu. Nitekim de, öyle oldu. Sayılgan'ın sonraları yayınladığı "Deprem" adlı kitabında bu görüşmeden söz ediliyor. Bu görüşme belki de, daha büyük bir "vicdan azabına" yol açmıştı Mahir'de, kim bilir?

Proleter Devrimci Kurultay'ın ikinci günü akşamı Küpeli ve arkadaşları Vahap Erdoğdu'nun evine gittiler ve bir anlamda özür dilediler. Birlikte çalışmaya devam etmek istiyorlardı. Kurultaydaki prestij yoklaması ve gövde gösterisi niteliğindeki konuşmalar, doyurucu bir sonuç vermemişti. Ve hala, kesin ayrılma kararı verilememişti. Mahir kendisi bazı kişileri dışlamak istemiyordu, ama ötekiler dayatıyorlardı. Bin dereden su getiriyorlardı. Ve Mahir, sonu Kızıldere'ye varacak olan Ünye yolculuğuna çıktıklarında bile, tereddüdünü yenmiş değildi. İşin sarpa sardığını kavramıştı. Gencecik omuzlarına binen sorumluluk yükünü kavrayışlı biriyle paylaşamamış olmasına esef ediyordu belki. "Hatayı Mihri Belli'den ayrılmakta yaptık" diyecekti.

Evet, Devrimci Kurultay'dan yaklaşık bir ay kadar sonra, yeni bir partinin kuruluş çalışmaları yürütülürken, program taslağı bile hemen hemen tamamlanmış iken "Aydınlık" dergisine sundukları -sanıyorum dört imzalı- bir mektupla ya da memorandum ile yollarının ayrıldığını bildirdiler. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi böylece kurulmuş oluyordu.

Ayrılmak demek belli bir eleştiri, hatta suçlama getirmek demektir. Bu bakımdan üzücüydü. Ama özellikle ayrılış biçimleri ve seçtikleri zaman hatalıydı bence. Bu tavır elbette ki, çalışmaları yü-

rütülen devrimci bir proletarya partisinin yaratılması amacını hatta isteğini ve umudunu baltalayacaktı. Bunu bilmez değillerdi. Nitekim de, öyle oldu. Gerçi onlar da, o koşullarda bir proletarya partisinin kurulamayacağına inanıyorlardı. Haksız da değillerdi. Çok geç kalınmıştı. Ayrıca zor günler yaşanıyordu. Boyuna darbe lafları dolaşıyordu ortalıkta. Benim kişisel kanıma göre bizimle paylaşmadıkları istihbaratları olmuştu. Dostça görüşüp tartışılabilir, alınacak önlemler birlikte kararlaştırılabilirdi. Doğru olan buydu. Bence gelmekte olan badireyi birlikte atlatmanın yollarını aramak, safları bölmemek daha doğru olurdu. O takdirde daha ciddi ve daha geniş tabanlı bir örgütlenmeye gidilebilirdi. Bir gençlik örgütünün yürütme kuruluyla işçi ve yoksul köylülerin devrimci siyasi orgütünü kurmaya kalkışmak gibi bir yanılgıya düşülmezdi.

İmdi, bir bütünden ayrılıyorsunuz. Taban olarak daha önce o eski arkadaşlarınızla birlikte etkilemeye çalıştığınız o aynı tabanı kendi tarafınıza çekmek istiyorsunuz. Buna zorunlusunuz. Örgüt olarak yaşayamazsınız yoksa...O zaman başlıyor karalama kampanyası. Yalan yanlış, teorik, pratik ve de en çok kişisel çamur atmalar. Genellikle dedikoduya pek meraklı bir milletiz galiba. Aa, şu şunu dedi, bu bunu yaptı, verimsiz tartışmalar günlerin ayların konusu olur. Bir cadı kazanıdır kaynar. 12 Mart'a yaklaşan günlerde Ankara'nın ve tabii İstanbul'un da havası böyleydi.

Ben, bu, çeşitten yayınları ve söylentileri yaşamımın hiçbir döneminde kendimin konu olduklarım da, dahil yakından izleyemedim. Ne vakit bulabildim ne de heves. "Aydınlık"a sunulan dört imzalı mektubu da ancak bir kez, orada geldiği gün okuyabildim. Sonradan ilgilenemedim. Olaylar hızla gelişiyordu. Şimdi bu satırları yazarken yeniden bir okuyabilseydim iyi olurdu diyorum. Ayrıntıları anımsamama yardım ederdi.

Şu da var ki, ben burada anılarımı kağıda geçiriyorum. Görüşlerimi ancak olaylar dolayışıyla açıklıyorum. O bakımdan Çayan'ın düşüncelerini, yazdıklarını gündeme almıyorum. Çünkü o dönemde bunlarla ilgili herhangi somut davranışta bulunduğumun anısı yok bende. Ancak şu kadarını söyleyebilirim: Sun'i denge teorisini alalım örneğin, acele işlenmiş derinleştirilememiş bir görüştür. Mahir'de Çin teorisyenlerinden ve Latin Amerika eylemcilerinden esinler vardır. Mahir'in Kim İl Sung'dan da etkilendiğini, bu konuda bazı yadırgadığım sonuçlara varan yazıları olduğunu da, biliyorum, arkadaşların dikkatini çektiğimi hatırlıyorum. Kapitalizmin ko-

kuşmuşluğu, çürümüşlüğü bir gerçek. Bunu görmek için ülkemizin haline bakmak yeter, hele bugün. Ülkemizde artık yönetemez hale geldiği de besbelli. Ama kapitalizm daha doğrusu dünya tekelci sermayesi tüm dünyanın akıl almaz sömürüsünden elde ettikleriyle beslediği her çeşitten muazzam araçları ağıyla hala ayakta durmayı beceriyor şimdilik. Yirmi yirmibeş yıl önce bu daha çok öyleydi. Mücadeleyi kolay göstermek ve küçümsemek mücadele verenlere yardımcı olacak bir tutum değildir. Yüreklendirmenin başka yolları vardır onları aramak gerekir. Bakın bu karşı gücü küçümseme militanı nerelere götürüyor: bir kere işçi sınıfının katılımının önemi kavranamıyor, kitlesel hareketin önemi kavranamıyor. Ve bunun sonunda "işçi sınıfının ideolojik öncülüğü" sorunu ortaya çıkıyor. Öncülük işçi sınıfının elinden alınınca işçi sınıfının aktif katılımını beklemeye gerek kalmıyor elbette. Ve o zaman kırlardan şehirleri kuşatabiliyorsun. Ben kırlardan yola çıkılmaz demiyorum. Mücadeleyi verecek sınıf ve sınıfların hazırlanışına bakar. Kırların ve genellikle ülkenin devrimci güçlerinin yeterli bir profesyoneller kadrosunu dağda kırda tutacak olanaklara sahip olmasına bağlıdır. Uzun soluklu bir mücadeleyi, dolayısıyla uzun erimli planları gerektirir. Oysa bu gençler "kır"ın ekonomik ve toplumsal yapısını, kırsal kesimindevrimci mücadle açısından koşullarını iyi bilmiyorlardı, sanıyorum. Bu konuda hala yeterli bilgi yoktur. THKP-C hareketinden üreyen bütün kolların daha çok gençlik hareketi olarak kalması ve en çok kent ve kasabaların aydın kesimlerini etkilemekle sınırlı kalması bence "işçi sınıfının ideolojik öncülüğü" ve "silahlı propaganda" görüşlerinden kaynaklanmaktadır.

Çin kaynaklı görüşler, Latin Amerikalı görüşler, Türkiye solundaki tüm genç militanları ve gençlik fraksiyonlarını az ya da çok derinden etkilemiştir. Şu da var ki, gençlerin bu etkilere alabildiğine açık oluşları yeterince ciddiye alınmamıştır. Yani uyanık davranılamamış, her konu enine boyuna, herkesin anlayabileceği kadar açık bir şekilde, Türkiye'nin somut koşulları ile kıyaslanarak tartışılamamıştır. O günlerdeki koşullarda gerçekten yapılabilir miydi bilmiyorum. Şöyle demek de, yanlış olmaz belki: "sol" belli bir dönemden sonra saldırılarla, cinayetlerle can savunmasına itilmiş ve en kısa yoldan bu çıkmazdan kurtulma telaşına düşmüştür. Bu durumda, bence, aceleci olmamak, kitlelere sığınmak, objektif olarak en devrimci olması gereken sınıflara bel bağlamak, daha doğru olurdu. Tersine, küçük burjuvazinin radikal unsurlarına oynayabileceklerinden

daha önemli roller atfedilmiştir. Seçilen eylemler de, kimi zaman, daha önce açıklanan stratejik görüşlere uygun olmamıştır. Kimi zaman raslantılar belirleyici rol oynamıştır.

THKO

Deniz Gezmiş'i daha yakından, daha uzun süre tanımışımdır. O sıra ilk okul 3'de okuyan Emre (Belli) nin, oyuncak tabancası ile Deniz'le hızlı silah çekme yarışması yapmak için can attığını, kulağa fısıldamalarla meclise sokuluşunu anımsarım. Deniz silah taşımıyordu o sıralar.

Anımsadığım başka bir şey daha var. Unutmadım bir türlü. Belki de enine boyuna tartışmasını yapmaya fırsat bulamamış olmamızdan. Deniz, artık gizlenmek zorunda kaldığı dönemde bir gün "ohoo işçi sınıfını mı bekleyeceğiz ?" demişti bir vesileyle. Yani "biz devrimimizi yapar yürürüz" demeye getiriyordu. "Biz" kim? Kiminle yahut ne ile devrimini yapacaksın? Kimin için devrim? Sağlıklı olmayan, sıkıştıran dış koşulların zorladığı bir yönelimdi bu. Tehlikeli bir yönelim. Çünkü bir yandan karşı çıkacağın gücü küçümsemek de oluyordu. Öte yandan da temel gücün ve ittifakların önemini kavrayamamak. Üstelik asıl hedefi gözden kaçırmak. Deniz'in bunu ciddi söylediğine inanmıyorum. Ama içtenlikle böyle düşünenler vardı.

Bir bakıma Küba devrimi deneyi, Che Guevera'nın dünyayı saran coşkusu, dünyanın her yanında emperyalizme karşı güçlerin ilerlemeler, başarılar kaydetmesi devrimin kolay olduğu yanılgısına yol açıyordu belki. Oysa Che'nin Bolivya dağlarında pusuya düşürülüp öldürülmesi, devrimci süreçlerin her zaman aynı çizgi üzerinde başarıya yürüyemediklerini gösteriyordu.

60'lı yılların sonlarında Deniz'in de Mariguella'dan çok etkilendiğini duymuştum. Bu gibi ilgilerin arkasında bir ölçüde gençlerin can kaygısı ile hızla askerî biçimde örgütlenmeye zorlanmaları da yatıyordu elbette. Zaten kaçaklık koşulları altında yaşamak ve kitlesel eyleme çıkamamak Deniz'i, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan, Cihan Alptekin, Sinan Cemgil ve öteki arkadaşları ile birlikte daha kestirme çözümler, arayışına itti. Bu nedenle bir grup oluşturdular. Teorisyenleri, dendiğine göre, Hüseyin İnan'dı. Hüseyin'in, görüşlerini açıkladığı bir broşürü, Mamak Askeri Cezaevinde iken okumuştum, yani onlar artık asılmışlardı o zaman. Bu durumda duygusallıktan kurtulmak çok zor. Onun yaşında bir genç için çok iyi not alacak bir çalışmaydı elbette. Ama zaafları vardı. Çelişkiler konusu yanlıştı. Gö-

rüşler olgunlaştırılmamıştı. Ve yanlış hatırlamıyorsam eğer, işçi sınıfı söylemi içinde köylülük öngörülmüştü.

Askeri örgütlenme kısa zamanda önemli paralar bulmayı gerektiriyordu anlaşılacağı gibi. Ve 1971 ocağının sanıyorum 6'sında Denizler ilk banka soygununa giriştiler. Gençlerin böyle bir şeyi başarabilmiş olmaları, örneğin benim gibi, bu eylemleri hiç onaylamayanlarda bile iyilikçi (hayırhah) bir gülümsemeyle karşılandı. O zamanın havası buna itiyordu insanı. Özellikle gençlikten ve özellikle de, bu gibi heyecanlardan tatmin bulanlardan alkış aldı bu eylem. Burjuvaziye "darbe indirmek"(?) gibi geldi onlara bu. Hiç değilse polise bir oyun oynamak. Ayrıca Deniz'in o zamana kadar kitlesel onay gören karizması her yaptığına bir sevimlilik katıyor gibi algılanıyordu.

Bu eylemin başarısı bir banka soygunları furyası başlattı 1971 başlarında, ve özellikle Ankara'da. Onlar yaptı, biz de yapalım havasına girildi.

Bu eylemler, elbette ki, yöntemler üzerine yeni tartışmaları gündeme getirdi. Bu gibi eylemleri onaylayanlarla onaylamayanlar arasında da yeni bir kutuplaşma kendini göstermeye başladı. Kuşkusuz her iki yönde de çeşitli kategorilerin varlığı söz konusuydu. Örneğin, yerine göre, en radikallerine kadar her çeşitten mücadeleye "evet" deyip de, kitlelerin katılmadığı ve desteklemediği bireysel çıkışlara karşı olanlar. Beri yanda militanca mücadeleyi reddetmek için bireysel "terörist" çıkış bahanesini kullananlar. vb. Yani siyasî-örgütsel; ekonomik-sendikal veya silahlı mücadeleye inanan kategoriler gibi yapay gruplaşmalarla, marksist bilimin "teori ve eylemin birliği" ilkesini de yalanlayan kutuplaşma keskinleşiyordu. Bir örgüt disiplini altında bilimsel bir biçimde tartışılabilecek bu konular, karşılıklı amansız ve anlamsız suçlamalarla yeni yanlış anlamalara ve yeni kopmalara zemin hazırlıyordu.

Beri yanda da baskılar, saldırılar, siyasi cinayetler, aşırı sağcı ve faşistlerin solcu gençlerin üzerine salınması ve bunun ısrarla aşırı uçların çatışması gibi gösterilmeye çalışılması ,o dönemin toplumsal-siyasal atmosferini yansıtmaya yeter sanırım.

71 yılı başında bir yandan banka soygunları sürerken, beri yandan da, türlü söylentiler dolanıyordu Ankara'da. Bunlardan en önemlisi ve birçok iyi niyetli kişinin bile aklını çelebilen söylenti, 9 martta "Sol" (!) bir askerî cuntanın yönetime el koyacağı Demirel hükümetini düşüreceği söylentisiydi. Bu "sol" cunta Amerikan emperyalizminin işbirlikçisi güçlere karşı olarak bu güçlerin iktidarını devirecekti!!!

Böylece millet bu sağcı, işbirlikçi, anti–demokratik iktidardan kurtulacak, bağımsızlık ve demokrasinin önü açılacak, bugünkü yaygın deyimiyle "faili meçhul" cinayetler duracaktı. Artık daha ne hikayeler...Bilmem kaçıncı tank taburu Ankara'ya doğru ilerliyormuş. Hava kuvvetleri bilmem ne yapıyormuş. Mamak'ta şu oluyormuş, bu oluyormuş.

Dedikodusu bu kadar ayyuka çıkan bir darbe, darbe olmazdı. Ama gene de, böyle bir olasılığa karşı saf saf bir takım hesaplar yapanlar olduğunu kesinlikle tahmin ediyorum. Solcu militan gruplardan bir kısmının da bu "hazırlanmakta(?)" olan cuntaya yakın olan kişilerle, hiç değilse dolaylı bir iletişimde bulunmuş olduklarını akla yakın buluyorum. Sol denen cuntanın temel sorunu, hiç kuşkusuz, MDD hareketini ve tabii Mihri Belli'yi etkisiz kılmak olacaktı. Herhalde bir süre sonra da tasfiye etmek.

4 Martta Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının 4 Amarikalıyı kaçırdıkları haberi Ankara'da hatta tüm Türkiye'de bomba gibi patladı.

Sonradan öğrendiğime göre Denizler başka bir eylem planlamışlardı. Bu eylemle Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun (THKO) kuruluşunu Türkiye kamuoyuna açıklayacaklardı. Bu eylemde kullanılmak üzere Amerikan askeri teçhizat deposundan silah ve cephane ikmaline(!) gittiklerinde Amerikalı görevlilerle karşı karşıya geldiler ve onları esir almak zorunda kaldılar. Böylece eylemlerini değiştirmeleri de zorunlu oluyordu. Amerikalıları rehin alınca rehinelerin salıverilmesi için fidye konusu da, gündeme geliyordu. Amerikalıları serbest bırakmak için 400 000 dolar para istiyorlardı. Dolar denmesinin nedeni herhalde paranın Amerikalı yetkililerden istenmesi olacak. Yoksa o zamanlar Türkiye'nin parası Türk lirasıydı henüz, geçerli olan yalnız oydu. Deniz'lerin öteki koşullarından biri de, THKO'nun kuruluş bildirgesinin radyo ve televizyondan (o zaman bir tek TRT kanalı vardı) haber bültenlerinde üç kez arka arkaya okunması idi. Bir de, o günlerde tutuklanmış olan arkadaşları Mete Ertekin'in serbest bırakılmasını istiyorlardı. Sonradan öğrendiğime göre Amerikan yetkilileri 400 bin doları ödemeyi kabul etmişlerdi. Mete Ertekin'in serbest bırakılması da kabul ediliyordu. Ancak THKO bildirgesinin kamuoyuna duyurulması kabul edilmedi. Kabul edilmeyince de kamuoyu bunu hiç öğrenemedi tabii. Ve Denizlerin eylemi sadece fidye elde etmek için adam kaçırmak gibi bir havaya büründürüldü kasıtlı olarak. Oysa esas amaçları THKO'nun kurulmuş olduğunu ve ne için kurulduğunu Türkiye halkına duyurmaktı. Ben ço-

cukların harcamasından çok korkuyordum. Herkes endişeli bir bekleyiş içindeydi. 2-3 gün sonra Denizlerin Amerikalıları serbest bırakıp kaçtıkları resmen açıklandı. Ele geçmemişlerdi. Teslim olmamışlardı. Ama ne olduğu anlaşılamadı. Bu kadar ciddi bir konuda bir şey de elde edemeden oyun oynadılar gibi bir izlenim yaratıldı. Tuhaftı. Hiç değilse ben öyle duyarladım. Ama kimsenin öldürülmemiş olması ülkede gözle görülür bir rahatlamaya neden olmuştu. Sıradan vatandaş bunu Deniz'in insanlığına verdi gene. Ve Deniz gene puan topladı. Benim sonradan öğrendiğime göre ise, Denizlerin Amerikalıları rehin tuttukları ve tabii kendileri de başlarında bekledikleri dairenin bulunduğu apartmanda başka bir dairede o gün Denizlerle hiç ilgisi olmayan bir nedenle başka bir baskın olayı gerçekleştirilmiş. Denizler bu operasyonun kendilerine yönelik olduğunu sanmışlar ve Amerikalıları bırakarak kaçmak zorunda kalmışlar.

Çok yoğun ve heyecanlı yaşanan günlerdi. 12, 13 ya da 14 Mart olabilir, akşam hava kararıktan sonra, daha önceden de şahsen tanıdığım gencecik, sağlıklı görünüşlü sade bir genç kız kapımızı çaldı. Bir mesaj getiriyordu. THKO'nun 12 Mart olayını yorumlayan bildirisiydi bu. Örgütün ikinci bildirisiydi. Birincisi 4 Mart 1971 tarihli, THKO'nun kuruluş bildirgesiydi. Bu ikinci bildiriden Ankara'dan ayrıldıkları, eylemi Anadolu'da sürdürmeye karar verdikleri anlaşılıyordu. Yemek masasının yanında ışığın altında bildiriyi okuyan MBelli'nin çok ciddi ifadesini, genç kızın mat, duru teni altında renk vermeyen gergin heyecanını unutmamışıdır. Gülay Özdeş-Ünüvar idi bu genç kız.

Neler konuşulduğunu anımsamıyorum. Çok aklıbaşında bir bildiriydi ve 12 Mart'ı doğru değerlendiriyordu. Cuntanın iktidara el koyuş bildirisindeki ifade, birçok başkaları gibi onları yanıltmamıştı. "Faşizmin ayak seslerini" teşhis etmek için, o zaman dendiği gibi "Balyoz Harekatını" beklemeleri gerekmedi. Mihri çok duygulanmıştı. Aynı zamanda, çok da, üzgündü. Bir gerilla savaşı başlatmanın koşulları olmadığı görüşündeydi. Ayrıca bu gençlerin, bu iş için, her bakımdan yeteri hazırlığı yapmış olduklarını da, sanmıyordu. Ama ok yaydan fırlamıştı artık. "Bırakın bizi biz kendi bildiğimiz, kendi inandığımız gibi yapalım." diyorlardı adeta.

THKO kurucuları, Denizler hiçbir zaman bize karşı tavır almadılar. Kendilerini bizim de içinde bulunduğumuz bir devrimci hareketin, deyim doğru ise kendi konumlarına uygun geldiğini düşündükleri bir yöntemi seçen kolu saydılar. "Hareketimizi kalem

efendiliğinden kurtardılar" diyordu Şevki Akşit onlar için.

Sonrası bilindiği gibi o herkesin tanıdığı Deniz motosikletle ve her zamanki kılık kıyafeti ile yola çıktı Ankara'dan. Yusuf Aslan'la birlikteydiler. Ve 16 Mart'da Gemerek'de yakalandılar. Şimdi ayrıntılarını anımsamıyorum ama o zaman yakalanmalarına çok kızmıştım, safça yanlışlar yaptılar. Yer altında yaşamaya alışmamışlardı henüz. Hüseyin İnan'ı da polisin vaadlerine kanan dayısı kendisi ele verdi. Uykuda bastırdılar.

Denizlerin idam edilmeleri bir rezalettir ve bir cinayettir. Türk adliyesi için de, politikacıları için de ve Türk halkı için de bir yüz karasıdır. Kaçışı sırasında ve Gemerek'de bile kendi hayatını tehlikeye atmak bahasına da olsa adam öldürmedi diye Deniz'lere alkış tutanlar idamlarına karşı çıkma enerji ve cesaretini gösteremediler. Ve TC tarihinde soldan Türk yurtseverlerinin de idama gönderilmesi geleneği bu gencecik üç delikanlının katledilmeleri ile hem de nasıl alelacele, normal prosedürü bile zorlayarak, yangından mal kaçırır gibi gerçekleştirilen asılma olayı ile başlatıldı.

Denizlerin hemen yokedilmesi kamuoyundan gördükleri destek dolayısıyla kaçırılmaları korkusundan ve içeride durdukları sürece bir çıban başı yaratacakları endişesinden olabilir. Bir de, kin ve intikam. Burjuvazinin yirmisinde delikanlıların bile egemenliğine dil uzatmasına tahammülü yok. Hemen yok ediyor. Ama bu olay, ki bu da 12 Mart'ın bir parçasıdır, devrimin zorunlu olarak nasıl olacağı sorununa da yanıt getirmiştir bir bakıma, duymayan kulaklar için. Burjuvazi iktidarını kolay kolay teslim etmiyor. Kavgayı, silahlı ayaklanmayı isteyen işçi sınıfı devrimcileri değildir. Onları buna zorlayan kapitalizmin sömürüsünün aracı olan iktidarların bu sömürüyü en ufak bir şekilde tehlikeye atabilecek her şeyi yok etmek üzere sistemleşmiş olmalarıdır. Burjuvazi bu konuda çok uyanık ve acımasızdır. Burjuva düzeninin baskıcı yönetim sisteminin işlevi bu egemenliğe hiçbir sınır koydurtmamaktır. Bu uğurda her şey, akla gelebilecek ya da gelemeyecek her şey yapılır. İşçi sınıfının ülke ve giderek dünya nimetlerinden herkesin emeği ölçüsünde eşit pay alması istemine karşı çıkan onlardır. Döğüşmek zorunda bırakılan ise sömürülenlerdir. Her tarafta yığınlarla öldürülen onlardır.

Denizler bunu anlamışlardı. Yöntemlerini bu düşünceyle ve doğru yaptıklarına inanarak seçtiler. Ama hemen uygulamaya geçtiler. Üstelik bir takım acemilikler yaptılar. Ne yazık ki, hesapları yanlış çıktı. Kitleleri arkalarına almamışlardı. Koşulları, güçler dengesini çok

iyi değerlendirememişlerdi.

Deniz'i, Denizleri büyük yapan kitlesel eylemleriydi...Sonra yiğitlikleri ve özverileri ile büyüklüklerini sürdürdüler. Ancak ilk eylemlerindeki üstün başarıları, belki de, Türkiye'yi üniversitelerden ibaret gibi algılamaları yanılsamasına yol açmıştı. Ama bu onların daha sonraki çıkarsız büyük özverilerinin ve yiğitliklerinin değerini düşürmez. Onlar, Türkiye halkının kurtuluşu davasında doğru olduğuna inandıkları yolda göz kırpmadan yürüdüler. Devrimci onurlarına gölge düşürmediler. Ama yanlışlar da yaptıklarından küçük burjuva aceleciliğine kapıldıklarından hiç söz etmemek, sonraki kuşakları kandırmak olur bence. Aceleciliğin tersi, atalet, hantallık, rahat zamanlarda mangalda kül bırakmayıp da zor günler geldiğinde yan çizme, eylemsizlik, elbette ki savunulabilecek şeyler değil. Halkımızın bu yurtsever ve yiğit evlatlarını çekiştirdiğim izlenimi yaratmak beni derinden yaralar. Onlara biçilen kader beni çok, çok üzmüştür.

Her toplumsal kaynaşmada böyle çıkışlar olmuştur, olacaktır. Ancak güçlü bir örgüt disiplini halkın devrimci güçlerini sakınarak akıllı bir biçimde yönlendirebilir. Bir devrimci hareketin hiçbir malzemesini ve özellikle en değerlisi olan insan malzemesini savurganca kullanmaya gücü yetmez, buna hakkı da yoktur. Karşısındaki güçler - belli bir aşamaya kadar kuşkusuz- çok daha büyük olanaklara sahiptirler. Sorumlu ve ciddi bir parti örgütü için ufak bir hesapsızlık ve düşüncesizlik bile bağışlanmaz bir yanlış oluşturabilir. Ama devrimcilik sade malzeme, sade akıl ve disiplinli yönetim işi de değildir, duygu ve coşku işidir de. Halkın davasında o kadar büyük özveri, yiğitlik ve coşkuya aceleciliği bağışlamak gerekir belki. Yanlış olsa bile. Yeter ki provokasyon olmasın ve provokasyonlara yol açmasın.

Şu da var ki, mücadelenin ve savaşanların her zaman her eylemde "başarı" ölçütü ile değerlendirilmelerinden yana değilim. Tarihsel süreç içinde tek tek olayların, ya da epizodların diyelim, yazgısı her durumda mutlaka zafer değildir, bunu aramak, amaçlamak her ne kadar savsaklanamaz bir görev ise de. Olamaz bu, tarih böyle demiyor. Ancak, son zafer kazanıldıktan sonra, önce gelen yenilgiler de, tarihin yorumunda, mücaddele sürecinin bütünü içinde zafere dönüşür. Her yenilginin başarılı olan, kazanım olan, olumlu olan bir ya da birkaç yanı vardır. Nicel birikimleri oluşturur bunlar. Önemli olan devrimci mirasa armağan edilen, harekete onur verecek nitelikteki yiğit katkılardır. Halkın nihai zaferinin köşe taşlarıdır bunlar. Kamusal vicdanda yer edenler, her türlü çamur atmaya karşın parlaklığını yitirmez.

70 li yılların başlarında doğan kız ve erkek çocuklarda "Deniz" adının nasıl bir artış gösterdiğini bilir misiniz?... Keza "Sinan"ların, "Mahir"lerin ve ötekilerin. Kendi yaşamları ile ödedikleri şurada ya da buradaki ayak sürçmelerine karşın... Türkiye toplumunun kamusal bilinci - olumlu ve olumsuz her iki doğrultuda da - hiçbir zaman 1970-72 yıllarından, o alabildiğine yoğun yaşanan yıllardan önceki gibi olmayacaktır artık.

"Aydınlık" Yazı Kurulu

Ta en başından "Aydınlık" dergisinin yayınlanmasında somut, fiili katkım pek olmadı. Dergi Ankara'da hazırlanıp basıldığı halde. Çalışanı çoktu Aydınlığın. Benim katkıma pek de gereksinim yoktu. Ama bir izleyici olarak gelişmelerden haberdar olurdum her zaman. Konuların çoğu günlük görüşmelerimizde bizde tartışılırdı. Ve Vahap ile Doğu'yu da her gün görürdük. İzleyici olarak da azımsanmayacak bir katkım olduğuna inanıyordum. Yazıların yayınlanmasından sonra da olsa bazı başkalarının gözünden kaçan pürüzleri görebildiğim olmuştur.

Çeviri işlerini ara vermeden sürdürmeyi daha "kendi işim" gibi görmüşümdür hep. Doktorluk zaten her zaman kendi işimdi; öyleyken, hep üvey evlat muamelesi görüyordu ve pek de verimli olamıyordu.

Mahirlerin dergiden ayrılışından sonra Vahap birkaç kez beni çağırmıştı.

Sevim abla dergiye girecek yazılar üzerinde konuşmak üzere toplanıyoruz, gelmiyor musun? diyordu. Böylece sıraya bindi bizim Aydınlıkçılık.

Ayrıca daha bir heyecanlı yaşanır olmuştu, o günlerde. Mihri Belli tehditler alıyordu. Ben şahsen oldukça büyük bir tehlike atlatmıştım. Bu yüzden zemin katındaki evimizi değiştirip Bestekâr sokağına taşınmıştık bir süre önce. M.Belli'nin yanında bulunmaya gayret ediyordum netameli saatlerde. Ne "bady-guard" ama!...Yok canım, doktorum ya... görev duygusu işte!

Sonradan gözaltına alınıp Ankara Emniyetinin 5 1/2 uncu katına buyur edildiğimde zamanın Ümit Erdal adındaki ünlü sorgucusu(?) hücrede beni görmeye, herhalde yoklayıp tartmaya gelmişti de, laf olsun diye olacak, bizim takipçileri nasıl atlattığımızı (?) bana anlatmıştı. M.Belli evden çıkıp yola koyuluyormuş. Kendisini izlemekle görevli memurlar da, izledikleri adam yaya gidiyor diye yaya olarak

peşine düşüyorlarmış, ne yapsınlar! Sonra ben arkadan arabayla geliyormuşum. (Cezayir'deki arabamı Türkiye'ye getirmiştim.) Ve M. Belli'yi alıp pırrr! Zavallı takipçiler gerçekten yaya kalıyorlarmış. Onun için acemi gördüklerine ya da birine kızdı mı "Git ulan Mihri Belli'yi takip et de takip öğren!" diyormuş sorgucu bey. Ne aslı var ne astarı. Hepten uydurma. Senaryo yazıyor. Oysa biz ellilerin sonunda hapisten çıktıktan sonra hep açıkta, sahnede yaşar gibi yaşadık. Her zaman mikrofona yani ses alma cihazına konuşur gibi konuştuk. Biri boş bulunacak olsa kaş göz işaretiyle uyarır kendine gelmesini sağlardık. Yıllarca doyasıya kavga bile edemedim bu yüzden. Epey yardımları olmuştur bu konuda. Bununla birlikte "Aman ne yapayım duyarlarsa duysunlar!" diye parladığım zamanlar da olmamış değildir hani. Zor iştir her an uyanık olmak.

Evet, 12 Mart mahkemelerinde işte bu "Aydınlık" yazı kurulunun hesabı sorulacaktı, benden ve dava arkadaşlarımdan.

12 Mart

12 Mart 1971 bir cuma gününe rastlıyordu galiba. Biz evdeydik. "Aydınlık" dan telefon ettiler, radyomuzu açmamızı, onlara da dinletmemizi istiyorlardı. 12 Mart muhtırası denen metin okunuyordu radyoda. TC tarihinde yeni bir acılı ve kapkaranlık dönem başlıyordu.

Muhtıra metnini, üzerindeki tartışmaları, onu izleyen dönemi, Demirel'in herkesin dilindeki deyimiyle "şapkasını alıp gittiğini" Muhtıranın, baştan, nasıl tepkiler alacağının bilinememesi nedeniyle olacak, sakınımlı bir dil kullandığını, birinci paragrafı ile üçüncü paragrafının çeliştiklerini hep biliyoruzdur.

Demirel'i seçen ve ona güvenoyu veren Meclis korunuyordu. Bilindiği gibi, Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları "Meclis"i, partiler üstü bir anlayışla hareket ederek, anayasanın öngördüğü reformları gerçekleştirecek, "inkilap kanunlarını uyugulayacak" ve de "kuvvetli ve inandırıcı" olacak bir hükümeti teşvik etmekle görevlendiriyordu. Böylece genel seçimle görevlendirilmiş bir meclise - güya- el kaldırılmış olmuyordu. Aslında buna gerek de yoktu, çünkü komutanlar fiilen yönetime elkoymuş bulunuyorlardi. Muhtıranın dilindeki şaşırtmaca ve kandırmaca kamuoyuna mı yönelikti yoksa ordu içindeki değişik (bu arada radikal) eğilimleri, örneğin 9 Martta beklenen "Sol" cuntanın adamlarını ürkütmemek, hoş tutmak için miydi ? Her halde ikisi de. Buralardan bilebildiğim kadarıyla bu konuların tam bir analizi yapılmadı. Pek çok söylentilere neden olan Muhsin

Batur'un kendi kitabında da bir yanıt bulunamadı. Ama 12 mart'ın gelir gelmez ordu içindeki yurtsever, demokrat ve ilerici unsurları büyük bir tasfiyeye uğrattığı apaçık, bilinen bir şeydir. 9 Martçılık (biz akımı diyelim adına) vardıysa onu da toz-duman ettiler. Öyle ki, artık ordudan herhangi ilerici bir davranış falan beklenemez. Ordu bir kesimiyle, daha 27 Mayıs zamanında kemalist geleneğinin ileri yanını kaybetmiş bulunuyordu.

"Aydınlık" Sosyalist derginin 12 Mart muhtırası üzerine yazdıklarını fazla ihtiyatlı buluyorum şimdi. Gerçi "bütün milli ve devrimci sınıf ve zümrelerin örgütlü olarak katılacakları Devrimci Cephe Güçbirliği kurulmalıdır" deniyor; "emperyalizm, işbirlikçi sermaye ve feodal mütegallibenin üçlü ortaklığının teşkil ettiği karşı-devrim cephesinin tecrit edilmesi, etkisiz duruma getirilmesi" isteniyor. Ama cuntaya karşı dolaysız, doğrudan bir tavır alınmıyor. Zaman kazanma hesabı var. Akıl öğretme var. Olası olumsuz gelişmelere işaret ediliyor ki bu konudaki endişeler fazlasıyla gerçekleşmiştir kuşkusuz.

Ta o zamanlar, bir gün yaşanılan o olayları yazmayı deneyeceğim, aklımdan geçmiyordu. Onun için tepkileri, eğilimleri o gözle değerlendirip aklımda tutmaya çalışmadım. Ancak kendi duygularımı anımsıyorum, 12 Mart'ın bir felaket olacağı konusundaki, örneğin Mihri'ninkilerden daha kuvvetli olan sezgilerimi, anımsıyorum. "Eyvah yirmi yıl geri gideceğiz şimdi" diye yakınıp durduğumu biliyorum. Çoğu kişiler o günün acil sorunlarıyla ilgiliydiler. Ben ise, toplum olarak ülke olarak nerelere geleceğimizi hesaplıyordum. Belki de kendimi şahsen çok yakın büyük bir tehlike altında görmediğimden. Acilen kişisel önlem almak zorunda olmadığımdan.

12 Marttan sonra bir süre daha çalışmalarımızı sürdürdük. Proleter Devrimci Partinin program taslağı "Türkiye Solu" gazetesi ile birlikte ayrı bir broşür olarak yayınlandı. Bunun üzerine dergi sorumlusu olarak Mustafa Kıyıcı'ya karşı dava açıldı. Sıkıyönetim mahkemeleri artık MDD görüşünü yasalara aykırı görüyorlar, Anayasa Mahkemesinin, sivil mahkemelerin verdikleri beraat kararlarına itibar etmiyorlardı. Bugün yarın dergiler de kapatılacaktı. Yayını durdurduk.

Nisan sonunda ya da Mayıs başında Mihri ile Vahap geziye çıktılar. Ortalığı kolaçan edeceklerdi. Herhalde konaklaya konaklaya gideceklerdi. Ne yana gittiklerini bilmiyordum. Ben çocuklarla kalmak zorundaydım.

17 Mayıs günü her günki gibi bir gündü benim için. Öğleden sonra bir iki yıldır Anakara'da oturan küçük kızkardeşimle ko-

nuşuyordum telefonla. Telefonu daha iyi duyan kulağımla dinlediğim için kapının çalındığını duymamışım. Kardeşim söyledi "kapın çalınıyor galiba" diye. Karşılıklı iki daire arasındaki merdiven sahanlığı insanla dolmuş da bir kısmı da aşağı ve yukarı katlara götüren merdivenlere taşmıştı. Siviller, resmiler doluşmuş. O zamanlar, kendilerine takılan adla "frukolar" yani beyaz miğferli polisler bile, eksik değildi. Sivil giyimlilerden biri -kafilenin başıydı herhalde- kapıyı geç açtığıma çok bozulmuştu. Sanki yollarını gözlemem gerekiyordu!

Mihri Belli'yi arıyorlardı. Ben evde yalnızdım, Emre okuldaydı. Hayrettin İstanbulda'ydı. Mihri Belli yoktu, hem de iki haftadır Ankara'da değildi. Bir türlü tatmin olamadılar. Perdelerin arasına kadar aradılar da aradılar. Evimiz de küçük aksi gibi! Dön dolaş bitiyor. Haydi yeni baştan. Bir türlü eliboş dönmek istemiyorlar. Neredeyse "Beni götürün bari!" diyeceğim. Bir ara, çarşaf, örtü gibi büyük çamaşırları koyduğum bir sandığı açmamı istediler. Anahtarla açılıyordu ve kilitliydi. Çamaşırlar ağzına kadar düzgün bir şekilde istif edilmişti. Memurlardan biri kat kat çamaşırların arasını yoklamaya başladı. Baktım amirleri olan memur eğilmiş kulağına "Yahu ne yapıyorsun biz adam arıyoruz!" diye fısıldıyor. Öteki ne yaptığının farkında bile değil. Sadece göze girmeye çalışıyor. Güler misin ağlar mısın? Mihri Belli'nin balkondan atlayarak kaçtığını sanıyorlar. Üstelik de ben kaçırmış oluyorum! Oralardan kaçacak adamın kendi legal evinde ne işi var?

Aşağı kattaki kiracıyı da sorgulamışlar. "Balkondan aşağı adam atladı mı?" demişler. Zemin katın üstünde oturuyorduk. "Evi kuşatıp önlem alaydın da öyle kapıyı çalaydın, şimdi gelip beni sıkıştıracağına!" demiş aşağıdaki yaşlıca hanım. Bilmem artık. Sonra bana kendisi anlattı. Bu gibi durumlarda tehlike savuşturulduktan sonra herkes kahraman kesilir. 12 Marttan önceki dönemin havası unutulmamıştı henüz, bir de yaranma yarışı vardı, ne olur ne olmaz.

Evet, o gün 17 Mayıs 71, THKP-C (Çayanlar) İstanbul'da Efraim Elrom adındaki İsrail istihbaratının önemli bir adamını esir almışlardı. Sonradan Filistinlilerin Elrom'un seçilmesini çok isabetli bulduklarını duymuştum. Meşru ve kudretli devletimizin "kuvvetli ve inandırıcı" Nihat Erim hükümeti de anarşist eşkiya dediklerine (terörist lafı o kadar moda değildi o zamanlar) aynı yöntemlerle yanıt veriyordu. İstanbul ve Ankara'da solcu ve demokrat bilinen 40 kişiyi Elrom'a karşı rehine olarak topladılar. Bu listede M.Belli'de vardı. Bilmiyorum, memur beylerin eliboş döndükleri başka kapılar da oldu

mu? Bizim evcek görüştüğümüz dostlar çevresinden Halit Çelenk ve Muzaffer Erdost da toplananlar arasındaydılar. Böylece bizim gençliğimizde "Şalcı Nihat" diye ün yapmış olan ve daha o zamandan demokrasinin üzerine şöyle hafif tertip bir şal atılmasını öneren CHP'li Nihat Erim'in "Balyoz Harekatı" başladı. Demokrasinin üzerine atılacak şaldan, demokratların ve devrimcilerin kafasına indirilecek balyoza kadar gelmiştik!

O akşam üstü yani M.Belli'nin arandığı günün akşamı eş-dost toplandı bizde. Gece baskın yapılabileceğini düşünüyorduk. Dostlar arasından iki çocuk anası genç bir hanım benimle kalmayı önerdi. "Ola ki sol kulağınızın üstüne yatar da, kapıyı duymazsanız tatsızlık olur" deyince, kabul ettim. Salt dostluğundan yapıyordu bunu. O, tehlike savuşturulduktan sonraki kahramanlardan değildi. Anımsadıkça sıcak bir basıncın yüreğimden damarlarıma doğru aktığını duyumsarım. Götürülmek, Emreciği gece yarısı yalnız bırakmak da vardı. Ben genç arkadaşa güvenip bir güzel uyumuşum o gece. Gece yarısı "Sevim abla geldiler!" diye uyandırıldım. Gece soğuktu, uyandırılmak bir zor gelmişti ki "Amaaan" diye yakınmışım, "sırası mıydı?" gibisine. Sonradan epey alay etmişlerdi benimle.

Başka bir ekip bu kez. Gündüz listede eksik kalanları, bulunamayanları arıyordu anlaşılan. Sigara izmaritlerinden anlam çıkaracak kadar dedektifliğe vurdularsa da, "adam" yoktu işte. Ve bir daha da, o eve dönmeyecekti. Evden ayrıldığında da, biz evde yoktuk zaten. İki satırlık bir not bırakmıştı. "Yakında görüşürüz" diyordu. Pek yakında görüşemedik.

Evet, biz Emre ile yalnız kalmıştık Ankara'da. Hayrettin ilk okulu bitirmiş, o ders yılı başında İstanbul'da, Saint Joseph lisesinde yatılı okumaya başlamıştı. Hafta sonları anneme çıkıyordu. Çocuklar, Cezayir'den beri emek verdikleri, iyi kötü öğrendikleri fransızcayı unutmasınlar istemiştik. Iyi öğrenciydiler. Daha sonra da öğrenimle ilgili bir problemleri olmadı. Mihri'nin baltalamalarına karşın ikmale bile kalmadılar. M.Belli "sınıf birinciliği" istemiyordu. Sanki, böyle bir tehlike (?) varmış gibi. Konuyu yanlış yönden ortaya koyuyordu, çalışkanlığı reddeder gibi. Ben de, birinciliğe karşı idim. Ama bunu başka türlü dile getiriyordum. Amaç birincilik olmamalıydı. Yarışçılık, hafızlık ve de göze girme gayretleri kesinlikle yasaktı. Ancak her görev, en iyi biçimde yapılacaktı. Bilginin özü öğrenilecekti ve iyi öğrenilecekti, sınıf geçmek için öğrenilmeyecekti.

Ben kendim yabancı okula gitmeyi en sonunda reddetmiştim.

Gerçi o zamandan beri yabancı dil bilmenin önemini daha iyi kavramıştım ve o zamandan beri Türkiye'de köprülerin altından çok sular akmıştı. Özellikle, Eğitim Bakanlığının orta öğretim kurumları "Allaha emanet" bir durumdaydı. Gerek eğitim yönünden, gerekse politik etkiler ve özellikle de baskılar yönünden. Gene de, ilke olarak doğruydu. Özel okulda ayrıcalıklıların safına katılmak rahatsızlık veriyordu. Yaşamımda bilerek, düşünerek galiba iki ilkemi bozmuşumdur. Biri bu. Öteki de yurt dışına çıkmak, daha doğru deyişle mülteci olmak. Birincisine pişman olmadım. Hatta o zaman bu konudaki etkenlerin hepsini hesaplayamadığımız halde yerinde bir karar vermişiz. Zaten Hayrettin okula giriş imtihanında 1. hazırlık sınıfını da atlayınca artık fazla tereddüde yer kalmadı, iş kolaylaştı. Böylece bizim için mali yönden bu ağır yüke katlanmaktan başka çare kalmadı.

70-71 ders yılında Emre ilkokul 4. sınıfta okuyordu. Başlangıçta öğretmeni kendisini o kadar beğeniyor ve seviyordu ki o kadar olur. Emre'yi bana överken yüzü aydınlanıyordu. Vaktaki 12 Mart geldi, bilinen olaylar yaşandı, Denizler yakalandı, mahkemeye verildiler vb. bir AP senatörünün eşi olan bu öğretmen hanım on yaşlarındaki bu çocukların körpe ve kötülükten uzak kulaklarına "bu çocukları değil onların elebaşlarını asmalı" diyerek kendi politik kinini boşaltıyordu. Bu küçücük beyinlerden hınç alıyordu. Emre epey acı çekti bu yüzden. "Bir gün okula giderken güneş de, doğuyordu" gibi adlar koyduğu mutlu resimler boyayan Emre'nin şimdi ayaklarının geri geri gittiğini görüyordum.

Bir gün Emre ile evde başbaşa dertleşiyor, muhabbet ediyorduk,

- Peki siz de niye herkesin kötü dediği şeyi tutuyorsunuz?

demez mi bana? İçimden bir "eyvaaah!" sesinin yükseldiğini neredeyse kulaklarımla duydum.

- Kim o herkes? Onlar bizi zorla susturdukları için yalnız onların sesi çıkıyor. Yoksa çoğunlukta olan biziz. Çoğunluğun özlemlerini kapsayan bizim sesimizdir vb. vb.

Üzüntü çocuğu "Yoksa haksız mıyız?" endişesine itiyor. O kadar çığırtkanlık yapıyorlar öyle gürültü koparıyorlar ki. Tüm araçlarıyla. Bu kadar haksızlığı anlaması kolay değil. Üstelik birey olarak da pek haksızlığa uğramamış. Oysa aynı Emre'nin çok daha küçük yaşta bir film sahnesine gösterdiği tepkiyi hep sevgi ile anımsamışımdır. "Maria ve Maria" adıyla gösterime giren Meksika devrimi zamanında yaşanmış olaylara iki sahne oyuncusu hanımın penceresinden bakan

galiba Fransız-Amerikan ortak yapımı bir film seyretmiştik, çocuklarla. Hoş bir komediydi. Aslında Brigitte Bardot ile Jean Mauraux'nun fizik yeteneklerini ve sanat becerilerini yarıştırıyordu film. Ama filmin bir sahnesinde Meksika devrimcilerinin, başkaldıran köylülerin beyaz giysileri içinde, sombrero denen geniş kenarlı şapkalarıyla filmin geniş planında ak karıncalar gibi dağlardan aşağı aktıklarını görüyordunuz. Emre yanımda oturuyordu. Beni dürterek, heyecanla,

- Bunlar bizimkiler di mi?

demesine, ana olup da sevinmez misiniz? Çocuklar enternasyonalisttir. Ve haklıdan ve de ezilenlerden yanadır. Yeter ki kafaları karıştırılmasın. Sonra, tabii, sınıf ideolojisi, kişisel çıkarlar adamı hizaya getirir. Benim subay olmak isteyen ilkokul arkadaşım çok erken yaştan hizaya getirilmiş olanlardandı kuşkusuz.

Emre'yi politik tavrımız konusunda bu sorulara yönelten babası için duyduğu korku ve endişe idi kuşkusuz. Çok acı çekti çocuk. Daha sonra bir gün sormuştu:

- Babam yakalanırsa n'olur?

Öğretmenin dileği gerçekleşir mi, diye merak ediyor.

- Niye yakalanacak ki?

- Ama yakalanırsa?

Ah, muhakeme edilir, bir iki yıl hapis yatar çıkar! Yatmadığı değil ki!

- Beeşş yıl verirler mi?

Öyle bir "beş yıl" ki bu, Emre'nin dilinde bir ömre bedel. Hiç sopa yememiş, ama, sayı saymasını biliyor Emre. Yüz sopa ceza buyuranlar gibi değil. Bizim yasa yapıcılarımız ve de yargıçlarımız sayı saymasını hiç öğrenemediler. Daha da beteri "Aferin!" diyeceklerine sopa salladılar. Emre'ye öyle bir "Yok canımmm!" diyorum ki biraz yatışıyor çocuk. Oysa yaşatmayacaklardı babasını ele geçirselerdi, "yargısız infaz"a giriyordu onun durumu o zaman.

O yıl bütün yaz boyunca aklı başında, politik hıncını Emre'den çıkarmayacak bir ögretmen araştırdık. Öğretmen tanıdıklara danıştık. Fazla olanaklarımız da yok. Sonunda şansımız yardımcı oldu.

Emre ilk okulu bitirdiğinde bu kez ülke sorunlarını gündeme getirmiyorum artık. Sütten ağzımız yandı bir kere. Orta dereceli okullarımızın çoğunda nasıl faşist ve ihbarcı bir terbiye verildiği dillere destan.

Adet olduğu üzere hem Galatasaray lisesinin hem de Saint Joseph lisesinin sınavına giriyor Emre. Galatasaray daha ucuz - ve de kendi okulumuz(?) olduğundan orada okusun istiyorum. Aklımca Hayrettin'i de oraya geçireceğim. İkisini de birbirlerine emanet edeceğim. Ancak kayıt işlemlerinde problem çıkıyor. Babasının da onayı gerekiyormuş. Sanıyorum okul masraflarını onun da üstlenmesi gerekiyor. Adresini soruyorlar.

- Babasının nerede olduğunu bilmiyoruz.

- Nasıl olur?

- Politik nedenlerle bir süredir eve gelmiyor.

- Kaçak mı yani?

- Evet.

Soğuk bir rüzgâr esiyor. Müdür yardımcısı soruyor, pek merak etmiş anlaşılan:

Yarın öbür gün yakalanırsa ne olacak?

- Ne bileyim, herhalde hapis yatar.

- Ne hapsi hanım efendi ne hapsi. İdam sehpaları kuruldu!

Başka bir gerekçe bulmağa çalışıyor Müdür yardımcısı;

Yakalanırsa Millî Eğitim Bakanlığı ile sorun çıkar, hesap sorarlar bizden. Bak sen!

- Ne hesabı soracak? Bu ülkenin çocuğu değil mi, bu çocuk, sınavı kazanmadı mı? Başka bir ölçüt mü var, bizim bilmediğimiz? Öyleyse bir yazılı belge verin bana okula alamayacağınızı bildiren.

Bakın bayan ben öyle bir şey demedim. Çocuk dışlanır, döverler, eziyet ederler, çocuğa yazık olur.

- Hiç belli olmaz, siz o yanını merak etmeyin.

O sırada öğretmene benzeyen biri geçiyor koridordan.

Bakın şu hoca sağcıdır. Onun gibi başkaları da var. Başka çocuklar biraz bilir iyi not alır, sizinki ağzıyla kuş tutsa kırık not verirler, geçirmezler, ezerler.

Ne güzel de, tarif ediyor okullarımızın durumunu. Ben demiyorum, o diyor. Ve bütün bunlar Emre'nin önünde konuşuluyor, idam sehpaları falan. Okul yöneticisi ve öğretmen bu adam. Ne güzel bir başlangıç!

Demek benim çocuğumu arkadaşları hırpalayacaklar, siz yönetim olarak buna engel olamayacasınız; hocaları haksızlık edecekler seyirci kalacaksınızve bütün bunları çok doğal bir durummuş gibi

bana anlatacaksınız, peki siz necisiniz burada? Size muhtaç değiliz. Gerekirse, ben kendim yetiştiririm. Hiç okula gitmese gene de, sizlerden daha iyi ve daha yararlı bir vatandaş olur! Böyle bir okulda okumak kimseye bir şey kazandırmaz. Varın hayrını görün!

Ara yerde bir şeyler söylemeğe çalışıyordu, ama dinlemedim bile. Yalnız gene de, içine biraz korku salmadan da edemedim. Eh, bizim canımız yok mu?

- Bizi o kadar da sahipsiz sanmayın!

Kapıyı vurup çıkıyoruz oradan. Türkiye'nin (bürokrasinin) Batı'ya açılan penceresi Galatasaray'ın yönetim görevlileri Emre'ciği okula almak istemiyor. "Babası yakalanırsa.... Sonra, Eğitim Bakanlığı ile sorun çıkar" mış. Nedenini anlayan beri gelsin. İşte okulların en iyisi bu. Daha eve varmadan Emre ve kendim adına kızgınlığım geçmiş bir kazadan kurtulmuş gibi rahatlamıştım. Neyse ki, Emre de, Saint Joseph'in sınavını, üstelik 1. hazırlığı okumamak için girdiği Fransızca sınavını kazanmıştı. Şansımız varmış. Ya maazallah Galatasaray'a yazılsalardı, ben tutuklandığımda, benim için büyük bir üzüntü olurdu bu. Bugün yarın bize de, sıra gelecekti elbet, bekliyordum.

Sonradan öğrendiğime göre görevlinin Emre için çizdiği karanlık gelecek gerçeklere tam uymuyordu. Yöneticinin Emre'nin öğrenciliği karşısında paniğe kapılması biraz da kendi korkaklığından ve pısırıklığındandı.

Mamak ziyareti

71 yazıydı, yani yukarıdaki okul olayından önce. Hayrettin de yaz tatili dolayısıyla Ankara'daydı. Bir pazar sabahı beklenmedik misafirlerin baskınına uğradık, gene. Bir albay, bir de, yarbay komutasında sivil ekip ve erler tabii. Evimiz arandı bu kez didik didik. Sivillerden kımızı yanaklı bir genç kitaplıktaki kitaplara bakıyor, bakıyor, hangi birini alacağını şaşırıyor. Ve

- Burayı gerillaya çevirmişsiniz!

diyor, aynen.

- O ne demek öyle?

Albay sivil memurun cehaletinden mahcup,

- Çok sol kitabınız var demek istiyor.

diye bir açıklama getiriyor özür diler gibi.

Bana baksana, diyorum memura, ben bu işe hayatımı koy-

muşum, bu yüzden hapis yatmışım benim evimde olmayacak da kimin evinde olacak "Sol" kitap?

Subayların benim gibi yaşlıbaşlı ve aklıbaşında görünen, üstelik de doktor olan, bir hanımın solculuğuyla ifrihar eder gibi, konuşmasını epeyce yadırgadıklarını farkediyorum.

Aramalar, zabıt işlemleri bittikten sonra "Hazırlanın!" emri de geliyor. Ben hazırım zaten çoktan. Ta ilk günlerden küçük bir çantayı zorunlu bir yolculuk için hazır bulunduruyorum. Ya çoçuklar ? Bir sırt çantasına biraz öteberi koyuyor, ellerine birkaç kuruş para vererek bir arkadaş evine uğrayıp Ankara'nın başka bir semtinde oturan halalarına gitmelerini, öğütlüyorum. Siviller ayrılıyor. Askerler subaylar silahlarla iki ciplik konvoyumuzla yola koyulurken, arkalarından bir an bakakaldığım iki küçük oğlancık her türlü insancıl duyguyu ezip geçen acımasız dünyamızda daha bir küçüçük ve savunmasız görünüyorlar bana... Bir kameraman olsaydım, bu gibi sahnelere alabildiğine derinlik ve etkinlik katabilirdim, belki, ne bileyim.Sözlerle böyle bir etkinliğe ulaşmak ne kadar zor.

Adil olmak gerekirse beni Sıkıyönetim Komutanlığına götüren eşhasın bana bir hayli saygılı davrandıklarını da, söylemeliyim. Komutanlığa vardığımızda çantamı gören bir yetkili

- Oo Sevim hanım eşyanızı da getirmişsiniz, biz sizi alakoymak niyetinde değiliz,

diyor. Allahallah! O halde? diye geçiriyorum aklımdan. Adlî Müşavir tarafından sorgulanıyorum. Harbiye'deki mahpusluk günlerimden beni tanıyor.

Mihri Belli'yi soruyorlar bana. Ama öyle bir soruyorlar ki, "nasıl olsa biliyorsundur, ama söylemezsin, ancak biz de söylemen için seni zorlamayacağız" tavrını seziyorsunuz.

- Bu iş böyle sürmez Sevim hanım diyor, Hakim General. Teslim olsun, hem kendisi hem de ülke için daha iyi olur.

Ve "Sayın Komutan"ın (Sıkıyönetim Komutanı Semih Sancar), ne kadar baba ve iyi niyetli bir adam olduğunu anlatıyor bana. Tartışmıyorum. Mesajı iletmem zaten mümkün değil.

Akşam üzeri, yaz günü hava daha kararmadan kapının önüne bırakıyorlar beni Mamak'ta. Oraları hiç bilmiyorum. Toplu taşımacılık bilincim çok yüksektir. Toplu araçlardan kolay kolay vazgeçemem. Ama ne araç var ne de gelen giden. Bir süre bekledikten sonra geçen bir taksiye binmek zorunda kalıyorum. İnanır mısınız ne görece ucuz

kurtulduğumu, ne gidip çocukları bulacağımı aklıma getiriyorum. Bir kızıyorum, bir kızıyorum ki. Kente nasıl gideceğimi bile söylemediler. Pazar günü evimizden alınıp alayişle, kortejimizle birlikte Komutanlıga götürülüyoruz. Ondan sonra kapı önüne bırakılıyoruz... Sanki atla deve imiş gibi taksi parası bile batıyor bana. Hiçbir şeyin hikmetinden sual olunmayan ülkemizde bu kadar uygarlık ve demokrasi duygusunu nereden ve nasıl içime sindirmişim bilmem. Hep şaşarım kendime. Devlet kurumlarının halkın hizmetinde olmadığını, tersine halkın devletin emri altında bulunduğunu bir türlü öğrenemedim!

Toparlanma çabaları

12 Mart uygulamaları ortalığı darmadağın etti. En son Mahirlerin ayrılması ile günlük temas halinde olduğumuz çok az insan kalmıştı çevremizde. Bunların birçoğu da 12 Mart yüzünden zorunlu olarak dağılmıştı. Bir yandan da yoğun bir eleştiri, hatta karalama kampanyası alabildiğine at koşturuyordu. Burjuvazi dört koldan saldırıyordu.

Ben bu dönemde politik tanışlarla ikili-üçlü temaslarımı sürdürdüm. Küçük bir çevre içinde de olsa örgütlenmeye talep vardı. Bir örgütlenmeye gitmeyi düşünüyorduk. Elbette ki o koşullarda olabileceği gibi bir örgütlenmeye. Ancak çalışma koşulları çok elverişsizdi. 12 Mart dönemi boyunca Ankara'da ve İstanbul'da iki araba ile ve sürekli olarak takip edildim. Kovalamaca başlar da bir arabayı atlatırsam, aniden köşe dönersem öteki izimi sürebilecekti. Rahat izlesinler diye dönüş işaretini çok önceden verirdim... Pirelendirmemek daha iyidir. Amaçları, temaslarımı kollamak, beni izleyerek Mihri'ye ulaşmaktı. Böyle bir tehlike yoktu benim için.

Bir ara ben de, gizlenmeye karar verdim. Emre'yi geçici olarak tanıdık bir aile yanına bıraktım. Birkaç gün için İstanbul'a gittiğimi söyledim. Bir deneme yapmak istiyordum. Ayrıntılara girmenin anlamı yok şimdi. Nasıl 1951 de Zeki Baştımar ile konuştuklarımı ,hepten kafamdan silmeyi başardı isem, bu dönemdekileri de, öylece unuttum. Ancak, üzerinde çok düşündüğüm için örneğin, bir gece evsahibi yokken girdiğim ve karanlıkta kendisini beklediğim bir evde evsahibinin beni görünce ne kadar ürktüğünü ve korktuğunu anımsıyorum. Oysa vaktinden değilse de, ziyaretimden haberliydi. Benim yaşımda ve durumumda herhangi bir yere sığınmak belli bir takım hazırlıkları gerektiriyordu. Özellikle de para gerektiriyordu. Oysa çeviri işleri de kitap satışları da durmuş benim gelirim endişe verici bir düzeye in-

mişti. Gerçi ben o dönemde herkesin uğradığı sorgular, işkence ve hapsetme gibi uygulamalardan sıyrılmak için gizlenmeyi hiçbir zaman aklıma getirmedim. Ancak rahat hareket edebilme olanakları yaratmak herkesin görevidir bir bakıma. Bununla birlikte benim durumumda elalemin başına bela olmanın şimdilik alemi yok, bunu yeni koşullar belirler diye düşündüm, o zaman. Denemeler de, fazlaca olumlu bir sonuç vermedi. Herkesin kendi derdi başından aşkındı. Kimse yeni belalar aramıyordu... Ve de herkesin kendi çevresindeki çember gittikce daralıyordu. Gizlenmenin riski büyütmek gibi, ters bir sonucu da olabilirdi.

Bu arada Şevki Ankara'ya beni görmeye gelmişti. Çevremdekilere artık bir örgüt düzeni verme, iş bölümü yapma konusundaki düşüncemi, kendisi ile tartıştım. "Bu adamlara Merkez Komitesi payesi mi vereceksin?" diye çıkıştı bana. Evet resmen çıkıştı. Ağabeyimizdi ne de olsa! Kızıyordu onlara. Belki bana da, bilmem. Son zamanlarda gösterilen eylemlere, özellikle yöntem biçimlerine karşı benim de, bazı eleştirilerim vardı. Şevki bu Merkez Komitesi sözünü öyle söylemişti ki TKP Merkez Komitesini düşündüğünü anlamıştım. Yok canım o kadar iddialı değildim. Yeniden TKP'yi kuruyor değildik. Şaşırmıştım. Böyle bir toparlanmayı TKP düşüncesine bağlamamıştım hiç. Şevki'nin uyarısı üzerine yeniden enine boyuna düşündüm. Güven sorunu çok önemliydi. Bu kötü koşullarda kimden ne beklenebileceği iyice tartılmalıydı.

Bu arada, çevremdekilerden ilk öneri Denizlerin eylem yöntemiyle dayanışma anlamında bir bildirinin hemen o günlerde, onlar idam beklerken kaleme alınmasıydı. İşler çatallaştı böylece. Ve yattı o iş.

Bence de, Türkiye'de o anda ve de üç beş kişi ile gerilla savaşı başlatmanın koşulları yoktu. Denizlerin yöntemlerinde benim de onaylamadığım şeyler vardı. Ama onlar bizimdiler ve şimdi esirdiler. Eleştirilecek zaman değildi. Çok acı çektim. Bu konuda aşırı duygusal olmaktan kendimi alakoyamadım. Denizlerin ifadeleri, mahkemeler, kararlar vb. ile ilgili bir raporu politikayla ilgisi olmayan bir arkadaşımla birlikte yabancı dile çevirdik. Rapor Amnesty International'e gönderildi. 6 Mayıs 1972'ye gelirken yaşadığım günler, sanıyorum yaşamımın en kötü günleriydi. Kabıma sığamıyor, idamları sineye çekemiyordum. TC tarihinde Türk yurtseveri ve solcusu olarak, bunlar gibi merasimle, mahkeme ve de Meclis kararlarıyla, açıkça, bir devlet cinayeti işlenerek öldürülen ilk insanlar, bu, üç genç olacaktı.

Bu çığır açılmamalıydı. Böyle bir gelenek yaratılmamalıydı. Tüm benliğim isyan ediyordu buna. Kimi elime geçirsem, kimi gözüme kestirsem

- Peki şimdi hiçbir şey yapamayacak mıyız? Bu cinayetleri sineye mi çekeceğiz? diyordum

- Ne yapabiliriz ki !

cevabını alınca da müthiş içerliyordum. Herkese kızıyordum. Herhalde en çok, kendi çaresizliğime kızıyordum.

Daha Deniz'lerin olayı sonuçlandırılmadan, Sinan Cemgil'lerin Nurhak dağlarında yokedilmelerini yaşamıştık. Denizler'in idamı yaklaşırken aynı duygu ve düşünceleri paylaşan Mahirlerin, Ünyedeki İngilizleri kaçırmaları olayı geldi. Ve, ardından Kızıldere katliamı. Yeni bir yenilgi ve Denizlerin acısının katmerlenmesi. Bilindiği gibi Mahir, Elrom olayından bir süre sonra Hüseyin Cevahir ile birlikte gizlenmekte oldukları İstanbul Bostancı'daki bir evde 12 Mart güçlerince kuşatıldılar. Cevahir ilk vurulan oldu ve öldü. Mahir ise yaralı olarak ele geçirildi. Daha sonra tutuklu bulunduğu MaltepeAskeri cezaevinden tünel kazmak suretiyle kaçan militanlar Mahir'in ve Deniz'in İstanbul grubundan militanlardı. Mahir de, içlerindeydi tabii. Denizlerin infazlarına görece yakın günlerdeydi. Kamuoyundan demokratik bir tepki gelmeyince, kitlesel bir eylem düzenlenemeyince bu gençler de arkadaşları Denizleri Ünye tesislerinde görevli üç Amerikalıyı rehin alarak ve onların başları üzerine pazarlığa girişerek kurtarmayı denediler. Bir intihar eylemiydi bu ve bunun böyle olduğunu kendileri de biliyorlardı. Bilinç, teorik eğitim ve pratik deney bakımından bir yerlere gelmiş, lider durumundaki kişilerin, bir süre tam siper yapıp durumu ve ne yapmaları gerektiğini derinlemesine gözden geçirmeleri yerinde olurdu elbette. İlke olarak harcanmamalıydılar. Bu gibi durumlarda bile kitlelere sığınmak, kitlelere inanmak ve kitleleri harekete geçirmenin yollarını aramak en iyi yol idi herhalde. Ama onlar, bir yerde bu yolu seçmeye zorunluydular, diyeceğim, olayları durdurmak ve gelişmelerin gidişini değiştirmek, onların elinde değildi artık. Denizlerin katledilmelerine seyirci kalmayı devrimci onurlarına yediremediler. Onları anlıyorum.

Basından o zaman izlenebildiği kadarıyla, Kızıldere'deki olayların gelişmesi gösterdi ki, infaz güçlerinin İngilizleri veya herhangi başka bir kimseyi kurtarmak gibi bir düşüncesi yoktu. Hepsini öldürdüler. Bir tek, Ertuğrul Kürkçü canlı olarak ele geçirildi.

İlhan Erdost

12 Mart dönemini anlatırken İlhan Erdost'tan söz etmeden geçemem. Muzaffer Erdost içerdeydi ve "Sol Yayınları" yayınlanamıyordu. Çeviriler durdu. Ne onlarda, ne bende, para vardı. O zor günlerde İlhan'ın yardıma ve hizmete hazır dostluğu büyük bir destekti benim için. Öyle pek sık karşılaşıyor değildik. Ama İlhan'ın var olduğunu bilmek, telefonla istediğim anda ona ulaşabilmek, bir avunç ve güvençti benim için. Çevirmenlik hakkı olarak bana verilmiş olan kitaplardan elimde kalanları, 12 Mart döneminde satarak bana üç beş kuruş da sağlamıştı İlhan. Tahliyelerden sonra bunu Muzaffer'e anlatırken bile ne kadar mutlandığına dikkat etmiştim. Victor Hugo'nun dile getirdiği duygu çok tanıdık bir duygudur bizim yaşamımızda:

"Ne kadar da mutsuzduk!... Ah ne güzel günlerdi!...."

İlhan'ı her zaman sevmiş, alçak gönüllü, güleç çalışkanlığını ve becerisini hep takdir etmişimdir. Lenin'in "Nisan Tezleri" kitabını İlhan'la birlikte çevirmiştik. Ben, bu şekilde çalışmaya alışık değilimdir. Kendim yazarım. Ama çeviriyi acele yetiştirmek gerekiyordu. Ben çevirerek okuyordum, o da tape ediyordu. Bekletiyorum diye, ne kadar telaşlanıyordum. Oysa, o, sabırlı, ne yorgunluk ne de bezginlik göstermeden ben söyledikçe yazıyordu. İlhan 12 Eylül döneminin ilk günlerinde (7 Kasım 1980) dayağın, soruşturma ve işkencesinin de değil, resmen meydan dayağının, gözdağı vermenin, insan onurunu, özgür düşünceyi simgeleyen bir kişiden öcalmanın kurbanı oldu. İlhan'ın öldürülmesinden sonra sık sık ön plana sıçrayan, sevilen bir anı olmuştur o birlikte çalıştığımız günler, benim için. İnanılacak gibi değil, ama yıllardır hemen hemen her maydanoz doğrayışımda İlhan'ı anımsarım. 12 Mart'tan sonra İstanbul'da bende yemek yediği bir gün ben acele elimde maydanoz doğrarken, Rana hanımın nasıl yaptığını anlatmıştı bana. "Rana Ablam" deyişindeki sevgi, saygı ve beceriye değer verme dikkatimi çekmişti; sevginin saptanması beni her zaman sevindirir, mutlu eder, unutmadım. Şu insan bilgisayarına sığan imgelerin haddi hesabı yok!

Mihri Belli'nin yurda dönüşü

71 sonbaharında M.Belli'nin Suriye'de Şam hapisanesinde olduğunu duydum. Elbette ki, Mihri'nin, Suriye halkını bırakalım, devletine karşı da, bir suç işlemiş olabileceği düşünülemezdi. Ama El-

Fetih ile Suriye hükümetinin ya da Baas partisinin arası açılınca, kabak bizimkilerin başında patlamış. Politika, hele Orta-Doğu'da devlet politikası berbat bir şey.

M.Belli, sonradan öğrendiğime göre, Filistin kamplarında bizimkilerle anlamlı bir hareket başlatmaktan umudu kesince, yurt içinde bir toparlanma sağlamak üzere dönmeye karar vermiş. İllegal yoldan Türkiye'ye dönmek üzereyken, Suriye makamlarınca yakalanmış. Yanında bulunan malzeme nedeniyle de, gözaltına alınmış. Bir yüz gün de Şam'ın Mezza denen askeri cezaevinde bir hayli kötü koşullar altında yatmış.

72 yılı başlarında da hapisten çıkıp yurda dönmüş. Bunu dönüşünden bir süre sonra Şevki'den öğrendim. Elbette ki çevre ilişkilerimiz başkalaştı patronun dönmesiyle. Örgütlenme çalışmalarının o yana kaydırılması gerekiyordu. Beri yandan M.Belli'nin dönüşü ile yakalanması korkusu gündeme giriyordu gene. Hem de, bu konuda gölge etmemekten başka bir çaba gösteremezken. Peki, Emre'ye ne diyecektik şimdi!!

M.Belli'nin güneyde, yurt dışındaki örgütlenme çabalarının çevresindekilerden pek de gönüllü bir destek görmemesi üzücüydü gerçekten. M.Belli o zaman 57 yaşındaydı, ötekiler ise yirmilerinde.

Daha önce de söylemiştim, o dönemde Ankara'da dost olmak durumunda olanların da katkısıyla, özellikle Mihri'yi hedef alan öyle bir cadı kazanı kaynatılmıştı ki, kimi insanlar neredeyse korkuyor ya da utanıyordu M.Belli'yi tutar görünmekten. Çamur atmak moda olmuştu. 12 Mart'ın baş sorumlusu, sanki oydu. Ne kadar suçlarsan kendini o kadar temize çıkarıyordun, hatta daha bir devrimci (!) görünüyordun, o zaman. Tam da "vur abalıya" gibi bir durum. CIA ajanı olma imalarından bile kurtulamadı. Böylesine düşmanca ve kendi açısından başarılı bir kampanyanın sadece politik görüş ayrılıklarından kaynaklandığına inanmak olanaksızdır. Ve safdillik olur. Türk solunun o yıllarda içine düşürüldüğü "gaflet ve delaletten" tam kurtulunamamıştır hala. Bizler, hatta çocuklarım bile, çeşitli yönlerden bunun acısını çektik. Eylem olanakları yaratma yönündenden de, çok baltalandık.

İstanbul'a göç

Çocuklar İstanbul'da okuyacaklarına göre Ankara'da oturmamın anlamı kalmadı benim için. Memleketim İstanbul'du, Ankara'ya hep geçici gözüyle bakmıştım. Anamın evi de İstanbul'daydı. Annemin evi

ile bizimkini birleştirecek birlikte oturacaktık... Kesene ve gönlüne ve de koşullara uygun ev bulmak ne zordur, bilinir. İstanbul'daki takip Ankara'dakinden de beterdi. Hiç nefes aldırmıyorlardı. Üniversite öğrencisi kılıklı genç adamlardı hep takipçilerim. Bir tanesi örneğin, daire gezmek üzere girmeye niyetlendiğim apartmana fırtına gibi dalıyor, ta en üst kata kadar tırmanıyordu. Oradan hangi katın kapısını çalacağımı gözlüyordu... Mihri Belli'ye ev tutacağımı ya da kapı kapı Mihri Belli'yi aradığımı mı sanıyorlardı kim bilir. Artık ne cambazlıklar. Onlar da senaryo yazıyorlardı belki... Bir keresinde bindiğim vapurda orta kat salonunda sıkıldım. Mevsim yaz. Yukarı çıkayım dedim. Bir de baktım bizim refakatçilerden biri de aşağı iniyor. Beni arıyor olacak. O da nesi? Adam gömleğini değiştirmiş. Bu kadar gayret ekstra bir çıkar olmadan olmaz. Hele bizde. Anlaşılan "parça başına" da ücret alıyorlardı.

Bilinen bir ilkedir, tek kişi de kalsan örgütlenmeye, çoğalmaya çalışacaksın. Bu bakımdan rahatsızdım. Ama gene de, her önüne gelenin ya da her önerinin üstüne atlamak olmuyordu. İlk iş, uygun kişilere varmak üzere istihbarat toplamaktı.

Ören ve Göksu'lar

O 72 yazına çok güzel, hem de uzunca bir deniz kıyısı tatilini de sığdırmak bizim için bir şanstı gerçekten. Mustafa Göksu, İleri Gençlerden Mihri'nin eski bir arkadaşı. Daha önce de adını anmıştım. Ama ben kendisini pek fazla tanımazdım. Mustafa aslen Edremit'lidir. Edremit'e komşu ilçe Burhaniye'de deniz kıyısında Öğretmenler mahallesi denilen aşağı Ören'de küçük bir yazlık evi var. O yaz bizi ısrarla Ören'e çağırdı Mustafa. Eski bir dostun ailesiyle dayanışmaydı bu. İyi ki gitmişiz. Çocuklar neredeyse mutlu oldular ve içinde bulunduğumuz koşulları biraz olsun unuttular. Benim için de gelecek mahrumiyet günlerine karşı biraz güneş ışığı depolama fırsatı doğdu. O acılı ve üzücü günlerde unutulmayacak bir ay geçirebileceğimi düşünemezdim doğrusu. Ama geçirdik. Herkesin gölgesinden korktuğu o günlerde büyük bir vefa ikramıydı bu bize. Daha önceki tatillere benzemiyordu, Ören tatili. Lüksten ve gösterişten uzak, iddiasız olanaklarımızı paylaşarak, aynı dili konuşarak, doğanın tadını çıkardık. Göksuların konukseverliğini özellikle, belirtmek isterim.

Mustafa Göksu, özellikle dilinde, çelebi bir adamdır. Mesleği felsefe hocalığıdır, ama hocalık yapamamıştır hapisten çıktıktan sonra. Türk dilini, Osmanlıcayı iyi bilir. İyi de kullanır. Amma ve lakin

kadın-erkek eşitliğini pek de, ciddiye alanlardan değildir. Daha doğrusu kadınları ciddiye almaz. Ya da, hatta, hor görür. Bir de tersliği tutarsa bağışlanmaz ölçüde haksızlık eder, çünkü, çifte ölçüt kullanır. Oysa ilerici ve bayağı zeki bir adamdır. Kadınlara karşı o kadar hoşgörüsüz oluşunu anlayışla karşılamak güç olsa da saygılı bir arkadaşlık kurmuşuzdur biz aramızda. Zaman zaman yazışırız da. Hem de arkadaşlığımız doğrudan doğruya Mihri Belli'den dolayı değildir, her ne kadar başlangıç vesilesi o olsa da. Beni şöyle bir kenara koymuş, kadın cinsine dahil etmemiştir anlaşılan, öğünmek gibi olmasın ama!!!

Tutuklanma

Kendi evimizi Ankara'dan annemlerinkini Çiftehavuzlar'dan Göztepe'ye taşıdım. Oğlanları okula yerleştirdim. Kışlık ihtiyaçlarını karşılamak üzere birlikte çarşıya çıktık, İstanbul'a indik yani. Bütün gün dolandık. Dönerciye bile girdik. Annemle gittiğimiz alış veriş günlerinin muhallebici ziyaretleri gibi. Ülke gerçeklerinden uzak, çocukların dünyasında mutlu(?) bir gün yaşadık.

Ertesi gün pazar değildi, ama tatildi, nedenini unuttum. Saat dokuz -dokuz buçuk sularında geldiler. Bu kadar sevimsiz bir davranış polisten bile görmemiştim daha önce. Züppe kılıklı biri kapıyı ve beni göğüsleyerek içeri daldı. Bilinen sahneler. Arama tarzından mektup, adres ya da silah aradıkları anlaşılıyordu. Kitaplara aldırdıkları yoktu. Bir ara biraz aklıbaşında görünene,

- Ne arıyorsun, mektup mu arıyorsun?

diye sordum. Olumlayan bir hareket yaptı.

Bir mektubun içindekileri aklımda tutamayıp mektubu saklayacak kadar aptal mı görünüyorum?

dedim. Etkili oldu. Benim derdim, biz nasıl olsa yolcuyuz, arkamızda yaşlı anamıza, nenemize fazla dağınıklık bırakmıyalım. Kim toplayacak! Bir de doğal olarak tepki duyuyor insan, sinirleniyor mahremiyetine girilmesine. Yoksa biz çoktaaan gizlisiz saklısız yaşamaya alışmışız.

Arama tutanağına hiç alışık olmadığım biçimde başlandı. "Falan gün falan saatte, falan falan tarafından kapı çalındı, içerden açıldı."

- O ne demek oluyor?

diye merak ettim. Anında Hayrettin yanıtladı:

- Mukavemet gösterilmedi demek!

Allahallah! Çocuklar da, böyle yetişiyordu artık. Ve biz eskiyorduk.

Evet, evden görülemeyecek şekilde parkedilmiş olan polis arabasına bindirilmek üzere yola koyulduk.

Merdivenden inerken arkamdan mahzun bakakalan anamı bir daha görebileceğimi hiç ummuyordum. Meğer bir kez daha zorunlu ayrılık varmış kaderimizde, hem de bu kez tekrar buluşamamacasına.

Ardında henüz acıya şerbetlenmemiş yürekleri sızlar bırakmak büsbütün başka. İki oğlancık üçüncü kattan sokağa bakan camın gerisinde, boyunları bükük kalakaldılar. Bunu algılıyordum hiç geri dönüp bakmamış da olsam. Ama bu sahneyi, onları sanki evin içinden, arkalarından görüyormuşum gibi ve onların gördükleri polis refakatindeki kendi imgemle birlikte gözümde canlandırmışımdır hep ve durmadan. Pencerenin aydınlığını gölgeleyen siluetleriyle. Bir filmin bitişi gibi, camın ardında donup kalan imgeleriyle. Dış dünyada ardımda kalan sahici yaşamın simgesi gibi.

İlk, görece mutlu birlikteliğimizin bitişiydi bu. Aslında özel durumumuz düşünülürse oldukça uzun sürmüş bir filmdi. Gene de, film bitmişti işte sonunda. Çok kötü koşullar altında yapılan bir-iki hapisane görüşmesini saymazsak uzunca bir süre sonra yeniden bir araya geldiğimizde aynı kişiler olmayacaktık artık. Özellikle onlar. Üçlü birlikteliğimiz içindeki dile getirilmeyen dayanışma ve de paylaşma olgusuna yeni öğeler, yeni ilgiler ve yeni yönelişler katılacaktı. Kısacası başkalaşma. Biraz da, yabancılaşma belki. Bir perde kapanıyordu ve ben bunu ta yüreğimin derininde duyumsuyordum.

Gayrettepe'deki, bu, Emniyet Müdürlüğüne daha önce hiç yolum düşmemişti. Üstümüz başımız arandı. Alıkonacak eşyamız, örneğin, kalemimiz kayda geçirildi. Hasılı bilinen merasim başladı. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığının hakkımdaki gözaltına alma emrini "tebelluğ" ettim. Bir ara yazılı emre gözüm ilişti.

- Bu emir on gün önce çıkmış şimdiye kadar neredesiniz?

dedim komisere. Kadının zoruna bakın. Niye emri geciktirdiniz diye hesap soruyor. Hayır her şeyi yerli yerine oturtmalıyım.

- Biz sizin nerede oturduğunuzu biliyor muyuz bakalım?

diye yanıtladı beni. Onunki de, bir başka akıl işte, doğrusunu söyledi. Boş bulundu. Elbette. Böyle bir soruya alışık değil. Demek ki ev taşımamız sırasında ben Ankara-İstanbul arasında koştururken izimi kaybetmişler. Takipçi memurun birkaç gün önce beni yeniden

ele geçirince nasıl ferahladığını ve ne kadar sevindiğini ta 100 metre öteden farketmiştim. Bana Mihri'den başka soracak bir şeyleri olamaz, bir şey tutturamazlar diye, düşünüyordum. Mihri'nin ele geçmeyişinin acısını benden çıkarmak isteyeceklerine pek ihtimal vermiyordum doğrusu. Ayrıca kendim orada burada "sürterken(?)" çocukları kimsenin başına bırakamazdım. Ama tutukluluk zorunlu bir durumdu.

Evet, gözlerim bağlı merdivenlerden indik. Kapısının üstü altı kesik, içinde bir tek tahta bir kerevet bulunan karanlık bir hücreye "alındım" Şiltesiz, örtüsüz yatakta epey üşüyeceğiz diye düşünüyordum...Bekleyiş çok da uzun sürmedi hemen o gün sorguya alındım. Küçükçe, bildik görünüşlü bir memur odasına götürüldüm. Evrak dolapları, masa, ilâve sandalyeler...İçerisi kalabalıkça. Sivil giysili.. polis görevlileri...Önce takip raporlarından işe başlıyorlar. Sorulardan, apartmanların üst katlarına tırmanan o gayretkeş memuru hemen tanıyorum.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığının göz altına alma emrinde gözüme ilişen bir iki isim, daha önce bir İsveç gazetesinde Mihri'nin yurt dışında bulunduğuna dair bir açıklama yayınlandığını duymuş olmam olayın doğrudan beni hedeflediğini gösteriyordu. Beni aldıklarına göre M.Belli'ye ulaşma umutları kalmamış, demekti. Bu bakımdan rahattım.

Az sonra gene sivil giyimli, kısa boylu, tıkmaz, öteki hazır bulunanlara göre yaşlıca, kır saçlı pek iz bırakacak bir özelliği olmayan bir görevli girdi içeriye. Ötekiler ayağa kalkıp yol verdiler kendisine. Geçip masa başına karşıma oturdu. Bu Ünlütürk mü acaba diye geçiyor aklımdan. Resimlerine dikkat etmemişim. İstanbul'un Türün'den sonra gelen polisle ilgili paşasıydı.

Soruları o soruyor. Bilinen konu. Mihri Belli'yi soruyorlar.

- Bilmiyorum, öğrenmeye de çalışmadım.

- Neden?

- Bilseydim şimdi böyle rahat olamazdım karşınızda.

Mihri Belli 5oo liralara para demiyormuş! (Bunu büyük bir hınçla söylüyor), (Üstelik kötü de bir belirti, bir konuşan, yahut konuşanlar var demek). Çoluk-çocuğunu hiç düşünmez mi bu adam.

Daha neler!.. Gerçekten çok ağırıma gidiyor. Kaçak bir adamdan yardım beklemek düşüncesi bile ters geliyor bana. Kendileri pek düşünürler de.

- Çoluk çocuğunun Mihri Belli'den gelecek paraya ihtiyacı yok.

Tam tersine ben üzülüyorum kendisine yardım edemiyoruz diye.

- Peki kendisini hiç görmediniz mi?

- Nasıl göreyim, peşime bir değil iki takip arabası koymuşsunuz.

Şaşırıyor biraz.

- Nerede?

- Ankara'da

- Peki burada da takip edildiniz mi?

İnsan hep ne olur ne olmaz çıkarım belki diye umar, bilirsiniz. Haklıdır da, çok kez burjuva yasalarına göre bile suçlu değildir. Evet, ters konuşup takibi sıkılaştırtmanın alemi yok.

Bilmem, İstanbul'da farketmedim. Ama ben ilke olarak takip ediliyorumdur, diye kabul ederim.

O hoşnut: Ankara'daki takibi farkediyorum, İstanbul'dakinden haberim yok! Ankara ile İstanbul arasında rekabet var. Kabak daha çok bizlerin başına patlar tabii.

Bana işkence yapmayı düşünmüyorlar. Zaten ben Ankara'nın malıyım. Üstelik de büyük kuş uçmuş artık. Yani Mihri Belli.

- Peki bu iş böyle ne kadar daha sürer sanıyorsunuz?

(Mihri'nin kaçaklığını kastediyor)

- Ortama bağlı!

(Bu lâfı o anda bulup çıkardığıma seviniyorum. Blöfü görmüş oluyorum. O da görüyor.)

- Peki bu ortamda?

diye böbürleniyor. Ortam bizim görmüyor musun demek istiyor. Ben "ortam bizim' diyecek durumda değilim ne yazık ki! Gerilemek de olmaz.

Yoksa yakalandı mı?

diyorum telaşla. Siviller yutmuyorlar, gülüyorlar.

- Sevim hanım eski numaralarınızı bırakmamışsınız.

Hakkımızda kişilik analizleri de var demek ki.. Yeniler de öğreniyorlar anlaşılan.

- Sizler genç adamlarsınız benim eskimi nerden bileceksiniz?

- Ama ben yaşlıyım

diye araya giriyor baş sorgucu Paşa.

- Ben polislere söyledim, siz herhalde askersiniz.

Kurumla yanıtlıyor beni:

- Evet, halen orduda görevli generalim. Peki, ama siz nereden anladınız benim asker olduğumu?

- Bilmem belki yanılmışımdır.

O askerim, generalim diyor, ben yanılmışımdır, diyorum. Aptalca. Ama "Üstünden akıyor" diyecek halim yok ya. O sırada birinin çağırması üzerine polis görevlileri dışarıya çıkıyorlar. Biz generalle başbaşa kalıyoruz. O gene "sırdaşça"

Sahi, siz asker olduğumu nereden anladınız, söyleyin de düzelteyim,

demez mi! Eh bu kadarı da fazla artık. Bu konuşma Sıkıyönetim altında, Birinci Şube sorgulamasında geçiyor. Az önce orduda görevli general olmasıyla böbürleniyordu. Niye gizleyecek ki, asker olduğunu. Bırak anlasın herkes. Saklamana yardım etmek benim işim değil.

- Beni buraya bunu açıklamam için getirtmediniz herhalde.

diyorum ama işler sarpa saracak diye endişe etmiyor da değilim. O sırada siviller içeri giriyor. Ankara yolculuğu hazırlıklarının tamamlandığı bilgisini almış olacaklar. Aslında beni sorgulamaya bile yetkileri olmasa gerekti. Ama bir kere ele geçirmişken bakalım bir şey çıkartabilir miyiz, diye düşündüler.

Evet, geri hücreye gönderildim. Tabii gene gözleri bağlı olarak vb. vb. Az sonra da yeniden yola çıktık.

Nereye götürüldüğümü bilmiyordum o zaman. Sormadım da. Tedirgin görünmek, istemiyordum. Değildim de. Bu gibi durumlarda Bahtiyar nenenin dediği gibi "ölü soğukluğu" gelir üstüme. Nereye götürürlerse götürsünler, ne fark eder ki! Bunu bilmek, ancak, tecridi kırmak, yani kontaklar kurmak ve dışarı haber göndermek bakımından önemlidir.

Yolda tanımadığım bir cezaevine uğradık. Belki de Davut Paşa'daki idi. Buradan bir kaç kişi daha katıldı kafileye. Halil Ergün, Mustafa Alabora ve daha başkaları. Halil Ergün'ü Siyasal Bilgiler fakültesindeki öğrenciliği zamanından bilirdim. Sahneye koydukları bir oyunu görmeye davet etmişti bizi, gitmiştik. Sonra Vasıf Öngören, Halil Ergün ve daha birkaç ilerici genç Ankara Birliği Sahnesi adını verdikleri bir tiyatro kurmuşlardı. İlk oyunları "Asiye nasıl kurtulur" Ankara'da bir olay olmuştu denilebilir, ününü herkes duymuştur sanıyorum. Zeliha Berksoy da ilk kez bu oyunda sahneye çıkmıştı. Ankara Birliği Sahnesi kurucuları, politik olarak bize çok yakındılar o zaman. Sonra herbiri ayrı havalardan çaldılar galiba. Bir gün benden

tiyatro çalışanları ile teorik konularda seminer çalışması yapmamı istediler. Aralarında belli bir teorik düzeyi aşmış olanlarla politikayla hiç ilgilenmemiş olanların bulunduğu çok karışık bir topluluğa herkesi doyuracak biçimde konuşmak hemen hemen olanaksızdı. İlk günler oldukça zorlanmış, lafa nereden girip nereden çıkacağımı bilememiştim. Ciddi hazırlık yapmaya da bir türlü vakit bulamıyordum. Beni davet edenler de neredeyse direktif bekler bir havadaydılar!!

Halil Ergün'ün bizi Ankara'ya götürecek olan arabaya adımını atıp, beni gördüğü zamanki, içten üzüntüsünü anımsıyorum. "Sizi de mi getirdiler?" diye fısıldamıştı. Evet, bana karşı da, Ankara Birliği Sahnesi ile, komünist amaçla, örgütleme çalışması yapmaktan dava açmışlardı. - Baki Tuğ adındaki savcımız tüm iddianamelerinde böyle türkçenin başını gözünü yarardı, şimdi Büyük Millet Meclisi'nde, hukuk komisyonlarında yasaların başını gözünü yarıyordur Ama ben, asıl, dosyasına "Vahap Erdoğdu ve arkadaşları" diye başlık atılan "Aydınlık Sosyalist Dergi" çevresi ile ilgili davanın sanığı olarak Ankara'ya götürülüyordum.Yolda, Halil, bir fırsatını bulup, Mustafa Alabora'yı kastederek yalan yanlış bir sürü şey uydurduğunu, herkese çamur attığını söylemişti, bir de küfür savurmuştu. Başından beri polis miymiş diye sormuştum. Bilmiyordu. Alabora yitti gitti sonra. Adını hiç duymadım bir daha. Kendisine kızmamıştım bile. Tuhaf! Zaten silik biraz da sinik bir tipti bence.

Ertesi sabah Ankara Em. Müdürlüğü siyasi şubesinin kalem odasında bekletilirken, aydınlık yüzlü genç bir hanımla yanyana oturtulduk. "Siz beni tanımazsınız" diyerek kendisini tanıttı bana Fatma Arda. Ve kendisini orada gördüğümü adlarını verdiği kişilere iletmemi istedi, benden. Benim hemen salınacağımı düşünüyordu nedense. İsteğini yerine getiremedim, o benden önce tahliye oldu.

Kapılar açık tutuluyor. Gelen geçen sizi şöyle bir gözden geçiriyor. Bir ara her şeyiyle ötekilerden ayrılan bir tip, iri yarı, dolgunca bir görevli durup bir güzel ölçüp biçti bizi. Ümit Erdal'ı tanıyıp tanımadığımı sordu Fatma Arda. O 12 Mart döneminde pek ünlüydü, baş sorgucuydu Ankara'da. Tanımamıştım. Fatma Arda sonradan, koğuşta anlatmıştı:

- Sevim abla siz görmediniz. Ümit Erdal size öyle bir bakış baktı ki gözlerinde avını eline geçirenin vahşi parıltıları vardı. Hakkınızda iyi şeyler düşünmüyordu. Sizin için çok endişe ettim.

O iyi şeylerden nasıl sıyrıldığımı bilmiyorum.

Anlatıldığına göre Ankara Emniyetinin altıncı yani siyasi şube

katı ile beşinci katı arasında beşbuçuğuncu denilen bir gizli kat vardı. Binanın nizamî normal merdivenlerinden varılmıyordu bu kata. Altıncı kattan arkadan küçük bir merdivenle iniliyordu oraya. Hücreler bu kattaydı. Sorgulamalar, işkenceler de, bu katta yapılıyordu. Az sonra ben de, bu arka merdivenlerden gizli yollardan 5 1/2. kata indirildim. Bir hücreye kapatıldım. Galiba bir koridora açılan dörder hüreden sekiz hücrelikti bulunduğum bölüm. İstanbul'dakiler gibi, karanlık değildi. Eski Sansaryan Han'ın hücrelerinden biraz daha geniştiler. Harbiye'nin kırk odalarındakiler gibi. Karşılaştırmadan, ölçüp biçmeden edemiyor insan, gördüğünüz gibi. Ancak hücre duvarları o kadar kalındı ki kale kulesi gibiydi adeta. Ve yekpare demir kapılar öyle yapılmıştı ki üstünüze kapandığı zaman "buradan ölüsü çıkar insanın" diye düşünmezlik edemiyordunuz. Açılıp kapanırkenki şangırtısı bile hesaplanmıştı, ürkütmek yıldırmak için yapılmıştı. Tabii kendini kapıp koyuverirsen, etkilenmeye açık olursan. Yatak falan yoktu. Sadece bir park sırası oturmak ve yatmak için.

Ee Sevim hanım çoluğu çocuğu unut artık. Onlar da Türkiye'deki pek çok akranlarının kaderini, gene de ayrıcallıklı olarak, paylaşacaklar. Buradan ya onurunla, şerefinle çıkacaksın ya da hiç çıkmayacaksın,

dedim kendi kendime. Bu kararın kesinse kendini aldatmıyorsan yolun yarısına geldin demektir.

Kendimi tarttığımda bu kararın çok ciddi olduğunu, kendime acımadığımı anlamıştım. Ama nasıl. Bilmiyorum. Çok güçlü bir duygu bu. Ancak bu ölümü göze alma kararımda zorlanmadığımı, kendi kendimle tartışmam gerekmediğini de söylemeliyim.

Bir süre sonra Ümit Erdal ziyaretime (?) geldi. Unutmuyorum, yılın en soğuk günleriydi ve onun üzerinde kısa kollu filizî bir gömlek vardı. Gömleği pırıl pırıldı. Bir tek kırışık bir tek toz zerresi bile göremezdiniz. Boyunbağı da öyle. Kılığında bu kadar abartılı bir biçimde titizlik, temizlik ve düzen meraklısı olanların vicdanlarında mutlaka bir pislik vardır. Öteden beri böyle düşünürüm. Ama bu kanım nereden gelir bilmiyorum.

Gelip bana "Hoş geldiniz" deyince sordum kendisine kim olduğunu ve benimle ne sıfatla konuştuğunu Kendisini tanıtmamıştı.

- Ben buranın sorumlu yöneticisiyim.

Gene böbürlenme.

Yani işkencecibaşı mısınız?

- Evet...Yasaya uymayanlara yasa uygulanmaz.

"Ooh canıma değsin" edasıyla söylüyor.

- Çok ilginç bir yasa ve devlet anlayışı! (aynen bugünki gibi!) Bütün bu gürültü patırtı o yukardakiler bu ülkeyi yönetsin diye mi?

Lafı ağzımdan kapıyor

Hiçbiri beş para etmez, koyun sürüsü, biliyorum. Bana kalsa hepsini ipe çekerim. (Al bakalım!)

- İşiniz hep asmak kesmek. Karışmasanız, engellemeseniz de bu millet kendi kendini yönetse olmaz mı?

Milletimiz o kadar olgun değilmiş daha. Bak sen.!

- Göz açtırmıyorsunuz ki olgun olup olmadığını göstersin.

Konuyu değiştirdi. İşte o zaman daha önce değindiğim takip hikayelerini anlattı bana, bizi nasıl izliyorlarmış.

12 Mart 'ın başlarında Ziraat Bankasının Küçük Esat şubesini soyanlar yakalanmış, soygun paraları ele geçirilmiş ve bankaya iade edilmişmiş. Bunun üzerine banka da üzerinde "Ziraat Baknası" yazılı reklam banklarndan birkaç tanesini Emniyete hediye etmişmiş. Yoksa hücrelerde oturacak yer de yokmuşmuş. Şükretmeliymişiz vb vb.

Park banklarını bilirsiniz. 15-20 cm genişliğinde iki-üç parça uzun tahtadan yapılmıştır oturma yerleri ve sırtlıkları. Yatarken kenarları batar. Ama zamanla alışıyorsunuz. Dışarıdaki dünyayı unuttuktan, kendinize de güvendikten sonra bir güzel uyku bile çekebiliyorsunuz. Bir on gün kadar tutuldum 1. Şubede. İşkence görmeyecektim de neden o kadar tutuldum bilmiyorum. Yahut nasıl bir değişiklik oldu, onu da, bilmiyorum. Oradan Sıkıyönetim savcısı Baki Tuğ'un "huzuruna" çıkarıldık. Baki Tuğ, Deniz'lerin idamını isteyen ve savunan savcıydı. Sonraları, yani, emekli olduktan sonra Adalet Partisine girdi. Günler gelip 1990 lara varıldığında da SHP ile koolisyon kurup "demokratikleşme" "şeffaflaştırma" iddiaları ile ortaya çıkan Demirel'in DYP'sinin en kodamanlarından biri ve hukuk uzmanı olacaktı. Evet, İstanbul'daki sorguyu kelimesi kelimesine aklımda tutarken Ankara'dakileri unutmuşum. Bilinenin, alışılmışın dışında bir şey yoktu anlaşılan. Orada artık sanık olarak sorgulanıyordum. Mihri Belli'yi arayıp soran yoktu pek. Kısa bir sorgulama sonunda, tutuklanarak Ankara Sıkıyönetim Komutanlığının Dışkapı'daki kadınlar hapisanesinin III Numaralı koğuşuna getirildim.

Kazıkiçi Bostanlarının haraları

Dediğim gibi, Ankara'nın en zorlu kışlarından biriydi. Sular donmuştu...Neresini anlatayım? Berbattı! Gülay Özdeş kendi yatağını bana verdi. Kendisi Nilgün Karagöz'le aynı yatağı paylaştılar. Yatağım kapısı olmayan kapıya yakındı, o da doğrudan hapisane bahçesinin ayazma açılan dış kapıya. Altımdaki şiltemsi nesne öyle yufkaydı ki, hiç soyunmadan yattığım halde, palto kumaşından etekliğime karşın aşağıdan gelen soğuk, donduruyordu beni. Hiç tanımadığım, yepyeni bir duyguydu bu yatağın içind,e aşağıdan üşümek.

Yirmi yıl sonra, 50 sine yaklaşmış çoluk çocuk sahibi bir kadın olarak hapisanecilik TKP zamanındakinden birçok bakımdan farklıydı. Hapisane hapisanedir, diyen olur mu bilmem. Hapisane rejimi çok önemli oluyor. 1950 lerde -belli genel kurallar çerçevesinde- burnumuzdan kıl aldırmazdık biz. Ve hiçbir zaman bize "suçlu" muamelesi edilmesine izin vermedik. Şimdi sabah akşam "yoklama" adı altında sıraya diziliyor, önce 1,2,3... sondur komutanım sayıyor, sonra da yeni baştan tek tek adlarımızı söylüyorduk. Ve "hazırol" durumunda "rahat" komutunu bekliyorduk, assubayımız başefendiden. Bana çok dokunuyordu bu, daha önce bu kadar aşağılatıcı bir durumla karşılaşmadığımı düşünüyordum... Birkaç gün söylendim, durdum nasıl kabul ettirilmiş bu diye. Koğuş arkadaşlarından daha önceki koğuş yaşamlarına değin dinlediklerim, bu duruma açıklama getiriyordu. Millet zaten işkenceden koğuşa öyle yorgun argın geliyor ve geldiği yerlerde gördüğü hakaretlerden insanlığına öylesine yabancılaşmış bulunuyordu ki, diyorum, daha fazlasını algılayacak hali kalmıyordu. Ve kendini dış algılar dünyasına kapatıyordu belki. Bu uygulama baştan bir üç beş kişiyle başlatılmış, sonra da adet olmuştu. Bütün sıkıyönetim hapisanelerinde uygulanıyordu. Şimdi kaldırılması için yürütülecek bir mücadeleyi kazanmak çok zordu. Göze alacaklar az olacaktı. Ve sanıyorum tutuklular daha da bölünecekti. Başarı şansı yoktu. Tek başıma karşı koymayı göze alamadım, hala canım sıkılır buna.

Bizim 3. Koğuş cezalılar koğuşu gibiydi. Daha önceki olaylardan sonra elebaşı durumunda görülenleri oraya getirmişlerdi. Aynı alan içinde eski hara binalarından bozma iki büyük koğuş vardı. Ben birkaç gün sonra bu koğuşlardan birine geçirildim. Bir süre sonra da III. koğuşta kalanları, bu aşağıdaki iki koğuşa paylaştırdılar. THKO'cular ile yeniden buluştuk.

Benim için bu hapisliğin en zor yanı kendimi katıksız sakınımsız

bir biçimde dostların, dava arkadaşlarının arasında hissedememekti. Acı veriyordu bu bana. Orada faşizmin kurbanları olan bizlerin birbirimize daha sıcak daha hesapsız duygularla bağlı olmamız gerekirdi. Harbiye'deki kadınlar koğuşunda da kişisel farklardan ve yakınlıklardan ileri gelen ahbap-çavuşluklar oluşurdu, pek açığa vurulmayan, tartışmaya getirilmeyen, sürtüşmelerin elektrik yükü zaman zaman havada asılı dururdu. İstanbul Yüksek Tahsil dernekçilerinin, kendilerini (sadece kendilerini) partinin doğru çizgisinin uyanık bekçileri saydıklarını zaman zaman açığa vurdukları olurdu. Gene de bütün bunlar bireysel ve geçici sorunlardı. Ve bizg hep birdik, aynı örgütün üyeleriydik ve birlik halindeydik. 72'de ise herkes başka bir hava çalıyordu. Örneğin THKO'cular bile üç kategori halinde değerlendirilebilirlerdi. Zaten bazıları sadece militanlara yataklık etmekten dolayı içerde idiler.

Bu, ikinci hapisliğim, kırgın ve hemen hemen içine kapanık bir hava içinde geçmiştir, diyebilirim. O, eskiden söylediğim yatılı okul dayanışması benzeri, sağlıklı ve candan duyguları özlemişimdir. Kurabildiğim bazı iyi ilişkiler bile, yalnızlığımı tam olarak gidererememiştir. Mesafeyi muhafaza etmek durumunda olmuşumdur hep. Ve bunun yaşla da, fazlaca bir ilgisi yoktu.

Baskıdan, hapiste olmaktan etkilenmediğimi söylemiştim. Eski hapislik yenisinin yanında çocuk oyuncağı gibi, kalıyordu. Bu sadece hapishane rejiminin son defa çok daha baskıcı olmasından, benim daha yaşlı olmamdan ya da sanıkların politik farklılıklarından değildi. Politik sorumluluklarımdan başka sorumluluklarım da vardı, bu kez, ev külfeti. Bekar olmakla ev sahibi olmak arasındaki farkı hapiste daha iyi anlıyorsunuz galiba. Dışarıda bıraktıklarınızın size muhtaç olmaları berbat bir şey.

Behice Boran-Hatko ile de gene yirmi yıl üzerine yeniden karşılaşıyorduk. Ama çok değişiklikler olmuştu aradan geçen yirmi yıl içinde. Behice hanım, kapıdan girince solda duvar dibindeki birinci ranzanın üst yatağında eyleşiyordu, diyelim deyim doğru olursa. Yaşamımız daha çok yatakların üzerinde geçerdi. Gerçi koğuşun orta yerinde kocaman iki masa ve yanlarında sıralar vardı, ama ta tavandan sarkan zayıf ışıkta aydınlık olmazdı koğuşun ortası. Alt ranzalar ise büsbütün karanlık. Haraya göre yapılmış demir parmaklıklı yüksek yarım pencereler üst ranzalar hizasındaydı. Alt yataklarda ayrıca başucu lambaları yakılırdı. Lambasız okumak olanağı yoktu. Bu lambaları içeri alabilmek için de belli bir mücadele vermek gerekmişti

tahmin edileceği gibi.

Benim üçüncü koğuşa getirildiğim duyulunca Behice hanım tedirginlik belirtileri göstermiş. Aynı koğuşa getirileceğimden kaygılanıyormuş. Nitekim de öyle oldu. Koğuşa geldiğimde -hiç değilse herkesin ortasında- bana "merhaba" dememek için orada burada oyalandı Behice hanım. Göz ucuyla izliyordum. O "hoşgeldin" demezse ben de "geçmiş olsun" demeyecektim. Sonra kapı yakınında bulunduğum bir sırada, kimseye çaktırmak istemezcesine kaçamak ve sinirli bir "hoş geldiniz" dedi bana.

Yıllarca kendi doğru bulduğu yolda yürümüş, Türkiye solu içinde belli bazı özlemlerin temsilcisi olmuş, yaşlı bir hanıma, özellikle de faşizmin zindanlarında dert ortağı olduğumuz bir sırada sorun çıkartacak değildim. Bir süre sonra ufaktan ufaktan sohbetlere bile başladık. Yaş ortalamasına göre ne de olsa aynı kuşaktandık ve eski hapisane arkadaşlığımız da vardı. Zeki kadındı, görgülü ve hoşsohbet kadındı Behice hanım. Ekollerimiz, yapılarımız apayrı olduğu halde anlaştığımız konular da vardı elbet. Türkiye halkının sömürüsüz mutlu geleceğine inanmak dışında. Örneğin türkü söylemek. Güzel türkü söylerdi Behice Boran. Özellikle, Ruhi Su'nun bir iki türküsüne sesi ve tarzı çok uyardı, sesi de hoştu. Gülmeyi eğlenmeyi de severdi. Oysa bir hayli dertliydi bu kez. Eşi felçli yatıyordu. Candan bir bakanı yoktu. Kendisinin de bir takım rahatsızlıkları vardı. Devamlı perhiz yapmak ve ilaç kullanmak durumundaydı. Ah o şaplı yemekler, özellikle de ıspanaklar, gençlerin bile midelerini yakıyordu. Yakınmazdı ama, oğlu Dursun'un ilgisizliğinden de acı çekiyordu, biliyorum. Bazan onun yanında kendimi çok şanslı ve dertsiz hissediyor utanıyordum. Hapishanede taşkınlıklara (göreli bir tanımlama elbet) karşıydı Behice hanım, ama bildiğim kadarıyla, süngüsünü de düşürmedi. Bu kez parti başkanıydı ve ona göre davranmak durumundaydı. Üstelik onurlu kadındı ve çalışkandı.

Kendisiyle hiç politik tartışmaya girmedim. Politik görüşlerimizin bağdaşmadığını ima eder davranışlarda da bulunmadım. Açıkça tartışmaya girmedikçe, dokundurma, taş atma, vb. en azından hafiflik olurdu. Benim tarzım değildir. O da böyle bir şey yapmadı... Aynı mekanı ve faşizme, sömürüye karşı aynı konumu paylaşmaktan doğan arkadaşlığımızı efendice sürdürdük. Gene de birbirimize misafirliğe gitmedik hiç. Yani ranza üstüne çıkıp oturmadık. Yalnız bir gün ben ayaküstü o da ranzasında olmak üzere birkaç cümle laflamıştık, çevredekiler de konuşmaya katılıyordu. "Gelsenize" diye yu-

karı davet etti beni, Behice hanım. Mesafeyi kısaltmak istemiyordum, ama reddetmek olmazdı. Bir süre sohbet ettik. Neler yapmak istediğini anlatıyordu. O yaşta, o kadar uzun bir mahpusluk tehdidi altında bir kadın için önemliydi bu. İstekle, sevinçle anlatması dikkatimi çekmişti, takdir etmiş ve yakınlık duymuştum doğrusu. Biraz sonra, bir de Lenin'in ne yazık ki şimdi hangisi olduğunu anımsamadığım bir kitabı üzerinde çalışma yapmak, o konuyu geliştirmek istediğini söyleyince ben bir şaşkınlık gösterdim. "Lenin'le ne ilgin var!" düşüncesi geçti aklımdan. Bu kendiliğinden olan bir şeydi. Adamakıllı donuklaştım. Gözlerimdeki gölgeyi farketmemiş olamaz. Ama belli etmedi. Ne ki içimde öyle bir duygu yer alınca orada oturmam yakışık almıyordu bana göre. Aşağı kaydım. "Haydi bana müsade!!" Bir yandan kızıyor, bir yandan üzülüyordum. Hala vicdan azabı duyarım. İnsan olarak seviyordum kendisini. Hapisten çıktıktan sonra da aynı eski çizgisini sürdürdü. Zekasına ve iyi niyetine karşın burjuva üniversiteleri çerçevesinin dışına çıkamadı pek. Bazı şeyleri bilim diye, bellemişti bir kere. Aydınlar arasında - ülkemizde ve dünyada– böyleleri çok var. Çok bildiğini ve en iyisini bildiğini sanıyordu. Biliyordu da belki. Ama gene de bir eksiklik vardı. Çok daha az bilenlerde olmayabilen bir eksiklik.

İşçi Partisi davası sonuçlanıp da mahkumiyet kesinleşince, Behice hanım da, İzmit Cezaevine gönderildi. Üzgün gitti. Behice hanımın ardından bu kadına bunca çileyi reva gören ülkemiz adaletini ve demokrasisini düşünmüştüm acı acı. Ve de halkımızın kaderini.

1974 affı ile tahliye olduktan sonra Bulgar elçiliğinin bir resepsiyonunda karşılaşmıştık Behice Boran'la. İkimiz de sevinmiştik. Bir kaderi paylaşmış olmanın buruk da olsa sıcak yakınlığı. Kendisini bir daha görmedim. Bir altı yıl sonra yeni bir darbe herkesi bir başka yana fırlatıp atacaktı onu gene. Behice hanım, bu kez yurt dışına çıkabilecek ve ömrünü yurt dışında tamamlayacaktı. Bir yurtsever için, ne kadar acı bir son. Gene de son, mülteci "TKP" vb. ile Sosyalist Birlik ortaklığına katılma yanlışının sonuçlarını ve daha bir sürü tatsızlıkları yaşamadan bu dünyadan göçmesi bir bakıma bir şans değil midir, acaba diyorum.

Ben koğuşa geldiğimde **Seyhan Erdoğdu** da, oradaydı. **Siper Güvenç** de. Gene aynı davada yargılanan **Yaprak Zihnioğlu** ise, öteki koğuşta kalıyordu. Seyhan bizimkinden başka Dev-Genç davasından da yargılanıyordu, Ali Elverdi Divanında yani. O yüzden benden epey önce tutuklanmıştı. Siper, kaçaklığında M. Belli'yi evin-

de barındıran bir genç kızdı. Haşat etmişlerdi kızcağızı işkencede. Bir yerine tutsan dağılıverecekmiş gibi, geliyordu insana. Aylarca kan dökmüş, ölümlerden dönmüştü. Ufacık, gencecik, narin bir kızdı. Efendi bir kızdı. Ve çok iyi bir insandı Siper. Ona karşı büyük bir şefkat, o derecede, büyük de bir eziklik duyuyordum. Bu duyguya engel olamıyor insan.

Seyhan'ı 67'den beri ODTÜ ileri gelen öğrencilerinden biri olarak biliyor, Vahab'in eşi olduğu için de daha yakından tanıyordum. Çerkez-Karadeniz kırması bir kızdı Seyhan, ama Çerkez yanı ağır basıyordu. Ben Seyhan'ı hep akıllı ve ciddi bulur, beğenirdim de. Uzak duruşunu sadece politik nedenlerle açıklayamazdım. İçerde bir gün

Sizden hep çekinirdim, kolay kolay bağışlamazsınız diye düşünürdüm

diye açıklamıştı. Hayıflanmıştım. Ama daha merhaba der, demez böyle düşünmüş olması beni şaşırtmıştı. O da zamanın ODTÜ öğrencilerinin çoğu gibi, Mao düşüncesine daha yakın olmakla birlikte herhangi bir politik konuda karşı karşıya gelmemiştik. Neden çekiniyordu bilmiyorum.

İçerde kendisini daha yakından tanıdığıma seviniyordum. Akıllıydı, çalışkandı, fedakardı, düşünceliydi, dürüsttü. Ve de Türkiye'nin yetenekli gençlerinden biriydi. İşte onun da yaşamını alt üst ettiler. Demokrasiye ve sosyalizme, işçi sınıfı ideolojisinin önerdiği sosyalizmin, insanlığa daha iyi, daha yaşanır bir dünya getireceğine, çağımızda ezilen halkların emperyalizmin baskı ve sömürüsünden kurtuluşlarına öncülük edeceğine ve insanlığın kurtuluşunun işçi sınıfının öncülüğünde gerçekleşeceğine inanıyordu. Üstelik bunda samimiydi ve yüce tuttuğu bu hedefe varacak uğraşta kendisinin de katkısı olsun istiyordu. Ve bunu kendi kişisel çıkarlarını feda ederek istiyordu. Sapına kadar yurtsever olduğu, halkını sevdiği için istiyordu. İşte bütün günahı buydu. Ben diyorum, yerden göğe kadar haklıydı, bütün ötekiler gibi o da haklıydı. Haklı olduklarını, haklı olduğumuzu bile bile, haklı olduğumuzu bildikleri için susturmak istediler bizleri her zaman. Her ne pahasına olursa olsun susturmak istediler. Bütün o davalar, işkenceler, baskılar, cinayetler, katliamlar bunun içindi.

Seyhan'ın sık sık "çok pahalı ödettiler" diy,e hayıflandığını, hep anımsamışımdır. "Bir şey" yapmış olsaydık bari , demek istiyordu. Ortada hukukî, adlî anlamda "suç" olsa ya da bir "suç" arayan olsa haklıydı gerçekten. Bir daha böyle, pisi pisine yatmak istemiyordu o. Ama, kendisine de, söylemiştim o zaman, ülkemizin üzerinden bir fe-

laket silindiri geçiyordu. Bizi de, ezmesi çok olağan dışı bir şey değildi. Hepimizi işçi sınıfının davasına inandığımız için ve bu inancımızı başkalarına da, geçirdiğimiz için susturmak istiyorlardı. Bu kadar basit. Hem ayrıca bu işler hiç belli olmaz. En büyük, karşı tarafa en çok zarar veren eylemi koyarsın, sıyırırsın, sonra hiç olmadık bir nedenle pisi pisine başın belaya girer. Bu gibi durumlarda hep Sovyet Kozmonotu Gagarin'i hatırlarım, bir de Kamo'yu. Uzaya giden ilk adamdı Gagarin. Sonra çok olağan bir uçak yolculuğunda kazaya uğradı ve öldü. Kamo ise müthiş bir terör ve tünel kazma uzmanı, bolşevik militandı. En güç eylemlerden burnu kanamadan kurtuldu. Defalarca hapisane duvarlarını havaya uçurarak zindandan kaçtı. Kaç kez idam hükmü giydi. Yıllarca akıl hastanelerine kapatıldı. Akıl almaz, normal bir insanın katlanamayacağı bir yaşamı oldu....Sonunda bir bisiklet kazasında öldü. Haydi kader diyelim adına, onunla pazarlık yapılamıyor... Şimdilik diye, ekleyebilir miyiz, bilmem. Pisi pisine gitmemenin bir tek yolu vardır bence: kitleselleşmek, ödeşmeyi kitleler ölçüsünde algılamak.

Seyhan'ı burada bir örnek, bir tipleme olarak aldım. O da pek çok başkaları gibi yerini bulabilmiş olsaydı demokrasi ve sosyalizm yolundaki mücadelemize çok daha büyük, değerli katkıları olabilecek bir insandı.

Ne yazık ki, 1974 affı ile tahliyemizden sonra bir iki nezaket ziyaretinden başka ilişkimiz olmadı.

Ranzalar tek tek, yani altlı üstlü ikişer yatak olarak değil de, iki ranzalık yani dört yataklık birer blok oluşturmak üzere sıralanmıştı. Böylece ranza üstünde iki yataklık bir sedir oluyordu ve gerektiğinde 8-10 kişinin bir arada "toplantı" yapmasına olanak veriyordu. PDA'cılar belli akşamlarda böyle yatak üzerine sıkışarak fısır fısır sorunlarını ya da "yukarıdan" gelen direktifleri tartışırlardı. PDA'cılar dışında Seyhan ve Siper'den başka Afife, Gülsen. Necla, Asuman. Dilek, Meryem, Müzeyyen adındaki kızları anımsıyorum, ama, ne yazık ki soyadları aklımda kalmamış.

Böyle dönemlerde gazetelerimiz sesleri iyice akord edilmiş bir koro oluştururlar, bilindiği gibi. Falso ses duyulmaz pek. Koğuşa da birkaç gazete alınırdı. Gazetelerde pek fazla bir şey bulunmazdı ya... Cumhuriyet, Milliyet dışında Bisalman'ın Yeni Ortam'ı da ilgi görüyordu o sıra. Mustafa Ekmekçi'nin sık sık Behice hanımdan söz ettiğini anımsıyorum. 1974'de af konusu gündeme gelince gazeteler daha bir ilginç mi olmaya başlamıştı ne? Gazateleri öğleden sonraları,

hep birlikte okurduk, bütün koğuş. Yani sırayla, okumak isteyen yüksek sesle okur, ötekiler dinlerdi. Arada yorum da yapılırdı tabii. Böylece dinleyenler ellerindeki örgü ya da örtü işleme vb. gibi işlerini de sürdürebiliyorlardı. Gerek Harbiye'de gerekse Dışkapı'da ne çok örgü örmüşümdür, hiç tanımadıklarıma bile. Bütün günleri dolduracak kadar kitabı nerede bulacaksınız? Ayrıca örgü, elişi dinlendiricidir. Ne de olsa, bir şey yaratmaktır. Ve insana boş duruyor görünmeden dikkati dağılmadan düşünmek ve kendisiyle tartışmak olanağı verir. Hapisanede iyi bir uğraştır. İçerde yapılanları dışarıda sattırmak suretiyle, bir miktar gelir de sağlanıyordu.

Tahire (Koçtürk) Pekmerdol ile Fatma Arda PDA'cıların "Şafak" dergisinin adıyla Şafak davası denen davası ile ilgili olarak tutuklanmışlardı. Arkadaştılar ikisi, hatta ahbap-çavuş gibiydiler, biraz. Ben daha koğuşa gelmeden, Tahire PDA'cılarla tüm selam-sabahını kesmişti. Neredeyse kanlı bıçaklı idiler. Sanıyorum problemleri, sağlık sorunları vardı Tahire'nin. Yorgan,ı ağrıyan, çatkılı başına çekip upuzun boyuyla gün boyu yattığı olurdu. Seyhan gibi, onun da, küçücük bir oğlu vardı, dışarıda bıraktığı. Hırçındı, dilinin de kemiği yoktu pek, hele PDA'cılara karşı. Beslenme uzmanıydı Tahire Koçtürk, babası gibi. Tahliye olduktan ve 74 affından sonra beslenme uzmanı olarak çalıştı. Tahire'yi Üniversite'de barındırmadılar. 70'lerin başında iki çocuğu ile birlikte eşini de bırakıp İsveç'e gelmek zorunda kaldı. Ve İsveç'de kariyer yaptı. İçerde sadace ahbaptık. Burada, İsveç'te, politik olarak ve özellikle yapı olarak oldukça farklı olduğumuz halde, belki de, aramızdaki yaş farkından dolayı ve ortak yanımız Türkiye özlemlerimizden dolayı, arkadaşlığımızı uzun yıllar sürdürebildik.

Fatma Arda da politik olarak Şafakçılardan ayrılmıştı. Ama selâmı kesmemişti Tahire gibi. Yumuşak görünen, efendi bir kızdı Fatma. O da üniversite çevresinden. Fatma ile ayaküstü, hafif, neşeli sohbetlerimiz olurdu. Sanıyorum ikimiz de hoşlanırdık bu sohbetlerden. Fatma bir ara öğrencim(!) de oldu. İstekli birkaç arkadaşa biraz fransızca çalıştırmıştım içerde. Tahliyeler nedeniyle mi son verdik hatırlamıyorum. Tahliyesinden sonra bir kart göndermişti bana. Bostancı'dan Taksim'e yirmi dakikada varma olanağını olağanüstü bir yaşantı olarak algılamış olduğunu aklımda tutmuşum. Bizim içerde olduğumuz dönemde tamamlanmıştı birinci Boğaz köprüsü.

II. THKO davasından da geride kalanlardan birine yataklık etmekten gelen bir genç kız vardı. "Cici bir kız" denir ya, öyleydi, Asuman.. Ama cici kızlar d,a hiç hazırlıklı olmadıkları halde, pekala efen-

di efendi tebessümünü yitirmeden, bu badireden geçebiliyorlar. Bunu görmek hoş. İnsanlarımız adına çok hoş. Ama, bu çocukların tüm yaşamlarını etkileyecek uygulamalara maruz kalmaları, ülkemizin yüzkarasıydı bence. Onlar da ötekiler de benzeri yüzkarası uygulamara tepkilerinden dolayı oradaydılar. Yasa karşısında "suçlu" görülmeleri, toplumun ayıbını ortadan kaldırmaz.

Hareketli yüz çizgileri ile en çok belleğimde kalanlardan biri Müzeyyen'dir. Karadeniz'in atikliği çevikliği vardı onda. Olumlu anlamda dikkafalı, sözünü esirgemez, mert bir laz kızıydı. Cephe'nin ufak bir grubundandı. O da bir "tip" "Kapitalist ekonominin eleştrisine katkı" adlı çevirimi okurken, biraz da hesap sorar gibi "veçhe" nin ne demek olduğunu sormuştu bana. Neden türkçesini yazmadın demişti. Biliyorum, vicdan azabı çekerek ama, hiçbir Türkçe karşılığı da, beğenmeyerek, Fransızcadaki "aspect" sözünün çevirisi olarak yazdığım, bir şeydi. Hemen üstüne bastı. Sonradan hiç haberini almadım, Müzeyyen'in. Yitip gitti ise acırım.

Bakın Afife'nin ne için yattığını hangi örgütten olduğunu unutmuşum. Kısa boylu, dolgun bir kızdı Afife. İyi bir huyu vardı bence, anlamadığı ya da aklına yatmayan şeyleri, es geçmiyordu, kurcalıyordu, doğrusunu öğrenmek istiyordu. Biz bir grup, yorumlu okuma saatları yapardık akşamları.

Bir ara Gülseren adında bir Kürt kızı ranza komşum oldu.. Sessiz bir kızdı. Pek etliye sütlüye karışmazdı. Sesiyle türküleriyle en çok aklımda kalanlardandır. Daha çok Azeri türkülerine benzerdi söyledikleri.

Denizlerden sonraki "ikinci" denilen THKO davasından gelen Gülay Özdeş ile Türkân Sabuncu, birlikte eylem koymuşlar, işkencelerden geçmişler baştan Mamak'da birlikte yatmışlardı. Sonra da bozuşmuşlardı. Yolları ayrılmıştı çünkü, Türkân ufak,ince, çelimsiz bedeninde büyük bir mücadele enerjisi taşıdığı izlenimi yaratmak isteyen sevimli bir kızdı. Ama Gülay'ın ağırlığı yoktu onda. Devrimci mücadele her zaman birinci sorunuydu Gülay'ın. Hiçbir zaman da yitirdiği dava arkadaşlarının anısına ihanet etmedi. Aynı gruptan Huriye (Sevim) Üstün, (Sevim Onursal ile hiç karşılaşmadım) kızı Gülay, Olca Altunay, ev tutmak, yataklık yapmakla suçlanıyorlardı. Kendi başlarına politik otoriteleri yoktu.

Bazı insanların davranışlarını, kişiliklerini tam değerlendiremiyorsunuz içerde, eğer önceden tanımıyor iseniz. Bilemiyorsunuz karşınızdaki, bu insanın her zamanki ,olağan hali midir

yoksa hapis koşulları ve işkenceler mi, onu bu hale sokmuştur. Çekilenlerden olumlu ya da olumsuz etkilenmemek olası değil. Bazı etkilenmeler (olumlu ya da olumsuz değil başkalaşma anlamında) geçici bazıları da kalıcı oluyor. Örneğin bir arkadaşınız, can arkadaşınız yanıbaşınızda öldürülürse siz artık aynı insan olamazsınız, bu olaydan sonra. Daha küçük daha önemsiz olaylardan sonra bile insan o aynı eski insan değildir artık.

THKO grubundan Ayten Canatan bir türlü "akıllanmamışlardandı" Çok heyecanlı, atak bir kızdı. Koğuşta, normal halde, olağan bir şeyi anlatırken bile belli bir gerginlik içinde olduğunu sanki bütün vücudunun titrediğini duyumsardınız. Hapisanede de işkence görmüştü Ayten. Kapkaranlık, rutubetli, doktorların normal bir insanın sağlığını bile 24 saat içinde kötü etkileyeceği yolunda rapor verdikleri, tecrit hücresinde günlerce tutulmuştu. Hem kış günü ve üstelik de astımlı haliyle. Çelimsiz, zayıf bir kızdı gördüğümde... Gene de, güler yüzlüydü. İnsanoğlunun dayanma gücünün sınırlarını saptamak zor, belki de sınırsızlığını kavramak. O sınırsız direnme gücünü besleyen, bilincin, inancın, kendi kendisiyle tutarlı olmanın ve sevginin bileşkesi olan moral güç, ne tükenmez bir kaynaktır. İşkencecilerin bilemedikleri ve anlayamadıkları budur.

Bir de, Semra'yı çok iyi yerine koyamazdım. PDA'cılardandı o. Normal, hatta gürbüz bir kızdı ben tanıdığımda. Ama gene de, bir başkalık vardı, onda. Kimi zaman, bir tutukluk kimi zaman, dalgınlık gibi. Belki de, yakıştırıyordum... O da, en büyük hakaretlere, bir kadının uğrayabileceği en kötü işkencelere katlanmak zorunda kalmıştı. Dayanışma biçiminde bir sevgi duyardım ona.

Ama Semra'yı -bir başka yönden- yanımdaki Aden'lerin yatağının üzerinde "M.Belli'nin revizyonizmine", vb. vb. değin derin(!) teorik tahlilleri temize çekilmek üzere arkadaşına dikte ederken hatırlıyorum. Duruşmalarda örgütlerinin Merkez Komitesinin teorisyenlerinden aldıkları bir kısmı savunmalara ilişkin metinleri temize çekiyor, okuyor, tartışıyorlardı... ve de hatmediyorlardı. Ola ki, Mihri Belli'yi, Cunta'nın mahkemelerine şikâyet ediyorlardı!!

"Şafak" davası sanıkları

Bir topluluğun daha doğrusu grubun genel karakterinin, o grubu oluşturan bireylerin teker teker karakterlerinin bileşkesi olmadığının en tipik örneklerinden birini gözlemek fırsatını vermiştir bana PDA'cılar. İlginç bir gözlem olmuştur benim için. Şimdi de anım-

samaya çalışıyorum. Tek tek ele alındıklarında özverili, sorumlu, disiplinli ve çalışkan kızlardılar. Kişisel özellikleri tartışmaya getirmiyorum tabii. Daha akıllı olanları, allahlık olanları olduğu gibi daha dürüst olanları, ya da daha gösteriş meraklısı olanları, içtenlikli olmayanları vardı. Sanıyorum, bizim koğuşumuzda kendi başına teorisyen çapında olan yoktu, öyle geçinenler vardı belki. Bilmiyorum. Ranza üzerindeki yaylada yaptıkları politik toplantılara kulak kabartmadım hiç. Duyamazdım da belki.

Şule Zaloğlu'nun sanıyorum, başkan Doğu Perinçek'in nişanlısı olmak bakımından ,belli bir otoritesi vardı. Kendisi de, görgülü, terbiyeli bir kızdı. Uzlaştırıcı -belki toparlayıcı- bir etkinliği vardı herhalde. Varlıklı bir ailenin kızıydı. Zaten geçim bakımından PDA'cıların kadınlar koğuşundakilerin hemen hemen hiçbiri güç durumda değildi. Evli ve çocuk sahibi olanlar azdı.

Fatmagül (Berktay), benim ranzamın altında yatardı. Erdoğan Berktay'ın gelini olması dolayısıyla az-çok hısım da, sayılırdık!? (Erdoğan ölmüştü) Ufak tefek ince yapılı esmer bir kızdı. Uzun süre ranza komşusu olduğumuz halde ayaküstü nezaket hatır sormaları dışında bir ahbaplığımız olmadı. Bir iki kere yerinden çıkan omuzunu yerine koymuştum. Doktorluğumun bu kadarcık olsun işe yaraması sevindirmişti beni. Mesleğimi severim ya!.

Fatmagül, biraz hırçındı galiba. Bir iki kez kapıları, dolap kapaklarını hırsla çarptığını, Seyhan'la ikimizin "ne oluyoruz?" der gibisine uzaktan bakıştığımızı anımsıyorum. Bağışlanmaz bir şeyler mi olmuştu acaba? Ama ne de olsa biraz kendini üstün görenlerin tepkisiydi bana kalırsa. Arkadaşlarının tutumunu yargılayacak ve hiç değilse arkadaşlarını o biçimde cezalandıracak bir konumdaydı belki?

Politik olarak ağırca toplardan biri görünen, o zamanki soyadıyla Gülay Büyüközden oldukça iddialı bir kızdı. Abartılı istihzalarının her zaman hedefini bulmadığını farkediyor mu, diye merak ederdim. Ama sonraları tavrını değiştirmişti.

Gönül Zileli, zamanın PDA'sının önde gelen isimlerinden Gün Zileli'nin eşiydi. Gönül alçak gönüllü bir kızdı. Ayrı bir tavır koyacak yapıda değildi ama gene de bir başkalığı vardı. PDA'nın, baskısı biraz silik çıkmış nüshalarındandı sanki. Bana karşı, sanki çok evvelden beri beni tanıyormuş gibi davranırdı. Belki de, PDA akımı ortaya çıkıp da, PDA'cılar bizden ayrılmadan önce, benim hakkımda olumlu bir biçimde duygulanmış, bilgilenmişti. Kendisiyle iyi geçinirdim. Sonra bir gün Yakup Demir cihetinden bir enformasyon, belki de bir

bildiri getirdi bana. Enformasyonu vurgulayışından bende, onun içeriğine karşı ters tepki yaratmak, beni belli bir tutuma çekmek istediği izlenimini edinmiştim. Bak sen! Beni böyle kolay tava gelir sanması falsoydu bence. Üstelik de her durum ve koşulda "düşmanımın düşmanı dostum" değildir benim, bunu Mao da demiş olsa.

İpek de biraz özel bir baskı gibi dururdu. Aykırı çıkışları yoktu pek. Ağırbaşlı bir kızdı. Keza Aden. Bir süre yatak komşum olmuştu. Efendi bir kızdı.

Mürekkebi bol, baskıdan iyi çıkmış ilk 'nüsha'lardan biriydi Nergiz. Çevik atik bir kızdı. Havalandırmada en çok koşanlardan, beden eğitiminde başı çekenlerdendi. Ve sanıyorum o sıra PDA'nın en inanmış en gayretlilerinden. Onun da adını hiç duymadım sonra. Grup içi dürüstlükle, dışa karşı dürüstlüğü kesin çizgilerle ayıranlardandı o. Gayretkeş tutumlarını kendisi açısından grup bilinci olarak değerlendirip takdir mi etmeliyim diye düşündüğüm olurdu sık sık. Hoş bu genel karakter gibiydi hepsinde. Ama fraksiyonculuk olgusu yeniydi o zaman Türkiye'de, hiç değilse benim için. Yadırgıyordum. THKO'cular böyle bir sıkı birlik oluşturmuyorlardı. Zaten Türkân ve ötekilerin PDA'cıların etkisinde kalıp o yana meylettikleri görülüyordu. Gülay Özdeş'le arayı açmalarının nedenlerinden biri de buydu. Bir kere PDA'cıların ağzı çok laf yapıyordu. Merkezden gelen bültenlerle de durmadan besleniyorlardı. Örgütün ve örgüt yayınının ne kadar önemli olduğuna kanıttı PDA'cıların durumu. Tek başına düz yolda bile şaşıracak olanlar, belli bir miktar ideolojik yakıt ve programlanmış bir kontrol mekanizmasıyla dağları değilse bile bazı engelleri aşıyorlardı.

Ancak, bu tutum, giderek, grubun fraksiyoncu çıkarlarını Türkiye devrimci hareketinin genellikle başarısının önüne geçirmek gibi bir tutuma vardırılmıştı. Tepkileri, davranışları mekanikti. Durmadan kendi kendimle tartışır, onları haklı çıkarmak için bahaneler bulmaya çalışırdım. Gerçekten. Sevmek durumunda olduğun ve hatta tek tek sevdiğin, senin gibi faşizmin zindanlarında çile dolduran bu gencecik insanları hoş görmek isterdim. Doğru bir şey dediklerinde, doğru ve büyük bir davranış gösterdiklerinde içtenlikle sevinirdim. Bu sevinci birkaç gün taşırdım. Gene de o hastalığı teşhis etmemek, çok kere, bağımsız düşünme ve tartışma yetilerine başvurmadan daha önceden programlanmış kendi "değişmezler"i gereğince tavır almalarını, kurulmuş gibi davranmalarını görmemek ve bundan üzüntü duymamak olanaksizdı.

73 seçimleri

Seçim kampanyalarının başladığı sıralarda koğuşta da seçimde alınacak tavır tartışma konusu olmuştu. 12 Mart'a biçimsel de olsa karşı tavır alan zamanın CHP'si sözkonusuydu. Ve af yasası çıkarılması vaadi gündemdeydi. Ben şahsen beni dışarı çıkaracak diye herhangi bir partiye kendi şahsım için oy vermeyi uzlaşmacılık sayarım. Ama hapisaneler dolusu genç insanın salınması, onların yaşamları ve gelecekleri söz konusuydu. Daha da önemlisi bir af yasasının çıkarılabilmesi bir anlamda 12 Mart'ın yadsınması demekti. Ve ortada bir demokratikleşme umudu vardı. Demokratikleşme burjuva demokrasisi de olsa- cuntaya karşı yeğlenebilecek bir seçenek oluşturuyordu. O zamanın CHP'sinin başarısını biraz da 12 Mart'ın yenilgisi gibi görmek yanlış görünmüyordu. Halk kitleleri Karaoğlan imajını benimsiyordu. Ecevit, CHP'de İsmet Paşa'nın iktidarını devirmiş bir politikacı sayılıyordu. Henüz iyice denenmenişti kuşkusuz. Bugünün sosyal demokratlarından farkli idiler o gününkiler.

PDA'cılar seçimlerin boykot edilmesi görüşündeydiler. Bununla birlikte bir çok başka kesimler gibi CHP'nin kazanmasını onlar da istiyorlardı. Sonradan da af yasasının tartışmalarını herkesten büyük bir heyecanla izlediler. Kimileri boykot kararına taraftar toplamak için büyük bir gayretkeşlik gösterdiler. Boyuna atıp tutuyorlardı. Sonra da ilk CHP-MSP hükümetinde Savunma Bakanı olan Hasan Esat Işık'tan heyecanlı af vaadleri taşıyorlardı ziyaretçilerinden koğuşa. Bence tutarsızlıktı bu. Çünkü boykot tavrında samimi görünmüyorlardı. Her zamanki tipik "en yüksek kozu sürme" tavırlarına uyduğu için anlatıyorum. Bu yalnızca benim izlenimim de değil.

Seçimleri boykot etmenin de en doğru politik tavır olabileceği durumlar vardır elbette. Boykot hareketini kitleleştirebilirsen, devrimci ya da demokratik bir tavır olarak sesini kamuoyunu etkileyecek güce ulaştırabilirsen boykot o zaman bir anlam taşır. Seçimin seçim olmayacağı endişesini taşıyorsan, vb. insanın birey olarak da bir tercihinin olmadığı zamanlar olur elbet. O zaman oy verilmiyebilir. Ama 73 de tercih vardı bence. İktidara gelir gelmez seçilen hükümete tavır alacak olsam da bir genel afla 12 Mart'ın en azından tartışılır duruma getirilmesinde neden benim de katkım olmasın diye düşündüm. O gün için CHP'nin kazanmasını herkes istiyordu, bunu gönlümüzle değil dilimizle yalanlamak bana dürüst bir tavır gibi gelmiyordu.

Ayrıca boykot etmektense boş, geçersiz yani beyaz oy atmak bence daha aktif bir tavır. Durum elverdiğinde boş oy atmak için de

olsa sandık başına gidilmelidir. Egemen güçler bizleri zaten bu sürecin, legalitenin dışına itiyor; bizim de demokratik sürecin sağlıklı işlemesine gidecek yolu zorlamak bunun için çaba göstermek gibi bir görevimiz vardır. Devrimci olmam demokratik-legal mücadeleyi yadsımamı gerektirmez. Ben bu ülkenin insanı isem her konuda bir düşüncem ve de bir oyum olması gerekir. Oyum da ancak etkileyebildiğim kitlelerin oylarıyla ağırlaşır. Oyumun da ağırlığı olması için oy konusundaki görüşümü kitlelere yayabilmeli, kabul ettirebilmeliyim. Ne halleri varsa görsünler tavrı bireysel bir protesto olabilir ama etkileyecek gücün yoksa geniş kitlelere öğütlenecek politik bir tavır olamaz. Nasıl olsa kazanacaklar, biz de ""zarar görmeden" boykot etmiş oluruz tavrı ucuz popularite arayışı gibi görünüyordu bana.

Seyhan da, Özdeş de, politik tavırlarını dikkate aldığım iki kişi ve PDA dışındaki bizler oy verme görüşündeydik. Bu aynı zamanda oy vermemizi engellemeye çalışan cezaevi yönetimine karşı da bir hareketti. Bu tartışmalar sırasında bir yerde;

- Allahallah, bunlar metafizikçi yahu!

diye düşündüğümü ve her şeye karşın şaşırdığımı ve bunu Seyhan'a da söylediğimi çok iyi anımsıyorum. Her zaman a=a dır ve b=b'dir tavrı diyalektiğin yadsınmasıdır.

Biz de illegal örgüt geleneğinden ve eğitiminden geldik. "Kol kırılır yen içinde" tavrı bizim de içimize işlemiştir. Ama biz dostların, yandaşların kırık kollarını da gerekiyorsa kendi yenimiz içinde düşman gözlerden gizlemesini bilirdik. Fraksiyonculuk insanı şöyle bir yanlışa itmemeli: başkalarının yani fraksiyon dışı olanların yanlışları ve özellikle de başarısızlıkları sevindirici olmamalı. Ölçüt emekçi sınıfların sosyalizm yolundaki davasına katkıdır. Politik "rakip"(?) sayılan bir birey ya da grubun başarısına, eğer bu başarı gerçekten işçi sınıfının mücadelesine bir katkı ise, bu mücadeleyi ilerletiyorsa buna nasıl üzülebilir, yerinebilir insan? İçeride de gördüğüm grup psikolojisinde bu vardı. Ve doğru yerde, doğru politik çizgide görünmeye, gerçekten doğru yerde olmaktan ve en doğru çizgiyi saptayıp savunmaktan daha büyük önem veriliyordu.

Yanlışını bile doğru diye kabul ettirme gayreti. Her zaman, her durumda, her dediğinle doğru yerde olduğunu ileri sürmek. Üste çıkma gayretkeşliği. Tepki yaratan rahatsız edici tutumlar bunlar. Örneğin açlık grevleri sırasında da özellikle kimilerinde gözlemlediğim, grevin cezaevi rejimine karşı tutukluların demokratik haklarını sa-

vunmaktan ve tüm tutuklular lehinde kazanımlar elde etmek yerine kendi grubuna "eylem yaptırmış" olmak ve bundan politik bir üstünlük sağlamak hedefini öne geçirme tutumu beni bir hayli üzmüştür. Ve kendi grubu içinde de olsa açlık grevine gidildikten sonra dayanışmayı bozan tutumları teşhir etmemek, hatta, örtbas etmek gibi büyük yanlışlar yapılmıştır. Değinmeden geçemiyorum. Şimdi bütün bu genç insanlardan hangilerinin bu hareketin devamı olduğunu kabul eden örgütte olduklarını bilmiyorum. Bir kısmı daha yetmişlerde ayrılmışlardı. Jirayi ve Aden'i anımsıyorum. Fatmagül. Belki Büşra da. Daha sonra da İpek. Köşesine çekilenler de vardır, her harekette olduğu gibi ve de burjuvazinin hizmetinde "uzman" olanlar.

1974'den sonra fraksiyonculuk iyice yaygınlaşınca benim için yadırgatıcı olan bu tutumlarla her an karşılaşılır oldu. Aralarında kanlı bıçaklı olan gruplar oldu...Bu gruplar ayrı ayrı sınıf ya da zümre çıkarlarını savunsalardı düşmanlıkları anlaşılır olabilirdi. Ama hepsi de söylemlerinde proletaryanın en has, en devrimci örgütü olduklarını ileri sürüyorlardı. 12 Eylül geldiğinde başkalarının daha büyük felakete uğrayıp meydanı boş bırakmalarından kendileri hesabına "parsayı toplama" umudu çıkaranlar bile oldu. Devrimciliği önce kendi kendinde kötülüğü yenmekte, "insan" olmakta görürüm ben. Fraksiyonculuk geriliktir. Feodal koşullanmalardan kurtulamamaktır.

1991'de Sosyalist Parti'nin Avrupa Kongresine davet edildiğimizi anlatmıştım. Oraya giderken "geçmiş" geride kaldı, o zaman herkes gençti, şimdi insanlar birçok deneylerden geçmiş bulunuyorlar, şimdi yeniye bakalım, memleketin bu bataktan kurtulmasına kim el veriyorsa o eli tutalım gibi iyi niyetlerle gitmiştim. Yeniden Türkiye'nin işçi ve emekçi sınıflarının sorunlarının konuşulduğu coşkulu bir ortamda bulunmak beni çok sevindirdi, heyecanlandırdı. Yepyeni gençlerin coşkusundan, Avrupa'dan Türkiye'ye dönme kampanyasından etkilendim. Ama gene ben özeleştiri beklerden hep biz doğruyduk ve de doğruyuz havası itici oldu benim için. Hele "elinizi çabuk tutun, kervana bir an önce katılın" tehdidi garip geldi bana. Israrlı davetleri de bir özeleştiri demekti belki, oraya giderken öyle düşünüyordum. Ama pratikte öyle olmadı. Bu gibi durumlarda içtenlik çok önemlidir. Buna gölge düşürecek davranışlardan, çıkarcı yaklaşımlardan, onu bunu "kullanma" heveslerinden kaçınmak gerekir.

Sağlık sorunları

Şevki Akşit, insan içerde yatarken koğuşta bir de doktorun bulunmasına çok önem verirdi.

- Kimbilir ne büyük kuvvetti ötekiler için senin orada bulunman

diyordu bana. Hiç öyle bir izlenim edinmedim ben. Şevki buna inanmıyordu.

Belki anımsayanlar olacaktır 72 kışında Hatice Alankuş adında bir tutuklu hastalanmış ve bütün başvurulara karşın hastaneye götürülmemişti. Bugün artık önemli bile sayılmayan, sıradan bir tedavi görmediğinden, yani ameliyat edilmediğinden kör bağırsağı patlamış ve ölüp gitmişti yavrucak. Hapisane rejiminin dolaysız kurbanlarından biri oldu Hatice. Ben içerde değildim o zaman. Olsaydım ne yapacaktım. Çok çok önemli olduğunu vurgulayacak, sorumlu tutulabileceklerini ileri sürerek uyaracaktım.

Hatice'nin ölümü üzerine büyük olaylar olmuştu kadınlar koğuşunda. Bilmem kaç manga asker kadın tutukluların üzerine yürümüştü...Bir kere de Ayten'i cezaevinden sorguya, emniyete -hem de ikinci kez - götürmek istediklerinde tutuklular ayağa kalkmıştı. Birinci götürülüşünde Ayten'in başına gelenleri biliyorlardı koğuştakiler. Ayten'i vermek istemiyorlardı. Gene amansızca dövüldüler. Elebaşı sayılanlar "ceza olarak" üçüncü koğuşa götürülmüşler, Ayten de o berbat hücreye kapatılmış. Ben koğuşa geldiğimde onlar hala oradaydılar. Cezaevi müdürü Albay Kemal Saldıraner. Herhalde kendisi yakıştırıp seçmiş bu adı. Yardımcı ise Binbaşı Ayhan Kutluer!

Madem ki cezaevi ünlülerine vardı yolumuz Cezaevi Doktoru Metin Denli'yi de anmak gerek herhalde. Anlatıldığına göre bilinçli bir faşistti bu adam. Yüzbaşıydı 12 Mart döneminde. Sağlık yönünden tutuklulara yardımcı olmak için değil de, onlardan ideolojik intikamını almak için orada bulunuyordu sanki. Faşist densin de "SS" subayları akla gelmesin olur mu, hele bizim kuşağımız için. Fizik olarak da, davranış olarak da onlara benziyordu Denli. Soyadını bu kadar yalanlayan biri daha var mıdır bilmem. Ne yazık ki sağlıkla ilgili her başvuru Denli kanalıyla yapılmak zorundaydı. Yaşım, koğuştaki ışık durumu okuma gözlüğümü değiştirmemi gerektiriyordu. Zorlanıyordum.

- Hiç görmüyor değilsin ya!

deyip geri gönderdi beni. Bu lafın bir doktorun ağzında ne demek olduğuna okuyucu karar versin. Herhalde bir şikayet dilekçesi yaz-

mışımdır, işleme koyulmayan. Kimi kime şikayet edeceksin?

Beni viziteye götüren komiser hanımı bile irkiltmişti Denli'nin densizliği. Bu komiser hanım yeni gelmişti o zaman. Uzun süre de kalmadı. Ola ki kalmak istemedi. Ağır başlı bir kadındı ve bize karşı tutumu emrindeki memurelerinkinden farklıydı. Resmi elbiseli polis gardiyanlarımız asli görevlerinin bizleri olabildiğince sinirlendirmek, kışkırtmak olduğuna inandırılmışlardı. Sorun çıkartmakta bir hayli beceri sahibiydiler, hele bizim kızların "kılçık" adını taktıkları gardiyan fiziğiyle bile yeteri kadar kılçıktı.

Yeni tutuklandığım sıralardaydı, hepimiz hastanelere taşınmış, muayenelerden, kan sayımlarından geçirilmiştik. Bir anlam veremiyorduk buna. İkinci gidişimizde "geçen defaki bulgularımızı görelim bakalım" demiştim doktorlardan birine. Kan sayımımın sonucunu elime tutuşturdu doktor. Meslektaşız ya! Ne önlem aldıklarını sordum. Şaşırdı doktor. Öyle ya ne önlemi, öyle bir adet mi var?

- Bu kadar eritrosit (alyuvar) sayısı çok yüksek değil mi sizce?

diye sordum. Merak ediyorsam yeniden yaparlarmış. O da yalan. Yüksek müksek olmadığını ben de biliyordum. Gelişigüzel yapıyorlardı ve şişiriyorlardı. Herkesinkini bir miktar yükseltelim derken acemi teknisyenlerin elinden olmadık sonuçlar alınmıştı. Ve sonuç olarak hepimiz turp gibiydik maşallah!!!

Sonra bütün bu gürültü patırtının hazırlanmakta olan "Beyaz Kitap" için olduğunu öğrendik. İçerideki tutuklulara ne kadar iyi bakıldığı, sağlık durumlarının ne kadar iyi olduğu vb. resimlerle, laboratuar bulgularıyla belgelenecekti. Avrupa ve de Türkiye kamuoyunun gözünü boyamak söz konusuydu. Sonradan kitap halinde gördüğümüz senaryoda baş oyunculuğu Siper'e vermişlerdi. Muayene ve laboratuvar araştırmaları sonuçları ne tutuklulara bildirildi ne de herhangi bir tıbbi yardımdan yararlanan oldu.

Eee, 12 Mart, silah zoruyla, emekçi sınıfların sırtından, onlara büyük acılar çektirerek, onların temsilcisi ve savunucusu olma iddiasındaki devrimcileri de tüketmek suretiyle Türkiye burjuvazisinin sermaye birikimini ve hızlı kalkınmasını sağlamak işlevini yerine getirecekti, getiriyordu.

Bahtiyar nenenin sonu

Anam yaşlanmıştı artık. İki oğlanın sorumluluğu da başına kalmıştı. Ona çocuklardan çok acıyordum. Bir de Nene'nin hastalığı bindi

üstüne. Nenecik (Bahtiyar teyzemiz) o son yıl bazı şeyleri unutur olmuştu. Benim evden ayrılışımdan sonra belleğini ve kimliğini iyice yitirdi. Bakımı da güçleşti. Kızkardeşlerim İzmir'e aldılar onu. Birkaç ay sonra da öldü, evim diye bellediği yerden uzakta. Zindan köşelerinde aile yaslarına büründük gene. Soyadının "Tarı" olmasını istemişti olmadı. Sonra da Tarı ailesinin Eyüp Sultan'daki kabrine gömülmek istemişti hep. Kadere bakın o da olmadı. Nedense bu bana çok dokunuyordu. Ölümünden sonra büyük kızkardeşimden bir mektup aldım, hesap verir gibi Nene'nin neden Eyup Sultan'a nakledilemediğini yazıyordu bana. İyi niyet ve içtenlikle yazılmış bir mektuptu. Seyhan'a gösterdim. O, Nene'yi, gömülmesi ile ilgili duygularımı biliyordu. Mektuba hak verir bir tepki gösterdi. Yapılacak bir şey yoktu... Ama gene de içime dert olmuştu. Düşündükçe mistikleşiyordum. Kızkardeşim daha makuldü ve benden daha materyalist!

Evet, böylece Çankırı'nın köylüğünden "payitaht" İstanbul'a evlâtlık olarak getirilen küçük Hatice'nin 75 yıllık yaşamı, bir zamanlar kendisinde bile belirsiz beklentiler uyandıran ezilmişlerin kurtuluşu davasının yeniden darbelendiği o karanlık günlerde çevresinden ve kendinden habersiz kara bir yalnızlık içinde noktalanıyordu. Yirmi yıl önceydi. Ama Nene'nin tekerlemeleri, kasıtlı olarak sözleri çarpıtmaları burada bile bu gurbet yaşamımızın neşesidir hala. Bir yerlerde hep varmış gibidir. Onu sık sık anarız.

Dava ve Savunma

Bizim dava birçok başkaları gibi ipe sapa gelmez bir davaydı. Ne olup bittiğini tam kavrayamadım desem yalan olmaz. Bunların da kafalarından bir şeyler geçiyor, ya da geçiyordur, bunları da böyle Vahap Erdoğdu'nun adı çevresinde toparlayalım, demişler. Aslında Mihri Belli'ye yakınlığı bilinen ve Mihri Belli'ye yataklık ettiklerinden kuşkulanılan bir grup insanı toplamışlardı oraya. İstanbul'lular da vardı. Bizim Nuran Akşit'in kardeşleri Rüçhan ve Aktan Bozer'ler. Edip Sakarya, Süleyman Aslan, Tarhan Özgür, Annesi Necla Özgür, Muammer Soysal, Kaya Güvenç, A. Beyazıt vb.

Biz marksist-leninist bir örgüt oluşturmak üzere Aydınlık Sosyalist Dergi etrafında komiteler kurmak, toplantılar yapmakla suçlanıyorduk. Delil diye bir şey yoktu ortalıkta. Ne öteki sanıklarla dava hakkında konuşabilmek ne de dosyayı incelemek olnağımız vardı. 12 Mart döneminde savunma hakkı alabildiğine kısıtlanmıştı. Ancak du-

ruşmalar son bulduktan ve esas hakkındaki mütalaa okunduktan sonra savunma hazırlayacağımız sırada, dosyalar bizim cezaevinin bulunduğu yerde bir idare bölümüne getirilmişti de, sanıyorum iki yarım gün, gidip bir göz atabilmistik.

Baştan oldukça uzun bir savunma hazırladım. Toplumsal gelişmenin tarihi üzerine, ülke koşulları üzerine teorik açıklama gibi bir şeydi. Biraz ukalaca oluyordu belki. Oysa biz örgüt üyesi olmakla bile suçlanıyor değildik. Bir örgüt gereğini ve amaca uygun örgütün niteliklerini savunmak bizim davada, herkes ayrı bir havada görünürken, pek anlamlı gelmedi bana biraz daha düşününce. Teknik ve politik sınırlar içinde savunmayı kısa tutmaya çalıştım.

İyi ki lafı fazla uzatmamışım! Savunma duruşmalarına sıra geldiğinde açlık grevindeydik. Organizmam oldukça ekonomik çalışır, açlık grevini pek tınmayan bir organizmadır. Açlık grevlerini, her aklı başında adamın yapacağı gibi, sadece, politik zamanlaması bakımından ve bazı çığırtkanca gayretkeşliklere alet edilip edilmeme, ya da yarı yolda bırakılma olasılığı bakımından tartışmışımdır. Greve karar verdikten sonra da durdurmak bana çok zor geliyordu. Kararlı, amaca uygun durdurmalar bile. Çünki hiçbir zaman tam başarı elde edemiyordun. Her neyse... Savunma sırası bana geldiğinde greve başlayalı dört beş gün olmuştu sanıyorum. Şimdi halimi düşünüyorum da çok komik buluyorum kendimi, yani doktor olduğum halde böyle bir durumu aklıma getirmeyişimi. Bana vız gelir havası. O kadar basit önlemi almamak, yeteri kadar su içmemek yanlıştı. Savunmamı okurken dilimi bir türlü döndüremiyordum ağzımın içinde. Dilim sanki şişmiş ağzıma sığmıyormuş gibiydi. Ağzımı açtığımda ses çıkmıyor, sözler eklemlenmiyordu. Mahkeme heyeti şaşırdı herhalde. Geriden kadınlar koğuşunun grevde olduğunu söylediler. Bizim Adli hakim Kıdemli Binbaşı Peyami Güven su ısmarladı bana. Ve Baki Tuğ'a dönerek azarlayıcı bir ifadeyle:

- Neden bizim haberimiz yok?

dedi. Şaşırmıştım. Baki Tuğ Kıdemli Yüzbaşı idi o zaman. Davada da savcı olarak yargıca göre ast durumundaydı tabii. Gene de oldukça kötü bir bakıştı. Acaba adalet dağıttığına, yasanın gereğini yerine getirdiğine inananlardan mıydı, Güven binbaşı? Öyleyse orada ne işi vardı? Baki Tuğ için böyle bir şey söylenemezdi elbette. Savcıların en gayretkeşi, en ünlüsüydü o 12 Mart döneminde. Denizlerin idamını isteyendi. Bu sadece onun isteği değildi elbette. Ama onun da yasanın gereğini yerine getirme gibi bir kaygısı olmamış, idam kararının çık-

masını sağlamak için gerekeni yapmıştı tabii. Bu da umurunda bile değildi. Artık yasaları, yasaları kimlerin yaptığını, gereklerini, gerekçelerini, neye hizmet ettiklerini tartışmıyorum burada. Baki Tuğ, politik karşıtlarını temizlemeye bakıyordu. Kanımca savcı olarak da herhangi bir şeyi, yani iddiadaki suçun işlendiğini kanıtlamak zorunda görmüyordu kendini. Bizler doğuştan suçluyduk onun gibilerin gözünde.

Savcı olarak pek yetenekli olduğunu sanmıyorum. Hele türkçesi, yazarken bir başka konuşurken daha bir başka güzeldi. Ünü düşmanlığından geliyordu. Sonradan, bilindiği gibi. Demirel'in partisinde görev aldı bu adam. Demirel'den de çevresinden de pek itibar gördü. Şimdilerde, üstelik, hukukî konularda görüşlerine başvuruluyor Baki Tuğ'un. Artık ülkemizdeki kültür, bilgi ve demokrasi düzeyini hesap edin.

Suyu içince dilim çözüldü. Dinleyenler savunmamı beğendiler. Salon boşalırken Şekibe Çelenk'in kızarmış yaşlı gözlerini görmüştüm. "Bak beni ne hale getirdin" der gibi bakıyordu bana...Ama ben o kadar hoşnut değildim. İçimi boşaltamamış olmanın doyumsuzluğu tedirgin ediyordu beni. Bir de yapabileceğimin en iyisini yapamamış olmam. Tembellik miydi acaba? Siyasi davalarda mahkeme heyetine hitap edilmez. Mahkeme heyeti üzerinde etkili olmak söz konusu değildir. Ama benim benimsediğimi ifade ettiğim o kadar yayın vardı ki dosyalarda, onlarda söylenmemiş, onlara katacak yepyeni ne söyleyebilirdim. Üstelik davanın gidişi de şevkimi bir hayli kırmıştı. Davanın genel, öteki sanıkların çoğunu içeren savunma taktiği, avukatlarca yanlış planlanmıştı bana kalırsa. Hiçkimse M.Belli'yi tanımıyordu. Birkaç yıl aynı yasal bir dergi çevresinde yazı yazan ve yayın yapan insanların birbirlerini mahkemede de "olağan bir biçimde" tanıyor olmaları savcının illegalite suçlamasını daha iyi yalanlardı bence. Her neyse... Aslında bazı sanıkların tanımamasında "aman benden uzak dursun, başıma bela açmasın!" anlamı vardı. Önemli olan buydu. Beri yandan Mihri Belli'nin "adamı" olmak "Mihrici" tanınmak kompleks haline getirilebilmişti o dönemlerde, kasıtlı olarak. Ve kimse kendini bu kompleksten kurtaramıyordu. Bağımsız kişiliğini kanıtlaman için Mihri Belli'yi dışlaman gerekiyordu sanki. Ayrıca 12 Mart'çıların bir numaralı düşman bildiği kişiden koptuğunu ilân etmenin bir başka anlamı da vardı. Örneğin Vahap Erdoğdu ek savunmasında şöyle diyordu:

Burada bir kez daha tekrarda yarar görüyorum: yasalar çer-

çevesinde kurulmasını savunduğum böyle bir partide (29-30 Ekim Proleter Devrimci Kurultay'ın kurulmasını amaçladığı parti söz konusu) gerek hukukî bakımdan gerekse siyasî bakımdan Mihri Belli'nin yeri olmayacaktı ve yoktu...

Doğru söze ne denir?

Yaşamımın bir yönünü yansıttığı için savunmamdan bir bölümü "Anadolu Yayınları"nın ""Mihri Belli Olayı I"" adlı kitabından kısa bir alıntıyla buraya aktarıyorum:

> "...yurt dışındaki, hepsi bir yıllık zamanı bile kapsamayan, tamamıyla demokratik faaliyeti sonucu kendisini 141. madde ile suçlanarak hapiste bulan ben, 141. maddenin ne demek olduğunu, neyin 141 kapsamına girdiğini, hatta, iddia makamından da daha iyi bilirim.
>
> "İddia makamı için asgari-azami hapis sürelerini gösteren birtakım rakamlardan ibaret olan 141. madde bir sürü hakaretler ve mahrumiyetlerle süren hapislikten ve sürgünden sonra ve ondan da daha önemli olarak takipler, karalanmalar, her olayda itham edilmeler, toplumdan tecrit edilmeler, işsizlik, hatta açlık demektir, amme haklarından mahrumiyet vb. demektir.
>
> "Bütün bunları, eşimle birlikte ömrümüz boyu sırtımızda taşıdık biz. Bütün özel mektuplarımız -Anayasanın emrine rağmen- kontroldan geçirildi, fotokopileri çıkarıldı. Hakkımızda dağlar gibi, dosyalar dolusu raporlar düzenlendi. Adım attığımız her yerde fotoğraflarımız çekildi. Bu kez emniyette bulunduğumda emniyet görevlilerinin kullandıkları tabirle, evlerimizin karşısına karakollar kuruldu. Her olayda gözaltına buyur edildik. Ne Tahkikat Komisyonunun hışmından ne de 27 Mayıs'ın azizliğinden kurtulabildik. Talat Aydemir olayı ile ilgili olarak bile çoluk-çocuk şubelere götürüldük. Çocuklarım kırklarını doldurmadan karakola gitmek için sokağa çıktılar. Eşim aleyhine bir çok dava açıldı. Kendisi üç kez tutuklandı. Ondan sonra ben, kalkıp Aydınlık dergisine hangi yazı yazılsın diye karar vermek üzere gizli örgüt kuracağım. Hem de hiç gerekmeyen bir ortamda. Hayır! Savcının 141'in uygulanmasını isteyişindeki fütursuzlukla 141. madde göze alınmaz. Özellikle benim yaşımda. Çocuk oyuncağı değil ciddi bir iştir bu. Araç amacın önemi ve gereği ile orantılı olmalıdır....

"....Türkiye için bugün en doğru hedef tam bağımsız gerçekten demokratik Türkiyedir. Bu hedef, iddianın tahrifatı ile saptırılamaz.

"....Son söz olarak şunu da belirtmek isterim, ki, benim burada eşim Mihri Belli yerine yargılandığım yolundaki inancım kesindir.Onun için ben de eşim Mihri Belli'nin fikirlerini ve legal mücadelesini kısaca savunmakla kendimi yükümlü gördüm. Savunmamı, benim davadaki durumumun gerektirdiğinden biraz geniş tutmamın nedeni budur....."

Ve ek savunmadan:

".....Bir insanın marksist olması onun her eyleminin 141. madde kapsamına gireceği anlamına gelmez. Öyle olsaydı marksist düşünüşü benimseyenlerin ömürleri boyunca hapiste kalmaları gerekirdi. Anayasamız, inanç ve inancın serbestçe ifade edilmesi özgürlüğünü yasalaştırmıştır. Bugün, seçimler arifesinde Türkiye'de marksistlerin bulunduğu ve bunların sayılarının yüzbinleri bulduğu olgusu İsmet Paşa'nın diliyle de belgelenmektedir. Seçim kampanyasında bu marksist oylara sahip çıkma yarışı bu oyların politik hayatımızdaki nicel ve nitel önemini gösterir. Demek ki bir marksistin kanuni takibata uğraması için T.C.Kanununun herhangi bir maddesini fiilen ihlal etmiş olması gerekir. Bakmakta olduğunuz davada hukuken böyle bir ispat yapılmış mıdır? Nasıl olsa birşeyler yapmışlardır mülahazasıyla verilecek bir hüküm ne kadar adil olur bilemem. Şahsen benim söz konusu partinin hazırlık çalışmalarına hiç bir şekilde katılmadığım o kadar ortadadır ki, savunmamda bu husus üzerinde pek durmadım bile....

"Şimdi sormak isterim iddia makamından delil diye karşımıza çıkardığı bu "özeleştiri"nin Türkiye hakkındaki özlemlerinin hangisini suçlamaktadır? Türkiye'nin demokratik bir ülke olması isteğini mi, yoksa bağımsız olması isteğini mi? Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırılmasını mı yoksa faşizme karşı mücadeleyi mi? Ülkemizin en önemli, ihmale gelmez sorunlarıdır bunlar.

"Anti-emperyalist mücadele icad edilmiş yersiz bir mücadele değildir. Ülkemizin somut şartlarına dayanır. Boşuna kendimizi kandırmaya çalışmayalım. Dünya kamuoyunda Amerika'nın dümen suyunda giden bir uydu gözüyle bakılıyor bize.

"Aslında davamızın açılış nedeni de bütün ömrünce Türkiye'nin kişilik sahibi ve halktan yana bir politika izlemesini savunan uzlaşmaz anti-emperyalist Mihri Belli'nin ele geçmemiş olmasına karşı duyulan öfkedir. Ben de sırf bu nedenle bir rehine olarak burada bulunuyorum. Mihri Belli ile uzaktan yakından ünsiyeti olmuş ya da ilişkisi olduğu isnadı gibi bir şanssızlığa uğramış kişilerden intikam alınmak isteniyor. İşte ülkemizin faciası gerçek yurtseverlerin zindanlara atılmasıdır. Üzüntümüz bunadır....."

Ve üzüntümüz bugün de katmerlenerek, katlanarak devam ediyor, yazık ki.

Savunmalar okunduktan sonra Savcı Baki Tuğ yeni bir delil (?) attı ortaya: Mihri Belli tarafından yazılmış olduğu ileri sürülen "Devrimci Hareketimizin Özeleştirisi" adı ile Almanya'da yayınlanmış ufak bir broşürdü bu. Aslında 1972 yılında M.Belli illegalde iken kaleme alınmış ve dar bir çevreye dağıtılmış ufak bir kitapçıktı. Almanya'daki ikinci baskısı sayılırdı. Kitapta 12 Mart rejiminin tahlili yapılıyor, CHP de dahil, bütün "sol" örgütlenmeler eleştiriliyor, anti-emperyalist ve anti-faşist güçbirliğine çağrı ile sonuçlanıyordu. Devrimci hareketin son on yılının hesabını çıkarıyor, bir bakıma, yazarın anlayışına göre hesap da veriyordu. Anlayamadığım bir kıyamettir koptu. Sanki mahkeme salonunun orta yerine bomba atılmış gibi paniğe kapılmış avukatlar ve bazı sanıklar. Sonradan öyle değerlendiriyorum. Çok tatsız bir hava esti. Sanki Mihri Belli oturmuş, Cuntanın hakimlerine şununla ya da bununla olan ilişkilerini anlatıyormuş gibi. Sanki bu broşür davanın seyrini değiştirmiş gibi. Gülünçtü bence. Ama oturup tartışacak durumumuz yok ki. İddia makamının bu yeni "kanıt"ı ile ilgili bir de ek savunma yapmam gerekti...Belgeyi de göremeden, mahkemede okunuşunda ne kadar aklımda kaldı ise... Sonradan dikkat etmiştim. "Özeleştiri" yazarının, darbe ve sıkıyönetimler dolayısıyla koşulların değişmiş olması yüzünden eskiden önerilen mücadele yöntemlerinin artık etkili ola-

mayacağı ya da uygulanabilir olmadığı görüşü ve o günki koşullar altında illegal mücadeleyi savunması benim için o kadar anlaşılır bir şeydi ki, ek savunmamda buna değinmemişim bile. Oysa savcının, elinde bulunduğu halde aylarca karar veremeyip son anda broşürü ortaya koyması, "işte bunlar böyledir, aslında illegalite yanlısıdırlar" gibi bir hava ile mahkeme heyetini etkilemeyi ummasındandı. Mahkeme heyetinin etkilenip etkilenmediğini bilemem ama (onlar kararlarını çoktan vermişlerdi zaten), broşürdeki devrimci ağızdan ve yazarın önerilerinin üzerimize sıçramasından adamakıllı işkillenenler oldu sanıklar arasında. Zaten bazıları bir daha böyle işlere karışmamaya kararlı idiler daha o zamandan.

Savcılık bir de "hatıra defteri" ele geçirmiş nasıl olduysa. İddiaya göre Taylan ve Tarhan Özgür'ün babalarına aitmiş bu defter. Necla Özgür (anneleri) de bizim davada sanıktı. Necla hanım tutuksuz yargılandığı için içeride bizim yanımızda değildi. Bu defterden bazı notları Üye Hakim Kıdemli Yüzbaşı Atalay Tokat, teatral bir ses ayarlaması ile pek etkili bir biçimde okumuş, okuduklarının ahlakîiyönden kendisini ne kadar rencide ettiğini, bunu gizleyemiyormuş gibi bir havaya bürünerek özellikle belli etmeğe özen göstermişti!!

Sağlıksız bir hayal gücünün terkedilmiş bir aile babasının kızgınlık ve öcalma duygularıyla birleştiği suçlamalar; sokak ortasında acımasızca katledilen gencecik oğlunun (Taylan Özgür) anısının bir babada yarattığı tam ters bir tepkiyle bütün solculara karşı düşmanlık duymasını yansıtan herzeler!... Bizlerin ve en başta M. Belli'nin ne biçim insanlar olduğumuzu ortaya koyacaktı!?.. Vay babam vay! Bunları yanıtlamak aynı farsta rol almak olurdu benim için. Bu işe en çok üzülen, babası adına utanç duyan Tarhan Özgür'dü.

Karar

Dava sonunda sekiz yıla hüküm giydim. Usul gereği bozulması için Askeri Yargıtaya başvurdum. Beri yandan da bu sekiz yılı nasıl planlayacağımı düşünmeye başladım. Tatsızdı elbette. Ama bilindiği gibi karar birden bire gelmiyordu. Ta 12 Mart'tan beri gelişe gelen bir süreçti. Üstelik de bizlerin her an beklemek durumunda olduğumuz, hazırlıklı bulunduğumuz bir sonuçtu mahpusluk. Gene de çok tatsızdı. Tatsızlığı, en başta, isyan ettirici olmasıydı. İşçi sınıfı ideolojisinin, emekçi yığınların yaşam mücadelesinin silah zoruyla yasaklanması, en bilinçli, en yurtsever temsilcilerinin etkinlikten alıkonulması hatta, fiziki olarak yok edilmesiydi. Geçici de olsa, yenilgiydi. Yenilginin

geçici olduğu yolundaki inancımı hiç yitirmedim. Bu inancın erimi benim ya da akranlarımın yaşam süresi ile sınırlı olmayabilir. Ama yüzyıllardan beri savaş veren ezilen kitleler, büyük insanlık, elbette ki, daha iyi, kendileri için daha insanca yaşanılabilir bir dünya yaratacaklardır. Bunu bugün dünya ölçüsünde umutların yıkıldığının sanıldığı, kapitalizmin beşinci sınıf ideologlarının haddi olmayaraktan komünizmi, sözüm ona alaya almaya yeltendikleri bir zamanda gene söylüyorum.

Çocuklar en büyük sorun elbet. Senin dünyaya getirdiğin ve yetiştirmekle yükümlü olduğun çocukların, en çok sevdiklerinin ortada kalmış olması düşüncesi acı veriyor insana. Herkesin akıl edebilecegi bir sürü mantıklı avunma gerekçesi bulabilir insan. Buluyor da. Yeryüzünde nice haksızlık, nice acı çeken insanlar, bir gün olsun insan gibi yaşayamamış, bir gün olsun karnı doymamış bebeler var. Zor olan nedir biliyor musunuz. Özlemek. Yoksun kalmak ve unutamamak. Bir de kendini çok önemseyip senden yoksun kalanlara acımak!

13 Eylül 1973

1973 yılının Eylül ayını bir dönüm noktası gibi, dünya ölçüsünde yeni ve kuşkusuz kötü bir dönemin başlaması gibi algılamışımdır. İçeride insanın bu gibi olayları izleyecek, düşünecek daha çok vakti oluyor. Ayrıca, hapiste olmak, kendi ülkende de yenik tarafta olmak daha büyük acı veriyor insana. Allende'nin devrilmesi savaş sonundan beri küçük ya da büyük sıçramalarla yükselen Üçüncü Dünya'nın kurtuluşçu, ilerici ve devrimci dalgasının noktalanması gibi gelmişti bana. Ondan sonra artık uzun süre dünyanın hiçbir yanından sevindirici bir haber gelmeyecekti. Allende'nin kahramanca, ama ne çare ki birey olarak darbeye karşı koyuşu, onun demokrasiye olan inancı, yenilgisinin acısını daha da derinleştiriyordu. Ve Şili deneyi Amerikan emperyalizminin ve çok uluslu şirketlerin dünya kamuoyunun bilgisine ulaşan bu çapta ilk uygulamasıydı. Onların ne işler becerebileceklerini, işlerine gelmeyen hükümetleri nasıl alaşağı edebileceklerini, halkın iktidara getirdiği bir lideri göz göre göre, kendi yurttaşlarını ve dünya kamuoyunu hiçe sayarak öldürebileceklerini ve bunun yanlarına kâr kalacağını, emekçi yığınların ne amansız düşmanı olduklarını, ezilen dünya halklarına birazcık demokrasiyi sömürülerinin devamına karşı nasıl bir tehdit, bir engel olarak gördüklarini, zamanımızda "ulusal" denen orduların işlevlerini ve de demokrasi güçlerinin savunmasızlığını ortaya koyan derslerle doluydu.

Gülay'ın durup durup Allende'nin bu kadar marksist olduğunu bilmediğini söylemesini hep anımsamışımdır. Ne de olsa seçimle iktidara gelmişti! Allende'nin marksistliğini yargılayamam. Gülay'dan bu payeyi almanın bir hayli güç olduğunu düşünüyor olmalıydım ki, dikkatimi çekmişti. Üzüntüsünü ve Allende'nin direnişine duyduğu saygıyı böyle dile getiriyordu besbelli.

Gün geçtikçe daha çok üzülüyordu insan. Biri kalkıp da "Siz kendi halinize bakın!" dese. Bizim içeride izlediğimiz basın, 12 Mart'a karşın Allende'yi savunmuştu. Basınımız da, pek çok başka ükeler basını gibi, ülke dışı olayları yargılayışında pek demokrattır maşallah!

Ama benim ilk tepkimin büyük bir kızgınlık olduğunu hem de Allende'ye kızdığımı, Gülay'ın yorumunu adeta abartılı bulduğumu çok iyi hatırlıyorum. O sıralarda Şili üzerine ayrıntılı bir değerlendirme okumuş değildim. Ancak kamyoncuların grevi ve faşist saldırılar biliniyordu. Demokratik güçler kendilerine savunma olanakları sağlanmasını istiyorlardı, vb. İlk işim "ne anlamda olursa olsun demokrasi güçlerini silahsız, korumasız bırakırsan böyle olur işte" demek olmuştu, onu biliyorum. Allende, bir devlet başkanı olarak, makinalı elinde kendi kendini korumak zorunda mı kalmalıydı? Kazanılmış bir iktidarı elden kaçırmak, koruyamamak acı veriyordu, hırslandırıyordu. Sadece Allende'nin ve çevresindeki üç beş kişinin kahramanlığına kalmış bir güvence! Olacak iş mi?

Olan olduktan sonra Şili halkının ve Allende'nin kötü kaderi, Santiago stadyumuna hapsedilen yığınların ve gitarist Victor Jara'nın, yankıları kulaklarımıza kadar uzanan gür türküleri ilk günün yargılarını süpürüyor. Derin bir acı ve dayanışma duygusu alıyor yerini.

1974 Af Yasası

CHP, 1973 sonbahar seçimlerinden en büyük parti olarak çıktı sandıktan. Ancak Ecevit tek başına Meclis çoğunluğunu sağlayamadığından Milli Selamet Partisi (MSP) ile koalisyon kurdu. Söz verdikleri gibi af yasası çalışmalarına da başladılar. Ondan sonra koğuşta da af tartışmaları başladı. Artık durmadan heyecan verici yeni haberler geliyordu dışarıdan. Affa sevinmemek olası değil elbet. Ama ben her zaman bilinmezlik içinde olmaktan, programsızlıktan sinirlenmişimdir. Olsun da görelim havasındaydım. Yüreğimi kaldırmaktan kaçınıyordum. Ne çare ki hemen hemen bütün ömrüm elimde olmayan nedenlerle kesintiye uğrayan programlar yapmakla geçmiştir. Ne yapacaksınız, yeniden yeni programlarla prog-

ramlayacaksınız. Aslında af getirebileceklerine pek de güvenmiyordum. Demokratik kamuoyunun büyük baskısı bizim baktığımız yerden pek sezilmiyordu. Dış dünyanın tepkileri ise bize kadar gelmiyordu. Bana kalırsa Ecevit demokrasinin gereği olarak değil de daha çok "kandırılmış gençleri" haketmedikleri ağır cezalardan kurtarmak için, toplumsal barış için af öneriyordu. Bir de dış dünyaya karşı bir cunta döneminin askeri mahkemelerinin kararları geçerli olduğu sürece demokrasi iddialarının inandırıcılığı olamıyacağı gerekçesi vardı.

Af yasası kademeli olarak çıkmıştı. Önce beş yıllık indirimden yararlananlar, sonra da yavaş yavaş ötekiler çıktılar.

Af çıkıyor, hapisaneler boşalıyor diye cezaevi rejimi daha insancıl olmadı kuşkusuz. Giderayak bir açlık grevi daha yapmak zorunda kaldık. Bu sonuncunun nedeni Mamak'ın ünlü dayakçı faşist yüzbaşılarından birinin Şafak davası sanıklarından erkek tutukluları dövmesi, yahut dövdürmesi idi. Biz kadınlar dayanışma grevi yapıyorduk. Grev dönemleri öğreticidir, birçok bakımdan. Kimin kaç paralık adam olduğu daha iyi ortaya çıkar örneğin. Kimileri çığırtkanca grev kışkırtıcılığı yaparlar, ama günler uzayınca mızıkçılığa başlarlar. Baştan enine boyuna tartışanlar genellikle sorumluluklarının bilincinde olanlardır. Bir kere karar alındı mı oyun bozanlık olmaz artık. Bilincin, adamlığın ölçüsüdür bu. Grev dönemlerini seviyordum gene de. Çünkü her şeye karşın bir birlik oluşuyor. Herkesin katıldığı ortak bir eylem oluşuyor, kaynaşılıyordu.

Kıbrıs Çıkartması

Mahpusluğun son günlerinde bir heyecan daha yaşadık: Temmuz başında bilindiği gibi Kıbrıs'ta Samson adında bir Rum faşisti Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'a karşı darbe yaptı. Bu bir Amerikan tertibiydi. O zaman iki cemaat tek bir yönetim altında Kıbrıs Cumhuriyeti vatandaşı olarak yaşıyorlardı. Türklerle Rumlar arasındaki kasıtlı olarak her iki tarafın da durmadan kışkırttığı düşmanlıklar uzun yıllardan beri sürüp gidiyordu. Çok üzücüydü. Zaman zaman düşmanlıkların doruğa çıktığı olur, gazetelerde kan içinde cesetlerin fotoğrafları yayınlanırdı. Ama, bizim çığırtkan basının "Kızıl Papaz" adını taktığı Makarios hiç de kızıl değildi. Yunan Cuntasına karşı Kıbrıs'ın bağımsızlığını savunmak gibi doğru bir tutum içinde olmuştu. Ben CHP-MSP hükümetinin, Samson darbesine karşı enerjik ve süratli bir kararla müdahale etmesini onaylamıştım. Bu konuyu tar-

tışmıştık içerde. Kimlerin ayrı ayrı neler dediklerini anımsamıyorum. Ama "Ne halleri varsa görsünler, bize ne" tutumu ve Samson'un Yunanistan'daki albaylar cuntasının başı Papadodopulos ve avanesi paralelinde bir Kıbrıs yaratmak istemesine, hatta Kıbrıs'ı bu faşist albayların Yunanistanı ile birleştirmesine, Rumlardan da Türklerden de bir sürü cana kıymasına "enternasyonalist" gerekçelerle seyirci kalınması çok yanlış olurdu bence. Seyhan ve yanılmıyorsam Gülay da aynı görüşü paylaşıyorlardı. Sonradan gazetelerin yazdıklarına göre milliyetçi Türkeş, bu olay karşısında "Amerika'ya sordunuz mu?" Yani izni var mı? biçiminde kaygı belirtmişmiş. Aynı Türkeş ikinci hareket sonucu Ada'nın yarısı işgal edilince bu kez "Türk milleti Ada'nın tamamını istiyor" sloganını ileri sürdü.

Evet, bence, birinci müdahale, yani Samson darbesine karşı müdahale ne kadar yerinde idiyse, ikincisi yani Kuzey Kıbrıs'ın işgali hareketi o kadar yanlış olmuştur. Birincisi, yani müdahale, halklara ve demokratik güçlere ve meşru bir yönetime karşı silâhlı faşist bir kalkışmanın etkisiz kılınması idi. İkincisi yani işgal, bu durum fırsat bilinerek askerî gücü olmayan halklara karşı, başka bir ülke toprağına yönelik silâhlı saldırıydı. 20 yıldır çözüme kavuşturulamayan bir çıban başı yaratmıştır Türk Dışişlerine. Dr. Fazıl Küçük'lere ve Rauf Denktaş'lara da bir cumhuriyet hediye edilmiştir. Dendiğine göre bir çeşit Mafya cumhuriyeti, (Gene de bazı bakımlardan bizimkinden daha demokratik görünüyor.)

Birinci müdahalenin, bizzat müdahaleyi yapanların da beklemedikleri önemli bir sonucu daha Yunanistan'daki albaylar cuntasının da bu yüzden düşmüş olmasıdır. Müdahalenin daha da önemli yanı burasıdır. Bundan daha iyi ne olabilir. İş orada kalsaydı, Yunan halkının ve Kıbrıslı Rum halkın hiç unutamayacağı bir armağan olacaktı bu onlara ve kuşkusuz Türk-Yunan, Türk-Rum ilişkileri üzerinde olumlu ve uzun ömürlü etkileri olacaktı. Ama biz müdahaleyi savunmasız Rum halkına karşı bir işgale dönüştürdük. Onmaz şovenliğimizin, cartcurtçuluğumuzun bir göstergesidir. Hepsi o kadar da değil. Aslında Samson darbesi o zamanki ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'in (A) planıydı. "Enosis" yoluyla Yunan Albaylar Cuntasına popularite sağlamayı, onu ayakta tutmayı amaçlıyordu. Darbe fiyasko ile sonuçlanınca bu kez Türk işgal hareketine yeşil ışık yakıldı. Böylelikle Türk ve Yunan halkları arasında uçurum açılacak ve Amerika arabuluculuk rolünü sürdürebilecekti.

Ecevit, Kıbrıs'ı Samson'dan kurtaran adam olmakla yetinmedi.

Perde arkasını bilmek benim için olanaksız. Kıbrıs fatihliğine kendisi mi özendi özendirildi mi bilemem. Ama 12 Mart darbesine bir karşı-hareket olarak ortaya atılan Ecevit, işgale girişerek, ayağının tozuyla şoven milliyetçiliğe, ordu dalkavukluğuna yeni alanlar açmış oldu. Ve o günlerden bakışla "Kıbrıs Fatihi"nin, bugün, çoğumuzu az ya da çok şaşırtarak politik yelpazede Türkeş'in yanında bir konuma gelmesini fazla yadırgamamak gerekir, diyorum. Bakın beni asıl şaşırtan Ecevit'in Körfez krizinde yüzde yüz Saddam'ın yanında yer alması olmuştu. Amerika'nın müdahalesine karşı oluşunu takdir etmiştim. Şimdi diyorum ki bu, herhalde, bir ilke sorunu değil de, Saddam'ın zayıflaması başımıza belâ olabilecek Kürt hareketini güçlendirir hesabının sonucuydu!

Tahliye

İşte Kıbrıs çıkartmasının yapıldığı o günlerde (Temmuz 1974) biz de Ankara'nın Dışkapı semtindeki "küçük hapisane"den "büyük hapisane"ye doğru yani dış dünyaya doğru adımımızı attık. Ne de olsa her şeyin büyüğü yeğ tutuluyor!

Biraz uzaktan görünen cadde ana-baba günü gibiydi. Güneşli bir günde renk renk giysilerle daha çok bayram yerine benziyordu. Afla çıkmanın asıl güzelliği budur belki. Herkes birden çıkar. Tahliye olurken arkanda arkadaş bırakmazsın böylece. Hiç hoş değildir tek başına tahliye olmak. Kalandan çok gidene acı verir. Sevinemez, hatta utanır insan, sanki bundan kendisi sorumluymuş gibi. O gün en sona kalanlardandım. Kağıtlarım geldiğinde vakit ikindiye yaklaşıyordu. Koğuş bizden sonra kapatılacaktı. Müebbetlikler (Gülay Özdeş-Ünüvar ve Türkân Sabuncu) başka bir yere nakledilecekler ve bir süre daha yatacaklardı. Onları denkleri ile birlikte kapı önünde bırakarak ayrıldık. "Bir gariplik çöktü serime"

Yeniden yaşama alışmak, dondurulmuş ilişkileri, özellikle görev ve sorumlulukları yeniden yüklenmek ne zordu! Gündelik yaşamın hayhuyu içinde doğru yolu görmek, göstermek ve bu göstermenin araçlarını yaratmak.

Bunaldıkça şaka yollu da olsa "Ah., ne vardı bu af yasasını çıkartacak!" diye sözümona yakındığım oluyordu. Sonra bir gün annem bu yakınmalarımı anımsatarak

- Sevim, biliyor musun öyle diyorsun diye sana kızıyordum, ama şimdi hak veriyorum,

demez mi? Eh anlayın artık! Aslında o, yaşamımızın hiçbir zaman "durmuş oturmuşluğa", biraz da rahata tabii, kavuşamamış olmasını kastediyordu.

Mihri'nin dönüşü

M.Belli 73 güzünde seçimler arifesinde yani aftan çok önce yurda dönmüşmüş. Bundan benim hiç haberim olmadı tabii. Tahliyemden birkaç gün sonra "randevulu olarak" açık havada buluştuk. Kendisini ta yüzlerce metre uzaktan, daha yüzünü seçemezken duraksamadan tanımıştım. Oysa o çaktırmadan yanımdan yürüyüp gitmeye hazırlanıyordu. Eh, az buçuk tebdil-i kıyafet eylemişti, yani kılık değiştirmişti ya tanınmaz olduğunu sanıyordu. Böyle çocukça yutturmacalardan ne kadar hoşlanır, yutmayacağımı bile bile yapar. M.Belli cilveleri işte! Sonradan, pek çok kişinin kendisini görüp de tanımadığını anlatmıştı. Onu için kızıl keçi sakalın kendisini çok değiştirdiğine inanmıştı.

Belli, benim hapiste bulunduğum süre içinde kaçak olarak Avrupa'da yaşamış, daha çok da Almanya'da bulunmuştu. "Yurtsever" adında bir dergi çevresinde iyi kötü bir toparlanma sağlamaya uğraşmıştı. İstanbul'da da bir kısım militanları 72'de ele geçen Haziran Hareketi'nden geri kalanlarla bir çevre oluşturmuşlardı. Çoğu tanımadığım kişilerdi, yeni katılımlardı.

Buluşmamızdan birkaç gün sonra enistemiz Süleyman Köymen ile birlikte İstanbul Cumhuriyet savcılığına teslim ettik Mihri'yi. Resmi işlem yerine getirildikten sonra da evimize döndük. Böylece 12 Mart'dan doğma hukuki durum onun için son bulmuş oluyordu.

Benim davam ise sürüyordu. Askeri Yargıtay benim hakkımdaki kararı bozdu. Sonra da bu davadan, yani 12 Mart koşulları altında beni sekiz yıl yatıracak olan bu suçlamadan biraz daha demokratik bir ortamda aklanıyordum. Bir bakıma M. Belli'nin bizzat kendisi ortalıkta olduğuna göre dolaylı baskıya gerek kalmamıştı zaten.

Dahası, sağdan soldan tazminat alanları duydukça heveslenip gene de uzun tereddütlerden sonra açtığım tazminat davasını da kazandım. Kazanacağımı hiç de ummuyordum. Bu işler o kadar uzamıştı ki bu tazminat alacağım tahakkuk ettirildiğinde 1982 yılını bulmuştuk. Böylece, 12 Mart darbesinin şahsıma karşı hukuk dışı işlemlerinin ceremesi olarak bana ödediği para yani haksız olarak hapsedilmenin tazminatı 12 Eylül'ün aynı cinsten haksız işlemlerine karşı geç de olsa, önlem alabilmeme, yani yurt dışına çıkmama yardımcı olmuştur.

Sanki imdada yetişmiştir. Kişi olarak benim için "hak yerini buldu" mu diyelim?

Müveddet Belli, ardından Şevki Akşit

"Özgür" yaşama dönüldüğünde, evet çok yakın bir tehdit altında bulunmadığı o ilk günlerde "büyük hapisane"deki oraya buraya koşturma olanaklarını özgürlük gibi algılayabiliyor insan. Ama ancak kısa bir süre. Biz o birkaç günün de keyfine varamadık. Şevki Akşit hastaydı. Ve hastalığının akciğer kanseri olduğu hemen o ilk günlerde anlaşıldı. 12 Mart koşulları onun da başını bu biçimde yemişti. Ama ilk kayıp Mihri'nin annesi oldu. Daha Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Milletvekili olan eşinin kaçaklığını, İngiliz baskınlarını, savaşın yoksulluğunu yaşamış olan bu kadın 1944'lerden beri de sevgili oğlunun hapisliğini, kaçaklığını, yurt dışında kayboluşunu, yurda dönüp yeniden hapsedilişini, tekrar tekrar tutuklanışlarını yaşadıktan sonra yeni bir kaçaklık gündeme gelince oğlunu bir kez daha kucaklama umudunu yitirmişti artık. Bana öyle geliyor ki başka hiç kimse (üç çocuğundan altı torunu vardı) Mihri'nin yerini tutamıyor, onu avutamıyordu. Mihri 1974'de ortaya çıktığında gözleri görmüyordu artık. Mihri ile konuşurken bile ta uzaklardaki ola ki hala gepgenç "kendi" oğlunun hasretini yaşıyordu. Bu yabancı adamı pek tanımıyordu bile.

Kasım 1974'de kayınvalidem Müveddet Belli hanımı, bu fedakar kadını, Zincirlikuyu mezarlığında toprağa verdik. Şevkicik birkaç ay daha yaşadı ancak. Onu da Şubat 1975 de Feriköy mezarlığında, Türkiye devrimci tarihinden namuslu ve yiğit bir yaprak olarak evren'e doğru son yolculuğuna uğurladık. O gün dağıtılan son fotoğraflarında "Hoşça kal dünya-Merhaba kainat!" diye bize veda ediyordu.

O ilk, dışarıya uyum sağlama günlerinin, yeniden örgütlenme çalışmalarının anıları Şevki'nin hasta imgesi ile birbirine karışmıştır bende. Ve Şevki'nin bir türlü kabul edemediğim yokluğu, varlığına en çok ihtiyaç duyduğum o günlerde beni çok bunaltmıştır.

Yeni Partiler

Biz daha içeride iken bazı çevrelerin yeni bir parti kurma çalışması içinde olduklarını duyuyor, bu konuda basında yayınlanan haberleri okuyorduk. Ön planda görünenlerden aklımda kalanlar Oya Baydar, Ahmet Kaçmaz, Aydın Engin, ve Dr. Ziya Oykut. İlk açık-

lamaların içerdekiler, yani biz kadınlar koğuşundakiler üzerinde pek olumlu bir etki yaratmadığını söylemek zorundayım. Herkes içerideyken dışarıdaki boşluktan yararlanmada bir telaş seziliyordu. Gerçi, aklımda kaldığına göre, Behice Boran'a ve bu arada örneğin Vahap Erdoğdu'ya başvurmuşlardı. Sanıyorum bunlar daha çok nezaket uyarınca yapılmış jestlerdi galiba. Dr. Ziya Oykut'un başkanlığının düşünüldüğünü duyunca iyice şaşırmıştım. Gerçi Ziya Oykut'un "Türk Solu" dergisinde yazıları çıkmıştı. Okuyabildiğim bir iki kitap eleştirisini de gerçekten beğenmiştim. Ama Ziya Oykut'u bir de kendi yerinde yani Malatya'da Göz Hekimi olarak tanımıştım. Hakkında epey dedikodu da dinlemiştim ora halkından. Bana kalırsa tutarsızdı. Bilimsel sosyalizmi okuyup öğrenmekle sosyalist olunmuyor. Yaşamını da, her türlü davranışını da ona göre ayarlamalısın. Halk sevgisinde içten olup olmadığını sınamadan ortaya çıkmamalıdır insan. Sosyalizm inancı sadece teorik bir inanç değildir. Yaşamınla inancın tutarlı olmalıdır.

Sonunda Kaçmaz'ın başkanlığında Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) kuruldu. Ondan sonra, yani Af yasasından sonra TİP yeniden faaliyete geçti, hemen hemen eski kadrosuyla. Behice Hanım genel başkandı. Mehmet Ali Aybar'ın kendi partisi vardı. Ama galiba 12 Mart dönemi ve sonrasında, 12 Mart'ın yarattığı politik boşluktan, daha doğrusu yılgınlıktan yararlanarak en yaygın örgütlenme gösteren "TKP" oldu, mülteci TKP si. Barış örgütleriyle, 'İlerici' kadın ve gençlik örgütleriyle... MDD'e karşı getirdiği "Ulusal Demokratik Devrim"i ile. En yaygın solaganları 'Demokratikleşme Toplumsal ilerleme' oldu. Bu yüzden de çoğunlukla "ilerlemeciler" diye anıldılar. Sosyalist kamuoyundaki imajlarına göre, anlı şanlı Sovyetler Birliği, sosyalizmin vatanı, ilk işçi devleti vardı arkalarında. Bu arkalanma, örgüt olarak, sol kesimde geçerli kılıyordu onları. "Yetkili merciin" mavi boncuğunu taşıyan örgüttüler. Elbette ki çekici bir ayrıcalıktı bu iyi niyetli genç insanların gözünde. O zamanlar Sovyetler Birliğine hala duyulmakta olan saygı ve güveni mirasyedi gibi bol keseden harcadılar. Sovyet Sosyal Emperyalizmi şamatalarına karşın ve ola ki o şamataların yarattığı tepki yüzünden oldukça geniş bir çevreyi de etkilediler. Ama etki alanları gençlik örgütlerininkinden farklıydı. Yani tabanları değişikti. Legal bir parti olarak ortaya çıkmamış olmaları sadece adlarındaki "komünist" sözünden ve bir de Merkez Büro'larının yurt dışında olmasından ileri geliyordu. Yoksa legal partilerin herhangi birinden daha radikal mücadele yöntemlerini benimsiyor ol-

malarından değil.

Bir şeye dikkat etmişimdir. İlerlemeciler hareketi de örgüt olarak aynı PDA'cıların gösterdikleri hastalık belirtilerini gösteriyordu. Klikçilik, örnek alınan modele (Rusya, Çin, Arnavutluk Komünist Partilerine) körükörüne, bağnazca bağlılık, klikçilikte (klüpçülükte) üste çıkmak için her şeyin mübah görülmesi, karalamada gayretkeşlik, yaranmada gayretkeşlik vb vb.

Bence, 60'larda yurt dışında bir mülteci komünist partisinin kurulması ve bunun Türkiye'deki uzantısının Türkiye devrimci hareketine dayatılması bu harekete hiçbir şey kazandırmamıştır. Hatta zararlı, baltalayıcı, bir anlamda saptırıcı da olmuştur. Üstelik sağlıksız, içtenliksiz bir örgütçülük anlayışı yaratmıştır. O kadar ki benimsedikleri modelin kendi kendine ihaneti tüm dünya kamuoyu önünde açığa çıktıktan, bizzat model temsilcilerince de ihanet kabul edildikten sonra bile, bunlar bu kez aktüel büyük "önderlerine" bağnazca bağlılıklarını sürdürdüler, bindikleri arabanın borusunu öttürdüklerinden sürücüyle birlikte "yeniden yapılanma-pereştroyka"nın "liberal-serbest" makamlarını seslendirmekte hiç de güçlük çekmediler. Ve, peşlerinde sürükledikleri, Türkiye'nin koca bir demokratlar ve ilericiler potansiyelini heba ettiler.

Benzer hastalık, yani klüpçülük 1974 sonrası hareketlerin hepsinde görüldü. Ben bu dönemi biraz da şaşkınlıkla, çıkar bir yol da bulamadan hasta bir dönem olarak algıladım hep. Bize yakın olanlar dışında kadrolarla doğrudan temasım yoktu o dönemde. Kendilerini yakından tanımıyordum. Ama dolaylı izlemelerimin sonucu hep örgütünün popüleritesi hedefine yönelik çıkarcılık ve tabii bu yüzden de içtenlikten yoksunluk, örgüt dışından olanlara karşı güvensizlik, sevgisizlik vb. gibi yargılar oluyordu. Devrimcilikle hiçbir zaman bir arada gitmeyecek nitelikler. Hem de resmi ve resmi olmayan faşist saldırılar ve uygulamalar karşısında güçleri birleştirmenin zorunluluğunu herkes -güya- kabul ederken. Olmaz bu. Karşılıklı sevgi ve saygıyı ve birliği egemen kılamazsan bu kadar güç ve bu kadar büyük özveriler isteyen bir işin üstesinden gelemezsin. Amacın "dostlar alışverişte görsün" değilse eğer, bu ülkenin ezilen, sömürülen insanlarının daha iyi yarınlarına katkın olmasını istiyorsan eğer. Yaşamını bile yiğitçe ortaya koyan insanların bu fraksiyoncu ve rekabetçi popülarite çıkarlarından vazgeçememelerini anlamak çok zor benim için.

İlkesiz, İsa öğüdü bir sevgiyi ve birlikteliği önermiyorum elbette. Ama öyle sanıyorum ki, ilke ayrılıkları - pek çok kez - fiilî ayrılıktan,

yani kişisel nedenlerle, küçük burjuva geçimsizlikleriyle ortaya çıkan ayrılmalardan sonra geliştiriliyordu. Çoğunlukla da ayrılığa kılıf oluşturuyordu. Her grup politika dışına taşan, kendine özgü bir davranışlar karakteri gösteren özgün bir yapılanma ortaya çıkarıyordu. O grup içindeki birliktelik, bir renk, bir flama, bir Ahmet ya da Mehmet'e bağlılık sorunu gibi yaşanıyordu adeta. Belli bazı kalıplar zamanla gelenekleşiyordu. Bir de bakıyordunuz belli bir grup içinde genel davranışları bakımından yerlerine oturmamış durumda olan biri, grup içinde -politik görüşleriyle değil de - diyelim ki, gündelik yaşam tarzı ile ayrıksı duran bu birey en bağnaz savunucusu göründüğü gruptan ayrılmış, daha iyi uyum sağlayabileceği bir başkasına geçmiş. Bu kez açıkça haksızlık da ederek eskiden birlikte olduğu kişileri yeni grubunun popüleritesini gözeterek eleştiriyor ya da karalıyor.

Bu klüplerin bir çoğunun profesyonel devrimcileri yaşatma (yani geçindirme) dernekleri gibi bir işlevi de yerine getirdiklerini ve bu işlevin, doğal olarak, onların örgüt ve eylem biçimi karakterlerini etkilediğini de sadece bir nesnel saptama olarak belirtmek gerekir kanısındayım.

Şunu da eklemek gerekiyor belki. Kuşkusuz tüm örgüt bölünmelerinin altında yatan şu ya da bu liderlerin politik görüşlerinden dolayı uzlaşamamaları değildir. Böyle olmadığı marksizmin klasiklerinde de belirtilmiştir. Çoğunlukla anlaşmazlıkların bir de sınıfsal dayanakları vardır. Ve bu anlaşılır bir şeydir. Bu gibi durumlarda dahi çıkar ortaklıkları bulunabilir, ittifaklar aranabilir. Ama daha da önemli yahut daha da anlaşılmaz olan bu gibi ayrılık nedenlerinin yok denecek kadar az olduğu durumlarda bile bölünmüşlüğün ve güvensizliğin inatla ve de kıskançlıkla korunmasıdır.

Bütün bu karmaşada "serbest rekabetçilik"in gölgelerini ya da yansımalarını görmüyor musunuz, liberalizm keşmekeşi bizim bünyemizi de etkilemiyor muydu? Bu demokrasi miydi? Acaba oyuna gelmiyor muyduk? Ben kendimi bu gidişe bir türlü uyarlayamadım. Cezaevlerinde bile birbirlerinin gözünü oyan devrimciler üzücü değil miydi? Bunları yalnızca kendi örgütleri bağışlıyordu. Ama onları suçlayanlar ve kınayanlar da aynı davranışları göstermekten geri kalmıyorlardı. Asıl bu, ahlaki hatta politik anlamda ilkesizlik değil miydi? Kendi dediğinden başkasına olanak tanımamayı bırakın, bunu cinayet yoluyla susturmak ve yok etmek yolunu seçen bir anlayış devrime ne kazandırır? Bir devrimcinin, düşüncelerin baskıyla ve cinayetle susturulamıyacağını iyi bilmesi gerekir. Düşünceler doğrusunu

ortaya koymak ve kanıtlamakla kabul ettirilebilir ancak. Dolayısıyla zorla susturulmaya çalışılan, aykırı sayılan düşünceler değil, grup çıkarlarını çiğneyen tavırlardı, çok kez de dedikodulardı. "Yanlışları, kötü yanları açığa vurma, bizi kötüleme!" denmek istenmekteydi. O halde politik mücadele değildi yapılan.

Sosyalizm davasını savunma iddiasında olanlar önce ona layık olmalılar değil mi? Amaç daha iyi, daha yaşanılır bir dünya kurmak ise bu dünyayı yaratmaya gönüllü olarak aday olanların o gelecek dünyanın insanını, ilk önce kendilerinde yaratmaları, o dünyanın insanının prototiplerini oluşturmaya çalışmaları gerekmez mi? Devrimci ilk önce kendi olumsuzluklarını yenmek kendini olumlu yönde yenilemek bir anlamda yeniden yaratmakla yükümlü değil mi? Bu, herhalde, derin bir kavrayış, içtenlik, özveri içeren büyük bir çaba gerektiriyor. İçinde bulunulan ortam, mücadele, ne yazık ki her bakımdan binbir türlü tuzaklarla ve çelme takmalarla dolu. Uyanık olmak gerek. Ve de alçak gönüllü. Yani herkesin yanılabileceğini ve yanlış yapabileceğini bilmek, kabul etmek gerek.

Üstelik ben bu kadar bozukluk karşısında sadece iyi niyet noksanlığını, davranış kusurlarını suçlamayı yeterli bulmuyorum. Yapıda, yapılanmada ve çalışma yöntemlerinde bir yanlışlık olmalı diye düşünüyorum. Toplumu ilerletmenin, sosyalizme geçmenin koşullarını ve onu kurup sürdürmenin koşullarını da (dünyanın bugünki durumuna bakınca) iyice saptayamadığımız anlaşılıyor.

Türkiye Emekçi Partisi (TEP)

Şimdi tam da bölünmüşlükten söz ederken yeni bir sol partinin kuruluşunu gündeme getireceğim. Okuyucu, yukarıdaki sözlerim dolayısıyla, haklı olarak, neden gene ayrı bir örgütlenme diye düşünecektir belki. Ama biz kamuoyunca öteden beri bilinen bir çevre olarak, işçi sınıfı hareketinin tarihi geçmişini, geleneğini temsil eden ve bunu sürdürmeye çalışan bir akım olarak zaten vardık. O günki koşullarda bizi çevre olarak kucaklayabilecek bir yapılanma bir örgüt yoktu.

12 Mart'tan sonra "normal" yaşama dönünce sosyalizm mücadelesine yeni bir girişimle, atılımla katılınacaktı elbette. Ama neresinden, hangi ucundan tutulacaktı?

1974 Affı, Türkiye'de ilk kez, 141. ve 142. maddeler hükümlüleri üzerindeki siyaset yasağını kaldırıyordu. Böylece bizler ilk kez legal bir parti çalışması içinde bulunmaya yasal olarak olanak kazanmış olu-

yorduk. Her şeyden önce bu olanağın kullanılması söz konusuydu. 1970 Proleter Devrimci Kurultayının öngördüğü parti daha önce anlatıldığı gibi gerçekleştirilemeden 12 Mart'a varılmıştı. Ve 12 Mart'ta tüm siyasal yapılanmalar yasaklanmıştı. Böyle bir partinin yaşama geçirilmesi görevini üstlenen olmamıştı. Görev önümüzde duruyordu. Böyle bir merkezi organ gerçekleştirilemeden 12 Mart'a varılmış olması legal kadroların da dağılmasına neden olmuştu.

Beri yandan 1960'ların ikinci yarısından sonra Türkiye politikasına damgasını vuran MDD hareketine karşı, Türkiye'nin ilk ciddi marksist hareketi TKP ve özellikle de M.Belli aleyhine, çok yönlü bir kazan kaynatılmış, bilindiği gibi birçok devrimci geçinenler de aymazlıkla bu kazanın kaynatılmasına odun taşımıştı. Bu kampanyayı etkisiz kılmak güç olacak ve zaman alacaktı. Legal bir örgütle, yaygınlaşan güçlü bir hareketle desteklenen etkili bir yayın olmadan başarılamazdı bu. "MDD teorisyeni" diye adı ağza alınmaksızın sözümona alaya alınmaktan, terörizm teorisyenliğinden miting meydanlarında resmi ağızlardan CIA ajanlığı suçlamalarına (Ecevit) kadar uzanan geniş bir skalayı etkisiz kılmak söz konusuydu.

Örgütlenme konusunu Şevkilerde tartışıyorduk bir gün. "Orada burada marksist yazılar yazan iyi niyetli ve yetenekli gençler var" diyordu M. Belli. Herkesi kapsayan bir örgütlenmeye gidilebilirdi ona göre.

- Kimlerle?

diye sormuştu Nuran. Birkaç isim söyledi Mihri.

Yahu onların bir araya gelmelerinin -geliyorlarsa eğer- tek nedeni sana karşı oluşları. Başka bir marifetleri yok ki!

demişti. Ve doğruydu. Bulutlarda gezmeyin, demek istiyordu Nuran. Yani bizler için -hiç değilse ilk elde- toparlayıcı bir hareket yaratmak ya da böyle bir hareketin içinde bulunmak olanaklı görünmüyordu. Önce kendi yağımızla kavrulacaktık. Kendi gücümüzü ortaya koyacaktık. En doğru, en güçlü hareketi yaratacaktık. Zorunluydu bu. Ancak bununla da sorunlar bitmiyordu.

O sırada çevremizdeki genç arkadaşların çoğu İstanbul Dev-Genç örgütünden gelme benim pek tanımadığım militanlardı. Bazıları göze batar aşırı bir telaş içindeydiler. Partinin bir an önce kurulmasını istiyorlardı. Bu, geç kalma kaygısının, daha başka yeni partiler kurulmadan harekete geçme gereğine inanmışlığın ayrıca yepyeni siyasal bir örgüt oluşturma coşkusunun ve de gençliğin bir göstergesi olabilirdi. Ben ki oldukça tez canlıyımdır, bu telaşı pek de öyle al-

gılamadım. Beni tedirgin eden, gözümün tutmadığı bir şeyler vardı. Böyle olmaz diyordum.

M. Belli ile sertçe bir tartışmamız olduğunu anımsıyorum.

- Boyuna yokuşa sürüyorsun. Olumlu bir şey söyle!

diyordu. Haklıydı belki... Ama gerekli tüm hazırlıklar yapılmadan, temaslar kurulmadan, yayın yoluyla belli bir çevre yaratılmadan, arkanı sağlama almadan siperden çıkmak henüz erken gibi geliyordu bana. Legal örgüt olarak bizi yaşatmazlar, etkinleşmemize olanak vermezlerdi. Ne var ki ben de örgüt konusunda "olumlu" başka bir öneri getiremiyordum. Yoksa haklı olduğuma inandığım takdirde dediğimi kabul ettirmek için diretmem gerekirdi.

Bir de işin teknik yanı vardı. O ilk günlerin dış dünyaya uyum kargaşasında örgütlenme çalışmalarının ta en başından her aşamasında yer alamamıştım. Bazı şeyler benim dışımda gelişiyordu zorunlu olarak. Ama bazan dışlanma düşüncesinin bile kafamı oyaladığı oluyordu, hiç olmazsa duygusal olarak. Hasta yatağında yatan Şevki,

- Çekiştirip duruyorlar bizimkini, dikkatli ol

diyordu. Onun da gözünün tutmadığı durumlar vardı. Mihri Belli ise her zamanki iyimserliğiyle "malın budur! daha iyisini nerede bulacaksın?" diyordu.

Daha önce de belirttiğim gibi, günlük yaşamın tüm angaryalarını ben üstlenmişimdir. Yaşamımın en büyük özverisi budur herhalde. Özveri olduğunun farkında bile olmamışımdır uzun yıllar. Görev bilmiş, dava için daha iyi olacağına inandırmışımdır kendimi. Hiç değilse baştan, Mihri'nin gerek genel, gerek marksist kültürce ve gerekse devrimci yetenekler bakımından üstünlüğü karşısında ve ben kendim bile kendi yeteneğimin, daha doğrusu gelişme olanaklarımın farkında değilken işler öyle gelişmiş, aramızda belli bir iş-bölümü oluşmuş, çatı öyle kurulmuştur. Mihri'nin politik durumları daha doğru kavradığına, daha iyi bir müzakereci ve ajitatör olduğuna inanmışımdır. Zorunlu olarak ikinci plandaki uğraşlara çekilmişimdir. Son zamanlarda buna esef ettiğim oluyor zaman·zaman. Çünki ben, şimdilerde yani emekli olduktan sonra her şeye daha çok burnumu sokmak fırsat ve zamanını buluyorum. Sözümü de esirgemiyorum. Eleştiri yaratıcılığa götüren bir adım olabilir, ama yaratıcılığın kendisi değildir kuşkusuz. Ne var ki Mihri çevresine karşı kırıcıdır. Ben daha soğukkanlı ve takipçiyimdir. Bir anlamda daha çalışkanımdır da. İyi bir örgütçü olabilir miydim acaba diye, geç de olsa merak ettiğim de oluyor. Ama bana hep "jandarmalık" görevi düşmüştür. Böyle biri de gerekliydi

kuşkusuz. Ancak yorucudur. Ve daha da büyük bir özveridir. Üstelik hep aynı uyanıklığı sürdüremez insan. Kimi zaman da kıyasıya tartışmak zorunda kalırsınız, kızarsınız. Çok yıpratıcıdır. Biz de tartışırız, hatta kavga ettiğimiz de olur. Ama gene de öze değin konularda şaşılacak kadar uyumludur görüşlerimiz. Amaç ve hedef birliğimiz ise tartışma götürmez. Zaten uzun yıllar aynı çatı altında yaşamış, aynı yolu aynı doğrultuda birlikte yürümüş iki insan belli bir ortak kişilik geliştirirler. Ayrı ayrı bireysel kişiliklerinin toplamı değildir bu, ayrı bağımsız bir kişilik birimidir.

Kime karşı olursa olsun hiçbir zaman öne geçmek gibi bir tavrım olmamıştır. Çok kez, daha ağzımı açmaya fırsat bulmadan benim diyeceğimi başkası demiştir. Ya da örneğin aramızda konuştuğumuz bir düşünceyi Mihri Belli kendisi yazmış ya da söylemiştir. Daha da güzel ifade etmiştir gerçekten. Şimdilerde;

- Gene kopya çektin,

diye takılıyorum kendisine.

- Fena mı, diyor, beğenip benimsiyorum ve de yayıyorum, daha ne istiyorsun? Hem doğru bir görüşün doğruluğunu anında kavrayıp benimsemek de marifettir.

Doğru söze ne denir? Söylenecek olan söylenince, yani maksat hasıl olunca ille ben de diyeceğim demenin anlamı yoktur, yanlıştır. Bana kalırsa pek devrimci bir tutum da değildir, çünki benmerkezcidir. Biraz da bu gözlemleme durumu bende süratli kavrayış, analiz ve eleştiri zekasının, sentez ve yaratıcılık zekasından daha fazla gelişmesine yol açmıştır denilebilir belki. O zaman ne oluyor? Ancak bir itirazın ya da eleştirin varsa lafa karışıyorsun. Titiz bir eleştirici olunca tavrın hep "yokuşa sürme" gibi algılanıyor herhalde, partinin kuruluş çalışmalarında olduğu gibi..

Evet, doğrusunu isterseniz, 12 Mart sonrasında seksen iki frasiyondan biri gibi ortaya çıkmak da ağırıma gidiyordu. Bizler, eskiler diyelim, hep kendimizi fraksiyorlar üstünde hissetmeyi sürdürmüşüzdür sanıyorum. Marifet, işçi ve emekçi sınıfları ile bütünleşmektedir. Bunu yapabilmek için de en doğru çizgiyi ve eylemi savunmak yetmiyor ne yazık ki. İşleyip duran birçok olumsuz etkenler bir yana, tüm öteki önerilerin önüne geçmek, kendini kabul ettirmek gerekiyordu. Bunun örgütsüz ve yayınsız olamayacağı da açıktır, her zaman.

12 Mart sonrası dönemde, bazı siyasal kısıtlamaların kalkmış olduğu bir ortamda ve bizim özel durumumuz da göz önüne alınarak

uzun boylu legal-illegal örgütlenme tartışması yapmaya gerek duyulmadı, anımsıyorum. Ne var ki ömrümüzde ilk kez legal bir parti olmanın çekiciliğini görmezden gelememekle birlikte böyle geniş kadro ile boylu boyunca ortaya çıkma düşüncesini de yadırgıyordum ben. Sezgilerime göre Türkiye henüz öyle bir aşamaya gelmemiş, demokrasiye geçememişti. Benim bu çekincelerimi legaliteye karşı olmak gibi yorumlayanlar oldu. Tersine Parti kurulduktan sonra da bize yakın olanlardan legal örgütlenmeye gidilmiş olmasını eleştirenler oldu. Ayrıca legal örgütlenmeyi bir çeşit yüreksizlik (?), illegal örgüte üye olmayı büyük bir marifet gibi sunanlar da oldu, her zaman olduğu gibi. Bir kere bu ne iş yaptığına bağlıdır. Ben, o tartışmalarda da, partinin kuruluşu ile ilgili bir takım itiraz ve çekincelerim olmakla birlikte legal örgütlenmenin bazı bakımlardan, daha büyük bir cesaret işi olduğunu savunmuştum. Tabak gibi ortadasın. Hem fizik cesaret ve direnç, hem de düşüncede tutarlılık, düşündüğünde kararlılık direnci isteyen bir iştir. Eleştirilere yılmazca karşı koyabilme işidir, vb. İllegalde, hiçbir iş yapmadan da, yalan yanlış yaparak da kontrolden kaçma, fiskoslarla, laf ebeliğiyle vakit öldürme tuzakları her zaman gündemdedir. Yanlışlarını gizlemek, iş yapıyor görünmek daha kolaydır. Legalite büyük bir demokrasi bilincini gerektirir. Tembelliği, yetersizliği de hiç bağışlamaz. Amaç emekçi yığınların kendi öz çıkarları doğrultusundaki siyasal istencini (iradesini) örgütlemek ve bunu en geniş ölçekte yapabilmek, sorunları en geniş, en demokratik biçimde tartışmaya açık tutabilmektir. Ama egemen güçler buna izin vermezler. Seni illegaliteye hapseden veya iten onlardır. Senin legalitenin kendileri için, senin illegalitenin de senin için olumsuzluklarını bildiklerindendir bu. Biz 60-70 döneminde demokrasi uğruna savaşım verdik. Bu alanda da, anti-emperyalizm alanında da başarılı olduk. Bize karşı her yönden saldırıya geçilmesi ve yan saldırıların da örgütlenmesi bu yüzdendir. Yoksa yürekli olan illegalde, yüreksiz olan legalde diye bir kural yoktur. Doğru ilke eylemin her çeşidini zamanında gündeme alabilmek ve bu ikisini bağdaştırmaya hazırlıklı olmaktır. Önemli olan ne zaman büyük gücünle legale ya da illegale yükleneceğin sorunudur. Araziye uymak sorunudur. İşte bu konuda gereken yapılamadı. 12 Mart'tan önce de sonra da. Bu beceri ve akılcılığı, bu uyanıklığı gösteremedik. Ya da daha doğrusu gerekli hazırlığı zamanında gerçekleştiremedik. 12 Mart sonrası örgütlenme hazırlığında da bu bakımdan ilerde sorun çıkarabilecek bir değerlendirme eksikliği olduğu kanısındaydım. Bunu net olarak ifade edebildiğimi, önlem önerdiğimi ileri sürmüyorum.

Evet, madem ki sorun büyük yığınları harekete kazanmak, daha doğrusu yığınların kendi davalarına sahip çıkmalarını sağlamak sorunudur, o halde legaliteyi sağlamak, örgütlenme alanında da siyasal demokrasiyi kazanmak başta geliyordu. Bunu tartışmaya bile gerek yok. Ama ayrıca da, o keşmekeşte kimin ne dediğinin belli olmadığı bir ortamda başarılı olamayacağımız kaygısını duymaktaydım belki.

M. Belli, anılarında, partiyi kurmamızın yanlış olduğunu söylüyor. Ben buna gene karşı çıkıyorum şimdi. Asıl yanlış olan, bence, kurulduktan sonra en etkin çalışmayı yürütememiş olmamızdır. O zaman kuruluş biçimine karşıydım, sağlıklı bulmuyordum, aktif kadrosuna itirazım vardı, vb vb...Yani yokuşa sürer görünüyordum gerçekten... Başarısızlığı seziyordum denilebilir. Ancak başka bir seçeneğimiz olduğunu da söyleyemem. Daha iyisini yapmalıydık, yapabilmeliydik, ama gene 12 Mart öncesinde bir ara olduğu gibi bir dergi çevresi olarak kervana katılmak da yanlış olurdu, diyorum.

Bizimki gibi örgütlerin başlarına neler gelebileceği hiçbir zaman tam tamına kestirilemez. Üstelik de başlarına neler geleceği de caydırıcı bir neden değildir kuşkusuz. Başarıyı engelleyen tuzaklar da sayısızdır. Sana düşen bilincine ve sosyalizmin bilimine en uygun yolda en iyisini yapmaya çalışmaktır. Bu arada tabii enerji ve zaman kaybını büyük bir sorumlulukla çok iyi hesaplamaktır.

Türkiye Emekçi Partisi (TEP) 1975 yılının Şubatında İçişleri Bakanlığına yapılan bildirimle resmen kurulmuş oldu. Ben partinin kurucuları arasında yer almadım.

İnanır mısınız, ilk tepkiler işçi sendikaları kesiminden (o sırada "TKP" ile balayı günlerini yaşayan DİSK'ten) geldi. En büyük fabrikalardan birinde baştemsilci olan bir TEP kurucusu, gene bir başka büyük fabrikanın baştemsilcisi olup yaşı 30 un altında olduğundan kurucu olamayan bir TEP yöneticisi derhal sendikadaki görevlerinden uzaklaştırıldılar, işsiz bırakıldılar ve çok sıkıntı çektiler.

Parti'nin "Emekçi" adında aylık bir teorik organı, "Bağımsız Türkiye" adında da daha güncel konuları işleyen haftalık bir gazetesi vardı.

Parti'nin kuruluş bildirimi üzerinden ancak çok kısa bir süre geçmemişti ki Valilik kanalıyla İçişleri Bakanlığından bir yazı geldi. Siyasî Partiler Yasasının, "Siyasî Partiler Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde millî veya dinî kültür farklılıklarına yahut dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler" diyen maddesine dayanılarak Parti uyarılıyor ve Parti programındaki "*Anadili Türkçe ol-*

mayan T.C. vatandaşlarına Millî Eğitim Bakanlığı yönetiminde anadil ve kültür eğitiminin sağlanması, dinî kuruluşlar olan, cemaatler tarafından yönetilen azınlık okullarının laïklik ilkesine uygun olarak Milli Eğitim Bakanlığı yönetimi altına alınması" yolundaki paragrafa değinilerek, Parti'nin "Türkiye'de ana dili türkçe olmayan azınlıklar bulunduğunu kabul ederek, bunlara kendi ana dillerinde kültür eğitimi yaptırmayı amaç edindiği" saptamasıyla "Varlığı kabul edilen azınlıklar Lozan Ahitnamesi gibi uluslar arası belgelerle saptanan Rum ve Ermeni azınlıkları dışında kalan başka azınlıklardır. Bunun böyle olduğu, isim zikredilmemekle beraber, paragrâfın ikinci cümlesinden anlaşılmaktadır. Varlığı ileri sürülen azınlığın Kürtler olduğu programın 10. sayfasındaki ifade ve ibarelerle yukarıya aynen aldığımız cümle birlikte incelendiğinde daha açık anlaşılmaktadır" deniyordu.

Bakanlığın gönderme yaptığı paragrafta *"....emperyalizmin özellikle Kürt halkı ile ilgili olarak oynamaya çalıştığı "böl ve yönet" oyununu bozacak, nerede belirirse belirsin gerçek yurtseverliğin karşıtı olan şoven eğilimleri etkisiz kılacak, bütün çağdışı uygulamaları (zorla asimilasyon vb) tasfiye edecek, halkların gönüllü birliğini gerçekleştirecektir"* denilmekte idi. Bütün "günahımız" bundan ibaret. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki 1974 yılında Türkiye Kürtlerinin Ulusal demokratik direnişi henüz yoktur ve yukarıda emperyalizmin "böl ve yönet" oyunuyla Barzani ve tartaftarı hareketler ile onların Kürt solunu Türk solundan koparma ve tecrit etme çabaları kastedilmektedir.

Evet, o zaman Ecevit iktidarda, ortağı MSP'nin ileri gelenlerinden Oğuzhan Asiltürk İçişleri Bakanı bulunmakta idi. Geçenlerde Ecevit'in "anadil yasağına her zaman karşı olduğunu" ileri sürdüğünü duydum. Gülerler adama diyeceğim ama kimsenin de güldüğü yok. Kafa sallıyorlar sadece. Gülenler de vardır kuşkusuz. Ama onları görüntüye ve yazıya getiren nerede? Aslında onların gülüşü de sonuç olarak "güleriz ağlanacak halimize" oluyor zaten. Sanki yasalara yeni konmuş bu anadil yasakları. Sanki DGM ve Anayasa Mahkemesi TEP'i yargılarken ve kapatırken Ecevit başka diyarlardaymış!

Yasaya bakın, "...dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler" diyor. Kimler? Siyasal Partiler, parlamenter demokrasimizin vazgeçilmez ögeleri!. Ve bakanlık TEP için, Kürtleri kastediyor diyor. Peki Bakanlığın dilindeki yahut yazısındaki "Kürtler" ne oluyor? Varlar mı, yoklar mı? İster gülün ister ağlayın.

Formalitelerle ilgili bazı teknik konular dışında bir de işçi sınıfını

ve yoksul köylülüğü ulusun bütünlüğünden ayırmakla Anayasanın 2'inci maddesine aykırı hareket edildiği ileri sürülüyordu.

Parti teknik eksiklikleri tamamlayarak, ama değiştirilmesi istenen ilke konularına dokunmadan programı ilgili yetkiliye geri gönderdi. İçişleri Bakanlığı durumu ilgili mercilere bildirdi ve İstanbul DGM savcısı, sanki onun göreviymiş gibi, harekete geçti.

Bilindiği gibi Siyasal Partilerle ilgili yargılama, kapama işlemleri Anayasa Mahkemesinin yetki alanına giriyor. Buna karşın DGM işe el koydu. Parti yöneticileri DGM'nin bu konuda yetkili olmadığına karar verdiler. Parti başkanı olarak soruşturmaya çağırılan Mihri Belli DGM'de Parti ile ilgili ifade vermeyi ve Parti defterlerini DGM savcısına teslim etmeyi reddetti. Bu yüzden "hapsen tazyik" edilmek, yani defterleri vermeye hapis yoluyla zorlanmak üzere tutuklanıp Paşakapısı cezaevine gönderildi. Bir bölümü orada bir bölümü de Toptaşı Cezaevinde olmak üzere yasanın öngördüğü azami sınır altı ayın tümünü hapiste yatarak tamamladı.

Parti kurulduktan kısa bir süre sonra bazı üyelerin partiden ayrılmasından sonra ben de partiye üye olmuş ve Genel Yönetim Kuruluna seçilmiştim. Dolayısıyla Parti yöneticisi olarak sorguya çağırıldım. Parti'ye isteyerek mi katıldığımı sormuştu savcı. "Anlamadım" dedim. Hani yani insan ısrara karşı koyamazmış falan da... İlginç değil mi? Çatlak mı arıyordu? Partiye neden sonradan katıldığımı mı merak ediyordu. Bu ne demekti, diye hala kendi kendime sorarım. Kulağına bir şeyler çalınmıştı anlaşılan.

DGM savcılığı, sanıyorum o ara geçici olarak yetkisi kaldırıldığından bize o günlerde dava açamadı. Dava Ağır Cezaya nakledildi. Kurucular ve Genel Yönetim Kurulu ilk duruşmaya çağırıldığımız gün İstanbul Adliyesi görülmemiş bir gün yaşadı. Sanırdınız ki halka karşı büyük ve korkunç bir kalkışımın, bir cinayetin failleri yargılanacak. Tarihi bir olay! İstanbul Emniyetinin tüm resmî polisleri, tabii göremediğimiz sivilleri de insandan duvarlar örmüşlerdi gelip geçeceğimiz koridorlara. Polis memurları tünelinden geçerek vardık mahkeme salonuna. Olağan dışı bir durum olarak sıkıyönetim altında değildik. Kime karşı kimi koruyorlardı anlayamadım. Hemen hemen hepimiz de yaşlı başlı insanlardık. Tutuklu da değildik ki haydi parti militanları mahkemeyi bassın. Bu büyük senaryo ne içindi dersiniz?

Uzun süre mahkemeye gidip gelmemiz gerekmedi. Biz zaten Ağır Ceza'ya da yetkisizlik itirazında bulunmuştuk. Sonunda Anayasa

mahkemesi davaya el koydu. Anayasa Mahkemesinin TEP'i kapatma kararına varması birkaç yıl aldı. Ama bu olasılık hep bugün yarın inecek bir 'Demokles Kılıcı' gibi başımızın üzerinde asılı duruyordu. Kılıç indiği zaman doğru ağır cezaya gidecektik. Nitekim de öyle oldu. 12 Eylül'den bir süre önce 1980'nin Mayıs ayında TEP kapatıldı ve hakkımızdaki dosya ceza davasını sürdürmek üzere Ağır cezaya gönderildi. 15 er yılla cezalandırılmamız isteniyordu. Sıkıyönetim ilân edildikten sonra da Sıkıyönetim mahkemesine havale edildik.

Anayasa Mahkemesinde koskoca bir kurul sıralanıp ciddi ciddi davalı partinin genel başkanı olarak M.Belli'nin savunmasını dinlediler. Duruşmaya, "Uluslararası Yargıçlar Örgütü" üyesi Fransız yargıç Simon Manfred gözlemci olarak gönderildi. M.Belli o yıl aynı kurumca "hapsen tazyik" uygulamasının garebetinden dolayı yılın "prisoner of conscience" yani "siyasi inançlarından dolayı hapsedilen yılın mahpusu" seçildi. Ne fayda!!!

Ulusumuzu, bir halkın anadilini yasaklama, kendi kaderini tayin etme hakkını yadsıma ayıbından kurtarma şerefini Anayasa Mahkemesi üyelerine kabul ettiremedik. İstemimiz de bayağı ılımlı idi oysa. Şimdi ülkenin haline bakıp büsbütün hayıflanıyor insan. Oysa bu konuda ne kadar uzun yol alınmış olabilirdi bu geçen zaman içinde. Ve bu pis savaş batağına, ülkenin ekonomisini çökerten, onca cana mal olan, tüm halkı yoksulluğa ve manevi çöküşe mahkum eden bu felaketi önlemiş olabilirdik belki. Belki diyorum çünki o zaman bile bir bakıma geç kalınmıştı. Çok akıllıca ve yurtseverce bir politika acıları dindirebilir, dostlukları pekiştirebilirdi belki. Şimdi neredeyse iş işten geçmek üzeredir.

Bu mahkemelik olma durumu partinin gelişmesini olumsuz yönde etkiledi kuşkusuz. Galiba bazı parti üyeleri üzerinde şevk kırıcı oldu. Bu etkinin belirleyici bir etken olduğunu kabul etmek istemiyorum. Bu duruma karşın daha büyük bir varlık gösterilebilirdi. Gösterilemeyişini büyük bir ayıp olarak görüyorum. Ama bu ayıp yalnızca TEP'lilerin ayıbı değildir bence. Çok enerjik ve çok ısrarlı bir biçimde üye kaydetme kampanyasına girilebilirdi. Partiyi kapatma girişimi ancak bu şekilde boşa çıkartılabilirdi. Ne yazık ki, hiç kimseden bir dayanışma belirtisi görmedik. Böyle bir bilinç oluşturmayı kimse düşünemedi. Oysa bu yalnızca bizim sorunumuz değildi. Bir demokrasi sorunuydu. Çift yönlü bir sorundu. Hem bir siyasal partinin kapatılması olarak, hem de Kürt halkının en doğal haklarının savunulamaması olarak. Ama sol kesim işe "bu onların sorunu bizi il-

gilendirmez" gibi baktı. O zamanki Kürt solu bile bir kez olsun hatırımızı sormadı. Evet, sözünü ettiğim gibi bir atılımı gerçekleştirmemiz, partiyi kapattırmayacak baskı gücüne erişmemiz o zamanın koşullarında hemen hemen olanaksızdı. Özlenen üye akımı gerçekleşmeyince, yani ağırlığı olabilecek sayılara varılamayınca üye kaydı, yani deftere geçirme durduruldu. Üyelerin güvenliği bakımından gerekli de görülse genel demokrasi mücadelesi bakımından yanlıştı. Ayıbı yalnız bizim hareketimize değildir.

Bir başka başarısızlık...diyelim, daha partide görev bölümü bile yapılmadan gündeme gelen bir bölünme oldu. Ben bu işin nasıl geliştiğini anlayamadım bile. Bir iki hafta içinde kendisine "proleter" diyen bir grup çekip gitti partiden. Hep öyle olur zaten. Ve benim partinin kuruluşundaki kaygılarımı haklı kılan bir olay oldu bu. Partinin bir an evvel kurulması için "haydi! haydi! " diye baskı yapanlardı daha çok, çekip gidenler. Sanki bir an evvel bozmak için kurulmasını beklerlermiş gibi! Çünki birden bire muhalefete geçmelerine yol açacak hiçbir şey olmamıştı. Kariyerist çıkarlar da söz konusu olamazdı. Zaten birçoğunun sorumlu görevler üstlenmesi söz konusu idi. Bu kısacık süre içinde muhalefet ettikleri kişilerde daha önce bilmedikleri olumsuzlukları keşfettikleri de söylenemezdi. Çünki Parti kurulalı çok az bir zaman olmuştu. Birarada olunamayacak kadar aykırı görüşleri ortaya çıkaracak yeni politikalar üretilmesine yetecek vakit de geçmemişti henüz.... Evet, daha ayağa kalkamadan atılan bir çelmeydi bu.

Bir süre sonra başı çeken Mustafa Gürkan'ın Cumhuriyet Halk Partisi çevresine katıldığını öğrendik. Eh ne diyelim artık! Kendisiyle birlikte giden gençler de ortalıkta kaldılar. Ya da onu izlediler.

Ama ben kendi hesabıma bu bölünmenin bize doğrudan bir zarar getirdiğine inanmıyorum. Ayrılış tartışmasını anımsıyorum. Saldırgan seviyesiz bir çıkıştı. Mihri Belli'yi kendi çevresinden koparmak ister görünümü altında esas onu yıpratmak istiyorlardı. Ama neden?

Daha önce hiç böyle bir şey yaşamamıştım. Tanık olmak istemeyen kaçmak isteyen kuvvetli bir duygu vardı içimde. Lanet olsun deyip çekip gitmek ister gibi. Şahıslarımıza fizik saldırı olursa diye de endişe ediyordum galiba, hakarete uğramak bakımından. Anamın deyişiyle kanıma dokunacaktı bu. Bir çatışma olursa bizimkiler onların üstesinden gelirdi; hiç kuşkum yok. Ama rezillik olurdu bu...Ertesi günki gazete başlıkları geliyordu gözümün önüne. Mihri Belli şahsen hakarete uğrarsa diye telaşlıydım....

Eğer birileri sadece birkaç gün önce göklere çıkardığı, peşinden

koştuğu yoldaşlarına biçimsiz bir şekilde saldırmaktan utanç ve üzüntü duymuyorsa insanlığından ve de "ta ezelden bizden olmamış"lığından kuşku duymak gerekir. Bırak gitsin. Ama bunlar gitmek niyetinde değillerdi. Partiyi, yayınları kendilerine bırakıp biz gidelim istiyorlardı. Bakın hele!! Asıl amaçları partiyi ele geçirmek değil onun varlığına son vermekti. Nitekim sonraki gelişmeler bunu kanıtladı.

Eh, bu "sürpriz"den sonra bir hayli tenhalaştık. Benim de gündelik parti çalışmalarına katılmam gerekti. Merkez Yürütme Kuruluna seçildim. Mihri, Şaban Ormanlar, Vecdi Özgüner, Hamza Özkan ve ben. Vecdi, hatırlanacağı gibi, 1969 da Aydınlık Sosyalist Dergi'deki anlaşmazlık sırasında PDA'cılara arka çıkan İstanbullu arkadaşlardandı. Partinin hazırlık çalışmalarına da katılmış, kurucular arasında yer almıştı. Eşi Sevinç aynı olgunluğu göstermedi, Mihri'nin yaralanmasına kadar ortaya çıkmadı. Tam Partinin kuruluşu aşamasında Şevki'yi kaybetmek ayrıca büyük bir şanssızlıktı. Onun yokluğunu hep hissetmişimdir. Uzun zaman kafamdan "Şevki ne diyor?" düşüncesi silinmemiştir. Aynı örgütün adamıydık ama, denk gelmemiş Şaban Ormanlar'la daha önce fazla yakınlığımız olmamıştı. Ben uzun süre İstanbul'da değildim. TEP'in kuruluşundan sonra mesai arkadaşlığı, üstelik komşuluk onunla ve Günnur Ormanlar'la kişisel dostluğumuzu geliştirmiştir, kuvvetlendirmiştir. Yapıları, karakterleri ve arkadaşlık ilişkileri çok farklı olmakla birlikte Şevki'den sonra en yakın arkadaşım olmuştur Şaban. İlke olarak yaşamakta olan örgüt arkadaşlarımın özelliklerine girmediğim için Şaban'ınkileri de anlatmıyorum.

Faşist saldırılar

TEP daha kurulur kurulmaz şehit verdi: **Şahin Aydın**.

Üyelerimizden Hacıay Yıldız ile Ekin Ormanlar'ın faşistlerin saldırısına uğradıkları günü hiç unutmam. Kasvetli bir kış günüydü. Evde çalışıyordum haber geldiğinde. Haydarpaşa Göğüs Hastanesine nasıl koşturduğumu bilmiyorum. Karpuz gibi yarılmışlardı Hacı'nın böğrünü çaprazlamasına. Neyse ki ötekinin yani Ekin'in yaraları o kadar ağır değildi. Birkaç kişi üzerlerine saldırmış, kimileri kollarını bacaklarını tutarken ötekiler de bıçak sallamışlardı. Bir süre hastanede kaldı Hacı. Sonra bizim evde bakıldı. İkinci kuşak olarak bizim oğlanların arkadaşıydı zaten.

78 yılının güzel bir Nisan günüydü. Kızkardeşlerim misafirimizdi, keyfliydik. Hayrettin'in yaralandığı haberi geldiğinde ka-

pının önündeydim, dışarı çıkacaktık hepimiz. Telefon iki dakika sonra gelse bir çok bakımdan iş işten geçmiş olacak, belki bir yanlış müdahale gerçekleştirilecekti. Ve her şey daha da üzücü bir yönde gelişecekti. Çoğunlukla bilinçsizce harcadığımız dakikaların bir teki bile insanın yaşamında ne kadar önemli olabiliyor! Gene Hacı'nın yaralanmasında olduğu gibi bu kez Haydarpaşa Numune Hastanesinin Göz servisine nasıl yetiştiğimi hiç anımsamıyorum. Hayrettin oradaydı, gözünden yaralanmıştı ve ameliyata alınmak üzereydi. Bütün ömrümce o günki kadar bunaldığım olmamıştır gibi gelir bana. Yapılması gerekenleri düşünüp de olanaksızlıklar yüzünden yapamamak karabasan gibi çöküyor insanın üstüne. Ya o zehir gibi acı! Hastanelere doktor olarak özel kapıdan girmekle hasta ya da hasta sahibi olarak hastalar kapısından girmek arasında ne kadar büyük fark olduğunu o güne kadar böylesine derinden algılamamıştım herhalde. Hayrettin'i, Numunedeki tedavi önerisini tutmadığım için Çapa'ya götürmek istiyordum. Çapa ile kontak kurup söz almadan yapamazdım bunu. Ama telefon bulmak olası mı! Telefon boşalsa jeton bulamazsınız. Bazan bit kadar bir metal parçası yüzünden eliniz kolunuz bağlı kalırsınız. Onu bulsanız aradığınızı bulamazsınız. Zaman kısıtlı. Koridorlarda koşturur dursunuz. Çaresizlik kadar kötüsü yok! O günden sonra kendi kendime söz vermişimdir, yanımda her zaman on tane jeton bulunduracağıma. Sözümü tuttum da.

Mustafa Özkan TEP'in MK üyesi Hamza Özkan'ın kardeşiydi. Bu militan gencin Bursa'da sokak ortasında faşistlerce öldürülmesi tüm partiyi yürekten yaralamıştır. Mustafa çok sevilen bir arkadaştı. Aydınlık yüzlü, cana yakın, bilinçli ve yiğit bir çocuktu. Gencecikti Mustafa, çevik ve atik! Kanlı 1 Mayıs'ın gazete fotoğraflarında Mustafa'nın da resimleri vardı. Koca alanın bir yanında yapayalnız kalmış, resimden anlaşıldığına göre saldırganlara doğru ateş ediyordu. Biz yani ben ve Hayrettin o 1 Mayıs'a katılamadık. Hayrettin hastaneden yeni çıkmıştı. İkimiz evde kalmıştık. O gün o badireden kurtulmuştu Mustafa, ama sonra yaşatmadılar. Bursa'da sokak ortasında vurdular onu. Cinayetin failleri de bulunmadı tabii. Mustafa'nın Bursa yakınlarındaki köyünde hazin bir cenaze töreni düzenledik ona. Herkes oradaydı. Mustafa'ya çok üzülmüşümdür.

79 yılının Nisan ayı idi. Hayrettin'in doğum günü. Göztepe'den Sahrayıcedid'e taşınmıştık o yıl. Yeni evin hala bir sürü eksiği gediği vardı. Mihri ile birlikte Parti'ye giderken, Kadıköy Söğütlüçeşme'deki Salı Pazarına uğramıştık. Planlanmamış alış veriş yükü ağırlaşınca

Kadıköyden geri eve dönmeyi düşündüm. Seminer vardı partide, benim yapacağım fazla bir şey yoktu.

Evde çeviri masası başına geçmeye henüz fırsat bulmuştum ki Nuran Akşit ile Barışta Erdost geldiler. Suçluymuş gibi bir halleri olmasına anlam verememiştim birdenbire.

- Sevim telaşlanma yaşıyor, ama Mihri'yi vurmuşlar;

dedi Nuran. Başka da bir şey konuşmadık sanıyorum. Cerrahpaşa hastanesine kaldırılmıştı ve derhal ameliyata alınmıştı. Herhalde hiçbir şey düşünemiyordum. "Eh, olacağı buydu!" dercesine bir tepkisizlik içindeydim sanki. O kadar alışılmış, o kadar beklenen bir şeydi ki! Belki de yarı yolda geri dönmüş olmama hayıflanıyor, kendi kendimi suçluyordum. Evet bu konuyu çok düşünmüşümdür. Mihri Sultanahmet'te otobüsten inip İncili Çavuş sokağından geçerek Parti'ye gidiyordu. Bu yolda yaralandı. Birlikte olsaydık büyük bir olasılıkla birbirimizi kollamaya çalışacak rahat hareket edemiyecektik, ikimiz de korunamıyacaktık. Belki ikimiz de yaşamıyor olacaktık çoktan beri. Böyle bir durumla hiç karşılaşmadım. Ne tepki gösterirdim, nasıl davranırdım bilemiyorum. Herhalde Mihri'nin yaşamını kurtaran uyanıklığı ve atikliği gösteremezdim, diyorum.

Ama biz, özellikle Mihri, daha 12 Mart öncesinden beri hep tetikte yaşıyorduk. Ayrıca, bizzat saldırgan Mihri'ye telefon ederek kendisini tanıtmış ve tehditlerini de savurmuştu. Nedenini kendi kendime sormuşumdur hep. Üstlendiği işi benimsemek için belki. Telefondaki tepkisinden M. Belli'nin ne biçim bir adam olduğu yolunda ipuçları bulmak için. Yahut, Belli'den hakaret duymak, kinini bilemek, görevini kişisel düşmanlık haline getirebilmek için. Ve harekete geçmesini sağlayacak öfkeyi beslemek için...Büyük bir olasılıkla avını korkutup paniğe düşürmek için...Ya da "düşman"ı yok etmenin zevkini önceden de yaşamak için! Bu adam daha önce de çok hunharca cinayetler işlemişti. Dosyası bir hayli kabarıktı. Sonra yakalandığında bir çoğunu kabul de etti. Ama Mihri Belli'yi yaraladığını değil. Belli'yi öldürememiş olmasını mı kendine yediremiyordu, yoksa ölüm emrinin kaynağını gizleyebilmek için mi öyle davranıyordu. Sıradan bir ülkücü değildi o. Birileri hesabına ülkücü maskesi altında çalıştığı kesindi. Sonradan ülkücüler koğuşunda onlarla da geçinememiş, solculara sığınmak istemiş diye duymuştum vb vb. Bir ara da mahkemeye gizli açıklamalar yaparak ceza durumunu hafifletmeye çalıştığı söylendi.

Ne olmadık zamanlarda ne olmadık düşünceler geçiyor insanın aklından. Yalnız aklından geçmekle de kalmıyor kayda da ge-

çiriliyorlar, yani unutulmuyorlar. Hastaneye vardığım zaman Cerrahî kliniğinin kapısı önünde bir sürü insan toplanmıştı. Bu kadar insan nasıl bu kadar çabuk haber almış ve yetişip gelmiş diye biraz hayret etmiştim. Kalabalığın içinde bizim partinin gençlerinden Güray gözüme ilişmişti. Şefkat ve çaresizlik vardı gözlerinde. Ama bir şey daha: saygılı bir sevgi ile beni kucaklıyordu sanki. "A a oğlan bana acıyor galiba!" diye irkildim bir. "Dur bakalım oğlum bizimkinin yolculuğa niyeti yoktur herhalde" diye de kendi kendime karşılığını verdim. Yoktu gerçekten. Bir aydan uzun bir süre hastanede savaşım verdik. Nuran'ın beni yedeklediği günler dışında hastanede kaldım hep. Gençler de ikişer ikişer nöbet tutuyorlardı. Bir de resmi görevliler vardı kuşkuşuz. Bir er devamlı nöbet tutuyordu oda kapısı önünde. Bir de hemşire odasında üslenip gidip gelerek ortalığı kolaçan eden sivil polisler vardı. Tavırları öyleydi ki, neyi kollayıp koruduklarını hep merak ederdim.

Nöbete gelen erlerin tümü iyi niyetli, temiz halk çocuklarıydı. Hatta çoğu bayağı uyanık gençlerdi. Ülkenin geleceği bakımından ne kadar umutlanmıştım. Ve ne kadar sevinmiştim böyle bir vesileyle de olsa onları tanıdığıma.

Kayda geçen bir başka sahne de Doğu Perinçek ile ilgili. Perinçek'in bizim parti üyeleri ve yakınlar dışında herkesten önce hastaneye koşması beni şaşırtmıştı. Perinçek geldiğinde 7 saattan uzun süren ameliyattan daha çıkmamıştı Mihri. Durumunu bilemiyorduk. Doğu gerçekten üzgün ve telaşlı görünüyor, her türlü yardıma hazır gibi bekliyordu. Telaşın ardında sevgi var gibiydi. Beklemediğim bir şeydi bu. Kızgınlığımı yumuşatmıştı.

Daha sonra Sevinç Özgüner geldiğinde de ameliyat sonucu hala bilinmezliğini koruyordu. Anlattığım gibi 1969'dan beri ilk defa karşılaşıyorduk. (Doğu ile de öyle) Sevinç aramızda hiçbir şey olmamış gibi davranıyordu, ama onunla karşılaşmak o durumda bile acı vermişti bana. Elbette çok farklı bir acıydı ama o durumda bile "bırak şimdi küskünlükleri" diyemiyor, içimden bağışlayıcı olamıyordum. Diken üstünde oturur gibiydim. Doğu'nun notunu yükseltmek Sevinc'i bağışlamaktan çok kolaydı. Sevinçle son karşılaşmamız olduğunu nereden bilecektim! Bu olaydan birkaç ay sonra bir gece baskınında faşistler tarafından korkunç bir sekilde katledildi Sevinç.

İnsanlar öyle bir hale getirilmişlerdi ki, yanı başlarındaki dairenin kapısının dışardan uzun süre zorlanarak açılmasını, içerde dakikalar ve dakikalar alan boğuşmayı çaresiz, telefon etmeye bile cesaret ede-

meden korku içinde yaşıyorlardı. Hoş, nereye telefon edeceklerini ve kimden yardım isteyebileceklerini de bilmiyorlardı. Kime güveneceklerdi, hele solda olanlar! "Güvenlik" görevlilerinin görevi onların güvenliğini kapsamıyordu besbelli.

Korunma

Bizi sağ-salim (?) evimize bıraktıktan sonra polislerin görevi bitti. Ondan sonra Mihri Belli'nin korumasını biz partililer üzerimize almak zorundaydık. Parti Başkanı Mihri Belli silâh taşıma ruhsatı almak için gerekli yerlere başvurdu kuşkusuz. Ama başvurusunu yanıtlamadılar bile. Yalnızca bizlere çevrilen silahlar "yasal"dır Türkiye'de. Hepsi de ruhsatlı hatta kovuşturmadan bağışıktılar. Oysa siyasal parti başkanı olarak da, saldırıya uğramış bir kişi olarak da silah taşıma yetkisi olmalıydı Mihri'nin. Eh, ne yapalım ruhsatsızı yok muydu bu meretin?

Sürekli aramalar taramalardan geçiyordu o dönemde de insanlar. Yıl 1979. Ve tabii bir gün Mihri'nin yolculuk etmekte olduğu arabada da silah bulundu. Belli bu silahı taşımaya hakkı olduğunu düşünerek ve sanıyorum silah en başta kendi öz savunması için bulundurulduğundan tabancanın kendisine ait olduğunu söyledi. Doğru Bayrampaşa Cezaevine götürüldü. Böylece bir kez de silah bulundurmaktan 3-4 ay kadar orada yattı.

İş o kadar çığrından çıkmıştı ki hangi köşe başında vurulup gideceğini bilmez olmuştu insan. Ne zaman biraz içten, sevinçle gülecek olsam "gül bakalım, seninkilerin şu anda bir köşe başında can çekişmediklerini nereden biliyorsun?" diyordum kendi kendime. Kendiliğinden geliyordu bu tepki içerden doğru. Ve toparlanıyordum. Kendimi cezalandırıyordum sanki. Oysa karamsarlardan, yas tutuculardan, yaşama küsenlerden olmadım hiçbir zaman. Ancak utanç duyuyordum. Tutarlı ve kalıcı bir başarımız, gerçek ilerlememiz yoktu. Koskoca sol cephe, hatta ilerici demokratlar can savunmasına itilmişti. Burjuvazinin vurucu gücü ile solun bu vurucu güce yönelik strateji belirlemiş olan kesimiydi genellikle gündemi belirleyen. Kitleler dışlanıyor gibiydi. Küçük küçük muharebelerdi kazanılanlar. Elbette ki nihai zaferi kazanma potansiyelimiz çok büyüktü, hala öyle. Karşı tarafı ürküten ve dört bir yandan üstümüze gelmesine neden olan da buydu. Beri taraftan bizim saftakileri de hakedilmemiş büyüklenmelere iten gene buydu. Ve bu aymazlık, daha sıcak günler gelince epey pahalıya mal olmuştur sol kesime.

Egemen güçler oyunun kurallarını kendileri saptadılar. Ve oyunu kendi koydukları kurallara göre oynamayı dayattılar. Ölüm kalım sorunuyla karşı karşıya kalan solun başka bir seçeneği de yoktu. Özellikle gençler bu savaşımı sürdürmeye en yatkın biçimlerde örgütlendiler ve bu biçimleri kapsayacak teoriler geliştirdiler. Can pahasına, yiğitce verdikleri savaşıma inanmaları gerekirdi. Doğrudan egemen güçleri hedef alamadıkları, oralara ulaşamadıkları, önce yollarını açmak için yürüttükleri bir mücadeleye "halk savaşı" dediler. Doğru adını koymak isteyenleri de "hiçbir zaman iktidarı hedef almamak" la suçladılar.

Oysa "sol" dayatılan kurallara uymak, döğüşü fabrikalar, tarlalar alanında değil sokakta; yığınlar ölçeğinde değil, silahlı gruplar ölçeğinde vur kaç yöntemleriyle, neredeyse bireysel girişimlerle yürütmek zorunda bırakmıştı. Bu iktidarı hedef almak değildi ki!

Evet, vara yoğa gülememek, her an tetikte olmak konusunda kişisel derslerimi de almıştım yukarıda anlattığım gibi. Bana gereksinimleri varsa ve ben burada durup duruyorsam diye diken üstünde oturuyordum hep. O sırada oturduğumuz yer yeni inşa edilmiş bir sigorta evleri sitesiydi. Hala bir sürü inşaat artıkları bulunuyordu çevrede. Kalın bir kol demiri bulmuştum site bahçesinde. (İstanbul'a gittiğimde gördüm ki hala durumuş, kıyıp atamadım!) Geceleri yatarken o demiri de başucuma koymayı unutmuyordum. Benim oğlanlar alay ediyordu benimle:

- Silaha karşı o çubuğunla iyi döğüşürsün!!!

diyorlardı. Olsun! Boyuna el konulan silahları yeniden tedarik etmek kolay mı? Çubukla idare edeceksin, başka ne yapacaksın? Hem belli de olmaz tabii. Bakarsın rast gelir. Savunmasız bir tavuk gibi boğazlanmak çok berbattı. İnsanın doğasına aykırıydı. Onur kırıcıydı. Buna razı olamıyordum. Döğüşmek korkuyu hatta acıyı etkisizleştiren onurlu bir şeydi. Kazanma, savuşturma şansı bile olabilirdi, neden olmasın? Hiç değilse ben öyle duyuyordum. Oysa ben gerçekten her türlü kan dökmeye, öldürmeye kesinlikle karşıyımdır. Çocuk aldırmaya bile karşı olmuşumdur her zaman. Kişi olarak nefret duyduğum insanlar çok azdır. Ama o güncel kavgada saldıran ben değildim, biz değildik. Düzen hak arayan istemlerimizi susturmak için bizi susmaya ve teslim olmaya zorluyordu. Karşı koyma duygusu yitirilmemeliydi. Koskoca bir 12 Eylül gerçekleştirildi bu duyguyu yoketmek için.

Karşı koyma duygusunu yitirmemek yeter mi denilecek. Elbette

yetmez. Toplumsal muhalefeti en geniş anlamıyla örgütlemek gerekirdi. Ben şahsen bütün ömrümce bunu amaçladım, bunu hedefledim. Önemli olan toplumun, işçi ve emekçilerin muhalefeti ve tepkisidir. 74-80 arasında bir hayli elverişsiz koşullarda yola çıktık. Daha ilk gününden öteki partilerden daha fazla darbe yiyen partimizi genişletemedik. Bugün şimdi uzaktan bakarken bunda bizim de, özellikle enerjik olma ve yaratıcılık bakımından yetersiz kaldığımızı daha iyi görüyorum. Kuruluş aşamasını aşıp da tüm güçleriyle inandırıcı bir biçimde iktidarı hedefleyen bir parti durumuna gelemedik. Sorumlu görevlere getirilen gençlere fazla güvendik örneğin. Bizim olanaklarımızla ve koşullarımızla bile daha iyisini yapabilmeliydik. Gerçi cepheyi genişletmek için sürekli ittifaklar aradık. "Sol" diyebileceğimiz her kapıyı yokladık. Sosyalist olduğunu ileri süren herkese kapımızı, görüşüp tartışmak üzere, açık tuttuk. Çeşitli bağlam ve kademelerde görüşmeler, tartışmalar oldu. Hiçbiri bir sonuca vardırılamadı ne yazık ki. O kadar "sıcak" yaşanan günlerde soğukkanlı ve geniş çaplı bir çalışma gerektiren bir işi başarmak güçtü belki de.

Kadınların örgütlenmesi

Eskiden her türlü sömürünün ortadan kalktığı, insanın insanı hiçbir biçimde sömürmediği bir düzende kadın da özgür ve bağımsız olacaktır diye düşünülürdü. Bu düşüncenin ardında kadının ekonomik bağımsızlığının sosyal ve aile içi bağımsızlığına temel oluşturduğu görüşü vardı. Bir bakıma doğruydu da. Ama gerçek yaşamda, sosyalist toplumda da kadının özgürlüğü gerçekleşmedi, gerçekleşme doğrultusuna girmedi, yahut kadın sorunu sorun olmaktan çıkmadı.

Bir kere kadının bağımlılığı sadece ekonomik bağımlılık değildir. Burjuva düzeni çalışan kadını erkek çalışana oranla daha fazla sömürse de, gene de, ilke olarak çalışan kadına bir ölçüde ekonomik bağımsızlık getirmiştir. Ancak, en gelişmiş, kadın haklarının en geniş biçimde uygulandığı ülkelerde bile "eşit işe eşit ücret" ilkesi hayata geçirilememiştir henüz. Bu bakımdan bile kadın erkek eşitliği çözümü geleceğe bakan bir konudur.

Beri yandan binlerce yıllık bir ataerkil yapılanma geleneğinin toplumsal yaşama biçim veren kuralları, hala, insanlar arası ilişkileri, özellikle de kadın-erkek ve aile ilişkilerini belirlemekte. Kadınlar toplumsal yaşamın tüm alanlarında toplumsal veya bireysel karar verme, düzenleme, belirleme mekanizmalarının dışında ya da içinde olsa bile ikincil planda ve alt düzeyde tutuluyorlar. Tabii genel durumu an-

latıyoruz. Ayrıksın durumları tartışmıyoruz.

Bütün bu alışkanlıkların ve kemikleşmiş geleneklerin aşılması; erkek cinsinin, fizik gücünü ve binlerce yıllık üstünlük uygulamasının kendisine sağladığı kazanımları da kullanarak sımsıkı koruduğu ve kendisi için doğal hak saydığı ayrıcalıklarının "ayrıcalık" olarak elinden alınması ve kadın erkek eşitliğinin gerek erkek ve gerekse kadınlar tarafından benimsenip özümsenmesi elbette ki uzun bir süreç içinde gerçekleşecektir. Kendiliğinden bir gelişmeyle de olmaz. Bilinçli bir çabayı gerektirir. Kadının ve erkeğin birlikte yeni bir düzen yaratmaya çalışmaları, kendi kendilerini sahip oldukları bugün için geçerli nitelikleriyle reddederek yenilenmeleri, yani bir sentez yaratmaları gerekecektir.

Kadınla erkeğin ilişkisi sadece kendilerini değil aynı zamanda ve en başta gelecek kuşakları, bu bakımdan da tüm toplumu ve giderek insanlığı ilgilendirir. Burada burjuva feministlerinin genellikle bireyci, kariyerist, toplum düzeninin tümden değişmesini hedef almayan ve bir anlamda erkek düşmanı yönelimleri, daha da önemlisi doğal ve toplumsal sorumlulukları reddeden ve daha çok aydın kadınları amaçlayan tavırları toplumcu görüşlerin ayrı bir kadın hareketine pek de itibar etmemelerine yol açmıştır denilebilir. Erkeklerin çoğu kadın hareketini, her zamanki bencillikleriyle, ayrıcalıklarına dil uzatan bir saldırı gibi, feminizmi erkek düşmanlığı gibi, kimi zaman lezbiyenlik gibi algıladıklarından hep baltalamaya çalışmışlardır, alaya almışlardır. Toplumcu kadınlar da, belki, tüm insanlığın sorunları gibi daha geniş, daha insanca bir konudan ayrılıp kadın sorunu gibi sınırlı (?) bir çerçeveye hapsolmak istemediklerinden kestirmeciliğe, yani sosyalizmle her şeyin yoluna gireceği görüşüne inanmak istemişlerdir. Bence ikisi de yanlış. Her sorun gibi kadın sorunu da bütün genel sorunlar yanında konunun özellikleri bakımından da ayrı bir inceleme ve uğraş konusu olmaya layıktır. Kadın cinsinin de, erkek cinsinin de bu anlamda, yani kadın-erkek eşitliği konusunda bilinçli bir biçimde ve bilgi ile eğitilmeleri gerekir.

Burada kastedilen mekanik bir eşitlik değildir kuşkusuz. Ama kadının da, erkeğin de tüm toplumca eşit değerde tutulması ve aynı derecede özgür, sorumlu ve söz sahibi görülmesi demektir. Toplumsal ahlaktan, bir ölçüde etkilenen, ya da onu etkileyen Yeşilçam filmlerine bakınız. Kimsesiz, yoksul bir kadın için tek "kurtuluş" yolu pavyon sanatçısı olup kitlelerin gönlünü kazanmak ve zengin olmaktır. Ama o dünya da bir takım tuzaklarla, "kötü adamlarla" doludur. Bir-

çok sorunlar çıkar. Nihai kurtuluş, zengin ve de yakışıklı bir delikanlının kendisine "delice" aşık olup her şeyi göze alarak onunla evlenmesidir. Ve kadın bu minnet borcunu sonsuz bir aşk ve o adama adanmış "namuslu" bir ev kadını yaşamıyla ödeyecektir. Film sözünü öyle bağlar, öyle olsun ister. Ya da kadın düzenin tüm melanetini erkeklerden daha ustaca uygulayacak, çok çok zengin olacaktır ve kendisine kötülük etmiş olanların hepsinden intikam alacaktır. Eğer kadın fazlaca "kirletilmişse" kurtuluşu yoksul, kendisi de feleğin sillesini yemiş, sevgiye muhtaç, olasılıkla bakıma muhtaç çocukları olan "melaike gibi" - yani enayi demek oluyor biraz- bir adamla yapacağı "aşksız bir evlilikte" bulacaktır. Hiç kişilik sahibi bir kadının kendi gücüyle ve aklıyla, tek başına da olsa yaşamla mücadele ettiğini, örneğin bir emekçi olarak alnının teriyle ekmeğini kazandığını ve örgütlü bir mücadelenin içinde olduğunu, giderek bir sendika görevlisi olarak bilinçli ortak mücadeleye katkıda bulunduğunu gösteren ve bunu alkışlayan bir film seyrettiniz mi? Hayır kadının toplumun bilincine dayatılmak istenen bir yeri ve uğraş alanları vardır. Bunların dışına çıkılamaz.

Bu noktada şuna işaret etmekte yarar var. Örneğin çocukluğumdan beri hep merak etmişimdir. Merakım da erkek aşçıları ve öteki kadınlara özgü görülen işlerde çalışan erkekleri yadırgamakla başlamıştır.

Cinsler arası toplumsal iş-bölümünde yemek pişirmek kadınların işidir. Oysa bildiğimiz en iyi aşçılar erkektir. Çocuk bakımı kadınların işidir. Ama çocuk bakımı uzmanları, doktorlar, bakıcılar ve terbiyeciler hep erkek. Bu örnekleri bütün mesleklere yayabiliriz. Ortak olan yanları, işin evde ve ücretsiz olması halinde kadın işi sayılması, toplumsal üretime ücretli iş ya da ücretli hizmet üretildiği takdirde ise erkek işi sayılmasıdır. Yani kadınlar bütün bu işleri boğaz tokluğuna ve üstelik de birçok hakarete katlanarak yaparlar. Bundan daha büyük bir sömürü ve kadın ya da erkek işi konusunda çarpık bilinçlenme olabilir mi? Sosyalist ülkelerde de çalışan kadınların üzerine çok yük yüklenmesinin nedeni bu anlayışın devrimden sonra da sürdürülmesi ve erkeklerin evde üretilen hizmetlerin kadına ait olduğu saplantısından kurtulamamaları ya da kurtulmak istememeleridir. Kadına, sadece kadına ait olan yalnızca çocuk doğurmak ve emzirmektir. Ve bu da bireysel olarak da aile için de, toplum için de kutsal bir işlevdir ve bu yüzden kadının kutsanması gerekir. Yaşamın yaratıcısı kadındır. Yeni kuşaklar, dolayısıyla genellikle toplumun yönetimi üzerinde ka-

dının erkeklerden çok daha fazla söz hakkı vardır.

İşte bu anlayışın da, yani kadına özgü-erkeğe özgü iş sınıflandırmasının da ortadan kalkması gerekir. Bu gerçek kabul edilmelidir.

Bugün birçok bakımdan kadınların ikinci sınıf gibi "göründükleri", toplum olaylarına ilgi duymadıkları söylenebilir. Ama ben eminim ki bu, bin yıllar süren bir baskının, kadını erkeklere özgü tutulmak istenen bir dünyadan dışlamanın ve kadınların yabancılaşmasının sonucudur. Hele bizimki gibi toplumlarda (Yüz yıl öncesine kadar tüm dünyada) tüm yaşamı boyunca süren bir "kaç-göç" uygulamasıyla kadına aşılanan ve üstünlük gibi algılanmasına özellikle çalışılan erkek korkusunun, günah işleme fobisinin, aşağılık kompleksinin ve ezikliğin kadının kişiliği üzerindeki tahribatını düşünün. Artık nasıl başını kaldırsın da dünyaya baksın zavallı kadın!

Kadının kadın-insan olarak değerinin tescil edilmesine, kadının toplumsal yaşamın her alanında kendine yaraşan konumu almasına yönelik bir eğitim, dolayısıyla demokratik ve örgütlü çalışma, kadının bir meta olma durumunu alabildiğine vurgulayan kapitalist düzende olduğu kadar geleceğin ileri ve ekonomik sömürüden arınmış toplumunda da gerekli olacaktır. Ve bu yolda çalışma hatta kıyasıya bir mücadele daha uzun zaman gündemde kalacaktır. Hele ki ülkemizde kadınların bir anlamda elde etmiş oldukları kazanımlar bile geri alınmak istenir, bu yolda amansız bir kampanya yürütülürken.

Türkiye'de de birçok kez ve ayrı ayrı niteliklerde kadın hareketleri oldu. Doğrusunu isterseniz, ben, inancım yukarıda belirttiğim doğrultuda olduğu halde bu örgütlenmelerde pek yer alamadım. Ancak o 1975 sonrası dönemde bir ara bir de "kadınlar" olarak toparlanmayı denedik. TSİP'in yahut doğrudan Ahmet Kaçmaz'ın davetlisi olarak bir toplantıya katılmıştım. Partiler dışı bağımsız, demokrat hanımlar da çağırılmıştı. Ortak bir kadın hareketi oluşturmak söz konusuydu. Kaçmaz'ın olayı TSİP'in bir yan örgütü gibi sunmasını bir hayli yadırgamıştım, anımsıyorum. Gene de benim de içinde olduğum, Av. Gülçin Çaylıgil. Av. Nela Fertan ve Şirin Tekeli'den oluşan bir grubun program ve tüzüğü hazırlaması önerildiğinde kabul ettim. Şimdi anımsamadığım nedenlerle bu hareket bir sonuç vermedi ne yazık ki. Sonra daha dar bir çerçeve içinde yani birlikte yürümeye niyetli bazı siyasal gruplarla bu işi sürdürmeye çalıştık.

Okuyucu anımsar mı bilmem, o yıllarda TRT'de İngiliz yapımı

bir seri film gösterilmişti: "Foundation" yani "Vakıf" Ben televizyon ile vakit öldürmemekte direniyordum henüz. Ama anamın hatırı için TV açık dururdu. Mihri dikkatimi çekmişti de, bu serinin bazı bölümlerini seyretmiş, toplantı tarzlarına gerçekten imrenmiştim. O övülesi dakiklik, düzen, gereksiz (daha önce de söylenmiş) laf etmeme alışkanlığı biraz da filmcinin ve film tekniğinin hüneri de olsa konunun tanıklık ettiği olgu dikkate değerdi. Tam kapitalist bir kuruluştu Vakıf. Bir çıkar kuruluşu. Orada da herkes kendi çıkarını veya temsil ettiği kişi ya da kuruluşların çıkarını kolluyordu. Ama hepsi, konuyu önceden incelemiş, girdisini çıktısını öğrenmiş, ötekilerin neler isteyeceklerini ve kendisinin nelere razı olabileceğini, veya ötekileri razı edebileceğini inceden inceye hesaplamış olarak toplantılara geliyordu. Ve karar verip esas işlerine dönmeleri çelme atmaları, dalavereleri de dahil yarım saat bile sürmüyordu. Vakit öldürmüyorlardı. Hasılı bizlerden çok sorumluydular kendi konularında. Ve dünya çapındaki koca sömürüyü, bizlerin sömürüsünü, bu gibi şaşmaz sıkı yöntemlerle yürütüyorlardı. "Vakit nakittir" sözünü yani zamanı da para ile ölçmeyi sevmiyorum ama zaman gerçekten değerlidir. Her zaman kullanım değeri olmasa da potansiyel olarak bile olsa mutlaka bir üretim değeri yahut üretime kattığı zamanla ölçülen bir değer vardır. Ve bizlerin yeryüzünde bulunacağımız süre ve hele bu süre içinde yararlı bir işin ucundan tutabileceğimiz fırsatlar oldukca sınırlıdır. Bunun bilincinde olanlarımız ise çok azdır. Evet, bir kere biz hep geç geliriz. Ancak haktanır olmak için şunu söyleyeyim ki kadınlar bu konuda genellikle daha bilinçlidirler. Çünki her zaman daha çok yapılacak işleri vardır ve daha az bencildirler.

Bu kadın örgütlenmesi konusunda bizim partide yapılan toplantıları anımsıyorum da... Bir kere, çoğu fraksiyon devrimcileri sanki karşısındakilerin onun söylediklerine bir itirazı varmış gibi söylediklerini mutlaka bir eleştiri havasıyla söylüyor. Ama "Bu böyle olmaz" dan ileriye gidip de "Peki nasıl olur"a bir yanıt getirmiyor. Onu dinliyorsunuz. Bu kez ikincisi biraz değişik cümlelerle aynı şeyleri söylüyor, ama bunları hiçkimse akıl edemez havasıyla...Daha ötekiler, onlar konuştu bizim hareketimiz bu konuda susacak mı düşüncesiyle söze başlıyor, kimisi de her zaman en son sözü "Biz" söyleriz iddiasıyla fırsatı değerlendirmeye çalışıyor. Ve herkes ötekileri kendi örgütünün üstünlüklerine inandırmaya çalışıyor. Ben böyle çene yarıştırmalarında hiç de idmanlı değilim. Kendi üç yıl önce söylediğim bir sözü bile aynı kelimelerle yineleyemiyorum, unut-

tuğumdan değil, papağanlaşmak aykırı geldiği için. İlle yeni ve öze değin bir diyeceğim olmalı ki söz alayım. Dev-Yolcular, yanılmıyorsam, "biz ne yapacaksak yaparız, sizin ne gereğiniz var"(?) demeye getirerek çekildiler. En sona TSİP, Emeğin Birliği ve biz kaldık. Taksim civarında ucuz bir oda tutuldu. Para her zaman dert.

Ben bir süre sonra buluşmalara katılamaz oldum. Vakit ayıramıyordum. Genç arkadaşlar çalışmaları sürdürdüler. Bu konuda da ses getirici bir başarı sağlanamadı, yani bizim dışımızdaki kadınları kadın hareketine çekemedik.

Senato Seçimi

Bir başka ittifak da, seçim ittifakı. 1979 yılında Senato üçte bir yenileme seçimleri yapılacaktı. Biz seçimlere girebilmek için teşkilatlanma koşullarının gereğini yerine getirebilmiş değildik, tabii. Soldaki öteki partiler de, seçimlere katılabilecek koşullara sahip değildiler.

Seçimlere birkaç ay kala Emeğin Birliği grubundan bir öneri aldık. İstanbul, Tokat ve Hatay illerinde kendilerine güveniyorlardı, hatta önemli oranda oy alacaklarına inanıyorlardı. Ama, dediklerine göre, adayları yoktu, yani göz dolduracak ve Senatör adayı olabilmenin yasal gereklerine (30 yaşını doldurmuş olmak, yüksek tahsilli olmak vb.) uygun üyeleri yoktu. Birlikte aday gösterelim istediler. Konu tartışılırken kesinlikle üstüme almıyordum. Bir deneydir, halkla yakın temas olanağıdır, diye düşünüldü ve değerlendirmeye karar verildi. Arkadaşlar beni senatör adaylığına aday olarak görevlendirdiler. Bu çeşit politika bana göre değil kanımca. Politikacı olmayı yaşamımın hiçbir döneminde düşünmedim. Ama iş başa düşünce ne yapacaksınız! Seçilmeyi umsaydım, belki daha çok karşı çıkardım. Asıl güçlük o zamandı. Ne işim vardı benim o parlamentoda hem de tek başıma.

Emeğin Birliğinden benimle birlikte dolaşan Hatun (adı böyleydi)

Bu kadının senatör olmakta hiçbir çıkarı yok. Namusuyla ve tüm enerjisiyle halkın ve emekçilerin çıkarını savunacağı için belki de, öldürülecek yarın öbür gün

diye anlatıyordu çevresinde toplananlara. İnsana kendi ölümünün filmini seyrettirmek diye buna denir!! Eh, en sonunda kahraman olmanın yolunu bulduk, diye düşünüyordum!! Ama benim yukarıda de-

ğindiğim güçlük bu güçlük, yani hayatî tehlike taşıyan güçlük değildi. Sesini boğmak için elbirliği edecek düzenin parlamenterlerine karşın söyleyeceğini söyleyebilmenin ve dinletebilmenin güçlüğü, mesajını kitlelere duyurabilmenin güçlüğü, ve özellikle de atlamamanın, neler döndüğünü kavramanın, anında en doğru tepkiyi göstermenin ve en doğru öneriyi getirebilmenin güçlüğü. Doğrusu ya, bu saydığım güçlüklerden hiçbirini sorun yapacak bir durum yoktu henüz. Asıl güçlük kampanyayı yürütmekti, şimdi.

Evet, Avukat Niyazi Ağırnaslı (İlk devre TİP senatörü) İstanbul'dan aday oluyordu. Niyazi bey bütün solun saygı gösterdiği, namuslu bir arkadaştı, benden yaşlıydı ve sağlık problemi vardı. Bastonla yürüyordu. TİP senatörlüğü sırasında bir motosikletin kendisine çarpması sonucu yaralanmıştı. Bana da Tokat ili kalıyordu, o zamanlar Milliyetçi Hareket Partisinin (MHP) kalesi sayılan Tokat.

Ankara'da kağıtlarımızı hazırlar, başvurularımızı yaparken Niyazi Beyin yeniden aktif, hareketli politikaya girmekten duyduğu heyecanı sevgiyle anımsıyorum. Bir şeyler yapmasına fırsat doğduğu için seviniyordu. Bir sürü olanaksızlıklara ve olumsuzluklara karşın senatör olabilmek (?) düşüncesini de, seviyordu, hatta İstanbul'un lafını bile etmediğim için bana karşı biraz mahçuptu da, anlıyordum. Şevkini kırmamak için ses etmiyordum. Benim için görevlerden bir görevdi sadece bu adaylık. Seçim kazanmayı beklemiyordum.

Tokat'a araba konvoylarıyla vardığımızı düşünmüyorsunuz herhalde. Şehirler ârası otobüsler nemize yetmiyor. Bir özel arabamız bile yoktu! Bizim Cezayir'li araba satılmıştı çoktan. Orada yani Tokat'ta ve ilçelerinde dolaşmak için araç bulmak bile bir sorundu. En büyük sorun da para idi, kuşkusuz ve bu kampanya bizim partiye epey pahalıya patladı.

Ankara'da işlemleri tamamladıktan sonra Çorum, Amasya üzerinden Turhal'a geldik. Ondan sonraki çalışmalarımızda da uğrak yerimiz oldu Turhal. İlkokul çocukluğumuzun Cumhuriyet sanayiinin övüncesi şeker fabrikalarının diyarı Turhal. Ankara'da akşamdan binilen otobüs günün erken saatlerinde Amasya'ya varıyordu. Amasya, Tokat ilinin kuzey komşusu, kendisini çevreleyen dağların ortasına gömülmüş bir kasaba. İl merkezi olan kasaba aşağı yukarı 35 bin nüfuslu o zaman. Tokat merkezi de öyle. Amasya ve Tokat illeri de eşit gibi, 500 000. Amasya'yı sabah serinliğinde, masmavi lekesiz bir gök ve maviyi çevreleyen yeşilliklerle geceden yıkanıp paklanmış gibi anımsıyorum. Eh, ne de olsa Anadolu kasabası, temizlik, bakım ara-

mayacaksınız, düzen ve uygarlık belirtileri aramayacaksınız. Doğa ne vermişse onunla idare edeceksiniz. Doğanın da, ülkemize karşı cömert davranmadığını söylcyemeyiz. Ama, her şey öyle doğanın sunduğu gibi bırakılmış ya da büsbütün hırpalanmıştır. Özensizdir insanımız. Daha iyinin peşinde olmakla, yani yaratıcılıkta gayretli olmakla hırsı birbirinden ayıramamışızdır çoğumuz. Olumlu anlamda da olsa, tutkuyu ayıplamışız. Her şey Allah'tan" demişiz, " Bir hırka bir lokma" denilmiş, kalenderliğe vurmuşuz. "Dünya malında gözün olmaya!" denmiş, bize biçilen bir çitmiklik rızka razı olmuşuz. Hatta hamd-ü sena eylemişiz. Gereğinde azla yetinebilmenin, dostlar uğruna özden geçerliğin onurunu; gereksiz ve başkaları zararına tüketiciliğin karşıtı olan ölçülü yaşamı; arsızlığın karşıtı olan tokgözlülüğü, hepsini tevekküle dönüştürmüşüz. Dümdüz, yalın, hatta ezberlenmiş bir mantıkla düşünmüşüz hep. Yoksulluğu, göklerde kararlaştırılmış bir kader sayma bönlüğüne çevirmişiz. Kibarca söylüyorum işte. Daha doğrusu öyle öğretilmi,ş biz de öyle bellemişiz. Sorgulamak isyan sayılmış. Hele diyalektiğin hiç yanından geçmemişiz. (Diyalektik yaşamın, doğanın içinde vardır. Diyalektik düşünebilmek için düşünce yöntemi olarak diyalektiğin felsefesini bilmek gerekmez. Diyalektiği formülleştirenlerden önce de, doğanın diyalektiği vardı) Yılların, yüzyılların göz açtırmayan sömürüsü, ezilmeyi, yoksunluğu olağan ve doğal görmemize neden olmuş. Bu sömürü tanımlamasının içine emek sömürüsü yanında bilgisiz bırakılmak da giriyor elbette, örgütsüzlük de. Kendi emeğine sahip çıkamayıp yabancılaşma da. Demokrasiyi hiç yaşamamış olmak da.

Tokat

Bilindiği gibi, Tokat ili şeker pancarı ülkesi. 1979 daki durum aşağı yukarı şöyle. Turhal halkı görece daha işçi nitelikte, daha uyanık bir halk. Tokat'ın sorunları tarımla pancarla ilgili genellikle. Alet, gübre ve tabii toprak istemlerin başında geliyor. Fiatlar ve ücretler dengesi vb. Ama biz yerel sorunlar kadar, belki, daha çok Türkiye'nin genel sorunlarından, emekçilerin kendi sorunlarını ancak kendilerinin çözümleyebileceğinden, bunun için kendi temsilcilerini yetiştirip onları kendi çıkarlarını savunmakla görevlendirmeleri gereğinden, kendi kaderlerine sahip çıkmalarından, bu nedenle demokrasiyi kurmanın ve yaşatmanın en çok onların kendi yararlarına olduğundan, Sanayi ve tarım emekçilerinin çıkarlarının ortaklığından söz edeceğiz orada. Demokrasi yolundan geçerek emekçilerin ülkenin gerçek efendileri olacağı sosyalist düzene varılacağını, işçi-köylü ittifakını anlatacağız.

Sınıf mevzilenmesini ve işçi köylü ittifakı karşısındaki sınıfları, sadece "beyler ağalar" edebiyatıyla değil, gerçek konumları ve alt zümreleri ile tanıtacağız. Ulusal ve uluslararası planda, sömürüyü konuşağız. Türkiye'nin gelişmesinin önündeki engelleri, genellikle Türkiye'nin yoksulluğunun nedenlerini, dolayısıyla emperyalizmi ve onunla işbirliği edenleri gündemimize getireceğiz. Toprak reformundan, okulsuzluktan, eğitimsizlikten, sağlık hizmetlerinin yetersizliğinden söz edeceğiz ve çözüm yolları önereceğiz.

Tokat'ta yoğun bir alevi nüfusu var. Anlatıldığına göre sünnî nüfus MHP'nin etkisinde ya da dincilerin. Dinci kesimin oylarını daha çok Adalet Partisi, ya da MHP topluyor. MSP'nin etkinliği Tokat'da pek fazla değil.

60 lı yıllarda Anadolu'ya sefer olanda, devrimci gençlerimiz işin kolayına kaçtılar. Bizde, yüzyıllarca resmi devlet dini sünniliğin gadrine uğramış, nice badirelerden arta kalmış alevi nüfus, her zaman muhalefette bırakılmış olmasından dolayı, doğal olarak değişikliğin, laikliğin, ilericiliğin yanında olmuştur hep. Devrimciler için sunni toplulukları etkilemekten çok daha kolaydı, alevilere dert anlatmak, onları mutlu yarınlar ülküsüne umutlandırmak. Sünni sözcüler öteki dünyanın cennetine bile ambargo koymuşlardır, bu dünyanınkine ise "iktidar meshep" olma bakımından zaten sahiptirler. Böylece devrimciler alevilere, aleviler devrimcilere yaklaştıkça alevilik adeta moda ve baştacı oldu, dini reddeden çevrelerde bile. Biraz dozu kaçtı, her ne kadar gerçek Türk-İslam sentezi alevilik sayılmak gerekse de. O dönemde, bazı çevrelerde insan neredeyse utanacaktı sünni doğmuş olduğuna. Tokat'da da bize daha çok kucak açanlar aleviler oldu. Ya da, rastlantı bu ya, kampanyamıza yardımcı olan arkadaşların "bizden"(!) dedikleri mahalleler hep alevi mahalleleri idi. İşin kolayına kaçmaktı bu. Sünni köylere de gidelim istemiştim. Bizi dinlemek istemiyeceklerini söylüyorlardı, Tokat'ın yerlisi arkadaşlar. Benim kadın olmam da, bizim hacıların hocaların benim gibi bir "eksik eteğe", oralarda etekliği pantalonun üzerine giyiyor da olsa, güven duymalarına olanak vermiyordu zahir. Gene de gittik. İyi kötü sözümüzü de, dinlettik, ama herhalde kös dinlediler. Ve Tokatta, her bir evine girip çıktığımız, kadınlarıyla da ayrı toplantılar yaptığımız "bizim mahalle" gibi bağırlarına basmadılar bizi.

Söylemeye bile gerek yok, bizi misafir edenler hep yoksul insanlardı. Epey masraf ettiğimiz halde gene de, bir hayli güçlük çekiyorduk. İkram durumlarında mütevazi soframızın bile evsahiplerine ne kadar yük olduğunu hesaplayıp duruyordum boyuna.

Sorun, yalnızca para değildi elbette. Bilindiği gibi "Emeğin Birliği" grubu Teslim Töre ve arkadaşlarının hareketiydi. Teslim Töre THKO militanlarındandı baştan. Kendisini ta 67-68 de bir ya da iki kez görmüştüm. Evimize gelmişti. Uzun lacivert paltosu, portföy çantası, kısa kesilmiş saçları, iri kıyım yapısıyla köylülükle aydınlığı birleştirmiş, öteki gelip gidenler arasında ayrıksın bir tipti. Ev[illegible], THKO hareketi, Deniz, Yusuf, Hüseyin'in, Sinan ve Kadir'in, Cihan, Ömer ve daha başkalarının öldürülmelerinden sonra, deyim yerinde olursa, ikinci kuşak militanların yönetimine geçti. Bu grup içinde bir grup -içerde kadın üyeler arasında da gördüğümüz gibi - PDA çizgisine yaklaştılar, kısacası "Sovyet Sosyal Emperyalizmi" görüşünü izlemeye başladılar. Sanıyorum bu nedenle bölündüler. İki gruptan biri "Emeğin Birliği", ötekiler, yani Sovyetlerin emperyalizmine karşı mücadele verenler ise "Halkın Kurtuluşu" adını almış. Biz Emeğin Birliği (EB) tarafından seçim ittifakına çağırıldığımızda bu kadar bir bilgim vardı. Daha çok da, şehitlerin anısına saygım. Bu grupların birbirlerine amansızcasına düşman kesildiklerini, aralarına kan davası da girmiş olduğunu bilmiyordum. Bilmek zorunda da değildim besbelli. Ama birlikte kampanyaya çıktığımıza göre bilsem iyi olurdu herhalde. Ancak, anlattığım gibi bu adaylık işi son dakikada gündeme gelmiş, apar topar gerçekleşmişti. Üstelik de, bu kan davası daha çok yerel bir olaydı ve Tokat'ta yoğun olarak yaşanıyordu.

O günlerde bile nasıl olduğunu iyice anımsayamadığım bir tepki gelişti, daha çok Turhal'da. 12 Mart öncesinden tanıdığımız Denizlerin arkadaşı, E. Birliği grubuna karşıt görüşte bir genç kısa bir süre önce hapisten çıkmış ve ziyaretimize gelmişti. Ben de, herhalde anısı taze olduğundan ve herhangi bir münasebetle Turhal'da bulunduğumuz bir yerde bu ziyaretten söz ettim. Bunun üzerine orada bulunanların irkildiklerini farkettim. Onlarla da ilişkimiz olup olmadığını sordular bana.

- Hiç kimseyle, TEP dışında politik eylem birliğimiz yok, dedim. Kan davamız da yok. Kapımızı çalan herkesle, kendi Parti programımız çerçevesinde görüşürüz.

Orada bulunanlardan biri buna fena halde bozulmuş ve bir dedikodu çevresi oluşturmuş. Fraksiyonculuk hemen işe koyuldu.

Seçim konuşması yapıyoruz. Halk bir alana toplanmış. Çoğunluk gençler. Belli bir grup tam karşımda yer almış. Çin politikası ve Sovyet Sosyal emperyalizmi suçlaması hakkında ne düşündüğümü soruyorlar. Görüşümüzü söylüyorum, Ho Şi Minh tavrını savunuyorum. Hayır. Tatmin olmuyorlar. Çünki Çin Halk Cumhuriyeti'ne küfretmiyorum.

Elbette ki Sovyetlerin emperyalizmini, bilimsel anlamda saçma buluyorum, ama Sovyetlerin Çin'e karşı tavırlarını da, büyük devlet baskıcılığını da müdahaleciliğini de, hoş görmüyorum. Bayağı direniyorlar. Ne de çok biliyorlar!!! Konumuzun, amacımızın dışında bir saplama oluyor bu. Sanki Türkiye halkının ve Tokat halkının bütün sorunları buna bağlı. Ne yapmak istediklerini, tutumlarının nedenini anlayamıyorum. Obstrüksiyon gibi geliyor. Sonra bizimle birlikte kampanyaya katılan Mehmet alıyor sözü. Kendince istedikleri yanıtı veriyor onlara, yatıştırıyor onları. Orda ortalık yerde günah çıkartmamı(!) istiyorlar. Beni marke etmek istiyorlar. Neredeyse, halkın huzurunda, Senatör olduğumda (?) Sovyet yanlısı mı, yoksa Çin yanlısı mı, olacağım konusunda açıklama yapmamı ve namus sözü vermemi isteyecekler benden. Halkın Kurtuluşundan bir kimseye merhaba diyorsam, eğer, bana oy vermeyecekler, hatta beni de hain ilan edecekler. Adaylığı kabul ettik diye düşüncelerime de, ambargo koyacaklar. Üstelik böyle bir adayı karşılarına çıkardıkları için kendi yöneticilerine karşı da, pek bağışlayıcı bir tutumda değiller. Epey kazan kaynatılıyor. Bize aksettirmemeye çalışıyorlar çevremizdekiler, ama dedikodular gene de duyuluyor. İşte böyle, bu hallere gelmişiz! Bu bağnazlardan yarıdan çoğu ortalıkta yok herhalde şimdilerde. Birçoğu da başka havalardan çalıyorlardır.

Yaratılan bu havaya ve daha başka şeylere bayağı canım sıkılıyor. Öyle bir hevesim kaçıyor ki, o kadar olur. Bırakıp dönmek istiyorum. Ama bir kere söz vermiştik ve yola düzülmüştük. Kendimi daha çok misafir sayıyordum. Tokat onlarındı, sorun çıkartmak istemiyordum. Tokat halkının ne günahı vardı ayrıca. Türkiye halkının ve onun çıkarlarının yanında olduğum gerçeğini de hiçbir şey değiştiremezdi.

Beri yandan, Emeğin Birliği'nin, örgüt olarak, gruplar arası düşmanlık nedeniyle öldürüldüğü söylenen arkadaşlarının anısını yüce ve canlı tutmaları saygıya değer bir şeydi elbette. Ama, böyle talihsiz bir olaydan doğan kan davasını sürdürmeleri ve özellikle yeni olaylara yol açacak kışkırtmalara meydan vermeleri yanlıştı bence. Hele beni de, bu kan davasının içine çekmek istemeleri büsbütün saçmaydı. Benim kendileriyle bu seçim ittifakından başka hiçbir bağım yoktu. Ama bu kampanya dolayısıyla tanıdığım gençlerin hepsi öyle değildi. Hele gerek Turhal'da, gerekse Tokat'ta, evlerinde kaldığım iki aileyi özellikle anmak isterim. Daha bir çok temiz, devrimci ve de fedakâr halk çocuklarıyla karşılaştım oralarda. Onları tanımak beni çok sevindirdi.

Öldürülen gencin hareket içinde bir de kardeşi vardı. Aklı başında militan bir gençti. En iyilerdendi. Evlerini ziyaret ettim. Ailesine baş-

sağlığı diledim. Bu bir dayanışma ve bu gibi olayların kınanması anlamına geliyordu elbette. Duvarda asılı duran camlı bir çerçevenin içinden akıllı ve ciddi bakan temiz yüzlü gencecik delikanlı belleğime yazılmıştır hüzünlü bir ibret resmi olarak.

Tokat'ta dağ tepe dolaştık. Boyuna dolaştık. Kimden duyduğumu anımsamıyorum, ama arkadaşlardan biri söylemişti: AP adaylarından biri "gerçek seçim çalışmasını o bayan aday yaptı" demişmiş. Gerçekten de. Ben öteki adayların ne yaptıklarının hiç farkında değilim. Hiçbir yerde bizden önce kimlerin gelip gittiğini sormayı akıl etmedim. Kampanya görevlileri ilgileniyorlardı herhalde. Aslında bizim programımızı etkileyebilecek başlıca düşüncemiz, olası saldırılara hazırlıklı olmaktı. MHP'lileri de kolluyorduk elbette. MHP aday ve kampanyacılarıyla kasaba giriş ve çıkışlarında karşılaştığımız da oldu. Demokratik bir biçimde gelip bayan adaya başarı da, dilediler. Ama arkadaşların dediklerine göre herhangi bir biçimde silâhlarını göstermeyi de, ihmal etmiyorlarmış. Demek ki, bizden çekiniyorlardı. Herhalde ruhsatlıydı onların tabancaları. Bizde silahın ruhsatlısı ne gezer! Alabilir miydim, bilmiyorum. Edinilmesi yoluna da gitmedim. Eee... ölecek miydik yani..dağda bayırda!

Niksar - Kızıldere

Bir akşam üstü Tokat'tan, sanıyorum, Niksar'a yani kuzeye doğru yol alıyorduk. Yerleşim bölgeleri arasındaki uzunca yolculukları genellikle gündüzleri yapıyorduk. Bu kez nedense gece yolculuğu gerekmişti. Entipüften bir minibüs, makinalımızla birlikte bizi gecenin karanlığına doğru sürüyordu. Gergin bir hava vardı, neden bilmiyorum. Bir istihbarat alınmıştı belki. Benim tek sıkıntım arabanın tıknefes olup duruvermesi olasılığıydı. Birinin çıkıp bir türkü tutturmasını çok istemiştim, gecenin hüznüne uygun bir uzun hava örneğin. Ama bu ittifak gereği arkadaşlıkta buzları bir türlü eritemedik. Siz-biz havasından bir türlü kurtulamadık. Hatun'la bile. Dost olmamız gerekmez miydi? Kendisini İstanbul'da oluşturmaya çalıştığımız kadın hareketi çalışmalarından da tanıyordum. Ne söylesem, sanki kendisini hemen etkim ya da emrim(?) altına alacakmışım gibi kısa ve katı yanıtlar veriyordu. Belli bir mesafe koyuyordu. Hep bir kusur arıyor gibime geliyordu. Ama sanıyorum onun beklediği falsoları yapmıyordum. O iscprim kazanmamdan çekiniyordu! Bağnaz bir E.Birliği militanı idi. Küçük bebesini uzun zamandır kendisinden iyi baktığına inandığı kaynanasına bırakmış, dağ bayır, kasaba kasaba dolanıyordu. Bu büyük özveriye hem şaşırmış, hem de takdir etmiştim. Bir süre önce ha-

reketten elini eteğini çektiğini duyduğumda (doğru mudur bilmiyorum) daha da çok şaşırdım.

Uzun Mehmet (gerçek adı mıdır bilmem hiç sormadım) daha rahattı. Bu delikanlı sonra Emeğin Birliğinden uzaklaşıp mülteci "TKP"sine yandaş oldu, denildi. Beklemezdim...

Emeğin Birliği, yani, Teslim Töre grubu 80 lerde "TKP", TİP, TSİP ile Sovyetler Birliğinin Cumhuriyetler Birliği olarak dağılmasından kısa bir süre önce "Sol Birlik"e katıldı. Bunu da hiç beklemezdim.

Halkın Kurtuluşunun gelişmesi ise, tam ters yönde oldu tabii. Bir süre sonra, daha da özel bir renk aldılar. Sol kamuoyunun adlandırdığı gibi, Arnavutlukçu, Enver hocacı bilinir oldular.

Niksar tepe üzerine kurulu bir kasaba. Bir vadi ile ayrılmış karşı sırtlardan. Kente doğru gelirken, uzaktan bayağı güzel görünüyor. Derin, bulutsuz bir gökte ışıldayan güneşin arındırıcı ve güzelleştirici etkisini de, unutmamak gerek. Böyle, tepelere sırtını dayamış, yeşillikler içindeki yüksek kasabalar beni hep heyecanlandırıyor. Niksar bende başka nedenlerle de heyecan yaratıyor. Kızıldere olaylarının yeri Niksar. Herkes saygı duruşuna kalkmış gibi geçiyoruz, Kızıldere'nin önünden orada.

Kızıldere eyleminin yöntem biçimini ister onaylayın ister onaylamayın, Türkiye devrimci mücadelesinden bir kesit, tarihe geçmiş acı bir sayfadır bu olay. Orada, Türkiye'nin en yiğit evlatlarından 10'u inançları uğruna ve Türkiye'nin başka üç delikanlısının, düzenin kendi öz yasaları da çiğnenerek ipe çekilmelerine sessiz kalamadıkları için başkaldırılarını hemen hemen bir intihar eylemiyle, kanları ile tarihe yazmayı göze aldılar ve bile bile can verdiler. İstemleri kamuoyuna duyurulmadı bile.

Başka türlü ses verilebilir miydi? Bunu tartışmak spekülasyon gibi görünüyor, bana şimdi. Başka sesini duyuran da, olmadı. Zor durumdaydılar. Başkaları susturulurken onlar susmayı reddettiler. Bu onurlu bir davranıştır, saygıya hak kazanır. Susmayı kabul edemeyip çaresizlikle kıvranan başkaları da vardı, elbette. Az da değildiler. Ne ki, Kızıldere eylemcileri zaten bu eylemleriyle bağdaşan bir örgütlenme ve yöntem anlayışı içinde idiler. Ayrıca illegal ve kaçak konumları da, onları bu eyleme götüren stratejiye bir ölçüde zemin hazırlıyordu.

Seçim sonucu üzerine

Seçime geri dönersek, söylemeye gerek var mı bilmem, öyle pek parlak bir başarı sağlayamadık. Ben Ankara'dan ilk kez yola çıkarken Artovalı (Tokat) Muzaffer Erdost'un da, Vahap Erdoğdu'nun da Tokat'tan oy alınabileceğine hiç akılları yatmıyordu. İlk geziden dönüşümde izlenimlerimi söylemiş, kendim gibi onları da biraz, yani ilk sandığımızdan biraz daha iyi bir ortam olduğuna inandırmıştım. Ama benim iyimserliğimin rengi bambaşkaydı. Ben yaşamımda (54 yıl - en azından 34 ü solcu) ilk kez halkla böyle dolaysız ilişki olanağını buluyordum. Hemen hemen kendi gerçek politik kişiliğimle halkın karşısına çıkıyordum. Ve bir çok yerde ve pek çok kişi tarafından sevgi ve saygı ile karşılanıyordum. Ne dediğim merak ediliyor dinleniyordu. Kasaba meydanında konuşabiliyordum. Hem de Tokat gibi bir yerde. Böyle bir olanağa hiçbirimiz ulaşamamıştık daha önce. Gerçi ben bile biraz daha fazla oy ummadım değil. Ama bunda E. Birliği'nden arkadaşlarımızın değerlendirmelerinin de, etkisi vardı tabii. Bir de bilindiği gibi kitlelerin tepkilerini doğru yorumlayabilmek zor. Seni dinliyor onaylıyor, aklı yatıyor, hatta, diyelim ki, senden görünüyor ve hatta öyle de oluyor. Ama iş oy vermeye gelince hesaplar başka türlü yapılıyor. Başka etkenler de, işe karışıyor. Oyunu düzenin kurallarına göre oynuyor. Oy hep kısa vadeli, tek tek çıkarlara göre ayarlanmış. Dişli birini, düzenle başedebilcek(!) ve de bu koşullar altında hiç değilse, kendisini aldatmayabilecek olan, en iyiyi bulmaya çalışıyor. Henüz kendisini iktidara götürmenin, yahut daha doğrusu "kendi" temsilcisini göndermenin peşinde değil. Bundan umudu da yok. Böyle olabileceğine, bunu başarabileceğine inanamıyor. Yarın öbür gün "belki de öldürülebilecek" bir senatörü ne yapsın. İdealist değil ki. Hiç değil. Derdine deva bulacak adamı arıyor, kahraman aramıyor. Kahraman arayacak bilince vardığı gün çok kahramanlar çıkacaktır. O zaman, bir aşamadan sonra kahramanlığa gerek kalmayacak, seçilmek onur ayrıcalığı olacaktır.

Bu konuda en ilginci arkadaşım Tului'nin (Tului Sönmez) tepkisiydi bence. Seçim sonuçlarından sonra ilk karşılaşmamızda , beni incitmeye gönlü razı olmadığından sesindeki ve yüzündeki eleştiri tonunu hafifletmeye çalışarak "Çok üzgünüm" demişti, "yanlış oldu bu iş". Sevim hanım bir işe girişirse mutlaka sonuç almalı, kazanmalı imiş!

- Aman Tului, şimdiye kadar neyi kazandım ki!

diye şakaya vurdum, şaşırmıştım.

Yaparım dediğinizi yaptınız, yapmalısınız. Aday olmayacaktınız!

Ben böyle düşünmüyorum. Seçimi kazanacağımı da hiç ummadım. Söz konusu değildi.

Gerçekten. Ne üzüldüm, ne de pişman oldum. Benim için çok yararlı bir deney, deyim yerinde olursa çok zevkli bir serüven oldu. Çok şey öğrendim, ister yararlanma olanağı bulayım, ister bulamayayım orası çok önemli değil.

Bir gün, şimdi adını ve bölgesini anımsamadığım bir dağ köyüne gitmiştik, insanların kirletmeye fırsat bulamadıkları, tertemiz pırıl pırıl bir doğada, yaşlı bir köylüyle muhabbet etmiştik, orada. Benim kendisine söyleyebileceklerimi "ezcümle" hem de oldukça düzgün bir dille bana anlatan bu bembeyaz sakallı, çevre doğası kadar temiz, saygıdeğer adamı tanımak, tek başına bu görüşme bile, bütün o kampanya boyunca köy köy dolaşmanın zahmetine(?) ve seçimi kazanamamış olmanın "ayıbına" (?!) değmişti bence. Ve tek başına o da değildi Tokat. Gerçekten hoşnuttum.

Bir başka bakımdan da hoşnuttum. Daha önce halk sevgimi sınamak fırsatını elde etmemiştim böylesine. Teorideki, yazıp çizerken ve parti lokallerinde, devrimci toplantılarında nutuk atarken halk sevgisi başkadır, halk ile yanyana dizdize oturup da aynı çorbaya kaşık salladığında halk sevgisi başkadır. Doktorlukta -gönül isterse tabii- biraz talim edebilir insan bu sevgiye. Özellikle Cezayir'den deneyimim de vardı benim. Tokat halkı beni nasıl algıladı bilemem. Mesafeleri kolay aşan, sokulgan bir tip de değilim. Ama yüreğimin, en yüksek frekanslı titreşimleriyle, her türlü soruna ve acısıyla tatlısıyla her türlü insancıl iletişimlere katıldığını duyumsamaktan mutluluk duydum. Yetmez mi?

Tului'yi kesinlikle eleştirmiyorum. Bütün bu söylediklerimi onun da bildiğine ve bunlara onun da, katıldığına eminim. O, yaşanan o seçim günlerinde olaya başka açıdan bakmıştı diyeceğim. Baktığı açıdan haklıydı belki. Bana olan dostluk ve sevgisi beni kayırmaya, korumaya yöneltiyordu onu. Benim nedenlerimi de, bilmiyordu, konuşmamıştık ki.

Tului'yi ta, 60 yıllarından beri tanırım, tanırız. O bizleri, herhalde, daha hapiste olduğumuz zamanlardan bilirdi. Üstelik ortak akrabalarımız da vardır. Sonra ben Cezayir'de iken, tüm tanıdıklar gibi Tului de, İşçi Partili olmuştu. Partinin ilk örgütlenmelerinde aktif katkısı olanlardandı. Ben Cezayir'den döndüğümde de, hukukçu olarak İmar ve İskan Bakanlığında görev almış, Ankara'ya yerleşmişti. Solculuğunu da, zorunlu olarak gönlüne hapsetmişti. Ama başarılı bir bürokrat olması tehlikeli (?) dostlarına karşı tavrını değiştirmemiştir

onun. En kötü günlerde bile dostluklarını sürdürmeyi bilmiştir. Böylesine pek sık rastlanmıyor. Ayrıca hoş adamdır Tului. Keskin özeleştirilerle süslediği kendine özgü esprileri vardır. "Kendine gülebilenin handesi (gülüşü) zeki olur" denilmiştir ya...

Ankara'da Tului'nin o zaman nişanlı olduğu Demet'le tanışmış, bu akıllı ve sevimli kızı da, sevmiştim hemen. Dişleri dolu dolu gülebiliyordu ve gülmeyi seviyordu. 0, 60 lı yıllarda, evimizin devamlı konukları idiler onlar Ankara'da. Dostluklarıyla bizi duyguca zenginleştiren konuklar.

Daha önce de dediğim gibi, herhalde Tului'nin nikah şahitliğini benim yapmış olmam yüzünden olacak, Demet'le evlilikleri ne yazık ki pek uzun ömürlü olmadı. Kuşkusuz bu, ayrı ayrı her ikisi ile de ve sonraki eşleri ile de dostluğumuzun devamına engel olmamıştır.

Anti-faşist mücadele

70 li yılların sonlarına doğru, toplum artık büyük bir keşmekeş içinde kıvranıyordu. Siyasi cinayetlerin ardı arkası kesilmiyordu. Hemen hemen katillerin hiçbiri ele geçiril-e-miyordu. Toplum tarihimize kapkara sayfalarla geçen 1 Mayıs katliamları, Maraş olayları hem de CHP'nin iktidarı sırasında gerçekleşiyordu.

Öte yanda ise, 1 Mayıslarda koskoca alanlar hıncahınç dolduruluyor, örneğin vurularak öldürülen Kemal Türkler'in cenazesini izleyenler alanlardan caddelerden taşıyordu. Ama bunca büyük sol potansiyel ülke kaderinde söz sahibi olacak büyük, örgütlü bir politik güce dönüştürülemiyordu. Bunu irili ufaklı hiçbir grup, hiçbir örgüt yapamadı, fraksiyon olarak yapamazdı da. Biz de yapamadık. 60 ların sonundaki, düzeyden çok uzaktık. Yazdık, çizdik, konuştuk. Sanıyorum doğruyu, çok kez en doğruyu savunduk. Ama tüm ötekiler gibi, işçi sınıfının, halk dediğimiz geniş emekçi kitlelerin tam güvenini sağlayamadık. Kitleler içinde suda balık gibi olamadık. Bu aslında en çok gençlerin işi idi. Ama bizim kendi gençlerimiz bile halkla kaynaşmayı beceremediler.

Birçokları, halkın özlemlerine yanıt verecek doğru biçim ve yöntemi bulamadığımızı düşünecektir. Sonuca bakarak bulamadığımız anlaşılıyor. Zamana, objektif ve sübjektif koşullara en uygun biçimi ve yöntemi uygulayamadığımız besbelli. Ancak, uygulama olanağı bulamamış olmak, ille de biçimi bulamamış olmak anlamına gelmeyebiliyor. Politikada hazır reçeteler uygulanamıyor, her adım her aşama bir sonrakini belirliyor. Yoklaya yoklaya, ilerliyorsun. Ya-

ratıcılık burada. Milyonlarla sayılan koskoca işçi sınıfı bunca temsilcisi arasından birine güç verebilir ya da daha iyisi kendi temsilcisi olabilcek örgütü yaratır ve politika alanına sürebilirdi. Birilerini beklemesi gerekmiyordu elbette. Artık, işçi sınıfının ideolojisini okuyup öğrenmek, dünya devrimlerinin derslerle dolu tarihlerini izlemek kimsenin tekelinde değildi. Hatta bana kalırsa çok fazla ideolog yetiştirdi Türkiye solu. 30-40 kişiyi peşinden sürükleyen 20 yaşlarındaki delikanlılar Lenin'den sonra gelmiş geçmiş en büyük önder, en büyük teorisyen olarak ortaya çıkarıldılar. İş bu kadar hafife alındı. Buna içtenlikle inananlar da oldu üstelik. Bir önder kültü gelişti. Yanlışlar buralardaydı. Önder bu kadar bol olunca, sıra neferleri de bir önderin "komutasından" ötekininkine geçmekte pek de tutuk ve ikircikli davranmayacaklardı tabii. Ve öyle oldu. Herbir örgütten yeni birkaç örgüt türedi. İnsan elbette ki her an gelişecektir. Daha 'iyi" bulduğuna yönelecektir. Ama "daha iyi" nedir, iyilik ölçütü nasıl uygulanır bunu iyi düşünmek ve bu konuda sübjektif ve duygusal olmamak gerekir.

Solda dünya genelinde sürmekte olan ideolojik-politik uyumsuzluk bize de yansıyor ve işi büsbütün güçleştiriyordu. Bu da unutulmamalı.

Dergi radikalizmi denebilecek bir çeşit devrimcilik türü gelişti. Kendi dar okuyucu çevresine masa başında geliştirdiği en radikal görüşleri sunanlar bu tip bir devrimcilikde tatmin buldular. En yüksek tatmine ulaşmak için de bütün çabalarını bu alana yatırdılar. Bana kalırsa teori ve eylemin birliğini bozan aşırı bir teoricilik gelişti.

12 Mart öncesinde de sonrasında da söyledim; işçi sınıfına, emekçi yığınlara maledilemeyen hareket ne kadar "devrimci" ne kadar yaygın, ne kadar güçlü görünürse görünsün etkin olamaz ve çabuk söner. Öyle de oldu. Hep bunun acısını duymuşumdur. Benim o anın Türkiye'sinde ileri sürülen bazı silâhlı propaganda teorilerine pek aklım yatmamıştır. Bu, silahı her hal ve durumda yadsımak, dışlamak demek değildir. İşçi sınıfını ve emeğe dayanan bir düzen için savaşım verenleri köşeye sıkıştıran ve silâha zorlayan egemen güçlerdir. Karşı taraf bütün ezme, susturma ve yok etme araçlarıyla üstüne gelirken sen elin kolun bağlı bekleyemezsin. Ama gene de senin esas gücün halk olmakta, çoğunluk olmaktadır, eğer o çoğunluğun içindeki çoğunluğu sağlayabiliyorsan. Temel silahın budur. Eğer yığınlarda, bu düzeni orasından burasından düzeltme değil de, tümden değiştirme özlemi, kendisine yepyeni koşullar yaratma özlemi ve bu özlemi gerçekleştirme istenci doğmamışsa veya yaratılamamışsa, silahlı gruplar nice yiğit de olsalar, onların peşinden gitmiyor yığınlar. Hatta destek de vermiyor.

Demek ki, onların bilinci ve değiştirme istenci kendi hak ve çıkarlarına sahip çıkma uğruna her şeyi göze alma derecesine varmamıştır. Hatta rahatı bozulduğunu(?) düşünerek tepki duyan bile oluyor. Böyleleri her zaman olmuştur, olacaktır. Çok kez hazıra konarlar. Ama belirleyici olan çoğunluğun tavrıdır.

Çoğunluğun tepkisinde de haklı yanlar yok değildi. Çünki bizde ve dünyanın başka birçok yerinde silâh, bir süre, "fetiş" haline getirildi. Yani araç olmaktan çıkarılıp, amaç haline getirildi. İnsanlığı yücelten ve emekçi sınıfların kurtuluşu için savaşan bir militan, ülkücü bilmem kim gibi, "canı sıkıldıkça" ve "nerde hareket orda bereket" mantığıyla, haşa, insan avına çıkamaz. Bir örgütün bütün işi, tek işi, örneğin halk düşmanlarını cezalandırmak olamaz. Böyle bir hareket politik örgüt değil, bir tenkil örgütüdür ancak. Hele uygulama kolaylıkları kurban seçiminde başlıca etken olursa. Bence daha da önemlisi, bu gibi eylemlerin, mutlaka kitlesel bir hareketi yöneten etkili bir örgütün, halkın nabzını elinde tutan yetkili bir organının onayı ve katılımı ile ve ancak özel durumlarda uygulanabilir, oluşudur. Yoksa aklına gelen insan yaşamı üzerinde hüküm veremez. Öldürme isterisi devrimci bir tavır olamaz. Devrim her şeyden önce akıl işidir. Devrimcinin gözükara oluşu da akıldan, inançtan ve zorunluluğu kavramasından ileri gelir, yoksa kıyıcılıktan değil. Kamu vicdanı bu işte keyfilik olmadığını, kişisel ve duygusal yönelimlerin ön plana alınmadığını, kana bulanan bu uygulamaların olağan olmadıklarını ve olağanlaştırılamayacaklarını en azından duyumsamalıdır, hatta buna güvenmelidir. Kitlelerin desteklemeyeceği ve özellikle de, hareketin bütününe bir saygınlık, bir güven sağlamayacak, bir ivme getirmeyecek eylemler, kısacası, ülke halklarının emekçi yığınlarının yararına olmayan, bilinçlenmesi ve devrimcileşmesi doğrultusunda yarar sağlamayan eylemler, dürtü olarak ne kadar haklı olsalar da, birkaç kişinin yüreğine su serpmekten öteye geçemezler, dolayısıyla yanlıştırlar. İdeolojimizi bu gibi hareketlere övgü yolunda tezlerle dolduramayız. Örgüt yöneticilerinin de kendi kadrolarının yaşamını tehlikeye atma konusunda son derecede hesaplı olmaları gerekir.

Elbette ki, faşizme karşı caydırıcı eylemleri ve faşist saldırılara karşı savunma taktiklerini tartışmıyorum burada. TEP militanları bu konuda kimseden aşağı kalmadılar. Bunlar düşmanın bizi zorladığı mücadele alanı idi. Ancak bunların da adını doğru koymak gerekiyordu. En çetin kavgayı veren yani en etkin (silâhlı) propagandayı yürüten kitleleri peşinden sürükleyecek sanıldı. Bu bağlamda bir yarışmaya girildi. O yüzden gerekli ittifaklar da aranmadı. İşçi ve yoksul köy-

lülüğün en geniş biçimde katılımını aramaya çalışılmadı. Bilindiği gibi hepsi, grup grup marjinal kaldılar, daha çok üretim ve eğitim dışı gençlik hareketi olarak kaldılar, en yaygın olan Dev-Yol bile. Ve genel politikası ve stratejisi bu gibi eylemlerle sınırlı olmayan örgütlerin gençlik kesimleri de bu havadan, hem de fazlasıyla ama bir bakıma da haklı olarak etkilendiler. Bu da bir takım olumsuzluklara, çalışma ortamını etkileyen ve hatta çalışmaları felce uğratan huzursuzluklara yol açtı.

70 li yılların sonlarında, özellikle Parti başkanımızın yaralanmasından sonra, Partinin genç kadrolarının da bu vuruşma ortamından etkilendikleri gözle görülür olmaya başladı. Huzursuzluk doğal olarak bizim saflarımızda da değişik görüşlere itibar edilmesine yol açmıştı. Ortalıkta kan gövdeyi götürürken, gençler sokaklarda döğüşürken birçokları yayınla, eğitimle, örgütlenme çalışması ile uğraşmayı eli kolu bağlı kalmak gibi, pasiflik gibi algılıyorlardı. Bireysel veya toplu savunma eylemlerini yeterli bulmuyorlardı. Çok doğal bir tepkiydi. Gençler adını öyle koymasalar da kendilerini güven altına almak istiyorlardı. Àma öte yandan Parti çalışmasını büsbütün baltalayan bir yönelimdi bu ve çok zararlı oldu.

Legal bir parti -Anayasa Mahkemesinde yargılanan bir parti- çatısı altında silâhlı bir müfrezenin varlığının provokasyon oluşturacağını ileri sürenlere, elbette ki hak veriyordum. Tam o aşamada partide de en çok işe yarayan kadroların partiden ayrılıp başka bir birimde toplanmaları da bir çok pratik güçlükler içeriyordu.

Birçok arkadaşımızda legalite ile illegaliteyi birbirine karıştırmama, keskin sınırlarla birbirinden ayırma düşüncesi egemendir. Tersi bir davranış provokasyon gibi değerlendirilmeye olanak yaratır, diye düşünülür hep. Örneğin, Dr. Şefik Hüsnü 46 larda legal kadrolarla illegal kadroları içiçe geçirdiği suçlamasıyla kıyasıya eleştirilmiştir. Bu eleştiri konusunda konuşacak durumda değilim. Ama bu eleştiriye her zaman kuşku ile baktım. Sadece suçlamanın dayanaksız olduğu anlamında değil. İlke olarak da, doğru olmadığını düşünmüşümdür. Uygulama yanlış yapılmış ve ya herhangi bir yerde hatalı davranılmış ya da bu legal-illegal irtibatının kuralları iyi saptanamamış olabilir. Diyorum ki, en geniş demokrasi olanaklarında en büyük yığınlarla çalışırken bile, düzeni değiştirmeye yönelik bir partinin, bir yerlerde, bir başka kimlik altında yedek bir kolu olmalıdır. Özellikle bizimki gibi, demokrasinin, birilerinin iki dudağı arasına sıkışıp kalmış olduğu ülkelerde. Burjuva partilerinin de kimseye açıklanmayan gizleri, strateji ve özellikle taktikleri yok mu? Parti kadrosunda yer almayan ağır topları, hafif topları yok mu? İyi saatte olsunlara karışmış irtibatları, sırt-

larını dayadıkları toplu tüfekli amcaları yok mu?

Evet bu yan kadrolar, gerekli olursa, saldırı anında yumuşak geçişi, sürekliliği sağlar. Özellikle, açık örgütlenmeden tam sipere geçişin strateji ve taktiğini hazırlar, kazasız belasız! Bu, kağıt üzerinde yazılıverdiği gibi kolay bir iş değildir elbette. Bilinç ve feragat işidir. Ayrıca da mali kaynak işidir. Hele kariyerizmle, gösterişçilikle hiç bağdaşmaz. Bu hastalıkların kadrolara bulaşması hareketimizi ve örgütlenme çalışmalarını çok kösteklemiştir. Bir tartışma konusudur bu. Ancak şunu da belirteyim, gençlerin düşündüğü ve önerdiği pek de, böyle bir çözüm değildi, sanıyorum. Ben kendim -projelendirdikten sonra MK ile görüşmek üzere bu "en" eylemci grubumuzun lideri durumunda görünen genç arkadaşla konuyu tartıştım. Ben de, parti çalışmalarında daha enerjik bir tutumu gerekli görüyordum. Bazı görev değişiklikleri de gündeme gelebilir, diyordum. Ama tuhaftır bu arkadaşın kendisini çok da hazırlıklı bulmadım, kafasındakileri projelendirmemiş, öfkesini bir plana bağlamamıştı. Belki benimle konuşmak istemiyordu, demiyorum. Sonraki gelişmeler, bu ikinci olasılığa hak verdirmiyor. Evet, siyaset ciddi bir iştir. Meceracılığı hiç bağışlamaz. Er ya da geç sillesini indirir.

Bu arada İzmir il örgütü (Tahir Pekmezci) de Parti sekreterliği (Hamza Özkan) ile çelişkiye düştü. Bir takım yanlış anlamalar oldu vb. Bu işe gerçekten üzülmüştüm. Çünkü en iyi çalışan, sanıyorum en başarılı ilimiz İzmir'di. Ve hiçbir kötü niyet söz konusu değildi, iki yönde de.

Siyaset durmaya gelmez. Durağanlaştın mı, dağılırsın. İşçi ve emekçi kitleler içinde kök salamamak yerinde saymak demektir. Parçalanmak kaçınılmaz olur. Bir açmazdaydık. Parti sağlıksız doğmuştu bir kere. Biz nasıl bir yol tutulacağını, önerileri nasıl kanalize edebilceğimizi düşünüp tartışırken bir gençler grubu, üstü örtülü biçimde bir ayrılıkçı hareket olarak merkeze yöneltilen bir "nota" ile eleştiri ve suçlamalarını(!) bildirdi. Oturduk tartıştık kendileriyle. İlke olarak haklıydılar belki. Daha doğrusu davranışlarının ardındaki dürtü haklıydı. Ama iddiaları, hele kullandıkları dil çok yanlıştı. Çözüm önerileri ise hedefledikleri amaca hiç de uygun değildi. Koca bir yelken açmak istiyorlardı. Tamam yürekleri büyüktü kuşkusuz. Ama tekneleri (maddi ve manevi olanakları) çok ufaktı. Bu tekne bu yelkeni taşımaz, diye düşünüldü. Mürettebat ta yeterli değildi, donanım da. Rüzgar sert vurmaya başlayıp da, o koca yelkene göre dümen tutturulamayınca haliyle tekne devrilecekti. Nitekim d,e öyle oldu. Partinin kapatılmasından sonraki gruplaşma 12 Eylül başlarında darbe yedi.

Anadil yasağı

Hemen hemen o sıralarda Anayasa Mahkemesi Türkiye'nin ana dili Türkçe olmayan halklarına kendi anadillerinde eğitim ve kültürlerini geliştirme hakkının tanınmasını önermekle bölücülük(?) yaptığımıza hükmederek, Türkiye Emekçi Partisi (TEP)ni kapatıyordu. Parti kapatılınca bu kez DGM parti kurucuları ve yöneticileri aleyhine dava açtı. 12 Eylül'den sonra da, dava sıkıyönetime havale edildi.

Hemen yeni bir parti kurup sürdürmek düşünülebilirdi elbette. Ama TEP herhangi bir yasayı eylemi ya da beyanı ile çiğnediğinden dolayı değil doğrudan doğruya programıyla Anayasaya uymadığından kapatılmıştı. Programın suçlu görülen maddesini (kısaca herkesin anadilinde eğitim görmek kültürünü geliştirmek hakkına sahip olduğu ilkesini), demokrasinin bu en temel ve ilkel gereğini savunan program maddesini değiştirmeyeceğimize göre bize, yani ulusal toplulukların en başta Kürt halkının insan olmaktan doğan demokratik haklarını savunanlara, particilik yasaklanıyordu.

Bu tarihten 11 yıl sonra Demirel Özal'a karşı bir propaganda jesti olarak artık "Kürt realitesini tanımak gerektiğini" söyleyecek, Ecevit ise dil yasağına zaten her zaman karşı olduğunu illeri sürecekti. (Hiç de farketmemişiz, TEP kurulduğunda Ecevit iktidardaydı). Ama bu beyanlarına karşın her ikisi de, Kürt halkının kendi ulusal kimliğini arama ve kabul ettirme savaşımının en amansız en kanlı bıçaklı düşmanları olmaktan geri kalmayacaklardı. İşte ülkemizin hali.

Osmanlı İmparatorluğunda ilk yüzyıllarda feodal Avrupa'ya oranla dini azınlıklar, görece daha katlanılabilir bir yaşam sürdürdüler. Özellikle gayrımüslimler. Batı'ya insan hakları ilkelerinin gelmesi burjuva-demokratik devrimlerle oldu. Feodal ilişkilerin tasfiyesiyle din sel ve ulusal azınlıklar bazı hak ve özgürlüklere kavuştular. Osmanlı toplumu burjuva demokratik devrimini zamanında yapamamış bir toplumdu. Ne ki, bütün Avrupa'da uluslaşma sürecinin hız kazandığı bir çağda, Osmanlı İmparatorluğundaki etnik azınlıkların koşut bir sürece girmesi kaçınılmazdı. 19. yy, böylece, ulusal toplulukların başkaldırmalarına sahne oldu. Dolayısıyla, azınlıklara karşı baskının yoğulaşmasının esas nedeni , Osmanlının çağa ayak uyduramaması yani, geri kalışıdır. Böylece, pekala bir arada yaşayabilecek çeşitli halklardan oluşma çok renkli, çok kültürlü bir ülkenin vatandaşı olma ayrıcalığından yoksun bırakılmışız. Gericilik batağında debelenmemiz yüzünden bütün kardeş ve dost halkların birlikteliğini kendi ellerimizle parçalamışız. Üstelik de çevremizdeki kendi kimliğini yitirmek is-

temeyen herkesi kendimize düşman bilmişiz. Bu yüzden de, düşman etmişiz tabii.

Cumhuriyetten sonra da, bu politikalarda bir değişiklik yapılmadı. Hatta bir bakıma daha da geri durumlara düşüldü. Çok uluslu bir toplumu türkleştirmeye kalkışmak yani zorla asimile etmek başka şekilde nitelendirilemez. İnatla sürdürülen bastırma, yıldırma politikaları, acımasız bir imha uygulaması, bizi bu günlere kadar getirdi işte. Hala siyasi çözüm aramak veya üretmek yoluna gidilmiyor. Bu konu elinizdeki kitabın öngörülen kapsamı dışına taşan bir konu. Ancak şunu söylemek isterim: Türkiye'nin henüz doğmamış çocuklarına, Türk, Kürt. Laz, Çerkez hepsine daha analarının karnında milyarlarca borç yükleyen hesapsız, sorumsuz ve aymaz bir harcamanın, genç insan canına kıymanın en büyük kalemini oluşturuyor bu kirli savaş. Buna hiç kimsenin hakkı ola.naz. Üstelik bu politika amaçlanan hedefe götürecek bir politika da değildir. Tam tersine koca bir kardeş halkın tümden bizden kopmasına yol açacaktır. Neden iktidarlarımız, hep, batı kesiminde olsun doğu kesiminde olsun, başını dik tutamayan, kişiliksiz, hep iktidarların dümen suyunda giden boynu bükük, evet efendimci yurttaşlar ister? Devlet etmenin tek yolu budur sanki. Başka türlüsünü bilmiyoruz. Böyle vatandaşlardan hangi topluma hayır gelmiştir ki ,bize de gelsin! Mal meydanda.

Yakın zamana kadar bölünmenin önlenebileceğini umuyor ve acıtan bir sabırsızlıkla bekliyordum. Korkarım ki uygulanan kendini beğenmiş, aşağılayıcı ve düşmanca politikalar, daha doğrusu politikasızlıklar uçurumları iyice derinleştirdi. Dilerim geri dönüşü kalmayan bir noktaya gelinmeden aklımızı başımıza toplarız.

Aydın-halk kopukluğu

Aydınlarla halk arasındaki kopukluktan, aydınların çağımızın bilim ve sanat konusundaki kazanımlarını halkımıza aktaramadıklarından yakınılır her zaman. Doğrudur. Osmanlı döneminde özellikle böyle. Cumhuriyet döneminde de bu baraj aşılamamıştır. Köy Enstitüleri uygulaması bu konunun bir çözüme götürülmesine katkıda bulunacaktı belki. Sabote edilmelerinin altında böyle bir sonucu yani halkın çağcıl bir bilince ulaşmasını çıkarlarına uygun bulmayanların çabası yatar kuşkusuz.

Devrimci hareketlerin de bu engeli tam aştığı, halkla özlenen iletişimi kurabildiği söylenemez. Bunun elbette ki birçok nedenleri var. Olumlu etkenler olmaları gerekirken, örneğin, laiklik ve modernleşme

bile yanlış yorumlandıkları için bu nedenler arasında yer alabiliyorlar. Modernleşme, bilindiği gibi tüm çağdaş düşünce sistemleri ve demokrasi ile birlikte alınmamış, "kıyafet devrimine", günlük yaşamın bazı kolaylıklarına indirgenmiştir. Üstelik de, daha önceki doğulu tabana dayanan kültürle bağlar tamamıyla koparılmış, köksüz ne idüğü belirsiz bir kültür yapısı çıkmıştır ortaya. Katılımcılık ise adeta yasaklanmıştır. Zamanımızda bile modernliği, gelişmişliği hala Batının gözünü boyamak, Batıya yaranmak olarak algılıyoruz. Bunun için de akıl alamayacak maskaralıkları marifet gibi sağduyusunu hala biraz koruduğunu düşündüğüm halkımıza sanat, seyir ya da eğlence diye yutturmaya çalışıyoruz. Gencecik kızlarımızın göz kırpmalar, kırıtmalarla, salondaki veya ekran başındaki bilinmeyen seyircilere gelişigüzel öpücükler göndermelerle, bir ten ticaretine ve kadınlığın aşağılanmasına bilinçsizce güle oynaya alet edilmeleri, ta buralarda yüzünü kızartıyor insanın. Bu ve benzeri sahneleri kendi yaşamıyla bağdaştıramayan yığınların Refah Partisinden medet ummalarında şaşıracak ne var?

Laïklik ise, hiçbir uygulamasında demokrat olmayan ve halka tepeden bakan bir rejimin ilkesi olduğundan ya dinsel gericiliğin kasıtlı ve ısrarlı propagandalarının etkisiyle, ya da bilgisizlikten, yanlış bilinçlenme sonucu din düşmanlığı gibi algılanmıştır. Sonra da halk dalkavukluğunda partiler arası din sömürüsü yarışmasına kurban edilmiştir. İslamiyet öncesi ilk atalarımızı putlaştıran, bu yüzden de, başlangıçta islamiyeti Arap dini sayıp türklükle bağdaştırmayan türkçülük akımı bile sonunda oportünist bir sentezle geçer akçe olan dinciliğe sahip çıkmıştır. Laiklik kısmen adli, idari biraz da, askeri bürokrasinin elinde kalmıştır. Denebilir ki, ekonomik sömürü kadar büyük bir din sömürüsü gündemdedir Türkiye'de. Daha doğrusu ekonomik sömürünün paravanasıdır din; halkın sömürüyü görmesi momentinde gizleyici, sömürünün halka gösterilebilmesi momentinde ise engelleyici bir paravana.

Özellikle, 12 Eylül rejimi "dini" marksizme, solculuğa ve hatta demokrasiye karşı bir "panzehir" gibi, Kürt hareketine karşı da, bir saptırma, bölme ve uyutma aracı olarak kullanmış, yobaz takımının alabildiğine güç kazanmasına yardımcı olmuştur. Dinci kesimlerin oylarının orta sağ diye adlandırılan düzen partilerine kanalize edilebileceğini ummuştur. Ama düzenden hoşnut olmayan kitleler, Refah Partisinin sesi boğulan soldan çaldığı sloganlara sempati göstermektedir. Siyasal akım olarak dinci çizgide birleşenler ise, elbette ki, gerçek dinci parti Refah'a gidecektir. Atatürkçü ve laik olduklarını dillerinden düşürmeyenler, Türkiye halklarını "Allah Korkusu" ile kıs-

kıvrak bağlamayı, genç beyinleri tornadan geçirmeyi çıkarlarına daha elverişli buluyorlar. Düzene bağlı, başkaldırmayan vatandaşlar yetiştirmenin uygun bir yöntemi sayılıyor bu. Ve Sıvas katliamlarına kadar varan kışkırtmaları körüklüyorlar. Kazdıkları kuyulara sonunda kendileri düşeceklerdir. Bu kesin. Ama bu arada, Türkiye insanı da, gene, çağın yüzyıllarca gerisine çekilmiş olacaktır.

Cumhuriyet aydınları ile halk arasındaki en büyük uçurum, günlük yaşamın Osmanlılığın reddi derken halkın kendi geleneğini de reddederek birden bire Batı normlarına göre düzenlenmesi oldu. Ve bunun yasa yoluyla yasaklamalarla yerleştirilmeye çalışılması tepkiler yarattı. Halkla aydınlar arasında yaşam kültürü farkı, daha da büyüdü.

Marksist sol materyalist olmak nedeniyle dine din olarak inanmaz elbette. Ama dini bir olgu olarak, çok geniş halk kitlerini hala ayakta tutabilen bir kurum, bir moral güç olarak kabul etmek ve anlayış göstermek zorundadır. Cumhuriyet yaşamının her döneminde bu konuda yanlış davranışlar olmuştur. Demokrasiden yoksun oluşun zorunlu kıldığı acelecilik, çabucak bilinçlendirme hedefine varma sabırsızlığı, tüm sağ partilerin oy kaygısıyla halkın inançlarını kendi çıkarlarına kullanmada birbirleriyle yarışmalarının solda yarattığı huzursuzluk ve öfke sol akımların yanlış yöntemler kullanmasına yol açmıştır. Sol, din sömürüsüne şiddetle karşı olmak zorundadır kuşkusuz. Halkı aydınlatmak zorundadır. Bireyler bu sömürünün etkisinden ancak bilinçlenmeyle, bilimsel bilgiyle, ve mücadele içinde kazanılan yaşam bilgisi ve deney birikimi ile kurtulabilir. Sol, dinsiz olana da ve din inancının kendi kişisel vicdanî sorunu olduğu yani baskıcı ve müdahaleci bir din otoritesi kurmak istemediği sürece bütün dinlerin inananlarına da, aynı derecede saygılı olmak, vicdan özgürlüğünü savunmak, gerçekten laik olmak zorundadır.

Demokrasi bilinci de kasıtlı olarak halktan uzak tutulmaya çalışılmıştır. Halk, dört yılda bir millet vekili seçimleri için, arada bir de belediye seçimleri için sandık başına giderek düzenin kendisine sunduğu adaylardan bazılarına vekilim "sen ol bari" demekle kendi kendini yönettiğine inandırılmıştır. Gelişmiş dediğimiz ülkelerde bile, bir ölçüde böyle oluyor bu işler. Bizde çok partili düzene, bilindiği gibi, İsmet Paşa ve adamlarının Batılı müttefiklerimizin (?) siyasal düzenlerine entegre olma ve de halktaki huzursuzluğu kanalize etme gayretlerinin bir sonucu olarak geçilmiştir. Gelmiş geçmiş tüm zamanların en geçerli duası ve sık başvurulan öz söz: "Allah devletimize zeval vermesin!" Devlet, her şeyin her türlü zenginliğin, bütün gücün sahibidir. Osmanlıda özellikle öyle. Cumhuriyette de öyle. Osmanlı,

yüzyıllar boyu, kendi dağıttığı, hediye ettiği toprakların bile, sadece tasarruf hakkını vermiştir beylerine, paşalarına; çıplak mülkiyetini değil. Mülk, memalik, memleket, devlet Osmalınındır. En güçsüz zamanlarında bile, ya da özellikle, bu dönemlerde merkezi ve despot devlet aygıtı geleneğini zayıflatmamaya çalışmıştır Osmanlı. Ülkesi hiçbir zaman resmen sömürge olmadığından ülkedeki Türk unsuru da halifenin kulu olan öteki müslüman unsurlar da- devleti kendi devletleri sayıyor olmalıydılar. Devletin gücü ve devamı kendi yaşamlarının garantisiydi. Herşeyin sahibi de devlet -yani Osmanlı.

Kemalistler bu geleneği devraldılar. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devleti, iktidarı, orduyu, hepsini Mustafa Kemal kendi şahsında temsil ediyordu. CHP bir siyasi parti değil, bir yönetim aygıtı gibi işlev görürdü. Milli Şef İsmet İnönü döneminde ise devlet İnönü idi. İnönü dizginleri Atatürk'ten daha da sıkı tutuyordu. Çünkü İnönü'nün popularitesi, Mustafa Kemal hakkındaki bütün din düşmanlığı suçlamalarına karşın, onunkine ulaşamamıştı. Atatürk'ün kişisel karizması öyleydi ki, hep mavi gözlerine, sarı (başak rengi) saçlarına şiirler düzülmüştür. Çoğunluğu kara saçlı ve buğday benizli olan bir halkın -sanatçılarının diyelim- kişiliksizliği! Az bulunan hep değerli tutulur denilse de bu daha açık saçlı ve tenli halklara hiç değilse bu bakımdan bir gereksiz özenme, imrenme değil mi? Cumhuriyet mantalitesinin bir göstergesi daha.

İlk kuşaklar bizler hep kemalist anlayışla eğitildik. Ama o zamanın kemalizmi, en azından söyleminde anti-emperyalist, eğitimde ise pozitivist idi. Emperyalist devletlerle içli-dışlı müttefik olunmamıştı henüz.

Çok partili rejime geçildiğinde, ilk genel seçimde bir sivil cumhurbaşkanı seçildi. Ama o da kemalistti ve ittihatçıydı. Ne var ki cumhurbaşkanı askerden gelme değildi artık. Ayrıca cumhurbaşkanının yasa metnindeki yetkileri de sınırlıydı. Dolayısıyla hükümetler ve cumhurbaşkanları da, çok partili düzene geçince, parti adamları olarak karşılıklı propagandalarla az-çok yıpratılabilir olduklarında, bizdeki Osmanlıdan devralınan o dokunulmaz, tartışılmaz devlet otoritesini, uyruklarının kaderini tayin etme yetkisini ve temsil etme işlevini giderek devletin bekçisi ordu üstlendi. Bu noktada çok partili düzene geçilmekle demokrasinin kurulmadığı, otoritenin halka ve halkın temsilcilerinden oluşan Meclise geçmediği için bir otorite boşluğu doğduğu bunu da ordunun doldurmayı üstlendiği daha iyi görülüyor. Kemalist ideolojinin daha çok askerlere dayanıyor olması, ordunun halkın gözündeki Kurtuluş Savaşından gelme ve ilk yıllarda halk ço-

cuklarından derleniyor olma saygınlığının ustalıkla ordu kültünc dönüştürülmesi ve de 1961 Anayasasının ülkemize o paha biçilmez Millî Güvenlik Kurulu (MGK) armağanı(?) ordunun üst kademesinin bu temsilcilik işlevinin sessiz sedasız(?) yerleşmesine yardımcı olmuştur. Ordu, daha doğrusu genel kurmay burjuva hukukundaki yasal düzenlemelerin, parlamenter demokrasinin kendisine yüklediği sınır bekçiliği görevinden, burjuva düzenin bekçiliği aslî görevinden, burjuva iktidarları da, bir yana iterek, düzenin temsilciliği görevine gelip oturmuştur. Bu geçiş konusunda da en büyük hüneri ordunun kendisi göstermiştir kuşkusuz.

27 Mayıs harekctinden sonra da, Ordu'nun iktidar üzerinde bir takım iddiaları olduğu, bu konuda bazı hesaplar, planlar yapıldığı, ayrıca, bazı emir komuta zinciri dışında kalan başarısız girişimlerde de bulunulduğu biliniyor.

Ordu 12 Mart'ta oldukça kararlı bir yeni deneme yaptı, ya da alıştırma yaptı. Zaten vara yoğa mana bulan (?) solculardan başka pek de fazla gürültü eden olmayınca 12 Eylülde devlet olma, devleti temsil etme "yetkisini" perçinledi. Bir yerde alan memnun satan memnun. Aslında bu, kapitalizmin, bağımlı niteliğinden ötürü ve kapitalizmin yönetim sistemi olarak, partiler, demokrasinin yeteri kadar güçlenmemiş ve yerleşmemiş oluşunun bir göstergesi idi. Onun için bugün yani, kapitalizm belli bir güce erişmiş bulunduğunda darbeler döneminin geride kaldığından söz edilmektedir. Gene de sadece söz edilmektedir. Çünkü, her ne kadar burjuvazi ülkenin yönetimini fiilen dolaysız olarak ele almaya talip görünüyorsa da, rötuştan geçirilmiş şekliyle darbe düzenini fiilen yaşamaktadır Türkiye.

Bunları neden yazıyorum şimdi? Türkiye'de gözünü açtığı günden başlayarak, devlet düşüncesinin kıskacına alınır insan. Kemalizm, ekonomideki devletçiliği, devlet eliyle ulusal burjuvazi yetiştirme biçiminde uygulamışsa da başkaca devlet kültünü iyi yerleştirmiştir. Bu devlet anlayışı iktidarı da, tüm yönetim mekanizmasını da içine alır. Bununla birlikte soyut, dokunulmaz bir nitelik almıştır adeta. 45 yıldır, yani çok partili düzene geçildikten sonra da, hala bu anlayışın etkili olmasında, belki de, ta Osmanlı döneminden kalma "devletle baş edilmez" geleneğinin ve umutsuzluğunun payı da, vardır. Düzenin her türlü sömürü ve haksızlığına uğrayan kesimler bile her gün yakınıp ilenseler de, kendilerinin olmayan, kendilerini temsil etmeyen bu devlet sistemini yani düzeni değiştirmeyi tartışmaya bile getiremiyorlar. Kendilerinin olmadığının farkında değiller. Bu tutum eğitim düzeyi daha yüksek olanlarda, aydınlarda da görülüyor. Aydınları elbette bir

tek kategoriye koyamayız. Onların bir bölümü yönetim aygıtı ile karşı karşıya gelmiyorlar onun içinde özümsenmiş bulunuyorlar zaten.

Bakın bu devlet anlayışına örnek olarak geçenlerde tanık olduğumuz bir konuşmaya dikkatinizi çekmek istiyorum. Televizyondaydı. Herkes duymuştur. Bir röportaj sırasında olağanüstü hal valilerimizden biri diyor ki:

Hem bu devletin ekmeğini yiyeceksin, hem de bu devlete karşı geleceksin, böyle şey olmaz!

Büyük bir "keramet" buyurduğundan da emin. Devletin ekmeği de ne demek oluyor? Devletin ekmek ürettiğini ilk kez duyuyoruz. Devletten ekmek yiyenler kendisi gibiler olabilir belki. Çünkü halka değil, devlete hizmet veriyorlar. Karıştırıyor. Devleti besleyen de, devletin ekmeğini üreten de, emekçi halk, o "sen kim oluyorsun" dedikleri halk, Türkü, Kürdü hepsi. O halkın devlete, devletin de görevlilerine verdiği ekmek, o halk adına veriliyor olmak gerek. Okumuş bir adam olması gereken bu kişinin devlet anlayışına bakın. Her yerde her zaman hazır ve nâzır, başlangıcı ve bitimi olmayan bir devlete yönetmek ve vergilendirmek ve de tabii sömürmek için bir halk gerekmiştir; halk onun için vardır. Halk figürandır, baş aktör devlettir. Doğru, ama imparatorlukların kuruluş zamanının devletidir bu, feodal devlettir. Bir hanedanın, bir ailenin, ya da bir aşiretin kendisine zenginlikler yaratmak için oraya buraya akın ettiği, eline geçirdiği toprakların doğal zenginliklerini ve gelirlerini, üzerinde yaşayan halkların emeğiyle birlikte kendine mal ettiği, mülkün mutlak sahibi olduğu ve karşılığında onları daha küçük çapulculardan, tabii gene kendi öz çıkarı için, koruduğu, sömürüyü bir düzene bağladığı, yaşamasına izin verdiklerine ekmek veriyor sayıldığı zamanın devletidir bu. Modern burjuvazi bu devlet kavramını değiştirmiştir.

Belki daha da, anlamlısı şu, sayın valimiz diyor ki:

- Sen bu devlet'in ekmeğini yiyorsun.

Yani, aslında bu devlet senin devletin değildir. Sen bir sığıntısın. Ama bu devlet seni besliyor. Teşekkür et ve sus. Bir de hayırlık edersin!

Buyrun bakalım. İşte en yetkililerin sorunlara bakışı. Daha ne beklersin!

Düzeni, iktidarı, bunların temsilcisi devlet aygıtını zaten kendisinin saymayan halk kesiminin, Kürtlerin başkaldırısının daha hızlı geliştiğini görüyoruz. Bu aynı zamanda demokratik hakların elde edilmesi yolunda bir demokrasi savaşımıdır. 60 larda bizde büyük kitleyi

ayaklandıran asıl hedef emperyalizm idi. İktidarın işbirlikçiliği, "bizim olmayan" bir devletin bizimki üzerindeki politik ve ekonomik tasarrufu. Çağımızın gerçeği de bu gibi görünüyor. Ulusal kutuluş hareketleri ön planda. Kürt ulusal demokratik hareketi de bu bakımdan istisna değildir.

Ezilen bir halkın kendisini inkâr eden bir düzene, bir iktidara, yani devletin yönetim mekanizmasına başkaldırısı, devleti zaten kendisinin saymadığı sürece devlet kültüne çarpmıyor. Yaygın destek bulabiliyor. (Devlet de zaten yakıp yıkmalarla, insansızlaştırmalarla o toprakları kendinin, yani vatan saymadığını ortaya koyuyor.) Oysa durmadan şoven eğilimlere oyuncak edilen bir egemen ulus halkının böyle bir bilinç sıçraması yapması daha zor görünüyor. Ancak beri yanda ezilen halk ırkçı-milliyetçiliğine düşmemek konusunda da sosyalist bilinçlenme sadece yönetimler için değil kadrolar için de zorunlu oluyor. Sosyalizme giden yolu iyi bilen ve kendi somutunda diyalektiğin gereklerini iyi uygulayabilen kadrolar gerekiyor.

Ve işte, Türkiye'nin on yıllar boyu bir türlü demokrasiye geçememesinin ve özellikle halkların ulusal demokratik hakları konusunda çağın çok gerilerinde kalmasının nedeni dünya emperyalizmine entegre olmuş egemen güçlerin ve onların gerisinde, özellikle, dünya dengelerine hükmeden ABD'nin ve Avrupalı ortaklarının bu iki bilinçlenmeden yani ulusal ve de sosyalist bilinçlenmeden, (hele ikisi bir arada olduğu takdirde) son derece korkmalarıdır. Yoksa memleketi emperyalist çıkarlara teslim edenlerin ülke halkının çıkarlarına, ülkenin birlik ve beraberliğine düşkün olmaları düşünülemez. Bugün Kürtlerin yaşadıkları topraklarda ayrı bağımsız bir Kürt devleti kurdurmak ABD'in çıkarlarına uygun gelecek olsa bizim mangalda kül bırakmayan şovenlerimizin balonu o anda söner. Halkların kardeşliği teranelerine hemen başlarlar. Ama ABD kolayca evirip çeviremiyeceği, üstelik de tüm Orta-Doğuyu etkilemesi, güçlü bir anti-emperyalist cephe oluşturması olasılığı olan bir gelişmeye göz yummak istemiyor, besbelli. Emperyalizmin ve işbirlikçilerinin asıl gıdası halkları bölmektedir. Halkları birbirine düşürmekte ve o karambolde sömürüyü daha iyi yürütmektedir. Günümüzde emperyalizmi en başta hesaba katmadan hiçbir sorun anlaşılamaz ve tabii çözümlenemez. İktidarların, Türkiye'de ısrarla yürüdükleri yol, ülke ekonomisini berbat eden, maddi kaynaklar ve insan yaşamı bakımından o en pahalı yol gerçekten çözüm getirecek yol mudur, ben buna kesinlikle inanmıyorum. Nasıl bir felakete doğru sürüklendiğimiz meydanda. Uygulayıcılar yönünden en iyi olasılık geçici bir bastırma ile

birkaç yıllık bir zaman kazanmak olabilir. Halklar er ya da geç mutlaka kazanıyor, çok acılar çekip, çok büyük kayıplar verseler de. Tarih bunun örnekleriyle dolu. Hangi birini anımsatacaksınız?

Ve ülkenin batı kesimlerinde bir süredir görünüşte ve görece (terörist adını taktıkları belli bir kategoriyi kapsamayan) daha demokratik bir havanın yaratılmış olması hesaplı kitaplı ve de geçici olarak planlanmış bir uygulamadır ve bu iki kesimin (doğu-batı) ittifakını önlemek amacına yöneliktir. İttifakından korkulan hareketlerden birinin hakkından gelindiğinde, Türk kesimi de kendisine ayrılan payı fazlasıyla alacaktır. Hesaplanan bu olsa gerek. Eğer o zamana kadar ekonomi iyice çökmezse. Ve hiç beklenmedik gelişmeler gündeme gelmezse.

Emekçi halkların çıkarları birbirleriyle çelişemez. "Bir ulusun yararına olan bir başka ulusun zararına olabilir" gibi marksist sınıf anlayışını ve her olayı sınıflar açısından ve devrimci hareketlerin sosyalizme doğru ilerleyişi göz önünde bulundurularak yorumlamayı reddeden görüşler, bence, bilimsel olamaz.

Şunu da, iyice bilmek gerekir ki, Kürt sorunu demokratik bir biçimde çözülmedikçe, Türkiye'ye demokrasi gelmeyecektir. Türk halkı da, herhalde Kürt halkı da, gerçek demokrasiyi yaşayamayacaktır. Ve Türk halkı şimdi kendisine reva görülen genel anlamda ahlak çöküşünden kurtulamıyacaktır.

Halk hareketleriyle dayanışma

Biz, yani bizim kuşak, gençliğimizden beri her olayı yalnız ülkemizdeki sosyalist hareketin değil tüm dünya devrimci hareketinin, doğası gereği sosyalizme doğru gelişecek ilerici hareketlerin çıkarları bakımından, enternasyonalist açıdan değerlendirmeyi öğrenmiştik. Ben, hala öyle yapmyaa çalışıyorum. Devrimci olmanın birinci önkoşuludur, bu perspektifi benimsemiş ve derinlemesine özümsemiş olmak. Tüm dünyanın ilereci kampı ile dünya çapında bir "biz" kişiliğinde birleşmek. Her olayı, bu perspektifin süzgeçinden geçirerek tartardık biz. Genel stratejide yanlış yaptığımızı hiç sanmıyorum. Taktiklerde yanlış yaptığımız olmuş olabilir. Kimi zaman aşılacak ormana bakarken burnumuzun dibindeki tek tek ağaçlar gözümüzden kaçmış, belki yeterince önemsenmemiş olabilir.

Bizim için yeryüzünün herhangi bir yanında yer alan eylemlerle dayanışma her şeyden önde gelirdi. Sonra bilindiği gibi Sovyetler Birliğinde işlerin öyle pek beklendiği gibi yürütülmediği, bir anlamda ge-

lişmenin yavaşladığı duyulmaya başladı. Bozukluklar ve özellikle de "destalinizasyon"dan sonraki gelişmeler Çin yöneticilerinin bir ölçüde haklı eleştirilerine uğradı. Bu konudaki gelişmeleri ve yorumlarımızı daha önce belirtmiştik. Karşılıklı suçlamalar o zamandan bu yana sürdü gitti. Her iki taraf da, büyük devlet politikalarını ideolojilerine egemen kıldılar. Birbirlerine karşı emperyalist güçlerle "dostluklar" oluşturdular. Sadece kendi aralarındaki dayanışmayı bozmakla kalmadılar uluslararası ilerici güçlerin dayanışmasını da baltaladılar. Bölünmenin, giderek yabancılaşmanın ve hatta düşmanlaşmanın olanaksızlığı inancını yıktılar. Herkesin yüreğinde bir şeyler yıkılıp döküldü şangırtılarla. Belki de, en önemlisi buydu. Herkeste şaşkınlık yarattı bu olay. Benim için tufan gibi bir şeydi. Sosyalist ülkeler arasında çıkar çatışması olabilir miydi? Biz dünya halklarının ortak çıkarlarına ve kardeşliğine içtenlikle inandık ve inanmakta devam ediyoruz. Çelişen kapitalist çıkarlardır, düşman olanlar burjuvaziler ve onların yöneticilerdir. Onların düşmanlığı da rekabet düşmanlığıdır, pazar kavgasının yurtseverlikle ilgisi yoktur. Çıkarları birleştiği zaman sınırlar engel oluşturmaz. Bu durumda, Sovyetler Çin'i, Çin de Sovyetleri düşman ilan ettiklerine göre mutlaka bir yerde bir bozukluk vardı. Bu bozukluk yöneticilerin, giderek üst kadroların bilinçlerinin değişmesinde, bozulmasında yatıyordu. Bence önemli olan buydu. Ve onun için koskoca sosyalist ülkeler sisteminin yıkıldığının ilan edilmesi, benim için o zamanki kadar da şasırtıcı ve hatta o zamanki kadar da üzücü olmamıştır, diyebilirim. Uzun zamandan beri süregelen bir gelişmenin sonucudur.

O zamandan sonraki her gelişme bir önceki gelişmeden etkilendi. Çok yanlışlar yapıldı. Çin, Sovyetler Birliğini en büyük düşman ilan etti. Azınlıkta olduğu için zaman zaman çığırtkanlaştı. Çelişki anlayışını hepten değiştirerek, "Üç dünya teorisi" ni geliştirerek Sovyetlerin, Çin'in marksist olmadığı iddiasını adeta kendisi kanıtlamaya çalıştı. Ve Sovyetler, daha önce de değindiğimiz gibi ,Çin tezlerini çürütmek için "parmak kaldırma demokrasisi"ne bel bağladılar. Burjuvazinin naylon şirketleri gibi, naylon komünist partileri kurma yoluna gittiler. Ve bu partilerin, ülke temsilcisi gerçek partilerle aynı değerdeki (?) oylarıyla Sovyet yöneticilerinin söz geçirirliğine üstünlük sağlama gibi, "üç kâğıt" oyunlarına başvurdular. Dünya tarihinde gurbetlerde hükümetler de kurulmuştur, bilindiği gibi. Ama böyle oluşu sadece hareketin güvenliği bakımından tutulan bir yoldur. Bu gibi kuruluşlar, sürekli anayurtlarıyla, yurtlarındaki gerçek hareketle en sıkı temas halinde olurlar ve durmadan kadrolarını ye-

nilerler. Bu naylon partiler Sovyet ülkesinde oturup, kendi ülkelerinin günlük yaşamından, politikasından kopuk olarak işçi hareketini oralardan yönetme iddiasında oldular. Kendi rahatlarını bozmadan. Sistem kokuşunca ahlak yara almasın olmuyor. Bu naylon partiler uygulamasında, sosyalist ülkeler halklarının hiçbir çıkarı olmadı elbette. Ama bizimki gibi ülkelerin devrimci hareketleri çok zarar gördü. Her şey bir yana en yüksek Sovyet yöneticilerinin ve de Çin yöneticilerinin bu üçkâğıtçılık yöntemleri bizim ve bizden önceki kuşakların "puriten" dosdoğru devrimcilik anlayışı geleneğine büyük bir darbe indirdi. Sosyalist ahlak altüst oldu. Makyavelizm bağışlanır olmaya başladı. Bence, bütün bunlar çürüme belirtileriydi. Biz, kendi puriten geleneğimizden kopmadık. Yarışçılığın, rekabetçiliğin içine doğan gençlerin bizde eleştirdikleri, ama adını koyamadıkları hususlardan biri belki de, buydu.

Birçok ülkeye olduğu gibi bize de, bir mülteci "TKP"si hediye etti, Sovyetler. Bazı ülkelerde bir İç Komünist Partisi ile Dış Komünist Partisi yanyana(?) çalışma yaptılar. Bizimkisi de, çok kez, işi gücü bırakıp ""Bizim Radyo""dan Türkiye devrimci hareketinin önde gelenlerine kara çalmakla işe başladı. Tipik bir örnek de, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarını provokatör ve burjuva ajanı ilan etmeleri. Olabilir diyelim. Yanlış da olsa, adam böyle düşünüyordur. Ama bir süre sonra bu gençlerin kamuoyundaki saygınlığına ilgisiz kalamadıkları için, ya da belki de, birileri kendilerini uyardığından onları kahraman olarak övmenin kendilerine sempati sağlayacağını keşfettiler ve onlara sahip çıkmakta bazı başkaları kadar çığırtkan davrandılar. Buna da, amennah. Yanlıştan dönmek en azından sevaptır. Ama halt ettiklerini, yanlış istihbarat aldıklarını, şu ya da bu yüzden yanıldıklarını kimseye açıklamadılar. Ezelden beri onları hep tutarlarmış meğer! İçten içe herhalde.

Mülteci "TKP"si, bilindiği gibi, 12 Mart'ın solda yarattığı boşluktan, yılgınlıktan yararlanarak kısa sürede büyük bir örgütlenme becerisi gösterdi. "TKP"liler, ilk işçi devleti olma ve sosyalizmi temsil eden ülke olma saygınlığını hala elinde tutabilen Sovyetler Birliğinden destek alarak ülkedeki ve ülke dışındaki Türkiye insanını oyuna getirdiler. Oyuna getirdiler, diyorum, çünkü, ılara verecek bir şeyleri yoktu. Bir gelecek perspektifleri yoktu. Belki bu yüzden, belki tek bildikleri yöntem bu olduğundan kariyerist çıkarlar, güvenlik ya da kolaylık sağlayan kısa vadeli bireysel çıkarlarlar karşılığında bir çeşit mason loncası tarzında örgütlenmenin üyeliklerini dağıttılar. Pek çok iyi niyetli, inanmış veya inanmak isteyen gençlerin özlemlerini dolaylı

ya da dolaysız bir biçimde kötüye kullandılar. Sonra da yüzüstü bıraktılar. Gemi su almaya başlayıp da, S.O.S düdükleri öttürülünce, gemiyi ilk terkedenlerden oldular. Firmanın uzman kaptanları da, fazla yükün boşaltılması emrini vermişti, kuşkusuz.

Bilinç dönmesi

Sosyalist ülkenin kuruluşu sırasında "Emek Kahramanları" sosyalizmin övüncesiydi. Sovyet vatandaşlarının sosyalist vatanın kuruluşuna katkıları büyük övgülerle tüm ülkeye, hatta dünyaya duyurulurdu. Kimin ne kadar ne ürettiği ya da hangi büyük başarıyı gösterdiği ya da özveride bulunduğu listeler halinde ilan edilirdi. Kahramanlara, üstün başarı gösterenlere madalya ve başka ödüller dağıtılırdı. O zaman sosyalist kuruluşun, özellikle kapitalist kuşatma altında, hızla yürütülmesi için böyle bir özendirme sisteminin ve bir seferberlik havasıyla insan üstü başarılar elde etmenin gerekli olduğunu düşünüyorduk. "Testiyi dolduran da bir susuz dönen de bir" olmamalıydı. Sosyalist aşamada da herkes topluma verdiği emeğe göre karşılığını alacaktı ne de olsa. Ama gene de bilinçli insanların ödüllendirilmelerine gerek var mı diye düşünürdüm. Beri yandan da emek kahramanlarının enerjisine, coşkusuna ve özverisine imrenirdim. Hayaller kurduğum bile olurdu.

Ancak, öyle anlaşılıyor ki, ödüllendirmeler, daha doğrusu emekçi sınıflardan olmayan personeli özendirme desteklemeleri, özellikle maddi ödüllendirmeler zamanla rayından çıkmış, amacından saptırılmış. Bir ayrıcalıklılar sınıfının doğmasına yol açmış. Ve büyük bir kötüye kullanma konusu olmuş, kayırılma, nüfuz ticareti gibi, bozukluklara yol açmış. Üretime katkıda bulunulduğu sürece bu gene yarar yanı ağır basan bir uygulama olabilirdi. Ama zamanla "katkı"nın yorumunda büyük abartmalar, haksızlıklar ve kayırmalar, belki iyi niyetli yanılmalar da başgöstermiş. Herhangi bir şekilde, artı-çıkar sağlamayan bir hizmet doğru dürüst yerine getirilmez olmuş. Başlangıçta eski düzenden kalma uzman ve teknisyenlere, yeni düzenle de uyum halinde çalışmalarını sağlamak için onlarla aynı işi yapan bilinçli bir sosyaliste verilenden çok daha yüksek bir ücret veriliyordu. Özendirme primi! Ben bunu yadırgardım hep. Kötü gelirdi bana. Eski arkadaşlar sovyet yöneticilerinin bunu yapmaya mecbur kaldıklarını söylerlerdi. Yoksa adamlar çalışmıyor, çalışmaları sabote ediyorlardı. Kendi kadroların olmayınca, burjuva özlemleriyle dolu olanlara zorunlu olarak ayrıcalık sağlıyorsun. Bir yerde, onların özlemlerini cesaretlendirip kışkırtıyorsun. Ve daha az bilinçli olanları, toplum içinde daha itibarlı bir

duruma getiriyorsun. Çifte standart uyguluyorsun. Haksızlık yapıyorsun. Burada bir bilinç sapması yaratılmasını, en azından hoşnutsuzlukların acılaşmasını her çalışma grubunun başına getirdiğin siyasi komiserle ancak bir süre engelleyebilirsin. Bu da onun becerisine üstün yeteneklerine özellikle de, bilincine bağlıdır.

Devrimci gençlerin, devrim yapmaya hazırlanmanın yanında, yani deyim yerinde olursa teorik uzmanlıkların yanısıra en başta yapacakları şey bir işi, bir bilim konusunu, bir sanatı vb. çok iyi öğrenmek o konularda kül yutmayacak hale gelmektir. Kendi kendini bu yönden de, yetiştirmektir. Yoksa, bilinçli hatta en bilinçli elemanlar işten anlamayan yöneticiler haline geldiler mi yani işyeri gardiyanları oldular mı cart-curta başlayacaklar, somut, bilgi ve beceri isteyen durumlarda yaya kalınca da, politik ve yönetimsel etkinliklerini yitireceklerdir. Bundan doğan komplekslerini aşırı otoriter görünmekle örtmeğe çalışacaklardır. Ve kaçınılmaz olarak bilinçleri o yönde gelişecektir. Böyle şeyler çok görüldü. İlk Sovyet filmlerinde bu gibi durumların konu edilip eleştirildiklerini anımsıyorum. Evet, bu durumda işin düzenli yürümesini sağlamanın aracı olan eşgüdümcü yönetici otoritesi araç olmaktan çıkarak amaç haline, buyurgan, tekelci otorite haline gelecektir. İnsanın bilincinin maddi hayatın üretimi süreci içindeki konumuna bağlı olduğu, bu konumun bireyin bilincini belirlediği bir gerçektir. Örneğin, en bilinçli sayılan sendika liderlerinin bile kısa ya da uzun bir süre içinde olumsuz anlamda, sadece buyurganlık anlamında bile olsa yönetici nitelikler edindiklerine, kimi durumlarda tanınmaz hale geldiklerine tanık olmuyor muyuz? Bu sadece genellikle içinde yaşanan düzenin bozucu etkisi ve sadece bir ahlak ve sadece bir ihanet sorunu değildir. Karşı-bilinç oluşması sorunudur da. Şu anlamda ki değişen somut koşullarda eski bilincin reddi biçiminde oluşan yeni bilinç onun yerini alır. Sovyetler, bu "bilinç dönmesi"ni (diyelim) önlemek için yöneticilik göreviyle görevlendirilen işçilerin ve emekçilerin eski aslî görevlerini fiilen sürdürmeleri, böylece üreticilik yaşamından kopmamaları koşulunu koymuşlardı. Ve bu kadrolar bilinçli partili elemanlardan seçiliyordu. Başlangıçta böyleydi. Giderek bu gelenek yitirilmiş olmalı. Ya da zorunlu nedenlerle uygulanamamış, özellikle üst kademelerde, deyim doğru olursa, profesyonel yöneticiler kullanılmış. Böylece bir takım asalaklar ya da zamanla asalaklaşanlar parti kadrolarını ele geçirmiş ve bu mevkileri bazı çıkarlar ve ayrıcalıklar karşılığında dağıtılır hale getirmiş olmalı. Partili olmak haksız ve ayrıcalıklı çıkarlar sağlamanın aracı haline getirilmiş olmalı.

Bakın benzer bilinç dönmesini burjuva politikacılarında da, gö-

rüyoruz. Maddi koşulların bilinci belirlediği kuralı elbette, burjuva düzeni için de geçerli. Propaganda konuşmalarını, ikiyüzlülükleri, çıkarcılıkları, üçkâğıtçılıkları, inanılmayan değerlerin savunulmasını, içtenlikten yoksun eleştirileri bir yana bırakıyorum. Ama hepsinin, özellikle ülkemizde genel karakter olduğunu, her işlemde geçerli olduğunu da, aklımda tutuyorum. Gene de, politikacıların muhalefette başka iktidarda başka telden çalmaları sadece yukarıdaki durumlar gibi ilke ve karakter sorunu, ahlâk, iyi niyet, inanç sorunu değildir. Sadece burjuva ahlâkı sorunu da değildir. Devlet aygıtını ele geçirmiş olan iktidar ile bu iktidarı ele geçirme peşinde olan muhalefetin/ muhalefetlerin bilinci, olayları, olguları hatta ahlakı ve mücadele anlayışını değerlendirişi, bunlara bakışı aynı olamaz. Çünkü, başka başka yerlerde duruyorlardır, dolayısıyla bakış açıları değişiktir. Ne vesileyle söylediğini unuttum, ama Demirel'e "Dün dündü bugün de bugündür" dedirten, bu olsa gerek. O günün koşulları başkaydı demek istiyordu, ama asıl başka gören kendisiydi.

Öyleyse, "Sen sen ol iktidar olma!"mı diyeceğiz? Bir bakıma!!! Olacaksak, uyanık olmak ve birey olarak kendi kendine karşı da, "bilinç dönmesinin" önlemlerini almak koşuluyla olacagız. Devlet'in salt olmadığını ve geçici olduğunu bilerek. Zaten amaç ve erek toplumun kendi kendisini doğrudan yönetmesi, devletin ortadan kalkması değil mi?

Ama oraya varmadan önce, iktidar alındıktan sonra da sınıf savaşımı uzun süre devam etmek zorundadır. Sınıf bilincinin aşağı yukarı önceki düzende olduğu gibi gevşetilmeden uyanık tutulmasının ne kadar önemli olduğu şimdi daha iyi anlaşılıyor. Bence diyalektik materyalizme dayanan sosyalizm uygulamasında sınıf savaşımının en zayıf kalan noktalarından biri ayrıca bildiğim kadarıyla, üzerinde fazla durulmamış, işlenmemiş bir konu bu ,bilinç dönmesi. Yani burjuva kalıntıları, asalaklar, dolandırıcılarlar, serseriler vb. vb. ile mücadele edilirken bilinç dönmesi gözden kaçmış olabilir. Yani, emekçi olmayan sınıfların karşı-bilinçleri ile mücadele ederken, emekçilerin bilinçlerinin değişikliğe uğraması da önlenmeliydi. Bunu önlemenin koşullarının tam yaratılamadığı besbelli. Yalnızca cezalandırmak önlem değildir. Bu konuyla ilgili olarak "Gel de, Stalin'e hak verme!" diyenler var. Yani Stalin'in katılığına, acımasızlığına. (Bu hükümlerde propagandaların payını da unutmayalım!) Ben, pek de, o kanıda değilim. Bir kere uyanıklık, katılık ve acımasızlık değildir, öngörme, önlem alma iradesi ve becerisidir. Yoksa yok etmek kolay(?). Herkesi de yok edemezsin. O zaman sosyalizm iddiasıyla ortaya çıkmanın da, gereği kalmaz. Yok etme konusunda.. Büyük savaş yapacağını yaptı zaten.

Savaş kayıplarının bu mücadelenin insan unsurunu çok zayıflattığına, eksilttiğine inanıyorum.

Proletarya diktatörlüğü

Marksist klasikler kapitalizmden sosyalizme geçişi, sosyalist kuruluşu ve sosyalist toplumun ikinci aşamasına kadar süren zamanı proletarya diktatörlüğü, diye tanımlıyorlar. Kapitalist düzen burjuvazinin diktatörlüğü olduğuna göre, ona karşılık proletaryanın diktatörlüğü kurulur. Burjuvazi, özellikle gelişmiş Batı ülkelerindeki burjuva parlamenter demokrasisinin diktatörlük olarak tanımlanmasını kabul etmiyor tabii. Çünkü 300 yıllık gelişim süreci içinde ve daha önceki feodal düzenden de kalma bilinç biçimleriyle kendi kültürel hegemonyasını halk katlarında da kurmuş kendi sistemini tüm halkın sistemi gibi kabul ettirmiştir. Oysa ne kadar "liberal" olduğunu iddia etse de burjuva düzeninin yapısı diktatörlüğe uygundur, sermayenin hegemonyasına, paranın her şeye egemen olmasına dayanır. Başka güç tanımaz. Ancak kültürel hegemonya yerleşmiş olduğundan sıradan birey bunu algılamayabilir, algılamaz da. Bu sınırlar içinde alabildiğine özgür görünür. Özgürlük konuları, özlemleri saptırılmıştır. Doğayı katletmekten insanı yok etmeye, insanın sadece insanlığını değil, çeşitli yöntemlerle yaşayan bir varlık olarak bedenini katletmeye kadar her şey serbesttir. Bireyci olmak, başkasının ayağını kaydırmak demokratik yarışmadır, yalnız o kadar da değil, üstelik yarışma ilerlemenin, gelişmenin, teşebbüsün (girişimin) önkoşuludur.

Kapitalist toplumda burjuvazi iktidardadır. İktidara gelen burjuva temsilcisi, bu yüzden sınıf değişikliğine uğramaz. Hep egemendir hep yönetendir. Fabrika biriminde de bakanlıkta da.

İşçi sınıfı iktidarı aldığı zaman yönetim aygıtına tüm sınıf olarak bütün effektifiyle el koyamaz. Temsilcilerini yönetime seçecektir. Yöneten de, yönetilen de, işçi sınıfı yahut genellikle emekçiler olduğuna göre emekçiler kendi kendilerini yönetiyorlar demek olacaktır. Öyle deniyordu. Ama yönetime gelen, diktatoryayı elinde tutan o eski anlamında proletarya, yani tüm ülke servetlerinin yaratıcısı, emeğin gövdesi proletarya olduğu sürece kendi kendini yönettiği doğrudur. Ama bu proletaryanın ve özellikle temsilcilerinin bir bölümü, önce yer yer, sonra da bir bulaşıcı hastalık gibi yayılarak epidemi, pandemi halinde bilinç dönmesine uğradığı zaman yani bir takım çıkar ve ayrıcalıkları bünyesinde taşıyan yeni bir sınıflaşma gündeme geldiği zaman o sınıf proletarya sınıfı değildir artık. Yönetici sınıftır. Bu sınıf, yöneticilerin yardımcıları ağını da yani çıkarları yöneticilerinkiyle birleşen ve ça-

kışan, bilimsel ve teknolojik gelişmenin tekelcileri bürokrat ve teknokratları da içine alır.

Ancak bunların yeni bir sınıf, hiç değilse bir zümre veya oluşturmaları, kapitalist yani sermayeci sınıf oldukları anlamına gelmez. Özlemler başka objektif konum başkadır elbette. Sosyalist ülkelerde bir ölçüde nüfuz ticareti, hatta bir anlamda "gömü" bile yapılmış, yani bir yerlere bir miktar para atılmış olabilir. Bir miktar sermaye birikimi sağlanmış olabilir. Bal tutanlar parmaklarını da yalamışlardır, halkın kesesinden zenginlikler yaratmışlardır. Ama bu yüzden - sermayeleri sermaye üretmediği sürece- kapitalist olmadılar tabii. Sovyetler birliğinde tüm kapitalist dünyadan bu kadar yardım ve teşvik gören pazar ekonomisine geçişin bir türlü gerçekleştirilememesi, bu dönüşümün bu kadar sancılı olması daha önceki kapitalist bir yapılanmayı reddeder. Emekçilerin ürettiği artı-değerin sosyal ve genel hizmetlere aktarılmasını devlet kapitalizmi saymayacaksak eğer.

Sovyet modelinde ve sosyalist ülkeler modelinde, başarısızlık söz konusu olduğuna göre bozukluğun nerede olduğunu bulmak önemlidir. Çin Halk Cumhuriyeti Sovyetleri proletarya diktatörlüğü konusunda da eleştirdi. Bilindiği gibi marksist teoriye göre işçi sınıfının burjuvaziyi mülkten tecrit ederek kendi sosyalist devletini ve toplumunu kurmasına, toplum sadece dost katmanlardan oluşur bir aşamaya gelinceye, yani baskı altında tutulacak kimse kalmayıncaya kadar süreceği tasarlanan, ama geçici bir dönemdir. Ancak diktatorya sözünün içeriği konusunda bana göre tam bir açıklık yoktur. Benim anladığıma göre diktatorya sözünün içerdiği <<mutlak olma>> yani kayıtsız şartsız olma durumu, burjuvaziyi egemen güç olarak dışlaması anlamındadır, proletaryanın salt, katıksız iktidarını amaçlar ve güvence altına alır. Yoksa sunulmak istendiği gibi ve reel örneklerde karşılaşılmış olduğu gibi yönetimin kontrolsuzluğu anlamında salt egemen, astığı astık bir şiddet yönetimi değildir. Tam tersine, işçi ve emekçi sınıflar için onların kendi çıkarlarını gerektiği zaman sınıfların geniş kitlesinin kendisi için sınıf bilincine varmasından da önce yani bir yerde onlara"rağmen" düşünen ve savunan ve de gerçekleştiren, düşünülebilecek en demokratik yönetim olmak zorundadır. Ama uygulamada bu "emekçilerin istemlerine karşın" lık durumunun abartıldığı, yukarıda değindiğimiz gibi bilinç dönmeleri yüzünden, emekçi halklara ve onların kavrayışına güvensizlik yüzünden emekçilere "karşı" bir durum haline geldiği ve tabii bir takım provokasyonlarla arızi bir durum olmaktan çıkıp sürekli bir durum haline geldiği besbelli. Bunun bence en başta gelen nedeni sosyalist demokrasiye, de-

mokratik denetime işlerlik kazandıramamaktır.

Oysa, ben, Sovyet kaynaklarını okurken, ta gençliğimde, en çok önem verdiğim ilkelerden biri herhangi göreve olursa olsun seçilen kişinin her an görevden geri alınabilirliği ilkesiydi. Her zaman, her konuda, vurgulanırdı bu. Lenin, görevlilerin, görevliliği ve yöneticiliği meslek edinmelerini, yani bürokrat olmalarını önlemek için üç kural öneriyordu: 1) Görevlilerin her zaman (gerekli görüldüğünde) yerinden alınmabilmesi ve her zaman seçimle görevlendirilmesi. 2) ücretlerin orta gelir grubundaki işçilerin ücretleri ayarında olması. 3) herkesin denetim ve gözetime katılması. Evet, bu kuralların uygulamada da, aynı titizlikle gözetildiğini kabul ederdim. Sevinirdim. Övünürdüm. Öyle anlaşılıyor ki, pek başarıyla uygulanamamış. Görevlerin kötüye kullanılmasını, yöneticilerin yozlaşmasını önlemenin en güvenilir yolu, bu kuralı bilinçle ve cesaretle, özellikle cesaretle uygulamak olmalıydı. "Tencere dibin kara" dedin mi "seninki benden kara" diyememeliler adama.

Şu da var: Proletarya diktatörlüğünün tek partisi proletarya partisidir. Mevcut kurulu düzenin iktidarını zor yoluyla yani devirerek iktidara gelen sınıf ötekilerin çalışmalarını sürdürmelerine izin veremez. Haklıdır. İşçi sınıfı iktidarı ele geçirmekle ve hatta üretim araçlarını kamulaştırmakla sınıf savaşımı bitmiş olmuyor. Bütün teoriler bu savaşımın süreceğini bütün deneyler de, gerçekte de, sürdüğünü gösteriyor. Ve bu sınıf savaşımı sadece düşünce ve ideoloji planında kalamaz elbette. Politika planında da sürecektir. Bu savaşımı sürdüren toplum katlarının ya da zümrelerin kendi mücadele araçları yoksa ve bu savaşımı açıkça ve herkesin gözleri önünde sürdüremiyorlarsa o zaman savaşımlarını proletarya partisinin içinde, onun bağrında sürdürüyorlar. Ve bu savaşımı zorunlu olarak saman altından yürütüyorlar. Çünkü, işçi sınıfının bile, haklı ya da haksız olarak, parti yönetimince aykırı diye, nitelendirilen bütün temsilcileri tasfiye edilmiş bulunuyor. Bu tasfiye edilme korkusu, rengini belli etmeme içgüdüsünü geliştiriyor. Yaşanan deneylerde görüldüğü gibi ve burjuva egemenlerinin uygulamalarından da edindiğimiz deneylere göre düşünceler, uyumlu ya da uyumsuz olsunlar, zor kullanılarak yok edilemiyorlar. Sadece susturulabiliyorlar, o da geçici bir süre için. Tartışılmalıdır. İyi niyetle yürütülen her tartışmada mutlu bir sonuca varma umudu her zaman vardır. Yanlış görünenler doğruya, doğru sanılanlar yanlışa dönüşebilir. Hiç kimse yanılmaz değildir. Sovyetlerin, sosyalist yaşamın çeşitli alanlardaki işleyişi üzerine teoriler geliştirmediklerini eleştirenler herhalde haklıdırlar. Teori geliştirmek için

tartışma olmalıdır. Çeşitli görüşler ileri sürülebilmelidir.

Evet, proletarya dışındaki ve ona karşı unsurların veya çıkarları proletaryanınkilerle pek çakışmayan unsurların özlemleri akacak bir kanal bulamayınca ve yalın ifadeleri ile su yüzüne çıkamayınca ne oluyor, proletaryanın kendi kalesinde, yani proletarya partisinde yuvalanıyorlar. Ve proletarya partisini saptırıyor, niteliğini değiştiriyorlar.

Bilindiği gibi, Sovyet komünizmini kapitalist bir restorasyon doğrultusunda yeniden yapılandırma, resmî ve açık bir muhalefetten gelmedi. Bu akımın önde gelen "teorisyenleri"nden Gorbaçov Parti'nin genel sekreteri idi. Yeltsin ise, Moskova'nın parti sekreteri idi. Gorbaçov'un Dışişleri Bakanı ve en yakın kafadarı Gürcü Şevardnadze mafya darbesiyle Gamsaghurdiya'yı devirip Cumhurbaşkanı olduktan sonra, hiçbir zaman komünist olmadığını, ancak politik kariyer yapabilmek, toplum içinde bir yerlere gelebilmek için "zorunlu olarak" bu partiye girdiğini söyledi. Bu kendisi için ne kadar büyük ayıpsa, o parti için de o kadar büyük ayıptır. Demek ki, partinin işlevi komünizm döneklerine ve anti-komünistlere ikbal sağlama olmuş artık. Sovyet komünist partisinin proletarya partisi ile hiçbir ilişkisi kalmamış. Binbir tuzaklarla dolu burjuva düzenlerinde bile kimin ne ölçüde komünist olduğu öyle kolay kolay gizlenebilecek bir şey değildir. Nasıl olabiliyor da, örneğin, Şevardnadze onca zaman açık vermeden anti-komünist görüşlerini, özlemlerini bütün gözlerden gizleyebiliyor? Ötekilerin de, kendisinden pek farklı olmadıkları anlamına gelir bu. Yoksa imkan mı var?

Proletarya partisinin yozlaşmasını önlemek için zaman zaman silkelenmesi, kendi bünyesinde bir arınmaya gitmesi gerekiyor, demek ki. Stalin öyle görünüyor ki, fizik temizleme yolunu seçti. (Ben bu noktada Stalin'in, kendi yanılmazlığına, hem de, hiç denenmemiş bir uygulama alanında o kadar güvenmesini, kendisini işçi sınıfı iktidarının tek güvencesi görmesini, ve kendisiyle çelişen herkesi hain ya da dönek, en azından sapma içinde ilan etmesini kısacası tek adam olmasını eleştiriyorum.) Ancak böyle uygulamaların geri tepen silah olduğunu, deneylerimizle biliyoruz. Birçok namuslu unsurlar da, bu arada, küstürülerek, ya da ürkütülerek, yaratıcı olmaları engellenmiştir. Pasifleştirilmişlerdir. Burada parti üyeliğinin ağır bir sorumluluk, bir özveri ve özdengeçerlik demek olduğu dönemlerin kahramanlarının, devrim şehitlerinin anısını anmadan geçmeyelim. Onlar, kendi benliklerinde, yeni bir değerler sisteminin öğeleriyle yoğurulmuş olarak, geleceğin toplumunun müjdecisi, yeni insanı yarattılar. Dünya ko-

münistleri yüzyılımızın başlarında savundukları ülkülere karşı olanların bile derin hayranlık ve saygısını kazandılar. Sözlerimiz onlara değildir. Bu yüce insanların soyunun tükenmiş olmadığına kesinlikle inanıyorum. Burada sadece yanlışları araştırıyoruz. Gözümüze batanları söylüyoruz. Onu da, ancak, bu kitaba sığdırabildiğimiz ölçüde yapıyoruz. Ve ekonomi konularına, uzmanlık konularına hiç girmiyoruz.

Çin komünistleri, bu yozlaşmayı ve partinin etkinliğinin zayıflamasını kültür devrimi ile önlemeye çalıştılar. Bizler, bu kültür devrimi ile ilgili uygulamaları ya Batı kaynaklarının düşmanca yorumlarından ya da uygulayıcılarının abartılı başarı iddialarından değerlendirmek durumunda idik. Çok büyük aşırılıklara gidildiği, küçük ve büyük çapta facialar yaşandığı doğrudur. Ben, bu kültür devrimini hep kuşkuyla karşıladım. Zayıflayan partinin ya da parti yönetiminin dizginleri yeniden ele geçirme gayreti gibi,, yorumladım. Kültür devrimmin(1966) hızlı dönemlerinde Cezayir'de idim. Oralarda, biraz istihza konusu oluyordu. Bence d,e tüm halkların malı haline gelmiş kültür değerlerinin reddedilmesi yanlıştı. Bana göre, proletarya kendi proletarya çağının kültürünü yarattığında yabancı öğeler kendiliğinden silinecekti. Bu süreç desteklenmeli, hızlandırılmalıydı. Şu var ki, bütün bunlar, belli bir rahatsızlığın yaşandığını gösteriyordu. Gene aynı biçimde Başkan Mao'nun ölümünden sonraki çalkantılar, "dörtlü çete" ler ve yandaşlarına karşı kampanyalar, parti yönetiminin birkaç kez elden ele geçmesi istikrarsızlığın, rejimin oturmamışlığının belirtileri olarak gerçekten de, üzücü gelişmelerdi. Kimler daha doğru, proletarya iktidarına daha yakın kimler daha yanlış, buralardan değerlendirmek çok güç. Ancak Çin yöneticileri, gene de, partiyi sağlam ellerde tutmakta yani karşı-devrimcilere teslim etmemekte daha başarılı gibi görünüyorlar şimdilik.

Sovyetler, Stalin'in ölümünden bir süre sonra Sovyet devletinin "tüm halkın devleti", partinin de, "tüm halkın partisi" olduğunu ileri sürdüler. Hatta anlayış olarak daha Stalin döneminde de bu düşünce vardı. (Sonu sonuna burjuvazinin kitle partileri gibi bir aldatmaca) Çin yöneticilerinin başlıca eleştirilerinden biriydi bu konu. Ya marksist devlet teorisi, yani devletin bir sınıflı toplum kurumu, egemen sınıfın baskı aracı olduğu görüşü, geçersiz kılınıyor demekti. Ya da Sovyetlerde artık çıkarları çatışan düşman sınıflar kalmadı ,demekti. Daha sonra Brejnev döneminde de komünist toplum aşamasına geçildiği iddia edildi. Allah için!

Ben bir zamandan beri, yüksek sesle düşünme niteliğinde, yani formule edilmiş bir öneri olarak ortaya atamamakla birlikte ""toplum,

kapitalizme geri dönüşü kesinlikle engelleyici yasal ve kültürel önlemleri alarak yapılandırılmak koşuluyla, burjuvazinin mülkten tecridi, para ve mülkün sermayeye yani artı-değer üreten sömürgen zenginliğe dönüşmemesi kesinlikle güven altına alındıktan sonra, sosyalist demokrasiyi kurmak, daha geniş kitlesi emekçi olacak çeşitli toplum katmanlarının düşüncelerini söyleyebilmelerinin, olasılıkla uygulamadan, yerelden gelen sağlıklı karşı-önerilerle, özellikle yeni önerilerle sosyalist düşünceyi zenginleştirmelerinin koşullarını yaratmak tehlikeli ve yanlış olmamalıdır, diyorum. Bildiğim kadarıyla, örneğin, Küba, dıştan gelen onca baskılara, korkunç ekonomik güçlüklere karşın ve savaş hali yüzünden zorunlu olarak tek parti sistemiyle belli bir demokrasiyi ayakta tutabilmekte ve akıl almaz provokasyonlara karşı durabilmektedir. Uygulamalara karşı düşünceler de, eleştiriler de ortaya konulabilmelidir, diyorum. Burjuvazinin, gelişmiş Batı'da kendi diktatoryasını, parlamenter demokrasi koşullarında bile iktidarını asla kaptırmadan sürdürebilmesine bakarak, koşullarını güvence altına aldıktan sonra proletarya kendi iktidarını demokrasi koşullarında neden sürdüremesin diye düşünüyorum. Ne var ki, bu uygulamaya elverişli pratik formülleri bulmak ve tüm olurunu olmazını mutlaka iyice tartmak gerek. Sosyalist kuruluşun en önemli sorunudur bu bana göre. Mutlaka formülünü, uygulanışını bulmak, yaratmak ve de yaşama geçirmek gerek. Evet, işçi ve emekçi kesimlerin çıkarına olmayan eğilimlerin bizzat proletarya partisi içinde yuvalanıp giderek parti yönetimini ele geçirmelerine kesinlikle izin verilmemelidir. Asıl tehlike budur. Bunların muhalif tavırlarını sürdürdükleri sürece muhalefetlerini açıklayabilmeleri ve emekçilerin kime ve neye karşı mücadele edeceklerini bilmeleri daha iyidir diyorum.

Tasfiyeler

Sovyet örneği üzerinde biraz daha durursak: Örneğin, devrimin görece gelişmemiş, sıradan bir demokrasiyi bile pek yaşayamamış bir ülkede gerçekleşmesi, despot bir hükümdarlıktan devralınan yapılarla yepyeni ve tam tersi bir doğrultuda bir sistem kurmak güçtü elbette. Sovyetler, bilindiği gibi, devrimin hemen ardından dış müdahale ve çok çetin bir iç-savaş dönemi yaşadılar. Rus Çarlığı devrim olduğunda savaştaydı zaten. Devrimciler her çeşitten saldırıya ve provokasyonlara karşı koymak durumunda idiler. Savaş koşulları kötü niyetle olmasa da, birçok yanlış uygulamara yol açtı ve yeni yanlışların, yanlış bilinçlenmelerin tohumlarını ekti.

Daha sonra, Sovyetler Birliğinin sürekli bir kapitalist kuşatma al-

tında olduğunu da unutmamak gerekir. Sürekli bir kültür saldırısının darbelerine karşı koymak, türlü biçimler alan sabotajları önlemek durumundaydılar. Her an herhangi bir yönden gelebilecek fiilî bir saldırıya karşı hazır durumda beklemek tüm ülkeyi askerî bir disiplinin egemen olduğu, bünyesi demokratikleşmeyi hazmetmeyen büyük bir kışlaya çevirmişti olasılıkla. Bu durumda, dünya devriminin gerçekleşmemiş, görünüşe göre gerçekleşmekten uzak bulunduğu bir aşamada ve görece geri bir toplumda ve de tek ülkede devrime gidilemez anlamındaki tezlere hak vermek mi gerekiyordu, sorusu akla gelebilir. Bence hayır. Okuduğumuz bildiğimiz kadarıyla, Rusya'da devrimin objektif subjektif koşulları olgunlaşmıştı. Savaş koşulları, koca bir askerler kitlesini bile, devrimin saflarına katmıştı. Çar ordusundan gelme subaylardan bile devrimin saflarında savaşanlar oldu. Bu çok önemlidir. Bu potansiyel yok edilemezdi. Ya kazanılacaktı ya da uzun bir süre için fırsat kaçırılacaktı. Durulamazdı.

Troçki'nin, devrim yıllarındaki Lenin'in uyanık ve yetkin önderliği altındaki kişiliğine, teorik ve eylemci formasyonuna büyük saygım var. Ama politik tavrını yanlış buluyorum. Troçki, her şeyi bir yana bırakın, Meksika'daki sürgün yaşamından ABD'nin en gerici dergilerinden biri olan "Liberty Magazine"e Sovyet aleyhtarı yazılar yazmak, ilk proleter devleti olan Sovyetler Birliğinin kuyusunu kazmakla tarihin nesnel yargısı önünde yargılanma hakkını yitirmiştir bence. Bugün varılan kötü sonucun, adam kayırmacılığının, yandaşların yetkili pozisyonlara getirilmesi klikçiliğinin tohumlarının daha o zamandan atılmış olduğunu hatta bunda Stalin ve yandaşlarının, olasılıkla Parti içi muhalefete karşı politikalarının da katkısı bulunduğunu kabul edenler için bile bu böyle olmalıdır. Başkalarının yanılgıları ve yanlış görüş ve eylemleri devrimciyi daha da büyük yanlışlara sürüklememelidir. Troçki, çok büyük yanlışlar yapmasaydı, Stalin, Kızıl Ordu'nun kurucusu Troçki'yi tasfiye etmeyi göze alamazdı ve buna gücü de yetmezdi herhalde. Evet, Troçki de, sosyalist demokrasisinin rahatlamasına ket vuran bence belirleyici olmasa da gene etkili - nedenlerden biridir.

Bilindiği gibi, 25 lerden sonraki kuruluş dönemi çok zorlu çekişmelerle geçmiştir ve kanlı hesaplaşmalarla doludur. Az önce Troçki'yi suçladık. Troçki'yi ihanete kadar iten koşullar, bir yanda, kendisinin de demokrasiye ve emekçi kitlelere içtenlikle inanmamasıdır, kırıp dökücü, hırçın bir aydın olmasıdır. Emekçi yığınların ve parti kadrolarının Stalin'den yana ağırlık koyması karşısında kitleleri de ardına alan açık mücadeleye değil konspirasyonlara, komplolara başvurmuştur. Aydın kariyerizminden kurtulamamıştır, sanıyorum. Beri

yandan, objektif olmak için belli bir dönemden sonra, demokratik tartışma ortamının kendisine yasaklanmış olabileceğini de dikkate almak gerekir. Kitlelerin aklı karışır, peşinden sürüklenebilirler diye düşünülmüştür olasılıkla!. Bir devrim gerçekleştirmiş kitlelerin sağ duyusundan bile hep şüphe edilir nedense! Devrimci mücadeleden amaç kitleleri kendi kurtuluşlarına götürecek teori ve eylem birliğinin arkasına toplamaktır, kendi davalarına bağlanmaları için gerekli umut, istenç ve cesareti kazanmalarına yardım etmektir. Yoksa istemediklerini zorla kabul ettirmek değil. Emekçilerin belli bir çoğunluğu senin önerdiğin yola hevesli değilse hiçbir şey olmaz. Haklı olduğuna inanan kişi ya da kurum eleştiri ve muhalefetten korkmamalı bence. Kamu vicdanında kanlı yaralar açmak uzun vadede de olsa mutlaka geri tepen bir silah oluyor. Daha da önemli olan, bence, cezalandırılan muhalif devrimcilerin - düşman sınıfları kastetmiyorum - hep emperyalizmin ajanları olarak, ama subjektif ya da objektif biçimde ajan işlevine itilmiş kişiler olarak değil de, emperyalizmin fiilî ajanları olarak, ve de ajanlıklarının bilincinde, bunu itiraf etmiş kişiler olarak kamuoyuna sunulmuş olmalarıdır. Adeta kontrgerilla yöntemleri gibi. Stalin'in böyle bir şeye meydan vermesini ve böyle sindirilmiş bir döneme damgasını basmış olmasını bağışlamıyorum. Başarı ile gerçekleşmiş bir devrimin en üst düzey devrimci kadrosundan kişilerin ajan olduğunu kabul etmek bana çok güç geliyor. Akıl alacak gibi değil. Sosyalist vatanın çıkarları öyle gerektiriyor diye düşünülmüştür!? İçinde yaşamadık. Belki de başka çıkar yol yoktu diye düşünmek istiyor insan. Araştırmak iyi niyetli, sosyalist bilinçli tarihçilere düşer. Gene de, sosyalist demokrasinin baltalanması, bir devrimci demokrasi geleneğinin yaratılmasının engellenmesi gelecek için daha büyük bir tehlikeydi bence. Bugün, artık daha iyi görünüyor bu. Ve öyle görünüyor ki, burjuvazinin gerçek temsilcilerinden ya da daha doğrusu burjuva restorasyon özlemlerinden çok "burjuva ajanları(?)" tasfiye edildi. O zamanlarda, kesinlikle ihtimal vermediğimiz olaylar, herkesin gölgesinden korktuğu dönemler yaşanmış demek ki. Bunun sonucu olarak da, bir "evet efendimci", kendi kafasıyla düşünemeyen, bir sosyalist ülke için utanılacak yaygınlıkta, sovyet vatandaşlığına yakışmayan kişiliksiz bir tip yaratılmış ve bunların yeteneğe ve bilince değil dalkavukluk ve çıkar sağlamaya dayanan bir yöntemle kilit noktalarını ele geçirmelerine seyirci kalınmış, üstelik de partiyi doldurmalarına izin verilmiş diyeceğim. Peki açık bir ortamın, eğrinin de doğrunun da ortaya konduğu demokratik bir tartışmanın yol açabileceği kargaşadan ya da olası bölünmeden daha tehlikeli değil mi bu

bastırmanın yaratacağı kişiliksiz kuşaklar, bu yozlaşma. Zora boyun eğici ve nemelazımcı kuşaklar. Dolayısıyla çıkarcı kuşaklar. Çıkarcılık ve zorun insanı ihbarcılığa götüreceği açıktır. Bir kısır döngü ki, içinden çıkmak olası değil. Emekçi halka inanmanın devrimciye yükleyeceği sorumluluk duygusunu ve özkontrolü, açık yaşamanın ve her şeyi paylaşmanın ortak eğiticiliğindeki mutluluğu algılayamayan kişi her bir haltı işleyebilir.

İç hesaplaşmaların hemen ardından İkinci Dünya Savaşı geldi. Faşizmin çizmeleri altında Sovyet sisteminin dağılıp parçalanacağını bekledi kapitalistler. Elbette ki, çoğunlukta olan gerçek, adına layık Sovyet insanına iş düştü o zaman. Ve o zaman Sovyet insanı büyük özveriler pahasına da olsa ülkesini kapitalizme teslim etmedi. Ama Sovyetler Birliği 21 milyon en iyi, en yiğit, en bilinçli insanını yitirdi bu savaşta, tüm kadrolarını. Cephelerde "komünistler ileri!" dendiğinde atıldılar yarışırcasına. Geriye bu molozlar, yani ,Yeltsin gibiler kaldı işte. Daha önce de dediğim gibi, eski komünist kadrolar yenilerini eğitemediler. Sosyalist ahlakı onlara aktaramadılar. Bir ülkede, kuşaklar arası kopukluğu, kültür ve gelenek aktarımının gerçekleşememesini çok tehlikeli buluyorum. Bu, Hitler ve hempalarının kapitalizme sağladığı en büyük yararıdır. Emperyalizmin dünya egemenliği, yalnız sömürge halkları kanı ile değil, sömürü altında ezilen ülkeler dışında akıtılan kanla da, Hitler'in oluk oluk akıttığı tüm dünya komünistlerinin kanı ile de, sulanmıştır, diyorum.

Stalin'in ölümünden sonra, kadrolar hatta üst kadrolar politik bilinç, devrimci inanç, militan ruh bakımından giderek zayıfladı. Biraz da kendi dertlerine düştüler. Sovyet halkının kalkınması, savaşın yaralarını sarması ve yakıp yıkılan ülkesini yeni baştan onarması devâsâ bir işti. Tek başına bu işin altından kalkmak bile büyük bir enerji, yorulmaz bir direnç istiyordu. Bunu başardılar. Hem de tüm yurttaşlara en gelişmiş toplumsal hizmetleri bedava sağlamak üzere. Buna saygı duymak gerek.

Bir de, soğuk savaşı düşünün. Bu savaşın dayattığı o amansız silâhlanmanın ve uzay yarışmasının Sovyet toplumuna yüklediği yükü düşünün. Sovyetler canını dişine takıp bu yarışı önde götürmek zorundaydı. Tetikte bekleyen emperyalizmin nükleer savaş emellerine karşı caydırıcı olabilmenin tek çaresi uzayda ve nükleer fizikte güçlü olmaktı. Emperyalizm bu büyük yarışın mali yükünü sömürdüğü ülkelere aktarabiliyordu rahatlıkla. Onlar için bir kazançtı bu. Sovyetler bunu yapamazdı. Hem bu yarışı sürdürmek hem de sosyalist kuruluşu tamamlamak, sosyalist toplumun sosyal hizmetlerini gerçekleştirmek

zorundaydılar. O, tüm dünyanın zenginliğine hayran olduğu ABD'de yapıldığı gibi vatandaşlarını acımasız bir orman kanununun hükmüne terkedemezdi. Üstelik, geri bıraktırılmış, emperyalizme karşı ölüm kalım savaşı veren pek çok ülkeye her türlü yardımı göndemek durumundaydılar.

Ne var ki, buna karşılık belki de, daha bağışlanmaz bir yanlış yaptılar. Emperyalizmin saldırganca yürüttüğü suçlama, eleştirme politikasından etkilendiler. Emperyalist Batı boyuna suçladı, bütün olanaklarıyla karaladı. Bomboş, değer taşımayan cafcafını, Hollywood filmleriyle tüm dünyaya yaydığı bireyci, bencil, kültürden yoksun yaşam tarzını Sovyetlere bile bir üstünlük gibi yutturdu. Sovyetler hep savunmada kaldılar. Tüketimde geri kaldıklarından dolayı hep özür diler gibi, davrandılar. Daha suçlayıcı, daha etkin bir eleştiriye geçmediler. Bunda haklı olurlardı oysa. Günde 25 şişe Coco-Cola tüketmek, boyuna yiyip içmek, eskitmek gibi bir hedefleri olmadığını dünyaya haykırmadılar. Amerika'da olduğu gibi yığınlar umutsuzluk içinde narkotikanın aldatıcı ve zehirli etkisine sarılıp acısızlığa ve aldırışsız yalancı bir mutluluğa ulaşmaya çalışırken, ülke insanlarının öteki yarısının akıl almazca pompalanmış bir üretim fazlasını çılgınca tüketmeyi yaşamlarının amacı haline getirmelerine razı olamayacaklarını bağırmadılar, onların suratlarına. "Biz anlamlı ve sağlıklı bir yaşamın, mutlu insanların oluşturacağı sağlıklı ve dengeli bir toplumun, doğayı ve insanı yüceltecek bir düzenin, bilimin, kültür ve sanatın peşindeyiz, biz sevginin ve dostluğun peşindeyiz, sen (şimdilik) kendi yoluna git" demediler. Diyemediler. Gitgide halktan kopan, halkla paylaşmanın mutluluğunu unutmuş "halk temsilcileri" kendilerine bir ülke hediye etmiş eski devrimcilerin idealizmini enayilik sayan bu çapsızlar ve cüceler kapitalizmin cicili bicili oyuncaklarının tüketim çılgınlıklarının çekiciliğnden (?) kendilerini kurtaramadılar. Halkın sırtına basarak bunları elde etme ahlaksızlığını onaylatmak için çevrelerini de, özendirdiler. Sosyalizmin yüce değerlerini kapitalizmin göz boyayan sahte değerleriyle aynı terazide tartmaya çalıştılar. Her türlü ihanetin yanına bir de kültür ihaneti kattılar. Daha başka neler döndüğünü araştırmak gerek. Bilmek gerek.

Bütün bu anlatılanlarda kendi toplumumuzu da teşhis edebiliyoruz. Öyleyse ne oldu? Sovyetler üretim araçlarını işçi sınıfı genellikle çalışanlar- adına kamulaştırdılar. Burjuvaziyi mülkten tecrit ettirler. Sosyalist alt yapının temelini kurabildiler. Bir anlamda kapitalist düzenin üretim ilişkilerini de parçaladılar. Ama üretim araçlarının kollektif mülkiyeti temeli üzerinde yeni üst yapıyı, yani sos-

yalist düzenin üst yapısını kuramadılar. Neden? Ben, kendi adıma, işçi sınıfının proletarya dikatörlüğünde bile gerçek anlamda iktidara gelmediğini düşünüyorum. İktidarı, işçi sınıfı adına ele geçirenlerin bir bölümü, ola ki, onu zaman içinde kendileri, kendi çıkarları adına dönüştürmeyi ve işçi sınıfını iktidardaki sınıf olarak tasfiye etmeyi başardılar, diyorum. Sorun işçi sınıfının ideolojik önderliğine mi gelip dayanıyor yoksa, Sovyetler'de de? İşçi sınıfının fiili önderliğinin ve iktidara gerçekten sahip çıkmasının önemini vurgulamak istiyorum.

Sosyalist gelişme

Şu düşüncemi kısaca belirteyim: Özellikle, 60 lardan sonra sosyalist demokrasiyi geliştiremeyen kapalı, üstelik de, emekçi halklara karşı da baskıcı Sovyet sistemi, çağın bilim ve teknolojisinin Sovyet üretim mekanizmasına aktarılmasına büyük bir engel oluşturmuştur, diyeceğim. Sovyetlerin örneğin ekonomi bilimine ve başka bazı bilim kollarına 70 yıllık dönem içinde, özellikle, sosyalist ekonomi deneyimlerinden gelen hiçbir katkıda bulunmadıklarını ileri sürenler var. Ben, bu konuyu tartışmanın bu bireysel anıların kapsamını çok aşacağını düşünüyorum. Ayrıca, bütün bilimsel gelişmelerden haberdar olduğumu iddia etmek gibi, gülünç bir duruma da düşmek istemem.

Bilindiği gibi, üretim araçları gelişir ve öyle bir aşamaya gelir ki, kendilerine ayakbağı olan üretim ilişkileri, bu zorlamaya dayanamaz ve parçalanır. Yenileri doğar. Sosyalist ülkenin bünyesinde oluşan ve üretim araçlarının tasarrufunu elinde bulunduran yeni bürokrat ve teknokrat zümre üretim araçlarının kendi çıkarlarına uymayan gelişmesine, araçların tasarrufunu kendi kontrollerinden çıkaracak olan bilim ve tekniğin kitlesel yaygınlaşmasına - kısmen bilinçli kısmen de bilinçsiz olarak- engel oldu. Toplum bunalıma girdi. Çünkü, uzay çağını açan, füzeleriyle ABD'yi tehdit edebilen, bir zamanlar dünyanın en gelişmiş tıp bilimiyle ve sağlık sistemiyle ünlü olan,vb. vb. Sovyetler Birliği'nde, kapalı bürokratik rejim, çağımızın 70 lerden sonraki bilimsel ve teknik yaratıcılığında önde yürümekle birlikte (bugün bile Sovyetler birliğinde bilimsel araştırmacı sayısı bütün dünyadaki sayıdan üstündür) yeni teknolojiyi yığınsal üretime uygulamada yetersiz kaldılar. Daha doğrusu kapalı, baskıcı sistemle gelişme sadece belli alanlarda ve merkezi devlet planında tutulmaya çalışıldı. Sosyalist hedeflere yönelik geniş bir kalkınmanın emrine verilmedi. Rejimin savunucuları bile sıradan öğrencinin okuluna, işçinin, emekçinin, hatta teknisyenin işliğine bir bilgisayar koymaya yanaşmadılar. Onlara güvenemediler. Esas sorun bilimsel yaratıcılıkta eksiklik değil, sosyalist demokrasi eksikliği idi. Sosyalist ülkelerde çok yerde gerektiğinde, bir

fotokopi makinası bile bulunamadığını söyleyenler oldu. Herhalde "düşman bildiriler" yazılıp çoğaltılmasın diye. Bu anlamda ve bu ölçekte gelişmeye engel olundu.

Toplumu bunalıma götüren ve yıkıma neden olan budur. O muazzam hantal bürokratik yapıdır. Sosyalizmin kendisi değil. Ya da örneğin, Sovyetlerin teknik bakımdan ve teknik kadrolar bakımından üstünlük sağlayamamasından değil. Tam tersine! Ta başından ya da devrimden bir dönem sonra, alt yapının gelişmesine uygun yapılar kurulamadı. Bunun sosyalizm olmadığı açık. Ve bunalım üretim alet ve araçlarının gelişmesinden ya da gelişememesinden değil, gelişmesinin engellenmesinden dolayıdır. Gelişme kamusal mülkiyete uygundur.

Evet, üretim araçlarının kolektif mülkiyetine uygun üretim ilişkilerinin doğmasına engel olundu. Bu bir zorlamaydı. Üretim ilişkileri üretim araç ve aletlerinin gelişmesine ayak bağı olduğu zaman devrimci durum doğar, diyor Marx. Ya da üretim araçları bir kısım ayrıcalıklıların tasarrufu altında tutularak gelişmeleri engellenince, bunalım baş gösteriyor. Bunalım sürecinin ilerlemeler ve gerilemeleri içeren uzunca ve çalkantılı bir dönem olduğu görülüyor. Ben Sovyetler birliğindeki durumu, öyle değerlendiriyorum. Karşı-devrimci güçler bunalımı karşı-devrime dönüştürmeyi deniyor. Şimdilik ağır basıyor gibi. Ama sanıyorum, bu çok uzun sürmeyecektir. Daha sağlıklı ve toplumsal yasalara uygun, daha üst düzeyde bir sosyalist kuruluş örneği bu geri dönüşün yerini alacaktır. Eğer alt yapı, toplum ölçeğinde kapitalist ilişkilerin boy vermesine ve gelişmesine elverişli olsaydı, dört elden zorla kurulmasına çalışılan pazar ekonomisi daha sancısız daha problemsiz bir biçimde gerçekleşirdi, diyorum. Bütün bunlar bir zamanın Sovyet yetkililerinin diyalektik materyalizmi kavramadıklarını, belki de, buna inanmadıklarını ya da bunu kulak ardı ettiklerini gösteriyor. Beri yandan, bu kadar geniş bir ülkede, o kadar sıkı bir merkeziyetçilik toplumu her yönden, kültür ve sanat alanında da, gündelik yaşamda da, durgunluğa itmişti. Yaratıcılığı ayakta tutamadılar. Bilimsel yaratıcılık engellenemediyse de yaratılan yeni teknolojilerin sosyalist toplumun hizmetine sunulması görevi savsaklanmıştır. Bu yüzden de, sosyalist topluma özgü bir atılım gerçekleştirilemedi.

Bu düşüncelerle, "glasnost" sloganı ortaya atıldığı zaman bunu ihtiyatlı bir iyimserlikle karşıladım. Ola ki, glasnot iyi niyetli bir demokratikleşme önlemiydi. Oldukça ileri gitmiş bir yozlaşmadan sonra ve gene o yozlaşan çevrelerden bir iyileştirmenin gelebileceğine inanmanın safdillik olacağını bilsem de ummak istedim. Bu doğru bir önlem olabilirdi. Gorbaçov meydanlarda emekçi halkla görüşüyor,

"kendi sorunlarınıza sahip çıkın, kendi düzeninize sahip çıkın" diyordu. Demokratikleşmeyle, özellikle emekçi kitlelerin katılımıyla, sosyalizme geri dönüşle, teknolojik ve bilimsel gelişmenin tüm topluma yansıtılacak biçimde örgütlenmesinin üzerindeki engellerin kaldırılması ile, uzay boşluğunda iletişimi sağlayan bir bilimin Sovyet emekçilerinin hizmetinde emekçilerin kendi iletişimlerinin geliştirilmesini sağlamasıyla toplum yeniden ilerleme rayına oturtulabilirdi bekli. "Binbir çiçek açabilir", kültür, sanat ve de bilim bir atılım gösterebilirdi. İnsanlık yücelirdi.

Sosyalist toplumlardaki tıkanmayı Batı allameleri, kasıtlı olarak, sosyalizmin kendi karakterindeki olumsuzluğa onların anlayışına göre, bireyci, yarışçı, ve "değer" yaratıcı, yani artı-değer yaratıcı girişime, kısacası kapitalist nitelikte üretime ve serbest girişimin özendiricisi "kâr"a olanak vermeyişine bağladılar. "Sosyalizmin insanın doğasına aykırı"olduğu yolunda bilimsel(!?) açıklamalar dolaşmaya başladı. Sanki ezeli ve ebedi bir "insan doğası" yani karakteri ve bunun oluşturduğu toplumsal yapısı var. Hangi dönemin, hangi toplumsal ilişkilerin insanıdır bu? Sanki insanoğlunun esas karakteri birbirinin gözünü oymak, birbirini sömürmektir. Kapitalizmin "insanı" ne hale getirdiğini Marx'ın hemen her yapıtında bulabiliriz. Kimse bunu daha güzel ifade edemez. Marx'ın zamanından beri kapitalizmin "insanı" insansızlaştırma işlevi belki bizzat Marx'ın bile öngöremiyeceği bir düzeyde gerçekleşti maşallah! Gene de kapitalizmin yüzyıllardan beri sürüp gelen ifsadı insanlardaki barış ve kardeşlik duygularını tümden yok edememişse ve hala koca yığınlar sosyalizme hasret duyuyorsa nasıl sosyalizmin insanın karakterine uymadığını söyleyebilirsiniz ki? Sovyet yöneticilerinin de, bunca yıllık marksist bir kültür ve uygulama geleneğinden geçmiş olmaları varsayılı (?) parti kadrolarının da sosyalizmin toplumun ilerlemesini engellediği yolundaki yorumlardan etkilenmeleri ve de sistem olarak ve tüm toplum katmanları dikkate alındığında batağa batmış olan pazar ekonomisinden medet ummaları akıl alacak gibi gelmiyor insana. Bu da, Sovyetlerde ve öteki sosyalist denilen ülkelerde sistemin belli bir aşamadan sonra sosyalist niteliğini yitirmiş olmasının bir kanıtı olmak gerek bence. İdeolojik ve kütürel eğitime boş verilmiş. Büyüklerimiz bilir tembelik ve kısırlığında ya da suçlanmak, karalanmak ve de tabii cezalandırılmak korkusunun verdiği nemelazımcılıkta toplumsal görevler askıya alınmış. Evet, bütün yolların sosyalist demokrasiye çıkması "glasnost"u yani "şeffaflaşma" yı sempatik gösterebiliyordu.

Ancak, yarım yamalak da olsa bu iyimserlik uzun sürmedi. "Glas-

nost"un bizdeki "karakolların şeffaflaşması" gibi bir şey olduğu anlaşıldı. Nasıl da, aynı "saydamlık" sözünü buluyorlar. "Perestroyka" ile de işin iç yüzü iyice aydınlandı. Ben kendi payıma ta en başından bu "yeniden yapılanma" denen şeyi, hiç de, çekici bulmadım. Çünkü toplum yeniden yapılanmaya zorluyordu gerçekten, yani, öyle olması gerekiyordu. Ama onlar, yetkililer, Gorbaçov takımı, ne isterseniz deyin artık, yeniden yapılanmanın doğrultusunu marksist diyalektik yöntemi kullanarak saptamadılar. Zaten, bu yöntemi çoktan reddetmişlerdi. Bilim ve teknolojinin zorladığı gelişme gerçek sosyalizme, sosyalist demokrasiye geçişti.. Ama, onlar, gene Batı'nın "sokma aklı" ile ve Batı'da kendileri için özenilecek bir şey olmadığını göremeyerek ya da bile bile (Bizim onlardan öğrenecek bir şeyimiz yok diyordu Gorbaçov) Batı maymunluğu ile kendi sosyalist geleneklerine ve kendi sosyalist emekçi halklarının çıkarlarına ihanet ettiler. Karşı-devrimci oldular, Batı'dan aldıkları "nişan" ne olursa olsun, Batı'nın tüm kavramları alt-üst eden tanımlamaları ne olursa olsun!

Gerçi, yönetici kadrolardaki sözümona komünistlerin tutucu oldukları bence de, doğrudur. Ne var ki, Yeltsin gibile,r ancak karşı-devrimci anlamda "radikal" olabilirler. Dediğim gibi, karşı-devrim sosyalist denen ülkelerde kalıcı olamaz. Subjektif nedenleri tartışmaya bile getirmiyorum. Emekçi yığınlar sözünü söylemedi henüz. Emekçi sınıflar, emekçilikle ve onların temsilciliğiyle hiçbir ilişiği olmayan veya kalmamış olan parti üst kadrolarının anti-demokratik yönetimine. despotluğuna karşıydılar. Sosyalist ülkelerdeki bu partiler, kendi kadrolarının ve temsil ettikleri çıkarların niteliğine bağlı olmayarak halâ "komünist" adını taşıdığı ve "komünizm" adına icra-i sanat eylediğine göre emekçi halkların bunların temsil ettikleri komunizme de karşı olmaları doğal değil miydi? Polonya ve Walesa olayını kastetmiyorum. Orada durum o kadar net değil. Hiç değilse başkaldırının üst kadrosu sadece onların komünizmine değil komünizmin her türlüsüne karşı görünüyordu. Bu kadro, gerçek emekçi kitlelerin hoşnutsuzluğunu örgütlemiş görünüyordu. Bence yığınlar halâ biraz şaskınlar, biraz da sözü temsilcilerine bırakma geleneğinin rahatlığına, pasifliğine alışmış bulunuyorlar. İhanete uğramış olmanın şoku ve acısı da bir yana. Bununla birlikte toparlanmaya başladılar bile. Göreceksiniz!

Objektif olarak da, karşı-devrimin tutunması olası görünmüyor. Demokrasi iddiaları ile üretim alet ve araçlarının gelişmesini daha fazla durdurmak mümkün değildir. Daha şimdiden eski Sovyet toplumunun, örneğin, Rusya'da nasıl vahşi, nasıl sağlıksız bir gelişme gösterdiğini görüyoruz. Batıda bile, ekonomiler batağa saplanmış du-

rumda. İçinden nasıl çıkacaklarını bilemiyorlar. İşte ülkemizin hali örnek ararsanız eğer. Yeltsin'in yönetimi demokrasiyi kaldırmaz. Gitgide daha anti–demokratik, daha despot olacaktır. Ya da yerini daha başka yönelimlere bırakacaktır. Batı yüzyıllardır iyi kötü koruduğu, oturmuş düzenini zorlanarak da olsa, sürdürüyor. Eh devrimler çağı da sömürücü Batı için uzaklarda kaldı. Kimileri için nostaljik bir konu. Ataletten sıyrılıp devrimci kalkışmaya geçmek oldukça büyük bir fiziksel ve ruhsal sıçrama gerektiriyor. Ayrıca ideolojik bir akım. Batı'nın sıradan insanı, sosyal demokratları ve hatta sosyalistlerinin çoğu kapitalist ideolojinin beyin yıkamasından geçmiştir Batı düzeninin üstünlüğüne inanır. Oysa tam bir geriye dönüş olan Yeltsin için olduğu yerde durmak olanaksızdır. Rusya'da pazar ekonomisi mevcut teknoloji ile dış rekabete dayanamaz. Batacaktır. Hatta kurulamaz bile. Özelleştirmelere etkin bir biçimde geçilememiştir bile. Sosyalist yaşam tarzı ve sıradan emekçi halk pazar ekonomisine direniyor. Yeltsin kapalı bir ekonomi kurmak zorundadır. Boyuna yardım isteyecektir. Batılılar, bana kalırsa, çoktan pişman oldular bu işe. Sömürecek bir pazar bulamıyorlar o koskoca beldede, uyuşturucu pazarını saymazsak. Sovyet pazarının Batıyı bir otuz yıl besleyeceğini, kapitalizmin bunalımını geciktireceğini düşünenler vardı. Batı da Sovyet pazarı ile günün bunalımını atlatacağını umuyordu belki. Sanmıyorum. Öyle görünmüyor. Şimdilik 70 yıldır savaşıp durdukları, her türlu olanaklarıyla yıkmaya çalıştıkları sosyalist sistemin devlet olarak parçalanması gibi bir zaferle yetinmek zorundalar. Bu da az şey değil. Kendi sistemlerini tehdit eden komünizm tehlikesinin ortadan kalktığına (?) şükrediyorlar! Beklemedikleri bir biçimde geri gelecektir, belki de korktuklarından daha acılı olacaktır.

Bilindiği gibi, Sovyetlerin dağılışından beri moda oldu: komünizm yenildi, sosyalizm yenildi, diye sevinç çığlıkları atanlar var. Önce şunu karıştırmayalım. Komünizmin ya da sosyalizmin sistem olarak yenilmiş olduğunu söyleyebilmek için onun karşıtı olan şeyin, burada kapitalizmin kazanmış olması gerekir. Şu dünyanın haline bakın. Kapitalizm neyi kazanmış, hangi konuda üstün olduğunu kanıtlamış? Dünyamız kan gölüne döndü. Yugoslavyanın devlet olarak haritadan silinmesinin ora halklarına getirdiği büyük felaket ve acıyı iki yıldır tüm dünya seyrediyor, ibretle seyrediyoruz. Kapitalizmin lider ülkesi ABD'deki kadar sefalet ve sınıflar arası derin uçurum nerede var? Toplumsal kokuşma, bencillik, ahlaksızlık vb. vb. herkesin bildiği seyleri saymaya gerek yok. Ülkemizdeki dedikoduları ayyuka çıkmış, yolsuzluklar, ahlaksızlıklara rastlantı mı diyeceğiz, yoksa Türk insanının

karakterine mi bağlayacağız? Kapitalist gelişmenin yan ürünleri bunlar. Kapitalizm daha geri olan halkları ezerek ve sömürerek kendi egemen olduğu ülkelere bir dinamizm bir zenginlik getirebildi başlangıçta ve ötekilerin zararına gelişmeyi sağlayabildi. Ama bu dönem geçti artık. Bu zenginliğin yirminci yüzyılda biraz daha insancıl dağılımı işçi sınıfı mücadelesi sayesinde ve Sovyetlerin varlığı sayesinde olmuştur, yoksa kapitalistlerin hakkaniyet duyguları imana geldi diye ve o toz kondurmadıkları "demokrasi"leri sayesinde değil.

Bütün başarısızlıklarına karşın, bütün engellemelere karşın, sosyalizmin sosyalist ülkelerde tüm ülke nüfusuna dağılan kazanımları dikkate alındığında, kapitalizm, kendi insanına sağladığı hizmetler ve mutluluk bakımından asla sosyalizmle boy ölçüşemez. Sosyalizm görece geri bir ülkeyi, Rusya imparatorluğunu, tüm emperyalist ülkelerle her konuda yarışabilecek bir konuma getirmiştir. Geri ve sömürülen bir ülke Çin'de, afyonlanmış, o zamanın 600 milyon insandan insan gibi yaşayabilen, okur yazar ve sağlıklı vatandaşlar yaratmıştır. Bugün Çin'de görülmemiş, müthiş bir büyüme olduğunu kapitalist kaynaklardan öğreniyoruz. Ve bizim kendi ülkemizden çok daha yüksek bir kalkınma düzeyindedir, bugünün Çin'i.

Sosyalizmin amacı boyuna üretmek, daha çok daha çok üretmek değildir. Boyuna artı-değer (kâr) yaratmak, artı-değeri bir an evvel sermayeye dönüştürmek ve yeni artı-değerlere alan hazırlamak değildir. Anlamsız, yalancı hatta zararlı gereksinimler yaratıp tüketimi olağanüstü pompalayarak metaların bir an evvel realizasyonu ile sermayenin en büyük hızla dönmesini sağlamak, bu arada da doğayı acımasızca ve savurganca yoğaltmak ve pisletmek değildir.

Sosyalizm "yoksullukta eşitlik" demek de, değildir. Kesinlikle hayır. Ama eğer kapitalizm yoksulluğu ortadan kaldırmak şöyle dursun, sınıflar arasındaki, toplumlar arasındaki, kısaca, her planda sömürenlerle sömürülenler arasındaki uçurumu her geçen gün artık kapatılamayacak şekilde derinleştiriyorsa, çeşitli çıkar grupları arasında giderilemez düşmanlıklar yaratıyorsa, sömürenleri de sömürülenleri de, ahlaki bir çöküşe sürüklüyorsa "insan" olarak daha gösterişsiz, doğaya daha yakın, daha sağlıklı ve çok daha insancıl bir yaşamı sürdürmek daha anlamlı değil midir?

Evet bir yenilen varsa bu insanlıktır. Bunda da sevinilecek, histerik çığlıklar atacak bir şey göremiyorum. Kapitalizmin büyük insanlığı mutluluğa götüremeyeceği, çıkar yol olmadığı besbelli. Bu kadar pis bir dünyada yaşamaktan aklı başında bir adamın utanç duymamasına olanak var mı? Baştan insanlığa mutlu ve umut dolu ufuklar

açan sosyalizm deneyi geçici bir başarısızlığa uğratıldı ise, ihanete uğratıldı ise, bunda bu kadar sevinilecek ne var? Dediğim gibi, yenilen, sosyalizm yoluyla yeni ve yüce umutlara yönelen büyük insanlıktır. Hiçbir gelişme zikzaklar çizmeden ilerlemez. Tarih perspektifi ile bakıldığında çok kısa bir zaman içinde insanlığa bu kadar büyük kazançlar ve kazanımlar sağlayan bir deneme çok ilginç derslerle doludur ve daha önce başka bir benzeri de yoktur. Bunu enine boyuna inceleyip başarı ve başarışızlık nedenlerinden geleceğe ışık tutacak sonuçlar çıkaracağımıza yenildi diye, büyük insanlığın yenilgisini aptal aptal alkışlayacak ne var? Bence Sovyet deneyi, sosyalizmin umutsuzluğunun, uygulanmazlığının ve hele insanın doğasına aykırılığının değil tam tersine uygulanabilirliğinin ve başarıya götürülebilirliğinin göstergesidir. Olaylara dünyanın mutlu azınlığının açısından, bize dayattığı ideolojik koşullanmanın penceresinden bakmayalım.

Bu kitabın esas konusu olmayan sosyalist dünyanın şu sıradaki dağılış nedenlerini bir yana bırakarak konumuza dönmek istersek sosyalizmin sorunlarına nereden geldiğimizi düşünmemiz gerekecek herhalde. Evet buraya SSCB'nin KP'nin himayesindeki "TKP"nin dolayısıyla SBKP'nin Türkiye devrimci hareketine de bir hayli kötülük ettiği saptamasından gelmiştik. Sovyetler Birliği, daha o zamandan dünyanın ezilen halklarının gözünde, yepyeni, emeğe dayalı bir düzenin öncülüğünü başarı ile yürüten ülke olarak umut kaynağı olma niteliğini büyük ölçüde yitirmişti artık.

Bununla birlikte, hakça konuşmak gerekirse, emperyalizm karşısında bir karşı ağırlık niteliğiyle barışın güvencesi olma işlevini gene de ta 1991 başındaki Irak'a karşı girişilen Körfez Savaşına kadar sürdürdü dememiz gerekir. Dünyanın bundan sonraki durumuna bakarak bu konuda hüküm vermek güç değil artık.

"TKP" üzerinde fazla durduğumu düşünenler olacaktır. Belki de bazı grupların bizi ısrarla bu mülteci "TKP" ile aynı sepete koymaya çalışmalarından ileri geliyor bu. Şefik Hüsnü"nün temsil ettiği Türkiye TKP geleneği, idealizmi, Türkiye toplumundaki işlevi ve de yöneticilerinin nitelikleri ile hiç benzeşmediği Brejnev Moskova'sından destekli "TKP" ile kasıtlı bir biçimde aynılaştırma gayretleri iyi niyetten yoksundur. Kesinlikle. Siyasal olaylarda yanlış yorumlar, zorlama değerlendirmeler, sonu sonuna sahibine zarar verir bence, hareketin bütününe de hiçbir yarar sağlamaz.

Her hareket doğru bir liderlikle, doğru uygulanan ve demokratik bir ortamda gelişen eleştiri-özeleştiri geleneği ile ve üstlenilen görevin yüceliği inancına dayanan bir disiplinle kendi içinde bir arınma sağ-

layabilir. En değerli düşünceler ve eylem önerileri böylelikle en etkili konumlara gelebilir. Onun için biz eleştiriden hiçbir zaman kaçmadık. Ekmeğimizi elimizden alır (?), diye kimseden de, çekinmedik. Kapımız da, her zaman herkese açıktı. Kariyerizmin kurbanı olmadık. Her zaman genişlemenin birleşmenin yollarını araştırdık. Israrla bir dergi çevresinde, teori üretme gayreti içinde olmak, orada çakılıp kalmak bana anlamlı gelmiyor. Çok "çarpıcı" , teorik olarak çok "derin" bir şey söylemeye zorlayınca insan kendini, bir de somut yaşamdan, gerçeklerden, daha doğrusu eylemden kopuksa, bir sürü yakıştırmalarla, masabaşı tezleriyle sayfaları doldurup durmaktan başka ne yapabilir ki?

Bu bölünmüşlük, bir ölçüde amaca yönelik güçlü bir hareket yaratamamış olmanın sonucudur da. Bazan bir oyundur oynanıyor gibi, geliyor bana, çok laftan da, biraz başım dönüyor..

Bir de bakıyorum, yıllarca Türkiye'nin tek muhalefeti olan hareketin önderi Dr. Şefik Hüsnü hocamız, ta 20 li yıllarda proletaryayı örgütleyip iktidara yürümemiş(!) olmakla suçlanıyor. E, sen yürü be kardeşim! Tutan mı var? O dönemde bugünkü gibi milyonlarla sayılan bir işçi sınıfı mı vardı? öyle çarşaf çarşaf binbir çeşit görüşlerle halkı aydınlatmak(?) mı vardı? İki üç kişi beş kişi bir araya gelmek mi vardı? 70 yıldan beri gelişen bir işçi sınıfı mücadelesi deneyi mi vardı? Bu çok daha elverişli koşullarda yapamadığını başkalarının ta 70 yıl önce yapmış olmasını nasıl bekliyorsun? Bütün teoriciliğimiz bu kadar işte. Bozmak yapmaktan, yıkıcılık yaratıcılıktan her zaman daha kolay olagelmiştir. Nasıl tarihine, geçmişine sahip çıkmayan bir topluluk ulus olamaz gelişemezse nerelerden dolanıp geldiğini bilmeyen, her şeyin kendisiyle başladığını sanan ve iddia eden bir hareket de, sadece kendi ufak grubunu temsil etmekten öteye gidemez. Son söz kitlelerindir.

12 Eylül

12 Eylül arifesinde iki büyük partiden hiçbiri, ne AP ne de CHP tek başına hükümet kuramadıkları gibi Cumhurbaşkanlığı seçiminde de anlaşamıyorlardı. Sanırsınız ki Cumhurbaşkanlığı köşkünde İhsan Sabri Çağlayangil (AP) ya da Muhsin Batur (CHP) otursa ülke halkının kaderi pek değişecek. Ama bu durum, yani ülkede hüküm sürmekte olan o zamanın moda deyimiyle "anarşi" yanında bir de meclis ve cumhurbaşkanlığı düzeyindeki keşmekeş, her zaman 12 Eylül darbesinin nedeni gibi gösterildi. Ve iki parlamenter adaydan biri üzerinde bir türlü anlaşamayan Demirel (AP) ve Ecevit (CHP) bu kez aşağıdan

değil yukarıdan doğru topla tüfekle gelen bir Evren'e seslerini bile çıkaramadılar. Komutan da Devlet Başkanlığı ünvanına sahip çıktı üstelik.

12 Eylül'ün daha önemli yönü, yani 24 Ocak 1980 kararlarının uygulanması sorunu üzerinde pek fazla tartışıldığı olmadı. Bu kararlar, bilindiği gibi çıkmaza girmiş olan, büyük dış borçların baskısı altındaki ülke ekonomisini, IMF'nin Dünya Bankası'nın direktiflerine uygun olarak ve de "kapitalist yoldan" kalkındırma çabasıdır. Bozuk ekonominin bütün yükünü çalışanlara yükleyen böyle bir ekonomi paketini uygulamaya seçime dayalı düzen partilerinin gücü yetmeyecekti. Görevi 12 Eylül cuntası devraldı. Parlamenterlerin hepsi bir yerlere gönderilirken 24 Ocak kararlarının teknisiyen mimarı Özal ekonominin en sorumlu yetkilisi oldu. 12 Eylül cuntası ile birlikte çalıştı. Ve 24 Ocak kararları "başarı" ile uygulandı. Çalışanların reel ücretleri yarı yarıya düştü, holding şirketlerinin karları ise büyük artış göstererek rekor düzeye ulaştı.

*

Mevsim olarak güzel bir yazdı 1980 yazı. Bizim gençliğimizde hatta benim oğlanların çocukluğunda bile hala deniz kentiydi İstanbul. Eski sayfiye semtleri bu özelliklerini hala biraz koruyorlardı. Deniz için İstanbul dışına gidilmezdi. 65-66 dan sonra İstanbul'un denizi yıkanılabilir olmaktan çıktı artık. Ama yoksul ülkemizde yaz tatili yapmak alışkanlığı yoktur. Oldukça masraflı bir lükstür. Biz gene de eş, dost ve akrabalar sayesinde, biraz da öneminin bilincinde olup gündeme almaktan, bir-iki hafta için büyük kent dışına kaçma olanağı bulabiliyorduk.

O yıl, 12 Eylül sabahı tatil evinde uyandığımızda Cihet-i askeriyenin emr-ü komutasıyla her şeye, bu kez Meclis de dahil olmak üzere el koyduğunu öğrendik. Tuhaf. Hava hala güzeldi. Dayanılmayacak kadar güzel bir deniz, güneş ve yeşiller. Darbenin düşüncesinin bile yakışmayacağı kadar güzel bir dünya. Çelişkiye bakın... Sözün kısası o gün evimizde bulunmuyorduk. Sonradan öğrendiğimize göre bizim kapımız da çalındı ve kimse bulunamadı. Böylelikle o ilk vartayı atlatmış olduk. Gel de şansa inanma!

Sokağa çıkma yasağı kalkar kalkmaz bulunduğumuz yerden ayrıldık. Zaten o günlerde geri dönecektik. Ne tuhaf, bir yerlerde bir evim var, yarın öbür gün dönerim derken bir de bakıyorsunuz, birden bire

boşluktasınız, yersiz yurtsuz...Evet, yolun bir bölümünde Mihri ile birlikte yolculuk ettik. Ondan sonra birimiz bir yana ötekimiz bir başka yana! Bir daha da uzun süre görüşemedik. Ben İstanbul'a geldim. Evin durumunu kolaçan ettim. Evde o sıra kimse kalmıyordu; böylesi daha iyiydi. Ben de şahsen aranıyor muydum bilmem. TEP dosyası Anayasa Mahkemesinin kapatma kararı üzerine DGM'ye sonra da Sıkıyönetim'e gönderilmişti. Bir 15 yıl sallanıyordu benim de başımda Merkez Komitesi ve Genel kurul üyesi olarak. Ne o, anadili Türkçe olmayanlar da Milli Eğitim Bakanlığının denetiminde kendi anadillerinde eğitim görebilsinler demişiz, demişiz de bölücülük yapmışız! Hangi çağda yaşıyoruz? Bugün bütün bu akan kanların vebali kimlerin boynuna!

12 Eylül'de de bütün yayınlara el kondu bilindiği gibi. O durumda önemli ve gerekli olan toplumsal muhalefeti örgütlemekti. Solcuların bir kesimi arasında bile niteliği uzun süre tartışılan cuntanın faşistliği, halkımıza nelere mal olacağı anlatılmalıydı. Oysa anarşi denilen sokak çatışmalarının son bulması ve ordunun "baba eli"nin her şeye ağırlığını koyması burjuvazi dışındaki bazı kesimler tarafından bile neredeyse onay gördü. Çünki büyük çoğunluk ortalıkta sadece bir kör döğüşü görüyordu. Bütün bu kavganın ardında olup bitenleri ancak ufak bir kesim doğru değerlendirebiliyordu. Kendisine sunulan yorum sağ-sol çatışması idi. Ortalığı karıştıran sağa olduğu kadar sola da kızıyordu. Bundan dersler çıkarmak gerekiyordu aslında.

Türk-İş'in peşinden giden işçi kesimi askeri diktatörlüğün kendi yaşam standartlarında, reel ücretlerinde, mücadele olanaklarında ne anlama geleceğini düşünmeyi kendi kendilerine yasaklamışcasına "rakip" (!) sendika DISK'e sahip çıkmadı, Sadık Şide'nin bakan koltuğuna oturtulmasını işçi haklarının çiğnenmeyeceğinin güvencesi saymış olmalılar ki, başkaca bir mücadele ve dayanışmayı gereksiz saydılar. "Memleketin yüksek menfaatleri" uğruna fedakarlık hep emekçilere düşer, bilindiği gibi.

O günlerde yaşananları sözle yazıyla anlatmaya olanak yok. Özellikle ülkenin bağımsızlığını, işçi ve emekçi sınıfların davasını savunanlar, "sağ-sol çatışması" senaryolarında yeterince telef edilemeyenler, gencecik çocuklar tutuklandılar, ağır hapis cezalarına hatta idamlara varan ceza istemleriyle mahkemelere sevkedildiler. Alelacele idam kararları çıkartıldı büyük bir telaşla. Denizlerin olayı sırasında "bu gelenek başlatılmamalı" önsezisiyle çırpınıp duran ben bile bu konuda bu kadar kısa zamanda böyle bir "bilinç kilitlenmesi" sağlayabilmeleri karşısında afallamıştım, itiraf ederim. "Nasıl olur!" bile

diyemiyordum artık.

Ülkemizin başı dik, onurlu bağımsızlık anlayışına yeni yorumlar (!) kazandıran cuntamız, Avrupa demokrat kamuoyunun idamlar konusundaki tepkisine karşı yanıtını da, gene, "onları asmayıp bir de ömür boyu besleyecek miyiz?" diyen Evren'in ağzından şöyle dile getiriyordu:

Biz onlara idam cezasını neden kaldırıyorsunuz diye karışıyor muyuz? Onlar da bizim işimize karışmasınlar!

Bakın biz onlara neden insan haklarından yana olduklarını sormuyormuşuz. Bu kadar basit. İki kere iki eder sıfır! Bırakalım olağan anlamındaki demokratik insan haklarını işkencecilik bir kez daha Türkiye'nin en gelişmiş meslek dalı olarak ülkemizin şanını tüm dünyaya tanıttı. 12 Eylül döneminin, bence, Türkiye insanına yaptığı en büyük kötülük işkence, dayak, hakaret, eziyet gibi insanlık dışı uygulamaları olağanlaştırması ve bu işleri meslek edinen ve bununla da övünen, üstelik resmî ağızlardan teşvik de gören bir asker ve sivil kuşak yaratmasıdır. Türk insanının insanlık anlayışı ve insanlık değeri, elbette ki yalnız bu nedenle değil ama büyük ölçüde bu nedenle bambaşka olmuştur. Uzaktan bakarken bunu daha iyi anlıyor insan. Bundan daha büyük bir kötülük, bir aşağılanma düşünemiyorum. Paraca yoksulluk, düşünce özgürlüğünden yoksunluk bu ahlaki çöküşün, toplumca bu insanlık değerlerini yitirişin yanında hiç kalır. Çünkü, bu geçici değildir, tüm topluma yayılan ve gelecek kuşaklara aktarılacak bir müsibettir.

12 Eylül ile birlikte, tahmin edilebileceği gibi, kitap satışları ve bizim çeviri işleri de durmuştu. "Sol Yayınları" nın kurum olarak devamına engel olmak şöyle dursun, sorumlularını kişi olarak da yaşatmak istemiyorlardı. İlhan Erdost'un, dünya kamuoyunun bildiği gibi, pervasızca ve kasıtlı olarak döve döve öldürülmesi ve benzeri olaylar, lekesi kolay kolay silinmeyecek yüz karalarıdır ulusumuzun alnına çalınmış.

Geçim her zaman büyük sorun. Ama, orada burada dolanırken büsbütün zordu. Gene de kıyıda köşede bir iki dispanserde çalışabildim. Özel teşebbüsçülüğümüzün öncülerinden(!) olan bu özel dispanserlerin çoğu yürekler acısıdır. Verilen hizmete sağlık hizmeti demeye dili varmaz adamın. Gene de, halk o kadar sahipsiz, o kadar bakımsızdır ki, bilinçli bir iyi niyet ve çabayla belki birazcık olsun yardımcı olabilirsiniz, ama eğer dispanser patronları ve de meslektaşlarınız(!) çelmelemezlerse. Bu baltalamalara ve giderek kara çalmalara karşı koyabilmeniz için (bizler gibi politik kişiliğinizle pistonlu olamıyacağınıza göre) iyice dişli olmanız gerekir. Bu da, çok uzun sü-

remez. Ya da etkili olamaz. Zaten siz gördüklerinize, yaşadıklarınıza katlanamazsınız. Yasayı, kuralı ve de etiki işe karıştırıp şikâyetçi olmaya kalksanız kötü kişi olmakla kalırsınız ya da büyük bir olasılıkla suçlu çıkarsınız. Sermaye ve özel girişimciliğin dayanışması sanıldığından çok daha güçlüdür, rekabet çelişkileri ne olursa olsun. Gene, göz önündeki büyük kuruluşlar, hastaneler, ve devlet hastaneleri, yukarıları bilemem ama, aşağılarda daha insancıldırlar, diyorum. Doktorların sanılandan daha çoğu; her zaman bilinçli olmasa da, belli bir idealizmle fakülteden mezun olurlar. Onları bozan düzendir, toplumun işleyişidir. Hatta itilip kakılmaktır. Sağlık sisteminin işleyişindeki asıl hastalığı teşhis etmek ve buna tedavi bulmak da hastalık tıp dışındaysa- doktorların işi gibi görülmez pek. Bunu iş edinenler çok azdır. İyi niyetlilerin içinde bile olanaksızlıklar yüzünden gerekeni yapamamaktan ve de umutsuzluktan günden güne sirkeleşerek ya aldırmazlığı, kayıtsızlığı ya da üçkâğıtçılığı felsefe haline getirenler vardır.

12 Mart dönemi bölümünde açıklamıştım. Yurt dışına gitmeyi gene düşünmüyordum. Elbette ki, belli bir görev gerektirmedikçe. Düşüncem böyle. Yurt dışına gitme konusundaki duygularım ise, her zaman çok olumsuz olagelmiştir.

Bizim gençliğimizde vatanseverliğin, halkın davasına katkının bir ölçütü gibi, yorumlanırdı politik nedenli mahpusluklar. Övünürdü insan, onur duyardı. Gene öyledir. Ben bir zamanlar kadınlar arası rekoru elimde bulunduruyordum. Kıvanırdım da bununla. Sonra rekortmenler çoğaldı. Gene de, 12 Mart'ın da eklenmesiyle rekorum yedi yıl Türkiye standartlarına göre de, uzunca bir zaman.

Sol, kitle olarak büyük bir güce varıp kamuoyunda belli bir saygınlık kazanınca, iktidarların dayattığı nitelendirmelerden sıyrılıp solu benimseyen ve özümseyen kitleler çoğaldıkca, yetkililerce aranıyor olanların halk arasında barınma olanakları doğdu ve yaygınlaştı. Doğal olarak "teslim olmamak" kural haline geldi. Ve yakalanmayı, ele geçmeyi "teslim olmak" anlamında kınayan bir ahlak gelişti. Benim yaşımda ve durumumda uzun süre gözden kaybolmak güçtü. Darbeden bir süre sonra sık sık eve geliyor, evde kalıyordum. Çalışmak zorundaydım vb. vb. Bir gün eve beni görmeye gelen bir genç arkadaş, hala evde mi kaldığımı, yakalanırsam utanıp utanmayacağımı sormuştu bana. Bu söz beni çok düşündürmüştür. Sonraları da sık sık anımsadım. Ve de unutmadım. "Yakayı ele verme"nin bana yakışmayacağını söylemek istiyordu. Utanma lafını sevmedim, ama haklıydı herhalde. Nasıl geçineceğimi de söylese daha haklı olurdu tabii.

Çocuklarımın arkadaşıydı bu genç. Bir aksilik olur da göz altına alınırsam anaları enayi gibi avlandı, diye benim oğlanlar da, utanacaktı demek! Hiç değilse eleştiri getireceklerdi anlaşılan. Çok kötü geldi bana bu. Benden utanmamalıydılar. Bir de, hapislere girip gençlere yük ve üzüntü olmak vardı. Herkesin başı beladaydı zaten. Başkalarını belaya sokmak -kesin bir zorunluluk olmadıkça- bana çok yanlış görünüyordu. Kesin zorunluluk göreli bir yorumdur elbette. İhtiyaç halinde eli kolu bağlı olmamak da, kesin bir zorunluluk sayılabilir! Her neyse...Mihri Belli bu kez benim de, yurt dışına çıkmamın doğru olacağını söylemişti ayrıldığımızda. Buna karşın kendisi bile '81 güzüne kadar bir yıl içerde yani Türkiye'de kalmıştı.

Çapraşık ve çelişik duygular içinde bunalıp durdum. Türkiye'den ayrılmaya, dönüşü belirlenmemiş bir yolculuğa çıkmaya bir türlü gönlüm razı olamıyordu.

Yolculuğu hazırlamak da bir sorundu. Ama bilindiği gibi böyle bunalım zamanlarında çözüm yolları da oradan buradan baş verir, gelişir. İnsan bu yolları kendisi düşünebileceği gibi hiç olmadık rastlantılar sonucu kulağına çalınanlardan da öğrenir işte, ne bileyim.

1981 Yılı sonlarındaydı sanıyorum, bir pasaport edindim. Her şeyi bırakıp gitmek, dönüşü güven altına almadan, nereye konacağını bilmeden uçmak çok tatsızdı, hatta acıydı. Evcimenimdir. Şu anlamda ki yaşadığım yeri kendime uydurur, sonra da severim, hapisane ranzası da olsa. Bir yerde olumlu, bir yerde olumsuz bir özellik belki. Ama insanın yaşadığı yeri sevmesi iyi bir şey bence. Onu sevmek güzelleştirmeye çalışmanın önkoşulu. Daha önceki daha konforlu mekanlara hasret duymamanın ve bu hasretten etkilenmemenin de önkoşulu. 12 Mart mahpusluğunda dikkat etmiştim: hep kişileri özledim, mekanları değil. O, içinde, askeri terzihanenin kaput artıklarının topaklandığı rahatsız şilte üzerinde yatarken bile görece daha rahat olan evimdeki yatağımı özlediğimi anımsamıyorum. Mekan zaman zaman dekor oluşturuyordu elbette, özlenen kişilere. Anamı yaşlı ve ağrılıklı bacakları üzerinde evin içinde dolanırken görürdüm örneğin. Ve onun her dolandığı yerde bana duyduğu hasretin yakıcılığı genzimi acıtırdı. Ama gene de, benim kendi çocuklarıma hasretim kadar yoğun değildi benim için, acıma yanı fazlaydı.

Evet, ülkede kalmanın yolları olmalı diye düşünüyordum.. Böylece aylar geçti. Pasaportun da geçerlik süresi bitti. Bir bakıma rahat bir nefes aldım, konu kapanmış oluyordu(?). Karar verme sorumluluğu üzerimden kalkmış oluyordu. Bir tek "Ya pişman olursam!" endişesi kalıyordu geriye.

Bir de, dedikodular var. Gerçekten. Dedikodulara tümüyle kulak tıkamak olmuyor galiba. 12 Mart'ta Mihri Belli kendi başını kurtarmış, beni düşünmemiş vb. vb. Emniyet Paşasının suçlaması gibi neredeyse. "Çoluk çocuğunu düşünmez mi bu adam?" Ananın gözleri önünde çocuğuna, çocuğun önünde anababasına işkence yapanların ağzına da pek yaraşan bir söz doğrusu!

Bir siyasinin yurt dışına gidişi, kendi başını kurtarmak değildir, olmamalıdır da. Özellikle genç bir militanın yurt dışına gidişi, daima geçici bir süre için ve politikasının gerektirdiği etkinliği başka bir biçimde de olsa sürdürmek için olmalıdır. Gerçi 12 Eylül'den sonra birçok solcu sığınmacının "kendi başını kurtarma" gibi yorumlanabilecek bir yola girdikleri olmuştur. Sanıyorum, bu sonradan, gittikleri yerlerde oluşmuş bir tavırdır. Bu tavır değişikliğini büyük ölçüde zamanın ve yabancı ülkelerde mültecilik koşullarının insanları kemirip yozlaştırmasına yormak fazla yanlış olmaz.

Bir başka yönden, politik kovuşturmaya ve suçlamaya konu olan solcu kişi adli hükümlüler yani "kader kurbanları" kadar bile suçlu değildir, ki onlar da çoğunluğuyla toplum düzeninin kurbanlarıdırlar. Politik kişi, hele halkına karşı hiç suçlu değildir, üstelik kendisini suçlayanlardan bin kere daha suçsuzdur. Ayrıca kendisine yüklenen suç zamana ve politik iktidarı elinde bulunduran sınıfa ve bu sınıfın iktidardaki temsilcisine göre bir suçtur, yani göreli bir suçtur. Solcu, toplum düzeninin ilerisinde olan, ileriyi gören ve ona özlem duyan kişidir. Bugün suç sayılan, suç olan, toplum değiştikçe ve ilerledikçe suç olmaktan çıkacaktır. Kesin. Cezasına razı olmak, işlediği suçun cezasını çekmek gibi "vicdani" bir sorumluluğu kesinlikle olamaz. Sivil adi suçlara yaptırım getiren ceza yasalarının niteliği ayrıdır. Demokratik bir biçimde uygulanmak koşuluyla bunlara herkes uymak zorundadır. Oysa bir devrimcinin değişmesini istediği iktidarın sınıf egemenliğini koruyan yasalarına da karşı olması doğaldır. Birey olarak karşı durmak politik içerikli yasayı kaldırmaya yetmeyeceğine göre ve yetmediği için bu yasalara da, boyun eğmek zorunda kalır. Bu zaten kendisine ve onun gibilere uygulanan baskının bir bölümüdür.

Normal, olağan dönemlerdeki sınıf yasalarının az görüldüğü olağanüstü durumlarda ise, hiçbir zaman yasal güvenceden ve yasa saygısından söz edilemez. Düzene uygun da olsa, düzenin mantığını da taşısa, adaleti dağıtan kurum bağımsız yargı değildir artık, silahtır, zor'dur. Ve silah, emir-komuta zincirinin en alt ucunda duran yalnızca uygulayıcının, dolayısıyla sorumsuz olan son halkanın elindedir... Onunla karşı karşıya gelmek de, ayrı bir sorundur. Çünkü o, dev-

rimcinin uğruna yaşamını ortaya koyduğu bu halkın, emekçi sınıfların bir parçasıdır, ve de yazık ki, bunun bilincinde değildir.Ve işte ülkemizde gene ayyuka çıkmakta olan şoven çığlıkların asıl nedeni, bu bilincin uyanmasını önlemektir.

Bakın 12 Mart döneminde bir iki dedikodu gazetesi benim yurt dışına kaçtığımı(?) yazmışlar. Annemin apartman komşusu bir bey bunu anneme göstermiş ve annemin benim kendi evimde Ankara'da olduğum yolundaki sözlerine inanmaz görünmüş. O sıralarda ben de, annemi ziyarete gitmişim. Kadıncağız beni görmekten çok, gazetelerin yalanlarıyla kendisine tavır alan komşusuna karşı kazandığı zaferden dolayı sevinçliydi. Kaçmış olduğum iddiası çok ağırına gidiyordu. Suçlu olduğumun kanıtı gibi geliyordu bu ona. Sonra tutuklandım. 8 yıla hüküm giydim. Üstelik d,e sonunda beraat ettim. 12 Mart'ı yaşadı, gördü, duydu. Acı çekti, ama akıllandı. 12 Eylül'den sonra eve gitmeyip orda burda dolanmamı haklı buluyordu artık. Gene de bana bir şey olmayacağına kendi kendini ve de beni inandırmaya çalışıyordu. Gece gündüz dua ediyordu. Bana "bir şey olmasını" gerektirecek bir şey yapıp yapmadığımı düşünmüyordu bile. Bunun hiç de önemi olmadığını deneyleriyle biliyordu artık. Sana değmeden geçip gidecek demek istiyordu sadece, beni kayırıyordu, tüm öteki analar gibi.

Evet, gene Mihri Belli gitmiş de, Sevim Belli kalmış... Bu, onu götürmemiş anlamına geliyor. Elinden tutup götürülecek çocuktu sanki! Gene kadın milletine saygısızlık. Ya da M.Belli, "mademki sen gitmiyorsun ya da gidemiyorsun ben de kalırım" diyecekti. Pek romantik! Bu gibi, çeşme başı dedikodularına konu olacak nitelikteki söylentilere kulak kabartanlar Sevim Belli'nin kendi doğru bulduğuna kendisinin karar verdiğini bilmeyenlerdi belki. Ama ben bu sözlerin asıl M.Belli'yi yıpratmak, onun kendi başını kurtardığını ima etmek için, söylendiğine inanıyorum ve onun için üzerinde duruyorum.

Emre, kendileri için ortalıkta dolandığımı düşünüyordu. Artık bana ihtiyaçları olmadığını, gitmem gerektiğini söylüyordu. Hayrettin ise, sen daha iyi bilirsin der gibi, susuyordu. Elbette ki, onları da düşünüyordum, bu da bir etkendi. Üstelik, tam dost olacağımız, arkadaş olacağımız çağa gelmişlerdi. Bu dostluğu koparmak kolay değildi, hiç değildi. "Nasıl olsa kopacak böyle, yani uzaklaşmakla kopması daha iyi" mantığını geçerli kılamıyor insan nedense. Ama daha büyük düşüncem, annemdi. Annem bizimle oturuyordu. Gerçi, öteki çoçuklarına da misafir oluyordu ama bizim yanımızdaydı. 82 yılında en küçüğümüz olan erkek kardeşim yeniden evlendi. Ve annem onların yanına taşındı. Annem daha önceki gelini yüzünden pek rahat edemediği oğlunun

evine taşınmaktan çok hoşnuttu bu kez. Ama ben çok karışık, çelişik duygular içinde kaldım. Görevden kaçmışım gibi. Orta yerde bırakmışım gibi. Oysa kendisi istemişti ve bir ölçüde özgürlüktü benim için, gözüm arkada kalmayacaktı. Bir süre sevinecek miyim, üzülecek miyim, karar veremedim, çok tuhaf!

1982 Yılı baharında yurt dışında bir hareketlenme olduğu Türkiye'de de, sezildi. "Demokrat Türkiye" adında bir dergi elimize geçmişti. Mihri Belli'nin de orada olduğunu ve bazı çalışma olanakları yaratıldığını anlamıştım. Dışarıda bir işe yarar mıyım ,sorusuna bir yanıt aramaya başladım.

Bu arada, başka bir söylentinin üzerimde büyük bir etkisi oldu, daha doğrusu karar vermemi çabuklaştırdı. Gene yurt dışına çıkışın yanlış yorumlanışına bir örnek. Bir yakınma daha doğrusu. Eski bir ahbap diyormüş ki M.Belli için. "Başımızın üstünde yeri var, buyursun ömrü boyu misafirimiz olsun. Kendisine bakarız. Ama o boyuna dolanıyor, çok yolculuk yapar. Bu masrafları karşılayamayız." M. Belli, Avrupa'da da kaçakmış o zaman. Ama bu dostların böyle konuşmalarının hiçbir gerekçesi yok. Sonradan araştırdım bunu da. M. Belli'nin zaten onlarla kalmaya niyeti olamazdı, biliyordum. Büyük bir olasılıkla, bunu kendileri de biliyorlardı. Ama Türkiye'deki yakınlarına hava atıyorlardı işte. Aslında, "bizi de politik olarak angaje ediyor, rahatımızı kaçırır" demek oluyordu bu. M.Belli, çevresindekilere, her zaman bir şeyler katan, deyim doğru olursa sürekli bir akım yayan biridir. Bir anlamda başkalarını da sorumluluğa zorlayan bir yapı oluyor bu. Uyuyan vicdanları dürteliyor.... Her neyse. Bu sözler çok ağırıma gitti. Yaşlı bir arkadaşımızı ve de başkanımızı kimsenin himmetine terkedecek değiliz, diye öfkeye kapıldım. Üstelik de M.Belli, bu konularda son derece bilinçli ve sorumludur, kimseye yük olmaz, bilirim ve eminim. Biz yaşamımızın hiçbir döneminde "profesyonel devrimci"lerden olmadık. Ayrıca onların kayırmasına da hiç mi hiç gereksinimi yoktu, M.Belli'nin. Kendi kendilerine gelin güveyi olmuşlar!

Onun, şunu ya da bunu katkıya özendirmesi, ilgiye yöneltmesi sadece onları da mutlu edecek anlamlı bir yaşama angaje etmek içindi kuşkusuz. Aslında bu yakınma, rahatı bozulanların bunu kendisine söyleyememelerinden, onun coşkulu angajmanı karşısında kendi uyuşukluklarından (ne de olsa) utanç duymalarındandı, anlıyordum.

Daha da önemlisi şu: Mihri Belli gidip bir eve kapanacak idiyse ne işi vardı oralarda? Bu da, gene politik sığınmacılığın yanlış değerlendirilmesinin bir göstergesi.

Kısacası.. "dur bakalım bir gidip görelim" diye düşünmeye baş-

ladım. Bu kez bir Fransız pasaportu buldum 1982 yazında. Gene de son dakikaya kadar oyalandım. Bunu da yakarsam artık bir dahasını bulamayacağımı söylüyordum kendi kendime. Kullanmadığıma pişman olabilirim, diyordum. Gene de, bir gün kendimi gitmem gerektiğine inandırmak için nedenler bulurken ertesi gün kalmak için bahaneler icad ediyordum. Sonunda yola koyulabildiğim zaman pasaportun vizesinin bitmesine yalnızca birkaç gün kalmıştı. Türkiye'ye turist olarak gelmiş bir fransız gibi üç beş parça çamaşır, yazlık bir iki bluz ve luzumsuz bir sürü plaj malzemesi ile ayrıldım Türkiye'den. Güz yaklaşıyordu ve ısı hala 30'un üzerindeydi.

Türkiye'deki son bir kaç günüm çok bulanık. Böyle iken bile bana hala heyecan verir o kopuk kopuk, kronolojik sırası birbirine karışmış sahneler. Bir iki eşi dostu, nedenini açıklamadan ziyaret edip, çaktırmadan vedalaştım. Birden bire yerden bitiyor, gene öyle "Haydi eyvallah!" deyip yitiyordum. Bir arkadaşım, çocuğunun ağzından "Sevim teyzeyi gene görecek miyiz?" diyor" diye sorguladı beni. Kızkardeşlerim anlamışlardı sanıyorum, ama hiç sözünü etmedik. En dokunaklısı, annemle vedalaşmaktı. Bir daha görüşemeyebileceğimizi hemen hemen biliyordum, artık bu kez. Ve ona sezdirmemek zorunluluğu yüreğimi yakıyordu. Sonradan kendisini yurt dışından telefonla arayışlarımda hiç sitem etmedi bana. Bir gün bir bayram tebriki için telefon etmiştim.

- Ben artık seni bekleyemeyeceğim

dedi bana. Üzgündü.

- Sakın öyle bir yaramazlık yapmayasın!

diye yanıtladım onu. Ve son konuşmamız oldu bu. Anamın ölümünü de yaşayamadım işte.

Ayrılık durumlarında çoğu kişi ardına bakmaz. Acıyı yaşamak istemez, korkar acıdan. Ben kendimi - bu bakımdan- daha cesur(?) buluyorum. Gözümü kaçırmıyorum. Her ânı, acı-tatlı, bilerek duyarak yaşamak daha güzel diyorum. Bununla birlikte Hayrettin'le ayrıldığımızda tam gözlerinin içine bakmaya cesaret edememiştim. Daha önceden kapamıştım artık kendimi. Emre ile zaten daha acele bir durumda ayrıldık. İkisiyle de kucaklaşmadık.

Gerçi, ilke olarak yaşayan arkadaşlarımızı yazıya dökmedik ama çok yaşamasını dilediğim çok zaman günlük yaşamıma girmiş bir özel dostumu anmak istiyorum burada: Raife Ulus

Raife, daha önce adı geçen ressam Haşmet Akal'ın eşi idi bir zamanlar. Sonra ayrıldılar. Ama biz Paris'de değil de, Cezayir dönüşü

Ankara'da oturduğumuz zaman karşılaştık onunla. İkinci eşi Mehmet Ulus ile evliydi o zaman.

Dostluğumuzun özü politik olmakla birlikte, kendisini ilk gördüğümde alçak gönüllü, açık yürekli, gözlerinin içi gülen bu sevimli kadına kanım kaynamıştı birden. Bir daha da, dostluğumuz herhangi bir pürüzle gölgelenmedi. Bu çok önemlidir. Politik durumları, ilişkileri, disiplinli bilinciyle ve yaşamın içinden gelen deney birikimiyle ve gönül gözüyle kavrayıveren Raife'nin vefalı dostluğunu her zaman yanıbaşımda hissetmişimdir. Hiç kuşkuya kapılmadan gözü kapalı sırtımı dönebileceğim birkaç dosttan biridir o. Bir iki yaş ablam olmakla, bu yaşta bile bana kayırılmanın, nazlatılmanın zevkini tattırması da cabası!

İddiasız ama her an yardıma hazır bir insan sevgisiyle dolu yüreği çalışanların çıkarlarının sürekli takipçisi olagelmiştir. Iyi ki varsın dediklerimdendir Raife.

Bu arada 12 Eylül döneminde de yakın ilişkimi sürdürdüğüm **Veysel Akkaş**'ı da anmak isterim. Veysel 1951-1953 TKP davasında yargılanıp hüküm giyen arkadaşlarımızdandı. Bizlerden önce çıkmıştı hapisten. İlk yıllarda epey sıkıntı çekti. Sonra, herhalde Karadenizli uyanıklığından ve de çalışkanlığından olacak, iş hayatında çok başarılı oldu. Büyük "patron" oldu. Ama her zaman en yakın en candan dostlarımızdan biri olarak kaldı. Politik tercihlerinde ve hatta politik görüşlerinde tereddüde düşmedi. Akıllıydı. "Sol memesinin altındaki cevahirin kararmasına" izin vemeyenlerdendi Veysel. O cevahirin parıltısını, her vesileyle dost bir cömertlikle sunması ta gurbetlerde bile içimizi ısıtmıştır. Ne yazık ki, onu 1993 yazında yitirdik. Amansız hastalığından kurtulamadı. Veysel Akkaş arkadaşımızın anısı saygıyla anılmaya değer.

Son günlerde yitirdiğimiz bir arkadaşı daha anmak isterim: **Hayati Tözün**. Bizim 51-53 TKP davasının ve ondan önceki Ankara solcu ve devrimcilerinin ünlü "Patriyot"u. **Patriyot Hayati** diye bilirdi onu herkes. Ne çok insanı tanırdı. Herkesin girdisini çıktısını nasıl öyle aklında tutardı şaşardım hep. İçkiciliğin yahut daha doğrusu meyhane kültürünün bir parçası idi bu belki.

12 Eylül dönemindeki iki üç arkadaşımdan biri de, Hayati idi. Bana sık sık kavalyelik etmiştir o kötü günlerde. Çok bonkör ve düşünceli bir kavalyeydi. Ta, buralara, telefon edip sık sık hatırımızı soran vefalı bir dosttu ayrıca. Her zaman Parti arkadaşlarının yanında olmuştu. TEP içinde de, yerini almıştı. Heyecanla dönüşümüzü bekliyordu. "Gelin artık!" diyordu. Türkiye'ye döndüğümüzde onu bir

hayli çökmüş bulmuştuk. İçki ve sigara belasından bir türlü kurtaramadı kendisini. Kurtarmaya da, çalışmadı. Zaten esas bozukluk bu noktada oluyor. Kimi zaman varlıklı, çok zaman oldukça çileli ve zor bir hayat yaşamıştır Hayati. Ama küçücük cüssesiyle hep "efendi" kalmıştır. Devrimci heyecan ve öfkesini, pratik uyanıklığını, gelecek inanç ve umudunu son nefesine kadar yitirmeyenlerdendi. Yazmaya başladığı, ama tamamlayamadığı anılarına, "güçel yaşadık doğrusu!" başlığını koyacak kadar inancıyla barışıktı. Arada dilinin sürçtüğü olsa da yüreği -hastayken bile- hep doğru çarpmıştır. Çorbanın, her bakımdan tuzu biberi olanlardandır o, onu daha şimdiden özlüyoruz.

Türkiye'den ayrılışımın ilk saatleri ise oldukça net anılarımda. Otobüsle gidiyorum. Teker teker inceden inceye çözümlemeye çalıştığım çehreler çevremde, dopdolu. Takipçi olabileceğinden kuşkulandığım kişileri göz hapsine alıp kollamalar. Olasılıklara karşı önlem planları geliştirmeler vb. vb... Bütün o yoğun düşünce ve duygu karmaşası ile birlikte akıp giden "memleketimden manzaralar"

Ve o sımsıcak sonbahar gününün güzelim renkleri içinde yavaş yavaş uzaklaşan, teslimiyetinin farkında bile olmadan sere serpe uzanmış kıpırtısız fotoğraflaşan bir kent: İstanbul.

SON SÖZ

Bu kitapta anlatmayı düşündüğüm yaşam öyküsünü sonuna erdirdik. Türkiye'den ayrılışımdan sonraki bölümü bambaşka bir dönem sayıyorum. Daha ilerde anlatılır mı anlatılmaz mı, bilmiyorum. Ama bu kitaba girmeyecek.

Böylece, sıra geliyor başlangıçtaki sorumuzu yanıtlamağa: "Boşuna mı çiğnedik bu dünyayı?"

Yanıtlamadan önce, şunu belirtmekte yarar var belki: Ötedenberi hiçbir yaşamın noktalanmadan önce olumlu ya da olumsuz yönde yargılanmaması gerektiğini düşünürüm. "İnsanoğlundan umut kesilmez, dağarcığında ortaya konmaya fırsat bulunamamış daha ne gizli cevherler olabilir" denilebileceği gibi "İnsanoğlunun nerede ve ne zaman ayağının sürçeceği, ne zaman batağa ya da uçurumların dibine yuvarlanacağı belli olmaz" da, denilebilir. Tek insanoğlu için de tüm insanlık için de doğru olsa gerek bu. Son sözü söylemede aceleci olmamalı. Bununla birlikte ben bu soruyu zaten bireysel yahut örgütsel olarak değil de daha değişik bir anlamda, sosyalist dünyadaki son gelişmelerin birçok kişide yarattığı kuşku ve düş kırıklıklarıyla ilgili olarak yanıtlamak istemiştim.

Son yılların gelişmeleri, çeşitli çevrelerde, durmadan, "Bütün bunlar boşuna mıydı?" sorusunu gündeme getiriyordu. Çığırtkanca bir sevinçle zafer naraları atılır, belli bir dönemin "noktalandığı" ilan edilirken benim de kafamda "boşuna olamaz!" tartışması çığlıklara yanıt niteliğinde burgulanıp duruyordu. Nitekim ben bu soruyu daha çok genel planda, tüm dünya devrimcilerini, 20. yüzyılın ve öncesinin daha güzel, daha yaşanılası bir dünya uğruna amansız bir savaşımı sürdürmüş olan devrimci kuşaklarını kapsayacak biçimde sordum. Benim bireysel varlığımın bu koca okyanus içinde milyonlarca zerreden bir taneciği olması ve de o okyanusla bütünleşmiş bir molekülcük olması dolayısıyla soru benim yaşamımı da, kapsıyordu.

Asıl, birinci planda yanıtlanmasını istediğim, hemen hemen benim yaşamım süresine denk gelen, daha doğrusu geçen yüzyılın ortalarından beri süregelen, değişik evrelerinde insanlığın daha küçük ya da daha büyük bölümünü derinden kavrayarak içine almış o koca tarihsel sürecin; onca onurlu, onca yiğit savaşımlara tanık olmuş, insanlığın gelecek anlayışına büyük boyutlar getirmiş ama bir o kadar da acılara mal olmuş olan ve bugün tümden inkâr edilmek istenen bir sürecin boşuna mı yaşanmış olduğu, sorusu idi.

Ben, bu soruya, kesinlikle "Hayır!" diyorum. İnsanın insanı sömürmeyeceği, hangi renkten, hangi cinsten olursa olsun, hangi ırktan, hangi dinden gelirse gelsin tüm insanların doğa ile uyumlu bir biçimde

anlamlı ve onurlu bir yaşamı kardeşçe paylaşacakları güzel yarınları kurmak isteyenlerin yüreklerimizi övünçle dolduran özverili savaşımları boşuna olabilir mi hiç?

Bir tek örnekle, kölelik düzeni daha yüzyıllarca sürdü, diye ta İsa'dan 75 yıl önce Spartakus'un kumandasında Roma kölelerinin verdiği savaşımın boşuna olduğunu söyleyebilir miyiz? İnsanlık tarihinin en acılı, bir yerde düzen için, köle sahipleri için en utanç verici olayıdır Spartakus isyanı; ama ezilen insanların özgürlük uğruna başkaldırıları tarihinde, tüm zamanlar için geleceğe uzanan yolumuzu aydınlatan ışıktan bir anıt gibi onurla ve görkemle yükselir; insanlığın ortak vicdanını yücelten bir anıt. Köle sahipleri de, arabalarıyla, kilometrelerce süren çarmıha gerili köleler koridorundan geçerlerken akıbeti çok yakın olan Köleci Roma düzeninin sonsuzluğuna inanıyorlardı kuşkusuz.

Genç ve zamanında ilerici burjuvazinin köhne feodaliteye karşı gerçekleştirdiği devrimler insanlığa demokrasiyi, siyasal özgürlüğü getirdi; yasalar önünde eşitliği içeren bir sürü ünlü insan hakları bildirilerini armağan etti. Bunu yadsımıyoruz. Ama zamanla görüldü ki, bütün bunlar insanların büyük çoğunluğunu mutlu etmeye yetmedi, ekonomik özgürlüğü sağlayamadı. Ekonomik sömürü burjuvazinin en insancıl sayılan yasalarıyla bile ortadan kaldırılamadı. İşte Marx ve Engels'in esas büyüklüğü buradadır. Onların çalışanların kaderini, bu kaderin nedeni olan gizli kapitalist sömürüyü görmelerinde ve inandırıcı bir biçimde insanlığa, özellikle modern işçi sınıfına göstermelerindedir. Marx ve Engels, sömürülen sınıflara sömürüye karşı mücadelenin aracı, yol göstereni olan öğretiyi verdiler. Vahşi kapitalizmi çalışanlar için bile hala az çok yaşanabilir kılan, bu öğretinin kılavuzluğu ile yürütülen mücadeledir, onun kazanımlarıdır. Marksizm dünyamızın son 100-150 yılına öylesine damgasını basmıştır ki bugün dünyamızı işçi sınıfı mücadelesinden soyutlayarak, ezilen ülkelerin özgürlük ve bağımsızlık mücadelesini yok sayarak düşünemeyiz artık.

Bizim, kendi toplumumuzda bile, bugün, adil düzenden, sosyal adaletten, eşit gelir dağılımından, anti-emperyalizmden, halkların kardeşliğinden bilimsel bir biçimde söz edilebiliyorsa eğer, bu tüm dünyadaki işçi sınıfı savaşımları sayesinde olmuştur. Dünya çapındaki bu mücadele kapitalizmi gerilemek ve bazı çıkarlarının kısıtlanmasını sineye çekmek zorunda bıraktığı için olmuştur.

Sömürüsüz toplum insanlığın her zamanki özlemi. Marksizm tüm insanlık tarihi boyunca bu uğurda verilen savaşımların incelenmesinden doğan, bilimsel ve toplumsal gelişmenin de katkılarından yararlanılarak kurulan bir öğretidir. Zamanının sömürüsü kapitalist sömürüyü özellikle inceler. Marksizmin geleceğin toplumu üzerine görüşleri, öngördükleri

ise önerilerdir. Marx bir takım gizemli güçlerden esin alarak gelecek hakkında kehanette bulunmadı. Derin bir bilgiye dayanan toplumsal, siyasal, ekonomik çözümlemelerinin, doğa ve toplum yasalarına göre mantıklı sonuçlarına işaret etti. Sovyetlerde ve sosyalist denilen ülkelerde yorumda, yöntem seçiminde, uygulamada başarısızlık olmuşsa eğer bu marksizmin yanlışını göstermez. Sosyalizm idealinin iflasını hiç göstermez. Kaldı ki, ben bu toplumlarda kazanılan başarıları, tüm ülke halkı için yapılanları kesinlikle küçümsemiyorum. Saptırıyorlar. Sosyalist toplum yepyeni bir yapılanmadır, bütün kazanımlar en geniş şekilde kitlelere aktarılır; görüşler farklıdır, değer yargıları farklıdır, kalkınma anlayışları kapitalist sisteminkinden kökten farklıdır; öncelik tanınan icraat tüm kamunun çıkarına olan alanlarda yoğunlaşmıştır, vb. vb. En ciddi Amerikan dergilerine göre, tüm dünyada teknoloji üretimi ve bilimsel araştırma konusunda Rusya hala başta gelmektedir.

Şimdi bir de dünyamızın Sovyetlerin dağılmasından sonraki haline bakın. Ne sosyalist dünyada, ne bu dünyadan kopup "kurtulduklarını" sanan toplumlarda ne de bunların dışındaki kapitalist-emperyalist düzen altında yaşayan insanlar eskisinden daha mutlu değiller bugün. Ülkemizde kaç tane gerçekten mutlu ve düzenden hoşnut insan gösterebilirsiniz? Yoksa mutsuzluk, yoksulluk ve acı insanlığın büyük bölümünün kaderi midir?

ABD'nin sultası altında kurulmaya çalışılan "yeni dünya nizamı" insanlığa daha çok kan ve daha çok acıdan başka bir şey getirmedi, getireceği de yok. Bunu herkes biliyor. Ama sermayenin çıkarları susmayı, eleştirmemeyi emrediyor. Bizler, Türkiye halkı, 70 yıldır kapitalizmi kurarak kalkınmağa çalışıyoruz. Bugün Türkiye'nin içine sürüklendiği batak sosyalist bir politikanın mı sonucudur? Nurlu ufukların Türkiye'si dilencilikten kurtulamıyor ve iktidarlar, bunu büyük bir marifet saymamızı istiyorlar bizden. Bu durumda hala nasıl kapitalizmin başarısından söz edilebilir, anlamak zor.

Elbette ki, Türkiye'de de gelişme oluyor. Dünya da, durduğu yerde durmuyor kuşkusuz. Ama, gelişme kime mutluluk getiriyor, ona bakın. Türkiye'de de faturası silâh zoruyla çalışanlara ödetilen ve gene de toplumu gırtlağına kadar borçlandıran bir kapitalist büyüme yaşandı. Sanayicilerimiz hoşnutlar. Taşıma suyla değirmen döndürmeye çalışan politikacılarımız da, üretimsiz, borca dayalı, mirasyedi "kalkınma"larından hoşnutlar. Ama bu "gelişme" değildir. Bir kere, sen 10 metre atlarken, elin oğlu kaç metre atlıyor ona bakmak gerekir. Budur önemli olan. Dünyada bir teknoloji devrimi yaşandı. Biz bundan hakkıyla nasiplenebildik, diyebilir miyiz? Uzağa gitmeğe gerek yok. "Türki Cumhuriyetler" diye kıyameti kopardık. Bizim aklı evvel işbilirlerimiz

sağmal inek bulduklarını sanara,k koşuştular oralara. Tüm üçkağıtçıların "altına hücum" ettikleri söyleniyor. Kısa sürede boyumuzun ölçüsünü aldık. Akran olan sistemlerimizi kıyaslayın şimdi. Kapitalist sömürünün sınırsız özgürlüğü dışında hiçbir konuda "üstün" görünmüyoruz, o beğenmediğimiz sosyalist eskisi ülkelerden. Hele sosyal hizmetler, sağlık, eğitim, kültür-sanat ve özellikle de yetişmiş teknik beyin konusunda onlar bize tepeden bakıyorlar. Üstelik bütün bunlar Batı basının yorumları.

Bana kalırsa zafer naraları atanlar biraz fazla aceleci davrandılar. İnsanlığın, özellikle son yüzyıldır yoğunlaşan daha iyi bir dünya kurma savaşımının kazanımlarından vazgeçilemez. Bu geçici başarısızlık, bir anlamda, başarının rehaveti içinde gafil avlanmaydı, başarının nihai olduğuna inanarak ipe un sermeydi. Ve de ihanetti. Ne ki insanlar ve toplumlar toparlanırlar. Güçtür. Acılı belki kanlı olabilir. Ama toparlanırlar. Nitekim, toparlanma belirtilerini belli bir süredir görmekteyiz. Doğada olduğu gibi toplumda da hiçbir şey yitmez. Birikimler yok olmaz. Yaşananlar asla boşa gitmez. İnsanlığın kamusal ve tarihsel bilincinde saklı tutulur anıları. Toprağa düşen organik maddelerin yeniden yaşama dönmesi gibi yeni organizmaların bünyesine girerler. Evet, kazanımlarını bugüne aktaran kuşaklar bu dünyayı boşuna çiğnemiş olmazlar. Yeni dünya onların bize armağan ettiği kazanımların üzerine bina edilecektir, kuşkumuz olmasın!

Ben asıl, çitin benim bulunduğum yanında bulunmuş olup da bütün bu yaşananların anısını -yanlışları, sapmaları gözden ırak tutmasak da- sevgi ile borçlulukla taşımayanlara, insanlığın sömürüsüz geleceği konusunda kafası karışanlara şaşıyorum , kusura bakmasınlar ama, onları ayıplıyorum. Kısa vadeli bireysel kurtuluşlarında doyum ve haz bulanları, giderek bu davranışlarına umutsuz teoriler giydirenleri kınıyorum.

Şimdi, sosyalizmin sözümona "yenilgisine" el oğuşturanların, rahatsız edilmeden, kalabalıkları çiğneyerek, başkalarının elindekileri de kaparak ve de doğayı, tüm insanların ortak zenginliği doğal kaynakları berbat ederek bu sefahat şöleninde tıka basa karınlarını doyurma hırsının açgözlü çığlıklarını ve oburca homurtularını duymuyor musunuz? Bizim de bu şölene alkış tutmamızı istiyorlar. İnsanlığın en şerefli edimlerini yok sayarak, en değerli geleneklerinin anılarını inkâr ederek, yüzyıllarca, dünyanın ortak sofrasında herkes için geçerli kılınmak uğruna onca özverilere katlanılan sofra adabı (paylaşma) anlayışını unutarak, bu açgözlü kördöğüşüne göz yumalım, ses çıkarmayalım istiyorlar.

Hayır! benim kendi hesabıma karnım tok.

Evet, bireysel plana gelince. Daha önce de söylemiştim: insan

hangi tarihi anda nerede ve ne koşullar içinde bulunacağını kendisi belirleyemez. Bireye düşen kendi olanaklarını ve koşullarını doğru saptayıp ortak amaca doğru, insanlığı ileriye götürecek sürece olabildiğince, içtenlikle katkıda bulunmaktır.

Şimdi, Türkiye'nin genel manzarasına, "sol" un suskunluğuna ve etkisizliğine bakarak bütün çabaların boşa gittiğini ya da hatta boşuna olduğunu düşünenler çok oluyor. Yalnız şunu ayırmak istiyorum: başından beri bizim bütün çabalarımızın boşuna olduğunu, hiçbir yere varmayacağını düşünenlere, bir diyeceğim yok. Bırakın onlar sahte zaferlerinin sarhoşluğunu yaşasınlar.

Benim sözlerim bizim özlemini değerli bir erdem gibi içimizde taşıdığımız sömürüsüz geleceğe inanmış olanlara, inananlara. Bizim kendi toprağımızın, anıları onurumuz olan şehitleri kanlarını boşuna akıtmadılar. Mücahitlerimiz zindanlarda, işkencelerde boşuna direnmediler. Ve milyonlarca, geleceğin sömürüsüz toplumuna inanan namuslu insan hiçbir iz bırakmadan öylece gelip geçmiş olamaz bu topraklardan. Geleceğin, bağımsız, demokratik, tüm halkları kardeşçe kucaklayan ve de sömürüsüz toplumu onların kanlarıyla suladıkları, acılarıyla kutsadıkları bu topraklar üzerinde hayat bulacaktır, mutlaka.

Ben birey olarak, şahsım adına zaferden zafere koşmak, devrimin bayrağını en yüksek tepeye kendim dikmek için yola çıkmadım. Anlattığım gibi yurduma ve halkıma olan borcumu ödemek istedim. Bunun için de doğru olduğuna inandığım, bir yolu seçtim. Bu yolun beni sömürüsüz, tüm insanların bütün yeteneklerinin özgürce serpilip gelişebileceği, insanın kendini insan olarak gerçekleştirebileceği bir toplum düzeninin kuruluşuna götüreceğine inandım, hala da inanıyorum. Bu yolu, hep bilinçle nereye gittiğimi asla unutmadan çiğnedim. Kesinlikle boşuna çiğnemiş olamam. Hedefe varmak benim boyutlarımı (ve belki ömrümü) aştı ise, yol uzadı, bu yolu bizimle birlikte yürüyenlerin bir çoğu geri döndü, bir kısmı da kestirme sandıkları yolda tuzağa düşürüldüler ise bu benim yürüyüşümün çabasını boşa çıkarmaz. Denildiği gibi "her savaşa giren hedefe varamaz, ama herkes savaşır." Hedefe varamayanların çabası da, hedefe varılmasının önkoşuludur, boşuna değildir.

İznizle şunu da ekleyeyim: içtenlikle de olsa, insanın devrimci olduğuna inanması başka şeydir, devrimciliği bir yaşam biçimi olarak algılamak ve özümsemek başka şey. Ben devrimciliği düzenin değişmesinden yana olmak, sosyalist devrime geçilmesi için savaşım vermek biçiminde anlıyorum. Devrimci olmakla da, her an silah elde olmayı kastetmiyorum sadece, isterse bu silah mecaz anlamda herhangi bir mücadele aracı olsun. Hayır. Ama devrimcilik, her an, nerede ol-

duğunu, nasıl bir ortamda bulunduğunu, orada ne için bulunduğunu, nereye doğru baktığını, o gün nereye gideceğini, ertesi gün için neyi hedeflediğini, gittiği yerde ne yapacağını, yürüdüğü yollarda kimlerle nereye kadar yürüyeceğini, kime karşı duracağını, karşılaştıklarını nasıl ve hangi hedefe yönelik olarak etkileyeceğini, kime ve nasıl bilinç katacağını, kimden nasıl ve ne öğreneceğini, yerken, içerken, çalışırken, gezerken ve de eğlenirken, hatta uyurken bilinçle bilmek ve her an tavır belirlemek demektir; belirlediğin tavrı davranışınla, eyleminle ortaya koymak demektir; bu bilinçle oturup kalkmak, bu bilinçle mutlu ya da mutsuz olmak demektir; bireysel sevinci ve mutluluğu da bu açıdan görmek demektir, bunun dışında başka bir ölçütü olmamak demektir. Ve de her zaman kendi kendisi ile tutarlı ve kendi kendisi ile barışık olabilmek demektir. Zaten hepsi birbirine bağlıdır. Tutarlı bir mücadele, sonu sonuna boşuna olamaz. Biz bu uzun ve zorlu yolu böyle yürümeye çalıştık, inançla, dürüstlükle ve namusumuzla. Hep kendi kendimle tutarlı olarak. Eksiklerimize ve yapamadıklarımıza üzülerek, ama kendi kendimle barışık olarak. Bu bilince ulaşabilmiş olmaktan dolayı kendimi şanslı ve de mutlu sayıyorum. Böyle bir yolu her zaman refes nefese koşamamak, engellenmek, ve de ne bileyim yavaşlayıp soluklanmak başka bir şeydir.

Yol üzerinde mutlaka birilerine rastlamış, selam vermiş, selam almışızdır. Ve elbette selamımıza bilinçli bir şeyler katmış, en azından duygu, bilgi ve inanç gibi bir şeyler aktarmış, vermişizdir. Selamımızın bir kısmı, boşa da gitse, hepsi boşuna olamaz. Boşuna gibi göründüğü zamanlar olsa bile, tümden boşuna değildir. Hayır insanlık ve yurt sevgisi ile, görev bilinci ile, ülke halkına ve tüm insanlığa karşı sorumluluk anlayışıyla, çıkarsız ve dürüstçe çiğnenen bir dünya boşuna çiğnenmiş değildir. Bu yolculuk, hele bu elektronik çağında mutlaka bir yerlere insanlığın devrimci mücadeleleri tarihinin bilgisayarına kaydedilmiştir. İnsanlığın ortak mirasına girer. Ne kadar gösterişsiz bir katkı olursa olsun.

Sözümü, savaşımın adsız bir eri olarak, ama gene de, burada tüm devrimciler adına konuştuğuna inandığım Marx'ın şu sözleriyle bitirmeme izin verin:

"Eğer insanlığın çoğunluğu için etkili olabileceğimiz yeri seçmişsek, hiçbir yük bizi kamburlaştıramaz, çünkü, o herkes adına ödenen bir bedeldir; artık tadına vardığımız şey yoksul, kısıtlı, bencilce bir sevinç değildir, mutluluğumuz milyonlara aittir, eylemlerimiz sessiz sedasız, ama sonsuza dek etkisini sürdürecektir..."

Aralık 1993

1. Anılarda geriye doğru gezintiler. Sene 1929

2. Adana Kız Lisesi
öğrencisi. 1941

Paris Sorumlusu.
1951

4. Medico - Social Hekimi.
Constantine. Cezayir 1965

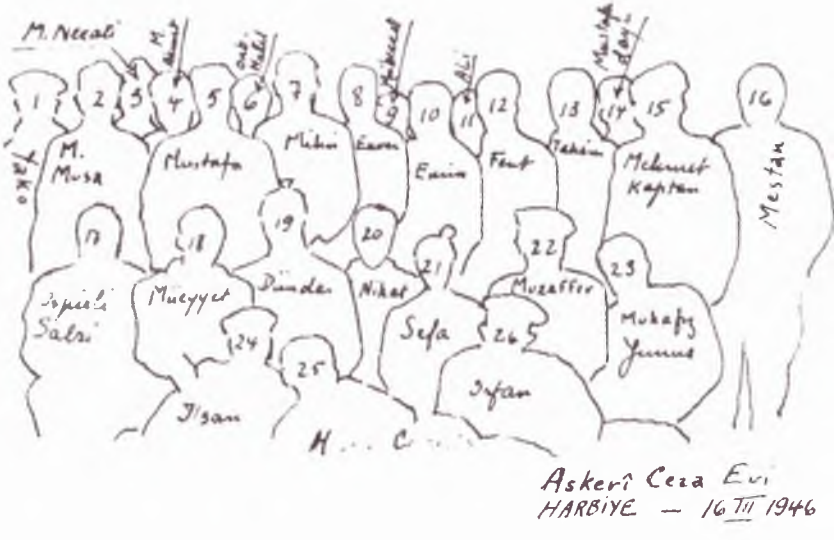
5. İsveç 1994

6. "Üç Kızkardeş". Sevim, Gül ve Güner. 1944

7. İleri Gençlik Birliği tutukluları Harbiye'de. 1946
x işaretli Mihri Belli.

8. Resimde kim kimdir?

9. İstanbul Tıp Fakültesi'nde sınıf arkadaşları ile. 1948

Komünist sanıkları dünkü duruşmalarında

10. TKP 1951 tevkifatı duruşmasında.

11. Saide Hanım ve Gül Togay ile Paris'te. 1951

12. Harbiye Askeri Cezaevi Siyasi Erkekler Koğuşu. 1955

13. Harbiye Askeri Cezaevi'nde. 1955

14. Harbiye Cezaevi'nde Bayram Ziyareti. Sevim Belli, Mihri Belli, arkada Mehmet Bozışık

15. Afyon sürgünü. 1958

16. Emre'den once Bell[illegible] 1961

17. Hayrettin'le. Istanbul. Göztepe 1960

18. Her şeye rağmen mutlu anlarda vardı. Istanbul, Göztepe Emre Belli ile. 1962

19. Cezayir'de Kuzey Vietnam delegasyonu ile. 1964

20. Cezayirli Aicha ve küçük Belli'ler. 1966

21. Place de la Briche. Constantine. Cezayir. 1965

22. Ankara Gençlik Parkı. 6 Ağustos 1971. Tutuklanmadan önce çocukları ve yeğenleri ile.

23. Cezayir dönüşü Göztepe'de. Saide hanım, Mihri Belli, Hayrettin ve Emre.

24. Belli ailesi. Küçükesat Ankara. 1968

25. Sevki Akşit'ın son yılbaşı. 1974-1975

26. 1 Mayıs 1979. Ön sırada Emekçi Partisi MYK'sı.
Soldan sağa: Şaban Ormanlar, Hamza Özkara, Sevim Belli, Vecdi Özgüner, Mustafa Kıyıcı.

27. 1978 yılında Şaban Ormanlar, Tahir Pekmezci ve

28. İsveç'ten yurda dönüş 1992 İstiklâl Caddesi'nde

29. Bir basın toplantısında Mihri Belli ile. 1992

YAŞAM ve ANILAR

"Yaşadığım dönemin devrimci tarihini aydınlatmak, Türkiye'nin devrimci hareketinin tarihini belgelemek gibi iddialı bir amacım yok. Yaşadığım 65 yıl içinde gerek Türkiye'de gerekse dünyada pek çok olaylar oldu ve değişiklikler gerçekleşti. Bunlar benim yaşamımı da etkilediler elbette. Kimileri çok derin izler bıraktı bende. Dolayısıyla okuyucuya ilginç gelebilir. Her insanın yaşamı, insan olmakla, kulak kabartılmaya değer diyorum. Yeter ki yüreğini koyarak bunu sunmayı bilsin.

Türkiye'nin marksist devrimci hareketini bir ucundan gücü yettiğince tutmuş dürüst bir insanın, bir insan olarak ve özellikle de Türkiye'li bir kadın olarak yaşamını, kişiliğini oluşturan ögeleri de dikkate alarak, yalın bir biçimde anlatmağa çalıştım.

Evet, okuyucu ile birlikte, "Boşuna mı çiğnedik bu dünyayı?" sorusuna yanıt bulmaya çalışmak istedim işte. Umarım çabamız boşa gitmeyecektir."

Sevim Belli

helge yayınları

ISBN 975-344-065-0